

A SZÉKESI
GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD.

HARMADIK KÖTET: 1703—1706.

E. Doby sculp.

Comes Nicolaus Berghenij
 supremus totius militie
 Generalis & Comes de
 Angs supremus Comes

A SZÉKESI
GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD.

1470 - 1835.

EREDETI, KÉZIRATI KÚTFÖKBŐL

ÍRTA

THALY KÁLMÁN.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

HARMADIK KÖTET : 1703—1706.

BUDAPEST.

1892.

ELŐSZÓ.

Kissé hosszú idő, öt esztendő után követi a jelen mű második kötetét a harmadik. Ennek több oka van. A közbeneső években ugyanis történelmi kutatásaimat folytatva, a kurucz emigráció emlékeinek, nyomainak helyszíni tanulmányozása céljából utazást tettem Lengyel- s utazást kétszer is európai és ázsiai Törökországba, (1888 és 89-ben.) E helyszíni bűvárlataim eredményeképpen két önálló munkám (»Kosztolányi *Jávorka Ádám* ezredes,« továbbá »*Rodostó* és a bujdosók sírjai«) látott világot, s az utóbbinak kiegészítéseül írt »*Konstantinápolyi jelentés*«-em, mely a *Századok* 1890-ik évi folyamát nyitja meg. Ezek írása vevé igénybe másnemű elfoglaltságaimtól fenmaradott szabad időmet; elannyira, hogy a Bercsényi család III-ik kötetéhez csupán az anyagot gyűjthettem, s magát e kötet kidolgozását csak a legközelebb múlt 1891. év folyamán teljesíthetém, mely évnek őszén az sajtó alá került.

Három évtizede foglalkozom már a Rákóczi-kor történetét illető bűvárlatok- s tanulmányokkal, és 10—12 esztendő óta gyűjtöm bel- és külföldi

levéltárakból a gr. Bercsényiek történetére vonatkozó adatokat. Ebből elgondolható, hogy — a kurucz fővezér és fejedelmi helytartó II. gr. Bercsényi Miklós európai jelentőségű, óriási szerepkörét tekintve, — az adatoknak mily irtózatossá halmazza áll rendelkezésemre ma napság. A II-ik kötet előszavában okadtolám: miért volt szükséges az 1690-es éveknek, továbbá a szabadságharcz előzményeinek s kezdetének történetét (1700—1703.) tüzetesebben kidolgoznom. Követett eljárásomat azóta a bel- és külföldi szakközlönnyöknek szerény munkámat érdemén fölül méltányolt ismertető cikkei, bírálatai egyáltalában helyeselték.

A jelen III-ik kötettel benne vagyunk immár a nagy magyar szabadságháború teljes erővel fellobogó időszakában, kellő közepében, munkánk főhőse Bercsényi Miklós hatalmas egyéniségének országrengető tetteiben gazdag életpályája zenithjén, a hol bámúlatos, sokoldalú munkaereje s fényes szellemi képességei minden lépten-nyomon ki- és föltűnnek, igazolva amaz állítást, hogy a Rákóczi-szabadságharcz és gr. Bercsényi Miklós élete = *egy és ugyanaz*.

Így állván a dolog, két lehetőség között kellett választanom. Az egyik, hogy a rendelkezésemre álló rengeteg mennyiségű, történelmileg érdekes, új, még földolgozatlan adatokat mellőzve, adok munkámnak főhőséről egy, családtörténeti kerethez alkalmazott életrajzi rövid vázlatot, melyet utódai élettörténetével megtoldva, a jelen kötettel a munkát befejezem. Ez lett volna a sokkal könnyebb, kényelmesebb, s a munka eredetileg contemplált

czéljának talán megfelelőbb mód. Minthogy azonban az olvasó közönség tölem, mint a Rákóczi-kor speciális bűvárától s régi kutatójától e korszaknak a fejedelemmel összeforrott második vezér-egyeniségéről, Bercsényi Miklósról — s tán némi joggal — nem vázlatot, hanem kimerítő élettörténetet vár; minthogy továbbá e korszak eseménydús folyamatainak számos, még eléggé ki nem derített, vagy az aulicus, osztrák történetírók által szándékosan elferdített, meghamisított nevezetes részlete áll előttem: hogy ezek földeríttessenek s illetőleg valódi világításba helyeztessenek, — ezen okoknál fogva bővebb kidolgozás mutatkozott szükségesnek. Ez volna a másik módszer. Ezzel azonban a munka terjedelme, mint az előlegesen elkészítettem tervezet kimutatta, jelentékenyen meg fog vala növekedni. A magy. tud. Akadémia Történelmi Bizottságának, mint illetékes forumnak döntése alá terjesztém tehát az ügyet, — tüzetes szóbeli indokolás kíséretében benyújtván oda említett előrajzomat.

S a nagytekintetű Történelmi Bizottság tagjai az előterjesztett okokat megfontolva s történetirodalmunk jelen állapotával egybevetve: egyhangúlag a mellett nyilatkoztak, hogy oly nevezetes történelmi vezérszereplőről, a minő Bercsényi vala, ne rövid életrajzi vázlatot, hanem jellemét, tetteit, örökemlékü pályafutását behatóan megvilágító, kimerítő életrajzot adjak, — habár a munka terjedelme ez által tetemesen megnövekedend is. Ezen határozat alapján jött aztán létre a II-ik kötetben tartott arányt követő jelen bővebb feldolgozás, melyben a t. olvasó a Rákóczi-szabadságharcz történeté-

VIII

nek úgyszólván monographiáját veszi, a fővezér életirata keretében. Mert részünkről sokkal inkább óhajtunk kevesebbet sejtető cím alatt *többet*, — mint nagy várakozást keltő, hangzatos cím alatt *kevesebbet* nyújtani.

Bemutatjuk itt hősünket a maga sokágú, de mindenkor elsőrangú szereplésében: mint hadvezért, had- és kormányzat-szervezőt, mint államférfit, mint diplomatát, mint fejedelmi ura- s barátjának legtitkosabb ügyeiben hív és bölcs elméjű fő-főtanácsadóját; mint pompa-szerető büszke főurat, s mint hazájáért szívesen tűrő-szenvedő kemény katonát; mint a császár és király részére Savoyai Eugen herczeg, a nádor, a cs. udv. főministerek s idegen hatalmak képviselői által a legfényesebb ajánlatokkal átcsábítani annyiszor megkísérlett, de ambíciója mellett is önzéstelen, megingathatlan, gyémántkemény és gyémánttisztá jellemet, a ki a saját és családja érdekeit habozás nélkül alárendeli forrón szeretett hazája javának s Rákóczi iránt táplált igaz barátságának. Bemutatjuk őt, mint elragadóan ékesszavú szónokot, korában hasonlíthatatlanul kimagasló magyar irányú, szikrázó szellemű, játszi humorú levélíró; mint a tudományok, művészetek s költészet kedvelőjét és pártolóját; mint a talpraesett, találó mondásokban mester, villámló elméjű társalgót; mint gyöngéd férjet és szerető családapát. Bemutatjuk, mint honfitársai közül, az idegen államférfiak nyilatkozatai szerint messze kimagasló, éles ítéletű s tündöklő fényű vez érszellemet, »*a magyarok közt egyetlen oráculumot*,« — azonban el nem hallgatván árnyoldalait sem: zabolázhatlan szenvedélyességét,

lenező modorát s vérig maró sarcasmusával másokat nem ritkán kíméletlenül sértő büszkeségét, melylyel annyi ellenséget szerzett magának.

E geniális embernek, ezen erős lelkületű, nagy munkabíró férfinak, történelmünk e kidomborodó sajátságokban — erényeiben mint hibáiban — minden ízében *eredeti magyar alakját* megkísérljük ugyan magunk is jellemezni, (193—201. l.): mindazonáltal inkább akarjuk őt *tetteiben és saját irányában* ismertetni az olvasóval. Ugyanezért leveleiből gyakorta idézünk; gyakran beszéltetjük el magával a tényeket, nemcsak, mert így sokkal közvetlenebb a benyomás: de azért is, hogy az olvasó gyönyörködhesék hősünknek csodálatos élénkségű, szellemes fordulatokban s törül metszett humorban gazdag, csattanós odavágó és zamatos magyarságú, zöngzetes stílusában.¹⁾ Elbeszélő modora is — midőn pl. 1705. tavaszán Károlyi megmentése végett tett hadműveleteit »historice« leírja, (338—342. l.), avagy 1704-iki trencsényi, drietomai csatáját (210—212. l.) lefesti, — megragadóan eleven, szép és folyamatos. Bercsényin kívül Rákóczinak és másoknak — legkívált magyar nyelvű — leveleiből szintén szövünk kisebb-nagyobb részleteket, a közvetlenség s történelmi hűség kedvéért, előadásunk keretébe.

Egyébként pedig a legnagyobb lelkiismeretességgel idézzük kútforrásainkat (jegyzetekben, avagy itt-

¹⁾ Egyik elsőrangú nyelvtudósunk, a magy. tud. akadémiai »*Nyelvtörténeti Szótár*« egyik szerkesztője — a ki Bercsényi leveleit e szótár szempontjából áttanulmányozá, — úgy nyilatkozott mostanában előttünk, hogy szerinte gr. Bercsényi Miklós eltévesztette életpályáját, *a miért hadvezérré és nem par excellence íróvá lön*: annyira kitűnő stílista.

ott a szövegben) mindenütt, legfőképp pedig oly esetekben szórul-szóra, a hol hősiünket új oldalról s az eddigi czélzatos ráfogások ellenében új felfogásban mutatjuk be. Bízunk is abban, hogy valamint már munkánk II-ik kötetéből más fogalmat nyerhetett: úgy még inkább e III-ik kötetből egészen másként fog ítélni az olvasó Bercsényiről, mint ahogy eddig, az elfogúlt aulicus irányú, osztrák, vagy ezek nyomán tévesen indúlt, máskülönben jóhiszemű történetírók művei után ítélni lehet vala. Így nevezetesen meg fog győződni arról, hogy nem ő volt az, a ki Rákóczit a béküléstől visszatartotta; sőt ellenkezőleg Bercsényi a tisztességes, alkotmányos kiegyezésnek egészen az 1706-iki békealkudozások Bécsből történt erőszakos félbeszakításáig őszinte kívánója s meleg támogatója vala; ő volt az, a ki bizalmas leveleiben az ifjú fejedelmet több ízben óva inti: *ne bízzék a francziák csábító ígéreteiben*; ő tanácsolja neki bölcs mérséklettel: »*Kegyelmes Uram, addig békéljünk, míg utánunk járnak; mint a darabolt garádicson, állapotjunk meg. Könnyebb lesz aztán följebb menni!* Mert ez a magyar állhatatlan természetű, a *hosszas hadakozást megűnja*. Hitemre, *nem magamat, — hazámat szánom!*« stb. És ezt nem egyszer írja: hanem számos ízben, többféle alakban ismétli. S őszinte kiegyezési hajlamairól Bercsényinek az angol és hollandi mediatorok is élénken tanúskodnak több ízben, de különösen I. József császárhoz 1706. aug. 1-jén tartott ünnepélyes búcsúbeszédökben. — Úgy szintén amaz állítólag »*korlátlan*« befolyás, a melyet Bercsényi Rákóczira sokak szerint gyakorolt, a *valódi* világítás-

ban van föltüntetve s tényekkel illusztrálva könyvünkben.

A mi már munkánk történelmi anyagát illeti: hivalkodás nélkül elmondhatjuk, hogy az legalább *háromnegyed részben* olyan új, eredeti adatokból vagy merítve, a melyeket — számtalan bel- és külföldi levéltárból — mi hoztunk, vagy ezúttal hozunk legelőször napfényre. Így például Bercsényinek Rákóczihoz és Károlyihoz írott s az *Archivum*, *Rákócziánium*, illetőleg a *Rákóczi Tár* köteteiben általunk közzétett levelei, valamint a boldogult *Simonyi Ernő* által angol állami levéltárakból másolt nagybecsű britt és holland diplomatiai iratok is, *e kötetben vannak feldolgozva először.*

Kötetünk a nagy szabadságháború eseménydús éveinek *első szakát*, az 1706-ik évi békealkudozások és a 100 napos fegyvernugvás felbomlásáig terjedőt tárgyalja. A IV-ik kötet tartalmazandja a második időszakot, a szathmári békekötésig s hősünknek Rákóczival Lengyelországba vonulásáig. (Készarva nem mondjuk: *meneküléséig*, — mert nem voltak kényszerülve rá.) Végre a befejező V-ik kötet az emigratio dolgait, Bercsényi haláláig, fiának Lászlónak, a francia maréchalnak és az utolsó Bercsényieknek életét, a fényesnevű család teljes kihalásáig fogja tárgyalni.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy a híres kurucz fővezérnek jelen kötetünk élén látható rézmetszetű arczképe, a Nemzeti Múzeum történelmi képtárában őrzött eredeti olajfestményről készült; az alatta levő aláírási hasonmás pedig hajszálig hű másolata az 1705-iki szécsényi országos szövetség-

XII

levél ama példányán található sajátkezű aláírásának, mely eredeti, díszes pergamen-példányt *hg. Czar-toryski László* az 1870-es évek elején Londonban 3000 frankért megvásárolván, a magyar tud. Akadémia kéziratárának ajándékozta. Tehát történeti nevezetességű aláírás.

Budapesten, 1892. tavaszán.

Thaly Kálmán,

a m. tud. Akadémia r. tagja.

HARMADIK KÖTET.

1703—1706.

XIX. FEJEZET.

— *A rohamos emelkedés kora.* —

1703.

A kezdődő forradalom legelső jelentős mozzanata, a tiszai átkelés sikeres kierőszakolása volt; és pedig nem csupán katonai, de egyszersmind politikai szempontból is. Mert az eddig szűk körre szorított, inkább csak helyi jellegű mozgalom, a Tisza balpartjára, az *Alföldnek* a magyarság leggazdagabb erőforrásaitól lüktető szívébe hatolván által, országos jelentőségűvé lőn, és egyszerre rohamos, mindent elsodró áradattá nőtt. E körülmény adja meg történelmi nevezetességét a tisza-becsi napnak, 1703. július 14-ikének.

A rohamos terjedés pedig még tetemesen megkönnyebbíttetett azzal, hogy a Tiszántúl — a nép hangulatának általános elkeseredettsége mellett — minden lehető jól elő volt már készítve a várt »*Messiás eljövetelére*«. ¹⁾ Akadtak bőven lelkes Keresztelő-Jánosok, a kik a Megváltó (itt igazán »megváltó!«) útait megegyengették eleve. A hajdúvárosiak, bihariak, nagy-kúnok és jászok titkos küldötteiről a zavadkai táborba, már szólottunk. Most világítsuk meg kissé közelebbről: kik és miként szőtték a szálakat? kik és miként készítették elő az Alföld népét a bekövetkezendő nagy eseményekre? Mindenekelőtt a titkos forrongás, erjedés két főpontjára: a Tiszántúl nagy s gazdag metropolisára, az ez idők szerint jogaiban, sőt lételeben fenyegetett kálvinizmus főszékhelyére *Debreczenre*, s az egész kis országot képezett Bihar vármegye érmelléki tájára, nevezetesen *Ér-Diószege*re kell tekintenünk.

¹⁾ A dolhai győző, *Károlyi Sándor* kifejezései.

Debreczen város polgárainak — a többi honlakókkal közös és naponként megújuló sérelmek, zaklatások mellett — még melegen a szájukban vala a rémhírű Caraffa tábornok által rajtok elkövetett kínzások és iszonytató zsarolások íze; 1697-ben is nagy terheket róttak reájok; I. Lipótnak Kollonics cardináltól sugallt 1701. april havi rendelete pedig, mely a kulcsos városokból a protestáns lelkipásztorok és tanítók kiűzetését parancsolá meg: a mély vallásosságú debreczeni népet legfőbb büszkeségeitől, nagy tudományú, jámbor lelkészeitől és legféltettebb kincsétől: híres főiskolájától akará megfosztani. E rendelet végrehajtásának tehát a városi hatóság kereken ellentmondott, — mint ez már a megelőző kötet 369. lapján említve vala. A politikai helyzet akkori állásában, s különösen az Austriával szövetséges angol és hollandi protestáns államokra való tekintettel, nem követelték tehát erőhatalommal a rendeletnek végrehajtását *ott*; s egyelőre beérték volna azzal, hogy a tisztán reformált hitvallásúaktól lakott várost egy, a Szűz-Mária tiszteletére szentelendő r. kath. templom építésére kényszerítsék, s e végből egy szepesi kamarai tanácsost kir. biztosul a nyakokra is küldének, 1703. april 5-én, a császárnak Bécsben, ez évi mart. 3-án kelt e tárgyú leiratával. A város erőlyesen tiltakozott, kimutatván, hogy ott a kir. harminczadoson, Palugyay Lénárton kívül, egyetlenegy catholicus lélek sincs, s úgy az egész környéken, és hogy »oly nagy e népnek vallása melletti buzgalma és hitvallása iránti féltékenysége, hogy nemcsak semmire nem fogna az előljáróság a népnek más nézetre vezérlése megkísérlésével menni: de épen botrányos jelenetektől, sőt attól is tarthatni, hogy a lakosság elkeseredésében szanaszét-oszlik s a városnak minden rendje fölfordúl.«¹⁾

Valóban, ez az ügy igen nagy elkeseredést, ijedelmet szült Debreczenben, a mint a kir. biztos erről maga is meggyőződött. Még jobban fokozá az ingerültséget Bakó János váradi nagyprépostnak egy jezsuitával való megjele-

¹⁾ *Szűcs István*: »Szab. kir. Debreczen város története.« III. köt. 685. l.

nése; mire april 15-ikén az isteni-tisztelet után sok ezer emberből álló nagy népgyűlés tartatván, a felolvasott királyi rendelet általános megbotrátkozással fogadtatott s a kedélyek leghevesebb felindulásával egyhangú határozat hozatott, az uralkodóhoz feliratot intézni a sérelmes rendelet visszavonásáért. Az előljáróság pedig, e határozatra hivatkozva, a kir. biztosnak az engedelmességet felmondá; — mire ez nagy óvástételek közt távozott a városból. Ez alig egy hónappal előbb történt Rákóczi és Bercsenyi zászlóinak kitűzésénél, s a kényes természetű ügy — a mely még nem volt elintézve — lázas izgalomban tartotta Debreczen összes lakosságát. Képzeltethő, hogy ily háborgó elemek közt könnyen talál tápot a gyújtó szikra!

A mintegy szabad respublicát képezett hatalmas város élén ekkor két, nagy tehetséggel s népszerűséggel bíró férfiú áll vala: az aranytiszta, önzetlen jellemű, szülővárosa jóléteért mindent áldozni kész Dobozy István főbíró, és a kiváló szónoki s politikai képzettséggel dicsekvő népszerű (»fürmender«) Komáromi Csipkés György, utóbb bihari alispán és a szathmári békekötés létrehozásában egyik hatékony közbenjáró. Nagytekinélyű két alak Debreczen város történetében. A népet ők vezették; s e város népe, mely a Rákóczi fejedelmeknek oly sok hálával tartozott, — nagy kegyelettel és reményekkel csüngött most is ezek jeles utódján. Tőle várá sorsának jobbra fordulását.

Volt még Debreczennek egy harmadik igen népszerű polgára, a lelkipásztorok és collegiumbeli tanárok nagy barátja: az öreg Mónay Pál, egykor Thökölynek ezereskapitánya.¹⁾ Határozott, kemény magyar, megcsontosult kurucz,

¹⁾ Igen szépen emlékezik meg hűségéről s egykori buzgó szolgálatairól a már sírja szélén álló Thököly Imre fejedelem, Mónay Pálnak az érsek-újvári táborból, 1704. nov. 17-én hozzá intézett levelére 1705. aug. közepén a kis-ázsiai Nicomediából (Izmit) írott válaszában, köszönnén »több régi jóakaróinkkal és valamikor szolgálatunkban állott hűveinkkel együtt« küldött kegyeletes megemlékezését, s »örömmel értvén azt is, hogy Kglmed az Máltóságos Fejedelem kedves Fiam-Uram (Rákóczi) és az magyar haza szolgálatjában foglalatoskodik most is, *örögségében is*, — mely igaz ügynek *ennek-*

kit a főiskolai ifjúság bálványozott. S ő kezdte szólni — bizonyára Dobozy és Komáromy egyetértésével — a titkos érintkezési szálakat az újból felhajnalodó kuruczvilággal. Nevezetesen, — mint a fentebb említett harminczados, Palugyay, 1705-ben Lipót császárhoz benyújtott emlékiratában, megnevezett biztos forrásokra hivatkozva beszéli, — Mónay már az 1703. év kora tavaszán titkos levelezésben áll vala Esze Tamással s a szintén tarpai Szász András-sal.¹⁾ Azután pedig, mikor a fölkelők még a Beszkid-hegyekben voltak, de Rákóczi és Bercsényi fegyverre szólító pátensei (a brzezániaiak) már megérkezének hozzájuk: ugyancsak Esze és Szász, az utóbbinak egy Tarpán lakó Sámuel nevű szolgálja, továbbá a Várad melletti Kis-Marja helységbeli birtokos Szent-Marjay Ferencz²⁾ és bizonyos Szabó Ferencz nevű, Thököly-féle, — egyébként a közvetlenül Debreczen alatti Kis-Pircs községben tartózkodó — tömösvári hajdú által e pátenseket, titokban leendő terjesztés végett, átküldötték a Tiszán, ide Debreczenbe s Biharba. Sámuelről pedig Mónaynak külön is üzentek, hogy a reábizottakat tegye meg. A mit megértvén Mónay Pál: e Sámuelt kellő utasításokkal ellátva, tüstént kiküldé a derecskei pusztákra, a hol ekkor Borbély Balázs, Pikó Döme és Pap Istók (sőt Palugyay szerint Ocskay is,³⁾ a Pál Deák és Ebergényi huszárezredekéből félreállt bujdosó katonákkal táboroznak vala, üzenvén nekik, hogy tartsanak Tarczal felé. A kik is

előtte én is Kglmeddel együtt valaha munkása voltam, most pedig Isten ítéletjéből mártírja vagyok.» (*Thököly Imre naplói* s emlékezetes írásai; magy. tud. akadémiai Monumenták, »Írók,« XXIII. köt. 377. l.)

¹⁾ Szász Andrást a b. Károlyi Sándor-féle 1706-iki mustrakönyvben mint Esze Tamás ezredebeli compániás főhadnagyot találjuk említve; 1703. végén, a tokaji táboron még csak őrmester volt, Palugyay szerint.

²⁾ Kevéssel ezután gyalog-ezredese Rákóczinak.

³⁾ Ocskay László, ki Nyitrából Zólyomon, Breznóbányán s Gömörön át Putnok, Tokaj felé jött katonáival, alighanem csak Tarczal táján egyesült Borbély Balázssékkal; ámbár annak is van nyoma, hogy a Tiszánál gyűjtött volna hadat. (L. *Thaly*: »Ocskay László élete« stb. Budapest, 1880., 23. l.)

azonnal útnak indulván arra, átkeltek a Tiszán s a Beszkídekben Rákóczihoz csatlakozának.¹⁾ Ekként tehát, már ezen a tiszabecs-i sikert kivívott első reguláris lovas-csapatok irányítása is Debreczenből, Mónaytól indult ki. (Mert, hogy a collegium vezetői is be voltak volna avatva az ügybe, mint a harminczados állítja, alig hihető.)

Mónay egyszersmind, a mint a tiszai átkelés első hírének vevé, sőt ezt tán még megelőzőleg, Rákóczi pátenseit egyelőre ugyan még csak kéz alatt — meghordoztatván a városban s környékén, fegyvereseket igyekezett toborzani. Pápai János ecsedi praefectus már július 17-én jelenti, ugyancsak Ecsedről, gr. Csáky Istvánnak Szathmárra: »Debreczenből jövén emberem, referálta, hogy Rákóczi pátensivel *valami debreczeni emberek* alattomban valami colluviest akarván gyűjteni, — a minthogy talám valami gyűlt is . . .«²⁾

Rákóczi fejedelem azután az öreg Mónay Pált —

¹⁾ » . . . Colonelli praedicti (t. i. *Esze Tamás és Pap Mihály*) tandem denuo ex passu Beszkidiensi miserunt cum duobus sociis, nempe Francisco Mariay, ex pago Maria prope Varadinum in Cottu Bihariense degente, et alio itidem Francisco Szabó, haydone Tömösváriense, qui continebatur in certo pago Kis-Pircs vocato, immediate penes Debreczinum situato, cum patentalibus Rákóczianis pro promovendis rebus jam in praevia instructione habitis, et primo quidem mittendo Andreae Szász Tarpensis in Cottu Beregiensis habitantis servum Samuelem, Debreczinum ad Paulum Mónay civem loci illius et Collegium Calvinistarum ibidem habitum, cum quibus jam praevias Thomas Esze et Andreas Szász Tarpenses habebant correspondentias, per praescriptum servum Samuelem nunciando ipsis, ut statim promoveant promovenda. Qua tandem rem intellecta Paulus Mónay, praespecificatum famulum Samuelem illico ad Ladislaum Ocskay, ex Inelyto Regimine Ebergéniano profugum misit, qui cum militibus seu praedonibus Pap Istók, nimirum Pikó Döme et Barbély Balázs cum septuaginta vel ultra equitibus in campo Dereckiensi statim penes Debreczinum erat; quo audito nuntio, Ocskay se cum praescriptis praedonibus et equitibus confessim Tarczalinum versus post Rákóczium ad passum Beszkid contulit,« stb. *Palugyay Lénárt*, volt debreczeni kir. harminczados, hosszú jelentésében, a Rákóczi-háború eredetéről, Lipót császárhoz. (*Egykorú másolat*, Bezerédj Andor úr kéziratgyűjteményében, Magyar-Óvárt.)

²⁾ *Eredeti levél* a gr. Csáky-család lőcsei levéltárában.

a kinek Debreczen városa csakhamar bekövetkezett önkéntes meghódolásában is tetemes része volt, — mind a hű és hasznos szolgálataiért, érdemeiért, a Nagy-Kúnság kapitányává s ezredessé, utóbb (1706.) pedig szólnoki várparancsnokká nevezé ki.

Mónay mellett azonban a Dobozy és Komáromy vezetése alatt álló debreczeni tanács is nagy diplomatai ügyességgel készíté elő a helyzetet. A mint a fejedelem tábora Tiszán átköltözésének biztos hírét vevék: azonnal fölvetették a Rákóczinak leendő nyílt behódolás kérdését, s — július 21-kén — követet küldének gr. Nigrelli cs. tábornokhoz Kassára és egyszersmind Szólnokon át Bécsbe az udvarhoz, bejelentvén ebbéli szándékukat, (már úgy, mint az idők kényszere alatt teendőt), s a behódolásra jóváhagyást kérvén. Mert »mit cselekedjünk ilyen extremitásokban? — mondja a követek utasítása; — arra, hogy ellentálljunk, nincs erőnk, sem fegyverünk, (Rákóczi számára, bezzeg, volt bőven!) sem kőfalunk; mezőben minden marhánk, javaink, — ha fegyverkezni kezdünk, elveszünk.«¹⁾

Így legalább mentessé tették magokat jövődre, a mihamar bekövetkezett elhajlásért.

Ekkép álltak a dolgok Debreczenben. Most tekintsünk nagy Bihar vármegye más vidékére, az Ér-mellékre.

A diószegi várkastélyt s uradalmat Váradnak a töröktől lett visszafoglalása után I. Lipót császár, a hazai törvények ellenére idegennek, egyik német tábornagyának, gr. Gronsfeldnek adományozá. Ez aztán egy Nordermann Sebestyén nevű praefectus alatt német tiszteket küldött le uradalma kormányzására, s német őrséget vettetett a várba. Nordermann kegyetlen természetű ember volt; a ki is a lakosságot Bocskaytól kapott kiváltságaiból kiforgatván, a várőrség segélyével mindenféleképen zaklatta, nyomorgatta, szipolyozta. — A szegény nép, természetesen, halálra meggyűlölé a nyakán ülő idegen zsarnokot, s az elégtelenség ellene nőttön nőtt, — nem sok kellett, hogy teljes forrongásban törjön ki. Különben is, tömérdék volt az Ér-melléken

¹⁾ Városi jkv; *Szücs István*, id munkájában, 705. l.

s általában Biharban, a kitörésre a legelső kínálkozó alkalomkor kész és képes elem, — az e tájakon sűrűen megtelepedett egykori Thököly-féle had, továbbá a feloszlatott végbeli katonaság személyében, kiknek még régi fegyvereik is többnyire meg valának őrizve.

Tudjuk, hogy már 1702. január közepén azt jelenté Rákóczinak Lengyelországban az 1697-iki hegyaljai zendülés egyik vezére, a bár zempléni születésű, de Biharból odaszakadt családból származó *Szalontay* (Kárándy) *János*, — ki e vidékeket személyesen járta be s az újabb forradalom szervezését alattomban előkészíté, — hogy őneki 3—4000 embere van összeírva, a kik az első jeladásra készek fegyvert ragadni. Ezek nagy része Biharban lakott. És most, a régóta sovárgva várt nagy események közelegtével a tömegnek nem hiányoztak vezetői. Diószegen lakott nemesi curiáján *Bóné András*, egykori végbeli vitéz hadnagy,¹⁾ a ki az egész, titkon előkészített mozgalomnak lelke volt. Egyetértett vele mindenben Thökölynek ugyanoda telepedett hajdani hajdúezredese, *Gödény Pál*, a ki — nevéhez illően — nagy ivó, de vakmerő ember vala. Tőlük függött, reájok hallgatott az ér-melléki nép. Ők aztán — alkalmasint még Szalontaynak is részvételével — beavatták titkukba és megnyerték az ügynek a Bihar m. más tájain s az ott körül fekvő megyékben lakó régi kurucz főtiszteket, az öreg *Újvárosi Szöcs János* és *Deák Ferencz* még 1672-iki híres ezereskapitányokat, *Borbély Balázst*, *Koss Mihályt*, *Torday Ferenczet*, *Bélteki Tivadart*, — mind Thököly-féle volt hadnagyokat, továbbá a már föntebb említett *Szent-Marjay Ferencz* kis-marjai birtokost és *Szabó Ferenczet*, a temesvári kurucz hajdút Kis-Pircsről. Sőt, úgy látszik, *Buday István* bihari alispánnak is volt a dologról tudomása; gyors, önkéntes csatlakozása legalább erre enged következtetni. Voltak

¹⁾ »Bóné András névű hadnagy, kit Kglmed esmért, Diószegen telepedett volt, vitt közikben legalább ezer embert; szerencse, ha régen meg nem volt csinálva (elő nem volt készítve) a dolog.« Irja gr. Csáky István 1703. július 29-én Szathmárról a volt tiszta-vidéki altábornok id. gr. Barkóczy Ferencznek. (*Eredeti levél*, gyűjteményben.)

bizonyára még többen is; kik illető vidékeik fegyverfogásra kész elemeit szemmel tartották folytonosan, s Rákóczi brzezáni pátenseit — melyeket, mint már láttuk, Szent-Marjay és Szabó vivének meg nekik, — köröztették közöttük. A nép elkeseredése oly nagy vala immár, hogy áruló, annyi ezer emberből, nem találkozott. El volt tökéltve köztük, hogy mi-helyt a kurucz tábor a Tiszán általköltözik, munkához látnak ők is. A jeladást Bónétól várták, mert az első kitörésnek Diószegen kellett történni. Sőt Borbély Balázs ezt sem várhatván be, — mint tudjuk, — az övével elment már előre a fejedelem elé, a Beszkidekbe.

A mint Bóné a tiszabecsi eseményről Esze Tamáséktól tudósítást kapott, hírt ada többi társainak, s július 18-ikán Gődény Pállal együtt az ér-melléki híveket — többet ezernél — hirtelenséggel összevonván, a rákövetkező hajnalban, vagyis 19-én, a diószegi várat megrohanják, megostromolják, s a mély álmukból fölriadó, fegyverhez kapdozó német őrséget tiszteivel s a gyűlölt praefectussal: Nordermann Sebestyénnel egyetemben, halomra konczolják.¹⁾ A véres boszszu órája ütött!.... Gronsfeld tábornok javaiban természetesen, prédát hánytak s várat megszállották. Az ily szerencsésen, elfoglalt diószegi várkastélyhoz gyülekezett most már mindenfelől a fegyvert fogott nép, vezéreivel, és pedig oly számban, hogy néhány rövid nap alatt 7—8000 főnyi harczvágó ember csoportosult ott, többnyire régi katonák.

E tömegből kezdének aztán lovas-ezredeket formálni Bóné András, Szőcs János, Torday Ferencz, Bélteky, s gyalog-ezredeket Gődény Pál, Koss Mihály, Szent-Marjay Ferencz és Szappanos István, saját választott tiszteik alatt, a mint ez

¹⁾ L. *Debreczen város jegyzőkönyvét*, Szűcs Istvánnál, III. köt. 704. l. Továbbá *Dúl Mihály*, gr. Koháry István praefectusa, Szécsényből, 1703. júl. 29-én, a Tiszántúlról vett hírekről tudósítván urát, ezek között írja: »Generál Gronczfeld Uram diószegi kastélyát felverték és a mely jókat ott találtak, elpredálták.« (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.) Gr. *Csáky István* szintén újságolja 1703. júl. 24-én Szathmárról gr. Barkóczy Ferencznek, hogy a kuruczok »már Várad körül is nyargalódnak, Diószegen Gronczfeld uramnak mindenét felpredálták, szolgálait levagdalták.« (*Eredeti lev.* ugyanott.)

a forradalom kezdetén általában történt. Bóné ezeredes-kapitány, mint főparancsnok, július 22-én már védleveleket osztogat a Rákóczi hűségére készséggel hódoló községeknek.¹⁾ Sőt meghódolt nekik Szent-Jób vára is, magyar őrsége seregestől hozzájuk csatlakozván.²⁾

Míg ezek Biharban így folyának: lássuk, mi történt a fejedelem táborán? s kövessük mozdulatait. Erre nézve ugyan nem kis nehézségekbe ütközünk a chronologiai rend tekintetében. A forradalom kezdő szaka ugyanis a dátumok pontos ismeretére nézve még nagyon homályos. Rákóczi Emlék-rataiban, — melyeket több mint két évtized múlva s pusztán emlékezetéből merítve írt vala, — nemcsak hogy pontos dátumokat nem említ, de az események sorrendjében is követ el tévedéseket, a mi az imént jelzett okokból könnyen kimagyarázható; történetíróink pedig eddigelé az 1703-ik év e szakának eseményei vázlatánál levéltári, eredeti forrásokat csak elvétele használtak. A legújabb nagy katonai munkában: „*Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*“ van ugyan elég dátum, de — mint már a megelőző kötet 523—524 ll. kimutattuk, — teljesen megbízhatatlanok, össze-visszazavartak, s a most tárgyalandó eseményekre vonatkozólag majdnem egy egész hónappal hátra járnak. Azokat tehát még szakszerű bírálatra sem méltathatjuk, nemhogy tekintetbe vehetnők. Mindazáltal, úgy hiszszük, nekünk — kik közvetlen kútfőkből merítünk — talán sikerülni fog e chronologiai zűrzavarban eligazodnunk s a kurucz tábor mozdulatait az események valódi sorrendje szerint követnünk, ha nem is mindenütt napról napra.

A tiszabecsi elsánczolt rév megostromlása júl. 14-én történt, a melynek is, valamint a tutajokból átkötötetett hídnak őrizetére Rákóczi 200 hajdút hagyván a sánczokban, ő maga táborával általanköltözött. Lovassága — mint érintők (II. köt. 523. l.) — 15-én már szerteszáguldozott a túlsó

¹⁾ Egy ily protectionális-levél (Diószeg, 22. Julý Ao. 1703.) Hegyköz-Szent-Miklós helység számára kiállítva, gyűjteményemben. (*Eredeti*, Bóné András s. k. aláírásával s nemesi címerez gyűrűpecsétével.)

²⁾ L. alább, Gyöngyös városa jelentésében.

parti helységekben; a fejedelem ott helyben Tisza-Becs-nél rendezgeté Bercesényivel a mindenfelől hozzá tóduló fegyveres néppel óránként szaporodó hadait e napon, azután Esze Tamást a maga ezredével előre küldé a Tisza-menti helységekben át — ezek java lakosságát fölkeltendő — Vásáros-Naményra, hogy e mezőváros révét megszállja s elszánczolja. 16-án maga is utána nyomult tábora zömével, a mint-hogy őt 17-én az ócsva-apáti Károlyi-kastélyban,¹⁾ 18-án Naményban,²⁾ — hol szintén hidat köttetett, — és 19-én Vaján, a Vayak kastélyában találjuk; innét beüzent a szomszédos Ecsed városába, saját ősi uradalma székhelyére, a bírót magához rendelvén,³⁾ bizonyára az ecsediek — egykori várkatonaság — fegyverre keltése céljából.

¹⁾ Az ecsedi zálogbirtokos gr. Bánffy György erdélyi gubernátor praefectusa *Pápai János* tudósítja Ecsedről 1703. júl. 17. gr. Csáky Istvánt Szathmárra: »Az (ecsedi) hadnagyot hír-tudni kiküldvén (Ócsva-)Apáti felé, referálták, hogy az *kurucok az ócsvai házaknál* vadnak és megfosztották az úr (Károlyi) udvarbíráját,« stb. (*Eredeti levél* a gr. Csákyak löcsei levéltárában.)

²⁾ »Költ *Naményban lévő táborunkban, 18. Julj 1703.*« dátum alatt írja Rákóczi: »Kglmed elmenetele után jött oly hírünk, hogy a táján lévő német had Aranyos felé indult volna,« de ez még nem bizonyos, mert odaküldött portánktúl nem érthettük; »az aranyosi révet mindazonáltal elfoglaltattuk és őriztetjük, kire nézve tüle semmit sem tartunk, mivel másként is *hadunk annyira szaporodott, hogy bevárni mindenütt készek vagyunk*; de mégis Kglmednek bizonyos tudósítását elvárjuk. Az beregieket Kglmed oltalmazza, és azon légyen, hogy az aratást az német az várban (t. i. Munkácsra) ne vigye, ha szintén égetéssel kellene is az gabonát elsikkasztani.« (*Eredeti levél*, gr. Teleki József hátrahagyott kéziratai közt, honnét Szabó Károly másolatából birom. Czimlapja hiányzik; de, mint a tartalom mutatja, a Beregben, Munkács felé űrködő valamelyik kurucz ezredesnek szólt.)

³⁾ Az említett *Pápai János* írja júl. 19-én Ecsedről, újból Csákyknak: »Ideérkezvén parancsolatja Rákóczi Úrnak ő Ngának, midőn az ittvaló bíró megértette volna: mindjárt kapta magát, hírem s akaratom ellen is Rákóczi Úrhoz ment.« Szabódik, hogy nem az ő tanácsára történt, mert ő »az ittvaló egynelvény nemességgel« hű kíván maradni a királyhoz. Azután folytatja: »Bizonyosan írhatom Ngodnak, *már mintegy ötvenig való kurucz Károly (Nagy-Károly) alatt* s Fény-Vada körül *nyargalózik, maga pedig Rákóczi Vajában volt ma.* Úgy tapasztaljuk, hogy mindenfelől csak szaporodik szüntelenül.« (*Eredeti levél*, Lőcsén, u. o.) Gr. Csáky István pedig Szathmárról 1703. júl.

E napokban történt, hogy a közeli kis-várdai várat — melybe a szabolesi nemesség vagyonosabb osztálya a néphadtól való féltében zárkózott, — Rákóczi seregének egy része körültáborlál. A fejedelem fölhívta őket a hódolásra, a hajdúság pedig rőzsekötegekkel s deszkákkal rakva meg a magas tornyok védette erődöt környező mocsarat, megrohanással fenyegetődzött. A bentlévők azt felelték, hogy ők nem idegenek, hanem hazafiai lévén, semmi ellenségeskedést nem tesznek, csupán az események fejlődését akarják még bevárni, azután majd elválnak. Ott hagyák tehát őket; a kik is Kálló megvétele után nem soká, önként kaput tárának s kuruczokká lőnek.

Mielőtt Rákóczi s hősünk táborát tovább kísérnök: egy a bécsi udvari körök által személyeik ellen ép e napokban intéztetett galád merényletről kell megemlékeznünk. Valamint azelőtt Lengyelországban: úgy most idehaza akarták őket élve-halva kézrekeríttetni, vagy esetleg legyilkoltatni, a vállalkozókat dús jutalmakkal kecsegtetvén. E gyalázatos czélzat megvalósításában egy nagyon előkelő, de a szolgalelkűség sarába nyakig ebnerült s magyarságát megtagadott főúr: gr. Pálffy Miklós koronaőr és v. b. titkos tanácsos ajánlkozott közreműködni, s eszközül a vén labancz gr. Barkóczy Ferenczet, a Kassa várába szorított felső-magyarországi vice-generálist és zempléni főispánt szemelé ki. Bécsben 1703. júl. 18-án kelt levelében így buzdítja a gyönyörűséges vállalatra Barkóczyt:

»Ha Kglmetek ottan (Kassán) valami módot találhatna abban, hogy *Rákóczit vagy Bercsényit fogva kaphatnák: igen nagy hírt, szép nevet az által szerezhethne magának, ő Főlségénél is grátiát nyerhetne. Vannak ottan olyan*

29. így ír Barkóczynak Kassára: »Tegnap két hete a Tiszánál lőtt csatánkat voltaképen megírtam Kglmednek. Harmadnap múlva Namény-nál, Aranyosnál általköltek az Tiszán, holott most is kétszáz emberök őrizi azon réveket, és Kis-Várda alá mentek, de úgy halljuk, re infecta mentek el alóla; Kállót is csak megpiszkálták, Károlyt hasonlóképen rémítették. Diószegét Gronezfeldtől elfoglalták, praefectussát levágták, találtak nála 8000 forintot, bort pedig igen sokat.« (*Eredeti lev. gyűjteményemben.*)

szegénylegények, az kik pénzért s ajándékért megeselekednek, grátiával is bízathatná őket, ha visszaszöknének és közülök egyikét avagy másikat fogva hozhatnának; igen jó volna, hogyha ekképen vagy másképen az megfogattatások succedálhatna.«¹⁾ A gyilkolásról ugyan nyíltan nem szól: de, mert a vérdíj ki volt tűzve fejükre, a sorok közül kiérthető az is; a minthogy utóbb — mint látandjuk — még nyíltabban ismétlődnek ezen kísérletek.

Bármily labancz vala is azonban az öreg Barkóczy: ily rút dolog végrehajtására mégsem vállalkozék, — a kedélyek általános lelkesedése közepett nem is kapott volna oly elvetemedett »szegénylegényeket«. Eltette tehát a koronaőr gyönyörű levelét a correspondentiái közzé, örök emlékezetre; s a dolognak — mely mégis igen jellemző, — komoly következménye, szerencsére, nem lőn. Történt ugyan nem sokkal utóbb Rákóczi személye ellen merénylet: de nem magyar, hanem egy elvetemedett német tiszt által, — a miről alább.

A fejedelem hadaival Kis-Várda alól s illetőleg Vajáról Debreczen felé tartott, és július 23-án Gyulajnál találjuk őt táborban. Előörsei e napon már a debreczeni pusztákon száguldoztak s 24-én a nagy alföldi főváros péterfiai kapuja előtt megjelentek a legelső kuruczok, csak néhányan, hogy a pusztákon — valami csíny miatt — tegnap elfogott társaikat kikérjék. Kiadták nekik békességesen.²⁾ Gyulajon fogadá a fejedelem a táborába jött s hűségére álló ecsedi szomszédos vár katonaságát, saját jobbágyait és szabadosait. Nagy-Károlyból, Kállóból, sőt a távoli Szilágy-Somlyóról is csatlakozának táborához vitézek. A fegyvert fogott nép mindenünnen rajzott. Ecsed várát a németek, Leopold parancsára, mint már korábban említők, lerombolák, — de mégsem annyira, hogy a Kraszna vize rengeteg lápjaiban nagyon előnyösen fekvő erődöket helyreállítani, vagy legalább — nem sok munkával — védhető állapotba helyezni ne lehetett volna. E körülményről az onnan jött vitézljő rend a fejedel-

¹⁾ *Eredeti*, Pálffy által sajátkezűleg aláírt levél, a gr. Barkóczy-Hadik család levéltárában Pálóczen.

²⁾ Debreczen város jegyzőkönyve, Szűts Istvánnál, 705. l.

met informálván: ő tüstént kétszáz főnyi őrséget vetett a várba s elrendelé fölépítését. Egyszersmind a táborába fogva hozott gr. Bánffy-féle ecsedi praefectust: Pápai Jánost, a ki hűségére állt, mint rendkívül ügyes tollforgató embert, fötitkárává nevező ki; majd utóbb udv. tanácsosává léptetvén őt elő, nagyfontosságú diplomatai küldetésekre — főként törökországi követségekre — alkalmazá. Pápaiban Rákóczi egy holtáig hű, buzgó párthivet nyert.¹⁾

Ecsed vára és városával, úgy látszik, egy — vagy az azt követő — napon csatlakozott Rákóczi zászlaihoz a *legelső mágnás*, Szathmár vármegye egyik főbirtokosa s régi híres nemzetségének utolsó tagja: *Brebíri Báro Melith Pál*, e megye krasznaközi nemességének bandériuma élén. A törvényhatóságai területéről kiszorult bereg-ugocsai főispán gr. Csáky István, megfogadván sógorának Bercsényinek tanácsát, a szathmármegyei fölkeltett nemesség tiszabecsi táborának szétoszlása óta csendesen ült Szathmár várában; azonban az itteni parancsnok gr. Löwenburg, őt hívta föl, — Károlyi távollétében, — hogy Szathmár vármegye nemességét újból insurgáltassa a mindinkább közeledő kurucok ellen. Csáky betegséget színélve, mentegetődzött, de kiírt a csengeri udvarházánál időző b. Melith Pálra: gyűjtse ő fegyverbe s vezényelje a nemességet. Melith egyet gondolt, s elvállalá a megbízást. Júl. 22-én válaszolja Csáky-nak, hogy jó, »én Nemes Vármegyémmhez való szeretetemből mind gyűjtísít s mind commandóját Ngod után felvállalom, — assecurálom Ngodat: *meggyűl, ha én látok hozzá!....*«²⁾

¹⁾ Gr. Csáky István írja 1703. júl. 29-én Szathmárról gr. Barkóczy Ferencznek: »Most Debreczen felé vagyon Rákóczi hadaival; Ecsed várossában kétszáz lovas praesidiumot hagyott, várát is építi, — be jó volt elrontani! Azon jószágot visszafoglalta magának és a gubernátor benn levő praefectussát rabúl vitte el.« (*Eredeti levél* gyűjteményemben.) B. Károlyi Sándor is újságolja, Bécs, 1703. aug. 4., hazulról vett levelekből merítve, unoka-testvérének b. Palocsay György huszárkapitánynak: »Az egész föld népe majd Budáig, nagy rémülésben vagyon Rákóczi és Bercsényi zúrzavara miatt, a ki is naponként szaporodik. Diószegre beszállottak, *Ecsedben praesidiumot tettek*; a táján Károly a véghely.« (*Eredeti levél* a b. Palocsay-levéltárban Lőcsén.)

²⁾ *Eredeti levél* a gr. Csáky család lőcsei levéltárában.

Így is lőn; felhívására a nemesség — kivált a Kraszna tájjaik — szép számmal és azonnal összegyűlének. Ezalatt Melith Pál júl. 23-án délelőtt belátogat vala Nagy-Károly várába, komaasszonyához, a Bécsben jutalmat kunyoráló dolhai győző b. Károlyi Sándor nejéhez, Barkóczy Krisztina grófnőhöz. Károly vára nem volt épen erős hely: de négy bástyája, széles víz-árkai, rendszeres ostromot, réstörtést tettek volna szükségessé. Elég ágyú volt benne, egy század jó fegyveres hajdú s negyven német muskatélyos képezé őrsgét, Fekete Ferencz várkapitány alatt, ki a grófnőnek főtanácsadója vala. Melithnek látogatásával czélja volt ezen ember befolyását megingatni. Beszélgetésbe elegyedvén Barkóczy Krisztinával, »szavaiból kezdtem észre venni — írja ez, a látogató Melithről, — hogy *nem szintén jó helyen jár elmeje*: mert mindjárt kezdte mondani, hogy kár, hogy nem volt tanácsadóm, ki az dolhai rabokat be nem hadta volna (Szathmárra) küldeni, — *hanem inkább tettem volna szalasztást rajtok*. S azon próbálgatott: *ezen helylyel (Károlylyal) mit akarok? Ijesztett mindenképen, — s alattomban szolgálmat s úgy katona-rendeket csalogatott*: mellyet megértvén, intettem: Jól meggondolja végét dolgának, nem semmi lévén felkent királyát embernek elárulni, etc. Uramnak kardját, tarsolyát, nyári pánczélingét, puskáját mind kérte tőlem kölcsön, — nem tudom, mit akart vélek? Egyebet rajtam nem csalogatott, hanem egy oleska kardját elvitte Uramnak, úgy adván neki, hogy Szathmártt megcsináltatja. Ez meglévén, még ebédre sem marasztottam, alig vártam, hogy kimenjen innen, észben vévén *gonosz szándékát*. . . . Éppen mindenestül kurucz kézben adott volna. Azok is, kik *innét kuruczezú lettek, kiszökrén, minél az ő istentelen csalogatási miá lettek.*«¹⁾

Károlyból tehát már a várból is szökdösének ki; a városi sereget pedig, a krasznaközi nemességgel együtt, b. Melith Pál mind magához voná, s a vármegye zászlója alatt (júl. 23-kán estve) beállított velök a gyulaíi táborra, és Rákóczinak hűségét esküvének.²⁾ A fejedelem örömmel

¹⁾ *Eredeti levél ugyanott.*

²⁾ *Gr. Csáky István* írja Szathmárról, 1703. júl. 29. gr. Barkóczy

fogadja a katonaviselt, fényes származású főurat, s ezredesévé nevezé ki a szathmári huszárezrednek, mely gyorsan alakult.

Melith tanácsára Károlyinét most már maga Bercsenyi — a ki a grófnő férjét 1695-ben gr. Auersperg szathmári parancsnok erőszakoskodásai ellen oly erőiesen védte meg (I. II. köt. 150. l.), — szólítá fel »gyulaji táborhelyünkben 23. Júlý 1703« kelt levelével Károly vára megadására, vagy legalább a hódolás bejelentésére, ellenkező esetben jószágai elpusztításával fenyegetődzvén; a mitől sokat vártak, mert a grófnő ép oly fősvény volt, mint a férje. »Úgy látom, — írja neki Bercsenyi — Kglmed meg nem elégszik azzal, hogy Kglmed ura maga hazafiúságárúl nem emlékezzvén, pártoskodik édes hazánk régi szabadsága ellen, melynek helyreállítására és országos nyomorgatásátúl való felszabadítására indult az Méltóságos Fejedelem. Igazán, csudára méltó dolog, hogy inkább az nyomorúságot, mint az szabadságot keresi és keresheti valaki! . . . De annyival is nagyobb csudára való, hogy Kglmed, asszonyember lévén, s maga és jószága veszedelmével nem gondolván, nemhogy az M. Fejedelem előtt emberei által legalább bejelentette volna magát: de még az (dolhai) kurucz rabokat is Szakmárra practikálta; mellyeket erővel ki nem vittek volna, ha Kglmed németeskedése útát s alkalmatosságot nem nyújtott volna.¹⁾ Ehhez képest, mint régi jóakarója Kglmednek, adom értésére, intem s javallom Kglmednek: ne berzenkedjék Kglmed! . . . emlékezzék meg asszonyi erőtlenségérúl, az vakmerőségnek s vitézkedésnek hagyjon békét és alkalmaztassa magát az üdöhhöz, — küldjön az M. Fejedelemhez; különben hitesse el magával, hogy Kglmed urának cselekedeti nagyobb emlé-

Ferencznek Kassára: »Az hajdúvárosiaknak volt követjek Rákóczinál: *Milith Pál kuruczczá lött*, — szépen végzi jóemlékezetű familiáját! Somlyai, kállói, károlyi és más helyeken letelepedett katonaság s hajdúság seregestül mennek hozzájuk. . . . Az Tiszán innen levők nemesse is jobbára már odamentek, úgy Bereg s Ugocsa is, — a parasztság is actu főtál (csoportosan) megyen, — bizony, igen szaporodnak,« stb. (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.)

¹⁾ E tettét a grófnőnek a kuruczok — méltán — nagyon rossz néven vették.

kezethen léssen és semmi külső, belső jószágára Kglmed számot ne tartson. Élete is az Kglmetek ellen felháborodott hadak előtt mint marad? hacsak nem alkalmaztatja Kglmetek magát, nem tudom. Kirül Isten s világ előtt tudományt tészek s általam az M. Fejedelem is, hogy Kglmetek magoknak tulajdonítsa veszedelmét.«¹⁾

E levelet aztán a 24-én Károly alá portyázó csapatok beszolgáltatták a grófnőnek. A ki ámbár — levelein meglátszik, — nagyon gondolkodóba eshetett, mert jószágait szörnyen féltette: mindazáltal még nem mert Rákóczinak hódolni, s a fenyegető iratot — hívsége jeléül — beküldötte Szathmárra, Löwenburg generálisnak. Erre aztán júl. 25-ike reggelén Melith, Eölyüs János hajdúezredessel — Károlyiék ismerésével — száz lovassal Károly vára alá érkezvén, beüzené Károlynénak, hogy *»itt van igaz kurucz Melith Pál!«* s a következő, igazán kuruczos levelet küldé be a grófnőnek:

»Csudálkozom, hogy Kglmed mégis ösztön ellen rugódozik és nem szánja mezőbeli sok szép majorságát, — holott igen kevés kárral meghódolhatna Kglmed. Én várat venni nem jöttem: mert nem csak ilyen szarkafészek alá akarom conserválnom magamot; hanem Eölyüs Urammal együtt akartam Kglmeddel szólanom, mint régi jóakaró komja; s bizony elhitettem volna Kglmeddel — hacsak az ratióknak enged, — hogy akár ma, akár holnap, mindegy! Olybá tartom, mintha régen innám Kglmed palotájában az jó medgyes-bort — noha fősvénységéhez képest talám az sincsen Kglmednek; — azt pedig jobbjú volna csak magyarral innya, mintsem tatárral. Úgy elligyje Kglmed, valamint látott testi szemeivel tegnapelőtt maga házában: bizony, ha idefárad, az is (t. i. a tatár had) iszik Kglmed palotáján, nem ér harmad-negyed napot. Minthogy pedig rútúl s moeskosan bánik Kglmed tanácsa, szolgálja Fekete Ferencz, az disznó rossz ember, — hacsak Bécsből segítséget nem hoz: jó pánczélban öltözzék; mert Isten úgy segéljen, keserűre fordúl az sok szegény ember siralma! Az tréfát én mezőben (táborban, hadban) nem értem, hitesse el akárki magát-

¹⁾ *Egykorú másolat*, gr. Csáky István levelezései közt, Lőcsén.

val. Kghmed elhígyje, hogy az ménésért (t. i. a Károlyiért, az eesedi lápra) elmentek, s az ostromot Esze Tamás megkezdte. (Ez csak fenyegetés volt.) Ezeket akarta Eöllyüs Uram velem együtt Kghmednek referálni; ha nem kell a jó, — eb bánja! Kghmed tréfának ne vélje a dolgot; oka ne legyen se Isten, se ember előtt.«¹⁾

A várból ágyúkkal válaszoltak, azonban a rosszúl irányzott lövések nem tettek kárt a kuruczokban. Melith »ma majdan estig szeleskedett itten — írja Károlyiné e napon Csákyinak, — izengetett, hogy addig el nem megyen míg meg nem vészi (a várat); nyargalódzott, — elég port, golyóbist kelle miatta vesztegetni. Az karasznaközi nemesség véle vagyon, — kit erővel, kit csalárdsággal vitt el. Már csak attúl félek, az többi kuruczokat is ellenem gyűjtja, s a mi kevés barnaim még maradtak is, azokat is elhajtja, éget, pusztít az mit talál. Magamat Isten kegyelméből túlök nem félthetem, — hajdúim elegen lévén; de elég az, hogy jövendőre való szükséges táplálásimat sem remélhetem, ha mindenem így prédára kel, ha így fenyegetődznek, — kibem kétség sem lehet. *Valóban megcsik nekem az Uram ö Kghme nagy ritézsége* (Dolha), *kire sem hivatalja, sem kötelessége nem kényszerítette, hogy vármegyéjéből annyira* (Máramarosba) *kimenjen.* — *azért kell minden külső jaraimtúl megfosztatnom,* kit más, ő Felsége híveivel nem cselekesznek.«²⁾

Mutatja e levél panaszos hangja, hogy a grófnő — kit féltett vagyonának koczán forgása élesen bánt vala, — immár nagyon megingott a Bécshez való hűségben. Melith pedig, hogy fenyegetéseinek nyomatékot adjon: a rákövetkező éjjel, a kapott ágyúlövésekért — Károlyinak ottani urasági épületeit, majorjait fölperzselteté.³⁾

¹⁾ *Egykorú más.*, a gr. Csáky Itárban.

²⁾ *Eredeti levél*, ugyanott.

³⁾ Maga *Károlyi Sándor* írja Bécsből, 1703. aug. 1. Barkóczy Ferencznek Kassára: »Úgy hallom, hogy ménesemet, marháimat elhajtatta Rákóczi s Bercsényi, *városomat pedig felégette*; de, ha ő az dolhai kölcsönt megadta: Isten leviven, — visszamérem az *károlyi kölcsönt!*« (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.) *Dúl Mihály* is újságolja Szécsényből, 1703. júl. 29. gr. Koháry Istvánnak: »Károlyi Sándor

Ama napon, mikor ezek Károlyban történtek, Rákóczi Gyulajról saját ősi városai egyikébe Nyír-Bátorba, másnap júl. 26-án pedig Debreczen alá, Sámsonhoz szálla táborával. A mint ennek hírért a városban megtudták: még az napon kiküldé a derék tanács Komáromy György népszónokot és Pap Miklós tanácsost a várva várt fejedelem üdvözlésére s Debreczen szab. kir. városa hódolati készségének bejelentésére.¹⁾ Velök ment az öreg kurucz Mónay Pál is, a ki mindjárt a táborban maradt mint ezeres-kapitány, s nagykuinságiakból gyalog-ezredet szervezett. Másodnap, 27-én a debreczeni főbíró Dobozy István maga is kimene a táborra tisztelegni s hódolni a szeretett fejedelemnek.²⁾ Debreczen volt az első kulcsosváros Magyarországon, mely a szabadság ügyéhez csatlakozott. Ugyancsak a sámsoni táborra érkezett egy szép lovas dandárral Csicseri Orosz Pál, volt kir. ezredes; vitéz, hadjártas férfiú és előkelő földbirtokos Unghban, Zemplénben, Abatújban. Most újból ezredessé, utóbb tábornokká lőn, s Erdély meghódításában nagy érdemei vannak. Kijöve a táborra Debreczenből egy másik régi, hadviselt, nagytekintélyű férfiú is: Buday István, Bihar vármegye alispánja, a ki szintén hűséget esküvén, lemondott e hatalmas törvényhatóság kormányzatáról, csak azért, hogy az ifjú fejedelem oldala mellett, fegyverrel kezében szolgálhassa hazáját. Rákóczi udvari kapitányává tette őt, s utóbb szin-

Uram Károly nevű *kastélyát* (azt nem, csak majorházait, stb.) felverték, felprédálták s fel is gyújtották.« (*Eredeti*, u. o.)

¹⁾ *Debreczen város* jegyzőkönyve; l. Szűcs Istvánnál, 705. l.

²⁾ *Ugyanott*. — Érdekesnek találjuk még *Almássy János* hevesi alispán júl. 29-iki leveléből közölni, miképen egy a megelőző este a kurucz táborból visszaérkezett »hűtes embere bizonyos hírről hozá, hogy Rákóczi, Beresényi vadnak Sámson nevű falunál, Debreczenhez egy kis mélyföld. Száma az összevgyülekezett népnek nem több 6000-nél (?), az is elég fegyvertelen; hanem mindennap igen gyülekeznek. Ötszáz lengyelnél több nincsen velek, — más idegen nemzetnek, avagy töröknek híre sincsen. Az debreczeniek jönnek-mennek. Buday Uram, az vice-ispán kiment közikben, udvari kapitányságot adtanak néki. Még a hajdúvárosiak fel nem ültek ugyan, de zászlótúl is jönnek-mennek közöttük. Maga Rákóczi fekete magyar köntösben vagyon, az anyját gyászolván; Beresényi lengyel köntösben. Sem Kis-Várdát, sem Kállót még meg nem vették.« (*Eredeti*, gyűjteményemben.)

tén tábornoki rangot nyert. Eljövének továbbá Szabolesből Bessenyei Zsigmond és Ibrányi László, Thököly-féle volt ezredek, számos nemessel. Amazt udvarmesterévé, ezt lovas-ezredessé nevezte ki Rákóczi. Hasonlókép megjöttek a nagykúnok s hajdúvárosok hódoló küldöttségei; az utóbbiak harczias népe 2000 lovast és 6000 gyalogot ígért állítani: de az általános fegyverfogás föltételéül Nagy-Kálló vára megvételeit sürgették, mint a melynek torkában fekvén, ha ők táborba mennek, honnmaradó családjaikat Kállóból veszedelem érheti.

Rákóczi méltányosnak találván kívánságukat, táborának elejét már 28-án Kálló alá indítá, s őket másnap maga is követi vala a többivel. Bercsenyi azonban nem ment velök, egybeült lévén elfoglalva. Ugyanis mialatt Sámson s Debreczen között táborozának (júl. 26—28.), Diószegről rossz hír érkezék. Bóné jelenté, hogy míg ő és társai csapataik szervezésében fáradoztak volna: Beckers váradi cs. parancsnok a Tököli János aradi rácz ezredes alatt föléркеzett aradi, gyulai, jenei, belényesi rácz hadat Kis Balázs várad-olaszii ezredes rácaival egyesítvén, (mert Nagy-Váradnak e külvárosát is szerbekkel telepíté be I. Lipót), s melléjök adván Böck őrnagy váradi alparancsnok alatt bizonyosszámmú német seregeket, e tetemes haderő az ő 500 főnyi előcsapatát a pocsaji hidaknál megtámadta, megverte, hátrább álló 1000 főnyi dandárjára hajtotta, és ezt is megzavarva, Diószegig üldözé; 6 zászlójukat elnyerte. Azzal a ráczok e várost fölrabolták, porrá égették; a várat ugyan ő megtartotta. A rácz visszatért, de hír szerint a Berettyó-menti falvakat dúlja. Segítséget kér.

Bóné e tudósítására a fejedelem a lovasság egy részével Bercsenyi tábornokot indítá Diószeg felé. A gróf igen gyorsan járt; Kis Balázst utólérvén, egy ó földvárba szorítá: de onnét mégis bemenekült előle Váradra. Bercsenyi futni engedé őt: Diószegre kelle sietnie, hogy a rendet helyreállítsa. A megzilált csapatokat hirtelen rendbeszedvén, a gyalogságot némi lovassal ott hagyá helyben, visszatérteig; maga pedig a legjobb 3000 lovast — legtöbbsnyire harcedzett, régi katonákat — gyorsmenetekben Rákóczihoz, Kálló

felé vezérlé. E hadjárata csak pár napot vőn igénybe; a diószegi lovasság egy része a gróffal már 29-kén Kálló vára alá érkezett, hogy az ostromban részt vegyen; a többi 30-án a verébsári táboron — Hajdú-Nánás és Böszörmény között — csatlakozott a fejedelemhez.¹⁾

A homokbuczkák közt fekvő Kálló várát öt erős földbástya, palánkozat s mocsáros árok környezé. A helybeli 400 főnyi hajdúság mellett 40 német muskatéros volt benne,²⁾ Eckstein János kapitánynyal; s a vár a bár nagy tömegű, de ágyútlan ellenfél előtt nem akart kaput tárni. Körülzárolák tehát, júl. 28-án. Másnap a fejedelem — minden ostromszer hiányában — a szomszédos házak fődözete alatt rohamot intéztetett 500 emberrel. A diószegiek dühösen rohannák meg a kaput, s fejszékkal akarák bevágni; azonban a sűrű lövésektől, nyolcz emberük elestével s néhánynak sebesültével, visszaiűzettek. Most tehát a lithvániai tatárok állának elő az ő mesterségökkel; a vár alá nyargalva, megtűzesített vasnyilaikkal a bástyákhoz közel épült házak s istállók korhadttetőzetét felgyújták. A tűz elfojtatott ugyan: de e körülmény alkalmúl szolgált a vagyonát féltő lakosságnak, — továbbá a szemeik előtt készülő ostromlétrák látása s így a várható éji megrohanástól való félelem, ürügyül az őrség magyar részének, — hogy a várparancsnoknak az engedelmességet fölmondják és őt capitulatióra kényszerítsék. Esti öt óra tájban megütötték a bástyán a feladási dobjelet, s a capitulatio csakhamar végbe menvén, a vár még azon este kaput tárt. A lakosság készséggel meghódolt, s nemcsak a szépszámú magyar hajdúság: de a régóta fizetetlen német zsoldosok is Rákóczi szolgálatába állának, kapitányukkal együtt, — a ki derék kurucz főtisztté vált, s mint gyalog-czredes és Veszprém vára parancsnoka esett áldozatul e vár megvételekor — 1709. szeptemberben — Heister verbosszújának. Kállóban a kuruczok összesen 11 ágyút, köztük

¹⁾ L. ezekre nézve *Rákóczi Emlékiratait*, Debreczen város *jegyzőkönyveit*, továbbá *Stepney* bécsi angol követ jelentéseit aug. 8. és 11-kéről, *Archivum Rákóczianum* II. oszt. I. köt. 26—28. l.

²⁾ Ennyit említ Rákóczi, míg *Stepney* angol követ, a maga jelentésében 60-at ír. (U. o.)

tábori tarackkokat találtak; mely utóbbiakat a fejedelem magával vivé, s ez volt magva a kuruczok tábori tüzéségének. A városban salétromfőző házak voltak, — melyekben a gyártást fejedelem azonnal megkezdeni rendelé. ¹⁾

¹⁾ Kállónak »egynehány ember, elesésével és megsebesedésével lelt« elfoglalását Debreczen város jegyzőkönyve (I. Szűcs Istvánnál, 705. l.) ugyan júl. 30-ikára teszi: de, hogy e dátum egy nappal hibás, és a megvétel 29-én este történt, a következő egykorú adatokból kitűnik: 1. Maga *Rákóczi fejedelem* tudatja 1703. aug. 2-ikán a debreczeni táborról Bonnac őrgróf lengyelországi franciaia követtel »... je me suis rendu à l'imprévu sous la forteresse de Kálló, laquelle ayant fait sommer sans succès, je fis d'abord investir et sans donner du temps prendre poste sur la contrescarpe par la faveur des maisons voisines de la ville, par cinq cents hommes, avec une telle vigueur, que les assiégés, voyant la fermeté de me gens, qui se préparaient à escalader la nuit: battirent la chamade sur les cinq heures du soir, et échangèrent les otages, en sorte, que la capitulation étant faite sans beaucoup de difficulté, je me suis rendu maître de la porte de la forteresse le même soir, avec des conditions, que je laisserai sortir la garnison sans armes, excepté le Commandant, et conduire jusqu' à Tholla (talán Tokaj?) situé à deux lieues du dit endroit. Il y avoit dans cette garnison quatre cents hommes de milice et quarante Allemands avec un lieutenant; lesquels ont pris tous service chez moi. J'ai trouvé onze pièces, tant fauconnaux, que des régiments, avec des munitions de guerre et de bouche à proportion, et ayant donné les ordres nécessaires, je me suis mis en marche hier contre quelques troupes des Rasciens amassés à l'entour de Grand-Varadin, pour empêcher leur jonction aux troupes des Allemands venus de la Transilvanie.« Glöckelsperg es. tbk. csapatait érti, Somlyónál. (*A franciaia külügyi levéltárban*, Hongrie, tome 9, pièce 43.) 2. *Dúl Mihály*, gr. Kohárynak szécsényi praefectusa, már 1703. júl. 29-kéről jelenti urának: »Kálló várában s városában is már az ellenség benne vagyon.« 3. Gyöngyös város bírái és tanácsa tudatja, egy a kurucz táborról érkezett szavahihető tiszafüredi ember jelentéséből — a ki protectionális-levéltért járt Rákóczinál, — aug. 6-án Dúl Mihálylyal, hogy azon ember »valóságossan közikben menvén, találta Rákóczi és Bercsenyi Urainékat Debreczen és Sámson között, harmadik Urral együtt (b. Melíth Pállal), kinek nevét nem tudja, minden népestül. A kikkel is vagyon magyar nemzeten kívül circiter hétezerig való (!!!) lithvánus.« Ez volt 27. Julý; 28. *Kálló alá szállott, a minthogy 29. Julý meg is vették, circa vesperum*; az németeket, kik benne voltak. eleresztették volna: de magok sponte hozzájok állottak és esküdtek. Közöttök szabad nyereség vagyon, de csak ellenségébül, és ki s bejár hozzájok az népség vásárolni, — senkit sem bántanak. Azon ember

De legnagyobb eredménye Kálló megvételének az vala, hogy a hajdúvárosok és nagy-kúnok tüstént tömegesen fegyvert fogának és Bercsényi utasításai szerint csapatokba szervezkedtek. Egyik hajdúvárosi huszárezred Buday István volt bihari alispáné, a másik Deák Ferenczé s a harmadik Szemere Lászlóé lőn. Ugyan Kállóhoz vitték a Kis-Várda alatt elfogott Vay László szabolcsi előkelő nemest, a ki szintén hűséget esküvén, a Szilágyságban és Máramarosban szervezett rövid idő múlva ezredet magának.¹⁾ Kálló alól Rákóczi, minthogy hada most ennyire megszorodék, Ilosvay Bálintot s Imrét és Majos Jánost ezredeikkel a naményi és tiszabecsi hidakon át Máramarosba, e vármegye meghódítására, Borbély Balázst és Ocskayt pedig a csegei és tiszafüred-poroszlai révek, kelők elfoglalására indítá. Más csapat viszont Somlyó felé, a Szilágyságba küldetett, a hol Thökölynek egy, Törökországból, az új forradalom hírére hazaérkezett Gúthy István nevű kapitánya már kezdett fegyvereseket gyűjteni,²⁾ de a hová most Erdélyből német had érkezék.

30. Julý jött el közülök, de úgy hallotta, hogy Várad felé készülnek; már akkor mind debreczeni bírák, mind hajdúvárosiak ott voltak nálok. A szathmári és szent-jóbi (magyar) seregek is velek voltak, s akkor commandéroztak be Somlyó felé ötezerig való embert.« (Ezt a Máramarosba vezényeltékkel együtt értheti.) 4. Ugyancsak Dúl Mihálynak írja Dévay Pál 1703. aug. 5-én Gyöngyösről, biztos relatióból, hogy »29. praesentis Rákóczi Kállót megvette; Bercsényi is bizonyosan ott volt, és hogy az hajdúvárosok, Debreczennel együtt meghódultak. Már most az haddal, az ki (a Máramarosba és Szilágyságba vezényelték elmenetele után) circiter tízezerből áll, Várad felé nyomakodnának. Vice-Ispány Uram (t. i. a hevesi, Almássy János) ezt írja: Rákóczi Bercsényivel minden bizonynyal táborban vagyon, lovassa, gyalogja circiter 9000, öt compánia (ez a helyes szám!) nyilas kozákja vagyon; megvették az elmúlt vasárnap (júl. 29.) nyolcz ember veszedelmével Kállót, az német, az ki benne volt, mind tisztével együtt hozzájok állott. Sok derék ember vagyon közöttök, az többi között Buday István) Uram, Bóné András, Orosz Pál, Milith Pál, és sok vármegyék tisztei. Bercsényi hosszú, metszett ujju lengyel mentében, Rákóczi fekete magyar ruhában vagyon.« (Eredeti levelek, gyűjteményemben.)

¹⁾ Dúl Mihály júl. 29-iki levele.

²⁾ Gúthy már aug. 10-én Debreczenben járt, a hol ezüstlánczos farkashőr-kaczagánnyal kedveskedett neki a város. (Debreczeni jkv., Szűcs Istvánnál, 706. l.)

Kálló várát Rákóczi júl. 30-án átvévén és jó rendben hagyván, onnét aug. 1-jén Verébsárhoz szállott táborba; itt értesült, hogy a Pocsajból a Sárrét mentén fölcsapott Tököli rác kapitány martalócz hada Karczag-Újszállást, Kún-Madarast, Kabát, Derecskét, Püspök-Ladányt, Földest, Bárándot fölrahlotta, kifosztván a védtelen lakosságot s kegyetlenül kiozván. Azután prédájával tovább állt. Üldözésükre s a zsákmány visszanyerésére a fejedelem 8—900 gyors paripás huszárt indíta azonnal.¹⁾ Hogy pedig a váradi ráczokat is minélelőbb megfenyíthesse: a szervezkedő hajdúvárosiaktól néhány száz kocsit rendelt a gyalogság szállítására. Bercesényi gróf fáradhatatlan, hű unghvári tisztartóját Vajda Jakabot már júl. 30-án Kállóból beküldé Debreczenbe, az új ezredek számára zászlókat, katonaruhát és tábori eszközöket készíttetni. Rákóczi viszont aug. 1-jén Verébsárról küldött parancsot a városra, hogy a polgárságtól gyűjtsenek össze s adjanak a hadak szükségére 1000 puskát és kardot. Majd aug. 2-kán az egész tábor közvetlenül Debreczen alá, a nagyerdő melletti gáthoz szálla, — hová a lelkes város bőven szolgáltatott élelmet. S 3-kán Bercesényi ünnepélyesen bevonult az Alföld híres fővárosába — hol Baranyi Mihály előkelő polgár házához szállásolták, — hogy a tanácsot a fejedelem hűségére föleskesse.²⁾

Akkoriban Debreczen volt Magyarország legnépesebb s leggazdagabb városa, melytől Caraffa tábornok féléken át minden hónapban 80,000 forintot sarczolt ki aranyban-ezüstben.³⁾ Csatlakozása a nemzeti ügyhöz ennek kiszámíthatlan előnyére vált. Polgárainak hazafias áldozatkészsége szolgáltatott az alakuló kurucz hadseregnek fegyvert, pénzt,

¹⁾ »Karczag-Újszállást, Madarast, egész Bárándig le a Sárréte mellett, az aradi, gyulai és belényesi ráczok felpredálták; kik után commendérozott az Méltóságos Fejedelem 8 vagy 9 zászlóalja embert.« (*Gyöngyös városának föntebbi jelentése aug. 6-áról.*)

²⁾ *Debreczen város jegyzőkönyvei*, Szűcs Istvánnál idézve. 705—706. l.

³⁾ »From thence (t. i. Kállótól) they advanced to Debrezin, the richest Village in Hungary; in the last warr it furnished Commissary General Caraffa 80,000 florins per month, for 6 month together.« (*Stepney angol követ jelentése, az id. h., 26. l.*)

élelmiszereket, katonalovakat, fuvart, szekereket, rakott boltjai katonaruhákat. Csak most egyszerre, néhány nap alatt 1000 lőfegyvert, 1000 kardot, a csapatok fizetésére 24,000 koronás-tallért, görög kalmárai 6000 hajdúköponyegét, ugyanennyi kalpagot s egyéb katonaruhát adtak; a mesteremberek pedig tömérdek lábbelit és egyéb szíjszerelvényt, nyerget, csótárt, a kötélverők a tiszai hidakhoz és kompokhoz való köteleket, a portörők (már júl. 30-kától elkezdve) puskaport, töltényeket, stb. készítenek.¹⁾ A csatákban sebesült harcosok itt találtak gyógyszerekre és gondos ápolásra, — sőt még a collegium könyvnyomdája is számukra működött: itt nyomatta Rákóczi hadainak első fegyelmi szabályzatát, pátenseit, protectionális-levelei mintáit és maga szerzette gyönyörű tábori imádságát vitézeinek. Végre még alispánt is Debreczen szolgáltatott Bihar vármegyének a katona-sorba állott Buday István helyére, a nagytehetségű városi népszónok Komáromi Csipkés György személyében, — ki a fejedelem kívánatára vállalta el e tiszteket. Szóval, Debreczen a szabadságharcnak kimeríthetlen erőforrásává lőn, és az maradt a háború végeig.²⁾

¹⁾ I. ez utóbbiakra nézve *Vajda Jakab* levelét 1703. oct. 30-káról, *Archiv. Rákóczian.* I. oszt. I. köt. 173. l.

²⁾ *Debreczen meghódolásáról* a következő egykorú — kettőt kivéve még kiadatlan — kútfők szólnak: a város jegyzőkönyvei, Szűcs Istvánnál 705—707. l. kivonatossan közölve. Adataikat felhasználtuk; csak azt említjük még föl, hogy aug. 2., 3. és 4-én az egész tábor e szab. kir. város látta el élelemmel; aug. 3. és 4-én »feles puska« szolgáltatnak ki, 14-én pedig már az elkészített új katonaruhákat és ismét élelmi szereket szállítatnak a tábor után. Lőport, töltényeket is adtak. — *Stepney* angol követ, miután Debreczen kiváló fontosságát, gazdasági erejét már a város meghódolását tudató aug. 8-iki jelentésében hangsúlyozta, és hogy »who are likely to find them good stores of provisions, cloth, and what else may be necessary towards promoting their ill desings,« aug. 15-iki jelentésében részleteket is hoz fel: »that they had obliged the inhabitant of Debreczin to furnish them (t. i. a kuruczokat) with 500 fusils, cloathing for 6000 Heydukes 24,000 crowns in ready money and a good store of provisions.« (Archiv. Rákócz. II. oszt. I. köt. 29. l.) *Palugyay Lénárt* debreczeni volt kir. harminczados már idézett emlékiratában ekkép emlékezik Debreczen behódolásáról: »... tandem conjungendo se in unum (t. i.

A fejedelem Debreczenből aug. 2-kán intéző diplomatiai expeditióit is Francia-, Lengyel- s Törökországba. Innét s ez napon tudósítá XIV. Lajost és követét Bonnac marquist, eddigi sikereiről; úgy szintén lengyelországi buzgó barátait: Sinieawskiékat, Wissnieoweczki herceget, Potoczkyt, Konskit. Konstantinápolyba pedig előbbi, még Lengyelországból küldött első követe: Szent-Iványi

a kurucz hadak), venerunt usque Tibiscum ad pagum Namín, ubi et transierunt Tibiscum, illinc consequenter Calloviam versus venerunt, qua occupata, castra penes pagum Sámson, Debreczino unico milliari distantem metati sunt. Hoc viso, septem Haydonicalia Oppida *cum Civitate Debrecziniensi statim ijsdem adhaeserunt, ubi omnia sua necessaria obtinuerant: vestes, arma, equos, milites, haidones, vexilla et alia necessaria pro voto lucrati sunt.*« Dévay Pál, Almássy hevesi alispán jelentése után írja Gyöngyösről, 1703. aug. 5-kéről: »Debreczen hajdúvárosokkal meghódúltanak: az debreczeni görögök (bol-tosok) 5000 köpönyeget, 5000 kalpagot ígértek pro data ijsdem gratia.« (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.) *Gyöngyös városa* jelenti, már említett aug. 6-iki levelében: »Az debreczeni görögök megszerzoltak ötezer köpönyegben és annyi kalpagban, két úri paripában (Rákóczi-nak és Bercsényinek ?), selyempaplanokban és más portékákban.« (U. o.) A Debreczent aug. 3-án odahagyott Trnka János jólsvai lakos pedig így referál Kohárynak, földesurának: »Asserit se vidisse multos rebelles, partim pedites, partim equites, per plateas Debreczenien-ses oberrantes, et simul castra eorundem prope Debreczinum posita sat copiosum militem in se continentia. Illa castra scit pro certo nocturna tempore obsedissee Kálló et illucescente die per deditionem occupasse. Inde ingradunt ad locum Verébsár dictum, ubi quievère duabus diebus, quo ex omnibus oppidis Hajdonicalibus, sicuti etiam ex Kálló, frequens advenit adhaerentium turba; qua conjuncta, remersi sunt ad locum priorem castrorum Debreczinum situm. Illa nocte rumor venit Rákóczio, quod certus Kis Balázs cum Rascianis Szegedino venientibus totum Cottum Bihariensem depopulasset et Rákóczio adhaerentes trucidasset. Quo audito Rákóczius, hajdonibus currubus impositis, praescitum Kis Balázs mandavit persequendum et Civitatem Váradiensem incinerandam. Non multo post denunciatum est Rákóczio, quod prae-nominatus Kis Balázs cum suis Rascianis circa Váradinum existentem ad arcem quandam Földvár per hajdones suos circumven-tus esset, quo Rákóczius cum copijs suis properavit; hic autem interea domum versus perexit. Dicit Rákóczium et Bercsénium oculis suis vidisse et Debreczino circiter 30 vexilla efferri. Nominat etiam quosdam Rákóczii Capitaneos, videlicet Stephanum Buday, Paulum Bozóky et Michaëlem Koss.« (*Egykorú más*, gyűjteményemben.)

Sándor után — körül alább leszen szó, — újabb követül indítá a már Thökölytől is ily megbízatásokra alkalmazott új hívet: Szent-Andrássy Jánost, kihez Tömösvártt az ott tartózkodó Pápai Gáspár, Thökölynek volt portai residence, vala csatlakozandó. E kitűnő jártasságú török-magyar diplomatát unokatestvére: Pápai János, Rákóczi főtitkára nyerte meg ura szolgálatára. Mind e diplomatai intézkedések, természetesen, Beresényi befolyásával történtek.

Miután a gyalogság a hajdúvárosi szekereken megérkezvén, félnapig pihent: ezeket debreczeni szekerek váltották fel, s aug. 3-án délután az egész tábor a nagy-erdei gát mellől, a nagy-váradí úton haladva, estére a kondorosi pusztán, — másnap reggel pedig útját folytatván, a hosszú-pályii nyírerdőnél telepedék meg, a hová száz debreczeni lovas-szekér érkezett utána, kenyérrel s más élelmi szerekkel és fegyverekkel megrakva. A fejedelem lehetőleg sietette a menetet, célja lévén a váradí ráczokat saját fészékben mielőbb megtörni: nehogy Diószeget s a Berettyó mellékét, a Sárrétet újabban fenyegethessék, és ő e miatt a lakó-földét, családjait féltő bihari hadaknak hasznát egyebütt ne vehesse.

A Sebes-Körös jobbpartján, a váradí várral szemben fekvő s ennek ágyúútól is fedezett Várad-Olaszi, ú. m. az akkori ráczváros, tölgyfa-czölöpzetből és földből épített s mély árokkal szegélyezett terjedelmes palánk-erődítvény volt; álló-híd kapcsolá össze a várral, melyben erős német őrség tanyázott. Ez utóbbinak parancsnoka gr. Beckers vezérőrnagy, Olaszié a rácz *Kis Balázs*, a török és Thököly elleni harczokból régi hírneves ezredes vala. Érdekes öreg katona, a ki 14 puskagolyót hordott tömérdek sebtől összeroncsolt testében.¹⁾ Rokkantsága miatt csak helyi szolgálatra lévén immár alkalmas, huszárezredét — a most, 1703-ban, Mihályi Pál Deák alatt Olaszországban harczolót, — Semsey László-

¹⁾ »Mihi enim globuli plumbei ad numerum 14. adhuc in corpore haerent, quod adeo cicatribus plenum est, ut temporibus inconstantis aëris, dolorosum nimis Calendarium praebeat.« Írja maga, az 1703-ik év elején, Lipót császárhoz intézett kérvényében. (*Egykorú másolat*, gyűjteményben.)

nak resignálá, a cs. kir. főhaditanács által elfogadott oly föltétellel, hogy ő, Kis Balázs, élte fogytaig 600 rh. frt. évi nyugdíjat húzzon a katonai kincstártól, 40 évi hű szolgálataiért.¹⁾ Egykori huszárezrede ekkor már jobbára magyarokból áll vala, — ő pedig a saját vérei közé Várad-Olaszira vonúlt. Tehát ez a régi vén katona parancsnokolá az itteni rácز telepet, mely igen népes volt, — mindenestől 7—8000 lélekből állhatott, egyike lévén az ország legnagyobb rácز fészkeinek, mely épen a Bihar-megyei, mindig igen kuruczos lakosság fékentartása végett telepítettett ide a bécsi haditanács által, a törökök kiűzetése után. Most a bihari és kún községekből harácsoltszákmanýukkal töltözötte, gond nélkül vígadoztak biztos bástyáik mögött.

Ezeket megvívni a kuruczoknak egyedül meglepéssel lehetett. Rákóczi, Bercsényi tehát ehhezképest intézkedének. Aug. 5-kén délre Pályitól Diószegre vezették csapataikat s itt két részre osztották, oly formán, hogy az egyikkel a fejedelem helyben maradá, míg a másikkal, nevezetesen a leginkább biharmegyei hadakból álló 7—8000 emberrel, Bercsényi Várad alá fog csapni. Gyorsan és a legnagyobb csendben előkészítettett e támadásra minden; az árkok behányására szánt rőzsekötegek és több száz ostromlétra szekerekre rakatott, s úgy szintén a gyalogság is hatával — nyolczával lovaszszekerekre, Bóné András, Szócs János, Torday Ferencz huszár-

¹⁾ »Posteaquam versus 40 annorum constantissime, fidelissimeque sub signis Mattis Vrae ea praestitissim, quae ex repetitis Novalibus adhuc in recenti memoria et notorietate publica versantur; praesertim vero illud, quod temporibus turbulentissimis, solus ego cum meis asseculis, illibata fide ad salvationem et manutentionem Szakmárini fortalitij contulerim, fere verum summatem, tandem copiositate vulnerum senioque confectus ex eo redactus sum, ut Regimen meum ordinis equestris (nunc Pál Deákinum) Ladislao Semsey resignarem, sub conditione et repromissione Excelsi Consilij Bellici, quod annuallis pensio, usque dum vixero, per flor. 600, statis semper temporibus mihi ordinata sit, ut residuum vitae — in quantum contusa, dilacerata, nec undique integraliter sanata membra et viscera permetterent, — in quietem possem finire.« Keservesen panaszkodik azonban, hogy nyugdíjából már két év óta semmit sem kapott, szegény, nincs miből élnie, — kéri tehát a nagy-váradí kir. harminczadosaságot, vagy valami kincstári birtokot magának élte végéig adományoztatni. (U. o.)

sága pedig nyeregbe ült. Velök tartottak a lithvániai tatárok, s két század lengyel dragonyossal az élükre állt Bercsényi gróf, — maga is daliás lengyel hadi öltözetben, ¹⁾ miután magyar katona-ruháin ekkor dolgoztak még a debreczeni szabók, gombkötők, ötvösök. Hogy a menet észrevétlenül haladhasson, a tábornok az esthomályban indult meg. Akadály nem vala, mert a Berettyó hídját Félégyházánál Bóné előőrsei tartották megszállva.

A zsákmányrakott váradi ráczok e támadásról mitsem sejtve, nyugton pihenének erős fészkekben. A kurucz hadoszlop még virradat előtt (aug. 6.) Olaszi alá érvén, Bercsényi a rohamokra kiszemelt három hely szerint, három részre osztá csapatait, a rőzsekévéket s ostromlétrákat czipelő hajdúságot a lóról leszállott huszárság is követvén. Biztos kalaúzok vezetése alatt csendben foglalták el helyeiket. Az egyik támadás a Körös hídjához nyíló kapura irányoztatott, — hogy a ráczok a belső várba ne menekülhessenek. Hajnalhasadtakor azután a tábornok a trombitajelet az általános rohamra harsányan megfuvatván, a diószegi s berettyó-menti pusztító rablásokért bosszút lihegő kurucz vitézek vad csatakiáltással rohantak a bástyáknak s ezeket mind a három helyütt oly gyorsan meghágták, hogy mire az álmukból felriadt ráczok fegyverhez kezdenék kapdozni, ők már bent voltak az erődben. A bosszúszomjazó had most irtóztató vérengzést vitt végbe a gyűlött, marczona ráczokon. Hasonlót hasonlóval viszonzva, a feldühödt nép nem- és korkülönbség nélkül ölte, vágta a ki eleibe akadt. Elesett csapásaik alatt maga a vén rácz vezér: Kiss Balázs ezredes is, vajdáival, rakonczátlan hadíval. A Várad felé vivő hídkapu már a kuruczok kezeiben lévén, a futamodni igyekvő

¹⁾ »Comes Bercsényi ad Váradinum venit in Polonicis vestibus, tonso capillicio, more Polonorum.« (Egykorú jezsuita-napló a Kapri-nay-gyűjteményben, XLII. köt. 159. l. Egyetemi könyvtár, Budapest.) P. *Innocentius* II. jelenti 1703. aug. 8-án Csábrág várából gr. Koháry Istvánnak, hogy Debreczen a kuruczoknak meghódolt. »Az mint hallani, Rákóczi fekete ruhában vagyon, *Bercsényi pedig len lengyel ruhában*, — Diószegen vannak, az Tiszántúl.« A eszei révénél is 500 lovas kurucz áll, százlakkal, hogy a Tiszát átkössék. (*Eredeti leveél* a hg. Koháry Bárban Szent-Antalon.)

lakosság nem menekülhetett, sem Beckers tábornok segítségét nem küldhetett. A magyarok úgy szólván az egész lakosságot felkonzolták; ¹⁾ egykorú kútfő, — egy 1703-iki verseskrónika *hétézerre* teszi az itt halomba vágott ráczok számát. ²⁾ Véres munkájok befejezte után pedig a házak kifosztásához láttak a csapatok, melyek ekkor a Kiss Balázs-Tököli-féle kicsapáskor tőlük elfoglalt hat kurucz zászlónak és a bihari vidékeken övéiktől ejtett zsákmánynak visszanyerésén kívül, a várad-olaszi rácz katonaság összes fegyvereit, zászlait, hadi felszereléseit, lovait s családjaik minden vagyonát elnyerték és szekerekre rakva Diószegre indíták. A dúlás bevégeztével aztán, a visszatörítés koronájául, az erőd palánkjait és a város házait porrá égették. ³⁾

»E szerencsés sikerű hadi vállalatnak, — írja Emlékirataiban Várad-Olaszi bevételéről Rákóczi, — *naggy követke-*

¹⁾ *Dúl Mihály* jelenti Szécsényből 1703. aug. 15-kéről gr. Kohárynak: »Tiszántúl lévő ráczokat (a kuruczok) *mindent összevágták és halomban rakták*; az Rákóczi hadai közül is alkalmasint veszték, mert csak Debreczenben is vitték 12 szekér sebesseket.« (*Kredeti*, gyűjteményemben.)

²⁾ *L. Thaly*: »Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez«, Budapest, 1872. Ráth Mórnál, II. köt. 10. l.

³⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, V-ik kiad. 45—46. l. *Debreczen város* jegyzőkönyvében: »5. Aug. Diószegre megy a tábor, és onnan megindulván, Olaszit felégette.« (Szűcs Istvánnál, az id. h.) *Baiz* Kristóf Jánosnak, gr. Schlick cs. tábornok csongrádi tiszttartójának 1703. aug. 12-én Csongrádról írt levelében olvassuk: »Heri iudex Túrriensis (Mező-Túr) mihi transcripsit, quod decem millia Rebellium sub Commando Comitís Berezeni, penes Szalonta et Gyulam versentur et ante aliquot dies Calloviam et Kis-Váradinum sine tormentis expugnaverint, penesque *Magnum-Váradinum locum Olaszi dictum depraederint et combusserint, illaque sex vexilla, a Capitaneo Aradiense Tököllyi de ipsis Curuczonibus occupata, rursus recuperaverint*.« (Egykorú másolata, saját gyűjteményemben.) »Noch vor dem grauen den Morgen wurde das Lager (azaz: *palánk-erőd*) erreicht, überfallen, in Brand gesteckt, die Walachen (*Serben!*) zersprengt, und viele derselben, darunter ihr Führer Balthasar (*Blasius*) Kis, gefangen (*getöltet*).« Írják a »Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen« katona-írói (V. köt. 607. l.) hibáktól hemzseggő soraikat ezen eseményről, melynek egyébiránt keltét is — szokás szerint — rútúl elhibázzák, tévén azt sept. 10-ikének hajnalára. (!)

ményei valának. A németek ugyanis, kikből Nagy-Várad helyőrsége állott, a várba szorúltak, a vidék pedig megsza-
badúlt a rácztól való félelemtől. Ezen előnyökhöz járult
még, hogy seregemnek, — melynek *csak egy része* elégséges
vala a közhit szerint e jól megerősített város bevétele,
— harczai híre nagyon növekedett.« Az itt említett előnyök-
höz számítandó a rácztól nyert tömérdek fegyver is, mely-
nek a még hézagosan felszerelt kurucz néphad nagy hasznát
vette, továbbá a diadalmas ostrom és kitöltött bosszú által
nagyon felfokozott hangulata a katonaságnak, s viszont a vár-
beli németek elbátortalanodása és a környékbeli oláhságnak
Rákóczihoz hajlása. Volt pl. Várad várában egy oláh ezeres-
kapitány, Hatzogan (Hátszegi) Markuly; »ki is az kurucz-
ságnak első kezdetiben, — említi róla 1706. apr. 20-ikán
Husztion költ ajánló-levelében gr. Pekry Lőrincz kurucz
tábornok, — váradí labancz lévén, *midőn az Úr Beresényi*
Uram váradí hostánczot (külvárost) *felverte volna*, ezt, (t. i.
Hátszegit, a németek) kiküldötték had-gyűjteni; az minthogy
gyűjtött is háromszázig valót, — *de vélek együtt kuruczezát lőtt*
s Urunknak 3 Ngának Vetéshez (Szathmár alá) vitte *az*
császárr zásztlóját is; azután pedig jól viselte magát,« stb.¹⁾

Beresényi, gyalogságát Várad körülzárására egyelőre
ott hagyva, hogy az Olaszi megvétele s a híres Kiss Balázs
eleste által a ráczság közt támadt rémületet azon melege-
ben fölhasználja: lovasezredeivel hamarosan leszágulda Nagy-
Szalonta felé, Gyula alá, és e szintén rácztól őrsgű várat föl-
szólítja a hódolásra. De a hely erős és védői jó rendben lévén,
— nem hajlának meg; önként behódolának azonban Szalonta
és Sarkad nagy, népes dél-bihari volt hajdúvárosok;²⁾
s miután az utóbbinak harczias lakossága 300 hajdút és
100 lovaszt ajánlott fel Rákóczinak: Beresényi katonai lábra
állítja őket, s elrendelé ezen, a Fekete-Körös és Gyepesér
ingoványai közt igen előnyösen fekvő város erődítését. Derék

¹⁾ *Eredeti levél* az orsz. levéltárban. (Rákóczi-lýmbus.)

²⁾ *Stepney* angol követ jelentése kormányához, sept. 5-kéről.
Id. h. 33. l. Továbbá: »*Beresényi Gyula és Arad táján*, Rákóczi pe-
diglen Somlyó táján Erdélyország szélén munkálkodnak.« Kassán,
1703. aug. 23. kelt levél. (*Egykorú másolat*. gyűjteményemben.)

mocsárvár lőn belőle, a mely Gyula és Várad között feküvén, e két császári erősség közlekedését elvágta, Aradnak és Jenőnek is sok akadályt tőn, s általában a szabadságharcz ügyének mindvégig nagy hasznára volt.

Gyula alól a gróf ezek után (aug. 7—8.) sietett vissza győzelemittas hadaival Diószegre, illetőleg a közeli Székely-hídra a fejedelemhez, Bónét, Majos Istvánnal s Béltekyvel zárlatképen Várad s Belényes vára alatt hagyván. Minthogy pedig a várad-olaszai ostromtól vérszemet kapott had égett a harcztágytól: Rákóczi s Bercsenyi elhatározzák, hogy e kedvező hangulatot felhasználva, tüstént Szilágy-Somlyó felé fordulnak, az erdélyi cs. csapatok egy részével ide érkezett b. Glöckelsperg Dietrich altábornagy megtámadására, — nehogy ez a Montecuccoli-ezreddel egyesülhessen.¹⁾ Ez utóbbi ezredet ugyan gr. Nigrelli kassai főparancsnok, a már Zemplénbe sőt Abaújba is be-beccsapodozó kurucok száguldozásai miatt július vége felé Munkácsról Kassához közelebb: Ungvárra, majd Terebesre, s végre, a lázongásra mindig hajlandó Hegyallya-vidék fékentarása céljából, ennek főhelyére Tokajba vonta, — mindazáltal a két haderő egyesülése Tokaj, Rakomaz táján kényelmesen végbemehetett volna. A fejedelem tehát Glöckelsperg hadosztályát, — melyvel, míg külön álla, könnyebben megbirkózhatik, — előbb akará megsemmisíteni, vagy legalább elvágni.

S itt szükséges kissé Erdély állapotára tekintenünk. E tartományt a polgári ügyekre nézve fennálló árnyék-gubernium nyakára ült hadi kormányzó: gr. Rabutin-Bussy Lajos cs. tábornagy, zordon, rideg, kegyetlen ember, tartá vasfegyelemben, vasjáromban. Rabutin nem, mint Rákóczi Emlékirataiban (V. kiad. 44. l.) említi, 4000: hanem, mint

¹⁾ Glöckelsperg 1703. július 24-kén már Somlyón állomásozók; e napon tudósítja ugyanis Szathmárról gr. Csáky István Barkóczyt Kassára: »Most érkezett hírünk: Ditrík Generális, kit most Glikkelspergnek neveznek (mint új bárót), ezer némettel és egynehány erdéli sereg magyarral Somlyóhoz érkezett; naponként idevárjuk. Elhitem, ha Montecuccoli Urammal conjungálhatjuk magokat, a mostani támadást leültethetik.« Ez volt a bécsi udvar reménye is. (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

a bécsi cs. kir. hadilevéltár actáiból kitűnik, legjobb karban levő 8000 főnyi német sorkatonasággal (»mit seine in bester Verfassung befindlichen 8000 Mann Kerntruppen,« Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, V. k. 610. l.), s legalább 2000 rácz könnyű haddal rendelkezett, a székelység, vármegyék és százsz-székek bandériumain kívül. Ha Rabutin e 8—10,000-nyi reguláris sereggel a szabadságharcz kezdetén, 1703. június, július, augustus hónapjaiban Erdélyből kijő Magyarországra: akár csak saját erejével is, s a Montecuccoli vasasezreddel egyesülve méginkább, bizonyára összetörheti, megsemmisítheti a még csak gyülekező s szervezkedési állapotban levő, gyakorlatlan, fegyvertelen fölkelő csapatokat, és a forradalmat csirájában elfojthatja vala. Ehhez, katonai szemüvegen tekintve a dolgokat, kétség alig férhet. Azonban Rabutin Szebenben s még néhány délvidéki várban (Fogarás, Brassó, Déva) csoporton tartott németjeivel ki nem mozdula; mindössze is egy pár székely dandárt küldött gr. Bethlen Sámuellel s Thoroczky István aranyosszéki főkapitánynyal, továbbá 700 vasas-németet b. Glöckelsperg tábornokkal a növekvő forradalom hírére a tartomány északnyugati határaihoz, Szilágy-Somlyóra, hogy őrködjének. Ő a bécsi cs. udv. haditanács utasításai szerint csak *Erdély* csendben tartására vigyázott. Hogy eljárását megérthessük, a török birodalom ügyeire kell rövid pillantást vetnünk.

A megalázó karlóczai békekötést a harcziás török nép tömege, kormányának nagyon rossz néven vevé. Elégedetlensége, ép 1703. nyarán, nyílt forradalomban tört ki, (júl. 11.) mely titokban Versaillesból is tápláltatott. A forradalmárok, véres harcok után, aug. 22-kén letették a trónról Musztafa szultánt, helyére öcscsét III. Achmedet ültették, a nagyvezírt s az összes békepárti kormányt megbuktatták, a nagymuftit pedig — mint a kinek a karlóczai béke létrejövetele legfőképen tulajdoníttatott — lefejezték. Az egész törökség bosszúállást kiáltott Zalánkeményért, Zentáért, Karloviczért. A francia követ, Feriol örgróf, Lipót császár ellen nyílt hadüzenetre izgatta az új padisah-t és ministereit; Thalmann osztrák követ s az Austriával szövetséget Anglia, Hollandia képviselői viszont a legnagyobb

erőmegfeszítéssel dolgozának a béke fentartásán. A közhangulat azonban a francziáknak kedvezvén, az eredmény igen kétes volt; annyira, hogy a török hadüzenettől mindennap lehetett tartani. Rabutin tehát Bécsből oly utasítást kapott, hogy német hadait a fenyegető török háborúra igyekezék harckészségben tartani s Erdélynek főként déli határaitra vigyázzon. Ebben rejlik az ő mozdulatlanságának titka. S a helyzet bizonytalansága még fokozódott szeptember folyamán, midőn Rákóczinak újabb követei — a Debreczenből útnak indítottak — Konstantinápolyba érkezvén, a portán nyílt kihallgatásban részesültek s Feriollal és Thököly bujdosó híveivel együtt ők is mindent elkövetének, hogy a törököket hadüzenetre bírják.

De előbb a fejedelem első követéről szükség szólnunk. Ezt Rákóczi s Bercsényi az év tavaszán, még Lengyelországból küldötték Konstantinápolyba. Thökölynek Rákóczihoz intézett 1703-iki leveleiből értesülünk,¹⁾ hogy a számkivetett »kurucz király« 1703. február — martius havában Szöllősy Zsigmond nevű főemberszolgáját indítá Nicomédiából Brzezánba Rákóczihoz, Zrínyi Ilona halálának hírével, a gyászeset körülményeiről szóbeli jelentést teendő s az elhunyt édesanyjától a fiúnak holmi kegyeletes emlékeket átszolgáltatandó. Volt azonban Szöllősy küldetésének politikai célja is; a mint is általa Rákóczi és Bercsényi Thökölynek ünnepélyes biztosítást adának,²⁾ hogy, ha franczia pártfogással sikerülend valamit elérniök: Thököly ügyét a magokéval összekapcsolandják. Szöllősyvel Rákócziék egyzersmind saját követüket küldötték — áprilban — Konstantinápolyba, Feriol marquishoz. Ez a követ *Szent-Iványi Sándor* vala, egykor Zemplén vármegye alispánja; a ki, mivel az 1697-iki hegyallyai zendüléskor a pórok által megölt id. b. Vécsey Sándor haláláért a németek őt okozák s üldözték: kénytelen volt Lengyelországba menekülni, s ott lappangott, míg Rákóczinak s Bercsényinek Brzezán városában létét megtudván, fölkeresé őket s felajánlotta szolgálata-

¹⁾ *Thaly*: »Thököly Imre naplói, leveleskönyvei.« stb. Magyar. tud. akadémiai Monumenták, Írók, XXIV. köt. 519.

²⁾ I. a következő leveleket, ugyanott.

tait.¹⁾ Így bizták meg őt azután a törökországi küldetéssel. Szent-Iványit, — tárgyalásai Feriollal a török állapotok bonyolódása miatt hosszasan húzódván, — valószínűen még Konstantinápolyban éré a török forradalom kitörése, s Rákóczi Debreczen alól útnak indúlt újabb követének Pápai Gáspárnak s Szent-Andrássy Jánosnak aug. végén, vagy sept. első napjaiban odaérkezte. A francia orator által kieszközölt ünnepélyes kihallgattatásuk a portán sept. 6-án volt, s a harczias-párti új ministerek részéről igen kedvező (»very favorable«) fogadtatásban és előterjesztéseikre nézve nagy biztatásokban részesülének. Feriol serényen verte a vasat, — s a török ministerek hathatósan felkarolni ígérték a magyar fölkelés ügyét.²⁾

¹⁾ *Palugyay Lénárt*, a debreczeni volt kir. harminczados beszéli, már említett emlékirata kezdetén: ». . . qui (t. i. Rákóczi és Bercesényi) in Hungariam dum ad hanc rebellionem promovendam egredi voluissent: primo miserunt *Alexandrum Szent-Iványi*, (qui etiam in Poloniam, propter seditionem Úyheliensem per Franciscum Tokay inchoatam, profugerat, causa existens interfectionis Mattis Vrae fidelis servi et subditi Baronis Alexandri Vécsey, tenendo cum praefato perduellionis inchoatore), qui erat missus in Turciam ad Emericum Thököly, pro disponendo Residente Regis Galliarum, ut aliquo pacto insinuaret Regi Galliarum, quod illi omnino jam sint facturi seditiones et irruptiones in Hungariam, dummodo illos protegat, foveat et in gratiam amplecti faciat, — quod et factum est.« S a végén állítja, hogy ezeket neki utóbb Debreczenben sub rosa maga beszélt el »praefatus Alexander Szent-Iványi, qui primus erat Abligatus ipsorum ad Thökölyum et Residentem Galliarum in Turciam, nunc vero Colonellus Rákóczianus.«

²⁾ *L. Stepney* bécsi angol követ levelezéseit, különösen a Bécsből 1703. sept. 26., és Konstantinápolyból sept. 23. s oct. 18. írott leveleket. (Id. h. 36, 37, 44. ll.) Nemkülönben *Thökölynek* Nicomédiából 1703. oct. 30. Rákóczihoz írott levelét, s abban egyebek közt e passust: »Azok az átkozott régi portai ministerek annyira megszorították dolgomat az római császár kedvéért, hogy csak elő sem lehetett hoznom nekik az Kglmed (Szöllősy által) insinualta dolgot és Kglmeddel való conjunctiót; *minthogy pedig immár mind török császárostól megváltoztak*, — — én is most munkálodom innen való revocáltatásomat. Eddig eléggé biztattak, szokások szerint, ha tovább is meg nem esznek, és ha az német császárral való békességet felbontják, — *kiben most potenter munkálódik az francia követ*, — nagy biztatásim vagynak, hogy azon operatióra engemet is elővesz-

Az osztrák, angol, hollandi követeknek vállvetett, nagy fáradozásaikba és tömérdek aranyába került a portát a hadüzenettől s a kurucok nyílt megsegítésétől visszatartani, (1703. szeptember—octóber); annyit azonban Feriöl és Rákóczi követei mégis elértek, hogy a magyar ügy iránt a porta jóindulatát jelenté ki, s ennek bizonyosságául: 1. Utasítás küldetett a nándor-fejérvári és temesvári pasákra, hogy Rákóczival barátságos érintkezést folytassanak s híveinek török területen szabad járáskelést engedjenek, a kik ott abaposztót, fegyvereket, sőt lőport is vásárolhassanak, szabad kereskedést folytathassanak a török alattvalókkal; s a végbeli török katonáknak — ha mintegy szökve mennek által — ne tilalmazzák a fejedelem zsoldjába állást, stb. 2. Hasonló barátságos magatartást rendelő útasítás ment a moldvai és havaselyi vajdákra. 3. Engedély adatott a Thökölyféle hadsereg s az 1697-iki kurucok maradványainak, — kik Havaselyén, a Duna mellett voltak telepítve, — hogy a temesi pasaság területén keresztül fegyveresen Erdélybe nyomúlhatnak és Rákóczi zászlaihoz csatlakozhatnak. 4. Végre engedély Szent-Iványinak, hogy Budcsakban (Bessarábia) tatárokat fogadhat a fejedelem zsoldjába.

Mindezek — Rabutinnak tétlenségre kárhoztatása mellett — nem csekély vívmányok valának a szabadságháború ügyére, terjedésére nézve. S míg XIV. Lajos Rákóczit hadainak fizetésében Lengyelországon át immár havi 30,000 livre segélypénzzel támogatja vala: konstantinápolyi követe pénzt adott a visszatérő Szent-Iványinak a tatárok fogadására. Ugy, hogy ez Budcsakból — a már akkor meghódolt Máramaroson át — 400 tatár s török lovassal érkezett vissza hazájába, s (b. Andrássy Miklós minorita-baráttal, a »*derris-kapitánynyal*« együtt) *tatár kapitánynyá* lőn.¹⁾ E nek,« stb. (Id. h.) Másnap Thököly *Bercsényihez* is írt: »Értvén Kglmednek hozzám való szíves affectióját, kívánom: Isten Kglmedet érette áldja meg és engem tegyen alkalmatossá, hogy Kglmednek meghálálhassam. (Ezt tette is, végrendeletével.) Kérem, tovább is rólam ne felejtkezzenek,« stb. »Költ Ázsiának Bithynia nevű országában, Szent-Ilyés hegye alatt, a Virágok Mezején, ultima Octobris 1703.« (U. o. 521. lap.)

¹⁾ L. Rákóczi adományozását: »*Die 20. 8-bris 1705. Károly.*

fejlemények ugyan csak pár hó múlva (1703. oct.—nov.) váltak tényekké: azonban jónak láttuk azokat, mint a változt portai követségek eredményeit, a török ügyekkel kapcsolatban bocsátani előre.

Rákóczit aug. 7, 8 és 9-ikén Székelyhidon,¹⁾ de ugyan 9-ike délutánján és 10-kén már beljebb Somlyó felé, Margitánál találjuk táborban.²⁾ Innét küld hazafias hangú felhívást gr. Teleki Mihály kövárvidéki főkapitányhoz: adja fel várát és csatlakozzék a szabadság ügyéhez³⁾; mit a főúr nem ugyan rögtön, (mert ez Rabutin németjei miatt nem állt módjában,) de az 1704-ik év elején meg is tett, s egyikévé lón a fejedelem legbuzgóbb erdélyi párthíveinek. Ugyancsak Székelyhidról aug. 9-én nyiltlevelet intéz a ráczokhoz, felszólítván őket, hogy a magyarokkal együtt fogjanak ők is fegyvert a haza oltalmára; szabadalmaik fentartását ígéri, adómentességgel s hajdúvárosi kiváltsággal bíztatja, — ellenben, ha tovább is ellenségeskednek: várad-olaszói társaik iménti példájával, kardrahányatással fenyegeti őket.⁴⁾ Hasonló nyiltlevelet íratott hozzájuk nemsokára (1703. sept. 17. a Tokaj alatti táborból) Bercsényi is, mint a

N. V. Büdöskúti Sámuel Zemplén vármegyei fiscális praefectus hívünk Nztes *Szent-Iványi Sándor tatár kapitányunknak* assignálja Gombos Imre (cs. tbk.) tállyai Palota-szőlőhegyen levő szőlőjét.« (Rákócziféle udv. cancelláriai protocollum, a Nemz. Múzeum kéziratárában.)

¹⁾ Rákóczi »Költ Székelyhíd városa mellett lévő táborhelyünkben, die 7. Augusti Anno 1703.« dátummal, s. k. magyar aláírású és nagy ostyapecsétű protectionális-levelet ad Hegyköz-Szent-Miklós helység számára. (*Eredetije* gyűjteményemben.)

²⁾ Gr. Teleki Mihályhoz szóló levelének kelte: »Datum in Castris nostris ad Margitha positis, die 9. Aug. 1703.« (A gr. Teleki-család levéltárában; én gr. Teleki József, a nagynevű történetbúvár írományaiból, Szabó Károly másolata után bírom.)

³⁾ »Kglmedet is igaz magyar vérből lenni s szabadságát óhajtó, nemzetét szerető magyarnak ismervén — írja neki a fejedelem, — ezennel felhívjuk: induljon meg szíve, és az közjónak előmozdítására fegyvert fogván, velünk együtt az idegen nemzetnek országunk határiról való kiűzése végett hadakozzék, s másokat is erre gerjeszteni igyekezzék.« (Az imént idézett levélben.)

⁴⁾ Kelt aug. 9-én, a székelyhídi táborban. (A Nemz. Múzeum kéziratárában, Hung. fol. 647. L. Szalay Lászlónál, VI. köt. 95. l.)

kurucz hadak fő-generálisa.¹⁾ Mind ez azonban nem használt; mert a bécsi udvar részéről ajándékokkal, kitüntetésekkel megnyert pópáik, — kiknek befolyása alatt állanak vala, — a magyarok ellen folyton izgatták az ezek helységibeli ingó vagyon fölprédálására, marháik elhajtására áhítózó marczona, barbár népet, mely a török háborúk folyamában megszokta a rablást. Hiába volt minden megnyerési kísérlet, hiába a véres visszatörések: az akkor hazánkba nagy számban telepített ráczság mindvégig konok ellensége maradt a magyarnak.

A fejedelem nem ment személyesen Somlyó alá: elég-ségesnek tartá oda hadainak csak egy részét, egy 3—4000 főnyi lovasból és gyalogból álló dandárt küldeni, Szócs János, e »régí, vén, igen híres ezredes« vezérlete alatt; ki — úgy látszik — aug. 8-ikán éjjel, vagy 9-ike hajnalán indult meg Margitáról, az ide csak 4—5 mértföldnyire fekvő Somlyót meglepni. Szilágy-Somlyó városát akkor palánkolt földsáncz csatolá a Kraszna vize melletti romladozott, ódon várhoz. Glückelsperg 700 németje s a Cserey krónikája szerint »sok százból álló« erdélyi magyar had, a szűk várban el nem férhetvén: a városban, vagyis külső erődben szállásol vala.

Ámbár Szócs Jánosék »magok hírével«, gyorsan jár-tanak: a jó vígyázó b. Glückelsperg tábornok, kiküldött portyázói által — alig pár órával érkeztek előtt — érte-süle jöttükről; de az erős dandárral szembe szállni nem mer-vén, a magyar hadat a városban s a vár őrzésére egy had-nagygyal 30 németet hagyva hátra: ő maga 700 nehézlova-sával a Kraszna mentén sietve menekült Szathmár felé. Ennek híret viszont a kuruczok előcsapata megvívén, Szócs János csak gyalogságát küldé Somlyó alá, — maga a lovas-sal utána vágott Glückelspergnek. Az enyiczkei öreg győző (1672.) keményen űzte a futó németeket, kiket fürge lovas-ságával már-már utól is ér vala; azonban Glückelsperg

¹⁾ *Egykorú másolata* gyűjteményemben. Mint szövegéből lát-szik, e pátenz a rácok főnökeivel a török elleni hadjáratokból ismer-ős Deák Ferencz ezredes-kapitány által volt közérjük küldve.

Majténynál a Kraszna hídját maga után fölégetvén, a kuruczok tovább nem követhették őt, s szerencsésen bemenekült Löwenburghoz Szathmárra.¹⁾

Mire Szöcs az üldözésből visszatért: Somlyó városát már az övének birtokában találá. Az erdélyi had kapitánya ugyanis, név szerint Boér Ferencz, Dietrich generális példáját követve, szintén megszökött, csapatait gyáván ott hagyta. Erre ezek fölzendülének, Kaszás Pál hadnagyot — azután híres erdélyi kurucz ezredest — választották kapitányukká, és midőn Rákóczi gyalogsága a város alá érkezett: kaput tártak, közéjük mentenek s magok is kuruczokká lőnek csapatostúl. Mivel pedig a vár még ekkor sem akar vala hódolni: Szöcs János rohamot intézett; az ódon falakat a kuruczok meghágták s a várat elfoglalták, a hadnagyot németjeivel, vagy ezek egy részével, halomba vágván.²⁾ Ekként jutott Erdély ezen hajdan híres végvára a fölkelők kezébe, kik itt egyuttal több száz szép haddal szaporodának. Somlyóval aztán az egész Szilágyság, Zilah városával együtt meghódolt a fejedelemnek, s a kurucz hadak innuár Kövárt ostromzárolák és Kolozsvár, Dézs, Szamos-Újvár felé kezdenék csapdozni. Szóval, a forradalom lángja általcsapott Erdélybe.

Rákóczi és Bercsényi a somlyai sikerrel nagyon elégedetten, Glöckelsperg szemmeltartására Szathmár környékére számos hadat küldvén előre, magok a tábor derekával a közbeneső Nagy-Károly vára megvételeére indulának. Ennek városát meg is szállották s a vár ellen — színre — ostrommunkálatokhoz fogtanak. Bercsényi pedig, mint régi jó barát, újabb levelet küldött be a grófnőnek, felhíván őt: ne keresse a veszedelmet, adja föl a várat; ez esetben férje dolhai tettének boszúlatlanul hagyását, jószágainak kímélé-

¹⁾ L. *Rákóczi Emlékiratait*, 46. l.

²⁾ *Cserey Mihály* krónikája szerint; *Rákóczi Emlékiratai* szerint azonban csak a hadnagyot vágták le, a 30 német megadá magát, s önála vállalt szolgálatot. (49. l.) A debreczeni városi jkvben szintén ezt olvassuk: »10. Aug. Kerek Mihály uram megérkezik Margitáról a táborról; referálja, hogy a kuruczság Somlyót megvette, az ott levő németek is kuruczokká lettek.« (Szűcs Istvánnál, 706. l.)

sét, sőt oltalom alá vételét, ellajtott ménesének s gulyáinak visszaadását ígéré. Mire a vagyonaért reszkető Károlyné s az ostromműveletektől megrettent őrség, jónak látta megnyitni a várat. A károlyi magyar hajduság mind, a 40 németnek is fele kuruczjá lőn; vagy húszat fegyvertelenül Szathmárra kísérték.¹⁾

Károly várában a fejedelem Bercsenyi gróffal s a körülötte lévő tapasztaltabb főtisztekkel: Orosz Pállal, Buday Istvánnal, b. Melith Pállal, Szócs Jánossal haditanácsot ült. Szathmár azon időben igen tekintélyes erősség vala, s most, Glöckelsperg altábornagy beszorúltával, őrségének csak a németje 1000, a magyar labanczával legalább 1200 főre ment, közte az Erdélyből kivezényelt 700 reguláris lovas. És noha a Szamos szigetén fekvő s a folyam mindkét ágán híddal bíró várnak körülzárása nem kis nehézségekbe ütközének tűnt fel: mégis mindnyájan abban egyezének meg, hogy e helyet szoros zárlat alá kell fogni, — mert különben Glöckelsperg számos lovasságával úntalanul kiszáguldoztat s nagy környékre kiterjeszti uralmát. Rákóczi tehát

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 47. l. Az ekkor Bécsből Kassa felé épen útnak induló *Károlyi Sándor* Rózsahegyén aug. 25-én értesült először, valani Tiszán túlról jött »jóakarójától« várának meghódolásáról, s tüstént tudósítja nejének nagybátyját, gr. Koháry Istvánt: »Nekem útamban is rossz híreim vadnak, hogy t. i. *Károlyt vérrel megvették volna*, s feleségemet Károlyból Szathmárra kísértették volna; való-e? Isten tudja.« Majd Kassáról bővebben megírandja. Amint hogy meg is írta, sept. 13-án: »Már bizonyosan írhatom, hogy Károlyban 40 németet küldött volt Commendáns Uram Szathmárról, — de az midőn Rákóczi és Bercsenyi Szathmár alá mentenek volna, az német (?) feladta házámat s maga Rákóczihoz állott, praesidiumot állítván (Rákóczi) házámban. Feleségem, Anyám-Asszonyommal (özv. gr. Barkóczy Györgyné, gr. Koháry Judit) és gyermekimmel Szathmárra akartam volna menni, de nem bocsáttattanak, (?) hanem ott nyomorognak, (!) magamot sem tudnak, hová löttem? én is röllok semmit nem hallhatok, már nyolcz hete, mióta levelöket nem láttam; megvallom, hogy keserves, — de mégis keservesebb az, hogy idejöttem, nem magam, hanem ő Felsőge dolgaiban fáradoztam: (?) még csak egy szállást sem érdelek (Nigrelli t. i. nem assignált neki), annyival inkább szénát, abrakot; pénzemből pedig kifogytam. *Tovább mint subsistáljak? elmémnel meg nem foghatom.*« (Eredeti levelek a hg. Koháry Itárban, Szent-Antalon.)

előre indítá gyalogságát az ágyúkkal; ugyanis a Krasznán még hidat kellett ezeknek építeni, s a mocsáros, lápos vidéken különben is csak lassan haladhattak.

Őt magát Károlyban igen kellemes meglepetés érte: két hódoló küldöttségnek megjelenése, két törvényhatóság, Nagy-Bánya sz. kir. város és Máramaros vármegye rendei részéről. Az előbbinek Rákóczihoz hajlása különös módon történt, melyet legczélszerűbb a városnak — tudunkra még kiadatlan — jegyzőkönyveivel elbeszéltetnünk. Ez ősi kulcsos város aug. 14-kén tartott közgyűlése jegyzőkönyvében föl van jegyezve, hogy a fejedelemnek Máramarosba vezényelt egyik ezeres-kapitánya, a munkácsi harczon Quirini cs. századost vitézül elejtett *Majos János*, M.-Szigetről két ízben is írt az elmúlt napokban a tanácsnak, »engedelmre« (vagyis hódolásra) intvén a várost, s néhány tonna lőport, ónat, töltést, zászlóknak való kelméket, stb. kérvén küldeni. Azonban értesültek, hogy Majos Szigetről Huszt vára alá távozott, — tehát nem erre jő. »De más rendbeli kuruczok, úgymint Békésy András, Lantos János, Balla Urszuly hadnagyok két zászlóval,¹⁾ és amaz régi híres tolvaj (oláh hegyi rabló) hollómezei *Pintye Gligor*, körülbelül heted- vagy nyolczad-magával, — ki ekkor az Méltóságos Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk gratiáját más ember által kérlette, — és egynéhány gyalogok (aug. 13-kán) az városhoz és alá estve felé sebessen jöván, az magyar-kapu eleiben állván, hatalmasul sürgették s kívánák, hogy a várost adjuk fel az Mélt. Fejedelem számára. És sok beszédek után mind ők, mind az város részéről arra hajlottanak, hogy akkor, estvének ideje lévén, mindkét részről zálogot (kezéseket) adván egymásnak, végeznének jó móddal az kívánság és az városnak megmaradása iránt. Az minthogy akkor estve az zálogok a két részről bejöván s kimenvén, reggel mind az város részéről, mind a kuruczok arra hajlottanak, hogy embere (követe) által az Nemes Város a Mélt. Fejedelmet megtalálja. Mely végezésben mindnyájan megnyugodván, s étellel-itallal gazdálkodván, sőt

¹⁾ Valószínűleg a somlyai csapatok közül valók lehettek.

szekéren kenyeret, húst, átalagban bort vivén az városról a kuruczoknak: nem tudatik, mitől viseltetvén? a húst, kenyeret széjjelhányván, a boros átalagnak fenekét kiverték, (tán mert kevesellették!) és a kapura nagy dühösséggel jövé, a külső kaput bevágták, — *közöttök fő és első lévén az megemlített Pintye, maga is vágta a kaput, az városban lévő kurucz zálogok s hadnagyok sok rendbeli tilalmazások ellen.* Azért, az kurucz zálogok nógatásából, — midőn már kétszeri lövéseket elszenvedték volna a lakosok, — puskázáshoz kényszerítették nyúl, és a puskázás közben az megmondott Pintye meglövettetett; mivel ő az ország útjában sok ártatlan vért ontott: önéki is vére az ország útjában az kapu előtt kiontatott, teste pedig, mint gonosztévőnek, tisztesség nélkül az várdombon, belől az kerítésen, eltemetett. A városnak hazafias, magyar lakossága erre másnap reggel közgyűlésbe hivatván — ünnepélyesen és önként fölesküvék Rákóczi hűségére; e napon, aug. 14-én, tüstént elküldék a fejedelemhez Fekete János kamarai udvarbíró és Proczner Mihályt, 16-án pedig utánok Burián Kádár István tanácsnokot és Hunyady István városi főjegyzőt, hódoló küldöttségül. »Kik is visszajövé, az Mélt. Fejedelem protectionális-levelét praesentálták.« Rákóczi Porcsalmy István kapitányt nevező ki a bányaváros parancsnokául.¹⁾ Példájokra azután a szomszéd Felső- és Kapnik-Bánya városok is önként meghódolának.

Nagy-Bánya vala tehát a második kulcsos város, mely a szabadság zászlóját falaira kitűzte. Vele hódoltanak Rákóczi hívségére többek közt a bányák és pénzverőház igazgatója Ajtay Dániel, az éremmetsző Ocsovay Dániel és Balogh Péter, utóbb neves alezredes.²⁾ A kincses Nagy-Bányának, — hol a nemes érczek bősége mellett, jó karban lévő pénzverde, lőpormalom s óntermelés volt, — a nemzeti ügyhöz hajlása már csak e jelzett körülményeknél fogva is nevezetes előnyöket nyújtott a háború folytatására. A

¹⁾ Aug. 28-án Porcsalmy már ilyenül említettik a város jegyzőkönyvében.

²⁾ L. ugyanott.

fejedelem itt verette első pénzeit: aranyat, ezüstöt, réz-libertást.

A másik küldöttség pedig egy nagy vármegyének: Máramarosnak hódolatát hozta meg. E megyének a német sós és egyéb kamaratisztek embertelen zaklatásai s a földesurak kemény bánásmódja alatt nyögő szegény, jobbára orosz és oláh közlakossága a forrongás első hírére epedő szívvel várja vala már — a beregi, unghi hű oroszság példájára — Rákóczit, mint szabadítóját. »*De csak Isten hozná ki hamar (Lengyelországból) Rákóczi Urunkat. — talán a nagy inségből megszabadítana!...*« sóhajtott fel Darvay István nemes úr előtt egy máramarosi szegény jobbágy, még a tavasz folytában. Mikor pedig a munkácsi veszett csata híre közéjük érkezett, Dülffy György földesúr, a néphangulatot jellemzően, ekkép szidalmazá mélyen elszomorodott jobbágysait: »*Ördögszülték, — oda van az istenetek; lerágták most azt a Rákóczit, a kit isten gyanánt tartottatok!*«¹⁾ Ily hangulatában a népnek nem csoda, ha az egész vármegye pór-sága riadó örömmel fogadá Ilosvay Bálint és Imre s Majos János csapatait, midőn ezek — Kálló alól odavezényelve — közöttük augusztus elején megjelenének, és az öt koronaváros magyar lakóit könnyűszerrel részökre hajlítottán, a falvakat széltére bebarangolák. A nemesség azonban, a német őrségtől megszállva tartott erős Husztváráról féltében, kastélyaiba zárkózott, s hódolatát ennek megvételétől függeszté föl. Majos és Ilosvayék tehát körülzárolák a magas szikla-ormon épült erődöt, melyben b. Eythner kapitány parancsnokolt, állítólag csak ötven főnyi muskatéros fölött.²⁾

Rákóczi fegyvereit itt is szerencse kíséré. A vakmerő Ilosvay Imre, — értesülve, hogy a várórség már több év óta nem kapott zsoldot s a parancsnokkal elégedetlen, őt gyanúsítván pénzöknek visszatartásával, — álruhában a várba lopózkodott, s a németeket a parancsnokra lázítá; jutal-

¹⁾ A *Máramarosban* 1703. sept. 24-kétől nov. 2-káig tartott nagy tanúkihallgatás jegyzőkönyvéből vett pontok. (*Eredeti*, az orsz. ltárban, Rákóczi-lýmbus.)

²⁾ *Stepney* angol követ jelentése Bécsből, 1703. sept. 5-kéről. (Id. h. 33. l.)

mat és pontos zsoldfizetést ígért nekik, ha kapitányukat megölik s Rákóczi szolgálatába állanak. A zúgolódó zsoldosokon fogott a szó; aug. 17-ikére virradó éjjelen 2 órakor rárohannak parancsnokukra, s a gyűlött embert agyonlövöldözik, — azután a várat a kuruczoknak megnyitják, s közéjük esküdnek. ¹⁾ Huszt várának kurucz kézre jutásával azonnal meghódolt az összes máramarosi nemesség is, — és a mérhetetlen gazdagságú sóbányáiról s fabőségéről híres, nagy, népes vármegye 4000 gyalogot, 800 lovast állított a szabadság zászlói alá. ²⁾ Ennek következtében, a beküldött három ezreddel együtt, 7–8000 embert lehetett onnét Szathmár ostromára, Munkács zárlatára s más hadszínhelyekre kivonni. Mivel pedig a huszti várban még a régi, fejedelmi korból, igen sok ágyú találtatik vala, — köztük nagy, fal-törő lövegek is, — Szathmár és Tokaj várak lövetésére innét kerültek ki az ostromágyúk.

Rákóczi a huszti vár parancsnokává Dolhay György régi kurucz ezredest, előkelő földbirtokost, a gr. Telekinek rokonát, nevezé ki.

Rákóczi és Bercsenyi Nagy-Károlyból magok is Szathmár vára alá szállának hadaik zömével. Ekkor már az ugcasai fölbirtokos báró Perényi-család tagjai is letevék a hűség-esküt a fejedelemnek, a ki közülök Miklóst gyalog-ezredessé, Imrét ugcasai főispánná, Zsigmondot szárnysegéddé, az ifjú Jánost udv. bejáróvá nevezé ki, Farkas pedig lovas-ezredessé és Bercsenyi gróf udvari kapitányává lőn, — míg udv. hadnagya Leövey Sámuel vala. A tábor eleintén a

¹⁾ »Anno Dni 1703. die 17. Augusti. Kegyelmes Urunk Rákóczi Ferencz ő Nga Majos János nevű kapitányát beküldvén Máramarosban ezerével együtt, kik is először az egész tartományt meghódoltatván, *Huszt várát* megszállják, és az feljebbemlített napnak hora 2-da az várban lévő Commendánst *ugyan az bennlévő maga praesidiuma-németiféle meglövöldözik és azután az várat feladják.*« (Visky Mihály, Visk város jegyzőjének egykorú bejegyzése e koronaváros jegyzőkönyvében. Jelenleg *Szilágyi István* úrnál M.-Szigeten. — V. ö. Rákóczi Emlékiratait, 44. l. és Stepneynek már érintett relatióját.)

²⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 50. l.

Szamos kanyarulatától védett Vetés helysége¹⁾ feküvén, de mivel az élelemszerzésre éjszakánként ki-kijáró német lovasság kicsapdozásait innét nem lehetett eléggé meggátolni: elhatározzák a vártól keletre és közvetlenül alatta, csak egy ágyúlövésnyire fekvő Pálfalvára áttelepedni, azért is, hogy itt a Szamos kisebb ágát a főmederbe vezethessék által, Szathmárnak szigeti fekvését ekként megszüntetendők, bástyáinak megközelíthetése céljából. Pálfalva megszállását, hogy észrevétlenül történhessék, éj idején — aug. 30 vagy 31-ike éjszakáján²⁾ — hajtották végre. Bercsényinek ezen éjjeli hadmenet majd csaknem életébe került. A menekülési rendelkezések ugyan a legnagyobb pontossággal megtétettek, több rendbeli előcsapat s oldalvéd rendeltetett ki: azonban az újoncz hadak gyakorlatlansága mégis nagy zavart idézett elő. Az éji homályban cserjés sűrűségeken kelle haladniuk. Csendben nyomultak, a fejedelem és Bercsényi egymás mellett, a lovasság közepett; közvetlenül előttük egy szakasz német lépdelt. Egyszerre, egészen oldalukban, közeledő lovasság robaját hallották, az oldalvédek egyikének vélték; egy szeleburdi fiatal nemes azonban parancs nélkül a zaj irányába rugtatván, a jelszót kérdé, s feleletet se várva, karabélyát a közelgő csapat közé síté. A lövésre a 30 német rögtön megfordult, mire a lovas hadoszlop hátsó része is példájokat követé. Nagy zűrzavar keletkezik, — a sötétben önkéntelenül Rákóczi s Bercsényire nyomultak vissza, a mögöttük haladó lovasság pedig elkezdett a vélt ellenségre tüzelni, melyből néhányan el is hullának. A fejedelem és fővezér azonban a rendet helyreállítandók, odaugrattak s megszüntették a tüzelést. De Bercsényi lova a sötétben valami fatörzsben megbotlott és elesett, maga alá nyomván urát. Rákóczi maga ugrott barátja segélyére néhány hívével, s kiemelték a paripa alól. A gróf el volt ajúlva, erős

¹⁾ Rákóczi 1703. aug. 20-án már »Ex castris ad Vetés« vándorol a hozzá hajolni készülő b. Sennyey István levelére, öt Bercsényihez utalván. (L. *Archivum Rákóczianum* I. oszt. I. köt. 127. l.)

²⁾ Rákóczi 1703. aug. 29-én még vetési táborhelyén ír alá oltalomlevelet Gúthy Farkas közép-szólónoki alispán részére. (Eredetije Szikszay Lajos Szilágy m. alispán úrnál Zilahon. Már debreczeni nyomtatvány.)

zúzódást, nyílt sebet kapott a fején; félre kelle őt a bokrokba vinni s ápolás alá venni. Ezalatt a fejedelem lecsilapítá a zavart és a rendet helyreállítván, hajnalra mégis szerencsésen elérték Pálfalvát, s azonnal a Szamos ágát kiszorító gát építéséhez kezdének. Azonban Bercsényi fejsebe oly súlyos vala, hogy a nagy-károlyi várba, a két grófnő gondos ápolása alá kelle őt szállítani.¹⁾ Ím, már is omlott vére a hazáért!...

Ugyancsak augusztus végnapjaiban történt, hogy Tököli rácz kapitány 1200 emberrel gr. Fels Ferencz cs. tbk. személyében új parancsnokot kísért be Aradról Nagy-Váradra, honnét szép csendben haza akar vala vonúlui. De Bóné András hírt kapván, a saját és Majos István s Bozóky Pál lovas-czreivel utána iramodott a rácznak, s Bél-Fenyérnél september 1-jén utól éré. Itt véres csata fejlett ki; végre mégis a kuruczok győztenek: 700 rácz maradt halva a harc helyén, — a többit szerteszórták. Azonban Bozóky is elhulla és Majos halálos sebeket kapva, Debreczenbe szállíttatott, hol sebeiben szintén kiszenvedett és 13-kán nagy pompával, a város összes harangjainak zúgása mellett temettetett el.²⁾ Ők valának az első kurucz ezredek, kik csatatéren estek el.³⁾

Mialatt a sebesült Bercsényi Károlyban türelmetlenül várná gyógyulását: Rákóczi személye forgott halálveszedelemben az ostromzárolt Szathmár környékén. A fejedelem szenvedélyes vadász létére, gyakorta kiment táborhelyéből a cserjés, berkes vidékre vadászgatni, — ez volt egyedüli szórakozása. Ezen kirándulásaiban rend szerint csak 5–6 ben-sőbb híve, szolgálja és egy pár szakasz testőrző palotás-

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 51. l.

²⁾ *Debreczen város jkvei*, (Szűcs Istvánnál, 706. l.). V. ö. Károlyi Sándor naplótöredékét a *Századok* 1872-ik évi folyamában, 715. l. Ő ugyan — hallomás után irván, — Szűcs Jánossal vitatja e harcot: de Szűcs tudtunk szerint ekkor még Szathmár alatt volt.

³⁾ Számításaink szerint a szabadságharc folyamán összesen 38 kurucz ezredes és dandárnok hullott el csatákban s hóhérbárd alatt: tábori szolgálat közben vagy várakban s a pestisben elhalt 8 tábornok, 26 ezredes és dandárnok; önkéntes számkivetésbe ment Rákóczival 6 tbk., s 12 ezredes, de ezekből utóbb visszatért 1 tbk., 4 ezredes.

hadjú kíséri vala, a mi a várbelieknek hírévé esett. Egy vakmerő cs. német tiszttől tehát, a Bécsből ígért nagy jutalmak fejében, hogy a vigyázatlan ifjú fejedelmet, élvehalva, kézre keríti. Magához hasonló kalandor-csapattal éjszaka kiosontott Szathmárból, és folyton a berkek között lappangva, kémlelteté Rákóczi cserkésző barangolásait, lesvén az alkalomra. Ez csakhamar meg is érkezett. A fejedelem egyszer igen hosszan és messzire el talált vadászgatni, s reá estveledvén, egy magános majorházban kívánta tölteni az éjt. Ide beszállásolá tehát magát kíséretével; mire a palotások elszéledtek, élelmiszereket kutatni. A leselkedő császári tiszttel — a ki németjeivel Rákóczit oldalaslag követte a bokrokban, — ekkor kibontakozott a sűrűségből és a majort hirtelenül körülfogatván embereivel, — egyszerre megpillantja a fejedelmet, a mint az ablakon kinézne. Odaugrik s reákiált: »Herczeg, — foglyom vagy, add meg magadat!« A rettenthetlen bátorságú Rákóczi azonban tüstént az oldalán függő karabélyhoz kapott, s válasz helyett rátüzelt a németre. Biztos keze nem tévesztett célzt: a cs. tiszttel holtan terült el. De most katonái ostromolni kezdék a házat, melynek ajtaját a fejedelemnek csak öt személyből álló környezete bezárta s eltorlaszoló. Az ablakokat vasrácsok védtek; s míg Rákóczi és szolgálai fegyverkeztek, hogy életüket minél drágábban adják el: a támadó németek, ki akarván őket perzselni, már-már a nádfüdelű ház felgyújtásához fogtak. — midőn a lövés zaját szerencsére meghallott hű palotások (a fejedelem beregi jobbágyaifélék) lélekszakadva rohanának vissza a majorba. Itt az ostromló németekre vetették magukat s az udvarban lekaszabolván őket, urokat megmenették.¹⁾ Így szabadult meg a fejedelem a gonosz merénylet halálos veszedelméből.

¹⁾ XIV. Lajos magyarországi követének Des Alleurs őrgrófnak elbeszélése szerint, 1705-iki egyik jelentésében. (L. *Fiedler*: »Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's II.« II-ik köt. 461. l.) Az őrgróf a helyet s időt ugyan pontosan meg nem jelöli, csak emyít mond: »Ce fut dans le temps de la naissance des troubles de Hongrie«, — tehát a forradalom kezdetén. Azonban, hogy a merénylet Szathmár körül és ekkor történt: a Máramaros-Szigeten és Huszt városában

Bercsényinek »feje zúgása« a nagy-károlyi gondos ápolás és gyógykezelés alatt annyira javult, hogy a fejedelem, — a ki az ország felvidéki s Tisza jobbparti részeiben is rohamosan terjedő forradalom előhaladásáról igen kedvező híreket vőn, — sept. 10-kén kelt sajátkezű levelével kéri őt, hogy »*ha csak egy órára kigyűlhetne*«: jöjjön ki a pálfalvi táborra, mivel »mindezekről szükséges volna egy conferentiát tartanunk.«¹⁾ Mire a gróf valószínűleg teljesíté a fejedelem kérését. Nehány nap múlva pedig már állandóul ott maradt a táboron. Ide egy szép dandárral s testvéreivel:

1703. sept. 24-én s a következő napokban tartott nagy tanúkihallgatásból (184 tanút hallgattak ki) véljük megállapíthatni. Kiderül ebből, hogy Máramarosban azon hír vala elterjedve, — a szathmári gatásból jött hajdúk beszélték, — »*mintha Urunkot meglőtték volna, vagy hozzá löttek volna*; ezt sírva beszélték az emberek.« Ismét, más tanú: »*Hogy Szathmárról jöttek volna ki magyarok, s Urunkot meg akarták volna lövöldözni: de az ő Nga németén esett az lövés, az ki mellett volt akkor*.« Ismét: »*Rákóczi sátorát átlövöldözték, s Bercsényit öszvetapodtatták a lovakkal*;« (ez a pálfalvi éjszakai eset.) Továbbá: »*Rákóczit elfogták és a császárhoz vitték*. Újból: Zendülés támadt a táboron Szathmárról: »*Urunk sátorát áttalövöldözték*.« S elegyítve az éjszakai zavarral: »*Urunk Szathmárról éjjel, rendelt seregekkel masírozván: egyszerre a bokrokból két oldalról is löttek hozzája*.« stb. (*Eredeti*, az orsz. Írtában, Rákóczi-lýmbus.) Persze, a kőszai hír a két esetet összezavará. Valószínűleg e szathmári merénylet alkalmára vonatkoztatva írt a fejedelemhez az unghvári becsületes lelkű öreg ref. prédikátor: *Újhelyi István*, a ki Rákóczinál Szathmár alatt s utóbb Tokajnál is tisztelgett, ekképen: »... *A mint Szathmár alatt is Ngod előtt lelkemet (gondolataimat) kiadtam*, most is azt írom azon lelkemből: minden kegyes lélek, valaki Ngodat igazán kívánja boldogúlni, *fohászkodással szánja a Nagod gyakor való vadlászását*, — a mint efféle közember mint én, jobban meghallja mindenektől a dolgot. Édes Kegyelmes jó Uram, *nem úgy van most a Ngod dolga, sok ezer tekintetekre nézve, mint ezelőtt három, négy s több esztendőekkel*. Nem kétem, hogy Ngod olvasta: *mennyi királyokat, fejedelmeket vesztettek el a sicariusok vadlászásban!* Rend szerint is pedig egy ló-esés, egy fenevad is némelyeknek (Rákóczi nagybátyjának Zrínyi Miklósnak) elvégezte életüket. Az Isten efféléktől — melyek most is megeshetnek — oltalmazza Ngodat: mert bizony akkor jőne el a jajoknak jajja ez magyar nemzetre, és akkor szakadna nyaka ez mai dolognak!« Unghvár, 1703. 5. x.-bris. (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.)

¹⁾ *Eredeti levél*, ugyanott.

Ferenczezel és Pongráczzal, a Bercsényi leveleitől megnyert *b. Sennyey István* is csakhamar beérkezett hódolni, miután bodrogi, tárkányi kastélyát megnyitá. E köszvényes testű, de éles, higgadt elméjű főúr — ki utóbb cancellárává lőn Rákócziak, — a török elleni háborúban mint ezredes szolgált volt, s egyebek közt Nagy-Várad akkori ostromzárlatában részt vevén, tapasztalatokkal bírt a várak ostromában. A fejedelem az előbb már szintén katonáskodott Ferenczet lovas-, Pongráczot gyalog-ezredessé, bátyjukat Istvánt pedig altábornagygyá nevezé ki, őt maga mellett marasztá és Szathmár ostrománál szakavatott útmutatásainak jó hasznát vette. Sennyey ottléte egyrésztől, és a hadak folytonos növekedése más résztől tette lehetővé, hogy Rákóczi immár nélkülözheté oldala mellől Bercsényit, — a kit sept. 15-kén Debreczenben s 17-kén már Tokaj alatt találunk, ¹⁾ — és ezen, a felső Tisza tájait uraló fontos erősség körülzárására küldheté, Orosz Pál dandárát előrebocsátott erős hadosztálylyal. Ennek odaérkeztét gr. Montecuccoli nem meré bevárni, hanem Bercsényi jövetelének hírére sietve vonúlt vissza vasas-ezredével Tokajtól, a Nigrelli által mindekfölött féltett Kassára.

E visszavonulás következtében az ellenségtől megszabadult Hegyallya harczias lakossága — Rákóczi törzsbirtokainak lakói — lelkesülten ragadtak fegyvert, s Monaky Ferencz, Szinay Mihály és a Havaselvéről visszaérkezett régi vezérök: *Szalontay János* alatt ezredekbe szervezkedének. Szalontay gyalog-ezeret alakított; ²⁾ de a tábori élet viszonagságainak elviselésére e nagyérdemű szabadsághős öreg és törődött lévén már: a fejedelem udv. fő-commissáriusává s egyszersmind tokaji révkapitányyá nevezé ki őt, (1703. nov. 2.) Udvari biztosí minőségében 1708. elejéig nagy buz-

¹⁾ L. Debreczen v. jkvét, (*Figyelmező*, 1872. évf. 428. l.) továbbá Bercsényi ráczokhoz intézett hódoltató nyíltlevelének dátumát, főntebb idézve.

²⁾ *Stepney* angol követ 1703. oct. 20-iki leveléhez melléklí Rákóczi ezredeinek névsorát; köztük Szalontay mint 1500 gyalognak főkapitánya szerepel. (Id. h. 46. l.) Szalontaynak bátyja *István* Thökölynék vala portai kapitányja s Törökországban 1703. körül húnymt el.

galommal működött; ¹⁾ azután nyoma vész, — alkalmasint elhalt.

Alig kezdette meg Bercsenyi Tokaj várának ostromát: gr. Nigrelli tábornok, felső-magyarországi cs. főtábornok, Kassán, sept. 23-kán, hosszab betegség után elhalálozott, s a vezényletet ott Montecuccoli ezredes és Veterani alezredes vették át, míg Glöckelsperg altábornagy — a kit a bécsi udvar kassai generálisnak szánt, de a ki most Szathmár várába volt szorítva, — közéjük érkezhetnék. Mert Kassán valának ugyan gr. Barkóczy Ferencz felső-magyarországi vice-generális és b. Gombos Imre tábornok: de bennök, mint magyarokban, a k. k. Hoffkriegsrath nem bízván, vezénylet nélkül hagyta őket. Szintén Kassán volt a Bécsből bosszúsan visszatérő b. Károlyi Sándor is, a »dolhai győző;« ő azonban mellőztetése miatti elkeseredésében ekkor már másban törte a fejét. Mióta értesült, hogy felesége, családja, vára és jószágai kurucz hatalom alatt vannak: a jó úr köpönyeget fordított. Koháry Istvánhoz sept. 13-ikán intézett levelét és ennek sejtelmes értelmű végsorait föntebb idéztük; naplójegyzetei már sokkal világosabban szólnak. Míg Kassán Montecuccolival, Veteránival barátkozik, lakmároz és Barkóczyval kártyázik: titokban egyre küldöz ki embereket, üzeneteket, jeleket, leveleket a kuruczok földére. Sept. 5-kén Kopcsa nevű szolgáját küldi ki »*P-hoz, egy kis jellel.*« Ez a P. alkalmasint a volt csesedi praefectus Pápai János, Rákóczi főtitkára. 10-kén visszatér Kopcsa, valószínűleg a fejedelem »grationálisát« hozva, melyről utóbb Károlyi maga emlékezik. Másnap ismét kiküldi Kopcsát, és nejének ír általa. 15-kén a kuruczok már Kassa mellett portyáznak. 22-én: »Beszéltem Kopcsával. N. B. Montecuculi.« Csak ennyi, de sokat mond. 24-én újból ír a feleségének Károlyba. 28. »Veteráni lőtt bátyámmá. Nigrellit temettük.« 29. »Volt nálam Kopcsa. *Izentem szolgáimnak.*« Oct. 1. »Volt az holstanczon (külvárosban) Nagy János, *ki hozta Ber.(-csényi) levelét.*« Oct. 2. »Jött meg a kőművesné, kit az németek megfogván, reámvallott hamisan.« (?) Oct. 5. »Újjobban reám

¹⁾ Rákóczi fejedelem ndv. számadásai az orsz. levéltárban.

vallott (a kánpadon is) azon asszony, *kit magam küldtem volna Károlyban.*« ¹⁾ Oct. 6. Conferentia; »nagy, nehéz dolgot« végeznek. Oct. 7. Montecuccolival, Veteranival Barkóczy-nál iszik még, de már 8-kán: »*Jöttem ki (titkon) Kassáról negyed magammal,*« a kurucz előőrsök közé Szinára; 9-kén: »*Mentem bé Tarczalhoz az táborra Bercsényi Urammal, Andrásy György Uram is (Krasznahorka ura) az nap jövéen bé.*« ²⁾ E rövid jegyzetek eléggé jelzik: miként lett Károlyi Sándor kuruczczá? Bizalmas barátja, b. Ebergényi László cs. tábornok így nyilatkozik erről: »Károlyi felől elhittem: elment, — de nem hiszem, arra a hitetlen életre (!) adta volna magát, *mert van esze.* De, ha úgy volna: *ötet a felesége vette rá, mint Ádámot az Éra.*« ³⁾

De hagyjuk Károlyit egyelőre Bercsényivel a tokaíi táboron; lássuk, mi történt időközben az utóbbinak családi várával: Unghvárral, és mint folytatnak a forradalom dolgai az ország többi részein?

Unghvárba — mint Bercsényi gróf székhelyére a cs. k. főhaditanács erős őrséget: egy század jó német muskatérost rendelt, Franz Gottfried von *Schwertlik* und Vessau nevű kemény kapitány alatt, ki a várat a harcztörésekkel mindennel jól felszerelvén, még az Ungh-megyei hajdúkat is odarekeszté. Az Esze Tamásék zászlóbontásakor a nemesi cúriákat fosztogatni kezdett zabolátlan pór had élül nagyszámmú nemesség menekül vala e várba, fegyveres

¹⁾ Naplótüredékében világosabban ír ugyanerről: »... Melyben az midőn munkálkodtam volna: egy asszonyember visszajüvén, — ki állat ugyan magam küldöttem volt levelet, — az dolgokat egészen a németeknek megvallotta, és előttök szemembe mondotta, *hogy az grátiám* (Rákócziótól) *megvagyon, s a szolgálaim, katonáim odaki vannak.* Mi, abban is az Isten megvakítván őket (a németeket), *noha tortúra alatt is azon vallásánál inhaercáll,* mindazáltal teljes hitelt nem adván, az Isten közülök szerencsésen kihozott, negyed magammal. (Századok, 1872. évf. 714. l.)

²⁾ *Károlyi S.* Önéletírása és naptári jegyzetei; Szalay L. kiadása, 146—147. l.

³⁾ *B. Ebergényi L.*, nejének gr. Széchenyi Juliánának, Quarantuláról (Olaszország) 1703. dec. 7-én. (*Eredeti levél.* a gr. Csáky-család székes-mindszenti ltárában.)

szolgáival; pl. b. Serédy Gáspár, Muraniczi b. Horváth Ádám, Szent-Iványi János, Ráthy Gergely alispán, Csicseri Orosz Ádám és Zsigmond, Pálóczi Horváth Ádám s György, Tahy Benedek, Petrovay Ferencz, Homoky Zsigmond, Thúry Gáspár, Thóthfalussy István, Mokcsay István, Fekete Zsigmond és István, Dobay Sámuel, Csathó Sándor, stb. s néhány jezsuita, mely utóbbiak a védelemben nemcsak biztatással, hanem — állítólag mérgezett — puskagolyók öntésével vőnek részt.¹⁾ A 3–400 harczostól védett vár s város 1703. júl. és aug. hónapjaiban kurucz csapatoktól még nem volt környékezve; Bercsenyi hű orosz jobbagyai azonban a hegyek között már fegyverkezének s a Krajnák útszorúlatait eltorlaszolák. A kisebb nemesség is a síksági falvakon fegyvert kötött és Kajdy István ezredessel Rákóczi táborába ment. Az oroszok élén Bercsenyinek egy, a lengyel határok közelében lakó harczias szabadosa álla: ugyanazon *Becza* (Becsá), ki 1697-ben Tureczky István lengyel úrral valóságos kis háborúkat vívott volt. (L. I. köt. 215—216. l.) Jó puskás, vakmerő s az oroszország közt igen népszerű ember, — a ki Vajda Jakabtól, a gróf unghvári hű tiszttartójától vett irányt. Vajda most urának a kir. kamara által az unghvári és gerenyi majorokba hajtattott nagyszámú szarvasmarha-állományát akarván a németektől visszragadni: parancsot adott ez iránt Becsának. Mire ez több száz puskás, kaszás, fejszés oroszszal aug. 18-ika éjjelen a hegyekből Gerenybe, majd Unghvár városába rohanván, Bercsenyi összes marháit — s még a várba szorúlt labancz nemes urak ökreit is, a mit kaphatott — elhajtatta a majorokból, föl a Krajnákba, biztosságba.²⁾ Egy hó múlva pedig Haraszthy Imre — vitéz unghi nemes — Becsa segélyével az egész uradalmi jobbagyságot fölkeltnén, sept. 17-kén egy pár ezer gubás orosz néphaddal leereszkedett a Krajnákra, s Unghvár városát a várbeliek élénk ellenkezése daczára

¹⁾ L. az Unghvár capitulációja után Bercsenyi parancsára, főtít-kára *Kossovics Márton* és *Gerhárt György* által 1704. mart. 28-kán tartott tanúkihallgatási jegyzőkönyvet. (*Eredetije* az orsz. ltárban, Bercsenyi-lýmbus.)

²⁾ Unghvártól, 19. Aug. 1703. kelt s Kassára küldött levél szerint. (*Egykorú másolat*, gyűjteményemben.)

elfoglalván, a várat szorosan ostromzárolá.¹⁾ E zárlat aztán állandóul tartott s katonasággal erősbítettetett. Kisebbségek gyakran estenek a városban, melyet a várbeliek tüzes golyóbisokkal és égő szövétnekekkel többször fel is gyújtottak, de a kuruczok mindig eloltották. Közülök Úsz Sándor és Tivadary nevű nemesek estek el.

Octóber végével már annyira meg vala szorítva²⁾ a vár, hogy a fejedelem — 1703. nov. 1., Tokaj alatti táborából Buday István tábornokot, a hajdúvárosok főkapitányát küldé oda capitulatiót kötni. Azonban a védelem makacs lévén, a várat feladásra bírni ekkor még nem sikerült.³⁾ Szoros ostromzár alatt maradt tehát tovább is; mely zárlat parancsnokául Rákóczi nov. végén b. Sennyey Pográcz gyalogezredet rendelé.⁴⁾

A mi Unghban, hasonló történt a szomszéd Zemplén vármegyében is; a Csicsva várába zárkózott zempléni nemesesség 1703. aug. 26-án tudósítja a vár urát, gr. Barkóczy Ferenczet, hogy »24-ikén estve felé Homonna tájára nyolcz zászló kurucz érkezett, az kik voltanak 700-an s Tavarnára beszállván, a várat kérték.« Ekkor ugyan még czélt nem értek: de »az sovány vízzel nem szokott« nemes urak meguntatkozván, b. Sennyey István példájára szeptember hó folyamán úgy ők, mint Homonna, Vinna és Sztropkó zempléni várakba szorult társaik, békességgel kaput tárának s kuruczokká lőnek.⁵⁾

A közép Tiszánál, a Jászságon, Hevesben, Borsodban, Gömörben, Pestben, Nógrádban, stb. még hamarabb kezdődött s még gyorsabban terjedt a forradalom. B. Penz

¹⁾ A megelőző lapon 1. alatt idézett *jegyzőkönyv*. Továbbá Pálóczi Horváth György naplója, 252. l.

²⁾ *Ugyanott*. Továbbá Haraszthy Imre levele Unghvárról 1703. dec. 10. Pápai Jánoshoz. (*Eredeti*, az orsz. ltárban; Rákóczi-ljmbus.)

³⁾ Rákóczi utasítása Buday számára, hogy az unghvári őrséggel mely föltételek mellett capitulálhat. (A fejedelem 1703—6-iki udv. cancelláriai expeditiós-könyve, a Nemz. Múzeum kézirtatárában.)

⁴⁾ *Archív. Rákócz.* I. oszt. I. köt. 148. l.

⁵⁾ Gr. Barkóczy Ferenczhez intézett eredeti levelek, a gr. Barkóczy-Hadik család levéltárában Pálócson.

János egri harminczados már júl. 29-én megriadva tudósítja székhelyéről a budai kamarát, hogy Eger várában már lárna-lövés esett, mivel »bereits einige hundert Rebellen unterhalb Poroszló über die Theyss gangen seyn sollen.«¹⁾ Ez azonban még csak olyan »nyargaló porta« lehetett. A főbb átkelés aug. 18–20-ika táján történt Csegénél, midőn Borbély Balázs és Ocskay László 1500 lovassal költözének át a jobbpartra. Borbély a Jászságnak s Heves vármegyének tart vala, a mely vidékek lelkes lakossága a kurucz vitézek megjelenésére azonnal sietett fegyvert fogni s melléjük sorakozni. A jászokat Szent-Miklóssy János alkapitány, a hevesieket pedig Ordódy György és Almássy János alispánok költék fel s szervezték ezredekbe, meghódítván Gyöngyöst és körülfogván Egret. B. Penz megrémülten futott föl Eger várába, honnét sept. 1-jén »expres-staffétával« jelenti Budára, »dass wir nunmehr von den leichtfertigen Rebellischen Gesindel gesperret, alle Lebensmittel umb und umb benommen worden.« Tegnapelőtt 700 kurucz a városiak minden marháját elhajtotta; táboruk itt fekszik Tárkánynál; tegnap estve már a várőrökre is rátüzelték a szőlőhegyekről; Lúcznál 5000-en költöztek által, s Borbély Balázs másfél ezerrel útban van Eger alá, stb. Mihamarabb való segílyt kér tehát; ha német had nincs: jöjjön 2000 rác.²⁾

Ocskay pedig Ároktő felé Borsodnak s egyenesen Ónodnak tartott. Itt és a Harangod síkján fekvő helységekben már készen várták. Rákóczi ezen uradalmainak, különösen »Vég-Ónod« várának s városának lakossága híres végbeli vitéz nép vala, kik most a németek által katonai rendjükből kiforgatva s paraszti adózásra kényszerítve, nagyon elkeseredettek valának. Várva-várták tehát már a fegyverekelés órájának kongását. Kapitányuk *Szikszai*, vagy, a mint lakhelyéről rendesen nevezték: *Ónodi János Deák*, Ocskayval titokban egyetértvén, az egész seregeket felkölté, s a Montecuccoli-ezred ott fekvő három századát beszoríták a várba. Az aközredes Tokajból aug. 22-kén lóhalálában nyargalt

¹⁾ *Eredeti levél* az orsz. ltárban. (Kir. kamarai lýmbus.)

²⁾ *Ugyanott.*

kiszabadításukra, s szerencsésen kiszökteték őket a pusztán hagyott ódon erődből. ¹⁾ Az alispánjával Dőry Andrással s Miskolcz városával együtt behódolt Borsod vármegye erre fegyvert ragadott; János Deákon kívül Szepessy János, Wass Sándor, Szathmáry-Király Miklós, Ónodi Csizsár István szervezték a csapatokat, s Szendrő várát bekerítették. Ocskay ezután Ónodi János Deákkal neki váltván a Sajó-völgyének, Gömörbe és Kis-Hontba plántálták át a szabadság zászlait. Itt tüstént melléjük állott Szabados Tóth Márton vitéz hadi tiszt s a putnoki sereg; továbbá az osgyáni kastély ura: Garamszeghi Géczy Zsigmond, Thökölynek volt udvari kapitánya, s a mindenfelől hozzá özönlő népből huszárezredet alakíta. Szintén csatlakozék az egykori végbeli főtiszt: id. Fáty István, a ki aztán Murányvárát fogá körül hajdúságával. Hajnácsköt és Krasznahorkát nem sokat kellett szorongatni; az előbbiben Rákóczi egykori német-újhelyi fogolytársa Vay Ádám a sept. 1-én a vár alá csapott kuruczoknak »jó szót adván«, ezek távoztak, ő pedig egyelőre Gács várába húzódott ugyan: de azután — a németek által elbocsátásakor kicsikart erős reversálisával nem törődve, — csakhamar maga mene hódolni a tokaji táborra a fejedelemhez; szintúgy Krasznahorka várura: b. Andrassy György is, Miklós és Mátyás testvéreivel, kikhez nemsokára az Erdélyben elfogott István s utóbb még Pál cs. kir. gyalog-ezredes csatlakozék. (Mátyás a gömöri főispánság tisztét viselé, a többi mind kurucz ezredessé, István, Pál és György utóbb tábornokokká lőnek.) Vay Ádámot, a buzgó magyart, a régi hű barátot s egytársat, a mély elméjű hív tanácsadót, a fejedelem különös örömmel fogadá, udvari-marsalljává s a jászok és kúnok főkapitányává nevezé ki. ²⁾

¹⁾ *Tokajból 22. aug. 1703.* Kassára küldött latin levél egykorú mása gyűjteményemben.

²⁾ Rákóczi Vayt *rögtön* udv. főkapitányává tevé, s már 1703. okt. 27-kén, Tokaj alatti táborában kelt a *második* ünnepélyes diploma, a melylyel »T. N. V. Vay Ádám udv. főkapitány úri hívünket, — megtekintvén igaz magyarságát, hazájához, nemzetéhez való buzgó szeretetét, ritka példájú készségét és serénységét, tökéletes és próbált magaviselését, mellyet azelőtt is ezen magyar ügy mellett lőtt meg-

Ocskay, Ónodi János Deák és Géczy Zsigmond Kis-Hontból Fülekek fordulának, a hol a volt végbeli vitézlő rend, Füleki Szőcs János és Berthóty Zsigmonddal — az ónodiak példája szerint — zászlóstól, seregestől hozzájuk álla. Innét szeptember első napjaiban Losoncra száguldának s e várost is — mint még előbb Rima-Szombatot — meghódoltatták. Géczy Zsigmond hirtelenül meglepve elfoglalás hajdúsággal rakta meg a divínyi kastélyt és Végles várát, s így a Nógrádból Zólyomba vezető fűrési szorost biztosította; sőt Zólyom-Lipese várát is hódolásra bírta. Azután körülzárta a gácsi várát, melybe a nógrádi nemesség színe-java húzódott. E vármegyében s Zólyomban Thököly régi híve Sréter János — s kívüle még Zólyomban Vitárius János — kezdett ezredet gyűjteni. Ocskay László a fülekiekkel és Ónodi János Deákkal tovább nyargala; a Koháryak szécsényi várából kiriaszták Réthey Ferencz kapitányt, a ki előlük gyáván elmenekült Csábrágba, ott hagyván hajdúságát, mely aztán várastól együtt kurucczáá lőn. János Deák Szécsénytől az ónodiakkal Pest vármegyébe ereszkedik, s Hatvan vára, kapitányával: Szabó Mátéval és őrségével egyetemben hozzá hajolván, onnét Szólnok alá ment, e fontos fekvésű erősség bekerítésére. A merre csak fellobogának az »*Isten, Haza, Szabadság*« feliratú zászlók: mindenütt tódult a magyarság alájok.

Ocskay, Berthótyval és Füleki Szőcs Jánossal Nógrádból Nagy-Hontba folytatá hódoltató száguldozását; és Kékkő s Csábrág várak alatt egyet fordúlva, — miután Dúló Ádám hozzájuk állott s Hontban hajdú-ezeret kezdett toborzani, — sept. 14-kén Korpona városát, 15-kén pedig Bozók várát vevék meg. (E jól fölszerelt erődöt a káptalanbeli pap, tán magyar hajdúságától kényszerítve, az első felhívásra megadá.) Mire a fenyegetett bányavárosok: Körmöcz-, Selmecz-, Béla- és Hodrusbánya lakossága, Korpona példáját követve, Rákóczi hűségére esküdött. A kuruczok sok arany-ezüst pénzt, fegyvert, hadiszereket stb. kaptak itt. A Zólyom-megyei nemes-

fogattatásával és szenyvedésével megbizonyított, — az egész jász és kún nemzet főkapitányává« nevezi ki. (*Díszes, eredeti oklevél* a Vay-család Itárábar.)

séget, népet Radvánszky János és Bezegh Imre fegyverbe szólíták, mint új kurucz kapitányok. Ocskay László pedig Selmeczről lőport hozatván, a bozóki ágyúkkal Bars vármege fővára Léva alá szálla. Ennek városában kapta a b. Ebergényi-huszárezrednek egy már teljesen fölszerelt tekintélyes pótcsapatát, melyet épen Olaszországba akarnak vala — kedvök ellenére — indítani. A huszárok kardesapás nélkül, nagy készséggel Ocskay ezredéhez csatlakozának; s az ezredes sept. 17-kén Lévának várát is csellel hatalmába keríté. Ennek őrsége, a lévai végbeli hajdúság, kuruczczá lőn s Farkas Sándor alatt ezredbe alakult, — míg a lovasságot Ebeczky Imre és Ádám — régi végbeli tisztek — szervezték. Ekként a főhadiszállását Léván felütött Ocskay László csapatai 3—4000 főre szaporodának, alvezéreik alatt Nyitra, Érsek-Újvár, Szent-Benedek, Csábrág, Kékkő várak alá sűrűen csapdoztak, Kis-Tapolcsányt vérrel megvívták, a párkányi palánkot megrohanták, bevették, fölégették, s Esztergomot hódolásra hívták fel.¹⁾ (Ezt a fülekiek.) Egy 300 főnyi csapatjuk sept. 23-kán Verebéllyen az előbb katonarendű lakosságtól száznál több paripát és sok fegyvert requirált.²⁾ A bányavárosokon azonban a fegyelmetlen had oly garázda fosztogatásokat kezd vala mívelni, hogy Bercsényi már sept. 30-ikán kénytelen volt ellenök kemény tilalmazó nyíltlevelet kibocsátani s a bányahegyek lakóit hathatós oltalmába venni.³⁾

Ezalatt Deák Ferencz, Újvárosi Szöcs János, Borbély Balázs és a hozzájuk csatlakozott Ónodi János Deák ezredesek sept. 10-kén 3000 emberrel körülfélták Szólnok várát, melynek erősítéseit Dumont cs. hadmérnök csak az imént — július és augusztus folyamában — újította meg

¹⁾ L. Thaly: »Ocskay László és a felső-magyarországi hadjáratok«, 25—26. l.; a hg. Koháry- és az orsz. levéltár, a Selmecz városi archivum, s úgy saját kéziratgyűjteményem actái. (E csak röviden vázolt eseményekről tömérdek egykorú adat szól.)

²⁾ *Korponay János* kapitány levele 1703. sept. 24. Pozsonyból, gr. Koháry István tbkhoz Bécsbe. (Hg. Koháry-ltár.)

³⁾ Bercsényi e pátense: »*Költ Tokajnál lévő táborban, 30. sept. 1703.*«. (Egykorú másolata gyűjteményemben.)

hamarosan. E nagy stratégiai jelentőségű várat Harry Walthers, ír származású cs. kapitány védte 100 német muskatérossal és magyar hajdúsággal. Tíz napi megszállás után, az ágyúk nélkül levő vakmerő kuruczok sept. 21-kén, világos nappal, d. u. 5 órakor ostromlétrákon egyszerre három oldalról oly vitézül rohanták meg a várat, hogy minden sűrű lövés és kemény ellentállás daczára behatolván, a parancsnokot összes németjeivel s a gyűlölt sőtisztekkel együtt halomba vágták. A várral 14 ágyút, néhány száz kézi fegyvert és gazdag sókészletet nyertenek, Szólnok lévén a tiszai sószállítás fő lerakó helye.¹⁾ Szólnok elfoglalása, mely a közép Tiszán a közlekedést Kecskemét, Pest, Vác felé biztosítja, Rákóczi nézve kiváló becsesel bírt. Erős őrséget: 700 hajdút rendelt tehát bele, egy régi tapasztalt vártiszt: Ónodi Csiszár István kapitány parancsnoksága alatt.

S Szólnok megvétele pár nap múlva új diadal követte. Deák Ferenczék ugyanis értesülvén, hogy e vár fölmentésére a Bácskaságból Kyba híres rácz ezredessel 3000 főnyi szerb sereg közeleg: ennek eleibe vágatnak, s Kecskemét közelében szerencsésen megverik és szétszórják, magát vezérököt is halálos sebekbe ejtve, melyekben aztán Szegeden oct. 8-kán meghala.²⁾ Ezzel a Tisza-Duna köze a ráczok félelmétől meg lévén szabadítva, szintén elkezdett fegyverkezni Rákóczi mellett, s a kuruczok Pest alá portyázának.

Nemsokára a még fennálló nógrádi s honti várak is meghódoltak. A Gácsba szorult nógrádi előkelő nemesség (a Hajnáscköböl, mint láttuk, ide vonúlt Vay Ádámon kívül Szendrei Török András alispán, Ráday Pál főjegyző, ennek apja Ráday Gáspár, volt Pest vármegyei alispán, és ipja Kajalý Pál, Gyürky Ádám, Darvas Ferencz, Bulyovszky Dániel s még számosan,) az erős várat ugyan, már csak a katonai becsület kedvéért is, egy darabig tartotta. Másfélhavi ellenke-

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 55. l. — *Stepney* angol követ jelentése Bécsből, sept. 26-káról. — A budai kir. kamara levelezései. (Orsz. Itár.)

²⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, u. o. *Stepney* jelentése oct. 17-kéről, különösen Kyba — kit ő tábornoknak ír — sebbe esésére s halálára nézve. (Id. h. 44. l.)

zés után azonban, Géczy Zsigmond és társai ismételt fölhívására, oly kikötéssel, hogy mindnyájan leteszik a hitet Rákóczi hívségére s jószágaik teljes birtokában maradnak, oct. 15-én megnyitották a várat. E kiváló értelmi tőkét képviselő férfiakban a nemzeti ügy hathatós támaszokat nyert. Vayról már szólottunk; mellette az ékestollú Ráday Pál is Rákóczinak egyik legfőbb hívévé, udv. cancelláriája igazgatójává, diplomatájává, Török András udv. hadnagyává s jászok-kunok vice-kapitányává, Kajalý Pál főhadbíróvá, Gyürky Ádám (elesett Eger alatt 1704.) ezredessé, Darvas Ferencz tartományi főhadbiztossá, Bulyovszky pedig udv. főszámverővé lőn.

Géczy Zsigmond a várbeli hajdúságot a fejedelem hívségére esketvén, oct. 16-kán Kékkő alá szálla, s az öreg gr. Balassa Ádámmal — a ki mint hajdani ezredes, szintén a katonai tisztességre hivatkozva állott eddig ellent — Gács meghódolását tudatván, felhívá őt hasonlót cselekedni. Így is lőn; a főúr a várába szorúlt megyei nemességgel és hajdúságával együtt már másnap, oct. 17-kén ugyanazon föltételek mellett mint a gácsiak, és hogy ő személyesen el fog menni udvarlani Kegyelmes Urához a fejedelemhez, készséggel megnyitá kapuját Géczy Zsigmond, Dúló Ádám, Farkas Sándor és Gyürky Ferencz lovas, gyalog hadaik előtt. ¹⁾

Ezt Dúló Ádám még ugyanaz nap tudatta a Koháryak két várának, Szitnyának és Csábrágnak őrségeivel; mire Szitnya oct. 24-kén meghódolt. ²⁾ A csábrágiak azonban néhány napig még tétováztak; mindazáltal a hó végnapjaiban Réthey Ferencz és Kovács János parancsnokok egyszerre csak őrségestől kuruczczá lévén, bebocsátották Dúló hajdúit. Ezek — többnyire Koháry István jobbágyai — szigorú földesurokon bosszút állandók, fenekestől feldúlták a labancz főúr várát, a drága portékákkal rakott boltos tárházakat feltörték, a ládá-

¹⁾ A kékkői capitulatio eredetije az orsz. ltárban. (Rákóczi-lýmbus.) Továbbá Gács és Kékkő feladására vonatkozó levelek a Koháry-ltárban.)

²⁾ »Tegnap pedig Szitnya várát feladták az ottvaló hajdúk.« Jelenti Csábrágból 1703. oct. 25-kéről *Kovács János*, urának gr. Kohárynak. (*Eredeti levél*, a hg. Koháry-ltárban.)

kat, almáriumokat felhasogatták, a bútorokat összerongálták s a mindenféle sok jószágot szekerekkel szállították el. A gr. Koháry-ház ezereket érő dús kincsei prédára keltének, sok szép fegyverrel és hadifölszereléssel együtt. Az uradalom nyájait is mind elhajtották a vár alatti majorokból. A várból »öt derekas ágyút, két tonna port, egyéb lövő-szerszámokkal,« Léva várába, István gróf tábori sátrait, hintáját, társzekereit Korponára vitték; a gróf »házaiban egy pénzérő nem maradt, minden oda van.« Dúló Ádám Bory Gábort hagyá Csábrágban kapitányul, de ez két nap múlva kiment, s Szemere György jött a helyére; a ki azonban nov. 3-kán szintén elmenvén Korponára, a Rákóczi hűségére esketett hajdúsággal csak Görög György — Koháry tisztartója — maradott a várban.¹⁾

Így került kurucz kézre első ízben Csábrág, a bánya- városok utolsó bástyája.

Ép ily szerencsésen haladt elő az ügy az északi vármegyékben is. Gömörőrül, Zemplénről már szoltottunk. A Montecuccoli-ezrednek Kassára s Eperjesre behúzódnása után Abaújt, Tornát és Sároست is elárasták a mindenütt, nemzetiségi különbség nélkül kész szívvel csatlakozó lakosság fegyverfogható fiaival folyton szaporodó kupucz seregek.²⁾ Bodókő s Jászó vára Abaújban kaput tárt; e megye s Torna hadait Szalay Pál, régi Thököly-féle kapitány és az Imperiumból hazatért Réthey György és János vitéz huszár-

¹⁾ *Görög György* tudósítása 1703. nov. 4-kéről Csábrágból gr. Koháry Istvánhoz. (*Eredeti*, n. o.) Ezen, urához hű tisztartó Szemere távoztá után a dobogó hidat felvonatván, a könnyelműen tiszt nélkül hagyott hajdúságot ismét urok hívségére téríté, s bebocsátá a gróf által új kapitányul ideküldött *Korponay Jánost*, a ki nov. 8-kán már Csábrágból értesíté urát, hogy a helyőrséget ismét rendbe vette. (Levele *ugyanott*.) Korponay két hónapig tartotta még a várat, de ekkor ő is kénytelen lévén capitulálni, szintén karucezrá, Rákóczi tábori fizető-mesterévé lön.

²⁾ Jellemző, a mit erre nézve az utóbb oly tragicus végű túróczy alispán: *Rakovszky Menyhért* már aug. 11-kén ír rakói kastélyából a túróczmegyei tót-népről, gr. Koháry Istvánnak: »Mert a föld népe desperatióban lévén a nagy terhek miá, *elsőben is a magistratusát és az urát nem száná megölni*, — a ki csak alkalmatosságtól vár, azután követvén több nyughatalan elmecket.« (*Eredeti levél*, a hg. Koháry-ltárban.)

tisztek, a sárosiakat Berthóty Ferencz, hajdan kir. ezredes, Radics András, Munkács egykori hős védője s 1697–98-ban Bercsényi udvari kapitánya — a Keczerék sógora, — és az ifjú Semsey Miklós szervezők, s Kassa és Eperjes körülzárása mellett, — a miben nekik Buday István a Montecuccoli-vasasok megverésével hathatósan segített, — Palocsa, Dunavec, Zboró várakat és Szeben s utóbb Bártfa városát szállották és vették meg. A hű Szepesség is korán megmozdult; itt Görgey János alispán, egykor Thököly ezredese, Czelder Orbán és Pongrácz János volt cs. katonák, Máriássy Miklós, a híres Petneházy Dávid veje, s Aczél János és Bajcsy György szervezték fegyveres csapatokba a népet. És míg a többiek Késmárkot s a szepesi káptalant szállották meg s bírták hódolásra, majd a hazafias polgárságával könnyen áthajlott székvárost, az erős Lőcsét nyerték meg, ¹⁾ végül pedig Szepesvárt ostromzárolák: addig Pongrácz János már sept. közepén Liptóba, sőt Trencsénybe barangolt. »Tegnapelőtt hét zászlóalja kuruczság begyűvén, — írja Lietava várából, 1703. sept. 24-kén Pettkó Ádám, gr. Erdődy György országbírónak, — Zsolna mellé szállott volt s ott campérozott; fölvén egynéhány vég posztót Zsolna várossától, emberekben nem bántott. Előttek járó volt valami Pongrácz János; szepesi embernek hallom. Három zöld zászlók, három veres és egyik fehér volt. Vagy négyszázan ha voltak alattok, többen nem, az is jobbára fegyvertelen és szűresek; kinél fejsze, kinél holmi romlott fegyver volt. Lovok alkalmas ugyan, de azokon nem sok nyereg. (Ilyen volt az újoncz kurucz had!) Minden zászló alatt hat – hét német dragon, (beosztott szökevény cs. katonák), de inkább hiszem, hogy franczia (!); azok sötétkében voltak. Gróff Althant megfogták, Tepliczénél lévő majorjában kapván ötet. Tegnap dél tájban Zsolnától megindulván, Varín felé vissza vették

¹⁾ Lőcse városa capitulációját 1703. nov. 14-én írta alá a zárlat parancsnoka, a főntebbiekhez csatlakozott zempléni ezredes *Monaky Ferencz*. (Eredetije az orsz. ltárban, Rákóczi-lymbus.) A fegyvertfogott derék polgárság kiküldvén a város kulesait a kurucz táborba, maga kényszeríté b. Grumbach cs. alezredest 200 németjével a feladásra. (L. *Szalay Lászlónál*, VI. köt. 103. l.)

útjokat, vagyis valami csalt (cselt) akarnak vetni. *Német mód szerint masíroznak és campírozásban is lineákban vannak.* (Szóval, jó hadi rendet tartottak.) Itt is penig (t. i. Lietava alatt,) — *láthatunk mindennap ellenséget, a ki naponként szaporodik.*«¹⁾

Liptóban Luby György ezeres-kapitány s Okolicsányi Mihály gyűjték a hadakat, Árvában Winkler Vilmos; kik is Likava és Árva várakat ostromzárolák.²⁾ Túróczban — honnét a labanczos alispán Rakovszky Menyhért sept. elején Árva várába menekült,³⁾ — a nép s kismemesség önként fegyverkezék, és a magyarlelkű báró *Révayak: Gáspár, Imre, Mihály, Ferencz, Eleonóra* (Bercsényi féltestvérének gr. Forgách Farkasnak özvegye), s *Erzsébet* (a bujdosó kurucz tábornok b. Petrőczy István neje), Szklabina és Blatnicza váraikra feltűzték a szabadság zászlait. (A két első, kurucz gyalog-ezredessé lőn.) Trencsényben is Óvár, a b. Pongráczok sziklafészke követte a Révay-várak példáját, utána hajolván nemsokára a Winkler által szorongatott Lietava, Budatín, Vág-Besztercze, Bicsé, Lednicze, (Rákóczi-birtok!) Illava, Oroszlánkő, Beczkő és Zay-Ugrócz várak is. Csupán a tetemes német őrséggel bíró fővár és kerített város Trencsény. — melybe a gr. Illyésházyakkal a megyei előbbkelő nemes-ség vonúlt, — áll vala még fenn, Szádeczky Gáspár tót hajdú- és Lutzinszky Sándor lovasaitól körülzárva, kikhez utóbb még Winkler és Sréter János járult hadával.

A fölkelők immár a morva határokig csapdozának; s az egyetlen Pozsonyt kivéve, a Dunán innen szeptember

¹⁾ *Eredeti levél*, a gr. Erdődyek ltárában, Galgóczon.

²⁾ E két vár hajolt meg (reguláris német őrsége lévén) legutoljára. Árvát 1703. dec. 5-kén, Likavát 17-kén capituláltatta Luby György. (*Orsz. ltár.*)

³⁾ »In Arce Árva, 28. 7-bris 1703.« Koháryhoz intézett lamentáló levelében Rakovszky maga panaszozza el, hogy a kuruczok már 3 hete Liptó és Túrócz vármegyékbe nyomulván, a közlakosságot magokhoz hódoltatták, a nemességet (t. i. az előlők félrevonulót) üldözik, javait prédálják, fogyvert, lőszerszámot, ruhát, lovakat ragadoznak, stb. Ő két Okolicsányival ide Árva várába menekült, de már ezt is körülvévén, az alatta fekvő házakat, majorokat, asztagokat fölégették, a vár is három helyütt meggyulladt, etc. (*Eredeti levél*, a hg. Koháry-ltárban.)

vége felé nem volt már vármegye, melynek területén legalább 4—500 lovas kurucz csapat ne barangolt volna, hódoltatva, és ott, hol ellentálltak, csínyokat is követve el.¹⁾ A várakba szorúlt nemes urak jószágait dúlták, marháikat elhajtották; taksákat szedtek, kóborlottak, lovat, kantárt, nyeret, fegyvert, löport, posztót, hajdúsüvegeket, lábbelit, stb. requiráltak magoknak. De ez minden fölkelés kezdetén így szokott lenni, — egyébként nem is lehetett. Az ország összes népét elfogott lázas lelkesedés magas hullámokat vert; ámde a legvakmerőbb áldozatokra kész s ragyogó példákban nyilatkozó tiszta hazafiság mellett, épen ama föltajtékzó hullámok csapdosásaitól, felszínre került sok sár és salak is. Prédán kapdosó, rendetlen, rakonczátlan, erőszakoskodó elemek vegyülének a lángoló hazaszeretet és szabadság önzetlen vitézei közé, galád tetteikkel foltot vetve a mindezekben ártatlanok jó hírnevére is. Rákóczi, Bercsényi és némely, rendhez szokott régibb főtisztek (Sennyey, Buday, Orosz Pál, Vay Ádám) elkövetnek vala ugyan minden lehető a katonai fegyelem meggyökereztetésére, s a szigorú büntetések (ezredesek elcsapása, tisztek, legénység tömlőczre hányatása, kemény inquisíciók, tett károk visszatéríttetése, stb.) nem hiányoztak; mindazáltal az olyan szilaj elemeket, mint az utolsó nagy török és Thököly-háborúk idejében szabad zsákmányhoz szoktatott hajdúk és katonák, hiábavaló törekvés volt hamarosan megzabolázni. Ahhoz, míg ily, önkéntes fölkelésből összeverődött néphadat fegyelmezett, jó rendtartó hadsereggé alakíthatni át: idő, több év kívántatik, még akkor is, ha az e nehéz feladatra képesített, értelmes és erélyes tisztek kellő számban rendelkezésre állanak, a mely előnnyel Rákóczi nem dicsekedhetett. Tiszteinek fogyatkozásait azonban mindenre kész buzgó lelkesedések, hűségök és vakmerőségig menő személyes bátorságuk pótolá. E dícséretes tulajdonaikért sokat el kellett nekik nézni, kivált eleinte.

Ily szempontokból ítélendő meg a fölkelő fegyveres csapatok magaviselete a háború kezdetén.

Térjünk vissza Rákóczihoz. Ő a Szamos jobboldali

¹⁾ *Stepney* angol követ jelentése kormányához, Bécsből, 1703. sept. 22. Id. h. 35. 1.

ágát Szathmár fölött szerencsésen a főmederbe vezettetvén, a várbeli cs. tábornokok a jobbsparti Németi lakosságát Szathmár városába szállíták s az üres házakat fölégették; szóval, az egyik várost Németit kénytelenek valának feladni, s most a másikat annál szorosabban körülfoghatta és a kiszáritott Szamos-meder fövényében emelt ágyútelepekből lövette bástyáit a kurucz hadsereg. Ekkor történt, hogy Rabutin tbgy. személyesen kijött Szebenből, az ostromzárolt Kővárt sept. 15-kén új haddal s élelmiszerekkel, Kolozsvárt számos német őrséggel rakta meg. S ő maga a kuruczokhoz hajlott vidékek népét pusztító csapataival visszamene ugyan Szebenbe: de gr. Bethlen Sámuel Küküllő-megyei főispánt s főkapitányt néhány ezer vármegyei és székely haddal Szamos-Újvárnál hagyá, oly utasítással, hogy Magyarország felé örködjék, és ha lehet, segítse meg Glöckelsperget Szathmárban. Rákóczi erről sűrűen bepor tyázó lovasságától hírt kapván, Ilosvay Imrét 2000 huszárral Bethlen fölverésére indítá. E vitéz ezredes könnyű-lovasaival »maga hírével« gyorsan száguldvá, Bethlent Dézs és Szamos-Újvár közt Szent-Benedeknél meglepte, hada egy részét elfogá, a többit a Szamosba ugratá vagy szétszórtá. E győzelem után a kurucz csapatok Erdélybe mind mélyebben nyomulának, s Gúthy István, Szappanos István és Mihály, Kaszás Pál, Vajó András, Vay László, b. Sennyey Ferencz, Nyúzó, stb. kapitányok alatt egy részben Belső-Szónokot, Dobokát, Kolozst előzőnlék, s Dézs és Torda városát, vidékeikkel elfoglalva, sok új fegyveressel növelék számukat, — más részben pedig Bihar felől hatolának be; Solyomkő, Belényes és Sebesvár határ-erődöket megvívá, innét Bánffy-Hunyad s a Katonaszeg tájait és Belényesből be Zaránd vármegyét, Halmágy vidékét s az aranytermő Abrudbányát, Zalathnát hódoltatták és szállák meg, — le a Marosig. A hegyi mocsáság is hozzájuk állott, s számos oláh kurucz guerilla-csapat keletkezék. (Haczogán Márkuly, Csúrullya, Csulay, Belgredán, Todorán, Láncsa, Ribiczey László zarándi alispán »gornyyikjai«, stb.)

Rákóczi pedig nyugodtan folytathatta Szathmár ostromát, melynek városát (sept. 28-kán), bentlévő titkos híveitől is elősegített erős rohammal szerencsésen megvette, s a hűs-

gére esküdött lakosságot viszont Németibe átköltöztetve, a házakat — nehogy a németeknek menedékkül szolgáljanak — felgyújtatá. Oct. 1-jén azután a városból maga a vár bástyái ellen intézett rohamot; néhány kurucz zászló már fent is lobog vala a megvívott falakon: de a makacsul védekező németektől leszoríttatva, az ostrom véresen visszaveretett. A fejedelem kímélni óhajtván a vért, nem ismételteté a rohamot; inkább a szoros zárlat eszméjéhez tért vissza, a mely, ha jól fentartatik: a várnak előbb-utóbb kaput kell tárnia, élelmi hiányok miatt. E napokban levelet vón Bercsényitől, melyben a gróf tudatja, hogy őneki Eger alá volna szükség mennie, a mely város lakosai s magyar vitézlő rendei — mint a táborába érkezett Almássy hevesi alispán részletesen kifejté — könnyűszerrel készek volnának meghódolni. A fejedelem Tokajból, mint Felső-Magyarország központjából könnyebben vezethetné az ügyeket; czélszerű lenne tehát Szathmár ostromát Sennyey Istvánra bíznia és Tokajét átvennie; ez esetben ő Eger alá nyomúlna elő. Rákóczinak tetszett a terv; és miután a szathmári várszálló tábort sánczokkal megerősítteté, Sennyeyt ennek élén hagyván, maga négyezer lovassal és gyaloggal Tokaj felé indult. Bercsényi oct. 15-kén a tiszalúczy révig ment eleibe és bemutatá neki Károlyit. A fejedelem kegyesen fogadá az alföldön nagy befolyású főurat, és miután hitét b. Andrássy Györggyel együtt letette, tábornokká (»Mezei Generálissá«) nevezé ki;¹⁾ egyszersmind kérésére néhány napra, rég nem látott családja látogatására Nagy-Károlyba hazabocsátá. Károlyi másnap elindult s 17-kén családi várába érkezett, hol 23-káig pihent.²⁾ Innét írt még 17-kén Szathmárba főispán-társának, gr. Csáky Istvánnak, ezt is biztatván az átpártolásra:

»Istennek áldassék szent neve, *unalmas tekergésim után* (senki sem kényszeríté ezekre!) szerencsésen érkeztem házaamhoz, holott

¹⁾ »1703. die 18. 8-bris, ex Castris ad Tokaj. Mezei-Generálisságról való Collationális Károlyi Sándor Uram ő Ngának.« (Rákóczi ndv. cancelláriai, 1703—6-iki expedíciós protocolluma. Nemz. múzeumi kéziratár.)

²⁾ Károlyi S. naptárjegyzetei; Szalaynál, 148. l.

szomorúan értettem Kglmednek beszorulását és betegeskedését; kiből kívánom szegény hazánk és nemzetünk javára szerenés felgyógyulását és többekkel együtt való kiszabadulását, hogy egy szívvel s lélekkel s egyenlő elmével való munkáink után Isten ő sz. Felsége nyomorúságos terhekben megepedett nemzetünket vigasztalásra és régi kívánt szabadságra juttatná; *Hisz is jobb idejét Isten nem szolgáltatta még emélt,* s egész hittel lehetünk, hogy meg is áldatunk ő sz. Felségétől. *Segítségben pedig bizodalma ne legyen Kglmednek s úgy több jóakaróimnak is,* s azt várva, életét ne kockáztassa, magát sanyarú betegséggel ne fogyassa, hanem *mindazoknak jutalmát consideration* (ezt a saját példájára hivatkozva írhatta), megkeményedett elméjét esendesíteni méltóztassék.

Az Mélt. Grófnának köteles szolgálatomat; *ha magyarrá lesz is, — szabad lesz bóbíút viselni!*«¹⁾

Károlyi Sándor oct. 23-kán Debreczenbe, s onnét a fejedelemhez Tokaj alá indult, 25-kén érkezvén meg ide. Rákóczi másnap oly utasítással indítá alá a Tisza mentén Geneszy Zsigmond ezeres-kapitánynyal az új tábornokot, hogy a Szólnoknál és Kecskeméten gyülekező tiszta-dunaközi hadak parancsnokságát vegye át, tartson fölöttük szemlét, szedje őket rendbe,²⁾ s a továbbiakra Bercsényitől várjon parancsot, ki ekkor már Eger alatt volt, erős hadosztályal. Károlyi útjából ismételve írván Bercsényinek, s rendeleket küldvén Török András jász-kún alkapitánynak s egyéb hadi tiszteknek, nov. 1-jén érkezett Szólnokra és az itt reá váró csapatokkal: Deák Ferencz, Szőcs János, Ónodi János Deák kapitányokkal 3-kán Kecskemétre, hol 4-kén mustrálta meg a hadakat.³⁾

Bercsényi, midőn a tokaji várostrom vezetését a fejedelemnek átadá, Buday Istvánnak a Montecuccoli-ezreden Kassa mellett oct. 24. aratott diadalát felhasználva, e főerős-

¹⁾ *Eredeti levél* a gr. Csáky-család Itárában, Lőcsén.

²⁾ Deák Ferencznek ugyanis Kún-Halasnál oct. 3-kán a bácskai s szegedi ráczokkal és Száva-melléki siákokkal véres ütközete volt, melyben körülbelül mindkét részről egyformán (a kuruczokból 234-en) hullottak el, de a ráczok győztek. (L. *Tóth János* halasi krónikáját, 12. l. és Károlyi S. naplótöredékét, *Századok*, 1872. 715. l.)

³⁾ Károlyi naptárjegyzetei.

séget most már szoros ostromzárlat alá fogatá; mely rendelkezései után 9000 emberrel Eger alá nyomult. Itt a palánkkal védett város október 31-kén, már az első sikeres rohamra capitulált; s miután a híres egri vitézlő rendek kurucz szolgálatba állának s hadait szépen növelték: a gróf, hogy a Zinzendorf cs. ezredes parancsnoksága alatt álló nagyszámú német őrségtől védett erős várat annál jobban megszoríthassa, a város lakosságát a szomszéd helységekre költöztetvé ki. Czélszerű intézkedéseket tőn az ostromzárlatra, Thelekessy István egri püspököt pedig, ki Budára akart távozni, meggyőző érveléssel rábirá, hogy maradjon egyházmegyéjében: hiszen a háború nem a kath. vallás elnyomására keletkezett; a fejedelem is, ő is jó pápisták; a püspök távozása híveinek csak romlására szolgálna, stb. A buzgó és hazafias lelkű egyháznagy belátta Bercsényi érvei igazságát; letévén tehát a hódolati fogadalmat Rákóczinak, ott maradt szarvasközi várában, s a szabadságharcz ügyének az egyházi rendből leglelkesebb támogatójává lőn.¹⁾ Ekként Bercsényi mindeképen nagy sikerrel járt el Egerben.

A bécsi udvart a már végkép leigázottnak, megtörtnek vélt s az egységes birodalomba Kollonics rendszerével beolvaszthatni remélt Magyarország föllázadása és a forradalom rohamos terjedése — különösen a bányavárosok odaveszte s a kurucz csapatoknak immár a morva határokig barangolása — rendkívüli zavarba hozá, elrémitette. A ministerek fejtetlenül kapkodtak segédhadak után mindenfelé. Az imperiumbeli hadseregből nem lehetett tetemes erőt elszakasztani: mert Vendôme francia maréchal Olaszországból immár Tirolba tört s Trentinót bombázta, Miksa-Emánuel bajor választó pedig Passaut, Linczet elfoglalá s ez utóbbi helyről Csehországba csapdoztatott.²⁾ Bécsben ekkor már tudták felfogott levelekből

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 57. l. — *Károlyi naplótöredéke*, az id. h. 715—716. l. *B. Penz* kir. harminczados jelentése 1703. nov. 3-káról Eger várából a budai kamarához. (*Eredetiye* az orsz. tárbán; kamarai l'ymbus.)

²⁾ Érdekes, a mit erre nézve *Károlyi Sándor* Bécsből, még 1703. aug. 1-jén újságul ír gr. Barkóczy Ferencznek Kassára: „Immé

Rákócziinak a bajor mellett működő francia hadvezér Villars maréchal által is helyeselt és a maga részéről a választófejedelemtől melegen támogatott azon tervét, hogy a budai és nádor-fehérvári győző — kit Rákóczi s Bercsényi a magyar korona felajánlásával kecsgettettek, — Bécs alatt, vagy Csehország síkjain egyesüljön a magyar seregekkel a maga bajorjaival, — mint egykor a német protestáns liga és svéd király hadai Bethlen Gáborral és I. Rákóczi Györggyel. Ez egyesüléstől úgy a bécsi cs. udvar, mint szövetségesei az angolok s hollandok egyaránt rettegenek. Elhatároztatott tehát a fenyegető jelleget öltött magyar forradalom mielőbbi leverésére a passau-i cs. táborból mégis egynehány reguláriszredet kiszakasztani és gr. Schlick lovassági tábornok vezérlete alatt Magyarországra indítani; Magyarországon is had állíttassék; a ráczok és horvátok siessenek a cs. tisztek segédkezésével gyűjtött új dandárokkal Buda felé nyomulni; a még mozdulatlanul álló Pozsony, Nyitra, Komárom, Esztergom és a túl a dunai vármegyékben ellenfélkelés szerveztessék; gr. Forgách Simon, gr. Koháry István tábornokok s gr. Esterházy Antal, Bottyán János és gr. Batthyány Ferencz ezredek pedig fogadjanak zsoldba lovas és gyalog magyar hadakat. Végre szigorú utasítás ment a dunai várak parancsnokaira, hogy a győri, komáromi, esztergomi, budai, pétervárad-i és eszéki sajkás hajdúkkal, úgy egyéb csapataikkal is a Dunát szorgosan őriztessék, mindennemű hajót a jobbpartra szállíttassanak át, nehogy a kuruczok a Dunántúlra áthatolhassanak; a minthogy ezeknek egynehány ily kísérlete Duna-Földvár táján meg is gátoltatott. Ez intézkedéseket augusztus, de kivált september hó folyamában lázas kapkodással töreked-

ellenek (t. i. Rákócziék ellen) lött ily dispositió: Klinkelsbergi Erdélyből két regimenttel, Montecuculién kívül, és ugyaninnét Generális Schlick, patronus Ungariae, megyen az ráczokhoz s azokkal ellenek... Az Bavarus népe s *kivált magyarja*, becsapott volt Csehországban, tött öt s hat falu égetést.« (*Eredeti*, s. k. levél, gyűjteményemben.) Miksa-Emánuel, t. i. Kökényesdi *Vetéssy László*, volt Bagossy Pál ezredbeli kapitány (Károlyi rokona) parancsnoksága alatt az austriai seregből hozzá írszökött magyarokból huszárezredet alakított, kiket »*bajor-kuruczok*«-nak neveztek.

nek vala foganatosítani; főképen a »semper fidelis« Koháry István buzgólkodék a magyarok közül.

A dolgoknak mind rosszabbra fordultával, oct. 7-kén, Leopold császár rendeletére, a magyar ügyben József római király elnöklete alatt nagy ministertanács tartatott; melynek tagjai — Savoyai Eugen hg., a hírhedett Kollonics cardinál, hg. Salm, gr. Harrach főudvarmester, gr. Oettingen birodalmi udv. tanácselnök, gr. Jörger, hg. Fondi udv. főkamrás, gr. Mansfeld, gr. Kaunitz birodalmi alcancellár, gr. Bucellini udv. cancellár, gr. Starhemberg Gundacker udv. kamaraelnök, gr. Breuner főhadi biztos, s Albrechtsburg udv. titkár és Tiell katonai referens tollvivők, — jellemzően mind németek valának, a nemzetét megtagadott hg. Esterházy Pál nádor és Mátyásovszky nyitrai püspök udv. cancellár kivételével, kik szintén meghivattak. A császár kimondotta az irányelvet: minthogy a lázadás immár oly nagy kiterjedést nyert, tehát elfojtására »*müsse man zu energischen Mitteln greifen*;*»* erről tanácskozzék az értekezlet. A német uraságok a következő nyolcz pontban állapodának meg:

1. A Magyarországból — az 1703-ik évre kirótt s legnagyobbbrészt behajtott 3 millió forint adón fölül — beszedetni rendelt negyedik millió elengedendő, s a katonai adóvégrehajtasok megszüntetendők. 2. Bízattni kell az ország népét, hogy, ha szépen lecsöndesedik, további könnyítések fognak történni, — »*doch mögen diese Versicherungen nur in generalibus terminis gegeben werden, damit die Ungarn sich nicht darauf steifen und keine üble Consequenzen daraus erfolgen.*« 3. Szűk lévén a pénz az országban: az adóhátralékok törlesztésére naturálék is (gabona, vágó-marhák, etc.) elfogadandók. 4. A fegyveres erő a fölkelők ellen szaporítandó lévén, a Schlick és La Tour vértesszerekekből Passaunál elmaradt századok okvetetlenül Magyarországra jőjjenek és a birodalombeli fővezérre Bádeni Lajosra rendelet küldendő: szakaszszon ide minden áron még más csapatokat is. Az alsó-austriai és morva nép fogjon fegyvert a magyarok ellen, s úgy Magyarország nyugati vármegyéiben is fegyveres ellenfölkelés szerveztessék, gr. Forgách és gr. Koháry tbkok

alatt, a kik részben már fel is ültették ama megyéket. A dunántúli vármegyék bandériumai őrzik Pozsony és Buda közt a Dunát, melynek őrzésére viszont Budától Eszékig Kyba ezredes (a ki kurucz kardoktól kapott sebeiben ekkor már haldokolt Szegeden!) rendeltetik a ráczokkal. A Vág-vonalt őrizze Forgách, kinek a morvai és sziléziai népfölkelés is, a lehetőség szerint, erősbitésére adassék. 5. A horvátok mindenkori hűségét tekintvén, ezek is insur-gáltatandók a magyar lázadók megtörésére; azért a meg-ürült báni méltóság minélelőbb betölteni javasoltatik. 6. Ezt már szó szerint kívánjuk közölni: »Und in Ungarn sollte überdies eine kayserliche Amnestie für alle zum Gehorsam zurückkehrenden publiciert und für die *Einbringung des Rákóczy und Beresényi eine Taxe ausgesetzt werden*, (tehát *vérdíj* a két fölkelő fővezér fejére!) und zwar für deren Einlieferung *als Todte* eine höhere, *als Lebende* eine geringere Taxe. (Tehát kiváltképen *leggyilkoltatni* szándékoztak őket!) Ingleichen ist zu publicieren, dass demjenigen Ungarn, der einen Rebellen *umbringt* (!), die Helfte von des Rebellen Gut, oder wohl auch ganz, zugeeignet werden solle, *damit vielleicht so ein Wolf den anderen zu fressen animieret werden könnte.*«

Képzeltető-e e pontnál gyalázatosabb ministertanácsi határozat?!... Lám, a kegyes Austria!

A 7-ik pont a Bécsben internálva élő *Rákóczi- és Beresényinéről* szól: »Die in Oesterreich lebende Frau des Rákóczy, sowie jene Beresényi's, *verdächtiger Umtriebe wegen* (?) sind in Gewahrsam zu nehmen und in *Geheimen nach Glatz in Schlesien abzuführen.*« (Tehát várfogság a két előkelő úrnő részére, noha az egyik birodalmi souveraine hercegasszony, uralkodó házbeli sarj volt.) Végre a 8-ik pont a kincstár ürességeért az udv. kamarát mentegeti: »Die Hofkammer kann ex nihilo nichts machen, — das kann Gott allein thuen.« Mindazáltal, ha mi jó módokat tud ajánlani pénzszerzésre: azok valósággal végrehajtandók.¹⁾

¹⁾ A tanácskozás eredeti jegyzőkönyve Bécsben a cs. k. hadi levéltárban: Registratur, October 1703. Nro 615. Exped. (L. Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, V. k. 611—13. l.

Lipót császár oct. 9-kén mind e gyönyörű előterjesztéseket jóváhagyó kéziratával szentesíté, végrehajtatni rendelé, s a 6-ik pontban érintett vérdíjt *úgy Rákóczi, mint Bercsényi fejére tíz-tízezer rénes forintban állapította meg.*¹⁾ Csupán a két főrangú hölgynek Glatz várába szállíttatását ajánló 7-ik pontot változtatá meg a kegyesszívű uralkodó: »weil man Sie *eines positiven Verbrechens* nicht überweisen könne;« mégis, úgy tűnik föl ő Felségének is, »dass die zwei Weiber hier nicht viel Gutes thäten, zuvörderst die Rákóczy, welche ziemlich frei ist; (a heves természetű, fiatal Sarolta fejedelemnő ugyanis *szókimondó* volt); *die Andere* (t. i. a korosabb és elővigyázatosb Bercsényi grófnő) *ist etwas retirater*. Es soll also bei der bisherigen *geheimen und genauen Ueberwachung* der beiden Frauen sein *vorläufiges* Verbleiben haben.«²⁾

E »vorläufiges« szó kifejezi azonban, hogy a két úrnő iránt is csak *egyelőre* kívánt elnéző lenni ő Felsége. A mint-hogy, mihielyt Bercsényi Miklós gróf a diadalmas kurucz hadak élén a Vág-vonalat áttörte: Lipót császár tüstént elrendelé az austriai és expedíáltatá a magyar udv. cancellária útján, ez utóbbinak Bécsben 1703. dec. 6-kán kiadott rendeletével, — hogy Bercsényi grófné a mellékelt cs. parancslevél vételével azonnal útnak induljon, nem ugyan a sziléziai Glatzba, hanem *Stýriába*, a számára kijelölt helyre és e parancsolat teljesítését el ne merje semmiképen mulasztani. S e rendelet kézbesítését, kieszelt kegyetlenséggel, a grófnőnek saját édes fiára, gr. Erdődy Sándor magy. kir. kamaraelnökre bízta.³⁾

¹⁾ *L. ugyanott.*

²⁾ *Ugyanott.*

³⁾ »Comitissa Bercséniana monetur, ut juxta Clementissimum Suae Mattis Mandatum, se statim in Stýriam conferat.« Viennae, die 6. X-bris 1703. kelt és sub nro 32. et 33. ex X-bri 1703. kiadott *eredeti fogalmazványok* a m. kir. udv. cancellária ltárában; a második gr. Erdődy Sándornak szól, a kézbesítés végett. A szövegből kiténik, hogy a bele zárva volt cs. mandatumot Leopold az austriai cancellária által iratta meg. Abban meg volt nevezve a hely is, a hová a grófnő Stýriába menjen; a magyar cancellária comitivájában csak annyi iratik, hogy a grófnő »praedecaratæ Clementissimæ (!) Caes. Regiæ

Schlick tábornok csapatai oct. 20-ika táján Pozsonynál már együtt valának, 3600 gyalog, 1600 vértess-lovas, vagyis 5200 reguláris német had.¹⁾ Ezekkel s 12 ágyúból álló tüzérségével 25-kén megindulván, 27-kén a szeredi hidakhoz érkezett, a hol ez nap gr. Forgáchnak pozsony-, nyitra- és trencsénymegyei, több mint 2000 főre menő fölkelő csapataival,²⁾ s másnap a gr. Esterházy Antal ezredes és komáromi főispán vezérelte dunántúli fölkelő dandárral (1400 fő), valamint a gr. Koháry tbk. és Bottyán János ezredes által Esztergom vidékén toborzott 800 lovas és gyalog magyarral egyesült. 9–10,000 emberre szaporodott tehát, mely hadsereghez még a morva határokról Trencsényen át közelgő b. Ritschan tbk. 2000 fegyverese, és a b. Kreutz s Monasterlő, ráczok alvajdája által a Szerémségből Paks és Székes-Fehérvár környékére felhozott 4000 ráczból s a pétervárad s eszéki várőrségekből kiszakasztott néhány zászlóalj németből álló hadosztály vala az esztergomi hidon át csatlakozandó. Ha ekként a három hadoszlop egyesülése Léva vagy Korpona táján végbe mehet vala: összesen 15–16,000 ember gyűlt volna össze Schlick alatt. Mindenesetre tekintélyes haderő, leszámítva azon körülményt, hogy a kedvök ellen, kényszerítve táborba szállított magyar ellenfölkelő-esapatok véreikhez a kuruczokhoz szíttattak.

A cs. tábor Vág-Szeredtől oct. 29-kén Nyitrára, 30-kán Garam-Szent-Benedekre nyomult elő, s 31-kén reggel a Garam vizén általköltözvén, 10 óra tájban a Percz gázlóinál a Léván gondtalanul tivornyázó Ocskay László előcsapataiba ütköztek, és ezeket némi csatározás után Viard ezredes vasasai oly gyorsan nyomták vissza Léva felé, hogy Ocskay,

dispositioni quamprimum semet humillime et devote conformare *et ad destinatum sibi Locum se conferre* nullatenus intermittat.«

¹⁾ A »Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen« cz. katonai munkában hivatalos adatokból részletesen felsoroltatnak e csapatok. V. köt. 615. lap.

²⁾ Ezekhez — mint gr. Pálffy Miklós Pozsonyból 1703. oct. 4-kén jelenti Savoyai Eugénnek, — maga Pozsony vármegye 439 lovast és 1021 gyalogot állított ki. (*Fredeti levél*, a cs. kir. hadi ltárban Bécsben, 1703. 10. mo 3.) Kikhez sorolandók még a Nyitra- és Trencsény vármegyebeliek.

Ebeczky Imre és Réthey Ferencz kurucz kapitányoknak alig maradt idejük a gyalogságot a várba beszállítani, míg magok a felültetett lovassággal a túlerő elül Bakabánya felé hátráltak. Ocskay maga-mentegető levelét lóhalálában küldte Eger alá Bercsényi tábornokhoz, sietős segítséget sürgetve. Gr. Schlick pedig déltől fogva erősen ágyúztatja vala Léva ódon bástyáit, úgy, hogy a megzavarodott hajdúság a késő esti órákban capitulálni kényszerült. Fegyvereiket lerakatra, hazabocsáttattak, de sokat lekonzoltak közülök. A várban 12 ágyú volt.

Bercsényi, a mint az ellenfélkelés szervezéséről értesült: tisztában volt feladatával, s eltökélé, hogy a mint Egernél végezi dolgait, a Vág felé nyomul elő. Már oct. 29-kén közli Károlyival: »Lévárúl írton írják szaporodását az ellenségnek; az föld népit ülteti Forgách öcsém, — *így látom, sietnem kell pro consolatione et consolidatione illorum.*«¹⁾ Midőn viszont Léva bukását s a Korpona táji és Zólyom-vármegyei nemességnek Rima-Szombat felé menekülését a sűrűen vett jelentésekből megtudá: sietve indított egy pár ezer lovast Ocskayék, Ebeczkyék segítségére addig is, míg maga érkezhetik a több haddal. Mivel pedig Schlick ellen tekintélyes haderővel kíván vala föllépni: nov. 5., 6. és 7-kén számos levélben parancsot parancs után küldött Károlyinak, hogy a Tisza-Duna közén a ráczok ellen — kik különben is Esztergom s következőleg Léva felé takarodnak, — némi őrseget hagyván, mennél felesebb haddal lehet, siesen föl Hatvan, Szécsény, Losonc tájára, a vele egyesülésre. »Nincs sok német, vármegye hada a többi; *hiszem Istent, megfordítjuk most hamarjában!*« Az újon érkezett lengyel csapatokat is hozza már Putnok, Rima-Szombat felé Réthey György ezeres-kapitány. — Bercsényi villámszerű elméje már ekkor (nov. 6-kán) készen volt tervével: Károlyival Losoncnál egyesülni, s a Gács, Divíny és Végles várak által biztosított fűrészi szorosan át Zólyom vármegyébe nyomulva, a Zólyom városa előtti mezőn, — hol ekkor még Sréter és Gyürky Ádám zólyom-nógrádi seregei táborozának — meg-

¹⁾ Bercsényi levelei Károlyi Sándorhoz. L. *Thaly*: »Rákóczi Tár«, II. 2. 1.

verekedni a némettel. Ugyanez nap Ebeczky Imrét is tudósítja Szécsénybe a teendők iránt és a két tábornak érkezéséről. Eger alatt pedig a dolgokat jó rendben hagyván, 7-ikén megindúla s 9 és 10-kén már Rima-Szombatban volt, a hol b. Andrassy György tbk. is hozzácsatlakozék a gömöriekkel. November 11-kén Darócztól rendeli Ebeczky Imre, Réthey Ferencz és Ocskay ezredeseknek: »Hajnal előtt itt legyetek lelkem barátim; egy az parancsolat: *holtig az böcsület!*« Másnap egyesült Károlyival Losonczon. Igen szép kurucz haderő gyűlt itt össze: húszezeren valának. Schlick tbk. — a ki e közben Korponát, Selmeczet, Beszterczét, szóval a bányavárosokat könnyűszerrel visszahódítja — ezen éjszaka (nov. 12.) Gyetvánál halt, s Bercsényit meg akarta támadni; de kémeitől Károlyi hadainak is megérkezésétől s a kurucz tábor nagy számáról hírt kapván, szépen visszadobolt Zólyom városába, majd innét 600 vértessel Beszterczére ment, Leopold császár nevenapját megülni, Forgách tbkot hagyva a hadak élén.¹⁾

Nov. 13-kán Bercsényi előnyomulási intézkedéseket tőn, megállapítja a követendő hadrendet; és másnap összes erejével átvonulván a fűrési szoroson, a gyetvai réteken szállott táborba. Unokatestvére, gr. Forgách Simon nov. 13-kán Zólyomból még gúnyolódva írja elbizakodottságában, gr. Csáky Imrének: »Ma az Generális Schlick Beszterczére ment és *contemnálja az ellenséget*. Itten Generál Ritschánt várjuk, avval conjungálván magunkat, fölkeressük az országszabadítókat. Dominus Nicolaus (Bercsényi) Losonczon vagyon, onnét sokat irkál, et de verbis, — quantum vis: *de puska-port nem akar szagolni!* . . . Mi rút dolog ez a magyarországi zúrzavar; jobb volna Miklósnak Mária-Magdolnaként az kereszthez mászni; még most ideje volna, — mert bizony evvel az kóborló, rendetlen haddal semmitsem végez.«²⁾

Másodnapra e levele keltétől már bezzeg elég puska-port szagoltatott vele Bercsényi, s az a »kóborló, rendetlen

¹⁾ Mindezekre nézve l. Bercsényi leveleit Károlyihoz s ez utóbbinak naptőtörédekeit és naptárjegyzeteit.

²⁾ *Eredeti levél* a gr. Csáky-család szepes-mindszenti Itárában.

had« úgy megveré a fegyelmezett, híres császári sereget, hogy ugyan jajgatott bele Forgách, Schlickeستől.

Nov. 15-ike reggelén a gyetvai táboron Beresényi, Károlyi és Andrássy alvezéreivel a hadakat csatarendbe állítván, az ifjú kurucz sereg harcztágytól égve, megindult Zólyom alá. Itt Forgách a város alatti tér meztön bontakoztatta ki a cs. kir. haderőt. Előbb heves csatározás folyt; a két tábor két leghíresb személyes bajvívója: a török háborúk, a budai ostrom, a grabovai, nisszai ütközetek cserkoszorús hőse, az öreg Vak-Bottyán, és a lévai kudarczát helyre ütni törekvő ifjú vitéz Ocskay László csapott össze, s mindegyik súlyos sebtől vérezve dőlt lovára. Maga az általános csata d. u. 2 és 3 óra között kezdődött, és pedig a kuruczok részéről oly tüzzel, hogy »Isten az németet megrémítyén, az város kapujának szaladt, kinek az hátán vitézi módon az kapun is bement az magyar, s bent is vágta; hanem gyalog dragonyosok vetették el róla. Ha az gyalogságot (az ellenség-űzésben) az lovas meg nem előzte volna: azommal mind város, vár véle, magyar kézben esett volna,« — jegyzé naplójába Károlyi. Csataközben a külváros kigyúladt és leégett; a megvert cs. hadsereg pedig be vala szorítva Zólyom vára s belvárosa falai közé, Forgách, Koháry, Esterházy, Bottyán, Viard és De Guethem tábornokok s ezredekkel. Se váratlan, szégyenletes vereség oly riadalmat okozott, hogy a Lipót napján vígan poharazó gr. Schlick cs. fővezér még azon éjjel kitakarodék Beszterczebányáról s futva menekült 600 vasasával Körmöcz, Bajmöcz felé, Ritschan tbk. dandára elé, Forgáchéknak azt az utasítást hagyván hátra: vágják magokat keresztül a mint tudják, és jőjjenek utána; a bányavárosoknak pedig maga azon tanácsot adá: alkalmazkodjanak az időkhöz s hódoljanak Beresényinek.

A zólyomi harczt döntővé vált a kuruczokra nézve. A császáriak annyira elvesztették bátorságukat, hogy nyílt ütközetbe bocsátkozni a kuruczokkal többé nem mertek, több, mint fél évig; a bányavárosok önként visszahajlának, és Schlick seregének a magyarja, — mint lítani fogjuk, — csakhamar Rákóczihoz szegődött, vagy szanasztét oszlék. Ehhez járult még, hogy a csatlakozásra igyekvő Ritschan

tbkot, a vitéz Winkler Vilmos kapitány tót hajdúival Trencsényben Rajecznél megtámadva, 2000 morva-németjéből ötszázat lekaszabol, széjjelszór, s a többit a Vág völgyére vetette vissza. Végre, a zólyomi vereség híréől a már Esztergom tájkárára érkezett Monasterly-féle rác sz had is megréműlvén, visszacafolt az Al-Duna felé.

Mind e körülményeknél fogva, a kurucok előtt megnyílt az egész észak-nyugati országrész, fel az osztrák, morva, sziléziai határszélekig. Szóval, Bercsenyi jól tervezett s jól végrehajtott zólyomi diadalával valódi hadvezéri tehetségnek bizonyult és a szabadságháború ügyének nagy következményű előnyöket vívott ki.

Míg hadaival győzelmesen előnyomuló hősünk ekképen ütközeteket nyert s várakat ostromolt: azalatt egyetlen fia, az ő rég nem látott kedves *Laczkója*, nem kis veszedelemre veté fiatal fejét. A megelőző kötet 340—343. lapjain előadtuk volt, hogy az ifjú Bercsenyi grófot az udv. kamara rendeletére b. Thavonath Lajos kamaragróf 1702. október havában Unghvárról régi nevelőjétől Bunkóczy Mártontól elvévén, Kassára vivé s itt a nemes ifjak convictusába, a jezsuita-atyák gondviselése alá adta. László úrfinak — francia életírója M. Aubert szerint — említett magyar nevelője mellett egy Potgiesser nevű, igen dicsért német instructora is vala, kit még atyja fogadott volt melléje: »... *notre sage Gouverneur nommé Potgiesser, Allemand de nation, plein de mérite.*» — írja róla Aubert.¹⁾ Ezt, mert német volt, megengedték, hogy elkísérhesse őt Kassára.²⁾ Egyébiránt az itteni jóhírű convictusban a tősgyökeres magyar mágnásfiúnak egy gr. Löwenburg úrfival, valószínűleg a szathmári tábornok fiával Ferdinánddal, kellett szobáját megosztania. László most már elmúlt 15 éves, s egy év óta volt Kassán. Ezalatt még szebben, délcegebben néki serdült, kifejlett, a tudományokban is szépen gyarapodott. Mert a kitűnő szellemi tehetségekkel megáldott fiatal Bercsenyi szorgalmas tanuló vala; illetmód, jó magaviselete ellen sem tehettek jezsuita-

¹⁾ *M. Aubert*: »Le politique Vertueux«, az előszóban, XIV. l. Nancy, chez L. B. Hancythe Leclerc, 1762.

²⁾ L. Archiv. Rákóczi. I. o. IV. k. 103. l.

tanárai kifogást. Hanem a koránérett serdülő gyermek kedélye a szabadságharcz kitörése óta folyton és egyre jobban háborgott. Apját, ki egyetlene volt a világon, a rajongásig szerette; határtalan ragaszkodással, tisztelettel, fiúi alázatossággal csüngött rajta még meglett férfikorában is. Mennyit kellett e mélyen érző gyermeki szívnek szenvednie kassai elzárkózottságában, idegen környezete között, midőn minden nap hallotta az újabb-újabb híreket a forradalomról, imádott édes atya csatáiról; s ő nem lehetett mellette! Bánkódásában kedélye elkomorodott, melancholicussá lőn. Hogy bánatát némileg enyhíthesse: neki adá magát a zenének; francia zenemesterétől *Juques Deplume*-től kétféle muzsikát is tanult. Midőn pedig a kurucz lovasok már Kassa alatt száguldozának, az erősséget a magyarok körülzárolák s a bástyákról az ágyúk őreájok dörögtek: ekkortól fogva László úrfinak nem volt többé nyugta. Sétái közben, ha szerét tehetze, föl-fölfutott a kassai bástyákra, vagy a régi dóm hatalmas tornyába, s onnan nézte áhítózó szemekkel a város körül nyargalódzó, a külvárosokban csatározó kurucz vitézeket, a mint a németekkel kergetődznek. Órákig el-elbámulá őket, sóhajtozván: vajha közzéjök mehetne; jól tudta rólok, hogy az ő dicső apja katonái, — adnának azok jó paripát alája s elkísérnék édes atyjához! . . .

Szegény fiú, — nem győzött tovább várni. Hiszen az ő ereiben is a Bercsényiek kalandokra hajló, semmi veszedelemtől vissza nem rettenő tüzes vére pezsgett. Forró vágytól üzetve, töprenkedéseiben vakmerő vállalatra tökéle el lelke mélyében magát. Itt hagyni ezt az útált környezetet, kiszabadulni atyja halálos ellenségei, a gyűlölt németek karnai közül, keblére röpülni édes apjának, — ez volt szíve vágya, a melynek ellentállni nem tudott, nem akart: *hisz ő a kurucz fővezér fia!* S a serdülő ifjacska egy ködös novemberi nap reggelén kiszökött a jezsuitáktól, kiosont valahogy a városból, és az ostromzárló kurucz tábor előőrsei felé rohant, — midőn a császáriaknak egy künn czirkáló őrjárata, szerencsétlenségére, észrevévén őt, elfogá. Bántani nem bántották e katonák: látták, hogy gyermek, s talán meg is ismerték, kicsoda? Letartóztatták tehát csak s vissza-

kísérvén a városba, Montecuccoli elé vitték. Minő prédikációt tartott ez aztán neki, nem tudjuk, de elképzelhetjük; visszavítette szegény *Iaczkót* a convictusba és ott ezentúl katonákkal strázsáltatja vala. Az elkeseredett gyermek belébetegedett, vagy betegséget színlele, s a jezsuita-főnökhöz kívánczók, csak hogy német őreitől megszabadúlhasson.¹⁾ Többet ezen esetről nem tudunk.

A gr. Bercsenyi-család ezen időben négy tagból áll, s a háború viszontagságai következtében, a hányan valának, mind külön-külön szakadtak. A családfő, férj és apa Zólyom táján, a kurucz tábor élén; a grófné Bécsbe, sőt — mint tudjuk — legutóbb Stýriába internálva; a fiú Kassán, németek és jezsuiták között, katonai őrizet alatt; és végre az ekkor 13-ik évében járó leány, a kis Zsuzsika, Pozsonyban a Clarissák kolostorában, mint leánynevelő intézetben. Nem érintkezhetek egymással, — apjokkal legkevésbé; édes anyjok régóta a nagy-szombati családi sírboltban porladozik vala, Csáky Krisztina csak mostoha-anyjok volt, de jó mostohájok. —

Térjünk vissza Bercsenyi grófhoz.

A zólyomi csata után a városba szorúlt Forgáchék csak várak pár napig Schlick és Ritschan segélyét; de mikor e helyett Schlick már említett levele érkezett; a várból az Ocskaytól sebesült Bottyánt és a Léva ostrománál czombján keresztüllőtt De Guethemet harmincfélszáz némettel s a Schlick-féle tábor összes málhájával és a város oltalmára magyar hajdúkkal hagyván, nov. 19-ike éjjelén a többi haddal kiosontak, s lóhalálában neki az osztrókai szorosnak. Az itt őrt álló másfélszáz kurucz hajdu beléjük puskázott; mire a menekülő császáriak megriadva, vad futásnak iramodának, s a nagy zavarban zászlókat hánytak el, vezetéklovaikat — Forgách és Koháry drága paripáit s portékáit is — és podgyásaik nagy részét odaveszték. Forgáchnak még

¹⁾ »Cassovia elapsus erat filius Domini Bercsenyii, et vix interceptus, 1703. in Novembri; custoditur in Convictu a militibus. Finxerat autem se infirmum et velle paratum ire apud Patrem Regentem.« Olvassuk a kassai jezsuita rendház szűkszávi naplójában. (L. *Kapri-nay-gyűjtemény*, XLII. költ. 155. l.)

a két generálisi diplomája is ott veszett.¹⁾ Másnap (20-kán) reggel Bercsényi Károlyt 5000 huszárral üldözésekre indítá; a ki a bars-szent-kereszti szorosnál utól is érte őket, s katonái »az hátuljáróban alkalmasint csapdoztanak le s két zászlót is nyertenek. Attúl fogva Privigyéig kivont fegyverrel szállt az egész had, de nem volt kiket vágni. Privigyére eleikben jöven Bajmóczrúl Schlick generális, conjungálta magát velek.«²⁾ E futás közben Forgáchék mellől nemcsak sok magyar maradozott el és lón kuruczezé: hanem Schlick németjeiből is 2000-nél több veszett oda Zólyomnál, vagy szóródott itt szanaszét; úgy, hogy midőn Bajmócz vára alatt számba vevé megzilált hadait, megdöbbenve tapasztalá, hogy az 5200 főnyi reguláris német had alig 3000-re («kaum noch 3000 Mann») olvadt le.³⁾ Ennyi erővel egyébre már nem is gondolhatott, mint hogy, ha kissé kipihenik magokat, visszavonulását folytatja Trencsény felé, hol Ritschánál egyesülhet, s úgy azután a Vágvolgyén le, Pozsonyt elérhetik.

Bercsényi a tábor derekával, főként a gyaloggal, ott maradt egyelőre Zólyomnál, melyet a bányavárosok biztosítása miatt meg kellett vennie. A várost már 23-kán megvívta ostrommal, s a várbeliek is alkudozni kezdenek vele. Ugyanezen nap tárt kaput más csapatai előtt Szent-Benedek vára⁴⁾; Ocskay László pedig Andrássy Miklóssal 27-én visszafoglalá Lévát, melynek magyarja általpártolt.

¹⁾ E diplomák iránt *Forgách* később — 1704. febr. 24-én austria Schwandorfól — atyafiságos levélben kéré föl »Kedves Bátyját« Bercsényit: »Arra is kérem Kglmedet: midőn Zólyomból kijöttem vala, akkor három vezetékeket elvesztettem, kiken feles portékám vala, az leveleimmel együtt, a többi között az Generál-Vachmaister és győri generálisságomra való pátensim voltanak; obligálna Kglmed vele, ha felkerestetné s megküldené; Kglmednek nem kellene, nekem pedig nagy szükségem volna reájok, Kglmed atyafiságát hasonlókból (erre nem nyílt alkalma!) kívánom reciprocálnom. — Szegény, (Nagy-) Szombatban bennrekedt két leányomat ajánlom Kglmed atyafiságában.« (*Egykorú másolat, a gr. Forgách-család levéltárában.*)

²⁾ *Károlyi Sándor* naplója, 64. l. L. ugyanezekre s a következőkre nézve Bercsényi leveleit is Károlyihoz: *Rákóczi Tár*, II. 12. 26. l.

³⁾ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, V. 617. l.

⁴⁾ L. Bercsényi nov. 23., 24. és 25-iki leveleit az id. h.

Bercsényi ezalatt a bányavárosok hódoló küldöttségeit fogadá; de oly könnyed átpártolásukért a császáriakhoz, a hadi pénztár javára sarczot vettetett reájok: Selmecze 2000 db. aranyat s 10,000 frtot, és így aránylag a többire; azonfölül beszedetett tőlük 5—600 puskát, s a hajdúság közt kiosztatta. Mivel pedig a kir. kamaragróf, b. Thavonath, Schlickkel elfutott: hogy a bányamívelés fennakadás nélkül folyhasson, kiszemelé az ennek vezetésére legalkalmasb férfit, az országos hírv selmeczi orvos és vegyész b. Hellenbach János-Godofréd személyében, kit kamaragróffá tón.¹⁾ Szerencsésebb választást nem tehetett volna; mert Hellenbach nagy tudománya mellett gyakorlati ember s erélyes, valódi forradalmi jellem volt. Belőle vált a szabadságháború pénzügyi és kereskedelmi ministere.

Schlick tbk. nem merte bevárni Bajmócnál Károlyit, hanem ágyúi és löszerei egy részét e jól fölszerelt várban Frey Keresztély parancsnoksága alatt hátrahagyva, megromosolt hadaival általczafolt Trencsénybe;²⁾ hol üldözését Winkler, Szádeczky és a Bercsényitől utánavezényelt Lóczy András kapitányok vették át. Ritschánnal csak Bicsénél egyesülhetett; honnét aztán a Vágon túl aláhúzódtott Lipótvárhoz az ennek ágyúi alatt pihenteté meg az erőtetett menektekben kifáradt táborát.

Bercsényi pedig, minthogy várlövő ágyúi nem voltak s a Zólyomba szorult labanczság hosszú alku után is csak semlegességet ígért, feladást nem: a fővezér tehát nem akarván idejét ott vesztegetni, Zólyom és Kis-Hont vármeigyék csapataiból Radvánszky János, Ebeczky Tamás, Désházi Tolvaÿ Ferencz kapitányokkal jó rendben szoros zárlatot hagyott alatta, és maga nov. 27-kén megindult hadaival Bars-Szent-Kereszt felé, s másnap Privigyénél egyesült Károlyival. Itt a szomszéd Bajmóc várát meg szemlélve, a vitéz Czelder Orbán szépesi gyalog-ezredest hagyá ostrom-

¹⁾ *Szalay László*, VI. köt. 108. l.

²⁾ Innét, Zablatról írja e tbk. 1703. nov. 25-én Eugen hgnek: *Magyarokra nem támaszkodhatunk, mert azok mind kuruczokká lesznek.* Német katonaság kell, ha a rebelliót le akarjuk verni. (Cs. k. hadi ltár Bécsben; 1703. 11. nro. 3.)

zárlatban: majd meg fog hódolni! Azzal 29-kén Oszlányhoz, 30-kán Nagy-Tapolcsányhoz szálla; s míg maga itt és Nyitránál e megye rendeinek (a Bossányiak, Majthényiak, bodoki b. Berényiek, b. Pongráczok, ¹⁾ Hunyadyak, Rudnayak, Zsámbokréthyek, Szlaviczai Sándorok, Ghyeczyek s más előkelő nemesek) hódoló küldöttségét fogadá: addig Károlyt 2000 emberrel portára küldé a Vág felé. Károlyi dec. 1-jén labancz csapatra bukkan, részét elfogja, részét Galgócra — gr. Forgách várába — úzi, mely várba a futó labanczot nyomon kergető kuruczság behatol s elfoglalja, a gróf és Esterházy Antal nejét is ott kapván. Károlyi kíméletesen bánt az úrnőkkel s a várat nem engedé földúltni. Családi fészke veszedelmét a Vág túlsópartján fekvő Lipótvár bástyáiról könnyes szemekkel nézi vala Forgách, és mást nem tehetvén, nagy lármalövéseket adatott e vár ágyúiból. Ezután Schlick a Vágon túl Pozsony felé, Károlyi pedig Bercsényi utasítása szerint a szeredi hidak elfoglalására sietett. Dec. 2-kán éjfélkor indulva, hajnalban Szeredet éré, mire a jobbparti Sempté-vár ura gr. Esterházy Antal, megrémült és egyre bomladozó dunántúli hadával kifutott előle Schlickhez, Födémesre. Ekként a kuruczok nemcsak a szeredi hidakat: hanem a fontos fekvésű semptei várat is kardcsapás nélkül elnyerék s őrséget helyeztek belé. Károlyi által-kelt a Vágon s 3-kán Diószegre szálla. Esterházy, Forgách, Koháry, Bottyán magyar labanczai, a kiket Bercsényi inkább édesgetni, mint üldözni rendelt, seregestől jöttek át hozzája, s csak ezen egy nap alatt ötszázzal szaporíták táborát. A németeket páni rettegés szállta meg; dec. 4-kén Schlick táborostúl Cseklészhez, Pozsony alá szaladt. E napon Bercsényi Nyitra alá rándúlt, hogy e vár s város ostromzárlata iránt személyesen, jó móddal intézkedjék. De táborát már dec. 3-kán Sempte mellé, Pusztá-Kürthöz szállítá. Ide jött ki hozzá a nagy-szombati egyetem seregestől kiszökött ifjú-

¹⁾ A b. Pongráczok közül *Imre* phárói püspök és *Gáspár* a Nyitráról egy század Ebergényi-huszárral kijött alezredes, a b. Berényiek közül pedig Bodok várával *Ádám*, (gr. Koháry Farkas veje) hódolt meg, a kit mint ifjú embert Bercsényi udvarába vett és hadsegédei egyikéül alkalmazá, századosi ranggal.

sága, lelkesen kérvén a fővezért: fogadja be őket kurucz katonáknak! A gróf eleget bajlódott velök, prédikálva nekik: hogy a hazának nagy szüksége van tanult főkre, — térjenek vissza az egyetem falai közé s folytassák tanulmányaikat! De a harczra buzdult fiatalok sehogysem akarván tágitani, egyre rimánkodának. Bercsényi elvégre engedett kéréseiknek, — nehogy azonban a táborban »ferula híjjával legyenek«, beosztá őket *páter Andrásy Miklós* tatár légiójába, mint különleges csapatot: hadd forduljanak egyet, majd megújják! A minthogy nemsokára vissza is küldi vala őket könyveik mellé.¹⁾ Ugyancsak a kürti táborra dec. 4-kén üzent ki Nagy-Szombat városa és az esztergomi káptalan, hogy készek meghódolni s kurucz őrseget befogadni. Bercsényi Rétheyt küldé be, 6-kán pedig maga Károlyi is bement. A gróf e napot: (nevenapiját, Szent-Miklós ünnepét) Szered várában riadó örömek közt ülé meg hadi főtiszteivel. Másnap állandóul Sempte várában üté fel főhadiszállását, a hol Pýber László cz. püspököt kanonoktársaival s N.-Szombat város hódoló küldöttségét fogadá. Schlick ezalatt Cseklésztől is bedobolt Pozsonyba, hol s Bécsben nagy vala az ijedség.²⁾

Esterházy Antal tulajdonai hada annyira átállott a kuruczokhoz avagy eloszlott, hogy Antal úr táborba vezetett

¹⁾ L. Bercsényi dec. 3-iki levelét Károlyihoz, Szalay Lászlónál, VI. köt. 110—111. l. Továbbá a magy. tud. egyetem történetírója *Kazy Ferencz* jezsuita említi, hogy a P. Andrásy által a táborra esalt diákok kevéssel utóbb megint iskolába jártanak: »*mandato Bercsényii ad sua studia redire jussi sunt.*» A gróf ugyanis nem kívánta az egyetlen magyar egyetemet — melynek hajdan maga is növendéke vala — tanuló-ifjúságától megfosztani. Ellenben *német* tanúiraikat még az országból is kikergetteté, mint látni fogjuk.

²⁾ L. mindezekre nézve *Károlyi* önéletírását, naptárjegyzeteit, és *Bercsényi* leveleit Károlyihoz, az id. h. Hogy Schlick hadainak Cseklésztől Pozsony városa védfalai közé beszorulása dec. 7-kén történt, a következő egykorú levél tanúsítja: *Pákay István* jelenti *Pozsonyból 1703. dec. 7-kéről* gr. Erdődy Györgynek Bécsbe: »Generális Schlik az egész hadakkal idejött a nyomorúlt városra; nagy a szorulás: a belső városban szorúlt a gyalog- s a külsőben (ez is védsánczokkal bírt) a lovasság. Tartanunk kell a németeket, — kiesznek bennünket. Ngod levelesládáit fölvittem a várba.« (*Eredeti levél*, a gr. Erdődy-család ltárában, Galgócson.)

1400 emberéből csak 300-al menekülhetett be nagy bajjal a Csallóközbe s onnan Komáromon át haza Pápára.¹⁾ Forgách népe meg épen teljességgel szétmállott; Pozsony vármegye lovas kapitányai: Galánthai Balogh István és Somogyi Ferencz, úgy a gyalog-kapitányok: Bokros Pál, Száló András, Nagy-Szombat sz. kir. városával és Dobsa István alispánnal egyetemben letették a hűségi fogadalmat, s a városból kijövéen, most már Rákóczinak szerveztek hadaiból huszár- és hajdú-ezereket. Koháry s Bottyán csapatai szintén kuruczczá lőnek, vagy hazaszéledtek. Bottyán alezredeste a vitéz Ebeczky István s egyik kapitánya Zsámboki Nagy István, katonaság nélkül ott bolyongtak még Komárom- s Érsek-Újvárbán egy darabig: de nemsokára mindakettő kurucz ezeres-kapitánynya s Ebeczky idővel Beresényi különös kedveltjévé lett. Érsek-Újvárból is kijöve száz lovas, kurucznak. Meghódoltak Modor, Bazín, Szent-György is. A kurucz tábor zöme Szempczen telepedék, s előőrsei a pozsonyi kapukig csapdoztak; úgy, hogy Lipót cs. e várost is féltvén, a koronát és ország elenodiumait gr. Erdődy Kristóf és gr. Pálffy Miklós koronaőrök által Bécsbe viteté,²⁾ s magát a cs. k. udv. főhaditanács elnökét Savoyai Eugen herceget küldé le rendet csinálni Pozsonyba, honnét a megzavarodott Schlick hadait már Köpcsénybe költözteté át. Eugen a Duna-vonal őrzését a jobbparton, alvezérei egyik legjobbjára, Viard ezredesre bizá, s a túlادunai vármegyéket fölhívta, hogy támogassák az ezredest földadatában.

Beresényi egész táborát a Vág jobbpártjára vetvén át: Bokros Pál és Ocskay, mint e vidékbeli kapitányok által a Fehérhegyek lakóival is fegyvert ragadtatott; mire Károlyi

¹⁾ *Gr. Tournon János* bodroghmegyei főispán válaszolja Bécsből 1701. dec. 29-kéről gr. Esterházy Antalnak Pápára, hogy 17-iki tudósítását vette »und daraus vernommen, wasmassen *derselbe sich mit alleinig 300 Mann von seinen 1400 unregulierten Miliz bekümmertlich salvieret*«. (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

²⁾ *Leopold rendelethe*, Bécs, 1703. dec. 12. Erdődyhez s Pálffyhoz, hogy a koronát stb. Pozsonyból nagyobb biztosság végett szállítsák tüstént Bécsbe. (*Cs. kir. udv. hadi levéltár*, 1703. év, 12. ad 2. Egykorú másolat.) Ugyancsak dec. 12-kén Savoyai Eugen már Pozsonyból küldöz mindenféle rendeleteket. (U. o.)

Nagy-Szombatból könnyűszerrel meghódította Szomolány, Sasvár (Sassin), Éleskő, Detrekő, Jókő, Jabloncza várakat és Szakolecza városát. Szintén e napokban a Csejte várába szorult Nyitra-vármegyei nemesi rendek is föladták az erődöt Bercsényi biztosának Bossányi János mezei főkapitánynak, s Rákóczi hűségére állottak.¹⁾ Bercsényi erre 1703. dec. 15-kén Sempte várából már Morvaország rendeihez intéz nyíltlevelet, hogy ő nem jött tartományuk pusztítására, sőt régi szabadságaikat — a melyek tőlök megvonattak, — kívánja helyreállítani; ne fegyverkezzenek tehát a magyarok ellen, hanem inkább csatlakozzanak Rákóczi fejedelem seregeihez. Azután inti őket: hogyha ellenkezőleg cselekednének, — ha mi történik rajtok, tulajdonítsák önmagoknak.²⁾ Hasonló pátent küldött Alsó-Austriába is; és szavainak nyomatékot adandó, rendeletet adott Károlynak: üssön be Austriába s a Morva vizén túl, a határokon emelt sánczolatokat vegye be; a Trencsényben álló hadak pedig, ha kell, csapjanak be Morvaországba, jó zárlatban hagyván magok mögött a várat.

Bercsényi hadai nemcsak Pozsony alá és túl a Fehér-hegyeken a Morva vizéig; de már dec. 12-kétől fogva a Csallóközbe is, le Komárom városáig sűrűen portyáznak vala. Pozsonyban, sőt Bécsben mekkora volt tőlük a rettegés, élénken tanúsítja gr. Esterházy Ferencz cs. kir. ezredesnek Pozsonyból 1703. dec. 13-kán bátyjához Antalhoz írott levele: »Csak ma gyöttem meg *Bécsből*, a hol is az embereket annyira ijedteknek láttam, *hogy az külső városból már mind behordozóskodtak az emberek* (a belváros

¹⁾ Gr. Bercsényi Miklós m. k. P. H. Költ Senthe várában, die 10. X-bris 1703. »Én Székessi Gróf B. M. stb. Mivel . . . a *csejthei várbán* lévő nemesi rendek és lakosok Mlgos Fejedelem hűségét amplectálni kívánván, *az várral együtt magokat föladták:*« speciális protectió alá veszi őket, a várral, uradalommal s ennek tisztviselőivel, lakóival egyetemben. (Bossányi János aláírásával s pecsétével hitelesített *egykorú másolat*, Nyitra vgye ltárában. A vármegye dec. 11-én Kovarezon gyűlést tartván, már a kuruczok mellett insurgált. (U. o.)

²⁾ L. e. nyíltlevél egykorú másolatát a magy. kir. tud. egyetem könyvtárában. *Trag-kéziratgyűjtemény*, 34-ik kötet,

bástyái közé), és csak pusztaán hagyták az külső várost. Itten pedig, jóllehet Eugenius herczeg maga is itt van és más generálisok (gr. Pálffy Miklós és János, gr. Schlick, Ritschan, Forgách, Koháry): de még is azzal több nép nem szaporodott, — a mint is nagy confusióban vagyunk.«¹⁾ Ugyanezt a roppant zavarát a császáriaknak tükrözik vissza Savoyai Eugen hg. naponkénti levelei Pozsonybúl, a ki is dec. 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 27 s 28-án egyremásra ír a császárnak, a főministereknek, hg. Esterházy nádornak s mindenfelé a cs. tábornokok s egyéb főtiszteknek; bárhonnat is minél nagyobb haderő szerzését sürgeti, különben elvész minden; Lubomirskyt, a szepesi városok kormányzóját, lengyel csapataival zsoldba kell fogadni, a ráczokat ígéretekkel és ajándékokkal édesgetni, az austriai s morva határokat elsánczolni s némi rendes katonák mellett fölfegyverzett pórsággal megrakni; az agóniában lévő várakat megsegíteni; a nádor pedig jőjjön le mielőbb, tanácskozzék az itt levő főurakkal, s kezdjen *Bercsényivel* békealkudozásokat,²⁾ stb. stb. Egyszersmind keservesen panaszkodik, hogy a lázadás szelleme oly mély gyökeret vert az ország népe szívében, hogy aranyért sem kaphat kémet, hírhozó parasztot, a ki az ellenséget, annak szemeczi táborá erejét kikémlelné; így ő teljes bizonytalanságban van itt, tábornokaival. Köpcsényhez ugyan 2000 rácz érkezett és ő Dévény várát megerősíttette, Viardot 500 lovassal, 200 gyaloggal, 2 ágyúval küldé a Duna-jobbpart őrzésére.³⁾

Különösen érdekesek a hg. dec. 15, 18 és 19-iki fölterjesztései s levelei. Az elsőben jelenti a császárnak, hogy már Zólyom vára is oda van, capitulált; a Schlick hadtestétől odaszorúlt összes tábori podgyász ott vészett, a 250 főnyi német helyőrségből De Guethem csak 30-at hozhatott el,

¹⁾ *Eredeti levél*, az orsz. ltárban; Rákóczi-lymbus. Ugyanezt jelenti, s még fokozottabb mérvben, *Whitworth* angol követ is kormányának, Bécsből 1703. dec. 8-káról. (L. Archiv. Rákócz. II. oszt. I. köt. 70. l.) A császár nyárilakából a Favoritából is (a mai Theresianum) behordták a bútorokat a Burgba.

²⁾ L. ezen alkudozásokról a következő év elején.

³⁾ *Eredeti levelek* a cs. kir. hadi ltárban Bécsben.

a többi a fölkelők szolgálatába állott. De magasztalja s kitüntetésre melegen ajánlja Bottyán ezredest, a ki magyar létére megmaradt a hívségben, ámbár a kuruczok nagyon kérték: állana közéjük, »und Ihm sogar offerieret worden, dass Er der erste nach dem Berczeny bey ihnen commendieren sollte, — gleichwie es die Gefangenen selbst bestätigt haben.« Ellenben panaszkodik, »dass der Hass gegen die Teitsche Nation so gross seye, dass nunmehr kein Baur ihren Herrn, die sich allhier, in der Stadt (Pozsonyban) befinden, pariert, und man dahero fast kein einzige Kundtschafft erhalten und erfahren könne: allwo der Feind stehe.«

A dec. 18-iki levélben ugyanezt panaszolva, ismétli az ellenség táborai, mozdulatairól megbízható híreket épen nem kaphatok, mert a nép nagyon ellenséges érzületű irántunk. A 19-ikiben pedig ezt írja Campmillernek: »Wenn der angewachsene Noth nicht bald abgeholfen werde: *das gesamte Königreich Ungarn verloren gehe*. Der Palatin möge sich bald nach Pressburg herab-begeben. — Wenn die Garnizonen nicht verstärkt werden: ein Platz nach dem andern von Feinden eingenommen werden wird. Der Commandant von Neutra berichtet, sich nicht länger als vier Wochen halten zu können. Stellt sich also die Nothwendigkeit dar, ein nahnhaftes Corps zusammen zu bringen.« Hasonló módon ír dec. 22-kén magának a császárnak; s az alakítandó új hadtest élére gr. Heister Siegbert tábornagyot kívánja iderendelni, mert Schlick elégtelen, nem termett ilyenéhez föladatra. —

A mi Zólyomnak Eugen által említett capitulációját illeti: e vár hosszabb alkudozás után, dec. 7-kén hódolt meg, az őrség szabad elvonulását kikötve, Radvánszky Jánoséknak, s őrsége magyar, német, — csaknem mind kuruczczá lőn. De e körülmény és a nyert gazdag zsákmány mellett volt még valami, a mit Radvánszky, mint gr. Bercsenyinek jelenté: »*Zólyom váránál nagyobbra böcsül, s pennára nem bízhat*.« Ez Bercsenyi tbk. egykori szegedvári helyettesének, (I. II. köt. 36. l.), a páratlan vitézségeért az egész ország katona-rendei s atyai jószágáért

az összes lakosság előtt nagy hírben álló *Bottyán János* ezredesnek Rákóczi hűségére való titkos áttalhajlása volt. Az öreg hős ugyanis már kezdetben Bercsényivel barátságosan érintkezve, a zárlat fejeitől: Radvánszkytól, Ebeczky Tamástól és Tolvaÿ Ferencztől pedig az alkudozások alkalmával sokat kérte, — buzgó magyar érzülete fellobbant, s szavát adá nekik, és, hogy Bercsényivel tudathatják titokban: *ő, Bottyán, ezentúl a fejedelem s a magyar ügy híve*. Hogy nyíltan még egyelőre át nem tér: annak oka, hogy a fejedelemnek annál nagyobb hasznot tehessen. Ő ugyanis be fog menni Esztergomba, — hol a magyar katonaságnak és az alsó várnak parancsnoka, — s ezt és vele a felső várat is Rákóczi hűségére hajtandja; könnyű lesz onnan aztán az egész dunántúli tartománynyal ugyanezt tenni. Bercsényi és a fejedelem nagy örömmel értesülvén a kitűnő hadvezér ezen ígéretéről: az utóbbi sietett Bottyánt — a Tokaj alatti táboron 1703. dec. 10-kén kelt diplomájával — tábornokává, s tíz nappal utóbb, ugyanott kiadott másik diplomájával a túladunai országrész generálisává kinevezni.¹⁾ A terv megvalósításának ugyan — nem Bottyán hibájából — véletlenül súlyos akadály gördüle útjába; úgy, hogy a népszerű vezér, mint látni fogjuk, csak 1704. ősszel állhatott tényleg a kurucz hadak élére.

Bercsényi dec. 17-kén a szempezi táborból b. Andrássy Györgyöt 3000 emberrel Morvába indítá; de a zajló határfolyón át nem hatolhatva, eredmény nélkül tért vissza. Mire a fővezér az expeditiót most már az ügyesebb Károlyival ismételteté. E tábornok szintén 3000-ed magával, válogatott lovassal és gyaloggal, dec. 22-ikén éjfélkor megindulván, éjjel-nappal nyomult; 23-kán Stomfán pihent néhány óráig, s karácsony szombatja reggelén a Morva vizén Dévén-Újfalunál gázlóban átköltöztvén, a császáriaknak Marchegg-nél épült négy sánczát rohammal egymásután megvívta. S míg lovassága a szaladó németet három mértföldig üzte-

¹⁾ L. e diplomákat, a zólyomi capitulatio okmányait s az idevonatkozó levelezéseket az *Archivum Rákócziánium* I. oszt. IX. köt. 135—151 ll. általunk közölve. Meghódolt Rákóczinak Zólyomvár ura és *Esterházy István* is, ifj. Antallal s többi fiaival.

vágta a bécsi hidak felé, sok foglyot ejtve: addig a gyalogság a sánczokat hamarosan lerontá, majd a 250 német köztük 50 cs. testőr — által védett közeli Schlosshof cs. udvari kastélyt rohaná meg, s őrségét nagyobb részben lekasabolva, elfoglalta, feldúlta és fölégette, — visszatorlásúl Rabutin erdélyi égetése miatt. A sánczörző parasztok fegyvereit a győztes kuruczok elszedték, s a pórokat hazabocsáták. A schlosshofi parancsnokot gr. Oppersdorf cs. kamarást és kapitányt, »sok úri tiszteket, gróf rabokat s egész compánia elfogott németet« azonban a gazdag zsákmánnyal egyetemben, elhozván magokkal, karácsony éjjelén oly gyorsan tértek vissza, hogy az ünnepi istenitiszteletre délelőtt már beérkezének a szempezi táborra. A visszaútfjakat elrekeszteni igyekvő gr. Pálffy János cs. tbk. hiába lesett rájuk, — elkészt. Károlyi karácsonyi ajándékkul Bercsényinek néhány elfoglalt zászló, sok jó nyert fegyver s hadiszer mellett 200 német hadi foglyot adott át, a kiknek közembere s altisztje »hiteket letévén, azonnal szolgálatot vettenek.«¹⁾ Ezen első austriai betörés híre irtóztató riadalmat okozott Bécsben.²⁾

Bercsényi ezután a dunántúli országrész meghódítását vévén czélba: az érsek-újvári Dunaágon Nagy-Magyarnál hidat köttetett s Károlyit 5000 emberrel a Csallóközbe, Somorjára indítá, hová a szempezi tábor derekával néhány nap múlva őt maga is követi vala, miután Lipótvár s Érsek-Újvár ostromzároltatásáról előzőleg intézkedék. —

Míg ekképen a magyarországi kurucz haderő az év alkonyán immár az osztrák határokat csapdozá: az ősz folyamán Erdélyben is mindinkább terjedt s nevezetes előnyöket vívott ki a fölkelés. Gr. Bethlen Sámuel fölveretését s a nyugati részek elfoglalását már érintők. Rabutin cs. tábornagy Szebenből — a hová Gyula-Fehérvárról a kormány-

¹⁾ I. e. hadi expedicióra nézve *Károlyi Sándor* önéletírását s naptárjegyzeteit, továbbá *Stepney* angol követ jelentését Bécsből 1703. dec. 26-káról, id. h. 81—82. l.

²⁾ *Ordódy György* ezredes Modorból 1704. jan. 6. kelt levelében írja Károlynak: »Bécs tájáról érkezett ember referálja, hogy a minapi actiónk annyira megtántorította az bécsieket, hogy *Leopoldstadtból egymást lapodta a nép, Bécsben szaladeván.*« Archiv. Rákócz. I. oszt. I. köt. 57. l.

szék is menekült — magyar főúri kapitányokat rendelt ki egyes vidékek oltalmazására: név szerint Thoroczkay István aranyosszéki főkapitányt az erős német s rácz őrséggel meg-
 rakott Kolozsvár környékére; b. Száva Mihály főispánt Gyula-Fehérvárra; gr. Pekry Lőrincz fehérmegyei főispánt és udvarhelyszéki főkapitányt Balázsfalvára; b. Bánffy Lászlót Görgénybe, Bothos Imrét Maros-Vásárhelyre; gr. Mikes Mihály háromszéki főkapitányt Háromszékre; Sándor Jánost Csík-Gyergyóba és Koszta rácz kapitányt Hunyadba, a Maros szorúlatai védelmére. Kiki ott hadat szervezett. De rosszul jártak egytől egyig, mert a nép érzülete mindenütt ellenök volt.

Orosz Pál tábornok Bóné Andrással és Ilosvay Imrével Thoroczkay székely hadát s a segélyére kirobogó kolozsvári német őrséget Bonczidánál 1703. nov. 10-kén megtámadván, kétszeres ütközetben — mely kurucz részről ritka bravourral vivatott — tönkre verte, halomba vágta, széjjel-szórta.¹⁾ Thoroczkay 283-ad magával fogságba került és a tokaji táborra Rákóczihoz küldetett; a kinek is hűséget esküvén, a fejedelem őt tábornokká s erdélyi hadai vezérévé nevezte ki.²⁾ Ez lőn az egyik tábor sorsa.

Említettük, hogy az oláhországi, Thökölyféle és 1697-iki bujdosók közül a szabadságharcz kitörésének hírére, kisebb-

¹⁾ L. *Cserey*, *Szakál* és *Vizaknai* Bereczk naplóját. *Bóné András* írja a fodorházi táborról 1703. nov. 15-én Gúthy Farkas közép-szólnoki alispánnak: Új hírül tudósíthatom Kglmedet, hogy én »*Bonczidánál ezer székelyt és 500 németet hadaimmal levágtam s testekből nagy halmot rakattam.*« (Eredeti levél, ifj. Bölöny Sándor gyűjteményében Szilágy-Somlyón.) L. ugyan Bónénak egy más levelét Archiv. Rákócz. I. oszt. I. k. 278. l.

²⁾ L. az Erdélybe küldött Thoroczkay tábornok útasítását: »*Instructio pro Spectabili ac Generoso Dno Stephano Thoroczkai,*« a fejedelemtől sajátkezűleg aláírva: »*Datum ex Arce Nostra Tokaj, 14. Januarij 1704.*« kelettel, az orsz. ltár Rákóczi-ljmbusában. Összesen hét pontból áll; Thoroczkaynak először is Somlyóra, és ott a fejedelem pápens-parancsolatját kihirdetvén, a hadakkal Kolozsvár felé kell vala mennie. A vezérnyelben a fejedelem után csak b. Sennyeey altbgytól függ vala, mint a ki Erdély közelében vezényelt. Erdélyen kívül a Zaránd és Békés vármegyékben levő haderők is alája rendeltettek.

nagyobb csapatokban már sokan visszatértek Magyarországra; mint Gúthy István, Szalontay János, Szappanos Mihály és István kapitányok. Mikor pedig a még ott maradottak a portától kibocsátott visszatérhetési engedélyt megértették: fölkerelkedett az egész bujdosó kurucz telep, s régi fegyvereikkel és a törököktől lőszerrel jól ellátva, b. Orlay Miklós ezerekes-kapitány vezérlete alatt az ősz végén egyszerre ötszázan nyomúlnak vala Orsovára, és onnan a török földén keresztül Facsetnek, a Marosig. Ennek szorosaiban Orlay a meglepett Koszta rácz ezredest hadastól levágatja, s Dobra, Illye, Branyicska kastélyokat, Kolcz- és Vinczvárát, Szászváros és Szász-Sebes városokat, (itt 300 németet fölkonczolva), majd — Gúthy hadával egyesülten — *Balázsfalvát* és magát *Gyula-Fehérvárt* is ostrommal megvívja.¹⁾ Itt Száva, amott Pekry jutott hadi fogságba, Gábor nevű fiával s b. Haller Sámuel és Jósika Dániellel. A »törökországi hadak«-nak (így nevezték e bujdosókat) azután nyomukban visszajöve végre régi tábornokuk is, Thököly fejedelem unokatestvére, b. Petrőczy István, s Erdélyből a következő év tavaszán érkezett vissza hű nejéhez b. Révay Erzsébethez, trencsényi és túróczyi ősi fészkeibe, melyeket húsz év óta nem látott.

Gúthy Fehérvártól Marosszékre nyomult, ezt fölkelte s velök Görgény várát körülfogatván, továbbmene Udvarhelyszékbe. A székelység itt is készséggel fogott fegyvert, s bevették Székely-Udvarhely várát, melynek német parancsnoka Ruýtér, csapatjával együtt kuruczczá, utóbb ezredessé lőn. Csíkot s Gyergyót viszont maga Sándor János vicekapitány és Tamás Deák insurgáltatták, Henter Benedek főkirálybíró Rákóczi hívségére esketvén. Végre Háromszéken Thököly régi, volt bujdosó ezerekes-kapitánya Killyéni Székely Zsigmond, Henter Mihály és Nemes Tamás keltették föl a székelységet, Brassót ostromzárlatba vették, gr. Mikes Mihályt pedig elfogták.

Pekry, Mikes, Száva, Haller, Jósika, Rákóczihoz kül-

¹⁾ L. az elhalt b. Orlay Miklós 14 lovas- és gyalog-hadnagyának Gyula-Fehérvárról 1704. május 11-kén Rákóczihoz írott folyamodványát. (*Eredeti*, az orsz. ltárban, Rákóczi-lýmbus.)

dettek. Mindnyájan meghódolván: Mikest a fejedelem székelyek generálisává, Szávát az erdélyi kincstári javak igazgatójává tette s visszaküldé Erdélybe. Gr. Pekry Lőrinczet pedig — a kinek már a császáriaknál tábornoki rangja volt, — szintén tábornokká nevezvén, mint Beresényi rokonát, ennek oldala mellé a Csallóközbe rendelé egyelőre. Jósika lovas-, Haller gyalog-ezredességet nyertenek.

Más kurucz csapatok, a Bóné által megvívott Sebesvár után Hada, Torockó és Vécs várakat hódoltaták meg; melyeknek őrsége váruraikkal együtt hűséget esküvék; úgymint gr. Csáky Lászlóval és ifj. Istvánnal, Thorockay Jánossal, Péterrel, Zsigmonddal, s úgy b. Kemény Simon, László és Péterrel. Kiknek példáját követi vala azután a vármegyei és székely nemesség; a gr. Telekiek, gr. Pettkyek, b. Hallerek, gr. Gyulay István, gr. Bethlen János és László, b. Bánffy László, a Rhédeyek mind, a Barsayak, Thorockayak, Tholdalaghyak, Mikók és Mikesek, Kálnokyak (Péter, Mihály, Tamás), Vayak, Jósika Dániel, István és Zsigmond, Lázár Ferencz, Bartha András ítélőmester, a Naláczyak, Földváryak, a Czegei Wassok, a Hídvégi Nemesek, a Dévai Csákyak, Kendeffyek, Tholdyak, az Osdolai és Káli Kúnok, a Lengyelfalvi Orbánok, a Vargyasi Danielek, Csereyek, Sándorok, Simének, Henterek, Bágyoniak, Sárpatyak, Bánházyak, Thompák, Thormák, Keczelők, Gidófalvyak, stb. Szóval, a legelőkelőbb nemes családok (a Szebenbe és Brassóba szorútlakon kívül;) sőt még némely szász székek és szász városok is Rákóczi hívségére állanak.

Így az év lealkonyúltakor Erdélyország is, néhány ostromzárolt erősség kivételével, Rákóczit uralá.

Még két eseményt érintünk röviden. Szepesvárárt, ez erős sziklafészket, Görgey János régóta körülzártá. Az őrség megunatkozott már, de a német parancsnok Wenzelaus Karl Kristeck, (v. Kristock) Teutschmeister-ezredbeli kapitány, nem akart hajolni. S hogy mennyire elragadt ekkoriban a hazafi-lelkesezés tüze még nem fegyverviselő emberekre is: mutatja Trenesényi Mátyás példája. Ez a várúrnak gr. Csáky Mihálynak jámbor hírnő-művész szolgálja vala. Felbuzdulásában eltökélé, hogy ő a keménykedő várparancs-

nokot — megöli, s így majd a vár meghódol. Mátyás mester előbb kötelet kötött egy bástyaoromra, hogy majd azon, tettének végrehajtása után, leereszkedjék. Ezzel, karddal oldalán s törött sóval markában, bement a parancsnok látogatására. A söt szeme közzé hintette és gyorsan kardot rántva, tőle telhetőleg jól megvagdalá Kristecket; de hímző-tűhöz szokott keze a kardforgatáshoz nem értvén: nem bírta holtra kaszabolni a kapitányt, kinek neje a lármára előfutott, s úgy több németek is. Erre Trencsényi kiszaladt köteléhez és a várból leereszkedve, szerencsésen az ostromzárló csapatokhoz menekült. Vakmerő tettének meglőn kívánt következménye; mert a várban orvos nem lévén, Kristeck, nehogy sebeiben elveszszzen, kénytelen-kelletlen földadá a várat dec. 28-kán, a fejedelem Sáros, Szepes, Liptó és Árva vármegyékben levő hadai parancsnokának Berthóty Ferencz ezredesnek. A capitulatio értelmében maga a kapitány, sebei gyógyíttatása végett (»zur Curierung des Herrn Commendanten«) nejével Lőcsére bocsáttatik, nyolcz napra; melynek elteltével azután, — kellő számú szekerek adatván maga, övéi és málháik elszállítására, — hadnagyával, a pattantyúsokkal s a Teutschmeister- és Frey-Compagnia-beli német muskatérosaival együtt a sziléziai határookra fog kísértetni.¹⁾ A várfeladás szerző-okát, a bátor hímzőmestert Rákóczi tetemes jószágadomány-nal jutalmazá meg.²⁾ — Így s ekkor szabadult ki a saját várából gr. Csáky Mihály, Bercsényi sógora, Krisztina grófnőnek legkedvesebb fivére; a ki is a hódolati esküt a fejedelemnek letévén, ezredesi s utóbb tábornoki rangot nyert.

Szepesvárát csakhamar követte a Rákóczi által három hó óta kemény ostromokkal, lövetéssel szorongatott Tokaj erős várának kaputárása; melynek sokáig vitézül kitartott német őrsége 1704. január 9-kén capitulált elvégre,³⁾ s

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 59—60. l. Továbbá *Szepesvár* capitulatiójának egyik *eredeti példánya*, jelenleg gyűjteményemben.

²⁾ Rákóczi udv. cancelláriájának 1703—6-iki expeditiós könyve. (*Nemz. Múzeum.*)

³⁾ Tokaj vára feladását a »*Feldzüge d. Pr. Eugen*« írói, V. köt. 620. l. 1704. január 1-jére; egy, *Szalay László* által (Magyarorsz. Tört. VI. köt. 128. l.) említett egykorú jezsuita-napló jan. 6-kára,

a köznémetje nagyobbára szolgálatot vállalt. Meghódolása e helynek — mely Kassa és Szathmár között középponton fekszik — ezen szempontból is, de meg azért is kiváló fontossággal bír vala, mert ez által a tiszai hajózás a máramarosi sószállítás, faúsztatás számára szabaddá lőn, le egész Szegedig, és mert a Hegyallya-vidék lelkes, hű népe a nyomás alól végkép felszabadult. A fejedelem, ez utóbbi körülményre való tekintetből, elrendelé e sok alkalmatlanságot okozott vár lerombolását; maga pedig nagy munkái után pihenni tért Miskolczra, — hol a francia király és a bajor választófejedelem követeit fogadá, — majd Gyöngyösre.

Ekkép telt le a dicsőségteljes 1703-ik esztendő. A szabadságharcot májusban Esze Tamás 70 talpassal kezdé: s az év végén immár 70,000 ember áll vala fegyverben, és a beregszászi vásáron kibontott »*Pro Deo, Patria et Libertate*« zászlók az osztrák határoktól a moldovai havasokig lobogtak. Valóban, a »*kis színporka roppant tüzet gyújtott*«, mint Károlyi — *akarra, nem akarva* — megjósálá.

maga a fejedelem pedig Mémoiresjaiban emlékezetből Pál fordulása tájára teszi. Mindezen adatok tévesek; e vár capitulatiója *január 9-én* történt. »*Geschehen im Lager vor Tockaÿ, den 9. Januarÿ 1704.*« szól a capituláló cs. parancsnok *Wildenheim Károly* őrnagy kedvéért (ki ú. l. nem tudott latinúl) német nyelven szerkesztett várfeladási szerződés, a melyet magyar részről aláírtak: »*Adamus Vaj* de Vaja m. p.« P. H. és »*Stephanus Buday* de Bölse m. p.« P. H. A szerződés áll 14 pontból, melyek értelmében a parancsnok és tisztjei, úgy a Týrheimb-, — mint a b. Ogelféle századokbeli legénységgel, fegyveresen vonúlhatnak ki, s két kis mezei ércztaraczkot is elvihetnek magokkal Budára, a hová kísértetni fognak. A többi összes ágyúk s löszerek átadatnak, stb. Megvan az ellenpéldány is, a melyet aláírásával s pecsétével megerősített »*Carl von Wildenheim Obrist-Wachtmeister* m. p.« P. H. (Mindkét *eredeti példány* az orsz. levéltárban, Rákóczi-lýmbus.) A mellékelve levő iratokból kitűnik, hogy a várfeladás iránti tárgyalások már január 6-kán folytak Wildenheim s Vaj és Buday között: de mert a cs. parancsnok eleinte sokkal többet követelt, (pl. 6 ágyú s bombamozsár elvihetését), — csak 9-kén egyezhettek meg végre a főttemlített szerződési pontokban. Ezek szerint, a kinek a kivonuló német őrségből kedve volt Rákóczi szolgálatába állani, ezt tehette, — tették is elég számosan. — Beresényi gróf Somorja városában 1704. január 15-én tartatott Te Deumot Tokaj vára megvételéért. (L. *Illyés István* püspök diariumát, »*Magyar Sion*,« 1865-iki évf. 882. l.)

XX. FEJEZET.

— *A rohamos emelkedés kora.* —

1704.

(A szomolányi esatáig.)

Bercsényi Sempte várából — hol új év napját tölté — intézkedéseket tőn, hogy Pozsony alá Récséről, Szent-Györgyről folytonos porták járjanak, Stomfa tájáról Bokros Pál Dévényt szorongassa s Austriát nyugtalanítsa; Ordódy György pedig téli szállását ezredével Modorbúl Szakolczára tegye át, innét Morvába sűrű beütéseket teendő. Mindezek végre is hajtattak pontosan. Azután bemene ő is a Csallóközbe Somorjára, hogy főczélját, a fölkelésnek a túladunai részekre átültetését, mihamarabb megvalósítsa. A Csallóköz csúcsán Püspökinél sánczot vettetvén, gyalogságot helyezett belé Pozsony felé örködés végett, Réthey Ferencz vezénylete alatt.

Türelmetlenül várá Károlyival s a velők lévő számos haddal a zajló Duna befagyását. E közben csapatai a sűrű népes Csallóközt le Komáromig behódoltatván, fegyverre kelték. Komárom városát — mely a Duna és Vág összekötkeztetésénél épült »öreg vár«-on kívül, nyúgatra fekszik, — akkor még csak földsánczok védték; melyeket a kuruczok annyira szorongattak, hogy a városbeli derék magyar lakosság, Lanzenfeld várparancsnok hallgatólagos beleegyezése s a cs. kir. főhaditanács utólagos jóváhagyása mellett, követiséget küldött Bercsényihez, protectionális-levelet váltani. A követek előadták, hogy ők szívesen behódolnának: de akkor a várból házaikat összelövik s városukat porrá égetik; ¹⁾ ha pedig határukat a kuruczok csapdozásai miatt

¹⁾ Mint a budai cs. kir. hadfőparancsnokság levéltárában őrzött

nem művelhetik, éhen kell veszniök. A főtabornok e nehéz helyzetét a városnak, — melyből úgy is a magyar vitézlő rend közül nem egy derék tiszt¹⁾ és számos jó katona szökött volt már ki s pártolt által, — méltányolván, oltalma alá vevé Komárom népét, s gazdaságaik szabad folytatására 1704. október végeig szóló védlevéllel bocsátá vissza követésüket; sőt utóbb a védlevél érvényét még egy évvel meghosszabbítá.²⁾ Ellenben a vár szemeltartására Gútánál, a Vágnak az érsek-újvári Dunaágba torkollása szögletén, sánctól hányatott.

Dunántúl már készen volt minden. Rákóczi, Bercsényi gyors diadalmainak híre bejárta az országrészt le a Dráváig, s a lelkes magyar lakosság alig várta már, hogy az elnyomott haza szabadsága mellett ő is fegyvert emelhessen, Duna balparti és tiszai véreihez csatlakozandó. És pedig Tüladunán nemcsak a nép: méginkább a birtokos nemesség s főként a végekbeli vitézlő rend óhajta vala tömegesen a nemzeti üggyhöz csatlakozhatni. Főnökeik titkos értekezleteket tartottak; Ságghalvi (vagy lakóhelyéről nevezve: pápai) Sándor László pápai kapitány, széleskörű rokoni összekötetésekkel bíró előkelő nemes, volt e mozgalom intézője, — kinek a várak őrségeiben s a nemesség közt mindenütt voltak megbizottai. Lázás türelmetlenségökben be sem várták, hogy a kurucz hadak országrészekbe érkezzenek: a beavatott nemesi és vitézlő rendeknek egy, Pápán dec. 20-ika táján tartott értekezlete hatvan nemes lovasból álló küldöttséget indított Sándor László és Bezerédy János vezérlete alatt Bercsényihez, meghívni őt a Dunántúlra. Sándor Lászlóék a karácsonyi ünnepeket már Hédervárott, b. Hédervárviczay Ádám kastélyában töltötték, lesve-várva a Duna

komáromi katonai levelezések bizonyítják, Lanzendorfnek volt is erre Bécsből parancsa.

¹⁾ Pl. Zólyomi Szabó Mátyás és Mózes, utóbb kurucz-alezredesek; Pap István naszádos vajda, és Rácz Miska híres lovas hadnagy.

²⁾ Bercsényi védlevelei a Komárom városi Hárban. Az ezek válthatására vonatkozó levelezések a budai hadfőparancsnokság archívumában. L. még Bercsényi leveleit Károlyihoz, *Rákóczi-Tár* II. 77. és 80. II.

beállását. S a jég alighogy szilárdulni kezdett a folyamon: 1704. január 3-kán vakmerően átkeltek rajta valahogy, Viard minden őrködését kijátszva. Bercsenyi gróf vízkereszt napja táján fogadá őket somorjai főhadiszállásán, és tőlük a dunántúli állapotokról bő információkat véván, Sándort s Bezerédyt lovas ezeres-kapitányi diplomákkal jutalmazá meg, Sándor László két testvére Ferencz és István — volt századosok — pedig alezredesekké lőnek. Pápa várát Sándor László azonnal kézhez juttatni kötelezte; e hely volt tehát központul kiszemelve.¹⁾

Néhány nap múlva a jég megerősödván, Bercsenyi előljáróban Ocskayt és Genesyt indítá által: de a magyar-óvári őrségtől a túlpartról visszanyomattak. Erre maga Károlyi küldetett át 5000 emberrel; ki is 11-ike éjjelén, rút, fürgeteges időben, a nagy Dunán jégen, a mosonyi ágon gázlóban és úsztatva szerencsésen átkelt s viradtára Győr alá, estvére Pápára érkezett. E vár Sándor Lászlónak, kapitányának parancsára tárt kapukkal fogadá őket, s az egész vitézlő rend és városi lakosság nagy örömmel tüstént hívséget esküvék. Száguldó lovasok vivék szerteszét az országrészbe: a várakra, vármegyékre, községekre a már előre elkészített, fegyverre hívó nyítleveleket. S a sok harczvágó nép és hódoló küldöttségek özönlenni kezdtek Pápára. »Mindenfelől, az egész tartományból — írja *Károlyi Sándor* tábornok zászlókkal, seregekkel, lovas és gyalog hadak jüttenek mellém, úgy nemes vármegyéknek követjei, *úgyannyira, hogy egy hetet tulajdon csak az honnagium* (hódolati eskü)-tételben és az sok tiszteknek kinevezésében s *protectióknak expedálásában kellett eltöl-*

¹⁾ Sándor László Bezerédyék meghívó expedíciója számos, már kiadott kütfőben említetik. *Bercsenyi* Somorjáról 1704. jan. 12-én ezt írja Zólyom vgye kapitányának Radvánszky Jánosnak: »Új hírül azt írhatom Klónak, *hogy a Dunántúl valók nem várták azt, hogy mi menjünk által, hanem jó idein magok böcsületes főrendeket küldvén hozzánk*, *protectiókat vittek mind személyek- s mind jószágokra.* Generális Károlyi Sándor Uram feles hadakkal szerencsésen áthalment; csak harmadnap alatt is, reménlem, nagyobb útunk nyittatik ki.« (*Eredeti levél, gyűjteményemben.*)

teni.«¹⁾ Alig győzte az új ezredeket — régi jó katonákból — szervezni s a sok tiszti kinevezést és városok, községek, nemesek védleveleit iratni.

A hódításokban különösen két ezredes: Sándor László és Zarka Zsigmond működött rohamos, bámulatos sikerrel. Mialatt Károlyi Pápán az országrész legelölkelőbbjeinek: gr. Esterházy Dániel kir. ezredesnek — ki vice-generálisává lőn, — b. Cziráky Lászlónak, Szent-Györgyvölgyi b. Bakács Lukácsnak, b. Szapáry Péternek és Miklósnak, b. Viczay Ádámnak, Hevenessy János nádori ítélőmesternek s a legjava birtokos nemesség: az Acsády, Ajkay, Armpruszter, Babócsay, Bácsmegyey, Badicz, Benkő, Bessenyey, Bezerédy (János, Imre, Zsigmond, Mihály), Balogh (de Bér; Ádám), Bogtay, Csajághy, Csányi, Chernel, Daróczy, Domokos (de Zala-Kapoles), Egerváry, Enyedy, Fekete (Győri), Festetich (utóbb gróf), Fodor, Foky, Goda, Hajós, Hellepront, Horváth (de Szent-György, de Mankó-Bükk és de Simontornya), Hőgyész, Inkey (Loránth de Inke), Kajdacsy,²⁾ Káldy, Karner, Kazay, Kenessey, Kisfaludy (György, László, Zsigmond és Boldizsár), Konkoly-Thege, Lengyel (de Tóti), Luka, Mérey, Mesterházy, Meszlényi, Móry, Nádasdy (Darabos de Nádasd), Nagy (de Felső-Bükk), Naszvady, Niczky (János, György, Sándor), Noszlopy, Ostffy, Oroszy, Paragh, Pázmándy, Pethő, Radó, Ráttky (de Salamonfa; György, Ferencz, Boldizsár, id. és ifj. Dániel), Salomváry, Sándor (de Ságfalva; László, Ferencz, István), Súly, Sélylyey, Sibrik, Sigray, Somogyi (utóbb gróf), Szegedy (de Mező-Szeged; Bálint, Pál, Ignác), Szelestey, Szoby, Talián, Tarródy, Thassner, Török (de Thelekes), Újlaky, Véghegyi (Vechelius), Vidos, Witthnyédy, Zana, Zarka stb. családok tagjainak hűségesküjét fogadá: azalatt Sándor László a pápai őrségből és környékből alakult ezredével Veszprém alá száguldott, melynek várát Babócsay Ferencz

¹⁾ Károlyi Sándor Önéletírása, 72. t. Az ezeres-kapitányi diplomákat azután az illetők részére Bercsényi állította ki Somorján.

²⁾ *Kajdacsy Péter* gyalog-ezredes, győri nemes, mint Bercsényi grófnőnek még Vépről régi bizalmas tanácsadója, azután a grófi család udvari főemberévé lőn, s híven elkísérte őket még a száműzetésbe is.

és Zana György kapitányok azonnal megadák. Zanát eze-restől magához vévén, Székes-Fehérvár alá ment, s az ott lakos vitézek a csekélyszámú német őrseget megadásra kényszeríték; az ős koronázó város Rákóczié lőn. Hasonlóképen Simontornya vára.

Ekkor tájban történt, hogy a fejedelem 5000 emberrel a Duna jegén átküldvén Deák Ferencz és Hosvay Imre ezredekét, ezek b. Kreutz tbk. és Monasterlő rácz vajda 4000-nyi hadát Duna-Földvárnál meglepve, véres harc után teljesen szétverték, magát Kreutzot 200 némettel elfogták. a földvári várat megvevék s a Fehér- és Tolna-megyei rácz telepeket elpusztították, a bihari rácz dúlások viszonzásául. Monaszterlő szaladó ráczai rémülettel tölték el az egész aldunai, szerblakta tájakat. A baranyai alispán és bácskai praefectus, a buzgó magyar *Hellepront János*, — a ki vármegyéjéből és Tolnából szintén ezredet szervezett, — figyelmezteté Sándor Lászlókat a ráczság e nagy rémületére; kik is ezt melegeben fölhasználni kívánván, a három ezredes együtt reá rontott a bajai erődre s azt vitézül megvívá. Mire a vörösmarti révsánczból a rácz őrség ijedten kifutott. Mindkét erődben tömérdek kősz s élelmiszerek mellett sok ágyút, tarackot, szakállast, bombát, lőport nyert a kuruczság, nagy örömére Bercsényinek.¹⁾ A sánczokat lerontván, az ágyúkat, lőszereket magokkal vivék Siklós várába, melynek magyar őrsege hozzájuk esküdött. Innét Pécs alá szállván, (mely várost akkor jobbra ráczok lakták), felhívták a megadásra. Az alkudozásra a várbeliek fegyverszünetet kértek; Sándor László 2 órát adott. De ezalatt vitézeire a ráczok kilövellőzvé, a hitetlenségük miatt felbosszankodott vezénylő ezredes rohamot rendelt ellenök. S a kuruczok a falakat meghágván, 800 ráczot és németet konczolának le, és a várost iszonyúan feldúlták. Tömérdek prédát nyertek. Majd a Drávának kis-páli révsánczáit megvevé gr. Herberstein bródi cs. generális elkerge-

¹⁾ L. az Archivum Rákócianum I. oszt. I. kötetében 51—350. ll., különösen a 99., 108., 298—299. ll. s a Rákóczi-Tár II. 37. l. között egykorú leveleket és levélkivonatokat.

tésével Zana György; és Hellepronttal általköltözvén, mélyen bebarangolának Szlavoniába, behódoltatva vagy kipusztítva a ráczokat le egész a Száva vizéig. Valpó várát és Verőczét elfoglalták. Azonban a képtelen zsákmánylásnak esett katonaság a sok nyert prédával annyira hazaoszlott mellőlök, hogy Sándor László kénytelen volt martius elején személyesen feljöni Pápára, övéinek összeszedése végett.¹⁾

Míg e három ezres-kapitány a délkeleti vidékeken ennyi diadallal működött: a Károlytól Kanizsának indított Zarka Zsigmond ezen elhanyagolt várat s úgy a Szapáryak könnyű szerrel megnyitott Széchy-Sziget és Mura-Szombat várait, s azután a Murán átkelvén, Csáktornyát, Kotorit és velök az egész Muraközt be a Dráváig meghódítá; sőt utóbb Stýriában is ostrommal megvevé Ormosd (Fridau) várát, hol igen gazdag zsákmányra lett. Lotomberget, Regédét szintén keményen szorongatta.

Más ezredesek viszont más irányban hódítva, csakhamar meghódoltaták Panmonhalma, Tata, Oszesnek, Vázsonykő, Várpalotá, Csíkvár, Devecser, Szent-Grót, Osobáncz, Keszthely, Alsó- és Felső-Lindva, Dobra, s a Rába-menti Kesző, Sárvár, Körmend, Szent-Gotthárd, majd a Rábán fölüli Lébény-Szent-Miklós, Hédervár, Magyar-Óvár, Kapuvár, Kabold, Lákompak, Rohonc, Kőszeg, Ruszt, Fekete-város, Nezsider, Monyorókerék, Vörösvár, Kis-Marton, Borostyánkő várakat, erődtett városokat s kastélyokat. Borostyánkőben különösen szép tíz ágyút és számos löszert nyertenek. Károlyi csakhamar a Lajtához nyomúl vala elő s február elején hg. Esterházy Pál nádor kis-martoni pompás várpalotájában üté fel főhadiszállását. Az egész ország-részben nem maradt császári kézben egyéb vár, mint az igen erős *Győr*, de a melynek magyar őrségéből szintén sokan szöktek ki; *Esztergom*, a melyből Bottyán bizalmasan érintkezik vala a kuruczokkal, vagy e várnak meghódítását, vagy legalább saját kijövetelét ígervén²⁾; a félreeső

¹⁾ *Ugyanott* és Károlyi S. Önéletírásában.

²⁾ I. *Archivum Rákócziánium* I. oszt. I. köt. 93., 112., 205 II. s Beresényi leveleit Károlyihoz, Rákóczi-Tár II. 55. s 58. II.

s nem sok bajt okozó *Szigetvár*; továbbá *Soprony*, a mely már alkuban állt, de német polgárainak ravaszsága s Ocskay László hanyagsága miatt az utolsó órákban erős császári helyőrséget nyert; végre a határszéli *Fraknó*, *Lánzsér* és *Német-Újvár*. Ez utóbbinak ura gr. Batthyány Ferencz szintén érintkezett a kuruczokkal;¹⁾ sőt még Strattmann bécsi volt miniszterelnök vejének, a nem rég elhunyt gróf Batthyány Ádám horvát bánnak özvegye és árvái is oltalomleveleket váltának személyeik- és jószágaikra előbb Károlyi-, majd Rákóczi-tól.²⁾ A nádor unokaöccse, Pápa örökös-ura és főkapitánya gr. Esterházy Antal futva menekült nagybátyja várába Lánzsérba; azonban ő is levelezett titkon Károlyival s a kuruczokkal, kik birtokait kímélték; sőt tárházából »sub rosa« drágaköves, pompás török nyerget, kantárt, csórtárt stb. küldött kedveskedésül a fejedelemnek.³⁾

A kalocsai érsek s veszprémi püspök gr. Széchenyi Pál lakó vára Sümeg, — mint egyházfő s békeközvetítő — és Szalonak, gr. Batthyány Ádám árváié, uraik kértére semlegességben maradának; nem ellenségeskedtek, s a kuruczok szabadon ki- és bejártak beléjük. Kőszegen, a kincstári jószágok s javadalmak kezelésére, dicasterium alakult, melynek feje Hevenessy János, az országrész hódolatát bejelentendő, fényes küldöttséggel s az Esterházy Antaltól szolgáltatott díszajándékokkal készül vala a fejedelemhez.⁴⁾

Savoyai Eugen a cs. hadakat — mintegy 5000 embert — az austriai határok védelmére a Lajtához és

¹⁾ I. Archiv. Rákócz. 118. l.

²⁾ »Mi Fejedelem F. V. Rákóczi Ferencz, etc. Megértvén édes Hazánk szabadítása mellett való indulatunkat néhai *Migós Gróf Bottyáni Ádám árvái*, Hazánkhoz s Hozzáink való szereteteknek s *hűségnek* megbizonyítására, *nálunk, táborunkban magokat bejelentették*, kívánván egyszersmind Protectionális-Levelünket magok személyek s jószágok iránt.« Oltalomlevelet ad tehát számukra. Költ Gyöngyös városából, die 29. Martij 1704. (S. k. aláírt, *eredeti*, nagypecsétes oklevél a hg. Batthyány-levéltárban Körmenden. »Memorabilia, nro 1385.«) V. ö. Károlyi S. Önéletírásával, 86. l.

³⁾ I. Archivum Rákócianum, I. oszt. I. köt. 112., 113., 116., 120., 121. s 124. II.

⁴⁾ *Ugyanott*, 114, 115, 116. l.

Fischához, Hainburg, Petronell, Bruck, Német-Újhely, Ebenfurt, Pottendorf, Fischament stb. várakba, városokba rendelé, — a kuruczok pedig az ép ekkor Passautól Linczhez tetemes haderővel, különösen nagy tüzerkészlettel (40 faltörő-ágyúval, 20 bomba-mozsárral), előnyomult bajor választófejedelem közeledését lesték-várták, hogy vele Bécs alatt egyesüljenek.¹⁾

Ettől a bajor-francia-magyar egyesüléstől Bécsben nagyon féltek a császár és ministerei, kivált a mióta Miksa-Emánuel Gronsfeld tábornokot megvervén, a neumarki sáncokat bevette, Linczet elfoglalá, s tudták, hogy nagy vár-vívó ágyú-park van vele. A helyzetet rosszabbnak tartották, mint 1683-ban volt. Már arról is tanácskozás folyt, hogy a császár elhagyja Bécset; de hová menjen? Prága a bajorokhoz, Grác a magyarokhoz esik közel; s félő, hogy távoztával a bécsi nép föllázad.²⁾ Elégséges haderőkkel — Schlick megveretése után — főképen a magyarok ellen nem rendelkezvén: más módokat kellett a szükségnek e kemény kényszere alatt igénybe venniök a kurucz fölkelés lecsillapításának megkísérlésére. Az első Ágost lengyel király volt, a ki békeközvetítését Rákóczinál felajánlá a bécsi udvarnak; a császár sem el nem fogadta, sem el nem utasítá az ajánlatot.³⁾ Hedges angol külügyminister dec. 10-kén hasonló megbízással látta el Whitworth bécsi britt ügyvivőt; Hamel-Bruyninx hollandi követ pedig január 11-kén vőn ugyanily utasítást kormányától. E két megbízott eleget sürgette is a bécsi ministeriumot, de — ámbár az ő ajánlataikat, mint szoros szövetségeseket — vissza nem utasíthatták: jelentéseik telvék panaszokkal, hogy a császár gyöngesége s határozatlansága miatt semmire sem mehetnek.⁴⁾ Leopold gőgös lelke visszaborzadt a gondolattól, hogy »fellázadt alattvalói-

¹⁾ L. *ugyanott*, Bercsényi utasítását Károlyihoz, 58. l., továbbá u. o. 66., 206., 214. és 316. ll.

²⁾ L. *Whitworth* követjelentéseit, január 16-káról; Arch. Rákócz. II. oszt. I. köf. 101. és 107—108. l.

³⁾ U. o. 98. l.

⁴⁾ L. *ugyanott*, az 1703. decemberi és 1704. januári követjelentésekben több helyütt.

val« idegen hatalmak közvetítése mellett kelljen alkudoznia. Inkább hajlott tehát a Savoyai Eugen ajánlotta módokra. Eugen külön-külön kívánta volna Bercsényit és Rákóczit megnyerni, ha lehet, őket egymástól elválasztani, egyenként — kit-kit a maga módja szerint — lekenyerezvén. A bécsi udvar az eszközökben nem volt válogatós soha, de legkivált I. Lipót korában. Savoyai Jenő a régi időkből jól ismerte Rákóczit: egy utczában, egymással átellenben állottak bécsi palotáik. Nem volt előtte titok az ifjú fejedelemnek egy gyöngéd viszonya, mely őt a bécsi előkelő társaság egy szép úrnőjéhez fűzte volt. Most tehát, Rákóczinak fiatal korára számítva, Eugen tanácsára, ezt a szép úrhölgyet küldötték el még karácsony tájban — ki tudja, miféle csábító megbízásokkal — Tokajba, a fejedelemhez. Azonban a be nem avatott budai cs. parancsnok b. Pfeffershoven tábornok előtt gyanúsnak tűnt fel a Rákóczizhoz igyekvő úrnő dolga, s letartóztatta őt. Eugen felbosszankodva, külön gyorsfutár által írt a nyakára: bocsássa el rögtön a menyecskét, — hadd menjen Tokajba.¹⁾ Bizonyára el is ment, — de, mint a következmények igazolják: Rákóczival nem boldogult semmire.

Míg tehát az ifjú fejedelemre a szerelem hatalmával akarnak vala hatni: Bercsényi megnyerésére egyéb rúgókat mozgattak meg. Eugen a fősúlyt különösen az ő megtáborítására fektette, mint a ki a forradalomnak valódi feje, lelke és — a Savoyai hg. nézete szerint — Rákóczinak korlátlan vezetője, uralója volt. Az egykorúak, magyarok úgy, miként külföldiek, (mint már az II. köt. 417 — 419. ll. említők, hol a saját véleményünket is elmondtuk), határtalan befolyást tulajdonítanak Rákóczira az őt szellemileg fölülmúló Bercsényinek. A jelenkor idegen írói, pl. a legújabb nagy történeti mű, a »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« szerzői, hasonlóképen; s ugyanezt a nézetet vallja e genialis hadvezér és államférfi életírója *Arneth* is. Arneth, — ki Rákóczinak személyi lovagias tulajdonait: daliás alakját, fejedelmi megjelenését, megnyerő modorát, rettenthetlen bátorsá-

¹⁾ *Whitworth* jelentése január 5-kéről; u. o. 89. l.

gát, stb. készséggel elismeri ugyan, de szellemi képességeire nem sokat ad, — ekként vezeti be a Beresényivel Eugen tanácsára megkezdett alkudozások történetét:

»Ein bedeutenderer Mann (t. i. Rákóczi) war Rákóczi's vornehmster Rathgeber, der Oberbefehlshaber seiner gesamten Streitmacht, Graf Niclas Beresényi. *Ihn sah Eugen gleich Anfangs, als den eigentlichen Leiter Rákóczi's, als die Seele des Aufstandes an.* Er hatte Rákóczi in Polen empfangen, ihn zu offenem Aufstande gegen den Kaiser gestachelt, die ersten Verbindungen mit dem französischen Hofe und mit den verschiedenen polnischen Grossen angeknüpft. Er war zuerst mit einem starken Reitercorps zu Rákóczi gezogen, wodurch den Insurgenten Kraft und Halt verliehen wurde. *Er hatte nun aber auch einen unbeschränkten Einfluss auf Rákóczi gewonnen, und die Leitung der Kriegsoperationen, wie der Unterhandlungen, lag völlig in seiner Hand.*« ¹⁾

Beresényi mélységes hazafiúi lelkét és benső, hű szeretetét Rákóczi iránt azonban Savoyai Eugen nem ismeri való, és még kevésbbé eszköze: hg. Esterházy Pál nádor, Beresényi atyjának jó barátja s néki gyermekkorá óta ismerőse. Ők a nagy tehetségekkel megáldott kurucz fővezérről azt hivék, hogy ép ilyen nagy ambíciókkal is bír, a melyek ha személyére nézve ki fognak elégíttetni, — könnyen megbékél. Nála nélkül pedig a forradalom magától elalszik. Ő kelté föl, ha ő akarja: le is csillapítja. Eugen javaslatára eltökélé tehát a bécsi udvar, hogy a grófot fényes ígéretekkel meg kell nyerni s a fejedelemtől elválasztani. Erré nézve az első lépések megtételével a nádort bízták meg, kinek már a Beresényi által kedvelt Pýber odaküldetésében is volt része. ²⁾ Esterházy, Bécsből 1703. dec. 18-án kelt levelével legelőször csakugyan Pýber László almýsiai püspök és esztergomi nagypréposthoz fordul; előadván, hogy a korona és a fölhaborodott nemzet közt, nádori tisztéhez képest közbenjárni óhajt: fölkeri a püspököt, eszközöljön ki gr. Beresényi Miklóstól *salvus conductust*, hozzá küldendő megbízottja részére. ³⁾

¹⁾ Alfred Ritter v. *Arneth*: »Prinz Eugen von Savoyen«, I. köt. 227. l.

²⁾ L. *Withworth* jelentését jan. 5-kéről 89. l.

³⁾ *Egykorú másolat*, a hg. Esterházyak kis-martoni levéltárá-

E megbízott a nádor első titkára, Jeszenszky István volt. Bercsenyi készséggel küldé meg az útlevelet számára, de azonnal tudósítá a dologrúl Rákóczi, »előadván az okokat, a melyek arra bírták, hogy így cselekedjék.« A fejedelem előterjeszté az ügyet akkoriban körülötte levő főbb híveinek: Vay Ádám, Ráday Pál, Buday István, Kajalý Pál, Jánoky Zsigmond, Pápai János, Török András, Okolicsányi Mihálynak, Lónyay Ferencz- és Királyfalvi Gerhárt Györgynek, többnyire udv. tanácsosainak. Kik, talán az egy Törököt kivéve, véletlenül valamennyin protestánsok valának; azért, Bercsenyi buzgó katholicizmusától s különben is, ismert szellemi fölénytől és vas-erélyétől tartva, nem óhajtották, hogy a békealkudozások szálaí az ő kezeiben pontosúljanak össze. S mindjárt megkezdődtek ellene a gyanúsítások, melyekről Rákóczi, a maga nemes szerénységében, lelke teljes őszinteségével ekként nyilatkozik:

»Bercsenyi grófot mindenki ismerte, engem pedig nagyon kevesen, s ezek is — tekintve fiatalságomat — képtelennek tartottak bármely hadi vagy politikai ügy vezetésére, és mindent a grófnak tulajdonítának.¹⁾ . . . Én, noha eljárását (az útlevél elküldése tárgyában) helybenhagyám: még is erős gyanút támasztott az, a körülöttem levő nagyokban Bercsenyi hűsége iránt. Infettek, hogy vigyázzak az ország és önmön ügyeimre, *nehogy Bercsenyi a maga személyét illetőleg kiegyezkedjék a bécsi udvarral, elhagyván a közügyet.* Részemről épen nem kételkedtem a gróf hűségében, ki hozzám őszinte barátsággal ragaszkodott, — azonban ily viszonyok között úgy a fölötte nagy bizalom, valamint a legesekélyebb bizalmatlan-

ban. Ezt Bécsben másnap már tudták; *Gálya András* újságolja innét 1703. dec. 19-kéről Pápára gr. Esterházy Antalnak: »Ő Herczegsége Bercsenyirez ablegatiót instituálni fog; megvalik, ha lehet-e componálni az malecontentusokat?» (*Eredeti levél* az orsz. ltárban; Rákóczi-lýmbus.)

¹⁾ *Gr. Forgách Simon* pl. azt beszélé későbbben (1706. elején) Rákócziról b. Andrassy Istvánnak, hogy a fejedelem . . . »senkivel nem gondol, tanácsát, opinióját másoknak be nem veszi, sőt megcsúfolja, *hanem Mlgos Fő-Generális Bercsenyi Uram* s a francia generális (XIV. Lajos követe, Des Alleurs örgróf) *merő praeceptorai.*« Andrassy István vallomásai Forgách ügyében, 1707-ből. *Eredeti,* a gr. Forgách-ltárban.)

ság is egyaránt veszélyesnek látszott. Mert attól tarthattam, hogy az első miatt úgy fogok feltűnni, mint minden előrelátás nélküli gyöngé elme, a ki Beresényi tanácsaitól vakon vezettetik; a második miatt pedig félhettem, hogy bizalmatlansággommal megsértvén legjobb barátomat, okot ne adjak neki saját ügyeiről gondoskodni. Ezen okokból írván a grófnak, őszintén feltárám előtte az ellene támadt majdnem általános gyanút, hogy tudtomon kívül politikai ügyekbe avatkozott. Egyszersmind rendíthetetlen bizalmamról biztosítottam; s hogy leveletem a követnek (ha az nem magyar lenne is) megmutathassa: latinul írék, és kértem őt: világosítsa föl e küldöttet arról, hogy a béke ügye nem csupán töle, de az egész nemzetől függ, a mely nem egyesek érdekeiért, hanem a közszabadságért fogott fegyvert. Károlyit ekkor még nem igen ismerém, ő pedig engem az ügyek vezetésére teljesen képtelennek tartott, s azt hívé, hogy mindent Beresényi akarata szerint teszek.«¹⁾

Mily tapintatosan, mennyire észszerűleg intézkedett e kényes ügyben Rákóczi, s mennyire nem vezetetti vala magát vakon Beresényitől, — e sorok mutatják. A nádori megbízott, Jeszenszky, a mint a kívánt útlevel Pýber útján Esterházyhoz érkezett, urának utasításaival azonnal leutazván Pozsonyba, itt Eugen herczegtől további utasításokat vón, és kiment a szempezi táborra, hol őt Beresényi táncpén karácsony napján fogadá. Előterjesztései bizalmas természetűek, szóbeliek valának. A nádor, közbenjárói tisztere hivatkozva, kérdezteté: mik a magyarok fegyverre kelésének okai? Felhívá őket a mielőbbi megalkuvásra, az udvar részéről kilátásba helyezvén, hogy ő Felsége az ország szabadságát, alkotmányát helyreállítandja; Rákóczinak a hozott főbenjáró ítélet által elvett rangját, méltóságait, jószágait vissza fogja adni²⁾; általános amnyístiát hirdetend, a föl-

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 82—83. l.

²⁾ Rákóczinak fejedelmi czímét a bécsi ministerek a békétárgyalási *hivatalos* iratokban mindenütt gondosan mellőzik (a félhivatalos levelezésben ugyan »Princeps«-nek írják ők is), és csak »*Dominus* Rákóczi«-ról beszélnek; ellenben a Beresényi neve előtt mindig ott áll a »*Comes*«, még Lipót császár írataiban is. (L. pl. *Széchényi Pál* kalocsai érsek levelezéseit Millernél, stb.) Innét következteljük, hogy a Beresényi ellen hozott elmarasztaló ítélet *nem publicáltatott soha*.

kelés főnökeinek érdekeire pedig különös tekintettel lesz.¹⁾ Ezen utolsó pontból kifolyólag azután az udvar részéről Bercsényinek fényes főhivatal, cím- és rangemelés, tetemes jószágadományozások ígértetnek, ha a béke művét hatalmas befolyásával előmozdítandja.²⁾

Ily kecsegtetésekkel törekedtek a forradalom vezérét személyig elcsábítani, megnyerni és Rákóczitól elválasztani. A tiszta hazafiságú, aczélszilárd jellemű férfiú azonban meg nem tántorodék. Azt válaszolá a követnek, hogy nem a maga és családja érdekei emeléscért, nem anyagi gyarapodásért: hanem elnyomatott nemzete felszabadításáért kötött fegyvert, úgy, mint Rákóczi. Hogyan kérdezheti a fölkelés okait a nádor? — a ki az alkotmány fölforgatásában önmaga is bűnrészes, s azért közbenjárása el nem fogadható; sőt neki volna közbenjáróra szüksége a nemzetenél. Továbbá, a hadakozás megszüntetése nem ötöle, Bercsényitől, függ: hanem a fegyvert fogott országrendektől és Rákóczitól, a kivel az ajánlatokat közölni fogja s válaszát megküldendi. Egyéb-iránt a mi őt, a grófot illeti: tudtúl adhatja a nádornak és Savoyai Eugen herczegnek, hogy ő az annak módja szerint létesítendő valódi, jó kiegyezéstől *épen nem idegen*, föltétvén, ha ezt törvényes országgyűlés alkotandja meg, olyas országgyűlést értve ez alatt, a minőket hajdan Bethlen Gábor s utóbb Thököly tartottak, — ők hívnák össze, de azért a tárgyalásokon Leopold biztosai is megjelenhetnének.³⁾

Ez vala a főtábornok választának lényege, a mint a szüksézáví forrásokból kivehető. Mindent — tántoríthatlan hívsége, őszinte barátsága jeléül a neki személyére nézve tett fényes ajánlatokat is -- sietett közölni a fejedelemmel, a ki válaszából a többit mind helyeslé, csupán az országgyűlést illető részt nem; attól tart vala ugyanis, hogy a rendek — pl. a vallásügyi kérdésben — önmagok közt meghasonlhatuának, vagy, ha nem is: a bécsi udvar minden bizonynyal azon fog

¹⁾ L. *Withworth* britt követ dec. 29-iki jelentését, id. h. 85. l. A Bercsényinek tett csábító ígéretekről alább bővebben leszen szó.

²⁾ U. o. és a *Hist. des Révol. de Hongrie*, II. köt. 104—105. l.

³⁾ U. o.

igyekezni, hogy köztük meglasonlást idézzon elő, s így az országgyűlés a fölkelés egységének, erejének csak kárára szolgálna.¹⁾

A nádor — mint több levelében hangsúlyozza — s úgy Savoyai Eugen és vele az udvar is, különös súlyt fektettek Bercsényi nyilatkozatának ama pontjára, hogy ő a békés kiegyenlítéstől épen nem idegenkedik; megragadván tehát az irányadó férfiú e kijelentésével nyújtott alkalmat, a kiegyezés művének útját többféle módokon iparkodnak vala egyengetni. A császár, hogy engesztelékeny hajlamot mutasson, Rákóczinak német-újhelyi volt fogolytársait, a még mindig letartóztatva levő b. Szirmay István ítélőmestert, Okolicsányi Pált és Szluha Ferenczet szabadokká tevő; (az utóbbi sietett is kuruczczá lenni). Gyanítva továbbá, hogy a nádor közbenjárása ellen az eléggületlen magyarok kifogást emelendnek, — a mit aztán Bercsényi válasza igazolt, — b. Scavinióni udv. kincstárnok által felszólíttatá gr. Széchenyi Pál kalocsai érseket: nem volna-e hajlandó a békealkudozások vezetésére? E nagyérdemű egyházfőt, buzgó magyarságáért s szókimondó természetéért, Bécsben nem kedvelték ugyan: de bíztak hű dinasticus érzelmeiben, és mert nemzetbeliei között közbecsülésben állván, az ő közvetítése több sikert ígért, mint a magát s hivatali tekintélyét egészen lejárt nádoré, — kénytelen-kelletlenül is őhozzá kellett fordulniok. S miután a hazafias egyháznagy a közbenjárásra, válaszában késznek ajánlkozék: Lipót 1704. január 2-ikán kinevezé őt békebiztossá,²⁾ mellé rendelve még társbiztoskúl Szirmayt, Okolicsányit és az érsek bizalmasát, Viza János kalocsai nagyprépost cz. püspököt, kit csakhamar leküldtek hozzá Sümegre. Itt látogatá meg jan. 13-kán Károlyi Sándor is Széchenyit, és hosszasan tanácskozva, az érsek tüstént futárt indított levelével Bercsényihez, tudatandó vele megbízatását, s találkozásra hely és időpont kijelölését kérte. A fővezér a lébény-szent-miklósi kastélyba január

¹⁾ L. Rákóczi ebbeli nézetét Széchenyi Pál érsekhez 1704. febr. 4-kén Miskolczról írt levelében kifejtve. (*Millernél.*)

²⁾ L. *Miller* Széchenyi-Epistolariumát, I. k. 47. l. s ugyanitt folytatólág a béketárgyalási többi levelezéseket,

28-kára tűző ki az összejövetelt;¹⁾ egyszersmind Károlyit és a nála tisztelegni kívánó dunántúli tíz vármegye s hadi rendek küldöttségét is ide rendelé. Rákóczit a dologról tudósította, s 27-kén fényes kísérettel átment Somorjáról a megnevezett kastélyba. Itt fogadá aztán a rendek hódoló követtségét, s hűségesküjüket a fejedelem nevében átvevé. És fogadá a szintén nagy kísérettel érkező érseket. A békeértekezletben csak hárman vettek részt: egy részről Széchenyi, más részről Bercsényi s Károlyi. Az utóbbiak elősorolták a főbb sérelmeket, melyek a nemzetet fegyverfogásra kényszeríték; s a mi már ezeknek orvoslása módját illeti: nekik a nádor közbenjárása nem kell, mert annak hatásköre bomlásra jutott, annyira, hogy magának is közbenjárókra volna szüksége; országgyűlést Leopold nem hívhat össze: minthogy valamennyi vármegye Rákóczitól vált immár függővé, s más részt, ők szándékoznak valami gyűlést tartani; továbbá, ha sikerülne is megegyezésre jutni, fölvetették a kérdést: ki vállaland kezességet az annyiszor megszegett királyi szó ezentúli hű megtartásáért? Kűlhatalmasságok garantiája nélkül — annyi megcsalás után — ők nem békülhetnek; fegyvernyugvásról pedig szó sem lehet. Egyébiránt kijelentették, hogy mindezek csak *az ő egyéni nézeteik*, Rákóczi tudta nélkül ők magokat semmire nem kötelezhetik; forduljon tehát az érsek a fejedelemhez, értekezlet összehívása végett. Széchenyi elfogadá tanácsukat, és írt azonnal Rákóczinak, a császárt pedig mindenről tudósítván, maga is azt ajánlá neki, hogy az ügyek illetén állásában, néhány külföldi fejedelmet kellene fölkeríteni a békeközvetítésre.²⁾

¹⁾ »Méltóságos kalocsai érsek urannak íme írtam, — említi Károlyihoz Somorjáról 1704. jan. 19-kén intézett levelében *Bercsényi*, — kész vagyok, mielt mehetek, *Szent-Miklósig is, s ha az hadak közöl lehetne, Sümegig is mennem*. Nem tudom most ő Nga hollétét; szolgáltassa kezéhez Kgmed, kérem.« (Archív. Rákócz. I. oszt. I. köt. 59. l.)

²⁾ *Bercsényi*, az értekezlet befejezte után visszatért 29-kén Rajkára s onnét a bomladozó jégen át még az nap Somorjára; 1704. január 30-kán már innét tudósítja Radvánszky Jánost: »Fegyverünk Dunántúl nagyon terjedett, úgy, hogy Lánzsér és Fraknón kívül az

Rákóczi helyeselte Bercsényi eljárását, s az érsekhez febr. 5-kén Miskolczról intézett válaszában a dolgok mélyére hatolva, kifejté véleményét, s külföldi garansokul a svéd és porosz királyokat, Lengyelországot és a velencei köztársaságot hozá javaslatba; egyszersmind a tartandó békeértekezlet helyéül előbb Vácot, majd — febr. 29-kén — Gyöngyös városát tűzte ki s időhatárul martius 17-két. Mire Lipót császár febr. 11-iki levelében csodálkozását fejező ki az érsek előtt, hogy az elidegenedett magyarok miért kívánnak közbenjárókul külföldi uralkodókat? mért nem inkább az ő fiát Józsefet, a ki koronázott királyuk? Egyszersmind mellékelé Józsefnek ugyane napról kelt levelét, a melyben ez késznek nyilatkozik elvállalni a közbenjárást császári atyjánál, ha erre a magyarok által — a kiknek ő sohasem vétett, — illő módon fölkéretik. Széchenyi igyekezett is ennek elfogadására levele és Okolicsányi Pál által reábírní Rákóczit: de a fejedelem nem tágitott, megmaradt a külföldi közvetítés és biztosíték követelése mellett, s egyelőre a háború okait ékes tollal kifejtő terjedelmes manifestumot (a híres »*Recrudescunt*....«-ot) intézett Európa minden népéhez s államaihoz.

A fejedelmet e közben nagy megtiszteltetés érte. Neve, Bercsényiével együtt, győzelmeik hírével bezengé már ekkor a világot, s a szabadságszerető lengyelek büszkéek valának az ő egykori bűjdöső vendégeikre. A politikai viszonyok náluk is mindegyre bonyolódtak. A XII. Károly által országából már-már kiszorított Ágost királyt a varsói országgyűlés 1704. január 24-kén trónvesztettnek, a még veletartókat hazaárulóknak nyilatkoztatván, kimondotta az interregnumot. Az országgyűlés elnöke pedig, Radzieiowski bíbornok-prímás, — megemlékezvén az ő hajdani lowitzi láto-gatóiról, — a korona marsalljával Lubomirski herczeggel, Sieniawskival és a Rákóczival barátságban élő más lengyel főurakkal egyetértve, követet küldött a magyar fejedelemhez, s följajnlá neki, — a svéd királynak is hallgatag bele-

egész erősségeik, úgy Fejérvár is mind meghajlott.* (*Eredeti levélgyűjteményben.*)

egyezésével, — a *lengyel koronát*. E követet Rákóczi Mikolczon, február elején fogadá, — ugyanide érkezett hozzá Ágost követe is, ki őt ura barátságáról s arról biztosítá, hogy Ágost nem fog segédet nyújtani a fölkelt magyarok ellen Lipót császárnak. Rákóczi az utóbbi küldöttet Ágosthoz barátságos üzenettel visszabocsátván, — minthogy hazaszerető nemes lelke szerénységében a lengyelországi primásnak adandó válasz iránt azonnal tisztában volt magával: ennek megbízottjával Ráday Pál és Okolicsányi Mihály személyében saját követeit küldé Radzieowskihoz és utána XII. Károlyhoz, a következő utasítással:

Tolmácsolják a bíbornoknak és a korona-marsallnak baráti jóindulatukért legmelegebb köszönetét, s fejtsek ki előttök az okokat, hogy ő — Rákóczi — miért nem fogadhatja el a lengyel koronát; ugyanis ő sem önnön becsületével, sem hazája érdekeivel összeegyeztethetőnek nem tartja, hogy nemzetének ily válságos állapotában ennek igaz ügyét idegen országok koronájáért, saját előmeneteléért cserben s hazáját odahagyja, »kitévén ezt az által a legnagyobb veszedelemnek, t. i. a németek vas-igájának, hogy szabadságának még azon árnyékát is elveszítse, mely eddig megmaradt.« A svéd királyt pedig emlékeztessék az ennek őse és az ő széppapja I. Rákóczi György fejedelem között utódaikra is kötelezőleg kötött véd- és dacszövetségi szerződésre; s kéri általok: engedje meg 6000 svéd harczosnak zsoldba fogadását.¹⁾

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 58. l. és *Szalay Lászlónál*, VI. köt. 152—153. l. Mennyire igaza volt a chronologiai rendre nézve Szalaynak, midőn ez eseményt az 1704-ik év elejére tevő: bizonyítják Rákóczi podhering-szentmiklósi tisztartójának fennmaradt számadásai és azokban e tétel: »*Anno 1704. die 14. Februarj. Tek. Nztes Ráday Pál és Okolicsányi Mihály uraimék Lengyelországban, Urunk követésében felmenőcn, Zavadkárúl két szolgáljokat és három paripákat Podheringben küldtenek,*« stb. (*Eredeti*, az orsz. ltárban, Rákóczi-lýmbus.) Ebből tisztán meghatározható e követjárás ideje. — Érdekes, hogy Rákóczinak lengyel királylyá tervezett megválasztatásáról Hollandia bécsi követe *Hamel-Bruyninx* is hírt kapott; ugyanis 1704. mártius havában kormányához tett jelentésében írja: »... quelques uns se flattoient (t. i. a magyarok közül), que le Prince Rakoczi seroit élu Roy de Pologne,« etc. (L. Archiv. Rákócz. II. o. I. k. 226. l.)

Tehát a lengyel korona — a melynek elnyeréseért II. Rákóczi György trónvesztessé lőn és utóljára elvérzett. — íme, önként hull vala ölébe unokájának, de a ki azt, önzetlen honszerelméből, visszautasítá, és pedig úgy ekkor, mint később, három év múlva.

Bercsényit viszont, ugyane február havában, a bécsi udvar kísértette, rangjához képest hasonló fényes ajánlatok tételével. Sőt az udvar, eddig letartóztatott feleségét is Stýriából visszahivatva, most szabadon, férjéhez bocsátá, *»oly reménynyel, — jegyzi meg Szalay László, — hogy Bercsényit talán elvonhatják Rákóczitól!«* (145. l.) De a grófnőnek szabadon bocsátásáról alább; ez csupán *egyik* édesgetés volt a kurucz fővezér számára, mely a tulajdonképi csábítási kísérlethez csak hozzájárult. A bécsi köröknek főtörék-vésük lévén *Bercsényi megnyerése*, a Pozsonyból január 17-kén a cs. székvárosba visszatért Savoyai Eugen herceg azt javaslá I. Lipótnak, hogy a Bercsényi által Jeszenszkynek tett ama nyilatkozatra hivatkozva: *»ő a maga részéről a béküléstől nem idegenkedik«,* ismét *salvus conductus* kéressék tőle, a nádortól hozzá indítandó újabb, speciális követtség számára; s ezen, a gróf személyéhez járuló követtség által aztán, a közügyekre vonatkozó utasítás mellett, a Bercsényi áthajlítására irányuló bizalmas ígéretek *most már pozitívabban* ismételtessenek. Hogy pedig Széchenyi érsek e háta mögött folyó alkudozások miatt sértve ne érezze magát: közöltessék vele a követek utasítása, és tudassa az érsekkel e küldetés szükséges voltát magyarázó levélben a nádor, sőt maga az uralkodó is. Jenő herceg javaslatai elfogadtatván, Bercsényitől újabb *salvus conductus* kéretett, b. Tolvaý Gábor nádori ítélőmester és ismét Jeszenszky István részére, mint a kik e küldetésre kiszemelve valának. Így jött létre Leopoldnak febr. 11-kén s Esterházy nádornak 12-kén Széchenyi Pálhoz intézett levele;¹⁾ az elsőhöz

¹⁾ L. Leopold levelét a hozzácsatolt Utasítással Millernél 81. s köv. II. és Esterházyénak egykorú másolatát a kis-martoni hgi levéltárban; közölve van ez utóbbi Millernél is, de a dátumnak olvasási hibájából, téves korrendben, a 237—38-ik lapon, mint »12. Mai 1705.« kelt levél, holott a kis-martoni példányon világosan »12. Februárj

a Tolvaïnak és Jeszenszkynek szóló, még január 24-kén kelt nyílt utasítás másolata is csatoltatván.

Ez tíz pontból áll, melyek közül itt különösen kettőt vélünk kiemelendőknek, a 4-ik és 7-iket. »A föntemlített Gróf Bercsényi Úrhoz járulván újlag, — így szól a 4-ik, — *az én, úgymint nádorispán nevében, a legudvariasabban jelentsék üdvözlétemet és terjeszszék eléje, hogy titkárom által, ennek visszatértével, mily kedvesen (peramanter) érttettem vala, hogy a nevezett Gróf Úr lelke a megbéküléstől és barátságos kiegyezéstől nem idegenkedik,*« — könnyen fog tehát sikerülni a zendülés lecsillapítása.¹⁾ A 7-ik pontban pedig ismét igen kimerítően és hathatósan ajánltatik, mint legcélszerűbb út és mód, a József király közbenjáróságának elfogadása, a külföldi hatalmaké helyett.

Egyébiránt ezen és a közdolgokat illető többi pontok a gyöngyösi értekezleten vitattattak meg érdemileg. Minket, mint Bercsényi életíróját, közelebbről a 4-dik ponthoz fűződő ama *bizalmas ajánlatok* érdekelnek, melyek a gróf megnyerése, lekenyerezése érdekében tétettek. Míg a Jeszenszky által első ízben tett ily célú ígéretek inkább csak általánosságban valának tartva: most már — a jószágadományozások ígéletén kívül — azt is kijelenté az udvar, hogy minő fényes állást szánt ő Főlsége Bercsényinek, ha a békére hajlik; t. i. *a magyar kir. udvari főcancellári méltóságot*. Az erre vonatkozó nagyérdekű államirat ugyancsak a magy. kir. udv. cancellária levéltárában maradt fenn, eredetileg titkos jegyekben írva; czíme:

»Scriptura compromissa in puncto 12., de conclusorum garantia. *Claris secreta pro reductione Comitis Nicolai Bercsényi tentanda.*« 18 pontból áll, melyeket íme ismertetünk.

1704.« áll. Ugyancsak Kis-Martonban megvan a nádor Bécsből 1704. febr. 11-kén Bercsényihez intézett levelének egykorú latin fordítású mása is, melyben *salvus conductus* milhamarabbi küldését kéri a pozsonyi várparancsnok kezéhez, *Tolvaï* és *Jeszenszky* számára.

¹⁾ *Müllernél*, 88. l. Az Utasítás végén pedig a nádor magasztalva szól Bercsényi fényes elméjéről: »His itaque propositis... non dubito *Dominum Comitem Bercsényi perspicacitate sua, qua pollet, facile penetraturum,*« etc. 94. l.

I. *Bizonyos, hogy Rákóczi Ferenczet s híveit tanácsokkal és tetteikkel Bercsényi gróf igazgatja s tartja fenn: szükséges tehát, hogy az egyik a másikától elválasztassék.*¹⁾ (Egészen a Savoyai Jenő eszejárása!)

II. A nevezett gróf sohasem fog kiegyezkedni tekintélyes országos méltóság elnyerése, vagy megtisztelő és hasznos előléptetés (promotio) általi kitüntetés teljes biztosítása nélkül az udvar részéről.

III. *Tanácsosabb, hogy ő az országon kívül, mint belől éljen; mert, ha udvari hivatalba helyeztetik, részint a melléje adandó tanácsosok, részint a belső titkos tanács, részint pedig ő cs. és kir. Fölségének jelenléte által megakadályoztatik abban, hogy jövődre vissza ne térhessen előbbeni útjára. Ellenben, ha az országban marad: mint hadra termelt férfitól, ámbátor kibékíttessék is, mindig félni kell tőle.*²⁾

IV. Azon udvari hivatal, mely gr. Bercsényinek felajánlandó volna, s a melyre ő a legnagyobb mértékben képes: a magyar udvari cancellárság.³⁾ Különben is, a világi méltóságokat a világiak magoknak igénylik az egyháziaktól; l. az 1606. évi bécsi békekötés 2. és 5. §-ait, a melyekre hivatkozással történhetnék a grófnak e méltóságba iktatása.

V. A gróf e kineveztetése meg fogná szüntetni a magyaroknak annyira élénk követelését a külföldi fejedelmek garantiáját illetőleg, látván, hogy egy az ő főnökeik közül helyeztetik eme méltóságba, a kitől fog függeni az alko-

¹⁾ *Eredetiben*: »Certum est, quod Comes *Bercenius* consilio et opere Franciscum *Ragoczy*« (e nevek orthographiájából látszik, hogy az írat szerzője *nem* magyar ember volt.) »ejusque adhaerentes dirigat ac sustentet; adeoque necessaria est divisio aut separatio minus ab altero.«

²⁾ *Eredetiben*: »Consultius est, ut extra, quam intra Regnum permaneat. Nam in munere Aulico, quo fungi posset, tum per Consiliarios adjunctos, tum per intimam Conferentiam, tum per Sacr. Caes. Regiaeque Majestatis praesentiam in futurum recalcitrare non poterit. Intra Regnum vero, vir armiger, quamvis pacificatus, semper erit timendus.«

³⁾ Munus, quod Comiti Bercenio posset offerri et pro quo est capacissimus, esset Aulico-Hungaricus Cancellarius.«

tandó czikkelyek (végzések) megtartása. A cancelláriában kell ugyanis tüzetesen megvitattatni a többi udvari dicasteriumok valamennyi határozványainak s rendeleteinek, melyeket az ország sérelmeseknek tart.

VI. *Gróf Bercsenyi tehát ezen törvényes okkal igazolhatná honfitársai előtt soraikból való kiválását*; ¹⁾ továbbá azzal, hogy az ő kineveztetése által oly udv. cancellár állítatnék, a kiben mind a catholicusok, mind az acatholicusok, mind pedig a fegyvertfogott rendek bizalmat helyeznek. Ily bizalommal egyházi férfiú iránt más vallású egyének nem viseltetnek.

VII. Ha maga gr. Bercsenyi vonna be a békealkudozásokba másokat, — ezzel a legtöbb nehézség el lenne enyésztetve.

VIII. Ha gr. Bercsenyi megnyeretik: ez által a királyi tekintély is emelkedni fog, a mely különben kétségkívül megesőkken, haesak fegyverrel nem fog fentartatni.

IX. Hogy udv. cancellár a világi rendből neveztessek ki, az nem az indítványozó nézete: mert már ezelőtt is, néhai gr. Kinsky ministersége idejében, kívánták ezt az ország főbbjei. A mint is minden bizonyynyal várható, hogy a magyar ügyek jobb rendben fognak folyni világi cancellár alatt.

X. Mondhatnák, hogy szokássá vált immár a cancellárokat egyháziakból nevezni ki; és így, mivel az egyházi rend az Austriai Házhoz mindig hű maradt, méltatlanul veszítené el e jogát, különösen tekintettel a vallásügyi kérdésekre a jövőben.

XI. A felelet erre az: Szokás ugyan, de positiv törvénnyel sohasem volt megerősítve. Sőt a történelem tanúsága szerint, midőn az országban két király, I. Ferdinánd és Zápolya János uralkodott vala, épen Ferdinánd czélszerűnek látta a közjóért eltérni e szokástól az 1539. évben Perényi Péter kinevezésével, mint Istvánffy nál Lib. 13. Histor. fol. 147. olvasható: »Ferdinánd követe Serédy Gás-

¹⁾ »Comes Berceuius per hanc legitimam causam cum Hungaris de sua defectione se posset cohonestare,« etc.

pár, különböző ügyekről tárgyalván Perényivel, ennek szavaiból homályosan kivette, hogy hajlandó volna Ferdinánd pártjára áttérni, *ha a cancellári méltóságot elnyerhetné*, stb. Mire az okos, ravasz Serédy kézadással biztosítja őt, hogy megszerzi e hivatalt számára. Viszont Perényi is kezet és hitet ad: *azonnal Ferdinándhoz pártol, mielőtt cancelláriusága meglesz*. Serédy pedig, urához visszatérvén, elmondá neki, mit végezett Perényivel; Ferdinánd jóváhagyta s levélben értesíté Perényit: jöjjön, — át fogja adni neki a királyi pecsétet, mint udv. cancellárjának. Erre Perényi átállta Ferdinándhoz, s a kívánt cancellári hivatalt elnyeré. *Ugyanezt a módot meg lehet kísérteni Beresényi grófjánál is.*¹⁾

XII. Nem lehet tagadni az egyházi rendnek az Austriai Házhoz való hűségét: de viszont az is bizonyos, hogy a pap-cancellárok idejében, — vagy önhaszonlesésök, vagy vallási túlbuzgalmuk, vagy tudatlan és tapasztalatlan voltak, vagy affectált függő helyzetük, vagy végre a többi udv. dicasteriumok túlkapásai ellen való ellentállási képtelenségök miatt történt a legtöbb sérelem, és a lázadásokra cz által nem csekély ok adatott. A cancelláriák tartoznak ugyanis az országok jogait és szabadságait védeni, a mire a magyar udv. cancellária az 1687. évi VIII. t. cz. által különösen köteleztetik, t. i. hogy a nagyobb bajnak elejét veendő: a törvénytelen parancsolatok és rendeletek kiadásának idejében ellenszegüljön. Miután pedig ez a közelebbi püspök-cancellárok (gr. Pálffy Tamás, Gubassóczy és Mátyássovsky) alatt nem történt, mert ők ebbéli kötelességeiket pontosan teljesíteni az ország kárára elmúlasztották: méltók azért, hogy büntetésül az egyházi rend a cancellári hivatal viselésétől megfosztassék s e méltóság világi egyénre ruháztassék. Nem elég ugyanis magában az a tény, hogy az egyházi rend sohasem rebellt: úgy kellett volna vezetnie a kormánygyeplőit, hogy egynémely ministerek fölöttébb való engedé-

¹⁾ »Unde modalitate servata, hoc cum Comite Berennio tentari posset.« A példa ügyesen vala kiszemelve s elég analog: csakhogy gróf Beresényi Miklós nem volt — Perényi Péter!...

kenysége miatt a többi rendek se lettek légyen kénytelenek a rebellálásra.

XIII. A római szent birodalom institutiói is — melyek a legtöbb magyar törvény alkotásának mintáiul szolgáltak (?), — azt igénylik, hogy a magyar udv. cancellár világi egyén legyen, midőn az ország feje (a prímás) egyházi. (S ez akkor *Kollonics* volt!!)

XIV. Csehország és az örökös-tartományok is világi cancellárokkal bírnak.

XV. De a mi több: Erdély, a mely a magyar szent korona tagja, szintén világi cancellárokkal bír, és pedig úgy bent az országban, valamint ő Főlsége udvaránál. Miért ne lehetne ez tehát így Magyarországra nézve is? és pedig annál inkább, mert itt csak udvarnál lakó cancellár kellene.

XVI. E resolútióval eleje vétetnék jövőre az egyházi méltóságok betöltésénél keletkező conniventiáknak, s az egyházmegyék is főpásztoraik jelenlététől meg nem fosztatván, jobb ügyelet lenne a gondjaikra bízott nyájra és egyházi javakra.

XVII. Ha világiak neveztetnek cancellárokká: akár mágnás, akár nemes, mindegy, — a fő az, hogy catholicus legyen, mert sohasem volt még acatholicus cancellár. Mindazáltal lehet melléjük adni egy protestáns tanácsost avagy titkárt, mint az erdélyi udv. cancelláriánál gyakorlatban van.

XVIII. Nehogy e változásnak számosan ellene működjenek, avagy a cancellári állásra sokan törekedjenek: *a jelen tárgyalások és a legfelsőbb resolútió szoros titokban tartandók.*»

Eddig a nagyérdekű »*Claris secreta*«; mely, hogy csakugyan az 1704-ik évről, vagyis Tolvaÿ Gábor és Jeszenszky küldetése idejéből származik: kétségtelenné teszi a vele együtt őrzött, összefüggő tartalmú iratesomagnak — mely 12 darabból áll s ez képezi a 12-iket — főcíme: »*Notitiae pro amicabili tractatu inter Regiam Majestatem et Hungariae Regnicolas. Anno 1704.*«¹⁾

¹⁾ A magy. kir. udv. cancellária iktatási és beosztási számaival s jelzéseivel ellátott *credeti iratok* jelenleg a magy. tud. Akadémia kéziratárában, a Jancsó-gyűjteményben, melyben még számos, a m.

A terv megvalósításának, hogy a magy. kir. udv. főcancellári méltósággal gr. Bercsényi Miklós volt légyen fölrúházendó, az nem állt útjában, hogy Lipót udv. cancellára, az öreg Mátyásóvszky László nyitrai püspök, ekkor még életben vala; mert Mátyásóvszky vénsége mellett már oly beteges volt, hogy ugyan az 1704-ik évben végrendeletét elkészíté, a mint is a következő 1705-ik év tavaszán — néhány nappal Lipót császár után — meg is halt. Ót tehát könnyen reá lehet vala bírni a lemondásra, kivált midőn oly fontos állami érdekek kívánták.

Positív adatunk ugyan nincs reá, mindazonáltal valószínű, hogy Tolvaÿ és Jeszenszky — Eugen herczeg megbízásából — Bercsényit még azzal is kecségteték, hogy az udv. cancellári méltóság számára csak lépcső, az idővel — Esterházy Pál hg. halálával — bekövetkezendő még magasabb emelkedésre: a nádorságra. S e tekintetben hivatkozhattak — mint a cancellárságnál Perényi Péter — úgy a nádorispánságnál Illyésházy István példájára, a ki Boeskey háborúja idejében hasonló viszonyok közt emelkedett nádorrá. Hogy e terv Bercsényi megnyerésére nézve az udv. körökben valósággal fenforgott: legjobban bizonyítja az ez idő szerinti erdélyi udv. főcancellár gr. Bethlen Miklósnak épen az 1704-ik év elején készült politikai röpirata, mely »*Olajágat viselő Nőé galambja*« cím alatt a magyarokkal helyreállítandó béke ügyét tárgyalja. Ennek 11-ik pontjában az javasoltatik, hogy Rákóczi a római birodalom területén uralkodó fejedelmi ranggal s joggal nyerendő tartománynyal és magyar-s erdélyországi jószágaiért ugyanott egyenértékű birtokokkal elégitessék ki; mire a következő pont szó szerint így hangzik: »12. Gróf Bercsényi Miklós, Károlyi és hasonlók, a Rákóczi javaiból contentáltathatnak, és annakfelette Bercsényi Uram a maga tisztére nézve láttatik, hogy a Méltóságos Fejedelem (Esterházy Pál) s magyarországi Palatinus tisztében, titulusiban (vagyis herczegi czímmel a nádori méltóságban) succedálhatna.«¹⁾

udv. cancellária levéltárából származó más irat is van. (L. általunk kiadva: *Századok*, 1874. évf. 709—715 ll.)

¹⁾ L. »Gr. Bethlen Miklós Önéletirása«, etc. Szalay Lászlótól

Rövid idő alatt íme, ily nagyot fordult a sors kereke. Rákóczi és Bercsenyi tíz hónap előtt még halálra keresett hontalan bújdosók valának; és most, szabadságháborújuk tizedik havában, amazt *királyi koronával* s emezt *udvari főcancellári, nádori méltósággal és hercegi czímmel* kínálták!

Bercsenyi előtt ott állott a választás; ha méltóságait, ha családját emelni, gazdagítani akarja: Esterházy Pál nádor, Savoyai Eugen herceg, a bécsi udvar kínálva nyújtották neki az alkalmat a legfényesebb állások elnyerésére; s a VI-ik pontban megmutatták a módot is, a melylyel ezt becsülete sérelme nélkül, honfitársainak javallásával, törvényes formák közt teheti. Eléje tárták Perényi Péter és valószínűleg Illyésházy István példáit. Csakhogy a vasjellemű, tiszta hazafiságú kurucz fővezér nem volt Illyésházyhoz, még kevésbbé Perényihez hasonló természet, s a geniális Savoyai Jenő *alaposan tévedett* Bercsenyi megítélésében. Mert nem volt minden magyar főúr olyan, mint hg. Esterházy Pál, gr. Pálffy Miklós és János!¹⁾

Bercsenyi Tolvaÿ Gáborék előterjesztéseire azt adá válaszul, hogy ő és fejedelmi barátja nem a saját érdekeik előmozdításáért, hanem szerencsétlen nemzetök eltapodott szabadságának helyreállításáért nyúltak fegyverhez; s midőn a követek a jobbagyi hűséget emlegették: megmagyarázá nekik, hogy »*inter jobbagy et szabadság magna differentia*»; ő részéről, Rákóczi és a fegyverben álló nemzet határozata nélkül nem bocsátkozik semmi alkudozásba; a békeértekez-

kiadva, II. köt. 404—405. l. Az egykorú b. *Wesselényi István* még kiadatlan naplójában is fordul elő idevonatkozó passzus: »*Bercsenyi Urat tegyék Palatinussá*«, stb.

¹⁾ Vagy, hogy az ifjabb nemzedékből is nevezzünk valakit: a későbbi egri püspök, gr. *Erdődy Gábor*, a ki Rómából, ép ekkoriban, 1704. mart. 15-kén, nagybátyjának, gr. E. Györgynek ily paphoz illőn. kenetteljesen ír: »Bánom, hogy szegény hazánkban oly nagy revolutió vagyon. Levelekből értem, hogy Kis-Martont már megvették, s így könnyen Újhel felé kirugaszkodhatnak. *Bercseni felől mondják, hogy igen beteg*, (nem volt igaz!) s hogy feleségével dr. Ragen is, Kgl's Urunk ő Főlsége engedelméből kiment volna hozzá; *adná Isten, hogy hamar meghalna, ha meg nem akar térni az istentelen ember! . . .*» (*Eredeti, sajátkezű levél*, a gr. Erdődy-Istárban Galgóczon.)

let kitűzetett már Gyöngyösre: ott jelen leend az egész nemesség, a vármegyék küldöttei, s megvitatandják és határozni fognak az eléjük terjesztendő propositiók fölött. Jelen lesz Széchenyi érsek is biztos-társaival, — jőjjenek el, ha tetszik, ők is, s meglesz a resolúció. A neki *a parte* tett ajánlatokat pedig a gróf, csorbíthatlan hűsége jeléül, bizalmasan tudatta a fejedelemmel.

Így végződött a küldetés, melyhez Bécsben a beavatatott körök oly vérmes reményeket kötöttek. Az önzetlen Bercsényit nem sikerült Rákócztól s a forradalom ügyétől elválasztani.¹⁾ — Hiába reménykednek vala e tekintetben a grófnő befolyásától is férjére. Bercsényit Bécsből nejének szabadonbocsátásáról előre értesítették; ő még ekkor a Csallóközben időzött, hol a közlekedés biztosítása végett

¹⁾ Az udvarias érintkezés fonala azért Bercsényi és Savoyai Eugen között nem szakadt meg. Miről pl. gr. *Nádasdy Tamás* Bécsből 1704. febr. 28-kán ezt írja gr. Kéry Ferencznek: »Tegnap érkezett egy curír, *Bercsényitől való leveleket hozott Princez Eugeniusnak*; mit hozott? még nem tudhatjuk, de a mint udvarnál hallottam, nagy bizodalom vagyon az békesség felől, — adja Isten hamar!... *Ma küldötte megint vissza Bercsényihez Eugenius az curírt*; egy hét alatt remélünk bizonyos híreket hallani. Bercsényi Szeredben vagyon, az várban.« (Archív. Rákócz. I. o. I. k. 109—110 l.) A kurucz fővezér Eugen hgnek irányában — neje szabadonbocsátása által is tanúsított — előzékenységét hasonló udvariassággal igyekezett viszonozni. Így, midőn katonái az osztrák határokon elfogták Savoyai Jenő dragonyos-ezrede egyik kapitányát: Bercsényi parolára azonnal visszabocsátá ezt február 18-kán Bécsbe, s tiszteletét jelentve általa a herczegnek, biztosítá, hogy ők nem a császár, sem a római király ellen — a kiknek személye iránt minden kitelhető tisztelettel viseltetnek — nyúltak fegyverhez: hanem némely gonosz tanácsosaik, *különösen Kollonics cardinál ellen*, a ki is jól vigyázzon magára, mert ha a magyarok elfoghatják, nyilvánosan — *olajba fogják főzni*. (»Berceni had order'd him (t. i. a Captain-t) to make a Compliment to Prince Eugene and to assure him, they had not taken up arms neither against the Emperor, nor the King of the Romans, for whom they had all possible veneration; but against some of their evil counsellors and particularly Cardinal Collonitsch, whom the Malcontents openly threaten'd to fling into boiling oil, if he should fall into their hands.« Ezt a kapitány maga beszélé el a bécsi angol követ *Whitworth*-nak. (L. ennek jelentését 1704. febr. 20-káról kormányához. Archív. Rákócz. II. o. I. k. 145. l.)

Károlyival, két hidat is köttetett át a Dunán: egyet Somorjánál, a püspöki sáncz védelme alatt, s egy másikat lejjebb, Seprősnél, mindkét parton hídfő-sánczokkal.¹⁾ 1704. febr. 16-án Somorjáról írja Károlynak: »Nem kétlem, vette Kglmed utóbbi levelemet, melyben tudósítottam vala *az kedves atyámfia* (felesége) *kijöreteléről* való holmi hírekről; *a régett minemű írást vettem*, in paribus közlöm Kglmeddel. Minthogy peniglen *már az* (Fehér-) *Heggyallyán lévő hadak közül is mentek némelyek deibe egész Pozsonyig: magam is innen még ma elrándálok Sente (Sempte) felé*, tévén itt elégséges dispositiót.«²⁾

Eugen herczeg gondoskodék, hogy Csáky Krisztina grófnőt — férje tekintétéért — minden díszszel kísérjék le Bécsből Pozsonyba s innét a fölkelők első nagyobb állomására. Mindjárt Bécsből fogva a békebiztosok egyike, Viza püspök s nagyprépost utazott a grófnővel. A kurucz vitézek is siettek, hogy úrnőjüket pompával fogadják. A kiindulás Pozsonyból — hol a grófnő az éjtszakát tölté, — február 16-ikán reggelre volt kitűzve. Ott várt már reá ekkor díszsorokban felállítva a legfényesebb fölszerelésű ötszáz kurucz huszár, a magyar-kapu előtt. Bercsényiné saját hatlovas hintáján jött ki, 200 német dragonyostúl kísérve; az 500 kurucz huszár elől lovagolt. Így érkezének nagy örömjönások közt Szent-György városába, hol sok tisztelgő és gazdag ebéd várá a grófnőt. A bőkezű úrnő itt örömeiben a német kíséret minden egyes tagjának 2—2 db. körmőczi aranyat ajándékozván, megvendégelteté őket; s a németek és magyarok vígan ivának, mulatoztanak együtt, s koczigattak a gr. Bercsényi-család egészségére. A grófnő azután a dragonyosokat visszabocsátván, a mindinkább szaporodó kurucz bandériumok kísérete mellett Szeredvárába hajtatott, hol az oly rég látott szerető férj fogadá, s pár napra rá, 19-én, nagy, népes lakomát adott sokat szenvedett hű hitvestársa tiszte-

¹⁾ E sánczok rajza *Bél Mátyás* Not. Novae Hung. műve Pozsony vgye térképén látható.

²⁾ *Archiv. Rákócz.* I. oszt. I. köt. 69. l.

letére.¹⁾ A viszontlátás közöttük, amnyi sok átélt viszontagság után, rendkívül édes, jóleső lehetett; volt tengernyi sok elbeszélőnivalójuk egymásnak. — A grófnő bizonyára meglátogatá Pozsonyban mostoha-lánykáját, a kis Bercsényi Zsuzsikát is, és hírt hozott róla, levelet hozott tőle apjának.

Bercsényi, a kit mint gyöngéd férjet már ismerünk, mindent elkövetett, hogy nejének kedvében járhasson. Társaságkedvelését, pompaszeretetét ismervé, nagy, fényes udvart szervezett számára, mely a két szomszéd, szeredi és semptei vár palotáiban helyeztetett el egyelőre. Bizonyára ellátogatnak innét együtt, régóta pusztán álló s még egészen ki nem épített *brunóczi* kedves kastélyukba is, melynek továbbépítése, fölszerelése, kicsinosítása iránt a gróf most már intézkedhetett. Nem hiányzott Bercsényinének a barátnők társasága sem: Forgách grófné Galgóczi-ról ellátogatott hozzá, s

¹⁾ *Pápai János* fejedelmi főtitkár újságolja Miskolczi-ról febr. 24. kelt levelében Buday István tbknak: »Méltóságos Bercsényiné Asszonyomat nagy pompával kísérték Pozsonból Sentére az Úrhoz.« (Archiv. Rákóczi. I. o. I. k. 207.) És *Vay Ádám* ugyanonmél, febr. 23-kán, szintén Budaynak: »Dominam Comitissam Bercsénianam Posonio honorifice dimiserunt.« (U. o.) »As another mark of the Emperor's favourable disposition, the Countess of *Berceni* has at her Husband's request been allowed to accompany the Provost of Colocza and to carry with her all the Furniture and Equipage; and the Provost has had large promises of Promotion of himself,« (t. i. *Bercsényi* megnyerésére nézve.) Értesíti kormányát ez eseményről febr. 20-kán *Whitworth* angol követ. (Id. h. 143. l.) A *Kaprinay-gyűjtemény* XLII-ik kötete-beli, már idézett nagy-szombati jezsuita-naplóban pedig ezt olvassuk: »16. Februarj 1704. Conjux D. Comitiss Bercsényi egressa est Posonio et dimissa cum comitiva 200 Germanorum militum; quam ante portam expectabant 500 Hungari. Pransa est in S. Georgio, Germanibus militibus data singulis 2 aurei. Deinde deducta est Szeredinum ad maritum. Laeti bibebant Germani illi cum Hungaris in S. Georgio. Convivium celebratum in arce Szeredj, die Mercurij post Dnicam 2-dam quadrages. Comitissa Bercséniana est dimissa per commutationem cujusdam Generalis capti a Bercsénianis.« Ezen utóbbi adat azonban téves: mert *b. Kreutz* cs. tbk., a kuruczok foglya, csak később (1704. szeptemberben) szabadult Csábrág várából, és nem Bercsényinéért, hanem elfogott 60 kurucz katonáért, cserében. (1704. ápril 26-kán még Gács várában raboskodott Kreutz; s csak azután vitetett át, gr. Oppersdorff kapitánnyal együtt, Csábrágba.)

együtt jártak be Nagy-Szombatba a Forgách gróf-kisasszonyok látogatására, a kiket apjuk, Simon tábornok, Bercsényiné nénjének atyafiúi gondjaiba melegen ajánlott.¹⁾ Sőt megérkezett Semptére a grófnő üdvözetére a távoli Szepesvárból sógornője, gr. Csáky Mihályné is, és mivel ennek férje szintén táborba szállt, ezentúl együttmaradának.

A mi már Csáky Krisztinának férjére gyakorlandott politikai befolyását illeti: ebben Savoyai Eugen és az udvar ismét alaposan csalódtak. Bercsényiné imádta férjét, annyira, hogy vele szemben nem volt akarata. Így Krisztina grófnő, nem-hogy férjét igyekezett volna a királyi pártra áthajlítani: de környezetében ő maga is — mint egyik levelében épen férje is említi — csakhamar hatalmas kurucz asszonygyá vált. S erre nézve nagyon jellemző a következő eset. Bercsényiné két fitestvére, gr. Csáky Zsigmond és Imre, kik ekkor Horvátországban, Kresztenicsen tartózkodnak vala, az 1704. évi ősszel a békealkudozásokra Selmeczbányára induló b. Szirmay István által kérték nővéröket: segítené őket mostani bujdosó sorsukban, odahagyott szendrei uradalmuk jövedelméből némi pénzzel. A grófnő azt felelte: nincs módja pénzküldésben; majd más alkalommal, midőn Szirmay ismételte a kérést, férje jelentésében kereken kijelenté neki: »Ha volna is, propter consequentiam nem cselekedhetném; azt kívánám, — úgymond, — *adnú Isten, oly szükségben volnának, hogy jutna eszékben*, Isten után *hazájoknak mivel tartoznak*, etc. És több olyan discursusokra fakadott: *Ha itt volnának, nem kölcsön, de a nélkül is adnék!*«²⁾

Bercsényi maga is írja feleségéről — Rákóczihoz 1704. sept 8-án kelt levelében, — hogy »*rettenetes kurucz*,

¹⁾ Gr. Forgách Simon írja — Bercsényi útján — Schwandorf-ról 1704. febr. 24-én neijének, szül. gr. Esterházy Ágnesnek, Galgócra: »Eddig, elhittem, hogy hallottad, hogy Bercsényiné Asszonyom az Úrhoz bocsáttatott. . . . Nem reménlem, hogy az jószágim és szálló helyeim pusztíttassanak: *mert okos úr Miklós, és jó atyámfia vala*. Az leányimot, tudom, az Mlgos Asszony (Bercsényiné) patrocíniumja alá veszi és el nem fogja engedni őket hagyni.« Ugyanekkor Bercsényinek is ír mellettök. (*Egykorú másolat*, a gr. Forgách-Itárban.)

²⁾ *Eredeti levél*, a gr. Csákyak szépes-mindszenti Itárában.

s csak az Fejedelemasszonyt (ki még Bécsben rakoskodott) óhajtja.«

Bármennyire kedves volt is azonban az együttlét Bercsényinek nejével Szereden: a népes környezettel, számos udvari cselédséggel, nagy podgyászszal, társzekerekkel járó úrnő, a könnyűszerhez szokott, táborokba úntalan ide-oda utazgató férjnek kezdett lassanként terhére válni, a sok »*keteputa*« miatt. Már mart. 7-iki levelében Semptéről említi ezt Károlynak, kinek neje szintén férjéhez, a Dunántúlra kívánczik vala: »Be jól cselekedte Kglmed, hogy az Asszonyt ő Kglmét nem admittálja. *Bezzeg, én is, ha letelepedhetem*, (t. i. a már capitulatio alatt levő Unghvárban), *nem fárasztom utánam*. Jó az asszony, — *de baj az hadi embernek az feleség!*«¹⁾ Egy másik levelében pedig — Rákóczihoz — így sóhajt föl tréfásan:

»*A menyasszony: hopp! haj! . . .*

A feleség: aj-baj!«

A gyöngyösi értekezletről visszatérte után el is küldé április közepén Krisztináját, Forgáchnéval, Csákynéval és minden keteputástól Nógrádba, a Forgáchok pompás gácsi várába s ott rendelt egyelőre udvartartást számukra.²⁾ Maga így szabadabban mozoghatott a táborokban.

Mielőtt a gyöngyösi békeértekeztet összeült volna: ismét több ostromzárolt vár capitulált a kuruczoknak. Így 1704. január 17-kén a Partiumban fekvő *Körár*, melynek főkapitánya és örökös-ura gr. Teleki Mihály a fejedelem hűségére állván, egyik legbuzgóbb hívévé lőn Erdélyben; január 28-kán a gömöri erős sziklavár Murány, melynek parancsnoka b. Reven Vilmos Henrik volt; ezt követi vala febr. 13-kán a Sréter János és Winklerék által ostromolt *Trencsény rórosa* (a vár nem!), honnét a gr. Illyésházyak és b. Berényi Ferencz, labanczokul maradván, Pozsonyba bocsáttattak, ellen-

¹⁾ *Rákóczi Tárl*, II. 56.

²⁾ *Kajalý Pál* várkapitány levelei Gácsról, 1704. jún. 2., 4. és 23-káról, Szatlmáry-Király János kincstári praefectushoz, élelmiszerek, borok stb. szállítása iránt, a grófnők udvartartásai számára. (*Eredetiek*, gyűjteményben.) V. ö. Bercsényi apr. 14-iki levelével a fejedelemhez: *Archiv. Rákócz.* I. o. IV. köt. 4. l.

ben b. Zay Lőrincz két vitéz legény fiával, Endrével és Zsigmonddal, továbbá Bercsényit egykor Lengyelországba segítő barátja: Budatíni b. Szúnyogh Gáspár, és számos trencsényi nemessel Ozori Ottlők György, hajdan Thököly lovas karabélyosainak ezredese, kuruczokká esküdtek. Tren-
csény után hódolt meg, febr. 16-kán, a hatalmas *munkácsi vár*, gr. Auersperg cs. ezredes parancsnokkal és b. Martini, Montecuccoliféle alezredessel; kik németjeikkel a capitulatio értelmében Komáromba kísértettek, de sok katonájok állott Rákóczi zsoldjába. Munkács feladásával szabadult ki urához, a fejedelem hű francia testőrkapitánya (a régi kis gárda maradékával) b. Vissenacque is, a ki most a lovas-granátosok ezredésévé neveztetett ki. Munkács kapu-tárását nyomom követte azután elvégre hősünk családi várának *Unghvárnak meghódolása, február 26-kán.*¹⁾ Ennek áthajlása történetét, tárgyunkhoz képest, kissé bővebben kell vázolnunk.

Tudjuk, hogy a Schwetlik Ferencz kapitány német százada, a jezsuiták és a beszorúlt nagyszámú unghi nemesség által makacsul védett vár 1703. sept. 17-ike óta folytonosan szoros zárlatban tartatik vala, s helylyel-közzel kemény lövöldözések és csatározások estek ott. A tél vége felé a várban a lőpor már szükössé lőn, s midőn a feladott Munkács kibontakozott őrségét febr. 20-ika táján Schwetlik Unghvár alatt a kuruczoktól kísértetve elvonulni látta: elvégre az ő kitartása is megtört, és a már nagyon megúnatkozott nemességtől sürgettetve, késznek nyilatkozik Unghvárt feladni. A feladási szerződés tervezetét febr. 26-kán megírták, s követeik: a németek részéről a várkapitány zászlótartója és a nemesség részéről Ráthy Gergely s Csicseri Orosz Ádám, a zárlat parancsnokától *salvus conductust* nyervén, a ratificáltatás végett Miskolczra indulának, hol a fejedelem udvarával telet. Rákóczi Vay Ádámot és Jánoky Zsigmond udv. tanácsost utasítá mint biztosait, hogy végezzenek velők. Ezek a várőrség kívánalmait tetemesen lejelbbszállíták, s a capitulatio martius 2-ikán mindakét fél meg-

¹⁾ Mind e capitulatiók *eredeti példányai* az orsz. ltár Rákóczi-lýmbuszában vannak.

bizottainak aláírásával megerősítve, a következő pontokban állapítottatott meg:

A várat a cs. kapitány f. é. martius 16-kán tartozik átadni, az összes ágyúkkal, lő- s ételmi szerekkel, stb.; az őrség, — melyet Schwetlik százada, a tüzéség s néhány ott szorúlt Montecuccoli-vasasnémet képezett, — kézi-fegyvereit 12 tölténnyel elviheti ugyan: de hadi zene és zászlók lobogása nélkül vonúl ki; kiki csak saját vagyonát szállíthatja el; a kik közülök Rákóczi szolgálatába állanak: ezt szabadon tehetik, azonban kényszeríttetni nem fognak; az elvonulók máshái alá 15 szekér rendeltetik, s biztos földzet mellett elkísértetnek a makoviczai szoroson át a lengyel határig. (Schwetlik a jablunkai szoros felé, Sziléziába kívánt volna menni, de ez meg nem engedtetett.) A magyar nemesi, papi s úgy a nem-nemesi rendhez tartozók — beszorultak, vagy városi lakosok — a hódolati esküt letévén, javaik szabad birtoklását nyerik; azonban a várból ki kell takarodniok, lévén az Beresényi gróf tulajdona.¹⁾

Ekképen vevék át Beresényi kiküldött biztosai 1704. mart. 16-kán a kivonuló németektől a gróf híres családi várát, palotáját s ott lévő vagyonát. Az őrségheli németeknek harmada átállott, a nemesség és polgári rend pedig egytől egyig hűségesküt tőn. Előkelőbbjeik közül *Ráthy Gergely* fejedelmi titkárrá; *Szent-Iványi János* a főtábornok hadsegédévé, majd Rákóczi udv. palotás-ezerének ezredesévé, dandárnokká;²⁾ végre *Pálóczi Horváth György* (1705. január 26-án) Beresényi udvarmesterévé, főhadbíróvá, az 1705-iki szécsényi országgyűlésen a közgazdasági tanács tagjává, majd — Bezegh Gábor halála után — 1706. mart. 4-kén gene-

¹⁾ A capitulatio *eredetije* az orsz. ltárban, Rákóczi-lýmbus.

²⁾ E ravasz ember — a távol jövőre is gondolva, — Ungvár feladásakor, 1704. martius 15-kén bizonyítványt adatott magának a kiköltöző cs. kapitánytól Schwetliktól, hogy mily állhatatos hűséggel küzdött volt ő Ungvárbán s kész volt volna a cs. őrséggel elvonulni, ha a magyarok letartóztatással nem fenyegetik. (?!) (*Eredeti* az orsz. ltárban, szepesi kamarai osztály, fasc. 80. nro 67.)

rális hadifőpénztárnokká lőn,¹⁾ s Bercsenyi és neje bizodalmas udv. főemberei közé tartozott.

A gróf udvari palotás-ezerének egyik zászlóalját rendelé őrségül Unghvárbá, a hű *Baranyay András*, régi, vén hadi tiszt parancsnoksága alatt. Maga, országos dolgai miatt, még hosszú ideig nem látogathatá meg kedves családi otthonát, melynek falai közt annyi víg napot töltött egykoron. Mindazáltal, jól tudván, hogy a kamarai ismert gazdálkodás és a hosszas ostrom ideje alatt minden elpusztúlt ott: a messze távolból is gondoskodék »az unghvári paloták ékesgetéséről.«²⁾ A fejedelem pedig e vár feladását tudató levelében tréfásan írá barátjának, hogy megajándékozza őt Unghvárral, viszonzásul — a Muraközért és Csáktornyaért.³⁾ (Ez ugyanis gr. Zrínyi Péter birtoka lévén egykoron: anyja után Rákóczié illette.)

Bercsenyi már február utolsó napjaiban levelet vőn a fejedelemtől, hogy »bizonyos conferentiának okáért« rándúljon néhány napra Miskolczra, a mint is — Somogyi Ferencz ezredesnek Semptéről mart. 1-jén írja, — ezt szándékozáván tenni: a csallóközi s Vág-vidéki hadműveletek vezetését gr. Pekry tábornokra bízá.⁴⁾ Azonban az angol és hollandi követektől, — kik a cs. udvart államaik közvetítési ajánlatának elfogadására elvégre, Savoyai Jenő segélyével, mégis rábírták, — levelet vett, hogy a közvetítés módoszatairól értekezni kívánván vett, látogatására lejőnek; el kelle tehát útját e miatt halasztania.⁵⁾ Ez fontos vívmány volt: mert általa Leopold a magyar fölkelőket egyenjogú hadakozó félnek ismerte el. A követek leérkezése, a tárgyalások, vagy egy hetet vőnek igénybe.⁶⁾ Ezalatt a hadműködések

¹⁾ L. Pálóczi *Horváth György* naplóját: M. T. Akad. Monum. Írók, XXXI. köt. 252—254. II.

²⁾ L. Bercsenyi 1704. mart. 7-iki levelét Semptéről Károlyihoz. (*Rákóczi Tár*, II. 61. I.)

³⁾ *Ugyanott*, 60. I.

⁴⁾ Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 62. I.

⁵⁾ L. Bercsenyi levelét 1704. mart. 7. Semptéről Károlyihoz. *Rákóczi Tár*, II. 54. I. V. ő. Lipót cs. mart. 4-iki levelét Széchenyi Pálhoz; *Millernél*.

⁶⁾ Mint *Whitworth* angol követ 1704. mart. 5-kén kormányá-

serényen folytak. Bercsényi folytonos beüteseket tétetett Ocskay, Bokros, Ordódy, Winkler által Austriába és Morvába; sűrűen csapdoztatott Pozsony és Komárom alá; Trencsény várát, Bajmóczot, Lipótvárt, Nyitrát, Érsek-Újvárt pedig ostromzároltatta, lövette.

Hamel-Bruyninx hollandi követnek — mert Stepney betegsége miatt elmaradt — ezen útvjáról terjedelmes jelentése maradt fenn. Pozsonyból kíséretével mart. 7. délután indult ki, b. Ritschan tbk. 50 gyalogjától Récséig követte. Bruyninx nem győzi dicsérni Bercsényit: mennyi kitüntetéssel halmozta el őt. Récséig eleibe küldött díszkíséretül 200 huszárt, az evang. vallású Gerhárt György ezredessel, a ki igen tisztességes és okos ember. Szent-György, Bazin, Modor, Nagy-Szombat városok lakossága s az útba eső falvak népe, mind nagy tisztelettel fogadták, a házakon fehér lobogók lengtek. A részletezés — úgymond — messze vezetne: »Il suffit de dire, *que tout a été magnifique.*« Semp-tétől negyedóránnyira, Bercsényi gróf pompás hat lovas hintájával várt reá a fővezér üdvözlétével gr. Pekry Lőrincz tbk., vallására nézve az ő, Bruyninx hitén való (kálvinista), nagyszámú nemességtől s lovas hadtól kísérve. És ő a gróf hintáján nagy díszszel vonúlt be Sempte várába, — a hol másnap épen ünnepélyes *Te Deum*-ot tartottak Munkács s Ungbhvár megvételeért, — mart. 9-kén este 9 órakor. Bercsényi gróf a hintóig jött elébe, s minden kitelhető udvariassággal

nak jelenti: A leutazandó Hamel-Bruyninx hollandi követ különlegesen meg volt bízva Bercsényinek a császár nevében a legfényesebb hivatali állásokat, dícsőséget és magán előnyöket (*»private advantages«*) ígérni, hogy őt a békülésre megnyerhesse. (L. *Arch. Rákóczi*. II. o. I. k. 158., 159. és 160. ll., nagyon világos és jellemző szavakban kifejezve.) Sőt József király is még külön a maga nevében, valamint Savoyi Eugen, szintén fényes ajánlatokat tétetett Bercsényinek a hollandi követ által: »The King of Romans also said, He might assure Bercheny in his name *of all possible marks of favour and protection*, if he would be instrumental in appeasing these disorders; and *Prince Eugen* desired Mr. Bruyninx *to Bercheny either Titles, Money or Lands according as his fancy stood and they should be consented to be H. I. Majesty.*« U. o. 162. l. Azonban ő is csak azonképen járt esábitásaival, mint Tolvaý és Jeszenszky.

fogadván, föl kísérére szobáiba. A beszélgetést a közügyekről még az nap estve elkezdték, s két napon át folytatták, még sétaik, kikocsizásaik alkalmával is. A hollandi hosszasan leír mindent. Bercsenyiről azt mondja, hogy »böles férfiú«, (*«un homme sage»*), s írta rendkívül nyájas és előzékeny vala: mindazáltal szemrehányást tőn: *miért fordulunk egyenest ő hozzá, és nem Rákóczihoz? a kik köztük a fő*; kifogást tett a meghatalmazó levelek formája ellen, és szemrehányást: miért nem adjuk meg hivatalosan Rákóczinak a fejedelmi címet, mit neki az egész világ megad, mert azt tőle a bécsi udvar egy törvénytelen ítélettel el nem vehette. (Erre nézve aztán utasítottak is kormányaiktól az angol és hollandi követek, hogy mindenképen megadják e címet.) A mi a dolog érdemét illeti: a gróf nemcsak hogy minden particuláris kiegyezést határozottan visszautasít, de a felajánlott békeközvetítés elfogadására is csak azt mondja: ő részéről nem nyilatkozhatik, mert nem őt egyedül illeti; Rákóczira s a gyöngyösi értekezletre utal, — ott bemutatandja leveleinket, s a rendek fognak határozni. A gróf udvara tele van nagyszámú nemességgel. Mart. 12-kén reggel jöttem el, ugyanazon fényes szertartások közt; a gróf köszönetet mondott őszinteségemért, s a két német hadi foglyot, kik mellett szót emeltem — köztük b. Tronstenberg kapitányt — a kedvemért azonnal elbocsáttatta; személyesen lekísért hatlovas hintájáig, a melybe ismét gr. Pekry ült velem s jó negyedóráig elkísért, hol saját kocsimba szálltam át, mely mellett Baranyay ezredes lovagolt 200 huszárral.

A követ Bazinba 13-án délre érkezett, s úgy Szent-Györgyön át Récséig, hol őt Ritschan 100 lovasa vevé át Pozsonyig; 15-én Bécsben volt, és szóbeli jelentéseket tőn Bercsenyivel való értekezleteiről.¹⁾ Mint a követjelentésekből kiderül: nemcsak hogy Hamel-Bruyninx el nem tántoríthatta a kurucz fővezért: de sőt ennek imponáló — s ha akarta: megnyerő egyénisége, lekötelő udvariassága — és a magyar ügy jogosságárául tartott beható, meggyőző fejtegetései oly meleg szószólójává tették az ügynek Bruyninxet, hogy gr. Wra-

¹⁾ L. fő-jelentését Archiv. Rákócz. II. o. I. k. 190—206. ll.

tislaw cs. minister azzal gyanúsította őt és Stepneyt Hágában, kormányánál, miszerint inkább kedvez a magyarok, mint a császár érdekeinek.¹⁾

Bercsényi Hamel-Bruyninx-ot útjára bocsátván, a hadak élén maga helyett Pekryt hagyva, miután mindenekről jó rendelkezéseket tőn, mart. 13-án aláindult Gyöngyösre.²⁾

Távozta után néhány napra meglepő dolog történt e táján. A cs. k. tábornokok egyike, I. József király ifjúkori bizalmas barátja, az előkelő magyar mágnás *gr. Forgách Simon*, miután József napján (mart. 19.) vígan poharazott volt Bécsben, kilovagolt onnan Lajta-Bruckba, s innét másnap Köpcsénybe — a kuruczok közé, az itt parancsnokló b. Perényi Farkashoz, Bercsényi udvari-kapitányához. Tüstént írt Károlynak, hogy *ő immár igaz kurucz*: és mint a cs. hadvezérlet terveivel ismerős, figyelmezteté a tábornokot: vigyázzon magára, mert Heister egyenesen Kis-Martont megtámadására készül. Perényi futárral lóhalálában küldé el a levelet, melyet Károlyi Bécs környékére portyázó indultában, útja közben vévén, Kis-Marton védelmére az intézkedést sietve megtevé, Forgách mellé pedig tisztet és katonákat rendelt, akik őt Bercsényihez kísérik Somorjára.³⁾ Forgách mart. 21-kén már e városból tudósítja Károlyt, hogy Bercsényit már itt nem találván, siet ő is utána Gyöngyösre, a fejedelemhez. »Én országom szabadságáért, valamit tanultam tizenhét esztendő katonaságomban, igaz lélekkel kívánom applicálnom. Méltóságos Fejedelem tractájának *nagy lument adhatok*, qui non omnis qui dicit: Domine, etc.« (Erre még visszatérünk.) Azután Károlyt kéri, hogy »az német motusira jól vigyázzon, mert Kglmedre megyen és talán veszi útját Fraknó felé, hogy az háta mellé vegye az hegyeket és az császár hívségében való várakat (Fraknó, Lánzsér), Kglmedet pedig az Rába közül kiszorítsa, Győr felé vévén útját Soprontúl; ahhoz Magyar-Óvárt megszállja, hogy az passus az Dunára Kglmednek szorosabb legyen. *Az Dunára is köll vigyáznai: mert azon is*

¹⁾ U. o. 281. l.

²⁾ *Illyés István* püspök diaryuma, 882 - 83. l.

³⁾ *Károlyi Önéletírása*, 89. l.

készült az német hajókkal, hogy ezen Somorját megvegye.¹⁾ Heister Generális németje (az austriai határokon) legkevesebb 6000, az mint megírom, azon kívül, az ki az Dunán lelévészül. Kglmed ezeknek, tudom, mind eleit veszi; mindazonáltal jó volna Óvárat és az abldai hidat megszállítani jó fegyveres emberekkel és az Dunán ennyihány reduttát csinálni, azt megszállítani mind az két felől, abban taraczkokat. (Bölcs tanácsok, de a melyeket Károlyi elmúlasztott, kárára.) Somorját oly ürösen és a domesticis (a csallókőzieteket érti) commandíroztatni nem tudom, jó-é? Mert Pozsonnúl bémenvén az szigetben, (a püspöki sánchról ú. l. nem volt tudomása), nagy diversiót tehet az ellenség. Az német tudja az magyarság oszlását (a túladdmai csapatok szétdaraboltságát érti), azért facit incumbencia. Prínyi Farkas Uram énnékem igen-igen tetszik; documenta dat, qua sit origine natus. -- Jó lesz Esterházy Antal Úrnak értékre adni kuruczságomat. Mindezekről Prínyi Uram szóval több relatiót teszen.«²⁾

Forgách e nagyon hasznos felvilágosítások s tanácsok adása után sietett még az nap Nagy-Szombatba s onnan le Gyöngyösre. Nagyot bámulhatott Bercsenyi, mikor itt unokatestvérét, fiatalkori víg czimboráját német tábornoki egyenruhájában, borotvált bajússzal, mint új kurucot meglátta.³⁾ Ment vele a fejedelemhez. Forgách itt elpanaszlá.

¹⁾ Mily pontosan vala értesülve Forgách, megmutatják az alább következők.

²⁾ *Eredeti*, s. k. írt levél a gr. Károlyiak Itárában Budapesten.

³⁾ *Darcas Ferencz*, tábori főcommaissárius írja az Eger vára alatti táborról. 1704. ápril 13-kán Buday István fbknak: »Generális Forgács Simon Uram hazaszeretethűl lett lejövetele, igenis, valóság; itt lévén most Urunk mellett, már Generálisunk . . . Német habitusa nagyon ugyan: *de magyar a szíve*; Kglmednek szolgálatját ajánlja, ezek a szavai: »*Nem vagyunk most Bécsben!*« (Archiv. Rákóc. I. o. I. k. 344. l.) Forgách átpártolását Bécsben a mint megtudták, a cs. k. őhaditanács mart. 22-kén kelt leiratában figyelmezteté a cs. vár- és csapattestparancsnokokat: »Weillen dem Verlauth nach der *Herr General-Wachtmeister Graff Forgatsch zu denen Rebellen hinübergegangen*: also wirdet sich auch wegen Seiner allenfalls wohl vor zu sehen seyn.« (*Ianzenfeldt* komáromi várparancsnokhoz szóló eredeti rendelet, a budai cs. és kir. főhadparancsnokság Itárában.)

hogy a németek folytonos gyanúkkal üldözték őt, — Bécsben néhány szolgáját elfogták, s maga is hasonló sorstúl tarthatott; szívéből megútálta őket: ezért lett kuruczczá. Azonnal le is tevé a hűségessé, az őt, mint régi jó ismerőst és jeles katonát nagy örömmel fogadó fejedelem kezébe, a ki tábornagyává nevezé ki Forgáchot s Eger alá küldötte.

De érintenünk kell röviden a megelőzőleg Miskolcz, Eger táján történeteket.

Rákóczi a Tokaj várával nyert feltörő-ágyúkat s bombamozsarakat még januárban Miskolczra szállíttatá,¹⁾ Eger várát kívánván lövetni.²⁾ A februári hideg időkben még nem lehetett megkezdeni az ostromot. Martius 4-kén azonban a fejedelem egész táborával, tüzérsségével megindulván Miskolczról, azon éjjel Emődön, 5-kén Mező-Kövesden halt meg, 6-kán pedig Eger alá, Maklárra érkezett,³⁾ s a bomba-ütegek felállítást tüstént megkezdék újonérkezett francia hadmérnök-tisztei. Mart. 7-én már dörögtek a bombák, de az egri roppant várboltozatokban nem sok kárt tőnek. 10-ikén a várőrség kiütvén, az ellenkezésben Gyürky Ádám vitéz kurucz ezredest mellbe lötték a ráczok; elesett.⁴⁾ A fejedelemnek az értékezletre kellvén sietnie Gyöngyösre, a hová már a vármegyék küldöttei, urak és nemesek sűrűn gyülekezének, — az ostrom vezetését egyelőre a rangban legidősb főtisztre, majd Forgáchra bízá, a ki aztán april 16-kán oly értelmű szerződésre lépett gr. Zinzendorf Ferdinánd cs. ezredes várparancsnokkal, hogy a bent levők 8 hóig semlegességben maradnak és hagyatnak, mely idő alatt a város piaczáról élelmezhetik magokat; levelezni se a parancsnoknak, se másnak, a császáriakkal nem szabad, ha csak a fejedelem engedelmével nem; a 8 hó letelvén, tartoznak a várat összes fölsze-

¹⁾ »*Januárius 20.* Hozták az ágyúkat Miskolczra.« Jegyzí 1704-ik évi naptárába *Darvas Ferencz*, Rákóczi tábori élelmezési biztos. (*Eredetiről.*)

²⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 62. l.

³⁾ *Darvas F.* naptári jegyzetei, ki együtt járt a táborral.

⁴⁾ *Ugyanott*, és Gyürky Ádám utódjainál meglévő temetési zászlójának fölirata szerint is.

relésével, ágyúival együtt átadni; a kik az őrségből — akár magyarok, németek, rácok, legyenek, — Rákóczihoz kívánnak hódolni: a hűségeskűt azonnal tegyék le, s minden javaik birtokáról biztosíttatnak, de a határidő leteltéig is letett esküjükhöz kell magokat tartaniok; az elvonulni akarók földzetére annak idején elégséges kíséret, málháik alá elegendő szekér fog adatni Budáig. Ezek a capitulatio lényegesebb pontjai, melyek értelmében azután a vár — a kitűzött határidőnél ugyan valamivel utóbb — átadatott,¹⁾ és még — a már jóformán elmagyarosodott — egri rác seregek is kurucz szolgálatot vállaltak.²⁾

Martius 17-kén Bercsenyi már Gyöngyösön vala: Darvas Ferencz naptári jegyzetei közt e napról olvassuk:

»27. Indúltam (Eger alól) póstán Gyöngyösre és procuráltam az Méltóságoknak: mert Kegyelmes Urunk, Kalocsai Érsek, Generális Bercsenyi Uram, Bíber (Pýber László püspök) Uram, Egri Püspök (Thelekessy) Uram s többek, az sok Grófok, Urak benn voltak, bizonyos országos tractán.« Jelen volt a dunántúli tíz vármegyének népes küldöttsége is, s Rákóczi udvarával, a mellette székelő francia és bajor, továbbá két lengyel és egy török követ. A két első, természetesen, minden követ megmozgatott, hogy a magyarok békehajlamait — a melyek különben is gyengén mutatkoznak — mennél-inkább elenyésztesse.

A mart. 17-kétől 28-káig tartott, nagyon látogatott gyöngyösi értekezlet lefolyását tüzetesen nem lehet itt vázolniunk. Actái különben is ismeretesek. Csak a főbb pontokat említjük meg tehát. Sem a császáriak részéről kívánt fegy-

¹⁾ A szerződés *eredeti példánya* az orsz. ltár Rákóczi-Lyibusában. — A mi a későbbi átadást illeti: az őrségnek, miután segélyt a nyolcz hó alatt nem kapott: 1704. dec. 16-kán kellett volna a várból kivonulnia; Zinzendorf azonban ezt. — mindenféle kigondolt ürügyök alatt, — a magyarok ismételt sürgetései és tiltakozásai daczára, két hétig halogatta; a miért azután, midőn végre dec. 30-ikán kivonult s Buda felé indíttatott volna: a kuruczok által a szerződés megszegéseért számadásra vonatván, lefegyvereztetett, s tiszteivel együtt Kassára hadi fogságba küldetett, a legénység pedig besoroztatott. (L. *Archiv. Rákócz.* II. oszt. II. köt. 13. l. S egyéb kútfőkben is.)

²⁾ Köztük *Vilkovics* kapitány, a költő őse is.

verszűnet, sem József király közbenjárósága el nem fogadtatott. Ez utóbbira azt felelték: ha király, hát egyszersmind közbenjáró a nemzet és trón között nem lehet. Egyébiránt ők József megválasztatásának s az örökös-királyságnak (1687.) törvényességét kétségbevonák, mint a mely végzések úgy erőszakoltattak ki; sőt az összes bajok főforrásául éppen a szabad királyválasztási jog megszüntetését jelzik. A mi az angol és hollandi közvetítést illeti: Rákóczi inkább svéd és lengyel közvetítést óhajtott volna, mivelhogy Nagy-Britannia s a confoederált németalföldi államok a császár szövetségesei valának; mindazáltal, a fölkelt rendek többsége protestánsokból állván: mivel ezek Anglia- és Hollandiában bizalmat helyezének, e két állam közbenjárási ajánlata elvileg elfogadtatott; de kikötötték, hogy követeknek meghatalmazó levelei, — melyek már itt bemutatattak — megfelelőbb formában állíttassanak ki: mert ők a császárnak nem »jobbágyai« (vazalljai, a mint föl volt téve), hanem szabad ország szabad rendei. Voltak, a kik Hamel-Bruyninx hollandi követ ellen már azért is gyanút táplálának, hogy Bercsényit még az értekezletre lejövele előtt fölkeresé. tán, hogy ügyét szövetséges társaitól különválaszthassa.

Az értekezlet mart. 29-kén szétoszolván, Rákóczi vissza Eger alá, Széchenyi érsek pedig Sümegre távozott, de Lipót császárt még Budáról mindenekről tudósította.

Bercsényinek sietnie kellett vissza, Pozsony-vidéki hadai közé, mert a Dunántúl hirtelen beállott fordulatról Károlyitól még Gyöngyösön Hiób-híreket vőn.

Gr. Schlick tábornok Pozsonyból még január 9-kén Bécsbe meuvén, a magyarországi főhadparancsnokságról leköszönt. Helyére Tirolból a makacs fejű, zordon és kegyetlen gr. Heister Siegbert tábornagy rendeltetett ide, kinek megérkeztéig, — mint tudjuk — maga Savoyai Eugen működött, gr. Pálffy Jánossal és más tábornokokkal. Heister január 22-én vevé át a vezényletet. Az udvar a hadsereg szaporítására lázas erőfeszítéseket tőn az örökös-tartományokban. Mindenütt újonczoztak; Alsó-Austria maga még 5000 rendes katonát állított ki a bajor és magyar harcz-térre, s így Morva- és Csehország, Szilézia, Steyer, Tirol,

Krajna, Karinthia, stb. A dán királytól pedig egy hadosztályt zsoldba fogadtak, s ennek részét a morva határok őrzésére inditák. Azonkívül Morva-, Austria, Stýria határszéli lakosságát is a határok védelmére fölfegyverezték. A szerémségi, pozsegai ráczokból Herberstein bródi tábornok új sereget (a mint Pálffynak ír: tízezer főből állót) szervezett; gr. Pálffy János pedig január 17-kén kineveztetvén horvát bánná, Zágrábba indíttatott, hogy a horvátokat, — kikkel, valamint a stájerokkal is a kurucok eddigelé békességet tartának, — viritim insurgáltassa s mennél számosabb hadtestet gyűjtsön össze belőlök. A szolgál elkü ember, Jellacsics György vice-bánnal együtt, föl is szedé szabad zsákmány ígérétevel Horvátország minden söpredékét, és martius elején a Dráva mellé, Légrád tájára vitte, hogy e barbár csordával hazájára törjön.¹⁾ E horvát banda, a Rabatta gréczi tók, és az ifjabb Heister, Hannibál stájer hadával együtt meghaladá a tizenötezeret.²⁾ Heister Siegbert hada az austriai határerődítvényekben stb. ugyanekkorra 7000 rendes gyalog- és 5773 lovas-katonára szaporodott már föl,³⁾ Károlyi menthetlen hibája miatt, a ki őket szervezkedésükben nem sokat háborgatta.

E tábornok a Dunántúl végzetes hibát követett el. Soha országrész készségesebben meg nem hódolt, mint 1704. elején a túladunai. A nemesség, vitézlő rend és közlakosság lángoló lelkesedéssel sietett fegyvert ragadni a haza szabadságáért, — csapatostól sereglettek zászlók alá, a várak is legnagyobb részt könnyűszerrel kaput tártanak. S az újon

¹⁾ Minő *népsalak* volt ez, mutatja maga *Pálffy* levele, a ki előnyomulásakor Széchenyi érseket eleve figyelmezteti: hagyja meg jobbágynak, hogy az útszéli helységekből takarítsák minden vagyonukat a templomokba, »a mellyek mellé mindenütt, ha kívánja, salva guardiát adatok. Az házaknál épen semmit se hagyjanak: *mert ezen horvát ezerek a tatároknál is ördögösebbek*; magam közöttök vagyok, mégis kár nélkül nem vezethetem; ha eltávoznám tőlök, mindent felforgatnának«, stb. (L. *Müller* Epistolariumában, I. k. 168. l.)

²⁾ *Zarka Zsigmond* kurucz ezredes levele Széchy-Szigethről 1704. mart. 11. Károlyihoz. (Archiv Rákócz. I. o. I. k. 117. l.)

³⁾ L. e csapatok tüzetes kimutatását: *Feldzüge d. Pr. Eugen v. Saveyen*, VI. k. 133—135. l.

alakult ezredek legtöbbszörre régi, tanult, már a török háborúkban, vagy a Rajna mellett szolgált, begyakorlott, harczedett katonákból állának, lelkes, képzett, vitéz tisztek alatt. Rákóczi hadseregének általában mindenkor a dunántúli ezredek képezték a legderekbabb, legvitézebb, legfegyelmezettébb s aránylag legműveltebb elemekből alkotott részét, melyekkel oly hadvezér, a ki a módját értette, — mint pl. Bottyán tbk. 1705 és 1707-ben s gr. Esterházy Antal 1708-ban, — csodákat művelhetett s művelt is. Azonban Károlyi erre 1704-ben képtelennek bizonyult. Alighogy átkelt a Dunán és felütötte Pápán főhadiszállását: a mindenfelől hozzáözönlő dunántúli fegyveres nép 20,000 főre növekedék, a magával hozott 5000-en kívül. A várakban és megvívott sánczokban pedig annyi mindenféle kaliberű ágyú és lőszer került hatalmába, hogy, ha ő a tüzérség fontosságáról kellő fogalommal bír: csakhamar annyi üteget alakíthat vala, hogy a császáriak osztrák határszéli erődtített helyeit egymásután lövetheti össze. Két teljes hónap ideje volt. Ha ezalatt ő a 25,000 harcosból csak 10—15,000-et egy hadtestbe gyűjt, és megfelelő tüzérséget vonván melléje, a Lajta-menti cs. hadvonalakat szervezkedésök közben erélylyel megtámadja, könnyűszerrel összetörheti őket, és a rettegő Bécs külvárosaiban üthet tanyát.

E helyett azonban Károlyi, — a körülötte lévő Thököly-féle ezredek tanácsára hallgatva, kiknek elvök volt: döntő vállalatba soha nem bocsátkozni, tekintélyes haderejét külön-külön csoportokra s képtelen hosszú hadvonalakra darabolá széjjel. Esterházy Dániellel s alatta néhány kapitánynyal Buda várát, másokkal Esztergomot, a harmadikkal Győrt véteté ostromzárlatba; Komárom előtt is feles álló hadat állomásoztatott. Egy dandár Szigetvárt zárolá körül; a Sándor László-Hellepront-Zanaféle osztály a Szerémségbe hatolt; egy másik a Muraközt szállotta meg; a többivel Austria határai mentén, Köpcsénytől a Fertő mögött Fraknóig és Lánzsérig, s tovább Stýria határain, Borostyánkő, Szalonak, Német-Újvár, Szent-Gotthárd, Regede, Fölöstöm, Ormosd felé, le a Muráig és Drávaig, vont hadvonalat. Úgy, hogy maga mellett Kis-Marton táján, tulajdonképi támadó had-

seregül alig maradt több 5 - 6000, olykor csak 3000 embernél; s ezek a saját kedvelt tiszántúli hadai: a szilaj, rakoncátlan »pusztai katonák,« »pusztai eb az anyjok,« vagy »vérszájúak« valának, — mint Bercsenyi őket nevező, — és velők a lengyelek. Minthogy pedig a hazafiatlan nádor a saját és Soprony városa Lajta-vidéki falvainak német lakosságát fölfegyverezvén, az austriai sánczok oltalmára kivitte és a nép fegyverre alkalmatlan részét is osztrák földre költözteté: az üresen maradt helységekből a pusztai had élelmet nem találván, Károlyi megengedé nekik a *szabad zsákmányolást*. Ez kellett csak a prédán kapó, zabolátlan vérszájúaknak! . . . Osztrák és hazai helységeket elkezdettek irgalmatlanul dúlni, rabolni. Nyíry Endre ezredes pedig Mannersdorf községet, — melybe német katonaság szorúlt, katonát, lakót halomra vágatván, — feldúlás után porrá égette s minden maradjokat elhajtatá.

A nádor — a kié a falu vala — feljajdult és szemrehányó levelet írt Károlynak: mi okon éget? Károlyi bosszúsan válaszolt neki: Nem mi kezdtük az égetést, — s ebben igaza volt, — hanem Rabutin, a ki Erdélyben a kuruczoknak behódolt helységeket szeltére perzseli, raboltatja és népöket vágatja; »mineküink még eddig módunk nem volt benne; hanem most csak *kezdtünk*, s ha meg nem szűnik: *Bécsig égetem s azon túl.*«¹⁾ Így is tön; midőn Heister próbáját Kis-Martonra Ráttky György vitézül visszaveri vala s a cs. tábornagy a Fische vizéig vonúlt hátra. — Károlyi vérszemet kapván: hódoltató pátenseket küldött szerte Austriába; és mert a lakosságnak a meghódolást Bécsből tiltották: a tábornok néhány ezer tiszántúli rakoncátlan huszárral most már maga ütött be Austriába, fölhatolt Bécs közelébe Schwechatig, hol két császári ezred összes podgyászát elnyeré; Ebersdorf cs. kastélyt fölgyújtatta; sőt száguldozói — leirhatatlan rémületet gerjesztve magok előtt, — egész a bécsi külvárosokig felcsapdoztak, onnét hintós-

¹⁾ Károlyi S. *Önéletirása*, 89. l., ki maga elmondja az alábbi prédálásokat, égetéseket is.

lovakat és sok más nyereséget hozván el.¹⁾ A falukat szanaszéjjel rabolták, égették, s az itt-ott ellentálló lakosságot lekaszabolva, sok ezer darab elhajtott marhával, s roppant zsákmánynyal megrakodva tértenek vissza. A zabolátlan had erre egészen nekibőszült a prédálásnak; egyik csapata Nezsiderből Bruck felé törvén be, Petronell és Fischament austriai városokat égette s dúlta föl és »sok szép nyereséggel« tért meg; a Regede táján állomásozók Stýriában ugyanezt követték el, »holott is minden helyeket tűzzel megemésztet-tenek«²⁾ Luttemberg környékén, föl és be csaknem Gréczig. Táboraikban meg nem szűnt a sok kótyavetye, s a katonaság képtelen tivornyákba, részegeskedésbe merült. A zsákmányból legtöbb részt vőn természetesen, maga a tábornok, a kapzsi Károlyi, a ki szélére sarczolt, raboltatott, — még az óntálatok, tányérok is elhordatta a várakból, kastélyokból.³⁾ Hanem Heister hadait ezalatt szervezkedni engedte ebenfurti védfalai, sánczaik mögött. A dunántúliak pedig látván, hogy főcélja a zsákmánylás: elvesztették benne bizalmukat, s elidenegedve tőle, félrehúzódoztak mellőle. Jellemző a mit ezekre nézve Rákóczi ír Mémoires-jaiban:

»Károlyi a Duna jegén átmenvén, szerencsésen nyomult elő a túlsó részekre, hol nagyszámú harczedzett és gyakorlott katonákra talált, kik a török ellen s a Rajna mellett a franczia háborúkban szolgáltak vala; s ha e tábornok kellőképen fel tudta volna

¹⁾ *Stepney* angol követ Bécsből, 1704. mart. 26-kán kormányához intézett jelentése szerint, a kurucok ezen becsapása Bécsben húsvét hétfőjén valóságos »egyiptomi futást« okozott; a mikor is a környékbeli falvakról, külvárosokból sok ezer ember; férfi, asszony, gyermek, rémülten futott a belvárosba, ágyneműit s egyéb bűtőreit cipelve hátukon. A császár nagy udvari gálával épen a Szent-István templomában lévén, midőn büszke spanyol szertartással kivonult: az ellene ingerült, elkeseredett utczai sokaságtól, mely tömegekben tolongott, sértő, durva, fenyegető szavakat, szidalmakat kelle hallania; úgy, hogy néplázadástól tartottak. Az ebersdorfi cs. palota, Schwechat, Mannswörth, stb. égése nagy lángokkal belátszott a bástyákra. A külvárosokba még a császári lovas testőrséget is kirendelték czirkálni. (*Archiv. Rákócz. II. o. I. k. 210. l.*)

²⁾ *Károlyi* saját szavai; u. o. 78. l.

³⁾ *L. Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 68. l. stb.*

őket használni: nagyobb veszedelemre juttathatta volna a németeket. Thököly tisztei közül egynéhány hírneves, Károlyihoz csatlakozók, kinek bizalmát s hajlamait régi tetteik elbeszélésével tökéletesen megnyerték. Károlyi hadakban nem szolgálván soha, s igen hű és tapasztalt tiszteknek tartván őket, mindenben tanácsukat követte, kik a hadi szolgálatban s hadműveletekben egészen Thököly elvei szerint jártak el. Dícsérték Károlyi előtt e fejedelem átható eszélyességét, melylyel a németek és megbízhatlan egyének árnányait kijátszá; lefesték böles bizalmatlansággal teljes óvatosságát. Ennek következménye az lön, hogy Károlyi utóbb gyanakodni kezd vala a dunántúli (legtöbbsnyire protestáns) nemességre s katonaságra, és képzelt árulásuknak elejét veendő, számos külön hadtestbe osztá őket. . . . » (83—84. l.) És kissé lejjebb: »Károlyinak Bécsig tett előnyomulásában minden sikerült. A Thököly-féle tisztek, kiket vitézségükért nagyrabecsüle, s a tiszántúli nemesek, kik amazokkal tartottak, uralkodának haditanácsában. Azonban ezeknek nagy kegyekben részesítése s durva erkölceik, dorbézolásaik, fosztogatási hajlamaik elidegeníték Károlyitól a jobb érzésű tiszteket, a kik pedig sokkal inkább értettek a hadviseléshez, fegyverben öregedvén meg, és igaz magyar szívűek lévén, egyedül a szabadság szeretetért, nem zsákmány nyeréseért kötöttek fegyvert. S e kedvezőtlen hangulat, a nélkül, hogy én és Bercsenyi tudtunk volna róla, csaknem az egész dunántúli hadsereg szíveit elfogá; Károlyinak sikerdús hadműködések vázolásával telt jelentései távolról sem sejtették e körülményt velünk. És így azon okok, melyekkel Károlyi követett eljárását támogatja vala, elővigyázat jeleinek látszottak előttünk is; mert ekkor még nem ismerők a baj valódi forrását, mely csak tavasszal tünt ki s melynek váratlan és nagyon kellemetlen következményei valának. — Károlyi tanyáját Kis-Martonban üté föl. A már említett bizalmatlanságból a túladunai csapatokat feldarabolá: egy részöket a horvát (és stájer) határokra, más részöket a rácok ellen küldvén. Ekként mindenben a volt Thököly-félek tanácsait követé, a kik inkább rablók voltak, mint tisztek. A tábornok az őrállításokat és katonai fegyelmet elhanyagolta s dobzódásokban tölté idejét; mit a Lajta-menti apró városokban szállásoló cs. hadak kénciktől megtudván, vezérök Heister elhatározá magát Károlyi megtámadására.« (88—89. l.)

A császáriak támadási célzata a dunántúli széttagolt

kurucz haderők ellen, e combinált hadi terv szerint történt: Varasd és Stýria felől a Rabatta és Heister Hannibál cs. tábornokok által támogatott Pálffy János bán közelgetett 15,000 horvátjával a Muraköz ellen, oly utasítással, hogy Pápa táján egyesüljön Heister Siegberttel; Szlavoniából gr. Herberstein bródi tábornok volt a ráczokkal Baranyába törendő, és Pécs, Simontornya felé Budának nyomulandó; Heister tbngy. maga, a reguláris német haddal Austriából, Ebenfurthból fenyegette Kis-Martont, és végre b. Ritschan Ádám tbk. előkészített hajókon Pozsonyból a Dunán a püspöki sün-czot és Somorját volt megtámadandó. Egyszersmind rendelet kaptak a győri, komáromi, esztergomi és budai várparancsnokok (ez utóbbiak mart. 22-kén), hogy igyekezzenek az ellenségnek a Dunán levő hajóit elsüllyeszteni, s hídjaít, átkelő réveit elfoglalni.¹⁾

A támadást Pálffy kezdé meg, a ki ellen ekkor a Muraközben csak harmadfél ezer kurucz állott, Bakacs Lukács, Inkey Ferencz és Zarka Zsigmond ezeres-kapitányok alatt. A Légrádnál a Dráván átkelt bán, túlerejével Rác-Kanizsát mart. 9-kén megvévén, másnap a mura-szerdahelyi hidat is elfoglalta, melynek védelménél Inkey Ferencz »régi, tanúlt hadi tiszt« 3-400-ad magával vitézi halált halt.²⁾ Bakacs és Zarka úsztatva menekülének át hadaikkal Széchy-Szigetre. Mire 11-kén Pálffy Csáktornyt capituláltatván, az egész Muraközt meghódítá. Kevéssel utóbb Rabatta és Heister Hannibál Ormosd stýriai várat visszafoglalták, s a Luttenberg, Pettau, Regede, Fölöstöm táján őrködő kurucz hadvonalat hátrább nyomták, szétugrasztották. Muraköz veszedelme hírére azután Zana György Valpó vá-

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, VI. 140. A k. k. Hoff-Kriegsrath 1704. mart. 22-én kelt idevonatkozó rendeletének *Lanzenfeldt* komáromi várparancsnokhoz intézett példánya a budai cs. kir. hadőparancsnokság levéltárában. Heister Siegbert és Pálffy megindulását is említi már.

²⁾ *Károlyi S.* Önéletiratában (75. és 85. ll.) tollhibából Inkey Jánost ír, a ki Ferencznek *fia* volt. Zarka Zsigmond mart. 11-iki levelének szathmári másolója pedig tudatlanságból »*Jékey* Ferencz« nevet írt, Inkey helyett, (Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 117.), holott Jékey nevű kurucz ezeres-kapitány nem volt soha.

rát odahagyá, s a Dráva kispáli révén át — a sánczokat levonván, — Baranyába húzódott. Herberstein ráczaival üldözve szállt utána és Siklós várát, majd Pécsét is viszszahódítá, e szerencsétlen várost, még az előbbi kurucz dúlásnál is kegyetlenebbül, újból felpredáltatván s lakosait — papokat is — legyilkolván. De följebb aztán a Hellepront és Sellyey által védett Simontornya megtámadására nem nyomult, sőt még a somogyi kuruczok s most velök Zana által ostromzárolt Szigetvárt sem menthette föl:¹⁾ mert a pécsi zsákmánynyal megrakodott fegyelmetlen rácز had prédájával visszatakarodék a Dráván át honába.

Pfeffershoven budai tbk. 13 fegyveres naszádot bocsátott le a Dunán, hogy a kuruczok solti sánczát és Földvárt fenyegezzék s az átkelést akadályozzák. — Hartmann komáromi kapitánynak sikerült a karvai révben a fölkelők számos hajóját elnyerni; a győri parancsnok b. Steindorf ezredes pedig szétromboltatá a Forgách tanácsa ellenére Károlyitól őrség nélkül hagyott abdai hidakat. Csak Bercsényi seprősi Duna-hídjával nem tudtak boldogulni, mert azt Pekry jól őrzé.

Heister tbngy. mart. 20-kán indúlt ki 5000 válogatott rendes katonasággal — németekkel s dánokkal — és 24 ágyúval Ebenfurthból Kis-Marton ellen. E várban és városban a Schwechat felé portyázó Károlyi, Lóczy Endre s Benkő Ferencz kapitányok alatt 1200 hajdút és két század lovast hagyott; oly utasítással, hogy, mivel hosszabb védelemre elegendő lőszerük nincsen: komoly veszedelem esetén idejében vonúljanak ki. Ezt tevék, s a Nezsíderre visszaérkező tábornok mellé igyekeznek vala, — azonban Heister lovassága Feketevárosnál utolérván őket, szétverte, annyira, hogy csak a két megzilált lovas-század és Lóczy 300 hajdúval csatlakozhatott Károlyihoz. Ennek prédarakott »vér-szájú« hadát most egyszerre páni rettegés lepte meg. »Lovassága boritalba és dorbézolásba lévén merülve, — írja Rákóczi Emlékirataiban, — a németek megérkezének első hírére rendetlenségbe jött; Károlynak kegyenczei és tányér-

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen, VI. 146. l.

nyalói pedig a dunántúli hadak árulását emlegetvén, kényők szerint reávétték a tábornokot, hogy gyorsan meneküljön.« (89. l.) Az üldözött had bomolton bomlott; a vezérben bizalmukat elvesztett túladunaiak éjtszaka különválának tőle, ott hagyták s szétoszoltak; úgy, hogy Károlyi Magyar-Óvárhoz mart. 22-kén hadainak már csak töredékeivel érkezhett meg. E fontos helyet üresen hagyva, útját 23-án L.-Szent-Miklósnak vevé; de imént még fennen dicsekvő pusztai katonáit oly rettegés szállta meg, hogy midőn Gencsy Zsigmond által vezérlett utócsapatuknak Heister lovasságával összepuskázását meghallák: hanyatthomlok kezdtek rohanni az abdai híd felé; a tábornok meztelen karddal tartóztatta a prédáló hősöket. Az abdai híd szét lévén rombolva, a Rábeza vízen nagy bajjal, »nád-ból, gyékényből font lápokon,« a Jenden hol úsztatva, hol gázolva keltek át, és úgy az úrpási Rába-hídnak kerülve, jutottak el — nem kevés veszteséggel üldözőik miatt — Téthre s Pápára.¹⁾

Itt pihent meg a nagy futás után Károlyi egynehány napig; s hadait megmustrálván, csak »elhültem beléje, hogy a Dunántúl való nép egészen elvonódott s oszlott tőlem: kiket sohasem tudhattam: az ellenséghez állottanak-e? vagy kiki hazájába vonódott,« — írja elég jellemzően ő maga.²⁾ Innét tudósítá az őt ért hajról Rákóczit és Bercsényit, segítséget sürgetve; és mivel hírért vette, hogy nemcsak Heister, de már a Muraközből Pálffy is Pápára tart: mint-hogy a tiszántúli had nyert sok zsákmányával mindenképen haza igyekezék, tehát sietvést odahagyá a várost, s »egyesen Földvárnak, a Dunának« tartott, portásait hajókat nyerni előrenyargaltatván, noha Heister egyelőre Győrött megállapodék. Hiába bízatta őt — Gyöngyösről mart. 29-én kelt válaszában — Bercsényi: »Andrássy István uram már által küldetett segítséggel, szívet ad azoknak is. Hiszem Istenemet, Kglmed ha verhetné össze hadát: megátolná útjokat (a németeknek). *Majd verocálja őket is az bavarus,* és így megsegítettünk. Az Fejedelem megindúl

¹⁾ L. Károlyi S. Önéletírataiban, részletesen.

²⁾ U. o. 93. l.

maga is, magam pedig megyek igyenessen sietve vissza az hadak közé. Az több hadak is gyülekeznek mindenfelől Kecskemét és Vácához. Nem bocsátja Isten veszélyre az maga népit!«¹⁾ Majd pár nappal utóbb: »Az nagy Istenért kérem, édes Öcsém-Uram: ne engedjen Kglmed holmi *pusztai tanácsnak*, mi nem néz tovább az orránál.«²⁾ Hiába intette őt — ápril 2-kán — ugyanily értelemben Rákóczi: »Minden katona tanácsán meg ne induljon, mivel az minden embert árúlnak prédikálván, senkinek nem hiszen.«³⁾ Mindez hiába volt; Károlyi — a ki ugyan nejének azt írta, hogy »*fölöttébb szegyenli ezen dolgot*,«⁴⁾ — a sok sarczolatásból és a töméntelen zsákmány árából arannyal megtöltött turbáit, valamint megrémült csapatai a magok nyert gazdag prédáját megmenteni akarván: gyors futásban siettek Duna-Földvárt elérni, és ott malmok tombáczain eszeveszett tolongással általköltözvén, hazájokba oszlának.

A tábornok a szegény dunántúli kurucz hadakat magokra hagyá, fő nélkül, az ellenség torkában. »Igazán, mint elhagyatott juhok az pusztában, úgy maradt azon föld; most is csak bolyong széjjel az erdőn, mezőn az szegény magyar,« — sóhajt föl egyik levelében szomorúan Bercsényi.⁵⁾

Gr. Esterházy Dániel, mintegy 5000 emberrel — közte 1200 gyaloggal — Székes-Fehérvártt álla; de Károlynak vad futása ezek bátorságát is nagyon elvevé. Az idáig előnyomuló Heister lovassága ápril 8-kán Esterházy előőrseit Keresztesről visszavetvén, estve a város alatt csata fejlett ki. A kuruczokat, ámbár a várfalakról is segítették ágyú- és puskatűzzel — a most már teljes erejükkel támadó németek megzilálták s 300 halott és sebesült veszteséggel szétűzték; mire aztán másnap a város is capitulált, őrségének szabad hazavonúlhatását kötve ki.⁶⁾ Heister innen lovasságával

¹⁾ *Rákóczi Tár*, II. 62. l.

²⁾ U. o. 63.

³⁾ *Eredeti levél*, a gr. Károlyiak Hárában.

⁴⁾ L. Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 344. l.

⁵⁾ Ápril 14-kéről, Rákóczinak. Archiv. Rákócz. I. o. IV. k. 3. l.

⁶⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen, VI. 143–145. II. hol a Fehérvár körül történt harc tüzetesen leíratik.

Duna-Földvárig száguldván, 400 dragonyost egy alezredessel hagyott itt, a folyamrév őrzésére. Simontornya várát ugyan — szerencsére — Hellepront állhatatos hűsége fentartá, s Tatát is Farkas Sándor a lévai hajdúkkal még két hétig megvédte: de a többi várak ép oly könnyűszerrel, a mint meghódolának, elvesztek; az általános fejtelenség, bomlás közepette legtöbbször üresen hagyattak hazaoszló őrségeiktől. A mezei csapatok is, pl. Niczky Sándor és János, Zarka Zsigmond és Benkő ezredei, seregstől oszladoztak szét és telepedtek haza: Sopronyba, Vasba. Ezeket a dúló horvátjaival az országrész szívébe, Pápára előnyomult Pálffy bán üldözte leginkább. De a bátrabbak nem tették le a fegyvert; a már ezen első hadjáratban nagyon kitént ifjú vitéz Bezerédy Imre és Béri Balogh Ádám a Farkas-erdejében, mások, mint Domokos Ferencz, a Bakonyban bolyonganak megfogyott, de meg nem tört ezredekkel. A vasjellemű és higgadt fejű Sándor László a pápai várőrséggel még Károlyi drága portékákkal megterhelt társzekereit sem engedé ott veszni, hanem elhozá magával Árpás felé, a seprősi hídon át a Csallóközbe s onnét Semptére, hol Bercsényinek ő tett a tulajdonai dolgokról tüzetes jelentést, a vele jött Withmyédyvel. Goda István, a volt szent-mártoni kapitány, pedig a Rábához menekülő csapatromokat összegyűjtván, e folyam réveit, gázlóit oltalmazá velök, s a Rába- és Tóközben viaskodik vala még a némettel.¹⁾

Bercsényi, a mint Gyöngyösről ápril első napjaiban fölértkezett: legelőször is Somorját nézte meg. Ott rendben talált mindent. Ritschan tbk. ugyan a jobbparton, szemben e várossal sánczot kezdé ásatni: de Pekry néhány ezer emberrel reáütván, kiveré belőle, úgy, hogy még ágyúit is ott hagyta.²⁾ A seprősi híd is jó állapotban megmaradt, daczára Óvár elvesztének, s most tett még igazi jó szolgálatokat. Bercsényi — ki azután hadi intézkedések végett apr. 4. Nagy-Szombatba s innét Semptére távozott — ekkori leveleiben Pekryt nagyon dicséri: »bizony bátor s resolutus ember«;²⁾

¹⁾ Bercsényi levele Károlyihoz Nagy-Szombatról ápril 5-kéről *Rákóczi Tár* II. 63.

²⁾ *Ugyanott.*

majd ismét: »Pekry bátyám ugyancsak emberül viseli magát, mert, teszi hozzá metsző sarcasmusával, — *szegény még. Károlyi is jó volt, még nem prédált*; az hajam szála áll fel: miket hallok most ellene! *Sopronyon kért 50,000 forint sarczot és minden fegyver- és munitiójokat: az tette őket labancz-czá. Kőszegen 8000 frtot vont, s más istentelen házásnak nem volt száma. Az asszony, gyermek s minden átkozza Kár-tévő Sándort az Dupántúl; az mely katonák jönnek: ölni, nyúzni készülnek ellene.*«¹⁾

Bercsényi egyébiránt ápril 14-kén a dunántúliak bátorítására Ocskayt Seprősnél átküldé a Dunán, oly utasítással, hogy Magyar-Óvárt próbálja meg.²⁾ A fővezér igen élénken érzett a szegény dunántúliak iránt: »Az Dunántúl való föld egészen oda van — írja panaszosan apr. 19-kén a fejedelemnek, — Esterházy Dániel, Cziráky s a többi az némettel vannak, Fehérvárt felverte (földülta), s úgy mindent, mindenütt. A népét kivágták s kifosztották mindenbül. (Heister németjei s Pálffy horvátjai kegyetlen pusztításokat követtenek el.) *Széjjel az erdőkön lézzeng még csoportonként az kurucz, sírja s várja segítségét.*«³⁾ És bár a Komáromhoz visszaérkezett Heister tábora most őt magát fenyegette legközelebbről: Bercsényi első sorban a túladatainak megsegítésén töpreng vala mindúntalan. Emlegeti Duna-Földvárt, Váczt a had átköltöztetésére, és ő ajánlá *Forgáchot Rákóczinak a dunántúli újabb expeditió vezéréül*: »Igen akarom, hogy Forgách Ocsém-Uramban Ngodnak nincsen kétsége; hasznos szolgálja lesz, s nagy alkalmatosságára

¹⁾ Ugyanannak ápril 18-iki levele Semptéről, a fejedelemhez. *Archiv. Rákócz.* I. o. IV. k. 8. l. Másnap pedig így emlékezik ugyanerről: »Pekry Uram Komárom elein van, portáz, harczol; csak igen jól viseli magát Ocskayval, — hijában: józan ember, bort nem iszik, talpon van. *Mert hitemre, az kis-martoni bor vesztette el az túl való országot!*« (U. o. 10. l.)

²⁾ Bercsényi levele N.-Szombathból, apr. 14. U. o. 4. l.

³⁾ Bercsényi apr. 19-iki levelében, Rákóczihoz. (*Archiv. Rákócz.* I. o. I. költ. 10. l.) Bercsényi levelei a fejedelemhez ezen időtől kezdve mind fennmaradtak már s kiadtuk. *Ha tehát ezentúl a forrást külön nem idézendjük: úgy mindig az ő levelei értendők az Archivum Rákóczianum köteleiben.*

Ngodnak.« S alább: »*Forgách Urannak, ha lehet, Ngod, igen jó lenne az Dunántúl; nere nagy ott,*« (mint volt győri vice-generálisé). A fejedelem meg is fogadá e tanácsot, s a következő hóban Forgáchot küldé által. Ugyanekkor, az egyre késő bajor előnyomulásra czélozván, — elmélázva fakad ki Bercsényi: »Ihon, az bavarusnak nincs híre; a franczia mit csinál?... Így van az mi dolgunk! *Csak huszítanak az erdőnek; az jágerkürtnek az hangja az mennyit segít az kopó-hajtáshoz,* — *csak annyi ez!* Isten fordítsa jobbra, s már nagyon fent volt reménységünket ne tapodja láb alá!« És egy nappal később: »Azt is ma hozák: *az bavarust Prágára várják már, nem Bécsre; de még meg nem indúlt.*« A dolog pedig annyiban állott, hogy Miksa-Femánuel, a magyarokkal való csatlakozást sürgető Villars maréchal tanácsa ellenére, Linzttől ismét Tirolnak fordúlt és ennek hegyei közt pazarlá erejét, a míg ki nem szoríták és utóbb Höchstettnél Savoyai Jenő s Marleborough tönkre nem verték, a magyar ügynek kipótolhatatlan kárára. Bizony, csak »*jäger-kürtnek hangja*« volt az ő várva várt segítsége, Bercsényi találó hasonlata szerint. —

Igen rossz következményei valának Károlyi dunántúli kudarcának a Csallóköz és Vág vidékein táborozó hadakra is, a mennyiben a Túlادunáról naponként érkező, épen nem várt szomorú hírek ezek harezi kedvét szintén lehangolták, ellankasztották. Úgy, hogy mióta Heister ereje Székes-Fehérvártól apríl közepén Komáromhoz fölérkezék s itt a Dunán átkelve: az általa most közvetlenül — és pedig nemcsak Komárom, de Pozsony s a morva szélek felől is fenyegetett — Bercsényi táborából a csapatok, kivált a vármegyék lovassága, nagyon hazaoszladozának. A fővezér mindent elkövetett ugyan e baj meggátlására; azonban az elbátortalanodott és immár saját otthonát féltő hadnak nehéz volt szívet adni. A megyékkel portális hajdúságot ajánltatott meg: tízezernél több hajdút vetettek föl magokra csak azon északnyugati vármegyék, és állították is szorgalmasan, — de ehhez idő kellett. Az ellenség pedig a Csallóközbe naponként csapdozott már, keményen viaskodva Pekryvel s más csapatvezérekkel. Bercsényi Semptéről, Födémestről, Nagy-Szombathból vezényelt minden

oldalra: a Osallóközbe, Pozsony, Komárom, Érsek-Újvár, Nyitra, Bajmóc, Lipótvár, Trencsény s a Fehérhegyek, Szakolecza és ezeken túl Morva, Austria felé. Ennyi irányban kell vala éber figyelmét kiterjesztenie, s e fölött még a fejedelemmel, a seprősi révén át a dunántúli maradékhadakkal az érintkezést folytonosan fentartania, s egyszersmind a jövő-menő békebiztosok- és közbenjárókkal értekeznie. Mint Rákóczihoz, Károlyihoz s másokhoz írott levelei tanúsítják, csodálatos tevékenységet fejtett ki. Lányéksérve daczára, olykor napestig lovon ül, még enni sem ér rá. Leveleit Rákóczihoz többnyire csak éjjel, néha éjfél után írhatja, — és pedig mindig sajátkezűleg, részben titkos jegyekkel. S e tábori sátrakban, kifáradtan, éjszaka írott, megragadó élénkségű levelekben még jóízűen homorizálni is tud és reáér gyakorta. A hajnal pedig már ismét paripán találja ez igazán ritka szívós testi szervezetű s törhetetlen lelki erejű embert, a kinek ezrekbe és ezrekbe kell vala szavakkal, tettekkel, saját példájával bátorságot, kitartást önteni; hiszen rajta csüngött a hadak, az egész ország szeme. Bercsényi sokoldalú működését, bámúlatra méltó tetterejét, melyet hadvezéri pályáján mindenkor — még súlyos testi szenvedések között is — kifejtett: általában csodálták, s még az utókor osztrák katonai írói is elismerik.

Sokágú működését tüzetesen vázolniunk lehetetlen; száma nélküli kötetekre terjedne. Ez időbeli dolgainak is tehát csak a fontosabb, továbbá személyét és családját közelebbről érdeklő mozzanatait érintendjük. —

Bercsényinek Rákóczihoz Nagy-Födéméről 1704. ápril 28-ikán intézett leveléhez egy csaknem csupa chiffre-kben írt külön czédula van csatolva; lehet, hogy még valamelyik előbbi: de mindenesetre ápril 14-ike után kelt levelének vala melléklete. Rendkívül fontos tartalmáért az »Archivum Rákócziánum« I. oszt. IV-ik kötetéhez könyomatú hasonmásút adám. E titkos-jegyes papírszeleten Bercsényi a fejedelmet *gr. Forgách Simon* tbk. átpártolása valódi okának földerítésével lépé meg. Biztos kútfőből meríté adatát: *gr. Kéry János* kir. főlovászmester személyesen üzente meg azt neje által neki, nagy titokban. Kéry ugyanis *gr. Csáky Krisz-*

tinának veje volt, első férjétől gr. Erdődy Sándortól való leányát, Margitot bírván feleségül. E családi kapocs magyarázza meg a bizalmas összeköttetést, melyben Kéry Bercsényinéhez — ekkor is és utóbb is — állott. S valószínű, hogy épen e családi kapcsolatra s gr. Bercsényi Miklósnak neje révén a terv részére leendő megnyerésére gondolt *I. József* római és koronázott magyar király, midőn titkos, merész tervének foganatosítására, közvetítő eszközül első sorban gr. Kéryt, e föltétlen aulicus hűségű magyar főurat szemelé ki.

Nagy dologrúl volt szó; nem kevesebbről, *mint József király szövetkezéséről a fölkelt magyarok főnökeivel, atyja a császár ellen, ennek kezeiből a magyarországi uralkodás kiragadására.* József, a mindenfelől tornyosuló veszedelem közepette úgy látta, attól tartott, hogy császári atyjának képtelen gőgje és makaessége a Habsburg-házat végromlásra fogja juttatni, — trónjaik összeomlanak. Talán Mátyás főherczeg példája II. Rudolf császár ellen juthatott eszébe; elég az hozzá, hogy családjának koczán forgó hatalmi érdekeit menteni akarván, — miután tapasztalta volna, hogy önként felajánlott közbenjárói szerepét a magyarok nem fogadják el, — ezeket titkon arra óhajtá reábírní: *kívánják őt, Józsefet most, még atyja életében uralkodójokul, — és ő királyi, lovagi szarát, legszentebb fogadalmát köti le, hogy az ország szabadságait helyreállítandja, köztük fog lakni s a törvények szoros megtartásával, magok által kormányozni őket, az austriai ministerek befolyásának kirekesztésével.* E fontos titkot az ő speciális megbízásából Bercsényinek, Rákóczinak megvinni és tervének őket megnyerni szólítá fel a római király gr. Kéryt, s kívánta őt e czélból *»kiszöktetni.«* Azonban e nem nagy bátorságú főúr, Leopold császár haragjától rettegvén, az udvar tudta nélkül nem meré elvállalni a kényes megbízatást. I. József ekkor ifjúkori játszó pajtásához s most is bizalmasai egyikehez: *gr. Forgách Simonhoz* fordult, mint akit Bercsényi grófhoz szintén közeli vérségi kapocs és baráti viszony fűzött, s így szintén alkalmas egyénnek tűnt fel előtte az óhajtott czél valószínűsítésére. *És Forgách készséggel vállalkozék.* Ebből érthető tehát: miért jött ki épen *József* napján, épen

az ifjabb király nérnapi lakomájáról Bécsből a kuru-
czok közé!

Bercsényinek sajátkezűleg írt czédulája így szól:

»Forgács öcsémről oly hírem van: sem üzték, sem
kergették; szolgáló fogása praetextus. Várják vissza nyílrán,
semmijét el nem vették, mindenét bátyja (Ádám) adta
el. Az igaz, szolgálót most is ott fönnt tartják Haister tábo-
rában, kijár praebendájok, ugyan Forgács nevezeti alatt.
Az is igaz, az király (József) Kéryt is szöktetni akarta:
maga mondta feleségemnek, — de híre nélkül az udvarnak
nem akart Kéry; azután volt szó az királynál Forgácsról.
kész is volt rá. Ezeket Kéry mikor mondta: még benn
volt Forgács (Bécsben). Küldésének okát mondta, hogy
az király részére csinálják meg az magyarokat.«¹⁾

Hogy pedig Forgáchnak I. Józseftől eredő ezen tit-
kos megbízatását a bécsi udvarnál más beavatottak is sejt-
tették és Bercsényi értesülése a való igazat tárja fel: ezt
tüstént más, egykorú forrásból bizonyítjuk. *Patrich György*
bosznai ez. püspök írja horvátországi Klokoveczról 1704.
június 2-kán gr. Csáky Imre váradi püspöknek, Kreszti-
necze, hogy Heister gr. Nádasdy Ferenczet küldé magyar
és horvát haddal Székes-Fehérvár felé, Forgách ellen: »sed
male cessit expeditio; nam Nádasdyus lethaliter laesus et
600 fere milites et plurima Heisteriani cecidisse, quos inter
valde probabiliter et frater meus Ladislaus.« Balogh Ádám
az együtt tanácskozó gr. Nádasdy Tamás, Felső-Büki Nagy
István ítélőmester, Festetich Pál s Hevenessy János vasi
alispán urakat és más nyolcz nemest elfogta, váratlanul
rajtok ütve. »Multum habui cum fratre meo Balthasaro
(udv. cancelláriai tanácsos, verőczei főispán, báró) de his tu-
multibus discursum, qui putat Regem (Josephum) ijs intri-
catum esse, tum ex Forgachij abitu, tum ex Archi-Episcopi
(Széchenyi Pál) palam dictis; scripsisse nempe ipsi Regem
et inter Rákóczi puncta, id quoque addi procuret, ut Hun-
gariae administratio ipsi, nempe Regi, totaliter permittatur.
Dixisse quoque Dnus Archieppus, quod Banus (Pálffy)

¹⁾ I. Archiv. Rákócz. I. o. IV. köt. 26. l.

Aulae secreta non sciat, dum Hungariam cum tam valida Croatarum manu infestet.«¹⁾

Az udv. cancelláriában tehát — ha bizonyossággal nem tudták is, — de alaposan sejtették a dolgot; és Patachich gr. Esterházy Antalnak Forgáchhoz csatlakozását is, — melyről alább tétetik említés — ezen ügygyel hozá kapcsolathatba, noha ezt tévesen. Sőt Forgáchnak »*Josephista*«-ságát, bizalmas viszonyát József királylyal jól ismervén, magának Heisternek táborában is gyanították Simon gróf kuruczokhoz való hirtelen átpártolásának titkos forrását. Ugyanis midőn pár nappal a koronczi csata előtt, 1704. június 10-kén, Forgách a császáriak gyirmóti táborából régi barátját Viard ezredest magán-beszélgetésre kihívatta volna: Viard a tábornokkal folytatott beszélgetését papírra vetvén, Heisternek benyújtá. E »*Colloquium*« egyik pontjában említi Viard, hogy Forgách magát még mindig »*bonus Austriacus*«-nak nevezte; mire ő Viard ezredes — ezen szavakkal válaszolt neki: »*Nunquam credidissem illum a jurata Suae Matti fidelitate declinaturum et se perfidum acturum; sed ea semper erat de illo suppositio, se habere de Sua Matte Regia* (t. i. I. Józseftől) *commissa sub manu secreta negotia.*«²⁾

Ezekkel, azt hiszszük, Forgách átpártolásának kérdése tisztázva van. Mert az, hogy a horvát báni méltóság betöltésénél — melyre reflectált s melyre nagy kilátása volt,³⁾ — az Eugen által pártolt Pálffy ellenében vesztes lőn: fájha-

¹⁾ *Eredeti levél*, a gr. Csáky család szepes-mindszenti ltárában.

²⁾ Viard e jelentése sok egykorú példányban fennmaradt; kéziratgyűjteményekben is kettő van.

³⁾ *Gr. Keglevich Adám* újságolja Bécsből 1703. oct. 12-kéről gr. Koháry Farkasnak Pozsonyba: »Mlgos Urak Erdődy György és Kristóf decretáltattak pro Intimis Consiliaris; gondolnám, György Úr a Judex Curiae-séget is megnyeri. Az bánsághoz legközelebb vannak: *Forgách Simon Uram* és *Keglevich Péter Uram.*« (*Eredeti levél*, a hg. Koháry cs. ltárában.) Egy *gr. Löwenburg* pedig Bécsből, 1703. dec. 5-kén figyelmezteti levelével barátját gr. Esterházy Antal ezredest, hogy mivel *gr. Forgách Simon* »*ob sua bene gesta*« horvát bánná fog kineveztetni és így a győri vice-generálisság megürül: Antal úr idejében tegyen lépéseket ennek elnyerésére. (*Eredeti*, az orsz. ltárban, Rákóczi-ljmbus.)

tott ugyan neki, és fájt is,¹⁾ azonban mégsem annyira, hogy e mellőztetés miatti bosszújából lett volna kuruczczá; hisz a zólyomi futáskor elvesztett es. tábornoki diplomáit még 1704. febr. 24-én *visszakéri* Bercsényitől, a mikor már rég Pálffy volt a bán. Szolgáinak megfogatása pedig Bécsben, valóban csak *űrűgy* volt, mint Bercsényi írja. — Leghívebb barátjának e titkos-jegyű czéduláját a fejedelem Eger alól a Tisza-Duna közére, nevezetesen a Paks városával átellenben fekvő Duna-Ordashoz való útjában vevő; a hová Forgách-csal együtt oly végből nyomult, hogy ott mihamarabb hidat köttetvén, a dunántúli kuruczság újból felköltésére e tábornokot átköltöztesse, s ha kell, maga is átköltözzék táborával.

Bercsényinek nagyfontosságú tudósítását vévén, Rákóczi fakgatni kezdi vala a dologról Forgáchot. Ez azonban a József királytól való megbízatást határozottan tagadá, — tagadott mindent, s csak úgy szikrázott az udvar elleni gyűlölettől. Tagadta utóbb is; csak nagy későn, midőn József már tíz év óta ősei sírboltjában porladozik vala, csak Rodostóban vallotta be elvégre Forgách Rákóczinak, — a mint ez Emlékirataiban (88. l.) följegyzé, — *hogy a dolog valóban mégis úgy vala: ő csakugyan József király említett megbízásából jött volt ki Bécsből a fejedelem pártjára.* S midőn a bánuló Rákóczi kérdezte: Miért hallgatta el tehát *akkor?* Hiszen, ha ő ezt idejében megtudván, a római királynak önként nyújtott kezét megragadhatja, — a magyar ügy egészen más fordulatot vehetett volna! Forgách felelé: Épen *ettől* tartott ő, azért hallgatta el; ő ugyanis gyermek-ségétől a bécsi udvarban nevelkedvén, még most is a haja szála borzad föl belé: miket hallott az irányadó főministerek szájából nem egyszer Magyarország leigázásáról s a magyar nemzet kiirtásáról! Szíve mélyéből megűtálta őket, meggyűlölte az Austriai Házat, s minden tehetségével arra törekedett, hogy ez a magyar trónról letaszíttassék mindörökre.²⁾ Ő elfogadta a megbízatást, hogy annak alkalmá-

¹⁾ Schwandorfról 1704. febr. 24-kén nejéhez írt levelében említi *Forgách*: »Pálffy János az bán és Erdődy György az judex curiae. A *ű nyszt!*« (És én semmi.) Egykorú más, a gr. Forgách-Itárban.

²⁾ Csakugyan tökéletesen ily szellemben van írva Forgáchnak

ból a németek közül becsülettel kiszabadúlhasson, ép ellenkező irányban működendő. És Forgách, a sajátos szellemű Forgách, *ekkor beszélt valót, ekkor tárta ki lelkét igazán.*

A közeli viszonynál fogva, a melyben Forgách Simon Bercsényihez állt, kötelességünknek tartottuk ezen, történetirodalmunkban csak legutóbb, általunk ismertté vált nagyfotosságú ügyet, új adatokkal is megvilágítva, valahára véglegesen tisztázni. József királynak, — a ki Háza érdekeinek kockán forgása miatt s megmentése céljából — elég eszélyes s egyszersmind elég merész volt 1704-ben, a magyarokkal szemben annyira elfogult, konok atyja ellen Rákócziat, Bercsényivel conspirálni akarni: a bizalmasa által küldött titkos üzenetre következett mély hallgatás a magyar fölkelők fejei részéről, természetesen úgy tűnik vala föl, mint ajánlatának merev visszautasítása; és ez megkeményíté szívét ellenők. Arra alig gondolhatott, hogy gyermekkori barátjában, Forgáchban csalódjék. Ebből magyarázható ki, hogy midőn Leopold halála után a trónra jutott, s kivált az 1706-iki béketárgyalások meghíusultával, — ő is jóformán atyja politikáját követi vala a magyar fölkelők ellen.

Gr. Heister tábornagy, midőn 1704. ápril 15-kén Komáromhoz feljöve, felhozá magával Pálffy bánt is. kinek semmirekellő horvátjai magok között »összeháborodván«, rablott prédájokkal már legnagyobb részt visszatakarodának, vagy útban voltak hazájokba; ¹⁾ csak holmi zsoldosság, rácz és labancz, tekergett még mellette. A reguláris német hadat azonban Heister jóformán mind Komáromba gyűjtötte; mint a cs. k. főhaditanácsnak — Tatából apr. 15-kén —

1710-ben szerzett »*Elmélkedés*« című politikai és katonai röpirata s különösen ennek XXXIV-ik fejezete: »*Az Austriai Házról.*« L. Thaly: »Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból«; (Budapest, Ráth Mórnál), 238—239. l.

¹⁾ L. *Pálffy*nak Komáromból apr. 22-kén Széchenyi érsekhez intézett levelét, Millernél, 193—194. l. »Másképen is, ezen horvátság csak *alkalmatlankodott*: azért jobbnak ítéltém visszaeresztenem,« — írja a bán maga.

jelenté, oly czélból, hogy 1. a Csallóközt a kuruczoktól kitisztítsa s így Pozsony városát a fenyegető megrohanástól megmentse; 2. hogy a már agonizáló Érsek-Újvár és Nyitra várakat élelemmel, friss néppel megsegítse. Pozsonyba b. Ritschan helyébe Tramp dán tábornokkal Virmond és Viard ezredeseket küldé a Somorja ellen tervezett vízi expedícióra; Ritschant pedig Morvába rendelé, hogy az itt összegyűjtött fölkelő dandárral a vlárai szoroson, az ő csallóközi hadműködésével egyidejűleg, törjön a Vág felső völgyébe és a már szintén erősen szorongatott Trencsény várát az ostromzárlat alól mentse föl. Komáromba érkezte után ötöd-hatod napra meg is kezdődött e kombinált hadművelet minden oldalról, a megoszlott táború Bercsényi gróf ellen, — a ki ezeket előre látva, segítséget kért a fejedelemtől. Rákóczi Károlyt utasította, hogy a Dunántúlról hazaoszlott lovas csapatait túl a Tiszán mielőbb összegyűjtván, siessen Bercsényi mellé.¹⁾

Heister először is az érsek-újvári zárlatot szétrobbantván, élelmet vetett az erősségbe, s a körül fekvő helységeket: Udvardot, Szímőt, Naszvadot, Keszit, Kamocsát, stb. rabló rácaival fölégetteté. Ugyanekkor Pozsonyból is megindult a vízi expedíció Püspöki és Somorja ellen. Tramp tbk. dragonyos-ezredével a szárazon, Virmond és Viard az ágyúkkal, tetemes gyalogsággal s pozsonyi polgárőrséggel hajókon indulának alá apr. 20-án, s a püspöki sánczból a kurucz hajdúkat kiriasztották. De Bercsényi, e hírt meghallva, a nagy-magyari hídon át és a Csallóközből Pekryvel s Ocskayval hirtelen oly erőt küldé rájuk, hogy Viardék Püspökinél 21-én véresen megverettek. Latour alezredese mellett négy kapitány, több kisebb tiszt s 334 köznémét és sok pozsonyi polgár holtteste borítá a visszafoglalt s részben levont sáncz környékét, és még vagy 70 a Dunába veszett, kiknek fegyvereit a kuruczok halászgatták ki. Bercsényi azonban e diadal után, egyrésztől Heisternek, Pálffynak Komáromból, s másrésztől Trampnak Pozsony felől előnyomulását látván: a somorjai és seprősi révek hajóit a nádasokba rejtetve, Somogyi Ferencz és Lóczy Endre hadait, — nehogy a két ellenség közé szorúljanak, —

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai.*

a magyarai hídon át magához Fődémesre voná. Pekryvel, Ocskayval ellenben egyre csapkodtatott a komáromi Csallóközbe, hol a gútai sánczot a németek megszállották. Gr. Pekryt — apr. 26-iki levelében — újra dicséri: »Hitemre, vitéz ember; az hadak halálban szeretik, átaljában mindenek azt mondják: »Csak látjuk, többet tud ez s jobban rendel mindent Károlinál!« És ajánlja: *ezt*, s ne Károlyt küldje a fejedelem Erdélybe tábornokul: »Ösmeri öcsém Forgách uram; bán uram helyett is commendérozott egy campániában.« — Pekry valóban vitéz katona volt, hanem megférhetetlen természetű fondorkodó.

Ápril 28-kán Pekry tábort Bercsényi ismét Komárom felé indítá portázní Ocskayval, Somogyival, 1000 lovassal és 500 gyaloggal. Szerencsétlenségökre a Császtva vize mellett Nyárasdnál, Heister főtábora jöve szembe velök. Az előljárót, Somogyit, a ráczok Ocskayra hajtották; ez visszaűzte, de mind nagyobb erő érkezvén, őt is megtolták és Pekryre nyomták. A tábornok vitézül forgolódott: megfordítá a ráczot, s rákergette a németekre; a németek sortüzet adának, ám a kurucz kiállta, s most Pekry rajta vitte a lovaszt a németre. De míg ő az elejével harczolva, — a hátulja megszaladt, Nagy-Magyar felé. Bercsényi a lövöldözésre a révparthoz rohanván, 9 ágyúját felvonatta s lövetni kezdé a németet, melynek most már a gyalogja és 12 ágyúja is ideérkezett s úgy lövöldöztek egymásra. Pekry a rohamban maga két németet vágott le, de egy harmadik a czombjába lőtt. A tábornok megingott, hanem ellenfelét pisztolylyal még lelőtte. Erre egy nagy vizes ároknak szorították; szerencséjére, Bercsényinek egy jó paripáján ült: keresztülugratott, megmenekült, — a németek nem bírták követni. Bercsényi pedig maga is gyalog szállván, hajdúságával sortüzeket adott, elpuskázta s tarackjaival ellövette onnan a németet. Így azután áthozhatta a megabajgatott hadat a Duna-ágon, a gútori révből érkezett 500 hajdúval együtt, — azonban egy pár száz mégis odarekedt s elszéljedt a berkekben. Kemény nap volt ez! Bercsényi este a nagy-magyarai révből Fődémesre menvén, innét írja apr. 29-kén esti 8 órakor nagy fáradtan, Rákóczinak: »Nem sok kúrral megtartottam az hajdúsá-

got, de este szél fogott az erdőn, berken. Nem volt mit tennem: most éjtszaka elhoztam az ágyúkat is, — ihon hozzák utánam. Hagytam lovas hadat is még vissza vígyázóban; magam megszállék, hogy Ngodnak írhaszak. *Ma sem volt egy falat az számban.* Pekry uramnak el kellett menni: mert nem bírta az lábát az lövés miatt, noha meg nem járta (a golyó).» Hadából sok elment; alig volt táborában 3000-ed magával. A németet, a melylyel harczott, 5000-nek ítélte, ott szállt táborba csak közel, a vízen túl, az érsek-újvári Duna-ág jobb partján, Nagy-Magyar s Püspöki között; és mivel Bercsenyi a magyarai hidat elszedette: Heister Pozsonyból kész hidat hozatván le, május első napjaiban átköttetvé Vereknynél a Kis-Dunát.

E fenyegető helyzetben Bercsenyinek mindent el kellett követnie, hogy megoszlott táborát szaporítsa. Károlyi még föl nem érkezvén, kénytelen volt a fehér-hegyllyai városokban Szent-György, Bazin, Modor- és Nagy-Szombatban állomásozó Ottlyk-dandárt táborába Majtényhoz rendelni. Ottlyk, ki némi csekélyszámú hajdút hagyott a városok őrzésére, 16 lovas-századdal és 2000 fegyveres tót paraszttal május 1-jén este érkezett a táborra. Itt s ekkor vett a fővezér sürgős tudósítást Trencsény városa és a vár-zárlat parancsnokától Winkler ezredestől, hogy biztos értesülése szerint Ritschan apr. 28-án Morva szélére Brunóhoz jött, ott 12,000-nyi haddal áll s Trencsény felé akar kiesapni, hogy e várat fölmentse. Winkler és társai tehát gyors segílyt kértek. Ám Bercsenyi nem volt azon helyzetben, hogy küldhessen. Ritschan május 3-án csakugyan beütoött 4000 reguláris haddal s egy csoport morvai pórral; Winkler, Luzsinszky, Tornallyay a szorosokon eleibe állának: de csekély erejökkel föl nem tartóztathatván, Nemsováig s másnap Vág-Újhelyig hátráltak előtte, hol a Szakoleczáról jövő Ordódyval egyesülének. Trencsény városát, az ellenséges vár ágyúi alatt s az előnyomuló ellenség között meg nem tarthatták, kiüríték. Ekkép az ostromlott vár szabaddá lón, s a város is elveszett. Ritschan élelmet és friss őrséget vetvén belé, pár napi pihenés után a Vág mentén kezdett alá nyomulni, mindenütt égettetve, dulatva. Fölperzelé Vág-Újhelyt, Miavát és velök még vagy húsz falvat;

azután, az őrség nélkül talált Szakolczát megszállá. E város körfalait a németek későbbben, de még e nyár folyamán, lebontatták: nehogy ismét, Morva veszedelmére, kurucz fészek váljék belőle. Szakolcza utóbb szabad kereskedelmi helylyé nyilvánítottatott s mindakét hadviselő fél salva-guardiát tart vala benne.

Mialatt ezek odafent történtek: egyidejűleg Heister és Pálffy is támadólag léptek föl. Károlyi levelét május 4-kén vevé Bercsényi, hogy ez nap estve beérkezik a tiszántúliak előcsapatával, 800 lovassal Mocsonokra. A többi had (összesen 3—4000) még hátra volt s apróbb osztályokban vala érkezendő. Bercsényi, hogy Károlynak nagyhírű segítségével többnek lássék az ellenség előtt: stratagemához nyúlt; 8 lovas-századot kiszöktetett táborából az éjjel, a kik őt a semptei hídnál megvárják, és az ugyane hidat őrző pórokat is magokhoz véve, — együtt vonuljanak be 5-kén a majtényi táborra: már hogy mint tiszántúli had. Azonban Heister maréchal, — kinek hadereje a Köpcsény felől fölérkezett öcsésének Hannibálnak 2000 stájerjével, Pálffy 1000 főnyi maradék-horvátjával, Nádasdy Ferencz 800 labanczával s ráczáival most már meghaladá (Ritschanon kívül) a 10,000-et, kémeitől értesülve vala, hogy Bercsényi táborá, a pár ezer pór fölkelőt nem számítva, mindössze sem több 5000 ember nél; bátran támadott tehát, és pedig két oldalról egyszerre. A működés 5-kén kezdődött. Bercsényi e napon 2000 válogatott lovassal elküldé Pekryt Vereknye felé, hogy a németek költözését szemmel tartsa, s ha lehet, csapja meg. Heister táborá 6-kára virradó egész éjtszaka költözött; 18 ágyú és sok szekér volt vele. Pekry hajnalban beléjük kapott, de reáfelesedvén, Cseklészig üzték. Ez utóbbi helynél a német tábor kettévált. Pálffy bán a balszárnynyal Szent-Györgynek kanyarodott, s e városból a kis kurucz őrséget, derekas ellentállás után kinyomván, a várost s úgy Bazínt és Modrot 6-kán, Nagy-Szombatot pedig 8-kán Leopold császárnak ellenállás nélkül meghódoltatá. A sereg zömével s jobbszárnnyal 8000-rel pedig Heister Rétéről egyenest Bercsényi táborának tart vala, és Pekryt estve benyomván Szempczre, maga Királyfán szálla meg éjjelre. 7-kén hajnalban rajta Szempczen:

de Pekry készen várta, s ellenkezve nyomúldogált előtte. Heister, kegyetlen természetét követve, Szempez városát, Cseklész, Magyar-Bél, Gurab, Diószeg, Majtény, Vág-Szerdahely virágzó magyar helységeket kirabolván, porrá égetteté.

Bercsenyi 7-ike hajnalán Szered előtt harczonalakba rendelé Majtényről ideszállított 4000 főnyi táborát, s kiállott, hogy Heisterrel — a ki Pekryt lassan űzve jött — megverekedjék. »Azonban az had csak zsibajt kezdte, az lovának rosszaságával mentvén maga rosszaságát. Az hajdú is zsibongott.« A fővezér átlátta, hogy ily hangulatú néppel, reguláris had és még hozzá majd kétszeres túlerő ellen, nagyon kockázott dolog volna nyílt ütközetbe bocsátkoznia; szomorúan engedett tehát a kényszernek: általindítá csapatait a balpartra, s »rettenetes keseredetten beszállott az Vág-partra az híd mellé, az vár (Sempte) alatt.« Innen nézte búsan: mint ég Szempez és a többi helység, mint pusztít Heister... Tűnődött, mit tegyen tovább? »Nekem sánczom itt derék van, — írja, — de gázlóban széltiben átjöhök. Azon volnék, ha valahol megfekszik: ez éjjel rajta menjek; de rettenetes kedvetlen az hadam.« Ezért az ellenséget apró lovas-portákkal csípdeztetve, csak ott állta még a vár alatt, helyben. 8-kán említi: »Az hajdúságom nincs több ezernél, lovasom öszvességgel lehet 4000; Szent-Pétery csak 600-al érkezett, mondja: több volt ezernél, — mind elszökött. Az német ideszállott Diószeghez ma, az ki kis mérföld; minden rab (hadi fogoly) azt mondja, hogy igyenesen utánam akar gyünni; én mellőlem penig hazaszökik az katona. — Az révet itt hiában őrzöm: van gázló; az dombon másként sem maradhat meg az had az (ágyúinak) lövése ellen, első éjtszaka eloszlik, mint Magyaránál. *Azért még ma elhagyatom az hídát*; magam az lovassal — azon vagyok — körülkerüljek Ricsánon (a ki ekkor égette Vág-Újhelyt): talám szívet kap az had Isten kegyelme által azon, s reáérkezem, hogy conjungálhatom magamat ismét az bagázsával s gyaloggal; nem fog azzal bírni az könnyűlovassa (Heisternek), s nem éri az német Léváig. Csapdozom, az mint lehet.«

Bercsenyi úgy tett, a mint itt megírja. A szeredi Vág-

hidat 9-kén elhanyagva, 10-kén táborával megindult, s 11-kén Czetényről tudósítja az utóhaddal Mocsonoknál hagyott Károlyit, hogy ez nap estve a Garam-hídon túl, Ó-Barsnál fog megszállani, magához vonja Hatvani Szabó Máté érkező ezereit, mely már ma Lévát éri.

Heister máj. 10-én csakugyan beszálla Szeredbe és idevoná Pálffy-t is Nagy-Szombathból. Egész erejével akart Beresényi ellen menni, kinek hadai megoszlását jól tudta. 11. s 12-kén hidászai a semptei híd helyreállításával foglalkoztak; 13-kán azután átköltözött az egész tábor, s Károlyi helyére Mocsonokra telepedik vala. Beresényi főereje ekkor Verebélynél állt. A cs. tábornagy Mocsonokról lovasság földözete alatt élelmiszereket küldött Nyitra várába, és másnap e visszatérő csapatával Kérnél egyesült. Itt, május 14-kén, oly aggasztó tartalmú, váratlan tudósítást vón Heister, mely őt útjában egyszerre megakasztá.

Rákóczi táborával Egertől april végén — Szőlőnokról tengelyen szállított hajókkal és hídkészítéshez való szerekkel — Solton alól, Duna-Ordashoz, Imsódhoz érkezvén: a túloldamai lakosságot újra zászlók alá gyűjtendő, május első napjaiban gr. Forgách Simon tábornokot átköltöztetvé a Dunán, néhány válogatott lovas-ezreddel s az átmenekült dunántúli tisztekkel és seregmaradványokkal, Sándor László, Ráttky György és Dániel stb. ezeres-kapitányokkal, továbbá a már előbb Solthoz küldött b. Andrassy Istvánnal, mindössze 4000 emberrel. Forgách nagy hírt bocsátott előre mindenfelé, táborba híván az erdőkön bujdosó kurucokat, fegyverfogásra a lakosságot. Özönlött is hozzá a nép mindenfelől, kivált a Bakony és a Somogyság rengetegeiből; sok lézengő kurucz lappangott ezekben. A még fönnálló egyetlen kurucz vár: Simontornya őrsége pedig örömrivalgva fogadá Forgách tábornokot, a ki a Pálffy mellől visszatérő s útjában a Sió-menti lakosságot irtóztatón gyilkoló, pusztító karlóczai rácz martalóczokat itt érvén, belőlök 600-at levágat s a többit széjjelszórja. Majd a Sióvonadról följebb nyomúlva Forgách, a a sűrűn csatlakozókkal úgy fölszaporodék, hogy Sz.-Fehérvárt már vagy tízezer emberrel környékezhete meg és szőlítá föl a hódolásra. *S az itteni cs. várparancsnok észkiállt, segélyt*

kérő levele volt az, a mi Heister tábornagyot Kéren, május 14-kén egyszerre megállítá Léva felé törő útjában. Határozott parancsa volt ugyanis az udvartól: mindenekfölött s a Duna jobbspartjára gondot viselni, nehogy onnan történhető kurnecz beállításokkal Bécs környéke nyugtalaníttassék s a császár még csak vadászni se járhasson ki székvárosából a gonosz rebellisek miatt.

Heister tehát gyalogságát Kérről Suránynak egyenesen Komáromba indítván, maga a lovassal Verebélyig hatolt még, de innét szintén Komáromnak fordúla, hová május 16-kán érkezett meg.¹⁾ A mint Heister Verebélytől Komárom felé kezdett visszavonulni: Bercsényi a legfűgőbb lovassággal egész a Dunáig csípdezteté őt. A cs. tábornagynak elhullottak-, elfogottak- s kornyadozókbán vagy ezer emberrel kevesbedett hada ezen expeditiójában; s a Csallóköz oltalmára hátrahagyott Nádasdyn kívül Komáromból Pálffyval is még 1000 főnyit felküldé a Csallóközön át Pozsonyba, oly utasítással, hogy a pozsonyi helyőrségből erősítve magát, egyesüljön Ritschannal és foglalkoztassák Bercsényit, míg ő, Heister, a Dunántúl fog működni.

Heisternek valóban komoly oka volt sietni Túladunára. Mert e tartomány hazafias népe tömegestől ragadott újra fegyvert, — a rác és horvát bandák rettenetes garázdálkodásai miatt is bosszúra gerjedve. Ezek ugyanis a magyar gyermekeket elevenen nyárson sütögették meg, és anyjaiknak enni kellett húsból, azután ezeket is megölték; a póroknak száját, torkát löporral tömve meg, meggyújtották, »hogy a hasán vetette ki magát a por lángja« és más ily válogatott, pokoli kínzásokat követnek vala el.²⁾ A nép, a nemesség mindenütt fegyverre kelt tehát ismét; Bezeredy Imre, Balogh Ádám, Domokos Ferencz, Török István, Bakacs Lukács, Zana György stb. ezeres-kapitányok elősiettek csapataikkal erdei rejtekeikből Forgáchhoz, a ki

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen VI. k. 150. l. E hadjáratban, Kőpüsdnél fogták el a kurneczok (máj. 13-án) *Corvini* es. ezredest és *b. Tolraj Gábor* ítélőmestert. (*Ilyés* I. diariuma, 885. l.)

²⁾ L. Széchenyi Pál érsek levelezéseit. *Millernél*. Sok más egykorú levél is sorol föl ily iktóztatós tényeket.

Pápa alá nyomúlt. Itt egykori tisztára, a nádor unokaöccsére, a hazafias lelkű gr. Esterházy Antal kir. ezredes, kinek ereiben anyjáról Thököly-vér folyt, — mint várúr és főkapitány vala a várban, 400 némettel; s régi barátját, mint már kurucz tábornokot meglátván: kaput tárt előtte, és örségével együtt maga is kuruczczá lőn. Forgách egy dandárral Esterházyt Csíkvár környékére — Fehérvár és Veszprém közé rendelvén, maga a fősereggel Sárvárt, majd Kapuvárt megvevé, melynek táján a Bercsényitől Seprős felé átküldött Goda István csatlakozék hozzá. Előjövénék gr. Esterházy Dániel és b. Cziráky László, Benkő Ferencz, Fodor László s más rábántúli főtisztok is; a nemesség fegyvert fogott; úgy, hogy a Csepregtől Kőszegig, Német-Keresztúrtól Sopronyig felcsapkodó Forgách június elejére már 25,000 főnyi, csaknem mind dunántúli, igen szép hadsereggel bírt. Példás rendet, fegyelmet tartott, nem úgy, mint Károlyi; s az austriaiak és stýriaiakra pátenseket bocsáta: maradjanak nyugton, mert ő nem jött e tartományok pusztítására. Szigorú rendtartását mindenütt dicsérik vala. Heister e közben Fehérvár táján, lovas-berényi birtokán pihent jó sokáig; majd Esterházy Antalt Vár-Palotától Veszprém felé szorítá, és e várost kegyetlenül kiraboltatta fölégeté. Ráczai a ref. esperest sok száz hívével együtt lemeszárolták, s a kath. püspöki székesegyházban egy kanonokot az oltárnál öltek meg, a nagyprépostot Kecskeméthy Istvánt tíz sebbel megsebesíték s az oltár előtt tüzet rakván, gyermekeket süttöttek, nőket, fejletlen gyermekleányokat becstelenítettek és öltek meg. A Rákóczihoz a békealkudozások végett Paksra ment Széchenyi érsek elborzadva jelenté a császárnak a kegyetlen tábornok ez irtóztató tetteit, s erélyesen követelék megbüntetését és a parancsnokságtól elmozdíttatását.¹⁾ Ám mindhiába; intették ugyan Heistert: de azért a vezérnyelben meghagyták.

Forgách hadtestével visszaköltözött ekkor a Rábán, hogy a cs. tábornagynak Pápa táján vagy Győr elején elébeálljon. A dolog döntő ütközetre volt kerülendő. De előbb követnünk kell Bercsényit, a ki még Forgáchot megelőzőleg

¹⁾ L. *ugyanott* Széchenyi fölterjesztéseit, Pálffy és Forgách leveleit, stb.

vívott odaáltal döntő ütközetet, — fényes, hatalmas diadalt. Mielőtt azonban ezt vázolniok: az időrend szerint megemlékezzünk a békealkudozásokról és ezekkel párhuzamban egy, Rákóczi életét újabban fenyegetett politikai orvgyilkos merényletről.

Stepney gyakrabban említi követjelentéseiben, hogy az alkudozások ügyei, az ő és a békebiztosok minden buzgólkodása mellett is, alig mennek előbbre, — mit ő, sem közbenjárótársa Hamel-Bruyninx nem esodál. A cs. udvarnak szándéka ugyanis a kibékülésre nem őszinte, s a magyaroknak igazuk van, midőn állítják, hogy a fegyvernyugvással Bécsből oly föltételek alatt kínáltatnak meg, melyek csak arra valók, hogy őket s nemzetök jogait kijátszhassák.¹⁾ Nem esoda

¹⁾ V. ö. ezzel *gr. Bercsényi Miklósnak*, gr. Széchenyi Pál érsekhez Szarváról, 1704. jún. 13-kán írott válaszát, melyből egy pár pontot ideiktatunk: »Megjövendöltem előre, hogy meglátja Ngod, mihelyt csak szikráját vehetik is (a bécsi ministerek) a tractához való hajlandóságunknak: oly helytelenségeket vetnek elő, kit borzadás nélkül nem is hallhat ember. Palatinus kezdte első az armistitiumot jelenteni, et quidem, *ut mancant arma in stata quo.*« Most pedig már a Dunántúlunk átengedését kívánják tőlünk, hogy »azt a megbecsülhetetlen, atyáinkfiával, véreinkkel, számos fegyverünkkel rakott országot, — kinek visszanyeréséért életünket szántuk, kik magok életét életünkhez kapcsolták, — oly simpliciter, sub umbra spei alicujus tractatus et vix umbra sinceritatis necsak labyrinthusban hagyjuk, hanem a földdel együtt annyi erőt adjunk ellenségünknek, s magunkat, fegyverünket fogyasztszuk. Kérem Ngodat, micsoda lelkiismerettel ajánlhatná ezt ellenségének is Ngod? *Hiszen, consolatiónkra, becsületünkre és securitásunkra való punctumot egyet sem látok benne;* az tractatusnak kimenetelit pedig ki jövőndölheti meg hitelesen? — Mutavit Haister rerum faciem? quo jussu? qua licentia? nem kérдем. *Provocavit atrocitas iram Dei et vindictam.* Dominus est, qui pugnat pro nobis! . . . Causa Deo placuit et arma tuentia causam. *Qui nos provocavit ad velle: dabit et posse.* Fiat voluntas Domini! Hitemre, nem accrescált spiritusom most, valamint nem decedált akkor, az mikor contemptuose bántak velünk fertelmező írások s nyomtatások által, s nem is változtatom azt, — az mit Ngod említhet fölölem, — mert jót kívánok, s az jó: nem jó, ha nem jó. *Isten s világ ítélje meg: ha van-e az ilyen propositiókban valami, a mi nem csúf s nem contemptusunkra való?! . . .* Soha még hírül sem hallottam ilyen példát, hogy *ilyen propositiókkal* nyúlhatna ember a tractában. Ha mégis idegen ország volna kezünk alatt és régi contributió vagy mi afféle;

tehát, ha Rákóczi — mint felfogott levelekből kiderül, — a bajor-francia hadsereggel Bécs alatt leendő egyesülésben veti minden reményét; a mi könnyen be is teljesedhetik. Ugyanis, némely császári ministerek abszolút uralmi hajlamokkal bírván, csak színre alkudoznak, titkon ellenben gátolják a magyarokkal való kiegyezést. Az udvarnál oly hatalmas jezsuiták mindent elkövetnek, hogy a magyarokkal béke ne köttessék, hanem fegyverrel győzessenek le: mert féltik Magyarországon törvény ellenére bírt jószágait, miket a kiegyezés esetében elvesztenének. Heister tábornagy pedig — *a ki világi jezsuita* — valamint a többi tábornokok, tűzzel-vassal a háború folytatása mellett működnek, mert így szabadon rabolhatnak, zsákmányolhatnak. Ily körülmények közt nem kérhető a magyarokat, e népet, a mely immár hetedszer kényszerült fegyvert fogni alkotmányos szabadságai védelmére, ~~ha~~ az alkudozásokban — oly sokszor megcsalva — most már óvatossá. Ehhez járul, hogy a bécsi udvar, míg a békéről tárgyal, s megbízottak jönnek-mennek: nem áll egyszersmind a leggyalázatosabb módokhoz folyamodni s a fölkelők fejének életére tör. Nevezetesen tudatja Stepney Bécs, 1704. ápril 12-iki levelében Hedges britt külügyérrel, — bérgyilkosok fogadtattak itt fel *Rákóczit fegyverrel vagy méreggel megölni*, («... to assassinate or poison him.») Ez pedig korántsem csak afféle gyanítás, — folytatja, — hanem kétségtelen valóság: mert az illető felek elég nyomorultak valának alávaló műveleteik titkát énnekem is bevallani. (Id. h. 236 l.)

Május 17-iki jelentésében ugyan ő megírja azután az eredményt is: mi történt? A Rákóczitól ekkoriban vissza-

de maga tudja az magyar, qui ingreditur activitatem rei. Maga veszéjtse magát ily reménytelenül s képtelenül? . . . *Micsoda bizodal-munk lehet, édes Ngos Uram, az sinceritáshoz in tractatu pacis: ha most már ily képtelen inconvenientiák mutatják magokat?* Édes Ngos Uram, régen megmondtam: hagyjanak békét az subtilitásoknak, mert *néhéz az Mgos Fejedelmet akármire s akármivel reávenni; s bizony közzülünk is senkisémm örül nemzetünk csúfságának s egyikünk, másikunk veszedelmének. Soha az jónak ellenzője nem voltam: de az jót rosszul csinálni csaknem lehetetlen.* (Archiv. Rákócz. I. oszt. IV. köt. 57—59. ll.)

érkezett békebiztosok ketteje, Viza prépost és Okolicsányi Pál beszélték el neki, hogy a fejedelem táborában — valószínűleg Solt alatt, Duna-Ordasnál, hol ápril 30-kától június 29-kéig feküdt, — egy szász hadnagyot fogtak el, a ki vallatás alá vétetvén, megvallá, hogy *magas állású férfiak itt Bácsben bérelték fel őt a fejedelem meggyilkolására*: (» . . . confessed, he had been hired by persons of note here to murder him.«) A nép karóba húzta a nyomorultat. »Itélje meg Exciád most már — írja Stepney a külügyérnek, — hogyan lehessen bizodalma Rákóczinak s a magyar népnek az amnyستیában, midőn a békealkudozások folyama alatt ily galádul járnak el ellenök!« (273. l.).

Mint látni fogjuk, a fényes esábitásokra nem hajló Bercsenyi személye ellen is nemsokára hasonló gyilkolási terv vétetett foganatba.

Bercsenyi Heister Komáromba távozása után azonnal általküldé Károlyit a lovas hadak nagy részével Sempténél a Vágon, Nagy-Szombat, Modor, Bazín, Szent-György visszahódítására, mely városok önként kaput tárának; Ocskay Lászlót pedig Bokros Pál és Thuróczy Gáspár ezredesekkel a Fehérhegyeken túl a Morva-völgyébe rendelé, oly utasítással: vigyázzanak a Szakolezába vonúlt Ritschanra, egyszerűsmind szállítsák fegyverbe magok mellé e hegységnek igen hű és harcziás természetű tót lakosságát, a mely most, Miava, Ó-Tura stb. fölégetéseért dühös volt Ritschan és a morvaiak ellen; Bercsenyi tót currenseket is küldött e czélból ama vidék népére, a »tót Imperium«-ra, a mint tréfásan nevezgeté. E népnek valóságos félistene volt Ocskay, és Bercsenyit — ha brunóczy kiejtéssel pár tót szót szőtt hozzájuk, — úgy imádták, hogy majd a lábait csókolták. Felhívására most is ezer számra kaptak vadász-puskákra, fejszére, kaszára és sereglének Ocskay mellé: Csak vágják a kurucz urak Ritschant, — majd megmutatják ők is, hogy mit tudnak!...

Bercsenyi Pálffy bánnak Pozsonyba küldetéséről hírt kapván: éles eszével tüstént átlátta, hogy az Ritschannal kíván egyesülni; már május 23-kán Kéméndről — hol Esztergom zárata iránt intézkedék, — írja Károlynak:

»Érkezvén további confirmáló híreim Pálffy elmenetele végett: reménlem, *talám az a szándéka, hogy valahol Ricsánál conjungálja magát*;«¹⁾ s ehhez képest, ennek meggátlására utasítá Károlyit és Ocskayt. Ő maga is nyomult a gyalogsággal fölfelé; másnap Kőbölkútra szállt. Időközben kezébe jutott Pálffynak egy fölfogott levele. A bán figyelmezteté ebből Ritschan tbkot, hogy mivel a Morva-völgyén erősen gyülekeznek a kuruczok: óvakodjék Szakolczától Lévárd felé lemenni Pozsonynak; hanem inkább forduljon Jablonczának, Nádasnak, — ő, Pálffy, Bazínnak menend, és Nagy-Szombatnál egyesülhetnek. Ily tartalmú levelet Pálffy kettőt is küldött, nagyobb biztosság okáért kétféle úton: a Morva mentén és Nagy-Szombat felé, — s ez utóbbit fogták föl, a másik kézhez ment; bizonyos vala, hogy Ritschan így fog cselekedni. Bercsényi tehát utasítá a Szakolczára örökdő Ocskayt: vígyázzon Ritschannak minden mozdulatára; ha kijő Szakolczáról: tudósítsa azonnal Károlyit és őt, s a németet engedje a jablonczai szorosúthba bemenni, de ennek szélein kétfelől az erdőket puskás, baltás tótokkal rakja meg, maga pedig Bokrossal, Thuróczyval ereszkedjék utána. Károlyinak viszont föladatává tűzte Nagy-Szombatban harczkészzen állani, Szomolány vára alatt, Nádasnál a szoros déli kijáratát őrizni, úgy nemkülönben Pálffyt Pozsonynál szemmel tartani.

Ő maga 25-kén gyalogságával a Nyitra folyó bajesi hídjához szálla, Érsek-Újvár mellé, hogy ezen erősség zárlatát helyreállítsa s a Nyitrán levő elsánczolt hatkerekű malomkat — a melyből táplálkoztak, — elvegye. Ebeczky Istvánt lovas portával beküldötte lármát tenni a vár alá; Szabó Máté hadát s hajdúsága egy részét — négy zászlóaljat — pedig kocsikon még e napon előre, Szeredre indítá. Ugyanekkor vevé Károlyi levelét, Ocskay, Bokros mellékelt tudósításaival és a szintén Ritschanra más oldalról: Miava, Szobotist felől vígyázó Luzsinszky Sándor ezredes iratát. Ez utóbbiak mind azt jelenték, hogy Ritschan készül, de nem jött még ki Szakolczából; Károlyi pedig Pálffynak »költözését« tudatta: nyilván a Csallóközből Pozsonyba.

¹⁾ Rákóczi Tör. II. 67. — 68. l.

A fővezérnek tehát volt még egy kis ideje Újvárnál. »Itt ma mindeneket rendben hagyok, s ugyan csak — hiszem Istent, — rá érek Ricsánra!« Másnap, 26-kán még beljebb szállott Újvár alá, az ondódi mezőre. »Az malmaít bésánczoltatta, majd felégettetem; azt hallom: nincs kész lisztje. Hagyok hadat körülötte« (Újvárnak), — tudatja a fejedelemmel. Károlynak pedig ugyane napon újból meghagyja: »Ha mi portása érkezik Kglmédnék Ricsán felül, tudósítson; csak szeretném megjósztatni vele itt kinn, amígy távulról indulva. Magam is reáérek még, úgy hiszem, az melegére.«

Ritschannak 4000 főnyi reguláris, rendes német hada, 2000 morvai puskása, s hat ágyúja vala. Nagy podgyászvonata, rengeteg málhája: mert maga is, tisztei is még a nejeiket is magokkal hurczolák; volt táborával majdnem 300 asszony s tömérdek szolgál. Összesen, eselédestől, tán 7000-en valának. Több napon át gondosan fölkészülvén, május 26-ika reggelén ott hagyá 200 főnyi őrséggel Szakolczát, és neki a jablonczai szorosnak; — Ocskayék félreálltak előle: engedték bemenni a csapdába. S Károlyt tudósítva, utána-ereszkedének csendesen.

Bercsényi az érsek-újvári malomerőd ostromát ép ez nap estvére rendelé. A hajdúság vitézül viselé magát; a sáncz bevétetett. A fővezér esti 9 órakor kezdvén levelét írni a fejedelemmel, jelenti ennek folytatásában:

»Színtén, hogy ezt írnám, kezdődött nagy puskázással az malom-sáncznak ostromlása; kire nézve kirugaszkodtam (az ondódi táborból), félbenhagyván írásomat, és virradtig (május 27.) oda voltam. Az Isten kegyelméből *égybe ment, — most is ég*. Megtérvén önmét, *jöve póstója Károli Urammal; írja, hogy tegnap este Nádas-hoz szállott Ricsán; az Szomolyán alatt vagyon*. Csak nem érhet ő ma Semptéig: *én pedig ott leszek ma; az észuka* (28-ára fordulólag) *megjegyzem Károli Urammal, — nekünk adja Isten!*«

A terv mesterileg volt előkészítve, s pontosan, gyorsan végrehajtva. Bercsényi Újvár alatt zárlatot hagyván, gyalogságát szekerekre ültette,¹⁾ és ügetve neki a sempte-

¹⁾ Az egykorú *Spangár András*, nagy-szombati jezsuita-tanár, krónikája szerint.

szeredi hídnak, át rajta a Vágon, Nagy-Szombat alá éjféltre s úgy tovább Szomolány felé. Károlyi már itt álla készen lesben, Binyócznál, és midőn 28-ika hajnalán Ritschan tbk. ki akarna bontakozni a nádasai szorosból: a lovassággal arczúl, keményen, rajta! A tótok is elkezdettek a hegyekben puskázni. Bercsényi, ki Nagy-Szombattól »ügetve-nyargalva« épen jókor érkezett, — a gyalogságot, a hív hegylakók által kalaúszolva, mellékösvényeken beküldé két felől az erdőbe; s a hajdúk a lejtőkről erősen lövöldöztek Ritschan hadoszlopára, a hol érték. Ez meglepetve, iparkodott volna hátra felé: de utóhadát meg a puskaropogást meghallott Ocskay László, Bokros Pál, Thuróczy támadták meg heves rohammal. A puskás, kaszás tótság ott is vitézül támogatta a kuruczokat, még köveket is görgetve a hegyekről a németek hadvonalaira. Öldöklő, kemény, véres csata fejlett ki, mely egész nap tartott s teljes diadallal végződött.

Ritschan tbk., ha már elég ügyetlen volt a csapdába bemenni, azt meg kell adni néki, hogy rendkívül hátrányossá vált helyzetében a kétségbeesés elszántságával védelmezé magát. Hadainak reguláris része: a gr. Starhemberg, Deutschmeister, Kriechbaum, Jung-Daun, a mecklenburgi (Holstein-Plön) ezredekbeli csapatok, Malzan dán zászlóalja s a Visconti vértess-lovasok vitézül küzdének. Azt csakhamar észrevevé, hogy a főerő az, a mely Nádas felől, arczúl támadt reá; tehát ennek folyton megújuló heves rohamai elül menekülendő: visszafelé igyekezik vala a szorosba, miután Ocskayékkal mégis könnyebben vélt bírhatni.

Reggeli 9 órakor a szorulat szűk torkában, a hegy feljárója alá ért, folytonos harcolás közt. Utóvédjét a lovasok és a Starhemberg s Deutschmeister gyalog-ezredekbeli csapatok képezték. Ezekre a szűk patak völgy réjtjén Károlyi huszársága oly tüzes rohamot intézett, hogy a vérteseket és dragonyosokat megfutamtatva, a gyalogságra hajtotta. A Starhembergiek sortüzeléssel s ágyúzással állították meg a kuruczok rohamát. De ezek ismét megújítván a támadást, — mi közben a hegyoldalokról és erdőkből a hajdúk s tót népfölkelők is egyre puskázták a németeket, — öldöklő, véres harc dühöngött; Ritschan tbk. övéit bátorítani maga is ide

sietett: de a rárohanó magyarokból a fejére két súlyos kardvágást s egy könnyebb sérülést, Wachtendonck Deutschmeister-alezredes is két sebet kapott. Ritschan most már csak menekülésre gondolhatván, 65 rakott társzekérből s számos tisztí hintóból, csészából álló podgyászvonatát 1000 dán és Kriechbaum-gyalog s a Visconti-vértések földözete alatt megindítá fölfelé a hegynek; az oszlop élén Giordano kapitány nyomúlt a lovassággal, minden talpalatnyi tért vérrel küzdve ki Ocskayéktól. Épen ezért csak igen lassan haladhatának. Az utóvédet, — mely mögött Ritschan állott, — Bercsenyi, Károlyi kuruczai egyre támadták. A németek itt négy ágyúból tüzeltek, s a meg-megállva hátráló Starhemberg-ezred sortűzekkel igyekezett föltartóztatni a rohamokat, — természetesen, folyton hullva és fogyva.

A Wachtendonck vezérlette balszárnnyat — mely két ágyúval volt — most a kuruczok elszakasztva Ritschantól, messze benyomták az erdőkbe; a cs. tábornok azt sem tudhatta: hová lettek? Ezek pedig szerencsésbek valának, mint a főserég, mert a magyarok figyelme, támadásai főleg ez utóbbira irányúlván, a balszárnnyat a sűrűségekben kevesebben üldözték. A hegytetőre Ritschan irtóztató veszteségekkel valahogy fölvergődván: itt a Bercsenyitől oldalútakon előreküldött csapatok rohanának reá, s ágyúit elfoglalták. Ez délután 3 óra tájt történt. Most már el volt veszve minden. A két Ebcezkytől — Istvántól és Imrétől — vezénylett lévai, bars megyei huszárok neki vágtak a vértéseknek s Malzan ezredes dánjainak, és a jablonczai nyíresben tömérdeket koncoltak le közülök. Giordano 250 lovasából 110 maradt csak élve, — ennyivel szaladott el Szenicznek, Szokolczára. Ezek képezték volt a train-t fedező hadoszlop elejét. Galánthai Balogh István és Somogyi Ferencz pozsonymegyei huszárezredek pedig a földözet derekára rohanván, összeapríták a Kriechbaum-gyalogságot, s az összes podgyászvonatot elnyerték.

A boldogtalan Ritschan ezt a romlást fejsebeitől szédelegve szemlélte lováról; ágyúit már elvették, és nem volt mellette több 700 embernél, Morelli alezredes s egy csomó tiszt. A tábornok a vérvesztéstől nyeregben maradni többé nem

bírván, kocsijába ült, s kiadá a parancsot: minden áron Jabloncza várába menekülni. Be is vergődött ide végre, folytonos harc közöt, nagy bajjal, d. u. 4 órakor, de már csak 300-ad magával: a többit az előretörő kuruczok elfogták vagy levágták. A szörnyűmódon megfogyott Starhemberg és Deutschmeister-zászlóaljok is csoportonként rakták le fegyvereiket, s pardont kérve és nyerve, megadák magokat.

Az üldöző seregek élén Bercsényi is Károlyival odaérkezvén Jabloncza alá: az előbb a társzekerek kifosztásának esett katonasággal körülfogatták a várat, és Bercsényi hadsegédeit lóhalálában küldé az ágyúk s az erdei úton nyomuló gyalogság siettetésére, a kik rohamlépésben iparkodtak előre. Ritschan abban reménykedék, hogy az elszakadt balszárny tán mégis csak előkerül majd valahonnan és fel fogja őt menteni. Csakugyan elő is került, 5-6 óra tájban; Wachtendonck alezredes azonban két ágyújával és gyalogságával jóval a kuruczokon túl, balra, Korlátkő táján bukkant ki az erdőkből s a korlátkői dombokon foglalt állást. Bercsényi Ottlýkot és Ebeczyt rendelé megrohanására; a kik zárt seregekben reája törve, az alezredest elszorították Eleskő, Detrekő, Sasvár felé. Wachtendonck azután, 400 — más adat szerint csak 250 — főre leapadva, holtra fáradtan jutott el Angernbe, Austria szélére. A többit az üldözők vágták le, vagy a tótok verték agyon az erdőkön. Rajta s Giordano 110 lovasán kívül még csak a dán Malzan menekülhetett el némi csekély hadtöredékekkel Austriába, Mayersdorfra. A morvai néphadat a kurucz kardok és a dühös tótok fejszéi irtották ki.

Wachtendonck elűzetése után csakhamar előérkezének a hegyszorulatból a kurucz ágyúk is és az erdőkből kétezer hajdú. Bercsényi ez utóbbiakat rohamra rendezé el a vár ellen, melynek kapuja belövetésére ágyúit lemozdonyoztatá.

Ritschan Jablonczából — a melyben sem ágyú, sem eleg nem vala — e készülődést meglátván: chamade-ot doboltatott s kitűzette a fehér zászlót. Parlamentair-t küldött ki és capitulálni kívánt, szabad elvonulhatást kérve Szokolczára. Bercsényi megtagadta ezt; fegyverlerakást s föltétlen megadást követelt. A sebesült cs. tábornok és tisztjei mit

tehettek? — napnyugat tájban »feladták rabul (hadi-foglyokul) magokat; most küldtem érettek be az kastélyban,« — írja »*Jabloneza, 28. Maj 1704. Korlátkö alatt*« költ levelében a diadalmas fővezér, a ki sietett a hatalmas győzelem hírével a fejedelmet még az nap este megörvendeztetni. Ritschannal neje, Morelli alezredes, 23 főtiszt, összesen vagy 300 német jött ki, fegyver-lerakva Jabloneza várából. Bercsenyi gróf a cs. tábornoknak, elismerésül vitézségeért, kardját visszaajándékozta, és ott töltötte az éjét a vígadózó táborral. »Mert az egész bagázsia elnyervén, három álgúit (a negyedik árokba vagy patakba dőlve, ott maradt s a holttesteket fosztogató tótok kezeibe került), zászlóit, munitióját (8 tonna lőport): az katonaságnak sok volt nyeresége, sok borra akadtak az bagázsia körül, — az nagy fáradság után megrészegedtek, — csak dorbézol, vígad az katona. Az szegény hajdú oly kedvvel sietett, hogy ideérkezett, ostromoltatni akarván ágyúkkal az kastélyt; azalatt megadták magokat.«

A hadi-foglyok száma, — a mint összeolvasták — az asszonyemberekkel együtt felrúgott 900-ra, a nélkül majdnem 700-ra. Legnagyobb haszon volt pedig katonai szempontból a néhány ezer darab elnyert lőfegyver, a tömérdek egyenruha, a hadipénztár s a 3 400 ágyús- és társzekérvontató ló, továbbá az a körülmény, hogy az elfogott németekből, altisztjeikkel együtt, előbb 450, aztán is még sok, összesen 600 — kész, egyenruhás és fegyverét visszakapott gyalog had — szolgálatot vállalt a kuruczoknál. Egy szóval, Ritschan hadteste — ama néhány száz elmenekültön kívül, a kik között is sok sebesült vala, — tökéletesen meg volt semmisítve. »*Totale Niederlage*«, vallják be még az egykorú osztrák kútfők is. A *szomolányi harc*z (mert e néven vált ismeretessé) *egyike Bercsenyi és a kuruczvilág legszerencsésebb, legfényesebb diadalmainak s a németek legsúlyosabb vereségeinek*. A császáriak holtakban *négyszer embert* vesztek e napon. Bercsenyi megszámláltatá az elesetteket s úgy rakatta halmokba. Június 1-jén jelenti a fejedelemnek: »Az halmokat most rakják: már 1500 testet öszveraktak s még két halomnak bíztatnak rakásával.« A halmok fölé keresztet

állítanak, reájok vésven a bentnyugvók számát. Spangár András nagy-szombati jezsuita-tanár — a ki még látta ezen kereszteteket — írja krónikájában:

»A Fejérhegyeknél a kuruczok felverik Generál Ricsánt; maga Ricsán sebbe és rabságba esik, és Nagy Szombatba vitettetvén, ottan gyógyíttatik. A népe közül 300 lovas elszaladván, Sas-sinba vészi magát. Némely részét a kuruczok vágják le, a kik pedig elszaladnak, a parasztok rontják meg őket. *Ezek közül négyezer Nádasról Jabloneza felé vezető út mellett eltemetett, a mint temető-helybe ültetett keresztelen meg van jegyezve.*« (74. l.)

Gróf Forgách Simon tbgy. pedig, a ki a tulajdonai városokban és községekben hálaadó istenitiszteleteket rendelt a szomolányi diadalért tartatni, Pápa mellett, »vaszari mezőn lévő táborárúl« 1704. június 4-kén kelt nyiltlevelében így ír ezen harczról:

»Minthogy az magahitt, prédáló német ellenség az Kegyelmes Fejedelem győződelmes fegyverétül a Dunántúl (Pápától számítva) ez elmúlt napokban annyira megostoroztatott, hogy Méltóságos Generális Gróff *Bercsényi Miklós* Úr Ns. Pozsony vármegyében, Szomolyán alatt, világossan (értsd: nappal, nyiltan) rajtamenvén Ricsány nevű Generálisra, *annyira megrerte, hogy hatezer emberből álló táborából alig vonhatták el kétszázan magokat, a többi mind halomban vágattatván, úgy, hogy ezen mostani, szabadságunk mellett való fegyverkezésünknek ideje alatt hasonló veszedelme nem tapasztaltott az német ellenségnek. Maga Ricsány Generális, feleségestül, bagáziástul, az egész szép munitióval s a mellett sok derék Officírekkel és 500 rabokkal — az kik szolgálatra állottak — közben akadván, az mi feleinknek (nagy Isten kegyelme!) mind ily rettentő harc alatt is csak harmincz ember veszedelmivel.* Megértvén azért fennírt városi, falusi birák és lakosok az Úr-Istennek hozánk mutatott ily nagy kegyelmét, az ellenségen való ostorát: minden helyeken, kiki maga devotiója szerint az Istent dicsérje és ezen kegyelmességeért hálaikat adjon ő Felségének.« ¹⁾

A magyarok kevés veszteségét — mit fölöttébb előnyös helyzetük magyaráz meg, — Bercsényi is valóban ily csekélyre

¹⁾ Egykorú másolat, a Koltvai Vidos-család Itarában Koltán, Vas megyében.

teszi jún. 1-ji levelében, a fejedelemhez: »Ugyan, édes Nagyságos Uram, *naggy Isten áldása ez: mert 30 emberünk halva nem veszett el!*« E 30 elhullott közt volt egy százados; sebesültjök azonban — mint másutt említi — nekik is feles vala, mintegy 200-ig, köztük Szepessy István kapitány, utóbb Szendrő-vár parancsnoka.

A mi a győzelem erkölcsi hatását illeti: az kiszámíthatatlan és tartós volt. A hadsereg — melynek hangulata előbb már bizonyos lankadtságot mutatott — diadalmámorossá lőn a fényes sikertől; a körülfekvő vármegyék rendei is neki lelkesülve, lázasan siettek a portális hajdúság előállításával: Pozsony-megye egymaga 2000 hajdút állított ki, melyeket fölszerelni, volt most nyert fegyver elég. A Fehér-hegységbeli és Vág-vidéki tótok pedig, — minthogy a harcban és zsákmányban nekik is részök volt, — úgy »*nekiádesedtek Ricsán tánczán*«, hogy seregesen ragadva fegyvert, ostromolják vala Bercsényit: vezesse, küldje őket Morvára, Austriára, — ők mindenre készek! »Egy fütttyentésre« gyűl, ha kell, tízezer főt. Sőt a diadal híre fölviillanyozta az egész országot; Bercsényi, Rákóczi, Forgách táboraiban, a városokban, ünnepélyes »*Téged Isten dicsérvünk*«-öt tartottak, s a kurucz várak bástyáiról »örömet löttek« mindenfelé. A fejedelem solti táborán június 1-jén hangzott fel Szomolányért a »*Te Deum*.« ¹⁾

¹⁾ *Kállay Ferencz* alezredes írja »ex Castris ad Solt, 1-ma Junij«, Buday István tbknak: »Mai nap itt *Te Deum Laudamus* volt, mert Bercsényi és Károlyi Uraimék Jablonczánál az német császár armádáját minden munitióval együtt, sok tiszteivel, fölverték; tiszteit mind elfogdosták, nem szaladt el 200 vagy 250-ig valónál több benne. Generális Ricsánt is elfogták feleségestül.« *Vaj Ádám* udvari maréchal, ugyanonmét, ugyanezen napon újságolja szintén Budaynak: »Ezen órában érkezvén Mlgos Generális Bercsényi Uram (május 28-iki) levele, kiben írja, hogy Generális Ricsán hadával három versben megütközött, felekezetünkbeliek az ellenséget teljességgel disszpálták, levagdalták, minden munitióját s bagázsát elnyerték. Az ütközet Szomolány nevű helységnél volt. Maga Ricsán, a harcz után egynehányad magával Jabloncza nevű kastélyban szaladott: de oda is rajtameinvén a mieink, a kastélyt is felverték, s magát kihozták s rabúl vitték Generális Uramhoz.« *Gyulay János* alezredes ugyanekkor s onnét, Budaynak: »Ricsán nevű német Generálist táborával együtt Bercsényi

Bécsben viszont oly nagy megdöbbenést keltett Ritschannak tönkre veretése, hogy Lipót császár sajátkezűleg sietett megírni Savoyai Eugen herczegnek: mennyire rosszúl állanak a dolgok Magyarországon s mily szükséges, hogy ide a német birodalomból sürgős segély küldessék.¹⁾ Pálffy bán pedig — kinek csapatait ezalatt a Usallóközből is kiszorították Bercsényi odarendelt hadai — tábornoktársa súlyos vereségét megértvén, ki sem mere mozdulni Pozsony-ból, mely alá az őt készen váró kurucz lovasság Récséről bátran csapdozott.

Bercsényi Szakolecza elé s Austria felé vígyázó seregeket rendelvén, az egész táborral: sebesültekkel, foglyaival, az elnyert ágyúkkal, löszerekkel, podgyászvonattal, a csatatéren összeszedetett fegyverekkel, katonaruhákkal, a zsák-

és Károlyi uraimék levágták; a mi pengig kemény harc alatt maradt, szaladtak közel egy kastélyban, jó erősségben; az kikre is in flagranti rohanván az vitézlő gyalogság, ostrommal nekimentek: rabúl feladták magokat, ott lévén német Generálisnak minden családja, felesége. Minden munitióját elnyerték.« *Dettrich István*, a földvári révből, 1. Juny, Szalay Pál ezredesnek: »Bercsényi és Károlyi Uraimék, Silezia és Morva tájárúl Trencsén felé becsapott német ellen-séget Generális Ricsánnal együtt derekassan megvervén, magát a Generálist jablonczai kastélyban, Fejérhegyeken túl megszorítván 300-ad magával, a fegyvert lerakta és azokkal együtt magát megadta, rab-ságra hajtván életét. Az egész munitióját, bagázsiáját elnyerték, magán is három seb esett. Pálffy János ezer lovas némettel akarván magát conjungálni Ricsánnal, Pozsonban állapotott meg, — azalatt ezen feladtak.« *Jékey Zsigmond*, Károlyi tábornomestere pedig jún. 2-kán jelenti grófnőjének Barkóczy Krisztinának, Károlyba: »Isten megáldotta hadainkat Szomolyán váránál. Ricsán nevő öbester (tbk!) lévén az morvai passuson, Mlgos Generális Bercsényi Uram reáütvén Ricsánra, az ki is volt 3 regimenttel, magát Ricsánt 200-al elfogták, a többi levágták és szalasztották.« (*Archív. Rákócz.* I. o. I. k. 124., 222. és 223. ll.) Ilyes egykorú tudósítás számos maradt fenn.

¹⁾ »*In Wien war die Bestürzung über dieses Ereigniss* (Ritschau megveretését érti) *schr gross*; und der Kaiser schrieb den 13. Juni an Prinz Eugen eigenhändig: wie schlimm es in Ungarn stehe, *wie nöthig eine Unterstützung aus dem Reiche sei*,« stb. (*Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen*, VI. k. 158. l., hol a szomolyáni csata 153—158. ll. bőven leíratik, természetesen. a császáriak vesztességének lehető kicsinyítésével.)

mánynyal, — egy szóval, mindenestől visszaköltözék a Fehér-hegyeken, és — miután Ricsán tbkot s mindkét fél sebe-sültjeit Nagy-Szombatban orvosi ápolás alá adatta, — május 31-ke reggelén e város és Szered közt, Majténynál szállott táborba.

Katonai szempontból talán hibáztatható volna: miért nem nyomúlt ekkor inkább — az ellenségnek a súlyos vereség okozta első rémületét azon melegében kizsákmányolandó — teljes erővel Szakolcza elé, melyet a győzelemittas hajdúsággal megostromoltatván, akár Brünnig hatolhatott volna Morvába. Ha rendes, fegyelmezett, jól begyakorlott hadakkal rendelkezik s egyéb körülmények fön­n nem forognak: úgy kétségkívül ezt kell vala tennie. Azonban ennyi hadat a Fehérhegyeken túl nem bírt élelemmel ellátni; csapatai a nyert zsákmány fölosztását, az akkoriban szokásos tábori kótyavetyét sürgették; és, a mi fő, mivelhogy Heister most erejének zömével gr. Forgách ellen fordúlt volt Dunántúl: e tábornok Bercsenyitől segítséget kért, különösen Károlyi átköltözését kívánva. Mindezen okok együtt, de kivált az utóbbi bírta reá a fővezért, hogy a morvai diversiót ezúttal mellőzze. Ugyanis ennél a magyar ügyre nézve sokkal nagyobb súlylyal bírt az oly fontos dunántúli országrész biztosítása, — melyet, ha oly messzire eltávolodik Morvába, nem foghatott volna támogatni. Visszaszállásának egyik oka végre az is volt, hogy Pozsony városát akará meghódítani »ezen rémülés alatt«.

Majtényról, Födémesről stb. e napokban a fejedelemhez írt leveleiben a szomolányi csatára s következményeire vonatkozót még igen sok érdekeset találunk.

Bercsenyi május 31-ikén délelőtt majtényi táborában, a győzelemért ágyúdörgés és az összes hadak háromszori sortűz-adása mellett hála-istenitiszteletet tartatott, infula alatt; örömben a nyert 8 tonna lőpornak egy részét »füstben bocsátották, Isten dicsőségére.« Ez nap s másnap még mind hordta és adta elő a katona a sok nyereséget, a tartandó tábori árverésre, hogy azután a begyülemdő pénzen arány szerint osztozzanak. A fővezér így ír június 1-jén Majténynál mindezekről:

»Most mind a sok nyereségnek, számtalan rabnak — mert csak asszonyokon kívül van több 600-nál, asszony is majd 300, — és a hegyen túl való provisió nemléte, derekasabban pedig Ngod utóbbi levele (Forgách megsegítése végett), kit útamban vettem vala, tevén reflexióra való consideratiót, visszaszállottam Majténhoz, és az kótyavetyére való öszvehordásban fáradozunk éjjelnappal. Nem várom az kótyavetyét, csak az portéka öszvehozását: mert nem kevés díb díb egy tábor bagázsiája. Vagyon valami kevés (nyert) pénzecske is: csak már is 11 sereg (század) közel 20,000 frtot adott elő, — s hát még az többenél is van reménség. Ricsánt az több raboknak tisztjeivel Szombatba küldtem, mind az sebessekre — kivált az Generális nehéz sebére nézve, — mind pedig, mivel Szombatot akarták eltörteni, pro consolatione Civitatis. *Az mint is annyira consoláltatott az egész föld, hogy már magok kiáldkodnak az parasztok: ha valamerre megyek, tegyék hírt, — mindgyárt elgyűnnek ők is!* — Az (elfogott) köznémetek az Unter-Officierekkel együtt mindinkább szolgálatra vették magokat nagy kedvvel, úgy, hogy már is ötödfélszáznál több (június 8-káig már 600-nál több) tette le az hitet; kiknek fegyverek, mundírmngjok készen: mert feladván magokat az Generálissal, nem hagytam distrahálni; az mi pedig kótyavetyén lesz, azt is mind megveszem. Hiszen Istent, Ngodnak is alkalmas hadát megmundérolhatjuk. — Ezekkel az új németekkel, míg hozzánk szoknak, azon lesznek: Nyitrát, Bajmóczot megvétessem. Nem látom jobb módját, mint ezen remülés alatt Pozsonnak mennem; három napot adtam (meggondolásra) az városnak, tegnap boesítám el őket (követeiket), valának más szín alatt nálam, — noha még senkisémet tudja szándékomat. Csallóköz egészen miénk. — Ricsán aligha meg nem hal az sebben, az mint az borbélyok (sebeszek) mondják.« De mégis kiheverte.

Ezen, a tábori Te Deumot is leíró, sok egyéb tárgyról is szóló levelét a fővezér, a fejedelemnek futárral elküldvén, jún. 2-ikán Károlyival s a tisztikarral berándúlt Nagy-Szombatba, hol az esztergomi káptalan élén Pýber László püspök és érseki helytartóval, — úgy a városi tanács, s az egyetemi, collegiumi ifjuság, tanáraikkal, nagy ünneppélylyel fogadják a győzőket. A Sz.-Miklósról nevezett székes-egyházban s a jezsuiták templomában fényes »*Téged Isten*

dícsérünk. . . .» s azután nagy örömlakoma, áldomás tartatott.

Estvére ismét kimentek a táborra, honnét Bercsényi jún. 3-ikán Károlyit hadaival s Ebeczky Istvánt és Szabó Mátét a Csallóközbe, Balogh Istvánt a gútai sáncz visszafoglalására, más csapatokat Pozsony alá s Austria felé vezényelt, maga pedig a táboron még a nyereség dolgát rendezé s a fejedelemnek a szomolányi csata lefolyásáról szóbeli tüzetes jelentést teendő küldöttség tagjait jelölé ki, általok is újabban írván. E küldöttek az ütközetben vitézi részt vett *Somogyi Ferencz* csallóközi ezeres-kapitány, *Mayláth Boldizsár* Pozsony vármegye egyik hadnagya, és Csicseri *Orosz Ádám* unghi volt alispán valának, mely utóbbitól a fővezér politikai ügyekben üzent Rákóczinak. »Somogyi Ferencz Uramat írja levelében — különösen ajánlom Ngod kegyelmességében; igaz, discretus, jólelkű s jó resolútiójú ember; most is együtt mindeneknek elhagyásával velünk, jó ifjú legény, jó katona négy fiával. (Utóbb hat fiával együtt szolgál fegyverrel a hazát: egyik fia el is esett.) Osendességében nem látszik bátorsága, kire minden órán kész.« Kívüle Bercsényi még *Galánthai Balogh István* szintén pozsonymegyei huszárezredest emeli ki; a kit is azután a fejedelem »Ricsán megveretésének alkalmatosságával mutatott érdemes voltáért« léptetett elő dandárnokká, e tiszti rendfokozat szervezősekor.¹⁾

Ritschan tbk. vesztett csatája történetéről azon súlyos sebesült állapotában is bő jelentést mondott tollba a bécsi cs. k. főhaditanács számára, kérvén Bercsényit: kegyeskednék elküldetni. S a gróf ezt nemcsak hogy teljesíté:²⁾ de mivel a jelentést igen hűnek találta, (» . . . magam sem írhatam volna le jobban«,) másolatot vétetett róla a fejedelem számára, és ezt, az elfoglalt császári zászlókat, rézdobokat, úgy »valamely jelenségecskét nyereségünkből« Somogyiéktől küldötte el. E »jelenségecske« Ritschannak egy igen szép

¹⁾ L. Archiv. Rákócz. I. oszt. I. k. 567.

²⁾ A cs. kir. hadi levéltárban ezen ügyirat most is megvan; kelt »In Feld-Lager bey Nádast, d. 30-ten Maj 1704.«

harcezi paripája volt, melylyel a katonaság Rákóczinak kívánt kedveskedni, míg a másik kettővel Bercsényinek.

»Ricsán nyereségéből alázatosan egy lóval udvarlok Ngodnak, — írja a fővezér; — másik lovát az feleségem (hatlovas parádé-hintós) kocssának küldtem. Az harmadikát megmászom — ha kancza is. Az többit hajda, kit ide, kit oda!«

Jún. 8-iki levelében a Szomolánynál fogott s szolgálatba állt németekről emlékezik újra:

»Az németeknek rézpénzzel fizettem; látom, jókedvük; tisztet csináltam, — vagyon 600. Ma béérkezének az bombákkal is, az kiket az bányákról hozattam, s mozsárokkal. Tegnap gyűtt (szökött) egy disgustatus Feuerwerker: arra nagy szükségem vala. Hiszem Istent, pozsonyi uraimék nem sokáig fogják az külső város sánczának — kit csináltak — hasznát vehetni. Ricsánnak rabtársait elküldtem Lévára; nem jó itt tartani; szabadulni akarnának, — bocssássam-é sarczon? . . . Ha Pozsonyt megvehetném, jó volna; most gyűjtöm reá az gyalogságot.«

Majd, a kótyavetyének már megtörténte után, jún. 22-kén jelenti Rákóczinak, hogy a Szomolánynál nyert sok fegyverből *még az ő solti táborára számára is küldhet:*

»Az fegyvert, ruhát egészen megvettem (a katonáktól); de sokat vitt el (azaz hordott szét a harezterről) az szegény tót. *Már itt 600 németnél többet készítettem el (a Ritschan hadafélékből)* egészen; örömet is elküldeném Ngodnak őket. *Mennyi fegyver és ruha maradt még?* megírom Ngodnak. Soha nem tudom, hová küldjem az sok rabot, tisztet? Bizony, magok sem érik meg, az mennyi a költség rájuk; miként akarná szabadítani őket (sarczon) Pálffy? megírtam minap Ngodnak. Ricsánt el kell küldenem Szombatbúl, mert nem jó ott: sok a *Kselsaftja!* Léván sem maradhat az sok tiszt.« Ha Egret már átadták, oda szeretné őket küldeni.

S mint utóbb — júl. 12-kén — említi, a nyereségből megmaradt fölösleges fegyvereket és német katonaruhákat csakugyan elszállíttatta a fejedelem táborára: »Az mundírungot, az ki megmaradt és az fegyvert, felküldém Ngodnak.«

Hogy mennyi gonddal, mily lelkiismeretes pontossággal kezelte s osztatá föl a harezban részt vett csapattestek között a szomolányi nyereségből a kótyavetyén begyűlt pénzt

Bercsenyi, országos nagy dolgai közepette is: mutatják Nagy-Magyarról júl. 14-kén írt sorai, melyekkel a saját és tiszántúli ezredei osztályrésze iránt aggodó Károlyt (a ki ekkor már Dunántúl működött) megnyugtadni törekszik:

»Az Ricsán nyereségéből *senki részét ne féltse. Megvan minden ezernek lajstrom szerint része; szépen papirosra kellett tenni mindent: tiszteket deputáltam, elővették az kőgyuvetyések számadását, belé néztem — de nem az pénzben! Megvan kinek-kinek az övé. Jékey uramnak (Jékey Zsigmond, Károlyi tábornestere) nincs kedve a mezőhöz: inkább tubákol az falukon; az mint irám, Sopornyi táján, az Vágon túl szellőzik az Kglmed bagázsijával; de, hiszem, el nem felejtí magá hivatalját.«¹⁾*

A szomolányi győzelem szülte lelkesedés az éjszaknyúgati vármegyék népe között oly nagy és tartós volt, hogy utána csakhamar *tízezer fegyveres új hajdút* állítottak föl teljes létszámban; és Bercsenyi — Ritschan trencsényi betörése- s égetéseiért a »*revisitát megadni*« — egyremásra betöréseket tétetvén Ocskay, Ottlők, Winkler, Bokros, Bossányi stb. kapitányok hadaival Morvába, Austriába: a Szomolánynál vérszemre kapott hívtót nép még aratás idején is önként, több ezernyi csapatok-számra csatlakozott a betörő kurucz hadakhoz, nem kis segítségökre. Július 31-iki levelében (Királyfalváról) így emlékezik errő Bercsenyi: »Ezt az földet lehetetlen tágítanunk, *az ki* (vagyis népe) *megédasedett Ricsánon; tartóztatnom: nem únszolnom kell.*« Sőt még utóbb, aug. 28-káról is: »Mi, Nagyságos Uram, *minden paraszt kész itt meghalni; hitemre, két nap 2—3000 előáll; oly zelust vertem én ezekben: jobb az nemessénél!*«

Valóban szép bizonyítványa a nép lelkesültségének vállalkozó kedvének, a fővezér tollából. Ez magyarázza meg a császáriaknak ama nagy szorultságát, hogy Ritschan hadtestének megsemmisítése után, az örökös becsapásokkal ostromolt austriai határok hoffi, marcheggi, angerni stb. sánczai

¹⁾ *Rákóczi-Tár*, II. 85—86. l.

védelmére utóbb még a *bécsi egyetem ifjúságát is* — 300 diákot — ki kellett rendelniök, míg magának a cs. székvárosnak a kuruczok ellen lázas sietséggel épített új »*lineái*« őrzését a cs. testőrség és fegyveres polgárság teljesíti vala. Ha Miksa-Emánuel bajor-francia táborát Hőchstettnél, Eugennek, Marleboroughnak nem sikerül megverniök: az osztrák főváros okvetetlenül oda lesz. Nem Rákóczi ifjú hadseregén múlt, hogy a régóta tervezett francia-magyar egyesülés Bécs alatt létre nem jöhetett.

A szomolányi diadal előidézte óriási föllekesülés a nagy-szombati egyetem ifjúságát is elragadá. Jezsuita-tanáraik ezeknek jó részben németek valának, igazgatóstúl együtt; kik is — a mellett, hogy Bécsbe tartományfőnöküknek s általa az udvarnak a kuruczokról titkos tudósításokkal szolgáltak, a gondjaikra bízott tanuló ifjúságot német ruhába bujtatták, germanizálták, osztrák szellemben igyekeztek nevelni; mit a köztük levő némely jobbérzelmű magyar társaik nem bírtak kellőképen ellensúlyozni. A június 2-iki fényes »*Téged Isten Dícsérünk*« ... hála-istentisztelet ünnepélyein részt vett ifjúság ez után, a magyar fegyverek győzelmi mámorától hevülten s a legtöbbszörire protestáns kurucz katonaságtól buzdítva, támogatva, összecsoportozott, lehányta német ruháit, s fölzendülve, a katonasággal együtt acclamációval követelte a német igazgató, német tanárok elkergettetését. Bercsényi, — a ki a tanügynek meleg barátja, de a mellett buzgó catholicus vala, — közeli táboraiból gyakran bejárván ekkor Nagy-Szombatba, személyesen vizsgálta meg a dolgot, tüzetesen informáltatva magát a magyar jezsuitáktól is. És minthogy az ifjúság panaszát alaposnak, s a nevelési irányt magyarellenessnek találá: a jezsuita-convente először is rászabta büntetésül, hogy a tanuló-ifjakat új magyar öltözetekkel tartoznak, saját költségükön, ellátni; azután a tanítást a magyar jezsuitákra bízva, a németeket rectorostól együtt rövid úton szekerekre rakatta, s június 8-kán katonai földözettel, kése-delem nélkül kiszállíttatá az országból, a határszélekre kísértetvén, egy catholicus főtiszt: Ocskay László oltalma alatt, hogy életökben, az őket gyűlölő földnépétől s hadaktól bán-

tódás ne essék. E kiűzött jezsuiták aztán nagy búsan Bécsbe húzódtak, patronusok Kollonics bíbornok pártfogása alá.¹⁾ A nemzeti ruhába bújtatott tanuló ifjúság tombolt örömeiben a német tanárok távozása fölött; sőt a magyar jezsuiták is örülnek 'vala német collegáik kiűzetésén; egy-
kők pedig, *Bohus Márton*, épen emlékiratot készített viselt dolgaikról Bercsényinek, melyet ez a fejedelem elé terjeszte, osztva szerzőnek abbeli nézetét, hogy Rákóczi a római általános rendfőnököt (jezsuita-generális) világosítsa föl az ügyről.²⁾

¹⁾ *Máttyásszovszky László* nyitrai püspök, udv. cancellár, írja Bécsből 1704. június 21-kéről gr. Csáky Imre váradi püspöknek Zágrábba: »Az elmúlt étszaka Kis-Marton vára hostátját más két faluval fölpörkölték, Morvában peniglen e héten nemcsak falukat égettek, de alkalmas számú embereket is lekonzoltak. *Gróff Berchényi peniglen, valamennyi német jezsuita volt Nagy-Szombatban, azokon mind kiadott, Péter Rectorostúl; ma harmadnapja ideérkeztek nyavalysások.*« (Eredeti levél, a gr. Csákyak Itárában, Szepes-Mindszenten.)

²⁾ *Bercsényi*, 1704. június 8., nagy-födemesi táborából írja Rákóczinak: »Az páter jezsuiták *megijedtek az acclamatiótúl*; megmondám nekik: *nem segíthetem!* Tegnap lajstromot küldtek (az ifjúság) az németeknek (német tanároknak): *rectorostúl mennek!*... Nevetik az magyarok s örülik; *ma küldtem passust s kísérőt nekik.* Az novitiusok s holmi szükséges fráterek mellett könyörgöttek: megengedtem; csak magokra hagytam magokat, — *még köszönik, hogy csendesítettem az hadakat.* Ez már jó példa!...« Alább ismét: »Az páter jezsuitáknak németesebb része kiindult, cum securitate; egy igaz magyar, *Bohus* nevű, micsoda observatókat tett pennára írántok, accludálom Ngodnak. Az javallása: hadd constáljon Rómában is: nem ex odio Religionis Catholicae, aut ex contemptu Sacrae Societatis, *hanem magok rosszasa s nationalitásoknak hamissága vezette ki őket.* Nem is tartom rossznak, ha Ngodnak úgy tetszenék s méltóztatnék írnia az Generálisnak, *s ugyanazért tétettem föl vélc pro lumine magával az levélnek conceptussát, hogy magok observatiója szerint fontosabb lehessen az Generálisok előtt.* Az excessusok observatióit is feltette vala, azt jó Ngodnak látni; úgy mondja: mindenek külön-külön magok rendi szerint büntetést illet érdemel. — Úgy látom, *nagy örömek az magyar jezsuitáknak, szegényeknek; eleget hitta az rector Szent-Ivánt, (Szent-Iványi Márton, híres magyar jezsuita egyházi író)* magával s másokat is; de azt felelte: *Nemo me pellit, nec lingua, nec calamus, — ego non ibo!*« (*Archiv. Rákócz. I. o. IV. köt. 50—52. l.*)

Bercsényi fényes győzedelmének híre nemcsak a hazát s a külföld nyugati és északi országait járta be: elhatolt az a keletre, Konstantinápolyba, sőt még Ázsiába, Bithýniába, *Thököly Imrének* az Illyés próféta hegye alatt levő csendes magányába is; még e távoli helyről is kapott szomolányi harczáért szerencsekívánatot hősiünk, a bujdosó »kurucz király«-tól, ki 1704. aug. 11-kén — Nicomédia melletti majorházából — írja mostohafiának Rákóczinak: »Kglmed által Bercsényi uramat atyafiságosan köszöntöm, és kívánom: adjon Isten újabb szerencsét és győzedelmet ö Kglménének, ellenségén!«¹⁾

Megemlítjük végre, hogy a szomolányi diadalomnak költője is akadt, *Újráry Tamás* nyitra-kövesdi kántor személyében, a ki 25 négyes versszakból álló ékes magyar dicsőhymnust készített arról s a fejedelemnek kedveskedett versével.²⁾

¹⁾ L. *Thaly*: Thököly Imre naplói, leveles-könyvei, etc. II. köt. 538. l.

²⁾ L. e. dicsőhymnust a vörösvári Rákóczi-levéltárban őrzött eredeti kéziratról közölve, *Thaly*: »Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez«, II. köt. 39--43. ll.

XXI. FEJEZET.

— *A rohamos emelkedés kora.* —

1704.

A szomolányi csatától a fegyverszünet fölbomlásáig.

A fejedelem april végétől június végéig táborozott Solt, Duna-Ordas, Imsód és Paks környékén; ez utóbbi város fölötti hegyen, egy római castrum helyén földerődöt emeltetett, lassan készülő hajóhídjának védelmére, melynek a túlsó parton, Imsódnál is volt erődje; sőt följebb, Soltnál — Duna-Földvárrel szemben — szintén földsánczot hányatott, hogy ágyúival a Budáról leereszkedő taraczkos rácz naszádokat, sajkákat a hídtól távol tartsa. Rákóczi ugyanis, — ki a bajor választó-fejedelemtől s az e mellett működő francia sereg parancsnokától Marsin tbktől ismételve biztató leveleket kapott az egyesülésnek Bécs alatt, július közepe tájára kilátásba helyezett foganatosításáról, — állandó, biztos összeköttetést kívánt a dunántúli országrészszel létesíteni; sőt maga is át akart eleinte táborával Forgách után költözni: azonban a mellette való hadak közt — melyek nagyobbára tiszta-dunaközi csapatokból állának — oly hangulatot vett észre, hogy nem igen volt kedvök az átkelésre: mert lakóhelyeiket, családjaikat féltették távoztuk esetére a felcsapdosó bácskai ráczok kegyetlen gyilkolásai-, dúlásaitól. Előbb tehát e ráczok fészkeit: Bács, Titel és Szeged várakat kívánták volna láb alól elűtni s őket saját otthonukban megtörni. Rákóczi így, a sereg ezen hangulatában, nem látta czélszerűnek a dolgot parancsszóval erőszakolni; különben is gr. Forgách táborának oly hirtelen nagyra növekedése Pápa táján, szükségtelenné tette, hogy

ő is általköltözzék; csak hídját, parti erődjait készítteté tehát, közben hadaival sűrűen portyáztatva Szeged, Székes-Fehérvár és Buda alá, mely utóbbi alól különösen szép nyereséggel tértek meg azok, mi kedvöket nagyban fokozta.

A fejedelem május második felében hosszasan tárgyalta a hozzá Paks városába érkezett kalocsai érsekkel és békebiztos-társaival, kik által a bécsi udvar fegyverszünetet ajánlott, de oly képtelen föltételek alatt, hogy a magyarok az egész Dunántúlról vonják ki s a morva és osztrák határokról is a Vág balpartjára húzzák vissza csapataikat. Ezt Rákóczi, természetesen, el nem fogadhatván, válaszul az ország legfőbb sérelmeit 24 pontba foglalva adá által a biztosoknak, hogy azokra igyekezzenek a közvetítő külhatalmak közreműködésével orvoslást szerezni az udvartól. E pontok Beresényi tudtával állapíttattak meg, mivel a fejedelem a békealku ügyeiben is folyton levelezett és megbízottai — többek közt Orosz Ádám — által üzeneteket váltott. Egyébiránt Széchenyi érsek közvetlenül Beresényinek is írt, ki a Csallóközből, Szarváról válaszol jún. 13-án neki, válaszáat nem mulasztván el a fejedelemmel másolatban közölni.

Szintily közös egyetértéssel intézték az *erdélyi ügyet*. Gr. Pekry Lőrinczet Beresényi, május 20-ika táján, Léváról leküldé Rákóczihoz; ki a grófot a fővezér oldalánál tanúsított vitézi magaviseletéért, Beresényi ajánlatára, altábornagygyá lépteté elő s az egymással versengő Thoroczky és gr. Mikes tábornokok fölé Erdélybe készült őt küldeni. Pekry Solton találván gr. Teleki Mihályt, b. Száviát, Jósikát, a Rhédeyeket, Barcsayakat s számos más erdélyi urat, ezek beleegyezésével emlékiratot szerkesztett és nyújtott be a fejedelemnek, melyben, miután az erdélyi állapotokat vázolja, fölkéri Rákóczit: hirdessen Gyula-Fehérvárra országgyűlést, hogy a rendek fejedelmet választthassanak magoknak, nyilvánvaló lévén, hogy az ifjabb Apaffy, a ki jogát törvény ellenére Lipót császárra szállította, a fejedelemségre igényt nem tarthat. Rákóczi Orosz Ádám által kérte e fontos ügyben Beresényi véleményét, ki június 1-ji levelében így nyilatkozik: »Az erdélyieknek dicséretes resolútiójok; el is hiszem, ha lehet, nem lesznek többül az

austriai iga alatt! Igenis, ha jó securitással meg lehetne: *jó volna az gyűlés*, ha attúl nem tart Ngod, hogy magokban koczódva, vígyázatlanúl ne találtassanak, (Rabutin ki ne törjön Szebenből reájok és szét ne kergesse a gyűlést.) De ki lesz marsalek jegomosc? (fejedelmi biztos; lengyel kifejezés.) Annak, mind az hadnak s mind az többinek felette kellene cum moderamine lenni. Orosz Ádám által bővebben üzentem Ngodnak.«

Mint látjuk, az erdélyi országgyűlés tartását Bercsényi nem ellenzé; mindazáltal Rákóczi, az ő nemes szerénységében, nem akart engedni az urak kívánságának, mondván, hogy ő az erdélyiek fölött semmi hatalmat nem igényel magának s országgyűlést sincs joga összehívni számukra. De Pekryék egyre únszolták, kérték, lehetetlen lévén más-képen Erdélyben rendezett állapotokat teremteni; és ebben igazuk volt. A fejedelem elvégre annyiban hajlott kívánságukra, hogy »nyiltleveleket adott kezeikbe, meghagyót azoknak, kik őneki hűséget fogadtak: miszerint a várme-gyek, székely és szász székek követeit ne merjék háborgatni, ha azok Gyula-Fehérvárra gyülekezének.« El gyűlés július 5-ikén volt tartandó, és Rákóczi saját biztosaként az eperjesi vértanúk egyikének fiát: az ügyes, eszes, jogképzett Radvánszky János volt zólyom-megyei kapitányt küldé le az erdélyi urakkal, oly utasítással, hogy a gyűlést szükség esetén oltalmazza, de abba be ne lépjen, — nehogy csak jelenlétével is irányt látszassék szabni a rendek teljes szabad akaratának.

Említettük volt Pekry grófról, hogy tehetséges, hanem kétszínű, fondorkodó ember vala. Ezúttal sem tagadhatá meg e rút természetét, és pedig vére s pártfogója Bercsényi ellen áskálódván. Úgy látszik, mind jobban be igyekezett magát hízelegni Rákóczinál, s ezért tevé, továbbá oly célból, hogy őt az erdélyi fejedelemség elfogadásától való állhatatos vonakodásában megingassa, azt, a mit róla Rákóczi Emlékirataiban így tőn papírra: »Pekry gróf észre-
*vevé megválasztatásom iránti teljes közömbösségemet. Min-
 dig azon meggyőződésben valék, hogy csupán megingatásom
 cégett monda nekem titokban, elutazása előtt, miszerint Ber-*

csényi gróf öt nagyon kérte s mindenkép arra igyekezett bírni, hogy az ő, Bercsényi fejedelemmé választatásán működjék. Hidegen válaszolám neki, hogy én semmikép sem fogom ellenezni a mit a rendek saját javukra határozand-nak.« (102. I.)

A ki Bercsényinek Rákóczi iránt táplált hű ragaszkodását, igaz barátságát, és a már a bécsi udvar megbízottai által részére tett csábító ajánlatok visszautasítását ismeri, — lehetetlen be nem látnia, hogy Pekry ezen alávaló árulkodása nem volt egyéb hízlegésből s azon indokból eredett cselszövénynél, melyet Rákóczi említ. Bercsényi utóbb megtudá, hogy fejedelmi barátja előtt az erdélyi trónra való vágyással gyanúsították volt őt; ámbár azt, hogy ki gyanúsította? a fejedelem, Pekry iránti kíméletből, elhallgatta előtte. Bercsényi pedig a legtávolabbról sem gondolt épen Pekryre, rokonára, pártfogoltjára. Ez árulkodás azonban azt eredményezé, hogy *Bercsényi attól fogva, a mikor erről értesült, az erdélyi ügyekbe aratkozni ebből tartózkodott, mindegyig:* a mit Rákóczi iránti gyöngédsége fejt meg.

A fejedelem ezután, a mint Dunahúdjá jó karba volt helyezve, hogy a Tisza-Dunaközét a rácztól megtisztítsa, hadainak nagy öröme, táborostól a Bácskaságra indula, június 29-én.¹⁾ Nehány nagyobb ágyú és bombamozsár is volt vele. A rácság mindenütt eszeveszetten takarodik vala előle a török földére, a Szerémségbe s a nádasokba, — de ezeket a kuruczok rájuk gyűjtötták. Bács vára alá érvén, (júl. 7-ikén), a szerb őrség ebből is kifutott; Pflug es. alezredes pedig, csekély német helyőrségével, az ágyúk láttára megijedve, másnap az első felhívásra hadi foglyúl adá magát s németjeit.²⁾ A várat a fejedelem leromboltatá. Innét a rácztok fő búvhelyére, a csajkás-kerületbeli Titel vára alá ment, hol őt júl. 12-én találjuk. Itt, a Feketevíz nevű mocsár mellett 5000 ráczt vert szét, másfélezeret levágtatván vagy a vízbe ugratván. A többi a nádasokba menekült, s a kuruczok odaégették őket. Egy úttal a csata után a várat is

¹⁾ »29. Junij. Jöttünk Rácztország felé, solti táborról.« Jegyzí naptárába a táborral járó élelmezési biztos *Darvas Ferencz*.

²⁾ *Rákóczi Emlékiratai*.

bevették s szintén lerontolták.¹⁾ Innét föl a Tisza mentén haladván, Szeged alá július 21-kén érkeztek,²⁾ hol b. Globitz cs. ezredes alatt erős német őrség volt, s az ostrom előkészületeit megkezdették.

Ezalatt Erdély régi fejedelmi székhelyén, Gyula-Fehérvártnál összegyűltek az ország rendei; a vármegyék és székely székek valamennyien, a szász székek többsége is jelen volt; csupán a császáriak által megszállva tartott Szeben, Brassó és Szász-Sebes székek képvisellete maradt távol. A júl. 5-kén megalakult népes gyűlés hangulata lelkes, örömteli volt; és 6-kán mind a három nemzetből álló rendek, gr. Pekry Lőrincz indítványára, egyhangúlag, kitörő lelkesedéssel, dicső emlékü őseinek trónjára erdélyi fejedelemmé választották II. Rákóczi Ferenczet, s kormánytanácsot szervezének melléje. Ő, a ritka egyértelműséggel végbe ment választás hírért Szeged alatt vevé, s megérkezett a fejedelmi diplomát hozó nagyszámú országos küldöttség is, szokás szerint mind a három nemzet tagjaiból álló; élén gr. Mikes Mihály, székelyek generálisa, gr. Lázár Ferencz esíki főkirálybíró s több mágnás és főnemes. A választási oklevelet bemutatva, az ország hódolatát jelenték, kérvén a fejedelmet: fogadja el a választást és jöjjön bé közéjük. Ám az önzetlen, túlszerény Rákóczi még ekkor is állhatatosnak vonakodik vala. Mire gr. Mikes és a küldöttség tagjai külön-külön egyenként — a lutheránus szászok kivételével — a fejedelem elé terjeszték: választása egyhangúlag törént ugyan, de Pekry — ki Thökölynek sógora volt, —

¹⁾ *B. Palocsay György*, ezredes, kis-magyarai táborából, 1704. júl. 16-án írja Bóné Andrásnak: »Kglmes Urunk a Feketevíznél igen dicsőséges győzelmet vett a rácokon; 1500 közöleg az vízben veszett, a harczon pedig ötezer; mely harc alatt Titelt is megvétette és így nessen jó Szeged alá.« (*Archiv. Rákócz.* I. o. I. köt. 224. l.) *Debrecezeni Péter* kapitány, Radvánszky Jánosnak 1704. júl. 21. Szilágy-Somlyóról: Most értesül levelekből, hogy »Kglmes Urunk Tétel váránál a ráczágon dicsőségesen triumphált; ezután a triumphus után ő Nga Tétely várát diadalmassan megvette.« (*Eredeti levél*, gyűjteményben.) *L. Rákóczi Emlékiratait* is.

²⁾ »21. Julj. Jöttünk Szöged alá.« (*Darvas Ferencz* naptári jegyzete.)

előre megmondotta, hogy ő, Rákóczi, nem fogadandja el a választást, Magyarország ügyeinek vezetésével ott lévén elfoglalva; nekik pedig közöttük lakó fejedelemre van szükségük. »Ha tehát Főnséged Pekry ezen jóslatát a választás elutasítása vagy későcske elfogadása által megvalósítandja, — folytaták a követek, — attól kell tartani, hogy Pekry a szászokat s néhány barátait arra fogja bírni, miszerint Thökölyt válaszszaak még egy ízben fejedelmökké; a mi nagy hátrányára válna Erdélynek, s — hangsúlyozá különösen a katholicus Mikes — nagy ártalmára a római vallásnak.« Ez az okoskodás s a két haza szabadságának az ő személyében egybekapcsolt ügye bírta reá aztán Rákóczit, — mint Emlékirataiban olvassuk, — hogy a választást elfogadja. Azonban trónja elfoglalására Erdélybe bemenni épen nem sietett; mert Bercsényi, — a ki urának, barátjának uralkodó-fejedelemmé választatását »igaz szívéből üdvözlötte s teljes örömmel örvendette,« — a bonyolult hadi viszonyokra és a folyó békealkudozásokra tekintettel, őszintén megírta neki: *»Ha Ngod Erdélyben most bénegy, — számot ne tartson sem ezen, sem az túlsó (dunántúli) országra!«*¹⁾

Igaza volt; Rákóczinak húzamosb távolléte Erdélyben, a magyarországi ügyek folyamát — ezeknek akkori, még rendes mederbe nem verődött állapotában — vészes irányba: örvénybe, vagy szétágazásra s elsekélyülésre juttathatja vala.

Térjünk vissza a harcszínhelyre, hősünkhöz. Említettük, hogy gr. Forgách tbgy, a ki ellen most Heister főereje fordult, június elején közvetlenül is kérte, a fejedelem útján is kéréste Bercsényit: küldene által a Dunán segítséget, különösen a gyors tiszántúli hadakkal Károlyit. A fővezérnek e végett mindenekelőtt a Nagy-Duna csallóközi réveit, kelőit kelle biztosítania; és miután e szigetből Nádasdy labancz-ráciz hadát május végnapjaiban kiveretvén, a Csallóköz ismét kurucz volt: azonnal a szomolányi harciz után beküldé embereit Püspökre, Somorjára, Seprösre, az elrejtett hajók előkerítésére s esetleg újak szerzésére. Jún.

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. IV. köt. 103. l. Több, ekkor tájzi leveleiben is hasonló értelemben nyilatkozik.

3-kán már vette ezek levelét Püspökiről, hogy a hajók megvannak. A révek helyreállításán serényen dolgoztak. A magyarri rév közelébe, Nagy-Födemesre szállítá tehát táborát ő is, hogy az expediót a Dunántúlra mihamarabb foganatosítsa. A győzelem után oly helyzetben volt, hogy Forgách segélyére tetemes erőt: 6000 lovast küldhetett. és pedig két oszlopban. Az egyiket, 2000 válogatott huszárból állót, ezredesei legjobbjával Ebeczky Istvánnal és Szabó Mátéval a seprősi réven szállítá által, Győr felé, oly utasítással, hogy Forgách táborával közvetlenül, »in omnem fortunae casum« egyesüljenek, — a mi meg is történt, még pedig idejében. A másik, 4000 főnyi oszlopnak Károlyival, följobb, Somorja táján kell vala, a Lajtavonal közelsége kedvéért, általköltöznie. Bercsényi jól ismervén mind Forgáchot, mind Károlyit: tudta, hogy egymás mellett meg nem férhetnek, mert merő ellentétek. Forgách a szigorú katonai fegyelem, jó rendtartás és a hadakozásban a regularitás, szabványos módszeresség. — Károlyi ellenben a gyors menetek, meglepések és szabad prédálás embere. Azért, hogy kedvet csináljon neki: egyelőre Forgáchtól külön akarja vala őt működtetni, oly feladattal bízva meg, a mely neki inyére, amannak pedig, az ellenség elvonása által, könnyebbségére lesz. Szólott tehát Károlyinak, még a majtényi táboron, hogy a fejedelemnek is kívánsága szerint át fogja őt a tiszántúli hadakkal küldeni a Dunán: de mielőtt Forgách-csal egyesülne, tehet egy fordulást Fischament felé, Bécs alá; melylyel egy időben ő, Bercsényi is át fogja a Morva vizén indítani Ocskayt a bécsi hidakig, úgy, hogy egymást megláthassák, s mindkét parton egyszerre okozzanak riadalmat Bécsnek. Földobol akkor Heister! Hanem komolyan intette, kérte Károlyit: bent az országban tartson szoros fegyelmet csapatai között: miután a múltkor is a túladunai országrész visszahajlásának »magok valának okai az sok istentelen prédával s országgázolással.«

E nagyon szükséges figyelmeztetést Károlyi orrolván, »szemben pattant« a fővezérrel, kérdezve: hát mit használt viszont az, hogy ő, Bercsényi, oltalmazta a prédálástól Nagy-Szombat és a Vág vidékét? Mikor Heister, Pálffy

előnyomúltak (május elején), a lakosság még is elpártolt! Bercsényi azonban, a Ritschánon vett diadalra utalva, azzal felelt meg neki: »Íme, lássa meg *most, mit használt!* Azt használta, hogy egy füttyentésre az földnépe mellénk támadt itt, — *s az Dunántúl ellene támadt s kiverte!*« Ezt »leczkélül s például« adta eleibe, és lelkére kötötte a nép kímélését.¹⁾ »*De, mit használt?*« — kérdi Bercsényi. Károlyi kedvetlenséget mutatott. »Károlinak maga sem tudja, mi fúrja fejét, — írja levelében a fővezér a fejedelemnek; — nincs egyéb, az mint látom: *maga szabadjában akarná az interessentiát,* — kit nem lehet. Az mint (Orosz Ádámtól) üzentem alázasatosan, úgy javallom. Énnékem elég bajom!²⁾«

Hogy tehát jobb kedvre hangolja a préda-generálist: midőn a Csallóközbe a révekhez beküldé, megmondotta neki, hogy jó, Ritschánnak Vág-Újhely-vidéki, Heisternek szempezi, diószegi rablásai- s égetéseieért megadhatja s adja is meg a kölcsönt *Austriában*; június 9-kén lesz Lipót császár 65-ik születésnapja: ennek pompája emelésére dúlasson föl, hamvasztasson el egynehány császári kastélyt s községet Bécs körül, — hadd lássák odabent a lángját!.... Ott zsákmányolhat, égethet, — de a magunk földét óvni, népét kímélni kell. Károlynak a feladat első része nagyon ínyére volt ugyan, és sietett is Somorjára; de míg itt a hajókkal, költözéssel pizmogott: még ezalatt Körtvélyesről írt levelében is némi kedvetlenséget vón észre Bercsényi; mire — jún. 7-kén — e szép sorokkal válaszol neki: »Igen soknak tetszik kevés üdö Kglmednek, hogy még esztendő sincs az mi megvénítette Kglmedet. *Megöszül az ember, ha maga gondol s keres bűt magának.* Kglmed mondása: *Az ördög győz mindent szégyentelen!* (Jellemző mondás.) Bizony, inkább mondhatni: *mindenen törödni!*«³⁾

Bercsényi portája 8-kán becsapott Pozsony alá, ott volt »lármájok,« s úgy ütöttek be másnap Austriába Marcheck, Károlyi pedig Bruck, Fischament felé. A fővezér e napon, 9-ikén, Nagy-Magyar mellett, a tamásházi révnél

¹⁾ *Archiv. Rákócz. I. o. IV. k. 135. l.*

²⁾ *Ugyanott, 50. l.*

³⁾ *Rákóczi Tár, 11. 69. l.*

volt; ide jött hozzá Balogh István jelenteni, hogy a németek 6-gútai sánczát bevette, levonatta; nyert ágyút is hozott magával. Bercsényi a Nagy-Duna seprősi, gútori, somorjai réveinek őrzésére küldte őt, 2000 gyaloggal és ágyúkkal, s pár nap múlva maga is odarándult a révek látására. De még június 9-iki levelében említi: »*Ma láttattak az tüzek, születése napja ma van az császárnak: beillik tűzimesterségnek az gálához!*«¹⁾

Valóban, Károlyi oda túl derekasan tüzelt. A csak-ugyan nagy pompával megtartott születésnap »udvari gálát« keményen megzavarta. A »pusztai, eb az anyjok« katonák gyors lovaikon széltere benyargalták, dúlták, rabolták, égették a Fischament, Schwechat, Bécs környéki helységeket; maga Károlyi másfélezer huszárral egész a simmeringi Neugebäude es. palotáig felhatolván, ezt zsákmányra vetteté, — kuruczai még a es. vadaskert fenevadjait s ezek közt Lipótnak nyúl vadászatra idomított kedvencz párduczait, tigriszeit is leölvén, bőreikből kaczagányt csináltak, s így szágúldoztak nagy lövöldözéssel a bécsi lineák körül.²⁾ A gögös császárnak ezen — utolsó — születésnapja bizony keserű ümeppé változott! Roppant ijedelembe vala az egész bécsi nép. Károlynak rendelete lévén — a Forgách-csaladó egyesülés végett — gyorsan visszatérni: 10-ikén már általjöve a Tajtán; de amyi ezer marhát hajtattott el s oly irtóztató mennyiségű zsákmányt hozott Austriából, hogy e nagy vonat őrzésére s a paksi hídon keresztül a Tiszántúlra kísérésére 200 főnyi fődözetet kell vala kirendelnie.³⁾

Bercsényi 9-kén írt levelében újból lelkére kötö Károlynak a Győr tájára, Forgách táborához való sietést,

¹⁾ *Ugyanott*, 71. 1.

²⁾ *Stepney* angol követ jelentése Bécsből, jún. 11-kéről; id. h. 303. 1. Károlyi ezen becsapása részleteit számos egykorú levél említi, melyek közül *Szalay László* (VI. köt. 175. 1.) egy párt: gr. Pálffy Miklósét és Mátyássovsky cancellárét, idéz is.

³⁾ *Bercsényi* levele a fejedelemhez, jún. 13. Szarváról. (*Archiv. Rákóczi*, I. o. IV. k. 55. 1.) Ilyen és más hasonló módokon Károlyi Sándor — mint *Rákóczi*, Emlékirataiban mondja, — a háború folyamában több vagyont gyűjtött egymaga, mint valamennyi kurucz tábornok együttvéve. Volt pedig vagy harmincz.

hogyha ez kívánja¹⁾); kívánta pedig nagyon, mert már farkasszemét nézett Heisterrel. Forgách jún. 11-iki levelében a már ekkor Mosony tájékán járó Károlyit Lébeny-Szent-Miklóshoz rendeli: onnét várja tudósítását; mit 12-kén vett: hogy átköltözött immár a Rábczán is, és Enese táján — egész közelben — várja a parancsot. Forgách erre Koronczórúl Rátky Dániel ezredes által üzené neki este: keljen át hadaival még az éjjel a Rábán és hajnalban jőjjön táborába! 13-ika hajnalán csapatok közelednek, — Forgách személyesen eleikbe nyargalt, a vélt Károlyi üdvözlésére: hozzá puskáztak, — hát *Heister volt*, egész seregével. Forgáchnak alig maradt ideje csatarendbe állítani hadait. Megütközött bátran, küzdött vitézül. Az ifjú kurucz had — ámbár csak 6 ágyúból viszonzozható — keményen állta két óránál tovább a császáriak Weilerin tüzérezredes vezényelte 24 ágyújának pusztító pelaton-tüzét; kiállotta a puska-sortüzeket is; de végtére balszárnya megingott, s Heister nehézsúlyosságának rohama megdönté az egészet. Forgách megveretett, másfélezer embere — leginkább hajdúság — veszedelmével. »Károlyi hada pedig, az lövéseket hallván, igen költözködött által az Rábán, az minthogy már innen is lévén: igetést-nyargalvást gyűjt volna segítségére az magyaroknak, — *de késő volt: nem érhetett reá.*« Csak a németek holttest-fosztogatóiból vághatott le az elhagyott csatatéren néhányat.²⁾ Egy szóval, Károlyi elmúlásztva követni Forgách parancsát: még éjszaka költözzék át a Rábán, — az ütközetből *elkéssett*.

Forgách Sárvárhoz gyűjté megoszlott hadait; Károlyi Soprony felé portyázott; mire a kalocsai érsektől iszonyú kegyetlenkedései- s pusztításaiért az udvarnál bevádolt s ettől maga igazolása végett az angol és hollandi követek sürgetéseire még a csata előtt Bécsbe³⁾ idézett Heister, — a győzelmet föl nem használva, — táborával visszatért Magyar-Óvárig. Mit talán azért is tőn, hogy hadai közel-

¹⁾ *Rákóczi Tár*, II. 71. 1.

²⁾ Mindezekre nézve l. bővebben a koronczai csatáról közölt adataimat: »*Hadtörténelmi Közlemények*,« 1890-ik évi folyam, 445—458. II. és u. o. 1891-iki f. 433. 1.

ségével Károlyit visszatartsa egy netán szándékolt újabb beütéstől Austriába. Maga a tbgy. Bécsbe ment, és nagy befolyású barátai, a jezsuiták segítségével sikerült magát a magyarországi főparancsnoki állásban továbbra megtartania, ámbar Eugen herczeg is erős vádakat emelt ellene.

A Dumántúl s úgy egyebütt, a háború tovább folyt. Károlyi csakhamar jóvá tette koronczai elkészési hibáját. Ugyanis gr. Rabatta gréczy tábornoknak mintegy 2000 főnyi reguláris hadból s ugyanannyi stájer fölkelőből álló hadút, a mely Szent-Gotthárdig nyomult vala elő: a Sár-vártt lévő Károlyi, Bercsényinek kedves Ebeczkyjével és Gencsy Zsigmonddal, csapataikkal egész éjjel menvén, július 4-ike hajnalán Nagyfalunál meglepi, megveri. Rabatta tbk. alig szaladhatott el Fölöstömbe; hadából 1800-ig való (köztük egy alezredes, öt kapitány) a harcztéren veszett, 555 elfogatott; hat ágyúját, 20 hordó lőporát, 14 zászlaját, 28 rézdobját, összes táborszereit, szekérvonatát a kurucok elnyerték, ezer darab fegyverrel s 1200 katonaruhával. E győzelem hatása alatt Vörösvár és Monyorókerék várak kaput tárának, és Károlyi becapván Stjriába, ott tömérdeket zsákmányolt, s a helységeket mélyen be, porrá égetteté. »*Selbst Graz war in grosser Gefahr*,« — vallják be magok az osztrák katonairók. Lipót császár pedig Rabatta e harcztát »*scandalöse Affaire*«-nek nevezvén, hadi törvényszéki vizsgálatott tartatott ellene.¹⁾ Károlyinak e szerencsés diadaláért Bercsényi örömmel tartatá meg előbb a királyfalvi táborban s azután, júl. 15-kén Nagy-Szombatban, a jezsuiták templomában, díszlövészek dörgése között, saját jelenlétében a Te-Deum-ot. »Isten adja: már *Haister* *belkért is imádkozhassunk!* . . .« Vetí utána tudósító levelében,²⁾ s »szép actusáért« a fejedelem előtt Károlyit megdicsérni el nem mulasztá.

A sajátos szellemű Forgách pedig, — a ki szintén készült volt Rabattára, de Károlyitól most megelőztetett, —

¹⁾ L. *Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen*, VI. k. 166. l. V. ö. Károlyi S. jelentését a harcztól, *Történ. Tár*, 1881. évf. 590. l.

²⁾ *Rákóczi-Tár* II. 83. l.

azzal vigasztalá magát Koronczóért, hogy »az legalább reguláris, rendes battaglia volt;« s »megmutatta az szegény magyar, német uramnak: nem fél tőle, és az álgylőrést megállja.« Igen jellemző, a magyar katonaság szellemének mély ismeretéről tanúskodó, s a mellett elmésen, képletesen írt reflexiókat tesz, a fejedelemhez intézett egyik levelében *Berecsényi*, Forgáchnak a módszeres osztrák hadakozást pártoló javaslataira:

»Csak Forgács Uramot kellene universae regulatae militiae corpusnak praeficiálni: az többet tud az partes-hez! (a módszeres tagozatú harcrendhez.) Énreám gyakran ír: ne legyek ellenére az partes-es hadnak, az mely jó. Én azt, igenis, megengedem, hogy *igen jó annak parancsolni, — mikor fogadja*. Fogadná is, ha megszokná: *de megúnja addig az magyar, a míg megszokja*. Az boldog város hivataljára való lesz az: Felix civitas, quae tempore pacis cogitat de bello. Vagy henye (-ség) kerülésért, vagy más úton szcretném s más kárán tanítani én az hadat az kótához; de ha csak simpliciter az »*tehénkís-nótát*« vagy az »*tót lejtőt*« kótára vesszük, — bizony *zsidó-táncz lesz belőle*, az kit sem maga nem tud járni, sem más. Azt tudja (véli) az édes Öcsém (Forgách), hogy praescriptio s fizetés beteget gyógyít?! . . . Úgy jár vele, mint az ki az christírt megitta, s csudálta az doctor, hogy nem használt. *Ez az volentér-lélektől származott magyar soha bizony nem szegezi az hópénzhez s Edictumhoz az maga kedvét*. Nisi affectus gubernet spiritum, impulsu, non ratione movitur. Rossz ez, igenis, s corrigáltathatni, s corrigálni is kell: *de sensim sine sensu*. Az szarkát is meg-taníthatni szólni: de ha megijed vagy megharagszik, — csak karatyl az, nem beszél! Akármicsoda engedelmességre és rendre fogjuk az magyart: *de későn szokik az másként harcolni; vagy űz, vagy szalad*. Még Mátyás király idejében sem magyar volt az fekete-had. Az magyar vitézséghez magahittség kell, az kapuczánt nem szenved. Az mely kerékvágásban van már az mi kerekünk: *ha hirtelen csavarintjuk az rúdját, — bizony belétörik!* Aztán, mesterünk is kevés van hozzá; egy mester nem győzi mind az principiát, mind rhetoricát s a többit. Ha penig az fizetéssel csak azt is vihetjük véghez, hogy ne szökjék, — marczipánt is adjunk az hópénzhez! Nincs haszna; *ha nem nyér: megúnja, — ha nyér: hazaviszi*. Csak

olyan ez, mint az rossz feleség: *malum necessarium, quod ferendum, non tollendum est.*» ¹⁾

Szó szerint idéztük e humoros képek, találó, szellemes hasonlatok váltakozása közben az akkori hadi rendekről sok komoly, nagy igazságot, mélyre ható, hosszas megfigyelésen alapúlt sok bölcs maximát tartalmazó magvas sorokat: mint a kurucz hadsereg alkotó elemeire s Bercsényi hadviselési elveire egyaránt jellemző világítást vetőket. Nagy jelentőségű nyilatkozatai ezek egy mély gondolkodású főnek, mely a *magyar természetet* gyökeréig ismerte. Hibáit nem menti, sőt javítani akarja maga is, de nem idegen mintákra: hanem a saját nemzeti tulajdonságai, meggyökerezett természete szerint.

Midőn Bercsényi a magyar hadakat és hadviselést a fentebbiekben jellemzi: itt az ideje és alkalma, hogy viszont mi is őt, e hadak fővezérét, a forradalom megteremtőjét, életető lelkét, vezérlő szellemét, megkíséreljük jellemezni: milyen vala főhadvezéri, kormányzó, fejedelem-helytartói, diplomatai, politikai, egy szóval, a nemzet sorsát intéző, nagy történelmi szerepkörében? mint ember, mint jellem, mint tehetség, fény- és árnyoldalaival, — a mint őt a szabadságháború világgraszoló eseményei közepette találjuk. Alakja ugyan már az eddig vázoltakból is erőteljesen, élethíven domborúllhat ki a figyelmes olvasó előtt, a ki hősünknek rendkívül fényes észbeli tehetségeit, államférfiúi képességét, sokoldalú képzettségét s kortársainak ezek felől táplált vélekedéseit már ismeri, főként a közte és Rákóczi közt vont párhuzam alkalmából a II-ik kötet 417—419. lapjain s úgy a jelen kötet megelőző fejezetében idézett nyilatkozatokból és ezek között maga a fejedelem szavaiból is. Mindazáltal, mint életírónak, tisztünkben áll róla még bővebben szólni.

Gr. Bercsényi Miklósnak legkiválóbb jellemvonása a vasakarat, törhetetlen erély és a lankadatlan, bámulatra méltó tetterő, — melyet e férfiútól még legkonokabb ellenségei sem tagadhattak meg soha. Láttuk, ismerjük őt gyer-

¹⁾ Archiv. Rákócz. I. o. IV. k. 123—124. ll.

mekkorától fogva: tettei mutatják, mint fejlett ilyené. Akaratereje tartá őt fenn a legválságosabb események között is; ebből ered óriási munkabíró tevékenysége. Nem hamar csüggedő, és még csüggedezve s a legnyomorultabb segédeszközökkel rendelkezve is, örökké tevékeny. Ha előkészített nagy terveit a balsors kereke izzé-porrá törí: nem esik kétségbe, — lázas munkálkodással újra kezdi, előről kezdi művét építeni. A hadvezérletben úgy, mint az országkormányzatban legerősebb oldala a *szervezés*. Hatalmas akaraterejével a semmiből is teremteni tud. Tanácsa bő; elméje a dolgok velejére hatoló; szelleme szikrázó; kedélye hol felvillámló, hol gúnyoros; maró sarcasmusával sújt és ölteni tud; képzelme élénk, játszi, csapongó, olykor a lelkesedés lángjától tündöklő színekben ragyog, máskor elborúl s bús melancholiára látszik hajlani, — de a mi nála nem tartós. Lelkének legszebb gyöngye a véghetetlen, odaadó, feláldozó, lángoló szeretet hazája, nemzete, magyar faja, s a magyarságnak akkori reménye, szemefénye, incarnatiója: Rákóczi fejedelem iránt, kinek személyén — mint urán is és mint barátján — példátlan hívséggel s a rajongás ragaszkodásával csüng vala. Bercsényi heves véralkatú, indulatos, gyúlékony, és ha fellobbant: szilaj természetű volt; szenvedélyesen, féktelenül szeretett és gyűlölt. Nagy hibája, hogy hirtelen haragját zabolázni nem bírta, s felindulásában keresztülgázolt mindenben és mindenkin, — ámbár aztán gyorsan lecsillapúla. E kíméletlen szenvedélyessége sok ellenséget szerzett neki. De ezt az ő büszke lelke nem bánta; beérte ő *Rákóczinak barátságával*, — másoknak hajlamát, tetszését nem is kereste. Lángszellemével, kortársai ítélete szerint, messze fölülhaladván minden akkor élt magyart: e fölényét maga is érzé és — érezteté. Önnön lelkületére, nagy eszére rátartó, kevély, véleményeiben nyakas és ellenmondást nem tűró, mások gyöngeségeit maró gúnynyal vérig ostromozó volt. A hibázókat kíméletlen keménységgel, lenézőleg feddette, erős kifejezéseit tábornokokkal, főurakkal szemben sem változtatva. Igaz, hogy viszont érdemeik iránt rendkívül elismerő, s értékek megítélésében igazságos érzületű vala; meleg, magasztaló szavakban nyilatkozik az érdemesbetről a fejede-

lemhez frott bizalmas leveleiben; s ezeknek még hibáik iránt is elnéző, mihelyt haragja csillapúlt. A mily büszke s parancsoló másokhoz: ép oly szelíd és engedelkeny Rákóczi irányában, a kinek nemcsak leghűbb tanácsadója, hanem leghűbb követője, alattvalója is. Másokkal szemben orosz-lán: fejedelmével szemben bárány.

Mint hadvezér az ügyes tervezésben kimeríthetetlen; és terveit — mint pl. Zólyomnál, Szomolánynál láttuk — kitűnően végre is tudja hajtani. Ámde kétes pillanatokban gyakran ingadozó, gyorsröptű elméje miatt, mely minden mozzanatra új és új módokat találván ki: hirtelen nem bír ezek közül választani. S ezért hadi vállalatok általában jobban sikerültek, ha jól kieszelt terveinek fogantatását másokra bízá, föltéven, hogy arravaló főtisztek állottak rendelkezésére, mint pl. Bottyán, Elbeczky, s kisebb feladatokra Ocskay.

Lelke mély vallásosságú, őseinek hitében buzgó. Az iskoláknak, tanügynek, tudományoknak, kultúrának lelkes barátja s pártfogója; a könyveknek szenvedélyes bűvára. Bő olvasottságú: még táborába is ládákban hordatja magával kedves könyveit. Ékesszólásban valódi szónok, magyarul úgy, valamint latinul; gyűjtő tűzű, elragadó, ötleteiben szikrázó szellemű, máskor gúnyoros; idézeteiben, példázgataisaiban találó, érveléseiben meggyőző; s ha kell, a szív húrjait is meg tudja rezgetni, — egyik nemesheví latin szónoklatával (1706.) még a hidegvérű angol és holland követeket is könnyekre fakasztá. A költészethez: latin és magyar versek, magvas gnómák, csípős epigrammok és anagrammok szerzéséhez is ért vala; magyaros, népies rhythmusban is lendületesen versel, mint az olykor rímjátékos, jókedvű leveleiben előforduló példák mutatják. Prózája pedig mintaszerű. A tollnak hatalmát a magyar próza művészi kezelésében, Pázmány és Zrínyi óta senki úgy nem bírá, mint ő. Bercsényi, mint magyar *levélíró*, igazi remek. Stjlja egészen sajátos, egyéni. Apró, rövid, csattanós mondatok, élénk, folyamatos, szemléltető elbeszélő modor, velős megjegyzések, böles mondások, csillogó ötletek, játszi humor, pajzán kedély, váratlan, meglepő fordulatok, szellemes inverziók és

szójátékok váltják föl egymást tösgyökeres magyar szójárással s talpraesetten alkalmazott latin idézetekkel és példázatokkal, a classicus és középkori költőkből: Horáciusból, Ovidből, Owenből, a Vulgátából, Senecából, stb. Itt-ott keserű gúny, metsző sarcasmus, — majd bús időkben méla merengés, édesen fájó melancholicus hangulat, »egy darab magyar *Apocalypsis*«, a leggyönyörűbb, zöngzetes, numerosításában páratlan magyar prózában. Eddigelé kiadott öt kötet sajátkezű levele¹⁾ még ki nem bányászott irodalmi kincs. Gyakran egynehány rövid szóval oly találón jellemez embert és helyzetet, a mint csak genie-knél tapasztaljuk. — Írása valamint a rézmetszet, finom és elegáns; apró, gömbölyded betűi mint a gyöngyszemek, sorai mint a gyöngysorok, kivált mikor ideje van írni és jó tollal, finom, aranyágatú franczia levélpapírra ír; — pedig leginkább éjtszaka, gyertyavilágnál írta leveleit; ám sokszor tábori sátrakban, rossz asztalon, durva papirosra, kopott tollal, ágyúk dörgése, puskák ropogása közt sietve állott csak módjában írnia. Titkárainak fogalmazványait, a hivatalos latin avagy magyar actákat is, sajátkezűleg szokta javítani; czikornyás körmondataikat ki-kitörli és saját könnyed, rövid, találó, odavágó mondataival pótolja. Bámulatos sokat írt, — valódi szenvedélyes író volt.

Szokásaira, kedvteléseire vonatkozólag az eddigiekhez (I. a II-ik kötetben) megjegyezhetjük még, hogy a vitézi pompának, fényes hadi öltözetek- és fölszereléseknek, szép fegyvereknek, nemes fajú délczeg paripáknak, hintóslovaknak nagy kedvelője vala. Népes udvart, gazdag asztalt tartott, főúri díszszel, kivált nejének hozzá bocsáttatása óta. A jó zenét s víg társaságokat, melyekben szellemszokrút, élezeit pattogtathatá, szerette; sőt néha-néha, — főként farsangon — a zajosabb mulatságokat is: ámbár maga örökké józan, sőt ama nagy boritalba merült korban csaknem kivételkép épen bornemisza volt. A józanságban a sok borozó kurucz tábornok közt csupán két hasonmása aka-

¹⁾ Négy kötet Rákóczihoz, s egy kötet Károlyihoz írott. Még ugyanennyit, sőt többet lehetne összegyűjteni.

dott: az öreg Bottyán János és Pekry. Szerette azonban a dohányzást — kivált az illatos török-dohányt, — és a vadászatokat öregvadra, hajtókkal és kopókkal; noha korántsem volt oly szenvedélyes vadász, mint Rákóczi. De annál fáradhatatlanabb s kitűnő lovas; lovakat hajtani is szeretett, csészából, szánkából. Udvari zenészeit a táborba is elvivé, és ebédek, estebédek fölött rendszeren, néha máskor is zenéltetett s énekeltetett magának, sok gondjait kobozengetéssel, hegedűk, oboák, czimbalom és töröksípok zengésével enyhítvén.

A mi Bercsényi külsejét illeti: arcza igazi magyaros és férfias szépségű, erőteljes kifejezésű vala, átható, parancsoló tekintetével; termete a középnél magasabb és inkább karsú, mint testes. Arczképe — egykorú, eredeti olajfestményben — három maradt fenn; az egyik, a kötetünk élén másolatban látható, a murányi várból (mely 1707—1710-ben az övé volt) került a Fáy-családhoz s illetőleg néhai gr. Fáy Istvánhoz, s utóbb — közvetítésünkkel — a Nemzeti Múzeum történelmi képtárába. Életnagyságú mellkép: »*Temetvényi Gróf Bercsényi Miklós, Ung Vármegyének Örökös-Fő-Ispánja*« aláírással. 35—40 éves korában ábrázolja a halhatatlan szabadsághőst. Erőteli vonásai híven tükrözik vissza jellemét. Dús fekete hajzattól körített nyílt, domború homloka fényes értelmi tehetségére, jupiteri szemöldjeinek ívei akaraterejére; mélyen fekvő, igen nagy és szép, villogó fekete szemei — melyek haragos tűzben égnek — szenvedélyességére; nagy sas-orra bátorságára; erős, dombos álla jellemének szilárdságára, makacsságára; élénk-piros ajkai ragyogó ékesszólására s humorának nyilaira emlékeztetnek. Nyalka, tömött bajusza — úgy, mint vállra omló hajzata — holló-fekete; arczszíne olajbarna, gyenge pírral orczái közepén. Szemeinek kifejezése parancsoló, kemény, lángoló. Általában az egész arcz tősgyökeres magyar típusú, rendkívül érdekes és sokat jelentő. Mellét, nyakát gazdag aranydiszítésű kék páncél borítja, fővezéri rangját jelző széles arany-vállzalaggal, mely jobb válláról balra csüng alá. A kép festése nem finom, és restaurált is már, — de erőteljes, és a szilaj kurucz hadvezért jellemzőbben képzelni sem lehetne. Hünek kell lennie: mert minden vonása rávall

Bercsényi Miklósról, úgy a mint őt tetteiből, írataiból, s a róla írottakból ismerjük.¹⁾

A többi, már idézett külföldiek nyilatkozatain kívül, Des Alleurs marquis, XIV. Lajos követe Rákóczi udvaránál, a magyarországi ügyekről urának előterjesztett 1705-iki emlékiratában Bercsényiről — a kivel különben feszült viszonyban állt, — azt írja, hogy ő a többi mágnások fölött az elsőséget magának nem gazdagsága, sem születése (mert Forgách, az Esterházyak és Csákyak előkelőbb családokból valának), hanem *szelleme erejével, fondorlataival s tekintélyével vívta ki.*²⁾ Ez tán kisebbités kívánt volna lenni: pedig voltaképen a legnagyobb dicséret. Lássuk azonban, miként jellemzi maga Rákóczi, Emlékirataiban, Bercsényit, ennek immár *halála után*, sorait »az Örök Igazság előtt írván, és féltetvén minden emberi hajlandóságot.« Aminthogy leplezetlenül föl is tárja hibáit néhai barátjának, kinek erényeit már előbb kiemelte volt:

»Bercsényi szelleme (genie) egyenlőséget nem tűrvén, keménynek és elviselhetlennek tűnt fel alattvalói előtt. Fesztelenségében kíméletlenül csípős és gúnyolódó, komoly dolgokban könnyelmű vala, s ha dorgálnia kelle: keményen és megvetőleg tevő. Makacsúl bámúlván önmű lelkületét, a másokét többnyire lenézte. Ékesenszóló a beszédben, késedelmeskedő a tettekben, ingadozó a kétes esetekben; tanácsa, széleskörű elméjéből folyólag, bőséges, mindazáltal határozatlan. A szerencsétlenségek okait rendszeren másoknak tulajdonította. *De Bercsényi híven ragaszkodott hozzá, szeretetből, s kényszerűségből is.* (Miután ügyét a fejedelem ügyéhez kapcsolá.)³⁾

¹⁾ Másik, kisebb arcképe Egerben van s Csíky Sándor volt orsz. képviselő tulajdonát képezi. Felírata szerint 1703-ból való. Aranyszínű piros dolmányban ábrázolja őt. Szemek, arczvonások, mint a fűntebbinél; csakhogy tekintete itt kevésbé élénk s arcz és alak szikárabb. A harmadik — lovas kép — a Szepességen, a Reis-családnál; már kopott, rongált, de az arcz ép és igen hű.

²⁾ »Le Comte de Bercsényi est présentement a la teste des troupes et des affaires. Ce n'est pas celui d'entre eux qui aye le plus de biens et de naissance: *mais comme il a plus d'esprit et d'intrigue, il s'est acquis plus d'autorité.*« (L. Fiedler: »Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's II.« II. köt. 464. l.)

³⁾ *Bercsényi maga* így nyilatkozik erről, Illyésházánál 1704. jún. 22-én a fejedelemhez írott levelében: »... *Éltemet s véreimet*

Elképt barátsággal és kölcsönös szeretettel viseltetvén egymáshoz: sok dolgokban pártját fogám, vagy pedig heves véralkatával mentetem, a melyet mérsékelni nem tudott. Különben sem látván benne legkisebb rossz szándékot, sem meg nem változtathatám, sem meg nem büntethetém őt igazságszerően.¹⁾ S ez az oka, a miért titkon gyakran azzal vádolának engemet, hogy elnéző vagyok iránta. — A közvélemény Bercsényit fősvénynek, kincsvágyónak tartotta: azonban ő ilgesmire képtelen vala.²⁾ Zárkózottnak ítélték: mert nem járt a

mind magam s mind Isten és fátum szentelte, kötelezte s öszvenyűgözte Ngodhoz való szíves kötelességemmel, — ezt méltóztassék Ngod elhinni; és most is kegyessen tett emlékezeti ennek Ngod által, nem kevésse gerjesztette úgy is égő tüzét hívségemnek.» (Archiv. Rákóczi. I. oszt. IV. köt. 67. l.) És alább ismét: »Valamit Ngod parancsol, azt követem; mert Istenemnek, hazámnak s Ngodnak szenteltem életemet, — ugyan úgy is élek s halok.« (97. l.)

¹⁾ Pedig — hűségének tiszta lángjában — *magá kérte őt erre Bercsényi: »Miért nem dorgál, nem büntet magamat is Ngod? Annyiival is erősebb volnék én!«* (Ugyanott, 67. l.)

²⁾ Valósággal így; Bercsényi nemhogy fukarnak s pénzsóvárnak: inkább rossz gazdának volt mondható. Elveiért pedig mindenét kész vala odaáldozni. Hogy ő a hadakozásban kincset nem gyűjtött — mint Károlyi, — élénken illusztrálja a következő eset. Rákóczi engedelmet kapván a cs. udvartól 1704. szeptember elején, hogy Okolicsányi Pál békebiztostól neje és fiai számára pénzt küldhessen Bécsbe, a Vágvidéken táborozó Bercsényit bízta meg: adjon e czélra a nevezettnek 2000 db. aranyat. A főtábornagyot e megbízás nem kis zavarába hozá: »Okolicsányi uramot elvárom, — válaszolja Vedrédről sept. 8-án a fejedelemnek, — de az 2000 arany (Ngod tudom, nem hiszi!) hitemre, ki nem telik. *Ha van 300 aranyom: 300 kutya egyen meg!* Van az feleségemnél talán 500, ez az többi; cassában pedig, most fizetvén az hadaknak, nem maradt 500 frt rézpénz. Ngod parancsolt vala 20,000 frtot havonként ide: mind sem küldtek többet, mióta verik. Az dominiumokból majd semmit sem vehetek; *ajándékul vagy psóresül az idén sem láttam tíz aranyat.* Tudom, ezt más nem minden hiszi, — de bizony még is így van ez. Az korcsmácskából (a tábori bormérés) csöppen valami: *szolgáimra kél az is.* Ezeket hogy írom, követem alázatosan Ngodat, mert tudom: nem azért parancsoltá Ngod előkészítenem ha szükség, hogy exigáljon rajtam vagy pénzt vagy számadást; *hanem csak készületlen conceptusú pennám talált fakadni szegénységemnek nem panaszára, de kérdésére.* Mert hiszi, az ki tudja: *nem pénzt, de szabadságot nyerni gyűttem!* Az zsenám (feleségem), Ngos Uram, pessima contenta velem; mind azt hányja: *miért nem providálók róla?* Ha meg talál fordúlni az koczka: hová legyen

kedvében senkinek, azt hied, hogy az én barátságommal béri. Ezen okért egész Magyarországon nem volt rajtam kívül más barátja.¹⁾ De én sem tetszettem neki mindig, mert a méltányosságot tartván szem előtt, kívánalmait nem tudtam mindenkor teljesíteni. Mindazáltal, mint már érintém, *tág látkörű elmével lévén megáldra, könnyen belátott a dolgok mélyébe;* azonban az ész, tehetséget ritkán ismerte föl másokban. A szabadság ügyét védelmezvén, megengedém neki mindazt, a mit a lengyel országnagyok szoktak tenni a királyiaval való viszonyban, a mint ottlétemkor tapasztalám, s a mikről azt hívé, hogy törvényeinkkel megegyeztethek. Ez sok rágalomra szolgált vala okúl, a mennyiben az emberek azt hívék, hogy a gróf hatalom- és méltóságban is egyenlőnek tartja magát velem, — *noha sohasem tapasztalám, hogy az irántam tartozó tisztelet s engedelem ellen vétett volna.* Nehezen bírák mérsékelni természetét e barátomnak, *kül őszintén szerettem, a ki minden titkomat ismeré és hie bajtársam volt a száműzetésben, szerencsétlenségben.* Bajos vala őt a többi nagyokkal, kik pártomon állottak, egyességben tartanom: mert mindannyian különböző természetűek lévén, ámbár önként látszottak megadni a tiszteletet gr. Beresényinek, azon nagyrabecsü-

üres kézzel? *Mindjárt az pozsonyi (apáca-) kalastromra mutatok.*» (Archiv. Rákócz. I. oszt. IV. köt. 117. l.) A 2000 aranyat elvégre is b. Hellenbach bányagróf küldötte meg Körmöczről. 1705. május 2-kán is hasonlót ír Nyitráról Beresényi: »Nincs nekem Ngod kegyelmességében kétségem, és az Ngod kötelességétől igaz szívemet csak halál választja. Ngodnak s hazámnak szenteltem életemet; hiában boszontnak s hiában keresgélnek, minden úton fanyargatnak: *az Isten engem Lizimacussá teremtsen magamat, ha tíz aranyat vagy tíz forint hasznát mutatja, mióta Ngodtúl elváltam,* azon kívül az mint írák, *szolgáim s magam tartásán kívül.* Privatumra sem adtam senkinek, — hanem az szegény zobri barátok három cella híjával valának az fundatióban: Ngod nevével adtam kettőre s magaméra egyre in toto 1000 kongó (rézpénz) forintot, s az ittvaló barátoknak 300 frtot. Hanem holmi lovacska, micsoda hízelkedéssel (kedveskedéssel) valának Erdélyből, — az is mind rossz.» (U. o. 488. l.) Ilyen volt Beresényi értékszerző »fösvénysége.« *Szirmay András* azt mondotta róla: »*Az országot bírja, — azért nem kap jószágon.*« (U. o. 562. l.) Azonban a maga és gyermekei családi örökségét, a mennyire lehetett, nem hagyta, vagy legalább iparkodott megszerezni, visszaszerezni.

¹⁾ Talán az egy Bottyán tbkot kivéve; ámbár olykor még ezzel is összezőrdülének.

lésért, melylyel én viseltettem iránta, továbbá (fővezéri, helytartói) méltóságáért: még sem volt egy is őszinte sem hozzá, sem magok közt. Kölesönösen kisebbítették, ócsárolták, sőt gyakran rágalmazták egymást előttem, — minekutána már magok között bírálgatták személyemet és tetteimet. Tüzetesen elmondhatnám majdnem a többi urakról is, a miket Bercsenyiről elmondék, — *kivéven az ő éles esztét, érett ítéletét, barátságát és szeretete állandóságát s hozzámvaló hűségét.*» ¹⁾

E jellemrajz után mintegy megelevenedhetik, alakot ölthet Bercsenyi Miklós képe, jelleme az olvasó előtt.

Mint főhadvezéri méltóságához tartozót, megemlítjük még e helyütt, hogy a szabadságháború folyamában a gróf négy ezrednek — három lovasnak és egy gyalognak — volt tulajdonosa; úgymint:

1. Egy karabélyos, reguláris huszárezrednek, a melynek első vezénylő-ezredese Garamszeghi *Géczy Zsigmond*, azután — 1704. octóberig — *Ottlők György*, s ettől fogva végig amannak öcsese, *Géczy Gábor* vala. Ezen igen híres ezred Nógrád, Kis- és Nagy-Hont megyeiekből állott, de hozzá tartoztak az érsek-újvári lovas-seregek is. *Ocskay Sándor*, *Beleznay János*, *Jávorka Ádám* s más vitéz főtisztek ez ezredben tűntek föl.

2. Egy másik karabélyos, reguláris ezrednek, (1705. januártól), *Réthey György* vezénylő-ezredes alatt. Leginkább Borsod, Abaúj és Torna megyékből való katonaság.

3. Egy karabélyos és dragonyos reguláris ezrednek, *Győri Nagy János* vezénylő-ezredes alatt. Szőkevény németekből, lengyelekből s Zólyom-megyei és bányavárosi legénységből alakult. Ebben valának századosok többek között *b. Berényi Ádám* és a később francia gróffá s tábornokká vált *Pollereczky Mútyás*, besztercebányai fi, egykor Zólyom-megyei szolgabíró.

4. A grófnak udvari testőrző palotás gyalog-ezere, Hajnoki *Bezegh Imre* vezénylő-ezredes és udv. főkapitány alatt. Zólyom- és Ungh-vármegyeiek. Egyik zászlóalja a táborokban kísérte a fővezért, a másik Unghvár őrségét képezi vala, Baranyay András várkapitánynyal. —

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 73—75. ll.

Bercsényi körül, miután Károlyt 4000 s Ebeczkyt 2000 lovalal Dunántúlra bocsátá, a Csallóközben, a Vág s Fehérhegyek (Kis-Kárpátok) vidékén csak a következő nyolcz lovas-ezer maradt: saját huszárezrede (Ottlýk György), Ocskay Lászlóé, Balogh Istváné, Somogyi Ferenczé, a b. Petróczy-Luzsinszky-, Pongrácz János-, Sréter- és Bossányi-féle ezredek; de e három utóbbi csak esonka ezredkéek lévén, 5000 főnél többre nem telt az egész. Gyalogsága azonban — a Bezegeh Imre (Bercsényi udv. palotásai) Bokros Pál, Czelder Orbán, Dúló Ádám, Ebeczky Imre, Lóczy András, Réthey Ferencz, Sréter János, Szádeczky Gáspár, Szálé András, Thúróczy Gáspár és Winkler Vilmos hajdúi, — igen szép vala: több 10,000-nél, tán 12000 is; és ehhez 1000—1200 német gyalog; (a szomolányi s egyéb hadi foglyokból és szökevényekből több mint 700, és Scharudy 4—500 főnyi bataillonja, a nyitrai zárlatban).

E haderővel roppant területen kelle őrködni, úgymint: a Csallóközben Komárom alá s végig az öreg Duna mentén a réveken, föl Somorjáig, Püspökiig; vígyáztatnia Esztergom- és Pozsonyra, — ide Récese-, Szempcz-, Szeredről; ostromzárlatban tartani Érsek-Újvárt, Nyitrát, Bajmóczot, Lipótvárt, Trencsényt; helyőrségekni Modor, Bazín, Szent-György, Nagy-Szombat városokat s a fehérhegységbeli és trencsénymegyei apró várakat, és végre úgy Trencsény felől a morvai szorosokra, valamint a Kis-Kárpátokon túl, Szenicze felől őrködni a Szakolczánál fekvő németre, és Stomfa, Malaczka tájairól a Morva-mentén húzódó austriai sánczokra. Ekkép a különben szép számú had úgy el vala — szükségkép — darabolva, hogy mozgó táborá, miként írja, nem álla többől 70 század lovas- s gyalognál. vagyis 6—7000 embernél. Ebből kellett szakasztania időnként a fenyegetettebb pontok védelmére, avagy a határszéli támadásokra, mely műveleteknél ugyan a földnépe is készséggel csatlakozék hozzájuk.

Volt pedig kikkél hadakoznia, a még cs. kézen levő várőrségekről nem is szólva. Ugyanis a Ritschan tbk. hadtestének tönkreveretését követett rémület hatása alatt

a bécsi udvar lázas sietséggel megtett mindent az örökös-tartományok határainak biztosítására. Csehországból és Morva belsejéből indítottak csapatok e tartomány széleire: Magyar-Hradistyához, Magyar-Brodhoz, Brunowhoz, Strázniczához és Szakolczához gr. Breuner tbkkal, a ki Grumbach ezredessel együtt a népfölkelést is szervezé. Austria határait pedig gr. Königssegg Land-Marschall (Bercsenyinek, anyjáról rokona: »*Königssegh öcsém*,«) szállá meg. Úgy, hogy a szomolányi harc után két hét múlva, Königssegg alatt, a helyreállított hoffi és a marcheggi, dürrenkruti sánczokban 2500 gyalog, 800 lovas, a zongori (angerni) hídfőerődben 400 muskatéros és vagy 1000 fegyveres pórság, Szakolczánál 1200 lovas, Brod és Brunow közt 1000 reguláris katona s morva népfölkelők őrködtek, és olykor be is csapdozóának magyar területekre. Ellenök Bercsenyi a Fehérhegyeken túl Ocskay, Bokros, Winkler és Thúrőczy csapatait Stomfától Szeniczéig állomásoztatá; Szakolcza, Brod, Brunow ellenében pedig, a trencsenyi zárlat fődőzésére, Ottlykot.

Magát a fővezért a koronczai harc híre a Csallóközbén, a nagy Duna mellett, Szarvánál találá; honnét még az nap — június 13-kán — estve írja Rákóczinak: hogy Heistert Forgách üldözéséről visszakényszerítsem, »*teszek distractiót, ha lehet, hogy revocáljam*, ha messzire talál célja lefelé *lenni az németnek*«. A mint is azommal rendeleteket küldött Winklerre, Ocskayra s Ottlykra, hogy hadaikat csoportra vervén és melléjük pórokat is gyűjtven, üssenek az austriai és morva-széli császáriakra. Az első csapást a vitéz Winkler ezredes tevé, a ki is Stomfáról gyalogságával, — vagy 1000 fővel — s némi lovassal megindulván, jún. 18-ika táján, »az mely sánczban vala közel zongori hídakhoz Königssegg az Oberst-Landmarschall, 3 vagy 4 compániával lovassal táborban és valami pór gyalog: azokat szerencsésen felverte fektőkben Winkler; elnyerte táborhelyit, bagázsait, sátorait, — talám 35 szaladhatott el benne. Vagy 300 lovassát vágták össze.« A kuruczok Nikolsburg tájáig nyomulának elő, oly nagy rémülést gerjesztve a tartományban, hogy még egynehány száz diákot is

küldtek ki segítségül Bécsből Schloss-Hoff védelmére, Königssegg szétvert hadát pótolni; a magyarok csapataitól ellepett környéken pedig, az életöket, javaikat féltő lakosok — mint Winkler írja — »austriai némely helyeken protectiót, salvaguardiát kértek; zongori sánczból is kivitték az ágyúkat. Prandschatzunghoz (tűzváltásig fizetéséhez) készülnek az austriaiak.« Bercsényi küldött is nekik »salvagvardiális pöcséteket«, s nyíltlevelekben tudtokra adatta: »Mindaddig nem fog megszűnni Austria dúlatásától, míg Heister a Rábán vissza nem takarodik.« Fenyegetésének nyomatékot adandó: parancsára jún. 29-kén Ocskay László a már megvett zongori hidakon egész dandárával átkelvén a Morván, a marcheggi sánczokat fölveré, Königssegg hadait széjjelszórta, levágta, és ismét be Nikolsburgig zsákmányoltatá a tartományt; csak szarvasmarhát 6000 dbnál többet hajtattott el. Alig tért ő vissza: Bercsényi július első napjaiban már viszont Ottlýkot indítá 2500 lovassal és gyaloggal, s a földnépével együtt 3000 egynehány száz emberrel Morvába, Štrázsnicza felé; a kik elül a 2000-nyi morva had — közte 9 század lovas — a mondott városba menekült; de lecsapdoztak belőle és 18 lovas hozzájuk szökvén, kalaúzkodának előttök a vidéken, melyet a kuruczok föl-rablottak s tömérdek zsákmányt és lovat, marhát nyertek el. (Utánok ugyan a kicsapott német Kis-Lévárd falut föl-égette.) E három portyázás alkalmával »ugyan merem írni, — tudósítja Bercsényi Károlyit, — *1500- németnél többet vágtak a mieink*«. Mi is azalatt »nem egészen henyéltünk tehát«, veti önérzettel utána.¹⁾

E hathatós határszéli diversiók bírák az udvart arra, hogy Heister seregét — a helyett hogy Forgáchot üldöznék, — a koronczai harcz után sürgősen a Rábán által Mosonyba rendelék; a mint is a cs. tbgy. Bercsényit oldalban fenyegetendő: Lébeny-Szent-Miklósra, Hegyeshalomra, Gátára és Köpcsénybe telepíté hadait. Hősünk tehát ép e körülmény miatt, személyére nézve ki nem mozdult

¹⁾ I. ezekre nézve *Bercsényi leveleit* az Archiv. Rákócz. IV-ik s a Rákóczi Tár II-ik kötetében; *Ocskay László életét*, s a Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen VI. kötetét.

a Csallóközből, a nagy Duna révei körül forgott folyton, — jún. 13. és 14-kén Szarvánál, 20-kán a seprősi révben, 22-kén Ilyésháznál, 24-kén Somorján találjuk, — a kelőket szorgalmasan őriztetve, 2—3000 hajdúval megrakva s apró lovas portákat küldözgetve által hajókon, a németek hadállásainak kémlelésére. És csak midőn ott mindent jó rendben hagyott már s Andrássy György tbkot a további örködéssel megbízá, távozték a verekenyei Dunaág mellé, a nagy-magyarai hídhöz, hol öt jún. 28-kától júl. 14-kéig, majd 24., 28. és 31-kén Pálffy közeli kastélyában Királyfalván leljük táborban. Ezen helyekről intézé a hadakozást továbbra. Nevezetesen, hogy Bajmócz és Nyitra várakat mihamarabb »elűthesse láb alól«: a szomolányi hadifoglyokból alakított német gyalog-zászlóaljokat ezen erősségek ostromzárlatának gyarapítására küldötte, bombavető-ágyúkkal. Bajmócz alatt a derék Czelder Orbán vezényelt; ki is egy éjtszaka a mozsár-telepeket fölállíttatván, a mint ezt a hosszú védelemben immár kifáradt őrség meglátta: megrémült, és egy pár próbálövésnél többet be nem várva, a fehér zászlót kítűzték s a várat júl. 8-kán, igen szerény föltételek mellett föladták. Frey Keresztély parancsnokkal csupán három német ment el Komáromba: a többi mind szolgálatba állt. A várba szorult nemesek, Hunyady András nyitrai alispánnal élőkön, a hűségesküt letévék. Bajmóczczal a kuruczok igen szép ágyúkat — hetet — bombákat is nyerének és sok muskétát s egyéb fegyvert; de lőpor már nem sok volt.¹⁾ Ezzel a volt bajmóczyi zárlat katonasága szintén Nyitra, Trencsény és Érsek-Újvár szorongatására távozhatott. Nyitra is már a végét járta: »Nyitra pedig — jelenti Nagy-Magyartól júl. 12-kén Bercsenyi a fejedelemnek, — az mint mai felfogott levelekből látom, igen in extremis van; 6-kán datált leveleikben segítséget kérnek: egy hét terminussok, tovább nem tarthatják, — ők írják. Ha tartják, sem várják magokra az munitió mérgeét.«

¹⁾ A bajmóczyi capituláció *eredetije* az orsz. levéltár Rákóczi-lýmásában; csak négy pontból áll. L. még Bercsenyi leveleit is idevonatkozólag, a most idézett kötetekben.

De biz azt még magokra várták, mivel talán valami bízta-
tást kaptak időközben.

Heister ez alatt 22 század segítséget kapott a német
birodalmi táborból; ezeknek felét Marchegg s Angern
tájára küldték Königsberg segélyére, a ki így ismét felsza-
porodék, s júl. 12-kén megint harmadfél ezer gyalog- és
10 lovas-század táborozott a zongori hidaknál, — de a
lovas nagyon szökdösött által: »Már is van vagy 60 lova-
som közülök, szöknek böcsülettel,« említi e napról Ber-
csényi. Szakolcza köfalait lerontják. Brumow körül pedig
6 század lovas áll és holmi pór gyalogság. Ezekre a főve-
zér újból reájok küldött: Bossányi Jánost lovassal és
Winklert gyaloggal, kik is a vlárai szoroson áthatolva
Morvába, júl. 10-ikén Brunó városát bevették, elhamvaszták,
s a szétkergetett németekből 60-at levágván, visszatértek.
A jablunkai, lisszai, vlárai, drietomai, sztrányai passusok
mind meg valának rakva sánczokkal, taraczkokkal, kurucz
őrségekkel, kik a Morva folyam balpartján is, Szakolczától
le Dévényig vigyáztak.

Trencsény várát — mely hazánkban a legterjedel-
mesebb sziklavár — Bercsényi, a Bajmóczon nyert bom-
bákkal, júl. 28-kán bombáztatni kezdte. És mivel a néme-
tektől is erélytelennek tartott várparancsnok, Pfeffershoven
ezredes lágy magaviselése miatt kilátás nyílt e fontos fekvésű
erős hadi pontnak elfoglalására: Királyfalvától tábora
egy részével maga is odaindult aug. 1-jén, hogy annál in-
kább capitulatióra kényszeríthesse őket. 4000-nyi kaszás,
puskás pór is csatlakozott hozzája a hűséges »tót *Impe-
riumból*«. Aug. 4-kén érkezett Zablatához, Trencsény alá,
s a külvárosba és ostromsánczokba azonnal bemenvén, felszó-
lítja a várőrséget a megadásra. Nem adának elutasító választ,
— de az alkudozást másnapra halaszták. Féltek a bom-
bázásnak most már hevesebb folytatásától: pedig a kuru-
czoknak már-már fogytán volt lőporuk és bombájuk. Aug.
5-kén maga a várúr, gr. Illyésházy Miklós, jöve ki hitre
Bercsényihez a Sürschics-kertbe, tárgyalni. »Tegnap paro-
lára magam beszéltem. — jelenti ez Trencsény alúl 6.
Aug. 1704. a fejedelemnek — Illésházy Urammal, sokat

persvadeáltam; úgy látom, (a capitulatio) rajta áll: mert az commendánsnak van inclinatioja az feladásra. Nem kis reménség alatt mára halladott az tracta; *arra már reául-lottak, hogy két hónapi respiriuma után, mostani capitulatio szerint feladják, ha segítségek nem gyün.* De mert Morvából (3 szoros nyilván onnét Trencsény tájára) populáris segítséget nehezebb akadályozni: erre azért állani nem akartam.« Az alkudozások tehát néhány napra félbeszakadván, Bercsényi ismét bombáztatá a várat, ámbár — még ugyan 6-kán — két nyugtalanító hírt kapott. Az egyiket kémeitől Morvából, hogy ott Trencsény veszedelme hírére gr. Breuner és Grumbach »viritim insurgáltatják a népet«; a másikat, b. Andrassy György levelét, Nagy-Magyartól, a ki jelenté, hogy mivel a Bécsből Köpcsényhez visszaérkezett Heister Pozsonynál áthidaltatván a Dunát, már ágyút, társzekereit stb. általköltözteti: ő, Andrassy, a Csallóköz megtámadtatásától tartva, a tábor podgyász-vonatát, sőt a hadakat is (utasítása ellenére!) kihozta a szigetből. Bercsényi bosszankodva értesült erről, s távollétében zavartól tartott, mit »értetlensége okoz Andrassynak«. Megírá neki tüstént: azonnal szállítsa vissza csapatait régi helyeikre, (a mi meg is történt baj nélkül); lesz *őneki* gondja Heisterre! A míg ez általköltözködnék: végez ő Trencsénynyel s Pozsony előtt terem személyesen. A 4000 kaszás, puskás tót népfölkelőt pedig a vlárai, dietomai és sztrányai passusok őrségei mellé rendelé erősítésül, a morvai vígyázás okáért.

Aug. 9-kén a várbeliek fegyvernugvást kérván, kölcsönösen kezeseket küldének, s a capitulatiót újra kezdték tárgyalni, sőt másnap, 10-kén meg is kötötték, most már sokkal kurtább határidőre. Illyésházy és Pfeffershoven beleegyezének, hogy a várat szabad elvonulás föltétele mellett *két hét múlva* tartoznak általadni, ha addig segítségök nem érkezik. Ez immár meglévén s az aláírt capitulatiók kieseréltetvén, Bercsényi a bombavető-mozsarakat — csak négy ágyút hagyva ott, — aug. 10. estve kivonatá a sánczból s megindítá a gyalogság egy részével a Vág vize bal-partján Nyitra alá; a jobbparton pedig ugyanekkor a

lovasságot indította előre, Vág-Újhelynek, Heister átkelésére nézve Pozsony felé, hová őket másnap maga is követendő vala, a még oldala mellett tartott 1000 huszárral és a gyalogság zömével.¹⁾

E közben váratlan dolog történt. Ugyanis gr. Breuner tbk. és b. Grumbach ezredes a morvai helyőrségekből 1600 gyalog és 600 dragonyos reguláris hadat kivonván s a

¹⁾ Trencsénynek föntebbi szorongattatását leírja egy a várba szorult egyén, 1704-ik évi naplójában. E napló szerint a már koplaló várórség *aug. 2-kán* értesült, hogy Bercsényi állítólag 12000-nyi táborral Nozdrokóczhoz szálla; estve beküldé hadsegédét Szent-Iványi Jánost és Ottlyk György dandárnokot mint trencsényi nemest, gr. Illyésházy várúrhoz s a parancsnokhoz, érkezett tudatva, és hogy alkudozni küldjenek ki. *Aug. 3.* Három várbeli követ küldetik ki, a kik által Bercsényi, kedvező föltételek ígérete mellett, város és vár feladását kívánja. *Aug. 4.* B. Berényi Ferencz küldetik ki még két társával a kurucz táborra. *Aug. 5.* Gr. Bercsényi bejő a táborról a külvárosba s gr. Illyésházyval a Sirschics-kertben találkozik. Ott estig tárgyaltak, a mikor ez vissza a várba, amaz táborába tért. *Aug. 6.* A várban a haditisztek s polgáriak értekezletet tartanak, és a fenyegető szükségben egyhangúlag elhatározzák »unanimiter conveniendo« a tisztességes capitulatiót. A feladási pontokat mindjárt szövegezvén, kiküldék; de Bercsényi ezeket megadhatóknak nem találta s újabb találkozást kívánt Illyésházyval. *Aug. 7.* E találkozás a Sirschics-kertben végbe ment; Bercsényi kemény szavakban kelt ki az idővontatás ellen s tüzzel-vassal fenyegetődött. Mire *aug. 8.* az alispánt küldötték ki hozzá, módosított föltételekkel; melyekre meghozá a választ pontonként. *Aug. 9.* A már-már befejezett alkudozások közben a várbeliek hírt kapnak Morvából, hogy jön a segítség. A mint is *aug. 10.* »Advenit ex Moravia per passum Hrozenko desideratus succursus cum copioso milite, majori quidem ex parte Moravicis incolis.« A kiknek Bercsényi hada eleikbe szállván, Kosztolna falunál (11-én) megütköznek, mindkét részről néhányan elesnek vagy megsebesülnek; de a kuruczok meghátrálva, »Krumpach« colonellus behatol a várba, lisztet és 200 friss katonát visz belé. A kuruczok, a sánczból ágyúkból reálőnek nehányszor, s egyik golyó Grumbach és Illyésházy mellett csapott le, de mégis megmenekültek. A cs. ezredes hadával még »eadem nocte in Moravia rediit.« *Aug. 13.* Már Bercsényi elvonulta után, a várbeliek kitérnek az ostromtelepre, s bár a kuruczok erősen védekeztek, a 4 ágyút elfoglalják s a sánczot lerontják. Egy, a bástyák felé már 27 ölnyre beásott félig kész aknát találnak és betömik azt is. (A még kiadatlan napló eredetije ft. *Kardoss Gusztáv* nyitrai k. r. tanár úr ajándékából 1874. óta kéziratgyűjteményemben.)

Magyar-Brod táján csoportosított 8000 főnyi népfőkelővel egyesítvén, ekként több mint tízezer emberből álló táborral rendelkezének, a Trencsénybe szánt élelmiszer-vonat, új várparancsnok és friss várőrség bevitelére,¹⁾ mely célra megfelelő tüzérségek is volt, a határsánczoknak és a kurucok ostromsánczainak — ha kell — ostromlására. Breunernek, a mint Bercsenyi később megtudá, a cs. k. udv. főhaditanáestól oly rendelete volt, hogy a szorongatott Trencsény várát az ostrom alól fölmentvén, megelélemzván s a lanyha Pfeffershoven helyére Karlý alezredest hagyván benne parancsnokul: hadaival azután nyomúljon a Vág mentén lefelé Nagy-Szombatig, hol egyesülend Heisterrel, a ki Pozsonytúl (ezért veretett hidat a Dunán!) eleibe fog menni; és így ketten közbe szoríthatják Bercsenyit, — kinek czereit az aratási időszak miatt való szokott hazaoszlás tetemesen meggyérítette, mint ezt Bécsben jól tudták.

Ez veszedelmes terv vala, s Breuner-Grumbach jó móddal kezdtek foganatosításához. Osapataikkal aug. 10-ike estéjén nagy csendben indulának, a főoszloppal Hrozinkónak, a drietomai szoros torkára. De, hogy e főtámadást leplezzék s a kurucok figyelmét másfelé tereljék: Krahuletz kapitányt egy gyalog-századdal és 400 népfőkelővel előre-indíták Sztrányának; a ki is az itteni szorost erdei úton megkerülvén, másnap hajnalra Vág-Újhely fölött bukkant ki, s Lieszkó és Szernye falukat felrabolva, felgyújtva, ez által nagy lármát tön. Ezalatt a csaknem tízezer harczosból álló fő-hadtest a hrozinkói határsánczot éjtszaka megrohanta, s az ily tömegnek ellentállani képtelen magyar őrséget lovasságával a szoroson végig maga előtt kergetve, behatolt aug. 11-kén reggel Drietomáig, melynek hegyen álló, kerített templomát gyaloggal és ágyúkkal megraká. Bercsenyit zablati táborában a határról elűzött őrhadak nyargalói a szorulatban történekről csak akkor, reggel értesítették, midőn a németnek az eleje a hegyszoros déli torkából már kibukkant.

¹⁾ A cs. kir. hadi levéltár hivatalos adatai szerint. (L. Feldzüge des Pr. Eugen, VI. 167—168.) Maga *Bercsenyi*, a szoros helyeken jól ki nem láthatván, csak 5000-re becsülé Breuner erejét. (L. Rákóczi Tár II. 91.)

A gróf azzal a 2—3000 emberrel a mi még táborában vala, minden habozás nélkül, azonnal rohant a betörő ellenségre, nem kérve, nem nézve annak számerejét. És a háromszoros túlerő ellen heves harczt fejtett ki, a melynek nemcsak vezérletében, de rohamaiban is a fővezér, — hogy vitézi példájával lelkesítőleg hasson — személyesen vőn részt. Ütköztét — Károlyihoz 1704. aug. 16. Nádasról intézett levelében — maga leírja igen élénken:

»Trencsén alatt megcsalni akara igen az német, ki is Morvában egynehány helyről kihozván széjjel az praesidiumokat, egy estvé (aug. 10-kén) lovas, gyalog, maga hírvél az dretomai passuson öszve ment: 9 compánia lovas, 3000 gyalog, ezerig (8000-ig!) való földnépe. Már az *capitulation általesvén* (Trencsény várával), *de még az sánczban az munitióm benn volt*¹⁾: reggel olyankor hozák hírit, mikor már csak egy hegy (Hradistye, a dretomai előfok) vala köztünk; úgy, hogy magam felnyargalván arra, — az hozzánk lőtt ágyúja (vagyis ennek golyója) az táboromban esett, által az hegyen. Már az hídra (t. i. Heister Duna-áthidalására) nézve az lovas hadakat Pozsony felé rendeltém vala, *csak ezerig való lovas vala mellettem*; az gyalog (a balpartról) az Vág vize miatt nem jöhetett, hanem *csak vagy 12 zászló (1200) gyalog érkeztetett reá*. Már üdöm több nem vala: az gyaloggal megüttettem egy szoroson, magam az hátulját megüttöttem, s meg is szalasztottuk²⁾, — de az szorosan csakhamar visszanyomák az hadamat: *hanem magam az segítő-sereggel elvetém* (az ellenséget) *rólok és ismét másodsor rajtavittem mind gyalogot, lovaszt; oly confusióban hoztuk őket, hogy zászlóját, dobját hányta, s az maga lovassa tapodta az gyalogját*, egy tó-víz és az Vág közé megtorlott egymáson, — ott kellett volna már csak vágni: *de az lovam nem német, hanem tót sebben esett*, (a zúrzavarban) magunk felekezeti vágta. Míg más lóra kaptam: csak arczczal gyün rám az had.³⁾ Még két főnnálló seregem (századom) vala: azzal vetém

¹⁾ A császári fölmentő sereg, a hadi ltár actái szerint csak 4 »Feldschlangé«-t talált az ostromsánczban; a többit — nevezetesen a bombamozsarakat s bombákat — a kuruczok idejében kivitték. (Feldzüge d. Pr. Eugen, VI. k. 168. l.)

²⁾ A cs. hadi ltár actái is ezt mondják; szerintök »Bercsényi, (ki 1000 gyaloggal s 3000 lovassal harczolt volna) *fiel die Avantgarde furieuse an und brachte sie zum weichen*.« (U. o.)

³⁾ »Die kaiserlichen stellten aber bald nach Anlangen des Gros

el ökök, mikor Ottlýkon kívül senki velem nem volt. Míg ismét
 rendben vettem az hadat: bezzeg német uram is más formába vette
 magát az szoroson! Néztünk vagy két óráig egymásra, — az ke-
 gyetlen esső s este ott ére.« (A cs. hadi acták szerint Breuner
 tbk. ezalatt — 5000 embert Grumbachchal Bercsenyivel szembe
 állítván — maga átsietett Trencsénybe, az élelmi szereket s új
 parancsnokot, a kuruczoknak az ostromtelepben hagyott négy ágyú-
 jával együtt a várba bevitette, a régít, Pfeffershoven ezredest kihozá,
 s a vísánczokat, a mint hirtelenében lehetett, elrontatván, meg vissza-
 tére gyorsan Drietomához, és a szoroson át még azon éjjel Morvába,
 hol a 8000 népfölkelő mindjárt hazaoszlott mellőle.) »Míg az táboron
 (a balparton) maradt hadammal, az ki több vala sokkal, mint velem, —
 folytatja elbeszélését Bercsenyi, — megegyezhettem: bezzeg, német
 uram sem késett, étszaka csak elszökött, szekerét hagyta s fegyverét
 hányta; neki nem vihettem utána az Vágnak az katonát étszaka:
 nagy is volt, majd úszó; hanem az tótság az hegyekben megdémálta.
 Csak elhiszem, megfizet vala mind egy pénziz Trencsén tájának,
 ha ott nem leszek vala. De, hiszem Istent, nem sok ment volna
 vissza, csak bár két-három órával tudhattam volna (jövetelet) előbb;
 de hiába, nem költözhetett (a vízen) hadam, s rettenetes vígyázó
 rendben gyűtt, a mint kinéztem az hegyről. Az hradiscsai Kraisczi,
 nagy úr, főispán, idehagyta életit s több tisztet is; közülünk 3 esett
 el s 12 sebes és lovak. Megfizet még egy pénziz, — most készülök
 az revisitál megadni.« ¹⁾ Másutt pedig, mintegy folytatólag, ezt írja:
 »Kutya szándékja volt német uramnak, mert Brainernek orderje
 volt: általgyűjön Trencséntől Szombatban, megegyezni Haisterrel;
 s mindaddig meg nem mozdult Haister Pozsony elől, — már álgyúi
 s holmi bagázsaija innen is vala; de megtudván visszazaladását s
 megoszlását Brainernek Trencséntől: ment igyenessen Hegyeshalom-
 hoz (Mosonyban) Haister is, visszavitetvén álgyúit,« ²⁾ s hídját elsze-
 detvén. Végre aug. 20-kán, ugyanesak Szomolány mellől írja még:
 »Haisternek conjunctióját jól impediálta az én Trencsén felé való
 létem; mert az ő szándékjok az vala, hogy itt Szombat körül
 das Gefecht zu ihren Gunsten her; sie besetzten eine Kirche auf der
 Höhe bei Drietoma, und warfen die Rebellen zweimahl zurück.« Ber-
 csényi azonban még egy harmadik támadást is intézett. (U. o. 168. l.)

¹⁾ Rákóczi Tár, II. 91—92.

²⁾ Archiv. Rákócz. IV. 84. (Aug. 19. Szomolány alól Rákóczihoz
 írott levél.)

concurráljanak: *de mivel oly szűgyenvallva szaladt el Trencséntől Brainer, s hada hullongva szakadozott, — 500 gyalog németnél több nem ment Haisterhez (az is odatúl, Morvaország s Austria felől), ellenben az két regiment dánus rongyossan maradt el tőle Kűp-csémél; kik is haza akarnak menni.*»

Trencsény megsegítése tehát sikerült, de a Vág völgyében tervelt egyesülése Heisternek Breunerrel nem. Sőt ez utóbbinak beütéseért Bercsényi a »*revizitát*« csakhamar megadá. Ugyanis Trencsénytől, Vág-Újhelytől táborával a nádasi szoros torkolatába, Szomolányhoz szállván — hol őt aug. 16 — 20-ikán találjuk — e napokban egy felől erős dandárral Ocskay Lászlót gr. Königsberg tartományi marsall hadai megtámadására Austriába, másfelől pedig egy más dandárral Ottlyk Györgyöt Jablonczán s Szakoleczán át, Breuner tbk. fölkeresésére és a lieszkói égetés megboszulására Morvába indítá. Ocskay elül Königsberg Dürrenkrut falai közé menekült, melynek ágyúí alól semmikép nem lehetett kicsalni. Ottlyk szerencsésebb vala; ő aug. 25-kén érkezett kalandjáról Brunow táján nyert gazdag zsákmánnyal vissza, miután »a Trencsén alúl visszaszaladt népnek még reliquiáit, az hol kaphatta, Szakoleczától bemenve, Brunóig megzajgatta, s le is vágta benne; noha 3 vagy 4 lovascompániánál többre nem akadtak.« Így jelenti Bercsényi; a cs. hadi levéltár actáiban pedig olvassuk, hogy Ottlyk 7—8000 emberrel (felében bizonyára népfölkelőkkel) aug. 24-kén Magyar-Hradisch felé barangolt, s a tartománynak a Morva folyótól keletre fekvő részeit borzasztó módon elpusztíttatá.¹⁾

Rákóczi július 21-kétől aug. 14-kéig ostromolta a délvideki ráczság főfészekét, Szegedet. A belváros, vagyis palánk, magyar lakói és katonasága önként csatlakozék a fejedelembhez és segítette hadait a ráczváros megostromlásában. Ez júl. 24—25-ike táján vétetett meg rohammal, s a ráczokat halomba vágta. Ekkor megkezdődtek a b. Globitz ezredes németjei által védett erős vár vínmunkálatai és bombázása. A fejedelem a Bácskaság moesarui közt

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, VI. 168—169. l.

kapott heves lázban feküdvén táborában, az ostrommunkálatokat Vay Ádám, Gyürky Pál, s aug. 8-ikától fogva a Dunántúlról oda hivatott Forgách tbk. vezető; — Túladunán Heister ellen Károlyi, a két Esterházy és Andrássy István maradtak. A vár ostroma lassan ment: a török földé felől az erősség közlekedését nem lehetvén elzárni s a középszerű bombák és tömör golyók a kemény falak, várboltoknak nem sokat ártván. Mivel pedig a fejedelem a gyötrő mocsárláz miatt egészen elerőtlenedett: a bányavárosokból hozzá hivatott orvos és franczia sebésze Dupont légváltozást sürgettek, hegyes vidékre s azután a vihnyei fürdőkre óhajták őt üdülés végett küldeni. Közben megérkezett Széchenyi érsek levele, hogy az udvar kész immár a status quo alapján is elfogadni a fegyvernyugvást, ő tehát a békebiztosokkal útban van s kéri a fejedelmet: jelöljön ki a találkozásra, tárgyalásokra helyet. Rákóczi. — a ki a temesvári pasához küldött követeitől arról értesült, hogy a török Szeged várára, ennek elfoglalása esetén igényt tart, minthogy a karlóczai békekötésben azt csakis Lipót császárnak engedte vala át, — mind e körülményeket számba véve, kapott az alkalmon, hogy az úgy sem sok sikerrel bíztató ostromot tisztességgel abban hagyhassa. Kész a fegyverszünet iránt végezni, — válaszolá Széchenyinek, — s tárgyalási helyül Gyöngyöst tűzvé ki, miután a hűségére esküdött szegedi magyar lakosságot lakhelyeiből mindenestől kiköltözteté s Szólnokra telepíté, a pusztá várost porrá égettette és a megrongált vár alatt vígyázó seregeket hagyva, aug. 14-kén táborostól megindula a Tisza mentén fölfelé. Aug. 15-kén Csongrádról ír Bercsényinek, 18-kán Szólnokrúl keltez, s 20-kán már Gyöngyösön tárgyalt Leopold békebiztosaival, részéről kész levén ratificálni a fegyvernyugvást, mely september 30-káig vala tervezve, de mivel csak ezen hó közepén jöhetett valósággal s mindenütt létre: utóbb octóber végeig terjesztetett ki.

Rákóczit a fegyvernyugvás elfogadására s a béketárgyalások komoly megkezdésére főként ama lesújtó hír bírta, melyet a bajor-franczia egyesült hadseregnek Höchstettnél aug. 13-kán Marlborough és Savoyai Eugen hadaitól szenve-

dett borzasztó vereségéről teljes bizonyossággal Gyöngyösön tudott meg. »A másik hírnök — írja Memoires-jaiban — a höchstetti csata elvesztésének szerencsétlen hírével jött. Ez esemény a bajor választó-fejedelemmel tervezett egyesülésnek minden reményét elvette; *pedig ez volt az egyetlen alap, a melyben bizakodra kezdettem volt a háborút.*« — jegyzi meg szomorún.¹⁾ XIV. Lajos király ugyan sietett őt erdélyi fejedelemmé választatása alkalmából külön futárral küldött szerencsekívánó levelével meleg szavakban üdvözölni

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 103. l. — Legyen megemlítve itt a höchstetti esatáról egy bennünket magyarokat a legközelebbiről érdeklő különös körülmény, mely történetíróink figyelmét eddigelé kikerülte. Mennyire komolyan készültek vala a francziák a Rákóczi hadaival leendő egyesülésre: bizonyítja az a följegyzésre méltó eset, hogy a höchstetti harcztéren elhullt francia katonák holttesteit ruhazsebeiben igen sokaknál egy Strassbourgban nyomtatott *magyar könyvet* találtak a halottvetköztető németek. E könyvek nyilván oly ezélből osztattak volt ki köztük, hogy azok előmutatásával majdan a kuruczokkal magokat, mint bajtársak, megismertessék. I. József császárnak Köln, 1712. »*Josephs des Sieghafften Röm. Kayzers Leben und Thaten*« cz. a. megjelent életratóiban, I., 483—84. l. olvassuk: »Das merkwürdigste hierbey war, dass man bey dem erschlagenen Frantzosen ein *Ungarisches Buch* von der Bereitung zu einem seligen Tode antraff. Denn Tallard (a franciaia maréchal) *hatte bey seinem Einbruch in Teutschland sein völliges Absehen schon dahin gerichtet, sich mit denen Rebellen in Ungarn zu conjungieren.* Weil nun damahls ein Ungarischer Student (ifj. Ács Mihály), von Raab gebürtig, in Strassburg studierte, der von seinem Vater, einem Evangelischen Priester, Namens *Michaël Aútsch*, Commission bekommen hatte, das besagte Buch unter dem Titel: *Boldog Halálnak Szekere*, oder der Wagen der selig Sterbenden, drucken zu lassen: *so liess Tallard dieses Buch* (pedig protestáns imakönyv volt!) *nachdrucken, und theilte es denen Soldaten aus, dass sie es denen Ungarn zum Geschenke mitbringen könnten.* Woraus man abnehmen kann: wie weit aussehend die Desseins der Frantzosen waren, welche aber nun dieser glückliche Tag und herrliche Sieg gänztlich vernichtete.« Az említett könyv ily cím alatt nyomtatott — eredetileg 1702-ben — Strassbourgban: *Boldog Halál Szekere*, melyet az idvességes halált kívánó emberek kedvéjért, maga az Úr Jézus elkészített és az Halálnak előljáró követivel s késérő sergivel edgyütt az ő írásából öszveszededetett eő Főlsége legutólsóbb szolgálcskája *Aachs Mihály*. Argentoratumban nyomt. Spoor Fridericus János által MDCCII. 12 r. 534. l. (L. Szabó Károly, »Régi Magyar Könyvtár,« I. 1662. sz. a.) *Széll Farkas* t. barátom szíves figyelemztetéséből.

s ezen új méltóságában elismerni, és, hogy a megbéküléstől visszatartsa: a hadi segélyt az 1705-ik év elejétől megkét-szerezni, havi 30,000 livre-ről 60,000-re emelni ígéré; mellette levő követét pedig — addigis, míg az új, magasrangú követ, Des Alleurs örgróf altábornagy, Konstantinápoly és Nándor-Fehérvár felől a király ajándékaival s a vele küldött műszaki tisztekkel el fog érkezhetni, — titokban utasítá: kövessen el mindent, hogy a fejedelem a bécsi udvarral ki ne egyezkedjék; mindazáltal Rákóczi, a kínáló alkalmat, — haugyan a bécsi udvar békeszándéka őszinte, — nem tartotta megvetendőnek. Végzett tehát Széchenyivel, Szirmayval, a mit részéről velök végezhetett, mindenről értesítvén Beresényit; kit előértekezletek végett Gyöngyösre, s majd a megindulandó ünnepélyes béketárgyalások vezetésére Selmeczbányára kívánt, míg ő a szomszéd Vihnyén fog fürdőzni. A gróf azonban, a kit fővezéri tiszte a harczszínhelyről eltávozni egyelőre nem engedett, ámbár a fejedelemmel tanácskozásokat tartania a béketárgyalások elvi szempontjainak megállapítása végett nagy szükség lett volna: kénytelen volt hozzáutazását mindaddig elhalasztani, a míg csak a fegyvernyugvásra nézve a bécsi udvar ratificatiója is le nem érkezendett s a cs. hadosztályoknak és várórségeknek mindenütt ki nem hirdettetett. Addig a hadműködések, természetesen, folytanak; Beresényi az austriai, morvai pusztító beütéseket — melyeket pedig épen ismételtetni szándékozik vala — a már kirendelt csapatok rögtöni visszahívásával, békülékenysége jelölül abbahagyatá ugyan: mindazáltal a már »agonizáló« Nyitra várát, még a fegyverszünet beállta előtt el akarván foglalni, — lövetni rendelé.

Mielőtt személyesen is e vár alá szállott volna: Nagy-Szombat körüli táborozása idején egyszerre különös, veszedelmes szándéklatról értesült. A nagy-szombati jezsuiták főbbjei, legkivált a »németnél németebb« Berzeviczy rector, titkon nagyon agyarkodnak vala Beresényire, külföldi rendtársaiknak az országból lett kiűzéseért. Volt azonban közöttük a grófnak egy páter Bohus Márton nevű jó magyar-lelkű albicansa, — a már föntebbemlített emlékiratnak a

szerzője, — a kitől sok titkukat megtudta. Most ez a Bohus levelet írt hozzá a táborba, könyörögvén: szabadítsa őt ki a fogságból, melybe Berzeviczy vetteté, de minélhamarabb, mivel neki — a grófnak — is »veszedelmében forog, ha két nap alatt meg nem szabadítja: mert meg akarják étetni, — talám már az méreg is készen van, és több ily enormitásokat«. Bercsényi, mély titokban tartván a dolgot, a katholicus Labsánszky János udv. tanácsost küldé be a városba; a ki is az ügyet megvizsgálta és a páter rectort s még egy társát nagyon gyanúsaknak találván, elfogatta és kiküldé a táborra. Ugyancsak kiment, de elkülönítve, Bohus is. Ennek beszéde szerint a mérgezésnek Bercsényi Trencsénynél lételekor kellett volna végbe menni; azonban »recoligálván magát scandalumjára az Societásnak«, (mert egész Nagy-Szombatban elterjedt a mérgezési terv híre), azon könyörgött most a grófnak, hogy ámbár őt azért fogták volt meg, árulásától félvén, mivelhogy a bűnös czélzatnak ellenállt: mégis ő Excellentiája ne kényszerítse őt többet vallani, »consuláljon lelkének: *cum jam sit extra periculum*«. Bercsényi a Bohus páter leveléből s a Labsánszky kinyomozta gyanújelekből *nagyon komolynak* s a jezsuitarendre súlyosan compromittálónak találá a dolgot; de mivel a saját ügye forgott fenn, és mivel, mint igen buzgó katholicus, nem kívánta a szerzetesrend romlását s az által önmön vallásának is mindegy prostituáltatását: nem avatkozott mélyebben belé, hanem — Bohust egyelőre táborában tartatva, — Berzeviczyt és társát elküldé Labsánszkyval a fejedelemezhez, a ki viszont, mint egyháznagyot, Széchenyi Pál érseket bízta meg a további eljárással. Az érsek szintűgy gondolkozott, miként Bercsényi; s a legtöbbsnyire protestánsokból álló kuruczok előtt a kath. vallásnak pelengérre állításául vélvén, hogyha a kényes természetű ügy törvénykezés tárgyává tétetik: tanácsosabbnak ítélte elalattatni a dolgot, — és september vége felé, a fejedelem meg egyezésével, valamint Bercsényinek is utólagos belenyugvásával, a saját kezességére hazaküldötte a két vádlott jezsuitát Selmeczről.

Az ügynek azonban a jezsuitákra nézve nagyon komoly

következménye lön: a rendjüket az országból kitiltó 1705-iki szécsényi országgyűlés VI-ik törvényczikkelyének ímegalkotása. Bercsényi már Nyitráról 1704. aug. 29-én írt levelében elmélkedik ilyesmiről: »Nem is látom, leheszen valaha szenvednünk ezeket (a jezsuitákat) sine divisione provinciae; kirül jó volna Ngodnak írnia az (jezsuita-) generálisnak: *vagy dividálja* (Austriától), *vagy mind ki kell mennick*; mert ex ratione unionis provinciae, az kik akarnak jók lenni, sem lehetnek.«¹⁾ Továbbá 1705. május 9-kéről ismét: »Ezeket az jezsuvitákat *vagy kiűzzük, vagy meghagyjuk*; mit csináljak vélek? Csak búsítnak.«²⁾ Végre ugyan 1705. június 16-kán megújra, s ámbár tréfásan, de komoly háttérrel és egyenesen a tartandó országgyűlésnek ú. l. ekkor már közte s a fejedelem közt eltökélt végzésére utalva említi: »Most veszem eszemben, az jezsuviták sorsára jutottam, (jószágaira nézve); nem hiában mondják: *én vagyok most az Provinciálissok!* Azt gondolom, *nékem is annyi hasznom lesz az gyűlésben, mint az böcsületes provinciámnak.*«³⁾ Tudnia kellett tehát már ekkor, hogy ki fognak az országból rekesztetni.

Hosszabban időzni ezen ügynél — a melyre vonatkozó levelei Bercsényinek különben is kiadvák — nem akarva, még csak azt említjük meg, hogy Bohus páter a jezsuiták közt ezen eset után többé meg nem maradhatván,⁴⁾ vagy megmaradni nem mervén: egy darabig Bercsényi udvarában vonta volt meg magát, majd ennek ajánlatára a fejedelem által munkácsi várplébánossá neveztetett ki.⁵⁾

¹⁾ L. Archiv. Rákóczi. IV. köt. 100. l.

²⁾ Ugyanott, 501. l.

³⁾ U. o. 557 és 580. l.

⁴⁾ A nagy-szombati jezsuita rendház naplójában olvassuk: »A. 1704. Die 25. Augusti. Evocatus est Vice-Rector Tyrnaviensis (Berzeviczy) cum Vice-Ministro ad Bercsénium, *accusati a Patre Bohus, Collegialibus interdictus, egressus est Collegio.*« (Kaprinyátnál, XLII. 333. l.)

⁵⁾ Rákóczi udv. cancelláriája 1703—1706-iki, a Nemz. Múzeumban őrzött s még kiadatlan expeditiós-könyvében olvassuk: »Die 3. Julij 1706. *Érsek-Újvár, Andreac Kolosváry.* Tiszteletes Páter Bohust *resolválván a munkácsi plébánosságra,* Hűségednek parancsoljuk: az

Trencsénytől a bomba-mozsarak Nyitra alá vitetvén, Czelder Orbán ezredes, — a ki az ostrom parancsnokságát Scharudy őrnagytól átvevé, — azonnal felállította a lőtelepket, s a bombázást aug. 23-kán megkezdé. Nyitra vára hegytetőn, erős, szabályos bástyákkal épült, de mivel belső tere igen szűk: a bombarobbanások nagy pusztítást okozhatnak vala benne. Az első napon s 24-kén csak húsz bombát lőttek be, s az őrség már is alig maradhatott, legföljebb a casamattákban, honnét viszont az oltalom nem volt intézhető. Bercsényi, — a kinek látogatására neje feljőve Gácsból Forgáchnéval a táborba, — aug. 25-kén maga is beszálla Nyitra városába, az ostromot személyesen vezetendő; sőt eljöttek vele a grófnék is, a kis Forgách Zsigussal együtt, a bombázást nézni. Ámde ezen mulatságról elkéstek. A mint ugyanis a várból a fővezérnek s hadainak odaérkezését meglátták: »megütköztek rajta,« és végső veszedelmöket elkerülendő, a fehér zászlót kitűzván, azonnal capitulatiohoz fogtanak. A feladási szerződés — és pedig kettő: külön a németeké, s külön a várba szorúlt káptalanbeli s nemesi rendeké, — de mindkettő még az nap, aug. 25-kén aláíratott mindkét részről. Bercsényi a németek föltételeit igen megszorítá s mindössze ennyit engedett: a parancsnok, Filpéh Sámuel tüzérkapitány, maga és őrmesterei kézi fegyvereiket megtarthatják ugyan, azonban a köznémet — a mennyiben kurucz szolgálatba nem állana — fegyver nélkül, csendesen vonúljon ki a várból aug. 27-kén reggeli 8 órakor; de a kapuk kulcsait már 26-kán tartozik átadni a kapitány. Pozsonyba fognak kísértetni; málhaszállító szekerek odáig adatnak alájok, kiki csupán a saját vagyonát vihetvén el magával. Filpéh e pontokat — ámbár vonakodva — mégis csak aláírta; ámde csak maga feleségestől és három szál hű németje bal-

említett Péter esztendőre való subsistentiájára adjon kezéhez kétszáz rh. forintot.« Ugyan Bohussal egy időben s e mérgezési ügy alkalmából a jezsuita-rendből több magyar novitius lépett ki, köztük a szép képzettségű *Ónody Zsigmond*, a kit azután Bercsényi alkalmazott a maga cancelláriáján, majd utóbb a fejedelmi cancellárián lőn regisztratorrá és Rákóczi lengyelországi bujdosásába is követte.

lagott el 27-kén Pozsonyba, — a többi mind letévé a hitet Rákóczinak, a káptalannal és nemességgel egyetemben. Ez utóbbiak capituláló szerződését Szörényi Zsigmond cz. püspök, Spátay Gábor apát-kanonok, s Mátyásovszky György és Ferencz írták alá, eleve kötelezván magokat a hódolati eskü letételére.¹⁾ A várral 14 derék ágyút és sok löszert nyertek a kuruczok. »Vagyon igen szép munitió benne, — jelenti 27-kén Bercsenyi a fejedelemnek, — 12 fontos ágyúk, haubiczok, bomba is vagy 40, puskapor több 60 mázsánál; az alkalmazhatósága pedig olyan, hogy jobb nem lehet.« Meg is tartatá az ünnepélyes »*Téged Isten dicséjünk*...«-öt elfoglalásáért 28-kán a káptalannal, a várban levő püspöki ó templomban.²⁾

Nyitrát két nappal megelőzőleg adta fel magát egy másik nevezetes erősség: a borsodmegyei *Szendrő vára*; melynek kézhez vétele még azért jár vala különös haszonnal: mert az ágyúkon és tüzérségi készleteken kívül egy egész lovas-ezred felszerelése: »ezer emberre való pisztoly s karabély találtatott benne.«³⁾ E vár azután kevéssel utóbb a fejedelem parancsára leromboltatott.

Érsek-Újvár közeli feladásához szintén nagy remény-

¹⁾ Mindkét rendbeli capitulatio *eredetije* az orsz. ltár Rákóczi-lýmbusában.

²⁾ L. Bercsenyi aug. 25. és 27. Nyitráról írt leveleit Rákóczihoz. *Archiv.* Rákócz. I. oszt. IV. k. 86—93. ll.

³⁾ Bercsenyi Surányról, aug. 31. Károlyihoz. (Rákóczi Tár II. 95.) *Szendrő* már aug. eleje óta capitulatióban vala. Rákóczi aug. 7-kén Szeged alatti táborából ad meghatalmazást *Szent-Pétery Imre* dandárnoknak a szerződés megkötésére, *gr. Malvezzi* Alfonz cs. ezredes várparancsnokkal. Ez aug. 21-iki pontozataiban 2 db. 3 fontos ágyúval, lobogó zászlókkal, dobszó melletti fegyveres kivonulást kívánt, és hogy a cs. hűségben megmaradók Budára kísértessenek. *Szent-Pétery* azonban ebbe nem menván bele, végre 23-kán ily szerződésben egyeztek meg: Minden ágyú és löszér áttaladatik; zászlók alatt, dobszóval vonúlhatnak ugyan ki: de fegyvertelenül, fegyvereiket csak az ezredes és tisztjei tartják meg. Nem Budára, hanem a lengyel határokra fognak kísértetni. A betegek és sebesek fölgógyulásukig az országban maradhatnak. Magánvagyonát kiki elviheti. A foglyok kölcsönösen elbocsáttatnak. (Az idevonatkozó iratok és eredeti capitulatiók az *orsz. ltárban*, u. o.)

ség nyílt. Az újbáti magyar lovas-századok — mint említők — már 1703. vége felé kuruccezá lőnek; követte őket az egyik gyalog vajda, Szobry Farkas: most pedig a gyalogság fővajdája Köröskényi János jöve ki s egyenesen Nyitrára ment Bercsényihez, a kinek egykor, bányaavidéki helyettes tábornok korában, már fővajdája volt. A régi hű tiszt a hódolati esküt letévén, a várbeli minden dolgokról részletes jelentést tőn a fővezérnek, s a helyőrség és lakosság hangulatát olyannak festé, hogy csak szálljon oda táborostúl Bercsényi, vettessen néhány bombát bé, — s az erősséget megadják. Mert »híre lévén köztük Nyitra bombardírozásának, közönségesen mondták az tisztok: ha két bomba bémegy, harmadikát nem várják«. Bercsényinek volt már ismét, a nyitraiakkal együtt 80 nagy bombája s néhány ezer kézigránátja, ehhez való vető mozsárkakkal; igaz, hogy ez oly nagy erősség ostromához, mint Érsek-Újbáti, — csak semmi: de Köröskényi biztatására mégis nagy kedve támadt próbát tenni. Azért aug. 31-ikén maga Surányhoz szállván táborba, német gyalogjait az újbáti zárlatba vezénylé és ezt szorosan a vár alá előretolá; mindazáltal — mivel a fegyvernyugvást Rákóczi már jóváhagyta és ő, s túl a Dunán Károlyi, valamint a morvai, austriai cs. hadak, tartották is, ámbár Bécsből I. Lipót ratificatiója még le nem érkezett, Heisterről pedig nem volt bizonyos híre: tartja-e, nem-e? — mindezekre nézve, nehogy a fegyvernyugvás megbontásával vádoltathassék: megkérdezté a fejedelmet, vajjon az armistitium a várakra is kiterjed-e, vagy csak a tábori hadakozásra? S addig, míg válasza érkezne, felfüggeszté Újbáti lövetését.

Nejét Nyitráról a minden kényelmet nyújtó, pompás bajmóczi vár palotáiba szállíttatá tartózkodásra, hogy biztosságban, de mégis közelebb legyen; mivel Unghvár a harczszíntértől nagyon távol feküdt.

Bercsényi, a bajmóczi és nyitrai zárlatok megszűntével feles gyalogság fölött rendelkezvén, Érsek-Újbáti és Trencsény mellett Lipótvárát is, sept. 1-jétől fogva szoros zárlatba fogatá b. Révay Imre ezredével. Rákóczi pedig maga is a bécsi ratificatiótól várt, mivelhogy, meglepetésére, Dunán-

túlról Károlyitól lármahíreket kapott Heisternek teljes erővel épen most — aug. végén, sept. elején — megújult hadmozgalmairól. A cs. fővezér ugyanis, mint a fegyvernyugvásnak ellensége, hogy ezt kijátsza, lehetetlenítse, (mert Bécsben, tán épen készakarva, a ratificatióval késtek,) miután Breuner hadából 500-al s 1500 újonczczal megerősödék: a Rábától sept. 2-kán Pápa felé indúla, s egyszersmind másfelől a Murához 5000 főnyi új horvát rabló-csodát vezetett Pálffy bánt és 2000 granicsárral Nagy-Kanizsához érkezett öcsesét Heister Hannibált is nekiindítá, hogy a Dobrokánál, Jánosházánál a fegyvernyugvás bizodalma alatt békén táborozó Károlyit így három oldalról közreszorítsák. A szemes kurucz tábornok azonban jó eleve hírt kapván, idejében kisíklott közülök; de, míg a horvátok, ráczok a falukon rettenetes prédálásnak estenek: Károlyi most már nem az ellentállásra, hanem csak a stýriai betöréseikor s Regedénél nyert gazdag zsákmányának megmentésére gondolva, a gyors paripás tiszántúli hadakkal nekiváltott Zalának, Veszprémnek, Tolnának és úgy a paksi hídnak, a melyen szerencsésen általtakarodék, maga után fölszedet s hajóit a solti sánczba hordatta. Esterházy Antal s a dunántúli hadak nagyobb része is vele ment a Tisza-Duna közére; csak Bezerédy, Balogh Ádám, Sándor László és Szekeres István vonúltak a Bakonyba s onnat csapadozóknak ki az országpusztító horvátokra, ráczokra. Heister tbgy. pedig, miután a pápai malmokat elhamvasztatá, sept. 8-kán Paksig nyomúl aKárolyi után, a csekély őrségétől is odahagyott jobbparti hídfősánczot (sept. 14.) lerontatá, Duna-Földvárba 500 főnyi lovas, gyalog őrséget vetett és tíz naszádon 400 ráczot czirkáltat vala a Dumán, a vízi járműveket, malmokat égettetve, le Vörösmartig.¹⁾ A solti sáncz kurucz kézben maradt.

Bercsenyi a mint Heisternek erről a perfidiájáról s a bécsi udvar, kétszínűségéről felbosszankodva értesült: hogy a cs. maréchal Földvártól visszatérítse: tüstént ajánlkozók személyesen Austriába rontani. »Elsőben is úgy dispo-

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, IV. 170—171. l.

nálok — írja Rákóczinak, — hogy innen magam híremmel rajtamenjek Khynigszeghen Austriában; bombákat is viszek s ágyúkat magammal, hogy kipörzsölhessem az város (Dürrenkrut)-mellyéki sánczból, az kiben szoktak szorúlni. Hiszem Istent, — onnan kipörzsölöm, — s akár pacírtázní menjek az bécsi mezőre!... Ha azon distractióm sem revocálja Heistert: magam is általmegyek az Dunán; sőt az híre nézve jó idején, ezennel parancsolok, hogy Csallóközben, Söprősnél hídhöz készüljenek, s úgy hiszem, meg is fog lehetni. Ezzel bizonyosan revocálom Heistert.«

Gyorsan hozzá is látott. Érsek-Újvárt szoros zárlatban hagyva, maga a lovas haddal általkelt a Vágon s sept. 3., 4. és 5-kén már Bazín városában találjuk, hol Ocskay készen várt parancsaira dandárával. Bercsényi, mialatt itt az austriai, morvai betörésekről, seprősi hídvéréről, Érsek-Újvár bombáztatásáról rendelkezék: egyszerűsmind nyíltlevélben nagy óvástétellel tudatván a fegyvernyugvást tartó austriaiakkal Heisternek dunántúli cselekedeteit, kijelenté, hogy ő — ezek megbosszulására — rajtok ront.¹⁾ Königsseggek szörnyen erősítették, »s ma (sept. 5-kén) is írták, négy napot kérve, hogy megvan Heisternek hagyva: *ne menjen, hanem megtérjen*. De mi haszna? — jegyzi meg rá Bercsényi, — mikor minden dolgok hamiság!« Hogyha tehát mostan még magam nem megyek is: de »azalatt Ocskayt csak rajtaküldöm 5000 emberrel az austriai németre.« S egyúttal a Dunán át is portákat indítván, Ocskayt Bazínból sept. 8-ikán csakugyan kivezénylél Stomfa, Malaczka felé Königsseg ellen. A ki is 10-ike hajnalán Gajárnál általgázolá az épen sekélyes Morva folyamot; mire a németek partmenti sánczaikat elhagyva, »az táborjok szélén kiállottak egészen, harcznak. Ocskay is kirendelvén az hadakat: midőn rajta akart volna menni, a német beszaladt a városra, (Dürrenkrutra.) A miéink

¹⁾ »Én most már nagy készülétekhez fogattam, Csallóközben az hídvetéshez, s megrémítettem az austriaiakat fenyegetéssel, hogy ha Haister túl (a Dunán) mozog: mindgyárst széltmegyek Austrián, Morván az egész corpuossal.« (Bercsényi levele Bazínról sept. 4. Rákóczihoz. *Archiv. Rákócz. IV. 109.*)

azonnal rajta, s hirtelen azonközben az nyakokban gyújtották a várost; ez oly hirtelenséggel égett az hátán, hogy alig tudták a várban és az kő kertben vonni magokat.« Ezzel a kuruczok a magokkal vitt bombamozsarakat s ágyúkat rájuk forgatva, a várat is jól megbombázták. Ocskay Dürrenkrut e bevételekor 300 reguláris és ennél sokkal több fegyveres pór-németet levágatván, míg gyalogságával a várost, addig messze be Austriába szerteszáguldó lovasságával a környéket fölraboltatá, és sok ezer marhát elhajtattott; azzal, d. u. 2 órakor, tömérdek prédájával visszaindula és szerencsésen átköltözött a Morván.¹⁾

A fővezér jól számított. Ezen nagy riadalmat okozott austriai betörés s a vész hírek, hogy Bercsenyi Érsek-Újvárt bombáztatja és a Osallóközben hidat veretve, túl a Dumára. Heister háta mögé esap, — megtették hatásukat a bécsi udvarra. Sept. 12-ikén Lipót császár titkos értekezletet tartván, ennek javallására ratificálá a fegyvernyugvást, melyet tüstént mindenütt kihirdettétvén, mihez tartás végett Heisternek is megküldött. Ez azonban — már az armistitium kihirdetése után — még Siklóst és Simontornyát, a kuruczok dumántúli utolsó várait megvevé, azzal mentvén utóbb magát, hogy a hadakozás felfüggesztéséről későn értesült. Különben, bosszankodását a fegyvernyugvásért az udvar előtt sem titkolá, ámbátor lovasságát a sok futkározással annyira elcsigázta, hogy ennek a nyúgalomra föltétlenül szüksége vala.²⁾

¹⁾ *Thaly*: Ocskay László élete, 44. l. — *Kolinovics*: Hist. Libri XII. 153. A »*Feldzüge d. Pr. Eugen*«-ben is: »Dieses Vorgehen der kais. Generalen Heister und Pálffy veranlasste Bercsenyi zu Repressalien an der March. Mit 6—8000 Mann brach er in Nieder-Österreich ein, zerstörte den Ort Dürnkruet, schickte Parteien weit in das Land vor, welche vieles Vieh nach Ungarn trieben.« (VI. k. 171. l.)

²⁾ *Rákóczi* mondja, *Emlékirataiban*: »Könnyű volt belátnunk, hogy a bécsi udvar a fegyvernyugvást nem egyébert kívánta, mint hogy kiegészíthesse lovas hadtestét, melyet *Heister*, ide-oda nyargalódásaival tönkre juttatott. E tők. már a Thököly elleni háborúban is szolgált volt, és Schultznak, — a ki azon időkben híres szerencse-hős és kalandor vala, — hadivállalataiból azt a tapasztalatot meríté, hogy a magyarok, valahányszor megleptek, mindig megverettek.

Bercsényit e zaklatott hadi tevékenysége közepette egy igen kedves kis esemény örvendezteté meg, mely szerető szívének nagyon jól esett. Régóta nem kaphatott már hírt egyetlenegy, kedves fiáról; most — sept. 1-jén, kéri táborában — a háború alatt első ízben levelet vett tőle s nevelőjétől Pottgiessertől. Az eperjesi német őrség ugyanis aug. 20-kán néhány napi fegyverszünetre lépett az ostromzárlat parancsnokával Sővári Soós János ezredessel, valamint a kassai németek is az ottani zárlat vezérével Orosz Pál tábornokkal, a végett, hogy a szándékkolt capitulatio egymással kölesönösen értekezhessenek.¹⁾ E fegyverszünet tartama alatt Montecuccoli s Veteráni a fiatal Bercsényi grófnak, kértére, megengedték, hogy atyjának levelet ír hasson. »Kassának s Eperjesnek már tractája valóságát el kezdem himni, — újságolja a fejedelemnek, Kérről, sept. 1-jén a fővezér, — *mivel fiam Laczi levelét veszem Kassáról, kiben írja, hogy már szabadulásának nyílt útja; sőt az mellette való német praefectussa is ír; és hogy az kik kínzották: azok hízelkednek most neki.* Isten engedje jó végét!«²⁾ Kétségkívül, ő is válaszolhatott ez úttal szépreményű fiának.

Bercsényi, míg Ocskay Dürrenkrutra, Austriába járt, — sept. 8-kán vedrődi, földemesi táboraiból benyargala a Csallóközbe, egész a nagy Dunáig Seprőshöz, személyesen szerzendő meggyőződést a híd készületéről; s épen ottlétekor tért vissza a révbeli kompokon 300 lovasból álló egyik portája a Tóközből, hírt hozván, hogy a simontornyai kurucok egy horvát-rácز dandárt fölverték, (gr. Herberstein-félét, Bród, Eszék, Verőcze vidékit), 14 zászlót nyerve tőlök. Mire a többi horvát hazaszéledt, csupán a mi Pálffyval van még, az maradt, de »Bezerédy, az Bakonybúl naponként csapdozza őket.« Heistert nem tudták megmondani: hol

Ezért szüntelenül futkosott az ország egyik szélétől a másikig; azonban legtöbbnyire bolonddá tették: *mert a míg ő túl a Dunán barangolt, — csapataim Morvát pusztították, s mikor üdésietett ellentállni: Stjriát és Austriát dúlták, égették.*« (104. l.)

¹⁾ Mindkét rendbeli szerződés eredetije az orsz. ltárban.

²⁾ Archiv. Rákóczi., IV. 103.

táboroz? »Hanem Pápa, Beszprém tartománya mind elszaladt előle, — az koldús sem maradt Pápán, egyéb az fehérbarátoknál; kire nézve, hogy ím nem hódúlnak, (Heister) az népit vágatja, a hol érheti.« Györött nagy a lárma, hogy ím a seprősi híd kész: Bercsényi költözik s a nyakokba jó. A Rába kelőit a német elrontatta; Pálffy tábora Borsos-Győrnél (Pápa mellett) van.

E Győr alatt is megfordúlt portájával Bercsényinek, négy zászló alatt közel 500 dunántúli, tóközi, — jó fegyveres, jó ruhás, paripás — derék katona jöve által a Csallóközbe. A fővezér ezzel itt jó rendben hagyva révet és hadakat, még azon éjjel visszanyargalt éjfélig Nagy-Födémeshhez. Ugyanez nap (sept. 8-kán) fogadá egykori lengyelországi hű barátja és házigazdájának az öreg Mieczinskinek — ekkor wilnai sztarosztának — emberét, kit a hazájából a svédek miatt kiszorúlt főnemes szállást kérni küldött volt magyar barátjához. Bercsényi a legnagyobb örömmel viszonzandó Mieczinski tapasztalt vendégszeretetét: ott a lengyel határ közelében, a pompás épületű Árva várában rendelt neki s övéinek szállást és úri eltartást.

A fővezér 9-kén Födémestől Vágához szállt táborba, homét 10-kén estve maga is megindúla hadaival Ocskay után, hogy már Austriába; azonban másnap reggel a Dürrenkruttról sok nyereségével immár visszatérő dandárnokkal Bazín alatt találkozzék. Mivel pedig a Pozsonyból épen ez nap kijött békebiztos b. Szirmay István futárokkal mindenfelé kerestetvén őt, leveleiben Istenre is kéré: térjen vissza és hallgassa meg őt, fontos hírekkel jó; a gróf tehát, egy rész hadait ugyan Ottlőkkel és Bokrossal a határokat megszállva hagyván, maga a többivel megfordúlt és Vág-Szerdahelynél Szered alatt veretett tábort 12-kén, s Szirmayval — ki félholt betegen hozatá magát — Szemp ezen találkozott. A nádori ítélőmester a nagy örömtől könnyező szemekkel fogadá a fővezér látogatását, s elfogultságában alig bírt eleinte szólani. »Csak az mi régi Szirmaynk ez, — írja róla Rákóczinak Bercsényi; — úgy tractál, mintha igenis incumberet ipsi consulere nobis; megtalálta követjét az Udvar!« A hazafias lelkületű Szirmay

minden módon rá igyekezett Beresényit beszélni, hogy csak ereszkedjenek a béketárgyalásokba. »Szörnyű affectussát mondja anghiai és hollandiai követeknek, ammyira, hogy már gyanúsakká tették magokat, mert talált olyat mondani az anglus (Stepney): *Még az ő királynéja reásegíti az magyarokat, ha nem contentálják őket.* Ki tudja, — jegyzi meg folytatólag erre Beresényi, — ha nem tehetjük-e (öt) inkább magunkévá?!« Szirmay egyszersmind azonnal gyorsfutárral tudatá Bécsbe, hogy Beresényi hada visszatért már Austriából: parancsolják meg tehát sürgősen Heisternek is a visszatérést és küldjék le a fegyvernyugvás ratificatióját haladéktalanul.

Beresényi a súlyos beteg embert »hintóstúl vonatta be fekve a maga egy öreg-sátorába« a szerdahelyi táborba, hol a fővezért 13 s 14-kén is találjuk. Szirmay futárja ez utóbbi nap reggelén érkezék ide vissza Bécsből, magával hozván gr. Pálffy Miklós hivatalos válaszát, hogy a fegyvernyugvást ő Felsége 12-kén ratificálta. »*Mindgyárt orderet bocsátottam én is mindenfelé,* — jelenti a fejedelemnek Beresényi, — *positive, de armorum suspensione.* S ha holnap és holnapután az fegyver akasztásának (felfüggesztésének) valóságát megértem: itt rendben hagyván orderemmel mindene-
ket, postán (gyorsan) elrugaskodom alázatosan udvarlanom Ngodnak, — már előre küldvén két rendbeli szekeres-lovaimat,« állomásonként Lévára és Szécsénybe. S 16-kán, ugyancsak Szerdahelyről, mintegy folytatólag tudatja: »Kidobolták már (a császáriak) nagy büzzel mindenütt ezen akasztását az fegyvernek, mind Győrött, mind Pozsonban, és másutt is. Úgy látom, — kapnak rajta; de Haisternek ez igen ellenére leszen, az ki után Földvár felé már két curír is ment.«

Beresényi e napokat a fegyvernyugvás idejére a harczszíntéren a csapatok közt kíváncsi sokféle intézkedések elrendelésével, lázas munkálkodásban tölté. Érsek-Újvár mielőbbi meghódításának módjával már sept. 8-ikán tisztában vala; ugyanis szárnysegédét Szent-Iványi Jánost Köröskényivel és Szörényi Ferencz kapitánynyal a kéri táborról 7-ikén beküldvén a szorosban ostromzárolt vár alá. — ezek

holmi alkudozási szín alatt módot találtak a bentlévő párt-
hívek fejeivel szólni; a kik is tudatták, hogy a várbeli
magyar hajdúság már egészen meg van nyerve s úgy a
városi lakosok irányadói is. Azután előadák a módokat:
miképen fog az erősségnek kézhez játszása minden kár nél-
kül, könnyű szerrrel végbemehetni, mindjárt a fegyvernyugvás
végződése után. Szent-Iványi közlé a részleteket Bercsé-
nyivel, a ki a dolgot oly biztosra vette — s vehette is,
— hogy az európai hírv fontos vár elfoglalásának dicsősé-
gét, gyöngédségből, magának a fejedelemnek kívánta fen-
tartani. »*Újrát reserválok Ngod gloriájának!*...« írja
Rákóczinak, midőn Szent-Iványi jelentését megküldi.¹⁾
Most tehát ezen erősséget is — valamint Leopoldvárt és
Trencsényt — szoros zárlatban hagyá, megbízható főtisz-
tek vezénylete alatt. Egyszersmind külön-külön hadbiztost
rendelt mindhárom vár alá, a ki a fegyvernyugvási szerző-
dés értelmében és ennek tartamáig az őrségeknek, kikül-
dendő hiteles létszám-kimutatásaik szerint, a szükséges
élelmi szereket — de a kiszabottnál nem többet! — kész-
pénz fizetésért beszolgáltassák.

A többi hadat, lovast, gyalogot, állomásokra szál-
lító, mintegy kvártély gyanánt. És mivel a fegyvernyugvás
alatt, távollétében, a kényes természetű békevezényletre s a
császári vezérekkel, várparancsnokokkal, követekkel való
érintkezésre, okos, higgadt, tapintatos férfiúra volt szük-
ség: az e célra a fejedelem által nagyon jól kiszemelt és
immár fel is küldött *b. Sennyey István* altbgyot vezénlyölül
behelyezé Bazin városába, mint a honnét a Fehérhegyeken
túlra is, innenre is, Pozsony alá is, a Csallóközbe is egy-
aránt jól elláthat és elérkezhetik. Ennek kellett a selmeczi
tárgyalásokra Pozsony felől indulandó angol és hollandi
közbenjáró követek és békebiztos bécsi ministerek s sze-
mélyzetők illő kíséreteiről, a melléjük rendelendő magyar
megbizottakról, állomásaikról s ezeken való úri ellátásuk-
ról is, stb. gondoskodnia. A Rákóczitól személyesen aláírt
szabad menetlevelek számukra már előreküldettek vala

¹⁾ L. Archiv. Rákócz. IV. 125—129. l.

Pozsonyba. És a gőgös cs. ministerek a viszonyok hatalma alatt kénytelenek valának a »Nos Franciscus II. *Dei Gratia* Princeps Rákóczi« stb. czímmel kiállított *salvus conductusok* védelme alatt folytatni útjokat.¹⁾

Sennyeyt bő utasításokkal ellátva és Szent-Iványit a Rákóczi udv. hadai közé szánt 400 német gyaloggal előre indítva, Bercsényi sept. 17-ikén megindúla a szeredi hidon át, — az immár magát könnyebben érző b. Szirmayt is magával vivén — a fejedelem elé, az oly szükséges előleges tanácskozássra. Hogy ezen rég óhajtott összejövetel mihamarabb megtörténhessék és hogy a fővezér ne legyen kénytelen egészen a távoli Gyöngyösig lefáradni: Rákóczi udvari hadaival eleibe jött barátjának Ipoly-Ságig,²⁾ előre tudósítván erről iránt Bercsényit útjából, a nógrádmegyei Gútáról és Szécsényről. Eljött vele, a fővezérrel leendő értekezés céljából, Széchenyi érsek is, kit a fejedelem a honti Báthra szállíta. Az ipolysági tanácskozásokban — melyek néhány napig tartanak vala s a melyekben Vay Ádám, Ráday Pál, Jánoky Zsigmond s a fejedelem más udvari főhívei is részt vőnek, — a szabadságháború két főnöke megállapította egymást közt a béketárgyalások követendő módozatait, a követelendő föltételek, biztosítékok mértékét és határát s más idevágó pontokat. Rákóczi a maga részéről békebiztosokúl gr. Bercsényi javaslatára, ennek elnöklete alatt, b. Károlyi Sándort, — utóbb e helyett az erdélyi gr. Mikes Mihályt, — Jánokyt és Rádayt (tehát két katholicust s két protestánst) nevezé ki, mintán I. Lipót is a maga részéről négy fő békebiztosst jelölt ki: gr. Lamberg és b. Seilern cs. ministereket, gr. Széchenyi Pál kalocsai érseket és gr. Koháry István altbgyot. (Szirmay, Viza, Okolicsányi mint segédbiztosok valának működendők mellettök.)

A fejedelem ezek után elindúla Selmeczre és Vilnyére, Bercsényi pedig — ki időközben az érseket is többször meglátogató az Ipoly-Sághoz közeli Báthon, — sept. 24-kén

¹⁾ A »*Princeps Transsylvaniae*« czímet Rákóczi ekkor még hivatalosan nem használta.

²⁾ Tábora a szomszéd Ipoly-Hídvégnél feküvék.

ehhez búcsúlatogatásra ment és úgy egy fordulásra vissza a hadakhoz, melyek között még teendői valának.

Az érsek, Lipót császárhoz Báthból 1704. sept. 21-kén intézett levelében örvendezve tudatja a békebiztosoknak magyar részről immár megtörtént kineveztetését, s e kedvező eredményt Bercsényi gróf buzgalmának tulajdonítja.¹⁾ A fővezér sept. 25-ike reggelén búcsúzott el a jó öreg főpaptól, ki megmutatá neki a császár leveleit: mit írjon Lambergől, Szirmayról, a fegyvernyugvás és békétárgyalások módozatairól, stb. — A fővezér váltott lovakon, igen gyorsan járt, és minden állomásról: reggel Léváról, délben Verebélyről s estve az Újvár fölötti Kérről tudósítja a fejedelmet, mind azon egy napon, 25-kén. A mit útközben leveleket és hadi híreket kapott, úgymint Heisterről, stb. hamarjában mindent közöl. Kéren értesült a Komárom előtt Szent-Péteren vígyázó Géczy Gábor ezredes jelentéséből, hogy Lamberg minister a Dumán jó alá, már útban van s másnapra (26-kára) várják Komáromba. Bercsényi, a cs. békebiztosnak minden tisztességet megadandó, azonnal megparancsolá Géczynek Szent-Péterre s Ebeczky Istvánnak Lévára: »színes sereggel« (azaz: nem fehér abaposztós, hanem színes egyenruhájú lovas-századdal) kísértessék a ministert, amaz Léváig, emez Báthig, az érsekhez; s a fejedelmet fölkéri, hogy ide viszont udvari karabélyosaiból rendeljen ki egy századot eléje. Azután hadi rendelkezésekről, s 26-kán (a szeredi várból, hol őt sept. 28. s 29-kén is találjuk) már annak híreről ír, hogy a fegyverszünetet a császár oct. 15-kéig (utóbb 31-kéig) hosszabbítja meg. (»Lamberg megírta Ocskaynak is, hogy van intimatio az Udvartúl de prolongatione.«) Ezen napokban Bercsényi Szeredről újabb rendeleteket adott Sennyeynek s a hadi főtiszteknek; intézkedett a hadak elhelyezése, élelmezése s magoktartása iránt, különösen az osztrák és morvai határ-

¹⁾ »*Effectum hunc Domino Comiti Berchénij adscribendum esse reor, cui benigne a Matte Vra concessa armorum suspensio a copiis suis discedendi et Principem Rákóczi conveniendi facultatem fecit. Ardenter hanc pridem exoptarunt omnes,*« — stb. (L. Millernél: Epistolae, etc. II. 115—116. l.)

széleken. És minthogy, fegyvergyárunk nem lévén, eddig csak nyert ágyúkkal, nyert bombákkal lőhettek s az utóbbiakban gyakran szenvedének fogyatkozást: 28-kán megbízta és Besztercebányára indítá *Bácsmeggye Ádám* tüzér-alezredest Ádám kapitánynyal: rendezzen ott be *ágyú- és bomba-öntő-műhelyt, vagysis hadszergyárt*; a mely fontos intézkedése meg is valósult. Beszélt azután Ottlők Györggyel, kit a fejedelemnek főudvarmesteri hivatalra ajánlott: »Ottlők Uram kész Ngod szolgálatjára; úgy ment el ma (29-kén): *holnapután megegyezik velem, — viszem Ngod szolgálatjára.*«

Ezek után, mindent jó rendben hagyva, sept. 30-kán maga is megindult Selmeczbányára, magával vívén teljes udvarnépével együtt feleségét is: minthogy a békealkudozások alkalmával adandó diplomaticus nagy ebédeken a házi úrnő szerepe — mint a fejedelemnő távollétében Magyarországnak ez idő szerint első asszonyára — reá várt, — a mi a pompakedvelő és igen szellemes társalgású grófnőnek nagyon kedve szerint volt. Octóber első napjaiban érkezének Selmeczre, hol a b. Hellenbach-palotában szálltak meg, míg a conferentiákra a kamaragrófi palota rendeztetett be. Beresényi pedig csaknem naponként kikocsizott Vilnyére, a fejedelem látogatására.

Mielőtt a selmeczi tárgyalások menetét vázolnók, meg kell még említnünk két öröndetes eseményt, melyek hősünknek Selmeczbányán létele alatt, még a békeértekezletek megkezdése előtt következtek be. Ezek: Felső-Magyarország fővárosának *Kassának capitulatioja* — mit Eperjesé nyomon követett, — továbbá *Bottján János tábornok* személyes megjelenése Selmeczen, Vilnyén, s tényleges hadi szolgálatba állása Rákóczi fejedelem csapatai élén.

Említők már, hogy Kassának gr. Montecuccoli s Eperjesnek b. Wilson cs. ezredesek parancsnoksága alatt álló, már oly rég idő óta körülzárva tartott s e miatt nagyon megszűkült és megumatkozott cs. helyőrségei, aug. 20-ikán a zárlatok vezéreivel, Csicseri Orosz Pál tbkkal és Sóvári Soós János ezredessel, rövid fegyverszünetre léptek, hogy erősségeik feladása iránt egymással a kölcsönösen kövendő eljárásról tanácskozhaszanak. A fejedelem erre, hogy

a két nagyfontosságú hely kézhezvételét siettesse, Gyöngyösről aug. 24-kén a capitulatióra való teljhatalommal gr. Forgách Simon tbgyot küldé e városok alá, — mint a ki parancsnokaikat (s ezek gyöngye oldalait) jól ismeré, s mint a kinek »különben is nagy ügyessége vala mások bizalmának megnyerésére,« — írja róla Rákóczi Emlékirataiban. A lovagias, nagyúri gavallér Forgách Kassa alá szállván, Orosz Pált a már szintén végét járó Szathmár ostromzárlata parancsnokságának átvételére küldé, s maga, mint régi bajtárs, előzékeny leveleket írt gr. Montecuccoli, gr. Veterani és b. Nesselrode ottani cs. főtiszteknek, tudatván velök odaérkeztét, a fegyverszünet meghosszabbítására való készségét, s e végből személyes találkozót kért. Az udvarias felszólításra ép oly udvarias válasz érkezett Montecuccolitól, a ki a tábornagy ajánlataira készséggel reáállván, egy a várárkokon kívül felütendő sátorban leendő értekezletre a maga és a helyőrség megbizottaiként Veteranit s Nesselrode-t küldé ki. A Kassa és Eperjes várak őrségeivel a feladási alkudozásra nézve a fejedelem meghatalmazó-levelét felmutatván előttök Forgách, oly lekötelezőleg, oly megnyerően tudta magát irányukban viselni, hogy a megindult alkudozások az importáns fegyverhely átadása iránt a legjobb sikert ígérték; annyira, hogy Forgách Gönczről, aug. 31-kén már ezt írhatá Károlyi Sándornak: »Kassa dolgát az mi illeti, hiszem Istent, *rövid nap bizonyosan miénk lesz.* Ha Isten itt (s egyszersmind Eperjessel) szerencsésen engedi véghez vinni dolgomat: úgy gondolom, hogy innet Szakmárt is — *az ki már in agone vagyon* — meg fogom látogatni. *Mert én itt mint az pap, olyan vagyok, úgy látom, az hol in agone vagynak: engemet mindjárt odaküldenek;* mivel míg meg nem gyóntatom azokat, meg nem halhatnak.«¹⁾

A kassaiakat valóban jól gyóntatta; eszélyesen, diplomatrice járt el. Másfélezer főnél számosabb reguláris hadakból álló erős helyőrséggel²⁾ s oly katonákkal lévén dolga,

¹⁾ *Eredeti levél*, a gr. Károlyi cs. ltárában.

²⁾ 1042 fő Deutschmeister- és Dujardin-gyalogság, 500 egynehány Montecuccoli vértess-lovas, és a tüzérség.

mint Montecuccoli, Veterani, a kik *becsülettel* akarának »meghalni«, s a kik jól tudták, hogy *egy Kassának* föladása mekkora felelősséggel jár órájuk: azért nagyon meggondolva tőnek minden lépést; azonban mivel mindinkább meggyőződtek, hogy Forgáchban oly lovagias ellenfélre tettek szert, a ki nem tör becselenségre, hanem elfogadható, tiszteséges föltételek mellett kívánja tőlük kézhez venni az erősséget, — ekkép a feladási alkudozások bár lassan, de zavartalanul, biztosan és egymásba vetett kölesönös bizalommal haladtak befejezésük felé. A többszöri összejövetelek, értekezletek és levelezések eredménye egy, a várórség részéről sept. 12-kén német nyelven szerkesztett és kiküldött nyilatkozat lőn, mely az általános elvi elhatározásokat tartalmazza hat pontban. 1. Parancsnok, tisztok és az egész helyőrség *egyhangúlag készek capitulálni* gr. Forgách tbkkal, föltéven, hogy katonai becsületüknek megfelelő s ő Főlsége csapatait megtartó föltételekre lép. 2. Lovagi paroláját adja, hogy a városból kiköltözendő hadi népet, ágyúkat, löszereket és podgyászt biztos földözet alatt el fogja kísérteni a megállapítandó helyre. 3. Az átadás határideje f. 1704. évi oct. 31-ike, a meddig fegyvernynyugvás tartandó; de ha a cs. katonaság előbb fölkészülhet s részben vagy egészben már korábban kívánna kivonulni: ez ellen nem tétetik akadály. 4. Az átadási föltételek itt a város alatt egy sátorban vitattassanak és állapíttassanak meg, s mindkét részről aláíratván, egy, részünkről tetszés szerint választandó főtiszt által Rákóczi ő Fejedelemségéhez küldethessenek megerősítés végett. 5. Az elvonulás előtt 8 nappal az itt Kassán levő s átadandó mindenféle tárgyakról lajstrom készíttetik, és ugyanekkor, ú. m. 8 nappal az átadás előtt, szabad legyen egy főtisztet Bécsbe küldenünk a cs. Udvarhoz, a capitulatio bejelentése végett. 6. Ezen idő alatt, ú. m. oct. végnapjáig, az élelmiszereknek a városba hozatala ne gátoltassék, hogy szabadon vásárolhassunk.¹⁾

E semmi túlságost nem követelő általános pontozatot Forgách készséggel elfogadván, ez alapon vitattattak s álla-

¹⁾ *Egykorú másolat*, a gr. Forgách cs. ltárában.

píttattak meg aztán a feladási szerződés föltételei a következő napokban, általa s a helyőrség megbízottai: gr. Veterani Gyula ezredes és b. Nesselrode Ferencz, Deutschmeister gyalogezredbeli őrnagy által. Ezek sept. 16-kán átadták Forgáchnak a Montecuccoli-vértesezred Kassán állomásozó 6, Eperjест állomásozó 5 és Szatlmárba szorított 12-ik (Kobilka-féle) századából a kuruczok rabságában levő hadi foglyok pontos jegyzékét, — azt is föltévén: ki hol és mikor fogatott vala el? — fölkutatás és mielőbbi kicserélés czéljából; köztük volt Görlich Antal százados, ki Buday István 1703. oct. 24-iki győztes csatájakor került számosakkal fogságba s két gyalog-hadnagygyal együtt Kis-Várda várában raboskodék. Fogva vala még 1 őrmester és 26 közlegény. Ellenben a császáriaknak se Kassán, se Eperjesen semmi kurucz hadi tiszt foglyuk nem volt; hanem hadi foglyok gyanánt tartották azt a három debreczeni tanácsbeli előkelő polgárt, a kik még 1703. júliusban a város által néhai gr. Nigrelli akkori kassai generálishoz küldetvén, ez őket — mivel Debreczen időközben Rákóczihoz csatlakozék — fogságba vetni rendelé; továbbá némely kassai polgárokat, kiket az ostromzárlat tartama alatt, a kuruczokkal való titkos levelezés gyanújából, vetettek tömlőczre; s végre — *és ez a minket legközelebről érdeklő!* — nem állották a hadifoglyok közé sorolni 1703. novemberében megkísérlett szökése óta, *a csak 15 éves gyermekdiákocskát — gr. Beresényi Lászlót, kit Görlich kapitányért kívántak kicserélni.* Sept. 17-kén Veterani és Nesselrode Forgáchnak 13 pontból álló jegyzékét nyújtottak át, mely pontokra a tábornagy külön-külön határozott. A többit e helyütt mellőzvé, az 1. és 2. pontokat, mint melyek a fiatal Beresényire vonatkoznak, szórúl-szóra közöljük:

»1. Wegen der gefangenen Rittmeister, die zwey Lieutenants undt übrige unsere Gefangene alsogleich verwechselt undt delibrieret werden, undt verspricht man für selbe alle hier sich befindende Gefangene alsogleich zur extradieren, bis auf die drey Debrecziner, welche erst bey künftige Abmarsch undt Überbringung des Rittmeisters Gerlich sollen ausfolget werden.

Resolutio. Es bleibet der Punct.

2. Den *Graff Berezená* ist man erbittig bey Übergab der Vestung zur *extradiieren*; diejenige, so allhier in Arrest wegen gewissen Suspicion sindt, sollen in so weit frey gelassen, doch mit diesem Beding, welche davon mit uns zu gehen beliebt, denselben es frey stehen solle; die anderen aber ihre völlige Deliberation mit der Übergab haben sollen.

Resolutio. Es bleibet der Punct. *Bey der Übergab der Vestung wirdt der Graff Berezenj*, nebst denen drey *Debresziner* *extradiert*; *hierentgegen aber wirdt der Herr Rittmeister Gerlich auch hienuriedrumb zur Regiment gegeben werden.*« ¹⁾

Forgách tehát, csakhogy kis unokaöcsését kiszabadíthassa, — mint látjuk — Görlich századosnak érette való kicserélésébe beleegyezett.

Erre következett azután maga a vár- s városfeladási szerződés végleges pontjainak megállapítása; a mi — mint-hogy sokféle állapotot és érdeket érint — több napi alkudozásba került. Végre sept. 23-kán ez is rendben volt, és letisztáztatván, a példányok kölcsönösen aláíratlak, megpecséltettek s kicseréltettek. Első helyen gr. Forgách Simon aláírása és pecséte áll, azután a cs. főtisztekéi, kik közül aláírták: gr. Montecuccoli Hercules ezredes, helyettes főparancsnok; gr. Veterani Gyula alezredes, alparancsnok; h. Nesselrode Ferencz őrnagy és De Pozi Péter János, térparancsnok s a b. Dujardin-féle Frey-Compagniak őrnagya.

A piros-fehér selyemzsinórral összefűzött, hat teljes ívet betöltő terjedelmes okirat tulajdonkép három capitulationalis szerződést tartalmaz: 1. A várórségét, mely 23 pontból áll. 2. A Kassára szorúlt egyházi, főúri és nemesi rendekét; 4 pont. 3. Szab. kir. Kassa városa tanácsáét; 7 pont. Melyek után következik az egész capitulatiót berekesztő megtartási záradék, Rákóczi ratificatiójának (»Hoch-Fürstlich Rákozsische Ratification«) kikötése mellett. A míg ez kieszközölthetetik és megérkezik: az aláírók felelősek mindenért.

A még kiadatlan, nagyérdekű okmányoknak mi itt csak lényegesebb pontjait vonjuk ki röviden. 1. Az erősségben

¹⁾ *Eredeti példány*, ugyanott.

levő összes lovas, gyalog és tüzérkatonaság, a hadmérnökökkel s mindennemű műszaki, élelmezési stb. csapatokhoz tartozókkal, s *gr. Barkóczy Ferencz* és *b. Gombos Imre* tbk. urakkal együtt, fegyveresen (puskával vagy karabélylallyal és karddal). hadi zene, trombita- s dobász mellett, lobogó zászlókkal és égő kanócczal, minden vitéz 30—30 tölténnyel vonúlhat ki, s biztos földözet mellett a jablunkai szoroson át Sziléziába, Teschenbe kísértetik. 2. A kivonulás és az erősségnek minden kár nélkül, épségben való átadása 1704. évi oct. hó utolsó napján történik; azonban a Montecuccoli-ezred már oct. 1-jén tartozik kivonulni, ha addig Rákóczi fejedelem ratificatiója megérkezhetik; s a gyalogság kivonulását nyugodtan táborozva várja be, és mindaddig a magyarok ellen hadiszolgálatot nem teend, a míg csak a kassai összes cs. helyőrség Sziléziába nem érkezik. Ha pedig a gyalogság már oct. 15-kén kivonúlna (mi tetszésére bízatik) és általadja a várost: akkor a Montecuccoli-ak tartoznak azt bevárni s együtt kísértetnek Sziléziába. 3. Megengedtetik szabadon választandó 8 db. nagyobb fajta tábori ágyút (Feldtschlangen) s két kis bombavető mozsarat 20—20 lövésre való porral, golyóval és bombával magokkal vinniök, előfogatok rendeltetvén e célra. 4. Minden kivonuló hintó, betegeket szállító, málhával, bútorral, egyetmással rakott szekerek elé — ideértvén a *gr. Nigrelli*, *b. Dujardin*- és az ágyúöntőmester-örökösök s a külső országbeli *b. Sabliczkyék* hintait, szekereit is, — elégséges és helyenként fölváltandó előfogat adatik. Azonban kiki csak a maga s övéi portékáit viheti el, senki másét, bármily ürügy alatt, nem. Ezért minden kivonuló tiszt kezeséget vállal. 5. Senkinek portékái a kivonulók közül — de különösen, név szerint kiemelve, a *b. Klobusiczky Ferencz* kir. személynök és családjáéi, *b. Thavonath Lajos* kir. kamaragróféi, *Kührner* élelmezési biztoséi, *Karamit Jakab János* kir. kamara-tanácsoséi, *Meskó Jakab* vice-directoréi, *Sembery Sámueléi*, a kir. póstamesterekéi és *Haraskovsky* uréi, — nemkülönben az egész helyőrségbeli tisztek s katonákéi meg nem vizsgáztatnak, — kivévén mégis a *Kührner* ládáit: ha csakugyan a saját tulajdonait rejtik-e? — s katonai

oltalom alá vétetnek; kikötvén azonban, hogy idegen jószágot egyáltalán ne vigyenek magokkal. 6. Forgách megígéri, hogy a kivonuló cs. altiszteket s katonaságot a szolgálatvállalásra kényszeríteni az egész út folyamában nem engedi, sőt az önként ajánlkozókat sem fogadja föl, a netalán általszököket pedig kiadja. 7. A kivonulók ingatlanait eladhatják, akár ingó javaikat is, s árát elvihetik. 8. Az oly betegek és sebesek, a kik el nem szállíthatók, gyógyulásukig megmaradhatnak a városban. 9. A mi a menetet illeti: 2—3 mfőt haladjanak egy nap, a negyedik nap pihenő. Jablunkáig élelmezés és lőtáp adatik, a tiszteknek pénzökért, a legénységnek díj nélkül. A 10—12-ik pontok lényegtelenek. 13. A bástyákon és hadszertárban levő mindennemű lövegek-, tüzérségi és hadi szerekről, fegyverekről, az éléstárbeli czikkekről s tárgyakról, a kir. kamarai és országos levéltárak actáiról, mindkét részről kirendelendő biztosok által rendes lajstromok készítenődök, s ezek mellett adassanak és vétessenek át; úgy a cs. hadi pénztárban találtató rézpénz is e szerint általadandó. A kamarai archivum actáiból mítsém szabad elvinni. 14. A cs. helyőrség részéről a kivonulás előtt 8 nappal egy tiszt küldése Bécsbe az udvarhoz megengedtetik. 15. Általános és tökéletes fegyvernyugvás hirdetessék ki azonnal mindkét részről; s egész a kivonulásig kuruczok a városba a cs. parancsnok engedelmé nélkül be nem járhatnak, s az átadáskor a kapukat a kivonulás befejeztéig ne több, csak 30—30 kurucz katona szállja meg. 16. és 17. Az elvonulás részleteiről; tisztességesen bánjanak kölcsönösen egymással az egész úton. 18. A császári tisztek becsületökre és hitökre biztosítják, hogy az erődökben, városban semmi rejtett aknát nem hagynak, tüzet stb. nem gerjesztenek. 19. A kivonulásig való élelmezésről szól, főként vágó-marhák behajtásáról; hetenként 52 dbot szabad behajtani. 20. A fegyver- és lőporárulást kivéve, minden árúczikkel szabad kereskedés folyhat a várossal, a jelen szerződés kelte napjától. Kémeket kiküldeni azonban határozottan tiltva van. 21. Boraikat a tisztek elszállíttathatják magokkal, úgy a helyőrség borait is, ha addig marad még. 22. A takarmányozás az eddigi mód szerint folyjon a kivo-

núlásig. 23. A hadifoglyok kölcsönösen kiadatnak azonnal, kivévén a három debreczeni embert. »*Dann ferner bey künftigen Übergab der Vestung, untereinst undt ipso facto der junge Herr Graff Berzeni, nebst vorgedachten drey Debröziner, gegen würeckliche Zurückstellung undt Entlassung des Herrn Rittmeister Görlich's ausgewechselt undt erfolgt.*« Hasonlókép a bizonyos gyanú miatt letartóztatott kassai polgárok is akkor bocsáttatnak szabadon.

Következnek az egyháziak, főurak és nemesek pontjai. A hódolati esküt letévén, teljesen szabadok, s jószágaikat visszakapják. A ki pedig közülök az országból ki akar vonulni: a cs. helyőrséggel kivonúlhat s ingó jószágait elviheti. Az egri káptalannak itt őrzött archivuma s úgy az ő, mint a többi templomok clenodiumai bántatlanul hagyatnak. Az ítélőmesteri, kamarai, commissiói és vármegyei levéltárak, a fejedelem további intézkedéseig, eddigi kezelőik gondviselése alatt maradnak; de ha Szörényi Gábor ítélőmester és alispán a helyőrséggel netalán elvonul: akkor archivumát eskü és pecsét alatt a ft. egri káptalannak, Pettes András püspök kezéhez tartozzék megőrizés végett átadni. A vármegye (Abaúj) pecsétét és levéltárát is adják át ez esetben Szörényi alispán és Meskó Jakab főjegyző, szintén a káptalannak.

Végre a város capitulatiója. A vallás, templomok, iskolák ügye a törvények és Kassa kiváltságai által biztosított állapotában marad. A város levéltára hasonlóképen. A városi lakosoknak, úgy a nemesi valamint a polgári renden levőknek, teljes amnystia, s kiváltságaik, jogaik régi mód szerint való gyakorlása biztosíttatik. A vásárok tartása, korcsmáltatás, mészárszékek, gazdálkodások, kereskedések, stb. minden szabadon folyjon. A polgárok a katonai kihágásoktól kíméltetni fognak.¹⁾

Ez íme, lényeges tartalma a nagyterjedelmű szerződésnek; melynek egyik eredeti példányát a fejedelemhez

¹⁾ *Eredeti*, s. k. aláírásokkal s pecsétekkel megerősített példánya a gr. Forgách cs. Utárában. A Rákócziót ratificált másik példány Bécsben, az ndv. Utárában lesz.

jóváhagyás végett, a várórség megbízásából, *gr. Veterani* alezredes vivé meg. Valószínűleg maga kérte e küldetést, mint Rákóczinak személyes ismerőse, még a régi időkől. A fejedelmet a vilnyei fürdőhelyen találá, a ki is őt nagyon kegyesen, nyájasan fogadván, ebédre marasztá, és sokat beszélgetett vele bizalmasan. Beresényi is kétségtávol sokat kérdezősködött ekkor rég nem látott fiáról *gr. Veteranitól*. — kit a fejedelem azután, a capitulatiót megerősítvén, visszakülde Kassára.

S az erősség átadása, e szerződés értelmében, a kitűzött napon, oct. 31-kén, csakugyan minden nehézség nélkül, szép símán végbe ment. Ezt 8 nappal megelőzőleg, a 14-ik pont szerint, a megtörtént capitulatióról jelentést tenni a cs. udvarhoz *gr. Veterani* indult el, a ki ismét Selmecz felé menvén, oct. 22-kén Vilnyén Rákóczi asztalánál ebédelt. A fejedelem őt, mint fiataalkori barátját, pár napig maga mellett igen szívesen látta: de a cs. békebiztosokkal s közbenjárókkal találkozni nem engedé. *Veterani* gróf oct. 27-kén érkezett Bécsbe s ott a kassai dolgok mellett egyúttal elbeszélé a Vilnyén jártában tapasztaltakat és a fejedelemtől s környezetétől hallottakat is.¹⁾ Az ezen közben kivonult kassai cs. őrség feje, *gr. Montecuccoli* pedig — kivel a² magyarok közül csak b. Gombos tbk., Szörényi Gábor ítélőmester és Meskó főjegyző távoztak, — Jablunkán 1704. nov. 7-kén levelet intézett Berthóty Ferencz felső-magyarországi altábornokhoz, a melyben bizonyítja, hogy a mellé adott kurucz katonai fűdözet által, a capitulatio tartalma szerint, tisztességesen és minden baj, viszály nélkül elkísértetett az ország e határpontjáig; két mellékelt levél kézhez szolgáltatását kéri; főlemlíti néhány tisztjét, a kik magyar szolgálatba kívánván állani, elmaradának tőle, s úgy szintén a vele megindult, de hasonlókép visszatérő *gr. Pethőt* s egy Okolicsányit, a kiket is jóindulatába ajánl a czímettnnek. Végül igen udvarias köszönetet mond Berthóti nak, hogy amálháikat szállító szekereket a határon túl Szilc-

¹⁾ *Whitworth* angol követ tudósítása Bécsből 1704. oct. 29-kéről Harley miniszterhez. (Id. h. 507—508. l.) és *Stepney* lordé nov. 15-kéről. (U. o. 561. l.)

ziába is, Teschen kapuiig bemenni engedé, a mi nekik nagy kényelmökre vált.¹⁾

Az öreg gr. Barkóczy Ferencz kassai vice-generális letévé a hűségesküt Rákóczinak, s megtartá holtáig becsületesen. A fejedelem tábornokká nevezé ki őt és zempléni főispánságába visszahelyezé. B. Klobusiczky Ferencz kir. személynök hasonlókép hitet tőn, s I. Lipót pecséiteit a fejedelem kezeibe adá. El buzgó s érdemes férfiú a következő évben fölállított orsz. közgazdasági tanács elnökévé lőn. Kassa parancsnokává pedig Rákóczi, édes anyja Zrínyi Ilona egykori munkácsi hős kapitányát, a hű öreg Radics Andrást nevezte ki, — a ki őt hajdan, mint gyermeket, karjaiban hozdozta volt Munkácsen.

Az egész Felső-Magyarország kulcsául szolgáló Kassának, akkoriban elsőrangú erősségnek, birtokba vétele a nemzeti ügyre nézve mérhetetlen előnyökkel járt; s annál inkább, mert 150 ágyút — köztük számos nagy faltörőlöveget, — 600 mázsa lőport, 15—20,000 mindenféle nagyságú ágyúgolyót és bombát, vagy másfél ezer puskát, karabélyt, sok kardot, tömérdek egyéb hadi szert s az ország legnagyobb ágyúöntő- és hadszergyárát nyerték el vele. egyéb gazdag készletek s egy virágzó kereskedelmi és fejlett iparú város mellett, mely a szabadságháborúnak inmentül egyik legfőbb támaszává lőn. S Kassa kaputárását nyomon követé a 700 főnyi német gyalog őrségű szomszédos *Eperjesé*. Ennek parancsnokával, a skót *De Wilson* ezredessel s Johann Rott, Johann Ernst Graff von Scherffenberg és Philipp de Wilson kapitányokkal, — minekutána Montecuccoli a maga ottani öt század vértését, 360 lovast, már kivitte volt belőle, — 1704. november 1-jén lépett capitulatióra Forgách, főbb vonalakban a kassai mód szerint, úgy, hogy nov. végéig fegyvernugvás lesz s dec. 1-jén tartoznak kivonúlui a várból. Fegyverrel, 20—20 tölténnyel, lobogó zászlók alatt, zeneszóval mehetnek ki, 4 ágyút elvihetnek, s podgyászaik szállítására 200 szekér állítatik. Biztos földözettel elkísértetnek Pozsonyig. Kény-

¹⁾ *Eredeti s. k. levél, az orsz. ltárban, Rákóczi-lýmbus.*

szeríteni a katonákat kurucz szolgálatba állásra nem fogják, de a ki önként akar, — szabad. A város kiváltságai biztosíttatnak.¹⁾ Eperjessel is szép tüzérségi készletet: 50 ágyút, 5 mozsarat, 100 m. lőport, 4—5000 ágyúgolyót, 7—800 puskát stb. s 4400 kőst vettek birtokba a magyarok dec. 1-jén.²⁾ A németek nagyobb része, vagy 400 gyalog, *Rott* (magyarosan *Róth*) János György kapitánynyal élükön, szolgálatot vállalt Rákóczinál; a ki is Róthot ezredesévé nevezvén ki, ez ama 400-ból és más német szökevényekből, továbbá sárosi, szepesi fiakból igen jó reguláris-regimentet szervezett s egyikévé lőn a legderékabb kurucz gyalog-ezredeseknek. A helyőrségnek a császár hűségén megmaradni kívánó többi részét, élén gr. Scherffenberggel, a magyarok a capitulatio szerint Pozsony felé kísérték, a téli időben gyakori pihenőket tartva, lassú menetekkel, s kanyarogva: hogy azalatt ezek közül is szolgálatba állani mennél többben kedvet nyerjenek. Mi sorsuk lőn? — meg fogjuk látni. Eperjes alól Forgách tábornok Szathmár vára alá ment. Erről utóbb emlékezendünk.

A másik örömdetes esemény — mint mondtuk, — Bottyán megérkezése volt Selmeczre. E régi hős múltját és Zólyom feladásáig viselt dolgai, sőt még azután is egy kissé, már ismertettük, s tudjuk, hogy Esztergom várának kurucz részre juttatásáért vonúlt volt ide be. Azonban míg ő e hasznos célzatának foganatosisításában kéz alatt buzgón munkálta: Károlynak vigyázatlansága csaknem halálos veszedelembé ejtő őt. Ugyanis míg Bottyán a szükséges óvatossággal, a tatái kurucz kapitányoknak megbízott emberei által *szóval üzengetett*: ezek, az ő teljes neve fölemlítésével *levelekben írták meg* a tudatni valókat Károlyi tábornoknak, a ki hasonló könnyelműséggel meg nem égeté emez iratok, hanem többi levelezéseivel együtt elküldé nagy-károlyi archivumába. S történt, hogy 1704. martius havában b. Glöckelsperg altbgy. Szathmárból szerencsésen kiütvén, Káro-

¹⁾ *Eredeti példánya* e capitulatiónak az orsz. ltárban, Rákóczi-lymbus.

²⁾ Az 1704. dec. 1. készített lajstrom *eredetije* ugyanott.

lyinak túl a Dunán létében ennek várát könnyű szerrel elfoglalá, és nemcsak a bástyáit hányatá fel löporral, hanem a benne talált ágyúkat, élelmiszereket, — sőt még a várúr correspondentiáit is Szathmár várába vitetvé, s kivált az újabb keletű leveleket nagy gonddal átvizsgáltatván, egész kötegekre menő másolatokat, kivonatokat, latin fordításokat készíttetett belőlök,³⁾ hogy egyetnást kitanúlhasson. Ekként jöve tudomására a szemes embernek, hogy az esztergomi alsó vár és város parancsnoka Bottyán ezredes, a kuruczokkal titkos érintkezésben, egyetértésben áll. Glöckelsperg módot talált e veszedelmes dolgot a bécsi főhaditanácssal hamarosan tudatni. Mire aztán a k. k. Hofkriegsrath parancsából b. Kukländer tbk. esztergomi várparancsnok, Bottyánt 1704. ápril 18-kán, midőn a felvárban Szent-István templomában misét hallgatna, elfogatta s őrizet alá vetetvé. Megindúltak ellene a kihallgatások, vallatások; de mivel a népszerű ezredes és jólelkű embert a katonaság s polgárság egyaránt szereti vala: nem vallott ellene senki. nem bírtak reá bizonyítani semmit. Hanem Győrött fogtak el egy Vrataries Farkas nevű embert — ú. l. ráczot, — s a főhaditanács ezzel akará őt utóbb valami gyanúokból szembesíttetni; meghagyá tehát oct. elején Kukländernek, hogy Bottyánt katonai fődözzettel kísértesse Győrré.

Ez aztán oct. 9-kén délután egy német hadnagy őrizete alatt, fegyveres naszádon, egy szakasz muskatérossal, útnak indítá a fogoly ezredeset. A rendelet szerint Nyerges-Újfalun kellett meghálniok, s úgy másnap Győrig menniek. E faluban tehát partra szállván, a lakosságtól jól ismert és atyjokként szeretett Bottyánt egy örökkel jól megrakott parasztházba zárták éjtszakára. Azonban az ezredes hű nejétől felbízott falusi előljárók a németeknek annyi borral szolgálnak vala, hogy Lajdinant uram s muskatérossai jóformán eláztak. Ezalatt a pórok a ház vályogfalán hátulról lyukat vájva, kardot nyújtottak be a fogolynak, — a kinek több sem kellett. A híres vitéz karddal kezében kilépvén a pitvarba, lekaszabolá félrészeg őreit, s azzal sietett a Duna-

³⁾ L. ezeket az *Archiv. Rákócz.* I. oszt. I-ső kötetében kiadva.

ladikkal, s a túlsó parton — Karvánál — egyik hű lovásza, paripákkal. Bottyán így szerencsésen elmenekülvén birtokára Köbölkútra: itt megtudá, hogy régi tábornoka Bercesényi Selmezbányán időzik, — oda tart vala tehát maga is. És míg a szerencsétlen Lajdinantot elfogták, haditörvényszék elé állították szökéseért; és míg az ő esztergomi szép új palotáját (a mai városházát) javaival, gazdag szőleivel, 1000 db. arany készpénzével Kukländer elfoglalá s az esztergomi várórség zsoldhátrálékát ezen pénzből fizeteté ki: addig az érdemes hadvezér — a kinek legfőbb kincseit, drága fegyvereit hív felesége mégis megmenté s titokban kiküldötte, — kopott, rongyos ruhában állított be oct. 11-ikén Selmezbányán a bámuló Bercesényi gróf elé, mondtán, hogy: Íme elmenekültem s itt vagyok Ngod és a Fejedelem szolgálatára! ¹⁾ A fővezér nagyon megörült ennek s tüstént ki akará őt vinni a fejedelembhez Vihnyére: de mivel gr. Lamberg minister látogatása ép e napra volt bejelentve nála, másnapra halasztá kirándulásukat. ²⁾ 12-kén azután kikocsizván Vihnyére, bemutatá Rákóczinak Bottyánt, a ki a hűségesküet azonnal letette a fejedelem kezébe. Mivel pedig már 1703. dec. 10-kén ki volt tábornokká nevezve: most még, újabb kegye jeléül, egy huszárezred tulajdonosává tevő őt a fejedelem és a saját felszerelésére 1000 frtot utalványozott neki ezüstben-aranyban. Együttal az Érsek-Újvár alatt s Komárom és Esztergom körül levő hadak

¹⁾ L. *Thaly*: Bottyán élete, és: Bottyán levelezései (Archiv. Rákócz. IX. k.). *Kolinovics*: Hist. Libri XII. — A cs. k. ndv. főhadi tanács alelnöke, *Tiell*, pedig 1704. nov. 19-kéről — jó későskén ugyan — így tudósítja ez esetről a Landau várát szorongató *Savoyai Eugent*: »Der *Obrist Botthyan* ist durch Verwahrlosung eines Lieutenants — der ihm von Gran nach Komorren und Raab zur Verhör, auf dem Wasser heraufbringen sollte, — missgekommen, nachdem Er früher die hungrige und durstige Wacht mit dem Wein-Element überschwemmet gehabt. Der Lieutenant ist deshalb in Arest. Tausend Ducaten hatt man zu Gran in desposito von dem Botthyan erpresst: von den wird man den Gvarnizon zu helfen.« (*Eredeti fogalmazat*, a cs. kir. hadi ltárban, 1704. 11. 7.)

²⁾ *Archiv. Rákócz.* IV. k. 161—162. 1.

vezényletét bízta az e tájakon éppen odahaza lévő tábornokra, ki Újvár megvétele előkészítendő volt. —

A cs. biztosok közül Széchenyi érsek s b. Szirmay a más két segédbiztossal, és úgy a magyar biztosok (gr. Bercsényi, gr. Mikes, Jánoky és Ráday) october első napjaiban már Selmecezen valának, a hová gr. Lamberg is titkárával s személyzetével 7-kén megérkezvén, a magyaroktól nagy fénynyel fogadtatott. E minister I. József királynak lévén bizalmasa, tőle vón irányt; s bár jól tudá, hogy b. Seilern a Rákóczi küldötte menetlevélnek »*Nos... Dei Gratia Princeps*« és más kifejezéseim meg fog ütközni: ő a maga részéről (noha a Rákóczi ellen ítéletet hozott 1701—1703-iki delegált bíróságnak tagja volt), ebben fönn nem akadt, inkább tekintvén — úgymond, — a lényegét, mint ilyes formaságokat. Ugyanezért a főttábornokokat közszokás szerint megillető »*Excellentiád*« czímet is készségesen megadá Bercsényi grófnak, mindjárt megérkeztekor így üdvözlöztetvén őt titkára által s ekként czímezvén egymást kölcsönös látogatásaikkor.¹⁾ Ő, Lamberg, a dolgok síma menetéért hajlandó arra is, — mint Selmeceztől oct. 7-kén Bécsbe megírta, — a mit Bercsényi óhajta, hogy a békebiztosok a tárgyalások folyamában hivatalosan is kölcsönösen ezen czímmel tiszteljék egymást. Bár, úgymond, biztostársaim is ezt tennék, s az útlevelek kifejezéseim, mint kicsinységeken, ne akadékoskodnának.²⁾ A miniszternek ezen, I. Lipót környezetében szokatlanul szabadelvű felfogása az udvarnál sokaknak visszatetszett, s rosszalák,³⁾ kivált azok, kik a magyarokkal való kiegyezésnek ellenségei voltak, mint

¹⁾ Lamberg 7-kén érkezvén, titkára által azonnal üdvözlöztetése a fejedelmet s Bercsényit. Mire ez utóbbi másnap meglátogatta őt. Oct. 9. s 10-kén a fővezér Vihnyén időzvé a fejedelemmel, gr. Lamberg, ki vissza akará őt látogatni, ezt csak 11-kén tehette, a mikor a kedvéért Selmecezen maradt Bercsényi: »*az revisitát ne mondja, kerülöm.*« (162. l.) Oct. 14-kén újból Bercsényinél volt a minister, ú. l. ebéden. »Tegnap nálam vala Lambergh; *szunyáta állat, — dixit nihil.*« írja róla a gróf oct. 15-kén Rákóczinak. (166. l.)

²⁾ I. Lamberg e leveléről *Whitworth jelentését* Bécsből, oct. 15. (Id. h. 494. l.)

³⁾ *Ugyanott*, 466. l.

Kollonics cardinál, a jezsuiták, a tábornokok és Salm herceg minisiterelnök. Ez utóbbi különösen azért, mert attól tartott s alaposan tarthatott, hogy a magyarokkal kötendő törvényes kiegyezés meg fogja őt fosztani birtokától a 600,000 frt értékű hatvani uradalomnak, melyet a császártól adományban, József király neveléséért jutalmul, de jogtalanul kapott, — a mint is számos, ezen uradalomra jogigénnyel bíró magyar nemes család már a beiktatáskor ünnepélyes óvást tőn az adományozás, mint törvényekbe ütköző ellen. Ilyen okok valának íme, irányadók a bécsi minisiternek politikai állásfoglalására! ¹⁾

A főbékebiztos, b. Seilern minisiter pedig épen reactionárius szellemű, absolutisticus hajlamú, a jezsuiták creaturája, Kollonics tanítványa, bigott, gőgös, magyargyűlölő férfiú volt, — az uralkodók akaratát korlátozó alkotmányos intézményeknek esküdt ellensége. A cs. békebiztosságban ő képviselé a legmegátalkodottabb elemet, kivel az angol és hollandi közbenjáróknak is ezer bajuk volt. S a mi szegyenletes: az egyik magyar születésű cs. békebiztos, a vakbuzgó és Lipót császár iránti szolgálalkúságában csaknem az aljasságig süllyedt »semper fidelis« tbk. gr. Koháry István egészen öreája hallgatott. Seilern csakugyan a Rákóczi által küldött útlevelek irálya elleni scrupulozitással kezdé meg rosszakaratú szörszálhasogatásait; és pedig nemcsak a »Nos Franciscus II. *Dei Gratia Princeps*« czím ellen emelt kifogást: de a szövegben előforduló: »salutem et *gratiam nostram*«, »ad tractandum *Nobiscum* et cum benevolis *Nostris* Hungaris et Transsylvanis armistitium«, a »*Conföderati Regni*«, végre az »*Officialibus sub fidelitate Nostra constitutis*« kifejezések ellen is, állítván, hogy így magánember nem, hanem csak született fejedelem írhat; Rákóczit pedig az (idegen nemzetbeli, törvénytelen bíróság által hozott s különben is már az események miatt elévült!) ítélet fejedelmi jellegétől és jogaitól megfosztá. Új salvus conductusok szerzését kívánta tehát a közbenjáró hatalmak követeitől; s az udvari tanács neki adván igazat, egy —

¹⁾ L. *Stepney jelentését*, u. o. 416. l.

Seilermtől fogalmazott — általános kifejezésekben tartott útleveleminta küldetett át ezeknek, a kik azzal s Hamel-Bruyninxnak Széchenyi érsekhez és Szirmayhoz ez ügyben írt megkereséseivel, ez utóbbinak titkárát Selmeczre indították. Whitworth és Bruyninx ugyan más mintát akarának készíteni, de Seilern makacsul ragaszkodott a magáéhoz. Végre, sok sürgetésre megígéré, hogy oct. 5-kén társával, Koháryval együtt el fog indulni Bruyninx-al (Stepney lord még nem érkezvén vissza Marleborough hgtól) Pozsonyba, s az új menetlevél érkezését ott várandják be. El is indulának; hanem Seilern indulása előtt meglátogatván Kollonics bíborost s kedves testvéreit a jezsuitákat, biztosította őket: legyenek nyugodtak, mert ő semmi olyasba bele nem fog egyezni, a mi a r. kath. vallásnak hátrányára vagy terjeszkedésének akadályára válna Magyarországon. Whitworth előtt pedig úgy beszélt küldetéséről, mintha ő bűnösöknek kegyelmet osztogatni, nem pedig oly férfiakkal alkudozni menne, a kiknek joguk van országuk szabadsága biztosítását s tisztességes bánásmódot kívánni. Az angol követ ugyan kérte, intette őt, de nem fogott rajta. S miután több cs. minister is hasonló szellemtől vala áthatva: Bruyninx nem sok reményt táplálva a sikerhez, szomorúan indult el.¹⁾

Ily nehezen s ily rossz előjelek közt kezdődött meg a selmeczi békeértekezleteknek már a nyitánya is. De nemcsak császári: magyar részről is mutatkoznak bizalmatlanság jelei; voltak ugyanis — és pedig számosan — a kik a közjogi fogalmak rendjét összezavarva, nem helyeslék, hogy a tárgyalásokat a fejedelemtől kinevezett négy békebiztos vezesse: illőbbnek tartván egy szabad nemzethez, hogy magok az összehivandó országrendek, a törvényhatóságok képviselői tárgyalnának. A főbbek egyike, a ki ezt a nézetet vallá, a nagyravágyó, nyughatatlan szellemű gr. Forgách Simon vala, kit az irigység bántott, hogy ő — a Bercsényinél fényesebb származású s gazdagabb főúr — a négyes bizottságból kimaradt, (a mi őt különösen I. József

¹⁾ I. mindezekről bővebben a Stepneyt távollétében Bécsben helyettesítő Whitworth britt másodkövet jelentéseit kormányához 1704. oct. 4, 6. s 8-káról. Archiv. Rákóczi. II. o. I. k. 463—488., továbbá 496. II.

király titkos megbízása szempontjából bánthatta). Nem is tartóztathatá magát, hogy Bercsényihez írott octóber 6-iki levelében a saját és mások elégtelenségét ki ne fejezze. Hanem megkapta a maga válaszát; 11-kén felelt neki Selmeczről a fővezér, mint »*Kedves Öcsésé*«-nek, sajnálván, hogy Kassa alá menetele előtt személyesen nem találkozhatott vele.

»Egyébaránt, — folytatja — ha szólhattam volna Kglmeddel: úgy hiszem, más opiniót igazított volna Kglmed mások szívében is az tracrúrul, és »*de nobis sine nobis*« nem argumentálna. Mert Kglmed oly magyarnak tartson, hogy — hitemre! — »*nobis*«-nál többre magamat nem tartom, s azt a szabadságot szeretem keresni s kercesem szeretni, mely *nobis, nobiscum prosit*. De formalitate tractatus fundamentalis még bizony senki nem is álmadozik, hanem az *simpliciter csak de armistitij tractatu lesz — ha lesz*. Et quia armistitij simpliciter sumendi ratio est pure militaris: senki méltán nem praetendálhatja nemes uraimék közül panaszát, mert armorum sola ratio quietis, vel progressus agitur; annak pedig legnagyobb oka, ha lesz, a lesz, hogy ugyanis quiete érthessük meg hazánkfiat egymást, — tandem scimus sperare, vel desperate bellare. Azt egyébaránt senki józan észszel nem assimilálhatja, hogy hajdani »*sine nobis de nobis*« panaszunk újulna most; mert, ha az Méltóságos Fejedelem, én s az több mellém rendelt deputatus uraimék kivetkeztünk volna magyarságunkból s mint hazánk veszedelmét kereső nem hazafiai tractálnánk más idegenekkel: *akkor lehetne ez a similitudo, hogy nem magyar némettel tractál az magyarról*. De valamely okból ennyire meghitte az magyar haza magyarságunkat, hogy az általunk felfogott ügyét nemzetünknek kiki magáénak ösmerte s megegyeztette akaratját, szívét-lelkét eddig is de ipso sine ipso kezdetett fegyverkezésünkkel: micsoda okkal mondhatja valaki, »*sine nobis*« lenni, az mi általunk esik? Édes Öcsém-Uram, jól tudom én azt, hogy Magyarország nem gombostű, — nem rejt el egy országot az házi szemét; nem lehet azt úgy elveszteni, hogy még az hányt szem is ne lássa. Elhittem, hallott Kglmed kelletlen értelmű beszédeket ezen tracta iránt; féreg-ette, éretlenül lehulló gyümölcsre is van az jótermő fának, — az nyughatatlan elmének is futtatás nyugodalma. Mint az magavető lónak, tulajdona az szem-fül embernek: *olyat is kíván tudni, kit nem tud tudni*, — az mint megtetszik Kglmed írása szerint, hogy sokan csudálják azt, az mi nem csuda. Igazán,

az bécsi bolondként mondhatná ember: Schau! schau! schau!... Öszvefut az város: Was ist? — Nix!... *Mért végeznek oly tilkon Sclmeezen az urak? mit? ... Semmit! (Így lön!) Nem illyen dob-szóval szokták az hazát árulni.* Nem lesz ez, hiszem Istent, senkinek kárára. Igen jól s méltán írja Kglmed, hogy az Méltóságos Fejedelemben megnyugodt Kglmed, — meg is nyughatik minden; s kérem is: el is hitesse Kglmed mind magával s mind mással, hogy mind Kglmed s mind más s mind mindnyájunk híre nélkül nem lesz az, kit országunk és szabadságunkat illető végezésnek mondhatni.«¹⁾

Ezen, ép oly igazságokkal telt, mint szellemes és buzgó hazafi-lélekből fakadt levél alkalmasint jobb gondolatokra téríté Forgáchot s aggodalmas társait.

Széchenyi érseknek — és talán Bercsényinek is — Hamel-Bruyninx előterjesztéseire sikerült reábírní Rákóczit, hogy új salvus conductust állíttasson ki Seilern-Koháryék számára; a nagylelkű s szerény fejedelem (ki erdélyi fejedelmi czímét még a nélkül sem használta hivatalosan, nehogy a küszöbön álló alkudozások folyamát akadályozza,) az új menetlevél szövegében mellőzött mindent, a mit csak becsülettel mellőzhetett; s az egyszerűen csak »F. Rákóczi m. p.« aláírással megerősített iratot az érsek a mindennemű magyarázó utasításokkal megbízott Okolicsányi Pál által sietve küldötte el Pozsonyba, a ki is oct. 9-kén érkezett meg ide. Okolicsányi aztán igyekezett megértetni Seilernnel, hogy nem csupán Rákóczi, hanem a magyar főurak és egyházi fejedelmek is egyáltalán használják nyilvános okirataikban a »*Dei Gratia*« szólamot; a »*Princeps*« címet pedig Rákóczi semmiképen el nem hagyhatja: mert ezzel az idegen bíróság hozta ítéletet érvényesnek ismerné el, mit a tőle józanul követelni nem lehet. Lám, a leginkább kifogásolt tételket törölte, s még a helyett is: »*Officilibus ... sub fidelitate nostra*,« — ámbár ez a hűségére esküt tett saját hadi tiszteinek szól, — mégis azt téteté: »*sub potestate nostra*,« stb. A mi végre a »*munkácsi és makoviczai herczeg*« címet illeti: ezen hatalmas uradal-

¹⁾ A nagyérdekű levél másolata, Bercsényitől Rákóczinak megküldve, az Archiv. Rákócz. IV. köt. 162—163. l.

mak, melyeknek birtokával rég idők óta a hercegi cím jár, csakugyan az ő örökölt és tényleges tulajdonai; s ha ősei e címek használatát elhanyagolták is: egyik-másik — pl. Rákóczi Zsigmond herceg — folyton használta, és neki kétségtelen joga van e címekkel élni. Bruyninx pedig hozzátevő: Elvégre is, e menetlevelek tulajdonképen nem önekik, hanem Rákóczi híveinek, katonáinak szólanak, — nem kell tehát az ilyeneken scrupulizálni. Mind hasztalan; a kákán esomót kereső cs. minister nem volt capacitálható; egyre hánykolódott, protestált, hogy ő a császár méltóságát szíven viseli, stb. Okolicsányi azonban fel vala hatalmazva kijelenteni, hogy ez a véghatár, a meddig Rákóczi reábirható volt elmenni, — többet engedni férfiúi becsülete tiltaná; inkább bomoljon széjjel minden! Bruyninx viszont erőlyesen kinyilatkoztatá maga és az angol követ nevében, hogy, ha az alkudozások Seilernnek e kicsínyeskedő konoksága miatt abban maradnak: ők az ebből eredendő összes káraiért s hátrányaiért szövetségesüknek a császárnak, — egyedül a minister urat fogják bevádolni. E fenyegetésre Seilern elvégre késznek nyilatkozott az indulásra, de csak oly föltétel alatt: adja ki neki a hollandi követ írásban, hogy ő csak a közbenjáró hatalmak határozott kívánatára indult útnak ezen menetlevéllel. Bruyninx kiadá neki a kért bizonyítványt, s az elindulást Pozsonyból — Stepney érkezésére várván, — oct. 13-ikára tűzték ki, — a miről az udvart, a britt követiséget, Lamberget, Széchenyit, Beresényit, valamint a kíséret kirendelése végett a Bazinban parancsnokló Sennyey István tábornokot is futárokkal tudósították.¹⁾

Mind Hamel-Bruyninx, mind Seilern és Koháry számos segédszemélyzettel menének, — egész karaván volt. 13-kán kiindulván Pozsonyból, félmértöldnyire a várostól a b. Sennyeytől kirendelt magyar tisztek, kísérő biztosok és 200 farkaskaczagányos ezifra kurucz huszár várt rájuk, a kik nagy pompával elkísérék őket Semptére, hol megháltak. Itt s Léván más-más 200 huszár váltotta föl az előbbieket; kényelmükről a hosszú útban bőven gondos-

¹⁾ *Whitworth jelentése* oct. 11-kéről, Harleyhez. Id. h. 488—491. l.

kodva volt mindenütt, — de a késő őszi idő miatt felbomlott sáros útakon lassan haladhatván, csak 17-ikén érkezhettek Selmeczbányára. Bercsényi — úgy a saját méltóságuk tekintetéből, mint az általa nagyrabecsült holland követ kedvéért — intézkedett, hogy bemenetelők az ünnepien fölékesített, regényes fekvésű főbányavárosba valóságos díszbevonulás legyen. A grófnak mind a három hatlovas, parádés, fullajtáros hintaja Selmeczre lévén akkor rendelve: a három követ elé félmértföldnyire kiküldé mindahármat, külön-külön elfogadó biztossal mindegyik elé, a kik velök egyenként a díszhintókba beüljenek. Bruyninx fogadó biztosa a neki már Semptéről kedves emlékü Királyfalvi Gerhárt György udvari tanácsos, Seilerné a bányavárosok parancsnoka, Szandai Sréter János ezredes vala; Koháryét nem tudjuk, de ha Bercsényi csak egy kissé malitiosus akart volna lenni a vén labamez úr iránt: úgy bizonyára Réthey Ferenczet vagy Korponay Jánost — Koháry volt szécsényi, illetőleg esztrági kapitányát — küldi vala fogadására. Egyébiránt a díszlovasságtól kísért, hosszú sorban vonuló hintó és »land-kocsi«-vonatot körülhordozák a város alatt, a látványosság kedvéért, mialatt az ó-várban ugyancsak dörögtek a mozsarak. Bercsényi — ki Vihnyéről érkezteben maga is szentantúja volt a jelenetnek, — így tudósítja arról hamarjában Rákóczit:

»Szántén reáérkezém az *Einzugra*; böcsületesen vontatták az landkocsisok őket, külön maga szekerekben *aufgepackt*. Beneventáltattam mindgyárt az szállásokra érkezésekkor őket. Mivel megkerülték az várost: megmustrálták előttem magokat. Azt mondta Seilern: Jobb lett volna Beszterczén, az hol Bocskayval s Bethlennel volt az tracta! — 1) Sréternek mondta. Nagy complementummal küldött hozzám az hollandus, hogy csak megnyugszik, s mindgyárt elgyün. Majd confidenter megüzenem: Ha nem tartaná ízvesztésnek, magam mennék előbb *hozzá*, mint *Seilernhez*. Meglátom, mit ad válaszul?»

1) Ez a kedvező indiciumra való czélzás, hiú udvariasság, *cap-tatio benevolentiae*, jóakarát-fitogtatás, mézes madzag kívánt tán lenni.

Bercsényi e levelében Seilern üdvözlőküldéséről hallgat, ámbár az utolsó mondat rejtett csipőssége sejteni engedi a tapintatlanságot, melyet irányában Leopold dölyfös ministere tüstént megérkezte után elkövetett, mint más forrásból megtudjuk, s a melylyel a hangulatot eleve elrontotta. Seilern ugyanis azonnal, még 17-kén kiküldötte Okolicsányit Vihnyére, a fejedelmet a cs. békebiztosság nevében üdvözölni,¹⁾ a mi rendén volt; Bercsényihez pedig, szintén még az nap, a titkárát küldé el, a fővezér »beneventatióját« megköszönni és őt nevében viszontüdvözölni, hanem olymódon, hogy mindjárt e viszontüdvözet czudar sértést foglalt magában: a mennyiben Seilern, a míg magamagát titkára mondókájában excellentiáztatá, addig viszont Bercsényitől e címet. — a mit neki cs. minister- és biztostársa Lamberg már megadott, Széchenyi s az angol-hollandi közbenjárók pedig eleitől fogva e címet használták — bántólag megtagadá, szólván a titkár ilyenformán: »B. Seilern minister úr ő *Excellentiája* nevében és megbízásából van szerencsém a *Méltóságos* Gróf Úrnál megjelenni,« stb.²⁾

¹⁾ »On the 17-th Baron Seiler dispatched Occolucsanì to the Prince with a compliment in the name of the Imperial Commission.« *Bruyningx* levele Selmeczről oct. 21-kéről; Whitworth oct. 25-iki követjelentésében közölve. (Id. h. 504. l.)

²⁾ »I shall only mention one point more, — írja *lord Stepney* kormányának, Selmeczről 1704. nov. 3-kán küldött jelentésében, *Seilern* sértő modorát kárhoztatva, — and that is his way of using *Count Bercseni, General in chief over the Malcontents and the first person in the Confederacy immediately after Prince Rakoczi*. This Count is known at Vienna and everywhere to have much of the sin of Angels in his composition, and particularly in his present elevation he expected some more than ordinary regard might have been shown him. At this time he affects to do the honours of the Town of Schemnitz and is nominated by Prince Rakoczi as the first of the 4 deputys appointed to treat with a like number of Imperialists. Upon these accounts Baron Seilern was obliged to give him notice of his arrival here, *which was done in a very offensive manner*, the Secretary having styled Baron Seilern *Excellentissimum*, and the General only *Illustrissimum*, and took occasion to repeat these words very often and distinctly, to the great indignation of the numerous attendants. This rub in the first step, immediately made all intercourse impracticable between Baron Seilern and Count Bercseni, and

A büszke gróf Bercsényi Miklós nem az az ember volt, a ki ily kisebbítést egy jött-ment osztrák bárócskától, még hogyha minister is, eltűnjön; s könnyű elképzelni, hogy — habár bosszankodását elfojtotta, — a titkár mily fanyar és rideg választ nyert tőle. Egyébiránt Seilern nemcsak Bercsényit: a kalocsai érseket is épen úgy megsértette, nevezetesen azzal, hogy már Bécsben, a bizottság meghatalmazó-levelében, az érseknek mint régibb békebiztosnak s egyházi méltóságnak köztük legelső rangja becsméréssel, *a maga nevét iratta első helyre*, s úgy utána Széchenyiét, Lambergét és végül Koháryét, ekkép magát a bizottság vezetőjéül tolva föl. És Selmeczen is, midőn meghatalmazó-irataikat a közbenjárókhoz kísérő-levelé mellett átküldték: e levelet is először Seilern írta alá, s csak azután nyújtá oda a tollat az érseknek, a ki ezen eljárást tőle nem kevésbé vette rossz néven. Sőt Seilern Széchenyiét czímében is, csak úgy, mint Bercsényit, folyton kisebbítette: nem szólítván az érseket, az országszerte dívó szokás szerint »*Cel-sissimus Princeps*«-nek, hanem csak »*Excellentia Reverendissimá*«-nak.¹⁾

A Seilern Bercsényi ellen elkövetett sértésének súlyát még fokozá, hogy az nyilvános fogadtatáson, sokaknak, a magyarok legfőbbjeinek jelenlétében és többször szántsándékkal ismételve történt: a titkár urát mindenkor »*excellentiázván*«, a magyar országos rendek szövetségének Rákóczi fejedelem után legelső személyét, összes hadaik fővezérét pedig célzatosan mindenkor csak »*méltóságos*« (»*illustrissimus*«) czímmel illetvén. E fölött a jelen volt magyarok nagyon megbotránkoztak, mivel saját megvettetésöket látták é szándékos kisebbítésben. A mint is ez a kihívó, fennhéjázó modor, Bercsényit és a magyar békebizottság többi tagjait feszült helyzetbe hozá Seilernnel s a császári bizottsággal. A magyar és császári

consequently between the Imperial Commission and Prince Rakoczi's Deputation. Whereas Count Bercseni has frequently assured Mr. Bruyninx and me, that he was prepared to live in perfect friendship and intelligence with Baron Seilern, as he has done with Count Lamberg, who begun with more candour and moderation.« (Id. h. 522—523. l.)

¹⁾ *Stepney*, jelentésében, u. o.

bizottság elnökei közt áthidalhatlan ür támadt; pedig Bercsényi — mint Bruyninx s utóbb Stepney előtt ismételtlen említé, — megelőzőleg el volt tökéelve épen oly udvarias-ságot, barátságot tanúsítani Seilern, valamint már Lamberg iránt, — a ki Stepney szerint is sokkal több tapintattal járt el amannál.¹⁾

E kellemetlen incidenst leszámítva, octóber 17-ike s a két következő nap a kölcsönös előzékenység jeleivel. látogatások- és viszontlátogatásokkal, díszlakomák adásával stb. telt el. Hamel-Bruyninx az első látogatást Bercsényi gróftól, azután Szirmay bárótól, a kalocsai érsektől és Lamberg gróftól kapta, mint írja. Általában, a magyarok őt tüntették ki legjobban és Stepneyt, midőn megérkezett, ekként iparkodván kifejezni kiváló nagyrabecsülésiüket, elismerésüket a közvetítő külhatalmak iránt. Mesés s az idegeneket különösen meglepő fény volt, a mit tiszteletökre Bercsényi gróf és hitvese kifejtett. Rákóczi Emlékirataiban olvassuk :

»Meggyezénk gr. Bercsényivel, hogy a tárgyalásokat bizonyos méltósággal vezetendjük be s kísérendjük, hogy annál inkább imponáljunk a közbenjáró külállamok követeinek. A pompa s fényűzés igen kedvére vala e főúrnak és még jobban nejének. Ezen főrangú úrnő ugyanis nagyon érezte magas származását, az ország egyik legelőkelőbb s legrégebb családjából eredvén; úgy szintén ama magas rangot sem felejté, a melyben előbbi kétszeri házassága idejében állott, első férje, t. i. gr. Erdődy, horvát bán, s a második, gr. Draskovich, országbírája lévén. A magyarok, kik ekkor a közügyek külső formásaiban járatlanok valának, nem fogták fel, hogy Bercsényi állása (mint a békebizottság elnökéé) *képeiseleti* és szorosan összefügg a nemzetnek méltóságával. Azt hívék, hogy a gróf kifejtett fényűzése, — ámbár az, a más országokban ily alkalmakkor gyakoroltatni szokottnál jóval csekélyebb vala (??) ²⁾, — árnyékot vet énreám, a ki akkor udvaromnak csak egy kis részével tartózkodám a szükszállású Vihnyén. S mennél inkább igyekeztem őket meggyőzni, hogy ez így van rendén, s mennél inkább helyeslém Bercsényi eljárását: ők annál

¹⁾ Ugyanaz, ugyanott.

²⁾ Lord Stepney, — a ki a külföldi udvarokat csak eléggé ismeri vala, — alább idézendő követjelentésében az ellenkezőt állítja.

jobban elhitették magokkal, hogy én nem veszem észre e körülményből: *mekkora fölényt vívott ki magának fölöttem a gróf!* Sőt, midőn felpanaszlá, hogy erdélyi fejedelemmé választatásomat tanácsának kikérése nélkül fogadám el, azt gondolták: *irigységből panaszkodik, hogy ezt a trónt nem ő nyerte el.*¹⁾

A mi az épen itt szóban forgó tartományt illeti, megemlítjük, hogy h. Seilern, midőn oct. 17-kén Okolicsányit Rákóczi üdvözlétére Vihnyére kiküldé: gr. Rabutin tábornagnak és az erdélyi kormánysháznak szóló s a fegyvernyugvást elrendelő néhány es. kéziratot is nyújtatott át a fejedelemnek általa, kérvén ez utóbbit azoknak kézhezjuttatására s a fegyverszünetnek Erdélyben részéről is elrendelésére. Rákóczi azonban a leveleket nem vette át s a kérést megtagadta, ezt azzal indokolván, hogy Erdély, a részéről Gyöngyösön előterjesztett s a cs. udvar által elfogadott pontozatokban benn nem foglaltatik; különben is, mire e rendeletek oda eljutnának és kihirdettetnének: a fegyverszünet ideje kitelik, ő pedig az erdélyi rendek beleegyezése nélkül reájok nézve kötelező fegyvernyugvást nem köthet; hanem igenis, igyekezik módot találni, hogy a majd létesítendő általános fegyvernyugvásba (General Armistice) e tartomány is befoglalható legyen.²⁾ A minthogy a négyes bizottságba is ezért rendelt egy erdélyi tagot.

Hamel-Bruyninx a fejedelemnél magát bemutatandó s vele személyesen értekezendő, 20-ikán kiutazott Vihnyére, a hová Bercsényi is elkíséré őt. A fürdőhelytől félóránnyira a hollandi követet a fejedelemnek két díszhintájával Vay Ádám udv. marsal. Ottlők György főudvarmester s nagyszámú fényes udvari nép, nemesség és testőr-katonaság várta és kísérte be nagy pompával Vihnyére. Itt Rákóczi a fürdő-kastély épületében fogadá őt, oly kitüntetésekkel, a mint csak nagy koronás fők követeit szokták tisztelni, s vendégszeretetének, lekötelező nyájasságának minden jelével

¹⁾ R. *Emlékiratai*, V-ik kiad. 109—110. l. — Ez az utóbbi hiedelem Bercsényi titkos irigyeinél, nyilván *gr. Pekrynek* az udvarnál idevonatkozólag elhintett pletykájából keletkezett.

²⁾ *Whitworth* tudósítása kormányához, 1704. oct. 25-kéről. Id. h. 504. l.

elhalmozván, éjtszakára is ott marasztá. A kölcsönös üdvözlések kicserélése után sokat beszélgettek a közügyekről, Bercsényi gróf jelenlétében. Bruyninx felhívá a fejedelmet, hogy az angol-hollandi mediatiót ünnepélyesen is fogadja el (»a solemm acceptation of their good offices«), hogy annál hatékonyabban működhessenek. Mire Rákóczi válaszolá, hogy igenis, ő örömmel és hálával elfogadja az angol királynő ő Felsége s az egyesült belga-hollandi rendek közbenjárását egy általános, hosszabb tartamú fegyvernugvás kieszközlése tárgyában; ez mint katonai ügy, egészen tőle függ. A fegyvernugvás alatt azután lehető lesz majd a békekötésre nézve alkudozni, — de ez neki magának hatalmában nem áll, hanem az ország rendeit illeti, a kiket e végből gyűlésre fogna összehívni a fegyvernugvás ideje közben. A rendek joga az ország ügyeiről, békéről, háborúról végezni. A maga nézetét egyébiránt ő nem titkolja, a mely szerint valószínűleg ez az utolsó alkalom a nemzetnek szabadsága kivívására; s részéről jobbnak tartaná a csatatéren, karddal kezében dicsőséggel elvérzeni, mintsem nyakát önként hajtania a szolgaság jármába. Mert sok keserű tapasztalatból tudva tudják immár, hogy a magyar nemzetet az austriai ház zsarnoki túlkapásai ellen semmi ünnepélyes ígéret, semmiféle szerződés nem fogja biztosítani. A fejedelem ezeket — sőt még más erősb kifejezéseket is, melyeket az író elhallgat, — oly benső érzéssel, annyi hévvel és elkeseredéssel mondotta, hogy Bruyninxnak e hangulat nem sok reményt nyújtott a békekötés elérhetésére; s 21-kén visszamene Selmeczbányára,¹⁾ a hová őt másnap *Bercsényi* is követte; a ki is a látogatására sietett hollandival még az nap érkekezvén a tárgyalások miként leendő megkezdéséről, Bruyninx relatióját — Selmeczről Rákóczihoz oct. 22. éjjfélfkor írt levelében, — mintegy folytatja:

»Megérkezésem után nemsokára jöve hozzám az hollandus; jelenté, hogy örömet tudná már, — hozzá akarván fogni, — az

¹⁾ *Whitworth* jelentése, Bécsből oct. 25. Harley ministerhez. U. o. 504—505. l. Bruyninxnak feltűnt a sok *franciaia tiszti*, kiket Vihnyén Rákóczi udvarában s szolgálatában látott.

plenipotentiákat miként váltsuk fel? (cseréljük ki); avvagy csak *neki* (mint mediatornak) mutassuk. De talám — úgymond — csak *in fine tractatus* nézhetjük össze! ¹⁾ Kire *in abstracto* feleltem, hogy minek a ceremonia? Mert már a mediator autoritásában fog állani (meg-)erősítése; hanem, jelentém: az (magyar) deputatusokkal beszéllek holnap; de, tudom, maga (Bruyninx) plenipotentiáját de *concensu principiorum suorum in mediatione*, fogják kívánni tudni. Csak kiránta egy nagy pergaminát, s nyújtá kezemben. Szörnyen nézett szemembe, hogy olvastam; tett *praeambulum*ot, hogy reményli, jobban van föltéve az elsőnél!.. Igaz is, s van is oly terminus az ki *de procuranda perpetua securitate pactorum* szól. Kire reflectálva monda: abból meglátom, már is több az *simplex mediaciónál*; de, — tette hozzá — *már is van bizonyosan resolutiója principalissitúl s úgy Angliátúl is, hogy az garantiára is reá mennek.* — Úgy végzettem, holnap azt (meghatalmazó-levelét) embere által előnkben (a békebiztosság elé) küldi és collationáltatván, párját mind maga s mind az mi emberünk collationálja subscriptionkkal, s még Seilernnel is talám subscribáltathatja. Mert, hogy magátúl az originalist nálunk hagyja, nem látom illendőnek. — Kassának capitulatióját igen tudakozta, de megmondám: késő kérdés! Kívánta: küldhessék magok embereit oda; megmondám: Ante conclusionem (generalis) armistitii non potem, s késő is. Kért, küldjem meg párban az capitulatiót; megmondtam: Ngodnál van. Hiszen — úgymond, — úgy is megtudják; hadd mutathassa meg, hogy nem sub suspensione armorum kezdtük! Azért, ha Ngodnak úgy tetszik, méltóztatnék kezemhez küldeni, — hadd látná. Kívánta azt is, írjam meg Ngodnak: Igen akarnának Veterani urammal szólni! Megmondtam: Maga nem kívánta én hallatomra, s úgy hiszem, el is ment, mert mindjárt el akart ebéd után (Vihnyéről) menni. De ugyan csak impatiens volt, hogy írjak Ngodnak: hadd gyünne be Veterani! — Kalocsai érsek uramnál is voltam; igen sajnálja — látom — hátravetetését.²⁾ Sajnálja Szirmay is, hogy nincs az (diplomában megnevezett) commissáriusok között, csak négy, ú. m.

¹⁾ A becsületes hollandi ugyanis Seilern akadémikuskodásaiból következtetve, attól tartott, hogy most már meg a meghatalmazó levelek fogalmazata ellen fog kifogásokat emelni, s még e miatt fölbomlanak a dolgok.

²⁾ T. i. Seilernnel szemben.

Seilern, az érsek, Lamberg, Koháry. Schulmeisternek mondja az érsek Seilernt. Kérdém: Mit mondott az hollandus (mióta Vihnyéről visszajött), mint contentus Ngoddal? Mondá: *Jól!* . . . De, — sub rosa mondta érsek, — sajnálja az hollandus, hogy Ngod pro mediatione formali tractatus még nem declarálta (magát;) kit excusált ugyan az érsek nemzetünk szokásával, — de csak mondta azt az hollandus, hogy nem látta Ngodnak sincera szándékát az tractához, s csudálja ilyen circumstantiákban (höchstetti csatavesztés, Landau ostroma), ily kevés hajlandóságát Ngodnak az békességhez. Elitélem magam is: miből mondja, — Ngod jobban értheti. Remediálok ha lehet, s belé kell beszéllenem nagyobb reménységét az mediatorsága elfogadásának, — mert különben elbocsátani üresen nem jó volna. Kívánságit (a cs. bizottságnak) nem láttam még, de úgy értem: az Nyitraig kívánják (az országot), s az mint írák, és hogy az vármegyék adjanak élelmet, erga futuram — nunquam! — exolutionem az quarnizonokban.«¹⁾

Másnap, oct. 23-kán, Beresényi fényes ebédet adott a hollandi követ tiszteletére, a kivel neje is vele volt. Jellemző azonban a grófnak bornemizsaságára, hogy — ámbár nagy terjedelmű tokaji, tarczali szőleit a múlt ősszel már maga szüretelhette le, — nem találkozott körülötte finom bor. úgy, hogy ilyenért Vihnyére, a fejedelem főkamarázához kelle küldenie, a mint utóiratában olvasuk: »Pinczetokot küldtem Kőrössyre, mert semmi jó borom nincs, — az követ nálam lesz pedig ebéden; nem tudom, micsoda kedvet találok még *asszonyomnál!*«²⁾

Hamel-Bruyninx, mint közbenjáró, a meghatalmazóleveleket 23-kán mindkét bizottságtól átvévén, megvizsgálá, s a nélkül, hogy egyik félnek a másikéit bemutatta volna, hogy a susceptibilitások ekképen elkerültessenek, egyszerűen kijelenté: a megbízó iratok teljes rendben vannak, így tehát a tárgyalások megkezdhetők. S fölszólítá a cs. biztosokat előterjesztéseik megtételére. B. Seilern felmutatá

¹⁾ Archiv. Rákócz. I. o. IV. k. 169—170. l.

²⁾ Hogy a daliás magyar főúr utóbb igenis nagy »kedvet talált« a szép s csapodár hollandi dámánál, (oly nagy kegyet, a melynek férjem-uram, ha megtudja, nem igen örült volna!) azt Rákóczinak egy titkosjegyű bizalmas levele adja értésünkre. (L. u. o. 763. l.)

a bécsi udvar utasítását, melyet *előbb* az érsek nem látott, és csak elámula tartalmán. Ez ugyanis merőben ellenkezett Lipót királynak aug. 28-iki föltételeivel és Rákóczinak ezekre adott sept. 2-iki válaszával, melyet — Stepney szerint, a ki azt Landau alatt Savoyai Eugen herczegnek bemutatván, ez is, a többi cs. tbkok is elfogadhatónak tartották, — s a melynek alapján a most fennálló ideiglenes fegyverszünet létrejött. Nevezetesen akkor a hadi állapotokra nézve a *statusquo* fogadtatott el mindkét részről: a legújabb cs. előterjesztésben pedig teljesíthetlen föltételek követeltettek. Az érsek — mint a ki a korábbi egyezkedést mindkét részről kieszközölte — ebben a saját reputációját látván megsértve és eleve meg lévén győződve, hogy mivel a magyaroktól *lehetetlent* kívánnak, azt ők elfogadni nem fogják, és így kikerülhetetlen a szakadás: hazafias lelke egész hevével szólalt föl ezen eljárás ellen, s az aug. 28—sept. 2-iki alapra visszatérést követelte. Azonban Seilern minister, a ki Stepneynek később Bécsben szerzett biztos értesülései szerint ezen új utasításokat két jezsuita segélyével maga fogalmazás a többi cs. miniszterekkel nem közlé,¹⁾ nem volt ezekhez kötve, hanem szabad kézzel bocsáttatott el: mégis rossz-akaratú makacssággal kinyilatkoztatá, hogy ő ezektől el nem térhet, a régibb megállapodások a bizottságot nem kötelezik, elévültek; s Lamberg és Koháry vele szavazván, oct. 24-kén ezen új föltételeket adták által Bruyninxnak, ki azokat hüledezve a magyar bizottság elé terjeszté.

Ezekben a császári biztosok, a békealkudozásokra szolgáló s esetleg meghosszabbítható három havi általános fegyvernugvást ajánlottak, csak hogy a következő — itt csupán főbb pontjaiban érintett — föltételek alatt: A dunántúli tartomány, a melyet Heister időközben úgy is elfoglalt, egészen a császáriak birtokában marad; a fölkelők az austriai s morvai határoktól vonják vissza csapataikat egész az Ipoly vizéig, (ekként, természetesen, elfoglalt váraikat kiürítvén s a bányavárosokat is átengedvén); a Tisza-Duna, valamint

¹⁾ L. Stepney 1705. január 24-iki követjelentését, Archiv. Rákócz. II. oszt. II. köt. 2—3. l.

a Körös-Maros közéről hasonlókép vonúljanak ki, ideértve Pest és Csongrád megyék területét; továbbá Eger, Szendrő, Kassa, Eperjes, Szathmár és Nagy-Várad várak körül is 3—3 mfdnyi területről elszállani tartoznak. (Megjegyzendő, hogy e várak közül a három első már meghódolt, s a két következő capitulatio alatt volt.) Erdélyre nézve hasonszerű föltételek követeltettek.

Bercsényi és a magyar bizottság többi tagjai e képtelen kívánatok hallattára, — melyekből meggyőződhetek, hogy a bécsi udvarnak a kiegyezésre egy csepp komoly szándéka sincs, — felháborodának, elannyira, hogy kijelenték Bruyninxnak: ily pontokat ők tárgyalás alá nem vehetnek, de még csak válaszra sem méltatnak.

A szétbomlás örvénye megnyílt; Seilernnek kezdettől fogva kihívó, sértő föllépése megtermette gyümölcseit. Fenekestől kezdett fölfordulni minden. Gr. Lamberg, úgy látszik, valami közvetítő kísérlet tételén törte a fejét: felírt az udvarhoz, — levelét vivő lovászmesterével az útban levő Stepney lord Léva táján találkozott. Az angol követ ugyanis, ki Marleborough táborából csak oct. 22-kén érkezett vissza Bécsbe kormányától vett új utasításokkal, hogy a magyarokkal a kiegyezést minden áron mozgítsa elő: a selmeczi tárgyalásokról nem akarván lekésni, másnap már Pozsonyba utazott, b. Sennyeyt értesíté, s miután útrendelő biztost és a szokott lovas kíséretet megkapta, 24-ikén reggelén megindúla Selmeczre, a hová 27-ikén hajtattott vala be. Az ünnepélyes fogadtatás részére is megvolt; gr. Bercsényi fogadó biztosával hatlovas dízhintáját küldé eléje, s bevonulásánál akkora fényt fejtettek ki a magyarok, hogy ez a britt minis-tert bámúlatra ragadta. »Fogadtatásom részleteit, — írja Harley külügyministerhez Selmeczről nov. 3-ikán intézett terjedelmes jelentésében, — mellőzöm; elégséges annyit említenem, hogy a magyarok minden más nemzetnél jobban gyönyörködnek a pompában, ez alkalommal pedig önmagokat följül látszottak múlni, ekként kívánván kifejezni azt a nagy tiszteletet, melyet mindnyájan táplálnak Nagy-Brittánia fölséges királynője iránt.«¹⁾ E nagyszerű tüntetéseket a követ eleinte

¹⁾ »It is sufficient to acquaint you, that the Hungarians

a béke iránti élénk óhajok nyilvánulásának s így kedvező jelnek tekinté; de a Bruyninxtól, Bercsenyi gróftól s másoktól hallottakból csakhamar meggyőződött, hogy ámbár a magyaroknál — különösen a protestánsoknál — a békehajlam őszinte: azonban a császári biztosok, kiváltképen a a minősíthetlen magatartású b. Seilern, a bizottság elnöke, már az ő, Stepney, odaérkezte előtt elkövetett mindent, hogy a kibékülés lehetetlenné váljék. Ő gyűlöletes a nemzet előtt, mint a ryswicki békekötés IV-ik pontjának szerzője; s különben is házsártos, indulatos, veszekedő természetű, önféjű és ellentmondást nem tűrő ember. Mindent s mindenkit kritizál, bosszant, sért, mint Széchenyi érseket és Bercsenyit. Stepney hosszasan és igen elítélőleg szól Seilernről, a kísérlet megghiúsulásának főokául őt állítja, egyenesen kimondván, hogy ha a cs. bizottságnak más, meggondolóbbs és tapintatosabb főnöke lesz vala: egészen más eredményt lehetett volna elérni.

Stepney lord, mint szabad nemzet szabad fia, a magyarok iránt őszinte rokonszenvvel eltelve, jóakarattal fáradozott a kiegyeztetés művén, és hogy az ellentéteket még most is valahogyan kiegyenlítse; azonban Selmezcze érkeztekor már elkeseredett hangulatot és mindent teljesen elrontva talált. Mindjárt megérkeztekor, még mielőtt szállására ment volna, személyes látogatást tőn Bercsenyiné, s ott találá Bruyninxot. A kölesönös üdvözlések s a helyzet megbeszélése után arra kérte a gróft, hogy a néhány nap múlva lejáró fegyverszünetet hosszabbítsa meg legalább. De a máskülönböen őt a legnagyobb udvariassággal kitüntető fővezér hidegen felelte: A császáriak képtelen követelései következtében ez lehetetlen; egyébként nem az ő hatalmában áll; és a fejedelemhez utalá. Mire a lord készségét tudatta Bruyninx-al együtt másnap kirándulni Rákóczihoz Vihnyére, s kéré a gróft: támogassa szándékukat a fejedelemmel, — a mint is Bercsenyi, különös barátsága jeléül, még az nap estve kiutazott Vihnyére. 28-ika reggelén Stepney és a holland követ

delight moore in pageantry, than any other nation, and seemed resolved to exceed themselves on this occasion by the great regard they showed every where to Her Majestys character.« (Id. h. 521. l.)

szintén odaindultak. A fejedelem saját díszhintait, testőrsége s udvarnépe egy részét küldé eleikbe, nagy pompával és maga is minden kitelhető nyájassággal, előzékenységgel fogadá őket, s ez nap is, másnap is fényes ebédeket adott tiszteletökre. Igen sokat tárgyaltak az ügyekről Rákóczival s Bercsényivel, a ki majdnem mindig jelen volt. E helyütt csak rövid kivonatát adjuk a britt minister terjedelmes vázlatának. A fejedelem az angol államférfiúval a Magyarország és Austria közötti jogviszonyt alapvonalaiban megértetni kívánván, e találó példával élt: »Mi magyarok oly viszonyban állunk Austriához, *mint Skócia Angliához*, saját külön alkotmányával, kormányzattal, hadsereggel, kincstárral stb. bírván; ellenben Austria úgy akar velünk bántani, valamint Angolország *Irlanddal*, azaz: mint meghódított tartománnyal; már pedig meg nem hódított még! . . . » Ezt a példát Stepney igen jól megjegyezte magának. Az actualis kérdésre áttérve, a kért fegyverszünet-meghosszabbítást Rákóczi és Bercsényi kerekén megtagadták, indokolván ezt a császári biztosoknak enormis követelése mellett azzal, hogy ők már is sokat veszítének az által, hogy a bécsi udvar békés szándékaiban hittek. Bercsényi 16,000 harczos élén állott a nyugati széleken, s megjelenhetett volna Bécs kapui alatt, kényére pusztítva Morvát, Austriát: mégis, Szirmay kérésére tüstént visszatért. Heister ellenben, a fegyvernyugvás kihirdetése után is, tovább nyomult Dunántúl s irtóztatóan kegyetlenkedett; bevette Siklóst és Simontornyát, ennek parancsnokát karóba húzatva. Ellentállás nélkül hódítja meg egész túl a Dunát, s Földvárig barangolt, azon ürügyöt adván, hogy ő nem kapott az udvartól rendeletet a hadakozás megszüntetésére. Továbbá, Seilern báró oly ember, a kivel alkudozni, tárgyalni nem lehet. Mindenből kitűnik, hogy az udvarnak nincs békülési szándéka; — mi célra tehát a fegyvernyugvás meghosszabbítása, ha a béke létrehozatalára nincs kilátás? Egyébiránt, — mondá Rákóczi, — ő a főbekkel tanácskozni fog másnap reggel, ú. m. 29-kén. Mely tanácskozás eredményeképen a fejedelem a mediatorokkal hivatalosan tudatá a szövetséges magyarok egyhangú határozatát, hogy ők a fegyvernyugvást — a mely

két nap múlva lejár — csak azon esetben hajlandók meghosszabítani, ha a közbenjáró ministerek írásban biztosítják a magyarokat arról, hogy a cs. biztosok az új halasztást valószínűleg a béke létrehozása érdekében használnak föl. Stepney mást nem válaszolhatott, mint azt, hogy ő a császár őszinteségében hisz ugyan: de ministereinek eljárásáról biztosítást nem nyújthat. Ezek azonban talán bővebben kifejtendik véleményüket, ha a fejedelem biztosai a nekik átnyújtott föltételekre mégis valami választ adnának. Rákóczi és Bercsényi erre kimutatták ama föltételek képtelenségét, hangsúlyozván egyúttal, hogy a császáriak már az eddigi fegyvernyugvás által is sokat nyertek: mert Heister ide-oda nyargalódzásaitól kifáradt, harczképtelenné vált lovasságukat kipihentették és új csapatokkal erősítették seregeiket, — ellenben önekik a szünetelés csak kárukra volt. A magyar nemzet nem foghat fegyvert szabadságaiért mindennap: ez már a hetedik szabadságháború, s valószínűleg végső erőfeszítése a nemzetnek. Stepney Thököly és Miksa-Emánuel sorsát említette csillapító, visszarettentő példaként; de a fejedelem s fővezér végső válasza ez vala: Az eredmény Isten kezében van, kiben bíznak, hogy igaz ügyöket el nem hagyja. Ha pedig az Isten büntetni akarja bűneiért a nemzetet: jobb becsületes halált halni karddal kezökben, mint az austriai ház vasigájában görnyedezni. Megköszönték a magyarok nevében az angol s hollandi kormányoknak irántok való jóindulatát, kérvén a mediatorokat, hogy ezen első siker elmaradása miatt ne szűnjenek meg a magyar ügyben fáradozni tovább is. A mediatio iránti tiszteletből egyébiránt a kívánt választ a föltételekre megadandják.

Erre, 29-kén délután Stepney és Bruyninx a fejedelemtől búcsút vévén, Bercsényivel együtt visszatértek Selmecze s a cs. bizottsággal tudatták, hogy a fegyvernyugvás meghosszabbítását többé ne várják. Ráday Pál pedig estvére a választ meghozta, s ezt a közbenjárók 30-ikán általadták Seilernnek. Ezen válasz elutasító volt mindenben, s éles recriminációkat tartalmaz Heister ellen; a cs. föltételekről azt mondja: »Ezeket csak a kétségbeesés fogadtathatná el

velünk, ha t. i. irgalomért esedezni jöttünk volna ide, s nem fegyvernyugvásról tárgyalni.« Széchenyi érsek, — Seilern makacsságán minden igyekezete hajótörést szenvedvén, — bujában belébetegedett; Seilern, Lamberg s Koháry pedig 30-ika estéjén a mediatorokat meglátogatva, kijelentették, hogy ők egyéb előterjesztést az elsőnél nem tehetnek. A magyar békebizottság viszont a sept. 2-iki pontokra kívánt választ. S ámbár a fegyvernyugvás már fel volt mondva: a szakítás odiumát egyik fél sem akará magára venni. A közbenjárók hiába fáradoztak. Végre a cs. biztosok oct. 31-kén kijelentték elutazási szándékukat, s ugyanez nap Rákóczi is elindult Vihnyéről Zsarnócza felé Ipoly-Ságra,¹⁾ hol őt már készen várá tábora, a melylyel Érsek-Újvár vívására volt nyomulandó.

A cs. biztosok megüzenték Bercsényinek, hogy nov. 5-kén akarnának indulni, és pedig egyenest Esztergomnak; kérték tehát: tegyen intézkedést kíséretükről. Ez ú. l. nov. 3-ikán történt; ugyanis Bercsényi e napról tudósítja a fejedelmet ilyképen:

»Úgy látom, Isten akaratja véget vetett munkánknak. Mert tegnapi declaratióm után ma insinuálta Seilern: szerdán el akar menni, igyenesen Esztergomnak, Lamberg és Koháry uraimékkal. Az követek (Stepney és Bruyninx) még el akarnak maradni, és — úgy hallom — valamely magoktól való beszédet akarnak tenni velem, Seilern elmenetele után. Én ugyan megmondottam: nem késhetem. Ha már holnapig még, lovaimnak bé nem érkezésére nézve is, meg nem indulhatok is: holnapután — úgy mint szerdán — én is meg akarok indulnom; mintsem azt (t. i. a mediatorokkal való értekezést) elmúlassam: inkább együtt indulok s megyek velek Léváig. Nem hiszem, ne mesterkedjenek azon, hogy Ngodat az táboron is megkeressék, mivel csak két mérföldnyire mennek el Újvár mellett.

Az rabok (hadi foglyok) iránt ma Lamberg nevével vala nálam Szirmay, hogy etiam pro futuro béveszik (megtartják) a

¹⁾ Rákóczi oct. 31-kén már »Ex Castris nostris ad Ipoly-Ságh positis« tudatja a vármegyékkel a fegyvernyugvás lejártát. Nyilván Selmecezt elkerülendő, ment oda Zsarnócza felé.

cartellát, (hadi foglyok kicserélésére vonatkozó szerződést). Kire nézve bizonyos punctumokat tetettem fel az íránt és vitte azokat Szirmay uram az követekhez; magam is superveniáltam. Üzenének Seilernhez, ki is azt adá válaszul: Az mostani raboknak ilyenformán való szabadulásokról végezhet, — de az jövődökrül nem lehet, — nincsen hatalmában. Minthogy bizonyosnak tartotta az udvar az armistitiumot (??), jövődö rabokról nem gondolkodott. Csak összevonák az vállokat az követek: Ergo etiam haec manet pro Vienna! Énnékem nem hitték, mikor előre megmondám: Nem fogják megeselekedni! Látom, (az angol és hollandi követek) *helyben-hagyják dolgunkat*, és megvallják: reménység nélkül mennek el, mert nem hiszik: valamire vehessék az udvart. Hanem említettek olyat, hogy Nagy-Szombat vagy más város circumscribáltatnék: két mérföldnyire semmi had ne környékezzék, és úgy lehetne sub armis az tracta. Nem detractáltam, hogy megmutassam készségünket. De tudom, abbúl semmi sem lesz; de az szegény semidesperatus érsek Szombatban akarna maradni, talám etiam hac praetextu; mert csak Ngodban vetette reménységét. — Soha nem tudom, kit miként kísértessenek? Nincs több (lovas had a városban), magam serege (testőrző huszárszázada) s Ngod egy karabélyos serege. De úgy kell lenni, az mint lehet.«

Nov. 4-ike a búcsulátogatásokkal telt el; 5-ikén reggel a három cs. biztos elutazott Esztergomba; Széchenyi ott maradt betegen. Stepney és Hamel-Bruyninx pedig ugyane napon az aranytermelést tudni vágyó kíváncsiságból leeresztették magokat a Szent-Háromság-akna mélyébe, melyről Stepney azt írja, hogy a legtöbb aranyat és ezüstöt termő bánya Európában.

E napokban Bercsényit nagy öröm érte: Kassa átadásával kiszabadult kedves fia — kit 1701. tavasza óta nem látott — Selmezcze sietett, atyjának ölelő karjai közé; s az örömkönnnyeket ontó ölelkezés között a szerető apai szív méltán gyönyörködhetett a szellemileg úgy, mint testileg igen szépen kifejtett 15 éves ifjacsában, — a kit derék nevelője, a hű Pottgiesser is elkísért. Nov. 6-ikán azután a gróf együtt utazott el Selmezbányáról nejével, fiával, egész udvarnépével, s az angol és holland ministerekkel Ipoly-

Ságnak Lévára, honnét családját Bajmóc várába küldé, maga pedig a fejedelem táborába, Érsek-Újvárhoz sietett.

Meglátogatták-e e vár alatt a közbenjárók Rákóczit? nem tudjuk; csak annyi ismeretes előttünk, hogy útjokból Mocsonokról nov. 8-kán együttes levelet intézésnek hozzája, melyben irántok tanúsított jóindulatáért, vendégszeretetért hálás köszönetüket s egyúttal abbeli reményüket s óhajtasukat fejezik ki: vajha jövődőben több sikerrel szolgálhatnának a létrehozandó béke ügyében neki és hazájának! ¹⁾ Azután visszaérkezvén Bécsbe, Stepney nov. 12. s 15-kén még két jelentésben számolt be kormányának selmeczi követjárásáról. Ezekben a magyarokról melegen, ügyökről igazságosan, kívánalmaikról méltánylólag szól; elismeri őszinteségöket, s az eredménytelenséget egyenesen a császári biztosoknak, legfőképp Seilern modorának rója föl. Részvéttel ír az érdekes és nagytekintélyű kalocsai érsekről, kit Seilern érzékenyen megsértett s a ki búcsúzásukkor beteg ágyában könnyes szemekkel panaszkodott nekik: minő méltatlanságokat kellett szenvednie Heistertől és más cs. tábornokoktól. A császáriak követelései — folytatja Stepney — oly túlfeszítettek valának, hogy Bruyninx megmondotta Seilernnek: Ha tudta volna, hogy ily szertelen föltételekkel állanak elő, — ő el sem fáradt volna Bécsből Selmeczre. Majd meglepetésüket említi a fölött, hogy midőn a császári székvárosba visszatértek: itt az udvari körökből kiszivárgott azon hír vala elterjedve, hogy a békealkudozások azért hiúsultak meg, mert Rákóczi és Bercsényi személyes érdekeiket érintő nagy előnyöket kívántak; nevezetesen Rákóczi azt, hogy erdélyi fejedelemnek ismerje el a császár s az ellene hozott ítéletet érvénytelennek, semmisnek nyilatkoztassa ki. *Bercsényi pedig azt, hogy a nemzet előtt gyűlöletes Esterházy Pál palatinust mondassák le és őt tegyék nádorrá.* ²⁾ Mindezeket Stepney alaptalan *ráfogásoknak* jelenti ki; mert Bruyninx és ő eleget értekeztek s érintkeztek a fegyverben álló magyarok nevezett két fejével: de soha egyikök sem

¹⁾ Archiv. Rákócz. II. o. I. k. 550. l.

²⁾ L. az id. h. 555. l.

tett efféle vakmerő czélzást, még magánbeszélgetéseik közben sem.¹⁾ Mással sem volt ott ilyesmiről szó. Utána járván tehát e bécsi hírek forrásának: sikerült kitudnia, hogy e mende-mondák a kassai capitulációval ide feljött *gr. Veteránitól eredtek*; a kinek ilyenén fecsegésein a békeellenes es. ministerek, különösen Seilern kapva-kapván, czélzatosan terjeszték azt. De ő és Bruyninx siettek megczáfolni e hazug híreket, s megmondották az igazságot. Azóta mindenki csak Seilernt okozza a törésért, s az egész főváros közvéleménye hangosan nyilatkozik ellene.²⁾

Ekképen lőn a magyar ügynek szószólójává a derék angol lord s becsületes holland kartársa. Harley minister pedig előterjesztvén Stepney jelentéseit a selmeczi alkudozások lefolyásáról uralkodónőjének: Anna királynő nemcsak helyeslé követte eljárását, hanem egyenesen meghagyta neki, a mint Harley írja: »Nem vagyok képes oly melegen előadni a dolgot, mint ő Felsége a királynő a császárnak előterjesztetni kívánja; s azért felhatalmazza Mylordságot: *mondjon meg a császárnak leplezetlenül mindent, a mi oly nagy ügyben, mint a magyarokkal való kibékülés, a császárt megillető illedelem korlátai között megmondható.*« Harley nem kétli, hogy Hollandia követe hasonló utasítást fog kapni.³⁾

¹⁾ »... their two chiefs, Rakoczi and Bereseni, never ventured in their most private discourses with Mr. Bruyninx and me to express themselves in so violent a manner.« (*Stepney* nov. 15-iki jelentésében; 561. l.)

²⁾ *Ugyanott*, 561. l. Ennek daczára, Seilern nem átváltoztatja a rágalmat a selmeczi értekezletekről írott jelentésébe is bevenni, a tárgyalások felbomlásának főokaiúl állítván, hogy »Ragoczius primo loco sibi Principatum Transsylvaniae deponere nequeat, *Berczenius vero Palatinum*, alioquin armati extorquere possint.« Mely állításait a bárónak Stepney megújra, 1705. május 23-iki követjelentésében is megbélyegzetten hamisaknak (*»notoriously false«*) mondja. (L. u. o. II. köt. 91. l.)

³⁾ *Harley* külügyminister, Whitehallból 1704. nov. 21-kén lord Stepney György nagykövethoz. (U. o. I. 585—586. l.)

XXII. FEJEZET.

— *A tetőponton.* —

1704—1705.

A fegyvernyugvás fölbomlásától I. Lipót haláláig.

A fegyvernyugvás tartama alatt az észak-nyugati határszélektől a Vágvonalig a béke-parancsnokságot, központi székhelyéről Bazinból b. Sennyey István altbgy, — kinek tekintélyes, higgadt, okos magatartását a békeközvetítők jelentései is kiemelik, — bölcsen s tapintattal vezeti vala. A csapatokat kirendelt állomásaikon példás rendben s fegyelemben tartá; a cs. vár- és csapatparancsnokokkal a szolgálati ügyekben levelezésben álla, s az itt-ott előfordúlt kisebb kihágásokért tüstént megfelelő elégtételt vett és adott.

A Vágon innen, octóber közepétől fogva Bottyán János tbk. vezényelt, a fejedelem 7—8000 harczost rendelvén alája. Az ő feladata a november elején újból megindulandó hadjárat főczéljának: Érsek-Újvár elfoglalásának előkészítése volt, és pedig úgy künt, mint magában az erősségben, a titkos párthívek között, kiket a tábornok — talán az egy Härtlt kivéve — mind személyesen jól ismert. Ezek valának a kuruczokhoz szító városi polgárság és magyar hajdúság fejei: Bogyó Ferencz városbíró, Nagy István plébános, Balkó János harminczados, Grassalkovics János postamester (Bottyán bizalmas régi pártfogoltja, kit s Balkót e czélra ő nyert meg), Tapolcsányi Tamás udvarbíró és Bakó Péter gyalogsági fővajda. Lévai Szabó Jánossal s még egy pár beavatott hadnagyával, a kiktől a magyar vitézlő rend irányt vőn. A titkos érintkezést Bottyánnal az igen eszes,

ügyes, és sokféle, — nevezetesen jeles jogi képzettséggel is bíró — Grassalkovics s a plébános vezette, a szabadon ki s bejáró sz. ferenczrendű barátok útján, kik jó magyarok valának. A vár őrségét b. Axmann Henrik cs. ezredes alatt 4—500 német gyalog s 300 magyar hajdú képezé, a kellő-számú tüzérkatonasággal. A szabályos hatszögben épült vár, — melynek különálló malomerődjét Bercsényi már a fegyverszünet előtt bevette és lerontatá, — igen erős, hanem ez idő szerint nagyon elhanyagolt állapotban volt. Contrescarpe-jaikban ki nem kövezett vízárkai eliszapolvák, és a törökök ellen még 1685-ben lőtt rés a bástyák közfalain — a fősvény Kollonics érsek mulasztásából — nem vala még rendesen kiépítve, csak hamarosan javítva s védczölöpzettel pótolva. A német őrségből pedig a bajor származású Härtl Ernő Erazmus térparancsnok immár Rákóczinak fölesküdt híve volt. Ezen ember, mint gr. Auersperg Farkas cs. ezredesnek gyalog-ezredebeli Capitain-Lieutenant-ja (a »Leib-Companie« századosa) sokáig Munkács várában fekvén, magyar asszonyt vett feleségül, a ki őt az országban megmaradásra s Rákóczihoz pártolásra bírá. Härtl, személyesen ismervén a régi időkbeli a fejedelmet: Munkács capitulációjakor a szerződés jóváhagyatása végett önnönmagát küldeté el Auersperggel Rákóczihoz, a kinek — mint különben is a császárellenes Miksa-Emánuel választó-fejedelem alattvalója — megjelentvén titkos szándékát, letevé kezébe a hitet, s Rákóczitól biztosítást nyert, hogy törzstiszti rangot és adományban házat s szőlőt fog kapni tőle Tállyán, ha végbeviszi ígéretét. Ez pedig abból állott, hogy a capitulatio után magát hazájába szabadságoltatja, a fejedelemtől kézhez vett levelet Max-Emánuelnek megviszi, választ hoz, s azután századával együtt Érsek-Újvárba vagy Komáromba helyeztetvén magát, az illető erősséget Rákóczi hatalmába igyekezend átjátszani. Bajorországba ugyan — szabadságot nem kapván — nem mehetett el, hanem igenis, mint őrnagy és térparancsnok csakugyan Érsek-Újvárba tétetett 70 muskátérosból álló századával, melyet egészen ő befolyásolt. E várban aztán egyetértésbe lépett a már fönt megnevezettekkel, s esküjéhez képest buzgón folytatta felvállalt művét.

Sept. 7-kén hitre szólott a vár alatt Bercsényi főhadsegédével Szent-Iványi Jánossal, és megjelentett neki mindent. Kötelezte magát, hogy az erősséget két hónap múlva »Urunk hívségébe ejti;« százada és a magyar hajdúság vele tart, s a városiak színe-java is. Megismerteté a vár titkait és gyöngéit; a résre neki gondja lesz, hogy a behatolás ott jó móddal megtörténhessék. Az őrállásokat mint térparancsnok ő rendeli el. A kapuk kulcsainak is egyik példánya az ő őrizete alatt tartatik. Élelmiszer, lőszer ugyan bőven van a várban: de a sok ágyú lövéseitől — Érsek-Újvár bástyaút vagy száz ágyú védte — mitse tartsanak, úgymond, a magyarok; ugyanis az ágyúk el vannak hanyagolva, nem kerekeken, »hanem csak lábakon állnak; attúl ne féljen senki, mert ha jobbra igazítja: balra esik az ágyú. — nem állhat helyben.« Csak szállják körül bátran az erősséget s lövessék, inkább csak a híréért; »s ő ottbenn operálódni fog és talán többet szolgál, mintsem ittkinn,« — megmutatja majd az eredmény.¹⁾ Härtl a fegyvernyugvás alatt kézrekeríté a várerődök rajzát is, melyet a plébános lemásolván, kijuttatták Bottyánhoz, a ki Bercsényinek, ez pedig — Selmeczről írt nov. 3-iki levelével — a már táborba indúlt fejedelemnek küldé meg, figyelmeztetve őt, hogy hívassa ki majd újvári táborába Köröskényi János nyitrai várnagyot, a volt újvári fővajdát, a ki ott ismer minden helyi körülményt. A tervrajz és ennek útmutatásai jó szolgálatoakat teendnek.²⁾

E közben Bottyán tábornok gondosan elrendezett mindent eleve. Már octóber vége felé, tehát még a fegyvernyugvás lejárta előtt, nemcsak hogy az érsek-újvári zárlatot megerősíté és beljebbtolá: de, hogy a vár segítséget ne kaphasson majd, Karvánál hajókkal és ágyúkkal elzáratta a Dunát s Esztergom előtt Párkánynál, Bénynél, úgy Komárom előtt Szent-Péternél, Madarnál, erős figyelő osztályokat állíta fel, nemkülönben a Csallóközben, közvetlenül Komárom városa alá — mintha ezt kívánná ostromolni — tetemesszámú

¹⁾ L. Szent-Iványi jelentését Bercsényihez: *Archiv. Rákócz.* I. o. IV. köt. 125—129. I. V. ö. *Rákóczi Emlékirataival*, 110. I.

²⁾ L. Bercsényi levelét, u. o. 172—173. I.

hadat, gyalogságot helyezett. Összesen 7000 embert állított e pontokra.¹⁾

A fejedelem pedig oct. 31-kén — mint tudjuk — megindúla Vihnyéről az Ipoly-Ságnál reá váró saját táborába, hol a Szeged ostromakor használt (12 és 16 fontos) ágyúk is valának. A francia király új követe Des Alleurs őrgróf, ki september végén érkezett Nándor-Fehérvárra, hozott magával a magyarok számára nagyobb összegű pénzt (Stepney szerint 300,000 tallért), némi fegyvereket, és 25-30 francia tisztet, legtöbbször hadmérnököket és tüzéreket. Maga még, holmi török ügyek miatt, egyelőre Belgrádban és Temesvártt maradt: hanem a tiszteket — *Damoiseaux* mérnök-kari dandárnok és *Bellegarde* marquis alezredes kivételével, a kik még vele maradának s azután Forgách mellé hagyá őket Erdélyben, — előreküldötte Rákóczihoz Vihnyére. Ezek jeles képzettségű, válogatott főhadisztek valának, különösen néhány hadmérnök- és tüzérkari kitűnőség, kiknek a fejedelem valóban nagy hasznukat vevé. A főbbeket ím, megemlíjük: *Le Maire* hadmérnök-kari, *Chassant* gyalogsági dandárnok; *De la Motte* (egykori hadsegéde a nagyhírű *Vauban* maréchalnak) tüzér-, *Bonafous* gyalog-, *Norvall* dragonyos-ezredes; *De Rivière* (hugonotta) hadmérnök- és tüzér-őrnagy majd alezredes, (ez Lengyelországból jött), nagyképzettségű, igen derék tiszt, ki magyarra vált egészen; gr. *D'Absac* dragonyos-, *De Spinion* gyalog-alezredes, b. *Dujardin* gyalogsági, *Du Rhen* tüzérségi, *Bersonville* és *Saint-Just* hadmérnök-őrnagy; gr. *Stampa* (ez olasz) hadmérnök-kapitány s több százados és főhadnagy. A

¹⁾ *Tiell*, a cs. k. udv. főhaditanács alelnöke, tudósítja Bécsből 1704. nov. 1-jén Savoyai Eugent: A másfél havi fegyvernyugvás letelt; Stepney hiába fáradt Selmecze Rákóczihoz; nem eszközölhetett ki meghosszabbítást. Most már mind nagyobb mérvű felújulását várhatni a hadakozásnak; a mint is »allermahl der letzt aus dem Arest entkombene Obrist Botthyan von Gran, mit ein Corpo von 7000 Rebellen wirklich in die Insel Schütt eingerücket, und sowohl Comorren als Gran hart bedrohen solle.« Mások erős csapatokban a Morva vizénél állanak, s betörni készülnek Austriába, Morvába. Heister a Rábaközben gyűjti haderejét. (*Eredeti fogalmazat*, cs. k. hadiltárban, 1. 11. 1704.)

fejedelem magával vitte őket Érsek-Újvár s Lipótvár ostromára; joggal írható tehát Sándor Menyhért esztergomi cs. kir. alezredes alább idézendő levelében, hogy »Újvárt az francziák, kuruczokkal együtt lövik és víjják.«

Mely napon kezdődött ez az ostrom? bizton meg nem jelölhető; annyit tudunk csak, hogy a megszállás 16,000 emberrel, a francia hadmérnökök műveletei szerint, szabályszerű módon, az 1685-iki víszánczok felújításával, ezekből történt, s hogy nov. 8-kán a bombázás már folyamatban volt. Ez nap érkezett a várvívó táborba gr. Bercsényi is. A labancz haditiszt Szlavniczai Sándor Menyhért, az esztergomiak kémjének jelentése nyomán, Esztergomból 1704. nov. 11-kén ekként tudósítja Bécsbe gr. Koháry Istvánt és általa az udvart:

»Megjövén az exploratorunk, e híreket hozta: Elsőben. Az elmúlt vasárnap (9-ikén) Szent-Péteren látta az tatárokat, az kiket az Fejedelem küldött Bottyán János commendója alá, az kik most Madaron vannak, úgymint kétszázig. 2-do. Bizonyos, hogy Újvárt az francziák kuruczokkal együtt, ágyúkkal erősen lövik és víjják. 3-tio. Moesről, Radványról két páhót (gabnatartót) mindennemő deszkáival s fáival (a vizárkok áthidalása végett) Újvár alá hordottak. 4-to. Szent-Péteren látott három ladikot, s hallotta, hogy elég vagyon azokon kívül nálok, (szintén a vizárkok áthatolására). 5-to. Nagy, hosszú gerendákat is látott sok szekereken, hogy hordják Újvár alá; ki merő, s ki már faragott. 6-to. Tegnap, úgymint hétfőn, *Bercsényi Miklós Generális Szent-Péteren bizonyosan Bottyán Jánosnál volt, honét ismét ment Újvár alá az Fejedelemhez.* 7-mo. Hallotta azt is: mihelyt Újvárt megveszik, Komárom városára mennek. 8-vo. Bizonyosan hallotta, hogy rövid időn Bottyán János és Bercsényi Miklós Generálisok Pozsony alá mennek egynehány ezerrel, és az Dunán általmennek. 9-no. Bizonyosan hallotta Ocskay Lászlót, Morvában ment hétezer emberrel. (Bercsényi parancsából Ocskay, Bokrossal stb. csakugyan sűrűen csapdozott be Morvába és Austriába.) 10-mo. Azt is beszéltek bizonyosan, hogy Németországra, ú. m. Austriában mennek és túl a Dunán csak azt hagyják, az ki szükséges lészen.«¹⁾

¹⁾ *Eredeti levél*, gyűjteményemben. Ocskaynak ez idő táji becsapdozásaira nézve a »*Feldzüge d. Pr. Eugen*« stb. munkában is olvassuk: »... mit Beginn des Novembers rückten grössere Abthei-

Az ostromot táborával fedező Bottyán oly éberen vígyázott, hogy Heister sem Komáromból, sem másfelől meg nem bírta segíteni a szorongatott Újvárt, a melytől különben hosszabb ellentállást reméltek. Itt, a széles, régi törés czölöpzetét Rákóczi ágyúi egy hét alatt lelőtték, s az árok is nagyjában át volt hidalva. Axmann várparancsnok nagy veszélytől tartván ott: legvitézebb német csapatait kívánta azon pont védelmére rendelni. Az őrségek felosztása azonban a térparancsnokot illette, s ez, ú. m. Härtl, a törés környékén levő közfalat (courtine) és két bástyát, mindjárt az ostrom kezdetén, czéltudatosan a magyar hajdúsággal szállatta meg; most pedig, mikor őket Axmann fel akará váltatni: a magyarok kijelentették, hogy onnan ők el nem mennek, sem oda másokat nem bocsátnak, — mert az elejétől fogva az ő helyök. Se kérésre, se parancsra nem hajoltak, s még fegyverrel fenyegetődztek. Az ezredes, zendüléstől tartván, kénytelen volt engedni. Ekkor aztán, a külső tábornak a belső párthívekkel megegyezett munkája szerint, november 16-ika éjjelén a kurucz gyalogság a rés környékén csendben leereszkedett a vízárók meneteles partjára, s a rőzsehányásokon, gerendákból, deszkákból rótt hidakon, úgy ladikokon, lábtókat is szállítva, átjutottak a bástyák tövébe. Itt létráikat nekitámasztván a falaknak: Bakó Péter hajdúi szépen fölhúzogatták őket százával, Härtl 70 németjétől is segítve. Mikor ily módon már jó számmal bent volt a várban a kurucz: hadi rendbe állának, s az újvári 300 hajdúval és a térparancsnok századával egyesülten, töltött fegyverekkel fölnyomúlának a várpiacra, valamint a többi bástyákra, s a meglepett Axmann és német hadát fegyverletételre kényszerítve, elfogták. Közben Härtl a várkapukat is kinyitattván, — beözönlött mindenfelől a magyarság; s az Európa-szerte nagy hírű erősség szerencsésen s úgy szólván vérontás nélkül Rákóczié lőn.¹⁾ A mely váratlan esemény Bécsben nagy

lungen gegen die March vor; Parteien unter Ocskay's Führung streiften in das Marchfeld, ohne dass die kais. Truppen dies zu hindern vermochten.« (VI. 192.)

¹⁾ *Tiell*, Bécsből 1704. nov. 22-kén, Savoyai Eugénnek: »Die vorige Post untern 18. hujus hatt über Comorren die Zeitung gebracht,

meglepetést s megdöbbenést okozott,¹⁾ a magyarokat ellenben öröm- és diadalérzettel töltvén el, még jobban neki bátorítá. A mint is ettől fogva ez a hatalmas vár lőn az észak-nyugati országrészekben főbástyájukká, s hadműveleteik stratégiai alappontjává, a honnan csapdozásaitak Austria felé intézték, s veszített csaták után itt szervezkedtek újra. Rákóczi pedig Érsek-Újvár kiváló fontosságát nagyon jól ismervén, az annak elfoglalásában érdemeket szerzetteket mind megjutalmazá; így Bottyán tábornoknak — kárpótlásul elvesztett esztergomi kastélyáért — az újvári bécsi kapunál levő gr. Serényi-féle fölházat minden tartozandóságaival adományozá; az alezredesi ranggal hadi főszemlemesterré kinevezett Härtl pedig megkapta az ígért tállyai házát és szőlőket. Aránylagos jutalmakban részesülének a többiek is. — Axmann és tisztjei hadifoglyokká lőnek; azon-

dass Neuhäusel den Tag zuvor an dem Rakoczi schon übergangen und die rebellische Besatzung alldar eingezogen sei, ohne zu wissen: ob und was für eine Capitulation getroffen und wohin die Teutsche Gvarnison gekomben?» Továbbá, nov. 26-kán, ugyancsak Eugen ír nek: »Der Verlust von Neuhäusel solle eigentlich daher komben, dass bey Austheilung der Posten die ehemalige, noch von dem Cardinal (Kolonies) versprochene, nicht zugemachte Breche denen Hungarn anvertraut worden, welche keine Teutsche mehr auf selbe Posto gelassen, und die Rebellen, so mit Faschinen und Leutern, auch Tschinacklen den Graben passiert, zu sich hinaufgezogen, und wie sie stark genug gewesen, die übrige Besatzung attaquiirt haben. Hingegen hatte der in Munkatsch geweste Auerspergische Capitän-Leutenant Hartel, so auch vorhin mit den Rebellen Correspondenz stehend, sogleich mit sein 70 Mann den Gewehr niedergelegt, bey dem Rakoczi Dienst genommen und die übrige Teutsche gleichfalls zur Übergabe zwingen geholfen.« Végre ugyan *Tiell* válaszolja Bécs, 1704. dec. 5-kén Kükländer esztergomi parancsnoknak, hogy leveléből »habe ich Leider, ersehen, dass *Neuhäusel so geschwind und schändlich verloren gangen*.« A Bottyánt elszökni engedett hadnagy ellen csak inquiráltasson szigorúan; bárcsak a »treulose Capitän-Lieutenant *Härtl*«-on is lehetne példát statuálni! (*Eredetiek*, a cs. k. hadiltárban.)

¹⁾ L. *Stepney* jelentéseit, továbbá a *k. k. Hofkriegsrathnak* Bécs, 1704. nov. 20. s 28-ikán Lanzenfeldt komáromi várparancsnokhoz szóló válaszait, mint a kinek nov. 18. és 23-iki leveleiből »nicht ohne *Befremdung*« értesültek Érsek-Újvár elvesztéről. (*Eredetiek*, a volt budai cs. k. hadfőparancsnokság ltárában, komáromi csomag.)

ban a köznémet, a Härtléi példáját követve, csaknem mind szolgálatot vállalt a magyaroknál; úgy, hogy Bottyán tbk. csupán — kegyelemből elbocsátott — öt német muskatérost és tizenöt városi német polgárt kísértetett el Komáromba: csak emyien maradának hívek a császárhoz.¹⁾

Rákóczi egy régi, kipróbált főtisztet: Ebeczky Imre volt lévai kapitányt, most ezredest, nevezé ki Érsek-Újvár parancsnokává, melybe őrségül a hűségére állott 300 magyar hajdú mellé egyelőre még 200 gyalogot és négy lovasszázadot helyezett. A bevétel után maga is öt napot töltött itt, az erődök romlásainak hamarosan való kijavításáról, az árok kitisztításáról, stb. intézkedvén. Egyszersmind a körülötte levő tábornokokkal: Bercsényivel, Bottyánnal, Esterházy Antallal, Buday Istvánnal, Andrássy Györggyel és Vay Ádám udv. maréchalal a további teendők iránt haditanácsot tart vala. Végeztetett, hogy az Újvár megvételeivel nagyon mekilkesedett katonaság tüzet s az ellenség megrémülését felhasználandók: a fejedelem Esterházy, Andrássy, Buday tábornokokkal, a francia tisztekkel és a gyalogság java részével — 8000 emberrel — s földözetül két lovas-ezreddel, hevenyében ostrom alá veendi a sept. 1-je óta szorosan körülrárolt Lipótvárat. Itt b. Schwarzenau cs. ezredes alatt 5–600 főnyi német gyalog s vagy 50 lovas képezé az őrséget; az erősség úgyszólván új: csak 40 év előtt épült, a Vág és Dudvág közötti síkon, a hadtudomány legújabb elvei szerint, szabályos nyolczszögben, oldalvédő bástyákkal, előművekkel, fedett úttal s mély vízárokkal, — úgy, hogy vívása a fejedeleménél gyakorlottabb s jobban fölfegyverzett gyalogságnak is dolgot adott volna: de most kissé elha-

¹⁾ »Anlangend die 5 Soldaten von der Guarnison Neuhausl und 15 dasige Burger, so von dem Botthian losgelassen und durch die Rebellen dahin (t. i. Komáromba) convoyirt worden:« elrendeltetik, hogy szállíttassanak Székes-Fehérvárra, mert tartani kell: vajjon ezek is igaz hűségűek-e? Még valami bajt okozhatnának olyan veszedelemnek kitett helyen, a minő most Komárom. *A cs. k. udv. főhaditanács* 1704. dec. 5-iki válaszoló utasítása, *Lanzenfeldt* komáromi várparancsnok nov. 30-iki fölterjesztésére. *Ercdeti* a volt budai főhadparancsnokság ltárában.)

nyagolt állapotban volt, kivált a fedett út; mely körülmény, továbbá a kurucz katonaság élénk harczi vágya s a kassai hadszertárból odarendelt faltörő nagy ágyúk sikerrel bízattak. Hogy ezen ostrom háborítatlanul folyhasson: Beresényi a lovas hadak derekával s némi gyaloggal át fog kelni a Fehérhegyeken és Morva, Austria felé tart földözetet; Sennyey Bazinból, Récséről Pozsony alá s a felső Osallókökre vígyázand, Bottyán pedig Komárom, Esztergom, Buda tájaira s a dunai közlekedésre, mely folyamán — ha lehet — át is fog költözni, vagy hadakat bocsát által Heister hátába, s újból fegyverre keltendi a dunántúli részeket. Ezen utóbbi célból a fejedelem Érsek-Újvárt nov. 20-ikán kelt, fegyverre hívó nyiltlevelet intézett a túladunai vármegyék lakóihoz.

Az e haditanács végzéseit foganatosító működést legelőbb Bottyán kezdé meg. Nagy összeköttetési lévén neki az esztergomi, komáromi, győri cs. helyőrségek magyar hadaival: a mint ezek octóber közepén a híres katonának a kuruczokhoz szökését megérték, — a fegyverszünet nyugalmat felhasználva, mindhárom erősségből sűrűen kezdének hozzája kiszöködni a magyar naszádos-hajdúk, ágyús-sajkástól, mindenestől. Esztergomból Bottyán — Sándor Menyhért tudósítása szerint — két század naszádot esküdtetett magához, »és már ellenünk hadakoznak«. Komáromból maga a naszádos-kapitány Pap István is kiszökött s kuruczczá lón. Érsek-Újvár megvételenek hírére pedig a Komáromvárosi lakosságból számosan kijövéen, áttelepedének Újvárra. Komáromot Bottyán úgy megszorítá, hogy Lanzenfeld váraparancsnok a városnak megtarthatásáról immár lemondván: a lakosságot onnét kiköltözteté, a megmaradhatásuk végett a vár és a Vág-Duna közt, a bástyák ágyúi alá építtetett védhelyre.¹⁾ Mivel pedig Bottyán tbk. a dunai hajók készí-

¹⁾ *Lanzenfeld* nov. 30-iki jelentése erről s a cs. k. udv. főhaditanács dec. 5-iki helybenhagyó válasza: »Wür probieren seine Anstalten wegen der Retirade, die er zwischen der Waag und der Vöstung vor die treu verbleibende Bürger vorfertigen lassen.« Sajnálja, hogy a rebellisek átkelését a Dunán megakadályozni nem lehetett; de majd fog leküldetni több hajó. (*Eredeti.* a budai főhadpar. Itárban.)

téséhez maga is kitűnően ért vala: a hozzá állott naszádok mellé még a fegyvernység alatt s Újvár ostroma idejében Radványon, Moeson s más Dunamenti helységeken annyi hajót építtetett, hogy nov. közepén már 27 vízi járműből álló fegyveres, tarackos, egész kis dumai flottillája volt, jó puskás hajdúsággal megrakva. E mellett a Dunát Zsitvátónél és Karvánál ágyúkkal is elzárván, nov. 18 s 20-ikán az átkelést ismételve megkísérlette. De a jobbpartot a gondosan őrködő Viard dragonysai, s a folyamot a győri, komáromi, esztergomi, budai rácz csajkások védték, — a kik ellen Bottyán a mondott napokban valóságos vízi ütközeteket vívott; s ámbár a főerő átszállását megakadályozák: pápai Sándor László és veszprémi Zana György ezerskapitányokat mégis sikerült két zászló lovashaddal »áteszszatnia«¹⁾, — a kik aztán a Bakonyba és a Farkas-erdejébe vevén magokat, onnét csapdoznak ki vakmerőül a téli hónapokon át.²⁾ Maga pedig Bottyán lefordult Pest alá, hogy a ráczokkal végezzen; s Paks és Földvár táján is költöztetett által némi hadakat.³⁾

Rákóczi Bercsényivel és hadaival nov. 22-ike reggelén hagyá oda Újvárt; ez nap estve már tornóczi táborában, nov. 23., 24., 25-kén pedig Sempte várában keltezi rendeleteit. E vár alatt a Vágon két híd volt általkötte: ezeken költözének a hadak és ágyúk, bombamozsarak a balpartra, hogy Lipótvár alá menjenek, melyet a fejedelem nov. 27-ikén fogott ostrom alá, megnyittatván a De la Motte francia ezredes tervezte visánczokat s ágyútelepek építését. Az ostromló tábor arczéle Karkóczytól Berekszegig, Gal-

¹⁾ *Tiell* tudósítása Bécsből, 1704. nov. 22-kéről Savoyai Eugenez, *(eredeti fogalm. a cs. k. haditárban)* és *Sándor Menyhárt* cs. k. alezredes levele Esztergomból nov. 30-káról gr. Koháry Istvánhoz. *(Eredetije gyűjteményemben.)*

²⁾ *Lipót* cs. Bécsből, 1704. dec. 22-kén bocsát ki üldöző pátenst *Sándor László* és társai ellen a dunántúli megyékre. *(Eredeti példány Vas vgye Itárában.)*

³⁾ *Tiell* levele Bécs, 1704. nov. 22. és 26-káról Eugen hghhez, úgy egyéb források Bottyán élettörténetéhez; továbbá »Feldzüge d. Pr. Eugen« VI. köt. 197. l., hol Bottyán — mint annyiszor! — tévesen »*Graf Batthyányi*«-nak iratik.

góczig, vagyis a Dudváltól a Vágig nyúlt el, maga Rákóczi pedig Forgáchnak közel fekvő hegyi kastélyában, Galgóczon vala szállva, honnan jól belátta táborát és a várt.

A császáriak a fegyvernynyugvás alatt mindent elkövettek Heister haderejének emelésére, melyet újoncsozással, kiegészítésekkel, más csapatok idevonásával gyarapítának. A maréchal *tábori hadainak* száma — a cs. hadi levéltár adatai szerint — november közepén 12,075 főnyi reguláris német katonaságból áll vala, melyhez még csakhamar járulandók valának a Bajorországból már útban levő Cusani, Darmstadt és Hannover vértesezredek s a stájer-, felső- és alsó-austriai, cseh, morva és sziléziai rendektől kiállítandó csapatok, valamint e tartományok népfölkelései, továbbá a Dunántúl, a Bácskában s a Maros mentén működő horvát s rác hadak, végre némi csekélyszámú dunántúli magyar labanczság, gr. Nádasdy Ferencz tbkkal. Heister gr. Herbersteint 4000 gyaloggal Köpcsénynél a pozsonyi híd előtt hagyván, maga lovasságával nov. 20-ika táján Bécsbe, s 25-kén a bécsi hidakon át a Morva mezejére szállt, a hol már gr. Breuner tbk. s Montecuccoli és Grumbach ezredek Strázsnicza, Angern, Dürnkruz, Zissersdorf, Marhegg és Hoff táján több ezerre menő hadakkal őrizék a határokat, Ocskay László, Bokros Pál, Thúróczy Gáspár és Andrássy Miklós páter török-tatár legiója ellen, melyek úntalanul be-becsapdozóának. Egy ily becsapáskor, Dürnkruz alatt a merész Bokros mentőjét kilencz puskagolyó lyukgatta át, de sebet csupán ketteje okozott. Ocskay dandárnok hadi szállása Stomfán s fölváltva Malaczkán és Sasvárt volt ekkor tájban. Dilherr ezredes, Heister rendeletére, nov. 24-ikén 800 kivezényelt reguláris gyaloggal, négy század Schlick-dragonyossal s 6 tábori ágyúval Pozsonyból Stomfa felé kiutván, miután már Stomfánál megpuskáztak vele, Bokrosnak egy hajdú-csapatát a patakoktól körülfolyt Jakabfalvába szorította; itt ezek vitézül tartották sokáig magokat: azonban a lövésektől a szalmásházak meggyúlván, a tűz elűl a mocsarakba kezdenek menekülni. A németek lődözték őket s vagy tíz kurucz elesett, — de az ágyúdörgésekre még idejében ott termett Bokros és Ocskay, s Dilherrt hevesen

megrohanták, mi közben Ocskay alól ágyúgolyó hordta el a lovat és egy tatár murza elhullott. Hanem elhullott Willers cs. kapitány is, és Dilherr végre a kemény rohamokat nem állhatván, elkezdett visszavonulni, a győztes kuruczoktól véres fővel üzetve két mértföldig, az angerni sánczokba. Sőt a tatárok áttámadtak utána Austriába is, égetni. Erre 26-kán Heister maga átköltözött táborával a Morván, s Gajárról nov. 28. szokott fenhéjázó, dölyfös modorában írt hódoltató pátenst bocsáta ki Pozsony vármegye lakosaira. tűzzel-vassal, bitóval, kerékkel és karóval fenyegetve mindent. Volt gondja rá Bercsényinek, hogy meg ne ijedjen tőle senki.

A kurucz fővezér, — minthogy most már a háború főszínterévé a Morva síkja vált, — Rakóczitól Semptén nov. 25-ikén elválván, a lovas hadak főerejével, vagy 10,000 emberrel, ¹⁾ személyesen sietett által a Fehérhegyeken. 26-kán Szomolányról jelenti a fejedelemnek: »Isten kegyelméből szerencsésen érkeztem, — az hadak is itt körülöttem vannak.« Azután közli a híreket s rendelkezéseit. Másnap már túl volt a Fehérhegyeken, s a Korlátkő és Detrekő várak között fekvő Sandorfól, 28., 29. és 30-ikán Jablonczáról, 30-kán estve Jaszlieskáról, dec. 1-jén a Búr-Szent-György fölötti Kápolnától, 2-ikán Dojcsról, 3-ikán Sasvárról ír. Bercsényi lázas tevékenységet fejtett ki Heister ellen, a ki a hódolni nem akaró faluk népén borzasztón kegyetlenkedett: »Az férfiát, asszonyát általában vágatja, s égeti az falukat; nagy istentelenséget követ: az gazdával tartatja az gyermeket s úgy moeskolódik az asszonyokkal. Mindent Morvában hordat.« De a kurucz hadak a nyakában termettek mindenütt, csípték, csapdozták, lövöldözték, egyszerre három-négy felől. Sőt a német zsoldoshad istentelen garázdaságain elkeseredvén a földnépe is: puskát, fejszét, visszaszegzett kaszát ragadva, százával, ezrével csatlakozott a kuruczokhoz, s bátran küzdött velök a zabolátlan ellenség ellen. Heister dec. 1-jén éjjel Búr-Szent-Györgyön feküdt: de Bercsényi Ebeczky István dandárnok alatt 20 zászlóval

¹⁾ Dec. 10-iki levelében 85 lovas-, 4 dragonyos- és 9 gyalogszázadot mond lenni maga mellett, s még Farkas Sándor hajdúit várá.

megrohantatván őt, s a templom körkerítésébe menekült tótokkal is hozzá puskáztatván, kiijeszté »a nagy roppant faluból.«¹⁾ S a gőgös cs. tábornagy híret fogva, hogy maga Bercsényi harczol ellene, állítólag »húszezer« emberrel: mindjárt másnap sietvést takarodott vissza Ausztriába Angernbe, Dürnbachra és Dürnkrutra, — erősbítéseit ott várando be. A zongori hídon »ugyan toltá egymást, úgy ment; az merre szaladt, még bőrtarisznyáját is hányta.« Bercsényi nagy élénkséggel írja le hadműveleteit — kivált búr-szent-györgyi éjjeli harcát — ekkori leveleiben: »Ebeczkynék két zászlóját öszvetörték, egyikét felvették, másika oda van, de nem az ellenség közt. Az magam ezerebeli zászlótartóm az truppok között vasas-németben törte el az zászlót,«²⁾ stb. Maga is ott áll, kézen tartatott lovakkal, a fenyves-erdőben, testőrszázadával, 4 század dragonyosa-, granátosai- és ágyúival, bármely perczben kirohanni készen; de Ebeczkyék »azon két-három rohanással az kegyetlen sötétben confusióban hozván az németet, — megfordult s elszaladt.« Utócsapataik 3-ikán költözének vissza a határfolyamon. Dec. 4-ikén Sasvárról hadaival Bercsényi maga is Heister után le a Morva vize síkjára, Nagy-Lévárdra nyomult, — s onnan nézte egy dombról »perspectivából« a császáriak túlparti sánczeit, hadvonalait, zongori hídjukat, a dürnkruti táborn és nagy messze be az austriai, morvai tartományt, — s igen szépen leírja, sőt le is rajzolja Rákóczi számára. (*»Delineáltam az egész tartományt, — de rossz ingenír vagyok,«* — szerénykedik.)

A fővezér e hadjárat alkalmával, kemény téli időben november 26-kától december 24-ikéig, tehát pár nap híján egész hónapban át táborozik vala a zordon Fehérhegység erdeiben s apró tót falvaiban. Podgyász-szekereit Semptén hagyván, csak könnyű készülettel volt, s minden kényelmet nélkülözve, zúzmarázos, szellős cserge-sátorban hált, tábor-

¹⁾ »*Bercsínus jam scit de me, et ego hic non bene sto, iste locus non est pro me, — ego debeo alio ire!*« — mondá a Búr-Szent-Györgyből kitakarodó Heister, midőn lóra ült, az ottani plébánosnak, kinél szállva vala.

²⁾ Szúró kópiavas lévén a hegyében.

tüzek mellett dideregve tanyázott, vagy — nagy ritkán — egy-egy tót parasztviskó füstös szobájában melengette magát a fényes paloták pompájához, flandriai gobelinjeihez, perzsa szőnyegeihez szokott főúr, — kinek a hadvezérlet, folytonos portyáztatás, ide-oda mozgás, küldözés sokágú, zaklatott teendői között alig volt ideje és alkalma XII. Károlyként csak arra is, hogy fehérruhát válthasson néha-néha. Lángoló honszerelmétől hevítve, mégis szívesen szenvedett és sanyargott, — sőt mi több, még a jó humorát sem vesztette el. Mint bornemisza, azt hogy bora nem volt, nem bánta: hegyi forrásvizekkel élt; egyetlen kedvtelését, a dohányzást is alig űzheté: mert törökdohányya elfogyván, éles, maró »lovászdohányra« szorult. E mellett étlen-szomjan, fájlódva, sanyarogva, ki-kialvó pipával szájában kocsizott, lovagolt föl s alá csapatai közt, bajoskodván, küzködven a rendetlen, fegyelmetlen katonasággal s némely tanulatlan hadi tisztek értetlenségével. Szidja, kivált az alföldieket: Ónodi János Deák, Pap István, Deák Ferencz »kóborlóit.« »*De rossz, marha tisztek ezek,*« — fakad ki, elvégre türelmét veszelve, Szeniczéről dec. 9-kén írt levelében az öreg Deák Ferenczéi ellen; »*maga is* (Deák) *maszlagos*, vagy micsoda néha.« Majd a saját nyomorúságaiból űz keserű gúnyt, s humorizálva kérdezi a fejedelemtől: »Hát Forgách mit csinál? *Dánielnek* (Esterházy) *van-e votkája?* (égettbor). Bezzeg, nekem *nincs dohánym.* — már szám is mind kifakadt, csak kínlódom lovászdohánnyal. *Most már* (Szeniczén) *szobára kaptam:* de még eddig csak tüzeltem; de *ma tisztát veszek,* ha jókor volna, — *három hétre!*«... S mindjárt reá egy szép furesa históriát beszél el jóízűen Forgáchról, a ki részegségében a szegény, öreg, érdemes Berthóty Ferencz kassai altábornokot — megpálcázta: »Írja nekem panaszít is szegény Bertóti. (hitemre, jó szolgálja az Ngodnak!) Már az praefecturákból kifogyott, az kapitányságokból kikopott; *Forgách megpálcázta,* Keczer Sándor (tartományi főhadibiztos) paczkáz rajta, — ebül van szegénnek dolga. Beteg is, nyög is, — fáj is, szégyenli is.«¹⁾

¹⁾ Archiv. Rákócz. I. o. IV. k. 210—211. l.

Különben Forgáchra — és Esterházy Antalra — még egyéb, saját magát illető panasza is vala Bercsényinek. Ugyanis értesült, hogy a míg ő itt a zordon hegyekben sátorozva fájlódik, sanyarog hazája ügye mellett a hadak közt: addig nevezett unokatestvére és unokaöccse, megirigyelvén feleségétől és fiától a bajmóczvári lakást, — megszólták őt ezért s a fejedelem előtt felhányták neki. De már ez sok volt; Bercsényi, — egy nyomorult tót faluból, Zavadárról, 1704. dec. 5-ikén — elkeseredve, hanem egyszersmind komoly önérzettel ír ez ügyben Rákóczinak:

»Forgách uramon igen csudálkozom, de jobban Antalra, — s még jobban csudálnám, ha Simonnal nem szóltott volna. *Hogy az én feleségem bajmóczzi lakása ne legyen szállka szemökben, én megírom neki: menjen Ungheárra, éljen ott, — már élélhet.*¹⁾ Az jószágokban Ngod, nem én parancsolok. Ha remélhetné ember valaha végét az sarezoltatásnak: jó volna egyszer; de, hogy praesumálnak annyi meritumot magoknak, azt nem szeretem. Én ugyan elállhatom, — de ha Ngod maga meg nem ösmérteti velek, *hogy nem tartja őket hasonló meritumúaknak: hozzá: bizony, nem jót várok belőle; hiszem Christusként: sic eum volo manere, quid ad te.* Egyébaránt *végasztalásom* (hitemre!) *naggy lesz, ha, —* hivalkodás nélkül írva, — *többen is lesznek már jobbak nálamnál.* Hadd nyúgodjam én békével! Régen mondom én: *örülni akarván mások munkáját én már, csak nyugodva.* Jó lenne (nejének tartózkodni) Bártfán? . . . Ha ők is oly jók, miért nem kínálják őket Sopronynyal s mással? Ha őket kínálnák, s rajtok állana, bizony, — etc. De semmit se gondoljon Ngod azzal! *Ők törött útra érkeztek; ha tetszik: ballagjon azon; ha nem tetszik, — kitészik!* . . . Forgáchot praetereálni kellene, Antalt eleommandírozni valahová, Dánielt praepri-mis. *Az Isten megtéríti azoknak ezeket — ha német uram távozik!*«²⁾ Két hét múlva — Lieszkóról, dec. 18-ikáról írott levelében — újra visszatér e dologra; Forgáchról, »veleszületett irigysége« miatt nem sok jót remél. »Úgy látom, — jegyzi meg rája vonatkozólag, — csak *urak nélkül* akarja Isten az uralkodó (német) nemzetet meggya-

¹⁾ A lovagias fejedelem azonban nem engedé meg, hogy a grófnő férjétől oly távol, Unghvárott tartózkodjék, — azért állandóul Bercsényi rendelkezésére bocsátá Bajmócz várát és uradalmát.

²⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. IV. k. 200—201. l.

lázni: mert mindenütt ott járnak jobban (hadaink), az hol az *urak* reá nem érünk. Légyen Isten akaratja; hiszen én magam nem bánám, ha soha harezot se látnék már, mert félek az gyilkosságtól, — de amúgy agyonverni szeretném az németet. Csak Haisterre haragszom én — Pap Istvánnal!...» fejezi be sarcasmussal, borongó témáját.¹⁾

Bercsényi hajlott egy kissé a fatalizmusra s a babonás hiedelmek felé, mint kortársai általában. Hajdan, az unghvári csendes években — miként könyvtára leírásánál már említők — a természet rejtélyeit kutatva, foglalkozott a chemiával, physicával, magiával, astrologiával, s nagy távcsőjeivel maga is fél éjtszakákon át el-elnézegette a csillagok járását. Adott valamit az aspectusokra, a csillagjós-lásra, mint korában a legfényesebb elmék: egy Amos Comenus, egy Descartes, sőt még a nagy Leibnitz is. Támadt vala pedig a háború elején Pozsony vármegyében egy jámbor »csillagnéző« fanaticus magyar: Konez Márton uram, ki jóslatokat mondott a népnek és katonaságnak, a »*sasfészeknek elhanyagtatásáról*«, Rákóczi diadalmainról, stb. A hajlott korú, köhögős, beteg testű, de erős, rajongó lelkű ember hírre vergődött mint próféta. A fővezér tehát, a katonaság hangulata kedvéért, táborába hívatta Mártont és ottan tartván, tréfásan az ő »*Habakukjá*«-nak nevezé. S a fáradhatatlan, göthös kis ember, minthogy a vidék — különösen a Fehérhegyeknek — minden zege-zugát ismeré, jó szolgálatokat tön Bercsényinek. Mert Konez uram nemcsak a csillagokat és azoknak jeleit vizsgálgatta éjtszaka: hanem Heister táborait is, álruhákban, mint vakmerő és igen ügyes kém. Megbízott emberei is voltak, a kik utasításai szerint, különböző irányokba oszolva, ugyanezt tették. Értesüléseit azután a csillagokból ellesett aspectusaival összevetvén: tanácsokat adott Bercsényinek. Ez, most a fehérhegyi téli hadjáratában is folyton maga mellett tartotta tehát Habakukját, a ki ott koczogott mellette köhécseelve, poroszkáló kis paripáján. Elkíséré őt s alvezéreit Ebeczkyt, Bokrost, Ocskayt a csaták tűzébe is; mert a fanaticus csillagnéző

¹⁾ *Uuanott.* 227. 1.

proféta nem reszketett a golyók fűtyölésétől. Bercesényi gyakran emlékezik ez idő tájt írt leveleiben a sajátságos ember-ről, s megemlíti jövődöléseit, a melyekben hitt is, nem is, sokat tréfálkozik fölöttük, — de azért Márton javallásait nem ritkán követi. Tudta róla, hogy talpig hű és igaz magyar, — aminthogy rajongó hazaszeretetének mátyrjává is lón szegény utóbb; a császáriak elfogták és irtóztató kínos halállal lakoltatták: négygyé vágták. A nagy-szombati harc után pedig egy másik tábori profétája is támadott Bercesényinek: a csillagjóslló tallósi molnár, a bibliás Benedek személyében. Ez azonban nem vitte akkora hírré és tekintélyre mint nyavalyás Konez Márton, — a kinek hősinkehöz való viszonyáról, hűségéről s hasznos szolgálatairól meg akaránk e helyütt emlékezni.¹⁾

Bercesényi a Morva-túlpárti helységekhben tanyázó császári hadseregnek minden mozdulatát élénk figyelemmel kíséré a balpartról, és pedig nemesak kémeivel, hanem kisebb csapatokban úntalanúl át-útesapdozó, rajtok csiripelő, velők összepuskázó, fölriasztásuk után meg gyorsan visszaillanó ürge portás-hadaival is. E műveletekhben a Sasvár, Stomfa, Malaczka, Lévárd, Szent-János, Gajár, Jakabfalva, Láb, Magyarfalu, Zohor, Besztercze, Dévény-Újfalu stb. helységekhben állomásozó, Szakoleczától le Dévényig örkdő hadakkal a fáradhatlan, éber, serény Bokros Pál, Thúrőczy Gáspár, Jeszenszky Ferencz, a tatár légio, s a nagyobb csapatokkal való működésben Ebeczky és Ocskay dandárnokok tűntek ki. Ezektl s más tisztektől naponta számtalan tudósítást, üzenetet, jelentést kap vala a fővezér, a ki Heisternek visszaűzése után dec. 4-kén Lévárdon, 5-kén Zavadán, 6. és 7-kén Sasvárott, 8. és 9-kén Szobotistván tartotta főhadiszállását, de ezen utóbbi napon följobb ment Szeniczére, és 13-kán ismét lejobb Lieszkóra, Jabloncza közelébe. E helyekből vizsga szemmel volt Bazín és Pozsony

¹⁾ L. róla s általában az akkori babonáságokról bővebben: »Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákőczy-korban« cz. tanulmányunkat, *Thaly*: »Irodalom- és művelődéstört. Tanulmányok a Rákőczy-korból.« (Budapest. 1885. Ráth Mórnl, 51—116. H.)

felé is, és folyton levelezett b. Sennyeyvel s Nagy-Szombat felé Lipótvárhoz, a fejedelemmel.

A Bercsenyi embereitől vett értesülések, a császári táborból el-elkapott hadifoglyok vallomásai s felfogott levelek egyaránt igazolták, hogy Heister, mihelyt várt segédhadai megérkeznek: teljes erejével Lipótvár fölmentését kísérlendi meg. Rákóczi ennél fogva, a teendő ellenállási hadműveletek megbeszélése végett szükségesnek ítélé, hogy fővezére, hacsak egy napra, hacsak pár órára is, hozzá ránduljon az ostromló táborba; Buday István tbkot küldé tehát Bercsenyihez, hogy ezalatt tőle a Fehérhegyen túli vezényletet átvegye.

Leopoldvárt erősen bombázták, törezték. A résbontó nehéz ágyúk Kassáról a feneketlen úton lassan mozgathattak ugyan előre s még dec. 15-ikéig sem érkezének meg: azonban a francia tüzérek a 12 s 16 fontos ágyúkból is oly kitűnően lödöznek vala, hogy a golyók hatása jól látszott már az omladozni kezdő bástyákon, s a vívó-árkok immár a contrescarpe-ok széléig valának vezetve. De a bambamentes casamattákban fülelő németek, vízzel teli mély árkaikban bízván, még nem mutattak hajlamot a vár megadására. Pedig a beszterczebányai új fegyvergyárban öntött és Sréter által 60-ával, 100-ával (ahogy telt) küldözött bombák és a lőpor már-már fogyó-félben voltak; az öreg Radics útnak indított ugyan Kassáról a nagy ágyúk után rengeteg sok lőport: 465 mázsát, — azonban e roppant szállítmány már »post festa«, azaz a nagy-szombati harcz után érkezvén, Lipótvár ellen nem vehették hasznát, s Érsek-Újvárt, Nyitrát, Lévát rakták meg vele. Ekképen a bombázást, a kassai ágyúknak a telepekbe állításáig egy kissé lassítani kell vala.

Bercsenyi a némi gyalogsággal dec. 11-kén Jablonczára érkezett Buday tbknak a vezényletet ú. l. 13-ikán adá által Lieszkón, s másnap megindúla sietve Szomolány s Nagy-Szombat felé a fejedelemhez, Lipótvár alá és Galgócra. Itt ezen tervet terjeszté Rákóczi elé: Heister — ha jó, három úton jöhet; de bár merre mozduljon: én minden mozdulatát idejekorán meg fogom minden bizonynyal

tudni, s az útak irányához képest intézkedvén ellene, Ngodat mindenről tudósítom. Ha ismét Búr-Szent-György felé próbál s úgy Szeniczének és a jablonczai szorosnak, — avvagy ha Malaczkától Perneknek és által a hegyen Modor felé igyekszik: akkor Ngod csak folytassa nyugton a lipótvári ostromot, mitsem tartva Heistertől, a kit én ide nem eresztetek; mert oly szoros helyek vannak e két útirányban, hogy csak 600 jó hajdúval is megállítom egész armádáját, s Ricsán módjára jár. Egyedüli practicabilis útja a Malaczkától Stomfának s úgy Pozsonynak és Récsének, avagy a Stomfától Mária-Talon át Récsének vezető. Ezen út nyiltabb vidékeken halad, hol nehezebb őt feltartóztatni; és a mellett erdős lévén a környék: nagyobb lovas-osztályok kibontakozására alkalmatlan. Mivel pedig a mi főerőnk épen a lovasságban áll: ha ezen az úton jó, — szabadabb helyet kell ellene keresnünk, hogy sikerrel vívhashunk meg vele. Ily tágabb tér kettő kínálkozik: a Szered előtti sík mező, ha t. i. Lipótvárt délről kívánná megsegíteni; s a második Nagy-Szombat alatt, a Tírnava és Parna patakok közti tér, ha Modorból Szombat s Karkócz felé igyekeznek Leopoldvárhoz nyomulni. Hogyha tehát Heister a stomfai irányt választja: akkor mi, — Ngod Lipótvárból s én a Fehér-hegyeken túlról Heistert Bazínnál megelőzve, Sennyei pedig ez utóbbi városból és Récséről, gyűljünk mindnyájan a Dudvág mellett, Nagy-Szombat és Szered között központban fekvő Farkashidához: onnét, akár Szombat, akár Szered felé forduljon, idejében reáérkezhetünk »cum gentibus,« és térhelyen meg harcuzhatunk. Hogy pedig mennél nagyobb erővel szállhassunk síkra ellene: Ngod Lipótvár alatt a bombázás folytatására hagyja ott De la Motte-ot tüzérségével, s az ágyúk mellett és viárkokban vagy 500 német gyalogot, Szálé András és Nyáray László környékbeli hajdúezereit, elég lesz, — a többi hadat hozza el magával.

Ez a hősünk hadvezéri geniejét magánviselő terv a lehető legjobban vala kieszelve, annyira, hogy mind Rákóczi, mind tábornokai és francia tisztjei kifogás nélkül helyeslék s egyértelműleg elfogadták. E szerint igazodott azután minden; Bercsényi pedig visszaindúlhatott hadai közé, s dec.

17-kén estve már Szomolány várából jelentheté a fejedelemnek: »Isten kegyelméből, hóval, essővel ide jókor, még napvilággal érkeztem.« Buday és Sennyey levelei várták már, hogy Heister segítsége megérkezett, s úgy a Morva-melléki cs. hadvonalokban, mint Pozsony alatt Köpcsénynél, Herberstein táborában szokatlan mozgás tapasztalható. Úgy látszik, készül valami. Dec. 18-ikán reggeli 2 órakor már azt is tudta s írta Bercsenyi, hogy Herberstein költözik, 3 vagy 4000, — előhada általjött már a hídon; labancz-magyar is van vele valami (3 sereg), — de »rossz nép.« Valószínűleg egyesülni akar Heisterrel. A fővezér erre intézkedett, parancsokat küldött mindenfelé azonnal; maga pedig sietett Budayhoz Lieszkóra, hol még az nap kihallgatá a Borbély Friderik kékkői vitéz hadnagytól Dürnkruhnál elfogott s nehéz sebben idehozott (»az koponyáját jól fölvtágták«) cs. kapitányt, a kitől megtudá, hogy a Cusani és Darmstadt vértesszázadok, Montecuccoli a maga vasasaival és Austria tartománybeli 6 század már megérkeztek Heister táborára, a mely »Pozsony felé fog menni.« Feles pór had is van mellette, a kikkel az utakat akarja bevágatni maga után, hogy hátúlról ne támadhassák. Maga a tbgy. Zissersdorfon van. — E kapitánynak egész századát széjjelverte Friderik, »fecskefarkú standárját« — (lovasszázad), rézdobjait elnyeré, a dobossával s több véle fogott közrabokkal együtt.

Ezen híreket több oldalról megerősíték; sőt ugyan még dec. 18-kán éjjél tájban érkezett Lieszkóra a serény vigyázó Bokros Pál ezredesnek délből írt levele, hogy Heister a zongori (angerni) hídon költözteti által a hadát, — össze is puskázott már velök; Láb falnál szállottak meg, két víz között. Bokros híre való volt: a cs. tábornagy egész táborával, — az egykorú s jól értesült Kolinovics szerint 16,000 emberrel — átkelt dec. 18-ikán a Morva folyamon, és megkezdé támadó működését. Az e hadműködés következtében kifejlett *nagy-szombati csatát*, annak előzményeit s az utána lefolyt hadi eseményeket az 1705-ik év aprilis elejéig, egy speciális munkánkban¹⁾ már részletesen leírván:

¹⁾ *Thaly Kálmán*: »A nagy-szombati harc. Hadtörténeti epizód a kuruczvilágból.« Kömetszetű csatatérképpel. Budapest, 1869. Lauffer

e helyütt csak vázlatosan adandjuk elő, mindazáltal oly új adatoknak felhasználásával, melyek azóta kerültek napfényre. Nevezetes, hogy e döntő harc határidejét Bercsényi már egy héttel előre pontosan kiszámítva megmondá, Lieszkőről »éjjélkor inter 18. et 19. X-bris« a fejedelemlhez intézett levelében ezt írván: »Mert csak elláttam: elválik az két karácson közben az mi telelésünknek ábrázatja.«¹⁾

A kassai öreg-ágyúk ezalatt megérkezvén, hatalmasan kezdék a lipótvári bástyákat döngetni s a mély vízárkokba döntögetni. A vár végső veszedelemben forgott, — azonban közelgett immár a segély.

Bercsényi Heister átkelésének hírére megtőn minden intézkedést, hogy az ellenség táborát lovas és gyalog portái minden oldalról folyton háborgassák, csípedezzék, csapdozzák; különösen a gyalogságot a hegyoldali falvakban tartotta, hogy bármely irányban fogjon is indulni, — készen legyenek a szorosok elállására. Mert a cs. hadsereg útiránya még nem volt bizonyos: Lábtól nemcsak Malaczka, Stomfa, Pozsony, — hanem Búr-Szent-György, Jabloncza, valamint Széleskút, Ompitál, avagy Pernek, Bazín felé is fordúlhat vala. Dec. 19-kére virradó éjjel Ocskay alezredese Jeszenszky volt kémszemlére Lábnál, s az itteni plébánostól cs. tisztek szava után értesült, hogy Pozsony felé készülnek. Ugyanezt erősíték e napon a Cusani-ezredből ejtett foglyok is. Mindazáltal Heister, egy rész lovasságával 19-kén reggel észak felé, Gajárra ment, a Sziléziából érkező 6 század gyalogság s 8 compánia granátos elé. A cs. tbgy. ezen útját azonban (okát nem tudván,) a búr-szent-györgy-jablonczai, vagy széleskúti irányra lehetett magyarázni, — ezt szerette volna Bercsényi! Ekkor ugyanis a német armáda rút hegy-szorosokon lesz vala áthatolandó. Ámde Heisternek előtte volt a május 28-iki példa, s ő nem akarta a »*Ricsán tánczát*« eljární. Visszatért tehát, a sziléziai csapatokat magához vonva, Lábhoz, a Dojcsról utánaereszkedett Ebeczky fürge lovasságától csípedztetve. Bercsényi még Ónodi János Deák és Pap

Vilmos kiadása. — A források, melyekből merítendőnk, e munkában idézvék.

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. IV. k. 228. l.

István jász-kún alezredes századaít is Ebeczky erősítésére rendelé, Deák Ferenczet pedig — Bokros tanácsából — a széleskúti hegyi út nyílásához. 20-ika reggelén Heister Lábtól táborostúl átszállván Stomfára, itt naplott. »Ebeczky és Bokros reája mentek és igen rajta vannak, hogy megcsapják; egy kapitányt is fogtak.«

Az ellenségnek Stomfára szállásából most már bizonyos volt a pozsonyi, vagy mária-tal-récei irány. Bercsenyi ezt Bokrosnak Lieszkón d. u. öt órakor vett leveléből és egy a német táborról érkezett kémjétől tudta meg. »Oly hiszemben vagyunk, — írja tüstént a fejedelemnek, — megindul holnap Pozsony felé.« Megtette tehát tüstént az intézkedéseket ehhez képest. A gyalogságot (Bokros Pál, Farkas Sándor, Thúróczy ezereit s a fegyvert fogott föld népét) elindítá, hogy az éjtszaka egymással megegyezvén, lesbe álljanak a fenyesben, Stomfán túl a pozsonyi útban, és Talmál, Réce felé a szorosokban. »Az lovashadak hasonlóképen lesben álljanak két-három felől, és az gyalogot mikor mellőzi: akkor csapjanak neki. *Én pedig az hódvilággal megindulok s megyek igyenesen az erdőkön Stomfa felé.* Az hadnak ugyan örömit, kedvit látom. Isten kezében minden, — legyen szent akaratja!« Ha sikerül feltartóztatni, — jó; hogyha pedig általveri magát, megírtam Semmyeynek: vígyázásban legyen, s apróbb ellenkezést tehet, de Szent-György és Bazín városok védelmére vért ne pazaroljon, mert e helyek úgy sem tarthatók; hanem rendben kivonulván, velem fog egyesülni és Ngoddal. »Magam pedig sietek hátrább (a széleskút-ompitáli hegyi úton), vissza Ngod felé. Itt (a Fehérhegységen túl) is hagyok azonban valamely hadat (Thúróczy hajdúit), az ki becsapjon Austriába háta megett, ha az víz árja engedi.«

Ez volt nagyjában a fővezér intézkedése, s nagyon helyén történt, a mint a más nap megmutatta. Heister ugyanis, miután dec. 21-ikére virradó éjtszaka Deák Ferenczék Stomfa alá ütöttek s örseivel, fennálló seregeivel összepuskázának: a lármára riadót fuvatván, még virradat előtt fölkészült s nagy vígyázattal megindult. Egész nap tartott a esatározás, de a derék harc délután, a szorosokban,

Talnál volt, a hol főként a kurucz gyalogságnak jutott szerepe. Beresényi, — a ki a cs. hadsereg kivonulását Stomfáról, vezérkarával a borostyánkői várhegy oldaláról szemlélé, — udv. kapitányát b. Perényi Farkas ezredest nyargaltatá el üzenettel Rákóczihoz, kinek Pernek faluból esti 6 órakor a nap eseményeiről még ezen levelet írta:

»Prínyi Farkas uram által megüzentem Ngodnak: mai dolgunk mint esék? Bizony, jobban is esett volna, ha dispositióm véghez mehetett volna. De hiábanvaló volt: mert ez étszaka lár-mája lévén, még virradta előtt kirendelte magát. Félelme abbúl tetszett meg, hogy nem előnkben: hanem oly szoros helyre rendelte magát, hogy se ő, se mi egymáshoz nem férhettünk; és ugyan kimutatván (az erdőkből) magunkat, szemünk láttára indúlt az (tal-récesei) szorosnak. Reménlem, holnap bizonyosabb vigasztalást írhatok Ngodnak: mert az hajdúságot elküldtem az szorosra, hogy belékapjon, és 3000 lovast nyomában az németnek. Azok elkezdtték az puskázást, — majd két órája, mióta rettenetesen puskáznak; eleindén taraczlörések is hallattak: már most csak az apró puska zöng és az salvé (sortízü); kívül csak elhíszem: van dolga, s abbúl magyarázok jót, hogy senki sem gyütt katonáink közül vissza, — ilyen sötétben sem állott el az hajdú róla. Az parasztság, mint az hangya, az hegyekben: rajta! Éppen Morva-mellékitül: Szent-György, Szent-János tájátul mind elállotta volt amúgy távol az hegyeket, s hogy látta az hajdút, — úgy ment nyakában az németnek mindenfelől. Az mi előljárónk az retroguardiájának utolsó két zászlóját még bent érte volt Stomfán, — vagy harminczet levágtak ott mindgyárt. Deák Ferencz mondá nagy gustussal, hogy hátát csapja úntalan.«

Heister tehát, habár a nyíltabb útát választotta. — nem ment el üttetlen. Mária-Talba érvén, zsoldosai kirabolták a klastromot, templomot. A szorosban Farkas Sándor és Bokros Pál hajdúi két oldalt az erdőkből órák hosszatt sűrűen puskázták vonuló hadoszlopát, a tót parasztság pedig társzekereit fosztogatta. Harczolvá kellett minden lépést tovább hatolnia; — utócsapatait Deák Ferencz s az ónodiak csapdozták. »Az kalastromot felverték Talban, — írja pár nappal utóbb egy onnan jött szerzetes jelentése után Beresényi, — mindenéből prédát hántak az kalastromnak. Testet (holttesteket) eleget látott németet Deák

Ferencz ; az barát is mondta : *sok kár esett bennök.*» A labancz Sigray József udv. titkár hasonlóképp említi Pozsonyból mindjárt másnap, dec. 22-kén gr. Koháry Istvánhoz szóló tudósításában : »Stomfai dominiumban is vannak még mindazonáltal (kurucz hadak), mert midőn Heister uram tegnap Mária-Tallnál általköltözködött volna a hegyen Récse felé: az bagázsianak egyik részit megesapták és az retroquardiában valamellyet le is vágtak az erdőt álló kurucz talpasok (gyalogok). Talán azokat büntette meg Isten, a kik Heister uram híre nélkül (??) (dévén-)újfalusi, mária-talli és több templomokat felverték.«¹⁾

Bercsenyi még ugyan Perneken rendelkezett, hogy melyik hadak mely úton nyomúljanak át a hegységen, s hol egyesüljenek vele és egymással a Kis-Kárpátok déli oldalaiiban, és melyek oldalazzák az ellenséget. Az egyik hadoszlopot Buday tábornokkal a legközelebbi szoroson indítá meg a holdvilágnál, Pernekről át Bazínba; ágyúit a jobb út kedvéért Jablonczának kerülteté; maga pedig a másik hadoszloppal Széleskútra, s onnan, 22-ike reggelén, a nagy, meredek hegyszorosokon át, Nagy-Szombaton belől Ompitálra, Hosszúfalura (Dluha) ereszkedett le. E helységből tudósítja 22-én esti 5 órakor a fejedelmet Lipótvár alá: »Általköltözém az átkozott passuson az hadakkal az kik velem vannak, — az többit tegnapi írásom szerént rendeltem el. Noha már sötét van, mindgyárt mennék Ngod udvarlására: de várom Sennyey uram tudósítását, — virradtig ugyan csak udvarlok Ngodnak.« Sennyey ugyanis arról értesítette volt őt az éjtszaka, hogy maga megy meg szemlélni a német tábort, és ha látja: nem az ő erejéhez való, — kinyomuland előle Bazínból szép rendben. Egy óra múlva Hosszúfalun volt Ocskay hadnagya, a kitől Sennyey üzené: »Kirendelte az hadat az német eleiben, — az hadnagy hallotta az puskázást is igen, taraczklovést is;« — azután ő, az altbgy., meggyőződén, hogy ott az egész német armáda: körüle hagyva a lovast, a gyalogsággal Rozsindolra települt, s szólni kívánna Bercsenyivel. Buday

¹⁾ *Eredeti levél*, kéziratgyűjteményemben.

tbk. is írt, Deák Ferencz is, a ki Modor mellé szállt és tudatta: addig onnan el nem megyen, a míg a német ki nem nyomja; ha megindul a német, — Szombat felé fog előtte nyomulni; Ebeczky, Ocskay pedig oldalt kísérik Heistert. Ennek szándéka immár világos volt, a mint a tali barát is, Bercsényinek Tóth János nevű embere is mondá: »Az intentiója az németnek: *Szombathoz szálljon.*«

A cs. tbgy. dec. 21-ikén sok puskázás közt átvorgódván a tali szoroson, estve felé Récsére ért, s itt egyesült aztán vele gr. Herbersteinnak Pozsonyból ez nap délután kiindult 4000-nyi hada. Erről Sigraynak imént idézett pozsonyi levele tüzetes értesítést ad:

»Generál Herberstein uram az egész német infantériával, vagy 200 lovas némettel és gr. Nádasdy Ferencz urammal lévő circiter 150 (dunántúli) magyarral, — kik mindenestől, Obrister Devent egészenen recrutákból álló regimentit közöttök számlálván, 36 zászlóval voltanak *és in circa 4000 ember számot tettek,* — az artigleriával együtt, ú. m. 16 *súgár-ágyúval*, sok puskaporral, golyóbissal és *három $\frac{1}{4}$ carthaunnal* (12 fontos ágyú), innét tegnap (21-kén) délután megindulván, Prácsa felé ment, onnét Récsére érkezett és Maresallus Heister urammal conjungálta magát. Ma egész nap ott subsistálnak ő Exciáik az egész armádával, tüzek mellett campírozván. *83 zászló alatt szép lovasága vagyon;* kellett már ellenségre találniok: *mert valamely szekér sebeseket hoztak ma az városra.* (Ezek a tal-
récei szorosokban sebesültek valának.) Úgy hirdetik, hogy kurucz tábor Bazínnál volna.«

E tudósítás különösen azért nevezetes, mert Herberstein hadosztályának számerejét s Heister lovas-századainak számát positive megtudjuk belőle, és pedig hitelesen. Kolnovics szerint Heister Dürnkrutnál 16,000 emberrel költözött át; Herbersteiné ím 4000 vala: egészen egybevág tehát a nagy-szombati harcban részt vett gr. Esterházy Ferencz cs. k. ezredesnek azon, becsületszárával, hitével erősített nyilatkozatával, hogy a cs. hadsereg *húszezer emberrel* vívta ama csatát. A mi pedig a tűzértséget illeti: egykorú kútfők szerint Nagy-Szombatnál Heisternek 24 ágyúja működött;

ez is egyezik: a tbgy. Austriából 8 tábori tarackot hozott, és Herberstein Pozsonyból 16-ot, 3 earthaunján kívül, melyek ha szintén tüzeltek-e? nem tudható. Végre a lovasság létszámát érdeklőleg, a gr. Károlyi- és Forgách-levéltárakbeli csatatér-rajzok magyarázó szövege 66 cs. lovas-századot tüntet föl, Sigray 83-at mond, tehát jóval többet; ő pedig jobban lehetett értesülve, pártállásánál, de főként udvari hivatalánál fogva.

Galánthai Balogh István kurucz dandárnok, mint a Pozsony tájékán őrködő lovas csapatok parancsnoka, ezeket a senkviczi erdőnél összevonván, 21-ke estéjén Szent-György és Récese közt csatározott Heister előhadaival, — Bercsényi és Sennyey parancsára lassan vonúlva vissza előttök. Szent-György alatt röviden összecsaptak s odahagyák a várost, mely a fehér zászlót kitűzte. 23-ikán pedig a bazíni helyőrség is kivonúla, Modorba; mire Heister az üresen talált Bazínba szállt, — s irgalmatlanul kiraboltatá a házakat. Hasonlót művelt 24-kén Modorral, hol a karácsonyest örömére vad dorbézolásba merült katonái 2000 akó bort ittak meg.

Bercsényi 23-ika éjjelén Hosszúfaluról hadtestével Korompára, s innét 24-ikén a Tirmava patak melletti Selpiczre (tehát a nagy-szombati csatatér jobbszárnyára) szállott, — minthogy Heisternek Bazín, Modor felé vett menetirányából immár bizonyossá vált, hogy nem Szered előtt: hanem itt, Szombat alatt kell vele szembeszállaniok. Rákóczi tudósította őt, hogy málhavonatát a Vág mögé, Galgócra szállítva, s a már 2—3 nap múlva bátran megrohanható törésű Leopoldvár ostromának folytatását De la Motte-ra bízva,¹⁾ — a ki mellett pár ezer gyalogot (Szálé-, Nyáray-, Lóczy-féléket) hagyott hátra, — tábora többi részét ő már Farkashidához indítá (24-ike reggelén), s maga is követendi őket. Mire a hozzá már útban levő fővezér — 24-ikén Selpiczről — válaszolja neki: »Megindulván, vettem Bokros

¹⁾ »... The siege of Leopoldstatt, where the breach was ready made and all things prepared for an assault within 2 or 3 days, if it had not been prevented by this action.« (Stepney tudósítása, 1705. jan. 3-káról. Id. h. 614. l.)

levelét; az Deák Ferencztől elmaradott (lovás) hadakkal s gyaloggal az hol van, igen jól esik. Írtam is, küldtem is ismét eleiben. Kémet is küldtem. Ezeket előre akarám tudtára adnom Ngodnak. Elhiszem, már helyben (Farkashidánál) érem Ngodat. Farkashidja felől megyen bé Ngod az táborhelyre: én pedig elől, az gázlón. Az falura kellene idein salvaquarda-sereget küldeni.« Így gyűltenek egybe a készülő ütközetre a haderők. Rákóczi — Bercsényi tanácsa ellenére — Scharudi János és Brémer Antal szökevény németekből alakított battaillonait is magával vivé Lipótvár alól a táborba; s e körülmény végzetessé vált.

Karácsony első napját a fejedelem tábornokaival: Bercsényivel, Esterházy Antallal, Sennyeyvel, Budayval, Andrássy Györggyel és Vay Ádám udvari maréchallal Farkas-hidánál összegyülekezett táborában töltötte. Heister pedig ugyanez nap reggelén Modor városát odahagyta, s — a kurucz lovasságtól folyton körülrájozva — a nagyszombati irányban csak a közel Rozsindolig hatolt: részeg hadainak itt újabb pihenőt kényszerülven engedni. A mint Bercsényi erről hírt kapott, két legjobb huszárezredét, Ebeczkyét és Ocskayét indítá tüstént Rozsindol alá, oly utasítással: a helység körül őrködjének egész éjjel, híreket sűrűn küldözzenek, s a mikor és a mint a német tábor megindul, egyikök jobbról, másikok balról oldalazza, csapdozza; a továbbiról parancsot várjanak. Ebeczkyék 25-ike estéjén már csatároztak Rozsindolnál a némettel.

Rákóczi pedig — a két ellenséges sereg már oly közel lévén egymáshoz, — hadi tanácsot tartott. Mindnyájan megegyezének abban: hogy az ellenséggel megütközhesse, a lovasság erejének kifejtésére *nyílt teret* kell keresniök, és erre legalkalmasabb a Tirnava és Parna patakok közti sík, hátterében Nagy-Szombat városával. A szerepeket kiosztották: a középet maga a fejedelem fogja vezetni, oldalánál Sennyey, Vay, s Fierville, mint a gyalogság tulajdonképi vezénylője; *a jobbszárnyat Bercsényi*, a balt pedig Esterházy vezérli, alatta Buday és Andrássy tábornokkal. Ebeczky a jobb-, Ocskay a balszárny széléhez fog csatlakozni, midőn oldalazási feladatuk véget ér. Kijelölték az egyes ezredek

fölosztását, sorrendjét a tagozatokban. Az egész gyalogság s a hat ágyú — mert csak Bercsényinek hat tábori ágyúja volt jelen — a középet képezendi, míg a lovasság a szárnyakat. Rákóczi el is kezdé még azon éjtszaka (száraz és hideg éj volt) a hadakat az ordre de bataille szerint fölállítani, még éjfél előtt meg akarván indulni. Kirendelt helyén áll vala minden csapattest, s a készülőt a dobosok már elverték: midőn Ebeczky futára érkezett Bercsényihez, új hírekkel az ellenségről. A fővezér ezeket a fejedelem elé terjesztvén, megjegyzé, hogy, mivel Heister nagy tüzérségi és podgyászvonatos táborával lassan halad s kurta meneteket tesz és a vett tudósítás szerint íme, van még idő: tanácsosb lenne az indulással hajnalhasadtig várni; ugyanis a hadi rendben még nem eléggé gyakorlott csapatainkat bajos dolog az éj sötétében csatarendben meneteltetni, s ő attól tart: rendetlenség keletkezhetnék menetközben, annyivalinkább, minthogy a kiszemelt táborhely szélénél szoros úton kell levonulnunk, mielőtt a nyílt térre kijutnánk. Rákóczi igazat ada tábornokának, s a tábor csak virradatkor (dec. 26.) indult meg.

Lássuk immár a harcra nyomuló magyar hadseregnek számerejét. A már említett csatatérképek ábrái és magyarázó szövegei szerint részt vett az ütközetben 17 lovas-ezred, 5 regiment és 5 bataillon, vagyis 9 ezredbeli 15 bataillon gyalog s 6 ágyú. Több lovas-ezred azonban nem volt teljes létszámú, sőt némelyik csak 4—500 emberből álla. Középszámúl tehát (s jó erős középszámúl!) a 800-at vévén föl: tesz 13,600 lovast. A bataillonok 4—500 fővel számálva, 7, legföljebb 8000 gyalogot adnak. És így az összes haderő 21, legmagasb számítással 22,000 főre rúghatott; vagyis a Heisterét (mely, mint már kimutattuk, 20,000 emberből, tagozataiban 11 gyalog-, 9 lovas-ezredből és ezekben 83 escadronból s 23 bataillonból áll vala), alig haladta meg 1000-el, avvagy, sokat mondván, 2000-el. De e kis különbséget túlon túl helyre üté a császáriaknak *négyszeres tüzéri ereje*: 24 (illetőleg 27) német ágyú működén 6 kurucz löveg ellen. Lovassága a magyaroknak, gyalogsága a németeknek volt számosabb. Minőség, nevezetesen harczképzett-

ség, begyakorlottság, taktikai és tüzelési fegyelem, de kivált fölfegyverzés tekintetében, a csak nem rég összeverődött néphadból alakult forradalmi fiatal haderő felett a régi, reguláris, harczedzett császári csapatok nagy fölénnyel dicsekedhettek, tagadhatatlanul. Igaz ugyan, hogy valának közöttük is újonczok, mint a Devent gyalog-ezred s Wobezér battaillonja: azonban Heister hadserege — a tartalékba állított 3 labancz lovas-század kivételével — mind csupa reguláris, rendes katonából állt, köztük egynehány leghíresebb vértés- és dragonyos-ezrede a császárnak. Weillern ezredes tüzésége pedig, mint maga is, igen jelesnek tartott a saját fegyvernemében.

A cs. maréchal a karácsony másodünnepére forduló éjtszakát Rozsindolban nagy aggodalmak, töprenkedések között virrasztotta át. Kiküldött kémei, a Bercsényitől szándékosan terjesztett híreknek felülve, az egyesült kurucz tábor erejét mesésen nagyító tudósításokkal tértek meg; ki 30, ki 40, ki éppen 60,000 emberről beszélt. Úgy, hogy Heister azon tűnődött: nem volna-e tanácsosabb e roppant erő elül harc nélkül visszavonúlnia hajnalban, által a Fehérhegyeken, a hol lovasságukkal nem üldözhetik? Azonban aggasztá a már-már végsőkre jutott Lipótvár sorsa, mely ez esetben menthetetlenül veszve van. De nem jobb-e egy várat veszteni el csak, s nem egyszersmind az oly nagy bajjal összeszerzett szép armádát is, ama várért? ... Midőn e fölött tépelődnek, dec. 26-ika hajnalán öcsese gr. Heister Hannibál altbgy., egy a magyarok táborából az éjjel átszökött kurucz-német századossal — ki előbb a császáriaknál Fähdnrich volt — lép be szállására. A szökevény a cs. előőrsökhöz menvén, Hannibál gróf egyik kapitányának Schererneк jelenté magát. A tábornagy elé vezetettve, igazolá magát, mint az áruló Scharudi alezredes küldöttje. Scharudi árulási szándéka régiebb keletű; tudjuk, hogy ez a császáriaktól átpártolt német tiszt zászlóaljával húzamos ideig Nyitra alatt feküdt, mint a zárlat parancsnoka. Mikor azután a Bercsényitől bombáztatni kezdett vár aug. 25-kén capitulála: Scharudi igényt tart vala arra, hogy ő neveztessék ki annak parancsnokává. A fővezér

azonban a Lipótvar és Érsek-Újvár közötti fekvésénél fogva reájuk nézve különös fontossággal bíró erősséget, mely a bányavárosoknak is egyik védbástyája volt, nem akarván idegen nemzetbelire bízni: nyitrai várparancsnokká Réthey Ferencz alezredest, a volt szécsényi kapitányt nevezé ki. Scharudi ezt mellőztetésnek vette, — fölbosszankodék, s egykorú kútfő szerint, ekkor tökéle el magát a császáriakhoz visszapártolásra. Hogy ezt bizton tehesse s mint hadszökevény, büntetés-elengedést, sőt zászlóaljának is átpártolásáért jutalmat várhasson: kicserélt hadi foglyok útján kegyelmet kért és ez iránt biztosítást is nyert Savoyai Eugen hgtól. Most ezt tudatván Heister tábornaggyal, megbízottja által megüzente Rákóczi és Bercsényi egyesült *hadseregének valódi létszámát, az éjjel megállapított hadrendjét*, különösen, hogy mely ponton fog ő, Scharudi, 500 főnyi német zászlóaljával állani, mely vele az átszökésre nézve már egészen egyet ért; ¹⁾ végre, hogy ezen átpártolást a csata közben miképen szándékszik végrehajtani, olymódon, hogy ez által a kurucok csatarendében mennél nagyobb zűrzavart, bomlást idézzen elő.

¹⁾ Mily gyanús hűségűek valának Scharudi német gyalogjai: mutatja a körülmény, hogy közülök már a Lipótvar alatti táborról is megkísérlék némelyek a Fehérhegyeken át Heisterhez szökdösni, őt az ostrommunkálatok mibenlétéről — hihető: parancsnokuk megbízásából — értesítendőék. De a hegylakó hű tótok elfogdozván e szökevényeket, Bercsényihez vivék, a ki aztán hármat dec. 19-kén fölakasztatott. Ugyanis, a fővezér Lieszkórul dec. 18-kán Rákóczihoz írt egyik levelében említi, hogy a Borbély Fridriktől fogott német kapitánynyal közkatonákat is fogtak el, »kik örömet szolgálatot vennének»: de őneki nem kellenek, »minek? — *mikor ezekhez sem bízhatunk*. Mert míg oda valék, *három az muskatérosok közül elszökött*, de az parasz-tok megfogdosták őket, — *kiket holnap Istennek ajánlok, mások példájára. S ugyanazokkal fogtak meg egyet azon három közül, kik Leopoldvár alul az aprossokból (vívó-sánczokból) szöktek*. Ezek — úgy hiszem — azok, kiket Ngod gondolt, hogy beszöktek Leopoldvárban. Csakhogy ketteje ugyan elment: mert étszaka az két felekezet német öszveakadt, s megijedtek egymástul, s az erdőben széjjelmentek, *s ez osztán úgy akadt éntölem szökökhöz*, hogy az német szót megértette. *Az kettejére nem akadtak*; hihető, *agyonlebbentették az szegény tótok.*» (Archiv. Rákócz. I. o. IV. k. 225. l.)

A bús tépelődések közt borongó tábornagy arca e váratlan, nagyfontosságú, örvendetes üzenet hallattára egyszerre kiderült; s most már ekként valódiilag és részletesen informálva lévén mindenről és a bejelentett árulástól harcz közben a legbiztatóbb fordulatot remélvén, — tovább egy perczig sem habozott, elhatározá a szembeszállást, s készülőtt veretett. Délelőtt megindúla Rozsindolról, tömérdék társzekeret, podgyász- és Lipótvárba szánt élésszer-szállító vonatot magával hurezoló, nehézkes mozgású táborával, s ezt a közeli — Nagy-Szombattól már csak félórányira, a Parna patakon túl fekvő — Fehéregyház falu erdeje mellett, dél tájban, borúlt, zordon, hófergetegre változó időben csatarendbe állítá. A koros tbgy. ismeré ellenfeleinek harczmódját; jól tudta, hogy a magyarok vitézek; nagy hévvel és vakmerően támadnak: de hosszas ágyú- és sortűz ellen nem eléggé kitartók, s a tactikai mozdulatokban kevésé lévén gyakorlottak, könnyen zavarba hozhatók. Ehhez képest minden oldalról fedezett, zárt, védelmi felállításban akart nyomúlni, mely egyszersmind esetleg lehetővé tegye az ő heves rohamuknak elkerülését: hogy hátha így, általános csatába bocsátkozás nélkül, csupán ágyú- és puskatűzharcz mellett (a melyben ő vala az erősebb) hozzáférhetne Bogdanócz, Spácza, Karkócz felé a fölmentendő Lipótvárához. Mert az ütközettől, Scharudi minden híradása daczára, mégis csak tartott, s inkább szerette volna, ha az erősség fölmentése döntő harcz nélkül sikerül. Csapatait tehát az osztrák mód-szeres hadrend szerint, — lovast, gyalogot váltakozva, — mindanegy oldalán zárt, keskeny hosszsnégyszögű alakzatba rendelé, a bal- és jobbszárny arczvonala előtt nyolcz-nyolcz, a közép előtt szintén nyolcz és három tartalék-ágyúval; s a löszer-, podgyász-, és élelmi vonat szekereit, hogy mindenfelől biztosítsa, első és második hadvonala közé állítá, közbülső, benső vonalúl. (Ez rettenetes tactikai hiba volt: mert első és második hadvonala egymást, a csataközben, a köztük levő több sorú szekérvonat miatt meg nem segítheték.) Végre a második hadvonal mögött tíz lovas-századot (köztük a 3 magyar-labancz sereget) tartalékúl helyezett el.

A cs. tábornak Fehéregyháza és Gerencsér faluk közt

végbe ment e csatarendbe sorakozásakor a kurucz haderők már kibontakoztak a Nagy-Szombat alatt nyugatra, a két patak közt elterülő sík téren. Az árok nélküli, egyszerű, ódon körfalakkal kerített városban vagy 200 főnyi honti hajdú-örség feküdt. Dúló Ádám ezredes parancsnokkal, kikre szerezp a csatában nem várt.

A farkashidai tábor a délelőtti órákban teljes rendben Nagy-Szombathoz érkezvén, a fejedelem Esterházy Antallal a balszárnyat s utána Fierville-el a közepet képezendő gyalogságot és ágyúkat a várostól délre leereszkedő mély úton, a jobbszárny ezredeit pedig Bercsényivel a várostól északra lehajló úton indítá meg a síkra, s e tábornokokat csapataik elrendezésére utasítá. Fierville a gyalogságot a Tirnava patakon túl, a városi kertek és majorok előtt, két, egyenes, párhuzamos vonalban helyezé el, az első hosszabb vonalban — mely elé az ágyúkat rendelé¹⁾ — jobbszélről a francia granátos-osztálylyal egy csoportban Brémer, balszélről pedig Scharudi német battailonjait állítván. A tartaléknál szolgáló második vonalat az udvari palotás-, Esze Tamás és Bokros Pál hajdú-ezerei képezték. Ezekkel egy vonalban, de kissé arrább északnak, már a jobbszárny belső szélső két lovas-ezrede: az udv. karabélyos és a Géczy Gáborféle Bercsényi huszár-ezerek mögött, a város északkeleti sarkánál volt egy emelkedés, melyről az egész harcztér végiglátható, — ezt szemelék ki a fejedelem s kísérete állóhelyőül.

Bercsényi és Esterházy a középtől számítva rézsutas irányú, hosszú, egyenes vonalban egyenközüleg állíták ki a szárnyakat, messze kiterjedőleg, hogy a lovasságnak elég tere legyen a kibontakozásra és az ellenséget mintegy körülölelve, oldalról is megtámadhassa. A jobbszárnyon legbelől az udv. karabélyosok, azután Géczy Gábor, a vármegyék huszár-ezrede, Sréter János, Somogyi Ferencz, Ónodi János Deák ezere és a győriek, Deák Ferencz s

¹⁾ Az ágyúk ugyan a fölállításkor a két vonal közé helyezkedének, de úgy, hogy az ellenség közeledtére a távközökön keresztül kivonúljanak az első vonal elé, mert csakis így tüzelhettek jól.

Ilosvay Imre ezere következtek, mely utóbbihoz, legszélről, a Heister vonulását balról kísérő Ebeczky István, — míg a balszárny széléhez a cs. hadoszlopot jobbról oldalazó Ocskay László ezrede volt sorakozandó. Kevéssel déli 1 óra előtt, a mindinkább havazásra hajló időben, messziről megvillanának a Gerencsér falu felé lassan közeledő császári hadoszlop elején a vértess-lovasság rézsisakjai, kardjai; s előtűntek a velők jobbról-balról párhúzamosan menetelő — de a németeket zárt vonalaik miatt nem háborgatható — Ebeczky és Ocskay lovas-ezredek körvonalai is. Ebeczky most ügetésbe csap át, s a cs. sereg élet jóval megelőzve, a Parna patakán áthatol és a kurucz hadrend jobbszárnyának külső szélén fog állást. Ugyanezt tevé kevés vártatva Ocskay is, a kinek ugyan sokkal kurtább vonalat kelle áthaladnia, hogy a balszárny széléhez csatlakozzék.

A fejedelem e mozdulatokat még a város déli végénél levő emelkedésről nézé: mert itt kívánta bevárni, míg az utolsó gyalog-zászlóalj is alányomul s kijelölt helyét a hadrendben elfoglalja. Ez megtörtént, és Heister is takarodni kezde már a Parna gerencséri hídján s keresztül e sekélyes, de itt-ott mocsáros, másutt meredek partú patakon, melyet hadoszlopai hátuljának s tartalékesapatainak fődözésére kívánt felhasználni.

Egy óra tájban sűrűen kezdett szakadni a hó, melyet az északnyugati szél a kuruczok szemei közzé vagdalt. Rákóczi sarkantyúba kapva paripáját, kíséretével vágatást igyekezett a várost keletről megkerülni, hogy az udv. karabélyos-ezred mögötti dombra juthasson; azonban a sűrű hóviharban utat vesztvén, sebesen nyargalt vissza, hogy tehát dél felől ereszkedjék le s kijelölt helyét a közép mögött áthaladva foglalja el. Midőn a déli lejtőre érkezék: a két ellenséges hadoszlop éppen lőtávolyra érvén egymáshoz, — e perczen mindkét részről megdördültek az ágyúk, sőt a balszárny szélső ezredeinek fegyverropogása is sűrűn kezd vala már hallatszani. A mind hatalmasabbá váló ágyúdörgés (30 ágyú zengése) megreszketteté a levegőt, s a hófelhőket széjjeloszlatta: be lehetett látni a csatatérre. A fejedelem megállott, felelőben, a gyalogság vonalai mögött, azonban az

ellenséghez annyira közel, hogy a lőtávlatba esvén, egy német ágyúgolyó a kíséretébe csapott s udvari bejáró ifjai egyikének lábát elszakítá. Mire környezetének kéréseire odább nyargalt s a kijelölt dombon állott fel, — mialatt a sortűzek az egész hadvonalakon végig megkezdődtek. Innen szétnézván, feltűnt vala neki, hogy Heister, mintha ágyúinak tüzelése alatt az összecsapást ki akarná kerülni: hadoszlopai élével, vagyis balszárnyával folyton terjeszkedik északkelet, más szóval a bogdanóczi út felé, — nyilván Lipótvárhoz igyekezve döntő csata nélkül férközni. Az ellenség e mozgulását észrevevé a jobbszárny közepén álló Bercsényi is, és szárnysegédei egyikét, a franczia Norvallt nyargaltatá a fejedelemhez, figyelmeztetve őt Heister e menetirányára s kérdezte: nem jobb volna-e menni hagyni őt? De a fiatal, heves Rákóczi visszaüzené: Csak rajta — rajta! Ne tétovázzik; vágasson beléje!....

Bercsényinek sem kelle több. Parancsot ad Ebeczkynek: fúvasson rohamra; és mivel a németek zárt oszlopainak éle az ő vonaluk szélét már meghaladta: egy negyedkanyarulatot tegyen nyargalvást, s úgy fordúljon eléje, csapja meg és térítse vissza! Ebeczky trombitái fölharsantak, és a vitéz dandárnok féljobbot vezényelve, a lévai régi híres végbeli huszárokkal vágatást gyönyörű negyedkanyarulatot tőn, s roppant tűzzel vágott bele Heister zárt oszlopai élébe. A csatarendben Ebeczky mellett álló Plosvay Imrét harcavágya elragadta, és azt hívén: őnékie is a dandárnok példáját kell követnie, — szintén riadót fuvatott, úgy Deák Ferencz, Ónodi János Deák, Somogyi, Sréter s a vármegyék ezerei hasonlólag, és e hat ezred is reárohant az ellenségre. Saját huszárezredét azonban Bercsényi még most visszatartá, s csak utóbb küldé rohamra, amazok támadását támogatandó.

Oskay László a jobbszárnynak harciba elegyedését látván, szintén rohamot fúvatott, s a balszárny őt szélső lovasczredével mindent elsodró hévvel veté magát a német hadrend oldalába s arczába. Ebeczky pedig Virmond granátosait és Haslinger gyalogságát legázolva s a két »strázsasereget« és a Bayreuth dragonyos-századokat karddal kezében vissza-

verve, keresztülrontá a zárt oszlopot, s a császáriak balszárnyán levő nyolcz ágyút és a társzekereket, Plosvayék segélyével elfoglalá. Deák Ferencz, az ónodiak és a többi velők rohanóknak szintén sikerült Heister első hadvonalát néhány helyütt megbontani, áttörni s a málhavonatig jutni a megzavart ellenséges sorok közt. Ocskay, Andrássy (György,¹⁾ Goda, Balogh és Buday István huszárezredei a balszárnyon nem kevesebb bátorsággal s szerencsével törték át a német vonalakat; egész zászlóaljokat kaszabolának össze, s ágyúkat és társzekereket foglaltak el ők is. Heister kimondhatatlan bajban volt: átvert, összezilált, ingadozó első hadvonalát a többsoros szekérvonat miatt meg nem segítheté. Pedig ezalatt megindult a gyalog roham is a középén. Fierville ugyanis, hogy a két szárny harcölését segítse: az odaérkező Bercsényi parancsára a gyalogságnak egész első vonalát támadásra vezénylé. Brémer német battailonja s a pár száz főnyi francia granátos-osztály — Fierville lovagtól személyesen vezetve — szegzett szuronynyal, reguláris sorokban, biztos, kemény tartással nyomult előre; míg a fővezér udvari palotásai s a fürge miskolci gyalogság, Farkas Sándor barsi és Sréter nógrádi hajdúi, hogy annál gyorsabban rohanhassanak: köpenyeiket, tarisznyaikat halmokba hánnyva, egetrázó csatakiáltással iramodtak neki az ellenség ágyúinak, arczvonalaának, s tiszteiktől előre betanítva, a hányszor a császári ágyúk öhle megvillant, hirtelenül a földre vetették magokat, s a golyók kár nélkül suhogtak el fölöttük. E stratagemmát egypárszor nagy ügyességgel ismételve, közel jutottak az ágyúkhöz, s azokat megrohanván, elhallgattaták, vagy részben el is foglalták. Általtörték az első hadvonalat, Heister tábora közepéig jutottak; sőt némely zászlóaljak — név szerint a miskolci hajdúság, Farkas Sándor, Bercsényi hajdúi, a francia granátosok és Brémer hada Fierville-l, — a császáriak második s harmadik vonalán, a tartalékon is keresztülvágták magokat. Hanem a többiek, -

¹⁾ Ez tulajdonkép *Réthey György* huszárezrede vala, — Andrássy Gy., a gyalogsági tbk., — csak tulajdonosa volt; azután Andrássy gyalog-ezredet kapván: a *Réthey György*féle karabélyos huszárok ezredtulajdonosává maga *Bercsényi Lón.*

a jobb- és balszárny lovasságának nagy részével együtt, — a mint a cs. podgyászvonatig jutottak: mohó prédavágyuknak ellent nem állhatva s tiszteiknek tilalmára nem hajtva, elkezdették a társzekereket fosztogatni.

Heister — a ki utóbb maga megvallá, hogy gyalogságot vitézebbül harczolni még nem látott — a legnagyobb zavarba és veszedelembé jutott maga is; elannyira, hogy, midőn vezérkara tagjait megzavart csapatai rendezésére lázasan ide-oda küldözné: egy óriás alkatú vakmerő kurucz hajdú (ú. l., a mellette áttört miskolci zászlóaljából) a cs. fővezért megismervén, reá lőtt, s a tbgy. a célzó vitézt megpillantva, csak feje gyors félrekapásával menté meg életét. De az elszánt hajdú még ekkor sem tágított; keresztültört a maréchal környezetén és Heisterre rohanván, már épen halálos csapásra suhintja kardját a nagy magyargyűlölőnek nyakára, — midőn a hős kurucz a tábornagy egyik hadsegédének, a rossz magyar gr. Czobor Márknak pisztolyától szíven találva, elesik. Heister ettőlfogva a fiatal Czobrot második apjának, élete visszaadójának nevezé. Bizonyos, hogy, ha Czobor golyója nem talál: a híres Heister és vele az ütközet elveszett.

Midőn a csata fejleménye úgy a középén, valamint a szárnyakon a kuruczokra ily kedvezőleg alakult és Heister már az általános visszavonuló megfuvatására gondola: váratlan balfordulat történt a centrumnak balszélén. Itt állott ugyanis az áruló Scharudi német szökevény battailonja s közvetlen mellette a Nyárády András borsod-gömöri és csallóközi hajdú-csapata. Mikor a rohamra a parancsot megkapták: ezek is megindultak bátran előre, egymás mellett csekély távközből a két csapattest. De a mint az ellenséges arczélhez már jó közel volnának: Scharudi egyszerre fehér zászlót tűz ki, s féljobbot vezényelve, a császáriak helyett tűz —hús lépésnyiről sortüzet adat Nyárády ezerére, oldalról. Azzal, a kuruczok harczvonalában tetemes ürt hagyván maga után, — zászlóaljastúl együtt általmegy a császáriakhoz. Nyárády hajdúi a saját feleiktől jött e meglepő támadásra megzavarodván, hátrafutamodnak. Futásuk zavarba hozza s magával ragadja a másodvonalban álló

tartalék-hajdúságot is, melynek pedig épen most kell vala helyt állni; úgyszintén megingott és meghátrált példájukra a két szomszéd lovas-ezred: a jászoké s Győri Nagy János dragonyosai; csupán Esterházy Antal huszár-ezrede állott helyt, a tábornokra hallgatva. Ocskayék ezalatt Wobezér két bataillonját úgy összeválták, hogy 600-ból 30 ember maradt; sokat vesztek ott Andrásy, Goda, Buday, Balogh István ezredeitől a Virmond, Bagni, Neuburg és Trisler cs. gyalogok s a La Vigne, Cusani, Latour vértések is. Valódi vérfürdő volt a németek jobbszárnyán.

Azonban a Scharudi és Nyárády csapatainak elhagyott helyén nagy hézag tátongott a harcrendben. Heister, — a kinek annyi helyütt áttört, megbontott első hadvonala bomladozó csapattesteknek rendbeszedésére a podgyászvonatra rohant kurucok zsákmányolása időt engedett, — ezt a hézagot észrevén s a magyarok balszárnyát a középtől elvágni akarván: két lovas-osztálynak, a Fels-vasasoknak, parancsot adott azon helyre nyomulni. S ez volt az egész harc alatt a legügyesebb intézkedése. Rákóczi a Fels-vértések indulását a halomról meglátva, az abból eredhető veszélyt tüstént föl ismeré. Hogy tehát ennek elejét vegye: kardot rántott, és testőrző karabélyos-ezredének élére állván, ifjú tűzével, hősies bátorságával személyesen akart bevágni a nyomuló vértések oldalába. Azonban Vay Ádám udv. maréchal, Ottlők György és más udvari nemesek a hőn szeretett fejedelem életét a veszedelem kockájára tenni nem engedvén, körülvették őt. megragadták lova kantárát, és erővel visszatartották. Az ezred nem tudta, mit csináljon; ha azalatt míg a fejedelemmel küzködének: Vay, Ordódy avagy Ottlők, karddal kezében élére állott volna ezen ezrednek, — a Fels-vasasokat visszavethetik. De az erre alkalmas pillanatok hamar elmúlván: Heister vértesei bántatlanul a kívánt helyre érkeztek s ezzel a magyar hadfelállítás szerves összefüggését kettéválták. A stratégia Forgách tbgy. Scharudi áruló átpártolásánál még inkább e körülménynek, csaknem egyedül ennek tulajdonítá a már megnyert csata váratlan elvesztését.¹⁾ Mert

¹⁾ Gr. Forgách Simon, Szathmárról, 1705. január 6-kán — midőn a nagy-szombati harc tűzetes lefolyását már a fejedelem tudósi-

az összeköttetés a balszárnnyal ekképen elmetszetvén s viszont Ebeczkyéknek is ekkor már széltere prédálásnak esett hadát a Cusani-vértesek oldalba fogván és meghátráltatván: Rákóczi, — minthogy a Nyárády- és tartalék-hajdúság megfutása következtében ágyúi is, minden földözet nélkül maradván, a fogatokkal tovaemenekülő pattantyúsoktól elhagyattak és elhallgattak, — kénytelen volt megfúvatni *az általános hátrálót*. Seregének balszárnya ugyan még folytonosan vitézül s győzelemmel harczolt, »*csodákat mívelve*« : mindazáltal el vala tőle vágva s vitézségével a megszakadt harczrendet helyre nem állíthatá, — Heister pedig, noha szörnyű zűrzavarban maga is, sok helyt áttört hadvonalait mindinkább helyreállítgatá.

Ocskay, Réthey, Buday, Goda, Balogh István, továbbá a császáriak valamennyi hadvonalán keresztültört miskolczyi hajdúság, Bercsényi palotásai, Brémer németjei, Fierville francziái — ugyancsak bámúlhattak az általános hátráló hallattára. A kik még nem valának közülök nagyon mélyen az ellenség hadvonaláiban, siettek visszatérni a rendes úton: de azoknak — mint Ocskaynak, a miskolczyiaknak, Farkas Sándor hajdúinak, stb. — a kik már a Parna patak is túl voltak, az ellenség háta mögött, nagy kerúlással Leopoldvár fölött kellett társaikhoz visszacsatlakozni, a

tásából, sőt a csatatér rajzából is ismerte, — így ír erről Rákóczinak: »Kérem Ngodat az Istenért: *maga személyét ne veszedelmeztesse, mert Ngod életében vagy on minden reménységünk Isten után*. Tekintse Ngod, mennyi országvesztő confusiók volnának, ha Ngod bennünket árvaságra hagyna. Átkozott ösztön, az ki Ngodat persvadeálta, hogy maga személyének kockára tételével hírt-nevet hagyjon. Elég jó híre-neve vagy on úgy is Ngodnak, mert tudja e világ, hogy innata est fervitudo et generositas Domui Rákóczianae, Báthorianae et Zrínyianae. Vigyázzon Ngod magára, — bízva Ngod az operatiót az Generálisokra: azoknak életjekeket, úgy szerencsétlenségeket mindenkor reparálhatja Ngod, — de az magáét nem. *Ngodnak vannak Generálisi: De nekünk nincsen több Rákóczi Ferenczünk!*« (Eredeti levél a Rákóczi-archivumban, Vörösvártt.) És Forgáchnak általában véve igaza volt; mert ámbár Vayék nagyon jól tették, hogy a fejedelem személyes belevegyülését a rohamba megakadályozák: azonban, ha az ő személye nincs jelen, — a kararabélyos-ezred okvetlenül bevághat s a Fels vasas-osztályokat idejében visszaverhetvén, így a hadrendi összefüggés helyreállítható s a csata végleg megnyerhető volt volna.

mit inkább csak a lovasság tehetett. Némely hajdú-csapat Szomolány vára alá, az ott fegyverben álló tót népfölkelők mellé voná magát; mások a fehéregyházi erdőbe húzódtak éjtszakára, stb. A fejedelem pedig, kinek kíséretéhez Bercesényi is csatlakozik vala, a többször említett magaslaton megállván, a hátrálókat csatarendbe sorakoztatták s újra felállíták; azután lovasságukkal — mely csak csekély veszteséget szenvedett — lassan visszahúzódnának a szered-semptei hidakhoz, hová a gyülekezést rendelék. Heister, a ki már meg volt verve s roppant emberkárt vallott, a saját rendtelenségével vesződve, üldözésükre nem is gondolhatott.

A kuruczok súlyos sebesültjeiket még a csata alatt beszállították Nagy-Szombatba, hol ezek a kórházban, kolostorok és iskolák helyiségeiben vették gyógykezelés alá. A város parancsnokát Düló Ádámot az ágyúk dörgése közt heve a csatatérre ragadta; kilovagolt *»német parókákat hozni«*, — mint mondá. Azonban szerencsétlenül járt; mert alig ért ki a majorokba, kertekbe: ágyúgolyó oltá ki életét. Rajta kívül nevezetes tiszt a kuruczokból nem esett el senki. A parancsnok nélkül maradt helyőrségbeli hajdúk aztán, a visszavonulás kezdetekor kimentek a városból, s a fejedelemhez csatlakoztak. Erre az üres város, midőn Heister — a ki lovasságát előbb a környékbeli falvakra telepíté, — estve felé a csatatérről a gyalogsággal közelgett, kitűzé tornyaira a fehér lobogót, s kapukat tárt. A cs. tbgy. diadalmasan bevonúlt, s tömérdek sebesültjét beszállíttatá.¹⁾ Maga rendtársaihoz, a jezsuitákhoz szálla; de iszonyú barbársággal kezdette — mord természetéhez híven — dolgai: a sebesült magyarokat a kórházakból kidobaván az utcákra, a harctéren foglyúl esett hajdúkkal együtt átengedé nekibőszült zsoldosai dühének; a kik is valamennyi sebbe esett kuruczot felkonczoltak, — holttesteik ott heverték szanaszét az utcákon. A vad tábornagy eltemetni sem engedé hulláikat három napig. Rákóczi e hallatlan brutalitást megtudván, csakhamar kemény bosszút állatott érte, mint

¹⁾ Ezek között vala a már a szomolányi csatában is megsebesült b. *Wachtendonck* Deutschmeister-alezredes, ki most újra veszélyes sebet kapott. (*Stepney* tudósítása, 1705. jan. 3-ikáról. *Id. h. 613. l.*)

majd látandjuk. Heisternek csak a fősemináriumban 300, a nemes ifjak convictusában 130, a Szent-Adalbert pap-növeldében 70 sebese fekvők, a többi a kórházakban.

A csatatéri halottakat ugyan azonnal kifosztogat-tatá, hanem az ágyúkat — úgy a magáéit, mint a kuruczokéit — ottkünn hagyá éjjelre. Némely kurucz hajdú-csapatok is megvonulának ott a kerítések, pajták közt, — másnap is puskáztak még. A Brémer battailionjából való 300 német pedig, kik a fehéregyházi erdőbe húzódtak s a kik közé Fierville is került: Scharudi példáját követve, másnap bemenének Heisterhez a városba, s a francia ezredest »pro captanda benevolentia« foglyúl kezébe adák. A fejedelem aztán h. Salzer cs. ezreddel — ki viszont a kuruczoknak esett több más tiszttel rabságába — váltotta ki a derék franziát.

A mi már a csatában mindkét részről elhulltak számát illeti: Heister nagyon drágán vívta ki győzedelmét. Ugyanis míg magyar nem esett el több — a holtak eltemetését intéző szerzetesek által »egyenként kétszer is« végbevitt számbavétel szerint — *180-nál*: addig a császáriak halottakban vagy 1500, súlyos sebesültekben 600, összesen legalább 2000 embert vesztettek.¹⁾ Fegyvert, zászlót, dobot a kuruczok többet hánytak el: de nyertek és hoztak el ők is, zsákmányt pedig a kifosztott cs. társzerekekből felesen; ellenben az ő tábori podgyászvonatuk teljes érintetlenül megmaradt Galgócson. Bercsenyi, a mint az ütközetet követő napokban vett tudósításokból merít vala, jellemzőleg jegyez meg leveleiben egyetmást: »Bizony, csak könnyen esett az ellenségben 2000 kár; még tegnap is az kertekben szorúlt hajdúság kipuskázta az németet az kertek közül.« (Dec. 27.) És ugyanez nap: »Ngod ne búsuljon, mert igenis bizonyos az: *az németet mi vertük meg, és minket az*

¹⁾ A magyarok közül holtan maradt tehát a csatatéren 180, mint sebesült vagy hadi fogoly felkoncizoltatott Nagy-Szombatban 200, vagy valamivel több; (ekként érthető Sipeky alispán alább idézendő nyilatkozata, hogy a magyarok 400 embert vesztettek.) Scharudival pedig átpártolt reguláris német gyalogjuk 500, s Brémeréből a csata után 300; ekképen összes veszteségük valami 1200 főre tehető.

confusió. Mi háromszor confundáltuk az németet: mind az két szárny átvágta magát rajta; az miskolci hajdú, Farkas Sándoré az közepin átalment, — túl, az patak mellett veszteg szegények. Semmi nevezetes ember (Dúlót kivéve; de ezt ekkor Bercsényi talán még nem tudá) közülünk el nem veszett; az mint mondják pedig, derék tiszték vesztenek az német közt. Ide (Séllyére) is hozának már két gyalog német zászlót. Bizony, böcsületet eleget vallottunk ezen kár mellett: *mert én, hitemre, soha töröktől ilyen kemény harczt némettel nem láttam, soha — hitemre, — ilyen kemény harczon nem voltam.* El is szaladt volna, ha bocsátottuk volna.« S dec. 28-kán: Heisternek »temérdek sebesse van bent Szombatban. Az testeket látni járt az harczhelyre Ferencz úr (Esterházy, cs. ezredes); megtérve, vallotta maga is: *sokkal több német veszett, mint magyar.* Egy csoportban gyalog volt 600, (a Wobezéré), — harmincz nem maradt belőle. Ferencz úr hittel mondta: 20,000 volt az német.« (T. i. Heister hadserege.) Dec. 29-kén: »Azt mondja Haister: *Megadta volt Isten nekik (a magyaroknak) az szerencsét; miért szaladtak meg? nem tudom.* Poena Dei, quare miscuit religionem cum libertate. Ezt az papoknak mondta.« Másnap, dec. 30-ikán, maga Bercsényi szép reflexiója, a harczt utáni sok bajoskodási közepett: »Úgy látom, édes Nagyságos Uram: nisi Dominus nos custodierit, frustra vigilamus. Most is Isten, — *nem az ellenség vert meg engem!* Placandi sunt Dii, et favebunt numina.« Végre, január 11-kén: »Mondotta Sipeky (Mihály, pozsonyi alispán, ki a csata alatt s után Nagy-Szombatban volt), hogy 400 *ha veszett* (a városban lekasabolts sebesültekkel együtt) *az mieinkben, és harmadfel- vagy háromezer az németben;* ha csak egy fertály-óraig ne szaladtak volna: megszaladt volna már az német.«

Ez vala a fejedelem személyes vezérlete alatt vívott első rendes, nyílt ütközet. A magyaroknak nem volt okuk érte pirúlniok; a döllyfős Heisternek, a reguláris császári armádának megmutatták, hogy vitézül szembe mernek szállani vele, csaknem egyenlő számú haderő s négyszeresen nagyobb tűzéréség ellenében, és hogy a csatát meg is nyerik

vala már, ha Scharudi árulása, átpártolása közbe nem jő. Holtakban, sebesültekben így is legalább ötszörös kárt okozának az ellenségnek, mint ők vallottak. Tacticai hibát — igaz, — követtek el a hadművészetben még újoncz vezéreik: ú. m. a szárnyaknak, különösen a balszárnynak csak egy vonalban fölállításával, s azzal, hogy a Fels-vértesek előnyomulását idejében meg nem gátolták. Mi ez azonban a régi hadvezér gr. Heister tbgynak ama botor tacticai hibájához képest, hogy első és második hadvonalai közzé helyezé a társzekérvonatot, s így át- meg áttört, összezavart első vonalát nem támogathatá. Az ifjú magyar hadsereg a nagy-szombati csatából különösen két tanulságot meríthetett: 1. Hogy a legvakmerőbb vitézség sem vezet diadalra kellő fegyelem nélkül; ha t. i. a győző csapatok már csataközből zsákmányolni, társzekereket fosztogatni kezdenek. 2. Hogy a nagyon kétes hűségű német szökevényekben nem lehet megbízni.

Rákóczi, a mint visszavonulását Nagy-Szombattól megkezdé: azonnal futárt küldött Lipótvárhoz, meghagyván De la Motte-nak, hogy az ostrom-táboron levő gyalogsággal, tüzéséssel, ágyúkkal s a Galgóczon álló podgyászvonattal vonuljon Nyitra várába; a karkóczi és galgóczy hidakat maga után szedesse föl. E parancs végre is hajtatott, kivén, hogy az ostromtelepekben levő lövegek egy részét — s épen a Kassáról hozatott nehéz ágyúkat (szám szerint hatot) és mozsarakat (hetet), némi lőporral és bombákkal, megfelelő előfogatok hiányában, az ezredestől megbízott tiszt a hirtelen elvonuláskor — a mire pedig, elég idejük lévén, nem volt ok — elhagyta, s így azok odavesztek.

A fejedelem Bercsényivel s kíséretével még az nap este a szeredi hídra, s illetőleg Sempte várába ment. E pontot és Sellyét — hol szintén vala átjáratok a Vágon — rendelték a csapatoknak gyülekező helyül első vonalban; s másodvonalban, a gyalogságnak, Kis-Tapolcsányt és a távolabb vidékekbeli hadak számára Lévát, hol nagy élelmi raktáraik valának. Ekkép a Vágot, s másod sorban a Garamot választák védő vonalul. Dec. 26-ikán este Semptén hadi tanácsot tartván: azonnal általános fölkelést hirde-

tének az észak-nyugati vármegyék nemességének, a mely sietett is fölkelni, s az öreg b. Petrőczy István tbk. alatt hadosztályba alakulni. Továbbá a fejedelem gyorsfutárokat indított a Pest táján táborozó Bottyán és az odahaza, Nagy-Károlyban veszteglő Károlyi tábornokokhoz, amazt felhíván, hogy igyekezzen minél előbb a Vághoz, — emennek pedig meghagyván, hogy a tiszántúli hadakat vonja össze és szintén a Vághoz vezesse. A rendeletek, fölkelési pátensek mind ez ügyekre nézve éjjel-nappal irattak, s 27-kén Semptéről és Mocsonokrúl — a lová a fejedelem általment — expedíaltattak. Semptén a vár ura gr. Esterházy Antal tbk. maradt Deák Ferenczcel a hidakat őrzeni; Bercsényi a lovasság összegyűjtésére Sellyét választá saját állomásaúl, reábírván előbb Rákóczit, hogy — míg a dolgok jól lábra állnak — menjen Léva várába: azért is, hogy ott egy második tábort képezzen a körülötte levőkkel és melléje gyűlendőkkel.

A kurucz katonaságnak meg volt az a megrögzött rossz szokása, hogy akár nyert, akár vesztett csaták után rendesen hazaszéledt, legalább néhány napra, egy hétre: zsákmányát hazavinni, avagy övét vígasztalni s biztosságba helyezni. Így cselekedtek most is. A Nagy-Szombat alól szerteágazó különféle úton és irányban elvonult csapatok annyira elszélednek vala, hogy az ezen napokban igazi lázas tevékenységet kifejtett Bercsényinek ezer baja meg bosszúsága volt, a míg csak valamelyes haderőt is összehozhatott s az ellenfél háborgatására portyázni rája küldhetett. De azért az ő bámúlatos erélye nem engedett Heisternek nyugton pihenni csak egy napot is. A körülötte levő főtisztek közül a derék Ebeczky, Balogh és Goda István valának, a kik fejöket egy pillanatra sem vesztették el: ezeket küldözte mindenfelé; a vén »maszlagos« Deák Ferenczet is zaklatta, és, ha hibázott, szidta mint a bokrot. Balogh István őrnagyát Balogh Ferenczet már 26-ika estéjén — még talán az útból — portára küldötte egy század huszárral: csapjon a Nagy-Szombat körüli falvak közé éjtszaka s lármázza föl Heister lovasságát: ne pihenjen az eb!... 27-kén jó reggel pedig maga Ebeczky dandárnok

indúlt néhány század lovassal Sellyéről a németre, s ott kém-szemlézett Szilincs, Keresztúr, Modorfalva körül, hol egyik, hol másik lovas csapatán alkalmatlankodva, csapdózva Heisternek, — ki a városból jól hallhatta, hogy odakünt már megint pattognak, ropognak a karabélylövések, s ott száguldoznak hadainak nyakán azok a fíradhatatlan kuruczok. Dec. 27., 28., 29-kén s a következő napokban egymást érték Bercsényinek apró portái — kiváló jó tisztek vezetése alatt — a Vágon túl Heister hadvonalaira; Esterházy Antal maga is kiment Semptéről portyázni Súr, Galgócz, Lipótvár felé. És ez az eleven fűrgesége a serény magyar könnyű-lovasságnak tartotta a cs. thgyot azon álhitben, hogy a kurucz hadsereg a csata után nem oszlott széjjel ammyira, a mint ez a valóságban volt; holott Bercsényi csak 2000 emberrel »sétálgatott« Sellye, Sempte körül.

Heister hadait a nagy-szombati erős harcز oly mérvben kifárasztá, hogy gyalogsága — a város falai között — hosszasabb, és lovassága is pár napi nyúgodalmat igényelt. 27-kén minden hada pihent; csak 28-kán küldött ki 300 dragonyost Lipótvár felé, kikémlelendő: mi történik ott? elvonúlt-e az ostromló tábor? Látták, hogy igen; mire a karkóczi Dudvág-hidat helyreállítván, úgy mentek be az erősségbe. Erre aztán 29-kén kimozdúlnak a falvakból lovas-czredeik, s míg egy dandáruk Deák Ferenczczel a szeredi hídnál összepuskázván, általnyomták őt a balpartra: addig a másik dandár földözete alatt a friss őrséget s élelmiszer-vonatot dec. 30-ikán bevitték Lipótvárba, és itt a viárlákat betölteni, az ostromtelepeket lerombolni, a bástyákon lőtt rést hamarjában kifoldozni kezdték, elpuskázva a kurucz lovas őrséget a galgóczy — lebontott — hídfőtől.

Bercsényi e napokban Tardoskedden, — a hová a már Érsek-Újvárra fölértkezett Bottyán tbkkal való tanácskozás kedvéért rándúla, — két különösebb figyelmet érdemlő tudósítást vón. Az egyiket a Szomolány vára alá gyülekezett 3000 főnyi hajdúság és fegyveres pórságtól, a kik segítséget sürgetnek vala, hogy oda ne rekedjenek az ellenség mögött; — a másikat pedig Bajmóczról nejétől, ki nemcsak férje, hanem a saját életeért is remegett. Az Eper-

jesről kivonúlt német őrségnek ugyanis azon részét, (250—300 embert,) mely a császárhoz hű maradt, gr. Scherffenberg kapitányukkal együtt a kurucok Pozsony felé kísérvén, karácsony után Bajmócztövébe, Privigyére érkezének velök. Azok itt megtudták a nagy-szombati harc hírért, s egyszerre követelődzni, »berzenkedni« kezdettek, annyira, hogy zendülésüktől lehetett tartani, a capitulatio értelmében fegyveresen s négy ágyúval lévén. Szegény grófnő még Bajmócztban is félt tőlök: mert e vár őrségét csakis udvari szolgálai képezték. De nemcsak ő: hanem a nevezett németeket kísérő Bossányi János ezredes is jelenté azok veszélyes forrongását.¹⁾ Mire a fővezér megírta a fejedelemnek: »Azokrúl méltóztassék valamit parancsolni Ngod; nem tudván: miben van dolgok? *vagy őket verik agyon, vagy ők valakit.*« Rákóczi, — a ki épp ekkor értesült voltaképen, hogy Heister Nagy-Szombatban a sebesült és fogoly hajdúságot a népjog ellenére, barbármódon fölkoncizoltatá, — tüstént parancsot és erősítésül pár lovas-századot küldött Bossányinak. Ezen ezredes most, az 1705-iki új év napján, az eperjesi németeket a Privigyé előtti mezőre kísértetvén, körülfogatja s lefegyverezteteti. Ekkor tudtül adja nekik Heister tábornagnak most említett barbár kegyetlenségét s egyszersmind fölolvassa a fejedelem parancsát, hogy ők a Nagy-Szombatban lemeszárolt magyar hajdúk vérének megbosszulására le fognak kaszaboltatni. Azzal kardot vonat, s a harmadfél-száz muskatérost, Scherffenberggel együtt, egy lábíg halomba vágatja.²⁾ Így ért aztán véget Bercsényiné félelme, s így toroltatott meg Privigyén a nagy-szombati vérfürdő.

A kurucz katonaság azonban napról-napra kezdett mindinkább visszashívárogni, összeesoportozni a kijelölt gyü-

¹⁾ Hogy e németek Bajmóczt várát csakugyan el akarták foglalni: azt a capitulatio megszegéseért letartóztatott eperjesi cs. parancsnok b. Wilson ezredes, utóbb *maga megvallá* Rákóczi szárnysegédének Máriássynak. A grófnő félelme nem volt tehát alaptalan. (L. *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 458. l.)

²⁾ Ez eseményre nézve, a »Nagy-Szombati Harcz«-ban idézett kútfőkhöz l. még *Archiv. Rákócz.* I. o. IV. k. 273. l. és *Stepney* angol követ 1705. január 24. s 28-iki jelentéseit (az utóbbi napról kettőt is) kormányához; id. h. II. k. 3., 8. és 10. ll.

lekező helyekre. Ocskay is előkerült ekkor már, valahol Pös-tyén körül vergődve át a Vágon, Pongrácz Gáspárral. Bercsenyi, néhány napra Érsek-Újvárra, majd innét a január 3-ikán a fejedelemmel tartandó értekezletre Lévára rándulván, a Vág-melléki hadak parancsnokságát átadá Bottyánnak.

E tábornok azután — míg egy felől Heister figyelmét Modor, Bazin felé küldött lármáskodó portáira voná, a Vágvonál védelmét pedig Séllye, Sempte tájain Balogh s Ebeczky Istvánra, Deák Ferenczre, Somogyira, és Galgócztól fölfelé Ocskayra bízá: addig maga Hlosvay Imrével, Godával, Andrásynak Réthey Györgyfélé ezredével, Bokros kalaúzkodó huszáraival, az újvári 3 lovas sereggel, valamint Zsámboky Istvánnak szintén 3 seregével, — szóval, 25 század válogatott huszárral, tatárokkal, és Bokros Pálnak fegyveres népfölkelőkkel vegyest szekerekre ültetett 5—600 hajdújával, összesen valami 3000 emberrel, Bercsenyi utasítása szerint 1705. janár 1-jére virradó éjjelen szép csendesen átköltözve a befagyott Vág jegén, — gyorsan, merészen előrenyomult. A téli szállásain nyugvó ellenség hadvonalain ügyesen átoson; Nagy-Szombat mellett elhaladva, erős lovas portájával a város alá csapat, kik is Heisternek takarmányozó társzekérvonatát künt érik s a földözetből 30 németet levágván, elnyerik, táborukba viszik. Bottyán erre a császári főhadiszállás mögé, Szomolány vára alá száll, s az idegyűlt hajdúsággal, tót pórhaddal egyesülve, 5—6000 főre szaporodik föl. Bátorító currenseket bocsát a Fehérhegyek lakosságához, maga mellé vonja Thúróczy hajdúcsapatát is, — s azzal a nádas szoros torkát maga után bevágatván s a vidékbeli tót népfölkelők őrizetére bízván, fölnyomul Jabloncza, Szenicze, Radosócz felé, a morvai határszélekre; a honnan is a tatárokat s a könnyű paripás, Hlosvay-féle pusztai lovasokat Szakoleczának, Strázsniczának nagy hírrel-zajjal benyargaltatá tüzelni, dúlni, lármát, riadást kelteni Morvába.

E váratlan, vakmerő vállalat híre nem kis meglepetést s riadalmat szült még Bécsben is, hol a Nagy-Szombatnál nyert (nagyobb részben a csatatéren elhányt) 30 magyar zászlóval mint diadaljelvényekkel s a fogoly Fierville lovaggal ép ekkor tájban büszkélkedett Heister öcse,

a Hannibál. S hát míg Hannibál gróf a nyert kurucz zászlókat fennen mutogatná és bátyja győzedelmét képtelenül nagyíttva, azzal császár és udvar előtt feldicselkednék: egyszerre érkezik a hír, hogy íme, azok a megvert, tönkre tett gonosz rebellisek, a diadalittas Siegbert tölgy. hadvonalai mögött — Morvaországot dúlják, perzselik..... Heister, szégyenében, dühében, bősziült fenevadként ugrott ki a nagy-szombati fűtött kemenczék mellől; fölverte lovas-hadaít, fölmozdonyoztatá ágyúit, — s azzal január 7-ikén tekintélyes erővel indult a nádas szoros torkának. Csak-hogy ott Bottyánnak már a hült helyét találá; hogy mérgét valakin mégis kitöltse: elkezdé szörnynen ágyúztatni Szomolány várát. Az ódon kis sziklafészekben Thúrócznak egy hadnagyával őrségül hagyott 50 hajdú egy napig ellentállva, azután 8-ikán estve capitulatio mellett a várat átadá s elvonúlt. Heister Bottyánt túl akarván szorítani, utána szándékozáék küldeni lovasságát; de mialatt Szomolányt vitták s a nádas szoros bevágásainak elhárításával bajlódnának a németek: a kurucz generális — mint régi, ravasz hadvezér, — a Morvából prédával rakottan visszatérő tatáro- és pusztaiakat idejében magához vonván, Radesócztól a hegyekbe, Szobotistnak, Brezovának, Verbónak fordúlt, s fürge lovasságát, szekerekre rakott hajdúit Bánkánál szép rendben és minden kár nélkül általhozá a Vágon január 10-ikén, egyesült Oeskaival, 11-ikén csapatait a folyam mentén Galgócztól Semptéig helyezé el, maga s 12-ikén Salgóróól berándúla Érsek-Újvárra, Bercsényinek jelentést tenni viselt dolgairól. Odajárása a császáriakat megriasztotta, ellenben a Vágon túli föld s a Fehérhegység lakóit újra fölbátorítá; és a mi fő: a Szomolányhoz gyűlt 2—3000 gyalogot megmenté, szerencsésen elhozta. Az apró hegyi váracska ugyan áldozatul esett.

Sokkal tekintélyesebb erősség tárt azonban kaput a kuruczoknak ugyane napokban, t. i. *Szatlmár vára*. Ezen már régóta szorosan ostromzárolt nevezetes erőd csak b. Glöckelsperg tbnak a tavasszal történt szerencsés kitörése és ekkor Nagy-Károlyból élelemmel lett megrakása következtében volt képes magát ily hosszasan tartani. Mígnem 1704. novem-

ber havában az élelem már újból fogytán lévén, a vár-
 őrség reménytelen állapotában alkudozni kezd vala a fel-
 adás iránt a zárló haddal, s így jött létre egy 22 pontból
 és záradékból álló, »Datum in Fortalitio Szathmár, die
 27. Novembris Anno 1704.« kelt feladási tervezet (»Pro-
 jectatio Accordationis Punctorum«), melyet cs. részről
 b. Glöckelsperg Ditrich altbgy., gr. Löwenburg Frigyes tbk.
 s várparancsnok, b. Sickingen D. ezredes s Daneck Jakab
 János alezredes és térparancsnok, — magyar részről pedig
 a zárlat parancsnoka Csicseri Orosz Pál tbk. és Somlyó
 várának főkapitánya, s Bóné András, Majos János és Kajdy
 István ezeres-kapitányok írtanak alá s pecsételtek meg.¹⁾
 Nevezetes e szerződés záradékának Glöckelsperg és Löwen-
 burg tbkok lovagias szellemére valló szerkezete, a melyben
 t. i. iratik: A katonai gyakorlat és szokás azt kívánná
 ugyan, hogy a capitulatio pontjainak szoros megtartását
 biztosítandók, a felek egymásnak zálogokat (kezeseket) adnak:
 »Nos tamen in sola Celsissimi Principis Rákóczi Capitula-
 tionis Nostrae Ratificatione confisi, Ejusdem Principali
 verbo et parolae acquiescimus.« Mire Orosz Pál és társai
 sem késtek illően válaszolni: »Ad Conclusionem. Quod
 Domini Arcenses confidunt in Parola Cavallerica Serenis-
 simi nostri Principis, — approbatur et laudatur eorum
 fiducia.«

E szerződést Rákóczi mégsem szentesítette, és pedig két
 okból. Először: mert Szathmár vára capituláltatásával már
 előbb, — tornóczyi táborában, 1704. nov. 23-kán kelt telj-
 hatahalmazó-levelével — gr. Forgách Simon tbgyot bízta volt
 meg;²⁾ nem akará tehát őt a mellőzéssel utólag mintegy
 megbántani, mert ismerte már e főúr hiúságát, érzékenysé-
 gét. Másodszor, — s ez volt a tárgybéli ok — a fegyve-
 resen kibocsátandó helyőrség (1200 főnyi reguláris had!)
 Nagy-Szebenbe kívánta hogy kísérjék, és pedig nyolcz
 bronz-ágyút is vihessenek magokkal. Rákóczi nemcsak ezen
 ágyúk számát sokallá: de különösen veszélyesnek látszott

¹⁾ E nagyterjedelmű írat eredetije a gr. Forgách cs. levél-
 tárában.

²⁾ E plenipotentális-level eredetije ugyanott.

előtte az Erdély néhány várába szorított Rabutin csapatait ily tekintélyes haderővel szaporodni engedni. Ezt semmiképen jóvá nem hagyhatá. A további alkudozásokat tehát mint fejedelmi megbízott Forgách vevé kezébe, a ki aztán a közte és a föntebbi cs. tábornokok s főtisztek közt 1704. dec. 25-kén létrejött végleges capitulatio-szerződésben (»Puncta Accordae«) az elvihető ágyúk számát leszorítá négy db. 3—3 fontos tábori taraczkra, a helyőrségbeli összes gyalogságnak pedig Glöckelsperg és Löwenburg tbkokkal, b. Sickingen ezredessel, sőt a lovasságból is a Montecuccoli-féle századnak Kobilka kapitánynyal, Budára kellett vonúlania; csak a többi lovasság kísértetik Erdélybe, kiki a maga ezredéhez. Ezek főbb kikötései a feladási szerződésnek, mely 19 pontból áll s melyet Rákóczi 1705. január 3-ikán Léván ratificált.¹⁾ Kikötöttet azonban (4-ik pont), hogy az őrség már január 1-jén tartozik az erősségből kivonulni, s a fejedelmi jóváhagyás, (melyről Forgách lovagi parolájával kezeskedik) csak útközben fog átadatni az elyonúló cs. tábornokoknak. A mint is Forgách megbízottai a várbeli fölszerelések és egyéb ingó értékek lajstromozását s átvételét már a feladási szerződés napján, dec. 25-kén megkezdették, s a magyarok a Grabarics Jakab által összeírt jegyzék szerint (dús kárpótlásul a Nagy-Szombatnál s Lipótvár alatt odahagyott 12 ágyú s 7 mozsárért) nyertek itten, — leszámítva az elvitt 4 taraczkot — *hetvenkét ágyút*, és pedig közöttük 24, 16, 12 fontosokat, haubiczokat és 3 bombamozsarat, azonkívül 10 seregbontót (Orgel-Geschütz), 106 m. löport. 22 m. kanótot, 143 m. ónt, 7 m. ólom-puskagolyót. 150 db. 60 fontos bombát, 6570 ágyúgolyót, 436 kőgolyót a haubiczokhoz, néhány száz granátot, 250 jó s 336 javítandó katona-puskát, 169 kartácsot, salétromot, ként, pallosok, sisakok, vasderekakat, mindenféle sánczásó

¹⁾ A fejedelmi ratificatioval megerősített s első helyen Forgách és úgy utána Glöckelsperg, Löwenburg, Sickingen stb. által aláírt egyik eredeti példánya a szerződésnek *ugyanott*, s másik az *orsz. ltárban*, Rákóczi-lýmbus. Glöckelspergék 1705. január 24-kén értek Budára; az *Erdélybe* bocsátott *negyedfélszáz lovas azonban útközben Rákóczi hűségére áll*. (L. Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, VII. k. 416. l.)

és várvédő eszközöket, szereket, s egy egész jól felszerelt löporgyárat, stb. stb. Egy szóval, igen gazdag hadszertárt.¹⁾

Mindezen ügyük és hadiszerek azután Munkács és Ecsed várakba szállíttattak; mert a fejedelem a szathmári erősséget még az 1705-ik év folyamán földig romboltatá.

Szathmár meghódolásával Trencsénytől le Nagy-Váradig Rákóczinak hódolt immár az egész ország, — sőt Kolozsvár is meghajolván: be egész Szebenig és Brassóig, a Morva vizétől a moldvai határhavasokig terjedt ki hatalma. A szathmári capitulánsok között vala gr. Csáky István is, a beregi és ugoesai főispán, Bercsényinek egyik sógora; a ki, miután a hódolati esküt Rákóczinak letevén, sógorának ajánlatára az egész magyarországi hadsereg főhadbiztosává (Generális-Hadi-Fő-Commissárius) neveztetett ki. Forgáchot pedig a fejedelem Szathmár átvétele után — az egymással örökös rangvitákban versengő Pekry, Thoroczky, Mikes és Teleki fölé — Erdélybe küldé főparancsnokul, noha a mind őt, mind Pekryt jól ismerő Bercsényi előre megmondotta, hogy »Forgáchot az veseszületett irigység *Pekryben részteti*.« stb. Így is lőn. Ám Forgáchot jobb vala mégis távol, mint a közelben tartani. —

E közben a békealkudozások megújítására is kísérlet tétetett, nem ugyan a hadakozó felek, hanem a közbenjáró külállamok részéről. Az angol és holland követek ugyanis kormányaiktól vett újabb, erélyes utasítások következtében december havában nem szűntek meg a bécsi udvart ez irányban sarkalni. Lipót császár tehát, szövetségeseinek — legalább színleg — a kedvökben járandó, meghagyá Kautitz miniszternek, hogy a magyar ügyben titkos tanácsülés tartassék; s ez éppen a nagy-szombati csata napjának, dec. 26-kának estéjére tűzte ki az értekezletet, a melyre most Stepney és Hamel-Bruyninx is meghívtattak. Magyar senki sem volt jelen. A szót Seilern vivé, és igen hevesen kelt ki a magyarok ellen, a kik szerinte a szabad királyválasztást, Rákóczinak az erdélyi fejedelemségben való elismer-

¹⁾ A Grabarics által készített és Szathmár várában 1704. dec. 25-kén aláírt terjedelmes lajstrom *eredetije* az orsz. ltárban, u. o.

tetését. *Bercsényinek a nádori méltóságot kívánják, s e föltételek nélkül nem békélnek.* A béketárgyalások megújításával tehát a császár, ki eme föltételeket nem teljesítheti, a maga biztosait csak újabb méltatlanságoknak tenné ki, stb. Végül azon meggyőződését jelenté ki, hogy a magyarokat csak fegyverrel lehet és kell meghódítani. Stepney és Bruyninx ép ellenkező irányban nyilatkoztak, s Seilernnek felelve nyíltan kimondák, hogy a selmeczi békealkudozások eredménytelenségének nem a magyarok az okai. A Seilern által fölhozott három pont magánkörökben képezte ugyan beszélgetések tárgyát: de azokat mint föltételeket sohasem követelték. Az örökösödési törvényt elvileg elismerték, hanem azon föltétel alatt, ha az ország törvényei sértetlenül fentartatnak, a mi természetes. A második pontra nézve Stepney megvallja, hogy Rákóczi beszélgetés közben kérdezte ugyan tőle egyszer: ha vajjon a császár, a békesség kedvéért, nem volna-e hajlandó őt erdélyi fejedelmül elismerni? azonban nem nyervén biztató választ, — elő sem hozta többé az ügyet, ámbár szóló azután még hét óra hosszatt társalgott vele. És ugyanez áll a harmadik pontra, nevezetesen *Bercsényi grófra nézve is; a ki személyi képességeiből (personal qualifications) s mostani állásából kifolyólag méltónak ítélheti ugyan magát az ország legelső méltóságára, a nádorságra:* mindazáltal ezt szóba sem hozá, és ezen egész hiresztelés hiú mende-mondánál nem egyéb.¹⁾ A magyarok a kiegyezéstől épen nem idegenkednek; eléggé tanúsítja ezt az a körülmény, hogy Rákóczi már visszatértök óta is kérte őket levelével: folytassák közbenjárói tisztjüket! Véleményök szerint a tárgyalások alapjául a magyarok által a kalocsai érsek útján előterjesztett 25 sérelmi pont volna veendő, —

¹⁾ »We made the same judgment in relation to Bercseni, whose personal qualifications (*ezt mind elismerik!*) and present situation might indeed render him vain enough to aspire to the most eminent employment in the kingdom, — but we were humbly of opinion such stories were not much to be relied on, having no other foundation and authority, than bare hear-say, and consequently ought not to be alledged as grounds, why our negotiation was interrupted.« Írja a derék *Stepney*, 1704. dec. 27-iki követjelentésében, kormányához. (Id. h. 609. l.)

mely pontokból 18-at a nádor és a többi császárpárti magyar urak is igazságosoknak, elfogadandóknak találnek. A tárgyalások bevezetésére legalkalmasabb személy az érsek. Kaunitz megköszöné a britt és holland követeknek ezen tanácsát, biztosítván őket, hogy a császár azt a körülményekhez képest méltó tekintetbe veendi. —

Bercsenyi a fejedelemmel való rövidtartamú értekezlet után Léváról csakhamar visszasietett a mindinkább összegyűlő hadak közé Érsek-Újvárbá — hol őt már január 10-ikén találjuk — és a Vág mellé. Rákóczi pedig 12-kén udvari hadaival Kis-Tapolcsányra ment, s e kastélyban tartózkodik vala február közepéig. Fővezére, s alatta Bottyán, Esterházy Antal, Andrássy György és Petrőczy tábornokok egyremásra küldözték által a Vág jegén a császáriak hadvonalaira apró portákban a fürge kurucz könnyű-lovaságot, mely Heistert únos-úntalan csípdezte, háborgatta. És mivel a Fehérhegyeken túli nép híven s még folyvást fegyverben áll vala mellettök: Bercsenyi, hogy őket kitartásra buzdítsa s egyszersmind erősbítse: jan. 12-ikén utasítá Ocskayt — a kinek 800 lovasához most már Réthey János is 600 huszárral érkezett, — hogy Pöstyéntt hadat hagyván, »ha csak ezer lóval is csapjon Szombat alá, fordúljon Verbónak, csavarogjon, bízassa az tót országot.« Mire a dandárnok készséggel válaszolta: indul, s bemegy Morvába is. Bercsenyi pedig Bokros és Thüröczy hajdúit készíté, hogy utána küldje.

Az imént még oly gőgös Heister minden oldalról sarkaltatva, gyalogságát a már is nagyon kiélt városok (Nagy-Szombat, Modor, Bazán, Szent-György) védfalai közül nem mervén kivinni, — futárt futár után küldözött segítségért Bécsbe. Útban is vala már számára a Bajorországból újabban érkezett Hannover-vértesezred, 12 századból álló, teljes; úgy Morvából Dévény felé 800, s Alsó-Austriából 600 ember, összesen 26 compánia. A míg ezek hozzá csatlakoznának, hogy az Esterházy Antal alatt 30 zászlóval ép ellene csapni készülő kuruczokat megelőzze: legpihentebb 4000 lovasával jan. 14-kén kiütött Sellyére és Semptére, s portát bocsáta Moesonokra. Itt Hlovay és Szabó Máté feküdtek

4—500 lóval; vigyázatlanul találtatván, egy zászlójuk elvesztésével kinyomták őket a helységből. Azonban a lármára a szomszéd falvakból szembe száguld Deák Ferencz, Goda és néhány jász sereg. Kik is Ilosvayék futó csapatait föl-vévén, arczúl csapnak az ellenségre, megfordítják, s »megszaladt az német«, a melyet Sellyéig űztek vissza, levágtak belőle, s Ilosvay zászlaját visszanyerték. Ezalatt Ebeczky portása, túl a Vágon, Peredből szalasztotta ki Heister vasa-sait. Bercsényi azonban Nyitra-Ivánkáról, hol szállva volt, a lármára maga is kinyargal a gyalogsághoz Ürményre, s itt találá Esterházy és Bottyán tbkokat, több tisztekkel. Ekkorra már a német általszaladt a Vágon; tüstént két újabb, erős portát küldének a nyakába, s lovasságukat készen, hadvonalba állíták: a jobbszárnnyat Bottyánnal Mocsonokra, a balt Esterházyval Ürményre és Salgóra, s közben a gyalogságot (Bercsényi) Czabajra. Baj csupán az élelem- és takarmány-hiány volt: a lovasság szalmát rága-tott. »Az alimentatio fundamentuma mindezeknek — írja a fővezér, — mert az igaz, *hogy német uramnak sincs, — de bizony kurucz uram is morog!*« Kenyeret, húst, abra-kot Érsek-Újvár, Nyitra, Léva raktáraiból kelle szállítani sok nehézséggel a táborra.

Jan. 15-ikére Bercsényi csatát várt; lóra ült és készen állá hadával: mert »már kimutatta magát az németnek egy truppa Vecsén innen az hídon, Mocsonok felé. Meg-lássuk, mi lesz belőle?« Azonban kis vártatva: »Épen most hozák hírt: az Vág mellett sok ágyúlövés, puskázás van; csak elhiszem: most gyün által az német.« A kurucz portásokkal lövöldöztek. Estve aztán, Salgóról, megírja a dolgot, mint történt: Híre jött, hogy a német Mocsonokot akarja fölgyújtani, — mire a tisztek: »Andrássy, Ebeczky, Ilosvay, Deák Ferencz kimentek az hadakkal egy erdő alá, az végiben leseket vetettek; Bottyán is odament. Magam közikbe menyén, semmit sem tudhattam addig (bizonyost) egyebet, hanem magam küldte portásom megérkezők és jelentette: az németnek két truppa általgyütt volt, meg-hagyta Vecsén: jól vigyázzanak, s visszament. Általküldött embereink egyike azt hozta, hogy tegnap mindgyárt elküldte

az bagázsiáját Deákira, magok pedig mind öszvementek az németek s készen vártak; másika: az német elment Sellyéről Zsigárd felé; harmadika: hogy ma Sempte várából kiment Galántha felé, s oda gyülekezik az német; negyedik, hogy helyben van. Ez ilyen bódulások között mit lehet cselekedni? — kérdezi a fővezér; rajtok menni vaktában? az síkra az gyalogot, által az vízen az hadat? Senkinek nem tetszett. Nem tudtam már, estig való koplalása után az hadnak, mit tennem egyebet, hanem elküldtem Ebeczkyt az maga, magam (a Géczy Gáborféle ezred), Andrássy Miklós (a tatár légio) és Ilosvay hadaival: Semptétől kezdve vizsgálja meg ez éjjel mindenképen az dolgot; ha Szeredből elment az német: egynehány száz lovast bocsásson utána által az Vágon, csináljon hátul lármát, maga álljon bé lesben Sellyénél: talám patrolírozóját kinnszorítja; ha pedig által akarna gyünni az német az Vágon: csapja meg az elejét. Mocsonokon hagytam Godával Bottyánt segítségül, s magam ide Czabaj, Salgó, Ürmény, egy sorban három faluban gyöttem az többi egész haddal,

itt az erdő szélén kiállok neki lineában az gyaloggal; mert csak elhiszem: ha próbál, holnap próbál *pínteken* (Heister szerencsenapja), azért gyűlt ma Galánthára.« Ezt estve írja, Salgóról; hol éjfélkor Bottyántól és b. Perényi Miklós gyalog-ezredestől kapott valami jelentéseket, a mikre megjegyzi: »Combinálván ezeket, csak elhiszem: már általgyn, csapásképen; ha succedál neki: bizony, nyomni fogja. Meghagytam Bottyánnak: menjen Vecséhez, és ha lármát hallana túl (a Vágon), ő is tegyen lármát Sellyénél, — mégis diversiót tehet amazoknak (Ebeczkyéknek, a kik már általkeltek). Nekem holnap okossan kell magamat viselnem, mert ha most megszeljeszteni találnák az hadat: az jövő (had) is eloszlana útjából.« A fáradhatatlan férfiú *éjfélkor* írta ezt, — s *hajnal előtt* (jan. 16.) már talpon volt, és jót jelenthetett: *Heisternek visszavonulását.* »In Deo spes salus. Ma kimentem, s kirendeltem *hajnal előtt* az hadakat. *Csak most estve szállottam le lovamról.* Sok írással nem terhelem Ngodat, hanem: *az német elment, Pozson felé tukarodik.* Antalt (Esterházy) az Vág felé küldtem

hadakkal. Bottyán itt van, (Czabajon). Az egész táborunk paripássát kiválogatva, megy holnap is az nyomán (a németnek) Ebeczky. Magam is ezennel indulok Ngod udvarlására (Kis-Tapolcsányra), ha az hód fölköltéig más hírem nem gyün, kit nem remélek.«

E levélrészletek oly közvetlen elevenséggel festik a váltakozó eseményeket, a mint történetíró nem vázolhatná. Az örökéberségű, örök tevékenységű Beresényi élénk szel-leme minden sorban.

A cs. maréchal visszavonulása való volt. Heister ugyanis meggyőződván, hogy készen várják: maga a kurucz fővezér tekintélyes haderővel áll vele szemben; tapasztalván, hogy elül-hátúl, éjjel-nappal, minden oldalról csapdoz-zák, verdesik; Petrőczy Trencsényt, Révay Imre Lipótvárt újra körülszárolta, Ocskay, Réthey Verbónál száguldoz, s a Fehérhegyen túli guerillák a háta mögött: elhatározá — és azonnal, újabb segílyt sürgetve, Bécsbe is bejelenté, — hogy e napon, január 16-kán, kénytelen hadállásait Pozsony-hoz közelebb vonni, s hadait védő helyzetbe, a hegyaljai három városba helyezni. A mint is, az irtóztatón kiélt Nagy-Szombatban csak 400 főnyi őrséget hagyva, maga főhadiszállásául Bazínt választá, míg balszárnyát Modorba, s a jobbot Szent-Györgybe veté, melynek Récsén állomá-sozó különítménye Pozsonynyal tartott összeköttetést. Még e változtatásait sem hajthatta végre nyugodtan: Ebeczky, Balogh István, Ocskay mindúntalan csapkodták hadait.

A cs. tábornagnak nagy-szombati nagy kérdései után történt e visszavonulása — mit egyébiránt Savoyai Eugen már akkor megjósolt — Bécsben, mint egykorú német tudósítások s labancz levelek mutatják, nem kis lehangolt-ságot idézett elő. Stepney britt követ pedig megjegyzi (jan. 24-iki jelentésében): »Heister visszavonulásából világos, hogy a császár nem lesz képes Magyarországot fegyverrel leverni.« S mert a kapeza szorúlni kezd vala: az udvarnál azonnal, jan. 24-ikén megkezdődtek a tanácskozások — az időközben elhalt Kaunitz helyett gr. Harrach főudvarmester elnöklete alatt, — Savoyai Jenőnek, Esterházy nádornak és gr. Pálffy Miklósnak is bevonásával, a fölött: mily formában

újíttassanak meg a békealkudozások? Harrach jól fogott hozzá — úgymond Stepney, — de Seilern báró mindent elkövetend megújra, hogy félrevezesse őket és minden sikert meghíúsítson, testvérei a jezsuiták érdekében. És csakugyan, Seilern eselszövényei miatt a tárgyalásokkal megbízott új tanácsosok nem voltak volna képesek eligazodni, ha az angol s hollandi közbenjárók, okmányokkal igazolt előterjesztéseikkel útba nem igazítják vala őket, a 25 sérelmi pontot jelölván ki alapúl.

A harcszíntérről ezalatt is nyugtalanító hírek érkezének. Morvából Trencsénybe élelmiszereket akartak bejuttatni: de Petrőczy kuruczai ezt meggátolták s a szállítmányt elnyerték. A morvai németek Holics tájára ütvén, raboltak s égettek; mire most a fehérhegyekbeli kuruczok viszonzásúl becsaptak Morvába, és Bisztriczka nagy helységet földúlták s elhamvaszták. De ez még csak előjáték volt. Mert Ocskay László Rétheyvel, Bokrossal jan. 23-ikán Verbótól vagy másfél ezred magával átmenvén Brezovának, Szeniczének, leereszkedett Heister háta mögé, betört Austriába, 27. és 28-kán ott derekasan dúlt, égetett, s néhány ezer marhát, juhot — Lichtenstein herczegét — hajtatra el, gazdag zsákmányával febr. 1-jén szerencsésen visszaérkezett Verbóra. E hó 5-ikén már újra Jablonczám. 7-kén Szeniczénél állt, és mivel Morvában népfölkelést szerveztek ellenök: Bercsényi parancsából e tartományba combinált betörést tőn febr. 12-kén: ő Szobotistnak a welkai, Petrőczy a drietomai szoroson; s odabent egyesülvén, a b. Grumbach ezredes népfölkelőit szétugrasztják, s jó messze behatolva, Hradisch kerített várost meghódoltatják, megsarczolják. A határokon a régi módon folyt tehát immár újból a harc, s Ocskay — állandó fenyegetéseül Austriának — Sasvárnál foglalt állást.¹⁾

Bercsényi csak Károlyi táborának fölértkezésére várt, hogy még a folyamok jege s a föld fagya felhasználásával nagyobb vállalatokhoz kezdhessen. A magyarok nem kis mű-

¹⁾ L. *Thaly*: Ocskay László élete, 48—49. l. és Nagy-Szombati Harcz.»

lasztást követtek vala el, hogy Károlyi hadtestét november és december hónapokban csak otthon a Tiszántúl hevertették, tétlenül faluzva. E tábornoknak azonban a fejedelem Emlékiratai szerint még a nagy-szombati harc előt kellett volna fölerkeznie, — de biz ő még a dec. 27-iki sürgető parancs vétele után is lassan készülget vala Debreczenben. Károlyi duzzogott; mentegeté magát: minek hivatják, hisz ő kellen szolga! Aztán előadá sérelmeit: megbántva, meg alázva érzi magát az által, hogy ámbár ő volna tiszántúli tábornok, mégis a fejedelem Szathmár capitulatioját nem őreá, hanem Forgáchra bizá; felpanaszla továbbá, hogy ugyancsak Forgách, két hadnagyát, Pikó Demét, Török Petít, valami kihágásaikért, az ő, Károlyi, megkérdezése nélkül elfogatta s fogva tartatja. Ez őrajta újabb gyalázat; mert hogyha vétettek: általa kellene bűnhödniök. (Csak-hogy ő minden kihágást megengedett, elnézett tiszteinek; és Pikóéknak épen a szathmári zárlatban elkövetett vérengző, garázda fegyelmetlenségeit a regularitáshoz szokott Forgách el nem tűrhette.) Mindazáltal a fejedelem jól tudván: minő tapasztal lehet s kell e nagy jószágyszerző főúr fájó sebeit behegeszteni: tudatta vele, hogy a Heves-megyei debrői Rákóczi-uradalmat, — melyet a kir. kamarától Glöckelsperg es. tbk. vett volt zálogba, — Erdőd várával s uradalmával együtt (mint a melyekre már régóta áhítozott Károlyi), neki ezennel szabados birtokába bocsátja, a leendő békekötésig.¹⁾ Pikóékat pedig fölszabadítja, s ügyöket maga vizsgálndja meg.

A fejedelmi kegy e nagyszerű nyilvánulására rögtön megszűnt minden baja, bánata Károlyi Sándornak, a ki most már gyorsan indúlt meg 6000 jó huszárral a Tiszántúlról a Vág felé. Sőt maga a tbk. — a fejedelem adományait megköszönendő, — míg többi hada követhetné: a saját lovas-ezredével (a Gencsy Zsigmondfélével) előresietett. Rákóczi Zsitva-Verebélyre rándulván, jan. 22-kén haditanácsot tartá itt Bercsényi, Károlyi, a két Esterházy s Bottyán tábornokokkal, hol a teendőket megjelölték s a szerepeket kioszták.

¹⁾ Mindakét uradalmat a gr. Károlyi-család bír a mai napig.

Bercsenyi 23-kán Nyitrán, 24-kén Czabajon, s 25-kén már a Vág mellett Tornóczon volt; Károlyi és Esterházy másnap követték; Bottyán pedig Esztergom elejére Szőgyénbe, Muzslára mene, várván Érsek-Újvárból az ágyúkat, melyekkel e várost megpróbálja s azután Duna-Földvárt ostrom alá vegye. Bottyán ugyanis a tiszta-dunaközi vezénylő-tábornoksággal bízott meg, s föladatává tétetett, hogy a saját, Zsámboky, Jánossy és Hatvani Szabó Máté ezredeivel Pest alá, Solt tájkára menvén s a Kecskemét körül fekvő hadakat (Szöcs János ezerét s 2000 főnyi hajdút) magához vonván: igyekezzék a bácskai ráczokat hódolásra bírni, Földvárt megvélni, ott avagy Paks körül elsánczolt hídfőkkel állandó hidat veretni, és a Tisza-Duna között tanyázó dunántúli hadtöredékeket: Bezerédyt, Balogh Ádámot, Helleprontot, Szekerest, Ráttkyt költöztesse által és tovább Veszprém, Pápa tájára Károlyi elé, a ki viszont a Csallóközön fog hadaival átkelni Dunántúlra. Bottyánnak azonban, mielőtt ezen útjára menne: mivel Esztergom városának elfoglalásában bízik, e terve jóváhagyatott s ágyúk és gr. Esterházy Dániellel pár ezer gyalog küldetett e célra melléje. Bottyán a jégen Karvánál átkelvén, előbb a Nyerges-Újfalu; Neszmély, Alhás körül a Dunát őrző és jegelő német-rácز hadat űzte föl Komárom alá, azután (febr. 10-ike táján) Esztergomot megrohantatá. De itt oly erős védelemre talált, hogy ámbár maga a híres hős is leszállván lováról, személyesen vezérlé és buzditá a gyalogságot: mindazáltal csak az ú. n. zsidóvárost vehették meg s hamvasztották el.¹⁾ Innen ment aztán Pest felé. Esterházy Szőgyénnél maradt.

Bercsenyi — a ki annak daczára, hogy nagyon rosszúl kezdett lenni sérvbajára, folyton járt-kelt s rendelkezett a hadak között, Sellye, Sempete, Mocsonok környékén, — jan. 25-ikén ezt írja Tornóczról a fejedelemnek Heisterből: Szegedi Kis Miskáék most tértenek meg, hoztak egy

¹⁾ Bercsenyi újságolja Tornóczról febr. 12-kén Rákóczinak: »Éppen most érkezett Dánieltől Sándor László; Esztergom városát próbálták, de nem bírták. Gyalog szállott az *hóhárlelkű* (Bottyán szójárása), de még sem tehetett semmit az városnak (t. i. a vízi, vagy alsó-városnak), hanem az zsidóvárost égették föl.« (Archív. Rákócz. I. o. IV. k. 360. l.)

német s egy magyar rabot. »Bazínnál vagdalának le vagy huszonötöt, — az mieinkben semmisem esett; 38 lovat hoztak. Azt érthetni tőlök, hogy Haister még Bazínban van, igen szűken van élésök, szalmát étetnek, 4 napra egy prófuntot. Segítséget várnak. Egészen Szent-György, Bazín, Modor és Nagy-Szombatban szorúltak. Még két hétig akarnak helyben lenni, s addig megvárják az segítséget; ha gyün: azzal ellenünk; ha nem gyün, visszaindúlnak (Pozsony felé.) Ocskay levelét is veszem: tegnapelőtt megindult Verbóttól Malaczka felé. Ezeket considerálván, elrendeltem Ebeczky uramat 24 zászlóval, úgy, hogy még ez éjjel megindulva, Szombat mellett Andrássy Miklóst, Plosvayt s az tatárokat bocsássa által az hegyen Ocskay mellé, s maga Modor körül tegyen próbát. Másik rendbeli portám, úgy-mint Ordódy uram, 15 sereggel (századdal) ment Diószegre«, s ott várja be Gencsy, ki 12 sereggel az éjjel megy utána. S »holnap, ha több had gyünne még Károlyi uram mellé: maga menne által, mert nagy az híre az ellenségnél. Ha maga nem is: ugyan vagy 3000 embernek kell összevergődni és Pozsony felől megpróbálni Bazín alját. Ezen két erős portával kitanúlhatjuk az német szándékát. Holnap Újvárbán megyek, Godát általbocsátom az Usallóközön, ha lehet, Bécs eleire, s magam — egészségtelenségemre nézve — megnyugszom két-három nap. Buday uramat Galgóczra küldtem, beszállítani (Lipótvár alá) Révay Imrét az gyalogival; van már tíz serege.«

Látjuk e levélből: mennyire nem engedett nyugtot Heisternek Beresényi, ki másnap közli a hadak elrendelését is a Vág körül. Ezek szerint Szeredben volt 28 lovas-század, melyből Ebeczky 14-et vitt el magával; Sopornyán Esterházy Antallal valami 20—25 század, (a kimutatás nem pontos); Semptén Andrássy Györggyel 1600 gyalog; Galgóczon Révay gyalogja 10 század, és Nyitra vármegye 2 lovas-serege Gosztonyival. Károlyival lesz Diószegen 36 lovas-század, Ordódy 15 zászlóján kívül. Hátrább: Szalay Pál ezere Nagy-Tapolcsányon, Ibrányié Aranyos-Maróthon; Esterházy Dániel Esztergom s Komárom között Csáky Mihályval; Bottyánnal indul Pest felé 20—25 század.

Ocskayval van túl a Fehérhegyen valami 20 sereg, s Trencsény körül a Petrőczy hada (saját és Szádeczky ezere) s a fölkelt vármegyék. Kis-Tapócsányon az udvari had. Ez volt a kurucz hadak elhelyezése a nyugati országrészben, — de Károlynak még csak három ezrede (Gencsy, Nyíry, Ibrányi) vala köztök, — a többi még útban volt, hanem 28-ikára azok is fölrérkeztek. Bercsenyi 27, 28, 29-kén oly bágyadtan érzé magát, hogy többnyire csak feküdt Újvárott; azért azonban rendelkezett mindenről, s tudatja, hogy Károlyi, — ki immár Diószegre szállt — takarmány szűke miatt a Csallóközbe készül átmenni; Gencsy portára ment a városok alá, Esterházy Antal is oda készül; Ocskay beütött Austriába, honnét — mint írja — 800 német segítsége érkezett Dévény s Pozsony felé Heisternek. Károlyi átkelésére nézve vizsgálta a nagy Duna jégét; Goda vele fog elmehetni.

Január 28-kán Heister balszárnya kicsapott, s Galgóc körül gyűjtögetta a falukat. Révayval puskázva, kinek segélyére Deák Ferenczet üggetést-nyargalvást indítá el Semp-téről Esterházy. Deák aztán Nagy-Szombatig kísérté csíp-desve vissza a németet. Bercsenyi 29-kén még 4 lovas-ezredet rendelt Bazin felé Ebeczkyvel, Ibrányival, — maga pedig, könnyebbülván már betegsége, 30-kán reggel Nyitrára rándult s Esterházyt és Károlyit (Diószegről) oda rendelé értekezletre. E közben Heister Nagy-Szombatból sebesültjeit és betegeit kiviteté s 700 főnyi földözettel kísértette Pozsonyba; mely földözetre a kurucz porták ráütöttek, vágta s fogtanak el belőle. Német szökevény is érkezett Dunántúlról, kitől, úgy a foglyoktól is megtudván, hogy a Heister segélyére Bajorországból érkezett hadak, nevezetesen a Grons-feld-ezred, a Parndorf és Lajta-Bruck körüli falukon, a Hannover-ezred pedig följebb, a Lajta és Fischá vizek közt fekvő helységeken századonként szétosztva pihen: a tábornokok czélszerűnek találták, hogy e darabolva tanyázó csapatok fölverése, megriasztása végett, Károlyi egy erős, válogatott lovas hadosztálylyal csapjon át a Duna jegén, Körtvélyes vagy Somorja táján, és üssön be Austriába. Tartalékául 2000 embert szállítanak a Csallóközbe. Hanem Károlyi a maga osztályával — hogy szándékát leplezze s még

bővebb híreket is kaphasson: Diószegről Szencznek, Cseklésznek tegyen fordulást előbb Szent-György, Pozsony alá, s úgy menjen be Püspökinél a Csallóközbe. A legjobb paripás hadakat választák ki számára: Bercsényi (Géczy Gábor), Balogh István, Gencsy Zsigmond, a jászok, Deák Ferencz, Nyíry Endre, Ibrányi László ezereit. Míg ő odajárand: Esterházy Szerednél, Bercsényi pedig azon alól a Vág két partján: Sellyén, Tornócson, Sókon, Farkasdon, Szelin, Zsigárdon stb. fog állomásozni egy-egy hadosztálylyal és csapdoztatni a hegyaljai városokra, továbbá Récsére és Prácsára immár gyaloggal is, (Lóczy s Farkas Sándor hajdúságával). Mert katonaság volt elég, s még mindegyre gyűlt a táborra; úgy, hogy alig győzték élelmi szállítmányokkal.

Bercsényi jan. 31-kén Mocsonokon, estvére Tornócson vala, honnét febr. 1-jén benyargalt Diószegre, újabban vett hírekről még egyszer értekezni Károlyival. Ennek hadát ott már kiállítva, indulásra készen találá. Mindkét Duna jege keményen állott; Károlyi tábora jó kedvvel indula meg Cseklész, Pozsony, Püspöki, Somorja s úgy Lajta-Bruck felé. A fővezér visszatére Tornócra, s 2-kán Újvárba rándulván, másnap itt vette Károlyi levelét már a Csallóközből, hogy az éjtszaka költözik által a Nagy-Dunán s indul Austriába. Erre Bercsényi — Esterházy Dániellel és Bottyánnal az esztergomi próba iránt végezvén, — 4-ikén ismét a hadak közzé sietett a Vág mellé: Sókra, Farkasdra, Zsigárdra, Szelibe; s hű Ebeczkyjétől serényen támogatva, mindent elkövetett, hogy sűrű portáival foglalkoztassa Heistert, míg Károlyi — kitől 4-ikén, már útjából újra tudósítást vön — odajár Bécs felé.

E nagyszabású diversió pompásan sikerült. Somorjában ugyan német őrség fekvék, s Károlyi átkeléséről febr. 4-ike éjjelén hírt küldött Heisternek, — mire ez másnap lovasságát hirtelenül fölveré Bazínból, Modorból és Szent-Györgyből, s 4000, más jelentés szerint 6000 lovassal, 8 ágyúval a Csallóközbe ment, hogy Károlyit elszoríthassa. Bercsényi ezt még az nap 5-kén megtudá Felső-Szeliben, s Ebeczkyt 3 lovas-czreddel, a gyalogsággal s ágyúkkal azonnal szintén a Csallóközbe, Jókához, Heister oldalába

indítá, Somorjától $11\frac{1}{2}$ mértföldnyire, oly utasítással: ha a cs. tbgy. Somorjára szállt: akkor Ebeczky támadja meg Bazínt, (Jókától 2 mfd); ha be nem szállt: támadja meg Somorját. Ezek jó intézkedések valának, de nem volt szükség reájok. Károlyi ez alkalommal kitűnően viselé magát: véghetetlenül gyorsan, mint a villám, csapkodva járt, mindamellettt jó vígyázattal, éber őrségeket hagyván maga után. Febr. 4-ikén estve Gútor és Csúny közt áltakelt, s mindezekelőtt egy lármáskodó oldalportát bocsátott a Bercsényiezred vakmerő őrnagyával Beleznay Jánossal Mosonymegyén keresztül Vasha; a kik is ott Rohoncz, Szombathely táját felnyargalván, Szent-Györgyi Horváth Zsigmond vasi alispánt fogva vivék Bercsényihez.¹⁾ Maga Károlyi pedig hadaival a parndorfi síkra nyomúlva, nagy lármával veré föl Grons-feld németjeit éjtszakai nyugalomból szerteszét a falukon, föl Bruckig. Itt azután betört — febr. 5-ike hajnalán — Austriába; az apróbb helységeket, kiriasztván belőlök a daraboltan tanyázó császári csapatokat, csak könnyűszerrel fölgázolták s égették: de Fischament városában nagyobb erőre lelvén, ezt három órai harc czal. Schwandorfot is némi ellentállás után vették meg; mindkét helyütt zsákmányoltak s tüzeltek. Fölégették a két Neusiedelt, Enzersdorfot, Wiener-Herberget, Felső-Geislinget, Rauchwarthot, Rosenberget, részben Schwechatot, szóval összesen 23, más egykorú adat szerint 27 osztrák helységet.²⁾ A tüzek fényét maga a császár látta a Burg ablakaiból; a nép halálos rémületben futott a székvárosba, melynek bástyái alá oly közel száguldoznak Károlyi előcsapatai, hogy lármalövéseket lőttek hozzájuk az ágyúkból. A kuruczok nagyszámú hadifoglyot s roppant zsákmányt ejtettek, több ezer lovat, marhát elnyertek, — úgy, hogy maga Leopold császár félmillió forintra becsülé a kárt, melyet alattvalói ezen a napon vallának. A fővárosba

¹⁾ Az is lehet különben, hogy Beleznayt Károlyi nem fölmenetelükkor, hanem visszajövet, Német-Újhely tájáról bocsátotta Rohoncznak, Szombathelynek. (A részletek hiányzanak.)

²⁾ *Gianini* modenai követ (Bécs, febr. 7.) 27-et, *Kolinovics* historicus 23-at, *Stepney* (febr. 7.) 18-at említ. Talán 18-at egészen, a többit részben.

özönlő kárvallott nép pedig, a bécsiekkel egyetemben, Lipótot és jezsuitáit, Seilernt s a többi ministereket, mint e bajoknak okozóit szidva, átkozva, csoportosúlni, zavarogni kezd vala. Akadtak olyanok is, a kik izgatták. A lízongó tömeget katonai erővel kellett széjjelszórni; az izgatókat elfogdosták. Leopold ezeket ki akará végeztetni, a főkolompost föl is akasztatá: de a többinek Savoyai Eugen kegyelmet eszközölt ki. A bitón másnap *francia plakátot* találtak, mely Lipót császár nyakát írá az akasztófára méltónak.

Károlyi pedig — a ki maga Schwechatig jött fel — hátrahagyott őrségeitől értesülván, hogy Heister a nyomába költözik: még azon estve visszaindult tömérdek zsákmánnyal rakott gyors paripás lovasságával, s hogy útát veszítessen a Brucknál leselekedő Heisterrel. — Kolinovics szerint — Német-Újhely felé került. Egész éjjel nyomúlt, ügetést-nyargalvást, — és így, bár jól meghajtva, de majdnem kár nélkül, szerencsésen megérkezett gazdag nyereségével a Csallóközbe, hol a Somorját szorongató Ebeczky friss csapatokkal várta már. Febr. 7-kén Károlyi már Tornóczon, Beresényinél ebédelt. Az utóbbi ezen napon újságolja Rákóczinak:

»Ma dél tájban érkezék maga Károlyi uram; mint lett az dolog? bővebben megírta most Ngodnak. Majd semmi kárnak mondhatná ember, — csak az szaladás ne lett volna! Schwechattúl kezdve fölégetni az országot: nem semmi; bécsi bástyáru, az császár bentlétiben, hármát lövetni — még több; szaladni magyarnak: nem újság. *Non fugisse, sed aufugisse prodest.* Balogh István uram térszen relatiót Ngodnak, ki is az német úr-rabokkal¹⁾ udvarol. Az harez utólján (Somorjánál) fogtak az újonnan gyűitt Hannover regimentiből egy rajtárt, az ki vallja, hogy ők két regimenttel (Hannover, Gronsfeld) vannak, 24 compánia; Köpescében egyezett meg Haister velök, ő is két regimenttel: Cusani és Darmstadt; Cusanit túl hagyta. — Már mint boszúlja meg ezt Haister? nem tudom. Hol az több hada, ha csak két regimenttel ment által az

¹⁾ Ezen »úr rabok« gr. *Diettrichstein* Sieghert, Gronsfeld ezredbeli kapitány; gr. *Balaira* Lajos, savoyai, ugyanazon ezredbeli zászlótartó, és b. *Harmot* Lénárd, Jung-Daun ezredbeli hadnagy valának. Fischamentnél fogattak el.

Dunán?... Az való, tudja Haister: *Károlyi csak tud szaladni*, — nem is próbálja megszorítani!...« Vetí hozzá tréfásan. »*Kotz tausend*, — mondogatták Heister németjei, Bercsenyi eredeti német orthographiájával írva, — *Kotz tausend, mer (wir) haben üble Zaitung; der Faindt brennd (brennt) und haust um Wien herum*, — *die Taifelsz Kuruczen sain (sind) überall! Der Daüffel hol im, mer ghummen (kommen) nieder. Fon foren und hüntem, und überall hatcz der Daüffel!*«

Ez az épen nem várt beütés Bécs alá, valóban rop-pant zavart, rémületet gerjesztett a császáriak közt, még magánál az udvarnál is; a hol ebből Heister dicsekvéseinek híú voltát s a magyarok szívós és mindig frissebb életre kelő erejét állaltván: a k. k. Hof-Kriegsrath már néhány nap múlva, febr. 11-kén megküldé Szirmay és társai által az újabb békétárgyalási tervezetet Széchenyi érseknek, kérvén őt, hogy közölje azt Rákóczi-val, Bercsenyivel. Mindazáltal ez az újabb előterjesztés is csak amolyan kétszínű tökéletlenkedés volt, — kevéssel többet érő a régiéknél.

Bercsenyi febr. 12-ikéig időzött a Vág-melléki táborban Tornóczon; aztán a lovashadak vezényletét ott Károlyira bízva, másnap átment a második hadvonalhoz Czabajra és Czétényre, azért is, hogy az udvari hadainak czélszerűbb szervezése, szaporítása s az új francia követ Des Alleurs örgróf ünnepélyes fogadása végett Egerbe induló fejedelemmel Nyitrán találkozzék. Czétényen leljük őt azután 20-ikáig. Heister — a kire a kurucok Bazin táján folyvást csapdozának — e közben 7000 lovassal a városokból kijöván, febr. 14-ikén Szeleiig száguldott előre; de itt a következő éjtszakán Ebeczkyék lovassal-gyaloggal keményen megütötték. Mire a cs. tlgy. másnap beballagott a Csallóközbe, mivel ott inkább vala takarmány, s Szerdahely körül nyugtatta hadait, maga Karcásra, Somogyi Ferencz kastélyába szállván. A magyar fővezér, a ki a Dunának még álló jegét föl akará használni: e pihenő napokat ép alkalmasnak találá Károlynak a tiszántúli hadosztálylyal általküldésére túl a Dunára, most már nem diversióképen: hanem azon ország-részben a fölkelést újból szervezni. Beindítá tehát őt Gútán fölül a Csallóközbe; s Károlyi febr. 20-ikán Seprősnél

a nagy Dunán szerencsésen átkelvén, Lébény-Szent-Miklós táján egyesült a Bottyán tbktól Duna-Földvár, Paks környékén átküldött Bezerédy, Balogh Ádám, Kisfaludy, Szekeresféle dunántúli hadtörödékekkel, kik útlejtőn a győri pusztán németeket vagdalának le; úgy nyomulának azután együtt a szokott központba: Pápa, Sárvár tájára.

Bercsényi a Vág-melléki hadakat a két Esterházy tbkra bízva, — a Vág jegének felbomlása miatt beállott rövid nyugalmat arra fordítá, hogy rég nem látott családját, — mely ekkor Beszterczébánya mellett, Lipcse várában tartózkodik vala — legalább egy napra meglátogassa, s egyszersmind a lovaglásban akadályúl szolgáló sérvbajjáról a fejedelem udv. orvosával dr. Langgal Selmecezen értekezék. Czétényről Ebeczkyvel 20-ikán leutazott Lévára, hol még hadi rendelkezéseket tőn pár napig, s 23 vagy 24-ikén indúla meg útjára. Nejét kiköltözteté ekkor Lipcséről — hogy mégis közelebb legyen — ismét Bajmócra; a már legénykévé cseperedő Laczkó fiú pedig addig könyörgött az apjának, míg elvivé őt magával a táborokba s ezentúl oldalánál tartotta. Dr. Langgal csak visszatértében, febr. 28-kán tanácskozott Selmecezen; a jeles orvos legalább egy hetet igénylő gyógymódra ott kíváná őt marasztani. De Bercsényit, ki nyugtalanító híreket kapott Petrőczytól és Ocskaytól, a kötelességérzet a harczterre szólítá ismét, — s betegségével nem gondolva, megtagadá a doctor kérelmét, és még az nap visszamene Lévára. A buzgó orvos erről értesülvén, utána sietett a grófnak Lévára: »Doctor Lang ma Selmeceztől utánam indúlt ide, — írja a gróf febr. 28-ika estéjén Léváról Rákóczinak, — *csak harmadnapot kér tőlem már (a cűrára); de nem adhatom, míg bizonyossat nem értek.* Mert, ha magam nem megyek a hadak közzé, — *semmi!*« Ilyen vala Bercsényinek kötelességérzete, buzgalma, visszafojthatatlan tettvágya. Pedig volt volna oka a gyógymód elmúasztását csakhamar megbánnia: mert ámbár Lang egy darabig még vele járt, — a sok hadi fáradalom miatt baja annyira rosszabbúla, hogy martius elején napokig feküdt. Nem törődött ezzel sem, bírta akaratereje. »Az doctort

régen elküldtem, — magamat Istenre bízam,« — írja mart. 14-kén Nyitráról.

Az érintett nyugtalanító hírek Trencsény várának Heister által célba vett megsegitését illették. Petrőczy ugyanis, — a ki mellett ekkor tetemes haderő: 7000 katona s 3000 népfölkelő vala, — ezen várat nagyon keményen sarkalá, s a morvai szorosokat bevágatván és jól őriztetvén: a császáriak onnét segélyt, élelmet sehogysem birtak bejuttatni. Heister tehát, miután lovasságát a Felső-Csallóközben megpihenteté, visszatérvén a hegyaljai városokba: itt is, Grumbach ezredessel is Morvában élelmiszer-szállítmányt állíttatott össze, s — miután 2000 lovast a bécsi hidakon át Dunántúlra, az osztrák határok oltalmára Károlyi ellen küldött, — maga kísérle meg főerejével a veszedelemben forgó Trencsény megsegitését.¹⁾ Martius 3-ikán 10,000 főnyi válogatott haddal, 12 ágyúval kiindult Nagy-Szombatból Verbó, Csejte, Vág-Újhely, Beczkó felé, Trencsénynek. Födőzetére szolgált a megáradt Vág vize, melyen odafönt a kuruczoknak csupán egy átjárójuk vala, Bánkánál; és így azt vélte, hogy Bercsényi nem fog ellene érkezhetni, s csupán Petrőczy, Ocskay hadaival lesz dolga. Hanem Bercsényi túljárt az eszén: mert mozdulatairól idején értesülve, a semptei hídon át 5000 lovassal a nyomába ugratta Ebeczkyt;²⁾ maga pedig a fővezér — Petrőczyt jó vígyázatra s összeműködésre serkentvén — fölszedte maga mellé a czétényi

¹⁾ Bercsényinek éles szemlélődési képességéről tanúskodik, hogy Heisternek e célzatát már jó három héttel előrelátta. Kérről febr. 11. kelt levelében ugyanis említi: »Igen csudálom, hogy Cusani regimentje is Szombatban gyűtt; csak elhiszem, (Heister) az falukat fogja prédálni és detachementet téssen Szombatból Trencsén felé: azért szaporodott.« (Id. h. IV. k. 358. l.)

²⁾ Nyitráról, mart. 4. esti 8 órakor tudósítja a fejedelmet Bercsényi: »Most 6 órakor estve veszem Ebeczky István levelét, kiből írja: az német megindult s nyomúl igyenesen Csejte s Verbó felé és ők Ocskayval utánamentek által az Vágon, — Petrőczy Uram, Antal úr (Esterházy) ezerivel s az gyalogsággal előtte maradt volt Beczkó irányában; elhiszem, az is általnyomult ma előtte. Már Révay Imre az gyaloggal innen volt, és úgy hiszem, az mi gyalogunkkal (t. i. a közvetlenül általa Czéténytől előreküldöttel) megegyezik holnap. Magam tegnap rosszul voltam, s ma is mind fekéldtem, — hanem az

hadvonalat (leginkább gyalogságból állót) és megindult velök Heisterrel párhuzamosan Nyitrától (mart. 3. és 4.) Nagy-Tapolcsányra (mart. 6.) s onnan Bán felé Zlatnikra, Miticzre, mely utóbbi helyeken öt tábora derekával mart. 7-ikén találjuk. Ebeczky, Ocskay, Réthey stb. a Vág jobbpartján, — Bercsényi, Petrőczy pedig a gyalogsággal s Géczy és Szalay Pál huszáraival a balparton valának. Heister, ámbár folytonos csatározás közt, 6-ikán Beczkónál átkelt, és éjtszaka bevitte a segínyt Trencsénybe. (»Tegnap Beczkónál az egész német lovas általgyűtt s ez éjszaka bément Trencsénben; az gyalogja túl ment az hidra. Ez már nemcsak élésbevitel; elgyön igyenesen.«) Bercsényi kiállítá ellene harczrendbe a gyalogot, s készen várta. Azonban a cs. tbgy. — értesülvén a magyarok erejéről, — épen nem gondolt támadásra: csak ép bőrrel kívánt volna visszajutni Bazínba. Mart. 7-ike hajnalán tehát, — mint a Beczkónál vele összehuszározott Ebeczky jelenté, — Trencsényből visszaindulván a jobbparton, délben beszálla Vág-Újhelyre.

Heister zárt oszlopokban, harczolva haladt; visszafoglalása véres és nehéz volt: mert a kurucok mindenfelől, feles számban reája gyűlekeztek. Bercsényi mart. 9-kén Nagy-Tapolcsányról kelt levelének mellékletéül közli az ekkor vezénylete alatt állott csapatok jegyzékét; hadai összes száma 130 lovas- és 92 gyalogszázadra, vagyis 22,200 főre rúg vala. — de beleértve az újvári, nyitrai helyőrségeket, a Pozsony, Bazín körül és a Fehérhegyeken túl vígyázó csapatokat, úgy a trencsényi s lipótvári ostromzárlatot is. Az, a mi Heistert a Vág két partjáról, s előtte és utána csapdozta, szorongatta: lehetett 16—17,000. Kik közül a balpartiak is Beczkónál és Pöstyénél átköltözvén a Vágon, úgy a nyakába ereszkednek vala Heisternek, hogy ugyancsak üzelve, futva, »rezzenve« szaladott be Spáczáról, Szuhárról Nagy-Szombat falai közé; sőt martius 12-kén éjjélkor e várost is végképen kiürítvén, — Bercsényi másnap kurucz

még mellettem levő hadat elküldtem Tapolcsán felé. Ebeczky Ocskayékkal már 5000, id est regiment lesz utána.* Esterházy Dániellel pedig ezalatt Szeredről a hegyaljai városokban maradt németeket háborgattatta.

örséget vettetett bele. A cs. tbgy. hadának sebesültjeit, betegesseit és az e gyors visszavonulásában szolgálatképtelenné váltakat Pozsonyba szállíttatta, Modor, Bazín, Szent-György városokban 3000-ig való gyalogot hagyott; maga pedig java lovasságával, mintegy 6000 emberrel, némi pihenés végett s azután Károlyi ellen Dunántúlra átköltözés céljából bement a Csallóközbe, le Komárom felé.

Bercsenyi Nagy-Tapolcsányról Nyitrára tére vissza, hol mart. 11-kétől 16-káig tartózkodott. Itt fogadá 14-kén a cs. udvartól az újabb békealkupontokkal leérkezett biztosokat: Szirmayt, Vizát, Okolicsányit. Sokat beszélgetett velök, de érdemleges válasz vétele végett ezúttal is a fejedelemhez utasítá őket; sőt az iratokat föl sem bontotta, noha másolatban elolvasá. Ő különben, mint látszik, *békülékeny hangulatban* volt; ugyanis ezt írja Rákóczinak: »Legnagyobb előttem: hogy lehessen sub armis az tracta? s ki lesz az deputátussa Ngodnak? Magam akár mezőben (táborban), s akár köztök. Ezt (a békétárgyalási ajánlatot) elhagyni? Úgy hiszem, *utolsó*. Mint higyjünk s bízunk az francziában? *megtanulhatni most*. Viza mondja, megüzente az anglus: *ha nem békél velünk a császár, — ök megbékélnek* (a francziával,) *mert magok nem vonják a terhet.*» Szirmaynak pedig nyíltan megmondotta Bercsenyi: Azon bécsi hír, mintha ök, a fölkelt magyarok fejei, megígérték volna XIV. Lajosnak, hogy Lipóttal meg nem békülnek, — *nem egyéb kohl-mánynál*. A fővezérnek e fontos nyilatkozatát s általában engesztelékeny hangulatát hírül vinni, b. Szirmay titkárát még Nyitráról Bécsbe küldötte.¹⁾ Még nevezetesebb, mert sokkal világosabb tanúsága az áthatóan éles látású, megfontoló politicus Bercsenyi gróf ekkor még meglevő őszinte

¹⁾ *Stepney* jelenti Bécsből mart. 21-ikéről: »Yesterday Baron Szirmai's Secretary arrived here from Hungary;« ura Nyitráról 16-ikán utazott tovább Eger felé, a fejedelemhez s még előbb a kalocsai érsekhez, a ki Gács várában várja őt; beszéli a titkár: »*Bercseni affirms, the assurances said to be given by the Malcontents, to the French King, — that they were resolved not to treat with the Emperor upon any conditions, — are but false reports. You see the Deputies conceive Bercseni to be pretty well disposed to peace,*« stb. (Id. kiad. II. k. 49. l.)

kiegyezési hajlamainak (ha t. i. a kiegyezés a nemzet összes jogainak biztosításával történhetik) ama titkos-jegyekben írt nyilatkozata, melyet Rákóczihoz Nagy-Tapolcsányról 1705. mart. 27-kén intézett levelében találunk. Ebben Bercsényi, XIV. Lajos új követének üdvözlő iratára szóló válaszázt mellékelvén, egyszersmind inti szeretett fejedelmi barátját: *Ne higgyen könnyedén a franczia ígéreteknek*; mert »úgy látom utólsó írásábúl Ngodnak: (Des Alleurs) *venit mutare verba, facere figuram, non rem*. Édes Nagyságos Uram, *neked élek, neked halok*, — de, az nagy Istenért kérem Ngodat: *ne várjuk az extremitást in his circumstantiis!* Addig jobb, míg utánnunk járnak. *Mint az darabolt garádieson, állapodjunk meg, ha lehet; könnyen lehet s jobban lehet azután is följeblmennünk. Hazámat, nem magamat nézem.* Nagy munka (a hadviselést) continuálni magyarnak. *Voluntas hominis est ambulatoria.* Sok szem sok felé lát. *Példáim az Dunántúl valók*: már neutralisták akarnak lenni szükségbül, — addig is pacem ipsis dabit. *Occasionem garantiae haec considerationem per se prodesset iis, cui fama, non res, cunctos videri, non esse volunt.* Legnagyobb előttem — az mint írák — az concursusnak (a béketanácskozmányokat érti) módja sub armis. *Vajjon nem volna-e jó longum armistitium facere?* Talám sperantes in pace (a császáriak), kivinnék az hadat. Ugyanis (a fegyvernyugvás) vagy igen nagy, vagy semmi se legyen. Valami Ngodnak tetszik, én ahhoz alkalmaztatom munkámat.«¹⁾ Aranyzavak, államférfiúhoz méltó böles, higgadt felfogás! Ezen s még alább érintendő legbizalmasabb természetű, tehát kétségtelenül őszinte nyilatkozataiból Bercsényinek kitűnik: mennyire nem volt igaza a különben oly mély ítéletű történetíró Szalay Lászlónak, midőn róla — s épen az 1705—6-ik évi békealkúdozásokat ismertetve — ezt írja: »Kiegyezkedési alapos reményt a fejedelem talán úgy nem táplált soha, a hadviselés megnyitásától kezdve végeiglen, mint Bercsényiben még kiegyezkedési szándék sem volt meg soha.«²⁾ (??!!) Szalaynak e gyökeres tévedését

¹⁾ Archiv. Rákócz. IV. 424. 1.

²⁾ Magyarorsz. Története, VI. 323. 1.

esupán az menti, hogy mikor ő munkáját írja: Bercsényinek Rákóczihoz szóló leveleit, s általában a Rákóczi-levéltár dús kincsbányáját, valamint Stepney követjelentéseit, még nem ismerte, s így hősünk jellemét rosszul ítélte meg. — Mart. 29-iki levelében is újra óvja a Des Alleurs mézes szavaira mindinkább hajló Rákóczit Bercsényi: »*Az franczia segítségben soha bizonyos nem lehet Ngod*; hanem egyedül csak ipsa conjunctura és *occasione*beli. Az jó, hogy másként hiszi az német *et credit plurimum in eo consistere, ut avocemur a colligatione*. Páter Menegati azt tanította ám az philosophiában: *Non datur ens non ens*.«

Nyitrán vette a fővezér mart. 15-ike estvéjén Károlyinak újabb tudósítását a Dunántúlról, a Mosony-megyei Szólnokrúl. A dolgok ott a tbk. általmenetelétől fogva általában jól folytak. A vármegyék, községek, a merre csak nyomúlt, önként meghódolának; Sándor László, Zana György kijöttek a Bakonyból katonáikkal s hozzácsatlakozván, úgy az ő, valamint Balogh Ádám, Bezerédy, Kisfaludy s a többi dunántúli ezeres-kapitányok csapatai szépen fölszaporodának az egykori, régi katonasággal. A várak ugyan még tartózkodtak. Károlyi Pápától, Sárvártól Sopronynak és azon följül is hatolt: de ott négy lovas-ezredbeli cs. katonaság s Esterházy nádor fölfegyverzett német parasztsága örködött a Fertőn fölül. Bruck, Fischament tájéka is — melyet Károlyi febr. 5-ikén földült és égetett vala — mind fegyverben őrizte az osztrák határt. A tbk. nem vélvén tehát célszerűnek most bolygatni őket: Nezsiderdtől a Nyulason lekanyarodék Szólnoknak, s innét ismét Pápa s Szent-Grót felé szándékozik, mert hírt vón, hogy rácok és horvátok törtek légyen Zalába. (A bán vala, ki Heister parancsára 5—6000 horvátal átlépte a Drávát.) Károlyi jártában-keltében, Soprony körül s másutt is, szokása szerint tetemes sarczokat vont a községeken és hadai közt fegyelmet nem tartván, a pusztai »eb az anyjok«-nak szabad kihágásokat engedett; mely körülmény az iránta a múlt évi viselt dolgai óta különben is bizalmatlan túladunai nemességet e hangulatában méginkább megerősítette. Az ő szerepe Dunántúl, örökre lejárt. A nemesség s nép tartóz-

kodását, idegenkedését személyétől, maga is észrevette Károlyi, panaszkodott erről Beresényinek, s ezért az ott különösen kedvelt és népszerű Bottyán tábornokot óhajtotta volna maga mellé vezértársul. Leveléről szólván Beresényi a fejedelemnek, — Nyitra, mart. 16., — többek között így ír: Károlyi panaszolja, hogy »*az Dunántúl való föld semmitsem akar mellette cselekedni; Bottyánt kívánná maga mellé.*« Tőle reménylő dolgaiknak meggyökereztetését azon földön.¹⁾

Úgyde Bottyán, — a kinek Duna-Földvár ostromával, paksi hídja s hídfőerődjei megépítésével, a budai, péterváradí rácz naszádosokkal és Szeged, Fehérvár szorongatásával elég dolga volt, — nem távozhatott még a Tisza-Dunaközéről annyira. Bottyán jövetele mellett arra is úntalanul kéri vala Károlyi Beresényit, hogy Heistert ne engedje a nyakára átkelni; mert ha Komárom, Győr felől ez, Soprony felől a Gronsfeld, Bayreuth, Cusani-ezredek, s Zala felől a horvátok, ráczok szorítják: ő hogy maradhasson meg? Tartsanak tehát átkelő helyet a számára készen Karvánál, vagy egyebütt a Dunán, hogy oda ne rekedjen. A fővezér bízatta: Heistertől ne tartson; ha által találna is költözni, — *megtéríti, visszakényszeríti ő azt minden bizonynyal csakhamar*; s aztán addig: *erős vár a Bakony!*....

Heister, az austriai, stýriai határokat féltvén Károlytól, mart. 18. s 19-kén 6000 lovassal csakugyan átkelt Komáromnál,²⁾ és 20-kán csak könnyűszerrel Tatának, Fehérvárnak indulván, egyszersmind Pálffy utasítá, hogy most már kezdjék meg a működést két felől. Beresényi ekkor, hogy Károlynak tett ígéreteit beváltsa: bámulatos,

¹⁾ Károlyi minden alkalommal sürgette Bottyán érkezését. Beresényinek Szereden mart. 17. írt levelében is olvassuk: »Vettem tegnap Lébén-Szent-Miklósrul költ levelét Károlyi uramnak; *valóban óhajlja Bottyánt.*« Mart. 31-ikén ismét: »Íme, Károlyi mit ír; *látom, Bottyánban minden reménsége,*« stb.

²⁾ Beresényi jelenti Érsek-Újvárból mart. 21. Rákóczinak: »Már bizonyosan írhatom: szerdán (18.) délben kezdette, csütörtökön délben végzette Haister az költözést 10 hajón és 4 kompon. Igynesen Tatának ment tegnap, minden bagázsiája nélkül; csak 3 taraczkot vitt ki Komáromból, az várból.«

sokoldalú, serény tevékenységhez kezdett, s olyan hadi ter-
vet gondolt ki és hajtott végre remekül, — *hogy az Lipót*
császárnak egy armádájába, Heister tbygnak pedig a magyar-
országi fővezérség elvesztésébe került. Mindezt, történelmi
hűséggel, röviden, tömörül maga elbeszéli Bercsényi gróf
Károlyi Sándorhoz, Nyitrától 1705. ápril 8-ikán intézett
szép, élénk, folyamatos irányú levelében; a melyet mint az
események legjobb vázlatát közlünk. De előre kell bocsáta-
nunk még, hogy Károlyi, miután egy negyedfélezer főnyi
dandárát Ibrányi Lászlóval, Balogh Ádámmal, Sibrik Mik-
lóssal és Sándor Lászlóval Pálffy ellen Zalába, Vasba
indítá: maga Somló-Vásárhelyről a fősereggel — kiváltképen
tiszántúliakkal — a Balaton felé vonúlt. Azonban Kiliti
faluban mártius 31-ikére virradó éjjelen vígyázatlanul fekvén,
a Fehérvár felől közelgő Heister őt meglepi, a helységet két
oldalról rágyújta, és hadait jelentékenyebb kár nélkül ugyan,
de rendetlen futásba kergeti s az erdőkre széljeszti. A pusztai-
ak — kiket a német Tolnában a Kapos vizéig, Pinczehelyig
űzött — úgy nekiiramodának, hogy Bottyán paksi révén
keresztül Károlyi ápril 1-jén már odaát volt Kalocsán.¹⁾
Heister Pinczehelytől megfordult, megtért: lóhalálában
nyargalva ment vissza Komáromba, három futár is érkezvén
onnan utána, hogy siessen, *mert nagy a veszedelem Ber-*
csényitől! Pálffy pedig, valamivel utóbb, a másik
kurucz dandárral Jánosháza mellett csatát vív, a melyben
Ibrányi elesvén, hada a Bakonyba és somogysági erdőkbe
húzódott. Ez val aím, Károlyi dunántúli harmadik expedi-
tíójának hamaros vége; elég csúfos ugyan, de mégsem olyan
rossz, mint a korábbiaké: mert legalább a dunántúli had
megmaradt, s lassanként Bottyán mellé szivárgott; Bezerédy
Imre, Balogh Ádám, Sándor László, Szekeres István pedig
akkor kalandozának föl ezután is Veszprém, Zala, Vas
vármegyékbe, a mikor kedvök tartotta. A dunai partvidéket

¹⁾ Bercsényi jó húmorral jegyzi meg e gyors iramodásra egyik
levelében: »Verbi gratia: *Kilitiből Kalocsára nyargalni, — alkalmas*
diversió, pro majali commotione is sok volna egy húzomban!«
(Archiv. Rákócz. IV. 470.)

Budától le Mohácsig, Eszékig, és be Székes-Fehérvár-, Szigetvár-, Pécsig, Bottyán uralá paksi hídjától, erődjéből.

Ekként alakult a helyzet Dunántúl. S most lássuk Bercsényi historizáló levelét:

»Kalocsáról 1. Aprilis költ levelét Kglmednek (Károlynak) vettem. Már az Méltóságos Fejedelemnek írott előbbi leveléből is értettem vala casusát Kglmednek, elég szomorkodással. Az minthogy mindekfelett azon törődöm, hogy Kglmed és az főtisztek annyira elszakadtak az hadaktúl; mert ha csak az ne esik vala: úgy reparálhatta volna s reparálhatná Kglmetek ma is az dolgot. Hogy penig ellenem se Kglmednek, se az hadaknak panaszsza ne lehessen: *íme, historice teszkek relatiót ítvaló szerencsés munkáinkról.* — Minekutána Kglmed általment az Dunán (febr. 20.), Haister minden erejét Trencsén felé fordítván, lovassát, gyalogját válogatva s ágyúját magával vitte; másfelől Krumpach az föld népivel Morvából sok ezer híru számmal az éléssel megindult. Igyekeztek azon, hogy Petrőczyt Ocskayval megszorítsák az hegyen túl, s az élést is bevigyék. Akkor Ocskayt az Morvának az gyülevész nép eleiben szalasztám, előtte Haisternek; az ijedtében széjjeloszlott, s még előtte Haisternek az Vágon által is együtt Ocskay. Haister (Vág-)Újhegyig penetrált. Morvánkára szállítottam Ocskay mellé Ebeczkyt, magam mentem az árkoknak (Nagy-Tapolcsány, Bán felé); kétszer indult által Beczkőig az német, — visszanyomtuk kárával, úgy, hogy az élést sem vihette be.¹⁾ Onnan megtérvén, nyomában bocsátám ismét az hegyek mellett (a hadakat.) Szombatbúl (Heister) kivívén minden hadat, — mert (Esterházy) Dániel uram ismét az sentei hídon oldalt költözött neki, — úgy ment egy éjjel (mart. 12.), az eleje Prácsát érte; bévonódott az Csallóközben Haister, Modorban 500 (nem 500 : 1100)²⁾, Bazinban 900 és Szent-Györgyben

¹⁾ Bercsényinek Zlatnikról mart. 7-ikén kelt leveléből úgy látszik, mintha a megelőző éjjel Heisternek sikerült volna némi élést bevinnie Trencsénybe; lehet különben, hogy ő akkor még nem vala értesülve, hogy hadai az élelmi vonat bevitelét mégis megakadályozták, s a cs. maréchal csak a helyőrséget válthatta fel hirtelenében, új hadi néppel.

²⁾ A városokat capituláltatott Esterházy Dániel tbk. jelentéséből kitűnik, hogy Modorban 1100 német rakta le a fegyvert; Bercsényi emlékezete tehát a számra nézve tévedett, avagy egyszerű tollhibával van dolgunk.

700 gyalog-németet hagyván; egyéb halottakon kívül az betegessét Pozsonban s az többit bévitte Csallóközben. Onnan Kglmed ellen Komáromnál általköltözvén: semmi üdőt nem múltattam, — azonnal rajta az (hegyaljai) városokon; de Viard megsegítette hirtelen, egy bolond hír elnyomította hadunkat.¹⁾ Siettem magam több hadakkal, ágyúkkal, bombákkal, hogy az városokat erővel megtámadván, tehessek revocatiót Haisternek. Azon közben veszem egy nap (mart. 30.) öt levelét Kglmednek, melyekből megértvén az dolgokat, és nevezet szerént, (hogy) Karvánál valamely hadnak succursussát bocsássam (által); hogy bizonyossabb lehessen az dologban: azonnal az városokon való operatiót Dániel úrra bízom, magam egynehány ezer lóval siettem (mart. 31.) Karvához; vagy hat ladikot kaptam, szekeken vittem, (Érsek-Újvárból Szent-Péterre, Karvára.) Már 11 (rác) sajka ott az passust őrzötte. Isten úgy adta, hogy (a Dunát ágyúkkal két helyütt elzáratván) egy sajkat (két taraczkkal) s két öreg, hetes hajót elnyertünk, az többi sajkákat fölszorítottuk az szigetekről, (apr. 2.). Azonnal portámat (300 huszárt) bocsátám által, utána Kglmednek, költözésemnek nagy hírével. Azalatt Dániel úr is serénkedett, annyira, hogy (bombázással) tüzet vetvén az városoknak egymásután: mind az három város németje (Modoré mart. 30-ikán, Baziné 31-ikén, s Szent-György apr. 1-jén) fegyver nélkül, egy-egy pálczával, üres kézzel bocsátatott ki; kiket az hegyekben az tótság készen várt, — abban egy sem ment el becsülettel, mind oda van.²⁾ Huszonegy zászlót, majd negyven dobot és sok szép fegyvert (közel 3000 db. puskát; ágyúkat is) adtak kézhez. Másfelől az Csallóköznek is neki küldtem, — onnan Gútornak, Somorjának vette magát az német, felszakgatta s odahagyta az vereksyei hidat. Viard és Ransan nevű két generális 24 compánia lovassal és két regiment-beli gyaloggal lévén Csallóközben.

Ezen confusiót Haister megértvén: hogy lövik az városokat, én (Karvánál) költözöm, az Csallóközt is megrohanták, — vette három curír tudósítását: úgy resolválta azon próbára magát, kit

¹⁾ Ocskayt, a ki a saját s Balogh István lovas- és b. Perényi Miklós (volt Farkas Sándorféle) gyalog-ezerével Esterházyt megelőzőleg szállotta körül Bazínt.

²⁾ *Stepney* april 6-iki jelentése szerint a fehérhegyekbeli pórok csak a szent-györgyi kivonult németekből is (700-ból) 500-at vertek agyon, Morva felé való útjokban. Ugyanő jelenti apr. 8-ikán, hogy mintegy 400 német-gyalog pedig zsoldba állott a kuruczokhoz.

Kglmeden (Kilitiben) elkövetett; úgy, hogy vagy succedált volna neki Kgmed ellen, vagy sem, — *meg kellett neki térni*; s ugyan az volt az oka, hogy Kglmeteket (Pinezehelynél tovább) nem perse-quálta. Mert mindgyárt azon éjtszaka maga az hadával megtért, hanem két felekezetet bocsátott üzőben. Maga póstaképen (sebesen) 50 lóval, sietve az Vértesen út nélkül úgy gyűtt (előre), hogy 2. Aprilis délbén Komáromban volt. Portásim későn jártak (april 2-ikán *eslve* költözvén át Karvánál); hanem utána jövőkből tíz labancz rabot hozának, a mellett Cusaninak irott orderjét Haisternek s curír-ját elfogták. Megtetszett (kitetszett) az levélből, hogy az mi hadaink megfordultak vala az üzőkre és nem persequálhatták. Az labancz rabokat igen megexamináltam; voltak (közöttük) olyak is, az kik az actuson (Kilitinél) nemesak jelen, de mindkét felé való üzésben voltak. Egyik felekezet Pinezehely felé ment, s ugyan az tатаi magyar- s ráczság egész Pinezehelyig volt, — de azok semmiben sem akadtak, — csak az Bakony nyelte el az kuruczot. Megtértek, mindgyárt Csákvárig gyűttek. Az esztergomiak Simontornyáig voltak Nádasdyval; de megtérvén, csak az nyakokba ereszkedett az mi hadunk: negyven németet lecsaptak s valamely ráczot; az többi truppba verte magát s csak elgyűtt. Pálffy-nak ezek semmi hírt sem hallották, hanem Nádasdy kalandozott még oda, — de az német (t. i. Heister lovassága) úgy elgyűtt, hogy 4. Aprilis mind Tatánál volt már, az mikor már meghozta portásom, s rabot hozott, hogy az német Kocsra — Tatán túl — egészen beszállott. Haister (felfogott) orderéből tudtam: mit akar? Azon éjtszaka az sajkát és öreg-hajókat szépen elszedtettem s Újvárnak küldtem, oly hírrel, hogy majd Gútánál bémegyek (a Csallóközbe), s Komáromot reágyújtom Haisterre. Azalatt Haister Komáromból gyaloggal s ágyúkkal eleibe ment az táborának Szőnyre, és onnan — engem impediálni akarván — melleleg véle az sajkák s hajók. De megtudván, hogy már elmentem, Szőnyön megszállott; tűz támadt köztök nagy szélben, — több megégett kétszáz németjénél, nyeretlen lova négyszáznál is több futkozott. — Ott megtudta: az hajókat Gútának vittem; megindult mindgyárt, meg sem szállott Komáromban, Gútához ment két- vagy három-ezerezered magával azon éjjel. Én pedig Kamocsára szállítottam valamely hadat. Ez üdőt adott — az mint íráom — Szent-György-nek is; és így (Heister) látván: nincs már minek succurrálni, — megállapodott már két napja.

Azt Haister leveléből látom, hogy oly híre van, hogy Kglmed öszveszedte magát és megfordult; noha az esztergomi labanczok (a Sándor Menyhért katonái) megmondták azt, hogy mikor az kurucz az ő nyakokba fordult, már nem volt köztök Károlyi, — mert magok is kiáltották az kuruczok: *Hol van hát most Károlyi?* Az mely faluban (Kiliti) Kglmedet fölverték, abban két kurucz testnél többet nem találtak; hanem egyszer az kuruczok megfordították volt az elejét az németnek s rácznak: azokat az truppja úgy öszvelövdözte kurucz képeben az sötétben, hogy ezeret híresítenek, hogy veszett; nemcsak az rabok vallják, de Komárom is tele véle. (Még is vak hír volt.) Most már, — az mint írák — Haister hadának egy része Tata körül faluz, nyugszik, más része Csallóközben ment. Én penig ismét Morvának bocsátám Ocskayt lovassal, gyaloggal; Pozsony elején vigyázom, és az Duna mellett való hadaimat megszállítam Szent-Péter s Komárom között vigyázóban, hogy készen lehessenek mindenre.

Ím, ezen — hitemre: valóságos — relatióból meglátja Kglmed: *nem aludtam!* Én arra adtam parolát; revocálom (Heistert), csak két-három hétig viselje Kglmed magát. Nem tölt három hét belé (Haister átkeltétől, mart. 20-ikától számítva), — meg kellett térnie; bátran írom: meg *kellett* térnie, mert bizonyítja valósága. Vajh bizony nem szünt volna meg üldözésétől Kglmednek, nem együtt volna oly sebtiben vissza, hogy bottal hajtotta lovát. — Az üzöbül együtt s tért (rab) katonák vallják: az *Bakony és Somogyság nyelte el az kuruczot*; ők — Isten őket úgy segélje! — nem vágtak abban csak mit is. Minden kérdése Haisternek abból áll, hogy az kedves fakó lova Kglmednek odaégett (Kilitiben) és az szakácsnéjét elnyerték Kglmednek, és hogy — éhél fog meghalni már az kurucz!

Nincs hát, édes Öcsém-Uram, énbennem vétek. Elég distractiót s nagyobb kárt tettünk mi öbenne, mint ő Kglmetekben!... Csak *két nap* lett volna nagyobb vigyázással Kglmetek, hogy föl ne verhet vala: *megtért volna úgy is!* De megvan az had bizony, kár nélkül ott valahol az Somogyságon; csak menjen által *Bottyán* új hadal: meglátja Kglmed, — *micsoda fordítást tesz azoknak* (a dunántúliaknak) *szívökön!*

Már Pálffy hol van, s mi dolgos? azt nem tudom; de ettől az Haister hat lovas-regimentitől — mert annyi maradt mellette —

nem lehet nagy munka két felé, (a Duna jobb- és balpartján). Az gyalogja (a hegyaljai bevett három várossal) már oda van; *csak éppen azon új Tollet regimentje maradt s egy battalion azon kívül, — az többi már oda van.*

Az mi az Duna és híd munkáját illeti: az mennyire tudom, készen van minden készületi. *Hogy nem tudták merre várni Kglmedet, — ki vétke?* Mikor az mely úton maga gyűtt Kglmed az révet látni, azon az úton előreküldte volna portásit Kglmed két-három nappal: megtudták volna mondani mind itt s mind ott az állapotokat. Én ugyan megírtam vala Kglmednek, — de három leveletem is egyszerre hozták vissza; még hírit sem hallhattam egynehány nap Kglmednek *igazán*. Híre sok s jó elég volt ugyan: mert sohult senki sem féltette Kglmedet, — minden ember látta: *meg kell Haisternek térni, ezen progressusokra nézve!* Már Pozsont bombáztattam volna bizonyossan, *hogy megtérítsem Haistert, ha meg nem tért volna.* Immár van hajótok, — ti dolgotok! . . . Ki tanulom én is, cselekszem az mit lehet, mindenkor vigyázva az ellenség motusira.«¹⁾

Bercsényinek itt leírt hadműveletei, úgy tervelésökben mint gyors és hathatós végrehajtásukban, az 1705-ik évnek legkiválóbb, legsikerültebb hadi eseményeit képezik. A helyzetnek végzetetlen ügyes kizsákmányolása nyilatkozik bennök; s a császáriaknak okozott veszteség tekintetében vete-
kednek e kitűnő hadvezéri képességre valló szerencsés műveletek a *szomolányi csatával*, sőt következményeikben azt még tán följlülműlják. Ugyanis ezen combinált, s mintegy zsinórrándításra, minden oldalról pontosan végrehajtott hadi vállalatokkal nemcsak hogy a fehér-hegyaljai három szab. kir. város és a Csallóköz foglaltatott vissza, s így ismét minden a morva határokig szabaddá lön; nemcsak hogy maga Pozsony komoly veszélynek, bombáztatás, megrohanás veszélyének, Komárom fölégetésnek vala kitéve; s nemcsak hogy Modor, Bazin, Szent-Györgyben 3000 db. kézi löfegyver, sok kard, pisztoly, töltény, dob, zászló, lőpor, s tömérdek egyéb hadiszer és valami 20 ágyú, sereghontó, szakállós stb. nyeretett el az ellenségtől a magyar csapatok felszerelésére: hanem, a mi

¹⁾ *Eredeti, s. k. levél a gr. Károlyi-levéltárban. (L. általunk kiadva: Rákóczi Tár, II. 103—107. II.)*

mindezeknél fontosabb, — a császáriak gyalogsága (egyetlen újoncz ezredet és a Pozsonyba küldött betegessét kivéven) teljesen megsemmisítettett, csúfosan lefegyvereztetve, a hegyi tótok fejszéi alá bocsáttatott; úgy hasonlókép lovasságuknak is épen a legjobb ezredeit a föl s alá való őrült nyargalódzással, — Trencsénytől Bazínig, Pozsonyig, le Komáromig, Csákvárig, Székes-Fehérvárig, Kilitig, Pinczehelyig, Simon-tornyáig, s meg lóhalálában vissza Tatáig, Komáromig, Gú-táig, — Heister annyira tönkre tette, hogy az ilyen veszett futkározásra képtelen nehéz-lovasságnak (többnyire vértesezredeknek) ló- és emberanyaga rettenetesen elcsigázva, hosszú időre harcztéptelenné vált; pár hónapig pihenő-szállásokon — Komárom s Gúta körül, várak és vizek oltalma alatt — kell vala tétlenül heverniök. Így teljesen igaza van Rákóczi-nak, midőn Bercsenyi eme fényes sikerű hadi tényeiről beszél-vén, Emlékirataiban ily szókkal nyilatkozik: »Ekképen ama (Nagy-Szombatnál) győzedelmes hadsereg annyira tönkre tétet-t, *hogy a császáriak, a dán segédsapátok zsoldba fogadása nélkül, nem lettek volna képesek a hadjárat folytatására.*«¹⁾

Valóban így volt; emyire juttatá a büszke cs. had-sereg állapotát Bercsenyi hadvezéri genieje. A zsoldba vett dán hadosztály 6100 fő igen jó katonából — 1600 lovas-, 4500 gyalogból — állott, Harboe és Gerstorff tbkok alatt. Azonban e hadosztályt gr. Heister Siegbert már nem vezé-nyelheté; mert, a mint kudarczvallásának híre megérkezett Bécsbe: fölidézték őt az udvarhoz, s »az elvesztett armádá-ért számadásra vonván,« — a magyarországi főparancsnok-ságtól (mint látni fogjuk) csúfosan megfosztották. Rákóczi pedig a maga fővezérét s barátját e fényes sikerű hadmű-veleteiért értékes és művészi becsű emlékekkel óhajtván kitűn-tetni: Selmeczbánya legelső ötvösmestereivel egy gyémánt, rubint, smaragd-kövekkel gazdagon kirakott és remekül zománcozott nehéz aranylánczot, — olyan mentekötő formá-jút, párducz-kaczagányra valót, a szokásos félgömbszerű, drágaköves és aranyrózsás nagy gombdíszekkel készítet-tett, — és május közepe táján, a mikorra a pompás vitézi

¹⁾ R. *Emlékiratai*, V. kiad. 123. l.

ékszer elkészült, a legmelegebb elismerés hangján írott hálás sorok kíséretében elküldé azt Egerből Nyitrára, diadalmi emlékül és kedveskedésül fővezérének. Bercsényi május 16-kán e szép szavakkal köszöni meg fejedelme kegyét:

»Az láncz iránt való kegyelmességét Ngodnak alázattossan köszönöm; mindgyárt fel is csináltatom (a párducz-bőrre), s ma vetem nyakamban, — *erősebb lesz egy vaseréknél nyakamban, Ngod emlékezetivel! . . .*«

Így a méltán kitüntetett. És bár Heister zavarbahozatala, hirtelen visszaczafolása, gyalogságának a városokban tönkretétele, lovashadának elsanyarodása stb., szóval mind a föntebb vázolt eredmény, — mint Bercsényinek imént közlött ápril 8-iki levele igazolja, — okvetetlenül el lett volna érve akkor is, ha Károlyi Sándor egy kissé jobban vígyáz vala, s Kilitiben meg nem lepeti magát: mégis ő, Károlyi, játszott a elégedetlent. Rákóczihoz, Bercsényihez Kalocsáról, Kecs-kemétről írott leveleiben mintegy martyrként kívánt tekintetni. A fejedelem megbotránkozott e fölött, s azt hívén, hogy csak őneki ír így: bizalmasan közlé a levelet hű fővezérével. Nyitráról apr. 8-ikán válaszolja erre neki Bercsényi: »Ezennel veszem 5-ikén költ levelét Ngodnak, *cum annexis*. Magamnak is írt már Károlyi. Úgy látom, az vétek abbúl áll, hogy nem volt kész útja, — nem abbúl, *hogy szégyen volna, vígyázatlanul találtatván, szaladni!* Írtam választ (föntebb közlött levelét érti), s megmutattam: eleget tettem diversióimmal az revocatiónak!« S másnap, nagycsütörtökön, kelt levelében mintegy folytatja: »Szintén hogy a Jerémiás Siralmát hallgatnám, veszem alázattossan *Károlyi siralmas rosszaságáról* írott (újabb) levelét Ngodnak. Verék az Pilátust az gyermekek, míg olvasám Ngod levelét; azt mondja az feleségem, (ki a húsvéti ünnepekre érkezett Bajmóczról Nyitrára férjéhez), hogy Haistert szeretné odafektetni! Én pedig *azt, az ki mindent maga kedvére cselekedve, ha ő rossz is, — másban keresi az vétket!*« S Rákóczinak eme tanácsot adja: »*Károlyit már keménységgel kellene megpróbálni, — most oka is volna Ngodnak hozzája. Nem használ az szép szó, — máig ő haragszik!*« Ápril 12-kén pedig, midőn Dunántúlról Karvánál általjött

tisztektől újabb tudósításai érkeztek, ezeket a fejedelemmel közölvén, utána veti: »Nem oszlott és szakadozott hát el az had annyira, mint Károlyi uram relatioja tartotta: *hanem ő Kglme és az (tiszántúli) tisztek szakadtak el az hadaktól.* Bizony, méltó belétekinteni (a dologba) Ngodnak: egyikünk se vegye azt szokásúl, hogy mi rosszúl cselekedjünk, s még aztán megharagítván magunkat, mi tegyünk praetensiót, s érdemet követeljünk magunknak. Már csak nyűgodalom s hazamenés az jel s az kívánság (Károlyiéknál). *Vajjon, ha az nagy-szombati ütközet után azt engedték volna az hadnak, — mi volna most?! . . .* Megesik benne, ha minden fordulás után kiki hazamegyen nyűgodni közülünk! Én megírtam Károlynak magam is, *hogy inkább illenék bosszúállásra való kérédzése, mintsem haza.* Derogat virtuti, quam appetit. — Tudja patvar, nincs mit építeni Károlyi írásán; mert lám 5-kén azt írja: így költözteti (vissza a Dunán) azon éjjel az hadat, aműgy megyen maga is. — 7-kén megint hazakészül. Megvannak levelei; egy nap is vettem három rendbeli dispositióinak írását. Úgy látom, — fejezi be önmagát is gúnyoló sarcasmussal, — *én-kéntem ő is okossabb is, vitézebb is akkor, mikor nem fél.* Az mint szívünk dobog: úgy haboz elménk.«

Rákóczi, a főntebbi tanácsot úgy látszik megfogadván, keményen megdorgálá Károlyit; mire ez azután magába szállt, s vétkét elismerve, töredelmes levelet intézett a fejedelemhez, a melyet az utóbbi ismét megküldött barátjának, Bercsényinek. S erre reflectál a gróf april 27-iki utóíratában: »P. S. Apropos! Ám Károlyi levele igazán: *confessus est et non negavit.* Ha pápista nem volna, szokatlan gyónását foganatossabbnak tartanám; de *et hoc multum, — szokása ez sem volt eddig.*«

Heister, gyalogság nélkül, elcsigázott, agyonnyargalt, megfogyott lovas-ezredeivel minden további támadó működésre képtelenné válván, ezeket a Vág-Duna jobbpartján, Komáromtól Gútaig füvellő-táborokra szállítá, s védelmőkre a Balogh István által nem rég levonatott ó-gútai sánczot (Békavár) helyreállítatá, fölszerelé. Nagyobb biztosság okáért még 8, tarackos sajkából s 3 naszádból álló hajórajt

is rendelt oda oltalmúl. Ezzel a vezényletet a Pozsonyba érkezett Pálffy bánra bízva, maga a vett rendelet szerint april 11-kén fölment Bécsbe, mentegetődni.

A nagyon érezhetővé vált takarmányhiány miatt Bercsényi is füvellő-táborokra osztá lovasságát. A hadakat különben is e hónapokban (aprilisban, május elején) szoktak megmustrálni, fizetni s új egyenruhákkal stb. felszerelni. Mint az apr. 11-iki leveléhez csatolt kimutatásból kitűnik: 26 ezredbeli 130 lovas- és 85 gyalog-század, tényleges létszám szerint 21,500 főnyi volt ekkor a közvetlen vezénylete alatt álló hadtest. Minthogy pedig ennyi haderőre akkor ott, a császáriak megfogyása következtében, szükség nem vala: Bercsényi april vége felé gr. Esterházy Dánielt 4000 lovassal és 2000 gyaloggal általküldte Karvánál — hol a révet elsánczoltatá — a Dunántúlra, Földvár és Paks vidékére Bottyánhoz. A többit ekként helyezé el: Ocskay 3000 emberrel a Fehérhegyeken túl a határszéleken maradt, Sasvárból folytonos beütésekkel háborgatva Austriát és Morvát. B. Petrőczy tbk. Trencsényt, b. Révay Imre Leopoldvárt ostromzárolá, s az előbbi Morvába is csapkodtatott. Érsek-Újvártt, Nyitrán, Szereden, Semptén, Sellyén, Nagy-Szombatban s a hegyallyai három városban a gyalogság. Szomolány vára alatt is négy század. Balogh István és Somogyi Ferencz lovas-ezredei Nagy-Magyarnál, Jókánál füvellének s Pozsony alá és a Csallóközbe portyáztak.

Gútát Bercsényi ekként írja le: »Igaz, Kegyelmes Uram, nem sok az német az Csallóközön: de sok felé mehet. Egy vén, kopott Békavárban vette magát az Duna s Vág torkolatban; az honnan az szeredi hídig szárazon mehet. Valami elhagyott, régi sánczforma, négy bástyájú erősség, kinek kópiányi kész vízárka; azt erősíti actu. Ki is megyek holnap (Érsek-Újvárból), meglátni: mint impedialhassam? Soha hírit sem hallottam az átkozott Békavárnak, — mert nem hagytam volna vratyogás nélkül. Oly helyen van: az bástyájárúl az Vágon állalló puskával, más puskával az Dunán.« Le Maire hadmérnökkel kimenvén, ez úgy találá, hogy a különben jelentéktelen hely oly előnyös fekvésű, hogy rendszeres ostrom nélkül el nem foglalható;

most pedig, a magas vízállás miatt, ostrom alá fogni nem lehet. — Bercsenyi tehát, hogy folytonosan szemmel tartassa: átellenében Kamocsánál füvellő-tábort veretett Rétthey György huszárezredének, mely mellé egy gyalog-ezeret is helyezett, egynéhány ágyúval. Ezek vonala Érsek-Újvárt érte. A többit hadat pedig, — a Komárom elején Szent-Péternél, a karvai révnél s a Garam mentén Esztergom előtt vígyázó csapatokon kívül — a Nyitra gazdag rétjein szállította füvellő-táborokba, Újvártól, Suránytól fogva fölfelé Nagy-Tapolcsányig. Nyitravárában maga tartotta főhadiszállását aprilisban, májusban. E helyről a három ellenséges pont: Pozsony, Trencsény s Gúta felé mint központból vígyázhatott, s gyakran ki-kirándúlt hadvonalait és a várakat vizsgálni Újvárra, Semptére, Szeredre, Nagy-Szombatba, stb.

Mennél tovább tart vala a háború: a magyarok annál jobban szervezték magokat. Míg a fejedelem Egerben udvari hadait szorosabb katonai rendbe vevé s tetemesen (5000 főre) fölszaporítá: azalatt fővezére a harczszíntéren nagyszabású újítást tervezett. Bercsenyi ugyanis a nemesi fölkelések már akkoriban is nagyon kétesnek mutakozó katonai értékét tapasztalván, czélszerűbb intézménynyel óhajta fölcserélni; az a helyes eszméje támadt, hogy valamint a kapuszámoktól a parasztság az ú. n. portális hajdúságot szolgáltatja: viszont a vármegyei nemesség, a személyes fölkelések helyett, birtokarány szerint bizonyosszámú lovas-katonaságot állítana ki; ezeket ők magok szerelnék föl, lovasítának és fizetnék, — az ezredesek úgy egyéb főtisztek a vármegyéknek arra alkalmas tagjaiból fogván kinevezetnii. E zsoldos katonaság szorosabb fegyelemben tartatnék az ú. n. mezei ezereknél. Eszméjét az éjszak-nyúgati vármegyék befolyásos férfaival közölvén, — ezek örömmel üdvözlötték. Most tehát Bercsenyi, az ő kitűnő szervező tehetségével tüzetes tervezetet dolgozott ki az egész ország vármegyéire, (pl. Abaúj állítana 3, Sáros 3, Zemplén 5, Ungh 1 lovas-századot = 12 század; ez képezne egy ezredet; Torna 1, Szepes 2, Gömör 3, Borsod 3, Heves 3 = 12 lovas-századot, a mi ismét egy ezred, s így tovább); és martius 25-iki

leveléhez mellékelten a tervezetet jóváhagyás végett a fejedelelemhez fölterjeszté, ily commentárral :

»Az vármegyék iránt eredtem annyiban az alkuban, hogy igenis, kívánnák az hadakat előállítani, már némelyek reáállván, kiket signo † megjegyeztem. Így nem rossz lenne, hogy regimentek telnének belőlök, magok közül tiszteket helyeztetve, és fizetésökre is gondjok lenne. Az egész hazát, az partiumon (mint Erdélyhez tartozón) kívül föltettem, ilyen methodust introducálva; szaporíthatná is azután az ember, ha kéne. Már az tót imperium (Nyitra, Túrócz, Zólycm, Liptó, Árva, Trencsény) ezt kapva kapja, s úgy látom, (itt) leg hamarabb fog véghez mehetni. Várom azért tetszését Ngodnak és parancsolatját: *ha ugyan per 12 companias* (80—80 közvitézzel) *számláljuk-e az ezereket? és hogy kiknek kellene ezeknek őbesterségeit conferálni?* Én ugyan az *projectumban* emlékeztem, az *kikről* gondolkodtam: de (szükséges), hogy ez iránt Ngod parancsolatja menjen az vármegyékre, és az tisztek is — úgymint az főtisztek, legalább az őbesterék — Ngod által neveztesse ki, legyen decretumjok Ngodtól, és az vármegyéknek is intimatíójok.«

A fejedelem készséggel elfogadá az életrevaló tervet, s intézkedett foganatosítása iránt; a vármegyék is ország-szerte mellette nyilatkoztak, és az íge csakhamar testté lön. Rákóczi az ezredesekre nézve is jóváhagyá a fővezér kijelöléseit, — csupán Ilosvay Imrére nézve, elejétől fogva való példás hívségét tekintvén, tőn kérdést: miért hagyá ki őt jelöltjei közül Bercsényi? Hadd lenne ő is már ilyen regulárisabb, s nemcsak egyszerű mezei ezeres-kapitány! Bercsényi azonban — april 22-iki válaszában — Ilosvaynak igen eredeti jellemzésével megfelelt e kérdésre: »Ilosvay nem annak való, hogy *ollyan hadat* szoktasson. Maga pajzán, fecse-locsa, kapzsi, zendülő, pattogó s értetlen, s ha szemre kél: ő az jobbik; ha szólni hagyják — Plutó kezéből is kibeszéli magát.« A fejedelemtől Ilosvay számára szánt ezredet Bercsényi az öreg gr. Barkóczy Ferencznek ajánlotta adni, — s úgy is lön.

Rákóczinak ezen évben 75 ezred — két harmadában lovas — állott zsoldjában, a helyi csapatokon kívül. Ugyane hadjáratban lépett életbe — hazánkban először — a *dandár-rendszer*, s a külön *dandárnoki rang* (ezredes és tábornok

közti rendfokozat), francia mintára. Három ezred képezett egy dandárt, külön lévén lovas- és külön gyalog-dandárok. A hareztéren azonban lovas- és gyalog-ezredek, a terephez képest, vegyest is alkalmaztattak; így pl. Ocskay László a Fehérhegyeken túl két lovas- és egy gyalog-ezredből álló dandárt vezényelt rendszerint. Mindazáltal szervezeti kapcsolatuk az illető dandárral, az ily kivezényelt ezredeknek megmaradt. A tavaszi és őszi hadi szemlék, egyenruházások, fizetések, stb. utóbb dandárok (s csak ezek keretén belül ezredek) szerint történtek. Az ezred-pénztárak mellett voltak nagyobb dandár-pénztárak, (»brigádák cassái«). A Bercsényi közvetlen vezénylete alatti (éjszak-nyúgati) hadtestben dandárnokokká lőnek a lovasságnál: *Ebeczky István*, *Ocskay László*, *Balogh István*, s utóbb *Réthey György*, fiatal sógorát *gr. Csáky Mihályt* is dandárnokként kezdi vala már alkalmazni ez év tavaszán Bercsényi. (»Csáky Mihály uramat kezdem brigádnak applicálni, — de még nem bízhaton hozzá egészen.« Írja róla mart. 29-iki levelében.¹⁾ Gyalogsági dandárnokok pedig ugyanott: *Ebeczky Imre* érsekújvári várparancsnok, *b. Perényi Miklós*, *Czelder Orbán*.²⁾

Egy humanitárius katonai ügyet is rendeztek ugyanekkor. A harezok és csatározásokban megsebesült vitézek szakértő ápolásban csak nehezen részesülhetvén, a fejedelem rendes katonai kórházak felállítását tervezé, a csapatok havi-zsoldjaiból (»hópénz«) eszközzendő némi csekély levonásokból; a mibe hogy beleegyeznek-e? ezredek szerint megkérdeztetni kíváná őket, s ily kórház helyéül Kassát jelölé

¹⁾ Melegen ajánlá másik sógorát, a Szathmárral fölszabadult *Csáky Istvánt* is a fejedelemnek, generális-főhadibiztosúl; mert: »*szorgalmas kis lélek*.« (Apró emberke volt.) Neje kedvéért dédelgette őket.

²⁾ Rákóczi eleinte csak *mágnásokat* nevezett vala ki dandárnokokká; így (tudunkra legelőször) 1704. dec. 31-ikén *b. Perényi Miklóst*, 1705. febr. 26. *b. Palocsay Györgyöt* s a két *b. Andrásst* már brigádfőros czímmel illeti. Andrassy György azonban 1705. január végén gyalogsági tábornokká s István 1706. mart. 13-ikán generális-főstrázsamesterre léptettetett elő, *Ebeczky István* és *Ocskay*, noha már az 1705. év eleje óta mint dandárnokok szolgáltak, brigadérosi decretumaikat csak 1705. aug. 14- s illetőleg 15-kén kiállítva kapták ki. Amaz tehát egy nappal vala rangidősb.

ki. Mindenekelőtt azonban tudni óhajtá fővezérének nézetét, a ki april 5-iki levelében helyeslőleg így válaszol: »Az sebesek iránt erigálandó iskolákat, igenis, elhiszem, nem fogják sajnálni az hadak; de, messze van (a harcz-színterektől) Kassa; másutt nem lehet?« Ő részéről a közelebb s mégis biztos fekvésű és friss levegőjű Besztercebányát ajánlja. Rákóczi Kassa helyett csakugyan itt és Gyöngyös városában állíttatott katonai ápolóházakat. A tiszántúliak részére pedig megmaradt Debreczen s a dunántúliaknak Pápa.

Még két-három fontos polgári ügy forgott fenn, a melyekre Bercsényinek véleményét kelle adnia. Az egyik a kincstári jövedelmek kezelésére fölállítandó *közigazgatási tanács* (Consilium Oeconomicum) ügye. Erről a fejedelem cancelláriáján nagyterjedelmű tervezetet dolgoztanak ki, s Rákóczi megküldötte azt tanulmányozás végett Bercsényinek; a ki is nappal hadi dolgaiban foglalatoskodván, éjszaka feküdt neki ezen munkának, s számos, sajátkezü észrevétellel juttatta vissza a tervezetet. Reáérkezett a mindenhez értő, bámulatos tetteirejű férfiú erre is!... Nagy-Tapolcsánytt, mart. 25. kelt levelében említi: »Az Consilium projectumát Ngod parancsolatja szerint most glossálom; *már két éjszaka dolgoztam rajta, — hiszem Istenemet, ma elvégzem.*«

A másik — még fontosabb tárgy, a *békealkudozások* s az egybehivandó *tábori országgyűlés* ügye volt. Mivel a cs. békebiztosok: Széchenyi érsek, Szirmay stb. a bécsi udvar új előterjesztéseit Egerben bemutatták s ezek ott tanácskozás tárgyává tétetvén, a reájok adandó válasz tervezetét a fejedelem Gerhárt György udv. tanácsos által, szóbeli bő üzenet mellett Bercsényihez, legfőbb tanácsadójához küldötte; a gróf megadá véleményét, úgy Gerhárt, valamint Nyitrán apr. 11. kelt levele által erre is. Kifogásolja először a választervezetben tett utolsó kérdést: Mily módokon akarja az udvar a kiegyezést elérni? Ez a kérdés fölösleges, »mert neki azt kedvére nem hagyhatni. Felelek azért röviden: Vagy időt keresünk, vagy tractát; ha időt: arra jó az kérdés; ha tractát? akkor talám jobb volna csak megköszönve az mediatiót, emlékeztetni az garantiára.« Hogy pedig az e körül támadó kérdések megvilágíttassanak és »Ngod mutassa közelíteni az

tractát»: egyezzek bele Ngod a közbenjáró hatalmak követi-
nek lejövetelébe. Másodszor, a mi a fegyvernyugvást illeti:
legyen-e? »az midőn lejőnek az követek: magok látnák armis-
titium nélkül a tractatusoknak nehéz folyamatját. *De, az*
armistitium, ha lesz: hosszú legyen; úgy, hogy vagy suffi-
ciáljon az békesség faragásához, vagy nagy időnk legyen az
recollectiohoz, és az németnek bizodalombúl adjon okot hadai
fölvitelére. Mert, ha csak annyi ideig való lesz, hogy itt az
orrunk előtt kiheverhesse magát, — *mit nyerünk vele?*«

Ez íme a lényege Bercsényi higgadt, bölcs válaszáának,
a melyből szintén kitűnik, hogy *a becsületes jó kibékülésnek*
korántsem volt ő ellensége.

A mi végre a tartandó országgyűlést illeti: ennek czéljá-
ról, helyéről, módjáról: fegyvernyugvás, vagy hadviselés alatt
legyen-e? összehívásának módozatairól, stb. Érsek-Újvártt
apr. 22. írt hosszú levelében bőven kifejti véleményét. Áltá-
lában helyesli megtartását: »*Az mezsei (tábori) gyűlésnek,*
igenis, idejét, szükségét is látnám«; de vajjon a hadműve-
letek miatt Ngod is, mi is mindnyájan reáérkezünk-e?
»Gyönyörűségének tartaná az ellenség, ha azt meg (vagyis
széjjel) oszlatná valami motussával, a kire az Postea-
quam Uraimék (a táblabírák) szívök igen hajlandó.« Va-
lami nagyon távoli helyen pedig nem tarthatjuk: mert Ngod
annyira, a dolgok miatt, nem mehet. Szükséges volna ugyan
a gyűlés, legfőkép azért, mert Ngod — mint még Selme-
czen resolválta — *az ország rendének híre nélkül* a kül-
államok garantiáját el nem fogadhatja s békealkuba nem
ereszkedhetik. Erre kellene tehát formális meghatalmazás.
Hanem, ő megvallja, csak nem képzelheti a gyűlést *kellő*
nyugalommal s *jól* megtartani a nélkül, hogy a fegyver ne
pihenne. Részletesen elmélkedik az országgyűlési convocato-
riák tartalmáról: mennyiben érintsek a béketárgyalások
ügyét? hogy a törvényhatóságok *kellő* utasításokkal küld-
hessék követeket. A mi az országgyűlés nevezetét érdeklí:
diaeta, conventus, concursus, etc. »csekély opinióm az volna,
hogy ezen mezsei gyűlést éppen semminek sem kell körösz-
tölni; mert bizony, ha jó folyamatja lesz, *megköröszölti*
magát baptismo flaminis vagy sanguinis, és mint az meg-

értt gyermek, maga választ nevet magának. Ha nem lesz folyamatja: megakad az hosszú nyelv (czím), mert nihil agitur de nomine.« A meghívók előrajzát a saját gondolatai szerint mindjárt papírra is veti; s nemcsak a várme-gyéket, városokat: de a főurakat, főpapokat, regalistákat is nem csupán általában, hanem *személy szerint* meg kell hívni: ne menthesse magát senki. Ha személy szerint meg nem hívják, félő: sok elmarad. »Mert az curiositás kicsiny fészket vert az magyaroknál; s az mezőnek, tábornak nevezeti, az armistitium nélkül való tracta különössége, inter strepitus armorum et prope cruorem nem hatja meg úgy szívöket, hogy exponant se periculo imaginario. Jobb sokat is hivatni s mind is; ki féltében mást is hoz pro comitiva, ki böcsületből, hogy ötet böcsülik az convocatióval, javallani fogja. Ha kimaradtott valaki az lajstromból, — semmi; hadd ptrüsszögjön otthonn!«

A gyűlést Rákóczi ősi szokás szerint a *Rákos mezejére* tervezte összehívni. Ezt azonban Bercsényi, ha nem fegyvernyugvás alatt tartatik, a német kézben levő Pest és Buda közelsége miatt aggodalmasnak tartá. E helyett ő, — talán Verbőczy híres országgyűlésére gondolva, — a központi s egyszersmind sokkal biztosabb fekvésű *Hatvant* ajánlá. »Az concursusnak az *hatvani mezőben* gondolnám nem rossznak lenni, *sine armistitio kiváltképen*. Oly helyen van, az kit mostani két (Vág melletti és Paks környéki) operatiókra nézve közhelynek mondhat ember; maga hírével pedig az ellenség sem érheti, az Zagyva vize is eleiben eshetnék, az provisióknak is közeljebb helye, (Eger, Gyöngös, Szólnok élelemtárai); alább (Földvárnál, Paksnál) az tábor, fölötte (a Vág-, Nyitra- és Garamnál) az tábor; Buda ellen lehet vígyázó (hadosztály), — meg lehet a communicatió, succurrálhat (a tábor) akár neki, s akár ő. — Idejit praescribálni fogja, úgy látom, az (angol és hollandi) követek lejövetelének való híre és az provisió.« (Ezt *húsz-ezer emberre* tervezi, a nemesség tömeges megjelenésére számítva.)

Bercsényi e tanácsait azután az országgyűlés összehívásánál a fejedelem igen jól használá, s ámbár nem min-

denben követte: mindazáltal a convocatoriák fogalmazatát előbb bemutatattatá neki Rádayval.

Mikor a kurucz fővezérnek föntebbi levele kelt: I. Leopold császár már súlyos kórbán kínlódik vala; s april vége felé mindinkább elnehezedvén, május 5-ikén, majdnem félszázadra terjedő átkos emlékü uralma után, — mely a hóhéroknak, jezsuitáknak és rabló generálisoknak aranykora volt, — beszámola sötét lelkével a Mindenható ítélőszékének. Magyar ember, — talán a szolgalelkű Esterházy Pál és Koháry, a két Pálffy és kártya-companistája Mátyás-sovszky püspök-cancellár kivételével, — alig ejtett könnyet érte. Különben, ez a legutóbbi már hatod napra követte uralkodóját a halálba,¹⁾ s két év múlva a hírhedett Kolonics cardinál is; és így rövid időn együtt volt a másvilágon — Bercsenyi szavaként — a régi teljes *labinet-parthie*.

Egyébiránt hősünk — május 16-iki levelében — e súlyos szavakkal búcsúztatja el Leopoldot: »Nincs már kétség az császár halálában. . . . *Isten csinált interregnumot: mert az király non fuit integer, et nequitiae ac fraudi reservata clausula defraudavit illum.*»

Lipót halálával a jezsuiták mindenható befolyása az udvarnál tetemesen megcsökkent. A legelső, ki ezt megérezé, *Heister* tábornagy vala; a kit is már május 10-ikén felhivatván a Burgba, kezébe adták az új uralkodó I. József iratát, a melyből meglepetve olvasá, hogy a magyarországi főhadparancsnokságtól föl van mentve. Olyasmit hebegett, hogy megvárhatták volna legalább, míg az utolsó, szerencsétlen hadjáratáért ellene emelt vádak alól magát tisztázandotta.²⁾ Helyére egy tudákos öreg katona, a jámbor *gr. Herbeville* maréchal neveztetett ki. —

¹⁾ Id. *gr. Kéry János* kir. főlovászmester írja Bécsből 1705. május 11-kén *gr. Csáky Imre* váradi püspöknek Zágrábba: »Akartam Kglmednek tudtára adnom, hogy *Cancellárius* tegnap estve 8 és 9 óra közben megholt. A császárt tegnapelőtt estve 9 s 10 óra közben temettük el.« (*Eredeti levél* a *gr. Csákyak* szepes-mindszenti ltárában.)

²⁾ L. *Stepney* követjelentését 1705. május 13-ikáról; id. h. II. k. 82. l. Ugyanekkor jelenti *Mattyasovszky* cancellárnak halálát is.

A jelen fejezetet be nem végezhetjük a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk a fiatal Bercsényi életében ép ekkoriban történt ama nevezetes változásról, mely nemcsak továbbképeztetésének irányára, hanem egész jövőndő életpályájára oly előnyösen kihatott. Említettük, hogy a korához képest igen szépen kifejlett, jól felnőtt, daliás ifiascskát — noha még csak a 16-ik évében jár vala — sok könyörgésére, rimánkodására, az apja február végén maga mellé vitte a táborokba; s azóta Laczkó úrfi, nagy örömére, ott kuruczkozhatott a haditisztek, szárnysegédek körében a főhadiszálláson, és édes atyja oldalán — hintájában ülve, vagy mellette lovagolva — szemlélhette a hadvonalakat; táborozott, jelen volt a trencsényi hadi expedícióban, meglakta az érsek-újvári, nyitrai, semptei várakat, egy szóval: kezdett a katonai életbe beletanulni. Mindez az új dicsőséges világ annyira elragadta a gyermek-ifjú élénk képzelmet, annyira lebilincselé vágyait, hogy az iskola falai közé nem akart többé visszatérni, s arra kérte atyját: tegye őt katonává, »csináljon hadakozó embert belőle«. De, ámbár a fiú, — mint mondók — már jól kifejlett volt, ezt az apa kissé koránlá neki még; e helyett azt határozá, hogy egyelőre a *fejedelem udvarába fogja őt adni*: hadd pallérozódjék, finomodjék ott a magasabb társadalom s udvari élet szokásai-, modora-, erkölcei- és ismereteiben. Az iskola szűk falai közül csak most kilépett tapasztalatlan ifjúnak nagy szüksége volt erre. Bercsényi tehát, Nagy-Tapolcsányról, mart. 26-kán, egy még Sieniawskiéktól jól ismert bizalmas embere, Goleczki lengyel nemes kíséretében, szolgálival, paripáival útnak bocsátá Egerbe, az udvarhoz az ő nagyreményű, kedves Laczkóját, hogy a fejedelemmel — ki a fiút 11 éves kora óta nem látta — gyermeki hódolattal bemutassa magát. Jellemzők a szerető édes atyai szívből fakadt sorok, melyeket vele és Goleczkivel adott kísérő-levelében fejedelmi barátjához ír a gróf:

»Íme, az fiamat Ngod udvarlására alázatosan elküldtem; kit Ngod kegyelmességében ajánlok, és kívánom Ngod s Hazánk szolgálatjára nevelnem. Jól megnőtt, — de goromba (ügyetlen) igen.¹⁾ Talám lesz valami oly táborozásunk.

¹⁾ Ezen állapot egészen természetes vala; mert a szegény növen-

kiben jelen lehet s tanulhat valamit; addig udvaroljon Ngodnak, ne heverjen. Már tanulni nem akar; ha tanult nem lehet: ne legyen tudatlan legalább másban!« ... nevezetesen az udvari és katonai élet s a hadművészet titkai-ban, ismeretében. A levél többi része Goleczkire vonatkozik, a kit Bercsényi — mint Sieniawski-Lubomirska hgnő egyik főnemesi udvarhölgyével házasodni és e végből hazájába rándulni készült — megbizott, hogy bizonyos *családi kincseit* (»az clenodiumom«), melyeket nagyobb biztosság végett a herczegasszonynál Brzezan várában hagyott volt még kijövetelükkor 1703-ban, visszatértekor hozza majd el magával. E mellett, úgy látszik, még politikai titkos küldetése is vala Goleczkinek Sieniawskinéhoz.¹⁾

Történt e közben, hogy Rákóczi, erdélyi főlovászmestere Lengyelfalvi Orbán Elek által nemesfajú tatár lovakat vásároltatván Krimmben, Bucsakban, továbbá gr. Forgách tbgy. is kedveskedvén a fejedelemnek (valamint bátyjának Bercsényi grófnak is) erdélyi és moldovai szép harcziparipákkal: ezekből a tatár és moldvai lovakból Rákóczi kiválasztott egy pajzán, délczeg, játékos, vidám paripácskát, s mint olyan gyermeknek valót, a fiatal Bercsényinek (»az öcsémnek«: mert így hívta a fejedelem legbensőbb barátja fiát) ajándékozá; föl is küldötte néki a táborra. A lovászok már útban találták az Eger felé igyekvő ifjú grófot, a ki nagy örömeben azonnal eldicsekedett levelében az apjának a fejedelmi szép ajándékkal. Bercsényi a *nagy-szőgyéni táborról* — a hová Búctól, Karvától szállott volt Dunántúlra indított portájának megtérése után, — april 5-kén köszöni meg fia nevében a nyert kegyet a fejedelemnek, egyszersmind tanácsot kérvén barátjától, egyetlen fiának további foglalkoztatása iránt: katonának adja-e már? vagy mit tegyen vele?

dék-ifjú, előkelő családi köréből még mint gyermek kiszakíttatván, a *kassai convictusban*, — akármilyen szorgalmas volt légyen is egyébként, — a finom társadalmi modort s ügyességet el nem sajátíthatá.

¹⁾ L. Bercsényi levelét *Archiv. Rákócz.* IV. 420. Másnap, mart. 27-kén is említi: »Goleczkit is expedáltam, de a fiamat kíséri Ngod udvarlására.« (U. o. 425. l.)

»Az fiamnak küldött lovat alázatosan köszönöm Ngodnak; nem érdemlette kegyelmes reflexióját Ngodnak. *Eddig* — elhiszem — *maga is udvarol Ngodnak.* Én azt cselekeszem véle, a mit Ngod fog parancsolni. Ugyan alázatosan kérem Ngodat: *mit csináljak véle? ha jókor lesz-e már katonát csinálnom belőle?* Mert tanulásában talám már sokat mulatott.«¹⁾ Mit válaszolt e kérdésekre Rákóczi? Csak Bercsényinek egy valamivel későbbi, ápril 12-iki leveléből tudjuk meg. A fejedelemnek barátjához intézett bizalmas levelei ugyanis, — a történetírás nem csekély kárára — nem maradtak fenn korunkra, s a közügyekben írottak is csak 1705. június végétől fogva és hézagosan, az udv. expeditiós-könyvekbe iktatott másolatokban. Mindazonáltal a tényekből és utóbbi visszavonatkozásokból értesülünk, hogy Rákóczi vonzalmát, szeretetét a nála magát bemutatót fényes szellemi tehetségű s korához képest szép képzettséggel ékes, a mellett romlatlan lelkű és kellemes külsejű serdülő ifjú gróf már az első napokban a legnagyobb mértékben megnyeré. Annyira, hogy a nemesszívű fejedelem — háláját leghívebb barátjához ezzel is tanúsítandó — elhatározá *a fiatal Bercsényit állandóul maga mellett tartani, s továbbképzetésére személyesen fölügyelni, úgy, mintha saját fia volna.* Ezen elhatározását tudatá válaszul az atyával, ki a fejedelem nemes jóságát — Nyitráról, ápril 12-kén — eme meglehangú sorokkal köszöné meg:

»Az fiamhoz való kegyelmességét Ngodnak alázatos köszönettel vettem. Nem mertem volna, s bizony nem is mernék vele alkalmatlankodnom Ngodnak, — de, ha Ngodnak járul kegyelmessége hozzája: *Szent-Péterrel (szólván), et manus et pedes, magammal együtt resignálom egészen Ngod szolgálatjára.* Nem csak leczkét (dorgálást): lapátot is fölvegyen,²⁾ — csak lehessen alkalmas s kedvetöltő szolgálja valaha Ngodnak! *Abban gyönyörködném ugyanis egyedül, hogy láthatnám alkalmasnak Ngod s Hazánk szol-*

¹⁾ U. o. 440. l. A »mulatott« itt: késett, időzött, foglalatoskodott, és nem mulasztott, értelemmel bír; mert különben így állana: *mulatott el.*

²⁾ Szokás vala azon időben a vétkeket kerek lapáttal megfellekelni, — innen a tréfás czélzat.

gálatjára. Elmet Isten, példát hív kötelességemmel Ngodhoz magam, szoktatást adjon Ngod parancsolatja neki. Én ugyan meghagytam sub anathemate nádpálcza: ajtaját Ngodnak ne tágítsa! ¹⁾ Ajánlom azért ötöt is, magamat is Ngod kegyelmességében.» ²⁾

Az ifjú Bercsényinek a nagyműveltségű s nemeslelkű fejedelem valódi édes atyai gondviselése alatt kitűnő alkalmat nyílt az ország legképzettebb elméjű férfaitól (Ráday Pál, Vay Ádám, b. Sennyey István, Szirmay, b. Klobusiczky, Radvánszky, Jánoky Zsigmond, Gerhárt György, Brenner Domokos, Pápai János, Krucsay István, Aszalay Ferencz stb.), továbbá az ott megforduló előkelő, finom modorú francia, bajor, porosz, lengyel, svéd, orosz, török diplomatáktól és hadifőtisztoktól, valamint a nagyszámú főnemes ifjúságtól lakott csillogó udvarban, magát jövődi dicsőséges pályájára minden ehhez kívántató ismeretekben, s a legmagasb körök társalgási modorában, szertartásaiban kiképezni. S a fiatal gróf valóban nagy figyelmet és szorgalmat tanúsított; különösen a francia nyelvnek már Kassán megszerzett ismeretét tökéletesíté csakhamar, a francia követtel, tisztekkel, hadmérnökökkel, magával a fejedelemmel s ennek francia titkárával való társalkodásban; a német nyelvet viszont a nürnbergi patricius dr. Langh Ambrús udvari orvossal, az idősb és ifjabb b. Hellenbachchal, a bajor, porosz, szász diplomatákkal s Rákóczinak német titkárával stb. gyakorlák; míg a classica latin és magasabb magyar diplomatiái irány titkait ennek főmesterétől Ráday Páltól tanulta el. Az udvari titkárok megismertették vele a cancelláriai gyakorlatot, annak mindenféle ágazatában; beavatták őt a diplomatiái levelezéseknél használt titkos jegyek (chiffre-k) s ezek fölfejtetésének bonyodalmas titkaiba; úgy, hogy egy-két év múlva már titkos jegyekben tudta leírni a fejedelemtől tolla alá mondott diplomatiái iratokat s fölfejtetni számára az érkezetteket. A kitűnő francia mesterektől tanult kard- és törvívás, a czélba lövés, lovaglás és más testedző gyakorlatok mellett pedig a *hadtudomá-*

¹⁾ Azaz: a fejedelemnek leghívebb testőre legyen.

²⁾ *Archiv. Rákócz. IV. 460.*

nyokból — ideértve különösen a haderődítészetet — több főnemes ifjú-társával együtt, a fejedelem intézkedéséből rendes tanórákat vett kitűnő francia főhadisztek- s hadmérnököktől. Olvasmányait maga Rákóczi jelölé ki, — sőt gyakran ki is kérdezgette őt belőlök. És a mi jellemképzés tekintetéből mindezeknél nagyobb: az ifjú gróf elsajátítá fejedelmi urának megragadó egyéniségétől az ideális gondolkozást, nagy, nemes célok után törekvést, nemeslelkűséget, lovagi bátorságot, kötelességérzetet, pontosságot, munka- és rendszereteket. Ezért mondjuk, hogy a gr. Bercsényi-család e nagyreményű sarjának életében a II. Rákóczi Ferencz udvarába jutás örökre megbecsülhetetlen hatású forduló pontot képez. Ez képesíté őt azzá, a mivé utóbb, nevének s nemzetének örök dicsőségére, vált.

Rákóczi édes atyai gondoskodása fiatal növendéke iránt, (mert annak mondhatjuk), csakhamar annyira ment, hogy a fiaként szeretett ifjú grófnak még testi épsége, egészsége mibenlétére is éberén örködvén, a mint valami baját vette észre: maga hívta föl erre udvari orvosának figyelmét, a fiút gyógykezelés alá vétette és apját tudósítá.¹⁾ Jól esett nemesen érző lelkének, hogy — ha már a mostoha sors a saját gyermekeit elszakítva tartja tőle, — legalább szíve mélyéből szeretett legkedvesb barátjának, jóban, rosszban rendíthetetlen hívségű osztályosának egyetlen fiára áraszthassa atyai gondviselését. Ezért csatolá azután oly véghetetlen, gyöngéd hálaérzet gr. Bercsényi-Lászlót Rákóczi fejedelemnek még az emlékezetéhez is, utólsó lehellestéig.

¹⁾ L. pl. (idevonatkozólag) Bercsényi Miklósnak Nyitráról 1705. május 9-kén a fejedelemhez írott levelét, az id. h. 500. l.

XXIII. FEJEZET.

1705.

— *A tetőponton.* —

I. József trónraléptétől a nagy-szombati béketárgyalásokig.

Az új uralkodó, József császár és király, alapjában s a magyarok iránt is jóindulatú, csakhogy környezete által könnyen ide-oda hajlítható, határozatlan, igen közepes észbeli tehetségű ember volt, apjától örökölt és belénevelt jó adag büszkeséggel. E mellett vídám szórakozásokra, érzécsiklandó mulatságokra hajló; sólyomvadászatban, jelmezes vígalmakban, színészetben és színésznőkben, egyáltalán ágyasokban nagy gyönyörét találó, — hátrányára az államügyek vezetésének. Ministerelnökévé a volt nevelőjét Salm herceget tette, a ki mellett gr. Wratislaw cseh cancellár, gr. Lamberg, továbbá Seilern és Zinzendorf udv. cancellárok valának kedvencz tanácsadói. Választott jelszavához: »*amore et timore*« híven, a magyarokkal egyelőre szelíden, de ha ez célra nem vezetne, keményen akar vala elbánni. A kormánnyal eleinte mohón kezdett foglalkozni; alighogy letétette atyja holttestét (május 9-kén estve) ősei sírboltjába: Heister tbgyot a magyarországi fővezérségtől már másnap elmozdítá,¹⁾ s Esterházy Pál nádort, Kollonics bíbor-

¹⁾ *Stepneynek* Bécs, 1705. máj. 13-káról Harley külügyministerhez szóló diplomatiái jegyzéke szerint az udv. hadi tanács elnöksége május 10-kén kelt irattal tudatá gr. Heister Siegbert tbgygyal, hogy, a császár megelégtelven magyarországi szolgálatait, az ottani főhadparancsnokságtól őt fölmenti s a német birodalmi seregnél kívánja alkalmazni. *Heister meg volt lepetve* s csak annyi kegyet kért, hogy mielőtt új állomására távoznék, engedtetnék meg nékie, hogy magát a legutóbbi hadjárata ellen támasztott vádak ellen tisztázhassa. (*Ar-*

nok-prímást és gr. Pálffy Miklós koronaörtl magához hivatván, kijelenté előttök: mivel Magyarországnak háború-okozta pusztulását őszintén fájlalja, el van tökéelve megvizsgálni s megorvosolni a magyarok sérelmeit, melyeket atyja uralma alatt szenvedtek s a melyekben őneki semmi része. Ő a koronázási esküjében letett fogadalmakat híven meg fogja tartani. Tudassa tehát trónraléptét és ezen atyai indulatú elhatározásait a nádor körlevélben a vármegyékkel, Kollonics a papsággal, Pálffy pedig b. Szirmay által a fegyverben álló rendekkel. (Csaknem az egész ország Rákóczi hatalmában lévén, a nádori körleveleknek is, természetesen, e fejedelem útján kell vala megküldetni.) E rendelkezései után kinyilatkoztatta a császár reményét, hogy a magyarok megragadandják e kínálkozó alkalmat; de hogyha nem: úgy ő el van határozva ellenök a legnagyobb szigorral járni el, még ha örökös-tartományainak utolsó faluját el kellene is zálogosítania.¹⁾

chiv. Rákócz. II. o. II. k. 82. l.) — Jellemző, hogy ezen emberi szörnyeteggé fajult hadvezérről mint vélekednek magok az újabb osztrák történetírók is; pl. a cs. k. állami és családi titkos levéltárak igazgatója, a jelenleg élő osztrák aulicus történészek legkiválóbbja, *Arneth* lovag (a kit pedig a magyarok iránti rokonszenvről a rosszakarat sem vádolhat,) így nyilatkozik róla: »Heister war wohl ein tapferer Krieger, aber zugleich ein harter und grausamer Mann, der durchaus nicht geeignet war gereizte Gemüther zu versöhnen, sondern Alles dazu beitrug die Spaltung immer mehr zu erweitern. . . . Graf Heister wirkte dadurch, dass er in dem unglücklichen Lande mordend und brennend umherzog, nichts Gutes für die kaiserliche Sache. Trotz seiner kriegerischen Erfolge wurde der Anhang seiner Gegner immer grösser, und es kam so weit, dass während die kais. Truppen in Mittel-Ungarn beschäftigt waren, die Insurgenten in Mähren und Oesterreich einfielen, bis gegen Wien vordrangen und die Hauptstadt selbst in solchen Schrecken versetzten, dass Schantzen, die heutigen Linienwälle, zum Schutze der Vorstädte aufgeworfen werden mussten. Die Nähe der Gefahr verursachte eine ungemeine Aufregung in der Hauptstadt;« s e rémület még növelé a tartományok határszéleiről mindenfelől odaözönlő futott nép okozta roppant riadalom, stb. »Die Bestürztung, mit welcher das Vordringen der Ungarn den Kaiserhof, die Residenzstadt und das ganze Land umher erfüllte,« — végre békealkudozásokra kényszeríté az udvart. (*A. Arneth*: »Das Leben des kais. Feldmarschalls Gr. Guido Starhemberg,« 401. és 407. l.)

¹⁾ *Stepney* jelentése Bécs, 1705. május 16-káról Harley britt, külügyministerhez. Id. h. II. k. 84—85. l.

A külhatalmak mediatióját láthatólag mellőzni kívánta, azt híván, hogy a föntebbi, közvetlen úton hamarabb czélt érend.

Esterházy a maga körlevelét megkészítetvé, s az a magyarok dühös ellenségének b. Seilernnek adatott ki bírálatra. E körlevél — mely egykorúlag nyomtatásban is megjelent, — május 15-kén kelt, s körülbelől az érintetteket tudatja, »szeretettel kérvén s nádorispáni hatalmunkkal (!) intvén,« a rendeket: siessenek az atyáskodó király jó szándékaihoz alkalmazkodni. Végül »fegyverrel és utolsó romlással« való fenyegetés következik. Pálffy Miklós pedig, mint fővezérnek Bercsényinek írt, értesítvén őt Lipót haláláról, József békés szándékairól, s ezekre hivatkozva kérte a grófot a fegyverkezés abbahagyására, és különösen ő Felsége örökös-tartományainak kímélésére.

Néhány nap múlva — május 20-kán — Bécsbe érkezének Egerből Rákóczitól s illetőleg Nyitráról Bercsényitől a békebiztosok Viza és Okolicsányi a leküldött előterjesztvényre való válaszzsal, s a kalocsai érseknek még az elhunyt császárhoz, valamint Rákóczinak az angol és hollandi követekhez intézett leveleivel. A válasz főként a *biztosítékok* hangsúlyozza, melyről a cs. propositiók mélységesen hallgatnak, e nélkül pedig a magyarok — mint már Selmecezen kijelentették — béketárgyalásokba nem ereszkedhetnek, mit Stepney egész természetesnek talál; úgyde a bécsi ministerek, kik a császárnak korlátlan uralkodást akarnának, irtóznak a garancia-nyújtástól, legfőképp Seilern, a ki míg a magyar ügybe befolyással bírand, semmi jó nem remélhető. Rákóczi, a mediatorokhoz írt levelében, szintén a jótállás kérdését veti föl és érzékenyen panaszlik, hogy — mint utólag tudomására jutott — a selmeczi tárgyalásokról hamis hírek terjesztettek, mintha t. i. ő az erdélyi fejedelmi, Bercsényi pedig a nádori méltóságot igyekeznének magoknak még erőszakkal is kivívni. A közbenjárók tudhatják, mennyire nem áll ez; az ő békehajlamai őszinték voltak akkor, őszinték most is. A mediatiót külön követeivel szándékozik a britt s holland kormányoknak megköszönni. Stepney és Bruyninx ennek folytán elhatározták, hogy a változott viszonyok között is pártot igyekeznek szervezni a cs. ministerek

közt az államaik részéről felajánlott *garantia* elfogadására, ámbár Salm hg. erre nem hajlandó. Sikert azonban csak így remélhetni. — Viza és Okolicsányi május 16-kán még Nyitrán, Bercsényinél valának, midőn ez a császár halála hírének már több oldalról, de különösen az esztergomi tbk. Kukländer fölfogott leveléből s egy a Csallóközből máj. 15-kén fogva hozott cs. hadnagytól megtudta, és most a Bécsből érkezett futár a koronaőrnek őhozzá továbbá a békebiztosokhoz e tárgyban intézett hivatalos leveleit meghozván, a hír megerősített. A gróf erre a biztosokkal értekezett, és a fejedelem által rájuk bízott válaszszzal s egyéb iratokkal a változott viszonyok mellett is csak elindítá őket másnap Bécs felé; kezökbe adá egyszersmind a gr. Pálffy Miklósnak írott saját válaszát, melyet — valamint a koronaőr levelét — utólag, másolatban közölt Rákóczival. Szövegek nem maradt ránk; de tartalmukat Bercsényi május 16-iki levelének e pontja sejteti:

»Ellátott dolog vala ez előttem; s ugyanis, míg okot az király nem ad: quomodo tangemus provincias? Ha hostilitást és irruptiót teszen *előbb* most az német: okot ad, s ellenkezik Pálffy Uram írásának; mert tőlünk kívánja az fegyverletételit, s ő fegyverkezik, apparebit se velle etiam tyrannidis successorem testari et monstrare. *Én ugyan publice nem tilalmazom az fegyvert: de nem küldök expresse hirtelen Morrában.* Dirib-darab kapdozásnak úgy sincs haszna.«

Ebből megérthetjük Bercsényi hadvezéri magatartását. A mi már őt mint politicust illeti: az első benyomásból, mit reá az uralkodó halálhíre tőn, — sanguinicus vérmérsékletének föllobbanását érezzük ki. Ő most már a trónüresedésnek mielőbbi kihirdetését s az országgyűlésnek összehívását sürgette, föltévé, hogy a fegyver mindkét részről szünetelni fog. »Azt ítélném, Kegyelmes Uram, — írja rögtön a vett hírnek megerősítése után, — ezen interregnumnak declaratióját igen jó volna időhalasztás nélkül, pátensek által publicáltatni, és egyszersmind az gyűlés hirdetését, cum praefixione termini ad Campum Rákos, siettetni. Emlékezetet vetni — az mint Ráday uram is communicálta velem az conceptust, — az haza közjavára; Isten megfog-

hatalatlan ítéleti: midőn az császár külön-külön szín és közbenjárók által folytatná már az békesség szerzését, — íme interregnumot mutatott, az Isten; *azért, ut omnia constant et quasi renasci valeat ex cineribus, ut phoenix, redi-viva libertas*: gyűljünk össze! Hiszem (ha) differáltatik is az terminus, semmi: dummodo innotescat interregni declaratio. Így Ngod s hazánk követjeinek megnyílik útja minden udvarnál... *Bizony, találunk udvarlót; mi szép leány ez a Regina Hungaria!*«

Nevezetes sorok; az ónodi álláspont, *már ekkor*. Ez azonban Bercsényi agyában csak a legelső felvillámlás, heves vére lüktetésének túlhabzása volt. A higgadt megfontolás utóbb politicusabb eljárásra, más gondolatokra terelé, s az országgyűlés szeptemberre haladt, az interregnum kihirdetése pedig — *Ónodra*.

Esterházy nádor a maga köriratait titkára Jeszenszky István által küldötte Egerbe, Rákóczihoz szóló levéllel, melyben amazoknak megküldetését és az ő szíves közremunkálását a békülésre kéri. De a nádor mindjárt ez alkalommal — a maga fejétől-e, vagy talán Seilern tanácsára? — otromba tapintatlanságot, durva sértést követett el Rákóczi ellen: a kit, még mindig amaz 1703-iki leopoldi törvénytelen ítélet álláspontjára helyezkedve, nem címezett *fejedelmnek*, hanem csak »*Méltóságos Úr*«-nak. Bercsényi gróf, s általában a magyar urak hangosan fejezik ki a titkár előtt megbotránkozásukat a szeretett fejedelmök személyén a nádor által elkövetett e goromba bántalom fölött; ¹⁾ valamint azt is élénken kifogásolták, hogy a nádori körlevélben a mediatióról és jótállásról egy szó sincs. Rákóczi pedig azzal mutatta ki megvetését a szolgalelkű nádoorispán iránt, hogy levelét fölbontatlanul visszaadta s titkárát kihallgatásra sem bocsátá. Jeszenszky jún. 17-ikén érkezett vissza Bécsbe, Rákóczitól minden válasz nélkül; csakis a kalocsai

¹⁾ »Bercényi and the other Hungarians with whom he (t. i. Jeszenszky) was allow'd to discourse, seem'd scandaliz'd, that the Palatin had shewn so little regard for Prince Rakoczi, and were jealous to find no mention made of our mediation or guaranty, without which they were resolv'd to hear of no agreement.« (U. o. 138. l.)

érsektől és Szirmaytól hozván az udvarnak leveleket, és Bercsényitől a nádornak. Stepney, a ki ez eseményt kormányával jún. 20-kán tudatja, helyesen jegyzi meg, hogy mindezt el lehetett volna kerülni, ha a bécsi kormány annak idejében beleegyezik, hogy I. Lipót halálát és József trónra léptét a magyarokkal ne a nádor, hanem a békeközbenjárók útján tudassák. Bercsényi leveléről — mely magyarázatul szolgált a fejedelem eljárásához, — a britt követ jún. 27-iki jelentésében ad számot. Lényege a fővezér levelének, szerinte, ez: *Rákóczi azon okból nem fogadta el a nádornak sem titkárárt, sem leveleit, mert a fejedelmi, vagy legalább a hercegi cím megtagadtatott tőle.* Stepney megjegyzése: E bajon könnyen lehetne segíteni, olymódon, hogy a császár a béke létrejöttékor, ünnepélyes okirattal elismeri Rákóczinak fejedelmi rangját. Továbbá: *Az elégedetlenek a nádor beavatkozásából azon gyanúval élnek, hogy az udvar az angol s hollandi mediatiót és jótállást mellőzni kívánja; mit a pedig ők a legfőbb biztosítékul tekintenek.* Stepney: Az udvar célja ez volt bizonyára; mindazáltal azóta a császár, az utóbbi napokban, a mediatiót ünnepélyesen elfogadta, mit ők, a közbenjárók, már tudattak a magyarokkal. A fő akadály azonban az, hogy a magyarok vonakodnak elismerni a király örökösödési jogát, az 1687-iki pozsonyi országgyűlés végzéseit kiereszokoltnak, s a koronázási esküt értéktelennek állítván, miután annak formulája a királyt föltételesen kötelezi csak. S e részben annyira egyetért az egész nemzet, hogy Szirmay és maga Jeszenszky is jónak látták az ezen fölfogással ellenkező nádori körlevelet közzé sem tenni, mint a melynek különösen a vége sértő és épen nem alkalmas egy fegyverben álló ország lecsöndesítésére. *Vége kijelenti Bercsényi, hogy külállamok garantiája nélkül a békeföltételek megtartására nézve ők ki nem egyezkedhetnek: mert másfél-száz év keserű tapasztalatai tanúskodnak a mellett, hogy a nemzet a királyi pusztá ígéreteknek könnyelműen hitelt nem adhat.* Stepney megjegyzése: Ő és Bruyninx azt hiszik, hogy ha az udvar a magyaroknak e nagyon is érthető kívánságát rövid időn nem teljesíti: azok megüresültnek nyilvánítandják a királyi széket és kormányzót választandnak magok-

nak. Salm hgtől ő s hollandi társa, az iratok közlése mellett megkérdezte: ők államaik részéről a jótállás elvállalására készeknek nyilatkoztak s a magyarok e sarkalatos követelését teljesíteni ajánlák, különben nem lesz béke. Salm azonban ezt lealázó föltételnek mondá a császárra, s ép mindjárt uralkodása kezdetén; a belső biztosítékok nyújtására nézve tett javaslataikat hajlandónak mutatkozott elfogadni s közlendi a császárral. — Író a nagy erőfeszítéssel tett hadi készülétek láttára nem bízik az udvar kiegyezési szándékai őszinteségében. Jellemző az is, — mondja jún. 13-iki jelentésében, — hogy a magyar ügyek rend szerint a cs. k. *udv. főhaditanács* (hadügyministerium) által intéztetnek s azokról az államtanácsban Tiell *katonai előadó* referál: *miután Magyarországot — fegyverrel hódított tartománynak tekintik.* (». . . Hungary is reputed as a conquered kingdom.«) — Legközelebb a bécsi porosz követ is utasítottatott — Rákóczi és a magyarok iránt jóindulatú — királyától, ennek mediatióját s jótállását a cs. udvarnak felajánlani; hanem előbb értekezzék ez iránt vele (Stepney-el) és Bruyninx-al, s egyetértőleg járjanak el. A porosz közlé is velök jún. 16-kán ezen utasítását, de ők őszintén megmondották neki: nem lesz jó; mert az udvar könnyen attól tarthatna, hogy a svéd király is hasonló ajánlattal fog előállani, — és akkor *négy protestáns állam mediatiója* akkora aggodalmat keltene föl Bécsben, hogy ennek színe alatt az egész alkudozást megszakítanák. Másként is, inkább *fegyverrel* akarják ezek a magyarokat legyőzni, stb.

Ekként állanak vala a békeügygyel a dolgok. I. József tehát, a nádor által tétetett sikertelen kísérlet után, kénytelen volt — legalább színre — visszatérni szövetségeseinek mediatiójához. Rákóczi pedig, minekutána a nádorispán illetlen levelét és küldöttét visszautasítá, hogy ezen ügytől József király személyét különválaszsa s előzékenységének jelét adja: szelídhangú levelet intézett az új uralkodóhoz, »országglása kezdetét kegyes csillagzathoz hasonlítván, mely a feltornyosult föllegeket, — mik elboríták s már csaknem elsüllyeszték a nemzetet, — el fogja oszlatni. Mert a magyarok ő Felségétől ősi szabadságaik helyreállítását remé-

lik, minek az ősi hűség és buzgalom a trónhoz lészen visszhangja a nemzet részéről. A mi pedig őt, Rákóczit illeti: ő mindig mély hódolattal s őszinte ragaszkodással viseltetett József személye iránt, a kinek nemhogy országait pusztítani kívánna: sőt ellenkezőleg kész neki az egész nemzettel együtt hívséget fogadni s érette életét is áldozni, ha ő Fel-sége orvosolja a sérelmeket, melyekkel a gyűlöletes minis-terek e nemzetet méltatlanul gyötörték.«¹⁾ I. József nagyot hibázott, hogy az ezen loyális levéllel nemesen nyújtott békejobbot megragadni elmúlasztotta. Rákóczi udvariasságát csak azzal viszonzá, hogy megbízásából a császárné a fejedelem nejét Sarolta Amália hercegnőt magához kéretvén, beszélgetés közben tudatta vele a császár hajlandóságát őt Magyarországba férjéhez bocsátani, ha a békétárgyalások ügyét befolyásával siettethetné.²⁾

A közeledés ennyiben maradt; a hadjáratok megindultak. A háború ekkor három harcszíntéren folyt: Erdélyben, hol Forgách parancsnokolt, Duna-Földvár s Paks táján, a hol Bottyán s Esterházy Dániel vezényeltek, és az északnyugati országrészben, Bercsényi, a saját hadtestével. Az elsőt, mint hősünk élettörténetét kevésbé érintőt, mellőzzük; a másodikról annyiban meg kell emlékeznünk, a mennyiben az ottani hadműveletek az éjszaknyúgatiakkal szervi összefüggésben állanak vala. Tekintsünk azonban előbb a Vág felé. Trencsény vára itt, april végnapjaiban már annyira megszorúlt, hogy őrségének lóhússal kellett táplálkozni; s Bercsényi a Fehérhegyeken túl táborozó Petrőczytól és Ocskaytól május 1-jén arról értesült, hogy e vár megsegítése végett Morvában készül valami: mert a Salm-ezredhez 8 század dragonyos érkezett és népfölkelést hirdetnek.

¹⁾ *Lamberti*: »Mémoires pour servir à l'histoire du XVIII. siècle«, III. k. 607. l.

²⁾ Rákóczi említi 1705. júl. 3-kán a gyömrei táborból Bercsényihez intézett levelében: »Szegény feleségem írja, hogy a császárné magához hivatván, kiváltképen per indirecta media projectáltatta a tracta acceleratiójára nézve lejövetelit.« (*Archiv. Rákócz.* I. k. 371. l.) A fejedelemasszonyt csak kibocsátották volna a mondott célból: *de gyermekeit zálogul tarták Bécsben.*

A fővezér tehát a trencsényi zárlat erősítésére Perényi Miklóst 4 század gyaloggal s két ágyúval küldé, Petrőczyéket pedig serény vígyázásra utasította. Azonban a morvaiak betörése felől készakarva elhintett mindenféle hamis hírek keringvén: hogy most itt, meg amott, — az öreg tők. és Ocskay hadaikkal csak ide-oda kavalyogtak, eligazodni nem tudva. Bercsényi, fejetlenségüket látván, május 4-kén személyesen megindúla Nyitráról s 5-kén Radosnyáról Bán és Turna felé hozzájok; a vezényletet a határszéleken átvette maga s tüstént beugratá a lovassal Ocskayt Morvába, »oda, a hol gyülekeztet hírlétek« a császáriaknak. Ocskay tábornok nem talált, hanem Brod és Hradisch alatt csapdózott le lovas-németeket. Jöttek hírére ugyanis a cs. haderő e városok falai mögé rejtezett. A fővezér a határszéleken húzamosabban nem időzhetvén, a szorosok védelmére szigorú intézkedéseket tőn, Petrőczyt a táján hagyá, Ocskayt pedig dandárával Jablonczához szállította, úgy, hogy amazt akár-mikor megsegíthesse; maga ezzel visszatért Nyitrára, hol őt május 9-kén újból találjuk. Itt egy kis ütközet híre várta, melyet e hó 6-kán a kamocsai füvellő-tábor kuruczai: Réthey György s Ebeczky lovas- és b. Haller Sámuel hajdú-ezere vívtak vala a gútai némettel, a ki sajkákon általjött, de meg visszanyomták. 7-kén maga gr. Pálffy bán is alá-jöve Pozsonyból Gútára, a hol a német megszorodván, Bercsényi még Móríc István hajdú-ezerét szállítá erős-bítésül Kamocsára. Pálffy hitre beszélgetett Rétheyvel, s azzal odábbment.

A morvai német azonban, szám szerint 7670 főnyi sereg, az élelmiszer-vonattal föl-készülvén s Pozsonyból is Austrián át erős-bítést várván, május 14-kén megindúla Brodról; Ocskay Jablonczától eleibe Petrőczyhez, de a ki beteg-en feküdt, és így a vezénylet a dandárnokra marada. A fővezér 17-kén segélyt kérő levelet kapott tőle, s azon-nal Réthey és Ilosvay ezredeit Ocskay mellé, Szalay Pálét pedig Pozsonyhoz ugratá. Ez utóbbi a pozsonyi németet vissza is térítette Stomfától, valamint a cselvetésképen a verekenyei hídtól kijött 1000 lovast Ebeczky visszaűzte Szeredtől: hanem Ocskay, a ki igen vitéz katona, de 3 — 4000

embernél nagyobb hadosztály vezérletére képtelen vala, — ügyetlenkedett. A morvai németet a sztrániai szoroson várta lovasságával nagy készüléttel, — az pedig följebb, a drietomai passuson ütvén be 17-kén: a dandárnok' csak a felgyújtott falvak füstjéről vette észre, hogy Grumbach már ott jár közötté és Trencsény közt. E táján a gyalog hadak eldarabolva fekvének a helységeken, — sőt Bercsényi palotás-hajdúi s a Sréterei épen túlrekedtek az ellenségen, — úgy, hogy Ocskay még össze sem vonhatta őket, mire az élés már be volt víve a várba. Most a dandárnok dühösen nekivágott a chocholnai Vághídnak, elveré róla a németet, majd Drietománál nyargalódzott s Révay hajdúi késő éjjig puskáztak a hegyekből; azonban mind ez már nem segített. Grumbach, a merről jött, ugyanarra, re bene gesta visszatért.

Bercsényi május 19-iki levelében (Sempte várából) keservesen ki is fakad Ocskay és a tisztek ellen: »Íme, Kegyelmes Uram, most is *mint járt Ocskay az commandójával!*.... Szalay, Balogh István csak isznak. Ha most Ebeczky szerencsére ide nem akadt volna, — kit küldtem volna? Isten úgy segítjen, ha két-három embert kiveszek, csak mind olyan lesz ez, mint Forgáchnak az székel: csak annyi, hogy mégis *megnézi*, merre megy az német? Ha nem *csepheti* — nem *marja*.« És május 23-kán Nyitráról, midőn már az egész tényállást ismeri vala, még élesebben ír: »Nem lehet nem panaszanom Ngodnak, *micsoda fogyatkozásokat tett most Ocskay Trencsénynél*. 1-mo, az hadat, *orderem ellen*, corpusban nem tartotta; 2-do minek ment ő (Vág-) Újhely felé? Estig ott állott fölötte az németnek, este elment, *az gyalognak semmi hírt nem tett*... Hiába büntetnem is, *mert non ex malitia peccant*, s csak elkedvetlenednek.« Ekként kellett bajlódnia alvezérei értetlenségével. — Ocskay azután 17-kén Vág-Újhelytől, 18-kán Csejtétől újra visszamene a távollétében Bokros Páltól őrizett austriai határszélek felé, Sasvárra, Malaczkára, Stomfára, a zongori hidakat és Dévényt szemmel tartani s Austriát betörésekkel nyugtalanítani. Hanem a már-már haldokló Trencsény ismét el vala látva élelemmel, s a zárlatot Petrőczyék újból kezdhették.

A háború ügyére ennél sokkal nagyobb s állandóbb fontossággal bírt Érsek-Újvár bástyáinak kijavítása s illetőleg e vár erődítményeinek újabb rendszer szerinti átalakítása és kibővítése, a mi már a tavasz kezdetén megindulván, a munkálatok azóta szünet nélkül és ép ezen hónapokban teljes erővel folytanak. A tervezetet ezekhez *De Rivière*, a kitűnő francia hadmérnökkari törzstiszt készíté, s *Le Maire* mérnökkari dandárnok revideálta. Első dolog volt az 1685-iki törés beépítése, melyhez már martius 20-ika táján hozzá kezdettek. »Újvárban az építés iránt disponáltam, — írja ugyanonnan, mart. 21. Bercsényi; — de különben nem lehet, hanem pénzzel (azaz: nem a szokásos gratuitus laborral, hanem fizetett munkásokkal) hozzá fogni; *azzal sok lehet hamar*. Csak az romlott bástya fő az fejemben.« A fejedelem a pénz iránt tüstént intézkedett, hogy Körmöczről elegendő küldessék; és így több ezer munkás dolgozván, az erődítmények építése a fáradhatlan Rivière felügyelete alatt oly gyorsan haladt, hogy a fővezér, midőn május 26-ikán ismét befordúla Érsek-Újvárba, teljes meglepéssel írá Rákóczinak: Rivière »derék ember, megvallom, van láttatja munkájának. *Derék dolog lesz Újvár két hónap alatt: már ugyan többet emésztett meg 100,000 forintnál*«. (A mi a mai egy millió frt pénzértéknek felel meg.¹⁾) Midőn nem sokkal ezután Le Maire az erődítményeket megnézte: nagyon megdicsére s Újvárt elsőrangú erősségnek mondotta. Valójában, e másként is síkságon, folyam mellett, szabályos hat-szögben épült várat a kuruczok több mint két évi szorgalmatos munkával elsőrangú erőddé emelték, sokkal erősebbé miként valaha volt. Az általok foganatosított átídomítások s bővítések főképen a következőkből álltak: a hat bástya régies, kagylóhajlású oldalfalai (bastion à orillon) egyenes vonalúakká (bastion plat) alakíttattak, mert így több ágyúnak s tágabb följáratnak adhattak helyet; a vízárkok tetemesen

¹⁾ Június 13-kán ismét írja Bercsényi: »Beérkezésemmel Újvárban, az épületet megtekintettem, *kinek szaporáját látom*,« stb. Júl. 8-kán pedig: »*Újvár jól van, csak Commendánt híjával van már*, mert magát is megúnta az szegény beteges Ebeczky Imre.« Berthóty István váltotta ezt föl azután.

kimélyítették, és a mi főfontosságú: a contrescarpe-ok meredekebbre vágatván és kiburkoltatván, egyszersmind köröskörül fedett úttal (*chemin couvert*) s ebből a vársikamokra kirohanó nyílásokkal láttattak el. A két kapu elé 300—300 lovas elhelyezésére alkalmas két huszárvár (*ravelin*), s a Mária- és Lipót-bástyák közti közfal (*courtine*) elé hasonló előmív (*demilune*) építtetett, szintén vízárkokkal s külön contrescarpe-okkal. A vársikamok belső éle fölemeltetett. Hogy nemcsak a várárkok számára mindenkoron elegendő vízmennyiség biztosíttassék, hanem kedvező vízállás esetében a vár környékének nagy részét el is lehessen árasztani (*terrain d'inondation*): észak felől a Nyitra vizére erős kőgátot raktak, szabályozó zsilippel. Az e folyamon tíz kerékre járó nagy malmot, mely a vártól egy ágyúlővésnyire feküdt, különálló erőddel (*ouvrage détaché*) vették körül, mely a zsilipet és csatornát is biztosította; ezen előretolt erőd 24 ágyúra való, boltozott és aknarendszerrel bíró volt, s egy csúcsműtől is (*ouvrage corné*) védetett; a belső várral fedett út kötö össze; előtte védczölöpzet. Ugyan e külerődtől két felől, szabályos távolságokban, két négyszögű föld-redoute-ot emelének, melyek és a várbástyák között így, czölöpzettel körülvett erősített táborhely létesült, 10—12000 ember számára. E redoute-ok a városi majorokat s külső vásárteret is oltalmazták. Végso ostromok esete a contrescarpeok szintén elláttattak aknarendszerrel.¹⁾ Ekképen lön Érsek-Újvár oly erősséggé, hogy az 1708-iki dühös ostromot diadallal visszaverheté.

A bécsi udvar minden erejét megfeszíté, hogy a magyarországi új hadi főparancsnoknak a Heistertől maradt seregromok mellett mennél tekintélyesebb haderőt adhasson rendelkezésére; mert a nádori körleveleknek teljes sikertelensége után a magyarokat most már erőhatalommal akarták

¹⁾ L. Újvárnak 1710-iki igen pontos, katonai, francia magyarázó szövegű nagy térképét a gr. Károlyi-ltárban, s kisebb térképeit a cs. kir. hadi ltárban; és v. ö. az 1708. s 1710-iki ostromok egykorú irományaival, u. o. és a Rákóczi-ltárban, továbbá *Kolínovics*sal (*Commentarii és Hist. Belli Rákócz.*) s *Bél Mátyással* (*Not. Hung. Nov. IV. k. 375. l.*) stb.

megtörni. Ezért nemcsak hogy a dán hadosztályt zsoldba fogadták, nemcsak hogy az örökös tartományokbeli ezredeket lázas sietséggel egészíték ki: hanem a Rajna-melléki harctérről is — a szövetséges angolok és hollandok nem csekély bosszúságára — ismét néhány cs. ezredet indítottak Magyarországra; sőt a megelőző ősszel választó-fejedelmök mellett az osztrák megszálló hatalom ellen föllázadt, de levert bajorokat is büntetésből ezredeikbe sorozták s a magyarok ellen küldötték. Ily módokon akkora hadsereget teremtetek, a mekkora a kurucok ellen a fölkelés kezdete óta még nem harczolt. Gr. Herbeville május 20-kán érkezett Pozsonyba s a vezényletet Pálffytól átvévén, a vereckyei hídon a Csallóközbe ment, melynek vizei között voná meg magát és gyülekezett a császár főereje. Az ekkor hazánk területén működött cs. hadsereg létszámát megkísérljük röviden összeállítani.

Mint Stepney britt követ Bécsből 1705. jún. 13-kán hivatalos adatokból jelenti: a magyarországi cs. hadsereg ez idő szerint, a várak őrségein s úgy a vár- mint a tábori tüzéségen kívül, Herbeville alatt 12,000 gyalog, 9000 lovas reguláris német és 6100 dán harcosból, tehát 27,100 főből áll vala, 16 tábornok alatt.¹⁾ Ehhez járult:

a) Erdélyben (Szeben, Brassó, Medgyes, Fogaras, Déva várakban) Rabutínnal még vagy 7000 reguláris német, s vagy 2000 irreguláris rác, oláh had, (Pavlik, Pivoda, Miticzky Mojzes stb. kapitányokkal).

b) A magyarországi várakban reguláris német, továbbá rác, labancz zsoldosság és helyi katonaság, (az ú. n. »Frei-Compániák«); a hol számszerűleg nem tudjuk, inkább kevesebbet, mint többet számítva: Trencsény 400; Lipótvár 829;²⁾ Szomolány és Holics 250; Detrekő és Éleskő 150;

¹⁾ Stepney britt követ, 1705. júl. 11-iki jelentésében, gr. Schlick főhadí commissárius- és lovassági tábornoktól nyert értesülés alapján, Herbeville-nek ekkor már tényleg meg- és készen levő reguláris hadait 24 gyalog-bataillonra — átlag 500 fővel számítva — és 11 lovas-ezredre teszi. Ez utóbbiak tettelegesen állománya 800–1200 fő közt ingadozott, 1200 lévén a teljes létszám.

²⁾ Leopoldvárnak az 1706-iki fegyvernynyugvaskor a mediatorok küldöttei által — a kikötött élelmiszer-szállítás céljából — pontosan

Pozsony Dévénynyel s Vöröskővel legkevesebb 1200; Magyar-Óvár, Kapuvár, Sárvár 600; Soprony 500; Kis-Marton, Fraknó, Kabold, Lánzsér, Borostyánkő, Vörösvár, Szalonak, Monyorókerék, Német-Újvár, Dobra, Rakicsány Mura-Szombat, Szent-Gothárd, Körmend, Felső- és Alsó-Lendva, Széchy-Sziget, Dobronak stb. határszéli apró várakban legalább 800; ¹⁾ Kőszeg 300; Csáktornya, Légrad, Rác-Kanizsa, Trakostyán 400; Pápa 400; Győr a labanczok és naszádosokkal 1553; Komárom, ugyanazokkal 1007; Tata a labancz lovas-századdal 250; Esztergom 632; Buda a pesti őrséggel, a tabáni rác haddal és naszádosokkal 3908; Duna-Földvár, a két sánczával együtt 600; ²⁾ Székes-Fehérvár 859; ³⁾ Simontornya 300; Szigetvár a rác száadokkal 800; Pécs, Siklós 300; Eszék, Verőcze, Valpó 600; Péter-Várad, Vukovárral, Zimonymal 800; Szeged, a ráczon kívül 500; Arad, Gyula, Jenő, Tót-Váradja, Világos és Sólomos 800; ⁴⁾ Nagy-Várad legkevesebb 600. Összesen a várakban 19,200—300.

számba vett helyőrsége 829 főből állónak találtatott, kik alku útján 1000 ét-adagot kaptak. (L. *Archiv. Rákóczi*. II. o. II. k. 625. és 638. II.)

¹⁾ De a várurak által zsoldban tartott drabantokkal együtt bizonyára legkevesebb két ennyi.

²⁾ E fekvésénél fogva fontos helyre Heister — mint Stepney apr. 15-kéről jelent — Wobezér ezredessel 400 gyalog és 200 lovas németet szállított be, a rác sajkásokon kívül. A kuruczok levelezései megerősítik ezt, úgy, hogy a lovassa felváltva Földváron és Simontornyán szállásol vala.

³⁾ *Győr, Komárom, Esztergom, Buda-Pest és Székes-Fehérvár* cs. őrségei létszámát azon hivatalos kimutatások szerint iktattuk ide, melyeket az 1706-iki fegyvernyugvás alkalmával a mediatorok megbízottjai készítettek s nyújtottak át Nagy-Szombatban Bercsényinek; a ki is 1706. jún. 30. kelt levelével meghatalmazza gr. Csáky István generális-főhadi-biztost, hogy az ezen öt erősségben levő összesen 7959 főnyi cs. katonaság számára 14,167 adag húst, kenyeret s 283 m. lisztet — melynek ára Nagy-Szombatban már kifizettetett szolgál-tasson be. (*Eredeti* az orsz. ltárban, Rákóczi-lýmbus.) Esztergomra nézve megjegyezzük még, hogy ennek rendes őrsége 7—800 főből szokott ez időben állani, s az 1706-iki számbavételkor csak azért volt 632, mert kevés azelőtt a kuruczok százon fölül levágtak és valami 20-at elfogtak belőlök.

⁴⁾ Azt hisszük, nagyon alacsonyra vettük föl. Csanáddal és Nagy-

c) Horvát s rácز végő-r-ezredek a Dráva-Száva és Körös-Maros mellékein, Alsó-Bácskában; a rácز könnyű-lovaság, siákok, haramiák stb. = 16,000.

d) Szilázia, Morva, Austria és Stýria határszélein Teschen, Wsetin, Brunow, Magyar-Brod, Hradisch, Ostrow, Wessely, Strassnitz, Rohatetz, Lundenburg, Landshut, Hódolín, Zissersdorf, Dürnkut, Angern (Zongor), Marchegg, Hoff, Orth, Hainburg, Petronella, Lajta-Bruck, Pottendorf, Ebenfurt, Német-Újhely, Schwarzenbach, Friedberg, Hartberg, Burgau, Fölöstöm, Fähring, Regede, Lotomberg, Ormosd stb. várak-, városok- és sánczokban, tartományi katonaság, fegyveres polgárőrség, gyalog és lovas = 10,000.

Mindössze tehát 81,200—300, mondjuk kerekszámban és kevesbítve: 80,000 fő, — a tüzérségi, műszaki stb. csapaton, s Károlyváros, Zeng, Brod, Gradiska, Sziszek, stb. távolabb fekvő horvát várak őrségein kívül; — ebből 45 vagy 46,000 reguláris katona. Valóban igen tekintélyes haderő, a mely a fiatal, fegyelmezetlen és tökéletlen felszerelésű kurucz seregek harczképességét ugyancsak próbára teheti, sőt azokat — ügyes vezérlet mellett — le is győzheti vala.

A főserег egyelőre ott feküdt még, — bágyadt lovait fűveltetve, csapatonként érkező újonczait gyakorolva, — ezredenként, századonként feldaraboltan a csallóközi helységeken, Püspökitől és Vereknýtől le Gútáig, Komáromig. Nagyobb tömegek Gútánál (3 ezred), Szerdahelyen, Somorján szállásoltak, sűrűn elhányt őrcsapatokkal az érsek-újvári Dunaág mentén, mint a mely a kuruczok elleni védvonaluk vala. De azért ezeknek fürge lovasai — különösen a Csallóköz sok víz-ágának, berkeinek minden szövevényét ismerő Pozsony-vármegyei huszárok: Somogyi Ferencz és Galánthai Balogh Istvánci, — úsztatva is át-átlopódtak éjjelenként, s a cs. őrségeket levagdosták, s tisztjeiket fogva elkapták, (pl. május 15. Bödörtőnél, Nyárasdnál). E hó 23-ikán pedig Bercsenyi, — a ki főhadiszállását Szeredre téve át, de e jelzett napon, súlyos beteg felesége látogatá-

Lakkal együtt bizonyosan felrúgna vagy 1200-ra; de e maros-menti várakban az őrségek és mezei rácз hadak vegyest szállásolván, — lehetetlen pontosan kiszámítani.

sára Nyitrára rándula, — onnét a Csallóköznek lovassalgyaloggal az egész vonalon s Gútának bombázással leendő kombinált megtámadására irányuló rendelkezéseket adott ki alvezéreinek, belevonva az austriai határszéleken táborozó Ocskay-dandár közreműködését is. Részletesen kidolgozott szép tervezet: azonban foganatosítását a Dumának, névszerint az azon korban még nagyon vízdús, jól hajózható verekrnye-gúta-komáromi dunaágnak szokatlanul magas, áradatszerű vízállása gátolá. S a kuruczok csak várták, várták a vizeknek alábbszállását, — de igen sokáig, június végéig hasztalan. Ennélfogva csakis kisebb portyázásokra szorítkozhattak, továbbá Leopoldvár szoros körülzárására, sőt sánczokkal is körülrekesztésére. Ez utóbbiak a Bercsényivel ott többször személyesen megfordult és a terepet jól megvizsgált Le Maire francia mérnökkari dandárnok tervei szerint, május, június hónapokban készültek, s a vártól délre, a Vágtól a Dudváig húzódó erős redouteokból és ez utóbbi folyam berkes gázlóinak elsánczolásaiból állanak vala, oly végből, hogy az ellenség a segély bevitelében meggátoltassék. — A beütések Morvába, a fővezér rendeletére, a föntebb jelzett politikai okból, szünetelének.¹⁾

¹⁾ Inkább csak curiosumként legyen megemlítve itt *egy kalandor német báró* és egy eredeti fajta *szédelygő* ügye, kik ekkoriban Bercsényihez fordultak. Lássuk, miként bánt el velök? Május 16-iki levelében érinti: »Éppen most gyűtt Bécsből valami *Baron Bärenhausen* kuruczságra, siet Ngodhoz, — de örömet megvizsgálnám, mert kétképpen beszél; azt mondja másutt: tisztet ölt, kapitánya volt Hohenzollernek, s nekem azt írja in relatione: resignált (tisztjéről), s úgy gyűtt szökve Ngodhoz; kedden gyűtt ki Bécsből. Majd megexaminálatom rendiben.« Így tön; visszatartotta, kikérdezte, maga is kikérdezte, és ámbár elküldötte a fejedelemhez, azonban ezt — május 24-iki levelében, ugyancsak Nyitráról, — a szerető jó barát aggódo hűségével óva intette, ekkép: »Minap alázatosan emlékeztem Ngodnak, hogy valami Baron Bärenhausen gyűtt ki Pozsonból, ki is Bécsből — mondja — póstán gyűtt Pozsonig. Hohenzollernek jágermestere és kapitánya volt. Másutt mondta, hogy az Óberst-Wochtmasterségért kettőt ölt meg, — de már itt Nyitrán nem mondja, hanem azt mondta előttem, hogy resignált, Pozsonban nem késett, hanem vadászat nevezet alatt gyűtt ki, még muskatérost hozott magával az első faluig Prácsáig, s onnan az muskatéros visszament, ő pedig harmadmagával: egy szakácsával, egy jágerrel gyűtt Szent-Györgyben, azt mondja:

A nagyobb katonai actió a *déli harcshíntéren* indúlt meg. Oda kell tehát tekintenünk, vázolván a Bottyán tbk. lemenetelétől fogva azon tájon történeteket.

Bottyán Esztergomtól febr. 20-ika táján érkezett le Pest, a solti sáncz és Kecskemét környékére, s a tiszadunaközi vezényletet átvévén, mindenekelőtt Szeged várát fogatá szoros zárlatba s a bácskasági ráczra vígyáztatott. Kémjei bentjártak Budán, Pesten, Fehérvárt, Szegeden. A ráczkevi szigetet elfoglalta. Addig is, míg az idő kinyílnék s a dunahíd, sánczok és fegyveres sajkák építéséhez kezdetne: a fejedelem által Egerből mart. 2-ikán számára kiadott utasítással különös feladatává tétetett, hogy az ellenséges érületű ráczokat — kikkel úgy neki, valamint egyik ezredesének Hellepront János azelőtt barányai alispánnak régi ismeretsége volt — megkísérlje a magyar ügy számára megnyerni. E célból Rákóczinak a ráczokhoz ugyanaz napi kelet alatt intézett nyiltlevelei mellékeltek, melyekben e nemzetiség, szabadalmainak épségben tartása és egyéb ígéretek mellett, »most utóljára« szólíttatik föl a hódolásra; jelentkezzenek Bottyán tábornoknál, a ki a hadakozni kívánókat zsoldba fogadván, azonnal kifizeteti, az odahaza

csak szerencsét keresni, mert disználtatott. Megvallom, Kegyelmes Uram, előttem igen suspectus: mert mind jágersége, mind jágere s mind szakácsa, mind olyan mesteremberek, *az kik árthatnak*; nem is félttem jobban, *mint az vadászatban Ngodat, — példa* Zríni Miklós! Hogy himni nem kezdtem neki, igen megijedt, sírt, mentette magát, míg azon jágere és szakácsa találtak olyat mondani, hogy van, mint kavallérnál, clenodiumocska is. Íme azért, alázatos kötelességem szerint, *jó comitivával* elküldtem Nagyságodhoz, — jobban megvizgáltassa Nagyságod: talám találkozik az ki reáósmér az német lovasok közül, ha Hohenzoller alatt szolgált.

Mást is küldtem: egy alchémista széles-eszű hívet, — az is maga szűkött ki, azt mondja: Nagyságodnak sincs nagyobb praentisiója Magyarországhoz, — de senkinek meg nem mondja, csak magának Nagyságodnak. Azt mondja: olyan orvosságot tud, az egész tábornak ha kenyere nem lesz is, ott nem (szomjazik?) sem éheznek. *Két nap koplattattam, — enni kért*; megüzentem neki: *vegye be az orvosságot*, hadd bizonyítsa magán hasznát! *Igen morgott*, — de semmi!« Látnivaló ezekből: mint nem járhatott túl Bercsényi éles eszén semmiféle kalandor és szédelgő. Eredeti módon el tudott velők bánni. Lehet, hogy a bécsi udvar emissáriusai voltak ezek is,

gazdálkodni akarókat pedig meg fogja oltalmazni. Térjenek hát eszökre és csatlakozzanak; a makacsodók tüzzel-vassal fognak kiirtatni. — Bottyán e dologban mindenképen mesterkedett. Egy szegedi rácz kapitányt, Mindszenti Farkas nevűt, ki valaha alatta szolgált, továbbá Sajnovics György Buda-vidéki (ráczkevi vagy szent-endrei), végre egy Bozó nevű szigetvári kapitányt (kit előbb elfogott) sikerült is némi altisztjeik s katonáikkal együtt magához édesgetni és Rákóczi hűségére esketnie; azonban a bécsi udvar zsoldjában lévő pópáiktól fanatizált rácz tömegek Mindszentit, mint vértagadót, megölték, Bozó kapitány pedig utóbb csatában esett el. Egyedül Sajnovics maradt meg mindvégig. A kísérlet tehát jelentősebb sikerre ezúttal sem vezetett.

A dunamelléki működés, a híd és sánczok építésére nézve, csak a tavasz kinyíltával, martius vége felé kezdődhetett. E hó 26-kán indítá meg Rákóczi Jász-Fényszarúból bizonyos hadakkal Török András jász-kún alkapitányt Le Maire-rel Solt felé Bottyán tbkhoz, a már előbb, Egerből melléje küldött Saint-Just hadmérnök után, oly megfigyással, hogy a hídfő-sánczokat, Solton alúl, ott a hol a hadmérnök-dandárnok legalkalmasbnak fogja ítélni, mindkét parton sietve kezdjék építeni; Pest vármegye, a Kis-Kúnság, a három város (Kecskemét, Kőrös, Czegléd) és az egész Duna-Tiszaköze szolgáljon munkásokkal, fuvarral, élelemmel. A hídhoz szükséges deszkák, gerendák — a mennyi még kell — Szólnokbúl, vas a bányavárosokbúl, a naszádokra való forgó-taraczkok az egri, hatvani és szólnoki várakból fognak szállíttatni. Bottyán keljen át a Dunán, s a túlsó sáncz munkájára a Fehér s Tolna-megyei lakosságot is vegye igénybe. A solti sánczban Jánossyt váltsa föl a parancsnokságban Csajághy, és jól vígyázzon, kivált a budai rácz sajkák leereszkedését gátolja meg ágyúival, stb.

Ezek szerint ment végbe minden. Bottyán és Saint-Just hídfőül a fejedelem múlt évi hídjá helyét szemelék ki, Ordas és Paks között, a Dunának imsódi kanyarulatában, s oda-túl a kömlődi hegyet, melyen a római castrum állott valaha. Le Maire helyeslé e választást és Saint-Just erősítési terveit. Bottyánnak esztergomi, komáromi, szegedi

hajdúsággal megrakott flotillája — melyet új sajkákkal és Selmeczen készítettett egy pár rézpánczélú hajóval is szaporított — készen állt, s a közlekedés biztosítására igen jó szolgálatokat tőn. A tábornok apr. 2-kán Patajnál gyűjti Károlynak Kilititől hazaoszló csapatait, ugyanez nap Solt-ról katonai karhatalmat rendel élelmi-szerekért a három városra; általában nagy erélylyel járt el, s apr. 10-kén a már javában épülő kömlődi sánczból («Bottyán-vára,» mert ez lőn a neve) sürget vasat az épületekhez. Ezer baja volt; kevés vala a munkás, az élelem: a hadbiztosok, — kik közül aztán vasra is veretett, — nyomorúlt rendelkezéseket tőnek; a hídhajókhoz nem volt elég vasmacska, mire a találékony öreg tábornok nagy vesszőkasokat fonatván, kövel telerakatta, a vízfénékre süllyeszteté vasmacskák helyett, s így kötötte által a hídját. Három erődöt emeltetett: egyet a balparton Imsódnál, egyet ezzel átellenben Paks fölött, a jobbparton, alól, és ezzel összeköttetésben fönt a hegytetőn a több bástyájú főerődöt, melyben Horváth Tamás, Farkas Sándor és Színay Mihály hajdúi már bent valának őrségül. Bottyán alatt állának a saját, Zsámboky, Szabó Máté, Jánossy János, Borbély Balázs, Szócs János, Cseplész János ezerein, szóval a tiszta-dunaközi hadakon kívül a dunántúli hadtöredékek is: Bezerédy Imre, Balogh Ádám, Kisfaludy György, a Rátkyak, Sándor László, Zana György lovas-, és Domokos Ferencz s Hellepront gyalog-ezereinek maradványai (2—3000 fő), melyekkel sűrűen portyáztat vala Simontornya, Földvár, Székes-Fehérvár, Buda, Esztergom, Tata, Komárom alá. Mikor pedig april vége felé Esterházy Dániel is újabb csapatokkal leérkezett, minthogy a sánczok immár védhető állapotban valának: Bottyán a beteges Dániel urat ott helyben hagyva, a lovas-ezredek nagyobb részével megindúla egy nagyobb fordulásra Dunántúl. Célja volt a magyar lakosság fölbátorítása, a cs. várak őrségeinek kikémlélése és megriasztása s a Szerémségben gyülekező ráczok szétszórása.

A mint szokott, »maga hírével« járt. Simontornya alól Somogyba, Szigetvárig nyomúlván, ezen erősséget s utána Baranyában Pécsét zárlatba fogatta; majd a Dráva

révein átkelt, és a rácok főfészekét: Verőczét, Pozsegát, Szerémet bebarangoltatá le a Száváig, vágatva és pusztítva a pusztító rácokat, kik Eszékre, Péter-Váradra, Bródba s egyéb várakba menekültek előle. Bővebb részleteket e mintegy két hétig tartott hadjáratról nem ismerünk; a tábornok május 10-ike után érkezett vissza várába, hol őt e hó 13 s 15-kén találjuk. Távollétét a budai, félérvári, simontornyai németek arra használták fel, hogy b. Glöckelsperg tbk. alatt hirtelenül feles számban összeszedkőzve, az épülő Bottyánvárat megtámadták, — de nagy veszteséggel visszaveretvén, az érkező Bottyán elöl sietve takarodtak vissza váraikba.¹⁾ Az öreg tábornok, hogy a kölesűnt Glöckelspergnek visszaadja, alig néhány napi pihenés után tetemes erővel, lovassal és szekerekre ültetett hajdúsággal fölkészült; ekkor vesz hírt, május 17-kén, Simontornyára küldött kémeitől, hogy oda »rác, labancz s német több ezernél« érkezett, kik is 300 szekeret élelemmel megrakva, Fehérvárra s onnan Budára igyekeznek. Bottyán rájok lesett, és útközben, Fehérvár táján megtámadván őket, háromszázig valót levágat, 80-at elfog, a többit széjjelszórja, az élelmi vonatot elnyeri.²⁾ Onnan tovább, Budára alá ment, és május 20-ika hajnalán a palánkkal védett Tabánt s rác-várost váratlan rohammal megveszi, 500 — más adat szerint 800 — rácot fegyverre hányat, s tömérdek zsákmánnyal és hadi fogolylyal tér vissza várába diadalmasan.³⁾ Ugyanek-

¹⁾ Bercsényi május 13-iki levelében említi: »*Ha Bottyánvárat megpróbálta minap annyi német s oly szegényvallva tért meg: ha 5—6000 lovassal s 1000 gyaloggal erősödjék meg,*« — nem lehet a várat féltetni.

²⁾ *Rákóczi* írja Egerből május 27. franczia követének b. Vetés-synek: »Ez napokban Bottyán János Generálisunk az ellenséget, a ki Budára élést akart vinni, Dunántúl megütvén, az egész élést elnyerte, 300-ig valót vágott és 80 rabot hozott. (Archiv. *Rákócz.* I. o. IX. k. 191. l.)

³⁾ *Bercsényi*, Újvárból, máj. 28., a fejedelemnek: »Bottyán uram levelét én is vettem; 500 az summája az vesztetteknek levelében; az híre is annyi, még Komáromban is.« (Archiv. *Rákócz.* IV. 557.) *Berthóty István* szólnoki kapitány pedig jún. 13-káról gr. Forgách Simont így tudósítja: »Az elmúlt napokban Buda alá becsapván Bottyán uram, feles marhát, juhót hozott el, az rácokban és néme-

kor egyik portája Esztergom alatt Sándor Menyhértnek 75 labancz huszárját veri föl, 25 pedig hozzájuk kiszökik.¹⁾

Ezek után Bottyán, a táborában időző Vay Ádám udv. marsallnak is javalásából, a gyalogsággal, a felvárból és két sánczból álló Duna-Földvárt fogá jún. 4-ikén ostrom alá, — míg Esterházy D. a lovassággal Simontornya s a szekszárdi kelők felé vígyáztat vala az Eszékhez gyűlekező 5000 híru ráczra, továbbá Buda és Fehérvár alá. Földvárrott rácz sajkások is voltak, kikkel Bottyán naszádosai s a Dunasziget csúcsára állított hajdúság puskáztak. Bezerédy pedig 6. s 7-kén a komáromi révbe s Tata alá járván portyázni, ez utóbbi helyen rabokat és 50 lovat nyert. Földvár végső veszedelemben forgott; Bottyán személyesen vezetvén a gyalogságot ostromra, jún. 9-kén a két alsó sánczot csaknem kár nélkül elfoglalta; az őrség a felvárba, erős, öreg kőtoronyba szorúlt, melyet lövetni kezdettek, habár csak tábori ágyúkkal. Az új cs. fővezér Herbeville most eltökélé Földvárt minden áron fölmenteni és a már is annyi bajt okozott Bottyánvárárt elfoglaltatni, s e végből Glöckelsperg és Löwenburg tábornokokat bízván meg, nekik a Herbersteinnal Eszék felől közelgő 5—6000 ráczon kívül a Csallóközből is reguláris német had segítséget vala küldendő. A legelső, a ki Herbeville e szándokáról értesült, a június 1-jén a fejedelem látogatására Egerbe rándult s onnét 12-kére Érsek-Újvár mellé, Kérre visszaérkezett Bercsényi gróf volt, kinek csallóközi portásai már e napon jelenték, hogy 11-kén Seprősnél 22 lovas-század német had költözött által a Dunán. »Elhiszem, *Földvárnak akarnak succurrálni,*« — jegyzi meg helyesen a fővezér, kinek egyik nagyobb portája Ebeczkyvel, Pozsony alatt egy compánia németet künnszorítván, 9 híjjával mind lekaszabolá, sőt a vakmerő Borbély Fridrik hadnagy Pozsony külvárosának kapuját bevágván, onnat is nyereséget hozott. Lipótvárnál meg Balogh István szorított künt s vágott le a német lovas-

tekben több esett el (talán együtt a két actió alkalmával) *800-nál,* az rabokkal együtt.« (L. »Bottyán élete,« 54. l.)

¹⁾ L. Sándor Menyhért levelét jún. 6-káról, Archiv. Rákóczi. IX. 193.

ban. Bercsényi föltevését a seprősi németről igazolá a nesz-mélyiek másnapi tudósítása, »hogyan tegnap, ú. m. 12-kén ment 22 compánia lovas-német Neszmély felől le Esztergom felé; elhiszem, Budára megyen, s az ottvalókkal megegyezve Kglmetek földvári operatióját turbálni«: adja hírül Esterházy Dánielnek még 13-kán a fővezér, figyelmeztetve őt az éber őrködésre és biztatva: annyitól még ne féljenek, bírhatsanak vele, s szükség esetén megsegíti őket a fejedelem több hadakkal Egerből. Egyúttal ő is hathatós diversiót igyekeztén tenni a császáriaknak: eltökélé, hogy a gútai Békavárát bombáztatni fogja, s egyszersmind a verekenyei Dunát följebb két helyütt, a Vadasvány torkolatánál és Nagy-Magyarnál sánczvetéssel elzárja, hogy táboruk élelmezését — mely vízi szállítás útján történt — megakadályozza. Rögtön kiküldötte tehát De Rivière hadmérnököt Érsek-Újvárból ezen helyek meg szemlelésére. Rivière 15-kén érkezett meg szemleútjáról a fővezérhez Szeredre; de jelentése nem volt kedvező. Békavárhoz olyan közeljárt, hogy majd elfogta a német patrouille; megvizsgált mindent jól: a vízállás igen magas, mindenütt a sok mocsár az erőd körül, egy szóval: »lehetetlen az átkozott sánczot attaquálni.« A Vadasvány torka is csupa víz, ingovány. E tervvel tehát föl kellett hagyni.

Glöckelsperg és Löwenburg Budán erős hadosztályt alakítottak; Stepney jelentései szerint 4000 reguláris német s az Eszéktől Simontornyához feljöttekkel együtt 6000 rác had fölött rendelkezének. A cs. kir. hadi levéltár hivatalos actái is csaknem ennyire teszik számerejét hadosztályuknak; nevezetesen 3600 németre, 3000-nél több horvát-szerb határőrre (Grenzmiliz), s azonföljül a pécsi, szigetvári és budai rác ságra, kiknek számát, valamint a sajkás hadét, meg nem jelölik. Szóval, Glöckelsperg serege, a Buda várából magával vitt réstörő ágyúk, bombamozsarak, tábori taraczkok tüzéségén s 35 ágyús naszádja legénységén följül, bizonyára felrúgott 9—10,000-re.¹⁾ Az Esterházy s Bottyán

¹⁾ Stepney jún. 24-iki követjelentésében 4000 reguláris németre, ugyanannyi Buda, Szigetvár, Pécs vidéki rácra, és a gr. Herberstein-

tábornokok alatti magyar haderő tényleges létszámát Bercesényi 8000 emberre teszi. De nagy galiba volt a szegény Dániel úr; a ki erélytelen, önállótlan, habozó, gyöngé, beteges ember lévén, — a mint Glöckelspergnek 800 drago nyosból álló még csak előhadát jún. 16-kán Földvár felé közeledni meglátta: nemcsak hogy tüstént abbanhagyatá az ostromot, hanem a lovas hadat — nehogy megzavarodjék — Bottyánnak minden kérése, tiltakozása ellenére, még a hídon is kardcsapás nélkül általvivé Ordasra, majd még följebb, a solti sánczhoz. Rákóczi, ki Egerből 20-kán megindulván udvari hadaival segélyre, 21. Árok-szállásnál, 22. Hatvannál, 23. Dányánál táborozott, nagy bosszankodással értesíti erről — az utóbbi napon, a dányi tó mellől — Bercesényt: »Az étszaka expedíalt curírünk által megérthette Kglmed Duna mellett lévő hadainknak gyalázatos magaviselését; mely nem hogy szűnnék, de öregbítettik azzal, hogy *Esztorás Dániel teljességgel megbódulván*, az hídat ott hagyván, Solt-hoz nyomult, (21-kén még Ordasnál volt), idébb két mér-földnyire.« Majd ismét: »Naponként jobban-jobban kitetszik *Dániel úrnak gyengesége, az ki is mindeneket az hadak tanácsából víszzen véghez.*«

A magára hagyott Bottyán — miután 18-kán az ellenség előhadát s naszádainak támadását fényesen visszaverte,²⁾ — bezárkózáván várába, neki készült, hogy azt megvédi, s lelkesítette katonáit. Mikor pedig Glöckelsperg 19-ike hajnalán tábora zömével Kömlődhez, Pakshoz érkezett és

nal Eszéktől érkezett 6000-rel épen 14,000 emberre teszi Glöckelsperg erejét; de ez bizonyára nagyított szám.

²⁾ Ezt Rákóczi azon válaszából tudjuk, melyet jász-árokszállási táborából jún. 21-kén staphetaliter írt Esterházy Dánielnek: »*Bottyán úrnak szerencsés ütköztet és az vízen is az ellenség sajkáinak megátolását*, ezelőtt egynéhány órával értettük Kglmed leveléből. Melly actió, hogy szerencsésebb lett volna, *ha Kglmed nem praecipitálta volna az lovas hadak általjövetelét*, consequentiáiból is megértheti Kglmed. Csudáljuk pedig, hogy *ily notabilis actiónak* particularitásiról nem informál: hol és miformán esett? és az *actus után* hová *retirálta az ellenség magát?* Íme, Brémer regimentjét *oda előre elküldöttük*, magunk is holnap Hatvannál leszünk, sietvén az operatióknak jó kimenetelire.« (Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 433—434. 1.)

megkezdé az erősség körülszállását: Bottyán tbk., hogy az ellenség erejét kikémlelje s megtelepülését akadályozza, a mellette maradt egyetlen lovas-ezred, saját ezrede élén vakmerő kirohanást tőn. Heves összecsapás fejlett ki, a melyben — császári adatok szerint — ők 25, a kuruczok 80 embert vesztettek; a legnagyobb baj azonban az volt, hogy a rohamban maga a hős vezér is arczára kardvágást és czombjába oly súlyos lövést kapott, hogy egy hónapig feküdt aztán belé s évekig sántított. Mivel pedig a mesés vitézségű Bottyánnak testét a közhiedelem szerint »fegyver nem fogta, golyó nem járta«: e szerencsétlen esemény úgy elrémíté a várbeli hajdúság szívét, hogy a sebesülten, véresen visszatérő kemény tábornok cz állapota látára minden bátorságukat elvesztették. Esterházy ijedten írja a fejedelemnek 21-kén Duna-Ordasról: »A mi hadaink, Kegyelmes Uram, kiváltképen a gyalogság, *szörnyen confundálta magát, reménytelen bátortalanságban esvén Generális Bottyán uram megsebesedésével.*« Hiába buzdította kitartásra, hiába bízta őket a fejedelemtől már útban lévő segélylyel a megsebzett vén oroszlán, — kit hű huszárezrede általvitt a hídon az imsódi sánczba, és sebei bekötözése után Kecskemétre szállították gyógyítani. A zavart még árulás — és pedig kettős árulás — is növelte; ugyanis Farkas Sándor hajdúinak őrnagya (Turcsányi, vagy Durcsányi nevű, egykor Thököly belső apródja) a sánczból kiszökvén az ellenséghez, elmondá Glöckelspergnek a hajdúság megrémülését, leírta az erőd szerkezetét, kimutogatta gyöngébb oldalait. Mire a németek tüstént elkezdtek az ostromot és 20-ika reggelén a paksi hegyen fölállított ágyútelepeikből nagy hévvel a bombázást, töretést. A bombákhoz nem szokott gyalogság az elővédekből többször kifutott; Csajághy és Horváth Tamás ezredesek buzdították, a bátrabbakat jutalmakkal ösztönözték, s a gyávákat karddal kergették helyeikre vissza; ¹⁾ így 20. és 21-kén az ostrom-

¹⁾ »Én nem tudom, mit gyalázatoskodnak — írja jún. 21-kén az imsódi sánczból *Csajághy*; — kesereg az lélek bennem, ki ezeket az consequentiákat megmondottam az általköltözéskor, (t. i. a lovas hadnak Esterházyval átkelésekor). Sok emberekben csalatkoztam meg,

lókat a vísánczokból, ágyútelepekből, egy párszor kilőtték. A mellvédekben az ágyúgolyók a két nap, két éjjel tartó erős lövetés alatt sok kárt tőnek. Igaz, hogy a Rákócziól előreküldött reguláris német gyalog-ezred, a Brémer Antalé, nem vala már távol: de mégis elkésett. Fölfogott levelekből utóbb derült ki, hogy Brémer is — Scharudi példájára — titkos érintkezésben állott a császáriakkal, s készakarva késett el; a miért aztán a hadi-törvényszék őt halálra ítélvén, a szécsényi táboron föbe lövett.

Június 22-ikére forduló éjjelen a megfélemllett s tisztjeinek többé nem engedelmeskedő hajdúság a várnak jobbparti mindkét sánczát odahagyván, a nagy ágyúdőrej alatt csendesen átvonult a balpartra. (Ekkor húzódott azután vissza velök Esterházy Solt alá.) Glöckelsperg pedig 22-ike reggelén a törésnek küldé roham-oszlopait. Könnyen behatolhattak: a vár *üres volt*; öt ágyút hagytak benne, némi csekély lökészettel. Ezzel a szét sem bontott hídon át a németek az imsódi sánczot is elfoglalták; ám ezt a haragra gerjedt Rákóczi parancsára az újra Ordashoz szállott Esterházy visszavéteté, s mert árkait a magas víz elborítá, — Hellepront levonatta, elrontatta, a hidat előbb elszakasztatván. Glöckelsperg, ki Bottyánvárába őrséget helyezett, jún. 27-kén a solti erődöt is elkezdette a jobbpartról bombázni s naszádaival keményen ostromoltatá, — de visszaveretett. És mivel értesüle, hogy Rákóczi táborával e napon Ócsához érkezett: Pest megtámadtatásától tartván, abbanhagyá a solti ostromot s fölvonult Budára.¹⁾

kiknek is mondtam szemében: *miért változott el a te orczád?!*» (Archiv. Rákócz. IX. 199. l.)

¹⁾ A főntebbiekre nézve, a már idézett forrásokon kívül lásd *Bottyán tbk. életét*, továbbá levelezéseit, (Archiv. Rákócz. IX. köt.); *Rákóczi levelezéseit*, (u. o. I. köt.) s *Emlékiratait*; *Bercsényi levelezéseit*, (u. o. IV. köt.); *Stepney* követjelentéseit; a *Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen* VII. kötetét; »*Az első hazai hírlap*« cz. akadémiai értekezésemet; *Kolinovics* Commentárjait, és *Wagner*: *Hist. Josephi I. Caesaris*, stb. kútföket. Különösen érdekes — Csajághynak már említett, jún. 21-iki levele mellett — *Stepney* júl. 1-ji követjelentésében a következő hely: »On the 26-th a Captain arriv'd from Pax (Paks) with advice, that Lieutenant-Generall Glöckelsberg was master of that

Az erődök s híd elvesztéseért Rákóczi is, Bercsényi is egy értelemmel Esterházy Dániel nem várt »*nagy gyöngeséget*« okozák, s méltán. A fejedelem azonnal föl is menté a további vezénylettől, — a mire képtelennek bizonyult — nyavalyás Dániel urat; ellenben a vitéz Bottyán tábornokot, vére hullásával megbizonyított hűsége- és hősie magaviseleteért, sebeiből fölépülését be sem várva, júl. 21-kén a mocsonoki táborban kelt, dícsérő kifejezésekkel teljes collationális-levelével szép, nagyúri birtoknak, a tbk. bátorkeszii uradalnával határos Madar és Szent-Péter Komárom-vármegyei két egész falunak »ad ulteriorem Regni dispositionem« adományozásával jutalmazá, — ugyane collationálisba iktattatván a tényleg már az 1704-ik évi novemberben neki átadott érsek-újvári gr. Serényi-házról szóló donatiót is.¹⁾

Erdélyben és Tiszántúl a dolgok jól folynak. Amott Forgách Simon — ki a hadakat mindinkább katonai rendbe szedte, Toroczkón puskacső-gyárt, másutt löporgyárakat állíttatott, — először is Szamos-Újvárt, azután hosszú, véres ostrom után az erős, kemény őrségű Medgyest, majd Tót-Váradját, utóbb Déva várát s a vörös-toronyi erődöt elfoglalván, ez utóbbinak megvételeével a szorosan körülzárolt Szebennek és benne Rabutinnak egyetlen közlekedési vonalát is elmetszé. Nem vala már császári katona másutt egész Erdélyben, csupán itt, Fogarasban s Brassóban. Úgy, hogy Erdélyt Bécsben már-már végképen elveszettnek tartották, s az angol kormány hivatalos jegyzékben, még I. Lipótnak ajánlólag fölvetette a kérdést: nem volna-e czélszerű a saját érdekei s a magyarokkal kötendő béke biztosítása szempont-

Fort on the 22-ed (Juny). The Malecontents made a sort of a salley, wherein they lost 80 men and killed 24 Imperialist; their one ey'd Commandant Bothyan, an Officer of experience and resolution, was wounded in the skirmish, which accident induced the Garrison to shift for themselves, so in the night they made their escape over the bridge; and likewise abandon'd a small Redoubt they had on the other side of the Danube, (az imsódi sáncz). The Rascians — who mann'd the Saicks — could not be persuaded to attack the bridge, otherwise very few of the Hungarians would have escap'd.« (Id. h. 154. l., 134. is.)

¹⁾ L. Thaly: Bottyán levelezései, Archiv. Rákócz. IX. köt. 201—202. l.

jából, Erdélyt Rákóczinak engedni által? ¹⁾ Persze, e tanácsosan a cs. udvarnál elszörnyűködének. József császár ugyan, uralkodása kezdetén, hajlandó volt volna a béke árán az erdélyi trónt átengedni — *Savoyai Jenő* herczegnek; csak-hogy a magyarokra nézve e változás teljesen értéktelen lesz vala, miután a magyar szabadság biztosítéka ép abban rejtett, hogy Erdélyben *magyar fejedelem* székeljen. A pillanatra fölmerült tervet tehát az udvarnál végképen elejtették, s Herbevilének — mint a hű Szirmay István Rákóczinak idejében megszögtá, — utasításul adatott: hogy a nyugati harczszíntéren a legsürgetőbb feladatokat elintézve, minden erejét a végső szorongattatásban lévő Rabutin megsegítésére s Erdély visszahódítására fordítsa.

A Tiszántúl Károlyi, hogy »esorbúlt becsületét« helyreállítsa, május-június folyamán derekasan működött. Nevezetesen a Kúnhegyes városát felrablott rácz dandárt a Körös vizénél utólérvén, heves esatában — melyben ugyan Nyíry Endre ezredes elhullott, — megveré, három ágyújokat el s az összes prédát visszanyerte. Majd lehaltott utánok a Marosig, a csanádi sánczot rohammal megvívá, őrségét kardra hányatta, és a marosmenti rácz telepeket feldúlaltja vala. Azután Gyulát szállotta meg és bombáztatta; a várost, külső várat be is vevé s leromboltatá, — hanem a tömör épületű belső vár, melyet löpor-aknával próbált fölvetetni, megrendült, megrepedezett bár, — de fönmaradt s ellenállt. Most, Rákóczi rendeletére, Keeskemét tájára kelle jönie, mivel a fejedelem a tiszta-dunaközi hadakat magával fölviendő volt Vác felé és tovább.

Bercsenyi, mikor a bottyánvári eset részleteit a fejedelem leveleiből megtudá, Érsek-Újvárt jún. 25-kén kelt válaszában nagy szomorúan jegyzi meg: »Régen deprædication én: az mi hajlúságunkkal nem lehet resistentiához bízni. Hasonlót várok minden erősségben, itt is.« ²⁾ Ugyanezért, bal-

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, VII. k. 25. l.

²⁾ Ide vonatkoznak másnap írt sorai is, midőn Le Maire az újvári erődtítéseket s felszerelést vizsgálná: »Az puskaport kevesli: több 400 mázsinál itt; de én tudom, hogy felettébb is — sok!« Majd fatalista nyilatkozatot tesz: »Csak, *casus ubique valet.*«

sejtelmekről gyötörtetve, fegyvernyugvásról kezd vala gondolkodni, legalább az országgyűlés idejére; s kérdi Rákócztól:

»Kegyelmes Uram, ha el talál (Bécsből) gyűni Okolicsányi uram, *nem szabad volna-e jó mód alatt projectálnom armistitiumot?* Mert egészen az imperiális progressus (-tól függ) a mi dolgunk. Nem jobb volna-e azt (t. i. a gyűlésre meghívást) tracta, mint fegyver alatt expediálnunk?... *Nem szánom — látemre — magam vérért, de féllek: unalmától* (t. i. hadakozás megunásától) *a népek.*«¹⁾ Íme, ismét a higgadt megfontolás sugallta békés értelmű szavak. Az ifjú fejedelem vérmesebb reményeket táplált; ő az országgyűlést fegyverszünet nélkül szándékozott megtartatni, s mert folyvást a hagyományos »*Rákos-mezeje*« forgott a fejében: Pest elfoglalására gondola. Mikor Bercsényi, barátjának e város közelébe, Ócsához táborba szállását megtudá és Buda felől hallott nagy ágyúlövésekről szoltak a hírvivők: a fővezér — Kérről, jún. 28. kelt levelében — említi: »*Talán Pest?* gondolám én; *de mi hasznára lesz Ngodnak? et quem in finem?*«

Glöckelsperget csakugyan Pest megvételének félelme hozta fel Bottyánvárától, Solttól: talán hírt kapott volt Budáról, hol — vagyis Pesten — Rákóczi kémeit, úgy látszik, észrevették. Mert ezek csakugyan bentjártak a városban és tapogatództak. »*Pestről való conceptusomat még félben nem hagytam,* — írja a fejedelem jún. 27. Ócsáról Bercsényinek, — *csak a vizsgálásra beküldött embereimnek relatióját várjuk.* Az ellenség erre való nyomulásunkat értvén, Pestnek megvételétől tart.« A kémek pár nap múlva visszaérkeztek az ócsai táborra, de kedvezőtlen jelentéssel; mert 30-kán már ezt írja Rákóczi: »*Pest felől tett conceptusunk aligha effectuáltatik, nem remélhetvén jó successusát.*« S tudatja, hogy »*harmadnap alatt*« Vác tájára száll táborával, hol talán hidat vettet a szent-endrei szigetre. Ám ennek daczára, másnap, július 1-jén az ócsai táborról az országgyűlési meghívók a »*Rákos mezejére,*« sept. 1-jére szóló határidővel, bocsáttattak szét, — noha a gyűlés utóbb, tudvalevően, áthelyeztetett a *szécsényi mezőre*: tehát a Bercsényitől tervelt Hatvannál is még valamivel beljebb.

¹⁾ *Archiv. Rákócz. IV. 587. l. Később, júl. 18-ikán ismétli: »Csak jó volna nekünk tractához fognunk!«* (U. o. 649. l.)

A fejedelem, — ki Károlyitól magához rendelt néhány tiszántúli lovas-czreddel is szaporította táborát, — júl. 3-kán Ócsánál, majd Gyömrőnél, 4. és 5-kén Rákos-Csabánál, 7. és 8-kán Vörösegyházán, 9-kén Vácznál állomásozék; Glöckelsperg a jobbparton nyomon követte fölfelé. — Rákóczi még ócsai táborában, júl. 3-kán írta alá Anna angol királynőhöz és a hollandi rendekhez intézett előterjesztéseit, melyekkel államaik mediatióját a békeügyben ünnepélyesen elfogadja. Szirmay rögtön felküldé ez iratokat Stepneyhez, Bruyninxhoz, titkárától, ki útja közben júl. 6-ika reggelén Bercsényivel is beszélvén a Vág-Vecse és Mocsonok közt fekvő táborban, 7-kén érkezett Bécsbe, s ezen szóbeli izenetet hozá a gróftól az angolnak és Bruyninxnak: A sok írka-fírka, jegyzékváltás bajosan vezet célra; hanem, ha a mediátorok eredményt óhajtanak elérni, az ő tanácsa az: *jöjjenek le még egyszer személyesen közzéjük, komoly békeajánlatokkal* (»with solid proposals«), s ő nem kételkedik benne: az ügy jó végre jutand! Stepney örömmel sietett ezekről már júl. 8-kán jelentést tenni kormányának; három nap múlva pedig tudatá, hogy a mediatiót az új császár is okiratilag elfogadta s ezt Rákóczival hivatalosan közölni Szirmay utasított.¹⁾

Bercsényi ezenközben kémek, szökevények, bécsi összeköttetései, de különösen mindig megbízható pozsonyi correspondense Rezler útján fontos értesüléseket vón a cs. hadsereg közelebb megkísérlendő szándékatairól. Megtudta, hogy a dán hadosztályt (tényleg 7000-nek jelenték) már jún. 27-kére biztosan várták Bécs alá, honnan le fognak jöni a Csallóközbe, a hová Glöckelsperg is föl van rendelve, s Herbeville ott minden erejét összevonván, két hét alatt megkezdődnek a hadműveletek; a német egyik szárnya Nagy-Magyarnál által Szered felé megy, Leopoldvár fölmentésére, s a másik szárnya Gútának, Komáromnak, Érsek-Újvár ellen. — A fővezér, midőn ez értesüléseket jún. 29-kén a fejedelemmel közölte: az összevont cs. had-

¹⁾ Rákóczi levelét Anna britt királynőhöz l. *Archiv. Rákócz.* II. oszt. II. köt. 174. l. és Stepney érintett jelentéseit u. o. 157—161. l.

erők ellen a kurucz haderőknek szintén összevonását javaslá : »Nem tudom, Kegyelmes Uram, nem jobb volna-e *most hamarjában Ngodnak magát conjungálni ezen* (Vág-melléki) *corpussal*? Talám *megtartóztathatnók az ellenséget*. Mert ha engem eltol Újvár mellől: sok had híjával maradunk. Ha confundál engem: nehezebben hozza helyre Ngod maga is.«

A fejedelem igazat adott hadvezére okoskodásának: meggyőződén, hogy a hadakozás súlypontja most a Vág környékére készül fordúlni: felhagyott Dunántúlra szándékolta átkelési tervével, s megindúla táborával a csatlakozásra, a semptei hidak felé. Júl. 12-kén Hont szélén Szokolyánál, 13–17-kén Kis-Gyarmatnál és Kéméndnél, – hová Beresényi lerándúla eléje 13-kán érkezní, – 18-kán Kürt-nél, 19-kén Suránynál, azután Érsek-Újvárnál, s 22-kén Vág-Vecsén, ugyaneznap, valamint 23., 24-kén s a következő napokban Mocsonokon találjuk őt táborban. Szóval, a magyarok főereje még idejében egyesült. Lehettek együtt 25–30,000-en; de Herbeville szintén majd ekkora haderőt állíthat vala síkra ellenök. (»Magát 25,000-nek írja az német,« a Csallóközben, júl. 31-kén.)

Minthogy pedig immár nyilvánvalóvá lón, hogy a bécsi udvar a békealkudozásokat csak mellékesen, szövetségeitől kényszerítve folytatja s előbb a hadi szerencsét kívánja megkísérteni: az örökös-tartományok kímélésének tekintete megszűnt. Beresényi tehát, hogy azalatt is, míg a fejedelem fölerkezendett, a had ne vesztegeljen, miután a csallóközi némethez nem lehetett férközni:¹⁾ Esterházy Antal tágyúkkal és két kisebb bomba-mozsárral, 1000 lovas-sal, 2000 gyaloggal július 7–8-ikán Szeredből nekiindítá Szomolánynak, hogy ezen immár kiéheztetett várat bombázza meg, foglalja vissza, s azután a Fehérhegyen Jabloncza felé általmenvén, egyesüljön Ocskay dandárával, együtt

¹⁾ »Én az Csallóközben, — írja Beresényi Vág-Vecséről júl. 9-kén — nem árthatok az ellenségnek, mert nincs alkalmatosságom az általköltözéshez, *in corpore levén már együtt az német az nagy-magyarai kád előtt*.« Portázní ugyan szüntelenül portáztatott reája s úgy Pozsony alá, a hol gyakran szép nyereséggel jártanak, a Csallóközben pedig júl. 15-kén Cusani alezredesét Loyert elfogták.

»lesznek effective 3000 gyaloggal és 4000 lovassal körülbelöl;« derék erő diversióra: azzal csapjanak be Austriába, Morvába. Végyszóban a Vágon túl marad még 2000 lovas, a vecsei táboron »itt mellettem« több 4000 lovasnál, a semptei és sellyei réveken 3000 gyalog; vagyis Bercsényi hadereje: 10,000 lovas, 6000 gyalog, az érsek-újvári, nyitrai várőrségeken, s a lipótvári és trencsényi zárlatokon kívül. Esterházy ezek szerint útjára kelyén Nagy-Szombat felé, Szomolány várába júl. 9-ike reggelén csak 17 tüzesgolyót vettettet, — mire az tüstént földadá magát. Innét Antal úr által a nádasi szoroson, Ocskayékkal egyesült Jablonczánál. S mivel megtudták, hogy b. Grumbach 130 főnyi »Frey-Compániája« Holics várába zárkózott hírokre: azonnal rajta. Körülszállták (júl. 15.), s úgy megbombázták, hogy kényszerültek magokat kegyelemre megadni; azután tisztestől együtt zsoldba álltak hozzájuk. E várnak is tehát ily szerencsés megvételevel, a Morva folyó hodolni (gődingi) révét elnyervén, általköltöztek, s az ellentállást megkísérlett várost rohammal megvívják, szabad prédára vetik. Itt Antal úr a gyaloggal és ágyúkkal állást foglalt a révnél, s miután hódoltató pátenseket küldött Morvába, de azok, néhány közeli helységet kivéve, vonakodtak hódolni: tehát Ocskayt 4000 lovasával benyargaltatá az örökös-tartományokba. Rémséges hadjárat volt, melyet a német írók »*Hunnenzug*«-nak neveznek.¹⁾ A gyorsparipás könnyűlovasság, — persze, a tatárok is velök, — kisebb-nagyobb csapatokban pusztítva, dúlva, égetve előzőnlé Morvát, Austriát; mélyen bejártak: Lundenburgon belől 35 helységet zsákmányoltak és perzselték föl, elnyerték Lichtenstein herczeg 300 drága fajkanezából álló eisgrubi híres ménesét, több ezer darab egyéb lóval, marhával; s töméntelen prédával megrakodva

¹⁾ L. Feldzüge -d. *Pr. Eugen v. Savoyen*, VII. köt. 435. l. s v. ö. *Rákóczi* júl. 29-iki tudósításával Vetésyhez, *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 379. l., továbbá *Stepney* júl. 25-iki követjelentését, a mely szerint csupán Lichtenstein hg. kárát, a »megbecsülhetetlen anyakancazon kívül« (melyeket egyébiránt Rákóczi megengedé utóbb neki, hogy katonáitól visszaválthassa), 400,000 frtra becsülték az udvari körökben. (Id. h. 176. l.)

tértek meg Hodolínhoz. Herbeville tábora egy részének elvonásával, Ranow osztrák és Gerstorff dán tbkok küldet-tek es. részről ellenök, — de későn jártanak. A kurucz táboron hét országra szóló kótyavetyét tartottak, s Esterházy háboríttatlanul térhetett vissza Szered várába; azonban július vége felé ismét Szakoleczánál állt 8000 emberrel, Morvát apróbb portákkal gázoltatva s újabb, nagy beütéssel fenyegetőzve.

Herbeville, miután a kijövetelre júl. 29-kén próbát tőn, de a lovassággal ellene induló Beresényi elől visszahátrált, csak aug. 3-ikán indult ki újra a Csallóközből a nagy-magyarai hídon át, állítólag 16 gyalog-zászlóaljjal, 40 lovas-századdal, a legjobbakkal, továbbá rácz-horvát könnyű-lovassággal és 24 ágyúval, az összegyűjtött élelmiszervonatot Lipótvárba bevinni. Rákóczi erre Esterházyt is magához rendelé, kit már júl. 29-kén utasít a közelítésre, aug. 4-ikén pedig Majtényt, Farkashidát tűzi ki neki csatlakozó helyül. Közvetlenül Herbeville előtt Beresényi foglalt állást, a lovasság zömével; júl. 31., aug. 1., 2. és 3. Kajalnál s Galánthánál volt főhadiszállása, s előhadai Királyfalván, Jánosházán, Födémesen, Nagy-Magyar előtt. Csáky dandára Diószegen, Rákóczi a gyalogság- és udvari hadakkal Sempte mellett, Patánál fekvők. Az előhadak már aug. 3-kán, a költözéskor összecsaptak; Sennyey ezrede 7 német lovas-századot visszanyomott Királyfalvától a verekenyei Dunáig, egy századost elejtván. Herbeville ez éjjelre a borsai itatóhoz, fortélyos helyre szállott, a diószegi útírányban; mire a fáradhatlan Beresényi maga is kinyargalt feléje, s aug. 3-ikán éjfél 12 órakor a diószegi erdő alól tudósítja Rákóczit: »*Most jártam meg magam az Kis-Duna mellékét,* akkor puskázott Geneszy újonnan; meg visszament az német és labancz.« Géczy Gábor fölül van az ellenség táborán, portája általment, rabot fogott, a kit íme itt küldök: meg kell examinálni jól. »Már elvállik; elrendeltem az előljáró hadakat, magam is itt leskődöm, — ha mit ad Isten, bizony rajtam nem múlik!« Meg akarta táborhelyében is ütni a németet; miről másnap, aug. 4-ikén esti 6 órakor, hely-dátum nélkül (ú. l. Diószegen) írt levelében ad számot:

»Az mint megüzentem vala Ngodnak az német megtelepedését és magam kimenését: éppen most tértem meg Födémestül, kinéztem tőből; csak, úgy ítélem, nem kevesebb 10,000 embernél, *még talán többnek mondható ember*¹⁾: mert nem hiszem, kisebb helyen legyen Ngod Suránnál volt táborának első lineájánál. De mivel az nem compleált regiment is egyenlő helyt fog, azzal terjed. Sátora az gyalogjának igen sűrű, az lovassa igen ritka; majd egyet tenne, összevetve az lovassát az gyaloggal, az fekvő-helyére nézve.

Ugyanazon úttal magam recognoscáltam: miként lehetett volna megütni? — De, Kglmes Uram, teljes lehetetlenség; mert előtte nádas mocsár, vagyis ér, az ki két mérföldnyire nyúlik, onnan alól mellette oldalt vizes-árok, csak egykét szekér-útnyi; hátul az Kis-Duna. Hanem éppen Szencztül lehetne megütni, a ki teszen kerülni majd három mérfödet, — de az is szoros, az sok közben való hidak költözésére nézve, míg odaérne ember, s nem is lehetne másként, hanem Bazín felé retirálni magát, vagy az sárfői hídra. Ez, Kglmes Uram, oly erős helyen van: nem hiszem találjon erősebbet az Vágon innen. Nem én, Kglmes Uram, de minden teljes lehetetlenségnek mondta megütni.

Minthogy azért már ez nem lehetett, és Ngod úgy parancsolja, hogy ugyan csak megússem két-három felől:²⁾ tettem ily

¹⁾ Jóval több volt, kétszer annyi is volt, — *haugyan az egész kiindúlt hadtest együtt táborozott akkor már*, a mi azonban kétes. A 16 battaillon s 40 escadron 12,000 embert tenne, a mi a Bercsenyi fölbecsülésével körülbelől összevág. Hogy azonban az ellenség gyalogságának nagy része aug. 4-ikén még nem jött át a Dunán: kitetszik Rákóczinak e napon Patáról Bercsenyihez írt válaszából. (L. *Archiv. Rákócz.* I. k. 387. 1.) S így a 10—12,000 ember még nem volt a teljes haderő.

²⁾ Rákóczitól ez nem volt parancs, csak a conjecturákra támaszkodó vélemény: »Ha a németnek lovassa a gyalogtól külön van, — írta aug. 3. Patáról a fejedelem, — megvallom, ez oly alkalmatosság, kinél nagyobbát nem remélhetnénk. Csak a sok bizonyos hírek várakozásával időt ne veszttegessünk, és a gyalogságával való megegyezése előtt tegyünk próbát. *Én jobbat nem találhatok*; kérem Kglmedet, el ne múlassa, hogy estvefelé az egész corpussával megindulván, nyomakodjék az ellenség felé és éjszakának idején 3 s 4000 lovassal sok felől megesapatván, maga a többivel együtt segítő seregben úgy maradjon, hogy az operáló hadnak confusióját eltávoztathassa.« (U. o.)

rendelést, hogy mivel már az hídján is alúl szállott le, úgy, hogy egy mérföldnél éppen nem több Diószeghez, — csak elhiszem, erre gyün, vagy itt által az Dudvágon, kin (kicsiny lévén immár a vízállás) széltyühet, vagy Majténna; és így subdividálom ezen 11 ezer embert, az ki velem van, három felé: általküldök az Dudvágon 4000-et, oldalt 3000-et, velem marad 4000, — elől, oldalt, utól megütöm itt az Dudvág költözőin. Ha succedál, — áldassék Istennek szent neve; ha nem, és confundáltatunk: az mi túlesik az Dudvágon, az hanemha Antallal conjungálja magát. Az innesső csendesen elmehet, ha meg nem bódúl; de ha megbódúl, — bizony az Vágnak hajtja!

Eddig szemben állottunk az előhadak az német pratsóftjával (Bereitschaft), — már éjtszaka nem lehet; majd, jó istrázsákokt hagyván, Szent-Ábrahámhoz (Majtény s Diószeg közt, középpütt) megyek az hadakkal, oda elvárom az Ngodnak parancsolatját, — még 10 óráig elgyühet, — hogy ezt elkövessem-e? vagy csak vagy 4000 embert csípkedőnek hagyva, magam Vágához vegyem magamat, az gázlóhoz, míg összemehetünk.«

Itt a Vág gázlóját érti Vága községnél, Szered alatt, szemben Sopornyival, a fejedelem patai táborához csak fél-mérföldnyire. Herbeville hadserege e napon pihenőt tartott Borsánál, itt várván be — mint látszik — még hátra levő csapatai csatlakozását aug. 4-ike estéjén, éjtszakáján, vagy 5-ike reggelén.

A Vág és Dudvág folyamok köze Szeredtől Lipótvárig két mérföldnyi hosszú, fölfelé folyton keskenyülő síkot képez, melynek északi végét Le Maire — mint említők — elsánczoltatá, s e sánczok ágyúkkal és gyalogsággal valónak megrakva. A Vágon a kuruczoknak Zilánál — körülbelől középen — hídjak volt. A Dudvágnak farkas-hidai gázlóit szintén elsánczolák, név szerint De la Motte, három redoute-tal; s ezekbe volt az Esterházy Antallal Nagy-Szombat felől érkező gyalog had szállítandó azon esetre, ha Herbeville útját Lipótvárhoz nem Nagy-Szombatnak, Karkócznak: hanem a két folyam között fogná venni. Zsilipek is készültek, úgy, hogy magas vízállás idején a síkságot el lehetett volna öntetni a Dudvággal; azonban e folyócska most — augusztusban — annyira csekély vízű volt,

hogy, midőn e hó 3-kán Rákóczi a műveleteket Le Maire-rel megvizsgáltatá, kiderült, miképen ezen előnyt most lehetetlen értékesíteni. Sőt a gázlóknak is megfelelőbb eltorlaszolása mutatkozott szükségesnek, a mi éjjel-nappali gyors munkával foganatosított. Ha a császári hadsereg ebbe a rekesztékbe belemegy: szemben és hátúlról a síkon lovassággal, s a Vágon át ágyúkkal lehet majd őt megtámadni, rontani és veszedelmes kelepczébe juttatni. Ez volt Rákóczi terve, melyet közölt a vele lévő francia tábornok Des Alleurs-rel, ki azt nagyon helyeslé, — csakhogy kételkedett, hogy az ellenfél belemenjen. A fejedelem azonban, a ki a jámbor Herbevillét jól ismeri vala: róla joggal föltevő ezt az ügyetlenséget. S a következmény neki adott igazat. A cs. tábornagy, aug. 4-ike éjjelén immár teljesen együtt lévén serege, másnap reggel megindult borsai táborhelyéről, — és csakugyan Diószegnek, Szerednek tartott. Mely mozdulat hírére Rákóczi — kinek gyalog-ezredei b. Sennyey tbk. alatt Szered várában feküvének, — hogy a németeket a folyamközi kelepczébe becsalja: parancsot adott e vár kiürítésére, s a hajdúságot áthozatta Semptére. Itt táborozott maga is, a híddal szemközti emelkedésen, ágyúival s udvari hadával.

Bercsényi a lovassággal Diószegtől esatározva vonult Herbeville előtt Szerednek; hadoszlopai déltájban kezdtek ideérkezni. Midőn utóesapatjuk is áttakarodott a hídon, ennek jobbparti padlóit a fejedelem fölszedetvén, a balparti hídfősáncz őrizetét udvari granátosaira bízá. Délután 4 óra felé kezd vala mutatkozni az ellenség; élelmiszerekkel megpakott hosszú szekérvonat volt vele. Csöndesen táborba települt a nyílt, földetlen szeredi gyepeken. Rákóczi elkezdte őt a Vág vizén át — melynek gázlóit jól őrizteté — ágyúztatni. Herbeville hasonlóan ágyútűzzel felelt, csakhogy míg az ő golyói az árkos-bokros, földött terepen álló kuruczoknak nem árthattak: a magyarok golyóinak hatását a nyílt gyepeken, nagyon jól ki lehetett látni. Az ágyúharc az est-homályig tart vala.

A fejedelem most hadi tanácsot ülven tábornokaival, miután immár nyilvánvaló volt, hogy Herbeville másnap a két

folyam közt fog Lipótvárhoz előnyomúlni; miután továbbá eddigi menetrendje s táborbaszállása mutatta, hogy oldalait nem fődözi szekérvonatával, hanem ezt — Heister módjára — középre fogva menetel, és így oszlopaít a lovasság is könnyen meg fogja támadhatni: Rákóczi azt a tervet ajánlá, hogy két válogatott lovas-osztályt indítsanak meg, 4000—4000 főből állókat, melyek egyike, a jobbszárnya, nyomúljon még az éjjel Galgóczra s ott a sáncznál által a Vágon; a balszárny pedig szintén az éjtszaka kerüljön alá a vecse-sélyei hídra, itt költözzék át, menjen nyomában a németeknek, s hajnalhasadáskor amaz elől, emez hátul csapjon az ellenségre, kit menete közben oldalában is támadjon. A Galgócz-Karkócz közötti redoute-okba, valamint a Dudvág gázlóit védő sánczokba a gyalogságot — Esterházyét is — De la Motte már ezen estve beállítá. A fejedelem pedig a hadak többi részével és ágyúival az ellenséget a balparton fogja kíséreni s lödöztetni. E terv köztetszéssel találkozzék; és mivel a lovasság jobbszárnyának megszakgatott, szorúlatos, hegyes-völgyes tájékon kell vala előhaladnia: e több gondot igénylő éji menet vezényletére Beresényi maga vállalkozott; az akadálytalan sík talajon nyomúlándó balszárny vezetésére pedig — minthogy legügyesebb lovas dandárnoka Elbeczky István betegen feküdt Léván, — saját huszárezredének főkapitányát Géczy Gábort ajánlá. Ez utóbbit Rákóczi még nem igen ismeré; de mert azt hitte: ép oly vitéz s tevékeny, mint bátyja Géczy Zsigmond, megnyugovék az ajánlatban. Még éjfél előtt megindúlt mindakét hadoszlop, nagy reménynyel.

Maga a fejedelem is virrasztva töltötte az éjt, 200 lépésnyire a semptei hídfőtől. Éjfél felé sűrű puskaropogás hallatszott. A szeredi várban tanyázó ellenség pár száz granátossal támadást intézett a híd ellen; de heves ellentállásra talált. Egy óra hosszatt folyt a tüzelés, mire a németek — kik ú. l. csak diversiót kísérlettek meg — megszüntették a tüzelést. Hajnal tájban Rákóczi türelmetlenül várá lovasságának támadását; különösen a Géczy-féle balszárnynak kell vala már ezt megkezdeni. De néma csend volt; sem délről, sem északról semmi csatazaj. Egy óra múlva

az ellenség általános készülőt veretett; a fejedelem ugyanezt tevő. S vígasztalódva látta, mint kezd nyomulni Herbeville — miután az őrséget Szered-varából kivoná — két hadoszlopban, szekérvonatát a középre véve, egyenesen a vetett kelepcebe. Indult vele a balparton ő is, közben-közben ágyúztatva reá; és minden pillanatban várta lovasságának támadását, szemben s hát mögött. E helyett futár érkezik Bercsenyitől, a grófnak egy levelkéjével, melyet hajnalhasadta előtt a Lipótvár előtti sánczban írt:

»Szívem keserűségével kell írnom, hogy Ngod parancsolatját véghez nem vihettem *az rossz útalak miatt*. Úgy, hogy *magam* jőkor érkeztem ide: *de az hadnak fele sem takarodott* (még) *által* (a hídon). Már az hajnaleszillag felkölt. Hanem úgy nyargaltattam el Genesyt, Bónét s Kaszást vagy 2000 válogatott lóval, — ha valami lármát tehetne. Az jászt és karabélyosokat visszaküldtem, levén reflexióm Ngodra valóban nagy is, hogy dolga ne érkezzeék Ngodnak igen; azért visszazsállítom *az* (galgóczi) hídon. — Írtam Ocskaynak, az kit hallok Kosztolányt lenni; talám gyün valami hírem arrúl is és Esterházyról is, hogy conjunctis viribus tehetnénk jobbat. Már nem tudom, visszatérjek-é, vagy mitévő legyek? . . . Maradván,« — stb. »*Az sánczban, 6. Aug. 1705. P. S. Ide lovassal nem tehet az ember succursust; magában jó erősség.*«

A két ellenséges tábor azonban húzódtott fölfelé; Herbeville-é a két folyam közt, Rákóczié a szakadékos partokon. Egyszerre, a szőlőhegyek szoros útjaiban a fejedelemmel szemben akad a visszatérő Bercsenyi, jelentvén, hogy miután Le Maire hadmérnök-dandárnok nem tartá megengedhetőnek, hogy a lovasság (ama 2000 ember) kibocsátása végett a sánczokon rést nyitasson: ő tehát azon lovasadat ott hagyá a sánczolatok mögött. — Az ellenség előcsapata ezen, az utat, teret teljesen elzáró sánczvonalba ütközve, nyargalvást visszatért s jelentést tön Herbevillének; viszont az utócsapattól is hír érkezett, hogy dél felől lovastömegek kezdenek mutatkozni nyomukban, (a Géczy Gábor hanyagsága miatt elkésve nyomuló ezredek). Az oldalvédek pedig észrevették, hogy a Dudvág gázlója elsánczolvák s gyalogsággal megrakvák. A császári fővezér nagy zavarba jött, és tábornokaival tanácskozott: hogyan lehessen e kelepceből kijutni?

Ekkor történt, hogy Rákóczi, elúnván vármi lovasságának támadását, az egyetlen lovas-ezredet, a mely mellette volt, a Buday Istvánét, maga a tbk. által vezényelve átküldé a zilai hídon az ellenség oldalába. Midőn ezen ezred egy ritkás erdőtől a cs. hadvonalaktól ágyúlövéseire kibukkant s följejlődött: megpillantására a német tábornokok — mint Pálffy bán később maga beszélé el Rákóczinak — már csak azt várták, hogy elő fog állni egy trombitás, oly felhívással: *Rakják le a fegyvert, mert el vannak fogva!* Buday ezredét ugyanis ők az összes magyar lovasság előcsapatának tartották. E közben arcvonalukat Rákóczi ágyúinak szakadatlan tüzelése rongálá. Jó soká állottak így, háttal a Dudvágnak, zavarban; mígnem látván, hogy a délről várt támadás késik: szabadon álló jobbszárnyukkal elkezdtek visszafelé húzódni, melyet aztán az egész csatarend követett, egyetlen hadoszlopban, oly czélzattal, hogy — egyéb menekvésük nem lévén — a farkashidai kelőkön át a nagy-szombatvidéki fensíkra kijuthassanak. S még e kelőket is, úgy látzik, előbb érték el, mint Géczy Gábor lovassága őket; sőt midőn ott volt is valahára Géczy: nem mert támadni most már, csak magában. Mivel pedig a németek a farkashidai gázlókat is elzárva, elsánczolva találták, harcához kellett készülniök, hogy az átköltözést, ha bár véres áldozattal, kierőszakolják.

Nem volt rá szükség. A veszedelmes zsákutcából, a melybe a vén Herbeville gyámoltalansága miatt jutottak vala, váratlanul kiszabadítá őket a fiatal Esterházy Antal meggondolatlan szelessége, ügyetlensége. Ugyanis ez a vitéz, de ítélőképeség nélküli, s csak szeleburdi hadsegédeire hallgató tábornok, — a ki a jobbparton, De la Motte fölött is parancsnokolt, — a császáriak visszavonulása s hadoszlopuk élének Farkashida felé kanyarodása láttára gyorsan ide-nyargalván és az ellenség harcalkészülődéseit a sánczok ellen észrevévén, minthogy ezekben nem talált a védelemre — véleménye szerint — elegendő gyalogságot: egészen elveszté fejét. S a nélkül, hogy a franczia ezreddel beszélne, elnyargaltatá segédtisztjét a fejedelemhez, oly üzenettel: Miután a Dudvág-vonal megvédésére nincs elég gyalogsága, nehogy

az a kevés is odaveszszzen, ő vissza fog húzódni. A választ meg sem várta, hanem kivonulót fuvatott. Mikor aztán a csapatok a nádak, berkek sűrűjéből, — a hová őket De la Motte igen ügyesen beállította, — egymásután kibontakozának, a nagy számuktól meglepett Esterházy rögtön észrevevé hibáját, s újabb póstát küldött Rákóczinak: Ő nem tudta, hogy ennyi hada van, — haladék nélkül vissza fogja tehát gyalogságát sáncaikba, hadállásaikba vezetni. De későn volt már; mert mire visszaérkezék velők: a gázlót és üresen hagyott redoute-okat az ellenség előhadától már megszállva találá. Ekkor, a nélkül, hogy bármi akadályozó kísérletet tett volna, — az egész gyalogságot visszavezetvé a fejedelemehez; s példáját a lovasság is követte. Így Herbeville tábor a hínárból kieviczklévén, háboríttatlanul általkelt a Dudvágon, s Karkócz felé, följúl került Lipótvárához. Mivel pedig a kuruczok itteni sáncezvonalá észak felől nem vala védhető: De la Motte még idejében kivonatá belőle az ágyúkat, őrséget, s a galgóczi hidat maga után fölszedetve, a balpart mentén a fejedelemehez csatlakozék. Ennek most már nem maradt más tennie, mint hogy a zilai hídon átereszkedjék s Herbeville volt táborhelyét szállja meg, jobbszárnyával a Vágra, a ballal a Dudvágra, és figyelő állást foglaljon el. Ide s e napon érkezett táborába Bécsből holmi újabb pontozatokkal b. Szirmay békebiztos, és ekkor értesíté Rákóczit titokban, mint régi bizalmasa, hogy Herbevillének határozott parancsa van az udvartól Erdély megsegítésére indulni s addig semmit nem kockáztatni. Ez igen hasznos tájékoztatás vala.

A császári hadsereg a föntebb vázolt módon menekült ki a vészes hálóból, a melyben már fogva volt. Nagyon hibázott, mikor belement: de viszont a magyar vezérek is nagyon hibáztak, hogy szabadulni engedték. Bercsenyi hadainak elkésését — mert *maga* nem késett el! — az utak rosszasága még megmagyarázhatóvá teszi valahogy; azonban a síma talajon, minden akadály nélkül nyomuló balszárny megkésése csakis parancsnoka Géczy Gábor lanyhaságának, élhettelen pizsmogásának róható föl. Mert igaz, hogy Semptétől le Veescég és Séllyétől föl Szeredig négy mértföldet kellett

megtenniök: de mi ez a kurucz lovasság híres gyorsaságának egy éjjelre, — holott 10-12 mértföldet is akárhányszor benyargaltak egy napon. (Sőt Bezerédy Imre egyszer Austriában 24 óra alatt 20 mértföldet barangolt be három lovas-czreddel.) Mindazáltal Géczy Gábor hibáját még túlhaladja gr. Esterházy Antal tbk. végzetes baklövése a farkashidai gázlóknál, a melylyel ráduplázott Dániel bátyjának Bottyánváránál elkövetett oktalan, csúfos visszavonulására. Ily tetteket, mint Antal úré, — írja Rákóczi, akárki is árulásnak tarthatott volna: pedig csak meggondolatlan értetlenség okozá. »Ilyen hibákat követtek el vezéreim, — sóhajt fel; azonban igaz, hogy a császár hadvezéreiben sem leltem *Julius Caesárokra!*...« Ezzel vígasztal-gatá magát legfőljebb.

Herbeville három napig pihent Lipótvárnál, mely idő alatt az erősséget friss őrséggel, lőszerrel és élelemmel majdnem egy évre ellátta, s Le Maire sánczolatait, zsilipjeit lerontatá. Aug. 8-kán »karkóczy mezőben lévő táborából« kelt parancsot küldött az átellenben fekvő Galgóc város bírásra, szigorúan megparancsolván 15,000 adag, vagyis 7500 kenyérnek, 300 vágó-marhának és 50 db. kősonak haladéktalan szolgáltatását »ő *Felsége feles és sokszámu népből álló táborá*« szükségére; mit, ha tüstént nem teljesítenek: összerontatja, porrá égetteti városukat, »nemcsak bombákkal, hanem mindenféle tüzes-szerszámokkal«. Azért »*tudván és látván ő Felsége nagy erejét*: senki magát ne mentse«. A kívánt élelmiszerekkel »egy franciscánus barát is jőjjön pedig által.« A hű polgárság mitsem felelt a fenyegetésre, sőt a tbgy. parancslevelét elküldötték Rákóczinak.¹⁾ Mire aztán Herbeville a szegény várost — gr. Forgách tbk. tulajdonát, — állítólag Pálffy javallásából, csakugyan összebombáztatá, elhamvasztatá, Forgách szép házai-
val, majorjaival együtt. Csupán a vár maradt meg.

Rákóczi a katonaság zúgolódásaiból megtudá, hogy bosszúsak tábornokaik magaviseletéért és égnék a harezvágtyól, hogy a csorbát kiköszörülhessék. Hadi tanácsot tartatott

¹⁾ *Eredeti nyiltlevél* az orsz. ltár Rákóczi-lymbusában.

tehát, a melyben megegyeztek mindnyájan a főtisztek, hogy az ütközetre alkalmat kell keresni s e végből az ellenséget, mihelyt kimozdúl, lehetőleg ingerelni. De a patakoktól átszel-delt Nagy-Szombat-vidéki térséget a fejedelem immár tüze-tesen ismervén, lovassági támadásra nem tartá elég alkal-masnak; czélja volt az ellenséget a Csallóközben hagyott csapatai- és podgyászától elvágni, s ott valahol, a szép sík téren megverekedni. Midőn azért aug. 10-kén portyázóitól meg-tudá, hogy Herbeville Karkóczytól megindult és Nagy-Szom-bat felé tart: ő táborával Farkashida-Szeredtől nyugatnak húzódva, estvére Vedrődhöz, majd másnap hajnalban egye-nesen a német elé, útjába, Czifer községhez szállt. Itt a tere-pet vezérkarával megvizsgálván, alkalmasnak találá. Hadait tehát mindjárt csatarendbe állította egy minden átmetszések nélküli, mérsékelt lejtésű emelkedésen, mely alatt a kis Gidra csermely folydogál. A falu két végén egy-egy úri kastély: azo-kat gyalogsággal s két-két ágyúval megraká. Hét óra tájban meglátták a Gerencsértől a szempezi úton, vagyis Czifernek tartó ellenséget, a mely, mihelyt egy távol dombtetőről őket megpillantotta, megállapodék. De kis vártatva ismét meg-indult, hanem irányváltoztatással, egyenesen a Fehérhegyek felé, Borovának, Csesztének, Vöröskőnek bekanyarodván. »Czélja vala az ütközetet kikerülni s engemet szoros helyekre csalni,« — jegyzi meg Rákóczi, helyesen. Herbeville e fordú-latot Pálffy-nak tanácsára tevé, a ki mint Vöröskő és Pudme-ricz ura, a környéket jól ismerte, s nem javallá a kuru-czokkal Czifernél, mint rájuk nézve előnyös csatatéren, a harczot.

A fejedelem a császáriak e mozdulatával nem sokat törődött: elég, hogy a Csallóköztől elrekesztve tartja őket, — utánok nyomulni a kedvezőtlen terepre nem szándéko-zék. Csak kémszemlélsz-csapatokat bocsátott tehát feléjük, további menetirányukra ügyelendő. Azonban a vidéket pon-tosan ismerő Oskay fellovalta Esterházy tábornokot, az idő-közben a táborra érkezett Ebeczkyt, Ottlýkot s más főtiszte-ket: menjenek tömegesen Bercsenyihez s kérjék fel őt, tanácsolja a fejedelemnek az ellenség üldözését, a mi czél-szerűn mehet végbe még ott beljebb is. Herbevillét a Fehér-

hegyekbe akarák szorítani, a hol Ritschan veszett; — kivált Ocskay nagyon erősködék, mint a ki minden árkot-bokrot tud ott. A fővezér nem fogta ugyan pártjokat, hanem Rákóczihoz vezetvén őket, tolmácsolá kérelmeket. A fejedelem kedvetlenül hallgatta, s hidegvérrel válaszolá nekik, hogy nyughatatlankodásuk nagy kárunkra lehet: mert ama partos vidék tele van hegyi patakokkal, árkokkal, s az ily szakgatott terep egy főképen lovasságból álló hadseregnek mindig hátrányos; nehezen, lassan fejlődhetnénk föl és szárnyaink körül nem keríthetnék az ellenséget, melyet pedig csak így verhetünk meg, stb. A tisztek, ezeket meg nem csáfolhatva, nem kívántak többé előnyomúlni, csak azt ajánlák, hogy a lejtőn, a melyen állunk, ugyanezen esatarendben húzódjunk balszárnnyunkkal kissé fölfelé, az ellenséggel párhúzamosan; mert a katonaság békételenkedik, morog, únván, hogy helyben kell vesztegelnie, mikor az ellenség, íme, menekül, — szemekkel látják, — s nem engedik üldözni, holmi franczia szabályok miatt, stb. »Nem tudom, azért-e, hogy nagy nyomatékkal követelték, — írja Rákóczi, — avvagy azért, mert fiatal és tapasztalatlan lévén, nem bírtam elég szilárdsággal ellentállni tolakodó tanácsaiknak: el hagytam magamat általok ragadtatni.« A balra, a hegyek felé húzódás megkezdődött, folyton fölfelé a domblánczolat hátuljám, mintegy félmért-földnyire; ekkor lovas futár jelenté a fejedelemnek, hogy a balszárnny éle föléérkezvén a hegytetőre, emek Vöröskő felé leereszkedő lejtőjét oly meredeknek találják, hogy lovassággal épen nem járható. Rákóczi odanyargalt a ritkás erdő fedte tető szélére, s az állítást valónak látta; a lemenetel túl, balról, teljes lehetetlen volt. Alant széles völgy, sűrű erdővel borítottan. Ekképen a balszárnny, oldalról jól vala fődözve; megállítá tehát. Az arczvonat előtti lejtő nem volt ily meredek, bár több helyütt vízmosásoktól szakgatott, melyek miatt egyik csapat a másikat nem igen segítheti vala.¹⁾ A völgy fenekén Pudmericz falu fekszik, alatta, a Gidra patak, mal-mával és tavával; mely patakoeska az egész hadvonal hossz-szában folyt, süppedékes rétségen. Áttellenben, ágyúlövés-

¹⁾ L. az alább idézendő leveleket.

nyire, hasonló — csakhogy emennél magasabb — dombláncz húzódik. A kuruczok hadállásának közepe tájára esett az említett malom, melyhez az átelleni domb oldalában mély út vezetett le. Rákóczi lemozdonyoztatá ágyúit — 24, más adat szerint 28 volt vele — a dombtetőn, s így állott csatarendben két-három óra hosszatt, Bercsényivel beszélgetve az ormon levő fák árnyékában, honnan egész hadvonalukat beláthatták.

A császári hadsereg zöme ezalatt Vöröskő vára alá érkezvén, épen táborba készül vala szállani, midőn utóvédjének lovas csapatai jelenték, hogy az ellenfél, balszárnyának szélével, alig két-három ágyúlövésnyire az ő hadállásuktól harcrendbe helyezkedik és ágyúit lemozdonyoztatja. Pálffy erre figyelmezteté Herbevillét, hogy mivel íme a csata kikerülhetetlennek látszik és mivel a kuruczok hadállásának szakszerűtlen terepe lovasságuk erejének kifejtésére nem kedvező: jobb volna őket a támadásban megelőzni, mint ezt — talán éjjel — bevárni. A cs. fővezér ráhajlott, s táborba szállás helyett visszaindítá csapatait félórai menettel, a merre jött volt: a borovai dombokon és ezek mögött, s egy lovas-oszlopot lent a völgyben Istvánfalva felé, a magyar balszárny alatti erdőnek. A kuruczok ez oszlop élet megpillantva, Rákóczi gyalogságot indított az erdő megszállására; de a német lovasság ezt be nem várta, hanem az erdő előtt kissé megállt, s aztán visszahúzódt a tulsó magaslatok mögé. Ezalatt ezen átellenes domblánczon is csapatok mutatkozván, a magyarok ágyúi megdördülének reájok, a németekéi meg visszafeleltek. Élénk ágyúharcz folyt a két párhuzamos dombor közt. Rákóczi most összes gyalogságát — hogy a lövésektől megvédje — leszállítá a pudmericzi völgybe s a falu és tó körüli fák, bokrok, árkok, kerítések mögé állítatá, fűdött helyzetbe. Balszárnya lovasságát is lejjebb rendelé a tetőről, a dombláncz mögé, hol az ágyúgolyók nem érhatték, csupán a vígyázó seregeket hagyván fönt, a ritkás fák alatt. Igen heves északnyugati szél fűjt, mely mindinkább erősödék.

Bercsényi a fejedelemhez lovagolt s jelenté, hogy ama lovas-osztály visszanyomására a tulsó domb mögül, gr. Csáky

M. dandárnokkal megindítá Réthey György huszárezredét, azonban a rét odalent oly ingoványos, hogy támadásra alkalmatlan, — alig bírtak átlábolni rajta. A fejedelem tehát e huszárságot visszarendelé, és meghagyá Bercsényinek: a Réthey után való nyomulás helyett húzódjék a jobbszárny egész lovasságával délkeletnek, míg az ellenség vonalát túlszárnyalja, oly végből, hogy ezt — ha általjőne a patakon — oldalba támadhassa. Egyszersmind, hogy a Réthey-ezred könnyebben visszavonúlhasson a rétségen, csermelyen: hadsegédei egyikét a legközelebbi gyalog-dandárhoz küldé le, parancssal: nyomúljon e dandár a patakon át annyira, hogy Rétheyék visszavonulását puskatüzével fődözhesse. De vagy a hadsegéd rosszúl érté, vagy rosszúl magyarázá meg a parancsot a gyalog-dandárnoknak: ez a hajdúságot továbbvezényelte előre a túlsó dombsor aljába, mint szükség volt volna rá. E mozdulatot Herbeville, hadállásai ellen intézett gyalog-rohamnak vélvén, hogy azt elhárítsa: az említett mély úton a La Tour vasasokat Viard tbkkal és gyalogságot indított alá, czélul tűzve ki ennek a malom megszállását. De la Motte tüzérezredes, a ki a malom fölötti dombon állított föl egy üteget, gyilkoló tüzet (»ein mörderisches Artillerie-Feuer,« mondják a cs. katona-írók) adatott reájok, kik erre meginogtak, de mégis folytatták előnyomulásukat. Most Andrássy György gyalogsági tábornok, — ki a hajdúság jobbszárnyát vezényli vala, — kivont karddal oszlopai élére állván, keresztülrohan a patakon, a túl álló gyalog-dandárt eléri, s az ellenséget — melynek vezére Viard öt sebet kapott — vitézmódon visszaszorítja. De mivel üzésükben igenis messze hatolt föl a hegynek és nem nyomult eléggé zárt sorokban: egy segélyre jött második német gyalog-dandártól nemsokára visszanyomatott előbbi állásába, a falu s tó mellé. A vígyázó seregek (lovasság) tisztei meglátván a tetőről a gyalogság e visszaszoríttatását: elhamarkodott hévvel rohanának le a lejtőkön ennek segítségére hadaikkal, úgy, hogy a rohanás sebessége miatt a völgyfenéken egyszerre meg kelle állapodniok, — és mintegy sűrű gombolyaggá torlódtak. Míg ők csapataik rendbe sorakoztatásával, De la Motte folyton tüzelő ütegetől fedezve, bajlódnának: a fejedelem észrevette,

hogy lovassága balszárnyának a dombtetőn hagyott osztályai között az ellenség ágyúgolyói némi zavart okoztak. Fölnyargala tehát vezérkarával és testőrző karabélyosaival hozzájok, helyreállítandó a rendet.

Mindezen lovas-mozdúlatok nagy porföllegeket támasztának, miket a dühös szél a jobbszárny lovasságára hordvala, melynek vonalait Bercsenyi ép ekkor húzódtatta keletnek, hogy az ellenséget oldalba fogassa. A hegytetőn a nyargalás közt egy szélroham lekapván Rákóczi kalpagát, a fejedelem pár perczre megállt; a nemes apród, ki a süveget föladá neki, figyelmezteté őt, hogy íme a jobbszárny széle ingadozni, bomladozni kezd. Mint utóbb kiderült, az ezen szárnyon álló ezredek — nem tudván: odaelől mi történik? — a reájok verődő roppant porfelhőkből azt következtették, hogy a balszárnyat keresztültörték a németek és most őreájok rohannak; ez szülte zavarukat, mit a vezér által visszatarthatlan megfutamlásuk követett. Ez maga után voná aztán a — mint láttuk, különben is ingadozni kezdett — balszárny lovasságának visszanyomulását is, (hiába igyekezvén őket feltartóztatni Rákóczi karabélyosaival), s végül a gyalogság mozdulását: mely a völgyben, a hol nem vala por és a terep kedvező, szép rendben vonúlt vissza, a Vág felé. Herbeville örült a nem remélt szerencsének; s elmúlástá a kuruczokat üldözni, mint hivatalos jelentésében mondja: a beállott eszhomály miatt; igazabban talán azért: mert váratlan visszavonulásukat cselfogásnak tartotta. »Megtanúltam e szerencsétlen napon, — írja Rákóczi, — mily befolyása lehet a szélnek és pornak a csatákra! Nem lep meg, hogyha azok, kik hasonló helyzetben még nem voltak, el nem képzelhetik ezt; mert azt csakugyan látni kell, hogy az ember nem lát semmit.«

A pudmericzi csata egyébként alig került valami áldozatba, s komoly következményei nem voltak. A fejedelem egykorú levelei szerint a magyarok halottakban csak 60 embert, s a császáriak 150-et (Stepney aug. 15-iki jelentése szerint 200-at) vesztek, és amazoknak nem maradt oda több két tarackjuk- s egy pár zászlójuknál. Ez alkalommal a katonaság sem oszlott széjjel, — kivévén néhány tiszántúli

mezei lovas-czredet, — hanem békén összegyülekezének a séllyei hídon át a vág-vecsei táborra, melyet Rákóczi és Bercsényi a mellettök nyomuló hadakkal még azon éjjel szerencsésen elértek, s innen az utóbbi, már két-három nap múlva tekintélyes erővel új támadó hadjáratra, Ausztriába, Morvába vala indulandó.¹⁾

¹⁾ L. a csata előzményeire és lefolyására nézve *Rákóczi Emlékiratait*, 133—145. ll. és közvetlenül a harc után: aug. 15-kén a vág-vecsei táborról 1. gr. Forgách, 2. b. Károlyi és 3. Gyürky Pál tbkokhoz frott leveleit, melyekből, íme, a főbb pontokat idézzük: 1. »Előbbeni levelünkбől megértette Kglmed az ellenséghez közel-létünket; ez elmúlt napokban pedig, közönséges kívánsága szerint hadainknak, az ellenség táborával való ütközetet akarván véghezvinnünk: Csallóközre menő szándékát eleiben való szállásunkkal gátolván, a cziferi mezőn viadalra elrendelt hadainkat szemléltetvén, más útát Vereskő felé vett magának; és hadaink mellesleg s hátúl is menvén velek, Pudmericznél oly szoros helyet keresett, a holott hadainknak egészen operatiójok nem lehetség, az ellenség többire (leginkább) kéntelenségбől tett irruptiójának némely hadaink tanulatlansága miatt nem resistálhatván: *mintegy hatvan emberünk és az ellenség részéről másfél száz kárral* retiráltuk ide az Vághoz magunkat, az ellenség táborra pedig az Csallóközre bement. Mi pedig *nagyobb részét lovas hadainknak Mlgos Generális Bercsényi Miklós úrral Morvára és Ausztriára küldöttük.*« — 2. »Ez elmúlt napokban nagy bizodalommal lévén az német armádának meggyőzése iránt, *offensive ellene indultunk vala*, és a midőn aug. 11. dél tájban eleibe szállottunk, 2 s 3 óráig egymást szemlélvén, annakutána Vereskő felől mintha síknak ereszkedett volna. Mi is mellesleg vele táborostúl aláfelé jövéen, (t. i. a jobbszárnynyal), minekutána egyideig csak álgýúval egyik fél a másikat impetálta volna, azalatt fortélyosan, — *jól tudván Pálffy János csínját a helynek, másként is, majd mintegy utólsó kéntelenségбől kellett azt cselekednie*, — mintegy közép iránt marsban lévő armádánknak egy oly situsban lévő járón, a holott commode nem lehetett secundáltatnunk a resistens hadat: selective a német maga armádájából erősét és javát mind gyalog s lovas hadának offensive küldvén, hirtelen oly confusiót tett, hogy ez a mi többire szokatlan (gyakorlatlan) hadunk futásnak vette magát. Csak elnyomúlt onnét a had; — másként bagázsia velünk a mi kevés vala, az is salvátatott, *úgy az artilleria is, vagy két taraczkon kívül*. Mely ezen confusióból szerencsének extremitását vagy más gonoszt nem várhatunk, mivel hadaink *recolligálván magokat, immár is alkalmasint corpusba verődtek.*« — 3. Gyürkynek is ezeket írja: »Leopoldtúl fogva Vereskőig offensive ellene szállásunkkal oldalast mindenütt praecludálni kívánván az ellenségnek elmenetelét, egymás szemlélésünk és álgýúkkal való

Herbeville örült, hogy szép szerével visszajuthatott podgyászához ments-várába a Csallóközbe, hol őt már aug. 15-kén (»Veldtlager zu St.-Peter in der Grossen-Schütt, den 15-ten Aug. 1705.«) találjuk. Innen tudatja ugyanis a várparancsnokokkal, hogy ő f. hó 11-kén »gegen der Hungarischen Rebellen-Armee, in den Revier Bibersburg (Vöröskő) eine scharpfe Action gehabt,« s őket, túlnyomó számerejük dacára, »nach einen 2 stündigen rigorosen Gefecht überwunden, geschlagen, zerstreut und in die schändliche Flucht gejagt hatte; einen Theill seiner Artiglerie, Munitiion, Proviant, Fuhrwesen, einige Paar Pauckhen, Fahnen,« stb. dicsőségesen elnyerte. Meghagyja tehát a címzettnek, hogy e diadal (!!) örömére (»vor sothannen glücklichen Streich und Obsieg,«) a várágyúk és puskák háromszori kisütése mellett *Te Deum-ot tartasson.* (Az ellenfél és saját elesetteinek számáról mélyen hallgat.) Aláírva: *Le Comte Herbeville m. p.¹⁾*

Az öreg maréchal, — ki a pudmericzi összezsapást mindenképen fényes győzelemmé óhajtotta volna felfűjni, —

köszöntésünk után,« oly helyen támadott meg bennünket, a hol resistantiára rendelt hadainkat nem lehetett jól secundálnunk, a miből confusiója származott hadainknak, »noha az artilleriánk, vagy két taraczkon kívül, és velünk való bagázsiank is salváltatott.« Hadaink már is recolligálták magokat. (L. *Archiv. Rákóczi.* I. o. I. k. 388 — 391. l.) Thököly Imrét pedig 1705. aug. 17. sopornyii táborából így tudósítja a csatáról Rákóczi: »... Hallván, hogy az ellenség útját egyenesen Czifernek vészi: útjában az hadat egészen kirendelvén, ütközetre vártam. De a német tábor meglátván készültemet s erőmet nem neki-valónak gondolván lenni: az *vereskői hegyeknek, árkok közé vette útját.* Mellyet mi kísérgetvén, midőn látta volna, hogy bennünket el nem kerülhet: az pudmericzi patakon való általgyüvetelit erővel kezdette próbálni; és az *mint szoros helyeken az hadat annak rendi szorint rendbe teljességgel nem vehettem,* csaknem fél napi ágyúlövések és harc után az hadam balszárnyát megfutamtatta; az *jobbszárnya mindazonáltal estig harczolván, az hajdúnak és artilleriának eltakarodását megvárván, lassan nyomult el előtte.* Veszett embereimben 60, sebes... (üres hely); az *németben helyben temettek 150-et,* az sebeseken kívül.« (L. *Thaly*: »Thököly Imre naplóí, levelezései«, etc. II. köt. 612. l.)

¹⁾ *Lanzenfeldt* komáromi várparancsnokhoz szóló eredetije a volt budai cs. és kir. hadfőparancsnokság ltárában.

a saját veszteségét szót sem érdemlőnek hirdető, ellenben a magyarokét rémségesen nagyító jelentést küldött fel az udvarhoz. Állítá, hogy Rákóczi 4 vagy 5 ágyút s a mellett 400 embert veszített (a 60-at meghatszorozta hát!) holtakban és 200-at hadifoglyokban; — azonban ezekkel: hová lettek? nem tudott beszámolni. De a jelen volt Pálffy János tbk. levelei éles ellentétben valának Herbeville hivatalos jelentésével; a kiről utóbb kiderült, *hogy bizony még ő szenvedett »nem jelentéktelen veszteségeket«*, s a csatának semmi komoly eredménye nem volt. Ekkor aztán nevetni és gúnyolni kezdék Bécsben a »*Te Deum*«-ok tartatásáért a vén tábornagyot, a ki Savoyai Eugen előtt is kénytelen volt magát leveleivel mentegetni első, túlzott jelentéseért és a saját veszteségei elhallgatásáért, *melyeket akkor még nem tudott.*¹⁾ Úgy, hogy magok az osztrák vezérkari írók ekkép nyilatkoznak ma róla és vöröskői harcáról:

»Da aber in allen Relationen der Kampf nur in den dürftigsten Umrissen geschildert ist, (persze, ők csak a német jelentéseket ismerik!) und die Zeitgenossen es bitter tadelten, dass Herbeville diese Affaire durch Anordnung des »*Te Deum Laudamus*« in allen Garnisonen Ungarns zu einem grossen Siege aufblühen wollte; endlich erst in späterer Zeit nicht unwesentliche Verluste an Fuhrwesen und Reiterei zugestanden wurden: so kann von einem völligen Erfolge nicht die Rede sein.« Bevallják továbbá, hogy Pálffy, Jenő hhez írott levelében, a kuruczok magatartásáról e csatában, bizonyos respectussal nyilatkozik: »Auch berichtet der Banus, Graff Pálffy an Eugen über dieses Treffen, dass die Insurgenten für keine Canaille mehr zu achten, sondern den Krieg ziemlich erlernt haben.« S azután így fejezik be ítéletöket: »*Keinesfalls hatte das von Herbeville bei Bibersburg gelieferte Treffen entmutigend auf die Rebellen gewirkt: denn unmittelbar danach waren ihre Horden (!) in der Stärke von 8—10,000 Mann (többen voltak!) in Mähren und Nieder-Oesterreich eingedrungen, um neuerdings alle erdenkliche Gräucl zu verüben.*«²⁾

¹⁾ Feldzüge d. Prinzen Eugen v. Savoyen, VII. köt. Melléklet, 342. l.

²⁾ U. o., a főmunkában, 439—440. l., hol a »400« kurucz halott helyett mérsékeltebben már *csak* 300-at vesznek föl.

Rákóczi mindjárt a pudmericzi csata után két oldalról egyszerre támadólag lépett föl. Úgymint már aug. 15-kén utasítja az ekkor a Tisza-Duna közén vezénylő Károlyt: küldje által azonnal vagy 1000 dunántúli lovassal, s ha lehet többel, Balogh Ádámot a Dunán, diversió-tételre. Ez meg is történt; a nevezett és Szekeres István ezredes, s utóbb Bezerédy Imre is általukelven: Fehér, Veszprém vármegyéken keresztül a Rábáig fölnyomulának s a cs. helyőrségeknek csakhamar annyi dolgot adtak, hogy Herbeville kénytelen volt ellenök a Csallóközből Pálffy bánt 2000 lovassal általbocsátani, és így erejét megoszlatni. A másik, sokkal nagyobb s hatékonyabb diversiót maga Bercsényi tette; miről a fejedelem rövideden így emlékezik meg *mémoire*-jaiban:

»A pudmericzi csatavesztés semmi hátrányára nem volt ügyünknek. Az ellenség a Csallóközbe vette magát, erdélyi útjára készülendő. Magam pedig Nyitra várába szálltam, hogy a gyalogságot összegyűjtssem. Mihelyt a lovasság együtt vala, *Bercsényi tábornok megkért,*¹⁾ hogy a morva határokra mehessen velök. Ott bevett néhány várat, s körülbelül 500 hadifoglyot küldött hozzám, az *austriai és morvai katonaságból*. A bécsi udvar láthatta ebből, hogy tábornokai szétrebbentik ugyan hadseregemet, de tönkre tenni nem bírják.« (140. l.)

Bercsényi egykorú levelei élénk képét festik e had-

¹⁾ Ebben a fejedelem emlékezete, — oly sok év múltán — tévedett; a fővezér nem kérte meg őt arra: de mivel az expedíció súlyának emelésére *Bercsényi nagy nevére-hírére vala szükség*, — Rákóczi maga küldé személyesen őt, a kinek egykorú levelei telvék panaszokkal az ő illetén pusztító vállalatra rendeléseért, melyet egy Ocskay vagy Károlyi számára valónak tartott. Már kezdetben, aug. 18. Jablonczáról írja: »Megvallom, *irtózik az lelkem ezen expedíciótól; nem örülöm az nyereséget!*« Még ugyanaz nap Dojcsrúl: »Kegyelmes Uram, *nem nekem való expedíció ez!* . . . Hitemre, oly búval vagyok, — *inkább napestig harcolnék.*« És Hasprunkátúl, szintén 18-kán: »Ha csak *az égetés* revocálja (Herbevillét): véghez viszi azt jobban 4000 lovas, 2000 gyalog, — mert annak *álló is*, alkalmatosabb is csavarogni, mint nagyobb corpusnak. Én, Kegyelmes Uram, megvallom: ennél soha előttem *nehézebb* expedíció nem volt, — az Úr-Isten soha ne is adjon! . . . Megírtam régen: *nem ilyen expedícióra való szolgálja vagyok Ngodnak!*« stb. Eléggé látszik ez idézetekből s általában Bercsényi leveleiből: *mennyire nem örömet, mennyire kelletlenül ment ő* (s csakis fejedelmi barátja kedvéért *ment*) e vállalatra.

műveletének, melyet röviden vázolunk. De szükség előbb néhány sorral megemlékezni azon inkább politikai, mint katonai okról, a mi Rákóczi arra bírta, hogy ily nagy hadi expedíciót és egyenesen fővezérének személyes vezérlete alatt indítsa Morvába. E tartomány lakossága ugyanis a bécsi kormánytól reárázott s kíméletlenül behajtott szertelen pénz-, termény- és véradó terheit elviselni immár nem bírván s az évek óta dúló háború pusztításait is érzékenyen tapasztalván, hangosan zúgolódni kezdett. Elégedetlensége július 20-25-ike táján Znaim környékén lázadásban tört ki. Ugyanitt az ezen vidékbeli 3000 főnyi fölfegyverzett parasztság, kiket a magyarok ellen, a határszélek őrzésére akarnak vala vinni: nyíltan megtagadta az odamenetelt, s a jobbagyságból való teljes fölszabadítást követelt föltétlenül; midőn pedig a katonai hivatalnokok kényszeríteni akarák őket: ellenök fordították fegyvereiket, néhányat közülök megöltek, többeket súlyosan megsebesítének, s Iglau tájékán át a szintén nagyon elégedetlen Csehország felé vonultak.¹⁾ A morva pórok ezendülése nagy aggodalmat keltett Bécsben; úgy, hogy a k. k. Hof-Kriegsrath az Esterházy Antal kiszorítására Morvába indított Ranow tbkot futárral utasította: fordúljon rögtön Znaim s Iglau felé, és a lázongó pórokat verje le; a mi aztán a Montecuccoli- és Schlick-vértesek s a tartományi dragonyos-századok segélyével meg is történt. Ranow néhány nap alatt vérbe fojtá a lázadást, s július végével újra csöndes volt minden.²⁾

E morva néplázadás híre hatott el Rákóczihoz, ki az ottani lakosság elégedetlen hangulatát fölhasználendő: a népmozgalmat — melynek gyors leveretéséről még nem tudott — országossá akarja fokozni s az örökös-tartományokat a császár ellen fölzendíteni. Ezen célból kívánta, hogy Beresényi személyesen s tekintélyes erővel törjön be Morvába és Austriába, e tartományok lakosságát nyíltlevelekkel fegyverfogásra s együttműködésre hívja föl, és hogy őket magához édesgesse: az égetést — a melyre ugyan Herbeville Galgócz elhamvasztásával okot s példát adott — ezúttal szigorún

¹⁾ *Stepney* jelentése júl. 25-kéről Bécsből. (Id. I. 176. l.)

²⁾ Feldzüge d. Pr. *Eugen v. Savoyen*, VII. 435—436. l.

tiltsa meg. A gróf a pátenseket, latin s cseh nyelven (»Datum ex castris ad Szakolczam positis, die 18. Aug. 1705.«) ki is bocsátá; ¹⁾ azonban, a Ranow iménti kemény föllépésének ijedelme alatt nem lőn kívánt hatásuk. — E kifejtett politikai főök mellett katonai célja vala az expediciónak: megmutatni a bécsi udvarnak, hogy Pudmericznél csapataik szét nem verettek, továbbá Herbevillét az örökös-tartományok fenyegetésével elvonni Érsek-Újvártól, melynek ő szándékolt ostrom alá vételét híresztelteté.

Bercsenyi aug. 15-ke reggelén indúla meg a vág-vecsei táborból, és az nap Nagy-Szombatba érkezvén, előhadúl előreküldé Csáky Mihályt Ocskayval Szakolcza felé. Másnap maga is utánok nyomúl vala a nádasai szoroson, Jablonczára. Hogy hátát s oldalát biztosítsa: Bazínban, Szomolányban, és a hegyeken túl Stomfán, Dévénynél vígyázó seregeket állíta föl. Tetemes haderő volt vele: 11 lovas- és 7 gyalog-ezredhez tartozó csapatok (köztük a tiszántúliakból is 4 lovas, 1 hajdú-ezred), s a török-tatár légio; végre 6 -- 8 tábori ágyú. Tényleges összlétszáma e csapatoknak, az ezerek még megszokott állapotában, 11 -- 12,000-re rúghatott; ²⁾ de Morvában a 18 ezredbeli hadat 18,000-re nagyítá a hír, a mit

¹⁾ *Egykorú másolat*, gyűjteményemben. *Stepney* is említi aug. 22-kén, mondván, hogy Lichtenstein hg. s más morvai nagybirtokosok — tekintve az ottani nép hangulatát — aggódva várták Bécsben e kiáltványok hatását. (193. 1.)

²⁾ Bossányi ezeréből pl. csak 300, Szinayéból 350, Bokroséból 400, Móricz Istvánéból 500, Pozsony s Túróc vármegyék portális hajdúiból 600, b. Révay Imrécéből 600 (»igen gaz tót hajdú«), Sréteréből 650 katona s hajdú volt jelen; s úgy aztán a többi ezred 7 -- 800 fő, csak egy-kettő complete. A török-tatár legio pedig ekkor már csak 200 főből áll. — B. *Andrássy György* gyalogsági tbk. írja a semptei táborról 1705. aug. 15. Rákóczinak: Az itteni gyalog táborbeli ezereket Daniel György generál-adjutant és Fodor László uraimék tegnap-tól fogva mind mustrálják; számukat Fodor uram holnap meg fogja Ngodnak vinni. *Vinkler, Móricz és Szinay* Kapitány Uraimékat délután 4 órakor indítottam meg által az hídon Szomolyánhoz; míg eltakarodtak, mind jelen voltam: *1072 személyt olvastam*, — mivel, Kglmes Uram, igen ki voltak (a táborból); hanem kiki hagyott egy tisztet, mihent érkeznek: az hátramaradott hajdúságot is szekerekkel együtt utánok siettetem.« (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.)

ők még tápláltak. Egy pár ezer puskás, fejszés tót hegylakó is gyúlt melléjük, a préda reményében; az is szaporítani látszott számukat. Ellenök 4000 cs. katona örködött Montecuccoli alatt Morvában, Hodolín, Stráznicza, Wessely, Osztró váraiban; Grumbach ezredes alatt pedig a határsánczokat Rohatetznél s egyebütt néhány száz sorgyalog és 3000 főnyi népfölkelés tartotta. Végre Austriában Donau-Orthon s a bécsi hidak előtt gr. Engelfort alezredessel két lovas és két gyalog-század feküdt.

Ezúttal a morvai, austriai betörések eddig még meg nem kísérlt nagy arányokban történtek s teljes két hétig (aug. 16—30.) tartanak vala. A fővezért, a ki kémszemlész apró portáit mindenfelé előrebocsátá, aug. 16. Szilincznél, 17., 18. Jablonczánál, ugyan 18. Dojcsen és Haszprunkán, 19. és 20. már személye szerint is bent Morvában a rohatetzi rév mellett, 21., 22. Szakolezán és 23. ismét Rohatetzen leljük táborban, — mialatt a katonaság kisebb-nagyobb csapatokban Morvában el-széjjel be Brünnig és a Thaya vizéig s Austriában a bécsi hidakig barangolt, rettentő bódulást, félelmet gerjesztve. Bercsényit — mint leveleiben panaszolja — ép e napokban erős szemfájás gyötré; a fegyelmetlen hadak szófogatatlansága miatt pedig ezer baja, bosszúsága volt: mindazáltal szokott erélyével járt el tisztében. Aug. 17-kén jablonczai táborában hadi tanácsot ült, a mint a jelentések az előhadtól Szakolecza és Hodolín mellől s az Austriába és Morvába küldött portáktól beérkeztek. Szándéka eleinte az vala, hogy egy morvai révet elfoglalva s megszállva, egész hadtestével a hirdetett zendülés színhelyére, Znaym tájékára nyomúljon; de nem kis bosszúságára, sehogysem talált, bármint kerestetett, azon vidékeket ismerő kalaúzókat. »Egy szóval — írja e napon, — nem lehet az Dia vagyis Taja vize környékére még kalaúzó. *Znaymot nem is tudják: merre van?* Minden kalaúzságok: Szakolezától bé, — ott is erővel az passusokon, — és Veszele (Wessely) vagy Osztró táján ki; az csak semmi, — mind sem tesz két mérföldnyi distantíát.« Egész hadtesttel, gyalogsággal, ágyúkkal hogyan bódúljon be most már csak így vaktában egy ismeretlen, ellenséges országba messzire? »*Mert bémennem, és hátra nem tudni*

gyünni, (ha t. i. Montecuccoli a várakból ágyúkkal elállja mögötte az utakat), *nem jó*. Mind könnyű annak, az ki az föld csínyját tudja: *de békötött szemmel pályát futni, nem okosnak való*. Igaz, Kegyelmes Uram, *bécsapni, prédálni meglehet akármely passuson*, — ki Strázsniczára, ki Hódolnra, ki Broczkira javallja, — az pedig csak szokás szerént: *nyerni; de országot hódoltatni, más munka!* Nincs az jó híre is itt (Morvában) *sohult az revoltának*, vagy (magyar-) *segítségkívánsnak*. Erővel nincs haszna, *jó szántával nem akarja*. Ha béütök, tudom: széltszalad s puskázni fog (a nép); ki tartja meg ezt az szófogadatlan hadat (a prédálástól), az ki már is széltfogott? Ha bé nem ütök, az időt veszttem. Ha kelleetlen országon általmegyek s messze megyek: *hová? minck? kihez?*... *Mikor sohult nincs híre* (a zendülésnek); kiből megtetszik: vagy messzi van, *vagy nem derék história volt.*» (Ezt eltalálta igazán.) »Ha parancsolná Ngod: *Prágáig is elmennék*, — csak tudhatná ember: *ad quem finem certum?* Ha volna ott *kivel* conjungálni magát embernek!... Immár Isten neki: én elkövetek mindent, az mi lehet.»

Ilyen törprengések közt volt a kellemetlen viszonyok közepette a fővezér, a ki röstellte, hogy *prédáló, perzselő hadat* kelljen vezérelnie. Mivel pedig a Znaym vidékét annyira a mennyire ismerni vélők azt állították, hogy a tavas, mocsáros folyású Thaya vize miatt visszatérőben az ágyúkkal és gyalogokkal majdnem Olmüczig föl kellend kerülniök: Bercsényi, a hadi tanács véleményét meghallgatva, letett a Znaymig nyomulásról, melynek táján úgy sem volt már zendülés; hanem hadtestét két részre osztván, balszárnyát, gr. Csáky Mihály alatt, Bóné András, Gencsy Zsigmond, Majos Jánossal 4000 lovast, még azon nap (aug. 17.) beindította Bokros Pálék rendes gázlóin és kalaúzkodásuk alatt Ausztriába, szigorú meghagyással: ne égessenek, ne raboljanak, sőt — a velök adott német és latin pátenseket szétosztogatva, — édesgessék magok mellé a lakosságot, s majd bent a tartományban egyesüljenek a fősereggel. Ezt, a melynél az összes gyalogság vala, maga Bercsényi és alatta Ocskay vezénylé. Aug. 18. a fővezér az ágyúkkal Dojeshoz, Haszprun-

kához szállott előre; és miután czélszerűnek tetszék, hogy betörésük Morvába a Montecuccoli által őrzött Strassnitz, Wessely, Ostrow várakon *alól* történjék, — nehogy ezen erősségek Bercsényi és Csákyék *közzé* essenek: tehát elhatározá, hogy mindenekelőtt a Szakoleza és Hodolín közti rohatetzi rév sánczait vívandja meg, ott alkalmas átkelési pontot biztosítandó, tekintettel a visszatérésre is.

Ezalatt hírt vőn, hogy a Csallóközből 3000 német lovas indult Pozsonynak, a határszélek megsegítésére; Bercsényi erre megkettőztette a stomfai, malaczkai őrségeket, de elkezdett munkáját zavartatni nem engedé. Sőt még ugyanazon nap a Morva vizéig nyomulván előre, minthogy portyázói a folyamon Rohatetznél (ő mindig *Rohatincz*-ot ír) gázlót találtak: estve Szalay és Kaszás Pál lovas-ezereit s a hajdúság egy részét átküldé Hodolín alá, Grumbach lovas-századait a vártól elszorítani. Észrevevék őket, — nem sikerült: a német behúzódtott a védfalak mögé. Aug. 19-kén megjött Austriából Csáky jelentése: ők messze benyomultak, széltjárnak az országon, nem égetnek, nem dúlnak, sőt hízelkednek a lakosságnak, mindazonáltal nincsen láttatja: az osztrák nép nem hajlandó a behódolásra. (Ezt a cs. hatóságok szigorú büntetés terhe alatt megtilták.¹⁾ Ilyen hajlam Morva felől is gyöngén mutatkozik; itt-ott váltott ugyan némely határszéli község protectionális-levelet: de melléjük állásról, fegyverfogásról szó sem volt. Erre István király napján Bercsényi átlépett Morvába; az egy kis sánczczal gyengécskén fődözött rohatetzi gázlón átvezénylé összes gyalogságát és Ocskayval 4000 lovast, hogy a révet védő nagyobb, erősebb sánczot lődöztesse s meg-rohantassa. Montecuccoli mindjárt mutatkozni kezdett a hátuk mögött Strázsnicza felől, délről pedig Hodolín városából

¹⁾ *Stepney* aug. 19-iki jelentése szerint Csákyék a megelőző napon a Morva-mezejét benyargalván, Béctől 3 angol mértföldnyire felnyomulának; azonban szerinte Sultz (?) helységet s még egynehányat fölégettek: talán mert a lakosság lövöldözött reájok. Mert különben, Csáky Mihály utóbb maga is írja, hogy ő ez alkalommal nem pusztított, bár módjában állott volna. Egyébiránt *Stepney* a morvai égetésekről is megjegyzi, hogy azokat a magyarok a cs. hadseregnek hazájokban elkövetett hasonló égetései megtorlásául tették. (195. l.)

Grumbach vezette ki reájok lovas-századait. Ezekkel hosszabbabban csatázván, este felé Bercsenyi személyesen általjöött, — beüzetvé őket a vár alá s tüzes golyókkal nyakokba gyújtatá a várost. E csatában Ocskaynak czombját puskagolyó hordta keresztül; ápolás végett Szakolecza városába kellett a dandárnokot küldeni.

A fővezér éjtszakára Rohatetz előtt ütött táborát, merészen: délről Hodolín, északkeletről Strázniceza között, mindegyik ellenséges vártól alig egy ágyúlövésnyire. Táborából a zabolátlan alföldi had, tilalom ellenére, eleségszerzés ürügye alatt két mértföldnyire is bebarangolt a falukba zsákmányolni, marhákat hajtani, — hiába szidta, verte, buzogányolta, kardlapozta őket még maga is a főtábornagy.¹⁾ Aug. 21-kén virradóra Bercsenyi az éj folyamán rohamoszlopokba állított gyalogságának támadó jelt fuvatva, megostromoltatá a rév- és hídfő-redoute-okat. Ezekben 200 főnyi német őrség volt; kik is »egy darabig való puskázás és ostromlás után kitették az fehér zászlót, grátiát kértek, rabságra adták fel magokat tiszttestül. Voltak 140 közlegény, vagy mennyi; kiket lefegyvereztetvén, elküldtem két sereg (század) hajdú által igyenesen Jabloncza, Szomolyán, Sempte felé, — Ngod disponálhat felőlök.« A mint a hídfő-sáncz s vele a szabad átjárás megvívattott: a préдавágyó katonaság, hajdúság csak neki váltott Morvaországnak és Bercsenyi kemény parancsai ellenére elkezdett szanaszéjjel féktelenül zsákmányolni, égetni, mint Ocskay, Károlyi alatt már megszokta. A főtábornagyot majd megette a méreg. »Ez meglévén — írja Rákóczinak ugyanez nap estve Szakoleczáról, — addig, míg azokkal (a hadi foglyok lefegyverzése- és elkísértetésével) bajoskodtam: rettenetes erős tilalmam ellen, katona, paraszt, tatár, mint az hangya széltment az országon, — egy-két mértföldnyire is csak az sok tűz látszik!... Majd eszem kezemet-lábamat: verem, vágom az katonát, tisztet. Temérdek marhát, juhot szélthajtja,

¹⁾ Bezzeg, a reguláris *Forgách* és az »indiscrete kemény« *Bottyán* nemcsak buzogányolták, »baltázták«: hanem nyeregpisztolyaikkal le is lötték, vagy megfogatván, hadiszéki kurta processussal bitóra köttették az ilyen engedetlenkedőket. »*Megvirágoztatom velök az akasztófákat,*« — írja nem egyszer az utóbbi.

minthogy az passusokat mind elhagyta ma az ellenség. (Grumbach népfölkelői a rohatetzi sánczok megvétele hírére ijedtökben széjjel-, az erdőkre futottak.) Szedetem, fogatom, már csak hallom: hátom mögött széltmegy (a zsákmányt szerzett katona.) Tudom, ha nyér: elszökik; ha nem nyér: megúnja; ha hírt hall: itt hagy. Lelkemet, életemet elvesztem az átkozottak miatt; pedig Hodolín egy taracklövés túl az táboromhoz, innen Strázsicza sem messzebb: belélátok mindazkettőben. — Mint az bolond nyargalódzom egyedül. Most túl lineákban állítottam az hadat; kenyeret osztanak. Portákat küldtem, kik híresítsék az falukon az hódolást; azt üzenik: nincs kivel szólni, mert előttök szélteget az katona, paraszt. Utánam van Montecuccoli; ha elveszi passusomat: ha túl maradok, ha visszajövök, — odavész az lézengő. (Szerencsére, Montecuccoli a nagy rémülés alatt nem mert kimozdúlni fészkeiből.) Sohult az Dia vize környékire egyéb úton járó kalaúzra nem találok; az idevaló tisztek csak *nem tudom*-mal felelnek. Immár, valamit ad Isten, nincs mit tennem: *hanem az passust nem hagyom*, és portát bocsátok Ngod parancsolatja szerint az Dia vize felé. Pátenst bocsátok, hogy megszántam félelmét az szegénységnek, *kit pátensem ellen való égetés okozott*: azért nyúgodalmat adok egy nap nekik, — hódoljanak!.... Az Dia környéke 5 mértföld, ha vissza nem gyűhet az passusra: 10—12 s több is lesz megtérni; az lovatlanja nem győzi. Már Ocskay itt hever az sebben, az többi (nem ismervén a tájat), nem tud menni. Austriába (újra) küldtem; Bokros levele megmutatja: mint fogtak jární. Már innen (Morva felé, az egyesülésre) eleikben küldök. Az katona már is széltmegy az nyereséggel; majd fáradt lesz a ló. — Most examináltam az (elfogott német) tiszteket, kik rabok; mondják: 4000 ember van elhányva Morvában, én 18,000 vagyok, — *rettenetes az confusio ottbenn, az magam hírive*. Volt valami támadás Nikolspurg táján: *de megszűnt*. — Még holnap fölverem vagy Osztrót, vagy Hodolínt, vagy valamely városkát.«

A nekibőszült, szófogadatlan had úgy szétnyargalt a zsákmánylásra, tüzelésre Morvába: aug. 22-ikén alig maradt a rohatetzi táborban a fővezér mellett 2—3000 katona. »Vala-

kinek lova bírta, mind elment. Többet láttam csak magam 30 füstnél. S olyan átkozott kutyák: az nagy gazdag helyeket csak föléggették, — nem is prédálták.« Messze túl jártnak csapataik Wesselyn, Osztrón: Kremsier, Austerlitz, Brünn felé, e tájékokon 40—50, beljebb a Thaya vize mellett pedig 20—25 községet fölperzselvén. Értette ezt jól a kurucz és tatár! A morvai és austriai nép országos rémülésbe esve, erdőkbe menekült előlök. Rettenetes riadalom s futás volt. »Én, hitemre, — írja Bercsényi, — nem hiszem: *Bécsig ember legyen falun; Prága tartóztatta meg némellyiket.*« A katonák sok hadi foglyot hozva, számtalan marhát hajtva, töméntelen zsákmánynyal megrakodva érkezének viszsza a táborra 22., 23-ikán, »de rettenetes hajtottan s bágyadt lóval.« A hajdú pedig s a fehérhegybeli tót pórság a prédával csak hazaoszlott, ha szerét ejthette, Bercsényi hadvonalai mögött: nehogy zsákmányát közre kelljen bocsátania. De tömérdek bocsátottak közre is, melyből a fővezér néhány szekér löfegyvert, hadi szerelvényt, 500 vágó-marhát s 1000 juhot indított útnak Rohatetztl Séllyére, a fejedelem tábora szükségére. A magáénak bőven volt.

Azután, midőn a had a prédálásból már visszaérkezett s egy kissé megpihent: a fővezér a rohatetzi sánczokat levonatva s a hidat elégetve, 24-kén megindult táborával a Morva vize mentén Sasvárra, Gajárra, és innen újból — most már teljes erejével — Austriába üttetvén, a hódolni vonakodó tartományt öt-hat napon át egész a bécsi hidakig dúlata. Egy lovas-ezrede e hidak előtt gr. Engelfortnak két dragonyos- és két gyalog-századát megrohanta, s az alezreddel együtt halomba vagdalá, részint foglyúl ejté. Ekkép a riadalom Bécs kapuiig ért. Ebeczky István vitéz kapitánya Borbély Fridrik pedig aug. 29-kén nyolcz huszárja elesésével Donau-Orthot vette be s égeté föl. Ugyane nap tudósítást kapott malaczkai főhadiszállásán Bercsényi a Stomfától Pozsony alá vigyázó Szalay Pál ezredes és Jeszenszky alezredestől, hogy Herbéville a Csallóközből a püspöki hídon 4000 lovast költöztet által ellene Pozsonyhoz. Másnap Rákóczi levele is érkezék, melyben sürgetőleg hívja vissza

immár a grófot, hogy vele együtt a szécsényi országgyűlésre induljon.¹⁾

Berecsényi még 30-kán is küldött Austriába a Duna mellé újabb portákat. Azután a Morva-mellékének biztosítására, de támadó műveletekre is elegendő számú hadosztályt: nevezetesen Dévénytől Stomfáig, s innen és Malackától föl Szokolczáig elhelyezett 3000 gyalogot s majd ugyanannyi lovaszt hagyott Ocskay vezénylete alatt, ágyúkkal és oly útasítással, hogy Dévényt (a várt) megszállja s a dunai közlekedést ágyúival elzárja. Ezzel, aug. 31-ike reggelén megindult Malackáról táborával, tömérdek nyereséget s ötszáz hadifoglyot kísértetve, vissza Jabloncza, Szomolány, Szered felé Nyitrára, hol őt a fejedelem várta. Így fejeztetett be ez a nagy betörési hadjárat, melyhez hasonló kiterjedésű beütést az örökös-tartományok az egész kuruczvilágban, sem előbb, sem utóbb, többé nem tapasztaltak. A fővezér sept. 2-ikán érkezett Nyitra-várába; s mintán a hadak parancsnokságát a Herbeville mozdulataira Komárom-Szent-Péternél, Csenkevárnál, Kéméndnél vígyázó és vígyáztató Bottyán tábornoknak, mindenről rendelkezve, átadá: megindúla együtt a fejedelemmel, s ugyan az ő hintáján, Léván, Ipoly-Ságon,²⁾ Balassa-Gyarmaton át Szécsénybe, a hová sept. 6-kán érkezének meg. Útközben az országgyűlésen követendő eljárásról bő alkalmuk volt beszélgetni s megállapodásra jutniok. Ekkor már hivatalosan értesítve valának, a Rákóczi által egybehívott gyűlésen I. József beleegyezésével szintén megjelen kir. békebiztosok Széchenyi Pál érsek, b. Szirmay ítélőmester, Viza cz. püspök és Okolicsányi Pál úttján, hogy az angol és hollandi kormányok még hathatósabban s nagyobb tekintéllyel óhajtván az immár mindkét hadakozó fél részéről ünnepélyesen elfogadott békeközbenjárói tisztökben eljárni: Stepney és Hamel-Bruyninx mellé még egy-egy magasállású speciá-

¹⁾ A fejedelem e visszahívó levele Nyitrán, aug. 29-kén kelt. (L. *Archiv. Rákócz.* I. 309. 1.)

²⁾ Sept. 5-kén az Ipoly-Ság melletti Tompáról értesíti Károlyit, hogy Bóné, Kaszás és Illosvay ezredeit már aláindítja hozzája. (Rákóczi Tár. II. 116.)

lis követet küldöttek már is Bécsbe, kizárólag e czélból; nevezetesen Anna királynő *Sunderland* grófját (ki a mindenható fővezér Marleborough hgnek veje volt), s a belga-holland rendek *gr. Rechteren* ministert. Kik is, a más két követtel egyetemben, szintén készségöket tudatták Szécsénybe leutazni, ha meghivattak.

Az ország rendei: főpapok, főurak, vármegyék, kir. városok követei, regalisták, nemesség nagy számban gyűlekeztek a tábori országgyűlésre, a mely igen népesnek ígérkezék s az is volt. Az óriási országsátor, a fejedelem, a főurak, nemesek, vármegyék, főhaditisztek sátrai szép rendben föl valának vonva már a szécsényi térségen, melyen a dísz-őrséget Rákóczi udv. palotás- és karabélyos-ezerei s franczia granátosai, úgy Bercsényi udv. palotás-hajdúi képezék. Hogy pedig a tanácskozások nyugalma a Csallóközből a Duna jobbpartján Budának vonuló Herbeville seregének esetleges támadásaitól biztosíttassék: Vác- és Hatvannál Károlyi s fölváltva Barkóczy főparancsnoksága alatt Buda és Pest felé vígyázó erős hadosztály szállíttatott táborba, melynek a Hatvan tájára próbaképen kicsapott Glöckpelsérg visszaszorításával csakugyan dolga is akadt.

A fejedelem — és vele Bercsényi — sept. 9-kén vonult ki udvara népével, tündöklő magyaros pompával szállásáról a szécsényi várból az országgyűlési táborba; s az ülésezések, a Thelekessy egri püspök tartotta »*Veni Sancte*« s a protestáns »*Jövel Szent-Lélek*« istenitiszteletek után sept. 12-kén megkezdődtek. A szabadságért fegyverben álló magyar rendeknek politikai szervezetét s magának a háború folytatásának is módszerét a kormányzat minden ágazatában megállapító szécsényi országgyűlés története közismeretű; naplója, törvényczikkelyei kiadvák.¹⁾ Mi tehát mindezek tüzetes előadását mellőzve, főként azon mozzanatok megemlítésére szorítkozunk, melyekben életiratumk hőse kiválóképen szerepelt.

Természetes, hogy Bercsényi grófnak, fővezéri tiszténél s irányadó befolyásánál fogva, a szécsényi gyűlésnek

¹⁾ L. közlésünkben: *Rákóczi Tár*, I. köt. 421—448. l.

valamint előkészítésében, úgy lefolyásában is igen előkelő, a fejedelem után első szerep jutott. Mély elméjének, szikrázó szellemének csillogását, elragadó szónoki tehetsége erejét teljes fényében tündököltetné. Sept. 12-kén a rendek mindnyájan az ország sátorába gyűlének s Rákóczi ünnepélyes küldöttséggel meghívták; a fejedelem megjelent közöttük. és a kölesönös üdvözlő beszédek után kijelenté, hogy, midőn a főtitkára Ráday Pál által teendő előterjesztésében minden eddig történetekről be fog számolni: a körülményektől kezeibe juttatott főhatalmat ezennel leteszi s a rendeknek adja át, ő részéről csak mint egyszerű nemes kíváncsnak részt venni a gyűlésben. Erre következett Rádaynak ékes magyarsággal előadott hosszú előterjesztése a szabadságharcz eredetéről s folyamáról, a fejedelem elfogatásától kezdve, mostanáig. Megemlíttetett, hogy az uralkodónak békebiztosai, íme jelen vannak, alkalmuk lesz megbízatásukban eljárni; majd felolvastatott Sunderland és Stepney britt, s Rechteren és Hamel-Bruyninx belga-holland követeknek Bécsben sept. 3-kán kelt s Rákóczi júl. 3-iki ócsai nyilatkozatára válaszul küldött levele, melylyel megköszönik, hogy az államaik részéről újból felajánlt békeközvetítést a fejedelem elfogadta és készségöket tudatják a rendek közé személyesen lejőni, a mi végből fegyveres kíséretet kérnek. — Örömmel vétetett tudomásul, s a határszéleken vezénylő Ocskay dandárnok utasíttatott, hogy őket bizonyosszámmal katonasággal Szécsényig kísértesse.

Sept. 13-ika (*Thököly Imre ez nap halt meg Nicomédiában*) vasárnap lévén, ülés nem tartatott. Másnap azonban már kora hajnalban bekövetkezett első nyilvánulása annak az oly sok bajt okozott cselszövénynak, a melyet Beresényi a fejedelemnek még május elején, — épen I. Lipót császár halála napján, — megjövendőlt volt. »*Okolicsányi-ról fújdogál az szél, hogy az religió dolgában factióra ígérte magát az udvarnak,*« s talán ex professo ezért constituáltak őt békebiztosul, — írja Radosnyáról, május 5. és fejezi ki gyanúját a fővezér, s hosszan kifejti levelében a lutheránus Okolicsányi Pál titkos konkolyhíntetéseit, Radvánszky-nak és több hitsorsosának (Ottlők, Jánoky, Bulyovszky, Plattthy)

a catholicus rendek elleni izgatásait, sőt több helyütt — pl. Zólyomban — elkövetett vallásbéke-háborításait. A *reformátusok* — elismeri — nem okoznak bajt. »Járul ehhez nevezetesebben az, hogy *már az kálvinisták* (Vay Ádám, Ráday, Gyürky Pál által) *capacitáltatván*: nem hallani sohul valami oly nyughatatlanságokról, — mint (csak) ezen colligatiójú és az Ngod oldala mellett valók (Jánoky, Ottlők, Gerhárt) hatalmában bízó két-három vármegyének lutheránusi közt, kik ma sem szűnnek naponként prostituálni ecclésiánkat.« — Majd így folytatja: »*Isten engem verjen meg, ha personális passióm van*; de álnok cselekedetét nem dicsírhetem azoknak, kik spe infallibili merentur adesse. Ugyanis, Kegyelmes Uram, elhigyjük: nines már pápista, okosságuk közzé az többinek az ki illjék? nines hív, nines vitéz? Eddig is pápista tisztekkel, fegyverrel s észszel voltam itt őrállója az Hazának; most regimentszámra 26 ezer hada van itt mellettem Ngodnak s az Hazának: több óbester húsznál közülök pápista!¹⁾ Generálissit Ngod ítélje,²⁾ itt körülém vármegyék tiszteit, — mégis: »Az pápistának nem kell himni!« *ők mondják*. Igenis, nem kell himni *mindennek*, — én mondom; de *lutheránusnak is hogy hiszen az német: azért applicálja* (Okolicsányit békebiztosúl). Mely szívesen szolgál *oda*, Ngod tapasztalja. Nekem ehhez semmi több szólásom, senkire boszúm, senkire nevezet szerint panaszom;« de szükségesnek tartja ezeket a fejedelemnek egyszer már őszintén megírni, — »Ngod bölesessége rajta!³⁾

Később — júl. 16-iki levelében — még egyszer visszatér e tárgyra Bercsényi, tudósítván a fejedelmet: b. Fischer Mihály tanúja vala udvaránál, mint beszélgettek a templomoknak most kéz alatt történendő visszafoglalásáról »és az következő (szécsényi) gyűlésre való készülétről«

¹⁾ Ez az észak-nyugati hadak között volt így; a nagyszámú kálvinista ezredesek a tiszai síkságon, Dunántúl és Erdélyben valának.

²⁾ Rákóczi tábornokai közül gr. Pekry Lőrincz, Thoroczky, Gyürky Pál, Buday István és Galambos Ferencz vice-generális voltak kálvinisták, b. Petrőczy lutheránus; a többi 24 mind catholicus.

³⁾ L. *Archiv. Rákócz.* IV. 494. l.

Jánoky, Ottlők, Bulyovszky és Szirmay András. A becsületes hazafiságú Szirmay ellenvéleményben volt amazokkal: »Nem jó, — non est de tempore!... etc. Ottlők uram megpirongatta, s *nem igaz lutheránusnak* mondta. Amaz ezt mondja: »*Jobb, ne legyen gyűlés, mintsem azon összevesszünk; s meglesz egyen, ha hitet forgatunk!*...« Ezeket nem lehetett eltitkolnom, hogy hírré ne tegyem Ngodnak, pro uberiori informatione,« — teszi hozzá Bercsényi.

S valóban, nem sok híjja volt, és csakis Rákóczi meleg hazafiságának, tekintélye latba vetésének s mérséklő böles tapintatának vala köszönhető, hogy Szirmay András jóslata szerint össze nem vesztek a különféle felekezetű rendek a szécsényi gyűlésen. A fejedelem Emlékiratai szerint is a Szirmay István és Okolicsányi es. biztosok által titkon felbújtogatott lutheránus rendek azonnal, már sept. 14-kén egyoldalú, összeháborodásra vezető munkához kezdének. Nevezetesen külön nemesi értekezlet czíme alatt a köznemesi rendet — mely túlnyomólag protestáns vala — e nap hajnalán conventiculumra egybegyűjtván, reábeszélék: osszák két kamarára a gyűlést, és mint az országgyűléseken az alsó táblán a kir. személynök elnököl: válaszszaanak magoknak ők is saját elnököt, mégpedig lutheránust. Így történt; az eperjesi vértanú fiát, Radvánszkyt Jánost alsóházi elnökül kiáltották ki.

Ezen eljárás a clerus és a legnagyobb részt r. kath. főurak körében nagy visszatetszést okozott. *Bercsényihez mentek mindnyájan, hozzá folyamodván segélyért.* A gróf a nehéz megbízatást elvállalá, és élükön a fejedelem elé járúlva: óvást emelt a nemesség határozata ellen, mely a másik két rendre nézve sérelmes, mert részvételök, meghallgatásuk nélkül hozatott. És csakugyan sikerült a fejedelmet a kifogásolt végzés megsemmisítésére s a könnyen szakadásra vezethető conventiculumok tartásának eltiltására, — a nemességet viszont, Rákóczi által, a hozott határozattól való elállásra bírnia. Bercsényinek ezen foganatos föllépése nagyban hozzájárult azon — különben nem kis munkába került — hazafias fűradozások sikeréhez, melyek a titkon elhíntegtetett konkoly magvát szerencsésen, még csírájában elfojtották, s a

felekezeti viszálykodás helyett, a tiszta honszerelemtől lelkesített rendeket elvégre is békés, szilárd vallási megegyezésre vezették. A bécsi udvar ármányai tehát megbuktak. A sept. 15-iki összes ülésben Radvánszky megválasztatásának ügye, kölcsönös kimagyarázások után, elejtetvén, — a gyűlés mily formában és nevezet alatt tartásának módozatai vitattattak; de megállapodásra nem bírtak jutni, s a határozathozatal másnapra haladt.

Sept. 16-ika nevezetes nap Bercsényi életében: az ő indítványa e napon vetette meg a *Magyar Confoederatio* alapját, az új formába öntött államkormányzati szervezetet, melyet az ő tervezete s javaslata szerint fogadtak el. Arról volt szó: diétának, conventnek, vagy minek neveztessek a gyűlés és minő jogkört vindicálhat magának? Felhozott Bethlen Gábor s a besztérczebányai országgyűlés példája. A fejedelem, — nehogy jelenlétével a tanácskozásokra befolyást látszassék gyakorolni, — távozott az ülésből. Most *Bercsényi* fölállt, s nagyterjedelmű, fényes beszédet tartott, (természetesen, magyar nyelven, a melyen a tárgyalások folytanak). Bizonyos ugyan — mondá, — hogy ezen gyűlés a nemzet akaratából gyűlvén össze, az egész ország tekintélyével bír; minthogy azonban azok, kik az első országos méltóságokat — legalább cím szerint — viselik: a nádor, a prímás, az udv. cancellár, a bán, a koronaőrök stb. nincsenek jelen: ha formasierű országgyűlést akarunk tartani, helyettök másokat kellene választanunk, a mi azokat, a kik közülök talán hajlamaik ellenére tartatnak vissza Bécsben, tőlünk teljesen elidegenítené. Mivel pedig a császár, békebiztosai s a közbenjáró hatalmak által előterjesztéseket tesz és kijelenti, hogy a nemzet sérelmeit, — melyeket apja idejében elkövetettekül nyíltan elismer, — orvosolni kész: *királyválasztásról szó nem lehet*. Ezekhez képest legjobban cselekednénk, ha a szabadságszerető és alkotmányukra oly feltékeny *lengyelek példájára* nemzeti szövetséggé, Confoederatióvá alakulnánk s a gyűlést a Szövetkezett Magyar Rendek gyűlésének (»Conventus Generalis omnium Ordinum et Statuum Confoederatorum Regni Hungariae«) neveznök. Erre kifejté a confoederatiók célszerűségét, a mi alkot-

mányjogunkkal is egyezését, természetét, formáját, módozatait. A nemes lengyel nemzetről — úgy mond — megszokott dolog kölcsönös eskütétel mellett confoederatióvá alakulni és főnököt választani, kinek vezérlete alatt működnek azután. megsértett szabadságaik helyreállításáért. Ők az ő választott fejeket a confoederatió *maréchal*-jának nevezik. Nálunk ily főnök csak *Rákóczi* lehet; miután pedig ennek sem magas származásával, sem erdélyi fejedelmi rangjával a marsall cím össze nem illik, mert kevés: Beresényi tehát azt ajánlá, hogy Rákóczi választassék meg a »Haza Szabadságáért Összeszövetkezett Magyar Rendek *Vezérlő-Fejedelmévé*«, latinúl: »Regni Hungariae pro Libertate Confoederatorum Statuum et Ordinum *Dux*,« mely szó a *Princeps* címnek felel meg.

Beresényi Miklós grófnak meggyőző érvekkel s ragyogó szónoki hatással előadott indítványát az összes rendek egyértelmű, viharos lelkesedéssel elfogadták, határozattá emelék, s azonnal mind a négy rendből álló bizottságot választottak, az indítványtevő főúr elnöklete alatt, a vezérlő-fejedelmi jogkör s a confoederatió szervezetének megállapítására; és egyszersmind fényes küldöttséget a végett, hogy általa a *haza hálóját* Rákóczinak és Beresényinek, a közszabadság áldásos műve érdekében tanúsított önfeláldozó tevékenységek- s halhatatlan érdemeikért, külön-külön méltókép kifejezzék. E küldöttség, melynek vezetője Thelekessy egri püspök vala, előbb a fejedelem, azután a fővezér elé járult, saját audientiás-sátoraikban. Az ékesszavú ősz főpap megindító beszédére Rákóczi könnyekre fakadt, elérzékenyülten ajánlkozék hazájának további szolgálatára, s egyszersmind — nemes szerénységével — eddigi fogyatkozásaiért elnézést kért. Beresényi pedig, a dicsőítést magától elhárítani akarván, szokott hűmorus kedélyével enyelgő hangulatba csapott át, s maga és a hadsereg nevében viszontköszönetet mondott a derék Thelekessynek és a többi hazafias főpap uraknak, hogy »fegyvereink szerencsés előhaladásáért imádkoztak s imádkozandnak ezentúl is«.

Szép nap volt ez hősünk élettörténetében. A szabadságháború további folyamára, az egész kormányzati rendszerre, szervezetre irányadólag ható nagyszabású indítványának

egyhangú elfogadtatása s a haza ünnepélyesen kifejezett hálójának tolmácsolása, vére hullásával, éjjeli-nappali lankadatlan, buzgó fáradozásaival szerzett érdemeiért, *egyazon napon*, — lehet-e ennél dicsőbb jutalom egy oly honszerelemtől lángoló férfúnak, a minő ő vala?! Ha dícsvágyó volt a szó nemes értelmében: akkor ezen emlékezetes napnak eseményei dícsvágyát valóban kielégíthették, s élete alkonyán is büszkén tekinthetett vissza eszméjének megtestesülésére, művére: a történelmünkben egészen új *Magyar Confoederatióra*, melynek szilárd alapokra rakott erős szervezete vala csak képes egyedül a szabadságküzdelmet folytató különféle elemeket összetartani, a szétmállástól megóvni, a nemzeti jogvédelem intézményét a folyton ostromló harczviharok daczára még hosszú éveken át fentartani s Magyarországot a külföldi hatalmakkal mint államot elismertetni. Sőt még a szathmári béke is ezen *általá megteremtett* alapon, a Szövetkezett Magyar Rendekkel, mint ilyenekkel kötöttet vala meg.

Sept. 17-kén a Bercsenyi elnöklete alatt kiküldött szervező bizottság készíté el munkálátát, és a másnap tartott általános gyűlésnek bemutatván a Ráday fogalmazta Szövetséglevelet (Instrumentum Confoederationis) s úgy a vezérlő-fejedelem által az országnak, valamint a rendek által a fejedelemnek leteendő eskü mintáját: mindezek egyhangúlag elfogadtattak, s a vármegyék alispánjai másodmagokkal a hitet a minta szerint azonnal le is tévék, »megparancsoltatván nékiek, hogy magok vármegyéjekben minden nemes és úri rendeket megesküdtessenek, — az minthogy el is követték«. (Az országgyűlésen jelen volt nemesek mindjárt helyben, másnap esküvének.) A Confoederatióra hitöket letettekről minden törvényhatóság részéről lajstrom készítettet; úgy szintén a hadsereg is letevé az esküt.

Sept. 19-kén a főúri és egyházi rend — ez utóbbi a maga szokott fogadalma szerint — tette le a hitet;¹⁾ jó

¹⁾ Úgy akarták, hogy a clérus, mint legelső rend, esküdjék legelőször; azonban a főpapok, egyházi szabályaikra hivatkozva, vonakodtak. Mire *Bercsenyi* hevesen fölpattanva mondá: »Ha a clérus első státusa az országnak, ha a püspökök az urak elsői: tegyék le a

példával előljárandó: *legelsőül Bercsényi gróf*, s úgy utána Forgách, Esterházy Antal, Csáky István, Barkóczy Ferencz grófok, stb. Másnap pedig, vasárnap, ünnepélyes isteni tisztelet után, tündöklő pompájú szertartások között maga Rákóczi mondá el vezérlő-fejedelmi esküjét az összes rendek jelenlétében, az ország sátorában felállított tábori oltár előtt, az eskümintát Petthes András cz. püspök olvasván. Az egyházi szertartást Thelekessy egri püspök fejező be, a fejedelmet megáldó szép magyar imával és beszéddel, — mire négy grófi tábornok: *Bercsényi Miklós*, Forgách Simon, Esterházy Antal és Csáky István odalépett s Rákóczit ősi magyar szokás szerint — tárogató-sípok, dobok, trombiták zengése s odakünt az ágyúk dörgései és a katonaság sortüzelései közt — háromszor fölemelték, háromszor kiáltván minden rendek harsogva az »*Éljen!*«-t.

A lelkesedés zajának csillapultával Ráday felolvasá a

hitet, valamint a többi státusok és többi urak!« S az egész gyűlés acclamált: »Meg kell lenni, — mert a ki meg nem esküszik: nótában hozza magát!!!« De azzal is az clérusok nem gondolván, sokáig menteggették magokat; és hogy jó példát adjanak az Úri Rende: *legelsőben megesküdt Bercsényi Uram*, azután Forgách Uram, Esterházy Antal és Csáky István Uramék ő Ngok és per consequens egynehány Úri Rende és Méltóságok. Ezeket látván az clérusok: úgy mondták el azon hitet«, az ismert záradékkal: a mennyiben (a végezendők) a r. catholica vallás ellen nincsenek. (A *szécsényi gyűlés naplója*, id. h. 426—427. l.) Érdekes, hogy *Pjber László* almysiai püspök s esztergomi érseki vicárius a maga és káptalana nevében később írott nyilatkozatot kért s adatott ki magának (Nagy-Szombatban, 1705. nov. 4-kén) *Bercsényitől* arra nézve, hogy a Szécsénynél a Confoederatióra általok is letett eskü és aláírt hitlevél e magyar szavai: »*utolsó csöpp véremig*« miként értelmezendők a clérusra? tartoznak-e ehhez képest a papok is személyesen hadakozni? A fővezér, gr. Csáky István főispán és főhadibiztos, valamint Jánoky, Gerlhárt, Kajalý és Labsánszky senatorok jelenlétében ünnepélyes kijelentéssel nyugtatta meg az aggódó püspököt és káptalant s »*Interpretatoriae Juramentalis Confoederationis*« czímű bizonyságlevelében kifejté: »*Quod vi illius clausulae Venerabilis Clerus ad personaliter belligerandum, sanguinisque effusionem quidem positive non: verum tamen omnia reliqua Confederationum hanc praescriptam quomodocunque concernentia et concernere queuntia, ad ultimum vitae halitum usque obligetur et obstrictus habeatur.*« (L. *Archiv. Rákócz. VIII. 4. 1.*)

magyar nyelven, három példányban, pergamenre díszesen kiállított szövetségi oklevelet, mely is azonnal minden rendektől aláíratott. Első helyen a vezérlő-fejedelem aláírása áll, s közvetlenül utána: »*Comes Nicolaus Bercsenij supremus totius militiae Generalis et Comitatus de Ungh supremus Comes m. p. P. H.*«¹⁾ És úgy a többiek, méltóságaiik sorrendjében.

Az aláírások és az ülés befejeztével dús lakoma következett: az újon beiktatott Vezérlő-Fejedelem vendéglé meg a rendeket. A 72 fogásból álló lakomát Ottlyk udvarmester rendezte; a főasztalnál Rákóczi ült a legfőbb méltóságokkal, 25-öd magával, s azonkívül még 36 asztalra volt terítve.²⁾ Künn a tábor népe számára pedig ökröket sütöttek, hordókat csapolának.

Sept. 21., 22. és 23-ikát a vallásügyek tárgyalása tölté be. A kölcsönösen felhányt sérelmek, de kivált a protestánsoktól I. Lipót zsarnoki uralma alatt erőszakkal elszedett s most visszakövetelt templomok ügye heves jeleneteket idézett elő clerus és vármegyei nemesség, katolicus és protestáns rendek közt. A vita mindinkább elmérgesedvén, *Bercsenyi* egy ízben már a gyűlés eloszlatását sürgeté: Menjen a helyett az összes jelenlevő nemesi rend Herbeville ellen harczolni!.... Az ingerült evangelikusok nagy zajjal felelték: Előbbvaló az Isten dolga mindennél! S egy túróczy szájas nemes, *Platthy Sándor*, tüzes beszédre gyűjtött, a vallási sérelmek rögtöni orvoslását követelve, erős, éles hangon. És mert beszédét válasz gyanánt első sorban Bercsenyire intézé, a gróf a sértő hangot nem tűrhethvén, közbekiáltott önérzettel: Tudja-e a szónok, *kivel beszél?* hogy ily hangon merészel szólni!... Amaz nem jött zavarba, ügyesen felelé: »Igenis, tudom: *az országgal*: ámdé azt is tudom: kiknek nevében emelek szót, t. i. *az evangelikusok összessége nevében!*«.... Oriási zaj támadt; százan és százan kiáltottak egyszerre, kik Bercsenyi, kik Platthy mellett kardoskodva, oly hévvel, hogy a csend alig

¹⁾ A hg. Czartoryski László által Londonban megvásárolt s a magy. tud. Akadémiának ajándékozott egyik *eredeti példányról*.

²⁾ L. Ottlyk Gy. önéletírását; *Thaly*: Történelmi Naplók, 96. l.

volt helyreállítható. Beresényit Plattly válaszára elragadta tüzes vére, s a siketítő lármában, haragtól izgatottan, — mintha a rohatinczi táborban a prédálásra oszló hajdúkat szidta volna, — amúgy katonásan elkáromkodta magát a túróczi nemes ellen. Rákóczi szelíd intéssel fordult magáról megfélemlkezett, heveskedő fővezéréhez, kérdezvén: Hogy lehessen a hadsereg áhítatos és istenes életű, ha tisztjei, sőt még magok a tábornokok is mosdatlan szájjal cáromkodnak?!... Mire a jó humorú *Forgách* tábornok — a ki még nagyobb cáromkodó volt — válaszola bátyja helyett, s tréfával ütötte el a dolgot: »Fejedelemséged katonái — úgymond, — olyanok, mint az *apácák lovai*; ha úgy jámbor szóval, szelíd, síma hangon bízattja ezeket kocsisuk, — bizony, nem mennek. Így a mi katonáink is; de csak amúgy magyarán cáromkodják egyet nekik a nyeregből az ember: mindjárt nekivágtatnak s a pokolbeli ördögöket is legázolják!...« A sikerült ötletre a szenvedélyes hangulat egyszerre zajos derűltséggé változott.

Ilyes jelenetek merülének föl a vallásügyi mérges vitákban. Rákóczi népszerűsége- és eszélyének, igazságosságának mégis sikerült elvégre a kényes természetű kérdést közmegelegedésre elintézni.

Sept. 24. s 25-kén a vármegyék sérelmei, az adóporták arányosítása stb. tárgyalattak és a vezérő-fejedelem mellé adandó 24 tagú kormánytanács (*Senatus*), valamint a felállítandó közgazdasági tanács (*Consilium Oeconomicum*¹⁾ tagjainak választási módja állapítottatott meg. A fejedelem kijelölésére a rendek választották meg a Senatorok- s Consiliáriusokat. Ezek választásának ünnepélyes kihirdetése a sept. 30-iki gyűlésen ment végbe; a midőn is a rendek azzal kívánták kifejezni Beresényi gróf honfiai érdemei iránti elismeréseket, hogy a kormánytanács elnökévé: »*első senatorra*« (Primarius Senator Regni) *egyhangúlag őt választották meg*; továbbá: »*a hadi ügyekben független hatalommal ruházták föl Beresényit*, úgy, hogy, mint valamennyi tábornok között a legelsőt, *a fővezérnyelet mindenütt őt illesse*«; végre a békealkudozásokkal megbízott bizottság elnökévé is őt választ-

¹⁾ Ennek alapszabályait glossálgatta volt Beresényi a táborokban, éjtszakákon keresztül. (L. föntebb.)

ták, »a mi mindenestre a nemzetnek személye iránti bizodal-
mára mutat,« — jegyzi meg Rákóczi.¹⁾ Az említett békebi-
zottság Bercsényin kívül gr. Csáky István, b. Sennyey Ist-
ván, Jánoky Zsigmond, Gerhárt György, Kajalý Pál és
Labánszky János senátorokból, mint tagokból állott, s kikül-
detése azért volt szükséges, mert a britt és hollandi béke-
közvetítő követek Szécsénybe le nem jöhetvén, a rendek
velök közvetlenül nem tárgyalhattak.²⁾

A gyűlés oct. 2-ikán fejeztetett be, a mikor is a meg-
hozott húsz törvényezikk kihirdettetvén, a fejedelem az ülése-
ket szép beszéddel bezárta; mit másnap ünnepélyes »*Téged
Isten dicsérünk...*« követett, s a rendek eloszlanak. A czik-
kelyek közül, mint Bercsényit közelebbről érdeklőket, meg-
említjük még a VI-ikat, melynek erejével a jezsuiták az aus-
triai provinciától elszakadni s 3 hó alatt önálló magyar
rendi tartománynyá alakulni utasítottak, mit ha megtenni
elmúlasztánának: az országból kiűzetnek;³⁾ továbbá a
IX-iket, melylyel Bercsényi mint fővezér megbíztatik, hogy a
szécsényi gyűlésről igaz ok nélkül elmaradt nemesi rendeket,
— lajstromukat a vármegyei alispánokkal elkészíttetvén — az
articularis büntetés fejében személyes fölkelésre táborra szállni
kényszerítse, még ha magokért zsoldosokat állítottak legyen
is; végre a XI-iket, mely elrendeli, hogy Rákóczinak erdélyi
trónjára küszöbön álló beiktatási ünnepélyére őt a magyar

¹⁾ *Emlékirataiban*, 157. l.

²⁾ Elmaradásuknak több oka vala: 1-szor, I. József császárnak
azon kívánsága: bírják reá a mediatorok az egybegyűlt magyar ren-
dek az ő öröklött királyi jogainak minden vita nélküli, föltétlen
elismerésére; (Stepney, sept. 2-iki jelentésében). Mely megbízatás sike-
rében a közbenjárók nem nagyon bíztak, kivált miután napról napra
mindjobban meggyőződnek vala, hogy az udvar inkább csak időt kíván
vontatni Herbeville hadserege erdélyi vállalatának eldőltségéig, a mitől
függ minden. 2-szor, mivel a Szécsényből küldött útleveleket — hogy,
hogy nem? — igen későn kapták meg; Stepney csak sept. 23-ikán
jelentí ezeknek elvégre megérkezését. Leutasításukat tehát, mint elké-
settet, elhalasztván s a tervbe vett nagy-szombati értekezletekre tart-
ván fenn: az Ocskaytól fogadásukra Pozsony alá küldött 500 huszár
díszkíséretet köszönettel visszaindították, (sept. 26.)

³⁾ V. ö. a Bercsényi ellen tervezett mérgezési szándék ügyével,
mint ez fentebb, az 1704-ik évnél előadatott.

rendek nevében üdvözlendő küldöttség menjen, a mely egyzersmind kössön oly egyezményt Erdély rendeivel, hogy a két testvér-állam egymás híre s megegyezése nélkül a császárral békekötésre nem lép. E küldöttségnek ismét *Bercsényi* gróf választatott meg elnökül, s *Pettthes András* püspök és *Galambos Ferencz* senatorok tagjaiúl.¹⁾

A szécsényi gyűlésen az Ázsiába szorúlt s újabban Rákóczitól bőkezűen segélyezett Thököly Imre is képvisel-teté magát követé, Bay Mihály által. A már nagyon elbetegesedett, megtört »kurucz király«, mint említők, még Lengyelországban érintkezésbe lépett volt Bercsényivel is, kitől — Rákóczival egyetemben — bízataást, biztosítást vőn. 1703. oct. 31-kén Bercsényihez írt levelét idéztük, és nyoma van, hogy az 1704. év folyamán is több levelet intézett a grófhhoz, — ezek azonban, valamint Bercsényinek válaszai, a hosszú úton eltévedtek és kölcsönösen nem jutottak kézhez. De azért Thököly minden alkalommal nagyrabecsúlással s szeretettel emlékezik meg Bercsényiről. Így 1704. sept. 12-kén Bithyniából hazájába indított küldöttének Pápay Gáspárnak utasításul adja, hogy: »Ha *Bercsényi uramat* Rákóczi Ferencz mellett (a kihez t. i. küldve volt) találja: levelünket maga adja meg és *recommendálja neki dolgainkat* s mindazokat, valamellyekről szólni fog vagy végezhet a Fiammal (Rákóczival); ha pedig ott nem találja is, kérje Radics (András) uramat, minthogy confidense, és praefectusa is volt Bercsényi uramnak, írjon ő Kglme is Bercsényi uramnak: *a kívánt dolgokban legyen promotora dolgainknak Bercsényi uram is, — mi sem leszünk háladatlanok érte*, ha Isten éltet bennünket«. ²⁾ 1705. mart. 7-kén ismét Rákóczinak írja: »Noha énfelőlem Bercsényi uram elfeledkezett, még eddig levelét nem láttam, — *de én, mint Kglmed után elsőbb igaz magyar haza fiát, Kglmed által szeretettel*

¹⁾ L. a szécsényi gyűlés napjóját *Rákóczi Tár* I. k. az id. h. A fővezér azonban előreláthatólag reá nem érkezhetvén Erdélybe utazni: e megbízatás alól fölmentetni kéré magát, s így *id. gr. Bar-kóczy Ferencz*-czel helyettesítették. (L. a szécsényi gyűlés egykorúlag kinyomatott czikkelyeit.)

²⁾ *Thaly*: Thököly naplói és levelezései, stb. II. 564. l.

köszöntöm ő Kglmét». ¹⁾ Annál nagyobb volt tehát a szégyen száműzött öröme, midőn e levele után néhány hó múlva Beresényinek 1705. május 12-kén ő hozzá írt meleghangú levelét és biztató izenetét, udvari szolgálja Szöllőssy Zsigmond által, megkapta. Megható a válasz, melyet erre — Nicomediából, aug. 18-kán kelt s követe Bay útján megküldött levelével — ad az immár halálához közelgő, egykori híres fejedelem. »Gróf Beresényi Miklós úrnak maga saját kezével írt az fejedelem Thököly Imre«. Ez a leveles-könyvbeli másolatnak felirata.

»Méltóságos Gróff Úr! — írja Thököly, — Szöllőssy Zsigmond becsületes szolgálmtól 12. Maj nékem küldött atyafiságos választ tévő levelét Kglmednek nagy becsülettel vettem, általa lött izenését s oblatióját megértettem. Isten minden kívánt jókat adjon érette Kglmednek, és hogy én is boldogabb állapotomban Kglmed jó affectióját hálálhassam meg! Igen örültem azon, midőn Kglmed levelét s ebben jó affectiójáról úri paroláját olvastam. . . Édes Gróff Uram, az Mlgos Fejedelem kedves Fiam-Uramban és Kglmedben lévén minden bizodalمام: « ajánlja követe Bay Mihály által az országgyűlésen teendő előterjesztéseit — melyeket ez előbb vele közölni és tanácsát kikérni utasítottatott — jóakarató támogatásába, Szöllőssy által tett »atyafiságos izenete szerint.« S levelében is melegen kéri Beresényit: legyen jó promotora a a Fejedelem és a Nemes Ország előtt; »obtestálván igaz magyarságára, hogy a magyar nemzet és az Mlgos Fejedelem előtt való auctoritássa szerint innen mennél hamarabb való szabadulásomban s az követeknek érettem is az Portára való expeditiójában (a mit a rendektől kért, s a mire nézve Rákóczitól ígéretet kapott), legyen jó hathatós eszköz, hogy hátramaradt nyomorúlt életemet tölthessem én is — érhessem is el hamarabb Kglmed promotiója által, — édes nemzetem között. Most az ideje, édes Gróff Uram, hogy Kglmed ilyen bujdosó s megnyomorodott Atyjafiának szolgáljon, meggondolván: miképen vette fel fegyverét, és hogy én is Kglmetek vére s tagja lévén, az hosszas bujdosást és szenvedést azért az hazáért s igaz ügyért felvettem, kinek felszabadulásában Kglmetek most munkálkodik. Egyébaránt, ha azt nem néztem volna: találtam volna én is kenyeret, és bujdosásimban, szenvedésimben könnyelbséget! Az szent Isten is úgy áldja meg Kglmedet

¹⁾ U. o. 586. l. Lásd továbbá u. o. a 615. l. is. (Utasítás Bay Mihály számára.)

s én is nem kívánok érette lenni éltedig Kglmednek hálaadatlan jóakarója«. ¹⁾

Bizonyára Bercsényinek is része vala benne, hogy a szécsényi gyűlés megalkotá VIII-ik cikkelyét, mely a Thököly iránti nemzeti hála szüleménye, mint a ki »az Magyar Haza szabadságának helyreállításáért fegyvert fogván és azon ügynek minden jobb úton és módokon való folytatására életét, jószágát feláldozván, úgy most is hazafiúi magyarsága szerint Hazánkért bűjdosásban lévén és minden jószágától az Austriai Ház által megfosztatván: minthogy Isten által azon jószágok az mostani ügynek birodalmában estenek, — méltónak ítéltetett, hogy az praetitulált Mgos Fejedelem *minden jószágiban restituáltassék, maga pedig személye szerint az leendő békességnek tractájában befoglaltassék.*«

Thököly jószágait különben, úgy Magyarországon mint Erdélyben, Rákóczi már jóval előbb a bujdosó fejedelem kinevezett praefectusainak kezéhez adatta, s e törvénycikk csak jóváhagyása volt az ő méltányos intézkedéseinek. A mi a cikkely másik határozatát, t. i. a békepontokba Thökölynek is befoglalását, valamint a szultántól kiadatását és hazabocsátását kérendő követség útnak indítását illeti: arra többé nem vala szükség. Még a szécsényi gyűlés szétoszlása előtt érkezett meg ugyanis Rákóczihoz a portai francia követ Ferriol őrgróf futára a tudósítással, hogy a száműzött magyar fejedelem, a Nicomedia melletti Virágok-mezején fekvő csiflikjében, sept. 13-kán csendes kimúlással befejezte hosszú bűjdosását. Thököly közeledni érezvén halálát, sept. 3-kán sajátkezűleg megírta s a francia követséggel hitelesítetté végrendeletét. Ebben Bercsényi iránt érzett őszinte jóindulatának, — vagy, mint maga írja: hálaadásának — kétképen is tanúságát adá. Nevezetesen általános örökösévé Rákóczi kisebb fiát, György herceget tévén, testamentoma végrehajtására, magyarországi javait illetőleg, Rákóczi fejedelem után gr. Bercsényi Miklóst kérte föl, (4-ik pont); továbbá Kassa melletti *enyiczkei jószágát*, a hozzátartozó Perény

¹⁾ U. o. I. k. 383—385. II.

faluvall együtt, *Bercsényinek hagyományozá.*¹⁾ A mint is, a kellemes és Kassával szomszédos voltánál fogva igen alkalmas fekvésű enyiczkei kastély, a következő időkben a fővezérnek kedvelt tartózkodási helyévé lön.

A gyűlés berceztése után Bercsényi még ott maradt néhány napig Szécsényen, hogy a kormánytanács első ülésiben — melyek a békeföltételek megállapítását s az államigazgatási új szervezkedések végrehajtását célozták — részt vegyen.²⁾ Melyek befejeztével, a cs. armáda elé oct. 8-ika reggelén személy szerint Erdély felé induló fejedelmet Egerig elkísérte s itt tőle búcsút véve, sietett föl a Vágontúlra, hadai közé. Útjában, oct. 9-kén estve, betért újból Szécsényre a kalocsai érsekhez, a ki a békeponozatokkal és jelentéseivel Vizát s Okolicsányit már elindította Bécs felé. Bercsényi pedig 10-kén Balassa-Gyarmatról, 13. és 14. Érsek-Újvárról, 17. Galántháról, 19. és 21. Szeredről, 24. a jókai mezőn levő táborából s 28. Nagy-Szombatból tudósítja a fejedelmet a hadi s egyéb állapotokról.

Herbeville Pálffy tbkot a saját vértés-ezredével, a

¹⁾ »*Decimo nono*. Bercsényi Miklós Uramhoz is még életemben kívánván tiszta indulatomat contestálnom: hagyom és vallom ő Kgl-mének Abaúj vármegyében lévő Enyiczke nevű kastélyomat, azon jussal, a melylyel én bírtam, vagy bírhattam volna.« (Thököly Imre végrendeletének eredeti példánya a vörösvári Rákóczi-levéltárban, honét általunk kiadva I. az id. mű I. köt. 399—410. II.)

²⁾ A szécsényi gyűlés ideje alatt, sokféle értekezletei, teendői mellett még arra is ráérkezett Bercsényi, hogy — szokása szerint, az éji órák csendében, — a Rákóczitól kidolgoztatott és neki átnézés végett átadott új hadi szabályzatot fölülvizsgálja és kijavítsa. A fejedelem írja ugyanis neki Egerből 1705. oct. 12-kén: »Transmittálok egyszersmind a Kglmed által corrigált Hadi Edictumokat is, a végre, hogy kinyomattattassa.« (II. R. F. kiadatlan levelezési könyve a b. Jeszenák-gyűjteményben.) Nyilván ez azon, Nagy-Szombat, 1706. nyomdai jelzéssel megjelent »Hadi Regulák avagy Articulusok« cz. 8. r. kiadvány, mely Szabó Károly »Régi Magyar Könyvtára« I. köt. 1718. sz. a. említettik. Rákóczi idézett soraiból megtudjuk tehát, hogy ez a mű is, — valamint a Szabó Károlynál alább, 1723. sz. a. ismertetett, nagyobb terjedelmű és szintén 1706-iki, Bajmócz várában dec. 5. Bercsényi saját neve alatt kelt hadi »Regulamentum«, — hasonlóképp életiratunk hősenek tollából eredt, vagy legalább ez adta meg a csi-szolást neki.

Darmstadt-ezreddel, 800 gyaloggal, 300 újonczczal, s Deli Simonovich nyolecz század horvátjával stb. a nyugati határok oltalmára Pozsony, Köpcsény tájain és Heister Hannibált 3—4000 stájer haddal Szent-Gothárdnál hátrahagyván: maga főhadserégével kivonúlt a Csallóközből — melyet a kurucok tüstént megszálltak, — s Komáromnál (aug. 28.) a Duna jobbpartjára költözve, ott húzódott lefelé; a szécsényi gyűlés megnyíltakor már rég Budán, Pesten volt. Itt szereli vala föl a hosszú útra a vár raktáraiból s Bécsből leúsztatott hajók rakományából, hordókra vert lisztel, minden századra egy-egy kézi malommal, stb. tömérdek (mint írják, 4000 számú) tár-, podgyász- és lőszerszekérből álló vonatát táborának; melyet, hogy az üldözésére hét huszárezreddel a Duna-Tisza közén már készen váró Bottyán tbk. lehetőleg ne háborgathasson: Pesttől fogva — honnét sept. 16-kán indúlt ki — mindenütt zárt vonalokban haladt, s csapatait a folyton megújuló lovas támadások ellen jobbról-balról szekérsorokkal fődözte. Úgy, hogy legfőljebb betegesseit, hullongóit lehetett elkapdosni, élelmiszereit, kivált vágó-marháút elszedni, vagy takarmányozóit csapdozni, — de ezekkel is mindig egy pár ezer lovas vonúlt ki, fődözésükre. Bottyán 6000 huszárjával általános támadást — a mi feladata sem vala — a több mint 20,000 főnyi hadsereg ellen,¹⁾ természetesen, nem intézhetett; de Nagy-Kőrösnél sept. 25-ike hajnalán mégis egy váratlan, erős támadással zavarba hozta őket, jót ütött rajtok, pár százat levagdalt és elfogott belőlök, s egy csomó társzekeret nyert el, különösen a dánok podgyászával. Naponként tudósításokat s a Kőrösnél rabúl ejtettekéből foglyokat küldött a szécsényi táborra; 28-kán Kecskemétnél ismételé a megcsapást, éjtszaka, Glöckelsperg hadtestére; de kevesebb sikerrel. Mert a németek, — kivált a kőrösi meglepés óta, — igen óvatosak valának, folyton védő, zárt helyzetben nyomúltak, táboroztak

¹⁾ L. erre nézve *Stepney* sept. 5-iki jelentését, a melyben Herbeville Erdélynek nyomuló hadserege tüzetesen felsoroltatik; ú. m. 10 lovas és 8 gyalog-ezredbeli 15,500 harczossal indúlt el Komáromtól, hozzácsatlakozott Budánál 800 Bayreuth-dragonys, 400 Fels-vasas és 3000 rác stb. — 20 tábori s néhány ostromágyút is vitt magával.

és bármí ingerlésre nem jövének ki harczolni. Oct. 10-ikéig sarkalta Bottyán őket, mely napon Herbeville Csongrádnál, Szeged fölött — hol a péterváradí, bácskasági s maros-melléki 2 — 3000-nyi rácز könnyű-lovasság hozzácsatlakozék, — átköltözött a Tiszán; ott aztán üldözését, a Bottyánnak is alpári taboráról átvezényelt néhány lovas-ezredével erősbült Károlyi vette át, kit Bottyán már oct. 12-kén figyelmeztet alpári táborából, hogy biztos értesülései szerint, Herbeville *Debreczennek fog menni.*

A császáriak eredetileg Szegedtől Aradnak, a Maros mellett szándékoztak behatolni Erdélybe s egyenesen Szeben fölmentésére igyekezni; de igen megütközének, midőn megtudták, hogy Forgách a Maros szorúlatait uraló Déva várát és Tót-Váradja sánczait bevette; most már meg kellett útirányukat változtatniok, s nagy kerülővel Váradnak, Debreczennek, Szilágy-Somlyónak fordúlniok. Útjuk ezer fáradalommal, tömérdek nélkülözéssel járt: mert a hű alföldi nép, Rákóczi parancsára mindenütt odahagyá előtük községet, marháikat elhajtva s élelmiszereiket elrejtve. Pusztán, üresen, lakosság nélkül találták még a nagy Debreczent is, csak Kecskemét és Nagy-Kőrös lakossága várta be őket; mely engedetlenségökért azután meg is lakólnak: büntetésül Bottyán tbk. 900 főből álló huszárezredét kelle újból egyenruházniok. — Rákóczi az erdélyi határszorosokat: a Karikánál és Zsibónál már régebben elsánczoltatni rendelé, ott vívandó a döntő csatát. Forgáchot sept. 22-kén előreküldé Szécsényből oda; utána Esterházy Antallal megindítá a gyalogságot Csege, Debreczen, Margita felé; oct. 12-kén pedig maga is megindúlt udv. csapataival Egerből, Szerenes, Tokaj felé, át a Tiszán Nyíregyházának (hol oct. 15-kén volt), Tasnádra (21.), Somlyóra (22.) és Zilahra (24.) a Szilágyságba.¹⁾ Károlyi oldalt s hátúl volt folyton kísérendő és háborgatandó a császáriak menetelését.

Bercsenyi még útjából meghagyta volt Bottyán tbknak, hogy: most lévén legalkalmasabb ideje a dumántúli ország-

¹⁾ Oct. 28. s ezután Magyar-Egeregynél leljük őt táborban, közép-úton a két határsáncz között.

rész teljes visszafoglalásának, — mihelyt Herbeville egészen általkelt a Tiszán: ő, a további körülötte-csapdozást Károlyira hagyva, viszont a Dunán igyekezék mielőbb átköltözni, és mind följebb nyomulván, Pálffyának Pozsonyból azon oldalra vonásával az ellenségnek diversiót okozni; ő, Bercsényi is fog akkor csapatokat átköltöztetni a német oldalába, Seprősnél. Bottyán a dunai átkelést odalent, az akkori állapotok szerint Soltnál mondá legalkalmasabbnak, s meg is indult oct. 13-kán alpári táboráról arra felé: de mivel a cs. hadsereg csapdozása közben tett sok ide-oda nyargalódzásban, a Glöckelsperggel június 19-kén vitt csatájában kapott s csak nem rég behegedt sebei a czombján felfakadozának, — Kecskeméten ágyának esett s orvosoltatnia kelle magát. Ám azért mindenfelé intézkedett: Horváth Tamás hajdúival ostromzárlat alá vétetvén Duna-Földvárt, egyszerűsmind átköltözteté ott Bezerédy Imre s Balogh Ádám túl-adunai lovas-ezredeit és a bácskai ráczság rontásáról visszaérkező saját huszárezredének egy részét Szekeres István kapitánnyal; az elsőt a Rábaközbe, a másikat Simontornya, Pécs, Szigetvár felé, a harmadikat pedig Székes-Fehérvár, Buda, Esztergom és Tata alá portázni rendelé addig is, míg maga át fog kelhetni. Ő maga ezalatt titkos tervet készített elő Duna-Földvár, Simontornya, Tata várak megvételeire, érintkezésbe lépven az erősségekbeli bizalmas embereivel.¹⁾ A régi, előrelátó hadvezér ugyanis a dunán-

¹⁾ A vitézlő rend előtt nagytekintélyű öreg tábornoknak, mint régi főtisztnek, majdnem minden dunántúli és dunamenti várban valónak a magyar csapatok közt oly bizodalmas tisztai, a kik hajdan őalatta szolgálván, annyira ragaszkodnak vala személyéhez, hogy bármikor meghíttén fordulhatott hozzájuk. Így hívott ki, és tett kuruccezá, Esztergomból — a naszádosokon kívül — 300 magyar hajdút és 100 lovast; most pedig a *tatai* lovas-sereg hadnagyai *Zámbo János* és *Szendy Márton*, zászlótartójuk *Kalagyi Mihály* és őrmesterük *Kis Gergely* (kiknek Bottyán titokban írt s utasította őket), lássuk íme, mit válaszolnak neki, Tatae, 24. Oct. 1705. kelt levelökkel: »Vöttük az Ngod mlgos levelit illendő böcsülettel, értjük mit írjon Ngod minekünk, hogy Mlgos *Urunk és Fejedelmünk* hűségére mink lovas-sereggel kijöjjünk. Azért tudván vagyion Ngod előtt, *hogy német örzi az kaput*, — ilyen titkos dolgot penig mindeneknek tudtára mink sem adhatunk; most penig ki nem bocsájtanak sereggestül. Hogy peniglen *az várban* (mert ők a külső

túli hódító hadjáratot — melynek sikerére Rákóczi és Bercesényi fölötté nagy súlyt helyeznek vala — a két, elől említett s mihamarabb elfoglalandó várra, mint stratégiai alappontra kívánta fektetni s onnét szervesen továbbfejlesztteni, — nehogy a vége olyan Károlyi járásai szerint történjék. Erre, valamint sebeiből való felgyógyulására s a szüreti évad miatt igen hazaoszlott Tisza-Duna-közi csapatoknak összeszedésére kellett vagy három heti idő. Bezercédy-Balogh Ádámék azonban ezalatt jól felhatolván, Körmend alatt ráczokat, horvátokat vagdalának s már oct. 20-ika előtt érintkezésbe léptek a Sziget- és Csallóközön át Bercsényivel.

Mialatt a szécsényi gyűlés tartott, a fővezér hadai a Morva és Vág folyók tájain nem henyélnek vala. A Csallóközött Herbeville kivonultával tüstént megszállák, s onnét Komárom városát fenyegették; Esztergom várát őrszemmel, Karvánál a Dunát elzárva, Lipótvárat, Trencsényt, Dévényt ostromzár, Pozsonyt éber vígyázat alatt tartották. Érsek-Újvár erősítéseinek kiépítése — havonkénti 20,000 frtos pénzes munkával — szorgalmasan folyt. És, hogy az örökös-tartományok hódolni nem akaró lakói is érezzék a magyar fegyverek súlyát s a morva és osztrák határszéleken hosszú vonalon elhelyezett 4000 emberrel őrködő Montecuccoli tbknak fittyet hányjanak: Ocskay, Bokros, Winkler, Szalay, Réthey János, apróbb csapatokkal szüntelenül gázoltatták a két tartományt. Sept. 5-kén pedig Ocskay danárnok, malaczkai táborából a gajári révén át nagyobb-

palánkban voltak) *bemehetnének, s az német iránt az mit ír Ngod véghezvihetnének*, — mód abban ninesen. Hanem kérjük Ngodat: az hadakkal jöjjön Ngod ide: mink is azon hitünk szörént felelünk Ngodnak, hogy Urunknak, Fejedelmünknek, Országunknak s Ngodnak *igaz hírei leszünk s vagyunk*. Arra is kérjük Ngodat, hogy, ha az Ngod hadai kapukra jönnek: *az lövés fent essék*, hogy ember-veszedelem az mi seregünkben ne legyen és *azalatt az kapura mehessünk*, — *mink magunk leütjük az lakatot, s mink is azon láрма alatt magunkat kiveszszük*. Hogyha peniglen az láрма alatt beeresztenének az várban bennünket, — *tehát gondját viselnék az németnek*,« stb. (I. Bottyán tbk. levelezései, *Archiv. Rákócz.* IX. 261—262. l.) Így vonzódt Bottyánhoz még a magyar-labancz katonaság is. E tataiak azután hűségesen kijövének hozzá, zászlóstól, seregestől, mint látni fogjuk,

számú lovas hadat vezényelvén Austriába, ezek egész a bécsi hidakig felnyomultak, és egy, Bajorországból érkezett La Tour vértesszredbeli 130 főnyi csapatot elszorítva, belőle 107-et, valamint 300 hídszanczörző fegyveres pórt levágtak.¹⁾ Másnap sok és gazdag nyereséggel tértek meg Malaczkára.²⁾ Ocskay ezután a magyar részről helyőrséggel nem volt, de utóbb Heistertől német őrségekkel megrakott Detrekő és Éleskő fehérhegyekbeli sziklavárakat szállotta meg gyaloggal, ágyúkkal, és könnyűszerrel föladásra kényszeríté szeptember vége felé. Most már ő is őrségeket vetett beléjük Thúróczy Gáspár azon vidékbeli hajdúiból.

Midőn e hegyi várak megvétele Ocskay levelével Szécsénybe bejött: akkor már útasítva volt, hogy csak folytassa munkáját, szállja és ostromolja meg a Fehérhegység utolsó erődjét: *Vöröskőt* is, mely czélból Érsek-Újvárról Rottenstein tüzérkapitány rendeltetik melléje hat bombamozsárral. A regényesen, de félrecső, úttalan, vak zugolyban fekvő Vöröskő a gr. Pálffy-nemzetség ősi fészke, családi kincseinek, ereklyéinek és levéltárának tartó helye volt; akkor Miklós a koronaőr és János a bán s tábornok tulajdonát képezé. Mivel pedig az Erdélyből a szécsényi gyűlésre fölrándult gr. Forgách Simon az ő kedves Galgóczának Herbeville által lett fölégetését — méltán — nagyon fájlalta s bizonyos információkból úgy vala értesülve, hogy a galgóczyi kártétel Pálffy János őellene tartott magánbosszújának volt következménye: azon kérte a fejedelmet, hogy visszatöröltsék Galgóczért — bombáztassa össze Vöröskőt. Rákóczi reáhajlott tábornagya kívánságára, s így kapott útasítást Ocskay; a ki aztán Éleskő megvétele után mindjárt Vöröskő alá szálla Thúróczy s Szálé hajdúival és a vár ostromát, oct. 5-kén a bombázást is, megkezdé. Az erős kőbástyák ugyan csak réstörő-ágyúkkal vagy aknával lettek volna halomra dönthetők: hanem a vár palotái- s házaiban a bombák robbanása sok kárt okozott; gyúladások támadtak, tetők leégtek, beroskadtak, tornyok, tűzfalak, boltozatok, mennyezetek szakadozóának. Pálffy bán siralmasan értesült a

¹⁾ L. *Stepney* követjelentését sept. 9-kéről, (id. h. 206. l.).

²⁾ L. *Thaly*: Ocskay L. élete, 65. l.

közeli Pozsonyban családi várak romlásáról; megsegíteni azt nem volt elég erős. Felrándult tehát Bécsbe Miklós bátyjához; tanakodtak; legkivált családi levéltáruk, jószágos okirataik elpusztítását féltették. S a büszke főurak — az a *Pálffy Miklós*, a ki Rákóczit, Bercsényit 1703-ban orvgyilkosokkal akará kézre keríteni, leöletni, s az ellenök utóbb hasonlókép működő *János*, — most könyörgésre fogták a dolgot; Rákóczinak Bécsben internált nejét és a legközelebbi béketárgyalásokra egyik cs. biztosul kiszemelt gr. Wratislaw cseh cancellárt kérték föl: eszközölnék ki engesztelő leveleikkel a fejedelemnél, hogy a semmi hadi jelentőséggel nem bíró, de a Pálffyoknak mégis oly drága Vöröskő lövetését hagyatná abba!.... És mind Sarolta fejedelemnő, mind Wratislaw írtak ezen ügyben Rákóczinak, amaz küldvén meg mellékletképen emennek levelét. De Bécs, Szécsény-, Eger-, Szerencstől messze föld, — soká ér a futár oda, soká jó a válasz vissza; a várívás pedig folyt.

Mikor Bercsényi oct. 12-kén fölerkezett Érsek-Újvárba,¹⁾ a hadakat szanaszéjjel találta. »Malaczkánál hever Szalayval az lovas had, Somogyi Csallóközben falúz, Balogh István (Pozsony körül) széjjel, *Vörösköt löveti az gyaloggal Ocskay*; maga Bazínban lakik«, — írja a fővezér oct. 14. Újvárból, hová azonban megjött a jelentés is: hogy egy mozsár szétrobbant, Rottenstein lóval esett, fekszik, az egyik irányzó-tüzér elhullott, a másik sebben, a bombák fogytán. Pattantyúsokat, bombákat, ostromágyúkat s aknászokat kéret tehát Thuróczy. Bercsényi elküldé Le Maire hadmérnök-kari dandárnokot: menjen maga Vöröskő alá és nézze meg az ostrom dolgát, miben van? mi a teendő? Le Maire 17-kén tért vissza, olyan reportummal Újvárba, hogy *csak* bombázni Vörösköt haszontalan; bombákkal a palotáit összeronthatni, de a bástyáit nem. Ezek ledöntésére vagy két

¹⁾ Oct. 13-kán már a löporkészletet s a tüzérségi szertárt szemlélte meg itt, hogy a bombák, granátok töltésével, tölténykészítéssel stb. foglalkozó szertüzérek dolgait rendbe vévén, a fölöttük való parancsnokságot a fejedelem által tüzérségi és hadszergyári igazgatóvá kinevezett *Sréter János* dandárnoknak átadja. (L. levelét az *Archiv. Rákócz.* VII. köt. 216. l.)

db. réstörő öreg-ágyú, aknászok s lőpor kellenek; ha adat a fővezér: ő, a hadmérnök, a fejét köti hozzá, ha 8 nap alatt be nem veszi Vöröskőt! Bercsényi adatott, s másnap újra elindította Le Maire-t, aknászokkal, porral, faltörő-ágyúkkal.

Azonban a Pálffyoknak nagy szerencsájök volt. Le Maire még alig érkezett carthaune-jaival Vöröskő alá, alig foghatott telep-építéshez: midőn ellenkező, mindent abba-hagyni rendelő parancsot vesz egyszerre.

A dolog így történt: oct. 19-kén reggeli 6 órakor a Széchenyi érsektől jelentésekkel Bécsbe küldött Viza és Okolicsányi Pál békebiztosok, útjokban Pozsonyba érkezvén, a családi vára veszedelmén búsuló bánhoz mentek, a ki mindjárt erről kezd vala velök beszélni; minék eredménye megbízás lön: írjanak rögtön levelet Bercsényinek, — ő kiküldi futárral Szeredre. Mikor (írják Vizáék), vizsgálta volna okait ő Nga: »miért köllene rontani azt a várat?« sok okoskodás után »végtére csak azzal fejezte be beszédét: csupán csak azért cselekedné azt Ngtok, *hogy ő Ngának bosszúságot tehessen avval és kárt*. Mert semmi militaris ratióját nem látja: miért köllene megvenni azt a várat? *mivel sem passuson nincsen, sem nem árt Ngtoknak ha úgy marad, mint azelőtt, sem nem használ, ha megveszi Ngtok.*« Azon feles kárt, melyet a bombázással várában tesznek, »ő Nga — úgymond — csak azért, hogy ő Főlsége hívségében állandó, nem érdemlett meg.« Erre Vizáék említették, hogy útjokban beszélgettek ezen ostromról gr. Bercsényivel, de a kinek beszédiből »semmi bosszútételre való indúlatját« Pálffy ellen nem vettek észre; majd hozzátették, »hogy: mi ugyan nem tudjuk bizonyossan, gondoljuk mindazonáltal, *hogy utalántán Galgóczért való megtromfolás volna ez*; mert olyan hír volt: *mintha az ő Nga* (Pálffy) *parancsolatjából megígétett volna Galgócz.*« Mire Pálffy: »Jóllehet nem kívánja magát az aránt Ngtok előtt menteni, sem nem illik; de, hogy azért jó híre-neve ne gyaláztassék: igen-igen állította azt, hogy *nemcsak nem parancsolla*, hanem csaknem öszveháborodott is a miatt másokkal, *mikor Generál Herbeville az aránt kiadott parancsolatja ellen* szóllott. Sőt az várost oltalmazván, csaknem maga is rosszúl járt a tűzben, föl- s alá futkosván és hajtván a népet a tűznek megoltására; sőt kit fölakasztatott azért, kinek fülét-orrát elmetesztette.« Végre a békebiztosok bíztatták a bánt: »*talál abban Ngod* (Bercsényi) *oly módot*, — hogy, a leendő nagy-szombati (béke-)congressusra nézve is, — *függőben maradjon annak* (Vöröskőnek) *továbbvaló vitatása.*

Vettük észre, hogy kedvessen vette azaránt nyújtott reménységet: *mert nemcsak a sok szép és drága épületben sajnálja a sok kárt: de a bennevaló leveleit is kívánná megtartani ő Nga.* Nagy alázatossan kérjük azért Ngodat: *méltóztassék megtartóztatni azt a levelet,* — elhitetvén magunkkal, hogy az Mlgos Fejedelem is megnyugszik a Ngod rendelésén. « A magyar hadi-foglyok mielőbbi kiszabadítása iránt minden szíves munkálkodását ajánlja Pálffy; a kinek megbízásából Vizáék »alázatossan recommendálják mind a három Pálffy urak szüretét is,« hogy t. i. Pozsony, Szent-György, Bazin vidéki szőleik termését engedje meg Pozsonyba behordatni Bercsényi, váltságdíjért.¹⁾

Ugyanaz nap, oct. 19-kén, mikor ez a levél kelt s kézhez küldetett, vette Bercsényi a fejedelem parancsolatját; a ki is nevének és Wratislawnak közbenjárásáért elrendelék *Vöröskő ostromának abbahagyását.* Erre Bercsényi futárt küldött Le Mairehez: Kiáltassa ki a vár alatt, hogy egyedül azért hagyják abba az ostromot, mert erre nézve a Vezérlő-Fejedelem paransa érkezett! Könnyen elégethetnénk minden épületet, de »nem égetjük, azért, *mert meg van hagyva* :« hanem aztán üljenek ám békén ők is a várban!... Így szabadult meg a lerombolástól a Pálffy grófok családi vára oct. 20-ika éjjelén, a mikor Le Maire odahagyta. Kár ugyan a bombázástól elég esett már benne, s a külső épületeket a hajdúság még az elszállási parancs vétele előtt felpörkölék.

A bán, a mint az ostrom abbahagyása felől értesült, — kereste az alkalmat, hogy azt megköszönje Bercsényinek; 22-kén, Pozsonyból Récese felé kimenvén, miután kurucz csapat közelgett: trombitajelt adatva, becsületszóra beszélni kívánt a vezénylő magyar főtiszttel. »*Pálffy most, portás tisztemmel hitre szólván,* — írja jókai táborából, oct. 24. Bercsényi, — *nekem üzent: recommendálja jószágait.* Esküszik hittel: *nem oka Galgócznak*; Forgách — úgymond — oka Vöröskőnek, — *calamikor, akkor: megverekszik érte*

¹⁾ *Eredeti levél,* az orsz. ltár Rákóczi-lýmbusában. A pozsonyiaknak a leszüretelést, N.-Szombat, 1705. nov. 2. kelt okiratával Bercsényi meg is engedé, minden beszállítandó akó must után a hadi pénztár részére fizetendő 1 rh. frt 25 dr. váltságdíjért. (L. *Archiv. Rákócz.* VIII. 3. 1.)

céle! ... Az pozsonyiaknak az szüretért megalkudni velem engedett. Az (angol s hollandi) követekről üzente: legyűnnek bizonyossan. Azért most expediálom eleikben Géczy Gábort négy svadronnal Szent-Györgyhöz: hadd várja ott hírrel.«

Ezzel ért véget a vöröskői ügy.

Bercsényi gróf, midőn a fejedelem Szécsényről az erdélyi táborba indult: minthogy az ő kedves *Laczkója*, mint 16 éves fiú, olyan messze földön való őszi, téli táborozásra gyöngé vala még, — Rákóczi engedelmeiből nem bocsátá el fiát az udvarral, hanem felhozá magával, oly czélzattal, hogy a télen át hadd lakják őmellette Nagyszombatban, s az egyetemi előadásokat hallgassa; majd a tavasszal azután visszamehet a fejedelmi udvarba. László úrfi különben ekkor már oly nagy lábon tartotta, hogy saját *négy paripája s négy kocsis-lova volt neki*, egy csomó inassal és lovaszszal.¹⁾

Bercsényi az ezereket ekkor — a szüretnek miatt — annyira megritkúlva, megoszolva találá, hogy midőn a gyalogságot a nagy-magyarai hídfőnél, továbbá a Csallóköznek Pozsony felőli ormán, Püspökinél Le Maire tervei szerint épülő sánczok ásására e helyekre rendelvén, — maga 12 lovas-ezreddel oct. 21—24. a Kis-Duna melletti Jókánál veretett volna tábort, a mint e hadakat számba véteté: a 12 regimentben tényleg nem volt több 6000 embernél. Való, hogy nemsokára összegyűltenek újra. E táborban a fővezér a tiszteket oct. 23-kán, a csapatokat 24-kén esketé föl, a szécsényi végezés szerint, a Confoederatióra. Azonban a tisztek

¹⁾ Bercsényi udvara 1705. oct. 15—19-ikén Galánthán szállásolván, fenmaradtak a gr. Esterházyak ottani alsó-kastélyabeli tisztartójának számadásai: mit szolgáltatott e napokban az uradalom a fővezér tábori konyhájára? mennyi abrakot lovai számára? Ezekből kiderül, hogy a fiatal László gróf-úrfinak »nyolcz lovára«, magának a fővezérnek pedig »13 fegyveres paripájára« és 12 hintós lovára (két hatfogatú hintó; a harmadik a grófnőjé vala), járt ki abrak naponként. Úgy, hogy Bercsényi és az udvarabeliek lovai számára *mindennap 50 pozs. mérő abrak kellett*. Udv. kapitányának b. Perényi Farkasnak magának szintén 8 lova volt, mint Laczkó úrfinak. Látszik, mekkora fény nyel éltek; miről egyébiránt majd külön fejezetben. (*Eredeti*, u. o.)

hitletételnél váratlanúl nagy nehézsége volt. Ezek nevezetesen az annyi idők óta folyvást velök együtt fáradó, szenvedő fő-generálisuk személyéhez való meleg ragaszkodásuktól áthattottan: *nem voltak megelégedve a szécsényi gyűlésen Bercsényit ért megtiszteltetésekkel.* Ők többet vártak; azt várták, hogy a Szövetkezett Rende a grófot *Rákóczinak vezérlő-fejedelmi helytartójává fogják választani.* Mert ugyanis — így okoskodának, — ha a fejedelem személyét valami veszedelem találná érni: *mi történék akkor az országgal?* nem lévén helyetteséről törvényszerű előgondoskodás. De általában, Bercsényinek, mint e magas, méltóságra egyedül érdemesnek, illetén megtiszteltetésével ők a fővezér személyében egyszerűs mind *a hadsereg, az összes vitézlő rend megtisztelését ohajtották és látták volna.* És, hogy ez elmaradt: abban a hadsereg csekélybe-vételét, hátravettetését vélik vala. Ehhez járult holmi vármegyei tudatlan nemeseknek s egyik-másik újdonsült tanácsúrnak, név szerint az öreg Kajaľy Pálnak meggondolatlan petyegése, a ki némely tisztársaik előtt olyas rátarti szókat talált volt ejteni, hogy ők, a »Senátorok, a Szövetkezett Rende az *urak*; ők rendelkeznek, tőlük függ minden, — a katonaság, a hadi tisztek csak szolgák!...« E fitymáló beszéd az önérzetükben sértett katonatiszteket amnyira fölingerlé, hogy *vonakodtak a Confoederatióra megesküdni,* hacsak fővezérok méltóságának emelésében elégtételt nem kapnak. Szóval, a katonai és polgári rend közötti surlódás megvolt, kiélesedett; — elannyira, hogy, ha Bercsényinek nincs meg az az önzetlen hazafisága, egyéni hiúságának háttérbe szorítása, böles mérséklete, erélye és tapintata, a melyet e kényes helyzetben oly szépen tanúsított: akkor a baj — mit ő így csirájában elfojtott — könnyen a katonai forradalom szörnyévé nőhetne volna ki magát. A felvidéki, a tiszta-dunaközi, a dunántúli hadcsapatok tisztjei ugyanis okvetlenül szintén a főhadtest tisztikara után fognak vala indulni. Mely zavaros állapotot aztán a bécsi udvar kétségtelenül a saját hasznára zsákmányolja ki, a magyar közügy veszedelmére. Legjobban tárja fel előttünk e nem csekély jelentőségű ügyet Bercsényinek 1705. oct. 24-kén a jókai mezőről a fejedelemhez intézett levele:

»Itt — írja — az Confoederatióra az tisztek tegnap megesküdtek, ma az hadak esküsznek. De, Kegyelmes Uram, hitemre, lelkemre írom: véletlen s minden gondolatomon kívül nagy zendüléssel valának, s renuntiáltak vala az Confoederatiónak, oly okon, hogy holmi bolond-okos nemesség, kérkedénkedve derogáltak hazamenetelek után széjjel az vármegyékben nevemnek, hogy leesett az hatalmom, már én semmit sem parancsolhatok, csak olyan vagyok, mint egyik tanács (senator); az én generálisságomról, sem magamról semmit sem végeztek, s nem is említették. Accedált ahhoz, hogy én magam mondtam: én is fizetett vagyok (mikor hánták az tisztek: nem szolgálnak csak az kongóért ¹⁾), — azon még jobban földúltak, ezeket az vármegyéknek tulajdonítván, Ngod méltóságának magokat subjiálván, de, hogy az vitézlő rendnek ily megvetését Fő-Generálissokban ismerjék, — egyáltalában meg nem esküsznek az Confoederatióra addig, míg nekik is contentumok nem (lesz), »hogy ne úgy, mint csak szolgáknak ösmertessünk, mint Kajali Pál mondotta: *Az ország, az vitézlő rend csak szolgál; — hát Ngod is csak szolgál*, már fizetésre vették: holott az Fejedelemnek s Ngodnak esküdtünk mink. Isten úgy segítjen, meghalunk Ngod mellett!...« Csaknem — hitemre, Kegyelmes Uram, — izzadtam belé. »Az Istenért, jó vitézek, jó barátim, — semmi sérelmemet nem tudom; sem semmit sem kívántam, semmit le nem vontak; nem nekem, hanem én is az országnak esküdtem!« — »Isten ne adja, nem; de ha Ngod nem kívánja: kívánjuk mi, az mi kötelességünküből és hadi vitézlő rendnek böcsületiből! Hát, ha Ngod — Isten ne adja! — meghal: csak akárkit *ők* tegyenek? szolgáknak tartsanak? ezt mondják, amazt mondják!« Végre mondom: »Inkább, jó vitézek, készszebbség vagyok életemet ma letennem, mintsem az én nevem miatt láttassék seissio lenni köztünk. Köszönöm jó szándékotokat, — de inkább megöljetelek, s meg is öltök, jó vitézek, mert senki el nem fogja hinni: *nem én munkám ez*; megtudja az fölföld,²⁾ azt fogják mondani: én árúztatást csináltam az német megett, — elbódul az ország az hírin. Az Istenért, hiszem most kell az mi hazafiúságunkkal szívét adnunk az országnak, — lássa az ellenség is: nem ijedtünk meg rajta, ha messze belépett is országunkban!« Úgy azután, ezen kérő s csillapító szavakra, de cum reservatione: hogy hadd declarálhassák hát mago-

¹⁾ Rézpénzért.

²⁾ Itt tulajdonkép a tiszántúli vidék értetik, a minthogy »fölföldi had«-nak is Károlyi Sándor hadteste nevezetett.

kat Ngod és az ország előtt és hogy ne tartassanak az országban csak szolgáknak s consulálhassanak mind magoknak s mind Ngod után való fejüknek, minden sértődése nélkül Ngod méltóságának, hogy okot az scissióra nem adnak: leteszik, — s le is tették az hitet. Megmondtam: Semmit nem derogáltak (az orsz. rendek), mert semmitsem emlékeztek az vitélő rendről.

Ezt, Kegyelmes Uram, akartam Ngodnak alázatossan, *késervesen* tudtára adnom. *Mert tudom: az ki lelkenem nem ösméri, nem lúszí nem-munkánnak lenni, — holott szégyenlem!* Mert inkább *nem ösmertetni* kívántam volna, mintsem erőszakos orvoslását keresném. Az ki nem tudta is: megtudja már. Látszik, inkább ex malitia kérkedtek az ollyak, vagy legalább akarták, az kik hirlelték. — Itt voltak (Telekesi) Török István és (Szent-Györgyi) Horváth Zsigmond uraimék: idegenek (más országrészbeliek, t. i. túladunaiak), mondják meg kínomat: *mennyire sajnáltam s mily nehezen beszélhettem le őket!* Minden kapitányok (ezredesek), hadnagyok (századosok), mind itt voltak. Lóháton, zászlók alatt akartam véghez vinnem az hitletételt, pompával; de bezzeg, abbanagyván, mihelyt reállának: mindjárt az kapitányokat s minden ezer hadnagyit össze-összeállítván, eskettem. Ma már csendes az világ, — *de az én bűcsületemnek részei megvan*», írja jogos önérzetével.¹⁾ »Csak azon kérem, Kegyelmes Uram, Ngodat, — fejezi be, — magamat nem excusálok: *ösmérjen meg ebben is!*«

¹⁾ E szavaiból látszik, hogy a katonai tisztikar hozzá való lelkes ragaszkodásának nyilvánulása mégsem esett rosszúl ama megyei léha nemések, háta mögött, méltósága ellen tett pizskálódásaitól sértődött lelkének. Sőt, a fejedelmi helytartóvá megválasztatást (a mi később *Ónodon* bekövetkezett) tán várta volna is a szécsényi gyűléstől: csakhogy szerénysége, s illetőleg érdemeinek tudata tiltották, hogy ez iránt bárkinek is szóljon, legkevésbbé a fejedelemnek. S így nem volt a ki az indítványt megtogye. Hogy ezért valami rejtett keserűséget Bercsényi érzett szíve mélyében: arra látszik mutatni *Szathmári Király Miklós* borsodi törzstisztnak, bizonyos rangbeli hátravetése miatt nála panasztemelő levelére Érsek-Újvárról 1705. nov. 26-kán adott eme *sajátkezű* válasza: »... Mäsként is, csak útja ez Kglmed előmenetelének. De semmi az: Miklós — mind Miklós; én is Miklós, Kglmed is Miklós!... *Volna nekem is okom az panaszra, ha azért engedné magyarságom az szállamlást; penig rajtam csak Isten segít, de Kglmeden?*... Ha megindúltál Gömörre: csak ballagj Tornára, — leszen nekem gondom az többire! Nem esik faltúl Miklós, mert — Kglmednek jóakaró barátja: *Gróf Bercsényi Miklós* m. k.« (Eredeti levél, gyűjteményemben, a Szathmári Király család ajándékából.)

Ha Bercsényi olyan *Görgey-fajta* dicsvágyó ember volt volna: minő dolgot fog vala a tisztikarnak eme hangulatából művelhetni, a maga hatalmának öregbítésére!... De az utolsó közkatona sem ragaszkodott engedelmesb hűséggel Rákóczihoz, s önfeláldozóbb szeretettel hazájához még ez utóbbi sem — *önála*.

Mialatt a jókai tábor a Confoederatióra meghitelt: Bottyán előcsapatai már is igen jól kezdenek vala emberkedni Dunántúl; nevezetesen Bezerédy Imre Kőszeg tájáig felhatolván, a stýriai rendeknek az idegen zsoldban, hazája ellen szolgáló gr. Esterházy Gáspár alezredes vezénylete alatti dragonyos-századait Füles helységnél nyílt harcban megtámadta és csaknem teljesen összeaprítá, — mire Heister Hannibálnak Szombathelyig nyomult horvát dandára meghátrált Szent-Gothárdra. Egy más kurucz csapat pedig (talán a Godáé) Győr alatt ejtett nyereséget. Bercsényi, hogy e Rábán inneni hadakat, — melyek ellen most Pálffy bán indúla meg Köpesénytől — Bottyán föléркеztéig is erősítse: a jókai táborról a seprősi réven átköltözteté huszár-czredével Réthey Györgyöt a Sziget- és Tóközbe, a ki aztán szerencsésen egyesült Bezerédyvel.

Innét a Dunán pedig, a Fehérhegyen túli dandár csapatai »Austriát, Morvát majd naponként gázolják«, jó nyereséggel. Csak Balogh István járta meg egy kissé; a ki is octóber 26-ika körül Austriába »igen mélyen bemenvén, megszalaszták, — vagy száz embert odahagya. Megadhatni az kölesönt, — csak semmi az!« jegyzi meg levelében a fővezér.

Bercsényi hadvezéri tevékenységét ez időben főként a dunántúli országrész teljes visszahódítására és a Confoederatióhoz kapcsolására irányzott nagyszabású intézkedések foglalták el, melyek a Duna-Földvár tájáról előnyomuló Bottyánféle főserég működése mellett, ezt a Csallóköz, Komárom, Karva s Esztergom felől támogató s az ellenség figyelmét, erejét megosztató különféle műveletekből állanak vala. Így pl. a fővezér Gútánál, a császáriak ellahyott sáncz-helyén a Vág-Dunára hidat készíttetett, s tetemes gyalogságot rendelt oda Újvárból, Berthóty István dandárnok

— a volt szólnoki főkapitány — parancsnoksága alatt, kinek feladata volt Komárom városát rohammal bevenni s aztán az ott nyerendő hajók segítségével Esztergomba leereszkedvén, mire Bottyán tábora oda fölérkezend, e várat ostromolni. A komáromi cs. parancsnok azonban a gútai hídvetés célját megsejtve: a lakosságot — erővel is — minden javaikkal kiköltöztetv az üresen hagyott városból a várbástyák alá; minnek következtében a várost legföljebb föl lehetett volna égetni, a mit Bercsényi cél nélkül tenni nem akart, annál kevésbbé, minthogy a komáromiak, nehéz helyzetükre hivatkozva, megüzenték: ők Pálffytól engedélyt kértek s nyertek a Bercsényitől való újabb oltalomlevél váltására, készek ezért évi adót fizetni, s kérik: adjon útlevelet hozzáküldendő követeik számára; a mi utóbb meg is lőn.¹⁾

A másik fontos ügy, mely a grófot a következő hetekben, hónapokban mint a szécsényi gyűlés által kiküldött békealkudozási bizottság elnökét vevé igénybe: a nagyszombati béketárgyalások valának. A Szécsényről a kalocsai érsek útján a mediatorok elé terjesztett pontozatok tárgyalási határidejéül a magyar kormánytanács oct. 27-ikét ajánlá; azonban Bercsényi, — a kinek biztostársai, valamint az érsek is, már Nagy-Szombatban valának, — minthogy a pontozatokat Viza-Okolicsányiek meglehetősen későn vitték föl Bécsbe: alig hívé, hogy az angol és hollandi követek már e határnapra leérkezhesse. De oct. 24-kén Jókánál nemcsak Pálffynak főntebbemlített üzenetét, hanem Vizáéktól is tudósítást vőn, hogy Sunderland, Stepney. Rechteren és Hamel-Bruyninx buzgó fáradozásainak sikerült az új császárt a részéről való békebiztosok (Károly lotharingi herczeg osnabrucki érsek, gr. Wlatislaw cseh cancellár, a kalocsai érsek, gr. Zinzendorf és gr. Althan ministerek) gyors kinevezésére reábirni, a kik is leutaznak Pozsonyba. a mediatorok pedig a kitűzött napon, ú. m. oct. 27-kén már

¹⁾ »Komáromiak mindenöket behordták az várban, az ki nem akarta volna is; van 3000 ember; ha fölégetném a várost, sem győzném blokádjával. Ma gyűnnek *ismét* Pálffy engedelmeiből hozzám követjeik,« — írja *Bercsényi* Érsek-Újvárból nov. 25-kén, midőn már befejezéshez közelgett az ügy.

okvetlenül Nagy-Szombatban leendnek. Beresényi tehát, — a kinek családja, udvarnépe, úgy szintén Várnay György a kirendelt szállásosztó és élelmezési biztos is immár e mondott városban vala, — oct. 25-ikén maga is odasietett, hogy az érkezendő külföldi követek fogadására a kellő intézkedéseket megtegye és őket személyesen üdvözlje.

E dolgokat a következő fejezetben fogjuk vázolni; egy kalandos tervről azonban — melynek szálait hősünk Nagy-Szombatban, november első napjaiban szövö — mint magában állóról, még itt kívánunk megemlékezni. *Rákóczi Bécsben visszatartott két kis fiának titkos elragadása forgott szóban.* Hesseni Charlotte, Rákóczi hercegné nemcsak kiváló szépségű és kiváló szellemű, de — mint férjének német-újhelyi börtönéből lett vakmerő kiszabadításával is bebizonyítá, — erélyes, bátorlelkű nő volt, a ki kockáztatott vállalatoktól sem könnyen riad vala vissza.¹⁾ Volt

¹⁾ Nem lesz talán érdektelen ideiktatni, egy Köllnben, épen 1705-ben, »*Mémoires de la Cour de Vienne*« czím alatt megjelent, különben túlon-túl császárpárti emlékirat följegyzéseit *Rákóczi nejéről s nővéréről, Aspremontnérol*: »La Princesse Ragotzi, Femme du Prince de ce nom, se distingue aussi par sa beauté, par sa galanterie et par la suite de la Noblesse, qui lui fait la cour; (ezek között volt a norfolki herceg is). On a voulu persuader à l'Empereur, qu'il n'étoit pas trop sûr de laisser tant de liberté à une Dame si étroitement conjointe au Chef des Mécontents, qui font une si cruelle guerre à Sa Majesté Impériale: à cause des moyens, que cette liberté lui donne d'aider en plusieurs manières le parti des soulevés. Mais Sa Mté Imp. a répondu, qu'il ne lui paroissoit pas juste d'emprisonner une Dame, qu'Elle croit n'avoir aucune part dans la faute de son Mari, et que de l'éloigner simplement de la Cour, pour la reléguer dans un Fauxbourg de la Ville, cela pourroit donner occasion à des visites et à des commerces plus libres et plus cachez, et qu'en toute manière il trouvoit plus à propos qu'elle vécut à la Ville et aux yeux de la Cour. — La Comtesse d'Apremont, soeur du même Ragotzi, marche aussi librement et aussi fièrement par la Ville, que la précédente. *Elle retient le titre de Princesse, que tous les adorateurs de sa beauté lui donnent* d'autant plus volontiers, qu'ils savent la flatter plus agréablement par là; et l'Empereur aussi indulgent à elle, qu'à sa belle-soeur.« (A Cologne, 1705. Seconde Edition, 325—327. l. Más magyarról a bécsi udvarnál (még a nádorról is), a két hercegnőn kívül, nincsen e Mémoires-ban szó.)

neki egy gyűrű pecsétlenyomata Bercsenyi grófnál, oly czélból, hogy jelül, igazolásul szolgáljon a hasonmását felmutató egyén részére, a kitől a fejedelemnő valami, levélre nem bízható, dolgot fogna üzeni. Most, nov. 1-jén, a hű Szirmay Istvánnak Bécsből leérkezett Horváth György nevű igen megbízható egyik ítélőmesteri titkára vagy íródeákja állított be Bercsenyihez Nagy-Szombatban, s négyszem közti kihallgatást kérve, mint a fejedelemnő titkos küldötte, annak pecsétét felmutatá. Ez ugyan nem egyezett meg teljesen a grófnál őrzött lenyomattal: de szintén a Hesseni s Rákóczi fejedelmi címerek voltak rajta; a fejedelemasszonynak több pecsétnyomója lévén: másikkal talált pecsételni, — mert a küldött teljeshitelű egyén volt. Kétség tehát alig lehetett az általa élőszóval tolmácsolt üzenetben, melyet még Sarolta hűnő pár sora is megerősített. A két — ekkor 5 és 4 éves kis hercegfiút — tudvalevőleg — anyjoktól elvettette az Udvar, és egy Baráti (v. Baratti) nevű kamarai tanácsosnál tartatta. Mindazáltal a gondos anya módot talált a gyermekek dajkait és szolgálait megvesztegetni, a kikkel most a fiúcskákat légváltozás okáért kiküldendők valának vagy egy hétre, Barátnak Bécsen fölül, a Duna balpartján fekvő falusi jószágára. Ekként született meg Rákócziné agyában a merész gondolat, *hogy Bercsenyi küldjön oda be lovas hadat és ragadtassa el a kis hercegeket hazájokba, édes apjokhoz.* Hogy övele, a fejedelemasszonnyal mi fog aztán történni? azzal a gróf mitse törődjék: elmenekül ő akármikor, — csak szerelmének drága zálogait juttathassa előbb férjéhez!

Bercsenyi a kitörő öröm és aggodalom vegyes érzelmei közt hallá a meglepő üzenetet. »Már levelemet elvégzettem vala, — értesíti titkos-jegyekben a dologról Rákóczit nov. 1-jén, — vettem az Méltóságos Fejedelemasszony levelét; tokaji borokrúl parancsol írva, és valami emlékezetet teszen, *hogy higgyek üzenetinek.* Szirmay uram Horváth György nevű diákja hiteles embernek tartatik: collusiót (a császáriakkal) nem magyarázhatok; s azt mondja: meg is hozta jegyzésben: *hol s miként van az alkalmatosság?* Hogy kívánja: az méltóságos gyermekeit Ngodnak hozassam

el. Azok holnap ki fognak menni Bécsen följül Baráti jószágában, egy hétig lesznek ott. Már készen mind leányok, szolgálk vannak, az kik tudják.» Bercsényi gondolkodott a nagy felelősséggel járó, kétséges kimenetelű vállalatról, s töprenkedni, aggódni kezdett:

»Rettenetes dolognak tartom, Kegyelmes Uram; mert, ha meg-gondolom: *hogy merészeljem Ngod parancsolatján kívül elhamarkodni ezen dolgot?* S ha elmúlatom is: *mivel már — ha igaz — sokan (t. i. dajkák s szolgálk) tudják.* Próbálni s véghez nem vinni sem jó, nem próbálni sem jó. Üdöm nincs parancsolattúl várni Ngodtúl, mert azt izenik: *hogy ismét egész májusig ezen alkalmatosság (t. i. a gyermekeknek falura kiküldése) nem lesz.* Magárúl ő Nga azt üzente: *azt ne nézzem (ne tekintsem), mert mindenkor kigyűhet maga, — csak gyermeki lehes-senek ideki!!...* Hinni is nehéz az izenetnek: *netalán az próbát (a herezegasszonyrak) következő bajára télessen.* Hitemre, lelkemre, Kegyelmes Uram, *magam vérét sem szánám próbájától, — de ugyan reszket a lelkem örömmel elegyedett félelmemben.* Mindazonáltal majd ugyan megvizsgálom az dolgot, s ha csak szerét tehetem, s csak próbálhatóságát látom is — el nem múlatom. *Úr-Isten, édes Istenem: adj szerencsét!!*« Fejezi be szíve mélyéből fakadt hő fohássszal.

A gróf által itt felhordott nehézségekhöz még egyéb baj is járult: nem volt közelében oly hadi főtiszt, a kire ezt az ép annyi vakmerőséget, mint körültekintő óvatosságot, ügyességet, találékonyságot, tapintatot igénylő kalandos vállalatot megnyugvással reá lehetett volna bízni. A legbátrabbak: Bottyán, Bezerédy, Balogh Ádám messze-távol valának; a hű Ebeczky István köszvényben gyöt-rődve feküdt Léván; az egy Ocskay László lett volna csak kéznél, a ki merésznek ugyan elég merész: de nem ilyen kényes föladataira való volt, — mert részeges, pontatlan és hallgatni nem tudó, a ki mindent előre kitrombitált volna nagy dicsekedéssel katonáinak. Azon följül ép e napokban kapott róla a fővezér olyas figyelmeztetést, mintha ez a később csakugyan nyílt árulóvá vált kalandor, a fejedelem hűségére letett hitében ingadoznék. »Ocskayról, Kegyelmes Uram, *rossz szél fúj;* de nem hiszem. Igaz ugyan, *elkénye-sedett igen.*« Írja nov. 3-kán Rákóczinak Bercsényi. Őreá tehát ily körülmények közt ezt a föltétlen bizalmat kívánó

vállalatot nem bírhatta. Minthogy pedig nagyobb lovas-osztályt kell vala szükségkép küldeni, hogy pl. a visszajövetelt esetleg ellenséges haderőn keresztül is kieroszakolhassák, és így dandárparancsnok kellett vezérül: Bercsényi — talán nejjének is befolyására — elvégre abban állapodott meg, hogy a Rákóczi-fejedelemsiak kiszabadításának dicsőségével kedves sógorkáját gr. Csáky Mihályt ékesítendő föl. Hanem előbb bizalmasan megkérdezé őt: van-e kedve a nehéz és kényes föladatra? bízik-e magában eléggé?... Mihály úrnak kedve is volt, bízott is. Nov. 3-kán Nagyszombatból így tudósítja erről a fejedelmet a fővezér:

»Csáky uram örömmel kap rajta, próbát tenni az úrfiak elhozásában. De, az mint vizsgálom, (pedig már két nap óta!) igen nehéz munka lenne, s veszedelemtől is nem bátor (nem biztos); mert messze is van: egy házban nehéz megjárni, s embert innen, az ki tudhatná: hol van? nem találunk. Eleget fáradok benne, s ugyanazért ezennel magam is kirugaszkodom az tábborra,« (Jókához). Itt aztán kiválogatta a leginkább alkalmasnak ítélt lovas csapatokat Bercsényi, s oly utasítással indítá meg velök Csákyt Récsétől által a hegyen Stomfának, Malaczkának, hogy vegye ott maga mellé az ausztriai tájakat legjobban ismerő Bokros Pál ezredest és az általa szerzendő kalaúzatot, s induljanak neki Isten hírével. A gyermekrabló beütés Ausztriába, a fiúcskák kiütfaluzásának hatodik napjára, nov. 7-ikére — nyilván, hogy Bécs felé visszatértökben ragadják el őket — határozott. »Csáky Mihály uram ma csapott bé az bécsi hídak felé szerencsét próbálva, — jelenti e napon Bercsényi gróf, az öröm s kétségek közt hányatott apának; — de bizonyos hírt nem tehetünk, titokban van ugyan, kiről már két ízben is emlékeztem.«

Pedig hát dehogy »csapott bé Csáky«: csak be kellett volna csapnia. A kalandszerű vállalkozásnak az időjárás sem kedvezett: csak úgy szakadt a zápor napok óta. A ló csülkig dagasztott a nagy sárban, a katona nehezen járhatott; és a mi legnagyobb akadályt képeze: a Morva vize úgy megdagadt, még a rétjeit is elönté; a gázló-vizsgálók jelentették, hogy lehetetlen átvergődni, — Csáky legalább ilyenformán írta sógorának, és ott pihent még 9-kén is (az utolsó, a hetedik napon!) Malaczkán. Lehet, hogy így volt, hogy csakugyan bajos lett volna átgázolni; azonban az is

bizonyos, — Csáky Mihálynak sok más dolgából bizonyos, — hogy ő Nga bátortalan, puha legény vala. Mert Bottyán, Bezerédy, Balogh Ádám, sőt tán Károlyi is, — ki a Rábát, sőt a Dunát átusztatta táborostól nádkéve-tutajokon, fatörzseken, malom-tombáczon, — bizony még úsztatva is neki vágott volna a Morvának.

Bercsényi szomorú resignatióval, de egyúttal a fejedelmet vigasztalni igyekezve, jelenti néki nov. 9-kén: »Már ma negyednapja éjjel-nappal esik itt környülöttünk az eső; ha *ott is* (Erdély szélein) az német nyakában, — nehezen mász az *Karikára!*..... *Csáky Mihály* uramot is *Austriában* csapó szándékátul tartóztatta az nagy zápor; ki most is oda van valahol túl az hegyen az hadakkal. De, másként is, *nem kaphattam jó folyamatra azon dolognak; mintsem pedig jól ne legyen,* s megrontsuk az Fejedelemisszonyt (a sikertelen próbával), — *az sem jó.*«

Ez az utolsó emlékezet erről az ügyről, a mely ezúttal csak abban maradt.

XXIV. FEJEZET.

1705—1706.

— *A tetőponton.* —

A nagy-szombati béketárgyalások kezdetétől a miskolci tanácskozmányokig.

A mi az 1705. évi octóber hó végétől egész az 1706. évi július hó végeig — és pedig 1706. april 15-kétől júl. 25-kéig fegyvernyugvás mellett — tartott hosszadalmas békealkudozások történetét illeti: tudjuk, hogy a magyar bizottság elnöke Bercsényi vala, sőt a külföldi közvetítő államok követeinek nyilatkozatai szerint, ő volt köztük az egyedül irányadó személyiség, vagy a mint Bruyninx írja: *»a magyarok közt Bercsényi az oráculum, a többi senator csak semmi«*. (»Bercseni est l'oracle et tous les autres Senateurs d'icy, avec tout le respect que je leur dois, sont des c. . . .« II. 356. l.) A hollandi miniszternek e véleményét Stepney is megerősíti, többször említvén leveleiben: gr. Csáky István és a magyar bizottság többi tagjai annyira függenek Bercsényitől, hogy ennek olykor közbejött pár napi távollétében (mikor t. i. a gróf mint fővezér, a táborokba, várakba rándult ki), semmiről határozni, semmire választ adni, de még csak egy útlevelet is tudta nélkül kiadni nem mernek; végre ugyanezt tanúsítják a cs. békebiztosok levelezései. Egy szóval, Bercsényi gróf hatalmas egyénisége valamint a hadszíntéri események főintézője: úgy a béketárgyalásoknak is a fejedelem személye után kizárólagos vezetője volt. Joggal lehetne tehát életrajzírójának az 1705—1706-iki béketárgyalások okiratszerű, tüzetes történelmét vázolni.

Mi azonban nem tesszük ezt; 1-ször, mert nagyon megbővítné amúgy is terjedelmes monographiánkat; 2-szor, mert e béketárgyalások okiratai Veracius Constantius név alatt még 1706-ban, úgy a »Histoire des Révolutions de la Hongrie« kötetében, Miller Epistolariumában, Stepney és Hamel-Bruy-ninx követjelentéseiben s ezek mellékleteiképen, és részben Katonánál már kiadvák, Szalaynál, Horváthnál pedig kivonatosan ismertetvék. A bővebben érdeklődő olvasót tehát e kiadványokra utalván, mi az alkudozásoknak főként azon mozzanataira szorítkozunk, melyek vagy hősünk jellemét, élettörténetét kiválóan érintik, vagy pedig sarkalatos fontosságuk daczára eddig még nem voltak kellőképen megvilágítva. — E szempontok szolgáljanak tájékozóul eljárásunkra nézve a következő fejezetekben.

A britt és holland mediatorok, a kívántató meghatalmazások és ügyiratoknak immár birtokában, oct. 23-ikán határozták el, hogy a békealkudozások megkezdése végett e hó 26-ika reggelén mind a négyen, egész kíséretökkel Pozsonyba s onnét másnap a tárgyalások helyéül kitűzött Nagy-Szombatba utaznak; mely elhatározásukról a Bécsben időző Viza és Okolicsányi által futárral értesíték Bercsényit, ki levelöket 24-kén vevé a jókai táboron, s mint már említők, másnap készült be Nagy-Szombatba, az ünnepélyes fogadtatásról intézkedni. Oct. 25. Sunderlandék búcsúkihallgatáson lévén a császárnál, tőle tudták meg, hogy legbizalmasabb békebiztosa, Wratislaw Venczel gróf — a kire az alkudozásokban a legjelentősebb s kettős szerep várt — megbetegedett láb-orbánczban; ő tehát egy darabig nem mehet le Pozsonyba. A közbenjárók erre Salm hg. miniszerelnök-nél jelentkezének, fölkérendők őt, hogy Wratislawot valakivel helyettesítse. Salm tudatá, hogy igenis, írt már e végett a tavaly velök Selmeczen járt gr. Lamberg Zsigmondnak, ki azonban bajor földön van; a mfg megérkezik: gr. Zinzendorf miniszer fog leutazni Pozsonyba. Salm egyszersmind előadá, hogy, tekintettel a később szintén leutazandó osnabrucki érsek Lotharingi Károly fejedelmi rangjára, — a kinek a pozsonyi várban készítenek megillető fényű szállást, — de meg tekintettel azon körülményre is, hogy a cs. biz-

tosok működési szabadsága egy a fölkelők hatalmában levő városban némileg tán korlátozva lehetne: ő czélszerűbbnek vélné, ha az értekezletek nem tartatnának egy helyütt, t. i. Nagy-Szombatban; hanem a császár biztosai Pozsonyban, Rákócziéi Bazínban, ők a mediatorok pedig Szent-Györgyön szállásolnának és így közvetítenék a két fél között az érintkezést. Vagy pedig tartózkodjanak a mediatorok is Pozsonyban, és Bercsényi társaival Szent-Györgyön. Igyekezzenek tehát ez utóbbit e módok egyikének elfogadására rábírní. A közbenjárók sajnálatukat fejezték ki, hogy ezen óhajtatást előbb nem tudatták velök; egyébiránt megígérték annak a magyarokkal leendő közlését. Így azután 26-kán Pozsonyba indulának, a honnét még ez nap este jelenti Stepney, Lewis angol államtitkárnak: *Értesülünk, hogy Bercsényi gróf — a ki 12,000 emberrel táboroz e vidéken, — nagy előkészületeket tett fogadtatásunkra. (>... Count Bercheny has made great preparations for us.<)*

Valóban így volt. A gróf már előbb a legszebb házakat lefoglaltatá Nagy-Szombatban a négy idegen követ s családjaik és hivatali személyzetök számára; szállásaikat lehető fényesen s minden kényelemmel fölszerelteté, mégpedig úgy, hogy, ha kell, hát az egész telet ott tölthessék. Feles élelmiszert, kítűnő tokaji borokat vitetett a városba, s nagyszerű fogadó lakomát készíttetni számukra az ő szállásán, bírta meg nejét. De mivel még nem volt teljesen rendben minden: akként intézkedék, hogy, ha a követek kiindulnak is 27-kén Pozsonyból: háljanak meg Bazínban, és csak 28-kán délben érkezenek meg Nagy-Szombatba. *(»Tegnap eleikben küldtem póstán, s instituáltam úgy, hogy már az provisiókra nézve nevem nélkül megtartóztatassanak Bazínban«, — írja Bercsényi 28-kán a fejedelemnek.)*

A mediatoroknál Pozsonyban 27-ike reggelén gr. Pálffy bán tbk., Volckra Ottó gróf kamarai alelnök, a várparancsnok és a katonai tisztikar, majd a városi hatóság tisztelgett, úgy Viza püspök és Okolicsányi is, kik utánok érkezének meg Bécsből, s tudatták, hogy Zinzendorf másnap itt lesz. A tiszték egy dísz-őrszázaddal kikísérték hintaikat a kapukon, a félóránynira fekvő Récséig, mely hely-

ség előtt Garamszeghi Géczy Gábor ezredes már készen, tisztelegve várakozik vala dízsorokban felállított 5—600 főnyi, újon egyenruházott, farkasbőr-kaczagányos, nyalka Bercsényi-huszárral, s átvette kíséretöket. Szent-György városa kapujánál, átmenetük közben, a tanács üdvözlé őket, úgy szintén Bazínnál ezen város tanácsa. A városok fel voltak lobogózva, s dús estebéd és jó szállások készen Bazínbán, a hol az éjet tölték, »tant à cause de la commodité des fourrages et de vivres, que par ce que l'escorte avoit déjà fait ce jour là une fort grande marche de leurs quartiers vers Presbourg et de là jusqu'à cet endroit,« — mint naplójukban írják; ezen említett okok szolgáltak tehát az időzésért ürügyül. A mediator ministerek éjjel megbeszélték magok közt: mily módon fogják előadni Bercsényinek a congressus helyének megváltoztatása iránti óhaját az udvarnak, továbbá megállapították a magyar bizottsággal közlendő bevezető jegyzékük szövegét.

28-kán délelőtt indultak ki Bazínból, s félóránnyira Nagy-Szombattól előltalálának több zászló igen szép könnyű-lovast és Lóczy Endre zöld dolmányos, vörös nadrágos hajdú-századait, valamint Bercsényi grófnak pompás fölszerelésű 8 délczeg vezeté-karipáját, ragyogó öltözetű csatlósoktól vezetve, végre a gróf udvarnépe egy részét és két, fullajtáros díszhintáját, hat-hat drága szerszámzatú, szép ló lévén fogva mindegyikében. A hintókból Pýber László püspök s érseki helytartó, teljes ornatusban és a Stepney s Hamel-Bruyninxéktől már kedvesen ismert Gerhárt György senator, a magyar békebizottság egyik tagja, szállanak vala le, — a kik is, mint a fővezér küldöttei, ennek nevében ékes latin beszédben üdvözölték a britt s holland ministereket. A két angol követ az egyik, a két hollandi a másik hintájában foglalt helyet a grófnak, s így vonúlának be délutáni 1 és 2 óra között nagy pompával a fellobogózott városba, melynek kapuja előtt a városi tanács fogadá őket; a feldíszített s néptömegtől sűrűen ellepett utczákon pedig Bercsényi lovas-karabélyosai és udv. palotás gyalog testőrsége, tisztelgő fegyverekkel képezének sorfalat. A fogadtatás fényétől a minis-

terek el voltak ragadtatva,¹⁾ és kiki a maga szállására kísértetvén, egy-egy nemest küldének gr. Bercsényihez s a kalocsai érsekhez, megérkezésöket hivatalosan tudatva velök. Azután tüstént az angol ministereknek, Sunderland gróf- és Stepney lordnak szállására gyűltek mindnyájan; idejött nagy pompával, őket személyesen üdvözölni Bercsényi, a ki — a kölcsönös szerencsekívánatok kicserélése után — mindjárt meghívá őket magához ebédre, a mi 2 órakor volt. A gróf vidáman beszélgetett velök; maga ugyan se evett, se ivott: mert *szerda* lévén, fogadott bőjtös napja volt, a petrikowi erdőben ellene tett merényletből való szerencsés kiszabadulása emlékére, — mint akkor megfogadta volt; s látjuk, hogy régi fogadalmát a szerencse napjaiban is hűségesen megtartá.²⁾

Az érintkezések, értekezletek és tárgyalások kezdeteiről a mediatio naplója, Sunderland és Stepney jelentései s Bercsényinek oct. 28., 31., nov. 1. és 3-kán Rákóczihoz írott levelei bő tájékozást nyújtanak. Minket mindenekelőtt a Bercsényire tett első benyomások, az ő magatartása és észrevételei érdekelnek; s e szempontokra nézve, most jel-

¹⁾ »Les dits Ministres se sont placez en suite dans les carosses du dit Comte de Berczeni avec les Commissaires (Pýber és Gerhárt) et sont arrivez à Tîrnau environ a deux heures après midi, où le Comte de Berczeni leur fit une entrée tres magnifique, ayant fait ranger sur la place sa garde tant à cheval qu'à pied pour les recevoir.« (A *mediatio naplója*; I. bővebben Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 453., 454. s köv. II.) — *Stepney*, Pozsonyból, nov. 4. Harley miniszternek: »I have not had the honour to write to you in two posts, having been otherwise employed by our journey to Tîrnau, where we arrived the 28-th past afternoon, and were received with very great pomp and ceremony, the Hungarian nation being known to delight in such solemn appearances, and being willing particularly on this occasion to shew the highest veneration for Her Majesty and the States General.« (U. o. 228—229. 1.)

²⁾ »Ma délután 1 órakor, — írja 28. estve Bercsényi Nagy-Szombatból a mediatorokról, — bérkeztek, Pýber Lászlót Gerhárt urammal küldvén eleikben; úgy hiszem, contentáltathattak a böcsülettel, (a fogadtatási tisztességgel). Az két anglus egyik hintómban, az másikban az két hollandus együtt be, és igyenesen szállásaikra oszolván, *mivel ma szerdás vagyok*: nem tehetek róla, — későn ettek ebédet. Megadtam nekik az vizitát, mivel a végre mind az négyen együtt valának.«

zett leveleiben rendkívül érdekes mozzanatokra lelünk. Az ő éles esze mindjárt az első beszélgetésekből kiismeré a bécsi udvarnak a mediatorok ily gyors leküldésével elérni kívánt valódi céljait: t. i. hogy a békülékenységgé látszatának színlelése alatt legalább egyelőre lerázza őket a nyakáról, s egyúttal idővontatás eszközéül használja, míg az Erdélybe indúlt cs. hadsereg sorsa eldől. Ez a helyzetnek tiszta képe, melyet azonban mindenképen burkolni igyekeznek vala; időközi, mellékes kérdések fölvetésével, helyváltoztatás ajánlásával, újabb útlevelek kívánásával, stb. törekedtek *addig* a tárgyalások lényegébe: a fegyvernyugvás és békealkudozási előterjesztések vitatásába bocsátkozást húzni-halasztani. Oct. 28-kán délután Beresényi hivatalos látogatást tett a mediatoroknál és utána Széchenyi Pál érsek b. Szirmayval, Viza püspökkel s Okolicsányival. Másnap az angol s belga-holland ministerek viszonzták a gróf látogatását, és mindkét alkalommal hosszasabban értekeztek vele. Az első napi értekezés lefolyását ő — szokása szerint még azon éjtszaka — megírja a fejedelemnek, a maga élénk modorában. »Estve felé ma megadám nekik az vizitát; a végre mind az négyen együtt valának.« A társalgás németül indúlt meg, a mely nyelvet mindnyájan beszélték. A ministerek »jelentették kevés szó múlva, hogy Wratisslaw megbetegedett; hanem időt akarván nyerni, ő Fölsége alatt még meggyógyúl, Zinzendorfot nevezte ki, —« de ennek a nevére nincs útlevél. Azután fölvetették a kérdést: »Ha nem lehetne-e nekünk általmennünk Szent-Györgyben, úgy, hogy másutt volnának az ő Fölsége deputátusi s mi is másutt, közel egymáshoz: *mert guardia nélkül illetlen közinkben gyünni az ő Fölsége emberinek*; vagy ennek, vagy amannak kellene meglenni.« (Holott tavaly a cs. biztosok, Lamberg, Seilern stb. sokkal messzebb helyre: Selmeczre is elmentek volt minden cs. őrség nélkül.) Ezt meggondolván Beresényi, tréfásan válaszolta: »Bocsássanak be amnyi guardiával, az mennyi az császárnak van, — Bécsbe is elmegyek!...« Nevettek; majd a Bazinban elkészített irattal adták át ebbeli indítványukat. De a grófon ezzel sem foghattak ki; olvasta s felelé: »Vannak mellém deputált

senátor urak, — ezekhez nem szólhatok azok nélkül. De csudálom, hogy kérdésben veszik az helyt és jövetelét az császár embercinek; mert mi nem kívánunk praescribálni, hanem Ngodtúl írva helyet, napot, salvus conductust kívántak, — az megvan!« Egyébiránt holnap összehívja biztos-társait és közlendi velök.

Erre ismét beszédbe eredvén, mondja Bruyninx: »Mi nagy okai vannak ennek, s kiváltképen, mivel ő Főlsége az lotharingiai herceget az papot (az osnabrucki érseket) nevezte ki főcommissáriusúl és annak akarják ezen pacificatiót kezére bízni: s annak alkalmatossága sem lehetne másutt, hanem Pozsony-várában!« »Ezek — felelt Bercsenyi — újságok előttem, és ez se Ngodnál, se Confoederatus Statu-soknál tudva nem volt, mert nekünk nevezet szerint való (t. i. Wratislaw stb. nevei) dolgok forognak előttünk.« »Úgyde, hiszen nemcsak az armistitiumról, hanem az békes-ségről is kell tractálni!« Bercsenyi: »Semmirevaló az armi-stitium, ha békességre nem czéloz. De még van egy kis híjja az lotharingiai herceg lejövetelinek: Pozsonyvára ist noch nicht recht ausstaffieret!« Bruyninx mondja: »Holnapután legyün a híjjával is, — assecurállak Uram, — csak akarjátok!« Látom ebből Kegyelmes Uram, *csak van szükségök a békességre.*«

Azután említék a hollandok: vasárnap a nejeik is itt lesznek. Bercsenyi ennek — a szép Bruyninxnéra gondolva — megörült; szállásaikat is úgy rendeztette már be előre; s kérdé: »Tetszik-e az szállás?... Igenis! S hát Zinzendorf hol lesz? Mert csak könnyűszerrel gyütt ma Pozsonyba. — Ezekből látom: *csak időtöltés*, és kívánnák inkább tudni az armádájoknak mint s hol létit; mert 11-kétől semmitsem tudnak róla. Kérdezték tőlem: ha már voltak-e Döbröczön-ben s Váradban? — mert odamennek. Azt mondta nekik Salm: Jam est liberata Superior Ungaria per Varadinum; 28. crunt Cibiny! Álmélkodtak, hogy mondtam: 24. költ levelét vettem ma Ngodnak, — de messzi voltak még Vá-radtúl! Eleget vizsgáldtak volna, de csak azt mondtam: Akkor tudom, ki hol volt? de most nem; mert hol előtte, hol utána, hol oldalt, hol egyik, hol másik armádánk

fárasztja. — Gyanakszom igen, hogy *vagy igen-igen meg akarnak bennünket csalni*, (t. i. a bécsi udvar, nem a mediatorok), *vagy szükségök van az békességre*«, — fejezi be tudósítását Bercsényi, a ki ismétli, hogy a mint Viza- s Okolicsányitól érti a relatiókat: itt az alkudozásokkal »*csak az időt vesztyük*«, mert a háború további folyamától függ minden, és az udvarnál »*Erdélyről* (ú. m. annak Rákóczi részére átengedéséről) *hallani sem akarnak*. Ha tehát Ngod megtartóztatja az ellenséget, hogy oda bé ne menjen: kezünkön lesz. Ha ellenben Erdélybe bémegy az német: omnia nunc promittit specimina pacis, ut armistitio quiescere faciat debilitatum militem. *Szánom napjaimat, kiket itt henylélve töltök s haszontalan fö-töréssel*«, — sóhajt föl: mert inkább szeretett volna a harczszintéren, túl a Dunán működni.¹⁾

Megjegyzí még, hogy nagy bajára van a *kétféle utasítás*; t. i. az egyik, a nyílt, hivatalos, melyet az egész bizottsággal közölt, s a másik, a titkos, a fejedelemtől csak a maga számára kapott holograph, »*az hol le vagyok kötve, s más-hoz kötelezve az authenticumban*«. Ez figyelmet keltő nyilatkozat; de titkos utasítását nem ismerjük.

Oct. 29-kén reggel a közbenjáró külföldi államférfiak visszalátogatván Bercsényit, ismét csak a tegnapi dolgot sürgeték. Az átnyújtott iratról — mely, mint a megbízatási okmányok kicserélését megelőző, csak cím nélküli, egyszerű jegyzék volt, — a gróf időközben már tanácskozott biztos-társaival; azért, úgy híven: csak »*idővontató dolgokat keresnek*«,²⁾ végre kényteleníttettem felelnem nekik böcsülettel, hogy *több írást így in abstracto el nem veszek*; hanem, ha tetszik, folyjanak in forma authentica az dol-

¹⁾ Károlyinak is ily szellemben ír később (nov. 22-ikén): »*Magam, hitemre, ha lehetne, szívszakadva cselekedném mindent: de ez az átkozott, csalárdsággal teljes, idővesztő tractája az órámot is meg-únatja velem*«. (Rákóczi Tár, II. 123. l.)

²⁾ Ezt oct. 31-iki levelében még nyilvánban írja: »*Megküldtem Ngodnak, micsoda scriptummal kívántak időt vontatni az mediatorok*; kibem is kétségkívül nincs egyéb reflexiója az udvarnak, *hanem, hogy az alsó armádájának progressusával alkalmaztathassa az tractát úgy, hogy ha Erdélybe mehet: fönthágy rajtunk, ha pedig nem subszisztál: előveszi munkáját*«. (Archiv. Rákócz. VII. 217. l. Pótközlés.)

gok; én holmi írásokkal (jegyzék-váltásokkal) nem töltöm az időt. Mert mi haszna újítják az kérdéseket: nem *itt* kell német quardia Zinzendorfnak, hanem — *Erdélyben!* . . . Hiszen látnivaló: *csak az tartóztatja őket!*» megmondá nekik nyíltan. Ő nem bánja, ha teletszaka itt laknak is a mediatorok: ki nem ad rajtok, akár jön Zinzendorf, akár nem! »Én mindenkor felelek, ha úgy, mint mediatorok proponálnak. De, hogy én adjak ki Zinzendorf uramon, mivel Ngodtúl *Vratistlaunak* kértek passust, — azt nem cselekedhetem. Hanem, ha az mediatorok kérdik írva: felelek írva, hogy lássa; ne mondja: hogy *elgyütt volna!*» »Hát, ha elgyün, — felelték, — *quardia nélkül nem gyűhet; annyi hoz magával, a mennyit én.*» Elharagudtam, s azt mondom: »Igenis, hozzon, valamennyit akar, — *de az salvus conductust adja vissza!* Ha többet hiszen quardiájának, mint az Fejedelem parolájának; *gyűjjön haddal!*» . . . Bezzeg, összekaratyolának angliájúl, *s elő sem hozták többet az quardiát,* hanem: *salvus conductust adjak hát Zinzendorf uramnak, gyűhessen Pozsonban!* . . . Megmondám: »*Szégyen volna* (császári miniszternek) *Bécsből Pozsonba az én passusommal járni;* hanem, ha *ide* akar gyünni: *igenis!* S ugyan úgy adtam, s ez étszaka (oct. 31-ike éjjelén) elvitték. Már Pozsonban van Zinzendorf.« A mediatorok is említik naplójukban oct. 31-kéről, hogy Bercsenyi az útlevelet Zinzendorf részére kiállítá, egyébiránt pedig azt felelte maga és társai nevében: A mediatorok, a kalocsai érsek s társai és a magyar bizottság maradjanak itt Nagy-Szombatban, a cs. biztosok pedig tehetik a mit akarnak; ő nem bánja: maradjanak Pozsonyban. A brittek és hollandok tehát ezt elfogadták, meggyőződván, hogy más nézetre nem sikerülend bírniok a fővezért. A ki is e napon tiszteletükre fényes ebédet adott, (»ce midy le Comte Berczeni a regalé avec un repas fort magnifique les Ministres Mediateurs«), melyre a kalocsai érsek, Szirmay, Viza, Okolicsányi, két-három magyar békebiztos, több magyar nemes és az angol s hollandi követek segédszemélyzete szintén hivatalos volt.

Bercsenyi — ki Stepneyt és Hamel-Bruyninxot már jól ismeri vala — e pár nap alatt Sunderland és Rechteren

grófokkal is nagyon megbarátkozott. »*Sunderland*, — írja róluk, — *igen emberséges ember*. Rechteren pedig *éppen olyan Solari-forma ember*.« (Másutt pedig: »majd beszéllek Rechterennek a kondor fejével.«) Egyébiránt, úgy vette észre, hogy »*Stepney praescribál köztök*«. Valóban, ezen igen eszes és derék lord volt »*az oráculum*« a mediatorok közt, mint — az ő szavaikkal élve — a magyarok közt Bercsényi.

Oct. 30-kán a magyar bizottság többi tagjai tisztelegtek a ministereknél, s átnyújták a szécsényi Confoederatio okmányait. Bercsényi kevéssel utóbb szintén odajővén, miután amazok távozásának, mentegette őket, »*si par le peu de routine que les Hongrois avoient dans les affaires publiques, dont la Cour Imperiale les avoit exclus depuis fort longtems, ils avoient manqué en quelque formalité ou civilité deüe à la Mediation*«. Ugyanekkor Okolicsányi átadá a közbenjáróknak a magyarok írásbeli feleletét jegyzékükre. Ezek pedig nov. 1-jén viszonozták a magyar biztosok látogatását Csáky szállásán, a honnan Bercsényihez menének, kérvén őt: mivel Zinzendorfftól levelet vettek, hogy Wratistlaw már jobban van és kész volna lejőni Pozsonyba, *de a Bécs körül szágúldozó magyar csapatok miatt nem mer útra kelni*: adna a fővezér Bécsből Pozsonyig szóló *salvus passust* számára! Ez nagy dolog volt: *a császár ministere útlevetel kénytelen kérni a rebellisek fögenerálisától, hogy a birodalmi székvárosból kimozdúlhasson!* . . . Látta a mediatorokon is Bercsényi: a dunántúli hadi események, Bottyánnak már csak előhadai is — melyek Fischamentnél csapdoztak — a bécsi udvart »*igen megzajdították*.« A fővezér a mediatorok kérésére készséggel kiállítatá a kívánt menet-levelet, s mi több: dunántúli csapatainak parancsot küldött, *hogy a bécs-pozsonyi útvonalat a békeértekezletek tartama alatt ne háborgassák*. Így mutatta udvariasságát, mint lovagias magyar mágmás.

Mivel pedig a britt főparancsnok Marleborough hg. e napokban Bécsbe váratott: tiszteletére gr. Sunderland, mint veje, Stepney pedig, mint bécsi angol residens, nov. 2-kán Bécsbe utazának, Pozsonyban Zinzendorffal is értekezendők, és hogy Bécsből az udvar fegyverszüneti föltételeit lehozzák. Bercsényinek s a magyaroknak N.-Szombatban tapasztalt erélyes, komoly

magatartása, úgy látszik, imponált nekik; mert Stepney — ki a szécsényi Confoederatio szervezetét is alaposan áttanúlmányozá, — nov. 4-kén azt jelenti Bécsből lord Harley külügy-ministernek: minden érintkezésből a magyarokkal arról győződött meg, *hogy az egyetértés és elhatározottság nagyobb közöttük, mint valaha.* A bécsi udvarnál azonban a békehajlam *nem őszinte.* Ő és Sunderland utóbb kihallgatáson voltak a császárnál, átadták a hollandi követektől a választ a Pozsonyból nekik küldött pontokra, s néhány nap múlva Zinzendorftól átvették a viszontválaszt, a fegyvernugvást illetőleg. De ez annyira nem mérsékelte, hogy elfogadásáról szó sem lehet; a császáriak ugyanis a Vág vagy Nyitra helyett épen a Garamot kívánják határvonalúl (!!), holott a magyar hadak a Morva vizénél állanak. Író Sunderlanddal szólott e képtelenség ellen Zinzendorf cs. biztosnak, a ki kijelenté, hogy *ez a császár világos kívánsága,* melytől ő el nem térhet. Elküldötték tehát Rechterenéknek, — noha író attól tart, hogy e szertelen követelés véget vetend az egész béketárgyalásoknak. A mint is Sunderland nov. 12-kén levelet vőn gr. Rechteren és Hamel-Bruyninxtól: ők e pontozatokat a magyaroknak elő sem terjesztették, attól tartván, több rosszat okozandnak azok, mint jót. Kívánják tehát: vesse latba Marleborough hg. befolyását a császárnál kedvezőbb föltételek engedésére. Ez úton aztán sikerült is némi módosításokat kieszközölniök, melyek ma, 14-kén küldettek Nagyszombatba.

Bercsenyi ezalatt bajoskodott a két hollandussal; a kik fakgatásaira megvallották, hogy »igenis, a bécsi ministerek *keresik az idővontatást, armádájokra nézve,* s féltek, hogy ne interrumpáljuk, ha semmit sem tractálnak. Kiből remonstráltam insinceritások jelenségét. Mert lám mink, mióta kezdttük: *mindenkor egyenlők maradtunk proposituminkban,* — *de ők az fegyver successusától határozzák tractájoknak célját;* megtetszik: non justitia, sed necessitas et convenientia propositi regit tractatum. Elhitessék magokkal: *mink, ha Bécsben, Prágában volna is fegyverünk,* többet *nem kívánunk;* s ha az császár megösmervén atyja idejében való igazságtalanságokat, — *mert megvallják nyilván,* —

akár Erdélyben s akárhol legyen az armáda: non posset amare affectum justitiae. — Úgy mutatják az mediatorok, *megösmerték: rajtunk nem múlik.*» Kérdezte volt elutazása előtt Stepney: mondjam meg: micsoda pontokon s mily móddal kellene kezdeni hasznosabban az alkudozást? Azt feleltem: »*Az mi törvényeinknek nincsen grádussa*, mert mindenik respicit fidem Principis; tantum ezek között unum, quam alterum laesisse, — mindeniken által kell esnünk! Capiálták.« Miután pedig a mediatorok az trónöröklést kezdték emlegetni: megmagyarázta nekik ezt is, még pedig az angol közjog példájából, hogy: Angliában van trónöröklés, de »per hoc non dicitur: Regnum haereditarium esse Regis, quia differt Majestas a (absoluto) dominatione. — Úgy látom, megnyúgottak rajta; s olyat is mondtak: *Mintsem általok veszne el az magyar szabadság, — készebbek volnának ma fegyver alá menniek*; csak, az Istenért, ereszkedjünk az tractatusban, *hogy directe szólhassanak mellettünk, extra generalitatem*, mert azzal torkolják le őket.« Így volt; őszinte becsületességgel működtek a magyar ügy mellett mind a négyen, mint írott levelezéseikből bőven kitűnik; legbuzgóbban Stepney s Rechteren.

Nevezetes, a mit Beresényi a mediatoroktól már nov. 2-kán, 3-kán megtudott, hogy t. i. a bécsi udvarnál, az angol javallások daczára, »Erdélyt (Rákóczi részére) hallani sem akarják; kérdéslen is hallom: *készek Ngoznak Ducatust adni másutt, s Magyarországbán lakását etiam cum Ducatu extero megengedni*, — de Erdélyt nem.« S nov. 7-kén ismét említi: »Azt csudálom, hogy mind ennyi circumstantiákban is Erdélyhez semmi inclinációját az udvarnak nem ösmérhetni; *nem tudom, mit nem inkább, mint Erdélyt*, quia subjugatum et armis acquisitum reputant haereditatem (in Transylvania). És mivel omnia legalia promittit, azt mondja: Erdélyhez semmi köze az mi országunk legalitásának! De az szükség ha premálja, — más lesz!...«

Itt, a föntebbi, nov. 3-iki levélben merül föl legelőször József császárnak azon terve, mely azután az alkudozások folyamán, 1706. nyarán a Rákócziné, a mediatorok, Wratislaw, majd Rákóczi Juliána hgnő Aspremontné által tété-

tett cs. ajánlatokban concrét alakot öltö: hogy Rákóczi Erdély trónjáról lemondása fejében kárpótlásul német birodalmi örökös uralkodó-hercezséggel, sőt utóbb hercezségekkel kínáltatott meg.

Bercsényivel nov. 5-kén tudatták a hollandi követek, hogy angol mediator-társaik javallására a császár reáállott, hogy a mediatio tehát — úgy, a mint Bercsényi tervezé, — maradjon a kalocsai érsekkel, Szirmayékkal stb. a magyar bizottság oldalánál Nagy-Szombatban: Wratislaw, Zinzendorf s a többi cs. biztosok pedig ám lakjanak Pozsonyban.

A hollandi követek nejei: Rechteren grófnő s a szép Bruyninxné, nov. 2-kán — téli tartózkodásra szánt nagy máhával — Nagy-Szombatba érkezének, »s mindjárt nálam valának ebéden«, írja a fővezér. Bercsényinével Bruyninxné nagy barátságban lévén, csakhamar ilyenbe keveredett vele Rechterenné is. Hanem, — s ez jellemzi a holland kereskedői szellemet — ez a két előkelő úrnő, nagykövetek, államminiszterek nejei, sok mindenféle drága árút: finom angol bársony- és selyemszöveteket, posztókat, órákat, hollandi csipkéket, díszműveket stb. hoztanak magokkal Nagy-Szombatba — *eladni*. Nov. 3-iki levele utóiratában jó humorral veti oda Bercsényi:

»Ezek a hollandusnék, úgy látom, egész *Níderlógot* hoztak ide: posztót, bársonyt, matériát, órákat, tudja mit nem, prémeket miket. Az Gnädige Frau (Bruyninxné) maga kínálkodott már is, *hogy nagyon sok árújuk!* Az feleségemnek megmondtam, hogy kérdezze meg amúgy okosan: ha van-e — *sajtjuk?*«

Vásároltatott is aztán tőlök a gróf tömérdek finom kelmét mit, — legkivált angol posztókat, maga és udvarnépe számára, — főként cserében tokaji borokért, mert azon a külföldiek nagyon kaptak. Sőt b. Hellenbach bányagrófot Selmeczről felhivatván, az valóságos posztóvásárt csapott a hadak számára a mediatorokkal, (nov. 9.).

E közben a közvetítők megbízó-leveleiket a magyarokkal kicserélték, s a congressust forma szerint megkezdték. Átnyújtották a fegyvernagyvási föltételeket, mikre a magyar bizottság négy-öt nap múlva ígérte a választ, valamint

a sérelmek tárgyában a múlt évi 25 pontnál kimerítőbb, új formulázás szerkesztését. »Azonban mind ez csak időnyerés végett történik, addig, míg az erdélyi hadjárat sorsa eldől: mert attól függ itt minden«, — jegyzi meg Bécsből nov. 18-kán kormányához tett jelentésében nagyon találón Stepney, — kihez a holland miniszterek is feljövének néhány napra Bécsbe, hogy Marleboroughnál tisztelegjenek. De feleségeiket, mintegy zálogban ott hagyták Nagy-Szombatban, Bercsényi grófné gondviselése alatt. S alighanem ekkor történt, — a mire Rákóczi már említett chiffre-s levelében czéloz, — hogy a szalmaözeveg szép Bruyninxnél a daliás magyar fővezér — oly könnyű diadalt aratott. Azonban erről legkevésbé volt szabad tudni Hamel-Bruyninxnak, meg Csáky Krisztina grófnőnek.

Ez időben Bercsényi gróf és neje rendkívül fényes háztartást vittek Nagy-Szombatban, a pompakedvelő grófnő örömére. A külföldi ministereken, nejeiken, kíséretökön kívül Széchenyi kalocsai érsek, Pýber almysiai, b. Pongrácz Imre phárói, és Viza neszter-fehérvári püspökök, sógora gr. Csáky István, gr. Nádasdy László, b. Sennyey, b. Szirmay, b. Révayak, a senátorok, mágnások, főnemések, főhaditisztek egész serege; Thököly fejedelem nővére Mária, gr. Tournon Jánosné; gr. Forgách Simonné fiával s leányaival; Bercsényi ángya özv. gr. Forgách Farkasné, bájos leányával Juliánkával; az Esterházy grófnők és más úri s úrnői rend, — csak úgy rajzottak népes udvaruknál, pazar lakomáikon, vendéglátó ékes palotájukban. És, hogy a fényből a családi boldogság se hiányozzék: *együtt volt e télen az egész Bercsényi család*. A gróf, — kivéven a táborokba való koronkénti rövid tartamú kirándulásait, — Nagy-Szombathoz volt kötve; ott volt neje, kedves *Laczkó* fia, sógora Csáky István feleségestől; nejének első férjétől született egyik leánya, a gr. Erdődy Clarissa-apáczka-kisasszony; sőt minden valószínűség szerint a Clarissák nagy-szombati kolostorába hozatott át e téle a pozsonyiból — a hol neveltetett — a grófnak ekkor már 14 éves leánykája *Bercsényi Zsuzsika* is, atyja örömére. Erre ugyan positiv adatunk nincs: csak későbbi följegyzésekből és azon előzékenységből következtetjük, a melylyel

Bercsényi iránt az udvar ez időben — a külön személyi megnyerhetés okáért — viseltetik vala, hogy a leánykának szülőihez bocsátása ellen kifogást nem emelt, és pedig annál kevésbbé, mivel mostoha testvérnéjének gr. Erdődy Erzsébet clarissa-kisasszornynak felügyelete alatt történhetett Pozsonyból Nagy-Szombatba s visszautaztatása. Bercsényi Miklós azután nem is látta leányát az 1706-iki fegyvernugvás fölbomlása után többé soha; legalább az általunk eddig ismert adatok szerint nem.

A fővezér Nagy-Szombatban nov. 8-kán egy az erdélyi széleken írt dátumtalan, de a tartalomról ítélve, e hó 2-kán kelt levelét vevé Rákóczinak, a melyben a fejedelem tudatja, hogy az erdélyi dolgokat zűrzavarban, Forgáchot, Pekryt egymással rútul veszekedve, s a többi urakat is viszálykodva találá; egymás ellen áskálódnak, árulkodnak, fejetlenek. Úgy, hogy e fölfordult állapotok helyreigazítására a fejedelem nem tudott másra, mint az ő hű, nagy eszű és nagy erélyű Bercsényijére gondolni: ha ott lehetne oldalánál, hogy bölcs tanácsaival élhetne! A miért is bizalmasan felszólítá őt: Nem volna-e kedve Erdélybe, habár ideig is, betekinteni, s mit szólna hozzá, ha őt erdélyi udv. főcancellárrá, ország főgenerálisává kinevezné, vagy valamely más ottani főfőméltósággal felruházná, hogy tekintélyével azon ország ügyeit rendbe hozhassa? Nyilatkozzék őszintén: volna-e hajlama valami erdélyi hivatalt elfogadni, s ha igen: melyiket? És a gróf Nagy-Szombatban nov. 9. kelt válaszában — mely egyike legszebb leveleinek s Rákóczi iránti önfeláldozó, nemes barátságát, mély és igaz ragaszkodását, de egyszersmind jogos önérzetét is gyönyörűen fejezi ki, — a mint kívánta-tott, teljes őszintén felelt:

»Hogy az erdélyi dolgokat confusióban találta Ngod, — nem csudálom. Nem is lehetett azt másképen találni, hanem — az miben volt. De, *hogy csekély személyem minémősége nevelje ott — vagy másutt is — az confusiókat: Isten ne engedjen arra okot adnom. Mert én már régen hazámnak s Ngodnak szentelvén életemet s életemmel akaratomat: akarom, úgy legyen, az mint Isten által hazámnak hasznos s Ngodnak tetszik.* Kérem is alázatosan Ngodat: oiy szolgájának ösmérjen.

hogy *sine etiam caractere* (azaz hivatal nélkül is) *kivánom igaz állandóságotat contestálnom akkor is, az midőn minden privata consolatio nélkül, csak résziben is látnám az publicumért való fáradságomnak hasznát; consoláltatom akkor, ha más él is jó emlékezetemmel abban, az mely jóért én is fáradtam, bujdosam, szenvedtem, s ösztönöztem sokakat, — nem ösztönöztettem.* Mert, Kegyelmes Uram, ha Isten boldogít: lesz mivel consolálnom lelkemet; különben sem *itt*, sem *ott*. Igaz ugyan, nyavalyás voltomra nézve is (sérvét és fejlődő közsvényét érti) *könynyebben bírnám már az szablyádnál az pennát; de talám, Kegyelmes Uram, az mostani circumstantiákra nézve hadd ne óldjam le oldalamról az szablyát.* Csak hírrel is bálnám, ha valaki gondolná, hogy rólam gondolkodik az iránt ¹⁾ Ngod: mert még azelőtt, Bécsben lakomban, sem szoktam vala én *utánna* járni Bethlen Uramnak. ²⁾ — Az Erdélyország generálisságát sem lehetne promotiónak tartani, minden consideratiójára nézve státusomnak, kiben talám jobban consideráltatom kívül (azaz: a külföldön), mint itthon. ³⁾ Hanem, hogy parancsolatjára Ngodnak alázatosan explicáljam magamat: kívántam emlékezni alázatosan oly okon s oly okból Ngodnak, hogy ha casu quo ittkin ⁴⁾ leendő accomodatióban vagy contentumom, vagy bátorságom ⁵⁾ nem lehetne: lehessen az ottben való kötelességemhez ragaszkodva, mondanom: Megérem azzal! És így, in forma accessory hogy mostani rendemhez képpst lehetett volna *az is enyém*, — s nem én *azzá*.

De, Kegyelmes Uram, hogysem mint legkissebb akadályára lennék ezen praetensiómmal is Ngodnak: inkább, ha Isten arra hozza is,

¹⁾ Az erdélyi cancellárságot érti.

²⁾ Gr. Bethlen Miklós erdélyi cancellár, ekkor a császáriak foglya Szebenben.

³⁾ A közbenjáró hatalmasságok követei, nemkülönben a bécsi ministerek és cs. tábornokok is, (mint már említők,) általában Bercsényit tarták a forradalom tulajdonképi vezetőjének, — fényes szellemi tehetségeinél, tevékenységénél, törhetetlen akaraterojénél, és Rákócziira gyakorolt irányadó befolyásánál fogva.

⁴⁾ »Ittkin« alatt itt Magyarország, s mindjárt alább »ottben« alatt Erdély értetik. A régi magyarok jellemzőleg a keleti irányt mindig a be, s a nyugatit a ki szócskával jelölték. Erdélyből Moldvába »bécsmennek, Magyarországba »ki.«

⁵⁾ A Magyarországbán a kibékülés vagy a háború esélyei folytan Bercsényire nézve bekövetkezhető politikai bizonytalanság lehetősége értetik, szemben az erdélyi remélt consolidatióval.

— character nélkül is, mint régi, volt szolgája, emlékezetivel sorsomnak (kívánok) szolgálnom Ngodnak; úgy is mutathatja akkor is kegyelmességét Ngod. Noha, vagyok oly reménységgel, hogy Pekryt leginkább Forgách és az belső competentia furdalja; ha megtudná, hogy rólam méltóztatik Ngod gondolkodni: nem hiszem, alább nem hagyna; s talám találkoznának többen is, kik Ngod intentióját secundálni kívánnák. De nem Forgách van-e másoknak is előtte, kik premálják Pekryt?

Nekem ugyan, — úgy látom — ebben az esztendőben előmben képi Isten, hogy mivel valaminek akarom hinni magamat lenni: ösmérjem meg, — nem vagyok több másnál! ¹⁾ Fiat voluntas Domini. Ugyan, *csak többet szolgálok én Ngodnak másnál.* Hát, Kegyelmes Uram, nem lehet *első tanácsot* (adni), a *cancelláriusság nélkül*? Vajjon, ha az (országos) generalatus tolláztatik: kit contentál azzal Ngod?... Hogy *házadjok fia* (azaz erdélyi származású) *vagyok*, — talám nem tagadják; hogy oda vágyok közikben: talám azt sem bánja mindenik; hogy Ngod *magá mellé akar engem*: talám azt sem csudálja, az kinek valami eszét nem furdalja. — Erről többet nem írok, emyiről is követi alázatosan bő pennám Ngodat.

Látható e levélből, hogy Bercsenyi *nem nagyon*, s míg a hadakozás tart, addig épen nem vágyakozott Erdélybe: bár beteges: inkább viseli ő addig a szablyát, mint a pennát! Látható továbbá, hogy Bethlen Miklóshoz még csak hasonlítottatni sem akará magát, s teljességgel nem kellett neki az erdélyi cancellárság; inkább lett volna ott is »primarius senator«, *első tanácsosa* a fejedelemnek, — a minővé tette volt őt Magyarországon a szécsényi gyűlés, — mintsem a jelenben betöltött magyar fővezéri méltóságából erdélyi cancellárrá degradáltassék; mert *annak vette*, és joggal. Ha levele végén még is kifejezi Erdélybe való csendes óhajtozását: ezt, mint nyilván kitűnik, csak a jövőben, a hadi fáradalmak utáni nyugalomképen érti, akkor, a mikor majdan, a háború befejeztével, barátja Rákóczi békén fog ülni Erdély trónján. Hadd legyen ő majd öreg napjaiban akkor mellette, mint első tanácsúr.

¹⁾ Célzásnak látszik lenni ismét arra, hogy a szécsényi gyűlésen csak első senátorra választatott meg, és nem — mint a hadsereg várta — egyszersmind vezérlő-fejedelmi helytartóvá.

Hősünk lelkületébe mély bepillantást enged e levél — azért idéztük Erdélyre vonatkozó részeit. Különben, Erdélyben csakhamar oly fordulat állott be, melynek következtében ott békés megmaradásról szó sem lehetett; ánde Rákóczi, mikor ama nov. 2-iki levelét írta, sőt még hat nappal utóbb is, bizton reméli vala, hogy Herbeville behatolását vissza fogja verni. Emlékirataiban említi ugyan, hogy mikor zsibai — még csak féligmeddig kész — sánczolatait először (oct. 25-kén) megvizsgálá, ott a Szamos-völgyét nem eléggé szűknek s különösen a sánczok balszárnnyát megkerülhetőnek találá; de bízott a németek indolentiájában, hogy nem igen kíváncsiak a vidék szorgos átkutatására, — a miben ugyan keservesen csalódott. Más részről a főútvonalat elzáró karikái sáncz sokkal több biztosságot nyújt vala, és bíztak, hogy Herbeville épen erre veendi útját. Rákóczi oct. 28-kán magyar-egregyi táborából még ezt írja Bercsényinek: »Itt mintegy középhelyen vagyok, akármely felé igyekezzen az ellenség bejönni, commode succurrálhatok; az mint is az passusokon sánczokat építtetvén s actu abban fáradozván, alkalmasint erősítjük magunkat az ellenség ellen való resistantiára; hiszem is Istent: *nem fogja véghez vihetni az bejövételt!*«¹⁾ Így gondolkozott még a csata előtt néhány nappal, nov. 8-ikán is; azonban *Forgách*, a mint az elsánczolt völgyek fekvését megnézte: *nem bízott a sánczok megvédhetőségében*, s e nézetét Bercsényivel ismételve tudatá. A fővezér ugyanis Nagy-Szombatból nov. 19-kén erről Károlynak így ír: »8. költ levelében még bíztatja vala magát az Mélt. Fejedelem: *de Forgách uram már akkor sem bízott az passus megtartásához*; azelőtt is írta vala azt nekem: csak attúl fél, a német csalt vét, más felé indul s másutt üt bé. *Már, ha elgondolták, hogy nem providedáltak róla?* — *valóban csudálom!*«²⁾

A karikai és zsibai sánczok Des Alleurs és Damoiseaux tervei szerint és vezetésök alatt épültek, — nagyon jól; csakhogy az utóbbi völgy, kivált baloldalán, az erődí-

¹⁾ Rákóczi udv. cancelláriájának még kiadatlan leveleskönyvében. (*B. Jeszenák-gyűjtemény*).

²⁾ *Rákóczi Tár*, II. 119. 1.

tésre alkalmatlan vala, s még hozzá a sánczolatot, munkások hiánya miatt, be nem fejezhették. És itt kellett valami könnyelműségnek, mulasztásnak, erélytelenségnek történni: mert idejük elég volt volna rá; s ha falusi munkásokat nem hajthattak fel kellő számban: *miért nem készíté el a sánczokat maga a hajdúság?!...* Ebben az ifjú fejedelmet is, a ki ott volt és látta, de meg Forgáchot is, mint erdélyi fővezért, némi könnyenlívés, elhanyagolás vádja érheti. Hittek a kiküldött biztosok, vármegyei tisztviselők biztatásainak, hazug ígéreteinek: ennyi meg ennyi sánczásó munkás lesz, — s azonban nem volt.

Mikor Bercsényi Nagy-Szombatban nov. 7-kén épen levelet írna Rákóczinak: Széchenyi érsek és Szirmay István jövének látogatására, s féltréfásan azt mondották a grófnak, a ki oda is írta a levele végére üzenetüket, hogy ők »*mindgyárt elborotváltatják az magyar szakált, ha Ngod* (Rákóczi) *béereszti az németet Erdélyben*«. Nem tudjuk, elborotváltatták-e csakugyan? de annyi bizonyos, hogy mielőtt még ez a levél a fejedelem kezéhez jutott volna: a német hadsereg nov. 11-kén véres ostrom s illetőleg a balszárnynak ügyes megkerülése után megvívta a zsbai sánczokat és behatolt Erdélybe.¹⁾ A harc után Rákóczi Forgách-csal, Des

¹⁾ A zsbai csata tüzetes leírása nem tartozik tárgyunkra; de mivel Herbeville — ki, hogy a nagyításban mester volt, már pudmericzi hirhedett hivatalos jelentésével megmutatta, — most e kétségkívül sokkal jelentékenyebb győzelméről a magyarok veszteségeit képtelenül nagyító tudósítást küldött fel Bécsbe, s az akkori folyóiratokban ez tétetvén közzé, az osztrák historicusok utána indulának s a történetírás még most is így tudja: kötelességünknek tartjuk, legalább így jegyzetben, egy és más új adatot, a valóságnak sokkalinkább megfelelőket, közzé tenni. Nagyon figyelemreméltó különben az, mit a labancz Cserey Mihály mond, hogy t. i. a magyar-egregyi táborra gyűlt Pekry Mikos, Teleki stb. erdélyi urak figyelmeztették Rákóczit: ne ütközzék meg a sánczoknál, hanem engedje a nyomorú táplálkozás, hosszú menetek és őszi esőktől igen elcsigázott német tábornok tágabb helyre, pl. a Keresztes-mezejére nyomulni, a hol ők főként lovasságból álló erejüket jobban kifejthetik; gyűjtse oda az összes hadakat, Károlyi hadtestét is, és akkor 40—45,000 emberrel Herbeville táborát összetörheti. Vagy pedig épen ne ütközzék meg vele nyílt csatában, hanem előtte a nyomorult faviskókból álló oláh falvakat fölperzseltetve, apró csapatokkal mindenütt éjjel-nappal csapdoztassa, fogyaszsa: és el fog

Alleurs-el s udvari hadaival Szamos-Újvárra, Bethlen várába vonúlt; majd innen Kővár felé vissza Magyarországra, Ecsedre és Munkácsra, hogy az itt épülő új erődítvényeket megnézze. Vagy 12,000 erdélyi nemes szintén Magyaror-

veszni harc nélkül, éhel is. Azonban Rákóczi e jó tanácsot, a Cserey szerint áruló Forgáchra hallgatva, nem követte. Igaz, hogy nem követte, s az erdélyi lovas hadat vissza, Gyula-Fehérvárhoz küldé Pekryvel: csakhogy ebben nem Forgáchra, hanem Des Alleurs francia altbgyra hallgatott, — a kinek a magyarmódra való harczolásról fogalma sem lévén, a sánczoknál leendő ellentállást véle legjobb módnak. Ezekbe azután a fejedelem valami tízezer főnyi gyalogságát helyezé s lovaszredet állítólag csak négyet és a Károlyitól odarendelt b. Sennyey Ferencz dandárt hagyott maga mellett Zsibónál, Károlyi többi hadát az ellenség tábora mögé küldvén, hogy ezt az ütközetkor hátban támadja. De Károlyi tétlen maradt: mert Herbeville több szekéssorral, levágott fatörzsekkel, stb. úgy eltorlaszoltatá tábora hátterét, hogy lovas had nem férhetett hozzá. Hogy pedig a cs. hadsereg a sokkal erősebb karikai sánczoktól visszafordult és Zsibó felé kanyarodik vala: ezt egy vén ravasz oláh kém tanácsára tevé, ki a kuruczok sánczait kikémlelvén, Zsibónál Glöckelsperget s a ráczokat erdei ösvényeken a magyarok balszárnyának oldalába, sőt mögéje vezette, a mi a csatavesztésnek oka lón, a sánczokban a gyalogságtól tanúsított vitéz ellenállás daczára. (Ezt az oláh kémet azután a kuruczok elfogván, főlakasztották). Rákóczi haderejének száma, a zsibai táborában talált jegyzék szerint, (ú. l. Károlyi hadosztályát is beleértve) 23,836 emberből állt. (l. »*Mercure Historique*«, Hága, 1706. 38. l.), tehát nagyon egyforma a Herbevilleével. — A mi már a magyarok veszteségét Zsibónál illeti: az első tudósítás erről a temesvári pasától érkezett, a ki Rákóczi veszteségét 3000 emberre és 24 ágyúra (ezek a sánczokban maradtak), s a császáriakét 1000 emberre tevé. Herbeville már a magyarok veszteségét hivatalos bulletinjében 6000 emberre (!!) fűtta föl és 28 ágyúra, 60 zászlóra; míg a saját emberkárát holtakban és sebesültekben 450-re szállítá le. Károlyi Sándor ellenben, — a ki másnap a zsibai csatatéren táborozott, mint Bercsényinek nov. 12-kén ír, — nem látott ott több magyar holttestet 400-nál; mert a lovasság gyorsan elmenekülvén, csak a ráczok vágtak az üldözésben, a mit vágtak belőlök, a gyalogság pedig a bokros, csalitos helyen a sánczokból azonnal a erdőkre oszolván, ott Bercsényi szavaként »széltiben talált róka berket magának«; inkább elszéledt, hazaoszlott, mint elhullott. Károlyi »*Költ zsibai mezei táborban, 12. 9-ris 1705.*« dátum alatt az erdélyi vármegyéknek közfölkelést hirdető nyíltlevelében így ír: »Tegnap napon a német nemzet Zsibóhoz szállván, s nagy felfuvalkodással, mindgyárt 8 órakor reggel ostromhoz fogván, egész délután 3 s 4 óráig keményen víván, a miéink is dícséretesen tartván magokat: nagy sokára talál-

szágra, avvagy Pekry s Mikes tábornokokkal a Rákóczihoz váltig ragaszkodó Székelyföldre, s a székely hadakkal Moldvába menekült. Ezek itt, valamint a Karánsebes vidékére húzódtott Hunyad-vármegyei kurucok békekészen valának:

kozott olyan, a ki az első sánczban meg nem állhatván tovább az ellenség előtt, kinyomakodott és az erdőt vette nyakában. A többi pedig az öregbik sánczban dicséretesen egész estig benmaradván: *estvének idején csak mi kárral csoportosan mellém jöttek*; hanem a kik az erdőre nyomakodtak, azok ki egyik felé, ki más felé szaladván, mindenütt különb-különbféle hazug és hamis híreket hirdetnek, hogy amnyival alkalmasabban hazájokba szökhessenek, oszolhassanak. Minthogy pedig Isten ő sz. Főlsége ezen alkalmatossággal Schlick generált (ez a hír sokáig tartotta magát!), Tramp nevű gyalog generált 3 vice-colonellussal és 1200 némettel bizonyosan elvesztette, igen felelt sebek által megerőtlenített, kik már másként is éhség és nyughatatlanság által jobban elsenyvedtek mind személyükben s mind lovaikban, szekereikben: remélhetjük, Isten a többit is nemzetünk vígasztalására itten veszt, — csak fogjunk fegyvert s menjünk reá mindnyájan, stb. (*Egykorú másolat*, az orsz. ltár Rákóczi-lýmbusában.) Gr. Forgách Simon tbk. pedig — a ki alól a csatában két lovat lőttek el, — »Kovácsinál lévő táborról, 21. 9-bris 1705.« ekként tudósítja Bercsényit: »Minket valóban megcsalának az átkozott erdélyiek; mivel csak bíztattak, hogy oly szoros passusok vannak, hogy lehetetlen általjöni az ellenségnek, — holott csupa hazugság: mivel oly tágassak, hogy szabadosan mehetni rajtok egész armádának, (a zsbai valóban ilyenforma). De így lévén is, csak az átkozottak dispositióm szerint állítottak volna kapásokat s egyéb munkásokat idején: csakugyan retíráltathattuk volna az ellenséget, ha végbenvitethetnének volna az sánczok; de köpedelem volt, az mint félben maradtak. Eleget szóllottam s javallottam magyarmódon: de mind helyessebb volt az francia szó; (itt Des Alleurs-t s hallgatagon a fejedelmet vádolja), — bezzeg, szépen is megadánk az árát: mert csudálatosképen hozott ki Isten (Erdélyből, Bethlen-váratól) bennünköt, az mint környülvett vala az ellenség. Mindazáltal, nagy szerencsénkre, igazán írhatom: hétszáz emberünknel több nem vesztett, (és ez lesz a valódi szám!) s a mint közönségesen beszélük, vesztette el az német 1200 emberit«. (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.) Mint látjuk, Forgách az erdélyieket okolja és szítja: ezek pedig, nevezetesen gr. Pekry Lőrincz tbk., Forgáchot. Valamint ez utóbbi, úgy Pekry is Bercsényinek panaszkodik, Moldvából, Bakóról dec. 13-kán írt levelében: »Nem kétlem, hallotta Kglmed az mi romlásunkat. Igazán megemlegetheti az mi hazánk az Forgách és Orosz Pál commandóját! Elveszté egyszer az Dunántúl való földet Forgách; de bezzeg, elveszte minket. Addig bíztatá az Fejedelmet: mennyi had és micodás van Erdélyben, hogy valóban az markunkban

mert a török porta megparancsolá a moldvai vajdának és temesvári pasának, hogy az erdélyi menekülteket vegyék

szakada. Engem Urunk az székelységgel elcommandéroza Szeben felé, én ötödnappján tudtam meg, hogy az sáncznál vesztettünk; szerencsére még is az munitiókat Fejérvárról Dévában hirtelen szállítám. Az egész erősségekben (Szamos-Újvár, Bethlen, Besztercze, Görgény, Déva, Gyalu. mert ezek bírtak helyőrséggel:) egy szem búza provisiót Forgách uram nem tett volt, (nem is az ő dolga vala ez, hanem az erdélyi kormánytanácsé és gr. Teleki főhadibiztosé), mert egész ittbenn való létét *italal, táncczal, garázdálkodással tölté*. (Ebben volt valami igaz!) Az mint az szoros és felbódúlt idő engedte: Dévát és Görgént muniáltam porral és gabonával; de látván az mellettem való had, hogy Orosz Pál is elszaladt, (ezt a Szebenből kitört Rabutin, Szappanos Mihályt Porumbákon ugyanő és a fogarasiak, végre Kálnoky Péter brassai zárlatát Wellenstein cs. ezredes verte szét), sohul semmi had nem lévén, csak velem az a nyomorúlt székelység: egy éjjel mind elszöktének, kiki házanépéről kívánván gondot viselni. Az feleségem is elrekedvén az magyarországi úttól, csak befogott Moldovában, oly véggel, hogy innen Magyarországra vergődjék, — utólértem; az uraknak, főrendeknek az jóvát elhozam magammal, kiket sok biztatással csaltam bé (Moldvába). ígervén az Urunk kegyelmességét, — az egy Júdás Száva (b. Száva Mihály, zarándi főispán) lőn labonczczá. Én, ha csak egyedül maradok is, de soha német grátiájára nem megyek, hanemha universaliter megbékéllenek. De, ha jobban nem fogjuk: soha mi országot nem veszünk: *mert nem azt kellene nézni: ez ilyen úr, ez amollynan úr*, (itt Forgáchra czéloz), hanem az igaz és hasznos szolga. *De az átkozott ratio status és personarum respectus elveszt bennünköt*. Az Isten inkább labonczságban tartott volna némely embert, (Forgách), *mintsem kö-zinkben confusió-csinálni jött*. Hallani most eleget Erdélyben, ora omnium sunt aperta: Egy sereg sertésre jobban kellett volna gondot viselni, mint Erdélyre viseltek gondot az nagyhírű generálisok! Nekünk erdélyieknek dühös nevünk volt (Forgáchnál), — nyerénk benne mindnyájan! Ez az Orosz Pál is order ellen kiszalada (?), valahol elment: egy kastély, egy udvarház nem maradt, mind felferette s méneseiket, csordákat elhajtottak. (?) Jól találta volt az nevét Rabutin: »Ille Orosz Pál est praedo; si fiet pax, statim suspendetur«. Forgách uramnak az mely eleit (Zsigmondot) innen kiverték volt, (1611.). ezt a pasquillust csinálták volt:

»Ecce venit Forgács, sicut unus ligna secans ács,

Et portat kalapács non secus atque kovács.

Perge domum Forgács, sua tangit tergora korbács,

Texequé fila takács et quoque jura szakács«.

Ezt az pasquillust valóban decantálják most.« Etc. (Eredeti levél, gyűjteményben.) Orosz Pál kivonulását a fejedelem helyeslé.

oltalmukba. A mi a várakat illeti: Gyalu, Szamos-Újvár, Bethlen, Besztercze gyorsan estek el, utánok Görgény is. — egyedül *Déva*-vára derék őrsege tanúsított három hónapig tartó, igazi hősies s a hadtörténelemben mindenkor dicső példaként tűndöklő ellenállást, Rabutintól is — tábori naplójában — ugyancsak vitéznek elismert derék parancsnoka *Csáky András* ezredes (Thököly volt fegyverhordója) alatt. A tél folytában Károlyi hadteste a Szamos és Lápos völgyéről folyton csatározott a németekre, be egész a Marosig, őket többször érzékenyen csípdezve, Osten dán ezredest elfogta, stb. A Szilágyság Tasnádtól be Désig; Kővár, Sebesvár. a Kalotaszeg, Bánffy-Hunyad, továbbá a nyugati havasok. Abrudbánya, Zalathna és Halmágy vidéke, egy szóval: *Erdélynek egy harmada* kurucz kézben megmaradt tovább is; sőt jó sokáig a Székelyföld is ellenállt, s végkép sohasem hódolt meg.

Az a két férfiú, kik a magyar fegyvereken Zsibónál esett csorbát új diadalnak sorával köszörülték ki, a kik Erdély két harmadának rövid tartamú elvesztését az ország legvirágzóbb tartományának, a Dunántúlnak visszahódításával s a Nemzeti Szövetség szervezetébe állandó, szilárd beillesztésével bőven kárpótolták: *Bercsényi* és *Bottyán* tábornokok valának. Amaz tervezte s — maga a béketárgyalások által lekötve — a távolból szellemileg intézte: emez pedig a csatatérekben ügyesen, bátran, győzelemmel végrehajtotta a művet. A fővezér az 1705-ik év két utolsó hónapjában rendszeresen kidolgozta s a hadi szervezkedés minden ágáról intézkedő több rendbeli terjedelmes utasításokba foglalá a Dunántúl visszahódítását és állandó katonai szervezését illető tervezeteit, melyek azután a vállalatnál megbízott vezénylő-tábornoknak s alvezéreinek zsinórmértékül szolgálnak.¹⁾ E mellett Bercsényi az egész hadjárat alatt sűrűen levelezett s egynehányszor személyesen is értekezett Bottyánnal, vagy a Dunaparthoz, vagy épen túl a Dunára is, egész Rusztig általrándúlván e végett Nagy-Szombatból. Ilymó-

¹⁾ L. ezeket az *Archiv. Rákócz.* IV. és VIII-ik kötetében kiadva. Az 1706. január 12. Ruszton keltek, még kiadatlanul gyűjteményemben vannak.

don sikerült aztán a dolgot úgy rendezni, hogy az — jól tervezve, jól foganatosítva — mintegy zsinórrántásra ment végbe.

Bercsényi a zsibai csatavesztés hírére csak nov. 19-kén tudta meg Nagy-Szombatban, Károlynak 12-kén költ leveléből; a kinek rögtön válaszolván, az Istenre is kérte: menjen a mellette lévő pihent, meg nem oszlott, mert a harczban részt sem vett hadtesttel nyomára a németnek, s űzze, sarkalja, fárasztza, háborgassa, hogy az ország népe ezt látva, el ne rémüljön s el ne álljon. Más részről — írja, — »csak az idő s tracta engedje, rajta lesznek: itt vesszen annyi s többet, mint a mit Erdélyben nyer.« Megzajdult már is: »mivel túl az Dunán Bottyán s az többi ébresztetik őket.« Erdélyben ő leginkább a fejedelem személye biztosságáért aggodott ama fölfordult állapotok között: »Rosszabbat nem tartok, mint hogy a Mélt. Fejedelem, mondhatom: idegen földön igen mélyen ne szorúljon«; ¹⁾ s nagyon megörült, mikor néhány nap múlva értesüle, hogy Rákóczi Bethlen-varánál nem szándékozik beljebb menni, hanem onnan Kővár felé visszatér. Azonnal írt, még 19-kén, mindjárt az első hír vételekor a fejedelemnek is, vigasztalván őt és biztatván: »Assicurálok Ngodat, teszek annyi confusiót német uramnak, — Erdélynél többre böcsüllí!« És hogy ez önérzetes ígéretét beváltsa: tüstént futárt küldött Bottyánhoz parancsával, hogy az Erdélyben esett csorbát túl a Dunán kell helyre ütni; *siessen előre, fölfelé!...*

A fővezér e levelét már valahol Tata környékén vette a különben is sietve fölnyomuló Bottyán. A ki is azalatt, míg kompjai, hajói készülének és maga kiújult sebeiben pár hétig Kecskeméten feküdt: lovas hadait ismételten a bácskai ráczokra, egész a péterváradí hídfő-sánczokig küldöz le, holott is »feles ráczokat vágtak« s ágyút is nyertek tőlök, falvaikat pedig feldúlták, és a lakókat a Duna-Dráváközbe kergették. Onnét megtérve, oct. 30-kán a kompokat a tábornok Horváth Tamás gyalog-ezredessel Solthoz szállítatá, s Duna-Földvár sánczeit, várát másnap valami meg-

¹⁾ *Rákóczi-Tár.* II. 119. I.

lepéssel szerencsésen elfoglaltatta, és azonnal erősíttetni kezdé. Szeged és a Bácska ellen a kis-kúnsági lovas-ezredet hagyá vígyázóúl, Kecskemétre pedig a Pest-vármegyei és három-városi portális hajdúságból új ezredét szervező Csajághy János ezredest és némi lovassággal Zana Györgyöt állítá be. Azzal nov. 4-kén maga is megindult összes (8000 főnyi) hadaival s átköltözött Duna-Földvárnál; ide néhány száz hajdúval Horváth Tamást helyezé parancsnokúl, lelkére kötvén a hely jó megerősítését, a révre való éber vígyázást s az építendő híd anyagszerei beszerzését. Kisfaludy György és László ezredeknek csonka ezereikkel előreindítá segélyül Bezerédyekhez, utasítással, hogy emez Zalát, amaz Vast insurgáltassa, mely célból, mint túlادunai vezénylő-tábornok, a vármegyékhez intézett nyíltleveleket és hadgyűjtő-pátenseket ada kezökbe. Maga pedig tábora derekával Simontornya alá szállt, hol már jól előkészített mindent, úgy, hogy nov. 10-ike éjjelén hozzá kiszökött ottani hű magyar hajdúk az erősséget környező mocsároknak titkos gázlón a kuruczokat csendesen átvezetve: Bottyán az erős várat 11-kére virradó hajnalon meglepéssel, rohammal egyszerre elfoglalta, — az összes német és rácز helyőrséget halomba vágatván s a parancsnokot 17-ed magával elfogván.

E fontos fekvésű vár meghódítása a magyarokra nézve nagy előny vala: mert Simontornya birtoka Földvárt és a dunai révet biztosítá, és Bottyán további hadműködésének alappontjává vált. Ő a mit elfoglalt: meg is akará tartani; azért, mint régi katona, a hadtudomány valódi elvei szerint járt el. Földvár sánczait — nov. 13-kán maga is oda és Soltra visszarándulván — tizza-dunaközi munkásokkal lázas sietséggel építteté; más oldalról Fehérvár, Buda és a Balaton felé küldözött portáival Fehér, Veszprém, Somogy, Tolnamegyékből is hajtattott munkásokat. Ezekkel a Sióvonalat rendelé megerősíteni: nevezetesen Hidvégnél és Sió-Foknál sánczokat emeltetett, úgy, hogy e folyam mentét a Balatontól Simontornyáig biztosítá, mely utóbbi vár viszont Duna-Földvárral érintkezék. Ekként Bottyán a Balatontól a Dunáig erősített hadállást teremtvé, Fehérvár-

nak, Budának összeköttetését Szigetvárral, Eszékkel, Péter-Váraddal, vagyis a rácokkal elvágta, ellenben a maga közlekedését a dunai révvel és hátterét — ha majd Pápa, Soprony tájaira fog is előnyomulni — biztosította. (A Sió-vonal e megerősítése későbbben nagy előnyre vált). Egyszersmind balszárnyának és Simontornya-várának mennél jobb fődőzése czéljából, az ettől délre fekvő Új-Palánknál a Sió-Kapos vizek hídját szintén sánczczal erősíté meg, Bottyán-várának felső sánczát pedig, a mellvédekét helyreállítatva, Hellepront által megszállatta. Mindezeken fölül, a Simontornya váratlan megvételestől okozott első megdöbbenést ügyesen felhasználva: Béri Balogh Ádám, Szekeres István és Sándor Lászlóval 3000 lovast tüstént lenyargaltatott a Dráváig. Ezek Pécsét, Siklóst hirtelenül bevették s Tolnát. Baranyát meghódítván, új katonaságot szedtek föl, Szigetvár alá zárlatot állítának, magok pedig utasításuk szerint Somogyon át feljöttek, a tábornokkal Fehérvár, Csákvár táján egyesülendők.

Bottyán Simontornyára egyelőre a szekszárdi hajdúságot helyezé őrségül, Csajághy Ferencz őrnagygyal mint várparancsnokkal, a ki utóbb párbajban elesvén, Horváth Ferencz öröklött utána. A tábornok a saját huszárezredéből is ott hagyott egy századot, Szilý György kapitánynyal. De Bercsényitől — nov. 16. Sár-Keresztúrról írott levelében — gyalogságot kér mielőbb küldetni: mert Földvárhoz, Simontornyára, Pécsre és Siklós-varába hajdú-őrség szükséges addigis, míg a dunántúli gyalog-ezerek fölállítatnak. Tudatja egyszersmind, hogy maga Tata felé megy; Szekeresék útközben egyesülnek vele. Valóban, még ugyan 16-kán már Seregélyesen, Székes-Fehérvár közelében szállott táborba. Hogy e várost jól elzárhassa: a Sárvíznek csákvári sánczát megvívá, s azt, valamint Palota-várát, a mi új gyalogot a táján kaphatott, azzal megrakta, s e helyek, nemkülönben a Sió-vonal sánczainak parancsnokságát egy régi, tapasztalt végbeli főtisztre: Domokos Ferencz dandárnokra ruházá. Ezzel, Fehérvárt zárlat alatt hagyá, s 17-kén Bicske felé nyomult; 18-kán a Komárom-megyei Gyarmat pusztán leljük őt táborban, honnét már Vas és Soprony vármegyékre küld

hadai számára élelmet készíteni rendelő nyílt-parancsokat. A mint is, a Vérteseken keresztül, nov. 21-kén Tatához szállt, mint ezt Bercsenyi másnap már Rákóczival s Károlyival tudatja. (»Bottyán már Tatához gyött; Pécsét, Siklóst, Simontornyát megvette, az németeket kivagdalta.« S Károlynak: »Már Simontornyán kezdve, Pécs, Siklós s a többi mind miénk, — kivágták az németjét, s az magyarja miénk még Tatának s Esztergomnak is. Már ma Tatában akart ebédelni Bottyán. Óvár körül őrzi Pálffy az Dunát s Lajtát; most már háta mögé küldtem neki; magam is holnap Újvárba megyek, Karvánál szállítok több hadat által és munitiót... Megveszem Austrián, az mit Erdélyen vonszon az német!«)

Bercsenyit 24-kén Semptén s 25-kén csakugyan Érsek-Újvártt találjuk, hol a Dunántúlra küldendő bombamozsarakat s ágyúkat szerelteté föl Rivière-rel és az általszállítandó lovas, gyalog hadat a gútai hídhöz gyülekezteté. Azonban a további hadműveletek iránt értekezni óhajtván Bottyánnal, megelőzőleg írt neki: jelöljön ki időt s helyet a Duna mellett, a hol találkozzanak. Mire 25-kén vevé a tábornok válaszát: 26-kán ő Neszmélyről át fog evezni Zsitvatorokra, — odakéreti a fővezért. Így is lön; ott e napon összejövének s a túladunai hadjárat részleteit megállapíták: Bercsenyi néhány nap múlva Néma és Gönyű közt át fogja Gútától küldeni a Dunán 1. Rivière-rel a tűzérsege s vele Fodor László, b. Sennyey Pongrácz, Lóczy Endre és Szinay Mihály hajdúezereit, (összesen két-harmadfélezer embert), melyek magokat majd ott, dunántúli jó »szabadlegényekkel« kiegészíthetik; 2. gr. Csáky Mihály tbkot — a ki Bottyántól függjön — Ebeczky, Ocskay, Somogyi Ferencz és Köröskényi László (Balogh István) lovas-ezereivel. Velök menend által Török István is, hogy régi ezredét újra fölállítsa. A gyalogsággal és tűzérséggel Bottyán először is a tartomány központi várát: Pápát fogja megvenni, utána Sárvárt, Kapuvárt, Kőszeget, Sopronyt. A lovasság azalatt csatlakozzék Bezerédyekhez, nyomúljon Heister Hannibál s Pálffy ellen, a mint Bottyán legjobbnak látandja. Mivel pedig a vitélő rendek túl a Dunáról a népszerű vezér mellé már is

nagyon sűrűen gyülekeznek vala mindenfelől: Bercsényi Somorjára hadipénztárt, katonaposztókat, ruházatot, fegyvereket szállíttat számukra. Minden ezredes, — a mint a vármegyék már ki valának osztva számukra, — kezdje meg teljes erőlyel a toborzást, úgy a zsoldosok és portális-hajdúság állítását. A hadbiztosság, élelmezési kar szintén szerveztetett.

Bercsényi az itt közöttük megállapított intézkedések végrehajtásául, a gútai táboron nov. 29-kén adá ki a rendeleket a Csákyval a Dunán átköltöző hadaknak, melyek december első napjaiban szerencsésen át is keltek Némáról Gönyűre, »minden munitióstúl,« a Seprősről, Somorjáról leusztatott kompokon.¹⁾ Mire Bottyán pár nap múlva az erős német és rác zsoldostól védett Pápa-várát ostrom alá vevé. Az olasz parancsnok: b. Miglio Tullius cs. ezredes keményen ellentállta. De a tábornok, a rohamok nagymestere, oly tűzzel támadott reá, hogy Miglio holtra találva elhullt. Igaz, hogy Bottyán páncélán is »három helyen esett a lövés«, s vállát, arczát, fejét majd elhordta a kartács. Miről a vén oroszán tréfálkozva írja Károlynak: »Bezzeg, édes fiam, én Pápán csak *alig* hogy el nem *rúgtam az patkót!*« Azonban a parancsnokuk eleste miatt megfélemlített németek kegyelemre megadták a várat és magokat. Bottyán közülök 3—400 muskatérost, kik szolgálatot vállaltak, Fodor László reguláris ezredéhez osztott be, 40-et egy zászlótartóval fegyvertelenül Győrbe bocsátott, s december 9-kén már Pápáról ad ki fegyverre és csatlakozásra felhívó újabb nyíltlevelet a túlادunai vármegyékhez. Ezek nemessége örömmel tévé le a hitet a Confoederatióra: mert látták, hogy most jó, szilárd alapon indúlt meg a dolog, és mert Bottyán szigorú fegyelmet tartott hadai közt, semmi dúlást, prédálást nem engedvén, nem úgy, mint azelőtt Károlyi. Készséggel állították tehát ki számára zsoldoskatonáikat, portális-hajdúikat. De az ezredek önként jövő régi jó végbeli vitézekkel is igen gyarapodnak vala, különösen a népszerű vezéré: mert minden derék huszár ebben akart szolgálni; úgy, hogy Bottyán ezrede ekkor már 19, s nem-

¹⁾ *L. Bercsényi* levelét a fejedelemhez, *Archiv. Rákóczi*. X. köt. 6. l.

sokára 24 escadronra növekedett föl, és a kuruczvilág legnagyobb lovas-ezredévé lön. Elannyira, hogy immár túl nagy lévén, 1706. tavaszán két ezreddé, sőt harmadfélle kellett szakítani: egyik fele, 10 század, a tábornoké maradt, a Győrből hozzá több jó tiszttel kiszökött jeles vitéz Bolforth (Wohlfart) Ádám vezénylő-ezredes alatt; míg más 10 századot a régi vezénylő-ezredes, Szekeres István kapott tulajdonúl; végre a még fönmaradott néhány escadron Balogh Ádám csonka ezredéhez jutott.¹⁾

Nem is állhatta meg Bottyán, hogy egyik levelében Károlynak némi gúnyos czélzással oda ne vesse: »Itten, hála Istennek, szép csendességben vagyon ez a darab föld (a Dunántúl) és mind Kegyelmes Urunk hűségére hajlott. *A katonaság jó disciplinában tartatik*, semmi húzást-vonást nem követ el; *az mint is engemet nem kár-tévő* (ahogy Károlyit nevezték volt), *hanem jótévő Jánosnak hínak.*«

Kuruczczá lön s Rákóczitól gyalogsági tábornokká neveztetett, a császáriaknál viselt ezredesi rangját letett s ekkor épen túl a Dunán időző *b. Andrásy Pál* és a Bottyántól Pápán elfogott *Babócsay Ferencz* cs. alezredes is, a ki dragonyos-ezredessé, utóbb dandárnokká lépett elő. Általában a dunántúli nemesség színe-java, virága mind Bottyánhoz állt s fegyvert kötött Rákóczi mellett. Az öreg tábornok diadalt diadal után aratott, egyik várat a másik után vevé be. Pápa után következett Panonhalma, Sárvár, majd a Rábaköz kulcsá-

¹⁾ Bercsényi örülve, hogy a katonaság — legalább a híresebb főhaditisztek ezredeibe — így tódúl: eleinte nem törődött a tactikai egységek aránytalanságával; ekként utasítja az egyelőre szemlemesteri teendőikkel is megbízott *Fodor László* ezredest Nagy-Szombatból 1705. december 19-ikén: »Hogy most 20 zászló is van egy ezerben: *mind semmi az, — nem kell most az első mustrán háborgatni őket, — majd lesz annak ideje*, hadd velősödjének csak!« (*Eredeti levél* a Fodor-családnál, Soprony-megyei Kis-Geresden, Fodor László hátramaradt levelezései közt.) Egyébiránt, Bottyán tbk. colossális ezredének széttagolása azután is bajjal hajtathatott csak végre: mert a katonaság sehogysem akará a népszerű vezér ezredét odahagyni, s ez sem szívesen bocsátá el maga mellől az önként hozzácsatlakozott vitéz legényeket. (*Bottyán-Bercsényi* és *Bercsényi-Esterházy* Antal levelezései, részben már kiadva, s részben az orsz. ltárban még kiadatlanúl.)

nak Kapuvárnak, a határszéli Borostyánkőnek, Rusztnak, Nezsidernek, Feketevárosnak stb. s Pápával ugyanazon napon (dec. 9.) Kőszeg városának és várának megvétele. Ez utóbbi várost Kisfaludy György, Bezerédy Imre és Elbeczky István, — haragjukban, hogy követekre reálítottak — elkeseredett, véres rohammal vívták vala meg; ezt mészárlás követte, melynek több mint cs. 200 katona s vagy 300 fegyveres német polgár esett áldozatul. A még megmaradt s a várba menekült 60 német zsoldos fegyvereit rémültében lerakva, feladá az erődöt és Sopronyba kísértetett. Erre Pálffy bán — midőn Bottyán Kapuvárt ostromlá és őt oldalban fenyegette, — Magyar-Óvártól (hol 400 főnyi őrséget hagyott), gyorsan bár, de Ocskaytól csapdoztatva vonúlt föl Austria határaitra, s Lajta-Bruckba és Hainburgba zárkózott. Mire Ocskay Óvárt, Győrt zárlatba fogá. A Szent-Gothárdnál álló Heister Hannibál hadait pedig a Kőszegről rá lecsapott Bezerédyék megtámadván, belőlök 400-at lekaszabolnak, a többit vad futásba kergetik, széjjelszórják, Stjriába űzik; maga az altbgy. futva menekült be a Batthyányi grófok Szalonak várába, minden táborszerét, podgyászát odavesztve. A császárnak nem maradt többé egy zászlóaljnyi tábori hadereje Dunántúl. Készséggel meg is hódolt Rákóczinak le a Dráváig, be a stájer és osztrák határszélekig minden, az egy Soprony városát és hg. Esterházy s a gr. Batthyányiak várait kivén; mely magán-várak azonban semlegesek valának, s uraik a hozzájuk tartozó jószágokra a kurucz tábornokoktól oltalomleveleket váltottak. (Bercsényi még a nov. elején kelt utasításában meghagyta volt Bottyánnak, hogy »ad certum tempus, ratificationemque ulteriorem az urak várainak s kastélyainak engedje meg az neutralitást, — *úgy mindazáltal, hogy szabad lehessen a mi hadainknak is ki- s bejárni beléjük.*«¹⁾)

Míg Bottyán győzelmeit vívá: Bercsényi a gútai táborból dec. 1-jén visszatért Nagy-Szombatba, a békealkudozást folytatni a »*tengeri csudákkal*«, — mint a maritim hatalmak derék követeit tréfásan nevezi. Ottan ül meg —

¹⁾ Archiv. Rákócz. IV. 737. 1.

ezúttal ritka fénynyel — névünnepét, *Miklós napját*, december 6-ika előestéjén. Szerető nejének gyöngödsége ez alkalomra ritka meglepetéssel: Bécsben — még pedig a mediatorok útján — vásároltatott díszmű-tárgyakkal, drága ajándékokkal akará bálványozott férjét megörvendeztetni. A vásárlásokat a még mindig Bécsben időző Stepney lord — Bercsenyiék meleg barátja — teljesítette, s hogy az ajándéktárgyak jókor érkezzenek: dec. 3-ikán külön futárral indítá azokat útnak Nagy-Szombatba, nem mulasztván el ugyanekkor Hamel-Bruyninxhoz és Almelo szintén ott lévő harmadik hollandi követhöz írott levelében e társait fölkérni, hogy, ha majd a »névnapi gálán« gróf Bercsenyiék palotájában megjelenendnek: az ő jókívánatait is tolmácsolják a magyar fővezérnek s nejének. (»Vous aurez la bonté, de faire à cette occasion mes complimens tant au Comte Bercseni, qu'à Madame la Comtesse, lorsque vous allez célébrer la Galla dans leur maison.«) Egyébiránt Stepney Bercsenyinek külön levélben is gratulált, melyet mellékel.

Bercsenyiék »*Szent-Miklós poharát*« tehát ez idén nagy pompával ülék meg. Együtt volt az egész család s rokonság. A boldog népnapot kívánó főúri és nemesi, egyházi és világi katonai és polgári rend legkiválóbb tagjainak fényes csoportja sereglett össze termeikbe, a Cedron Imre udv. jeles zenekarának zöngeményei mellett tartott dús vendégségre. A magyar senátorok s békebiztosokon kívül ott volt teljes díszben a három hollandi követ, — Rechteren és Bruyninx hitveseikkel — s az angolnak is hivatali személyzete; úgy a császári biztosok közül a magyarok: Széchenyi érsek, Viza püspök, b. Szirmay és Okolicsányi. Tisztelegtek a káptalan, a vármegyék, a városi tanács, a tudományos egyetem tanári kara s a két protestáns felekezet lelkészei, — sőt ez utóbbiak egyike, a külföldi egyetemeken képzett tudós Csúzy-Cseh József — ekkor losonczy, utóbb pápai helv. hitv. híres lelkipásztor — az ünnepeltnek, mint az irodalom, különösen a költészet kedvelőjének, e Miklós-napi alkalomra készült hosszú dícskölteményt nyújtja át. Ez egy — bizonyára több heti fejtöréssel — s nagy verselési bravourral írt, négy igen terjedelmes ívet sűrűn betöltő, 66 fejezetre osztott ékes deák poéma; classi-

cus formákban: hexameterek, distichonok és sapphói versszakokban van szerkesztve, magas tenorban s tudományos modorban van tartva, antik görög s római példákkal és mýthologiai képekkel telided-teljes. Czíme:

»**Xeniolium Parnassum**

Magno Heroi Excellentissimo ac Illustrissimo Comiti ac Domino Domino *Nicolao Bercsényi* de Székes, Sere-
nissimo ac Celsissimo Principis ac Domini Domini Francisci Rákóczi Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transsylvaniae Principis Inclytorumque Regni Hungariae Statuum pro Libertate Confoederatorum Ducis etc. etc. Supremo Generali Campi-Mareschallo, necnon Consiliario Intimo etc. Tit. Dum Sacrum Divi *Nicolai diem* Superis faventibus foeliciter attingisset, summa cum aggratulatione oblatum ab *Anonymo* quodam Nobili Hungaro, Suae Excellentiae servo indignissimo. Týrnaviae, Anno

LeopoLDo Caesare MortVo

IaM InIta ConfoeDeratIone SzéCsenyIana

In prInCIpIo DeCeMbrIs.«

Mint látható, mind a három sor chronosticon, melyekből az 1705-ik évszám jó ki. A kezdősorok:

»Ferreae terrifici crepitent licet arma gradivi

Martis, sangvineas accendant classica pugnas,« etc.

Végsorai:

»Tristia Pannoniae vilae dant proelia pacem,

Pace solo parta gaudeat alma parens.«

Bercsényi fényes elhnéjét a költő nagyon magasztalólag énekeli meg; pl. a 17-ik fejezetben:

»Coelica Bercseniam decorat prudentia frontem,

Provida mens animusque sagax circumspicit alte

Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura sequuntur.«

Dícséri őt mint hadvezért, mint államférfit; mint szónokot Ciceróhoz hasonlítja; mint hazafit: Rákóczival együtt a haza két főszlopának nevezi. Ha Rákóczi a fő: Bercsényi a szem, melylyel amaz lát, s Bercsényi a jobbkar, melylyel a fő cselekszik. Magasztalja a köztük lévő nagy

egyetértést; int minden magyart: őket mint vezéresillagokat kövessék, — kövessék e két újkori Herculest, a kiket Isten szabadításunkra adott az ő nagy kegyelméből, stb. stb. A befejező distichonok kezdősoraiban a »*Nicolaus Bercseni*« név rejlik. A kor divatjaként másutt is sok a versben a szó- és betűjáték. Általában a költemény — az akkori ízlés szerint — magas régiókban patheticusan lebegő, nagyon mesterkelt és tudákos.

Az ilyen dicsőítő alkalmi versezeteket azon korban más patronusok ki szokták nyomtatni; ezt azonban Bercsenyi — ámbár a sokat fáradozott szerzőt bizonyára bőkezűen megajándékozta — szerénységből nem tette. Mindazáltal többen lemásolák azt, és egy ily egykorú másolati példány a könyv-, kézirat- és éremgyűjtő *b. Viczayak* hédervári könyvtárában maradt fenn.¹⁾ Bercsenyi, a ki fényes pályája folyamán sok effélet kapott, úgylátszik, meg sem őrzi; levéltárának romjai közt legalább nyoma nincs. Mégis mi, mint a kor-képnek egy kiegészítő vonását, s irodalmi érdekléllyel hírt, megakartuk említeni e Miklós-napi költeményt.

¹⁾ Mi ebből merítettünk. Más példánya — és pedig magától költőjétől leírva — megvolt, sőt talán még maig is megvan a *b. Radvánszky-család* zólyom-radványi könyv- s kézirat-tárában. Ugyanis e család őseinek egyike, a jelen munkánkban több helyütt szereplő *Radvánszky János* kincstárnok, szenvedélyes kézirat-, könyv- és ritkasággyűjtő vala, s ifjúkorában maga is verselgetvén, kivált a költeményeket nagy előszeretettel gyűjtötte; így pl. *Balassa Bálint* világi dalai kéziratának megmentése a jövő idők számára, az ő érdeme. E férfiú az 1706. év közepe táján valakitől — talán a szintén zólyomi nemes Hajnoki *Bezegh Imrétől*, Bercsenyi gróf udvari kapitányától — értesülvén, hogy a múlt évi Miklós-napkor a fővezért Csúzy-Cseh József, a losonczy tudós reform. pap, dicsőítő versekkel tisztelte meg: azonnal írt *Losonczy Szigyártó Istvánnak*, a kit fölkért, hogy e versezet másolatát a szerzőtől szerezze meg, könyvtára számára. Szigyártó »*Lossoncz, dje 24. Junij 1706.*« dátum alatt válaszol: »*Csúzy József* Uram alázatos szolgálatja ajánlásával üzenteti Uram Kglmednek, hogy *Méltóságos Generális Bercsenij Urannak ő Ngának Szent-Miklós-napjára dedikált verseket Kglmed parancsolatja szerint rendben vévén* (tehát a fogalmazatból) *és leírván*, — kiben most actu munkálódik ő Kglme, — *egy hét alatt föl fogja* (Beszterczebányára) *Kglmednek küldeni*. Szemere György Uram felett való tanításokat is

Ezen közben a magyar békebiztosság, a mediatorok, Széchenyi, Szirmay stb. Nagy-Szombatban, Zinzendorf és társai pedig Pozsonyban egyre tanácskoztak, üzeneteket váltogattak a békepontok s fegyvernyugvás ügyében. Ezek Bécsbe, amazok Rákóczihoz küldöztek, — szóval a tárgyalás folyt: de az eredmény lassan mutatkozik, olykor pusztá formakérdések fölött hetekig vitáztak, kivált a bécsi udvar, melynek ministerei — miként Rechteren és Bruyninx megjegyzik — igen szörszálhasogató, kicsinyes, jezsuita észjárást árulának el, még a közbenjáróknak is bosszúságára. Bottyán előhadai ezalatt — míg Ocskay Rajkán s Parndorfnál fogott állást, hogy a somorjai révet is Óvár zárlatát fődözze, — a Fertő északi partjairól egyre járták Austriát, a Lajta-Bruck, Hainburg, Petronella, Ebenfurt stb. osztrák várakba zárkózott gr. Pálffy János hadvonalai mögött. Nem dúltak, nem égették, a fegyvertelen lakosságot nem bántották: csak Pálffy hadain kapdozának s a községeket hódoltatva, olta-lom-leveleket váltattak velök. — Bécsben a dunántúli ország-rész ily hirtelen lett elvesztése igen nagy megdöbbenést okozott, s annálinkább, mert még Pozsonnyal is el volt vágva közlekedésük. Láttuk, hogy az ide békebiztosokúl leutazott Zinzendorf és Wratisslaw ministerek kénytelenek valának Bercsényitől kérni útlevelet; az udv. cs. haditanács alelnöke Tiell azonban ezt szégyenlén, hajón ment le! Pozsonyba; úgyde most ott szorult, — s elvégre, szégyen ide, szégyen oda: dec. 20-kán ő is a kurucz fővezérhez fordúla a mediatorok útján *salvus conductus*ért, hogy visszamehessen Bécsbe. Ugyanez idő tájban a túlادunai császárpárti magyar s osztrák vár- és földesurak egyremásra folyamodnak vala Bercsényihez protectionális-levelekért, hogy jószágaik megmaradhassanak. Maga a nádor is, az aulicus hg. Esterházy Pál megkereste ez iránt Fraknóvárából leveleivel Soprony-megyei

igyekezhvén megszereznem, azonnal el fogom küldenem.« (*Eredeti levél, gyűjteményemben. Kívül Radvánszky János kezével rájegyezve: »Exhibitae Novizoly 26. Junij 1706.«*) E tudósításnak köszönhetjük úne, hogy a hosszú dícsköltemény szerzőjét, — a ki különben a mű címlapjáján a névtelenség szerény palástjába burkolódzott, — meg tudjuk nevezni.

uradalmi érdekében Bottyán és Csáky Mihály tbkokat; de ezek a fővezérhez utasították. Mit volt tennie? Elküldé tehát követét Nagy-Szombatba Bercsenyihez, — s emlékeztetvén őt egykori jóvoltára hozzá ifjúkorában és néhai édes atyja iránti meleg barátságára, atyafiságosan kérette: ne kívánja jószágai romlását, — rendeljen salvaquardiákat kastélyaiba és adjon oltalomleveleket uradalmaira. Bercsenyi megkönyörült a megalázkodón, s nagylelkűleg megtévén kívánságát: *oltalmába vevé a nádort*. Rákóczit így tudósítja erről dec. 20-kán:

»Palatinus Fraknóban ment, jószágira kért salvaquardát és protectionálist; én kiadom, olyan tenorral, hogy »*requisitiójára*«, hogy Fraknó- s Kis-Martonhoz való helyek minden tüztől s fegyvertől immunitusok legyenek, úgy, hogy (ők is) semmi hostilitást ne tegyenek. Ennek példájával talám mind elkövetik az urak,¹⁾ et ex familiaritate azután (rámennek) többre is.«

Bercsenyi 21-kén Somorjára rándult, a dunántúli főtisztekkel értekezni s az Óvár és Bruck ellen szándékolt hadműveleteket intézni; előbb azonban a kalocsai érsek által hivatalos jelentésekkel Bécsbe küldött Okolicsányi Páltól Erdély iránt »*cathégorica declaratiót*« üzent az udvarnak sőt magának a császárnak, hogy: »ámbár bent legyen is Herbeville, *de egyáltalában annak* (Erdélynek) *manutentiójátúl nem recedál Ngod* (Rákóczi) *és az Ország*. Pro uno ore praeliminaribus tarthatják azt is.«²⁾ Azonban Bécsben, különösen maga I. József és megbízottja Wratislaw cancellár, épen ez idő tájban azon mesterkedének, hogy Erdélyre nézve — a már említett német birodalmi herczegségek följárnlásával — engedékenységre bírják Rákóczit;

¹⁾ Úgy lón. Bruyninx dec. 23-iki levelében (Stepneyhez) említi, hogy Bercsenyi már »*depuis peu en grande quantité*« adott ki ily protectionálisokat császárpárti magyar s osztrák uraknak. Gyűjteményünkben is van Bercsenyinek egy ily oltalomlevele, Nagy-Szombatban, 1705. dec. 21-kén. »Baroni Fux de Bimbach et Dornheim Germanici Domini« Lajta melletti, austriai Scharfeneck várához tartozó faluira kiadva. (*Egykorú másolat.*)

²⁾ *Archiv. Rákócz.* X. 5. 1.

kire e végből neje útján kívánván hatást gyakorolni: Wratislaw sűrűen látogatta s mindenféle ndvariasságokkal halmozá el Sarolta fejedelemnőt. Most sokkal több szabadságban volt része, levelezni engedték férjével, sőt bízatták, hogy csak levelezzen sűrűen vele; apró ajándékokkal is kedveskedhetik neki: szívesen el engedik ezeket küldeni, a minthogy engedték is, és Charlotte mindig Bercsényi útján küldé ezeket: művészi készületű órácskákat, aranygalandokat, stb. Sőt a császárnő és Wratislaw azzal kecségtették őt, hogy, ha a fegyvernyugvás létre jó: meg is látogathatja férjét.

Míg tehát Rákóczi így, hitvestársa által igyekezőnek magán-előnyök kilátásba helyezésével megpuhítani: a fölkelés másik vezérférfiával Bercsényivel szemben hasonlókép felújíták a már Lipót császár életében Jeszenszky, Tolvaÿ s Hamel-Bruyninx által tétetett megnyerési kísérleteket. Most ezek eszközéül a gróffal régi bizalmasságban álló Szirmay Istvánt szemelik vala ki, a ki, hogy saját tekintélyét az udvarnál emelje: vérmes reményeket keltett ott megbízatása sikeréhez. Stepney Bécsben már dec. 16-kán megtudta, s levelével figyelmezteti reá Rechterent és Bruyninxot, hogy — értesülése szerint — »a ma reggel az iratokkal innét leutazott b. Szirmay az udvar részéről föl van hatalmazva, *Bercsényi gróf megnyerése czéljából particuláris ajánlatokat tenni neki.*«¹⁾ Ugyanerről egyúttal Harley britt külügyministert is tudósítja, megjegyezvén, hogy a czél: *Bercsényit reá nézve előnyös föltételek engedményezésével a többi confoederáltaktól elszakasztani és különleges kiegyezésre bírni.*²⁾ Szóval, megint a régi nóta: a nemzettel való őszinte, becsületes kiegyezés helyett *a szabadságharcz főnökeit lekenyerezni.* Uradalmak adományozása,

¹⁾ » . . . il (t. i. Szirmay) est autorisé par la Cour à faire des offres particulières pour gagner le Comte Berczeni, dont il prétend posséder la confiance.« (283. 1.)

²⁾ »A report has been spread about town as if he (Baron Szirmay) had private instruction to tamper with Count Bercseni and try to separate him from the rest of the confederates by advantageous conditions to himself, though these ministers will own no such design.« (284. 1.)

rangbeli kitüntetés, pénz stb. ígérete mellett okvetetlenül ismét *a magyar udv. főcancellári méltóságra való azonnali kinevezéssel csábították Bercsényit*, és pedig most annál inkább minthogy e főhivatal Mátyássovsky halálával tényleg megüresedett.

Salm hg. és a cs. ministerek e kézalatti megbízatást tagadták ugyan Stepney előtt: mindazáltal ez tovább nyomozódván, dec. 23-kán újra írja a hollandi közbenjáróknak: *ő mindinkább meg van győződve, hogy Szirmaynak Bercsényi megnyerésére nézve titkos utasításai vannak*: mert sűrűen levelez Wratislaw-val, a ki viszont gyakran látogatja Rákóczinét.

Ez az ügy kissé tovább, be januárba húzódik vala; Stepneynek egy későbbi (1706. jan. 29-kén Bécsből Bruyninxhoz írt) leveléből megtudjuk: miért? és hogy minő eredményvel végződött. Bercsényi ugyanis, hihetn az remélvén, hogy bizalmat színlelve, Szirmay révén a cs. udvarnak holmi titkait ki fogja leshetni, — eleinte jó képet mutatott a dologhoz, s szokása szerint olyan tréfás, enyelgő, de nem elutasító feleleteket adott. Mire az ítélőmester most már valóban vérmes reményeket táplála és felbízatta a császárt, a ki egyszer azt is megkérdezé Szirmaytól: *mikor s bizonyosan által fog-e jönni Bercsényi Dunántúlra?* A hová, a gróffal értekezendő, *ugyanekkor Rákócziné is készült*. Bercsényi pedig maga bízva teszi hozzá, hogy akkor »*az feudumot (Rákóczi részére) talám véghez viszem Erdély iránt*«. ¹⁾ Mert a fejedelemsnő nyilván a császár titkos beleegyezésével készült s rándúlt volna ki e találkozásra. Azonban mikor Szirmay az udv. cancellárság s egyéb tett ajánlatok elfogadására nézve, a külön kiegyezésre csábított fővezértől elvégre határozott választ kívánt: *a vasjellemű Bercsényi merev visszautasító feleletével csak oly kereken kiadott rajta, mint azelőtt Jeszenszkyn és Bruyninxon*. Szirmay ekkor vevé csak észre, hogy bolonddá tartották; nyugtalanúl, elégedetlenül tért vissza Bécsbe, — a hol a cs. ministerek hangulata a magyar fővezér iránt most egyszerre megvál-

¹⁾ L. Archiv. Rákócz. I. o. IV. k. 748. l.

tozott, és sokkal keményebben nyilatkoztak Bercsényi ellen ekkor, mint egy hóval ezelőtt.¹⁾

Így végződött ezen újabb csábítási kísérlet, hősünk önzetlen hazafiságához, egyenes jelleméhez méltóan.

Bercsényi — mint említők — Nagy-Szombatból dec. 21-kén a Pozsony ellen a püspökii sáncztól védett Somorjára rándulván, Bottyán küldötteivel s a dunántúli közelebb-lévő főtisztekkel (Csáky, Andrássy, Ocskay és Ebeczky) értekezni: onnét karácsony első ünnepén tért vissza a mediatio székhelyére. A somorjai tanácskozásoknak két fő-megállapodását emeljük ki: az egyik, hogy Bottyán a gyalogsággal és tüzérséggel a meghódolni vonakodó Soprony városát fogja ostrom alá; s a másik, hogy Csáky a lovassággal az ismét Lajta-Bruckba települt Pálffy szorítsa be e nem nagy erősségű városba, szállassa szorosán körül, míg aztán majd Soprony után ki lehet pörkölni bombákkal belőle s esetleg megadásra kényszeríteni. Bercsényi maga utasította Csáky-Ocskayékat: miképen intézzék a bán beszorítását. Azonban dec. 29-kén »nagy bosszankodására« vevé Csáky tbknak Parn-dorfról írott jelentését, »hogy Pálffy *elszalasztották*«. Az óvatos bán ugyanis a veszedelmet megsejtve, idején kimenekült Bruckból hadaival előlük, — csak utócsapatát vághatták le s szekérvonatának részét nyerték el. A bán az osztrák várakba rakta csapatait, s a Horvátországból közelgő segítséget — mely már Stýriában járt — sietette.

²⁾ *Stepney*, miután Wratislawnak Rákóczinéval szőtt-font intriguáit említi, így folytatja: »Je suis moralement persuadé, que Szirmay a été chargé des ouvertures semblables pour Bercseni, même qu'il en a donné bonnes espérances au commencement; mais il me semble, que *Bercseni s'est moqué seulement de l'autre, d'où Szirmay est devenu plus inquiet et mécontent* qu'il n'a été autrefois, et j'observe, que les *Ministres parlent plus fortement contre Bercseni, qu'ils n'ont fait il y à un mois.*« (U. o. II. o. II. k. 382—383. II.) Rechteren és Bruyninx is említik Nagy-Szombatból 1706. január havában írott egyik levelökben, hogy Szirmay *nagyon elégedetlen Bercsényivel*, (»fort malcontent de Bercseni.«) (L. u. o. 331. I.). Egyébiránt a Bécsbe rándulandó Rechterern előszóval fogja elmondani Stepneynek, hogy *ők mit fődztek föl Szirmay titkos machinatióiáról s Tiellel folytatott levelezéséről.* (320. I.) E szerint a haditanács alelnöke is — mint a magyar ügyek előadója — be volt avatva e titokzatos dologba.

Bottyán ezalatt dec. 24-kén Sopronyt körülszállotta, s gyalogságát a közeli kővágások mélyedéseiben oly ügyesen helyezé el, hogy a várfalak lövéseitől teljesen óva voltak. Ágyútelepeit pedig a Lénárt-hegyen (most, róla: »*Kuruc-hegy*«) fölállíttatván, De Rivière a várost még azon éjjel rá karácsony-napján s a második ünnep éjtszakáján izzó golyókkal és bombákkal úgy összelövette, hogy mindenütt csak a sok tűz lobog vala föl és a »sok sírás, kiáltás hallatott«. A város legdíszesebb része, 185 ház lőn teljes rommá, a többi is megkárosult, teteje pedig egynek sem maradt. Mindazáltal az őrség (400 muskatéros, 100 lovas b. Weisersheim ezredes alatt) s az osztrák érzelmű Dobner Ferdinánd polgármester által fanatizált német polgárság (fegyverben lévő több mint 3000 polgár¹⁾) még most sem akart capitulálni. Bottyán dec. 26-ika reggelén hírt vőn austriai portyázóitól, hogy a Stýriából megérkezett új horvát csapatokkal, továbbá Bécsből kivont császári katonasággal gyarapodott bán hadait összevonja és Soprony fölmentésére készül. Andrassy Pál s Ebeczky — a kik Soprony vívását Austria felől fedezik vala — üzenték, hogy ők nem bíznak erejökben ellene. Bottyán erre még néhány bombát vettetett a városba; azután beírt a parancsnoknak: »E notabilis kár után egy-néhány napi gondolkodási időt ad neki s a városnak: határozassanak jövő sorsukról; *mert rövid-nap meg más módját keresem föl Soprony megvételének.*« Azzal a várost szoros ostromzárlatban hagyván, 27-ike reggelén »lovassággal és hajdúsággal« megindult a tőszomszédos Harkáról a Fertő felett Bruck felé, Pálffy ellen. Ennek lovas horvátjait Bottyán tbk. előhadai, Béri Balogh Ádám és Szekeres ezredesek alatt, Austriában Münzdorf községnél erős rohammal »fölverték és levagdalták,« — holott is nagy nyeresége lőn a katonaságnak; — mire a bán, megértvén, hogy Bottyán

¹⁾ Pálffy bánnak Ebenfurt várából 1706. jan. 15-ikén a soproniakhoz írott válaszából kitűnik, hogy ezek, előnyomulása esetén, 3000 fegyveres polgárral ajánlkoztak hozzája csatlakozni. (*Eredeti levél* Soprony város ltárában.) Bercsenyi 1706. jan. 8-iki levele pedig épen 5000-re teszi számúkat: »Van, mondják, 5000 ember benne,« t. i. Sopronyban. (Archiv. Rákócz. I. oszt. V. k. 7. l.)

főerejével útban van ellene: gyorsan a bécsi léneák s részben Ebenfurt és Bécs-Újhely bástyáinak oltalma alá vonúl vala vissza. A kurucz porták egész odáig üzték őket, s a Lajta-vonalt erősen megszállották. Ugyanekkor az országhatár egy más pontjáról is elűzettek a németek. B. Grumbach cs. ezredes ugyanis a morvai haderőket összevónva, élelmiszereket akart dec. 30-kán bevinni Trencsény-várába; de Petróczy tbk. hadai ezúttal jól vígyáztak a hegyszorosokban, s Grumbachot visszaverték.¹⁾

Bottyánra az 1706-iki új év Ruszt városában felütött főhadiszállásán, Bercsényire Nagy-Szombatban, Rákóczi Munkácson virradt föl. A fejedelem, — kihez e közben Bercsenyi azon tudósítása is megérkezett, hogy Hellepront a Dráván áthatolván, a rácok a Szávaig hódolnak, — a dunántúli fényes diadalmak fölött megvígasztalódva írta (Munkács, dec. 30.) XIV. Lajos királynak:

»Isten kegyelme csodálatos, a ki minket (Zsibónál) veszteni: de *győzni* is engedett, s a ki nekem kárpótlásul egy darabjáért Erdélynek, az ország terjedelmes tulajdonai tartományát adományozá, hadseregemet tizenkétezer harczossal növelte,²⁾ s az ifjabb Heister megveretése után még a Szerémség, a Dráva, Száva közötti föld lakosait is hozzám hajlítja.«³⁾

S ugyane napokban írta Szirmay István békebiztosnak: »Nem minden napnak múlt el az fénye, és a mely szerencse ma siralmat, holnap adhat örömet.... Való, begyűtt Erdélyben az ellenség: *de Bécs tájékára is érkeztek hadaim*. Ki nyert, ki veszett? — megmutatja az idő«.⁴⁾

¹⁾ L. *Stepney* jelentését, 1706. január 2-káról. Az id. h. 313. l. (*Bottyán dolgairól* l. életrajzát s levelezéseit.)

²⁾ Dunántúl 6 új zsoldos lovas- s 6 új portális gyalog-ezred állítatott föl, — ezeket érte a fejedelem; mert a Bottyán, Bezerédy, Balogh Ádám önkéntesekből alakult ezereibe tódulókkal a hadszaporodás még többre megy.

³⁾ L. *Fiedlernél*: »Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's«, II. k. 456. l.

⁴⁾ *Archiv. Rákócz. I. oszt. I. köt. 451. l.*

Bottyán, miután Pálffy az osztrák várakba szorította és a sopronyi ostromnak általa történhető megzavarásától nem kellett többé tartania, továbbá Érsek-Újvárból némi újabb lőszerkészlet érkezett: Rusztról a gyalogságot és tüzéséget mindjárt visszaindítá Ocskayval Soprony alá. A katonaság ugyanis igen nagy kedvet mutatott az ostromra, a reménylett tömérdek zsákmány vágyától csábítatva, — ez lévén akkoriban az ország leggazdagabb városa. A tábornok tanácskozott a főtisztékkel; azután gr. Csáky Mihálylyal együtt maga is visszaszállott Soprony alá, — de b. Andrássy Pált és Ebeczky Istvánt elküldé Nagy-Szombatba, előszóval informálni a helyzetről Bercsényit. Ez — ép a megelőző napokban — oly tudósításokat vőn több oldalról, hogy szükségesnek találá néhány napra személyesen Dunántúlra rándulni, ott úgy a hadvezényleti, mint a katonaiállítási stb. ügyeket a vármegyékkel elintézendő; melyeknek alispánjait s követeit tehát, nemkülönben a hadifőtisztakat január 12-ikére az ottani főhadiszállásra értekezletre hívta meg. Mert oly hírek érkezének, melyek következtében a túl dunai vezényletben, legalább a szerepek kiosztásában változtatást kellett tenni sürgősen. Eddig a fővezér ott, Csáky s Andrássy Pál tábornokok és az összes haderők fölött — melyek most csaknem mind a Lajtnál és Fertőnél voltak csoportosítva, — Bottyán vala, a kire hirtelenül másutt várt hivatás. Nevezetesen a bécsi udvar, hogy a dunántúliaknak annyira fenyegetővé vált becsapásait s állásfoglalását, Austriától, a határokról elvonja: a hátuk mögött, az országrész délkeleti sarkában készült veszedelmet támasztani. Bercsényi a fejedelemtől is, hadi tiszték jelentéseiből is hírül vevé, hogy gr. Schlick lovassági tbk. Herbeville maréchal mellől Erdélyből 2000 lovassal kijővén, Szegeden s a török földén át Péter-Várad felé törekszik, sőt a simontornyaiak és Hellepront levelei szerint már odaérkezett s »a ráczokat bizgatja«, kik gyülekeznek is már, a Dráván áttörési szándékkal. Ellenök állani képes haderő ott nincsen; a Pécsett, Siklóson hagyott hajdúság erre nem elegendő; azonkívül Bottyán feljövele óta ez a had vad fegyelmetlenségnek adá magát, s irtóztató kihágásokat művel.

A ráczok küszöbön álló átcsapásának visszaverésére »Simontornya segítséget kér«.

A czélzat világosan kitűnt: Schlick, b. Nehem péterváradai és gr. Herberstein bródi tábornokokkal, határőrezredekéből s fölkeltett ráczságból támadó hadosztályt szervez. Ezzel szemben tehát ama távol vidékekre önálló vezénylet-hez szokott tábornok alatt kell haderőt küldeni, a ki necsak a ráczokat visszaverje és Simontornyát s a Sióvonalt megvédje: de Duna-Földvárnál állandó hidat is építsen, s ezen át — hogyha az Erdélyből várható csapatmozgalmak úgy igénylik — a Tisza-Dunaközre tegye át a harcászínteret, s a kinyomuló császáriaknak ott álljon ellent. Ily önálló hadműködésre a Bercsényi körül levő tábornokok közül Csáky Mihály s Andrássy Pál épen nem, — egyedül *Bottyán* vala alkalmas. Bercsényi azonnal őreá gondolt, a mint december 29-kén sógorához gr. Csáky Mihályhoz s január 2., 5. és 8-kán a fejedelemhez írott leveleiből kitűnik.¹⁾ A közelebbi vezényletet itt közel a Lajta mellett, hol mindúntalan vehetik rendelkezéseit, majd csak végbe viendik Csáky s Andrássy is, ha előre jól módban hagyhatja őket. Hogy tehát ezek iránt, valamint az új hadak szervezése iránt túl a Dunán intézkedhessék: noha látta, hogy távozását a mediatorok nem jó szemmel nézik, mégis, magát a hadi eseményekkel igazolván, január 2-ikán kénytelen volt Nagy-Szombatból eljöni, miután a magyar bizottság válasz-iratát a

¹⁾ *Bercsényi, Csatajéről* 1706. jan. 2-kán: »Pálffy van vagy 700 lóval (Német)-Újhelyben. Az horvát, Haister (Hannibál, a stájerekkel) gyülekezik. Schlicknek híre: Péter-Váradban ment, az ráczokat bizgatja. Oda semmi reflexió, — s ha ugyan ki talál gyümmi az német Erdélyből: előre kellenék véghez vinnünk az mit lehet. Veszem most Hellepront levelét is: szörnyű excessusit írja Pécs táján az hadnak;« stb. *Somorjáról*, jan. 5-kén hajnal előtt: »*Látom, Bottyánt le kell küldenem, Schlickre nézve is, az Duna mellé*; úgy hiszem, Csáky uraminal Andrássy Pál véghez viszik itten, ha rendben hagyhatom őket.« S *Rusztól*, jan. 8-kán: »Már is az horvát Haisterhez ment, oda segítség kell. Az rácz gyülekezik, Simontornya segítséget kér. És így, minapi szándékomnak előzésére nézve is *Bottyánt innen le fogom commendéroznom az rácz országra valamely haddal*,« stb. (Archiv. Rákóczi. I. o. V. k. 3., 5., 7. ll.) A Csáky Mihályhoz írott levél eredetije a kis-geresdi Fodor-családnál; még kiadatlan.

békeelőzmények tárgyában a mediatiónak beadta. A fegyvernyugvásra vonatkozó döntő válaszával a fejedelemnek Gerhárt senator úgy sem érkezett még vissza; »mire ő megtér, — iparkodom én is újra itt lenni«, — bíztatá a békeközvetítő külföldi követeket a fővezér.¹⁾ Útjaközben Csatajon még ugyanaznap szemben találkozték Andrásyval s Ebeczkyvel, kiktől a lajtamelléki hadi állapotokat tövéről hegyére megtudván, — tüstént írt mindenekről Rákóczinak, s őket visszafordítva, másnap Nagy-Magyaron át Somorjára ment,²⁾ hová a hadi pénztárt, az új csapatok felszerelésére szánt posztókat s fegyvereket is szállíttatta, s a honnan 5-kén virradatkor indult által a Dunán Ruzsra.³⁾

Ezalatt a sopronyi ostrom még hevesebben megújult Bottyán tbk., mint mondók, új év napján maga is visszaszállván a város tövébe: a következő éjtszaka 6 bombamozsárból és 8 nagyobb tábori-ágyúból álló telepeit a Lénárthegyen fölállíttatá, s virradattól késő estig, s úgy január 3-kán is mind lövette Sopronyt. 170 bombát és valami 1000 izzó tömör golyót vettetett be, — melyektől sok tűz támadt, s a külvárosoknak még megmaradt házai csaknem mind, a belvárosban is igen sok ház elégett, megrongálódott. A mellvédek mögött őrtállókon kívül az összes lakosság a pincézékbe menekült; mégis, hódolni nem akartak.⁴⁾ Bottyán már az első bombázáskor meggyőződött a védők makacsságából, hogy itt rendes réstörítés nélkül aligha boldogulhat,

¹⁾ Rechteren s Bruyninx tudósítása 1706. jan. 4. Nagy-Szombatból, Stepneyé jan. 6. Bécsből, (Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 317. és 326. ll.) és Bercsényi jan. 2-iki levele a fejedelemhez.

²⁾ 1706. január 4-kén már innét ad ki védlevelet *Mecser* Mosony-megyei község számára. (L. »Hadi Történetek«, 1791-iki évf. 501—502. l.)

³⁾ E nap kelt levele, Archiv. Rákócz. I. o. V. k. 5. l.

⁴⁾ A *Ritter-krónika* szerint b. Weisersheim parancsnok kifradván a küzdelemben, egy ízben már capitulálni akart, s katonaságát útra készen, minden málhástól kiállítá már a piacra; maga az egyik kapuhoz lovagolt, és elrendelé, hogy az ott levő batteria ágyúit hajigálják le az árkokba: »*Es ist nunmehr aus!*« mondotta. Mindazáltal Dobner polgármester kérésére, capacitálására megígéré, hogy nem hagyja el még a várost s a polgársággal együtt folytatandja a védelmet. Így rendelé aztán vissza a falakra muskatérosait. (Monumenta Hung. Hist. Script. XXVII.)

s azért már az ó év végnapján írt Bercsényinek, néhány fal-törő öreg-ágyú küldetését kérvén Újvárból. De ilyeneknek szállítása a zajló Dunán által nagy nehézséggel s bizonytalan kockázattal járt volna. Különben, a melléadott két nagy-hírű francia hadmérnök, Le Maire dandárnok és De Rivière alezredes, a külvárosok falait lábtókon, rohammal bevehetőknek állította, a mit a tábornok kétségbe vont. Erre a mérnökök ki is jelölék a helyeket, lábtókat készíttettek, s mivel a préдавágyó csapatok igen nagy kedvet mutattak a rohamhoz: a tisztek egyre kérték, únszolták a hasztalan vérontást távoztatni kívánó vezért. »Az ingenieriek ostromot javallottak, *kit akarátja ellen is Bottyánnak* el akartak tegnapelőtt követni az külső-városon«, — írja, Fodor László ezredes relatiója után, január 5-kén hajnalban Bercsényi. Azonban a meggondoló tábornok még akkor s másnap, 4-kén is visszatartotta népét a szerinte igen kétes sikerű rohamtól, melyet nem akart Bercsényinek tudta nélkül megkockáztatni, és csak ennek Rusztra érkezte után, 5-kén délután, — kétségtelenül a fővezérnek beleegyezésével — határozott el.¹⁾

¹⁾ Hogy Bercsényinek eleve tudnia kellett a rohamról s ez jóvá-hagyásával történt meg: abból bizonyos, mert ő jan. 5-kén már Ruszton ebédelt, s így az onnét csak egy óra járásnyira fekvő sopronyi tábor fölött rendelkeznie okvetetlenül módjában állta. Még bizonyosabb továbbá e körülmény Bercsényinek még Nagy-Szombatból 1705. dec. 29-kén sógorához gr. Csáky Mihály tbkhoz írott leveléből, a melyben olvassuk: »Nem is kívánok már írnom: tovább mitevő legyen Kglmetek? mert úgy látom, nehéz nékem ily messzi partról kormányoznom az hajót; hanem azt egyedül apróbálom, hogy Óvárnak forduljon Kglmetek *Soprony után* . . . Jobban szerettem volna csak általesni Bruckon, már kimenetele után is Pálffynak. De, már így lévén, nem látom más módját: hanem ugyanis *Sopront omni modo adigálni és stringálni*, kinek az külső várossát értem, hogy megégett s belsőnek is része; de megvették-e az külső várossát? Ha az tűz alatt fel nem adták, se nem hagyták magokat: nincs már mit félteniek, — félek rajta: üdöt vesz Kglmetek! Ut-ut sit: *annak meg kell lenni!* De én igazán írom: Óvárt nagyobbra böcsülném Sopronná; mert mi haszna kalandozunk? Primum principale est lineam communicationis facere de regula militari et statum defensionis formare; az pedig: Óvár, Kapuvár, Sárvár. Soprony az mi kezünknel nunquam erit locus oppositionis, — *pro praeda militari valet*. Azt mi nehezen veszszük s

A sokat próbált öreg tábornok a rohamot a lehető legügyesebben tervezte és hajtotta végre. 8000 embert rendelt e célra: 6000 gyalogot és 2000, lóról leszállt, önként vállalkozó huszárt. A roham a következő, jan. 6-iki hajnalhasadtára tervezetett, száznál több ostromlétrával, három hadoszlopban, a hadmérnökök által kijelölt három helyen egyszerre. A főroham-oszlopot az ú. n. Sikátor-kapu ellen, maga az ősz tábornok, — a ki szintén gyalog szállott — vezette; a másik kettőt a két legvitézebb ezredes: Ocskay László s Bezerédy Imre. Az előkészületek 5-kén az esthomály beálltával oly csendben történtek meg, hogy a várvédők a fenyegető vésszről mit sem sejtve, szokott éji őrsegeiken kívül lepihentek. Bottyán és hadmérnökei a rohamoszlopokat a kővágások mélyedéseibe s a ví- és futó-árkokba oly előnyösen helyezték el éjjelre, hogy azok a virradatkor adott jelre — hármás bombalövés és utána hármás rohamjel trombitákkal — egy neki-futással, úgyszólván vérvesztés nélkül érhessenek a falak tövébe. Így is lőn; a mint 6-kán hajnalban a rohamjel fölhangzott: mind a három hadoszlop a legpontosabban, nagy serénységgel tört elő, s kézi-gránátjaikat a mellvédekre fölhajigálva, nekitámaszták a lábtókat a falaknak. Csak itt-ott a kiállított őrk puskáztak le reájok, — a cs. katonaság, a fegyveres polgárság zöme meg-lepetve, csak a rohamjel hallattára futott föl a védpadokra, bástyákra. Ekkép a városnak okvetetlen el kellett volna esnie, ha a hadmérnökök a falak magasságára nézve el nem számítják magokat. Kiderült ugyanis, hogy az ostromlétrák a legtöbb helyütt pár lábbal kurtára voltak szabva; a szegény kurucz hajdú halált megvetve fölfutott rajtok, azonban a mellvédek párkányát el nem érhetvén, föl nem kapaszkodhattak, és szorultságukban ezek lőrésein lövöldözének be, s a bástyákra sietők közül számos polgárnak a lábait sebesíték meg. E calamitás daczára, a falak több pontján

könnyen vesztiük.« (*Eredeti*, s. k. írt levél, Sopronymegyében Kis-Geresden, a Fodor-családnál, Fodor László kurucz dandárnok levelezései köz). Bercsényinek itt kifejtett katonai elvei kétségtelenül nagyon helyesek; s úgy is van, hogy a katonaság főképen a nyerendő prédá kedvéért kívánta a gazdag Sopronyt megvívni.

— különösen a Sikátor-kapunál — valahogyan, egymás vállain még is meghágták a mellvédeket, s a kézi harc a bástyákon folyt, — sőt a Scharfen-Ecken Bezerédynek egy vitéz századosa, Horváth Mihály, az első kurucz zászlót is feltűz már, harcosai pedig az ottlévő ágyúkat hirtelen beszegezték. Azonban ekkor már csak úgy özönlött a sok ezer védő a falakra, s mivel a kuruczokat kívülről nem támogathatták: a tusa egyenetlenné vált; Horváthot a zászló mellett lelőtték és küzdő vitézeit a bástyáról lenyomták. Így történt a többi helyeken is; úgy, hogy Bottyán a félóraig tartott heves roham véráldozatait megelégtelvén, — visszavonulót fúvatott. A mi szintén, bár sűrű lövések között, maga az ellenfél bevallása szerint, a legnagyobb katonai rendben ment végbe: nemcsak sebesülteiket, de a létrákat és halottaikat is — a sánczokban feledt ötöt-hatot kivéve — magokkal vivék. A kuruczok veszteségét e rohamban egy, Ságáról január 8-kán kelt egykorú levél (Tóth Györgyé, Festetich Krisztina, Sándor István kapitánynéhoz) »300-ig valóra«; Bercsényi a sebesültekkel együtt »több száz emberre«; Stepney brit követ jan. 9-iki bécsi levele — császári kútfőkből — 500-ra; a hasonlókép cs. forrásokból merítő Theatrum Europaeum szintén 500-ra teszi, holtat, sebeset együtt. Leginkább a Fodorzerebeli volt pápai német szökevény gyalogok vesztenek: miután Bottyán — a magyar vér kímélése szempontjából — ezeket rendelé a főrohamoszlop élére; továbbá aránylag több a huszárokból: »mert az jobban ment ostromnak az hajdúnál«, — jelzi 8-kán Rusztról Bercsényi. Ugyanő írja ezt is: »Azzal az ingenírek csak elgyüttek, s egymásra vetnek«, (azaz: egymást okozzák). Ezzel hallgatag beismerték, hogy a siker nem az intéző tábornok ügyességén, sem a derék csapatok vitézségén, — hanem az ő hibájukon múlt. Bottyánt, saját várának építésénél, a megelőzött évben, voltak, kik kárhoztatták, hogy nem hallgatott a francia hadmérnökök tanácsára; íme most — saját meggyőződése ellenére — hallgatott reájok, és a dolog balúl ütött ki.¹⁾

¹⁾ Soprony ostromára nézve a részletes kútfők: *Thaly*, »Bottyán élete« és »Ocskay László élete«; a sopronyi *Ritter-krónika*, szintén általunk kiadva a m. t. akadémiai Monumentákban (XXVII-ik köt.);

Bercsenyi a mint Ruszton megkapta a roham sikertelenségéről a jelentést: most saját tekintélyének latba vetésével és egy kis ravaszsággal szelíd módot kísérelt meg. Még az nap odaküldé a város egyik kapuja elé egyik segéd-tisztjét, hogy a védőkkel hitre beszéljen. Ő csak az imént érkezett Rusztra — üzenteté nekik részvétet, jóindulatot színelve, — s őszinte sajnálkozását tudatja ama nagy rombolás- és károkért, melyek a bombázás által a várost az ő híre-tudta nélkül, sőt akarata ellenére (??) érték; mit egyébiránt a saját makaességuknak tulajdonítsanak. Holnap levelét küldendi hozzájuk.¹⁾ Csakugyan, jan. 7-kén reggel, ismét Rusztról, a városnak magyar, Weitersheim parancsnoknak latin levelet küldött. A város közönségéhez szólóban ismételi már szóval üzent sajnálkozását romlásukon, »mely teljes akaratom ellen történt, — de tisztelnk Kgl-teknek közönségesen mutatott magahitt keménységét vetik okúl. Hogy azért továbbvaló keménykedése Kglmeteken való *szűnakodásomat méltó bosszúra ne fordítsa*, — csap által most fenyegető hangba, — s azzal ennyi számlálhatatlan kárai után maga végső veszedelmét is ne okozza magának«: keresztyéni és hazafiúi szeretetből inti őket, távoztassák el a magok, családjaik, a közlakosság s ily nevezetes város végromlását, a körülményekkel való megalkuvással. A császári armáda által nyújtandó segélyben ne reménykedjenek: mert »amnak láttatja sincs, s nyúgodnék inkább, ha nyughatnék«. Újlag komolyan inti tehát őket: alkalmaztassák magokat, s további megmaradhatások, vagyis a behódolás iránt küldjék ki megbízott követeket hozzá Rusztra, »kiknek ezen írásom által hites parolát adok.« Ha ezt nem teszik: magokra vessenek minden további veszedelemért. Még utóíratban

a *Theatrum Europaeum*; *Kolinovics, Bercsenyi* január 8-iki és *Stepney* jan. 9-iki levele, stb.

¹⁾ *Ritter-krónika*. — Bercsenyi maga is írja Rákóczinak, Rusztról 1706. január 8-kán kelt levelében: »Megüzentem az városban: ne bolondoskodjanak, ne lövődözzenek, — másnap írok nekik. Megszűntek azonnal, s én is küldtem levelet az városnak és az commendántnak Respiriumot kértek mára; holnap mi válaszom lesz? elvállik; *de megvallom, nem bízom hozzá*.« (Archiv. Rákócz. V. 7.)

sajátkezűleg hozzászói: »Meghagytam Generális Bottyán Uramnak: ha Kgltek úgy akarja, zálogot is adjon bé addig, míg idejárnak emberei Kglteknek«.¹)

A tanács pár napi meggondolási időt s ezalatt fegyverszünetet kért. Megkapták; gyűlést hirdettek, tanácskoztak; s 8-kán Pálffy bánnak Ebenfurtból titkon bejuttatott biztató, kitartásra intő, hűségökért, kárvallásaikért a császár különös kegyeit, fényes jutalmakat ígérő levelei és a Bécshez szolgailag ragaszkodó Dobner polgármester buzgó ösztönzései következtében — elhatározták a *további ellentállást*. Bercsényivel ezt tisztességes, komoly hangú válaszban (latin levél jan. 8-káról) tudatták: Miután — úgymond — pusztta életünknel egyebünk már úgy sem maradt: állhatatosságunk megpecsételéseül elhatároztuk ezt is ő Felsége hűségében föláldozni. A további vérontásért a felelősséget magunkról az ellenfélre hárítjuk.²) A levelet kiküldték s egyszersmind a harcz jeléül ágyúikat kisütögették. Bercsényi másnap («Ex oppido Rust, 9. Januarij 1706.») még e levelökre is válaszolt, most már latinúl: Midőn jobb választ várt volna tőlük, jan. 8-iki levelükből sajnálkozva érte további romlásukat, a keresztyén vér ontását s a város polgárságának végső veszedelmét kihívó határozatukat. Figyelmezteti őket, hogy, mint hazafiak, mivel tartoznak hazájoknak; különben, a mi érendi őket megátalkodott nyakasságukért, ő Isten s a világ előtt óvást tesz: egyedül önmagoknak tulajdonítsák. Mégegyszer, utóljára, mint igaz, őszinte hazafi felhívja azért a tanácsot: két nap alatt küldjék ki hozzá megbízottaikat, hogy legalább meghallhassák őt, mielőtt makacsúl végveszélyökbe rohanának. («Syncero, proinde, quo patriotam decet, zelo eosdem adhorto, ut intra biduum per suos me saltem loquentem audiant, nec tanta sibi duritie extremum adsciscant periculum.»³) Úgy látszik, rábeszélő tethetségében, ékesszólása hatalmában bízott; de a keménynyakú sopronyiak nem küldötték ki követeket, sőt ú. l., e második levelére választ

¹) *Eredeti levél*, Bercsényi s. k. aláírása és pecsége alatt, Soprony város ltárában.

²) *Egykorú másolat*, Soprony város ltárában.

³) *Eredeti levél*, ugyanott.

sem adtak már.¹⁾ Igaz, hogy ennek vételekor immár újra szóltak az ágyúk.

Bottyán tbk. ugyanis — ki a 7—8-iki fegyverszünet alatt a további teendőket a fővezérrel Ruszton megbeszélé, — ennek intenióit szerint még egy kísérletet akart tenni, mielőtt a város alól távoznék. A mint tehát 8-án délben a tanács a Bercsényinek szóló válasz kiadásával az alkudozást megtagadta s a bástyák ágyúit kisütötték: a tábornok is újra elkezdé működtetni Lénárt-hegyi battriáit. Csakhogy mivel bombái fogytán voltak, most szakadozva, csak egyenként-kettőnként lövetett; szintén így másnap reggel. Egyébiránt, Soprony városában alig is volt már mit elégetni; a bombák csak a pusztá házfalakat, boltozatokat törték, szakgatták. Január 9-kén Bottyán íjesztésül cselhez nyúlt: ott, a hol 6-án a főrohamot intézte, a Sikátor-kapun kívül álló malomépületet fölgújtatván, e mögül az ismét rohamoszlopokba rendezett gyalogságot egyszerre kimutatta, ostromlétrákkal, készen, — mintha ismételtetni kívánná a rohamot. Egyszersmind lovas csapatokat nyargaltatott a bástyák alá és sortüzet adatott velök be a védőkre. Mind hasztalan; a Pálffy újabb biztató leveleitől reményekre gerjedt s a bombák és izzó golyók okozta rémséges károk s pusztítások miatt a kuruczok ellen rendkívül elkeseredett német polgárság csak nem tűzte ki a fehér zászlót.²⁾ Január 10-ikén

¹⁾ A válasz másolatának vagy fogalmazatának a sopronyi levéltárban nyoma nincs.

²⁾ A sopronyi tanács módját tudá ejteni, hogy titokban — a város tulajdonát képező falvak német jobbágysai útján — sűrűen levelezhetett Ebenfurtba Pálffy János cs. vezénylő-tábornokkal s általa a bécsi cs. k. udv. főhaditanácsal, még a két ostrom ideje alatt is. Így Pálffy dec. 30, 31, s január 1, 5, 6, 10, 13, 15, 21-kén stb. ír, illetőleg válaszol a városnak. Nevezetesen dec. 30. *Ebenfurtból* feleli, hogy 26-iki tudósításukból nagy részvétellel érti »den durch die feindliche Bombardierung und Canonierung der armen Stadt und Burgerschaft angefügten grossen Schaden.« Majd ő Felsége megjutalmazandja őket hűségök és vallott káraikért, a mint ő is hathatósan ajánlani fogja. Az ellenségnek, hihető, elment a kedve a sikertelenség miatt, stb. Dec. 31. *Bécsből*: A cs. k. udv. főhaditanács gratulál általa nekik győzelmükhöz, s a helyőrséget felváltandó friss csapatokat löszerekkel stb. már elrendelte, kik is nem-sokára indulnak őltalmukra. Jan. 1. *Ebenfurtból*: Dec. 29-iki levelöket

tehát Bottyán, ágyúit a telepekből kivonatván, táborát felgyújtatta, s maga a tűzérsséggel és gyalogsággal Bercsényihez ment Rusztra, — mindazáltal a Soprony körüli falvakat lovassággal megrakva, a megrögzött labancz várost szoros zárlatban hagyá, s mindennap többszörösen csapdoztatott kapui elé.

Bercsényi gróf Ruszton időzésének napjait szokása szerint szakadatlan munkában: az újon visszahódított túladunai tartománynak a Confoederatió kapcsolatába való szoros szervezése ügyeiben, a főhaditisztekkel a harc folytatás, vezénylet és hadszervezés különböző módozatait illető értekezletekben, szóval, politikai és katonai kormányzati dolgokban töltötte. Kivált Soprony ügyének eldőlte és Bottyán visszaérkezése óta tartott huzamos tanácskozásokot a három tábornok: Bottyán, Csáky Mihály s Andrássyval, Csáky István generális-főhadbíztossal, s a tapasztaltabb és tekintélyesebb dandárnokok- és ezredes-főkapitányokkal, mint Ocskay, Ebeczky,

vette. Biztatja, hogy a segély hamar fog már érkezni. *Jan. 5. ugyanonnét*: Tegnap levelöket küldöttjük híven megadá, és szóval is relatiót tön mindenekről. Érti ezekből, hogy az ellenség a külvárosokat még nem foglalá el, sem rést nem lött még a falakon: így tehát a veszedelem nem oly fenyegető, s annál inkább, mert — mint ő több oldalról értesül — hogy, ha rés lövetnék is: a kurucz gyalogság nem akar ostromnak menni (!!), nem is tekintve azt a kedvező arányt, a melyben a városi polgárörség a támadók erejéhez áll. Ne csüggedjenek hát el, mert a segély idejében elérkezik. A házak leégetésénél s összerombolásánál, a mi már megtörtént, úgy sem tehet az ellenség már több kárt nekik. (A Ritter-féle helyi krönika szerint Dobner polgármester a polgárokat a császár részéről káraikért nyerendő tízszeres kárpótlással biztatta, ha a védelemben végig kitartanak.) *Jan. 6. ismét Ebenfurtból* ír nekik Pálffy: Dícséri vitézségöket, további kítartásra buzditja. Ő részéről erősen dolgozik érdekökben az udvarnál, hogy mielőbb megsegíttessenek. *A csapatok egy része már útban is van.* (!) Ne féljenek: hiszen nincs rés löve a bástyákon; az ellenség nem megy rohamra, avagy ha menne is: »so seind so viel tapfer, wehrhafte Leute in der Stadt befindlich, dass auch der wirkliche darüber unternehmende Sturm gar leicht ausgehalten und zurückgeschlagen werden kann.« Tartsák csak tehát magokat erősen, s ő Felsége speciális kegyelmét fogják tapasztalni. *Jan. 10. Ebenfurtból*: 6. és 7-iki leveleiket vette, s más úton is értette, hogy a kuruczok rohama visszaveretett, »woran fast niemahlen zweifeln können, alldieweilen man sich von der numerosen und wohl resolvierten Burgerschaft« minden jót lehet válni. Az ellenségnek bizonyára el is ment a kedve

Babócsay, Bezerédy, Balogh Ádám, Kisfaludy György, Thelekessi Török István senator, Fodor László, b. Révay és Cziráky, a két Ráttky, stb. Számos vármegyei s egyéb dunántúli deputatiót is fogadott. Minthogy pedig őneki a január 12-iki ruszti gyűlés után a mediatorokkal való tárgyalás végett vissza kell vala sietnie Nagy-Szombatba: lehetőleg gyorsan igyekezett rendezni mindeneket Dunántúl. Andrássy Pált s Ebeczkyt még 8-kán expediálá egy rész haddal Austriába, hogy Pálffy Ebenfurtba szorítsák, mely várat s más kisebb osztrák várakat — ha Érsek-Újvárból bombák érkeznek — bombáztatni szándékozott. Mivel pedig Magyar-Óvár birtokára ő, a dunai átkelés biztosítása végett, nagy súlyt helyezett: 12-én 2000 lovast és ugyanannyi gyalogot indíta, egyelőre Ocskay vezénylete alatt, ezen vár és város szoros ostromzárlatba fogására; ha löszerek érkeznek, lövetni kíváná ezt is. (Ocskay különben Óvár alól, a vezényletet más főtisztnek adván át, az események alakulásához képest

s nem fogja a rohamot ismételni. Bercsényi hír szerint már el is indúlt innen vissza Pozsony felé, mert Trencsénybe élelmet szállító hadoszlopunk elég dolgot ad ott északon nekik; mely hadak is Trencsénytől visszatérvén, ő Soprony fölmentésére sietend. Szenvedett káraikért boraiknak vámentes szállítását Austriába fogja ő, Pálffy, a császárnál számukra kieszközölni, stb. *Jan. 13. Ebenfurt*: Ő éjjel-nappal siettetti a segítséget, s végtelenül sajnálja, hogy az még most sem érkezett. Mihelyt a trencsényiek idejőnek és én mozdúlhatok: egy órát sem késve, azonnal indulok Soprony felé, s annálinkább, »weilen der Bercsényi sich mit der Infanterie und Artillerie an dem See abwärts ziehet;« bizonyosan a Dunán által, Csallóközbe huzódik. Itt, Wimpas-singnál Andrássy áll 3000 lovassal s tűzváltáságot hirdet Austriában currentaliter. Ismétli, hogy az uralkodó különös kegyeit fogják hűségökért jutalmul nyerni; csak tartsanak ki tovább is. *Jan. 15. Ebenfurt*: Értette állandó bátorságukat, és hogy, ha arra menend, 3000 fegyveres polgár kész táborához csatlakozni. Dícséri őket és biztatja: Bécsben nagyszámú hadat készítenek, Morvából, Sziléziából is jön, — meglesz rövidnap a segítség. Ellenben Bercsényivel számos had vonúlt el; Ruszton Csáky maradt; de, hogy ott van-e, vagy hol az ellenség tűzérsege? azt tőlük óhajtaná megtudni, úgy egyebet is, a mit megtudhatnak. *Jan. 21. Ober-Laából*: Kénytelen volt csapataival ide, *Bécs környékére visszahúzódni*; ide küldjenek hozzá követeket, s ő eszközölni fogja megjutalmaztatásukat a császárnál. Bajorországból 4 ezred segély-sereg jön, stb. *(Eredeti levelek, Soprony város Itárában.)*

nemsokára a morva szélekre volt menendő.) Sopronyt Harka, Keresztúr és más szomszéd községekbe telepített hadakkal Bezerédy alatt zárlatban hagyá. A két Kisfaludyval s Ráttky Györggyel 3000 lovast a stájer határokra rendelt az ifjú Heisterre és a horvátokra vigyázni. Andrássy-Ebeczkyéknek — a kik Pálffy már megkönyékezek — meghagyta, hogy a Lajtának Ebenfurttal szomszédos kelőjén Wimpassingnál fogjanak állást, a hová a bombák érkezését Ruszton bevárando Csáky Mihály is utánok induland a gyalogsággal és tűzérsséggel, Ebenfurtot ostromoltatni. Addig is Andrássyék a lovasságot szágúldoztassák szerte Austriában, de ne engedjenek dúlni, égetni: hanem az ő, Bercsényi neve alatt (Ruszton, január 12-kén kelt) s számos példányban velök adott pátens- és currens-levelek mellett hódoltassák a helységeket, s a hadi pénztár gyarapítására szedjenek tűzváltságot tőlük: »minden falusi háztól 2, városkában 3 tallért, kerített városban, ha fegyvert nem fog, 4 tallért« házanként.¹⁾ Az is feladatukká tétetett, hogy a bécsi kormány által fölfegyverzett osztrák pórságtól minél több fegyvert igyekezzenek elszedni, a saját új hadaink fölszerelésére; mert Heister a fegyvereket Dumántúl a múlt évben halálbüntetés fenyegetése mellett beszedetvén, — puskában, kardban nagy volt a hiány. A vezényletet Bercsényi e nyugati széleken Csákyra s Andrássyra bízá, és hogy legyen jó ember mellettök, a kire hallgathatnak: mellettök hagyá kedves Ebeczkyjét. A még szervezkedő, fegyvertelenebb gyalog-ezredeket a Rábaközbe szállítá, melyet a jó fekvésű Kapuvárra támaszkodó nagy, erődített táborrá rendelt alakíttatni, s e célból Rivière-t a Rába, Rábeza és Jend kelőinek elsáncolására velök küldötte, az ágyúknak is egy részével. »Azalatt hátok megett az új hadat szedik, fizetik, mustrálják az új ezeres tiszték,« a Bezegh Gábor gondviselése alatt Somorján székelő hadipénztárból és szerelik föl az ugyanott letett fegyverekkel, montourral. Végre Bottyánt a Péter-Várad, Eszék felől fenyegető rácz veszedelem elhárítása, a Sióvonat és Simontornya földözése s a nagy-

¹⁾ Ezt — mit különben Bercsényinek Somorjáról jan. 13. a fejedelemhez írt nagyérdekű leveléből merítünk — Pálffy bán is említi a Soprony városához szintén jan. 13-kán Ebenfurtból írt levelében.

fontosságú duna-földvári erődített hídnek mindjárt kora tavasszal leendő elkészíttetése végett, (mint már előbb megállapodott volt), a délkeleti részek vezénylő-tábornokául rendelé, a Bakonytól és Balatontól a Tiszáig, Budától le Péter-Váradig s Szólnoktúl le Titelig terjedő hatáskörrel. A Tisza-Dunaközön állomásozó Csajághy- és Sötér-féle ezredek, a simontornyai, földvári, siómenti helyőrségeken, úgy a Szigetvár, Pécs, Siklós körül tanyázó hadakon kívül mellé adván még innét magával levinni a saját nagy lovas-ezrede mellett az újakból négy huszár- és két gyalog-ezeret, 8 tábori ágyúval.¹⁾ De maga Bercsenyi jegyzi meg, hogy Bottyánnak »kell még egy hét, míg leér«, jan. 13-kától számítva. Sőt az újoncz-had szervezése és fölkészítése miatt még több is kellett: mert csak február elején érkezett le, útjában a Győrből hozzá hatodmagával kiszökött derék Bolforth (Wohlfart) Ádámmal, s a bakonyi átjárónál hadnagyostúl, zászlóstúl, mindenestől szintén hozzája, ezredéhez csatlakozott tatai egész lovas-sereggel szaporodva, — »ki is igen jó katonaság«.²⁾

Bercsenyi ezen intézkedéseivel egyidőben, január 12-kén megtartá a gyűlést is Ruszton a vármegyék követeivel. Ezek lelkesedve csatlakoztak a Szövetséghez: »Csak meghalunk az *Confoederatioért*!« ... kiáltának föl, s a zsoldos-katonaságnak a nemesség, és a portális-hajdúknak a pórság részéről leendő kiállítását — azon mód és arány szerint, mint a dunáninneni vármegyékben, portánként 4-et, — készséggel elvállalták, sőt részben már előre ki is állíták. Ehhezképest Bercsenyi a fölmutatott megyei kapuszámok szerint kivetette és az ezredekbe beosztotta ezen hadjuttalékokat, s minden

¹⁾ Bottyánnal, — mint leveleiből értesülünk, — a saját és az ennek egyik feléből kiszakított Szekeres-féle huszárezred (tényleg 1600—1800 fő) mellett vele volt még Somogyi Ádám ezredéből nyolcz században 600 fő; Balogh Ádáméból az ezredessel eleinte két század, de utóbb leküldetett az egész ezred, ú. m. 800 fő; a Godáéból 5 században 300 egynehány; és az induláskor csak 79 portióból álló kerete Sándor Lászlónak, mely aztán Somogyban újonczoztatott 700 főre. Teljes létszáma tehát lovasságának, már a kiegészítés után, 4000 huszár. (L. a martiusi kimutatást, *Archiv. Rákócz. I. o. V. k. 71. l.*) S a Horváth Tamás és Domokos Ferencz (Sellyey Gergely)-féle két gyalog-ezer.

²⁾ L. *Bottyán levelezéseit. Archiv. Rákócz. I. o. IX. köt. 282. l.*

vármegyének napot és helyet tűzött ki contingense bemustrálására, megbizottai Thelekesi Török István ezredes és senator s Babócsay Ferencz ezredes előtt; ú. m. *Soprony* vármegyének: január 12-két a lovas (Török István) és 17-két a gyalog (Fodor László) hadjutalék előállítására, Kapuvárott; *Vasnak*: lovas (Kisfaludy György) és gyalog (b. Czirák László) 14-két, Szombathelyen; *Veszprém* s *Fehér*: lovas (Somogyi Ádám¹⁾ 18-kát és *Veszprém*, *Fehér*, *Győr*, *Komárom*, *Esztergom*: gyalog (b. Sennyey Pongrácz) 18-kát Pápára; *Győr*, *Komárom*, *Esztergom*: lovas (Goda István) 19-két Pápára; *Zala*: lovas (Kisfaludy László) és gyalog (b. Andrassy Pál) 24-két Keszthelyre; *Somogy*: lovas (Sándor László) 24-két szintén Keszthelyre, és gyalog; (Horváth Tamás) 30-kát Simontornyára s Földvárhoz. Végre *Mosony* a maga hajdúit később kitűzendő határidőre Winkler Vilmos ezerébe, a gyér népeségű *Tolna* s *Baranya* pedig a magokéit a simontornyai várórség részére, Csajághy Ferencz ottani kapitány alá tartoznak kiállítani. A projectum szerint az állítandó túlادunai portális-hajdúk összes száma 6920, minden kapuszám után négyet számítva. (Ennyi azonban tényleg sohasem állíttatott ki.) Vagyis, Bercsényi tervezett Dunántúl a zsoldosok- és portálisokból »lovas-ezeret újat *hatot*, és gyalogot *ötöt*«. ²⁾ Lett a valóságban gyalog *négy*, és lovas *hat*, bár nem mind teljes, (például a Goda és Török István-félék), mert nem telhetett ki. Ugyanis a legjobb fegyveres — köztük sok régi végbeli — katona már jóval előbb önként zászlók alá állt; úgy, hogy belőlök a Dunántúl *négy önkéntes lovas-ezred* alakult, ú. m. 1. *Bottyán* tbk. óriási (19, sőt egy ízben 24 századból állott) híres huszárezrede, s 2. az ebből kiszakasztott *Szekeres Istváné*; 3. *Bezerédy Imréc*, (ebben Pest vármegyeiek is valának), szintén igen nagy ezred; 4. *Béri Balogh Ádámé*, melyhez hasonlóképp csatoltatott a Bottyánéból néhány

¹⁾ Veszprém s Fehér megyék a november s december havi rendelkezések szerint Sándor Lászlónak valának kijelölve ezredterületül. Somogyi Ádámnak pedig Somogy; Bercsényi azonban ezen ruszti beosztásban megcserélte köztük a területeket, azon okból, mivel Somogyi »már Pápának decretális kapitánya.«

²⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. V. k. 10. l.

escadron. Mindössze szerveztetett tehát Dunántúl 10 lovas, 4 gyalog-ezred, és a simontornyai századok.

A Török István és Babócsay mint kiküldött hadszervező biztosok számára Rusztón, 1706. január 12-kén Bercsényitől kiadott és saját kezével fogalmazott tüzetes »*Utasítás*« egyik pontjából bámúlattal látjuk: mi mindenre kiterjedt e rendkívüli férfiúnak figyelme; a 17-ik pont például a *tihanyi felszigetnek* (másodszor 1707-ben Bottyán által s harmadszor 1849-ben Kossuth által tervezett) *erődítéséről* szól, ekképen:

»Az tihanyi alkalmatosságnak megvizsgálása s egyzersmind minden úton-módon való erősítése és sajkáknak való eszközöknek (*hadi flotilla a Balatonon!*) odaszállítása. s egy szóval, jó rendben való vétele bizattatik Deputatus Uraimékra ő Kglmekre; kit az Nemes Vármegyéknek pro exigentia értésére adván, ezen közjóra czélozó dispositiót el nem mulatják.«¹⁾

Lelkökre köti a földvári dunahíd építéséhez kívántató »fák, deszkák, tombáczoknak való eszközök« szállíttatását is, Bottyán generális hídmesterei számára.

Vége, egy másik pontban intézkedik a táborokrúl hazaoszlani szokott katonák- és hajdúknak összegyűjtésére s zászlóik alá kergetésére rendelt »*ármányos* (ármás) *tisztek*«-nek minden vármegyében leendő felállításáról, úgy, mint a Dunán-inneni részekben. Kik is egymással folytonos levelezésben legyenek, hogy »ha kit (hadszökevényt) egyik elmúlat vagy elszalaszt: az másiknak tegyen hírt s kezére várja«, stb., stb.

Miután a fővezér ezek szerint mindenre kiterjedő gondal elintézé az ügyeket Dunántúl, azután Rusztot január 13-kán odahagyván, még ez nap estve Somorjára érkezett. Útjában azon kellemes tudósítást vevé b. Petróczy tbktól, hogy a Morvából Trencsény-varába szánt élelmi szállítmányt fedező gr. Montecuccoli hadait, (a Pálffy bántól a sopronyiaknak annyit emlegetett »trencsényi segítséget«) a zárlat parancsnoka Luzsinszky Sándor ezredes a hegyszö-

¹⁾ *Eredeti fogalmazata és egykorú másolata gyűjteményemben.*

rosokról újból visszaverte, s Trencsény várőrsége az éhség miatt immár a végét járja.¹⁾ Lipótvára is koplalni kezdett már erősen s igen »rakétázott« a segítségért, hogy Vöröskőn meglássák és hírül adják tovább, Pozsonyba.

Ugyancsak útja közben, Rajkán szemben találá a fővezér Gerhárt György tanácsurat, a magyar békebizottság tagjai egyikét, a ki a mediatio ajánlataival a fejedelemez a fegyvernyugvás és békepraeliminárek ügyében Munkácsra küldetvén, 8-kán érkezett vissza Nagy-Szombatba s innét gr. Rechteren és Bruyninx kérésére Bercsényi elé utazott, hogy az eljárást ezzel is gyorsítsa. Gerhárt leveleket s utasításokat hozott Rákócztól Bercsényihez, úgy is, mint a békebizottság fejéhez. Nevezetesen meghívást január 25-kére Miskolczra, hol a fejedelem a béketárgyalások s egyéb fontos ügyekben hozandó határozatok végett senátus-üléseket kívánt tartani, a melyeken legbensőbb tanácsosát s barátját, a fővezért okvetetlenül megjelenni kéré. Elhozá továbbá Gerhárt a fejedelemnek Pálczáról január 4-kén a grófhoz írott bizalmas levelét, melyben az úgy a fegyvernyugvásról, mint több más jelentős kérdésről irányadólag nyilatkozik, noha szerényen teszi hozzá: »Irom ezeket — név szerint az armistitiumra nézve — opinative potius, quam decisive.« Bercsényi ugyanis, Gerhárt által Rákóczinak élőszóval megüzent több okokból, még Nagy-Szombatból távozása előtt reményt adott a mediatoroknak, hogy a fegyvernyugvás megkötésétől a magyarok, méltányos föltételek alatt, idegenkedni nem fognak.²⁾ Most Rákóczi válaszában barátjának mindezen

¹⁾ »Már ugyan Trencséntől kétszer elcsapták a morvai németet, — *de féltem harmadszor*. Luzsinszky viseli jól magát; mert, ha harmadszor is visszaveri az élest: *mienk Trencsén!*« — írja jan. 13-iki levelében *Bercsényi*. Az első ízben való visszaverésről pedig — mikor Luzsinszky a fölszerelt élelmi vonatot is elnyerte s a táborba gyűlt morvai népfölkelőket szétrobbantotta, — gr. Csáky Mihályhoz, dec. 29-iki levelében emlékezik meg ugyanő: »Az morvaiakat csaknem viritim hajtják, *kiket ugyan szétozlattak most s elnyerték az Trencsénben szánt élest.*« (Eredeti levél a már id. h.)

²⁾ L. Rechteren és Bruyninx 1706. jan. 4-iki tudósítását Nagy-Szombatból Bécsbe, Stepneyhez. (*Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 318. l.)

nyilatkozatát, s mind általában a békealku ügyében követett egész eljárását jóváhagyja, így írván:

»Hogy már a békesség tractájára térjek: *igenis, arra kell legnagyobb vigyázásunknak lenni, hogy a keresztyén világ előtt ne mondathassék, hogy okai vagyunk a hadakozás folytatásának.* Mellyet jóllehet jobban moderálni nem lehet, mint úgy, az mint az inclusákból látom, hogy Kglmed moderálja: ezen includált levelére nézve Vratislauinak mindazonáltal jó lesz hozzá szólni is az armistitiumhoz: *ne láttassanak simpliciter eludáztatni.*» És ezzel közli is mindjárt a maga nézeteit a fegyvernynyugvás föltételeiről: mint húzassanak meg a két háborúzó fél hadvonalai annak tartamára Erdélyben; szól azután a dunai szabad közlekedésről; »de, hogy valamit (t. i. tért a császáriaknak) az Dunán innen engedthetnénk: az teljes lehetetlen. Az mi peniglen az Dunántúl való dolgokat illeti: azoknak moderatióját bízom Kglmetekre, az mostani statussához az dolgoknak accomodálván az határokat.« Mindezeket Kglmed communicálván a többi deputatusokkal, »kövesse azt, a mit hazánk javára lát lenni.«¹⁾ Szóval, teljes hatalmat ad Bercsényinek.

Az említett Wratislaw-féle mellékelt levelet ma már nem bírjuk: de a fejedelem válaszában szövege mutatja, hogy az Sarolta fejedelemnő útján volt Rákóczihoz intézve; a császár kegyencze, a cseh cancellár, valamint a fejedelem-asszony által, úgy e levelével is tudatta, *hogy kész személyesen lejőni a fejedelemhez, alkudozások végett.* E nagy horderejű ajánlatra azonban Rákóczi egyelőre — a nevéhez és Wratislawhoz intézett s Bercsényi által expressus emberrel Bécsbe küldendő leveleiben — »semmi determinative való választ« nem adott, határtalan bizalma jeléül »*kívánnván előbb Kigyelmeddel (t. i. Bercsényivel) conferálni a dolgot.*« Másnap Szirmay Istvánhoz írott levelében pedig említi: »Az armistitium tractájának folytatására nézve küldöttem új projectumot Bercsényi úrnak tegnapi curírom által. Felelésem leveléből értem, hogy *hozzám maga Vratislau lejőni szándékoznék, securitása lévén.* Megírtam, *hogy én ellentartó*

¹⁾ Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 459—461. l.

benne nem leszek, hogyha olyan praetensiókra nem fakad, az melyek absolutus fejedelmi characterem ellen volnának. Remélem, hogy azon levelem, — az mellyet (feleségem) kétségkívül magával Vratislauval communicálni fog, — a békességnek dolgát siettetni fogja, *bö motirumokkal élván* (benne) *Erdélynek cedálásáról.*«¹⁾

E nyilatkozatból elegendő felvilágosítást nyerünk a Wratislawnak adott válaszról. Bercsényi mindezeket s úgy a Gerhárttól üzent sok egyéb fontos dolgot jól meghányavetve, és a tömérdek zaklatott munkában, utazásban ki nem fáradva, — somorjai szállásán még azon éjjel neki ült íróasztalának, s szokása szerint az éji órák csendében, a mikor legkevésbbé háborgathatták, mindezekre beható választ, nemkülönben a Túladunán tett rendelkezéseiről bő és élénk relatiót írt Rákóczinak.²⁾ Sőt ez a fáradhatatlan, ez a kimeríthetlen szellemű férfiú, majd véget érni nem akaró hosszú utóíratos levelében még játszi kedélyvel humorizálni is reáér. Ugyanis, miután a fejedelem felhívására már levele elején megígéré, hogy igenis, hát el fog menni január 25-kére Miskolczra, — a levél vége felé jóízű húmorral emlegeti, hogy ámbátor tudja: nem lesz azon utazásának sok haszna; s ezzel az összes kurucz generálisokat sorra szedi és legvégül, önmagával együtt, tréfás sarcasmussal, mindegyikre jellemző és elmésen találó epithetokkal kicsúfolja, ekkép enyelgve:

»Én, Kegyelmes Uram, hiába megyek Miskolczra, mert gondolkodásából is kifáradtam már dolgainknak. Elnézem magunkat: *Forgách* rettegő, *Antal* (Esterházy) rekedő, *Károlyi* boszankodó, *Barlóczy* panaszkodó, *Pekry* sopánkodó, *Thoroczky* szomorkodó, *Orosz Pál* morgolódo, *Gyürky Pál* jövendőlo, *Bottyán* mérgelődo, *Sennyey* nyögdőgélő, *Dániel* (Esterházy) öntögető, *Andrássy György* töltögető,

¹⁾ *Ugyanott*, 462. l.

²⁾ Kiterjeszkedik ebben még a Károlyi tudósításai révén vett erdélyi hírek méltatására is, de nem hiszi, hogy Rabutin, — bár lisztet veret hordókra s készülni láttatik, egyelőre kijőjjön Erdélyből: »mert — jegyzi meg homéri húmorral, — *hacsak tüzet nem rak az eb az anyja az szekereben, s bé nem fűti maga alatt az lovát s úgy nem ül rá*: bizony megfázik most, még vagy egy hónapig! Mert azért lesz már hideg, hogy eddig nem volt.« (*Ugyanott*, V. k. 11. l.)

Csáky Mihály csak kaczagó, hát *Petrőczy* ? csak pihegő, — — *magam sem vagyok egy ebbel is jobb az diákné vásznánál ! . . .*» Teszi hozzá öngúnyoló kedvében ; májd egyszerre neki komolyodva folytatja : »Engem már az világ is megúnt, — de én is őtet ; meghaladta már az én sorom az ő crisiissét. Nincs mivel kérkednünk Kegyelmes Uram, Ngod előtt, — ez a rossz ! . . .«¹⁾

Ilyen vala Bercsényi ; bámulatosan tevékeny, lankadhatatlan a munkában : mégis másokkal is, magával is elégedetlen ; élénk, meleg kedélyű, másokat is, magát is kigúnyoló humorú. Éles áttekintés, mély bölcsesség, komoly reflexiók, s játszi enyelgés, csillogó elnésség, maró sarcasmus gyorsan váltják fel, színgazdag csoportokban, egymást nála. Közöltük főttebbi sorait, a rövid jellemzéseknek és rythmicus, numerosus írálynak is valóságos mintáját.

Hosszú levelének már bepöcsételése után, talán már éjjél tájban, futár érkezett az austriai széleken levő harcztérről, Wimpassingről Andrássy Pál tábornoktól, sürgős tudósítással és Pálffy János cs. fővezérnek ebbezárt levelével. A dolog meglehetősen különös volt ; úgy, hogy Bercsényi érdemesnek találá a saját, már lezárt levelét meg fölszakasztani s Andrássy és Pálffy iratait eredetiben mellékelni. E mellékletek nem maradtak fenn, de igen hősiünknek hozzájuk írt commentárja, melyből megismerjük Pálffy ravaszságát. Ez ugyanis Andrássyék austriai hódoltató beüteseit föltartóztatni elég erővel nem bírván, sőt — mint a kuruczok tüzérségének hollétéről való aggodalmas tudakozódásaiból sejthető, — fészkének Ebenfurtnak lövetésétől is tartván : szorúlt helyzetében czélszerűnek vélé a magyarok főbb tisztjeihez »szépen szóló sípszóval«, szelídségre, kíméletre hangoló s bennök bizonyos reményeket keltő nyájassággal közeledni. Nevezetesen a csak még nem rég cs. kir. ezredes Andrássy Pál báróval »hitre szólni« kívánván, — a mi akkoriban hadakozó felek közt szokásban vala, — beszéd közben bizalmasan elmondá neki, mint volt bajtársnak, az ő, Pálffy neheztelését a bécsi ministerekre, elégedetlenségét az udvarral, s felhatalmazá Andrássyt, a hallottakat régi

¹⁾ Archiv. Rákóczi. I. o. V. k. 10—11. l.

barátjával Bercsényivel közölni; sőt nagyobb tanúság okáért mindezeket levélben is megírni ígérte s meg is írta neki. Ehhez járultak közzsájon forgó némi olyas hírek, mintha a bán az udvarnál diffidentiába esett volna. Egy szóval, a dolognak olyan színe vala, mintha Pálffy jelentgetni kívánná magát arra, hogy *hajlandó volna Forgách Simon példájának követésére*. S a könnyenhívó Andrássy, úgy látszik, vérmes reményeket táplált erre nézve. Elvégre, mi lehetetlenség is volt volna abban, ha a *magyar ember* utóljára még gr. Pálffy Jánosban is feltámad? Kivált ha mellőzéssel, bizalmatlansággal találták megsérteni. Mindazáltal Bercsényi, János grófot lelke mélyéig ismerve, *kétkedett ilyesminek valóságában*; de meg — mint commentárjának végső sorai mutatják, — nem is igen óhajtá Pálffy áttérését Rákóczi hívségére. Idevonatkozó, nagyon jellemzetes sorai levelének így szólnak:

»Már bépöcsétlése után levelemnek veszem ezen levelét Andrássy Pál uramnak, az Pálffy acclusájával. Mit akar Pálffy?... *Talán ugyan jelengeti magát?* Mert csak háromszázad magával van ott Ebenfurtban, s azt hirdetik közönségesen az paurek (oszttrák pórok), hogy *nem mér Bécsbe menni, rebellisnek kiáltották, ki kellett gyűnnie az (bécsi) línédébül, s igen disgustatus*. Meg lehet ez olyan volatilis gondolatnak — jegyzi meg rá Bercsényi, — *de nem hiszem*. Andrássy Pál ugyan bizgatott, hogy: *ezt mondta, amazt mondta neki!* De az csak szó. Különben is, mi haszna? Most is sokan vagyunk urak (mágúások): *minket sem győz Ngod (Rákóczi) respectussal, (méltóságokkal)*. *Sok discretiót (adományt, ajándékot) kíván az magahitt indiscretió*. (Bölcs axioma!) Jobb, — fejezi be pajzán szójátékkal — csak f..ja Ebenfurtan az ebet János uram!«

Bercsényinek igaza volt. Pálffy csak a gyenge Andrássyt bolondította, vagy valami pillanatnyi szeszély, elkeseledés súghatta neki ama szavakat; mert azután, a mint a német és horvát-rácز segélyhadak érkeztek melléje, — bezzeg, mindjárt máskép beszélt!....

A fővezér a püspökii és somorjai őrségeket, Bezegh Gábor hadi főpénztárnokot s a fölszerelési biztosokat Somorján módban hagyva, sietett a Csallóközön át Nagy-Magyar-nak vissza Nagy-Szombatba, hol a mediatorok már türel-

metlenül várták, és a hol nejét új barátnőivel, Rechteren grófnővel s Hamel-Bruyninx minister hitvesével vígan farsangolva találá. Bercsényi grófnő mulatságból fényes szánkázásokat rendezett velök Brunócza, s hol meg Galgócza. Forgáchnéhoz. De férje az országos ügyek súlyos gondjai alatt nem igen farsangolhatott velök. Azt a tán nem is egészen egy hetet, a mit most Nagy-Szombatban tölthetett, a békebizottsággal és mediatorokkal tartott sűrű értekezletek s a távolléte idejére szükséges hadi rendelkezések vevék igénybe. Bercsényi a császári békebiztos b. Szirmayval együtt sokat hívta Bruyninxot és Rechterent: menjenek le vele a senátus-ülésekre Miskolczra; sőt Stepneynek január 20-ikán Bécsből Harley britt külügyministerhez írt jelentése szerint maga a császár is kifejezte abbeli óhaját, hogy ő és békeközvetítő ministertársai utazzanak le Rákóczi gyűlésére. Azonban a mediatorok, úgy látszik, a hosszas téli úttól borzadván, mindenféle ürügyök alatt mentegették magokat a személyes leutazástól, mivel az udvar részéről a magyaroknak adandó válasznyilatkozat correctnessében nem bíztak. De azt ígérték, hogy mihelyt e nyilatkozatot megkaphatják, hivatalosan írni fognak a fejedelemnek és országtanácsnak b. Szirmay cs. békebiztos által, a ki Viza préposttal és Okolicsányival, mint társaival, okvetetlenül leutazand.

Nevezetesen a magyarok — kiket a cs. leiratokban használt »föllázadt alattvalók«, »malecontentusok« cím és sértő hang joggal bánt vala, — az udvar komoly békehajlamának jeléül s az alkudozások alapjául azt kívánták, és pedig erőlyesen kívánták, hogy a császár a mediatorokhoz intézendő nyilatkozatban ünnepélyesen jelentse ki, hogy Magyarország fölött a fennálló alkotmány értelmében kíván uralkodni; ismerje el őket hadakozó félnek, szövetkezett Státusok és Rendeknek, egy szóval: önálló államnak, a mint ezt a magyar közjog megköveteli. Az alkotmányos érzelmű angol s hollandi közbenjárók e kíváнат jogos voltát elismervén, megígérték, hogy ők s megbízó kormányaik mindent elkövetendnek a cs. udvarnál ennek őszinte kinyilatkoztatására. És, hogy ezt annál jobban elérhessék: nemcsak kormányaiknak írtak diplomatiai támogatásért, hanem

a buzgó Stepney lord főként azért utazott föl Bécsbe, hogy ott a császárra és ministereire ez érdeemben személyes rábeszéléseivel is befolyást gyakoroljon. El is követett ott nemzetünknek ezen igaz barátja minden lehető, s a mediatió január 4-kén cathegoricus fölterjesztést tőn Bécsbe. Azonban erre nézve a cs. udvar absolutisticus szellemű, magyarellenes ministereinél oly makacs ellenzésre s jesuitisticus felfogásra találtak, hogy a kívánt nyilatkozat kicsikarása a legnagyobb nehézségekbe ütközött, a mint ez Stepneynek jan. 16-iki, Bruyninxnek 18-iki s ismét az előbbinek 20., 21. és 23-iki leveleiből bőségesen kitetszik. (S ez pedig *akkor*, midőn a dumántúli kurucz hadak 7—8000-en Austriába törvén, a cs. székvárostól csak két mértföldnyire álltak, és Pálffy a Lajta mellől egész a bécsi lineákba nyomták vissza). A királyi nyilatkozat szövege és formája (a magyar cancellária útján) a császár elnöklete alatt jan. 20-kán tartott ministertanácsban állapítottatott meg elvégre. Zinzendorf minister késő éjjel küldé meg azt Stepneynek; ki bosszankodva tapasztalá és írta meg azonnal két levélben is Nagy-Szombatba Bruyninxnak, hogy e nyilatkozat helytelen, sehogysem felel meg a várakozásnak, és jobb volna, ha közzé sem tétetnék, mert csak káros hatású lehet a békülésre.

Ennélfogva Stepney január 21-kén visszaadá azt Zinzendorfnak, kívánván, hogy vagy fogalmazzák kedvezőbben, vagy legalább némely kellemetlen, sértő kifejezéseit változtassák meg. De a minister visszaüzent: Nem változtathatják, a császár már jóváhagyta; tehát a mediatió úgy adja át a magyaroknak, a mint van. A derék lord ezt Rechternnek és Bruyninxnak írott e napi levelében a legoktalanabb eljárásnak bélyegzi és midőn megküldi nekik, azt tanácsolja: jobb, ha a mediatió ezen iratot nem is juttatja át a magyarokhoz; hanem, ha az udvar mindenképen közölni akarja velök: ám tegye ezt a saját békebiztosa, Szirmay által, de ne a közbenjárók útján; mert meggyőződése szerint e cs. nyilatkozat, a helyett, hogy használja: véget fog vetni minden további alkudozásnak. Még tüzetesebben kifejti ebbeli nézetét Stepney jan. 23-kán Harley ministerhez inté-

zett jegyzékében, írván: »Ezen okmány olyképen van szerkesztve, hogy a magyarokat nemcsak meg nem nyugtatná, sőt a legnagyobb mértékben fölingerelné, elkészerítené. Mert ők nem akarnak hallani »bűnbocsánatról vagy kegyelemről«, (»they will not hear of Amnesties, Grace or Pardon«), hanem mint szabad nép, követelik törvényes jogaik és szabadságaik biztosítását. A nádor közbenjárói tisztére való hivatkozás is helytelen most: mert Esterházy Pál hg. gyűlölt személy a nemzet előtt, (»his person is despatched by the nation«), annyira, hogy bármi, általa tett javaslatok minden bizonynyal visszavetettének.¹⁾

Ugyan így gondolkodtak a holland ministerek Bruyninx és Rechteren; kik is Nagy-Szombatban a cs. nyilatkozat szövegét vévén, közölték azt a kalocsai érsekkel, s ezzel együtt azon meggyőződésre jutottak, hogy a legnagyobb igyekezettel sem lehetett volna oly okmányt szerkeszteni, mely alkalmasabb lenne lerontani minden eredményt, a mit a mediatio eddig elérhetett. Ezen okmány képes a béke reményeit végkép eloszlatni: mert a fölkelt rendek mindjárt az irat elején lázadóknak neveztetnek, kegyelem és bűnbocsánat emlegetésével. Ilyes kifejezések ellen a magyarok mindenkor erőlyesen tiltakoztak; s ha ez az irat a miskolczy tanácsülésen bemutatnának: valószínűleg a trónüresedés kinyilatkoztatását vonná maga után s véget vetne minden alkudozásnak, (»de renoncer pour le present à tout traitté et de declarer le thron vacant«). Ugyanis így csak egy győztes tábornok szólhat a legyőzöttekhez, de nem oly államkormány, mely békés úton s ünnepélyesen elfogadott mediatio által kíván czélt érni. Az ő, Bruyninx véleménye szerint *a bécsi udvar sohasem mutatta ki világosabban, mint most, hogy a magyarokon korlátlanul akar uralkodni, s a béke által csak erre a czélra tör.*²⁾

Így Bruyninx; követtársa gr. Rechteren pedig annyira megbotránkozott, hogy a cs. nyilatkozat vételével azonnal éjjel-nappal Bécsbe sietvén, tüstént kihallgatást kért a csá-

¹⁾ Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 366—67. ll.

²⁾ Bruyninx levele N.-Szombatról jan. 25. Stepneyhez. U. o. 371—376. ll.

szárnál, s a fenhéjázó nyilatkozat kártékony és czélszerűtlen mivoltát nyíltan eléje tárva, nagy óvástételek közt követelte annak megváltoztatását I. Józseftől. Stepney mindjárt ezen kihallgatás után (jan. 23.) kormányához írott jelentésében reményét fejezi ki, hogy Rechteren gróf e határozott föllépése sikerre fog vezetni. Csalódott; a megrögzött osztrák csökönnyösséget még nem ismerte eléggé. Ő és Rechteren mindent elkövettek még tovább is; de Salm hg. miniszerelnök végre is (jan. 28.) tudatta velök, hogy a cs. nyilatkozaton semmi változtatás nem történhetik. Stepney s Rechteren ekkor a kimaradhatatlan rossz következményekre utalva, kijelentették, hogy akkor ők azt, habár átveszik is: de a magyarokkal nem közlendik, hanem a sértő kifejezéseket kihagyván belőle, a szövegében foglalt biztosításokat a mediatio nevében fogják velök tudatni. Salm és azután a császár is ebbe beléegyezett. Mindössze, a legnagyobb erőfeszítéssel, íme ennyit bírtak elérni, s a legválságosabb mozzanatban ügyes, finom tapintattal oldották meg — a mennyire ily körülmények közt lehetett — a kényes kérdést. Egyébiránt Rechterent az udvarnál még ekkor is biztatták: menjen el személyesen a miskolczi értekezletekre, — de ő erre nézve csak Nagy-Szombatban határozott. Beszélték, hogy Wratislaw cancellár is — a ki Rákóczi fejedelemnővel most sűrűbben érintkezett, mint valaha, — el szándékozott volna menni Miskolczra: csupán a fejedelemmel szemben követendő szer-tartások (le Ceremoniel) kérdésével kapcsolatos nehézségek tartották vissza.¹⁾ (V. ö. Rákóczi jan. 5-iki, föntebbi levelét Szirmayhoz.)

Az ily nagy vajúdasok közt megszületett cs. nyilatkozat lényegét tartalmazó átiratát a mediatiónak a magyarokhoz, Stepney és Rechteren tüstént megszóvegezván s részükről aláírván, az utóbbi jan. 31-kén érkezett vele vissza Nagy-Szombatba, a hol azt — miután Széchenyi érsekkel közölték és ő is helyeslé, — Hamel-Bruyninx szintén alá-jegyezte; úgy küldötték azután febr. 1-jén, éjjeli-nappali gyorsfutárral Szirmayékhoz Miskolczra, honnét Bercsényi azt

¹⁾ *Stepney* jan. 29-iki levele Bécsből Bruyninxhoz és 30-iki jelentése Harleyhez. U. o. 380—387. II.

már sürgette, s a hová magok a mediatorok már talán úgy is későn érkeztek volna.¹⁾ Ekképen a sérelmes cs. nyilatkozat legalább olyan formában került a magyarok elé, hogy ildomtalan hangjával törést nem okozott, sőt a további tárgyalások egyik alapjává lőn. A mediatorok érdeme.²⁾

Bercsényi Sennyeyvel, Gerhárttal s a többi békebiztosok- és senatorokkal január 20—21-kén indult útnak Nagy-Szombathól Miskolczra, az észak-nyugati részekben fekvő nadak vezényletét távolléte idejére a Nagy-Szombatba beültetett gr. Esterházy Dániel tbkra bízván,³⁾ kit kimerítő utasításokkal látott el. Egyszersmind a Magyar-Óvár, Somorja Oroszvár, Parndorf táján lévő csapatok parancsnokává a még néhai édes atyja, mint újvári generális alatt nyitrai kapitányul szolgált derék öreg főtisztet, Berthóty István dandárnokot rendelé, hogy fölváltsa Ocskay Lászlót, a kit vizont a morvai készülődésekre nézve, szokott helyére, a Fehérhegyen-túlra vezényelt, Bokrosékhoz, vígyázni.

Miskolczon nemcsak a senatus, hanem, mivel anyagi ügyek is tárgyalattak, a közgazdasági tanács is együtt volt. Mivel azonban a rossz utak és zivataros téli idő miatt jan. 25-kén a senatorok egy része még nem érkezett meg: ámbár e napon a jelenvoltak már összegyűlének a fejedelem szál-lásán: mindazáltal eleintén csak bizalmas jellegű érte-kezetek (»privata conferentiák«) tartattak; az első rendes

¹⁾ U. o. 388. és 392. ll.

²⁾ József király jan. 20-iki eme nyilatkozatának a mediatorok közleményében megillető formába öntött lényege annak ünnepélyes kijelentésében áll, »hogy ő Fölsége, a királyi örökösödés joga által — mely az ő házát már régóta megilleti, mint ez az 1687-iki pozsonyi országgyűlésen megerősített és kifejtett régi, országos végzésekből kitűnik, — egyáltalában nem szándékozik korlátlan, egyeduralkodói hatalmat igényelni magának, mint ezt némelyek fonákul képzelik és őt ezzel gyanúsítják; hanem, hogy — ellent nem tartván ebben örökösödési joga, — az ország törvényeit és végzeményeit megtartandja s minden hű alattvalójának jogait és kiváltságait erős karokkal megvéendő, koronázási hitlevelének és mindjárt atyja halála után kibocsátott manifestumának értelméhe: képest.« (Nádorról, udv. cancelláriáról stb. persze e kivonatban szó sem volt.)

³⁾ *Bruyninx* Stepneyhez, N.-Szombat febr. 8. és *Stepney* Harleyhez, Bécs febr. 13-káról. U. o. 389. és 392. l.

tanácsülés február 3-kán volt. Ekkor Bercsényi és Sennyey tőnek jelentést a békealkudozások eddigi folyamáról, s a mediatio levele és az ügyiratok felolvastattak. A közbenjárók ama kifejezett kívánságának teljesítése, hogy a magyar békebiztosok, kiknek meghatalmazó-levele eddig csak a fejedelem nevében volt kiadva, ezentúl a Szövetkezett Rendek s illetőleg a Senatus részéről is hatalmaztassanak meg, — tekintettel a szécsényi IV-ik törvényezikkelyre, — elhatároztatott. Egyszersmind megbízott minden senator, hogy az előterjesztendő békeföltételeken gondolkozván, a maga véleményét pontokba foglalva, egy későbbi tanácskozás számára ki-ki tegye papírra. Ez ügyben azután több ízben részleges conferentiák tartattak, a békepontok tervezeteinek vitatásával.

A febr. 4-iki ülésen a fejedelem a Szécsénynél megalkotott kormánytanács tagjainak, a senatoroknak sorrendét állapította meg, sajátkezűleg írott jegyzéke fölolvastatásával s egyhangú tudomásul vételével. A 24 senator között az 1. számmal megjelölt, természetesen, »Gróff Berchény Miklós« volt, mint a kit már az orsz. rendek a »*Primus Senator Regni*« cízzel díszíték föl. Majd az udv. cancelláriától (melynek fejei Ráday Pál s Jánoky Zsigmond valának) különválasztott senatorialis cancellária szervezetett b. Sennyey István főcancellár alatt, s igazgatójává Labsánszky János tanácsúr tétetett; az előadó tanácsitkárok is (Aszalay Ferencz, Kántor István, Krucsay István, Ráthy Gergely, stb.) kinevezettek. Az új igazgató mindjárt előterjesztett a megvitatásra három indítványt: 1. A békeelőzmények ügyében a mediatiónak adandó válasz tervezetét; melyre nézve határozatba ment, hogy az a senatus nevében a cancellár által állíttassék ki. 2. Avocatoria-pátens kibocsátásának eszméjét mindazon ország lakosok számára, kik a nemzeti Confoederatiohoz mindeddig nem csatlakozának s a római császár híveinek vallják magokat. Egy ily nyíltlevél kiadásának szükségessége egyhangúlag elismertetett, s a fogalmazat előterjesztésével a cancellária megbízott. 3. Annak megállapítását, hogy, ha a béketárgyalások sikere a kívánt célrt immár elérni láttatnék: a békekötés ratificatiójára miképen, tábori vagy miféle országgyűlésre és hová kelljen majd ösz-

szehívni a Szövetkezett Rendekezt? Azonban az ezen, még időelőtti indítvány fölötti döntés, mint a »dolgoznak folyásához alkalmaztatandó, — továbbra halasztatott.«

A febr. 5-iki tanácsülésben olvastatott föl a mediatio-nak legújabb, febr. 1-jén kelt átirata, mely a január 20-iki cs. nyilatkozatnak a mediatio által szövegezett kivonatát tartalmazá mellékletképen. (Ez utóbbinak szövege a tanács-ülés jegyzőkönyvébe is fölvétetett.) A csak általános kijelentést magában foglaló nyilatkozat, természetesen, épen nem volt kielégítő, s azonnal éles kifakadásokat idézett elő; de mivel — a mediatorok bölcs tapintatából — legalább sértő kitételek nem valának benne: elhatároztatott, hogy válasz fog rá adatni; hanem, hogy mily formában s minő stylussal? bővebb megfontolásra halasztották. Végeztetett azonban a Szövetkezett Rendekeknek, vármegyéknek stb. nyíltlevéllel értesítése arról, »hogy csallhatatlan békességre czélozó praeliminariu-mokról tractálván, — mégis az Austriai Háznak mindeddig sem vehettük resolútióját, hogy *bennünket szabad országnak és törvényeink szerint szabadországbelieknek agnoscálván, ilyenképen velünk békélni akarna*; hanem most is színes ígéretek által, örökségét praetendálván, jobbágyoknak tartani igyekezik,« a mint ez az 1687-iki pozsonyi országgyűlés végzeményeire való hivatkozásból stb. nyilván kitűnik. Noha pedig a »Confoederatio Instrumentuma és confoederatusoknak egyenlő conclamatiója ellen nyilván vagyon: senki jobbágy-nak tartatni magát nem szenvedheti;« azért a kir. nyilatkozat ily felfogásával szemben az országtanács ünnepélyes tiltakozását emeli, s egyúttal kinyilatkoztatja, hogy kész ugyan a békességnek további tárgyalására megbízottait kiküldeni, mindazáltal a jelzett törvényes felfogás értelmében. Az ezeket bővebben kifejtő pátens tervezete fölolvastatván, jóváhagyatott, s maga e nyíltlevél, mindjárt ezen tanácsulésból való keltezéssel (»Datum in oppido Miskolcz, ex Senatus Consilio, die 5-ta Februarj 1706.«) bocsáttatott ki a törvényhatóságokhoz.

Ugyanezen ülésből héttagú bizottság küldetett ki, a protestánsoktól a Kollonics-időkben elfoglalt templomok visszaadása végett a szécsényi gyűlés által kirendelt vegyes

bizottságok hatáskörében itt-ott fölmerült vitás kérdések fölülbírálására. Végre a jezsuita-rend folyamodványára, a külön magyar provincia alakítása céljából, nekik még további (febr. 5-kétől számítandó) két havi haladék engedtetett, tekintettel arra, hogy rendi generálisuk m. é. oct. 27-ikén elhalálozván s helyette más még nem választatván: mindeddig nem kaphattak resolútiót az osztrák provinciától való elszakadásra.

A febr. 6. és 7-iki tanácsüléseket nagyfontosságú közgazdasági ügyek: az értékében csökkenni kezdő rézpénz további veretésének, a bányák műveltetésének, só-, harminczadbeli s egyéb kincstári jövedelmeknek, hadak fizetésének, portális terheknek kérdése, stb. s az ezen ügyekben tartott előértekezletek febr. 1-jén kelt terjedelmes emlékiratának tárgyalása vevé igénybe. A vélemények e kérdésekben, természetesen, nagyon elágazók valának, a mi sok vitára adott alkalmat. Voltak némelyek, mint Platthy Sándor consiliárius, kik a kényszerforgalmú rézpénznek fentarthatásában nem bízván, a hadviselés folytatására már ekkor közadók — és pedig minden Rendek által, osztálykülönbség nélkül, birtokaránylag viselendő hadi adó — kivetését ajánlák. (Rákóczi ugyanis, a történelemben talán egyedül álló példaképen, immár negyedik éve egy garas adó beszédetése nélkül folytatta a háborút, csupán a kincstári jövedelmek- és idegen segélypénzekből.) Azonban a fejedelem, arra hivatkozva, hogy a magyar nép épen a németektől nyakába rótt elviselhetetlen adóterhek (»portiók«) miatt kényszerült volt fegyvert ragadni: idegenkedett mindennemű adókivetéstől, s nézetét a kormánytanács többsége osztotta. Hivatalos árszabályozásokat határoztak s mindenféle — eléggé ismeretes — palliatív intézkedéseket tőnek tehát, a melyek alkalmasak valának a »kongó«-nak csúfolt Libertás-rézpénz forgalmát ideig-óráig még fentartani.

A febr. 8-iki ülésben a mediatio febr. 1-ji átiratára adandó válasz tervezete (febr. 5-iki dátummal); továbbá az avocatoriális pátens fogalmazata (febr. 4-iki dátummal) olvasgatott föl és hagyatott helyben. Egyúttal egy, az utóbbihoz hasonló nyíltlevél határoztatott el és tüstént szövegeztetett

is (febr. 8-iki dátummal) Horvát-, Dalmát-, Tótországok rendeihez, fölhíván őket a magyar Confoederatióhoz csatlakozásra. A mediatióhoz szóló válasznak — melyben a senatus a fegyvernugvás megkötésére való készségét s a további béketárgyalásokra, sőt a jó békesség megköthetésére is kellő utasításokkal ellátandó meghatalmazottak kiküldését tudatja. — hivatalos kézhezjuttatására gr. Bercsenyi Miklós, mint a békebizottság feje és elnöke kéretett föl; ki is e megbízatásnak a mediatorokhoz intézett s részben sajátkezével fogalmazott kísérő-levelével mindjárt másnap, gyorsan és pontosan megfelelt.¹⁾

Febr. 9, 10, és 12-kén a békeföltételekről és a fegyvernugvás módozatairól folytanak a tanácskozások, minden kérdés behatóan megvitattatván. A tárgyalások alapjául a fejedelem által előterjesztett békepontozatok tervezete szolgált. Végre megállapodtak a meghatalmazott békebiztosoknak zsinórmértékül adandó utasítás szövegében; s az újból Nagy-Szombathban folytatandó alkudozásokra a fejedelem és most már a Confoederatió nevében is, békebiztosokul megválasztattak: *gr. Bercsenyi Miklós* (mint elnök), *b. Sennyey István* cancellár, *b. Károlyi Sándor* tbk., *gr. Csáky István*, *Galambos Ferencz*, *Jánoky Zsigmond*, *Gerhárt György*, *Kajalý Pál* s *Labsánszky János*, — egytől-egyig senátorok. (Petthes András cz. püspök neve a jegyzőkönyvben hiányzik; valószínűen utólag deputálták, hogy a clerus is képviselve legyen.) Ezek után még csak egy tanácsülés tartatott, febr. 16-kán, a melyen az egyházi ügyekben a febr. 5-iki ülésből kiküldött bizottság jelentése terjesztetett elő s intéztetett el.²⁾

E legutóbbi ülésen azonban életiratunk hőse már nem vett részt. Ő ugyanis, a mint a béketárgyalások ügye s általában a fontosabb ügyek a febr. 12-iki üléssel el voltak intézve: e mondott tárgyalások siettetése végett, miután 13-kán a mediatióhoz újabb jegyzéket írt és küldött Okolicsányi Páltól

¹⁾ A »Responsoriae ad Mediationem« című s »Miskolczv. 9. Febr. 1706.« keltű fogalmazat eredetije, félfíven, gyűjteményemben.

²⁾ A miskolczy tanácsülések még eddig ismertetve nem volt, s íves jegyzőkönyvének *egykorú másolati példánya* kéziratgyűjteményemben.

előre, békebiztos-társaitól nemsokára követve — Károlyi tbkot kivén, kit a hadvezénylet az erdélyi csapatokhoz szólított, — másnap megindúla Miskolcra Nagy-Szombatba; honnét nejének aggasztó megbetegedéséről, valamint a harcztérről is mihamarabbi jelenlétét igénylő tudósításokat vón.¹⁾

Mielőtt azonban útra kelt volna, a Rákóczi-val tartott titkos értekezletekben két főfontosságú ügyet intézett el. Mint a bizalmas leveleiből vett idézetekből föntebb már bőven kimutattuk, Bercsényi még ezen időben — az 1706-ik évi fegyvernyugvás felbomlásáig — a bécsi udvarral lehető törvényszerű, becsületes békekötésnek őszinte híve, sőt a fejedelemmel ajánlója volt; valamint utaltunk arra is, hogy a francia segítség-ígérgetések komolyságában ő nem sokat bízott, kivált mióta XIV. Lajos magyarországi residensének Des Alleurs őrgrófnak kétszínű játékát Rákóczi udvaránál, éles eszével mind jobban kiismeri vala. (Emlékezünk, mint példázott volt a »jáger-kürt zengésével«, stb.) Mostan tehát, midőn a közbenjáró tengeri hatalmak követeiről meggyőződött, hogy a kibékítés művében részükéről a legbuzgóbb igyekezettel fáradoznak, s némi reményt táplálhatott, hogy azoknak — szövetséges államaik kormányainak segélyével — talán sikerülend (a saját érdekekben is!) I. Józsefre s udvarára oly nyomást gyakorolni, a melynek ez elvégre is ellent nem állhat: hazája jövőjéért aggódó tiszta lelke különösen idejét látta a hiú francia ígérgetések délibábjából fejedelmi barátját kiábrándítani. Most, Miskolczon bő alkalma nyílt ebbeli nézeteit hön szeretett ifjú barátja előtt fényes elméje egész genialitásával, ékesszólása meggyőző erejével részletesen kifejteni, és neki a »*darabolt garádics fordulóján való megállást*« tanácsolni. Bercsényi gróf irányadó befolyása nem is téveszté el hatását Rákóczira; legalább mi — a föntebb idézettek után, miket korábbi történetírók nem ismertek, — az ő befolyásának tulajdonítjuk, hogy a fejedelem ezen tanácsulések ideje táján, (még Miskolczon, vagy csakhamar reá Egerben) a francia követet maga elé hívatván, tudatá vele eltökélését, a bécsi

¹⁾ Bercsényit visszatérő útjában febr. 17-kén reggel már Érsek-Újvár táján, Kéren találjuk. (L. *Archiv. Rákócz.* I. o. V. k. 16. l.)

udvarral — a tengeri hatalmak közvetítésével — komoly békealkudozásokba bocsátkozni. És meghagyá: »Írja meg udvarának, hogyha a király (XIV. Lajos) azt akarja, hogy a magyar rendek a hadakozást folytassák: *szükséges rendes szövetséget kötnie velök és övele Rákóczi-val, úgy, mint Erdély fejedelmével.*¹⁾ Másként magára vessen a király, ha a magyarok a kínálkozó kedvező alkalmat megragadják s József császárral megbékélnek.«²⁾

A fejedelemnek ez a határozott nyilatkozata szülte aztán — mint utóbb látni fogjuk — XIV. Lajos ravasz diplomatiájának amaz igen ügyes sakkhúzásul beillő viszontkövetelését, hogy Rákóczi előbb iktattassa be magát ünnepelesen erdélyi fejedelmi székébe, a magyarok pedig szakadjanak el formasierűen az austriai háztól: mert addig a király velök, mint más uralkodó alattvalóival, nyílt szövetségre nem léphet.

A másik fontos ügy, a melynek mielőbbi foganatbavétele ugyanekkor határozottatott el, hősünknek lényeges befolyásával: az *erdélyi unió*, vagyis a szécsényi XI-ik t.-cz. végzeményei utolsó pontjának végrehajtása. — Az erdélyi fölkelteknek a magyar Confoederatióhoz való ünnepélyes csatlakozására most, a komolyan szándékoltt békekötés előestéjén, föltétlenül szükség vala, hogy a béketárgyalásokon ők is képviselve legyenek s a békeokmányba befoglaltathassanak. És pedig annál inkább, mert a császáriak Rákóczinak erdélyi párthívei között, — őket elcsüggesztendők s meghódolásra bírandók, — czélzatosan azon hírt terjesztették, hogy a magyarországi rendek az ő mellőzésükkel fognak megbékélni a császárral. Igen jellemző, a mit erre nézve gr. Pekry Lőrincz tbk. a moldvai szélekről, Szelistyéről,

¹⁾ Kevéssel ezután, 1706. mart. 20-kán Egerből, a francia udvarnál levő követét b. Vetéyst is ez irányban utasítja Rákóczi. (*Fiedler: »Actenstücke z. Gesch. F. Rákóczi's. II., I. köt. 290. l.)*

²⁾ *Rákóczi*, Emlékirataiban, (V-ik. kiad. 178. l.) az időpont tüzetes megjelölése nélkül, de az 1706-ik év elején, mindjárt a miskolczy tanácsülésekről való megemlékezés után. (A mit ugyanott Stepneyről ír, az óval később, május elején történt, mert előbb sem ez, sem ő nem fordúlt meg Nyitrán.)

1706. febr. 6-kán Bercsényihez ír: »Itt az a híre, hogy Erdélyt az nemes magyarországi státusok vissza akarják engedni a németnek, — kit nem hihetek. *Akkor vetik meg az ágyát állandóképen az németnek Magyarországbán, az mikor Erdélyt odaengedik!*« ¹⁾

Azonban az aggódo Pekryt a fejedelem csakhamar magához Egerbe hívatván, beavatá a titkokba s tökéletesen megnyugtatta. Tudtára adá ugyanis a Bercsényivel s többi belső tanácsosaival tett megállapodásokat, és hogy e célból a hozzá hű, oly nagyszámú erdélyi rendeknek martius elejére Husztra gyűlést tűz ki; sőt — mint Pekrynek újabb leveléből látszik, — az Erdély részéről a béketárgyalásokra Nagy-Szombatba küldendő követek személyei iránt is már ekkor, tehát előzőleg, megállapodának. Pekry Egerből 1706. febr. 25-kéről ekként ír Nagy-Szombatba Bercsényi grófnak. a saját bajai vázlatát bocsátván előre, melyből mi csak pár mondatot idézünk:

»Rabutin minden jószágomat porrá égettette, — senkiét sem Erdélyben, csak az enyimet... Egyéb instantiám nincs Kegyelmes Urunknál: *bocsásson fel Austriába, — hadl éjessen helyette mást, ha lehetne, Schönbrunn*... Már semmin sem búsulok, mert semmim sincsen. De, az Isten által ha boldogulunk, azt tartom dicsőségemnek, hogy uramhoz, hazámhoz való hívségemért vesztettem el mindennemet. — *Erdélyi követ az szombati tractára én leszek, Mikos (Mihály). Kémény Simon és Rhédey Pál uraimék.* Igen jól gondolta Ngtok. *Kglmetek az erdélyi uniót, érte (rajta) is leszek, hogy kézzel-lábbal kapják; talám osztán nem néznek úgy az magyarországi atyafiak bennünket, mint az ördögöt. Kegyelmed is (Bercsényi) erdélyi ember; csak hűjában, mert bizony felkértejük Kegyelmedet. Más (Forgáchra céloz) kapva kapna azon, ha úgy kapnának rajta, mint Kegyelmeden; de megvásott az fogunk bele! Nem érdemes az szegény Erdély olyan nagy, dicsősséges familiájú, eszü vitéz úrra: mert enni sem tudnak adni, etc. De his coram plura.*« ²⁾

Az erdélyi rendek sűrűn látogatott huszti gyűlésén — melyen Rákóczi személyét Vaÿ Ádám udvari maréchal

¹⁾ *Eredeti levél*, az orsz. ltár Rákóczi-lýmibusában.

²⁾ *Eredeti s. k. levél*, ugyanott.

és Kálmáncsay István máramarosi kincstári igazgató, mindakettő senator, képviselték mint fejedelmi biztosok — a magyar Cenfoederatióhoz való szoros csatlakozás csakugyan egyértelműleg, nagy lelkesedéssel kimondatott, s a martius 8-kán kelt oklevélben megörökítettett. Az Erdélyben honmaradt s a császáriaknak meghódolt rendekkel Rabutin által januárban Segesvárott fegyver alatt tartatott országgyűlés végzései pedig, mint Rákóczi s híveire nézve sérelmesek, semmiseknek nyilvánítottak. A nagy-szombati béketárgyalásokra Erdély részéről biztosokul valóban gr. Pekry Lőrincz, gr. Mikes Mihály, b. Kemény Simon és — az egy Rhédey helyett — gr. Teleki Mihály delegáltattak, s nihez tartásuk végett a mart. 16-iki ülésben négy pontból álló igen határozott »Utasítás« adatott, — melyről alább lészen szó. Az erdélyi békebiztosok azonban majd csak a fegyvernyugvás kihirdetése után, a tulajdonképi, formaszerű béketárgyalásokra voltak Nagy-Szombatba érkezendők, hogy jelenlétükkel addig ne complicáltassék az ügy. —

Azalatt a három hét alatt, míg Bercsenyi odajárt Miskolczon, az északnyugati harczszíntéren csak egy jelentékenyebb esemény történt, mindjárt elutazása után; a melyről is Esterházy Dánieltől vón tudósítást. Ez esemény a már véginségre jutott Trencsény-várának friss élelemmel megsegítése, a mi a császáriaknak, kétszeri hiú próba után, elvégre harmadszor mégis sikerült. Igaz, hogy ekkor nagyon neki készülve, tetemes erővel kísérlék meg. Nevezetesen gr. Montecuccoli tbk. és gr. Veterani ezredes 600 vértess-lovasuk s 400 reguláris gyalogjuk mellé csoportoztatva 5—6000 főnyi dandárát a morvai és austriai népfölkelőknek, január 25-kén 200 szekér élelmiszert bejuttattak Trencsénybe. Luzsinszky megpróbálta ugyan az elsánczolt hegyszorosokon ellenök állani: de oly számos had ellenében a passusokat meg nem oltalmazhatván, néhány vitéze elestével visszahúzódtott.¹⁾ A morva csőcselék azután neki esett a Vág-mel-

¹⁾ *Stepney* tudatja Bécs, jan. 30-kán Harley miniszterrel: »Major-General Montecuccoli with a detachment of 600 horse and 400 regular foot, besides a strong party of peasant from Moravia, relieved Trenschein on the 25-th with 200 waggons of provisions, of which that

léki falvaknak, s azok közül néhányat — ú. m. épen a túlontúl császári érzelmű gr. Illyésházy Miklósnak hat-hét faluját s egy igen szép épületű majorját — irgalmatlanul kirabolta és porrá égeté. Ezalatt az Esterházy Dánieltől gyorsan odaindított segédseregek megérkezvén, előlök Montecuccoliék sietve visszahúzódtak újra Morvába, a nélkül, hogy a már Herbeville ott járta (tehát m. é. aug. hó eleje) óta meg nem segített és szintén már nagyon éhező lipótvári őrséget fölfrissíthették volna.

A »császári szerecsenyeknek« — mint őket barbárságukért a semperfidelis Illyésházy elkeseredésében nevezi — ezen gyújtogatása nagy port vert föl s gyászos következményeket vont maga után. Jellemző, hogy az osztrák írók az égetésekkel, dúlásokkal örökké a magyarokat vádolják: világosan kimutatható pedig, hogy a faluk felpörkölését mindenkor az osztrákok, vagy szövetségeik, a vad ráczok, haramia horvátok kezdték el, — a kuruczok csak visszatörölték. A múlt év nyarán is Herbeville kezdte volt újra a gyújtogatást, Galgócz városának és Forgách ottani majorjainak elhamvasztásával; — a miért azután Bercsényi augustus második felében a morvai s austriai tartományon oly irtózatot — de jogos — bosszút állt. Azóta, a mediatorok kérésére, a kuruczok az égetéseket az örökös-tartományokban teljesen megszüntették: sem Bercsényi nem engedett pörzsölni Morvában és Austriában, sem pedig — rendeleteire — túl a Dunán Bottyán, Csáky, Andrássy, ugyan Austria és Stjóriában. Beütő csapataik csak hódoltattak s váltságdíjakat szedtenek az ellenség földén: de a múlt nyári revanche óta se nem dúltak, se nem égettek. Szóval, a hadviselés szelí-

place was in extreme want. A few malcontentents offered at first to disput a passage over the mountains, but after the loss of 5 men they retired. The imperialists had 2 killed and 18 wounded. The garrison of Leopoldstadt being also of great necessity, care will shortly be had of refreshing it in like manner«. (*Archiv. Rákóczi. II. o. II. 386—387.* 1.) *Pákay István* írja Pozsonyból 1706. febr. 23-kán id. gr. Erdődy Györgynek Varasdra: »Trencsáni harminczados Sirchich uram megholt; az élést szerencsésen bevitték az ő Főlsége vitézi, Rutkay és Berényi (Ferencz, báró) uraimék szerencsésen kigyűttek (Trencsényből) és Morvában, Hradischán vannak«. (*Eredeti levél, gyűjteményemben.*)

debb, emberiesebb jelleget kezdett öltetni. Most azonban a *császáriak* Trencsény környékén egyszerre, *minden ok nélkül újra kezdvén* a gyűjtogatásokat: ezzel odavetették a lobogó üszköt s a kuruczokat oktalanul nyíltan kihívták a bosszúállásra, — melyet azután önekik lőn sokszoros okuk keservesen megbánni. Hanem azért az osztrák történetírók szemében a magyarok a barbár égetők.

A mediatorokat a császáriak e magaviselete — éppen a béketárgyalások előestéjén, a fegyvernugvás előkészítésének közepette — nagyon kellemetlenül érinté; a kuruczok, természetesen, nem késtek az ily tetteket eléjük tární, a mint tévé Esterházy Dániel ez esetben Rechterennek s Bruyninxnak. A kik is kénytelenek lévén a panasz jogos voltát elismerni: korholólag írtak föl Bécsbe és a cs. parancsnokoknak:

»L'on se plaint icy — írja Hamel-Bruyninx N.-Szombatból febr. 8. Stepneynek, — que les Imperials ont brûlé quelques villages en Hongrie, à l'occasion du dernier revictuellement de Trenchin. *Je crois, qu'il est de l'intérêt de l'Empereur, comme les Hongrois ont cessé de brûler, de ne reveiller pas le chat qui dort et de ne pas donner occasion a des nouvelles repressalies, ce qui arriveroit indubitablement, si la Cour ne fait voir, que ce n'est pas les troupes reglez qui l'ont fait et si elle ne fait au moins semblant (!) de punir ceux, qui en sont les auteurs.*«

Fölhívja tehát a Bécsben időző Stepneyt: tegyen a gyűjtogatók megbüntetése s az égetések eltiltása iránt a mediáció nevében előterjesztést az udvarnál és kérje ki Savoyai Jenő hg. támogatását.¹⁾

Stepneyhez ugyanekkor érkezett a hazáján kívül bujdosó s hűségéért vallott kárán síránkozó gr. Illyésházy Miklós panaszos levele, melylyel ez aulicus magyar mágánás, — a morvai Hradistya várából, febr. 9-kén, — labanczlétére sem remélvén az udvarnál orvoslásra találni: közvetlenül a britt mediatorhoz fordul ilyennek kieszközléseért: »Nam occasione hujus succursus Trenchiniensis, *Caesarei Saraceni*, seu Nostrates, a quibus protegendus potius veni-

¹⁾ *Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 389—390. l.*

rem, *ad sex aut septem pagos meos et praestantissimum unum allodium meum, ad arcem meum Trenchiniensem, in flammis miserunt.*» Tehát uralkodómhoz való hívségemért nemcsak az ellenféltől, de a magunk felekezetétől is ily borzasztón (enormiter) kell bűnhödnöm, stb.¹⁾

Ezek következtében lord Stepney — mint Bécsből febr. 13. Bruyninxnak és Rechterennek válaszolja, — Eugen herczeget, jegyzéknek is benyújtásával fölkéré: akadályozza meg hathatós föllépésével az udvarnál a magyarországi égetéseket, nehogy a magyaroknak ok adassék hasonló hasonlólóval viszonzni.²⁾

Ez a trencsényi incidens volt a Bercsényi távollétében az északnyugati harcszíntéren történt egyetlen jelentősebb esemény.

¹⁾ *Ugyanott*, 390—391. l.

²⁾ U. o. 394. l.

XXV. FEJEZET.

1706.

— *A tetőponton.* —

A miskolczi tanácskozmányoktól a fegyverszünetig.

A fővezért Miskolcztól Nagy-Szombatba visszatérő útjában február 17-kén már Érsek-Újvár fölött, Kéren találjuk; innét tudósítja ugyanis a fejedelmet a legújabb hírekről,¹⁾ nevezetesen: 1. hogy »az egész Dunántúl való vármegyék követei Szombatban vannak«; 2. hogy a hadi főpénztárnok, a derék Bezegh Gábor, Somorján hirtelen meghala, — a kinek tisztét azután Bercsényi a pontos és megbízható Pálóczi Horváth György unghmegyei előkelő nemesre, egy idő óta udvarmesterére ruházá; 3. hogy nejét, Krisztina grófnőt »igen rosszúl mondják lenni még«. Azért sietten sietett tovább Nagy-Szombatba: »majd beérkezem Isten által, az honnan bővebben udvarlok Ngodnak«.

A mint e városba 18-kán beért²⁾ s a morvaiaknak Trencsény táján elkövetett égetéseiről Esterházy tbktól s egyéb főtisztectől tüzetesen informáltatá magát: azonnal

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* V. k. 16. l. Megjegyezzük e helyütt, hogy az ezen levél előtt közvetlenül olvasható két levele Bercsényinek — az akadémiai másoló hibájából — téves sorozatban van közölve; ugyanis, a 13-ik lapon kezdődő levél *valódi kelte* — mint tartalmából tisztán kitűnik, 1706. évi nem február, hanem *martius 10-ike*, a következő pedig ugyanezen évi *april 12-ike*. (Sajnos, hogy e hibát csak most, utólag vettük észre magunk is.)

²⁾ »Le jour suivant, le 18-me le Fevr. le Comte Bercseni est revenu luy même à Tyrnau, ayant quitté le Congrès de Miskolcz avant qu'il fut fini, et separé sur la nouvelle qu'il avoit receu, que sa femme étoit malade«. (*A mediatio naplója*, *Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 495. l.)

parancsot küldött »Rákóczi villámára«, a Fehérhegyeken túl, Sasvárban pihenő Ocskay Lászlóra, Bokros Pálra, Réthey Jánosra, s a Detrekő-várában tanyázó Berthótý Zsigmondra: csoportozzanak össze, s az egész hegyentúli dandárral, lovas-sal-gyaloggal, ágyúkkal, üssenek be Morvába, — szabad most a vásár, raboljanak, égessenek, adják vissza a kölcsönt! E becsapatásnak egyszersmind az a taktikai célja volt, hogy mivel — gr. Csáky Mihály febr. 17-iki tudósítása, kémek jelentése és Pálffynak felfogott levelei szerint — a bán a morvai hadakat magához várva, Bécs-Újhelyből Sopronyhoz, Heister pedig Stýriából Szombathelyhez szándékozott kiütni: tehát Ocskayék ezen betörésével a morva hadak elriasztassanak vagy visszakényszeríttessenek az említett csatlakozástól. Bercsényinek n.-szombati, febr. 21-iki levele szerint e napon kellett »tüzelnökök« a Fehérhegyen túli kuruczoknak az örökös-tartományokban. Tüzeltek is, ugyan derekasan; a szilaj Ocskaynak az efféle vállalatok voltak kedvére. A fővezér rendeletének vételével csakhamar összevonta Sasvárra dandárát, s a mondott nap reggelén 3—4000 emberrel, négy ágyúval, a Morva jegén a Thaya vize torkolatánál átköltöztvén, Landshut kerített várost izzó golyókkal fölgújtatva, a lángok alatt rohammal bevév; b. Rosenkranz dragonyos alezredes vala benne 300 újonczczal: az alezredes ott égett, a háromszáz katonát a kuruczok halomba vágták, — azután a várost, Drösing, Sirdorf, Waltersdorf stb. helységekkel egyetemben kirabolván, porrá égették, s tömérdek nyereséget lerakandók, hazatértek Sasvárra. De febr. 25-kén Bercsényi ismételteté a betörést, s ezúttal a bécsi hidak felé, hogy Pálffy célzatait zavarja.¹⁾

Ily gyorsan megtermette a trencsénytáji égetés a császáriaknak a maga keserű gyümölcsét!

¹⁾ L. *Bercsényi* 1706. febr. 21. és 25-iki leveleit a fejedelemhez u. o. 17. és 20. l.; továbbá »Feldzüge d. Pr. *Eugen v. Savoyen*« VIII. k. 408—409. l.; *Pákay István* is írja gr. Erdődyhez szóló, már idézett, pozsonyi, febr. 23-iki levelében: »E napokban egynéhány ezer kurucz általmenvén Morvában, ismég közel 300 dragonyos-recrutákat levágtak és sok excessusokat tesznek.«

Bercsényit, Nagy-Szombatba érkezve, annyi sokféle baj, gond, teendő várta, — azt se tudta: hányfelé kapjon. Szerezett nejét súlyos betegen találá: szélhűdés-forma érte: »A feleségemet bizony, rosszúl tanáltam, de már jobbadúl; species hemiplexidis, penig bal felől mutatta magát. Most is hül gyakran keze-lába. De Isten megmenti most; másszor? — nem tudom.« Írja febr. 21-kéről Rákóczinak. (A grófnő, szerencsére, teljesen kilábolá baját, a mely nem ismétlődött többé). Ám Bercsényinek még másik két betege is volt; a második az agg Széchenyi érsek, ugyanott Nagy-Szombatban: »Az érsek is ma ágyinak esett; igazán írom: változottságát ösmertem képinek, mihelyt gyüttem. Még ugyan nem halálos.« A harmadik: sógora, nejének kedvencz öcsese, gr. Csáky Mihály tbk., a ki Ruszton betegedett meg, s a vezénylettől fölmentésért könyörgött: »Csáky Mihály uram is igen kéredzik, mert elbetegedett, nem is lovagolhat már; elesett keze s lába, sokszor nem bírja.« Mindazáltal a fővezér még föl nem menté őt, bízatta, várakozásra, türelemre intette.

Különben is, a hadi dolgok eddig még kedvezően folytanak a Dunántúl, a hová, biztosb összeköttetés végett a Csallóközzel, Seprősnél repülő-híd vettetésén munkált épen mostan Bercsényi.¹⁾ Az ottani vármegyék nemessége a mint a Confoederatióra megesküdt: ezer és ezer számban beírták neveiket egy a Szövetség statutumait tartalmazó nagy, díszes könyvbe, melyet most előkelő nemesekből alakult monstre-küldöttség vala ünnepélyesen átnyújtandó Rákóczinak s Bercsényinek, mint a Confoederatio fejeinek, őket az országrész törhetetlen hűségéről, ragaszkodásáról biztosítandók. Oly számosan valának, hogy, a fővezér szavaiként »rakással érkeztek«, és őt visszatérő útjában Semptén találták elő. A gróf nagy-szombati szállásán kívánta őket ünnepélyesen fogadni, 21-kén. Szónokuk egy Sigray volt, tanúlt,

¹⁾ Levele Rákóczihoz u. o. 18—19. l. és Týrnaviae, 27. Febr. 1706. kelt s 8 pontbúl álló utasítása hadsegédei egyike *Szlavniczai Sándor László* részére, a kit e repülő-hídnak és sánczainak készíttetésére De Rivière hadmérnökkel Seprőshöz, Mosonyba, és azután Kapuvárra küldött. (*Egykorú másolat, gyűjteményemben.*)

ékesbeszédű férfiú; ki is, lelkes hazafiságtól áradozó szónoklata után, a már említett névkönyv egyik példánya mellett, a túlsó vármegyék 16 pontba foglalt kívánalmait tartalmazó folyamodványt nyújtott által Bercsényinek. Ez mindjárt másnap sajátkezűleg resolvált a kérvényre, és pedig, minhogya kívánalmak méltányosak, teljesíthetők valának, kedvezően.¹⁾ A fényes deputatiót azután gazdagon megvendégelve, tovább bocsátotta Rákóczihoz Egerbe, a hol hasonló kitüntető fogadás várt rájuk, — ámbár a kerület részéről felajánlott díszajándékot (egy drágaköves, aranyos-ezüstös, pompás nyereg-szerszámot) az ajándékoknak még színét is kerülő szerény fejedelem nem fogadta el, vagyis menten visszaajándékozta vezérszónokuknak.²⁾

E közben, s ú. l. épen febr. 21-kén, a fővezér, úgy, mint főbekerbiztos, a mediatorokkal is tárgyalt, jegyzékeket váltott s behatóan vitatkozott vala már a fegyvernyugvásról, mely iránt ezek Bécsbe írtak, a magyarok készségét jelentvén, továbbá a békeelőzményekről. Többek közt gr. Rechteren és Bruyninx azon »tusedoktak« Bercsényivel: mi kifogásolni valója van a leküldött kir. nyilatkozat ellen? Bercsényi egyéb fejtegetések között, külföldi példával szolgálandó, »azt találá mondani, hogy nincs benne distinctiója az haereditásnak, (a királyi örökösödési jognak); mert *Ungern will kein Erbland sein. Engelland hat ein Erb-Princesse: ist doch in sich kein Erbland!*« Megértette s kapott rajta Rechteren, s azt mondta: »így nem értette még; s láttatott Okolicsányi jelenlétiben igen jóváhagyni«. Egyéb-iránt a hollandi gróf maga is fölrándulni készült e napokban Bécsbe, hogy a fegyvernyugvásra vonatkozó határozat kiesz-

¹⁾ *Eredetije gyűjteményemben.* Egykorú másolatát l. kinyomatva Bercsényi 1706. febr. 25-iki levelének mellékleteképen, az id. h. 25—33. l.

²⁾ L. Rákóczi 1706. mart. 8-iki levelét, a melyben Bercsényit tudósítja: »Az Dunántúl való követeknek, az Conföderatiónak repraesentatiójára jövéni, az senatorok jelenlétekben adtam audientiát. Csak elhülék belé, hogy Zsigray ily solemnis actuson az bécsi mód szerint az asztalomra teve egy ezüstös szerszámot, — az melylyel kimenetele után azonnal megajándékoztam. Jobban járt tehát, mintsem Károlyi az aranyaival.« (Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 479. l.)

közlésében Stepney munkáját támogassa. A közbenjárók őszinte, buzgó, becsületes fáradozásai ellen valóban nem lehetett panasza. —

Azonban vissza kell pillantanunk, legalább futólag, az ez idő szerinti főharczterén, a túladunain hősrünk miskolczi útazása alatt történetekre, hogy a katonai helyzet alakulását megérthessük. Bercsényinek Ruszton tett rendelkezései szerint január közepén Csáky Mihály, Andrássy Pál és a tanácsolásokra mellettök hagyott Ebeczky István, a Lajta-vonalt Hainburgtól és Brucktól Wimpassingig, Német-Újhelyig egyszerre 8000 emberrel átlépve, benyomultak Austriába; s minthogy erős tüzérség is volt velök: gr. Pálffy cs. tbk., nehogy maga Ebenfurtban s hada a többi határszéli várakban ostrom alá vétetvén, Béctől végképen elrekesztessék, — a Lajta-vonal védelmét, mint tarthatatlant, föladvá, január 19-kén kivonúlt előlük Ebenfurtból s hadaival a cs. székváros felé menekült. Előreküldött jelentése nagy rémületet okozott Bécsben. »Schon am 19. Jänner kam die Schreckensbotschaft nach Wien — írják az osztrák cs. k. vezérkar hadtörténetészei, — dass Pálffy sich an der Leitha nicht mehr behaupten könne, und um nicht vollends von der Hauptstadt abgedrängt werden, zurückweichen müsse.«¹⁾ Ez osztrák katonai írótól elég őszinte bevallás, valamint az is, hogy a bánnak e visszanyomatása a fővárosra, a legfelsőbb udvari és hadi köröket megdöbbenéssel (Bestürzung) tölté el, a melynek hatása alatt ijedten kapkodnak vala mindenfelé segélyért. Pálffy jan. 20-kán már Ober-Laaban — Béctől egy kis órányira, Laxenburgon és Schwechaton belől — feküdt táborban, s innen tudósítja 21-kén Soprony városát is kénytelen visszahúzódtásáról.²⁾ A kuruczok persze a menekülő császári hadat mindenütt nyomon üldözik, s gyors lovasságuk tömegesen behatolván a tartományba, ennek lakossága nagy futamodásnak indult a főváros felé; roppant riadalom, láрма, fölfordulás lőn ismét Austriában. A helységeket a magyarok

¹⁾ Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen, VIII. k. 408. l.

²⁾ *Eredeti levél* Soprony városa ltárában. (Főntebb már emlékeztünk róla.)

ezúttal ugyan nem égették, hanem tűzváltásigot, hadi sarczot szedtek a néptől és zsákmányoltak. Sőt a vitéz Ebeczky Pálffy csakhamar Laaból is kiugratta s be a bécsi línéákba szorítá: úgy, hogy a Szent-István tornyáról jól lehetett ismét látni a szertenyargalódzó kuruczokat, kik az osztrák fővárost és környékét romlással fenyegették.¹⁾

Ugyanekkor Andrassy Pál a visszamaradt gyalogsággal, 4000-el, mint tartalék-sereggel Kis-Martonnál fogott állást, s Esterházy nádor kérő-leveleket intézett hozzá e pompás kastélyának, továbbá Lákompaknak, Kaboldnak, úgy egyéb jószágainak kímélése végett;²⁾ a mit — noha nem érdemlette — legalább Kis-Martontra meg is nyert.

A cs. udv. főhaditanács e szorongatott körülmények között gyakran ülésezett, és Bécs környékét az alkalmatlan vendégektől — a kik miatt az ifjú császár még legfőbb kedvtelésének, a vadászatnak gyakorlására sem mehetett ki bástyái mögül — megszabadítandó, segélycsapatok után kapdosott jobbra-balra. De honnan? Az armáda — 25 cs. regiment — benn volt s a télen át ottbenn szorult Erdélyben; Pálffy ereje magában ím, gyöngének bizonyult; szerencsésekre, Bajorországban az országból kiűzött választófejedelem érdekében támadt pórlázadást az osztrák hadak vérbe fojtották, a szegény népet leverték, sőt fiait büntetésből ezredeikbe besorozták: tehát Bajorországból rendelték sietve Bécs oltalmára csapatokat, nevezetesen a Bartel vértés-ezredet és hat Tattenbach-századot, melyeket még több had is fog majd követni; 4 ezredről beszéltek, ennyit híresztelt maga Pálffy. (A cs. ezredeknek a birodalmi hadseregtől

¹⁾ *Stepney* tudósítása Bécsből, 1706. jan. 20-káról Harley miniszterhez és Hamel-Bruyninxhoz. (*Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 360 s 363. l.) Ugyanannak jan. 27-iki tudósítása, u. o. 379. l.

²⁾ A Fraknó-várába szorult nádor sűrűen írta a kérelmező-leveleket a kurucz tábornokokhoz ekkor tájban. Így 1706. január 1-jén Bottyánnak és Csáky Mihálynak, *15-ikén Bercsényinek*, 19-én Andrássynak, 23-kán Csákyinak, 30-kán és febr. 1-én ismét Andrássynak ír, s fenyegetett kis-martoni várából a német őrség kivonását Bécsben kikönyörögvén, mindkét fél salvaquardiát helyezett oda. (E levelek *eredeti fogalmazatai* a hg. Esterházyak kis-martoni ltárában.)

való ezen elvonása meg, természetesen, Marleboroughnak és a mediatoroknak nem tetszett sehogysem.) Azonban addigis míg e csapatok bajor földről elérkeznének: az első ijedség nyomása alatt a Morva vize mellett őrködő Montecuccoli-féle osztályokat akarták a bán segélyére a Dunán átvezényelni.¹⁾ Úgy, de ezt a Bercsényi parancsából fogantatba vett Ocskay-féle morvai beütések meggátolták. Hogy tehát a dunántúli kurucz haderőket megoszlassák s másutt foglalkoztatva, Bécs környékéről és a Lajta mellől elvonják egyúttal sürgetős rendelet ment b. Nehem péter-váradi tábornokra: egy, néhány ezer rácز határőr- és szlavoniai népfölkelőből s a pétervárad-eszék-bródi várőrségekbeli reguláris német csapatokból alakítandó dandárt indítson át a Dráván, Pécs és a Sió-vonal tájára, a simontornyai kuruczokat fenyegetendő.²⁾ Az ifjú Heister pedig készülődjek és siessen a stájerokkal, horvátokkal Pálffyhoz.

Az a k. k. Hof-Kriegsrath e rendeleteinek végrehajtása először is a délkeleti Dráva-vidéken kezdődött meg. Ugyanis, mielőtt még a Bajorországból várt csapatok, vagy Heister vendjei, horvátjai Pálffy bánnal egyesülhettek volna: a már előbb, gr. Schlick lovassági tbk. ösztönzésére rezgelődni kezdett Nehem tábornoszernagy összegyűjtetett valami harmadfélezer szerémségi martalócz rácз hadat, melyet a péterváradi és eszéki várőrségekből kivont 5—600 reguláris német csapattal s hat tábori ágyúból álló tüzérséggel egyesítvén, gr. Herberstein Ernő bródi tbk. vezénylete alatt csakhamar Magyarországra betörésre indítá.³⁾ Az udv. főhaditanács

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen, VIII. 408. l.

²⁾ U. o. 409. l.

³⁾ Herberstein dandára a cs. kir. hadügyi acták szerint (l. az id. l. 409. l.) »3000 slavoniaiból«, 50 muskétás- és 3 ágyúból, *Stepney* mart. 13-iki jelentése szerint (Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 567. l.) 3000 harczosból állott; maga Herberstein ellenben, a Hof-Kriegsrathoz intézett dátumtalan, de Eszékre visszatértekor, 1706. febr. végnapjaiban kelt tudósításában a saját dandárát, a rácз katonasággal együtt, csak 2367 főre teszi. A dolog úgy áll, hogy a 3000 ember ennyire olvadt le, mire a Dráván, jól megzúlva, visszatért. (Herberstein e jelentésének eredetije a cs. k. hadi ltárban Bécsben.)

célzatai szerint úgy kellett volna történni, hogy a Bécs tövéből 5000 főnyi rendes haddal Nemes-Újhely felé kiindulandó Pálffy — mint dunántúli cs. kir. fővezér — Szombathely táján fogjon egyesülni a Stýriából a Rába mentén Sárvár felé előtörő gr. Heister Hannibál 3000-nyi, továbbá a kuruczokat Eszék, Pécs, Simontornya felől hátban fogó Herbersteinnek ugyan 3000-nyi dandárával, — s így összeműködve és 10—11,000 főnyi hadtestté alakulva, Rákóczi hadait kiszorítják Túlادunáról.¹⁾

Szépen volt ez a papiroson kitervezve: ámde a valóságban azok a gonosz kuruczok csak még sem engedték végrehajtani. A császáriak szándékait eleve helyesen látta által Rákóczi és helyesen válaszolja neki 1706. mart. 10-kén Beresényi:

»Igazán lám monda Ngod, hogy az *Dunántúl való földet akarja occupálni elsöben az ellenség, s úgy csinálni armistitiumot; valóban érte is van, az mint látom.*«²⁾

Ekképen volt; de mert a bécsi Hof-Kriegsrath terveit íme a magyarok fejei idejében megsejdtették, — idejében meg is gátolták.

A Beresényitől Rusztról, a Fertő mellől Simontornya, Pécs, Duna-Földvár tájaira vezényelt Bottyán, február 1-jén érkezvén hadosztályával Székes-Fehérvár közelébe: mint éber, szemes vezér észrevette, hogy az itteni cs. várórség maga elbíztaban a mocsárkörnyezte bástyák árkainak följegelését elmúlasztja. Meg akarva őket tréfálni, 2-ikára virradó éjjel, a befagyott várárkokon át, ostromlétrákon a ráczvárost meghorantatta s szerencsésen elfoglala; a hol is vitézei »feles ráczot s németet is vagdaltak le az benn lévő s a várból kinnszorított fegyveres nép közül«. Azzal a várost fölprédálva és fölégetve, ott hagyták, s a nyert gazdag zsákmányból másnap Tácson tábori kótyavetyét tartottak. Mivel pedig a tábornok az ez alkalommal ejtett foglyoktól megtudá, hogy Fehérvárott az őrségnek igen kevés élése, abrakja és szénája van: szoros ostromzárlat alá vevé a helyet, a

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen, VIII. k. 409. l.

²⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. V. k. 14. l.

Somogyi Ádám levas-ezredéből hat századot hagyván alatta. (Ezzel ugyan a maga hadát fogyasztá: de Székes-Fehérvár fontossága ezt megérdemlette.¹⁾)

Bottyán, mikor febr. 2-kán tánczi táborából a fehérvári szerencsés eseményről Rákóczinak hírt adott, egyúttal a fölszerelendő Siklós-vára és a földvári sáncz számára ágyúkat és várpuskákat kér, — a földvári híd építéséhez szükséges anyagok: 400 vastag fenyőszál, 600 hosszú deszka, vagy 20 »öreg vasmacska« stb. összeszerzésére egy főhadnagyát küldi Pest s Heves megyékre és a törvényhatóságokra ez iránt fejedelmi meghagyást kíván, s végül tudatja, hogy ámbátor kémeim »az Dráva mellé mindennap járnak: az ellenségnek (még) semmi gyülekezetit nem hallom«. Ezért tehát, hogy őket a maga általmenetelével megelőzhesse, hadai egy részével Somogyba nyomult, a hol, míg Sándor László a saját ezredét állítgatta, Goda István pedig Szigetvárt zárlatba fogatá: addig a tábornok a Dráván való átkelés és hídkötésre szükséges hajók, kompok, gerendák, deszkák stb. fölhajtására a Balaton-mellékére tiszteket, commissáriusokat s karhatalmúl huszár-szakaszokat küldözött, a vármegyéktől előfogatókat, élelmi-szereket s a Pécs felé vivő utak és hidak kijavítására munkásokat rendelt, — szóval, a szlavóniai expedícióhoz kívántató előkészületeket serényen megtevé. Míg mindezek végbe-menendnek: Bottyán a Somogyság egy alkalmas pontján, a Balaton és Pécs közt fekvő Igal nagy községben telepedék meg, s az alatta folyó malmos patak mocsarai mellett ágyúi, málhája és a vele lévő csekély-számú gyalogság biztosítására — szokása szerint — mindjárt sánczot, egy igen czélszerűn épült redouteot vettetett.

Ezen óvatosság nem bizonyult fölöslegesnek. Mert ámbár a tábornoknak febr. 2-kán, 3-kán visszaérkezett kémei még azt jelentették, hogy a Dráva mellett csöndes minden: néhány nap múlva a helyzet már megváltozott. Herberstein ugyanis az eszéki vár ágyúi alatt a Dráva hídján február 4—5-kén szép csendben átköltöztvén dandárával, előbb Siklóstra, majd Pécsre nyomult, mely utóbbi várost febr. 7-kén

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. IX. k. 281—284. l.

érte el.¹⁾ Mind a két hely leszerelve lévén s az ott hagyott zabolátlan szabad-hajdúság szanaszét faluzván, az üres várat és várost csak meg kellett szállnia. Pécssett három napig pihent, mialatt kémeit járatá úgy Simontornya, valamint Somogyba a Balaton felé, mely oldalról hallatszott már Bottyán közeledésének némi híre. Visszatérő kémei megjelenték Herbersteinnek, hogy a kurucz vezér Igalra érkezett, odagyülekezeti csapatait, a vármegyéket insurgáltatja, a Pécs felé vezető utakat igazíttatja, a mocsárokon hidakat vettet; de nemcsak Pécsre, Siklósra készül, hanem által Szlavoniába is, a Drávát három helyen (?) akarja áthidaltatni s e célból még a Balaton-melléki molnárokkal is faragtatja a hídhajókat; Szigetvárt pedig, míg ő a Drávántúl táborozik, Balogh Ádám ezredessel kívánja körülfárva tartatni, stb.²⁾

Herberstein e tudósítások vételével haditanácsot tartott főtiszeivel; s abban állapodtak meg, hogy Simontornyának tartó kiszabott menetirányukat megváltoztatva, Igalnak nyomuljanak. Célyszerűbbnek mutatkozott ugyanis Bottyánt — mielőtt csapatait összegyűjthetné — Igalnál megelőzni, mintsem a már nekikészültet akár Baranyában bevárni. akár pedig Simontornya fenyegetésével őt oldalukba vonni. Ehhezképest, három napi eleséggel megrakodva, 10—11-kén kiindulának Pécsről, s a Baranyát Somogytól elválasztó hegyen átkelvén, a Bottyán által már járhatóvá tétetett úton, kemény fagygyal nyomulának a Kapos vize felé. Persze, hogy útközben a magyar községeket, szokásuk szerint, pusztították, rabolták, égették s a lakosságot rácz kínzásokkal öldösték.

Bottyánnak is kémei Herbersteinnek Pécsről kiindulásáról hírt hoztak; és ámbár még biztosan nem tudhatta: nem Dombóvárnak, Simontornyának fog-e tábora tartani? mindazáltal a mocsáros Kapos folyón, Berkinél vagy Taszárnál veretett hídja oltalmára Séllyey Gergely ezredet kiküldötte 300 hajdúval.

Febr. 13-kán, midőn a cs. hadoszlopok Bottyán hídja

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen, VIII. 409. és 411. ll.

²⁾ Herbersteinnek már említett jelentése a cs. k. hadi ltárban.

irányában az erdők között, hosszú, szűk és mély úton vonulnának: portyázóiktól elfogdosott parasztoktól azon hírt vevék, hogy a Kaposnak a híd melletti berkeiben sok, állítólag tíz zászlónyi »talpas« (hajdú, gyalog) vár elrejtve reájok. Herberstein tehát fölkészülten, csatarendben menetelt e híd felé, melynek mellékein csakugyan 300 kurucz hajdú volt fölállítva. De mivel a mocsár be lévén fagyva, mindenütt járható vala: az ellenállást — 300-an 3000 ellen — komolyan meg sem kísérlék; csak a puskáikat lötték ki a ráczokra, s azzal eltűntek az erdőkben. Mi közben a császáriak Sellyeynek málháját, szekereit, kenyeret és abrakot nyertek el; üldöző katonáik pedig az erdőben foglyúl ejtették az ezredesnek valami tisztjét. (»Hofmeister«-jét.) Herberstein e vallatóra fogott embertől tudá meg Bottyán valódi erejét; hogy t. i. hadainak nagy része még ki lévén több felé vezényelve, a tbk. Igalon aránylag csekély erővel van jelen. A fogoly mindent részletesen elmondott: mely tisztek, mely csapatok, hány ágyú van vele? stb.

Név szerint a főtisztek közül Igalon valának: a vezénylőtábornok, Balogh Ádám, Szekeres István lovas-ezredesek. Sellyey Gergely gyalog-ezredes, Wohlfart (Bolforth) Ádám lovas-alezredes, Hellepront János hadi-főcommissárius (régében és utóbb ismét ezredes) és Bozó, a kuruczczá lett szigetvári rácz kapitány, néhány rácz katonájával.¹⁾

¹⁾ Miután magyar részről való jelentések az igali csatáról nem maradtak reánk: megkísérljük Bottyánnak ottani tényleges haderőlétszámát magából Herbersteinnak e tudósításából állítani össze, a mi — miután az egyes ezredek számerejét ismerjük — könnyű és tiszta munka. Jelen volt *Bottyán* tbk. lovas-ezrede (*Szekeres* és *Wohlfart* kapitányokkal), mely is, ha teljes állományában vala ott, a mi kérdés, = 16—1800 fő; *Baloghéból* az ezredessel két század, (mert a többi egyelőre a Lajtánál, Bruck, Hainburg táján hagyatott) = 160 fő; a *Staab*, és *Bozó* kapitánynyal rácz huszár, mondjuk: 40—50 fő. Összesen lovas 1800. (*Somogyinak* 8 századából ugyanis, tudjuk, a tábornok 6-ot Székes-Fehérvár alatt hagyott zárlatúl s 2-öt a Balaton vidékére vezényelt szakaszokban, a hajók, hídszerek, előfogatok stb. felhajtására; *Sándor László* csak ekkor kezdé alakítani ezredét, toborzva, újonczozva a somogyi helységekben: végre *Goda*, 300 huszárjával, és vele talán egy pár száz Bottyán-huszár is, portára küldetett Szigetvár alá. Herberstein maga sem említi, mintha ez utóbbi főtisztek vagy

Herberstein, e fontos értesülést fölhasználandó, hogy időt nyerjen: mindjárt másnap, 14-kén kora reggel megindult a Kapos vizétől, s bár az egész napon át vad hózivatar dühöngött, folyton nyomakodott Igal felé, a hová mégis jó későcskén, d. u. 4 órakor érkezett meg.

A cs. vezér — mint a kegyetlen időben tett ezen erőszakolt menete mutatja — arra számított, hogy a magyar tábornokot készületlenül fogja találni és meglepheti. Azonban csalódott; a régi, tapasztalt katonával, Bottyánnal vala dolga, a kinek egyéb jeles hadvezéri tulajdonai között maga Rákóczi emeli ki mint egyiket, épen azt, hogy »mindig józan s *éber figyelmű*« volt. Az öreg Bottyán hosszú katonai pályáján egyetlen példa sincs rá, hogy meg tudták volna őt lepni valaha. Ezúttal is — bizonyára kémeitől és Séllyey visszavonuló hajdúitól, a kik közül az erdőkön lappangva, a ráczok nyomulását titkon szemmel kísérték, idejében értesült, — s mikor Herberstein előcsapatai Igal előtt az erdőkből kibontakozának: a cs. tábornok nem kis meglepetéssel látta, hogy nem készületlen ellenféllel van dolga, — hanem a kemény vihar és csikorgó hideg daczára, az egész

ezredek közül csak egy is ott lett volna Igalnál.) Gyalogságot maga Herberstein sem mond többet, mint ama 300 Séllyey-hajdút, kik a Kapos-hídjánál küzdöttek; s ugyanezek védték itt az igali mocsár átjáróját: »három zászlóval;« végre a sánczban 100, = 400 hajdú, legföljebb 500. (Nem is *lehetett* több; mert a Domokos-Séllyey-féle hajdúezred egy részét Vár-Palotán s a Sárvíz és Sió sánczaiban: Csikváron, Sió-Fokon, Hídvégén kellett hagyni őrsegül, — Horváth Tamás ezrede pedig a Dunát őrzé a földvári sánczban.) Ekként tehát Bottyán hadereje Igalnál febr. 14-kén áll vala 1800 lovas és 4—500 gyalogból = 2200—2300 fő. Tökéletesen egyez ezzel *Bercsényi 1706. febr. 25-iki levele*; ebben ugyanis a fővezér — midőn az igali csatáról immár maga Bottyán jelentéséből pontosan értesülve volt, — azért kárhoztatja e tábornokot, hogy »*miért kellett annyira szélthányni* (kivezényelni, eldarabolni) *neki az hadat s oly kevéssel indúlni?* Mert hiszem, ha azon hadakat, az mellyeket keze alá rendeltem, mind csoportra vette volna: nem esett volna ez.« (*Archiv. Rákócz. V. k. 19. l.*) Végre egy egykorú kútfő, a Hágában kiadott évnegyedes folyóirat, a különben császárpárti »*Mercure Historique et Politique*« 1706-iki évfolyamának martiusi füzetében szintén azt írja, hogy Bottyán tbk. »*au nombre d'environ deux mille hommes*« állott Igalnál. (193. l.); tehát még kevesebbet mond a mi számításunknál.

kuruczság fegyvernemek szerint sorakozott csapatokban csatarendbe állítva, készen fogadja őt, mégpedig két mocsár, a falu és sáncz között, — igen előnyös hadállásban; (*»sehr vortheilhaftig gesetzet,«* kénytelen Herberstein maga megvallani). Két szárnya szélén jobbra s balra, a falu mellett párhuzamosan húzódó két dombsoron valának fölállítva ágyúi: hét tábori taraczk s a sánczban két seregbontó, (*Orgel-Geschütz*.) E lövegek is lemozdonyozva, készen, megtöltve, és égő kanócczal mellettök a tűzérek, a császáriak lőtávolba érkezésére várván.

Herberstein — a ki Bottyán már kimutatott haderejét Igalnál, erősen túlozva, 3500 főre becsüli, — a mint az ellenséget így hadrendben, harczra készen felállítva meglátta: ő is a szemben levő magaslaton rendes, két vonalas csatarendbe sorakoztatá hadoszlopait; szárnyait gyalogsággal, hátulját pedig tár-szekereivel igyekvék biztosítani. Ezzel, minthogy az idő már késő vala: azonnal támadásra vezette seregét. Most félóráig tartó heves ágyúharcz kezdődött. Bottyán ágyúi — maga a cs. tbk. megvallja, — sikerrel dolgoznak; levágódó golyóik a császáriak soraiból embereket, lovakat horhtak el vagy sebeztek meg. Herberstein is a maga három (?) ágyújával *»mit gueten Effect«* feleltetett vissza. Ámde a kuruczok hét taraczkjukkal túlsúlyban lévén, a cs. tábornok csapattámadásba törekedett átmenni; mivel azonban nem tudhatta bizonyynyal: vajjon a völgyfenéken a kurucz hajdúság arczonalát védő mocsár be van-e fagyva elég szilárdul? ennek kikémlelésére a második vonalból néhány zászló rácz gyalogot rendelt oda, alá- s előnyomúlni zárt sorokban. E csapatok nyomulását Bottyán meglátván, három zászló hajdút indított azon mocsáron átvezető út védelmére. A két gyalog-oszlop azután sortüzekkel erősen lövöldözött egymásra, s Herberstein vezénylő kapitánya kurucz golyótúl halálosan sebezve elesett.¹⁾ Ekkor a rácz gyalogság megingott és hátrálni kezd vala, s üldözésükre a magyarok a mocsáron

¹⁾ *»... und unter diesen beeder Theilen der Schargieren stark angangen, wobey gleich der Capitain von mir tödtlich blessiert worden.«* (*Herberstein*, említett hivatalos jelentésében.)

átrohanván, a cs. tbk. ebből láthatta, hogy az ingovány keményre fagyott, járható.

Most tehát Herberstein a futó rácز talpasok segélyére egész haderejét zárt oszlopokban, nagy ágyúlövések alatt rohamra vezérlé, le a völgybe. S minthogy a mocsár — a magyarok szerencsétlenségére — csakugyan egészen be volt fagyva: szélteben keresztúlhatolhattak rajta az oszlopok, melyek oly hévvel rohanának, hogy a három zászló Séllyehajdút kinyomták a helyéből s megfutamították. Ezek segítségére Bottyán okvetetlenül bevágatott a lovassággal; azonban Herberstein jelentése a lovas-rohamokat nem említi, magyar forrásunk pedig ez ütközetről nem maradt fönn.¹⁾ A tábornok csak azt írja, hogy a visszanyomott kurucz hajdúság az ágyúkat is odahagyván, megfutott s nagyobb részben levágatott, kis része pedig a redoutba menekült. és futása a lovasságét is maga után voná. A lovas rácзok állítólag két óra hosszatt üldözték a menekülőket, a kikből — ismét a cs. tbk. jelentése szerint — »1000-ig való« esett volna el: a mi kétségtelenül roppant nagyítás; mert hajdú 4—500 lévén mindössze jelen: abból a sánczban százon följúl magmaradt, legalább ugyanennyi el is menekült az erdőkbe az esthomályban; a lovasból pedig csak igen kevés veszhett el, mint Herberstein jelentése is sejteti, a mely leginkább a gyalogságot mondja elhullottnak. Egyébként is, mint Bottyán írá Bercsényinek: »*inkább oszlott, mint veszett* ott az had.«²⁾ Ekképen alig esett el több 250—300-nál.

Legérzékenyebb veszteség az vala, hogy az elhagyott ágyúk: 7 db. mezei taraczk és két seregbontó odamaradtak s Bottyánnak összes tábori málhája, társzekereivel, hintaja- s konyhakocsijával a sánczban a császáriak kezeibe került, kik azonföljül 8 zászlót s egypár rézdobot elnyertek.³⁾ *Saját veszteségéről Herberstein bölcsen hallgat.*

¹⁾ Bottyán jelentése Rákóczihoz, melyet ez Bercsényinek megküldött s a melyről az utóbbi, febr. 25-iki levelében emlékezik, elveszett.

²⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. V. k. 19. l.

³⁾ Herberstein jelentése; v. ö. Bottyánnak Duna-Földvállról 1706. febr. 19. Kecskemét városához írott levelével, u. o. IX. k. 285. l.

A harc után a cs. vezér az igali sánczot kerítetté körül, »welche ganz neu und wohl verwahrt war,« azonban őrségének számáról ítélve, csak kisebb terjedelmű redout lehetett. Herberstein, miután e sánczot fölkérte, de az hódolni nem akart: neki szegezetté az ágyúkat, s granátokkal lövette. Mire aztán éjszaka a védők capitulálni kívántak, s másnap, 15-kén reggel, minthogy szabad elvonulást a tbktól nem nyerhettek, megadták magokat hadi-foglyokul a reguláris német hadnak: »umb nicht von denen Razen niedergehauet zu werden.« Mindössze, a csatából odamene-kültekkel együtt, 118-an valának csak, Séllyeynek hadnagy fiával.¹⁾ Herberstein muskétások fődözete alatt Szigetvárra kísérteté őket, a honnan Bottyán által, Simontornyán őrzött rác s német foglyokért, nemsokára kicseréltettek. A sánczba menekült falu népét azonban — még az aggokat, nőket, gyermekeket is, a *Theatrum Europaeum* tudósítása szerint, — az ártatlan vér ontásában gyönyörködő marczona ráczok kegyetlenül legyilkolák.

Herberstein ezután a sánczot levonatván, pusztító ráczaival Igal községét fölprédáltatá és többől leégeté. (»Die Schantz und den Ort habe rasiren und *totaliter verbrennen lassen.*«²⁾ Majd, útjában mindenütt rabolva, gyűjtö-gatva, a Sió és Simontornya felé nyomult haramia hadával; mely várhoz, mint mondja, egy mértföldnyire érkezett, s alája is akar vala szállani: azonban élelmi-szerek hiánya miatt (??) és mert a prédarakott szekereikkel hazájokba igyekvő rácizok vonakodtak őt a kurucz vár alá követni: megfordult és gyorsan vonult vissza nyert zsákmányával, Pécsen (a hol febr. 19-kén pihent meg), Siklóson — e két helyet üresen hagyva, — s a Dráván által Eszékre, Bródra, hová 26-kán érkezett, martalóczai pedig falvaikba, szana-széjjel oszlának.³⁾

¹⁾ Herberstein jelentése szerint; ellenben a *Theatrum Euro-paeum* szerint Igalnál csak 1 hadnagy s 50 közember esett foglyul.

²⁾ És egy cs. tbk. ezzel még dicsekszik a maga felsőbb ható-ságának!

³⁾ »Sodann bin ich — t. i. Igal fölégetése után — denen Rebel-len gegen Simonthorna mit der samtlichen Miliz nachgefolget, wie auch eine Meill von bemeldten Ort bereits ankommen, und meine

Az osztrák tábornok így adja elő maga a dolgot; s a cs. katona-történetírók bevallása szerint »Herberstein musste glücklich sein den *Rest* seines Corps unbehelligt über die Drau bringen zu können«. ¹⁾ Szóval, szerintök is, a bródi tbk. hadosztályának csak a *maradványát* vezetheté vissza Szlavóniába. A dolog ugyanis voltaképen úgy állt, hogy Bottyán a harcz után Igaltól előremenve: csapatait a Sióvonalon és Simontornyán akként helyezé el, hogy Herbersteint készen várá s várhatta; a miről is midőn ez értesült: a kuruczokat másodszor is — és ezen állásukban — megtámadni nem merte, hanem a cs. k. udv. főhaditanácstól vett utasításait félretévé, hirtelen visszafordult, és Bottyánnak utána küldött két rendbeli huszár-csapatától a Drávaig üldöztetve, hazatakarodott. ²⁾

Intention war gar dahin zu gehen; allein aus Mangel des Brods und da die Razen wegen vieler bey sich gehabten Wagen nicht dahin gehen wollten: habe mich wiederumb über Fünfkirchen und Siglosch anhero an die Drau begeben und also hier (Brodra) den 26-ten wiederumb angelanget; die samtliche Miliz aber mit ihren gemachten Beute nacher Haus gegangen.« (*Herberstein jelentése.*) E jelentésben a tbk. semmi egyéb hadi eseményről, tehát a Paks fölötti *Bottyán-várának* a Theatrum Europaeum és utána Kolinovics, Szalay László stb. által leírt bevételéről nem emlékezik, a mit pedig el nem hallgatott volna. *De nem is maradt arra ideje.* Valószínű tehát, hogy az id. kútfő az igali sánczot és Bottyán ottani csatáját összetéveszté az 1705-ik évben szerepelt Bottyánvárával.

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, VIII. k. 411. l.

²⁾ *Bottyán*, 1706. febr. 19-én Duna-Földvárról Kecskemét városához intézett levelében írja: »Én ide Földvárban érkeztem; az *hadaimat* pedig az Sió vize mentében, Simontornyától fogvást Balatonig *dislocáltam*; az *ellenség* pedig az Sió vizén által nem mert jünni, hanem visszafordult, — azért nem kell semmit is tartani.« Továbbá ugyanő, Földvárról febr. 24., Rákóczinak: »Itten, Kegyelmes Uram, *mostan nem szükség az segítség*, mivel az minémű ráczság az Dráván általcsapott volt reám: az a Sió vizén által nem mervén gyünni, újonnan visszafordult s az Dráván általment. Én az magam 19 zászlóból álló regimentemet, együtt Balogh Ádám kapitány uramat két zászlójával — mivel az többi zászlóit Migos Fő-Generális Berchényi Miklós Uram ő Nga odafel Austriában parancsolta maradni, — Balaton táján dislocáltam, magam pedig ide Földvárra gyüttem, az várnak és hídnak reparatiójára nézve. Szintén tegnap praesieáltam jobban Simontornyát, több hajdúságot küldvén belé; *Pécs és Szigetvár felé*

A k. k. Hof-Kriegsrath combinált hadi terve ekkép halomra dőlt; mert Herberstein nemhogy a kuruczok hátában a Pálffy bánnal és Heister Hannibállal való egyesülésre a Rábához hatolhatott volna föl: de Bottyán gyors és ügyes ellenintézkedései elül már a Sióvonaltól — ennek és Simontornyának sánczolatai alatt magát még csak mutatni sem mervén, — egyszerre visszafordulni kényszerült a Dráván túlra, hová dandárának csak »*maradványa*« érkezett meg, ez is tüstént szerteoszlandó. B. Nehem péterváradí tbk. összegyűjté ugyan meg újból a rácz hadat s Bécsből vett parancsra Herbersteinnal a betörést a Dunántúlra martiusban ismételtetni akará: azonban Bottyán Pécs vidékén oly erélyes intézkedéseket tőn, sőt magát a vitéz Béri Balogh Ádám becsapásaival nyugtalanított Péter-Váradot is annyira fenyegette, hogy Nehem kénytelen volt a ráczságot ezen erősség biztosítására maga mellett tartani a Dunántúlra átkalandozástól végkép elállani.¹⁾

Kitűnik ezekből, mennyire helyes vala Bercsenyi gróf előrelátása, a melylyel Bottyán tbkot még idejében a délkeleti részekbe vezényle. Mert, ha ő Herberstein betörésekor ott nincs: a Sióvonál s még talán Simontornya is veszedelemben forog, s a nyugati határokon működő hadakat a Rába felől, hátukban éri a szerémségi rácz-német hadosztály. De így, a veszély most már el lévén hárítva, Bottyán szilárd kezekkel erősíté meg azokon a tájakon Rákóczi uralmát; Simontornya erődtvényeit két új külsánczczal bővítetté, Földvárt egészen kiépíté, a hídfősánczokkal védett Duna-hídat a tavasz folyamán elkészíttette, s átala a közlekedést a Tisza-Dunaközzel állandósítá; továbbá a bácskai ráczokat — fészkeiket Rác-Kanizsát, Martonost elpusztíttatva — féken, Szegedet szoros zárlatban, Péterpenig két rendbéli portát küldöttem, hogy hasonlót kövessenek el rajtok, valamint az odavaló ráczság az idevaló helységeken.« (Archiv. Rákócz. IX. k. 285—286. l.)

¹⁾ »Auch die Absicht, diese Leute Anfangs März nochmals über die Drau zu führen, musste aufgegeben werden, als die Aufständischen drohende Bewegungen gegen Fünfkirchen und Peterwardein machten, und FZM. Nehem zwangen, die Milizen bei sich zu behalten.« (Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, V. k. 411. l.)

Váradot, Pestet s a jobbparton Budát, Esztergomot folytonos megfigyelés alatt, végre emitt Székes-Fehérvárt és Szigetvárt bloquárában tartotta. Sőt a szigeti őrségnek tetemes részét, martius elején künszorítván a várból, lekasaboltatta, vagy rabúl hurczoltatá Simontornyára.¹⁾

A bécsi udvar erőfeszítései következtében a gr. Pálffy tbk. segélyére kiszemelt rendes csapatok, — a Bajorországból még útban levő Bartel-vértesezred kivételével — február 20-ika táján együtt valának, ú. m. 3000 lovas, 1500 gyalog, 6 tábori ágyúval.²⁾ Ezeket nemcsak a Gráczból a stájer s horvát csapatokkal Fölöstöm felé Vas megyébe törendő ifjabb Heisternek, hanem más oldalról a pozsonyi várőrséggel b. Sickingen tbk. és itteni várparancsnoknak is kell vala támogatni.³⁾ Pálffy bán febr. 24-kén indult meg Bécs alól;⁴⁾ előbb a keleti irányt választá Lajta-Brucknak, hogy a Magyar-Óvártól Parndorfig és Hainburgig állást fogott kuruczokat Sickingen oldaltámadásának segélyével beljebb-szoríthassa. Azonban Berthóttyék oly jól őrzék a pozsonyi Dunát, hogy ezen várnak őrsége még a szomszéd Köpcsényből, Oroszvárból sem vethette ki őket. A bán hadaitól s hadai miatt a múlt havakban annyit szenvedett és a magyaroktól egészen megkörnyékezett Bruck város lakói pedig a falaik alatt újból megjelenő Pálffy hadát most még csak he sem fogadták, sőt fegyverfogással fenyegetőztek ellenök, teljes kiéltségöket emlegetvén, — ők nem tarthatnak katonaságot! A bán így kénytelen volt délnek, Ebenfurtnak for-

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 490., 492. l.

²⁾ L. a csapatnemek részletes elősorolását »*Feldzüge*« VIII. 410.

³⁾ U. o. 409. l.

⁴⁾ *Stepney*, Bécsből 1706. febr. 24. Harleynek: »This morning Count Pálffy the Ban of Croatia is gone to Neustadt, where he is to assemble such imperial troops as can be gathered in the neighbourhood, to be employed against the Hungarians.« Mintegy 2000 drago nyosa s 4—500 gyalogja van. (*Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 400. l.) Tán ennyivel indult ki Bécsből. *Bercsényi* febr. 25-kén Nagy-Szombatban már tudomással bírt Pálffy és Heister mozgalmairól: »Mind Stýriában, mind Austriában gyülekezik az ellenség,« — írja Rákóczi-nak, s Pálffy-t zavarandó, *újból becsapatott Dévénytől Austriába Ocskay-val.* (*Archiv. Rákócz.* I. o. V. k. 20. l.)

dúlni s csapatait itt és Német-Újhely városában helyezni el.¹⁾

Pálffynak csak ötödfélezer emberrel való e menetelése Bécestől Bruckig és Újhelyig, a legjobb alkalom lesz vala a kétszeres-háromszoros túlerőben lévő Csákyék-, András-syéknek őt erélyesen megtámadni s megverni; azonban e tábornokok hadvezéri képességgel nem bírtak. Csáky erélytelen, tapasztalatlan, léha ember s azonföljül most még beteges is volt; Andrásy pedig lakmározó, hejehuja-kedvelő, puha. Ekként, noha az ügyes, serény Ebeczky mellettök vala, és noha nyitva volt előttök Austria, portáik széltere nyargalták úntalan: mégis elaludták, elszalaszták a jó alkalmat, békén engedvén a bánt Német-Újhelybe nyomúlni s ott fészket verni. Pálffy, úgy látszik, a maga erejéről czélzatosan előrebocsátott nagyító hírekkel tudta rémíteni Csákyt, a ki már Bottyánt sürgette leveleivel, kérvén őt: legyen készen Fehérvár táján, s a legelső futár érkezésekor siessen hadaival segítségökre, mert »onnan feljül Baváriából négy regiment német gyün Pálffynak succursussára.«²⁾ Az öreg oroszán azonban nem mozdult duma-földvári barlangjából, ott és azon vidékeken lévén őneki fontos feladatai. Egyébként is: ő a magáét már megtette, mikor a dél felől közelgett Herbersteintől megmenté társait. Mindazáltal Csáky tbk. kívánságát tudatta a fejedelemmel, a ki aztán egypár lovas- s néhány reguláris gyalog-ezreddel, a Bottyán földvári révén által és tőle függőleg, az ekkoriban tbkká előléptetett b. Andrásy Istvánt küldé Csákyék segélyére.³⁾

Bercsényinek most, Pálffy, Heister rezgelődései hírére, nagy bajára volt Csáky-Andrásyék megbízhatatlan gyöngé-

¹⁾ *Pákay István* újságolja *Pozsonyból* 1706. febr. 23. gr. Erdődy Györgynek Varasdra: »Dunán által Köpcsényig sem mehetni, az ellen-ség bírja most is az egész földet. M. Gr. Pálffy János uram ő Exceja ma indúlt Német-Újvár (Újhely) felé, mivel az pruckiak is be nem bocsátották, hanem fegyvert fogtak ellene, mondván, hogy úgy is mindenökből ki vannak emésztve és tovább nem tarthatják őket.« (Ere-deti levél, gyűjteményemben.)

²⁾ Bottyán, Rákóczinak. (Archiv. Rákócz. IX. k. 286. l.)

³⁾ L. Rákóczinak mart. 13-iki hadi parancsát Andrásy István-hoz és ugyanez nap kelt levelét Bottyánhoz. (U. o. I. k. 486—488. l.)

sége. Ő maga Nagy-Szombathból a béketárgyalások miatt húzamosabb időre nem távozhatik vala a Lajta mellé, messziről kormányozni pedig gyámoltalan, habozó embereket válságos pillanatokban — melyek az illetők részéről gyors, önálló elhatározást kívánnak — bajos. A leczkét ugyan, írásban és küldöttek, hadsegédei, futárai által mindenféle utasítások alakjában sűrűen föladta nekik: mit, hogyan tegyenek? stb. Azonkívül, a tábornokok mellett levelezett az ezredekkel is: Ebeczkyvel, Fodorral, Törökkel, Kisfaludyval s a Dunát őrző Berthótyékkal. Febr. 25-kén pedig, mindjárt első hírére Pálffy-nak, az épen nála időző derék, művelt Ráttky György tulajdonai ezredest küldötte át sietve Csáky-Andrássyékhoz, a mint maga írja: »Már ugyan praevie is két kurírt, most penig Ráttky György uramot póstán küldtem által, s megírtam, hogy *ne legyenek úgy elhányva* (a hadak) *széjjel az falukon*; hanem inkább az gyalogságot az Rába (a kapuvári Rábát érti) mellé szállítván: *csoportossan legyen két felé* Heister és Pálffy ellen vígyázó lovas-hadok. Ha kigyűnnek is (Styriából s Német-Újhelyből), úgy in triangulum vetvén, magok minden confusió nélkül rajta-mehetnek *egyiken*. Mert ugyanis, ha két-háromfelé oszlatják magokat, haszontalan«. ¹⁾ Ismét pár nap múlva — mint mart. 1-jén tudatja — De Rivièrè-t küldé Kapuvárba szállított tüzérségükhöz s a rábaközi elsánczolt kelőkhöz, melyeket a gyalogság őrizett. Csákyék segélyül több hadat kértek még küldeni; Bercsényi Rivièrè által meghagyta nekik: »Az gyalog-lineát az Rába mellé vessék, az lovas messze légyen előttök, — vaktában ne ütközzenek; Kapuvártúl is rajta-mehet (a németen) s el is állhatja az passust az hajdú, s lesz tartalékja az lovasnak is«.

Elég határozott utasítások, és oly tisztektől küldve, a kik bővebben megmagyarázni, s végre is hajtani képesek. Mindazáltal, ha a hadmozdúlatok komolyan — és pedig úgy Austria, mint Styria felől — megindúlnak: a fővezér, mind kedves sógorát, mind Andrássyt Pált jól ismerve, csak

¹⁾ Bercsényi, Rákóczinak. (U. o. V. k. 20. l.)

nem bízott, nem bízhatott bennök, az eddig velök tett tapasztalatok után. Tartott tőle, hogy minden futárküldés, utasítás, magyaráztatás, »leczke-föladás« mellett is, a magok gyöngesége miatt »elvesztik a tramontánát.« Bercsényi — mint mart. 2-iki levelében a fejedelemnek írja — sokat hányván-vetvén elméjében az ekkori körülményeket és katonai helyzetet, mindenkép ilyen megállapodásra jutott, hogy, — a jelenleg Károlyi alatt Erdélyben egyesülten működő tiszántúli és erdélyi hadaktól eltekintve, — itt Magyarországon most, a várak s átkelő helyek őrsegein kívül, *négy hadtestet kell alakítani*: 1. A Fehérhegyeken túl, az osztrák és morva határok mentén. 2. »Sopron táján, az *dereka*. 3. Stýria és Horvátország felől. 4. Az Duna mellett s a ráczra, Simontornya körül.« Az elsőt elvezényelheti ő maga a közeli Nagy-Szombathból; oda Ocskay s más ilyes alvezérek elégségesek. A negyediket már is vezényli Bottyán, a ki ott mindenképen helyén van. A harmadik — az ellenség combinált hadműködése, de meg a földrajzi fekvés szerint is — egy fővezérlet alatt kell hogy álljon a másodikkal, a melynek legerősebbnek kell lenni: mert az a hadföállítás dereka. És itt a baj, ide kell »ember,« ide kellene »egy jó *Commandérozó-Generális* ;« »mert így, (Csáky- és Andrássyval), hitemre, nem jól lesz!« ... Tűnődései közben: kit küldhetne oda? épen kapóra jött gr. Forgách tbgy. levele Tavar-nokról, hová Simon úr ép e napokban érkezett, felesége látogatására, s Bercsényitől, a kivel sok közölni valója volt, azt kérdé: mikor jőjjön be hozzá Nagy-Szombatba?

A fővezér mindjárt eltökélé magában: Forgáchot küldendi Csákyék fölé főparancsnokul Dunántúlra, — ha kedvet kapathat vele rá. Mert különben haszontalan. Ugyanis, ha valaki, ő a legjobban ismeri vala nagytehetségű, de véghetetlen szeszélyes és különcz unokatestvérének, ifjúkora meghitt barátjának természetét. És még hozzá, »*Simkó*« most — mint Miskolczon tapasztalá — elégedetlen is volt, sőt szokatlanul duzzogott. Hogy ennek okait megtudhassa és a fejéből kibeszélhesse, s annálinkább, mert a fejedelemtől is érkezett hozzá megbízás és levél, Forgáchot illető: Bercsényi nyugodtabban remélvén vele végez-

hetni Tavarnokon, elhatározá, hogy személyesen rándúl ki ide hozzája, s még mart. 2-kán ki is ment.¹⁾ A mediatoroknak azt mondá, hogy 3—4 napra brunóczi jószágára utazik.²⁾ Valót mondott, mert menet-jövet Brunóczon kell vala átutaznia; e régi kedves tanyáján tehát legalább egy éjszakát s néhány nappali órát tölthetett, utasításokat adva az ott ép javában dolgozó műiparosok, olasz festők és képfaragóknak, kikkel a kastély kápolnájának és lovagtermének falait, mennyezetét frescó-festményekkel s gazdag stucco-munkákkal díszítteté.

Forgách az általa Erdélyben kivívtat tagadhatatlan katonai előnyök daczára, a maga büszke, bizarr, lenéző bánásmódjával s ittas korában kiejtett meggondolatlan, sértő beszédeivel nemcsak Pekryt, de általában az erdélyi urakat s nemeseket úgy magára haragította, hogy a fejedelemnek a zsibai harcz előtti odamenetelekor általános volt ellene a panasz. Rákóczi elhatározá, hogy őt másutt alkalmazandja s Erdélyt erdélyi születésű tábornok által fogja kormányoztatni; választása Pekry grófra esett, kinek ezt még Moldvába, 1706. január elején tudtára adá.³⁾ Azért Forgách Simont Zsibó után magával vívén, minthogy 10 új reguláris-ezredet akart a télen át fölállíttatni, (hat gyalogot és négy dragonyost): ezek fölállításával Felső-Magyarországon, a reguláris hadtest vezényletével felruházott Forgáchot bízta meg, — a ki ezen ínye szerint való munkában, Esterházy Antallal együtt, csakugyan igen buzgón serény-

¹⁾ Archiv. Rákócz. I. o. V. k. 38. l.

²⁾ *Hamel-Brugninx* levele N.-Szombatból 1706. mart. 3. Steppenyhez. (U. o. II. o. II. k. 562. l.)

³⁾ »*Nem szépítem Forgách úrnak erdélyi cselekedetét, — válaszolja 1706. január 9-kén Rákóczi gr. Pekry Lőrincznek Moldovába, hová ez és Mikes a székelységgel húzódtak, — mert magam is oly szándékban mentem vala Erdélyben, hogy minden helytelenségeket orvosoljak; de Kglmednek magának is eszébe juthat s leveléből is kitetszik, hogy maga Kglmetek kívánta bémenetelít . . .*« Most azonban beküldjük commissáriusunkat, »*nem akarván többször másnak Kglmeden kívül, Erdélyben lévő hadaiknak commendóját adni.*« (Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 466—467. l.)

kedett.¹⁾ Azonban a nagy igényű Simon urat Bercsenyi, mint mondók, már a miskolczy gyűlésen nem egészen elégedett hangulatban találá; nem tudakozta, de éles megfigyelő tehetségével észrevév rajta: alkalmasint az bántja őt, hogy most »decretális commandója«, azaz tényleges vezénylő-tábornoki megbízatása és területe nincs. Forgách tovább maradt Miskolczon, mint Bercsenyi;²⁾ de még ennek eljövetele előtt tört ki a vihar az ambítiósus, bizarr olygarchánál. »Simkó«, ugyanis, bizonyosan felborozott állapotában, rútúl összevesztett a fejedelem kedves emberével, hű udvari maréchaljával: a szintén hirtelen természetű, büszke és hasonlókép nagy borisza Vay Ádámmal, a ki ép oly nyakas kálvinista volt, mint a milyen tüzes pápista Forgách; és bizony, ő egy sértő vagy gúnyos szót el nem tűrt, akármilyen nagy úrtól. Fölindulásuk közepette szó szót ért közöttük, s úgy összekaptak, hogy ettől fogva »halálos ellenségek« lőnek: legalább Forgách halálos ellenségének tartotta Vayt, s ezt Bercsenyinek nyíltan bevallá.³⁾ Mivel pedig a fejedelem nem mindenben neki adott igazat: Forgách — már Bercsenyi távozása után — duzzogva búcsúzott el az udvartól, hogy ő megyen a szervezkedő reguláris ezredeihez, s megkérdezé Rákóczit: mit parancsol, *azután hová menjen?* A fejedelem jóindulattal felel: *Egerbe, vissza az udvarhoz!....* Simon úr olyasra magyarázá e szavakat, mintha őneki a fejedelem már vezényletet sem akarna többé adni, a mi felett-büszke lelkében megsértődött; s miután a további hadszervezést a Lőcsén telelő Esterházy Antalnak, útja közben Eperjesen átadá, — elkeseredve hazautazott tavarnoki

¹⁾ A Forgáchnak e hadak felállítására adott utasítást, Koruczelről, 1705. dec. 26., l. u. o. X. k. 1—4. l. (Tulajdonkép 12 reguláris-ezred állíttatott föl, de egynémelyik már régiekből.)

²⁾ Forgách 1706. febr. 14-kén még Miskolczról ír Nyitra vármegyének, a Chassant dragonyos-ezrede számára adandó 100 katonaló kiállításá iránt. (*Eredeti*, Nyitra m. ltárában.)

³⁾ »Forgách uram akkor is s azután is mondotta: *Nem bízik maga emberségéhez, lehetetlen neki Vaj urammal együtt lenni, — maga ösmervén magát, végső veszedelmet okozna magának.*« (Bercsenyi, febr. 27-iki levelében.)

kastélyába, áldott lelkű, szelíd feleségéhez, a kit nem várt jövetelével kellemesen lepett meg.

Ide martius 1-jén érkezett; de nyugtalan, háborgó lelke megpihenni nem tudván, azonnal megírta főntebbérintett levelét Bercsényinek. Ez 3-kán jutott el Tavarnokra, s vagy két napot töltött elbúsult, meghasonlott, a panaszokból, sérelmei elősorolásából ki nem fogyó, nehéz természetű unokatestvéréncél, a ki különösen Vay Ádám ellen dühöngött. Bercsényinek Nagy-Szombatból 1706. febr. 27., martius 1., 2., Tavarnokról mart. 5., ismét Szombatból mart. 8., Somorjáról mart. 13., 15., megint Szombatból mart. 17., 19-kén a fejedelemlhez írott levelei, s még némely későbbiek is telvék a Forgáchról írt bizalmas jellegű, érdekesnél érdekesebb és jellemzőnél jellemzőbb megjegyzésekkel, melyek Forgách — történelmi szerepű — sajátos egyéniségének mégítélésére, e hadvezér majdaní életírója számára megbecsülhetetlen adatok. Mi azonban, a nélkül is majdnem kimeríthetlen tárgybőségünk miatt aránylag csak rövidebben emlékezhetünk meg róluk, valamint a fejedelem mart. 8., 12. stb. kelt válaszainak idevonatkozó helyeiről.

Bercsényi febr. 27-iki levelében, melyben Forgách s Vay egymásközi »meggyökerezett gyűlölségéről« bővebben szól, ezen ügyre nézve inkább öcscsének Simon úrnak ad igazat, s Vayt mindenkitől »megúnt, megútált«, basáskodó, garázda embernek festve, — azt tanácsolja Rákóczinak: legjobb lenne »Vay bátyámat« mint decretális munkácsi főkapitányt, ezen ürügy alatt szép szerével Munkácsra küldeni, s az udvartól őt így eltávolítván és »odafelejtván« udv. kapitányi hivatalában mással, ki ha be nem válnék, megint mással pótolni. — Azonban ez ama, bár ritka, de mégis előforduló esetek egyike, a mikor Rákóczi Bercsényi tanácsára nem hallgatott, s Vayt tovább is és mindvégig meghagyta oldala mellett, mint egyik legteljesebb meghittjét.

Egyébiránt Bercsényi gróf nem kényeztette s nem menté Forgáchot sem; sőt a fejedelem által ez utóbbihoz — Ráday Páltól tett bizonyos bánkódó üzenetére írt s Egerből febr. 24-kén, elolvasás és kézhezjuttatás végett a fővezérnek volanter megküldött — nyájás, kegyes hangú

levelet sem látta jónak Simkó kezébe adni: »minthogy, ha abból ki fogja látni, hogy *szükségesnek* ösméri ötlet lenni Ngod, *ezt nem satisfactiónak, hanem maga után való járásnak fogja magyarázni.* Tudom jól természetit; *nem mindenkor jó utána járni!* S ámbár most megint alkalmaztatná magát Ngod parancsolatjához: *már ezt példájúl, szokásúl venné.*» Íme, Bercsényi hű lelkének őszinte megnyilatkozása, a saját, legközelebbi vére ellen is, — mihelyt Rákóczi tekintélyén eshetnék bármi csorbulás!...

Inkább személyesen fog tehát ő Tavarnokra menni Forgáchhoz, mihelyt ez odajő, semmint azt a levelet megküldje; melyet, vele való beszélgetései után, csak akkor s az esetben fog majd neki megmutatni, »*ha látnám hasznát s idejét.*» De, tanácsolja, jobb, ha a fejedelem ezen vagy más írás helyett inkább *üzenni* fogna, akár bővebben, az úgylis idekészülő Ráday Pál által Forgáchnak: »mert ő, — *csak ő,* (írja Bercsényi), *bizony más* — *nem én,* s *én sem más.* Mert engem *semmi sem keseríthet, egyedül positive Ngod,* et hoc cum actu directe ad eum finem directo. De, bizony, *csiklandósabb néha más!*«

Forgách-csal való beszélgetései alkalmával tett tapasztalatait: mik bántották, s miként és mily magyarázatokkal, ígéretekkkel nyugtatta meg ő és hozta jobb hangúlatba Simon urat? mart. 5-ikén Tavarnokról és 8-kán Nagy-Szombatból Rákóczihoz írt hosszú, bő leveleiben fejtí ki a fővezér; a ki nagyjában egy értelemre jutván elvégre a duzzogó Simkóval, ezen előbbi levelének nagyobb részét, teljes őszintesége jeléül, elküldés előtt föl is olvasá Forgáchnak. Simon urat Tavarnokon Bercsényi, — mint e levelében tudatja — »nem egész contentummal« találá, mit, a mint utóbb beszédeiből kiderült, pusztá *félreértés,* továbbá az udv. cancellárián esett némely *helytelen formájú expeditiók* okozának főképen. Forgách elbeszélé, hogy, midőn a fejedelem Egerből a reguláris hadak egy részét Andrassy Istvánnal a Tisza-Dunaközére, Solthoz rendelé, ő megkérdezte: »Hát ő (Forgách) hová menjen innen, *hazúl?*« (t. i. majd tavarnoki pihenése után). »Mire Ngod parancsolta: *Egerbe!* ... És nem mondotta Ngod: »Egerbe, és onnan az hadak közé!« De, én el kívántam hitetnem ő

Kglmivel — folytatja Bercsényi, — az mint úgy is hiszem, hogy Ngod, ha nem mondta is, *úgy értette*: hogy *Egerből az hadak közé menjen*«, t. i. a Tisza-Dunaközére küldendő reguláris figyelő hadtesthez; mert hiszen így állapodtunk volt meg a conferentiában, Ngodnak is tetszése szerint, »és csak Forgách uram hazajövetelére nézve kerestük vala Andrásy István uramat pro *interims-commendante*«. Simon ellenben megvallja, Ngod válaszát úgy értette »és úgy hitette vala el magával, hogy ő *Kglmét Ngod mindenkor maga oldala mellett akarja tartani*, azaz: *nem az hadak között, hanem Ngodnak Egerben s másutt létiben is maga mellett, és mintha onnan imide is, amoda is commandérozná*, azt a mit mondanának neki, — kit csak *Vay uramra nézve is* (a ki által t. i. az udv. szóbeli parancsok rend szerint kiadattak) nem cselekedhetik;« s ez esetben inkább kíván Ngod oldalánál maradni úgy, mint főispán, de nem mint generális. Ily értelemben üzent oly resignatióval Rádaytól, és nem úgy, mintha ő a közszolgálatról általában vissza óhajtana vonulni.

Most már azonban az általam adott magyarázatban megnyúgodni láttatik. A mint is »ezt, Kegyelmes Uram, így értve, már Ngod abban bizonyos lehet, hogy *Öcsém-Uram az hadi szolgálatról el nem vonja magát, s igenis, kész az corpushoz lemenni, mihelyt szükséges, avagy Ngod parancsolja*.« Ez után Bercsényi a vezénylő-tábornokok és az ő főgenerálisi jogkörének s ezek egymáshoz és a fejedelmi jogkörhöz való viszonylásának bő fejtegetésbe bocsátkozik, szigorúan logikai okoskodásait végül a jószágkormányzati szakból vett következő találó hasonlattal zárva be:

»Kegyelmes Uram, minden generális tisztartó, én praefectus vagyok: Ngodnak szabad az praefectus híre nélkül parancsolni propter *hamaritudinem* is az tisztartóknak: de vagy Ngod, vagy az tisztartók — ut casus ferunt — hírré teszik az praefectusnak. De ugyan, az hol az praefectus (jelen) van: nem praetereálja Ngod. De tisztartóságot nem conferál Ngod, opiniója nélkül. De ugyancsak az ispánságokat (ezredességeket) Ngod nem osztja, sem az tisztartó, praefectus híre nélkül. De ugyancsak az tisztartók ellen való panaszt az praefectusra regeálja Ngod. Így, Kegyelmes Uram, imma-

gínáljuk az Commandérozó-Generálisoknak corpusit: az mely jószágban Ngod bémegy, azért az tisztartó csak tisztartó, és Ngod csak Úr, mint otthon; ugyan belénéz — ha akar — az oeconomiában, de nem tisztartóskodik Ngod Hogyha az praefectus ott nines: directe az praefectus helyett parancsol Ngod az tisztartónak, — de azért ugyan csak praefectus az praefectus, ugyan csak az tisztartó az praefectustól függ, ha mást nem parancsol az Úr. Ha az jószágban van Ngod: az számtartóra commissiókat ad Ngod, de azért az számtartó nem independeus az tisztartótól is, azt is kiadja, az kit Ngod parancsol s azt is, az kit az tisztartó, ha van. Ez az, az kit oeconomia és subalternationak hínak in militaribus.«

Ezen, főként Forgách felvilágosítása és megnyugtatósára írt részeket neki fölolvassván, azután így folytatja: »Ezeket azért terjesztém ennyire, Kegyelmes Uram, mint-hogy mindent meghányva: mind Simon s mind Antal (Esterházy, a kit Forgách szintén fölbizgatott volt egy kissé Vay s az udvar ellen) uraimék disgustatióiban ezeknek confusióinál egyéb okot — hitemre — nem látok. Ezeket méltóztassék Ngod *így disponálni, hogy folyjanak*, s bizony, jó lesz!«

Utóljára azzal rekeszti be hosszas írását, hogy Forgách pontokba szedni és neki, mint főgenerálisnak, írásban beadni ígéré — való vagy vélt — sérelmeit. Ezzel Bercsényi levelét külön futárral még 5-kén elküldvén Egerbe, maga másnap indult el Tavarnokról, és Brunóczon csak egypár órát mulatva, estve visszaérkezett Nagy-Szombatba.¹⁾

A fejedelem a föntebbi levelet 8-kán kapván Egerben, tüstént válaszolt reá, szépen, nemesen s ép azon értelemben, a mint Bercsényi magyarázá Forgáchnak:

»Ezen órában vevém az Kglmed Tavarnokról írt levelét; jól-lehet abból látom, hogy Forgách uram szándékomat által nem látván *s szavaimat másképen magyarázván*, láttatott oly vélekedéssel lenni, hogy ő Kglmét *inkább futosó bíró, mintsem Generális tisztiben kívánnám magam mellett tartani*. Való, Ráday előttem nem mondotta, hogy

¹⁾ L. Bercsényinek N.-Szombatból mart. 8. írt levele kezdetét és v. ö. Bruyninxnak ugyaninnet s ugyan 8-kán Stepneyhez írt tudósításával: »Le Comte *Berczeni est revenu avant-hier* d'un de ses terres ou il avoit été pour 3 ou 4 jours.« (Id. l. 564. l.)

Forgách az mostan tett dispositiókon teljesen fent akar hagyni: *de ösmervén természetit, tartottam, előreláttam: (az) ne következze: belőle; akarom tehát, hogy ez iránt való vélekedésemben megcsalattattam. Én, jó lélekkel mondhatom, meg sem tudtam volna gondolni, hogy valaki szavaimból, ámbár erővel is, olyast magyarázhatott volna. Jól is reflectálta Kglmed magát, hogy akkor is szándékunk az vala, hogy azonnal küldjük (a hadakhoz Forgáchot), mihent elérkezett. Látom mindazonáltal levelébül (Forgáchnak, melyet Tavarnokról írt ő is), hogy még teljességesen meg nem csendesedett légyen elméje, s alij is várhatni jót (teszi hozzá némi éllel) ennyire terjedett diffidenttájából.*»¹⁾

Bercsényi ugyane nap, mart. 8-kán ismét ír Nagy-Szombatból a fejedelemnek és pedig nagyobb részben újból Forgách dolgában, a kinek sérelmi pontjait már megkapta. De ezek ismertetésének előrebocsátja föntebbi véleményét, hogy a helytelen expeditiókból s ezek téves értelmezéséből esnek és támadnak az efféle neheztelesek. »*Ngod sokszor sine reflexione parancsol, sine ordine expediálnak, sine sale beszéllenek*, s azonban más mind mondvá esett dolognak tartva, si non adinvenit, fingit sibi causas et consequentias.« E szavakkal Bercsényi melegen védelmébe veszi — még Rákóczi »sine reflexione« kiadott némely parancsaival szemben is, — az iránta később oly háladatlan unokatestvért Forgáchot, a ki 6 pontban szövegezte sérelmeit. A legelső a francia követ és generális Des Alleurs ellen vala intézve, a kivel szemben Simon úr már a zsibai hadrendben is melőztetve érezte volt magát. Most az volt a panasza, hogy az ő vezénylete alá rendelt reguláris hadak főtisztjei — állítólag a fejedelem parancsolatjából — Des Alleurs-től vették ki a jelszót, nem tőle, és hogy legújabbán Chassant őrnagyát az örgróf által rendelé a fejedelem beiktattatni: a minthogy »most is Generálissoknak s nem követnek vallják (Des Alleurs-t) az francia tiszték.«

Ezen állításokat Bercsényi *hihetetleneknek* tartotta, de megczáfolni nem tudván, orvoslásukat Rákóczira halasztá.

»2. *Vay urammal, mint halálos ellenségével, meg nem fér egy háznál;*« de másként is, nem akarja érteni: miért

¹⁾ Archiv. Rákócz. I. 478.

tartózkodnék ő az udvarnál, és nem a táborban? — Ez a pont már ki volt magyarázva; azonban Vayra, *mint »mindenki, még magok a kálvinisták által is már megínt emberre nézve«* Bercsényi ismételi tanácsát: csak legjobb volna őt Munkács várába küldeni, kapitánykodni. Az udvari kapitányságra »akárkit, de csak — azt tartom — rosszabbat (Vaynál) nem talál Ngod; mert Pogány Ádám (a főlovászmester) is véghez vinné úgy, mint ő.« Mind hiába, — ebben a pontban Rákóczi még Bercsényinek, még leghívebb barátja ismételt javallatának sem engedett, — sőt csak egy szóval sem válaszolt reá. Nem volt tehát ő annyira a Bercsényi vezető-szalagján járó, mint számos kortárs és számtalan — legkivált osztrák — historicus állítja.

3. E pont inkább védekezés valami vádak ellen, mint vád Forgách részéről: »Isten ne adja, mezőben (táborozásban), akár micsoda had volna kezem alatt, ne kívánnám azzal conjungálni Urunkkal magamat.« Hanem

4. Ily esetben magának igényli azon udvari ezredeknek is vezényletét, a melyek tábori és nem testőrségi szolgálatot tesznek. Itt tehát ismét a Vay Ádám jogkörével jött némi ellentétbe; de — Bercsényi véleménye szerint — könnyen alkalmazkodni fog, ha Vay helyett más lenne udvari kapitány.

5. Magának követeli a hadtestében levő tüzértisztek szolgálati (nem csupán hadi) függését; »mert La Motte (tüzérségi főparancsnok) most is azt mondta volna: *Neki nem parancsol!*« Bercsényi itt Forgáchnak ad igazat, s megintetni kéri a hetyke francziát.

6. Ez a legfőbb: Minthogy már az országos generálisságok (Partium Generalatus) legtöbbnyire ki vannak osztva, s ő, Forgách, »csak semmi, csak »Feld-Marschall«, csak »mintha már idegen volna:« tehát az elmúlt erdélyi generálissága helyett más, magyarországi generálisságot kívánna. — Bercsényi, úgy tudja, hogy a dunáninneni (érsek-újvári) és a felső-magyarországi (kassai) generálisság tisztére még senki sincs kiszemelve: ezek egyikére tehát ajánlja Forgáchot. »Könnyű az orvossága, — es kost kein Geld!«

Ezek után Simon úr — és ezt a fővezér szó szerint idézi — így fejezé be sérelmi iratát:

»Noha ezeknél még sokkal több megbántódásim voltak, de hallgatók azokkal; hanem csak azon kérem az nagy Istenért Meltóságos Bátyám-Uramat: úgy kormányozza dolgomat, *hadd ne essem továbbvaló disgratiában ő Nga* (a fejedelem) *előtt!* Ő Nga úgy is *részegesnek, állhatatlannak s tudatlannak tartván*, — hadd ne alkalmatlankodjam Vayval: mert nem jó lesz az dolog, — mindaketten elveszünk.«

Ezen, ismét futár által küldött s Rákóczitól türelmetlenül várt tudósítása Bercsényinek mart. 11-kén estve érkezett Egerbe. A fejedelem másnap válaszol reá, egészben véve helybenhagyólag, noha a bevezetésből fent idézett pontra s általában Forgách elégtelenségére nézve — el nem fojtott kesernyésséggel:

»Kglmed 8-va datált levelébül legelsődször is Forgách uram elméjének lecsendesítését *rész szerint látom; úgy tapasztalom* mindazonáltal, hogy ennek *nem annyira a reflexió nélkül való parancsolatok, rendetlen expedíciók és sótalan beszédek valának okai: mint*¹⁾ *való disgustusra keresett okok.* Már ezt tudva, velem könnyen megalkudhatik. Noha, megvallom, semmiben nem eshetik oly nehezen hazám dolgait kormányozni, *mint az ilyen mások után való járásban*, s legkiváltképen: *okot az disgustusokra nem adván.*» A mi már a közlött pontokat illeti: *udvari hadaim* — a granatéros, palotás és udv. karabélyos-ezereken kívül, melyek nem fognak mezei (tábori) szolgálatokat tenni — *ám függjenek Forgáchtól.* A tüzérség dolga: sokszor volt már La Motte közvetlen vezénylete alatt Esterházy Antalnak is, s nem difficultálta sohasem, nem is difficultálhatta, annál kevésbbé a Forgáchtól való függést. Bizonyosan rosszul tolmácsolták franczia mondását, abból eredhetett az egész. »*Légyen commandója alatt*, — én nem bánom,« Végre az országos generáliságokra vonatkozólag, a fejedelem *a kassai generálisságot, a XIII. vármegyével*, ezennel resolválja Forgách Simonnak, kinek ezzel »méltó contentuma lehet.« Mindazáltal, ezen valóban kegyteljes és valószínűen főként Bercsényi közbenjárása s közeli rokonsága tekintetért engedményezett fejedelmi intézkedések után nagyjelentőségű, erélyes szavakat ír Rákóczi: »Ha (ezekkel Forgách) contentus akar lenni, — jóval jó; *ha nem:* ezzel intantumomat véghez vivén, *experidlja*

¹⁾ Itt az eredetiben néhány, chifre-kben írott szó lehetett, a mi a leveleskönyvben hiányzik.

ánbár, ha nem tudok-e azon modalitásokkal is élni, a melyeket Isten és az ország kezembe adott!«¹⁾ -

E súlyos szavak — egyszersmind Rákóczi önállóságának, erélyének újabb bizonyítékai — a legkomolyabban intőleg, majdnem fenyegetőleg hangzanak; s azért kívántuk szórúl-szóra idézni és általában ezen ügyet egy kissé behatóbban ismertetni, hogy olvasóinkat a gr. Forgáchot nemsokára, még az 1706-ik év lezajlása előtt, ért nehéz catastrophá *előzményeiről* kellőképen tájékoztassuk; végre kimutatandók, hogy íme Bercsényi Forgách érdekében a fejedelemmel *jóindulatú közbenjáróként, buzgó szószólóként* szerepelt, — a mire majd utóbb, midőn szerencsétlensége okozójául a boldogtalan férfiú csodálatosan épen őt vádolá, — reá kell még mutatnunk.

Bercsényi a fejedelemnek e levelére Forgáchról még csak azt jegyzé meg, hogy a mint tapasztalja, azt tartja: »elég, hogy kipanaszkodta magát, — *a maga nemében megint jó lesz!*«

Mialatt hősünk a kényes természetű Simon gróf dolgaival bajoskodék: még Tavarnokra mente előtt, valamint onnan visszatértével is, a harczszíntérről néhány kedvező, majd pedig utóbb néhány fenyegető tudósítást vőn. Az első jó hír — melyet még febr. 25-én kapott — a becsületes magyar-óvári lakosok követsége volt az ostromzárló Berthótjékhoz: ők, a városiak, feladják magokat, kuruczokká lesznek és szívesen adóznak; sőt, ha ágyúkkal szállnak a vár alá, bizony tudják: az is meg fog hódolni!²⁾ Másik az Esztergomnál, ép Tavarnokon járta alatt történt esinos kis győzelem. Kukländer várparancsnok, nagybőjt lévén, kiküldött 124 válogatott katonát egy közeli tó meghalászására. Bercsényinek

¹⁾ *Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 483—484. l.*

²⁾ »Most hozzák hírül az óvári városiaknak kéréseket: ők feladják magokat, mindent adóznak; ha pedig alája megyünk erővel: az várat is feladja az commendant, mert orderje van. Két ember gyűtt ki ilyen becsületes követséggel. Igazán, az bécsi k... akint: Thue er doch, als wann er mich unwerfen wollt!« (*Bercsényi*, 1706. febr. 25. Nagy-Szombatból. *Archiv. Rákócz. V. k. 24. l.*)

Géczy Gábor-féle, továbbá Bottyán ezerebeli 119 főből álló huszárcsapat arrafelé czirkálva, észrevevé a halászó németeket. Ezek most sorakoztak s »keményen puskáztak:« de a vitéz kurucz huszárok egyetlen, ám heves rohammal felgázolták őket; elannyira, hogy hírmondóul egynél több német el nem szaladhatott, a többit levagdalták, vagy rabúl ejtették. 104 német testet raktak halomba, 19-et — köztük két hadnagyot — foglyúl vittek Érsek-Újvárra.¹⁾ Az esztergomi várórség e megdézsmálásának Bercsényi annál inkább örült, mert ők már a múlt évben emlegették és most Miskolczon el is határozták titokban, mint egyik legközelebb elérendő katonai cél, hogy a dunai átkelést s illetőleg Komárom és Buda közlekedésének elzárását biztosító *Esztergomot* megostromlandják. E vár fekvése ugyanis stratégiai szempontból rájuk nézve kiváló fontossággal bírt; Rákóczi és Bercsényi 1706-iki levelezéseikben »*oxicrucium*« és »*borbélyszék*« néven gyakran czélozgatnak Esztergomra s tervezett ostromára. Most tehát a várórségnek ezen meggyöngítése igen kapóra esett, s a fővezér meghagyá: szorgalmasan vígyázzanak e vár körül, nehogy segítsége jöhessen valahonnan; mert, ha a fegyvernyugvás létre nem jó: akkor tavaszra kelve meg akarták kezdeni ostromát, — hadmérnökeik már meg is kémlelték a vár és város erősítéseit.²⁾

A sok hadi-fogolylyal — annyi németet, ráczt kapdosnak vala el mindenütt fürge huszáraik — a kuruczok alig tudtak már mit csinálni. »Ugyan nagy baj van« — írja ép az esztergomi győzelmet jelentő levelében a fővezér; — 150 rab Újvárrban, s (a börtönök) mindenütt dugva, hanemha már igyenessen állanak egymás mellett az rabházakban. Elküldöznöm nincs hová: mind rakva Csábrág, Murány, Léva, Detrekő, (t. i. rabtartó várak); hanem már csak az rabokkal ha töltöm meg Bajmóczot.«³⁾ Már hat nappal előbb, mart. 2-ikán is írja, ismét kedves bajmóczyi lakását szárván e célra: »Annyi az rab, nincs hová tennem; Bajmó-

¹⁾ U. o. mart. 8-káról. (48. l.)

²⁾ U. o. és számos más levelében öneki és Rákóczinak.

³⁾ U. o. 49. l.

czot, mondták, kell praesideálni.«¹⁾ A Dunántúl is tele voltak hadi-foglyokkal Simontornya, Palota, Csobáncz, Pápa, Osesznek, Kapuvár. Ott maga Bezerédy egy ízben 96 rabot ejtett. Mindezek kicserélése most lassan folyt, a fegyvernagyvásra várva immár. (Ennek gróf Bercsényi s a magyarok által az »*uti possidetis*« alapján beadott föltételeivel gr. Rechteren személyesen ment föl Bécsbe s onnét ép e napokban azt írá Bruyninxnak: úgy tapasztalja, a császár hajlandó az armistitiumra, de a ministerek nem.²⁾

A jól körülzárt Lipótvár cs. őrsége pedig ugyan koplalt már; erősen rakétázott vészjelül, sürgetve a segílyt: mert só helyett salétrommal ette fogyatékon levő nyomorú kenyereét. Pálffynak volt is a Hof-Kriegsrathtól megsegítésükre utasítása, — de ereje nem. József-nappal bízatták őket.

E kedvező hírek és állapotok mellett azonban Csáky-Andrássyékrol nem a legjobb szellők kezdettek fújdogni martius elején; nevezetesen, hogy Pálffy bán és Heister előnyomulván ellenök, mindinkább visszaszorítják őket. Magoknak a tábornokoknak zavaros és ellentmondó tudósításaiból ugyan a fővezér el nem igazodhatott. Szerencsére, az utasításaival odaküldött Ráttky György visszatért és mart. 10-kén Nagy-Szombatba érkezvén, tőle vett hiteles értesüléseket. Ezekben az az egy volt megnyugtató, hogy a gyalogságot és tűzérséget mégis — Bercsényinek immár harmadik levelére — idejében beküldték a biztos védelmet nyújtó rábaközi hadállásokba; ámde Csákyéknak az előnyomuló ellenséggel szemben a lovassággal való »faluzása«, daraboltan táborozása sehogysen tetszett Bercsényinek. Ehhez járult a Duna és Lajta közt vígyázó Berthóty István jelentése Oroszvárról, hogy 9-kén a pozsonyi várőrségből bizonyosszámú gyalogság három lovas-századdal általkelvén tegnap, Rajkára szállott, — bizonyára a csallóközi közlekedési út elmetzésének szándokával. Berthóty azonban keményen megpuskázott velök s épen ezen éjtszaka készül vala rajtok ütni Rajkán. (Rajtok is ment és szerencsésen visszanyomta őket.)

¹⁾ U. o. 39. l.

²⁾ U. o. 48. l.

Mind e körülmények arra bírták Bercsényit, hogy a Mátyus-földén s a Csallóköz táján hirtelen összevonható csapatokat Csákyéknak segélyül a seprősi repülő-hídhöz indítván, sietve személyesen rándúljon Somorjára s ha kell által tovább, hogy túl a Dunán rendet teremtsen és erélyes ellenállást szervezzon. Minthogy pedig Forgách Simon Tavarnokról 9-kén, bátyját visszalátogatandó, bejött Szombatba és 10-kén is, e tudósítások vételekor, épen nála volt: Bercsényi meghívta őt, nem volna-e kedve őt elkísérni Somorjára? A helyben ülni úgy sem szerető »Sinkó« erre nagy készséggel ajánlkozott. Mart. 12-kén már ott valának mindketten Somorján, s kapták a dunántúli legújabb híreket.

Ott a helyzet következőkép alakult. Miután Pálffyhoz martius elején az ötödfélezer embere mellé a Bartel-ezred első fele és Stýrián keresztül némi horvátság csatlakozott Német-Újhelyben: ő mindenképen fölkészülve, b. Ebergényi altbgygyal együtt mart. 5-ike reggelén átlépte a Lajtát, mindenekelőtt a már oly régóta szorongatott Sopronyt a zárlat alól fölmentendő. A régen várt segítség jövetelét ezen város lakóinak, Fraknó-vára bástyáiról d. e. 10 órakor eldőrdült hat ágyúlövés jelzé.¹⁾ Ugyanekkor kell vala Stájerből, Fölöstömből Magyarországba, Szent-Gotthárd és Körmend felé gr. Heister Hannibál és gr. Drasskovich János cs. tbkoknak a magok 3000-nyi horvát-stájer dandárával előnyomulniok. Végre egy harmadik, kisebb csapat horvát a Muraközből Zalába tört be, hol azonban a Kiss Gergely kurucz ezredes alatt fegyvert fogott másfélezer hegyháti népfölkelőtől Alsó-Lendva várába szoríttatván, körülkerítettett.²⁾ Csáky és Andrássy

¹⁾ A sopronyi *Ritter György* féle krónikában, 523. l.

²⁾ Még valamivel előbb történt két, azelőtti híres kurucz kapitánynak, Muraköz 1704-iki meghódítóinak, a kevéssel utóbb azonban hitszegővé vált és kardjaikat saját véreik ellen felkötött *Niczky Sándor* és *Zarka Zsigmond*nak a nemezis általi utóléretése, véres meglakolása. Gr. Erdődy Sándor vasi főispán ugyanis maga a gr. Batthyányi-árvák neutralitásban levő határszéli német-újvári várában vonia volt meg ez idő szerint magát, míg horvát őrséggel bíró monyorókeréki saját várát a vasi labancz alispánra Niczkyre, Zarkára és Drivodelics György s János horvát főember-szolgáira bízta. A kuruczok Monyorókerék-várát mindúntalan nyugtalanították, apró csatározások folyton folytak alatta.

— kiknek a Rábaközben levő 5000 hajdún kívül ekkor valami 7000 lovas haduk volt, — két főrészt szaktak: az előbbi Pálffyval, s az utóbbi Heisterrel szemben örködvén. Külön-külön is ütközhetnek s egyesülhetnek volna is bármikor a két ellenséges tábor egyikének megcsapására; terveztek is sok mindenfélét, — de egyelőre az ellenfél portyázói, utócsapatai apró csípkedésére szorítkozva, csak hátrált a maga németje előtt mindakettő. Pálffy tábor a 5—6-ika közt Fraknó alatt, Nagy-Martonban töltvén az éjtszakát, 6-ikán d. e. 9—10 óra között vonúlt be az őt öröm-lövésekkel fogadó Sopronyba, melynek zárlatát a kuruczok felbontották s Német-Keresztúrra vonúltak vissza.¹⁾ A bán — kinek hadát a helyi krónikás 6000 emberből és pedig nagyobb-részen lovasságból, s félüteg tüzéségből állónak mondja, — új parancsnokot, új őrséget hozott Sopronyba, honnét a

Ezek egyikei alkalmával. 1706. mártius 1-jén, — mint *gr. Kollonics Ádám* tbc. Bécsből márt. 10-kéről és maga *gr. Erdődy Sándor* Német-Újvárról apr. 28-káról id. *gr. Erdődy Györgynek* írja Varasdra, — Niczkyék kimenvén a várból a kuruczokkal harcolni: ezek őket megszorították, Drivodelics Györgyöt négy horvátal együtt levágták. *Niczky Sándort* nyolcz sebbel borítva elfogták, és fölsimervén benne az elpártolt hitszegőt, — noha a tiszték meg akartak éltének kegyelmezni, — a feldühödött közvitézek, pár puskalövésnyire a harcshelytől kegyetlenül lemészárolták. Drivodelics János harmadmagával foglyúl esett, *Zarka Zsigmond* pedig hatodmagával, mind súlyos sebekkel, visszamenekült ugyan a várba, azonban ott nemsokára meghalt. »Fogy népe váramnak!« sóhajt föl keservesen Erdődy S., s említi, hogy azt a kuruczok azóta oly szorosan bekerítették, hogy »csak puskalövésnyire sem mehetünk ki belőle.« Gr. Pálffy bánt ő kérte ugyan: adjon rendes őrséget Monyorókerékbe; de azt felelte: magának sincs elég hada, nemhogy magános urak várainak őrzésére vesztegethetné. Így tehát most már ő csak a fegyvernagyvásban bíz. (Mindkét levél *eredetije* gyűjteményemben.)

¹⁾ *Ritter György krónikája*, az id. h. 523. l. Ritter. a ki pontos író, mint sopronyi polgár jelen volt a bevonúláson, látta az egész cs. sereget, s apróra följegyz: mely napon, mely órában, melyik kapun vonúlt az be a városba, stb. És e kétségtelen adatokkal szemben a »*Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen*« VIII. k. 410. l. mégis azt olvassuk, hogy Pálffy márt. 3-ikán (?) kelt át a Lajtán s 4-kén (!!) vonúla be Sopronyba. Már kimutattunk volt bővebben e nagygényű katonai mű dátumainak megbízhatlanságát, a mire újabb példa ez is.

»Freyreiter«- és rácz-csapatot kalaúzkodúl, úgy egypár kis taraczkot magával vivén, még az nap tovább nyomúlt, Harkának, Kopházának, Czenk és Keresztúr felé, a hol éjtszakázott. A kopházi erdőben a kuruczoknak lesők volt vetve, mely ki is tört és Pálffy előcsapataiból — legkivált a Freyreiterekből — jól levagdalt, aztán gyorsan odább állt. A mint azonban a cs. hadsereg 2—3 mértföldnyire alábbbereszkedett: a háta mögött már újból Soprony alá csapdoztak a fürge lovú kuruczok, s mart. 12-kén csatározás közben több fegyveres polgárt lelőttek és zsákmánynyal mentek el.

E napon kísérték be a császáriak Sopronyba mint hadi-foglyot Rákóczinak legderekkabb franczia hadmérnökét, Érsek-Újvár jeles erődítőjét, a magyaroknál közszeretetben álló *De Rivière* alezredest; a ki is Bercsényitől a rábaközi erődítések s a tüzéség revideálására Kapuvárra küldetvén, a cs. hadsereg közeledtének hírére, kíváncsiságból valami lovas portával innen kiljebb ment, s szerencsétlenségére Fertő-Szent-Miklós táján Pálffy előőrsei elfogták. Úgy a fővezér, mint a fejedelem nagyon sajnálták e nem remélt esetet. »Az Reviert igen bánom, — írja Somorjáról mart. 13-kán Rákóczinak Bercsényi; — patvar hordozta oda!... Meghagytam: Kapuvárnál tovább ne menjen, ott delineaáljon; ő bizony nem, — hanem ad revidendum imide-amoda.« Az Erdélyben elfogott Osten dán ezredessel óhajta kicserélni. Rákóczi viszont, ugyan mart. 13-ikán Bercsényihez intézett levelében: »Valóban bánom szegény Riviernek szerencsétlenségét; *kiváltképen is recommendálok Kglmednek szabadulásának munkálkodását; érdemes voltát tudván Kglmed, tudom, úgy sem fogja elmúlatni*;«¹⁾ Majd — Le Maire betegen feküvén — Bersonville, szintén franczia hadmérnök-őrnagyot küldé Érsek-Újvárba, hogy az ott már egy év óta szakadatlanúl folyó nagyszabású erődítési munkálatok fönn ne akadjanak. — Rivière-t Pálffy Sopronyból pár hét múlva Német-Újhelybe, majd Pozsony-várába szállíttatá: innét cserélte ki aztán Bercsényi, a fegyvernyugvás alatt. S mint látni fogjuk, a hű és kitűnő főtiszt még ezen pozsonyi fog-

¹⁾ Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 489. l., továbbá u. o. 491. l.

ságát is egy nagy következményeket maga után vonni hivatott hadi terv kieszelésére fordítá.

Pálffy seregének zömével néhány napig Keresztúron és Nyéken táborozott, tudósításokat várván Heisterről, a ki a kuruczoktól körülrajozva s háborgatva, csak lassan nyomúlhatott előre. Azonban ennek horvátjai is, a bának szerte-száguldozó féktelen ráczczai és utánok németjei is. Montecuccoli morvái példájára, elkezdették (*ismét a császáriak kezdték!*) a magyar falvak fölégetését, a merre elhaladtak. Sőt Pálffy utóbb rend szerint fölgyújtatta maga után a helységeket, (így Czenket, Lóst, Szent-Miklóst stb.), a melyekben hada szállva volt.¹⁾ Heister elé délnek tartva, apró csatározások közt érte el Kőszeget, melynek várából a kurucz hajdúk »a rossz dispositiók miatt« kivonulván előle,²⁾ a város meghódolt, s a bán csekély horvát őrséget hagyott benne. Ezzel Csepregnek, Lövőnek, Fertő-Szent-Miklósnak irányzá menetét, — de a kapuvári Rába kelőit úgy elsánczolva és Fodor, Révay gyalogival úgy megrakva találá, hogy nem volt bátorsága azokat megtámadni. Mivel pedig a kuruczokat erős állásaikból ki nem csálhatta: kedvetlenül meg visszaballagott, s Heister közeledtére várakozék újból.³⁾

Miben múlt el, hogy Csáky-Andrássyék vagy az egyikkel, vagy a másikkal ütközni nem próbáltak, legjobban jellemzi rövid szavaival Bercsenyi: »Miért nem fogtak jobban az ellenségen, míg megosztva voltak? Bizony, Kegyelmes Uram, nem egyéb az oka, hanem az értelenség, vagyis inkább az tudatlan okoskodást mondjam. Nem, hogy egymást nem akarták volna érteni Csáky és Andrássy uraimék: hanem mindenik csak maga eleiben nézván, *Csáky Andrássyt hitta Pálffyra, Andrássy Csákyt Haisterre*. Egyik (A.) azt gon-

¹⁾ »Az helyeket valamerre gyűtt Sopronyon túl, mind égette Pálffy; most is Lóst, Czenket s a többit, s mind csak az ráczra fogja.« (*Bercsenyi*, Archiv. Rákócz. V. k. 16. l.) Úgy egyéb számos ekkori dunántúli eredeti levelekben is, részletesen. (*Gyűjteményemben*.)

²⁾ Forgách titkára Dobay László levelében, melyről alább.

³⁾ *Bercsenyi* levelei; *Stepney* mart. 20-iki jelentése; sőt még az osztrák katonai írók is megvallják, hogy Pálffy a Rábaközt nem merte megtámadni s visszahúzódott. (*Feldzüge* stb. VIII. k. 410—411. l.)

dolta: *új* (kurucz) vagyok; másik (Cs.) azt gondolta: *ifjú* vagyok. *Azalatt az alkalmatosság elmúlt.*»

A túlsó hadvezénylet illetén állapotában — melyről Bercsényi Somorján az eleibe érkezett dunántúli főtisztek, Fodor László stb. jelentéseiből mind jobban meggyőződván, hogy ott a dolgokat rendbeszedje, már — kiűjult sérvbaja daczára — maga készült általköltözni a hadak közé; egyszerre futár jó N.-Szombatból: kéretik őt a mediatorok, térjen sietve vissza, mert a fegyvernyugvásra nézve tett előterjesztésre a császár resolútióját Rechteren gróf Bécsből meghozta. A fővezér a legnagyobb zavarban volt. »Soha nem tudok vala mit tennem, — visszahí *az követ*, által *az szükség.*«¹⁾ Közölte baját Forgách-csal. »Bizony, mint az napfény, oly szükséges volna túl most egy jó Commendérozó-Generális: mert látom, Csáky és Andrássy már is elvesztették vala az tramontánát.«²⁾ Én pedig hogyan menjek, mikor íme Nagy-Szombatban oly fontos ügy elintézése vár, mit másra bíznom lehetetlen. Így kaptott aztán az általmenetelre kedvet Simon gróffal, — ánde nem *kérte* őt, tudván, hogy különös természetű öcsce-urát nem jó kérni, mert elbízza magát.³⁾ Hanem Forgách, a helyzetet és a dunántúli hadi rendelkezések gyarlóságát belátva, — *maga, önként ajánlkozik*, hogy, noha ő csak könnyű-szerrel jött el Tavarnokról: *kész általmenni a Dunán*, bízva reá a vezényletet Bercsényi, majd rendbe szedi őket és helyre üti a csorbát!⁴⁾

¹⁾ *Bercsényi*, Károlyihoz írt levelében. (*Rákóczi Tár*, II. 127. l.)

²⁾ *Bercsényi*, a fejedelemhez írt levelében. (*Archív. Rákócz*. V. 60. l.)

³⁾ *Ugyanaz*, ugyanahhoz, valamivel utóbb, mart. 28-kán: »*Simkő* — *csak Simkő!* Velem is összeveszett már leveleiben, megint reáért. De jó emberek vannak most mellette, — lebeszéli lábárúl. Most is azt írja Ngodnak: »én kértem«; *ha kértem volna*, — *nem ment volna!* De, csak jól legyen az dolog, megvigasztaltatom azzal « (U. o. 73. l.)

⁴⁾ *L. Bercsényi* alább idézendő leveleit. Továbbá *Dobay László*, Forgách tbk. titkára, így tudósítja Kapuvárról 1706. apríl 2. Radvánszky Jánost: »Mlgos Generális Uram ő Nga feljött vala Tavarnokra, de alig voltunk ott harmadnapig, onnét mindjárt Nagy-Szombatba mentünk, s berzenkedvén Pálffy János az Dunáninnét, az Mlgos Urat Bercsényi Uram ő Nga az révnek megtekintésére Samarjába hitta magával, az hová könnyűszerrel elrándúltunk; s látván ő Nga, *hogy*

A fővezér tehát maga helyett általküldé őt 15-ikén. egyszersmind a seprősi repülő-hídon Géczy Gábor. Balogh István, Somogyi Ferencz, b. Petrőczy István és Berthótý ezereiből összesen 2800 lovast s b. Révay Imre ötödfélszáz hajdúját költöztetvén utána erősbitésül. Forgách nagy kedvvel mene által, s eleinte igen tüzeskedett. Érdekes a miket róla Bercsenyi ekkori leveleiben a fejedelemlhez ír; így még ugyan mart. 15-kén Somorjáról. közvetlenül Nagy-Szombatba visszaindulta előtt:

»Én ennyi különbözőségek között nem is tudok majd merre kapnom. Hanem öcsém Forgách Simon maga ment által az Dunán; Berthótý Istvánt küldtem Bécs felé vagy ezer lovassal, égetni (visszatorlásul), ha revocáltathatnék Pálffy. Az túlsóknak, az mint az levelekből látom, nines nagyobb hibájok az egymást-értőségnél (?), kit — mivel magok is igen óhajtják, egynéhány levéllel is (átmenetelét), — Forgách uram tollálni fog. Nem is mint ott maradó commandóra: csak ad revidendum ment rendelkezéseket tenni, — magam pedig az armistitiumnak képtelen föltételeire nézve ezennel megyek póstán (= sebesen) Szombatba. — Én, Kegyelmes Uram, nem szakadhatok sok felé. Ha most Isten kedrét nem gerjesztette volna Öcsém-Uramnak, mit csináltam volna? Túl is lárma, innen is lárma, Szombatban is tracta! Nem ad az ellenség üdöt mindenre; Kegyelmes Uram, fegyverrel kezdtük: a nélkül ki nem tractáljuk az békességet.«

Majd két nap múlva Nagy-Szombatból:

»Elhiszem, Kegyelmes Uram, Forgách általmenetelét csudálni fogja Ngod, annyival is inkább, hogy mit írt az iránt Ngod nekem. De, Kegyelmes Uram, ez különben nem lehet(ett), occasio et necessitas naturaliter hozta magával; kit maga látván, igen nagy készséggel kívánt ad hanc solam occasione közikben menni. Megvallom, nem hamar akartam: de elláttam, — ex diffidentia semmi jó nem lett volna belőle. Most ártani nem árthat, — használhat sokat az hadak között, csak abból is, hogy meglátják: nem akarjuk odahagyni őket.«¹⁾

ittén az hadak nem derék dispositióval volnának: mind azon készületlen általjött az Dunán; három hete lesz, hogy itt járunk fel s alá. stb. (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

¹⁾ Később, mart. 27-iki levelében, de ismét e dologra visszatérve, szintén igen jellemzőleg nyilatkozik: »Igaz dolog, Forgáchot

És ismét ugyanazon levélben, lejjebb:

»Forgách uram iránt többet már nem írhatok. Commandót nem difficultál; *consolate jó lesz, másként haszontalan, quia voluntas cogi nequit.* Meglátja Ngod, a maga módja szerint szívesen fog szolgálni.«

Rákóczi bele is nyugodott Forgáchnak a dunántúli vezényletre való átmenetelébe s Bercsényi rendelkezéseibe: mert mart. 19., 20. és 22-kén válaszolja fővezérének:

1. A dunántúli hadak hangulatáról szólván: »Adja Isten. Forgách uram tégyen fordulást elméjeken, *kinek általmenetele igen jól esett*; de (azért) csaknem infallibilének tartom Heisternek Pálffyval való megegyezését.« 2. »Úgy látom én, volna *had* a Dunántúl; már elhiszem. *Forgách úr átmenetelivel ember is lesz*; — de, megvallom, tartok: addig várják az alkalmatosságot, míglen elvesztik, kivált ha azon Baváriából jövő két regimentet is reá várják.« 3. »Új leveléből Kglmednek értem az Dunántúl való szerencsés progressusokat és *Forgách úrnak nagy reménységét, — melyet teljesítse be az rajtunk könyörültő isteni kegyelem.*« ¹⁾

Ez utóbbi sorok már Bercsényinek mart. 19-kén kelt levelére vonatkoznak. Ebből értesülünk ugyanis, hogy Forgách, a mint Kapuvárra ért, s Csáky Mihály által magát mindenekről informáltatván, tőle a vezényletet átvevé: e tábornokot — hogy ne lábatlankodjék, minthogy úgy is már rég hazakéredzett, — Simon gróf, oly szín alatt: tegyen a hadi viszonyokról tüzetes, szóbeli jelentést a fővezérnek, tüstént elküldé maga mellől Nagy-Szombatba, honnét azután majd, gr. Bercsényi engedelmével elmehet szabadságra haza.

ösmérjük; *reszketve bocsátám* (által), de igazán csak *pro emethico. Eddig vége volna*« Dunántúl dolgainknak nélkülé.

¹⁾ *Archiv. Rákócz. I. k. 491., 494. és 495. ll.* Bercsényi igazán örült rajta, hogy az általküldés megnyeré a fejedelem tetszését. *mert tartott volt az ellenkezőtől*, a mint ezt a föntebbiekre mart. 24-ikén adott válaszában őszintén bevallja: »Azt valóban akarom, hogy Ngodnak nincs ellenére általmenetele Forgáchnak: mert, megvallom, gondoltam; noha — Isten látja, — *úgy is már confusióban voltak*, én pedig, hitem szerint, nem mehettem: mert *most tavasszal nem vagyok lóra s (katonai) munkára való ember*, (kiújult ágyéksérve miatt), ha más okaim nem lettek volna is. — Írtam már Forgách uramnak is, hogy Ngod approbálni méltóztatik általmenetelét; kivel, tudom. consoláltatni fog.« (U. o. V. k. 62. l.)

Szepesbe. Csákytól értesüle ekkor a fővezér a harczzsín-
téren legújabbban történteokról; nevezetesen:

Bercsenyi, mielőtt még Somorjáról 15-ikén visszaindult volna, Forgách által intézkedett, hogy az akkor még Fertő-Szent-Miklósnál állott Pálffy táborának Austria oltalmára leendő visszatérítése céljából, az Oroszvár, Köpcsény, Parn-dorf tájait megszállva tartott Berthótý István azonnal üssön be 2000 lovassal Bruck felé Austriába, és tegyen ott mentől nagyobb riadást; nyargalja föl Petronell, Enzersdorf, Fischament környékét, s raboltasson, égessen, Montecuccoli és Pálffy dúlásait, gyűjtogatásait viszonozandó. Berthótýnak mart. 16-kán kell vala betörni; s Bercsenyi futárral megküldé a parancsot a 3000 emberrel a Morva vize mellett Dévénynél és Sasvárnál őrt álló Ocskay Lászlónak, hogy ugyane napon szintén rohanjon be ő is Austriába, a floris-dorfi Duna-hidak felé, perzseljen, zsákmányoljon kedvére; és a mikor beütéséből visszatér: ismételje ugyanazt Morvába. Barad (Brod) és Hradistya vidékére.¹⁾

E rendeletek pontosan végrehajtottak. Berthótý Austriában a Fischá vizéig föl járt s 13 helységet tétetett porrá; Ocskay is derekasan tüzelt a túlsó félen.²⁾ Mindazáltal — ámbár az örökös-tartományok romlása a bécsi udvart érzékenyen bántotta,³⁾ — Pálffyt nemannyira ez a körülmény téríté vissza Fertő-Szent-Miklóstól, mint inkább Forgáchnak a Rábaközbe érkezésével erélyesebb vezénylet alá jutása, az átköltöztetett 3000 emberrel való megszaporodása és egyszerre támadó hadviselésbe átmenetele a kuruczoknak; a mi miatt az immár közeledő Heister dandára komoly veszedelemben forgott s csatlakozhatása a bánnal kétségessé vált.

¹⁾ *Bercsenyi* mart. 17-iki levele Rákóczihoz. (Az id. h.)

²⁾ *Bercsenyi* mart. 19-iki levele; *Stepney* mart. 17-iki tudósítása Bécsből Rechteren- és Bruyninxhoz; *Dobay László* már idézett levelében is.

³⁾ A cs. udvar kérése következtében a mediatorok kérdést tőnek ez égetések iránt Nagy-Szombatban Bercsenyitől, a ki felelé, hogy ezek a császáriaktól Trencsénynél elkezdett gyűjtások megboszúlásául történtek. Ők készséggel abban hagyják az égetéseket, ha a császáriak megszüntetik. (L. *Rechteren és Bruyninx* mart. 22-iki válaszáat Stepney-hez; 575. l.)

Ugyanis az osztrák »Hannibál« s társa Drasskovich e napokban Körmendre érkezének. Andrássy Pál ideszorítja őket, s hogy egyesülésüket a Nyék és onnan Kőszeg felé vonuló Pálffy seregével elvágja: közzéjük, Szombathelyre szállt. A Répcze-mellékén fekvő kurucz huszársággal ekkor Ebeczky István és Bezerédy Imre megindulván, éjjel-nappal Körmendnek nyomakodnak, Heister megütésére. Mily eredménytelenség jártak? — Azt Csáky Kapuvárból elindulásakor még nem hallhatta: de a folytatólagos tudósítások megmondják. Nevezetesen Ebeczkyék nyomulása hírére Pálffynak a kémek megvívék, — mire ő is sebesen takarodik vala segítségül Körmend felé: hadoszlopait a magyarok mindenütt körvekezik, csípdesik, Andrássy pedig Szombathelyről idején kitér előle Vép felé, de egyúttal hírt ad Ebeczkyéknek. Azalatt ezek addig ingerkednek Heisterrel, a míg kicsalják őt Körmend elé a síkra; ekkor rajta, — a két híres vitéz kurucz dandárnok heves rohammal neki a »kakó-bakó« horvátoknak: levagdálnak vagy 200-ig belőle, megfordítják, s vissza-kergetik a városba, melyet reája gyűjtanak, és ott hagyják. Ez a váratlan kemény lecke nagyon elvette a horvát és stájer urak harczkedvét. Pálffynak kellett értök alányomulni; márt. 21-kén egyesült a két tábor, és beszállának Szombathelyre, — Forgách pedig a most már szintén egy hadtestbe vont magyar lovas haddal elejökbe a Répcze-vonalra Ivánhoz, Bükhöz, Csepreghez. Volt 9000 lovassa, a kikkel eltökélé, hogy nyílt csatában megverekszik a császár hadával. A körülötte levő főtisztek azonban — kivált a dunántúliak, emlékeztetvén őt Koroncóra — inkább ajánlották a magyar könnyű-lovasság természetének jobban megfelelő csapdozó, apró harczmód folytatását, mely biztos eszköz az ellenség kifárasztása- s tönkre juttatására, míg a nyílt ütközet elvégre is mindig koczkázattal jár. Forgách ezúttal hallgatott tanácsukra, — s a portázások egymást érték.¹⁾

¹⁾ Forgách titkára *Dobay László*, 1706. apr. 2-káról Kapuvárról, *Radvánszky János*nak: »Istennek hála, itt mind lovas s mind gyalog hadak sok szép számmal vannak, s eddig Pálffy corpusán általestünk volna: de inkább javallották a Mlgos Úrnak, hogy csak fárasztassa s csapdoztassa az táborát. mintsem aperto Marte öszvenjenek véle;

Bercsényi, — a ki már Csáky Mihálytól hallott Forgáchnak rajta-menni kívánó tüzeskedéséről, — úgy vélekedék, hogy Simon úr legalább az Andrássy Istvánnal Földvár felől már útban levő reguláris-ezredek csatlakozását várná be, — addig döntő csatába ne ereszkedjék. Meg is írta ezt azonnal neki; de mivel »Simkó« bakafántos természetét ismeré és mivel Forgách általmenetelért a felelősség most specialisan őt terhelte: nem tudott megnyugodni, s azért mart. 19-kén újra elrándult a Csallóközbe személyesen, hogy öcsese-urával a seprősi révnél szóllhasson és vagy capacitálja őt, vagy visszahívja.¹⁾ Úgy látszik azonban, — általkelt a Dunán és Csornán találkozott Forgách-csal.²⁾ Gyorsan járt; mart. 22-kén este már újra N.-Szombatban vala. Három rendbeli hatos fogata volt, híres lovakkal, híres kocsisok- és fullajtárokkal. E fogatok előreküldve, föl váltották egymást, s úgy vitték urokat ügetést-nyargalvást, őt-hat mérföldenként szintén váltakozó testőrző lovas-karabélyosaitól kísérvé. E kivarrrott csótúrú, tarsolyú, tüdzött farkasbőr-kaczagányos, délcezeg huszárok egy szakasza vágtatott elől, a Bercsényi-czímeres, aranyos udvari kornétát fennenlobogtatva. Előttük egy pár, pirosba öltözött, kék salaváris, czifra zsinórzatú rézkürtös, fehér lovon nyargalt, jelt harsogtatva úntalanúl, hogy mindenki térjen ki az útból. Így szokott a kurucz főhadvezér utazni.

s arra nézve most éjt-nap lármát tésznek táborán az mi felekezetünk, csipdezik szüntelen s fogyasztják naponként az ellenséget.« (*Eredeti levél*, a már id. h.) Ezzel egyeznek Pálffy-nak a k. k. Hof-Kriegsrathoz küldött jelentései, valamint Bercsényinek Rákóczihoz mart. végén s april elején írott levelei is.

¹⁾ »Látom. *Forgách uram igen tüzes*, — írja mart. 19. N.-Szombathól Bercsényi a fejedelemnek, — meg sem fér az reménség s bizodalom benne; de megírtam neki: lassan-lassan, s ne praecipitálja. S mivel mindjárt ismét Kapuvárra akar térni (a Répcze mellől): »*a-gam is ezennel indúlok és Seprősnél közel esvén hozzája, általszóltom*, s ha csak extrema szükségét nem látom: inkább nem is boesátom által, mintsem operatiókba elegyedjék Ngod parancsolatja ellen, hátramaradásával is az reguláris hadi rendnek.« (Id. h. 60. l.)

²⁾ Legalább így kell magyaráznunk azt, a mit *Szalay László* Magyarorsz. Tört. VI. k. 327. l. olvasunk. E napokban, mart. 20—21-kén fordúlhatott meg Csornán Bercsényi: mert *april 15-kén* nem ott, hanem Somorján datál.

Mit végezett Forgách-csal Csornán? közvetlen jelentése arról nem maradt fenn; de a föntebbi és következő leveleiből, valamint Simon gróf magatartásából is. következtethetjük. T. i., hogy a gyalogságot a rábaközi biztos védelmi állásból Magyar-Óvár ostromolhatásúg ki ne mozgassa, a lovassággal azonban teljes erővel csapdosván. az ellenséget, úntalanul körülötte forogjon, s útját kivált Sárvár és a pápai hadi éléstárak felé gátolja; mindazáltal a nyílt, rendes ütközet kockájától a reguláris ezerek fölrkeztéig óvakodjék, s csak oly esetben ütközzék meg, ha a császáriakat sík téren kaphatja, hogy őket lovasságával körülkeríthesi. Ez vala Simkó útasítása, s csakugyan megtartotta. Mint mondók, Pálffynak Heister segítségére Körmendre indulása és aztán együtt Szombathelyre szállásukkor Forgách a lovas haddal a Répczevonalon foglalt állást. Innét éjjel-nappal háborgattatá portyázóival az ellenséget, s e fürge huszárponták egyike a Bécsből jött futárral a Pálffy tbknak szóló póstát is — a cs. főhaditanács rendeleteivel, — fölfogá. A bán, tábornoktársaival, miután csapataikat Szombathelyen megpihentették, innét mart. 24-kén egész hadastól kivonúlt Csepreg felé, hogy most immár összesített erővel a kapuvári hadállást kieroszakolni, számukra kedvező terepen Forgáchot nyílt csatára kényszeríteni, avvagy Sárvár és Pápa felé előnyomulni megkísértse. Azonban kivonulása után, a derék magyar lakosaitól előttök pusztán hagyott várost, ráczczaival *egyszerre tízenhét helyen fölgyújtatta.*¹⁾ A szép Szombathely többől leégett.

Forgách a maga virgoncz könnyű-lovasságával csípdeze és csapdozva, folyton föl és alá lavírozott a Csepregnél a Répczén átkelt német táborral, ezen folyam, továbbá az Ikva és a Kis-Rába vizek közt, Iván, Lövő, Lós, Szent-Miklós, Vitnyéd táján, annak hol eleje, hol mögéje kerülve. s az élelmiszereket előle mindenütt elfogva. A hű magyar nép pedig üresen hagyta falvait a pusztító, égető horvát-stájer-

¹⁾ »Szombathelyt 17 helyen gyújtatta fel Pálffy, mikor kiment volt belőle.« *Bercsényi* mart. 26-iki levelében Rákóczihoz, az ezen napon Dunántúlról átérkezett Sibrik Miklós relatiója után. Más egykorú túlادunai levelekben is íratik ugyanez.

német had előtt. Pálffy keserves helyzetbe jutott; a kapuvári elsánczott kelőket újból megszemléltetvén hadmérnökeivel: látta, hogy lehetetlen, mert nincs elég ereje azokat megtámadnia; Sárvár felé nem mehetett, mert az egész kurucz lovas had — mely őt körülrajongja — a nyakába fog ereszkedni, s azonfölül szemben találja a Bottyántól felküldött Szekeres- és Goda-ezredeket a Kemenesalján és a Földvártól szintén arra felé közelgő Andrássy István reguláris-hadát, s így két tűz közé kerül. Forgách-csal szeregett volna ugyan megvívni: de csak darabolt, »fortélyos« terepen, mert a kurucz lovasság rohamától — ha az a nyílt téren kibontakozhatik — féltette horvátjait; szűk, zárt helyeken pedig Forgách nem fogadott el nyílt csatát, hanem apró csatározással annálinkább éjt-nap csapdoztatá. és eleségét elfogatta. Ily körülmények közt, miután népe naponként fogyton-fogy vala s táborának koplalnia kellett: a bán elhatározá s Bécsbe hírül adván, meg is kezdé a *visszatvonulást*, Csepreg, Locsmánd, Kőszeg felé. »Pálffy históriája abban van — írja N.-Szombatból apr. 4. Bercsenyi a fejedelemnek, — hogy Csöprögön mulatott (vagyis állapodott meg, visszacafoltában) és onnan az (kőszegi) hegyeknek indult Heisterrel; más része Sopron megé fartol. Az való, maga is megírta Bécsbe: *nem tehet semmit*, mert harcztat (nyílt csatát) nem állanak; Rábaköznek (az elsánczott kelők miatt) nem mehet; az lovast nem persequálhatja, mert körüljárják sok felől; s nem subsistálhat, (élelmiszerei nem lévén). Talám, Kegyelmes Uram, *nem rossz dolog ez, s bizonyossabb az vakszerencse próbájánál*; mert szívet vett (= nekibátorodott) az föld-(népe), szívet vett az had.«¹⁾ És

¹⁾ *Archiv. Rákóczi*. V. k. 80. l. Ezzel megegyezően még az osztrák katonai historicusok is így írnak: »Pálffy's Situation war zu jener Zeit eine *eigenthümliche*. (Meghiszszük azt!) *Er konnte nicht vorwärts*, und wollte nicht rückwärts. Der Gegner stand bei Kapuvár und Schützen (Lövé), hielt die befestigten Übergänge über die kleine Raab stark besetzt, und war (t. i. a lovasság) sichtbar bereit auf das erste Zeichen einer Vorrückung der Kaiserlichen, sein altes Reduit in der Raabau aufzusuchen; dahin aber ihm zu folgen hielt Pálffy für *unmöglich*.« Fölfelé vonult tehát Sopronynak. (*Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen*, VIII. k. 410–411. l.) Ugyan ily értelemben, csakhogy

pár nap múlva, apr. 7-kén, Forgáchtól vett személyes információt után, arra nézve, hogy mért nem ütközött meg döntő csatában e tábornok: »Ezelőtt két órával ment el tőlem Forgách uram, s azt mondta, hogy *igenis, megverekedett volna, ha idejét s módját látta volna: de mindenkor fortélyos helyeket keresvén Pálffy s nem is mulatván (sokáig) egy helyben. — auf hazard Rábaközben az gyalogot (ütközetre) kivinni nem jó lett volna.* Ugyanis, Kegyelmes Uram, — tolmácsolja most már a saját véleményét Bercsényi, — azon kívül, hogy bizonyosan agyonverni jó lett volna: *semmikárát sem vallottuk még.* Mert én csak azt hiszem, hogy (rendes) batagliában megverni Pálffyt (5000 reguláris hada is lévén) igen bizonytalan, s bizonyosabb az mi confusiónk, — kiből mi következhetik? nem szükség leírnom.«

Szóval, a fővezér helybenhagyja a Forgách által Pálffy ellen követett takticát, — minthogy, a körülményekhez viszonyítva az egészen helyes volt, és nagyobb véráldozat s kockázat nélkül részünkről, a cs. hadseregnek kényeszerű visszavonulását Soprony és a Fertő mögé eredményezte; a mi. — mint látni fogjuk, — a fegyverszünet megkötését nagyon előmozdítja. Igazságot szolgáltat továbbá e hadművelet, — melynek alapvonalát a Rábaköz elsánczolt kelői képezék, — Bercsényi ama bölcs előrelátása és előgondoskodásának is, a melylyel ő ezen folyamköz stratégiai fontosságát fölismervén, annak erősítését idejekorán, még a tél tartama alatt elrendelé s derekasán fogana-

kissé világosabban ír a labancz vasi főispán, gr. Erdődy Sándor Német-Újvárott 1706. apr. 28. kelt és már idézett levelében, erre vonatkozólag: »Mlgos bán uram ugyan, virág-hét előtt való héten egész Szombathelyig penetrált az corpussal és onnan Sárvárnak szándékozván, oly intenióval, hogy az ellenséget, a ki mindenütt nyomakodott ő Excja előtt, aggreidiálja, — de nagyobb része azoknak, s kiváltképen az gyalogja, Rábaközben postérolda magát, az passusokat mindenütt erős sánczokkal megerősítvén, — *nem lehetett consequálni szándékát.* Másikint is, az lovasokkal Forgách Kapuvárnál általjővén, az Répce-mellékin telepedett meg; kiket gondolván ő Excja, hogy (nyílt csatában) verekedni akarnak, feléjük nyomakodott, de mindenütt elmentek az corpus előtt.« Pálffy tehát fölment a Nyúlásra. (*Eredeti levél, gyűjteményemben.*)

tosíttatá. A rábaközi erődítések — dícséret érték Le Maire s Rivière ügyességének! — megfeleltek rendeltetésöknek, hasznosokul bizonyultak be: mert Pálffy előnyomulásának azok vetettek gátat.

Egyébiránt a cs. tábor visszavonulását a kuruczok nem engedték nagyobb csapás nélkül végbemenni. Nemcsak hogy kisebb portázásokkal — kivált a merész Bezerédy Imre — folyton-folyvást háborgatták, sarkalták, fogyasztották a németet, hanem midőn nagy-pénteken, (ápril 2-kán) Pálffy Csepregről Soprony felé fartolván, Locsmándon megszállana; az őt sarkon követő s oldalazó magyar lovas-csapatok, név szerint a gr. Barkóczy Ferencz, Bezerédy, Géczy Gábor s Kisfaludy László huszárai, jót ütöttek seregének egy részén, gr. Drasskovich horvátjain, s szép nyereségre tőnek szert. Bercsenyi ezen eseményt (apr. 7-iki levelében) ekkép írja le:

»Pálffy nagypínteken Csepregről megindult, Locsmándra szállott. Két rendbéli porta lévén késérőben, s nyomában Barkóczy, Bezerédy és Kisfaludy László, — azonban az egyik portát (a németek) megindították; annak hírére — hogy már segítségére — kimentek (rejtett állásaikból) Bezerédyék s a többi. Pálffy kilátta őket, azt tudta: harczot (nyílt ütközetet) keresnek, — az egész corpussát kivitte (a helység elé); attúl megrezzentek az mieink s megszaladtak. Barkóczy ezere megfordult egyszer, s azért is azokban elhullott egynehány, plus-minus 50. Elállván rólok az ellenség, bíztaban megszállott Draskovics egy faluban, (Frankón); az mi másfelől való oldalló-portánk, ugyan Géczy Gábor ezerébül, (tehát *Bercsenyi-huszárok*) rajtok ütöttek s fölverték őket szerencsésen; *három zászlót is nyeresékre tőlök*, kiket alázatosan elküldöttem Ngodnak, (Rákóczinak.¹⁾ Az *phoenix-tollú* (??) *süvegét is Draskovicsnak*

¹⁾ Gr. Drasskovich János tbknak e vereségét gr. *Kollonics Ádám* is említi, Bécsből, apr. 14. id. gr. Erdődy Györgynek Varasdra czímezett levelében: »Nem kétkem, vagyon Kglmednek értésére, hogy Draskovics János úrnak három zászlóját elnyerte az kuruczság.« Ezután a következő érdekes újságot írja: »Imperiumban a magyar katonaság oly nyomorúságban vagyon, hogy meg nem írhatom; az hosszú

elnyerték; megírtam: hozzák el.« A hol három zászlót nyertek el: ott jó csomó horvátot le kelle vágniok; a mint is kétségtelen hitelű egykorú tudósítás szerint 300 horvátot kaszabolának le ekkor, s Drasskovich tbk., — fővegének elhulatlása mutatja — maga is csak alig szaladhatott el.¹⁾ A nyert zászlókat, Bercsényi főntebbi levelével együtt, Sibrik Miklós nyújtá át Egerben april 11-kén a fejedelemnek, a ki azokat »nagy kedvesen vette.«²⁾

Mindezen ellenség-üzésekben, csapdozásokban a hős Bezerédy Imre tűnt ki leginkább, kiről Bercsényinek ugyan-csak april 7-dikén Nagy-Szombatból Károlyi Sándorhoz intézett levele igen szép bizonyítványúl szolgál:

»Pálffy János oly véggel ordereztetett volt valamely ezer haddal az Dunántúl való földre, hogy a mieinket elszéljeshthesse; de mivel nem succedáltatott igyekezete. már most visszavonódik, — mire nézve *most* kívánják már (a bécsi udvar) az armistitiumnak conclusióját... Indifferenter senki *Bezerédynél* jobban magát nem viseli; most is *maga tizenegy ráczot, horvátot s két kapitányt rágott le*. Épen most küldök három zászlót az Fejedelelemnek.«³⁾

Míg ezek a Dunántúl így folyának, Bercsényi, hogy a közlekedést azon most fő-harczterrel még inkább, nevezetesen a seprősi repülő-híd mellett egy állandó hajóhíddal is — melyet lejjebb, Néma községnél tervezett — biztosítsa: dunai hídhajókra az ellenségtől szert tenni ügyes stratagemmát

fizetelenség miatt *kínszerítettnek ellenséghez, francziához általmenni naponként*; lovas már kevés, mindinkább gyalog.« Egész télen nem volt sem quártélyok, sem fizetésök. (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.)

¹⁾ A békebiztosok egyike, *Gerhárt György* senator, — a ki Bercsényi oldala mellett lévén, a legjobban értesülve lehetett, — írja Nagy-Szombatból 1706. april 8-kán sógorának, Radvánszky János kincstárnoknak: »Pálffy János lassan-lassan visszaballag; már Sopronnál vagyon. Ez elmúlt nagy-pinteken *Drasskovics Jánost* Fraknó (tollhiba, *Frankó* helyett) táján a mieink felverték, *háromszázig való horvátot le is vág-tak* s három zászlót is elnyertek, a kiket tegnap idehozának. *Nagy nehezen szaladhata el maga is Drasskovics*; a süvegét is elnyerték.« (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.)

²⁾ L. a fejedelem válaszát, *Archiv. Rákóczi*. I. o. I. k. 520. l.

³⁾ *Rákóczi Tár*, II. k. 125. l.

eszelt ki és hajtattott is szerencsésen végre. A pozsonyi elsánczolt hadi kikötőben a császáriaknak kész, széjjelszedett hajóhídjok volt, — ennek tombáczaira áhítozott a kurucz fővezér. Meghagyta a Le Maire által megnagyobbított és most két ezred (Winkler és Thúróczy) hajdúval megrakott püspökii sáncz őrségének: tegyenek színlelt támadást a pozsonyi kikötő külsánczai ellen; melynek lármája alatt két merész kurucz katona és két paraszt más oldalról csónakkal a kikötőbe lopódzván, vagdalják el a hídhajók köteleit. — majd leviszi azokat a víz; azután Püspökinél, Somorjánál kifoghatják. A csel mart. 29-kén végrehajtatván, tökéletesen sikerült: a kuruczok 30 nagy hajót nyertenek el ilymódon. — melyekkel együtt most már vagy 40 »öreg hajóval« rendelkezett Bercsényi, a mi teljesen elég vala egy állandó Duna-hídra.¹⁾

Pálffy bán a kurucz lovasság folytonosan zaklató támadásaitól Locsmánd környékén sem maradhatván nyugodtan: még hátrább, — előbb a partos patakok közt fekvő Frankóra. — majd onnan is följebb vonúlt, s Kőszegen fölül, a határszéli hegyek aljában fekvő Felső- s Alsó-Pulya és Derecske községekbe telepedék, hol hosszasabban pihent meg.²⁾ Érintettük volt, hogy még előbb, midőn mindkét tábor a Répce-mellékén, Osepreg táján nézett volt farkasszemet egymással, a cs. tábort körülrajzó kurucz huszárok Pálffynak bécsi póstáját fölfogták. Ennek tartalmát Forgách felhánytatván, a levelek között vala egyebek közt a k. k. Hof-

¹⁾ »Isten is segít, mert Pozsony alúl harmadnapja nyerettem 30 öreg hajót. Az kilső sánczban való némettel puskáztattam szörnyen, — szekeren egy kis hajót két katona s két paraszt odavitt, s az lárna alatt csak bocsátton-bocsáták az hajókat. Van már majd 40 hajóm, — jó lesz Némánál hidat vetni.« (*Bercsényi N.-Szombatból*, 1706. mart. 31. Rákóczinak. *Archiv. Rákócz.* V. 76—77. 1.)

²⁾ *Bercsényi*, apr. 7-iki levelében, (id. h. 83. 1.). Továbbá *Dobay László*, apr. 2. Kapuvártt kelt tudósításában: »Pálffy egyebet véghez nem vitt, hanem Kőszögöt, az melybül az rossz dispositió miatt az mi hajdúink kiszöktenek, visszavette, — ki ugyan nem derék állapot, — Szombathelyt s egynehány falut felégettetett; most már újabban Sopron felé tért s ötödnaptul fogvást Kőszögtül egy mélföldnyire mind helyben vagyon.« (*Eredeti*, a már id. h.)

Kriegsrath rendelete ¹⁾ a bánhoz, melyben tudtára adatik, hogy legközelebb a magyarországi főparancsnokságtól fel fog mentetni s az olaszországi harcztérre küldetik. Azért ehhez képest készítse elő dolgait. (Ekkor már el vala határozva az udvarnál, hogy a magyarországi fővezényletet gr. Starhemberg Guidóra, a cs. hadsereg ezen egyik legtehetségesebb tábornagyára bízzák.) E rendeletről Forgách azonnal értesíté Beresényit; egyébiránt nemsokára Bécsből is érkezének a hírt megerősítő tudósítások. A sok hivatalos levél közt találkozott Pálffy grófnének is egy — keserves panaszokkal teljes — levele férjéhez, úgyszintén b. Ebergényinétől is egy, a maga hitestársához. Forgách Simon gróf tetőtől talpig gavallér, ezenföljül Pálffyéknak az előbbi időkben jó barátja lévén s Ebergényinek is katonapajtása: nem késett e leveleket egy trombitás által megküldeni a bánnak, a kihez egyúttal ő is, a maga szokott modorában — váltakozva, itt komoly és erélyes, amott tréfálgató és dévaj hangon tartott — kísérő-levelet intézett. Ebben egyebek között szemére hányja Pálffynak a helységek fölperzselését, s kemény visszatöreléssel fenyegetődzik. Forgách ezen valóban érdekes iratát 1706. mart. 27-kén Csepregen keltezi; itt táborozott-e valósággal e napon, vagy valamelyik közeli helységben? mellékes kérdés.

»Hajdani jóakaró Ura-Bátyjához« szóló sorait, a grófnének, mint »régi jó asszonyának« a mellékletben kézhez küldött levelén kezdi. Bizony méltó az »okos úri asszony« fájdalma; hiszen mi csak hazánk, magunk s maradékaink jövődöbeli szabadságáért forgatjuk fegyverünket, s »mégis Kglmed, mint magyar, bennünket persequál... Saule, Saule, quid nos persequeris?! Mi okoztatunk, hogy armistitiumot, úgy békességet nem kívánunk, hanem csalárd minden dolgunk: bezzeg megtetszik, midőn már in fieri volt az armistitium: akkor köllött-e reánk törni?... No, már mit nyert Kglmed véle? Ezt az egynehány helyet elégette Kglmed: meglesz a kölcsön, valamint a trencsényi égetésért!... Így meglesz a békesség: vassal és tűzzel emésztjük egymást... Te tudod Isten: igaz híve voltam ő Föliségének; én javallom: ne sokat czeremoniáskodjék a békességgel,

¹⁾ Forgách titkára »order«-nek nevezi.

— Ián, másét nem kívánjuk... Draskovics János megegyezett Kglmeddel; au wé, Gott barne! Ott van-é a felesége? Hallom, az eblölkü, esámpás Ebergényi is reánk támadott. Hagyjatok békét lölkeim, menjetek Suppont enni, --- mert --- bizony rosszúl jártok! Íme, néki is megküldöttem az felesége levelét. Ha írnia akar Kglmed az Mlgos Asszonyinak vigasztalásul: elküldöm (Vörösköbe), --- küldje Kglmed kezemhez. Kglmed extra Domini servitium parancsoljon: kész a szolgál. — Hallom, haragszik Kglmed *Vörösküért* (hogy t. i. a kurucok összebombázták, fölégették), --- bizony én is *Galgóczért*! Mondják, Kglmed nem az oka; bizony én sem Vöröskünek. De hiszen, van most mód az harag kitöltésére!... Az intercipiált levelekből érttettem: Kglmedet Olaszországba küldik; *csak nem hisznek magyarnak, s nem is engedi a vér maga természetét változtatni, akárminth okoskodják.*»

Forgáchnál valóban nem engedte; de Pálffynál, — mint csakhamar vett válaszából maga Simon gróf is meggyőződhetett. *Igen.* A bán véreben, az osztrák tábornoki egyenruha alatt, már nem sok csepp volt magyar. Pálffy »Kedves Öcsese-Urához« szóló válaszáat márt. 29-kén, már szintén Csepregből keltezi, s a szemére vetett égetésekről a legszemforgatóbb perfidiával mentegeti magát:

»Feleségem levele elküldését köszönöm; van is (öt) mit számni, gyermekeivel együtt. *Mindazonáltal, ha még tízszer is anyai volna: ő Föltséghez való hűségemet soha el nem hagyom.* Az Isten megtéríti mind ezen, mind a más világon, mert igazán megtartottam hűtömet. (Ez ezézés Forgách átpártolására.) Kglmed *engem* ne okozzon az égetések miatt; se parancsolatom az Udvartúl, se akaratom, de hogy megtörténnek gondviseletlenségből (?), *oka én nem vagyok (!!);* sőt tíz aranyot ígértem, a ki olyat megfog, mert — Isten úgy segéljen! — elevenen tűzbe vettetem. Ekkoráig sem történt *németek* által, hanem *az pogány rácok által.* (S ezt a horvát-szlavon bán mondja!) *Nem kívánom menteni őket,* --- Kglmed maga is isméri őket... De az is igaz, hogy *a* (falvait a rabló, gyújtogató, gyilkoló rác-horvát hadak elül előre odahagyó) *parasztság soknak oka; (?!) mert ha otthon maradt volna: vígyázhatott volna az tűzre,* indulásunk után; így járt Szombathely is: öt óra után indulásomnak kezdődött a tűz, (mert utócsapataival gyújtatta föl 17 helyen). *Miért nem oltották? magok gondviseletlenségük (!!);* most pedig engem okoznak. — Én nem

persequálok az magyart: hanem királyom ellenségét. A trencsényi égetést sem ő Főlsége hada, hanem a morvai parasztság (Aufgebot) cselekedte, *ex justo dolore*. Kglmed elhiggye, ha égetni akarnék: nem bántanám a szegény jobbágyságát, — inkább azokét, kik két ízben s többször is megszegették hűtöket. De ám égjenek a másvilágon! *Méltac*-nak atyjafia (a német szövegben: *szövetségese*) nem vagyok, hogy gyönyörködném az égetésben, — *azonkívül is eleget ég szegény Magyarország*, s lesz is maholnap mit oltani, — csak olaj ne legyen víz helyett. — A mi az armistitiumot illeti: reám nem bízták, — én sem tiltom, *sem javallom*... Galgóczy égetésnek nem vagyok oka; ha cselekedtem volna, féltemben nem tagadnám. De azt bizonyossan tudom, hogy Kglmed Rákóczit reá kérte, sőt két ízben is, hogy Vörös kút bombardérozzák. Isten neki, — *sit nomen Domini benedictum!*... *Hogy pedig a mostani*, hírem és parancsolatom kívül történt *égetést* megadja a kölesönt Kglmed, — lássa; de félek, *hogy Magyarország fog érte szenvedni (! !)*. Egyébaránt úgy sincs már Austriában igen mit égetni, — *még több van Magyarországbán*, — próféta nem kívánok lenni, — ha úgy fog bánni Kglmetek. *Tulán azért is ment Réthely György?*... Bizony, számot adtok Isten előtt!«¹⁾

Mikor a bán e választ írá: akkor már megesezt a kölesön Szombathelyért, már Austria lángban állott, föl Bécs aljáig, s pár nap múlva Stýria is, be Grécziáig. Forgách, mint jelzé, rettenetes hosszút állandó, mart. 23-kán 2—3000 válogatott, jó paripás huszárral megindította Galánthai Balogh István dandárnokot Löwő tájáról, neki Austriának: dúlni, zsákmányolni, de legkivált *égetni*. Utasítása volt Pálffy tábora és Soprony között »maga hírével« (észrevétlenül) — ú. l. éjtszaka — fölnyomúlni, a Lajtán Német- vagy a mint ma hívják: Bécs-Újhely körül kelni át, és Austriában több párhuzamos oszlopokra osztottan, a hegyek aljától szélteben lángba borítani a falvakat, városkákat, kastélyokat, föl egész Badenig, Faxenburgig, mennél nagyobb riadalom, rémület-támasztással; azután Bécs aljá-

¹⁾ A két levélnek *egykorú másolata* a vörösvári Rákóczi-ltárban, *Bercsényi* sajátkezű rájegyzésével. Egykorú, simplex másolatait más dunántúli levéltárakban is láttam. Német fordításban a mediatorok iratai mellett. (*Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 586—596. II.) Magyarul tudtomra még kiadatlanok.

ról jobbra fordúlni Gramat-Neusiedel, Margarethen, Trautmannsdorf felé, s úgy vissza Brucknak, Rohraunak, a Parndorf és Zurány táján táborozó hadaink közé. — Balognak Soprony-vidéki jó huszárkalaúzai voltak: úgy átsurrant a 3000 lovassal a két ellenséges hadállás között, hogy Pálffy mit se tudott meg róla; láttuk, mart. 29-iki válasszában csupán a balszárny, a Stýriába vezényelt Réthey indulásáról vala némi híre, Balogh Istvánról semmi, — pedig ez azon a napon már javában nyargalá, égeté Austriát.

E tartományt Károlyiék ott járta óta nem érte ekkora dúlás. A bosszúszomjas, szilaj kuruczok Német-Újhelytől kezdve a perzselést s magát Bádent is füstbe bocsátva, Laxenburgig és vissza a mondott irányban fölégettek összesen *32 falut, 2 várost, számos kastélyt*; ¹⁾ az ellentállást megkísérlők- vagy reájok kilövéldözöket levágták mindenütt. Zsákmányoltak sok drága portékát, s lovat, marhát ezrével. A meglepett nép kétségbeesett rémülettel, tömegesen futott előttük Bécs felé, — de épen e vad lárma okozá, hogy a menekülőkkal egyébként úgyszólván egyszerre érkező magyar husárok előcsapata *a legértékesebb zsákmányt*, alig csak egy negyedórával elszalasztotta. Kicsínybe múlt ugyanis, hogy Laxenburgnál *magát József császárt el nem fogták*; ha előcsapatuk kevesebb zajjal érkezik, — a büszke császár *Rákóczi valjára lesz vala.* ²⁾ Az ifjú uralkodó, — a mint

¹⁾ »Az Trencsény táján lett és most Szombathelynél elküvetett égetést bezzeg revansírozzuk német uramnak; hogy általjöttünk az Dunán, akkor tüstént mentek hadaink Austriába, az trencsényi helyett 13 helységet porrá tettek; ez mostani égetés helyett pedig azonnal commendéroztá a Mlgos Úr (Forgách) *Balogh István* uramat 2000 lovasal (Bercsényi, Károlynak 3000-et ír), az kik Német-Újhelyig s onnét Bécs felé visszatérvén, öszvenyargalták Austriát, *harminczkét falut, két derék várost porrá tettek, kastélyokat felverték, s az császár madarait, bagázsúját elnyerték*; rettenetes nagy lármát csináltak Austriában.« (*Dobay László* id. levele apr. 2-káról.)

²⁾ »A mi Balogh István portáját illeti — válaszolja *a fejedelem* Egerből, apr. 4-kén *Bercsényinek*, — bizonyára dicsőséges ugyan cselekedeti, de nem győzöm esudúlni: miért járt oly kevés praecautióval? Hiszen, *ha madarat (császárt) akart fogni, nem kellett volna annyi lármával járni!* De ez oly közönséges vétke portásinknak, hogy az

már érintettük, — szenvedélyes vadász volt, főképen a sólyomvadászatot kedvelte. Most is, — Pálffy armádájának Soprony táján, az ellenfél hadvonalai előtt lételeben bizakodva, s hogy meg engedi magát hát mögött kerülni, még csak nem is álmodva, — épen ki talált menni Bécsből teljes vadász-trainjével, puskásai- és sólymáiraival, betanított sólymai, kerecsenai és öszvéreivel Laxenburg környékre vadászni, madarászni. Egyszerre meghallja vadászgátás közben a futó nép rémület-kiáltását: »*Itt vannak a kurucok!*...« És akkorra már ott is voltak s olyan közel, hogy József császárnak hanyatt-homlok meg kellett szaladnia előtök, és Balogh István huszáraitól kergettetve, alig menekülhet vala be vadásztársaságával, lovas testőreivel laxenburgi várába. De vadászaiból többeket levagdaltak a kurucok, s vadász-trainjét, sólymáit, sólymait, öszvéreit elnyerték. »*Most hozzák Balogh István levelét,* — jelenti Nagy-Szombatból 1706. mart. 31-kén gr. Beresényi Rákóczinak; — *ez szép dolog: magát megszállasztani az császárt, elnyerni madarait, etc. Casus exemplaris.* Tudom, Gréczben sem kisebb volt az láрма. (Réthey beütésére.) Elválik, mit csinál Pálffy« ? ¹⁾

A Bruck felé, a Nyulas-mezőjére dús prédájával mart. 30-kán szerencsésen visszaérkezett Balogh István azután az öszvéreket és vadászsólymokat — szám szerint 4 sólymot, 9 kerecsenyt, 1 rárót — a katonáktól összeszedetvén, elküldé Nagy-Szombatba Beresényinek, — a ki is ezeket, udvariasságból, Rákóczi nevében és meghagyásából visszaküldötte a császárnak, a fegyvernagyvárs megnyíltakor.²⁾

fogyatkozásoknak egy részét ennek tulajdoníthatjuk. Tudom, sokszor megtiltotta Kglmed: de continuálni is jó azon tiltást, hogy inkább kijövet egészenek, mintsem bemenet. Mert a mint Szent-Kereszti (András, az erdélyi alcancellárnak Bécsből kuruczságra ekkor tájban kijött legény-fia) beszéli: *sokszor kezünkbe akadhatna a császár, sokszor Fischamentig is kimenvén vadászni.*» (*Archiv. Rákócz.* I. k. 509—510. l.)

¹⁾ U. o. V. k. 78. l.

²⁾ U. o. I. k. 521. l. s. V. k. 84 és 93. ll. A sólymok visszaküldését a mediatorok is ajánlották Beresényinek: a császár jó néven fogja venni. — *Balogh Istvánéknak* ezen austriai pusztító beütéséről a mediatorok levelezései s más egykorú kútfők, levelek is száma nélkül

Balogh Istvánék austriai égető portája a Szombathely és a többi község elhamvasztásáért elkövetett rettenetes — de igazolt — bosszúállásnak csak egyik, és pedig a kisebbik felvonása volt. A Forgách tbk. által velök egyidejűleg Stýria pusztítására kivezényelt 3000 lovas — a nagyobb távolság miatt — pár nappal utóbb, de annál borzalmasabban hajtá végre a megtorlás munkáját. Ez a Stájerba mart. 31-ike reggelén Hartberg, Burgau, Fölöstön felé három oszlopban becsapott porta, Bercsenyi újabb huszárezredének parancsnoka *Réthey György* vezérlete alatt, legtöbbször dunántúli huszárságból, köztük a Kiss Gergelyvel elől járó Kisfaludy Györgyfele, Vas-megyei

megemlékeznek, — válaszva a Bécsben okozott roppant ijedelmet. riadást. *Gerhárt György* senatornak N.-Szombathból apr. 3. Radvánszkyhoz intézett tudósítása szerint »*Pottendorf táján*« vagdalták volna le a császár vadászait és fogták el selymeit a kurucok. Pottendorf azonban lent, a Lajta-mellékén fekszik: annyira I. József (kinek kedvenc vadászvára különben is Laxenburg vala) le nem járt ily időekben vadászni; a dolog csak úgy érthető tehát, hogy ama vadászok és selymárok a riadalonkor uroktól Laxenburg körül el- s délnek szorítottván, addig futottak az üldöző kurucok előtt, míg végre »*Pottendorf táján*« utólréteve, itt kerülének kezeikbe. Az egyébként többi részeiben is érdekes levél így hangzik: »*A mi az occurrentiákat illeti: Pálffy János lemenvén egész Szombathelyig, nagynehezen conjungálta magát Haisterrel; azután igényessen a Rábaköznek menvén, ott a mieink jó formában resistáltak és visszaverték nem kicsiny kárával. Azután, hogy látta: elő nem mehet dolgában, — visszaczafolt és Soprony felé nyomakodik, mindenütt kísérvén és csapdosván őket az mieink. Ezek hogy meglettek, Gróf Forgách Simon Uram azonnal két erős portát küldött Stýriába és Austriába; az egyikével ment Balogh Ádám (nem ő: Réthey György) Uram, az másikával pedig Balogh István, a ki *ma hatodnapja* (tehát mart. 29-kén) szerencsésen járt, maga hírével egész N.-Újhelyig menvén, — ott sok falut s várost porrá tölt és Pottendorf táján némely jágereire reátalálván az császárnak, azokat levagdalták és az selymokat elhozták. Stýriában miként succedált az dolog? — még nincsen hírünk ké.» (*Eredeti levél, gyűjteményemben.*) *Stepneyn*ek Bécs, 1706. mart. 31-iki követjelentése szerint a magyarok ekkor 16 nevezetes községet hamvasztottak el *Laxenburg környékén*, (»*burnt 16 considerable villages not far from Laxemburg*«), a hol a császár öszvéreit s vadászselymeit elnyerték; sőt kevés híjja, hogy el nem kapták azon díszfogatot is, melyet a császár Quarient konstantinápolyi nagykövet által küld a szultán számára. (*Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 593. l.*)*

ezredből állott. A kik is a szülőföldük falvain s várme-
gyéjük székvárosán a stájer és horvát hadak által elkö-
vetett gyújtogatások, pusztítások, kegyetlenkedések miatt
vérig elkeseredve, — a bosszú indulatától bőszülten rohan-
tak a stýriai népes tartomány virágzó városai s helységeire, és vad kedvteléssel borítottak lángba mindent a mit
értek. Minthogy pedig a lakosság számos helyütt ellenük
állott, fegyvert fogott s a gyújtogató katonákra lövöldözött: a bosszú angyalaiként, igazi lángpallossal szágúldozó
vasi kuruczság ettől még jobban fölingerlődve, — iszonya-
tos, bőszen haragjában nemcsak hogy gyújtott, égetett: hanem,
foglyot nem ejtve, pardont nem adva, irgalom nélkül
ölt, vágott mindent, a ki csak élő eleibe akadt. Halál,
űszök, hamv, rémséges pusztulás követte nyomaikat; a
magyar határszélektől be csaknem Gráczig porrá tettek
minden várost, helységet, melyeknek utcáin, házaiban a leka-
szaboltak s odaégettek holttesteit sűrűen heverének. Ez
már igazi »*Hunnen-Zug*« volt, az osztrák írók számai
szerint. Rétheyék *ötvennél több*, sőt Stepney britt követ
jelentése szerint *hatvan* gazdag községet tönk porrá,¹⁾ s a
kik közülök a bosszúállás dühében el nem felejtettek zsák-
mányolni: prédával megrakodottan, ellentállás nélkül térte-
nek haza.

Festői elevenességgel vázolja ezt a stýriai bosszú-
hadjáratot Beresényi, apr. 7-iki levelében, (Nagy-Szombat-
ból, a fejedelemhez): »Stýriából megtért portának ma gyűlt
relatiója. Biztokban otthon laktak a stýrusok; — *csak 50
helyet égettek fel*, nyereségök majd semmi alhoz képest:
*mert az Dunántúl való bosszús had mihelyt valamely helysége-
t ért, csak gyújtotta; ha mē nevezetes embert fogtak is,
kézben is megölték. Mint az bódult nép, úgy ugrattak locon-
s gyalog át az vizeken.* Temérdek ember s cseléd (értsd:
asszony, gyermek) égett össze az falukban: mert mind
otthon volt az nép, szaladni sem mert ki (a kuruczok kard-
jaitól féltében) az tűz alúl. Ellhiszem, rettenetes bosszú lesz

¹⁾ Stepney, Bécsből 1706. ápril 7-kéről Harley miniszternek:

»Another body of Malcontents have burnt 60 villages on the frontier
of Stíria.« (Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 595. l.)

ezen kegyetlenségnek emlékezetét. *kit már is Pálffy-nak tulajdonítanak*; s ugyanis, ha vesztég lett volna, — ezek elmúltak volna.«¹⁾

Ugyanesak a fővezér e dologról apr. 12-kén, Károlyi Sándorhoz szóló levelében így emlékezik: »... Meglőn azonban Haisterrel conjunctiója Pálffy-nak, s az mi hadunk is csuportozék Forgách uram mellé, az Répeze szélire. Mustrálta magát fortélyos helyeken 6000 emberével Pálffy; csípkedék derekassan kemény portáink, legkivált Bezerédy. Megfordula Pálffy faluzva Csepregnek, *Szombathelyt s minden falut az hol szállott, felgyújtván maga után.* Akkor bocsáta Forgách uram *Stjriának Kis Gergelylyel 3000,* és Német-Újhelytől Bécsnek (Balogh Istvánval) *más 3000 lovast,* — kik is tüzelének derekasan, *amaz 50, ez 30 faluknál többet.* Mire Bécsből az Nyulasnak tértek (Baloghék): addig Forgách az gyaloggal s munitióval Óvárnak gyűtt, Rábaközt jó fortificatióban hagyván s passusit körül. Pálffy morogva ment Sopronnak,« stb.²⁾

Gerhárt György senator — a ki Beresényivel egy forrásból merített — kiegészíti ennek tudósításait, apríl 8-kán N.-Szombatból kelt e néhány sorával: »Az *stjriai porta* szerencsésen és igen nagy nyereséggel megtért, *ötven falut s várost felvervén és öszvégetvén, és a népet is nagyobb részint mind levágták: mivel igen resistáltak.*«³⁾

A stájer és osztrák nép elkieseredése ezen őket ért óriási csapás, romlás miatt leírhatatlan volt és zajosan nyilvánult, — nem annyira a kuruczok, mint inkább a cs. hadügyi kormány: de különösen *Pálffy és Heister tbcok. ellen,* — mint ezt a mediatorok s Szirmay-Okolicsányiéék révén a bécsi hírekről és közhangulatról mindenkor jól s hamar értesült Beresényi is jelzi apríl 7-kén már. Jól tudta ugyanis a nép, hogy *az égetéseket a császáriak kezdték újra,* és így a szülőföldük pusztításáért bosszútálló magyarok megtorló intézke-

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* V. k. 82. l.

²⁾ *Rákóczi Tár,* II. k. 127. l. Beresényi élénk, folyamatos elbeszélő irányát jellemző gyönyörű levél, melyet nem ajánlhatunk eléggé az elolvasásra.

³⁾ *Eredetije* gyűjteményemben.

déseinek jogos alapja van. Az osztrák és stájer lakosság igazságosabban ítelt, mint hazájoknak — kivált hivatalos és katonai — történetírói még ma is ítélnek; mert ezek borzalmas színekben ecsetelik a kuruczoknak e »barbár, országpusztító, égető« hadjáratait: azonban arról, hogy e tetteket *a cs. hadsereg által Magyarországon elkövetett hasonló gyújtogatások, gyilkolások stb. idézték föl és előzték meg*, — galád módon hallgatnak.

Minő hangulat volt Austriában Pálffy, Stýriában Heister ellen: azt Forgách Kapuvárott, felfogott levelekből ép oly hamar megtudta, mint Beresényi Nagy-Szombatban. Nevezetes e tekintetben Forgách titkárnak *Dobay László*-nak ápril 2-iki, részeiben már többször idézett tudósítása Radvánszkyhoz, a melyben a Balogh Istvánék Austriából visszatért portájának viselt dolgai leírása után ekkép folytatja elbeszélését:

». . . Nemkülönben Réthey György uram Stýriába, Grécz felé ment, körül még nem hallhatunk, de tudom, az is hasonlót fog ott követni instructiója szerint. Oka (a már levelében föntebbemlített szombathelyi stb. égetésken kívül) ez: minthogy Haister Stýriából jött haddal (horvát és stájer fölkelő haddal; holott a magyarok a stájereket békén hagyták) ellenünk: azért tanáljon ezután maga határában maradni! . . . Igazán írom, oly státusban vagyunk, semmit se féllünk; a minthogy *csak* az lovas hadunk fog csiripelni az német körül, s maga az Mlgos Úr (Forgách) bizonyos rész gyalogsággal Óvár alá megyen s bombardíroztatni fogja, mivel az elfogott levelekből kitanúltuk, hogy már épen nem subsistálhat, ha élcs dolgából meg nem segítik; s így vagyon reménség hozzá: talán nekünk adja Isten. — Így történvén már dolga *Pálffynak s Haisternak*: minthogy itt szándékjokban megcsalatkoztanak s reánk kijövetelökkel *olgyan pusztítást okoztak Stýriában s Austriában*: a mint bizonyosan tudjuk, mindketten tartanak az Udcartúl. *Pálffy*, — az mint ugyan az bátyja (*Miklós*, a koronaőr s tbnagy.) elfogott leveléből tudjuk, — *nagy suspióban vagyon, s rátúl szállanak Udvarnál fölöte, nem igen akarnak néki hinni, s ugyanazért küldik Olaszországba*. Haistert pedig már egyszer vásra akarta veretni az gréczi gubernium az ilyen állapotért: *hogy kijött égetni s okot adott Stýria pusztítására; s így mind több-több*

rosszat szállanak Pálffy felől is, kiért talám az Úr-Isten köztök valami zenebonát indít.«¹⁾

A mi itt a Pálffy elleni hangulatról íratik, az tény. A mint Dunántúl nem bírt a kuruczokkal és ezek őt Kapuvártól viasszaszorították s háta mögött az örökös-tartományokat az ő pusztításaiért égették, — a bán magyarországi fővezérségének végórúja ütött, s mint alkalmilag már említők: gr. Starhemberg Guidót nevezték ki helyére, úgy, hogy a vezényletet tőle még a tavasz folytán vegye át, s Pálffy János menjen Olasz-, vagy Spanyolországba, avvagy szolgáljon Starhemberg alatt. (Ez az utóbbi változat azonban későbbi, s Guidó gróf kívánsága vala.) A császár pártján levő magyar főurak — természetesen, maga Pálffy is — keserűséggel és bosszankodva értesülének ezen félig-meddig kegyvesztést jelentő változásról; minek bizonyságaiúl idézzük egy labancz főúr: gr. Erdődy Sándor vasi főispán, továbbá maga a bán egy-egy eredeti levelét. Erdődy Sándor Német-Újvárról 1706. apr. 28-kán kelt és lamentációkkal teljes levelében írja unokabátyjának, id. gr. Erdődy György országbírónak:

»*Mlgos bán uramnak*, — a mint az Felséges Bellicum levele tartja, úgy más bécsi jó atyámfiai s jóakaróim írják — *Piemontba köll menni*; az commandója itt Magyarországon Guido Staremberg uramnak adattatott; elválik, mikor tanulja fel módját (Starhemberg) még csak az situációknak is, *kiket ő Eccidja memoriter tudott, úgy más szükségés circumstantiákat*,« stb.

Gr. Pálffy János pedig — ugyancsak gr. Erdődy Györgyhez Zágrábba, Pozsonyhúl 1706. május 2-kán, tehát már a fegyverszünet alatt, intézett eredeti levelében — a maga dolgairól eléggé békételenkedve, ekkép nyilatkozik:

»*Én e héten szándékozom Bécsbe menni. Engem hol ad orientem, hol ad occidentem szállítanak, — azt sen tudom, hová fognak végére küldeni?* . . . Haugyan tovább is fog tartani ez a háború: nekem (mint bámnak, az insurgáltatás végett) szükségképen be köll Horvátországba mennem, — az hol Isten friss egészségben engedjen egymást látnunk!»

¹⁾ *Eredeti levél*, gyűjteményemben.

Horvátországba leendő lerándulását különben majdnem *biztosra* vette; mert ugyanezen levelében, pár sorral följebb így ír:

»Kaloesai érsek, Vratislau uraimék, úgy a mediatorok itt vannak, (Pozsonyban). A mennyire látom a dolgoknak folyamatját: megleszen az armistitium (a »suspensio armorum« után következett hosszabb fegyvernagyvást érti); azután pedig szándékozni fognak mindkét részről az tractatushoz (békealkudozáshoz) fogni. Az *Istennél semmi sem lehetetlen; de én igen félek, hogy az békességből még most semmi sem fog készülni: mert a mennyire egymástól voltunk kezdetben, úgy most is oly távol vagyunk, — és így nem közelíthetvén egymáshoz, mit lehet egyebet várnunk?!*«¹⁾

Nevezetes szavak 1706-ban, a szathmári békekötés egyik alkotójától; s épen e nevezetességüknel fogva iktattuk ide.

Néhány napra azután, hogy a stýriai bosszúló porta visszatért: a zala-hegyháti népfölkelőtől folyton körülkerítve tartott Alsó-Lendva várába szorult horvát katonaság, — ki lévén éheztetve, — kénytelen volt magát és a várat megadni Kiss Gergelynek. A ki is a horvátokat lefegyvertetén átkísérteté a Murán vizén, a várból pedig, azt leszereltetve, kihozott 3 taraczkot, egynéhány szakálos-puskát, lőszereket s a sok szép nyert fegyvert a kurucz táborba.²⁾

Az égető porták visszaérkezével Forgách — a Pálffy, Heistert szemmel tartó lovasságot Bezerédy, Réthey, Géczy, Kisfaludy és más ezeres-kapitányok alatt ott körülötte: Lós, Czenk, Locsmánd, szóval Soprony s Kőszeg tájékán hagyva, — maga visszament Kapuvárra, hogy itt Magyar-Óvárnak Beresényi részéről már rég óhajtott megostromlásához a készülleteket megtegye. Titkárának idézett leveléből tudjuk már, hogy az ostromzárlat éber őrsége a várparancsnok sürgős segélyt kérő levelét fogta föl, a melyben ez az élelem elfogytáról panaszkodik. A hely valóban új év óta körül

¹⁾ *Eredeti*, s. k. aláírt levél, gyűjteményemben.

²⁾ Nagy-Szombatból, 1706. apr. 10-kén jelenti Beresényi a fejedelemnek.

vala már zárva, s láttuk azt is, hogy a városi polgárság immár jó ideje meg akara hódolni. Forgách most reáért az ostromra; Kapuvárban volt a tüzérség az ágyúkkal, bombamozsarakkal s a Bottyán sopronyi ostromától maradt 20 - 30 bombával. Tizenkét fontos ágyúk tömör golyói s várkok hányása mellett ennyi is elég lesz talán a nem valami erős és már-már haldokolni készülő Óvárnak, — gondolá a tábornagy, s intézkedett, hogy a tüzérkészletek odaszállíttassanak. Csakhogy a nehéz mozsaraknak átszállítása a Jenden s a Hanság ingoványain nem volt valami könnyű feladat, s egy pár napot igénybe vett. Forgách ezalatt által-kérette Érsek-Újvárból Bersonville műszaki tisztet az ostrommunkálatok vezetésére, és a hajdúsággal most már főlösen is megrakott Rábaközéből kihozott 2000 gyaloggal — a két b. Révay ezredeivel — maga is Magyar-Óvár alá telepedék. Az ostrom fődözésére Pozsony, a Lajta és a Nyulas felé 6000 lovast táboroztatott. Balogh Istvánnal; Bezerédycknek pedig utasításul adá, hogy, ha Óvár ostromának hírére Pálffy, segítséget viendő, Ruszt, Feketeváros, Széleskút felé mozogna, — miután Kapuvárnak nem jöhet, — ereszkedjék a nyakába mindenestől, míg Balogh István szemben fogja fogadni.¹⁾

Simon úr — kit bizonyos pörös ügyében Beresényi bátyja, a kihez panaszával fordúla, a fejedelemnél ismét nagyon melőgen pártfogolt,²⁾ — ápril 3-kán Mosonyba, 4-kén Magyar-Óvár tövébe szállt,³⁾ s a francia hadmérnök-

¹⁾ Beresényi, ápril elején kelt leveleiben.

²⁾ »Keservesen írja Forgách uram: Tapolesányért citalátja (törvényre, b. Petrőczy István fölperes panaszára) Ngod... Talán mostani históriáit considerálni kellene. Kegyelmes Uram, ne vétsek véle: *nec Deus extremum exequitur semper justitiam*, — sem siet, sem felejt. *Szükségünk van most red, nem kellenék gyújtogatni*, (izgatni). Hitemre, lehet azt moderálni, derogamenje nélkül Ngodnak.« (*Bercsenyi levele*, 1706. mart. 31. Rákóczihoz. Id. h. 78. l.)

³⁾ »Elválík, ezen mostani óvári próbája is mit tesz Forgách Uramnak; van talám 20 vagy 30 bombája, *ma kérte Óvárt, ha nem adta: holnap durr!* míg abban tart. Ha nincs haszna, — mindjárt én innen reáérek. Hajdú már kelletinél is több van az Rábaközben.« Írja *Bercsenyi*, 1706. apr. 4-kén estve N.-Szombatból Rákóczinak. (U. o. 80. l.)

tiszt javallása szerint az ágyútelepek és nyitandó viárkok helyei kijelöltetvén, ezek ásásához éjtszaka hozzá fogtak, sőt a mozsártelepet el is készítették. Minthogy azonban Óvár ostroma, — ha a föltevés ellenére hosszabb ideig tartaná magát, — Pálffy fölmentési kísérletre fogja ösztönözni és így könnyen nyílt csatára vezethet; minthogy továbbá b. Andrassy István fölerkezett és csatlakozott már ezredeivel, s Bottyán is két ezredet küldött, és így igen szépszájú had van a Rábán fölül most együtt: a dolgok ilyen előnyös állásában Forgáchnak nagy kedve támadt Pálffyval döntő harcban megverekedni. De »interims-commandó«-ban lévén csak, s a fegyvernyugvást illető alkudozások folyamatáról sem tudván bizonyost, sőt mivel e tekintetben terveit zavaró tudósítást vett: szükségesnek találá, hogy mind e dolgok megbeszélése és útasítás nyerése végett személyesen a fővezérhez rándúljon. Ezért, mintán hajnalban néhány bombát próbára a városba vettetett: a hatást be sem várva, a vezényletet Óvár alatt visszatértéig Eboczky István dandárnokra bízá és apr. 5-ike reggelén megindúlt a Csallóközön át Nagy-Szombatba, hová még ez nap estve érkezett. April. 6-ikát itt tölté, folytonos értekezletekben Bercsényivel, a ki közlé vele, hogy, mint a mediatorokkal s a cs. békebizottság ott levő tagjaival (Széchenyi, Szirmay stb.) épen most elvégre megegyezett, a fegyverszünet kihirdetése valószínűleg már apr. 14-kére várható, 15-ike virradtától számítva. Az udvar ezt minden látszat szerint megerősítendi, — de a mediatorok közvetlenül is már eleve írni fognak Pálffynak, a ki ép ezért addig talán valami nagy dologba már alig fog kapni. Abban állapotok tehát meg, hogy Óvárt ezalatt Forgách okvetlenül kézre kerítse, s a lovas hadakat olyképen indítsa Soprony felé, — ha kell, támogatásukra a Rábaközéből pár gyalog-ezredet is és néhány ágyút kivezényelvén, — hogy, ha a cs. hadsereg Óvár fölmentése érdekében valamit próbálandó, Soprony alól kimozdúl s ütközetre nekünk alkalmas mód és terep kínálkozik: hát Forgách csak verekedjék meg vele a Nyulason.¹⁾

¹⁾ Gerhárt György senator írja Nagy-Szombatról, 1796. apr. 8. Radvánszkynek: »Forgách Simon Uram ő Nga ez elmúlt héttől (5-kén)

Ezzel Forgách 7-kén reggel visszasietett Magyar-Óvár alá. Itt, a míg ő Nagy-Szombatban járt, örvendetes előmenetel következett be. Ugyanis mindjárt 5-ikén a bevetett egynehány bomba tüzet gyűjtván a városban, egy-pár ház leégett. Erre a becsületes polgárság kitűzte a fehér zászlót és a várost Ebeczkynek föladá. A német őrség most már csupán a négy bástyájú, ódon várba szorult; s miután a kurucz gyalogság a város házaiban foglalt állást és onnét sűrűen lövöldözött be, a várbeliek is capitulálni kezdtek, még ugyan Ebeczkyvel. Azonban az alkudozás valami módon megszakadt, és Forgách újra bombáztatni, lövetni kezd vala, s a várkokat a vár közelébe vitetvé előre. Mire 9-kén a cs. parancsnok, Zoller kapitány, ismét capitulatiót kért s 10-kén megadá a várat. Ő maga, az őrségnek kisebb részével — ez lefegyverezetten — Pozsonyba kísértetett: de a nagyobb rész szolgálatot vállalt a magyaroknál s a reguláris gyalog-czredekbe osztották őket. Zollert Pálffy tbk. a szerinte hamaros várfeladásért elfogatván, haditörvényszék elé állíttatá.¹⁾

estve ideérkezvén, az dolgokról és az leendő operatiókról conferálván Mált. Generális (Bercsenyi) Urammal, tegnap reggel visszament. Csak concludáltatott: cum bona commoditate et in loco nostris commodo *üssék meg az ellenséget*, odaérkezvén már Andrassy István és Bottyán Urainék is az magok hadaival; ha succedál, bene quidem, ha penig meg nem üthetnék, — mivel mindenütt szoros helyeken által recipiálja magát, — az armorum suspensió meglészen.* (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.) V. ö. *Bercsenyi* apr. 7-iki levelét is.

¹⁾ L. *Bercsenyinek* apr. 7. és 10-kén a fejedelemhez s 12-kén Károlyihoz írott leveleit a már id. h. — *Gr. Kollonics Ádám* pedig írja Bécsből, apr. 14-kén gr. Erdődy Györgynek Varasdra: »Die 10. praesentis Forgách Simon megvette Óvart és a benne lévő ágyúkból négyet mindjárt maga táborába vitetett. *A benne lévő praesidiárius németek nagyobb részint hozzá állottak*. Pálffy János uram a benne lévő német commendáust, — ki a várat a kurucz ellen még tovább tarthatta volna, — az hamar föladattatásért árestumban tartatja, procedáltat ellene és exemplumot akar rajta statuáltatni.« (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.) A »Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen« cz. katonai mű frói is azt mondják, hogy a cs. parancsnok »Hauptmann Zoller, nicht allzu nachdrücklich« védelmezé a várat, (411. l.) A négy óvári ágyú és a várban lett zsákmány elszállíttatását Forgách által a Rábaközbe, gr. Pálffy Miklósnak ugyan gr. Erdődyhez Bécsből, 1706.

Forgách, a mint az átvett vár erődtényeinek állapotát megsejmlélé, kijelentette, hogy az »nem oltalmazásra való hely«;¹⁾ s azzal rögtön, meggondolatlan, szeleskedő elhatározással, — felejtván a hely dunamenti fontos fekvését és azt, hogy a már néhány nap múlva kezdődő fegyvernyugvás ideje alatt jobban meg lehet azt majd erősíteni, — elrendelék azonnali leszerelését. A négy legjobb ágyút mindjárt le is húzatta a bástyákról és a löszerek-, fegyverekkel s nyert prédával együtt kivitette táborába, honnan a gyalogsággal s összes tűzérével egyetemben a Rábaközbe indítá. A városban gyalogőrséget épen nem, s a várban is csak némi, éléstár-őrző portás-hajdút hagyott; ugyanis az ő erődöt egyszerű hadélelmelési raktárul óhajtván használni, a tábor élelmi készleteit behordatta. Azzal, a várnak teljes leszerelésével s erődítéseit lebontásával, valamint a Lajta-Duna-közének fődözésével Ebeczky Istvánt bízva meg, 3000 lovast rendelt melléje, — többi hadával pedig sietett maga is Kapuvárhoz, hogy még jókor érkezlessék Pálffy seregét Soprony táján megtámadni. Ezen elhamarkodott intézkedéseiről Bercsényit csak a várnak már leszerelése után értesíté.²⁾ A fővezér ezért komolyan meg is haragudott szeles ura-öcsésére: »Jól írja Ngod, Kegyelmes Uram: későn gyün meg Forgáchnak az esze; bár csak válaszat várta volna!«³⁾ Mivel pedig Pálffynak csakugyan a Nyulas felé és így valószínűleg Óvárhoz igyekezetéről a fővezér már apr. 11-kén hírt kapott Nagy-Szombatban, Ebeczkyt tüstént, futár által útasította: mit tegyen azon esetben, ha komolyan megtámadtatnék; nevezetesen, hogy a saját szavaival éljünk:

apr. 17-én intézett levele is említi. (*Eredetije* u. o.) *Bercsényinek* apr. 15-kén Somorjáról írt leveléből ellenben úgy látszik, mintha Forgách az összes ágyúkat és löszereket kivitette volna Óvárból, (95. l.), a mi valóbszínű is. A négyet »mindjárt«, a többit utána.

¹⁾ *Andrássy István* 1707-iki vallomásai Forgách ellen. (*Eredeti*, gyűjteményben.)

²⁾ L. Bercsényi apr. 10-iki levelét, a melyhez mellékelve a Forgáchtól ezen estve vett tudósítást megküldötte Rákóczinak. (*Archiv. Rákócz.* V. k. 87. l.)

³⁾ *Ugyanaz*, apr. 12-kén. (U. o. 15. l.)

»Ebeczkynék megírtam expressus által: ha látja, (hogy a leszerelt vár oltalmazásának) nincs haszna, — mert az mit mi harmadnap megvehettünk némettől: nem tartja azt az portás-hajdú estinél tovább, vagy kiszökik, vagy földjé virradtig, — ne adjuk vissza oly készen: *égesse föl*. Ezt ugyan *ne hamarkodja el, mert véla nem vőjja már talán*, (a fegyverszünet miatt). Az dolgokat jól megfontolja, s ha *szükség, ne mulassa.*«¹⁾

Forgáchnak káros és önfejű hirtelenkedéseért Bercsényi még tovább is neheztelt, két nap múlva újra írván a fejedelemnek: »Eddig, megvallom, Forgách jól disponált: *de ezen óvári dispositióban nagyot vétett.*«²⁾ A mint is ezt az események csakhamar igazolták. Ugyanis míg a kurucok Magyar-Óvárt bombázták: a pozsonyi vár ágyúi folyvást dörgik vala a vészjeleket Pálffy figyelmeztetésére; mely lövéseket aztán az osztrák várak: Hainburg, Bruck, Ebenfurt, Német-Újhely tovább adták Fraknónak és Sopronynak. S a bán csakugyan már 8-kán elkezdett készülődni és hadait Sopronynál összevonni. Minthogy pedig így egyetlen vívmányát — a gyarló erődtítésű Kőszeget — meg nem tarthatta: magához rendelé belőle a horvát őrséget, s a városnak szabadságot adott követeket küldeni Bercsényihez, kérendők: hadd maradhassanak ők is, úgy, mint túlman Szakoleza, a fegyvernyugvás tartama alatt szabad kereskedelmi helyül neutralitásban, helyőrség nélkül, mindkét hadakozó fél salva guardiáival falaik között. Követeik apr. 12-kén már Nagy-Szombatban valának a magyar főhadvezérnél, a ki kérésüket készséggel megadá,³⁾ s utóbb a fegyvernyugvás pontjaiba is fölvetette Kőszeget, Szakolezával egyben.

A bán azonban táborával megindult, és a gyors kurucz lovasságtól sarkon követve s csípdeztetve, april 9-kén

¹⁾ U. o. 89—90. l. Nagy-Szombatból apr. 11. éjfélkor tudósítja erről a fejedelmet.

²⁾ Apr. 13-kán, Cziferről, U. o. 91—92. l.

³⁾ »Kőszeg várossa embereit ma absolváltam, — írja Nagy-Szombatból, 1706. april 12-kén Károlynak *Bercsenyi*; — salva quártdájok lesz német is, magyar is, mint Szakolezának; kimegy az praesidium, — ötven telves (horvát) volt benne.« (*Rákóczi Tár*, II. k. 129. l.) V. ö. Rákóczihoz írott ez időbeli leveleit is s az ezekre kelt válaszokat, az Archivum Rákóczianumban.)

Ruszt, 10-kén Lajta-Bruckba települt, hol a Bajorországból újon-érkezett második hat század Bartel-vértes (500 lovas) csatlakozott hozzája. Forgách lovassága pedig ellepte Kis-Martont táját, ennek várában a palatinust körülfélté,¹⁾ s megszállván Pálffy nyomában a Fertő felső mellékét: Feketevároson, Széleskúton, Nyulason, Nezsideren foglalt oldalazó, vígyázó állást ellene. A portázások Bruck alá sűrűn folytak. Pálffy ezalatt gyalogságát, tüzérségét Bruck bástyái között hagyva, 11-kén Heisterrel együtt 5000 lovassal a Lajtán túl, Rohrau felé vonult s Körtvélyes és Köpesény közé szállott táborba. Maga a tbk. e napon a Sickingen pozsonyi várparancsnok által hirtelen átkötöttet Dunahídon általmene Pozsonyba, rendelkezni. Előtte Zúranyon, Oroszvárótt Balogh István és Somogyi Ferencz lovas- s a püspökii sánczban Winkler Vilmos és Somorján b. Révay Imre gyalog-ezredek örködének csapataikkal, kik is úntalan tudósíták Beresényit. Ez leveleikből 12-kén tudta már, hogy Pozsonynál a megelőző napon a híd elkészült és Pálffy átjött rajta; sőt azt is jelentették neki, hogy e hídon a pozsonyi helyőrségből két battailon gyalogság — némelyek szerint 1200, mások szerint csak 6—700 fő — és négy ágyú vonult által a bán táborába Körtvélyeshez; mely ekként mintegy 6000 főre rúghatott. Ebből az látszott ugyan valószínűnek, hogy Pálffy inkább Magyar-Óvár visszafoglalására — ha már a fölmentésről elkészett — fogna igyekezni;²⁾ mindazáltal Beresényi jól tudván, hogy az éhező Lipótvár megsegítésére is van rendelete a bámnak: azt is vélhette, hogy ama gyalogság s ágyúk átmenetele tegnap csak valami stratagemma, — s azonban egy éjtszaka mindenestől általjő a hídon és Leopoldvár felé csap. Azért,

¹⁾ Bakos János írja Bécsből, 1706. május 1-jén gr. Erdődy Györgynek Száva-Újvárra: »A Mlgos Herczeg Palatinus ugyan (még most is) csak Kis-Martomban van, *nem is jöhet onnét el, mert környűl vannak a kurucok*; de nem alkalmatlankodnak másképen, mivel armorum suspensio van (t. i. akkor már), hanem Gróf Forgách Uram ő Nga szólott a kalváriánál ő Herczegségével, kit meg is írt ő Hgsége ide«. (*Eredeti levél, gyűjteményben.*)

²⁾ Ezen esetben Beresényi *Pozsony városának megrohantatásán* gondolkodott. (Apr. 13-iki levelében, 94. l.)

hogy mind ezen útjában eleibe állhasson, mind pedig a túloldamai pártfeleknek, ha kell, segítséget küldhessen a nagymagyarai híd és Seprős felé: a Dunáninnen hirtelenében összevont 6—7000-nyi haderejét középhelyen, Ozifernél gyülekeztetve táborra, s 13-kán maga is ide rándult. Nagy-Szombatból közzök. ¹⁾ Még azon is jártatá eszt, hogy háta mögött az ellenségnek átkel Bruck felé, betör Austriába, föl egyenesen Bécsnek, az új lineák alá, és Des Alleurs bizarr ötlete szerint, *csak a hárcért is*, egynehány bombát dördített a császári székváros palotái közzé. ²⁾ Ezzel bizonyosan nyakra-főre visszahívja majd Pálffy.

Lipótvár megsegítésére azonban a bánnak sem megfelelő ereje, sem készülete nem lévén, megelégedett azzal, hogy a könnyűszerrel elvesztett Magyar-Óvárt ép oly könnyen visszaszerezze. És ebben gyorsan járt el. Apr. 12-ke reggelén a jól vigyázó Balogh István azt jelenté Bercsényinek, hogy Pálffy körtvélyesi táborából mindenestől fölkerelkedett, s délnek, Miklósfalva felé nyomúl. A jelentés való volt. Ebeczky István portáitól jókor értesülvén a cs. hadsereg e mozgulatairól: Óvár fődőzésére Levélnél foglalt állást 3000 huszárával, az előnyomuló ellenség előtt. Pálffy csatarendben nyomult; lovasságának nagyobb részével Heistert indítá előre Ebeczky megtámadására; maga a kisebb részzel s gyaloggal és ágyúkkal hátráblmaradt, őt támogatandó. Ebeczky most — kilátván, hogy az egész cs. táborral, kétszeres túlerővel van dolga, ámbár ezt a nyomában már Zurányt is megszállott felső kurucz hadak hátról fenyegették, — hosszabb sikeres ellentállásban nem bízott, alig is bízhatott. Hátraküldött tehát Óvárba, a dolgot kissé tán elsielve, s meghagyá, hogy a hajdúságot a készen álló kompokon költöztessék át a Szigetközbe, a várépületeket pedig, az élelmi készletekkel együtt égessék föl. Mindkét parancs pontosan végrehajtatott. ³⁾ És mialatt az üresen hagyott ódon vár

¹⁾ Bercsényi ápril 11, 12 és 13-iki levelei Rákóczihoz és Károlyihoz, az id. h.

²⁾ L. apr. 13-iki levelét Oziferről, 93. l.

³⁾ *Rákóczi* — a ki különben, valamint Bercsényi is, elhamarkodottnak tartván Óvár odahagyását és fölégetését, neheztelt érte

lángoszlopai fölcsapdoznak vala: Levélnél a lovassági összecsapás megtörtént. Összecsapásnak nevezzük csak; mert a császáriak kútfői szerint — magyar részről tudósításunk e csatáról nincs — a kurucz huszárcsapatok Heister vértesszlopainak (Darmstadt-, Bartel-, Montecuccoli-ezredek) első rohamára megfordulának s a rác és horvát könnyű-lovaságtól üldözötve, rohantak az égő Óvár és Mosony mellett le, a Rábeza felé. A császáriak — rácok és németek — egészen e folyó lébény-szent-miklósi hídjáig üzték őket, állítólag mintegy 200-at levágva, s ugyanannyit a víznek szorítva.¹⁾ Azonban a hídfő magyar kézben volt, elsánczolva, ágyúkkal és hajdúsággal megrakva. Ezek aztán heves ágyú- és puska-sortűzekkel fogadták s visszafordították az ellenséget Óvár felé; úgy, hogy Szent-Miklóst s Lébényt újból a kuruczok szállották és tartották is meg.²⁾

Ebeczkyre, — írja Egerből apr. 18. Károlynak: »... Pálffy valamely lovas némettel megszaporodván, az gyalogját Pukban hadta, s még minekelőtte Óvárba érkezett volna, *Ebeczky István belőle hadainkat kitakarította és felégettette*; mely valóban rosszul is esett, mert noha Bercsényi uramtúl volt olyan parancsolatja, *hogy eztet olyankor kövesse, az midőn obsideálni akarnák*, — nagyon praecipitálta az dolgot.« (Archiv. Rákócz. I. k. 529. l.) És egy nappal előbb ugyanő, válaszolva Bercsényinek: »Megvallom, nem lehet bosszonkodás nélkül értenem az hirtelen megbódulását hadainknak Óvár felégetésével; és példát veszek ezentúl, hogy soha többször oly ordert hadainknak nem adok, hogy t. i. az mely helységet meg nem tarthatnak, elhagyják, -- hiszen parancsolatunk nélkül is tudják ezen mesterséget!... Könnyűszerrel czékáz az ellenség hadaink orrok előtt; bezzeg, mondhatnám én is, *tigris-apánkéként*, (az öreg Bottyánt érti): *ezért haragszom már én!* De mi haszna? Csak kell, látom, nagy jónak tartanom az nem rosszat.« (U. o. 527. l.) Különben, ha Ebeczky bevárja is Óvárban Pálffyt, minthogy a fegyverszünetig még harmadfél nap volt hátra: kérdés, hogy az immár leszerelt, ágyúk nélküli gyarló várat képes lesz vala-e ellene — gyarlóság és ágyúk lévén a bánna, — csak 24 óráig is oltalmazni?

¹⁾ *Gr. Pálffy Miklós*, apr. 17-iki, föntebbidézett bécsi levelében. — A cs. k. vezérkar kiadványa (Savoyai Jenő hg. hadjáratai) csak annyit mond, hogy »viele der Flüchtlinge« részint levágotott, részint a Dunába (?) szorítottatott, (412. l.) De Lébéynél nem a Duna, hanem a Rábeza foly, ezt pedig a kuruczok akárhányszor keresztülűsztatták, sőt gázolták is. Nem veszhetek hát abba sokan!

²⁾ *Bercsényi*, Somorjáról apr. 15-kén kelt levelében. *Archiv.*

Forgách ezalatt Soprony táján járt, Pálffy keresve. Ez pedig betelepedvén Magyar-Óvárra, oltatni igyekezett a tüzet, s azután az erődítvények helyreállításához tüstént hozzáfogatott.¹⁾

Bercsényi ezen hírekre nézve — a mellett hogy futárt futár után küldött Forgáchhoz, — Czifertől a hadakkal sietett be maga is a Csallóközbe Somorjára, Seprőshöz, hogy hamarosan rendelkezék mindenről, s számos haderőt vetett a Szigetközbe, Óvárrel szemközt. E várban a bán 13-kán megpihenvén s őrséget hagyván, másnap reggel vissza-indúlt táborával Miklósfalvára; hol, midőn megszállani készülne: Balogh István portája még ráütött és jól nyert horvátjaitól. Ez nap, ápril 14-kén délben azután Pálffy — Bécsből vett rendelet szerint — kidoboltatta a fegyverszünetet, s ugyanezt tették Bercsényi és Forgách is.²⁾

Végül még két kalandos vállalatról kell megemlékeznünk, melyek a fegyverszünet s az ezt megszakítás nélkül követett hosszú fegyvernyugvás következtében megakadtak s abban maradtak. Az egyik a fejedelem fiai Bécsből való kiszöktetésének s elragadásának most ismét fölújult terve; a másik a francia csatlakozásnak az Ádria felől, és ezzel kapcsolatban a tenger melléki lakosság föllázításának s a boszniai törökök támogatásának megkísérlése.

Az elsőre nézve tudjuk, hogy a megelőző 1705-ik év késő őszén voltak titkos érintkezések Rákóczi fejedelemmé és Bercsényi gróf között, b. Szirmay István ítélőmester és

Rákócz. V. k. 95. l. V. ö. a megelőző levélnek is a 91. lapon és a 92. l. elején álló részével.

¹⁾ *Bercsényi* apr. 16-iki levele, (u. o. 100. l.); továbbá *Feldzüge* d. Pr. Eugen v. Savoyen, VIII. k. 411—412. l. Egyébiránt a katonatörténetíró itt ellenmondásba keveredik önmagával, egyrészt azt állítván, hogy Ebeczky »um die angeordnete Räumung Altenburgs zu decken« állott volt ki Levél községnél dandárával; másrészt pedig azt, hogy Óvár erődítvényeinek »a fölkelők által már megkezdett helyreállítása befejezését« igyekezett Pálffy odamenetelével megghiúsítani. Tehát leszerelték, kiürítését elrendelték, — s mégis építették védműveit?!... Ez kissé talán mégis furcsa lett volna.

²⁾ *Bercsényi* apr. 15-iki levele, az id. h.

cs. kir. békebiztos egyik titkára, Horváth György útján. Miként tervezték vala akkor a dolgot és miben múlt el végrehajtása? — vázoltuk. Sarolta fejedelemasszony anyai szíve azonban csak nem tudott abban megnyúgodni azóta sem, hogy a szépen fejlődő két kis herezegfiú, szerető édes apjoktól elszakítva, ennek ellenségei hatalmában, bécsi letartóztatásban, idegenek közt növekedjék. Minthogy pedig most öneki a cs. udvar, hogy általa férjét engedékenységre bírassa, egy idő óta nagyon kedvében jár, — a mint ezt különösen gr. Wratislaw udv. cancellár gyakori látogatásaiából, tervezgetéseiből s a császár- és császárnénak általa tett előzékeny, nyájas üzeneteiből, továbbá a levelezés- s küldöztetéseknek férjével és férjéhez megengedéséből tapasztalá; sőt azzal is bízatták, hogy, ha a fegyvernyugvás létre jó, elbocsátandják személyesen férjének látogatására: mindezen kedvező körülményeket a vállalkozó, bátor szellemű nő, — kinek ereiben a hősi Árpádok vére folyt, — arra kívánta felhasználni, hogy fiacskáit magánál még előbb kiszabadítsa a gyűlölt Bécsből, a hová el vala tökéltve részéről soha többé vissza nem térni. A gyermekek gondviselői között — említettük — voltak már titokban megnyert hívei; sőt aligha meg nem vesztegeté, vagy legalább rá tudta bírni előkelősége, szépsége varázsával a fiúk orvosát is, hogy ezeknek most, a tavasz nyitával, újból légváltoztatást ajánljon. Baráti udv. kamaratanácsosék, mint látszik, a hegyek alá, a kies fekvésű Bádenbe szándékoztak a fejedelemfiakat kiküldeni. Charlotte fejedelemnő tehát imét, avagy ezen útjuk közben akár a fiúcskákat a kurucok s általuk édes atyjok kezeibe játszani; és hogy férje beleegyezését a tervbe s rendelkezéseit annak előkészítésére megnyerje: ezúttal is a hű Szirmay egyik bizalmas emberét avatá be titkába. Csakhogy ez most nem Horváth, hanem a másik titkár, Hubert volt, a ki martius közepén indulván békeügyi iratokkal urához Nagy-Szombatba s onnét alá Egerbe a fejedelemhez: Charlotte megbízta őt szóbeli üzenettel, e mondott ügyben Rákóczival az ő nevében szólni.

Hubert eljár tiszteben, s az általa tett előterjesztés hallattára Rákócziiban az apai szív megdobbant az örömtől.

Készséggel egyezett a tervbe, a melynek végrehajtását azonban ő maga a nagy távolból nem intézhette, azzal leghívebb barátját, fővezérét, gr. Bercsényit bízta meg. A titkárt dúsan megajándékozva, mart. 20 vagy 21-kén kelt levéllel s oly meghagyással küldé vissza Nagy-Szombatba: jelentkezék tüstént a grófnál, adja át levelét s terjeszsze eléje előszóval körülményesen mindazt, a mit a fejedelemtől üzent; azután tartsa magát pontosan a Bercsényitől veendő utasításokhoz.¹⁾ Hubert mart. 23-kán késő este érkezett N.-Szombatba, s azonnal ment Bercsényihez, s a levelet átadta. A fővezér mindjárt és másnap reggel ismételve a részletekről is kikérdezé a küldöttet, — a ki azonban oly bátorosan magaviseletet tanúsított, hogy a gróf megütközött rajta, s jobb szerette volna: báresak e kényes és veszedelmes természetű ügy folytatásával a fejedelemasszony ezúttal is a már tavaly beavatott s bátrabb Horváthot, mint ezt a talán szintén hű, de félénk embert bízva vala meg. Ámde nemcsak e miatt: hanem a jól ki nem eszelt, bizonytalan esélyektől függő terv valószínűsítése iránt is élénk aggodalmai támadtak. Sokat hánytatott elnéjében a dolgot; Báden, a hely, s a kijövetelnek pontosan meg nem határozhatott ideje sehogysem tetszettek neki. Elvégre is abban állapodott meg, hogy legcélszerűbb volna, ha a fejedelemfiakat a Dunán, hajón hozhatnák le Petronella tájára, vagy valahová a Duna balpartjára: ez még jobb; ugyanis ily módon legkönnyebben el lehetne őket veszedelem nélkül nyeregni, — a miről ő majd intézkednék. Ez értelemben üzent tehát Huberttől Bécsbe a fejedelemnőnek, Rákóczit pedig még ugyan 24-ikén tudósítá, nagyrészt titkos-jeggyű írással:

»Az mi az másik és nevezetesebb dolgot (t. i. a fiúk elragadását) illeti: Kegyelemes Uram, életem s vérem kész Ngod szolgálatjára, — köszönöm is alázatosan: méltóztatott (bennem) meghinni Ngod. De, megvallom, inkább szerettem volna, ha már az másik diákja (Szirmaynak), Horváth nevű continuálta volna ezen dolgot, *már úgy is ő tudós lévén benne. Ez igen félénk*; látom ugyan, igen titkos (értsd: tit-

¹⁾ Rákóczinak e levele nem maradt fenn, de Bercsényi mart. 24-iki válaszának elején említve van.

kolódzó, titoktartó), — *még magannak is alig akarta ma jól kinyilatkoztatni magát.* Én, Kegyelmes Uram, az mennyire gondolkodhatom az dologról: *nem látnék alkalmasabb módot, mint ha vízen úgy gyűhetne, hogy ott vagy Petronella táján kiszállhatna, vagy akárhol Físemenyen (Fischament) alúl; de még annál is bizonyosabb lenne bent Morvában.¹⁾* Ha napját, helyét, óráját bizonyosan tudhatnám: könnyű volna providenciálni de securitate. Az ilyennek, Kegyelmes Uram, egy óra az közü, mind jóra s gonoszra. — *Bádombul (Báden) semmi hasznát (módját) nem látom; mert, ha nekünk ott járhat hadunk: akkor (Bécsből) ki nem bocsátják, és az Lajta és Físe (Fischa) vize (a tavaszi áradásokkal) már nem lesz gázló, — másként azon portánk sem mehet fegyver nélkül (értsd: erőszak nélkül, zaj nélkül, lopva) át.* Én azért jobbat nem látok benne, hanem értésére adom az *Fejedelemasszonynak* possibilitásomat (mit vagyok képes tenni), s *elvárom tetszését és parancsolatját.* De, csak nem látok jobbat az víznél. Vannak most nekem apró hajóim: *szekereken vitelném Dévényhez, vagy azon fölül (a Duna, nem a Morva vize mentén); elfognánk az hajót, ha másként nem.* Ellenben, ha ez nem succedál: *bizonyosan beviszik (a fejedelembírók hajóját) Pozsonyba; — ott kellene lesni, s ha all'incognito lesz (lejövetelek): mindjárt csak az hóhár-rétje felé (Pozsonyon alúl, keletnek) kellene az Duna mellé jönni(-ök): már az nap ott várhatná Püspökitül kész hajó. — Ezek nagy extremítások s vakszerencsék; ha jobbat találunk, azt kövessük. Légyen Isten kegyelme!²⁾*

A bármi áldozatra, merész próbákra kész, híven gondoskodó, de különben szeretettel aggódó hív barát meleg érzelmeit fejezi ki e levélnek minden sora. S néhány nap múlva, mart. 27-iki tudósításában — mielőtt még az előbbire a fejedelem válaszát vehette volna, — újra visszatér ezen ügyre:

»Már, Kegyelmes Uram, bőven írtam előbbi levelemben az *Fejedelemasszony* dolgában, — *meg kell válaszszát várni.* Másként is, most az szörnyű vizekben *itt* (Nagy-Szombat, Pozsony körül) sehová sem lehet menni, nem tudom, túl (a Dunán.) De, hitemre, semmi

¹⁾ Austriának *Duna-Morva köze*, nem a tulajdonképeni Morvaország értetik.

²⁾ L. Archiv. Rákócz. V. k. 62—63. l.

rajtam nem múlik, — *csak hogy nem bízom az diák (Hubert) bátortalanságához. Jó az Isten, — benne bízunk!*«¹⁾

Rákóczi a föntebbi, 24-iki levélre ép e napon, 27-kén felelt Egerből. Válasza elárúlja fájának hősi véré, mely a veszélyektől nemcsak maga nem retten vissza: de azoknak kitenni szeretett gyermekeit sem retteg; hiszen ő is mennyi veszedelmen ment keresztül gyermekkorában, és mindig szerencsésen! Egyébként pedig teljes bizodalma helyezé Bercsényinek bölcsességében, a kire ezt a szívét legközelebb érdeklő ügyet is bízta, — s biztatja, bátorítja, teljesen fölhatalmazza őt:

»Az mi az Szirmay diákja által írott levelemet illeti: midőn az Kglmed atyafiságos indulatját kedvesen vészem és köszönöm, tovább is egyebet nem írhatok: hanem quod optimum, factum videbitur. *Hijába azokat mindenkör csak az okoskodásra s félelemre bízni, az melyek szerencsével s próbával járnak! Bízom azért egyedül Istenemre és az Kglmed tapasztalt atyafiságos barátságára.*«²⁾

A dolog azonban tovább folyt. Charlotte herczegnő a Bécsbe visszaérkező Huberttől Bercsényi üzeneteit s javallatait megértvén: iparkodott a fiúk kiküldését siettetni és kimene-
telüknek idejét, — ha nem óráját is, legalább a napját — s utazásuk irányát, helyét, férje fővezérének, barátjának tud-
tára adni, hogy a célba vettek iránt intézkedhessék. De úgy látszik, hogy Barátiékkal (a kik tán gyanakodtak) az útírányra nézve nem bírt véglegesen tisztába jönni; ugyan-
azért az ismét visszaküldött Huberttől csak annyit üzenhe-
tett Bercsényinek: *Fiai ápril 9-kén* fognak bizonyosan kimenni Bécsből; nem a Dunán, hanem hintón utazandnak és pedig *vagy* Bádén felé, *vagy* a florisdorfi hidakon át a balpartra; küldjön tehát a gróf mindkét felé elébök! A titkár 6-kán érke-
zett Nagy-Szombatba ezen üzenettel, melynek határozatlan-
sága Bercsényit megint kínos aggodalmakba ejté. Ő ugyan az elejökbe való menetelre készen tartá már egy-egy lovas-
dandárral az ilyes vállalatra legügyesebb, legmegbízhatóbb főtisztait: a jobbparton *Ebeczkyt* s a balon *Ocskayt*, akár

¹⁾ U. o. 70. l.

²⁾ U. o. I. k. 500. l.

vízen, akár szárazon jőjjenek; hanem a fejedelemmő ajánlotta irányok és módok igen kétséssé tévék előtte a sikert. — már pedig ő a próbát esetleg kudarczczal végezni, avvagy a fejedelemliaakat veszedelemnek kitemni nem akarta: szerető lelke visszaborzadt a felelősségtől a szülékkal szemben. Töprengését s a gyámoltalan, gyáva Huberttel való keserves bajlódásait april 7-iki levelében megírá a fejedelemnek:

»Minthogy Hubert megérkezők Bécsből: íme, magát küldtem a relatióval; mert ismét föl akartam most küldeni (új üzenettel vissza Bécsbe), de *nem mert elmenni*. Bizony, Kegyelmes Uram, *itt is reszket előttem, mikor szól, nemhogy másra bátorságos volna*. Eleget törődöm rajta, — *de ilyenformán lehetetlenség*. Tegnap érkezett Hubert: *s már holnapután legyen meg!* De az semmi, csakhogy meghatározott hely nélkül: *vagy Podom (Báden) felé, vagy az hídakon által gyün, és in illo casu kapják el (a hadak)*. Micsoda lehetetlenség az! Most az Morva oly nagy, az hídakon is följül jár, úgy az Lajta is; más az, mindenütt (ellenséges) vígyázók vannak, s lehetetlenség sem éjjel, sem nappal lárna nélkül Austriába bémenni: mert mindenütt, minden faluban ágyúeska, szakállos, micsoda vagyon, — egyet löve (lárma-jelt), százat lönek, s mind csak szalad az nép mindjárt.¹⁾ S hát már ollyankor micsoda rettenetes bizonytalanság az tempót megtartani, — *lehetetlen, hogy odaérjen abban az pillanatban, az hol épen talál lenni*. Impatientissimus vagyok ilyen hiábavalóságért; talám ugyan *akarja is, — nem is!* Hiszem, akár vizen, akár szárazon, — de inkább vizen, — *Fisemen felé; Ebeczkyt, Ocskayt azért tartám készen*. Avvagy, *ha erővel kellene is meglenni: csak volna kitűzött hely!* De így, hogy: *kigyün, s kapják el*, — nem lehet órára s pillanatra szabni. Azt is mondja már (Hubert): ha armistitium lesz, ki nem akar gyünni, — nem tudom, miért nem? Talán jobb volna *Horváthot föl-küldeni, — többet bízom ahhoz, mint ehhez!* Én rajtam, Kegyelmes Uram, hitemre, semmi sem múlik,« stb.

»P. S. Hubertet ezen alkalmatossággal akartam elküldeni (Egerbe) Zsibrik urammal, — *ő bizony nem mert elmenni* az (Drasskovichtól nyert) zászlókkal: *megtudnák Bécsben, hogy ő vltte, e lenne*

¹⁾ Balogh István mart. 29-iki meglepő betörése óta vígyáztak ily igen nagyon.

s ama lenne belőle! *Talán még fel beszéltem Bécsbe : ézen hozná le.*»¹⁾

Csakugyan, sikerült is végre a félénk embert »fölbeszólnie« még egyszer Bécsbe; csakhogymár az april 9-iki határidő letelte után, 10-ikén indúla fel oda Hubert diák, mint ugyan Bercsényi e napon kelt levelében jelenti:

»Ezen alkalmatossággal (a mediatorok futárjának fölmenetelével), hogy az mennyire lehet, segíthessem, reábeszéltem Hubertet, és *felmegyen Bécsbe az Fejedelemaasszonyhoz, disponálhatja: hogy vízen, csak Físemnyen általggyűjön, kiszállhat, s várhatja készen hadunk; akár szárazon, ha általggyűhetne Físemnyen.* Hiszen nihil derogaret (a fegyverszünetnek, mert ez) *non esset hostilitas.* Mert, Kegyelmes Uram, nem látom más módját most, hanemha jobb alkalmatossággal; mert status et circumstantiae obsunt.«²⁾

Ezen idézetből úgy látszik, hogy most már a fejedelemnő maga is ki akart jőni, — nem csupán gyermekeit kiszöktetni; a mi különben annyiból bajosan érthető: mert hiszen ekkor jól tudta már Wratislawtól, sőt férjének is maga megírta, hogy az ő leutazását hozzá a császár kész megengedni. Valószínűen attól tartott tehát: gyermekei kiszöktetéseért gyanúba veendő majd az udvarnál, hogy abban neki részének kellett lenni, és ezért visszatartandják. Pedig Sarolta, — levelei- s üzeneteiből tudjuk, — *mindenáron* szabadúlni kívánt immár Bécsből.

Bercsényi apr. 7. s 9-iki leveleiben kifejtett fölfogását, aggályait, Huberttel való elégedetlenségét és követett eljárását Rákóczi tökéletesen osztotta, helyeslé. Az elsőre apr. 11-kén válaszolván, nagyon határozott szavakkal ír: Kglmed leveléből Hubert visszatérését értem; »*meg is vallom, hogy vagyon oka Kglmednek az impatientiára, az rendetlen és helytelen piszmogásért.* Hubert által, kérem, ne is folytassa Kglmed az dolgot, — kit most is csak azért küldöttem, hogy ne láttassék annyiszor járni Horváth. Igenis, *ennek az dolognak mégeddig se füle, se farka nincsen,* —

¹⁾ U. o. V. k. 85. l. E végszavakból úgy tetszik, hogy a gyermekek lekísérésére a fejedelemnő ezt a nem éppen alkalmas Hubertet szeltemelte volt ki.

²⁾ U. o. 87. l.

nem is lehet kezdeni, ha az Kglmed opiniója szerint *előbb az hely nem determináltatik*. Kérem azért, találjon olyan modalitást Kglmed, *hogy ezekről Horváth felküldése által jobb rend tétessék.*«¹⁾ Igen, de időközben, — mint Bercsényi apr. 10-iki leveléből tudjuk, — mégis csak Hubert ment föl ismét a fejedelemsasszonyhoz; 16-ikára le is jött újra Nagy-Szombatba, de megint oly zavaros jelentéssel, hogy a fővezér abból ugyan el nem igazodhatott, és — Nagy-Szombatból, apr. 16-kán — ekként ír a fejedelemnek:

»Hubertnek én, hitemre, mostani relatióján el sem tudok indulni; mert olyat veszek eszembe: nem akarná azt, *mintha maga gyűnne az Fejedelemsasszony, — hanem, hogy elkapják (elfogják) erővel*. Ebből (most már, a fegyverszünet beálltával) semmi sem lesz, se semmi hasznát nem látom az praecautiónak; s másként is, annak elmúlik most ideje. Hacsak *maga nem gyün: ad casum committálni nem lehet cum fatali momento.*«²⁾

Egyébiránt most Bercsényi Hubertet magát leküldötte Egerbe: hadd tegyen személyesen jelentést. De a fejedelem is csak úgy volt vele, mint ő. »Hubert relatióján *elgazodni, igenis, nem lehet*; ez — úgy látom, — Királyfia Kis Miklós históriája; azért: *si potem, potem, — si non potem, non potem.*« Válaszolja apr. 19-kén Rákóczi Egerből,³⁾ a honnan már éppen indulóban volt föl Kis-Tapolcsányra, hogy a hosszú fegyvernyugvás megköthetése érdekében a tárgyalások színhelyéhez közelebb legyen, és hogy a császár által Bécsből april végén látogatására bocsátandó feleségével találkozassék. Sarolta hercezegasszony — mint látni fogjuk, és pedig nem szökve, vagy menekülve: hanem úgy császári, mint magyar részről ünnepélyes díszkísérettel — csakugyan le is jöve pár hét múlva Nyitrára, Tapolcsányra, rég nem látott fejedelmi hitestársához. Hanem a szegény Rákóczi-gyermekek — most már igazi apátlan és anyátlan árvák, — tovább is csak odarekedtek Bécsben, — magoknak és híresneves nemzetségeknek örök szerencsétlenségére.

¹⁾ U. o. I. k. 521. l.

²⁾ U. o. V. k. 99. l.

³⁾ U. o. I. k. 532. l.

Másik kalandos vállalat gyanánt a francziák partraszállási és csatlakozási kísérletét s a tenger mellék föllázítását jelzők. Ez nagy politikai súlylyal bíró ténynyé foghatott volna kedvező viszonyok közt fejlődni.

Az ezen kori hadművészet egyik fő-fő mestere, XIV. Lajos legkitűnőbb maréchalja, a dicsőségkoszorúztá *Vendôme* herczeg, — a ki ez időtájt az olasz harcztereken aratta a császáriak ellen babérait, s a ki böcs belátású államférfiú is vala, — a magyar szabadságháború kiváló fontosságáról hazája érdekeire, mélyen meg győződve; annyira, hogy királyi urát nem szűnt meg a magyar ügynek s Rákócziának minél hathatós támogatására buzdítani. Most, a nagy-szombati fegyvernugvási és békealkudozások hírére egyenesen azt írta Lajosnak, hogy: »*Francziaország ügyét nem érhetné nagyobb csapás, mint ha a magyarok kibékülnének József császárral.*«¹⁾ Így gondolkodván, természetesen, maga is odatörekedett a maréchal, hogy a kuruczok a béküléstől visszatartassanak s a háború folytatására valami erősebb francia segítség megjelenésével ösztönöztessenek. Vendôme — ki ekkor csaknem egész Felső-Olaszországot elfoglalva tartotta — francia segélycsapatoknak az Ádria északkeleti partjairól Horvátországon keresztül Rákóczi hadaival leendő közvetlen csatlakozását tervezé, s e czélból érintkezésbe lépett a magyar föld és a Balkán-félsziget legkitűnőbb ismerőjével, a bolognai születésű tudós, hadmérnök-kari volt osztrák tábornok *Marsigli* gróffal, valamint Rákóczi velencei ügynökével, *Vojnovics* báróval. E két érdekes egyéniséget rövideden be kell mutatnunk.

Gr. Marsigli Lajos, kitűnő had- és víziépítész, szintoly kitűnő római régiség-tudós, geograph, szenvedélyes könyv-, kézirat-, ritkasággyűjtő, — mint cs. mérnök-kari ezredes vett volt dicsőséges részt a magyarországi nagy török hadjáratokban. 1683-ban a tatárok elfogták, de azután kiváltatott; Buda s Nándor-Fehérvár visszafoglalásában közreműködött, és az előbbinek bevételekor Mátyás király világhírű könyvtárának s a budai vezérpasák levéltárának maradványait kérte

¹⁾ L. Szalay László, Magyarország. Tört. VI. k. 322. l.

ki magának osztályrészül a zsákmányból. Fölmérte és még ma is nagy tudományos értékű vaskos kötetekben adta ki a Duna folyását, a partjain található római régiségekkel. Petronellától le egész a vaskapui Traján-tábláig és hídomokig. A karlóczyi békekötés után, már mint tábornok, ő volt a ki a török kormány biztosáival együtt az új határokat az ádriai tengertől az erdélyi szélekig kimérte és megállapította. Hanem, annyi érdemeiért megfizetett a hagyományos *osztrák hála* e tudós katonának is. A spanyol örökösödési háború kezdetén, mint erősítési igazgató Breisach várába rendeltetvén, mikor ezen erősséget a cs. parancsnok, Arco gróf, a francziáknak, néhány heti védelem után. Marsigli óvástétele ellen gyáván feladta: mindaketten haditörvényszék elé állítottak s Arconak feje vétetett; de második bűnbak is kelletvén még, ilyenül az ártatlan Marsigit szemelték vala ki irigyei. S az oly érdemteljes tábornokot katonai rangjától ítéletileg megfosztván: nyilvánosan, vérpadon, a lefejezett Arco holtteste mellett tiszti jelvényeit hóhér által letéptették, s kardját feje fölött kettőtörtve, a cs. hadseregéből csúfosan kitaszították.

A katonai becsületében ekkép meggyalázott férfiú lelkileg megtörve, szívében mély elkeseredéssel s lángoló gyűlölettel az osztrákok ellen, hazavonúlt szülővárosába és könyvei közé temetkezett. *Vendôme* maréchal jól ismeré Marsigli érdemeit, katonai és tudományos kiváló képzettségét, — valamint a méltatlan elbánást is, melyet a császáriaktól szenvedett. Most tehát a leghízelgőbb módon kiszólította őt magányából, az 1706-ik év elején Milanóba hívatta s ott Vaudemont hg., Lombardia kormányzó-tábornoka által, V. Fülöp spanyol király — XIV. Lajos unokája — nevében ünnepélyesen oldalára övezteté a tiszti kardot; majd az így rehabilitált tábornokot Párisba utaztatá, a hol ajánlatára gr. Marsigit február 15-kén a »napkirály kihallgatásban részesítette, nyájjas, vigasztaló, kitüntető szavakat intézvén hozzája.«¹⁾

¹⁾ G. *Fantuzzi*: »Memorie della vita del Generale Conte Luigi F. Marsigli.« (Bologna, 1770.) 212—214. II.

Nos, tehát erre a férfúra, Magyarország s a magyar, horvát, dalmát, bosnyák határterületek legavatottabb ismerőjére kívánja vala Vendôme herczeg a Rákóczi hadaihoz csatlakozandó francia segélysereg vezetését bízni, — *Vojnovicsok* közreműködésének is igénybevételével.

Vojnovics (Woinovich, Vajnovics) József, dalmátiai régi, előkelő, — ma grófi, akkor bárói rangú — család tagja. Élénkeszű, szép készültségű, de bonvivant, könnyelmű életmódot folytató ifjú ember volt; pár évvel előbb még százados a b. Loos-féle magyar-horvát huszárezredben. Mikor, miként s honnan került Rákóczihoz? *Berthóty Ferencz* felső-magyarországi altábornoknak a fejedelemhez Lőcséről. 1704. dec. 13-kán intézett következő leveléből tudjuk meg:

»Az elmúlt napokban is alázatosan jelentettem vala Ngodnak: császár Loosz-regimentjéből való kapitány-ember jöven Lengyelországon által az passusra, olyan nevezet alatt, hogy Ngod szolgálatjára igyekeznék. Horvátországi, valamely *Vojnovics*, jó maga bíró Nagyságos Úrnak fia, az ki úgy declarálja dolgát: az Imperiumból (a hol ekkor a Loos-huszárezred feküdt) elszökvén, Prágában megfogattatott volna, s mindenétől megfosztatott; onnan is kiszökött, — csak gyalog, muskatéros- rossz, rongyos köntösben jött ide, kívánczván először Forgách Uram ő Ngához; az mint is ő Ngának megjelentettem, — azt adta ő Nga válaszul, hogy igyenesen Ngodhoz küldjem: *talám valamire Ngod, oda Horvátország felé applicálhatná*. Másként, *jó német, jó deák, jó olasz, csakhogy* — az mint ő Nga nekem írja, (tehát Forgách régebb idő óta ismerte őt a katonaságból), *az italt s a kockát igen szereti*. Szegény Bottyányi (gr. Batthyányi Ádám, az 1703-ban elhunyt horvát bán) Uramnál ő Ngánál már muskatéros is volt, s ugyan Forgách Uram szerette volt is ki onnan. Mivel pedig Ngod speciális parancsolatja nélkül semmi idegen országból jött embert Ngodhoz nem bocsáthatok: úgy ezt sem bocsátom, hanem várom iránta kegyelmes dispositióját. Már negyedik hete, hogy itt tartóztatom.«¹⁾

A fejedelem az ekként bemutatott horvát főnemest udvarához hivatván, miután nem közönséges képességeiről és használhatóságáról meggyőződött, s miután Vojnovics erősen

¹⁾ *Eredeti levél, gyűjteményemben.*

állította előtte, hogy a Zrínyiek, Frangepánok emlékéen még élénk, hű ragaszkodással csüingő, de különben is elnyomott és elégtelen tengermelléki lakosságot könnyű volna az ő, Rákóczi — mint a Zrínyiek, Frangepánok unokája — részére a császár ellen nyílt fölkelésre bírni, és erre magát a báró, mint Horvát- s Dalmátországban nagy összeköttetésekkel bíró ember, ajánlá: elhatározá Vojnovicsnak ilyes szolgálatai igénybevételét. A szükséges pénzösszegekkel s a nándor-fehérvári szerdárhoz, a boszniai basához, a durazzói francia konzulhoz és a velencei francia követhoz szóló ajánló-levelekkel ellátva, elküldötte tehát őt az 1705-ik év folyamában ezen útjára; s hogy több tekintélyvel léphessen föl: ezredesi rangra emelte. Horvátúl és törökül értő néhány régi, volt Thököly-féle kurucz tisztet is adott melléje, hogy a hadfogadásban, csapatok szervezésében segítségére legyenek; egyszersmind utasításokat eszközölt ki konstantinápolyi saját követei és a francia residens által a portán az ajándékokkal is lekötölezett boszniai basára, hogy ez Vojnovicsot és embereit titokban támogassa s török területen is toborzani engedje. A dalmát báró állandó tartózkodási helyéül Rákóczi különben Velencét szemelé ki, hogy ott mint a köztársaságnál levő diplomatai ügynöke működék, mely czélból kiadta neki megbízó-levelét a signoriához. Velencéből ugyanis Vojnovics egy felől alkalmasan folytathatja vala műveleteit a horvát-dalmát tengermelléken, más felől pedig kényelmesen érintkezésbe léphetett az olaszországi francia haderők parancsnokaival, — a minthogy Vendôme maréchal utóbb egy Ladron nevű, languedoci hugenotta francia kapitányt rendelt melléje, a ki — Musztafa és Omer aga nevű török tisztekkel együtt — élénk részt vón Boszniában is, Banyalukán s környékén, a hadfogadásban.¹⁾

E toborzás, fölszerelés, egyenruházás, katonai raktárak állítása, az Unnán, Száván leendő átkelésre hajók beszerzése, sőt a már toborzott katonaságnak koronkénti szemlékre összegyülekezése is, — ímbár a szükséges óvatosságból kéz alatt,

¹⁾ L. *Thaly*: »Dunántúli hadjárat«, 20—23. l. (Budapest, 1880. Grill Károly bizománya.)

de annál könnyebben ment: mert egy felől a velencei francia követől utasított durazzói konzul tetemesebb összegeket adott Vojnovics embereinek,¹⁾ más felől pedig a belgrádi szerdár, a szerajevói basa, a banyalukai, gradiskai, mostári bégek s általában a török hatóságok jóakaratólag szemet húnytak mindenre, sőt titokban előmozdították a dolgot. Rákóczi ügyei ugyanis jól állottak ekkor a portán, hol állandó residenseket tart vala, a kiket — valamint az ezen 1706-ik év elején Konstantinápolyba küldött rendkívüli követeit, — az ottani francia minister a török kormány-nál buzgón támogatta. A fényes porta nyiltan nem ismerhette ugyan még el erdélyi fejedelmül Rákóczit: mert akkor a karlóczyi békeszerződés megszegésével vádolhatták volna, — de meg sem tagadá az elismerést; követeit a szultán és a nagyvezér, az osztrák residensnek nem kis bosszúságára s az angolnak aggodalmára, nyilvános kihallgatáson, igen előzékenyen fogadák, tárgyaltak velök, s az *erdélyi követ-ségi házba* szállásolván el, ezt állandóul Rákóczi rendelkezésére bocsáták. E mellett a moldvai és havaselyi vajdákra s a temesvári basára rendeleteket küldtek, hogy az Erdélyből kiszorúlt kuruczoknak szállást, oltalmat adjanak. Úgy, hogy a török kormánynak e feltűnő hajlandósága a magyarok iránt, a britt és hollandi békeközvetítő minis-tereknek — ép ez időben — igen felöltött; annyira, hogy a törököknek nyílt beavatkozásától a császár ellen kezdettek ők is, mint maga a cs. udvar, tartani.²⁾ Pedig a boszniai

¹⁾ L. *Feldzüge* d. Pr. Eugen v. Savoyen, VIII. k. 86. l.

²⁾ L. *Stepney* leveleit Bécs, 1706. mart. 3. és 24-kéről Harley britt külügyministerhez. (*Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 560. és 579. ll.) A dolgok ezen állapotában a bécsi udvar kényszerülve érezé magát régi szokott módjához: a portai ministerek megvesztegetéséhez folyamodni. Egy egykorú, nagyon is császárias színezetű német történelmi műben az 1706-ik év tavaszáról olvassuk: »Auch machte die Ottomannische Pforte wieder Mine, als wollte sie nicht länger stille sitzen, ohne Zweifel auf neue Sollicitation des *Ragoczy*. Daher der *Kayserliche Hof* aufs neue beunruhiget worden, und den Herrn Baron von *Quarient* mit grossen Geschenken, (l. erről fentebb, Balogh István anstriai beütésénél is), welche auf 50,000 *Rhein-Thaler* geschützt wurden, nach *Constantinopel* geschicket hat; dessen Verrichtung auch so viel gewürcket, dass der Fried aufrecht behalten und einige Gränzt-

műveleteket ekkor még aligha tudták. — Vojnovics ügynökei s Rákóczi nevében kibocsátott horvát nyelvű kiáltványai egyszersmind a tengermelléken is előkészíték a lázadást, hol különösen a volt Frangepán-birtokokat képezett likkai és corbáviai grófság s Veglia, Pago, Lussin stb. szigetek lakói mutattak erre oly nagy hajlamot, mely már veszélyes mozgalmakban (»sehr gefährliche motus«) tört ki, s a tavaszon a károlyvári végőrezredet kellett sietve kirendelni Likka és Corbávia megszállására.¹⁾ Alkalmassint Vojnovics és a velencei francia követ titkos munkája volt azon összeesküvés is, mely a Velenczével határos gradiskai grófságban szöve, az osztrákoktól 1706-iki február hóban föl-fedeztetett és elfojtatott.²⁾

Ha e gradiskai összeesküvés sikerül: akkor Vendôme máréchal a szárazföldön indíthatja vala meg a tervezett francia expediitót a magyar határok felé; így azonban tengeri vállalatra kellett gondolnia. E végből egy pár nagy hadi gályát, számos kisebb parti hajóval küldött ki az ádriai tengerre — martius közepén túl — a híres *gr. Marsigli* tábornokkal, egyelőre csak megkémlelni s kiszemelni a túlsó partok azon helyeit, hol a csapatok kiszállása legalkalmasabban fogna végbe-mehetni; valamint egyúttal a végből is, hogy a Vojnovics ügynökeiktől felbízott parti lakosság a francia lobogók és hadi hajók láttára annál inkább neki-bátorodjék. Jelen volt-e e hajó-czirkálatnál maga a dalmát-horvát báró kurucz ezredes? — határozottan nem tudjuk: de emberei bizonyára ott kalaúzkodtak.

A francia flotta hajói csakugyan megjelentek *Triest* előtt, Finne közelében *Lussin-Piccolónál*, *Buccarinál* s a horvát-dalmát tengerpart néhány szigeténél, és pedig ú. l.

Streitigkeiten in der Güte gehoben wurden.« Többre Quarient ennél, ajándékaival sem mehetett. (»Das verunruhigte und wieder beruhigte Königreich *Ungarn*.« Cölln, 1711. Peter Marteau; 55. l.)

¹⁾ *Feldzüge*, stb. u. o. 67—68. ll.

²⁾ »Les François avoient tenté le mois dernier de surprendre Gradisca et deux autres places de l'Empereur sur les confins de l'État de Venise, mais leur complot fut découvert à tems.« (A hágai »*Mercur Historique*« 1706. martiusi füzetében, 182. l.)

két ízben is: úgymint először mart. 20-ika táján s azután april elején föl és le czirkálva.¹⁾ A dolog óriási feltűnést okozott s nagy lármát keltett Bécsben, Gréczben, Horvát- és Magyarországon, a hol a hír, — szokás szerint — nagyítva és mindenféle phantasticus részletekkel megtoldva vette szárnyaira: mintha már az egész tengeremellék lángban állana; ennyi s ennyi ezer francia szállott partra s Vojnovics fölkelőivel együtt ott hadakozik már Horvátországban; továbbá: ennyi s ennyi ezer török áll Boszniában a Száva partján, hidat vernek, hogy betörjenek, stb. S e híreket nemcsak a kuruczok: a császárpárti magyar urak is, — csak úgy, mint a bécsi körök, — elhitték és valóságnak hirdették.

Rákóczi és Bercsényi, ámbár hiteles jelentést a dologról még — a nagy kerülő út miatt — sem b. Vojnovics-tól, sem a velencei francia követőtől nem kaptak, — jókor nyertenek róla némi tudomást, mintahogy a vihar kitörését tévteleg szellők lengedezése előzi meg. Ily lengedező hír szárnyalt el először a fejedelemhez. Közlünk az ő, és Bercsényi, valamint mások értesüléseiből egyetmást, a hangulat jellemzése s a végett, hogy hősünk reményeit, felfogását, józan ítéletét, ezen bár örömmel vett s óhajtott: de előtte mindenkor a kalandosság színében feltűnő híresztelésekkel szemben híven visszaadhassuk.

Bercsényinek 1706. mart. 17-kén Nagy-Szombatból Egerbe a fejedelemhez intézett igen hosszú és igen fontos tartalmú levelében fordul elő egy tétel, egy vonatkozás valami mellékelve volt törökországi iratra, a mely ma már nem létezik: »Az *törökországi relatióból*, úgy látom, *még egyeb nem tetszik ki, hanem, hogy az török is keresi az alkalmat*. Igenis, elhamarkodásnak tarthatni Skerlettel (állítólag osztrák zsoldban álló portai tolmács) való communicatióját az dolgoknak.«²⁾ Ennyi az egész, melyet így magában bajos megérteni, de legalább az utóbbi mondatnál önkéntelenül

¹⁾ Lehet, hogy Marsigli csak a második czirkálásban vett részt személyesen, mert neve csak ekkor említetik. Előbb tán Vojnovics járt.

²⁾ Bercsényi és Rákóczi levelei, melyekből az alábbi idézeteket veszszük, mind az *Archiv. Rákócz.* I. o. I és V. kötetekben jelentek meg.

Rákóczi legújabb stambuli követségének eljárására gondol az ember. Azonban a fejedelemnek e levélre — Egerből, márt. 22-kén — adott válasza megmagyarázza, földeríti különösen az első pontnak értelmét:

»A horvátországi híreket már ezelőtt egy héttel, törökországi kereskedők által hallottam, aztot is hozzáadván, hogy parancsolat van mindenütt a török földön, hogy éléről gondoskodjanak a jövő francia hadaknak; de mindezen *authentica confirmatióig* (a fentebbi »*relatio*«) Tamás voltam benne. Én magam is Gradiska felé járván,¹⁾ a mint az francia armádának e téli kvártélyozását tudom: földön (szárazon) is lehetett könnyen oda (Horvátországba) menni²⁾, nemhogy tengeren nem; tudom, a napolisi vice-királynak volt parancsolatja (XIV. La-jostól), magam is sokat sürgettem, és valóságáról — megvallom — nem kételkedem. Csak Isten segítse őket, — könnyen betelhetik M. (Konez Márton, a tábori jós) mondása!«

Berecsényi utóbb, márt. 24-iki levelében, annak hangstúlyozása után: mennyi sok szép hadunk van most Dunántúl, (»hiszen Andrássy (István) corpusán kívül van annyi túl, hogy (nagy-)szombati harczon sem voltunk annyin«,) örömmel, bizakodva jegyzi meg, hogy »lesz kinek conjungálni magát Monseigneur Uraimékkal! Ugyanis utólsóbb írása szerint Ngodnak ha Gradiskára gyün: M. uram voxát bétöltsük, reáérjünk magunk is.« Másnap írt levelében pedig ismét reátér a francia dologra, s tréfásan kiált fel: »*Hej monsieur, monsieur, — hamar szúrj a horcát kakó-bakóba! Imádom, nem urallom csak.*« Márt. 27-ikén újból említi, hogy Pálffy bárnak s Heisternek alighanem »az francia hír blüzlögeti az orrokat.« És másnapi tudósításában, midőn arról panaszkodik, hogy a dunántúli sok szép új had számára ha egyenruha volna is, de nincsen elég fegyver, — megint azzal vigasztalja magát: »*majd hoznak Triestumból!*«

¹⁾ 1693 és 94-ben Olaszországba tett s onnan visszatérő útjában. (L. bővebben *Thaly*: »II. Rákóczi Ferencz útjárása.« Pozsony, 1882. Stampfel Károlynál; 2-odik kiad. 184—201. l.

²⁾ Rákóczinak ú. l. ekkor még nem volt tudomása a hágai »*Mercure*«-ből fentebb idézett, idevonatkozó tudósításról, mely szerint a francziák csakugyan így akarták: de tervök végrehajtását a complotte fölfedezése megakadályozá.

Nevezetesen ekkor már érkezett Bécsbe is a hír a francia hadi flottának, sőt meg is nevezték: vele *Marsigliának* Triest, Buccari és a horvát-dalmát partokon való megjelenéséről, — a mi az udvarnál nagy megdöbbenést okozott; annál inkább, mert egyúttal számos ezer francia katonának partraszállását, s úgy Vojnovics és fölkelői, a bosnyák-törökök stb. harczeit is Horvátországban, sokféle változatban pengették. Nagy örömmel értették ezeket a kuruczok, kivált a legközelebbiről érdekelt tulajdonaiak.

Bercsényi mart. 31-kén már katonai combinatiói körébe vonja Triestet és a dalmát partokat, s hangsúlyozza, hogy »*Bécsben de dato 27. confirmáltatik az Dalmátiában érkezett francia hír*«. (Értsd: a Dalmátiába érkezett francziák hire.)

E bécsi és onnét hazánkban is melegebben elterjedt hírekkel tüzetesebben megismerkedünk e napokban kelt néhány egykorú, eredeti levélből. Ilyenek:

1. Bercsényi gróf egyik bizalmas udvari emberének *Pálóczi Horváth György* hadi főpénztárnoknak, ura oldala mellől Nagy-Szombatból 1706. mart. 27-kén Radvánszky János kincstartóhoz írott tudósítása:

»Bizonyos relatiókból értettem, hogy segítségünkre 17 gallya francia Horvátországba érkezett legyen és ad portum Buccari már actu ötezer szárazra ki is szállott, — de még többet vár utána. Vajnovics horvát úrfi szép (hadi) operatiókat téssen Horvátországban s naponként neveli számokat az kurucz-horvátoknak.«

2. Dobay Lászlónak, gr. Forgách tbk. titkárának, Kapuvártt, 1706. apr. 2. kelt s szintén Radvánszkyhoz szóló levele, melyből a dunántúli változatokat tudjuk meg:

»Bizonyosan írom Kglmednek, hogy Dalmátiában az tengeren, gályákon feles ezerekből álló francia jött, ki is szállott, pusztítja igen az országot, s közelget Horvátországhoz. Vajnovics pedig — az kit ugyan az Mlgos Fejedelem küldött volt bé — ugyan Horvátországban factiót indított s gyűjti az hadat, s Karlovicz (tán Károlyvárost akart írni) táján nyargalózik; kire nézve az Mlgos Úr (Forgách) is küldött bé pátenseket, s bizonyos embereink mentenek bé, az kik hadat szednek ottbenn össze s német ellen feltámadnak. Másikint fognak maholnap az horvátok is gondolkozni!«

Ez, a mennyiben belőle a horvátországi mozgalmak szításában Forgách grófnak — a volt horvát-dalmát bánjelöltnek és egykori boszniai vezénylő-tábornoknak, — is, nyíltlevelei s beküldött emberei által való közreműködéséről értesülünk, elég nevezetes adat.¹⁾

3. *Gerhárt György* senator, szintén Radvánszkyhoz. Nagy-Szombatból 1706. april 8. irott levelének egy pontja:

»Az francziának Karioliában és Horvátország széleire való érkezését Bécsből is confirmálják, — a kin igen turbálódott az Udvar.«

Hogy a cs. udvarnál e hírt csakugyan egész komolyan vették: bizonyítják

4. a bán testvérének *gr. Pálffy Miklósnak* Bécsből 1706. april. 17-kén és 5. *gr. Kollonics Ádám* cs. k. tábornoknak, a hírhedett cardinál és volt főminister Kollonics Leopold unokaöcsésének, ugyancsak Bécsből, 1706. april 14-kén, id. *gr. Erdődy György* országbíróhoz Zágrábba s illetőleg Varasdra irott levelei; úgymint Pálffynak ezen utóirata:

»*Francia jövetelről* nem ír semmit is Kglmed; kérem, ha mi bizonyosságot értené, engem is tudósítani ne terheltessek.«

De méginkább Kollonicsnak következő, már sokkal részletesebb sorai:

»Itt megint hallatik, hogy *Marsilli* nevű generális hateret francziával Horvátország szélén próbálna *diversiót* tenni, vagy éppen Horvátországba nyomakodni és a *malecontentusokkal* magát *conjungálni*. Kit Isten távoztasson Magyarországnak nagyobb romlásául; s talán ugyan a pártosok azért inkább kívánják az *armorum suspensiót*, hogy azonban azon francziák érkezhessenek.« (? ! !)²⁾

¹⁾ *Forgách* pátense Horvátország rendeihez latin nyelven intézve, 1706. mart. 30-kán »ex Praesidio Kapuvár« kelt. (*Egykorú másolata* megvan gyűjteményemben.) *Simon* úrnak ugyanez nap Beresényihez irott leveléből pedig megtudjuk, hogy két horvát tiszt hadi-foglyot, kiket az ügynek megnyert s fölbíztatott, küldött volt be e nyíltlevelekkel Horvátországba, hadakat toborzani »s szabadságuk mellett föltámadni.« Adott nekik gyalog-vajdaságról szóló decretumokat is; »quoad physisognomiam vannak olyanok, mint *Esze Tamás*,« — írja róluk a tlk. (*Eredeti*, u. o.) *Esze Tamás*, mint egykorú arczképe mutatja, nagyon marczona kinézésű volt.

²⁾ Mind az öt levél *eredetije* kéziratgyűjteményemben.

Ezzel egyezően, — és pedig szintén bécsi forrásra hivatkozva, — írja maga *Bercsenyi* is Nagy-Szombatból apr. 10-kén Rákóczinak s 12-kén Károlynak, név szerint az elsőnek:

»Az francziáról az hír continuál Bécsben, *hogy az Marsilli volna vélek*, kin kicsaptak itt, és *hogy ugyan Triestumnál kiszállott volt* (ez csak kémszemle lehetett), *de nem penetrálhatott az szoros passusokon*; visszanyomúlt-é? nyomták-é? és *hogy Konstantinápoly felé evezett*. Talám még jobb volna az!« — S a másodiknak: »...Mind hallottam már én azon készülteit az németnek: így lesz, amúgy lesz; *de még akkor nem volt híre Marsillinak, az tenger mellé érkezett tízezer francziával*; még akkor Barcelionát nem szállották volt meg (a francziák); *még akkor Eugenius nem ment Olaszországra*; még akkor Pálffy nem nyomtuk vissza, — et sexcenta alia.«¹⁾

A francziák partraszállásának híre a cs. katonaság között is el vala terjedve, ámbátor, nehogy lehangolóan hasson, eltiltották annak emlegetését. Egy Pozsonyból e napokban, apr. 13-kán, kiszökött német tizedest hallgatott ki még ugyanaz nap cziperi táborában személyesen Bercsenyi, a kitől hallotta: »Az francia, hogy Horvátországban van 9000, rebesgetik, — de ha soldat szól róla, megbüntetik.«

Az april 16-kán Bécsből Nagy-Szombatba érkezett Hubert ismét új francia-török hírváltozatokat hozott a kurucz fővezérnek, — *de a ki most már erősen kezd vala kételkedni* ezeknek a mindúntalan, annyiféle alakban megújuló, azonban az ő kútfőik, nevezetesen a fejedelem külföldi összeköttetései révén még meg nem erősített híreknek hihetőségében. A hírhozó ítélőmesteri titkárt leküldötte Rákóczihoz Egerbe: hadd »maga tegyen relatiót egyszersmind annak is micsoda valóságos híriről, *mintha 42 hajó s 2 gulya francia érkezett volna*, és — az ki nagyobb! — *az töröknek 200 ezer számmal (!!) való megindulása, az Száván is hídvetése, etc., etc.*; az mellyek indították az Udvart ezekre (t. i. a fegyverszüneti föltételek elfogadására) *leginkább*.« Azután jellemzőleg jegyzi meg Bercsenyi: »De nines nagyobb csudám, mint, *hogy ezeket én írom Ngodnak!*...«

¹⁾ Archiv. Rákócz. V. 88. és Rákóczi Tár, II. 128.

A mivel a hírek valószínűtlenségét kívánja jelezni: Rákóczi folytatván ekkor a külügyi levelezéseket. Azért, e bécsi szóbeszédnek valóságában nem bízva, de mégis a közhangulatra tekintettel, ajánlja: »*Most vegyük az ilyen híreknek hasznát, míg ki nem üti magát!* Mert mindezekhez kevés bizodalom, csak azért, hogy (mi) nem tudjuk; nem gyünne hivatlan; avvagy, *hacsak kérkedve is, megrikkantaná magát az követ* (Des Alleurs), hogy: *Hic est!*«

Ekként tamáskodék íme, minden vérmes temperamentuma mellett is, az éleslátású Beresényi; ellenben Rákóczi, — a föntebbi, nevezetesen mart. 22-iki levelében előadott körülmények- és előzményekre támaszkodva, — még bízott, legalább april 5. és 8-kán még komolyan bízott a tengerpartok felől jövő francia segítség érkezésében.¹⁾ Mert ezen utóbbi napon kelt soraival arra buzdítja fővezérét: »*Az francziák dolgát considerálván, csak jó volna Pálffy által tudni az Lajtán; mert ugyan, ha szintén ellenök akarna is operálni: épen Stýriára kellene neki kerülni. De mindazonáltal ezen praetensiókkal* (t. i. a fegyvernyugvás föltételeinél) *el ne vágjuk az kötelét a negociatiónak,*« — teszi hozzá böles ligadtsággal. Szóval, a remélt, de bizonytalan s még hozzá ismeretlen arányú francia segélyért ő sem akarta a fegyvernyugvást s az ennek tartama alatt folytatandó békealkudozásokat könnyelműen elodázni, vagy épen elejteni.

Öt nappal ezután, apr. 13-kán, elvégre meghozá Egervárába két becsületes boszniai török, báró Vojnovics hivatalos jelentését s a velencei francia követnek egész csomó chifre-s levelét a fejedelemez. Ezek a francziákban ekkor még — vérmesen bizakodó Rákóczi felfogásának adtak igazat, — nem ugyan a kalandos hírek különböző változatai szerint immár megtörtént partraszállás megerősítésére: mint inkább e partraszállási és csatlakozási szándék komolyságára, s annak Vendôme maréchal részéről őszinte

¹⁾ Világosan tanúsítják ezt apr. 5-kén Egerből Károlyihoz intézett levelének eme sorai: »Az francia jövetelinek naponként confirmáltatik az híre; úgy tetszik, nem is lehet már kétség benne; melyről — adja Isten, e jövő póstán többet írassak Kglmednek!« (Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 511. l.)

és reális foganatosítása előkészítésére nézve. A jelentések meglehetősen régi keltűek valának ugyan: de biztos kezekből valók; különben a francia residensé nagyobbára titkos jegyekben lévén írva, a fejedelem kiadá azokat udv. cancelláriájának dechiffválás végett, — a mi a meglévő kulcsok mellett is több napot igénylő munka volt. Minthogy pedig Rákóczi ezt nem akará bevárni, és minthogy a lényeget már maga Vojnovics tudósítása is tartalmazá: ennek másolatát, — addigis, míg amazoknak fölfejtésével elkészülnének, — apr. 14-iki saját leveléhez csatolva, sietett futár által barátjához Bercsenyi grófhhoz juttatni, a kitől véleményt kért ezen ügyben. Vojnovics e jelentését — fájdalom — nem ismerjük; azonban tartalmát eléggé sejtetik a fejedelem kísérő levelének reávonatkozó sorai, valamint Bercsenyinek apríl 17-iki válasza. Ezek szerint *a francia segédszerepek kikötési és a magyarokkal leendő egyesülési eszélézata eltökélt tényként áll előttünk*, ámbár még csak az előkészítés stádiumában. Vendôme herceg, a velencei francia követ és b. Vojnovics által útbaigazítást kért Rákóczitól: *mikor és mely irányban történjék a partra szállandó francia csapatok betörése s csatlakozása?* — E kérdések pedig szorosán összefüggnek vala egy részt a katonai helyzettel, más részt az ép most megkötött fegyverszünet és megkötni szándékolt fegyvernyugvás időtartamával; mindkét szempontból csak Bercsenyi a főhadvezér s egyszersmind a béketárgyalási orsz. bizottság elnöke, adhatott szakszerű véleményt. A fejedelem így fordul hozzá:

»Tegnapi napon (apr. 13.) két török által micsoda leveleket vettem Vajnovicsnak: íme, copióját inculádalom; mivel penig az velencei francia követtől is feles clavisos leveleket hozott, — talám azokból bővebb informatiót adhatok Kglmednek, megfordítások (fölfejtések) után. *Ennek az válaszadás nehéz mindaddig, a meddig meg nem tudom: mennyi ideig fog tartani az armistitium?* Mert, ha ez alatt találna betörni (a francia): Pálffy (mint bán, Horvátországban) állhatna ellene. Arról is elvárom Kglmed opinióját, hogy, ha azon francia hadak érkeznek: merre lehessen legalkalmasabban az conjunctió? Ez bizonyos alkalmatosság lévén, ilyenre gyakorta nem kaphatunk,« —

teszi hozzá nyomatékkal Rákóczi; a mi határozott bizonyítéka annak, hogy a vállalatot e hivatalos ügyiratok is komolynak és küszöbön állónak jelezték. Erről egyébiránt, Vendôme maréchal föntérített meggyőződését a magyar ügy kiváló fontosságáról számba véve, — alig is lehet kétség.

A fejedelem, hogy Vojnovicsékat s a francziákat sokáig bizonytalanságban ne tartsa: addigis, míg april 14-iki íménti levelére Bercsényi válasza megérkeznék, — e hó 20-kán az egyik török levélhozót visszaindítá Velenceze felé, egyelőre azon válaszszal, hogy most a császáriakkal két heti fegyverszünet köttetett, melyből hogy fog-e válni hosszabb, és meddig terjedő fegyvernyugvás? majd a másik töröktől megirandja. Addig, természetesen, a betöréstől horvát területre, jó lesz tartózkodniok.¹⁾

A fővezér a 14-iki levelet 17-kén, de nem Nagy-Szombatban, hanem kedves brunóczi kastélyába való útjaközben vevé, a hová »búval-bajjal tölt fejét szellőztetni« kissé kirándult volt. Hiába, az országos gondok ide is követték! Mindjárt le is ült Brunóczon íróasztalához, s a fejedelem fölhívására tüzetesen, talpracsetten kifejté véleményét a francia- és Vojnovics-ügy tárgyában, — mely ügynek ez a levél lévén legbehatóbb ismertetője, ezért is, továbbá mint hősünk felfogását, ítéletét a dologról, főbb részeiben íme közöljük:

»Útamban ide, vettem Ngod mlgos levelét, Vojnovics levelének mászával. Elhiszem, többet lehet az (velencezi követféle) clavisos levelekből kitanúlni: *mert ebben még az jó ügyeketnél több nincs*, és nem látszik az 42 hajó, 200 ezer (!) török híre confirmáltatni; s nem is ítélem, lehetett volna ezen levél (kelte) után meglelni azoknak: mind azért, hogy ezen levélnek előtte is folyt már híre az hajóknak²⁾,

¹⁾ »A Vajnovics embereinek egyikét — írja a fejedelem Egerből apr. 19. Bercsényinek — holnap napon, *ezen suspensiónak örvével elküldöm*; az másik pedig mindaddig fog tartóztatatni, míglen az armistitium nem concludáltatik.«

²⁾ Természetesen, Bercsényi és Rákóczi ekkor még nem tudhaták, hogy ez még csak *kémszemléseti czirkálás*, csak *flotta-demonstráció*, nem kiszállási kísérlet vala.

s mind, hogy az indulásnak bizonyos (értsd: *küzűtött*) idejiről még nem is emlékezik. Azt ugyan könnyen elhiszem már, hogy ölték 8 embert az törökök, Hubert hozta híre szerint: de ahhoz nem kellett 200 ezer! Egyébiránt — teszi hozzá enyelgve — 200-ból két-három semmivel sok ezer telik *írott híren* . . . Akármiként legyen, Kegyelmes Uram, *azt tartom: ez sem nem megvető (megvetendő) dolog, sem olyan csalhatalan*; de csak az híre is jó, *s talám jobb az híre most* (a fegyverszünet alatt, a békealkudozásoknál fölhasználható nyomatékáért), *magándl.* Berzenkedéséhez (a francia betörő dandárnak) *cum securo regressu* bízom, — *conjunctiójához nem annyit*; (mert) mi nem-könyűnek hiszi azt, *s nem kockáztatja maga saját népét ennyi földre könnyen.*» Íme, milyen higgadtan, milyen tartózkodólag ítélte a magyar fővezér még a hivatalos tudósítás állításaival szemben is! De, — függeszti hozzá, — ezen aggodalmakat »talám tollálják az clavisos levelek«.

Most a dolgot, a betörés és csatlakozás leendő irányára nézve, katonai szakszemponthól bírálja:

»Merre lehessen magát conjungálni, s jobb-é (a csatlakozás) ? vagy ott (a horvát tenger melléken) operáljon ? . . . Csekély elmélkedésem ott járna, hogy: *ha nagy s magával bíró erő*, — jobb volna, *ott operáljon*, vagy csak azért is, *hogy az tengerről való communicatiótól nagy erő magát el ne rekesztse.* Az ki, ha maga-vető erő s munkálódva (hadakozva) gyün: haszonnal gyűhet, *mert hódíthatja útjában az országot*, s habár ellent-állására menne is az ellenség, — útát nyitna nekünk is a nyomában. *Ha pedig (a segédhad) kicsiny s meggyőzőhető erő: jobb, holocaustumnak siessen közünkbe*; mert, csak a dolog újságánál fogva is mindeneket maga ellen támaszt (ott), s operálva (hadakozva) elfogy. Segítheti ugyan igen Vojnovics az maga embereivel. Merre gyűjön? Én úgy intézem, — látom, még Vojnovics is odacézol, hogy az Dráva-melléki operatiót sürgeti, — nem lenne jobb s bizonyosabb (biztosabb) útja, *mint az Száván által.*¹⁾ Mihelyt az Szávát meghaladná: *mindjárt az Drávéhoz mehetne egy corpusunk*, s nem nagy munka lenne az Dráván hidat vetni, túl is, innen is bírva az országgal: ő túl, s mi innen. Az töröknek is — elhiszem — az lenne kedvesebb útja s az ellenségnek

¹⁾ T. i. egyenest Túladamára, nem pedig a francia seregeknek szabad átvonulást engedő török tartományain át Belgrádba, s úgy által a Bácskába, avagy be Erdélybe.

nagy baja: mert Austriának, Stýriának elhagyásával kellene arra mennie. Az borbélyszéktől (*Esztergom*) nekünk is igyenes útunk, s habár azon esetben az erdélyi ellenség is arra sietne: mellőzve (oldalazva) jőne Földvárnak az környülötte lévő (kurucz) had, — s minden erőnket összevonhatnánk mink is. Mert megvallom, Kegyelmes Uram, nem is gondolkozom már azon, hogy (a német) az Dunántúlról oly könnyen kicsapjon bennünket: *mí nagy végház* (erősség) *az Rábaköz!* Most, az két hét alatt úgy megerősíthetni azt: megvehetetlenné tehetni, — megtarthatja 5—6000 hajdú az egész creje ellen is német uramnak! És így, hacsak két ilyen armádája nem lesz: Bécsnek, Grécznek kapuját bezárja Rábaköz. Ha akarja, sem küldhet sokat el (a franczia ellen) innen, még az armistitium alatt is, az mennyi hitelünk van előtte. Az borbélyszéktől pedig egy nap conjungálhatják az rábaköziekkal magokat az hadak, — három-négy nap (alatt) az Drávát érhetni minden akadék nélkül.

Ez a katonai szempont kifejtése; következik a politikaié, sokkal rövidebben:

»Mennyi ideig tartson pedig az armistitium? Azt, Kegyelmes Uram, inkább lehetne *az clavises levelekből kitanulnunk*, mintsem az armistitium idejéhez *amast* (t. i. a franczia beütést) *szabni*; mert *annak folyását, ha megindúlt, nem jó megállítani: nekünk pedig lehet időt szabni az armistitiumnak.*«

Ezzel tehát, mint alapelvvel, teljesen tisztában vala Bercesényinek mindenkor és mindjárt a dolgok velejére hatoló elméje; hanem volt egy földrajzi scrupulusa: az t. i., hogy a császáriak a fegyvernugvás alatt erdélyi hadaikkal érintkezni kívánván, — a magyarok e közlekedés vonalától (az országnak általuk bírt közép-területét nem engedve), a Dráva-Száva-közét s úgy az alsó Tisza s Marosmentét jelölék ki számukra. Hát, ha most a franczia segítség a fegyvernugvás tartama alatt meg talál indulni, — ezt föl téve, kérdi: hogy már a Száva-Dráva-közét a német hadaknak »pro communicatione megengedni jó lesz-e?« Mert, »másként sem jó, s így (a franczia közelgetvén), inkább nem, hogy (a császár) kihozza Erdélyből hadait.« Ha pedig azt a közlekedést meg nem engedjük a németnek: bizonyára »felbomlik az armistitium; mert abból, s az végek s (körülzárolt) városok universális provisiójáról lesznek az kérdések

s akadékok.« Ezek, úgymond, nagy és megfontolan ó olyan kérdések, melyeket élőszóval, behatón értekezve lehetne csak megnyugtatólag elintézni. Ó Nagy-Szombat környékéről most messzire nem távozhatik: kéri tehát a fejedelmet, ismételve kéri, hogy az oly távoli Egerből, habár csak »igen könnyűszerrel is, nehéz bagázsíaja nélkül, gyűjjön föl Ngod: *mert majd elmúlik az két hét, körmünkre ég, vagy rosszúl esik az dolog; s ha nem jól végzünk* (mi békebiztosok): *okai ne legyünk, — mert nem tudjuk azt mind, az mit Ngod* (a külügyi viszonyokban), *s megorvosolhatatlan lehet azután!*«¹⁾

Íme, Rákóczi első tanácsosának úgy hadvezéri, mint államférfiúi böles elméje, széles látókörű, minden körülmenyt megfontoló s egybevető, józan, higgadt fölfogása mily gyönyörűen nyilatkozik eme levélben, — melyhez hasonló pedig számosat írt. Elképzeltetjük őt ezek után: milyen lehetett okoskodásainak meggyőző erejével, rábeszélő tehetőségének, elragadó ékesszólásának közvetlenségével magában a tanácskozásban!....

A fejedelem Beresényinek ezen brunóczi levelére csakugyan azzal felelt (apr. 21-kén), hogy: »Én Isten jóvoltából holnapi napon *okretetlenül megindúlok*, oly szándékkal, hogy ez jövő hétfőre (apr. 26.) Kis-Tapolcsányt lehessek.« És így immár, »az mi az Kglmed Vajnovics dologárúl írott levelemre való válaszáat illeti: mindazokrúl *az továbbvaló elmélkedést felmenetelemre hagyom*.« Úgy is lőn; Beresényi Kis-Tapolcsányra rándulván, ott szóbelileg értekeztek, végeztek. És mivel a béketárgyalások folyamata kedvezőbb reményekkel kecsegtetett, mint valaha, s amalfogva a hosszabb fegyvernyugvás megkötése elűl kitérni nagy könnyelműség, helyrehozhatlan politikai hiba lett volna: Vojnovics bíró második törökjét a fejedelem oly értelmű válaszokkal — úgy hozzá, mint a velencei követhez — bocsátá vissza, hogy a francia betörési kísérlettel, valamint a tengermelként szított fölkelési mozgalmak föllobbantásával czélszerű lesz a több hónapig tartandó fegyvernyugvás végét bevárni. Azalatt majd elvállik.

¹⁾ *Archiv. Rákócz. V. k. 101—103. ll.*

Horvátország felől ugyan — hol nyugtalanságok kétségkívül több helyen merülének föl — még ezután is, a fegyvernyugvás alatt is föl-fölzengett a francziák híre; így pl. május 10-ikén a köpcsényi cs. tábor közeléből Oroszvárról, s pedig labanczpárti főúri részről jött át az üzenet Somorjára, hogy gr. Drasskovich János cs. tbknak »hadastúl vissza kell menni: mert *az franczia bent van már Horvátországban és Pál Deák* (a francziákhoz átpártolt cs. huszárezredes) *katonái vele vannak*, kik az zágrábi marhát is elhajtották, bizonyosan.«¹⁾ A mi azonban mégis csak állír, csak élénk képzelődés csalóka délibábja volt. Sőt még a fegyvernyugvás végén is harczoltatják a hírharangok Horvátországban már nem ugyan a francziát: de legalább Vojnovics katonáit, a kik a bán seregét feljövetelében »valami erdős helyen megakadályozták volna. *Ezt nem hiszem!*« — jegyzi meg reá azonnal Bercsényi szárazon.²⁾

Igaza vala; Vojnovics csapatai csak az év vége felé kezdének magokról újabb életjelet adni a bosnyák széleken; *a franczia-magyar csatlakozás* pedig, Vendôme maréchal kedvencz eszméje, — elmaradt örökre. Áprilban s folytatólag július végeig, elhalasztatta azt a fegyvernyugvás minálunk, azután pedig a bekövetkezett hadi változások, háborúi esélyek Olaszországban. A bécsi udvar ugyanis — mely a franczia flotta-tüntetésétől Triest, Buccari előtt, csakugyan megijedt, s ezt is egygyel több oknak vette arra, hogy a magyarokkal fegyvernyugvásra és békealkura lép-

¹⁾ *Bercsényi* 1706. május 10-iki levele Rákóczihoz, Semptéről. (U. o. 118. l.) Ugyane napokban, 1706. május 13-kán, írja Gyöngyös városából *Csemiczky Sándor* Radvánszky Jánosnak, már a francziák elé menendő tábornokokat is megnevezve: »Dalmátiában való francziáknak hírít igen bizonyítják, sőt hogy valami csapás is esett volna már a horvátokon, és arra nézve, hogy *Bottyán Generális Uram bé fog menni Dalmátiában, avagy Generális Forgách Simon Uram.*« (*Eredeti levél, gyűjteményemben.*)

²⁾ *Bercsényi* júl. 26-iki levele Morvánkáról Rákóczihoz. (U. o. 187. l.) L. továbbá *ugyanannak* szintén júl. 26. Morvánkáról Károlyi Sándorhoz szóló levelét: *Rákóczi Tár* II. k. 135. l. Ebben is említi: »Vojnovicsnak ismíg van híre«, és hogy valamely »horvát-ráczok, kiket most gyűjtenek, reátámadtak az németekre s valami német praesidiomot is kivágtak tőből.«

jen, — egyúttal, ápril elején, sietve küldé legelső hadvezérét Savoyai Jenő herceget az olasz harczterekre, hogy a déli Tirolt fenyegető Vendôme-ot hátrábbszorítsa. Vendôme azonban apr. 19-kén, Calcinato-nál, jól megveré a császáriakat. Ekkor XIV. Lajos azt a hibát követte el, hogy győzelmekhez szokott híres marsallját a hadjárat közepén (júliusban) Olaszországból el-, Brabantba, Flandriába, Marleborough ellen vezénylé, — a hol, igaz, nagy szükség volt rá. Hanem azután a helyette a parancsnokságot átvett orléansi herceget s Marsin-t Savoyai Eugen Turinnál (1706. sept. 7.) tönkre verte. Ezzel a francia hatalomnak Olaszországban vége volt. Valamint a bajor-magyar csatlakozás reményét 1704-ben a *höchstetti*: úgy most a francia-magyar egyesülésnek immár czélba vett megvalósítását a *turíni* vereség semmisítette meg.

XXVI. FEJEZET.

1706.

— *A tetőponton.* —

A fegyvernyugvás és a békealkudozások, a békeföltételek előterjesztéséig.

A fegyverszünet s az ezt folytatólag követett hosszú fegyvernyugvás létrehozatala a mediatoroknak nem kis fáradságába került, a bécsi udvar kétszínű és úntalanul habozó magatartása miatt. Ezen udvar ugyanis föltételeit a folyamatban levő hadi vállalatok, nevezetesen a Pálffy-Heister-Herbersteinféle dunántúli combinált hadműködés sikerétől tette függővé s ahhoz képest módosítgatta. Tudjuk, hogy míg gr. Rechteren és Hamel-Bruyninx folyvást Nagy-Szombatban tartózkodtak, s Bercsényivel és a magyar bizottsággal, valamint Széchenyi érsekkel s társaival közvetlenül tárgyalnak vala: addig Stepney új év óta Bécsben volt, és pedig nem csupán a britt követségi ügyek intézése, hanem főként a végett, hogy a mediator-társaitól fölrkező előterjesztéseknek a cs. udvarnál személyesen minél hathatósabban érvényt szerezzen. A dolog azonban így is nehezen és lassan ment. Midőn Bercsényi Miskolcra visszérkezvén Nagy-Szombatba, a holland miniszterekkel a fejedelem és confederatió válaszáat József császár nyilatkozatára, határozott hajlandóságát a békétárgyalásokra, készségét a fegyvernyugvásra hivatalosan tudatta és velök sokat értekezett: ezek ezélszerűnek találták, hogy az iratokkal egyikök és a cs. békebiztosok egyike fölrándúljon Bécsbe. Rechteren ment föl Okolicsányival, s febr. 27-kén érkezett oda. Miután a dolgot Stepneyvel megbeszélé, kihallgatást kért és nyert a

császártól. Részletesen kifejté az uralkodó előtt a magyarok békehajlamait s erősíté, hogy egy hosszabb fegyvernyugvás elfogadására okvetetlenül szükség van: mert, ha a békealkudozás a hádviselés közben folya, akkor Bercsényi s a többi conföderált főnökök mindúntalan kénytelenítettven a hadsereghez távozni, a tárgyalások — mint eddig — a végtelenbe nyúlnának, sőt félő, hogy valami közbejövő hadi esemény miatt végképen is megszakadhatnak. Ellenben, ha ő Felsége a magyarok óhajtását a fegyvernyugvásra nézve meghallgatja: Bercsényi gróf biztosítása szerint 14 nap múlva már formászerű béketárgyalásokban lehetünk. A császár azt felelte, hogy ő nem idegenkedik a fegyvernyugvás elfogadásától s az ajánlott eljárás követésétől, de ministerei tanácsát meg akarja előbb hallgatni. Mire Rechteren és Stepney ily értelmű emlékiratot nyújtottak be.¹⁾

Ezen emlékirat a császár elnöklete alatt, mart. 5-kén este, 4 óra hosszatt tartott ministertanácsban tárgyalatván, a tanácskozás eredményeképen másnap reggel gr. Zinzendorf minister tudatá a mediatorokkal, hogy ő Felsége hajlandó a fegyvernyugvás engedményezésére: azonban ismerni kívánná a föltételeket, melyek alatt a magyarok azt elfogadják. Rechteren erre tüstént neki ült, hogy e föltételeket a Bercsényivel s a többi bizottsági tagokkal tartott eszmecserék alapján körvonalozza. Ezen irat is beadatván, újabb ministeri tanácskozásnak képezé tárgyát, s válaszul az udvar fegyvernyugvás-föltételei mart. 10-kén adattak át Salm hg. és Zinzendorf ministerek által a két mediatornak, a kik közül e pontozatokkal Rechteren másnap már útban volt Okolicsányival együtt Nagy-Szombat felé. Stepney csak azt jegyzi meg — Harley külügyérhez 10-kén írott jelentésében — e föltételekről, hogy azok oly föltevésből indulnak ki: Pálffy bán haderejével kiszorítandja Dumántúlról a kurucokat, — a mit ő nagyon kötve hisz.²⁾ Igaza is volt!...

Mart. 12-kén, midőn Bercsényi indulóban volt Nagy-Szombatból Forgách-csal — épen Pálffy berzenkedései miatt

¹⁾ *Stepney* 1706. febr. 28. és mart. 3-iki követjelentései s levele Bruyninxhoz.

²⁾ *Ugyanannak* mart. 6., 10. és 13-iki jelentései.

— Somorja felé, meglátogató őt Bruyninx, s tudatta: »jó hírrel várja vissza Rechterent és nagy reménységgel a fegyvernyugvásról.« Más részt azonban a késlekedésért »igen haragudt. Ihon — úgymond — az sinceritas! (Az udvar részéről). Mit csinált ennyit Bécsben?... Lám, megjárta egy hétre másszor: *de most* (az udvar) *Pálffytól várt*; meg akarnak sincere csálni!«¹⁾

A magyar fővezér, mint már említők, különösen ezen ügy miatt sietett vissza mart. 15-kén Nagy-Szombatba Somorjáról, Forgáchot küldvén át a túlادunai vezényletre. De csak elhűlt belé, a mint estve a mediatoroktól átvett es. válasziratot felbontotta: mily orczátlan föltétel mellett ajánlja az udvar a fegyvernyugvást! Nem kevesebbet követeltek ugyanis Bécsben, mint, hogy a magyarok hadaikat *az egész dunántáli kerületből vonják ki*. Beresényi e képtelen kívánságon megharagudván, s bosszankodván a közbenjárókra is: hogyan fogadhattak el és terjeszthettek elő ilyen absurdumot? — ámbár az útból beteg, nagy fejfájással érkezett vissza: 16-ikán reggel tüstént elment Gerhárt senatorral a hollandi ministerekhez, s »az memyire fájó fejemtől lehetett, beszéltem az kondor fejével Rechterennek«. Megmagyarázta neki, hogy hiszen minden józan hadi elv s a mi egész hadakozásunk, fegyverre-kelésünk oka, alapja ellen volna egy egész tartományt, melyet bírunk, az ellenségnek önként átengedni; »és így, *ha én mediator lettem volna*, (tevé hozzá szemrehányólag) *ezzel meg sem tértem volna!* Ezzel szaporodik az háború s diffidentia. R. azt felelte: mondta, — de mikor annak ellenére is csak akarták, hogy beadja az mediatio ezen punctumokat, — s nem lehetett más benne.« Erre aztán megkapta a méltó választ a kurucz főgenerálistól: »Hát mirevaló a *mediatori tekintélyt*? Itt nálunk elérni óhajtanak Excellentiátok valamit, és ott — *semmit*? Az én ítéletem szerint a mediaciónnak azt kellett volna ilyenre válaszolni: Nem fogjuk általadni, — képtelenséget nem erőltethetünk! Mert különben igen csekély volna a különbség a mediator és egy egyszerű pósta-kül-

¹⁾ Beresényi mart. 13-iki levele Somorjáról, a fejedelemhez.

dőnez (tabellarius) között, a ki csak az iratokat hordozza!... Azt mondja az udvar: jobb, hogy a magyarok Dunántúlról kimenjenek, mint kiűzessenek; én meg azt mondom: jobb ezt nem követelni, mint követelve, de meg nem kapva — visszaűzötni Bécs alá!...« Mely kemény, de igaz szavakra Rechteren a bécsi udvar ellen kifakadva felel: »Utinam quia aula esset facilius! *Apparet sinceritas, — promptitudo ad necessitatem, amicitia ad coacta!*«¹⁾

Bercsenyi azután, felindulásában, egy részről az udvarnak a jelzett képtelen kívánságából kivilágító *összintesége* fölött a béküléshez, s más részről a hazafiak nagy számának békehajlamaihoz, nyomatékos, mélyreható okoskodásokat fűz:

»Hitemre, Kegyelmes Uram, csak elláttam: nincs mihez bízni, — minden dolguk csak hiábavaló. Ngod semmiben másban reménységet ne vessen, *egyedül az fegyverben!* Se correspondentia, sem mediatio, sem protectio, sem semmi elmékedés bennünket nem boldogít, *ha fegyverünk csoukál;* — ebből álljon minden reménységünk. *Ngod valamint kezdette: fegyverrel folytassa Ngod!* Igyekezzünk erőt venni az ellenségen: mind magában jó lesz. Ne féljünk az belső factiótól, ne féljünk külső nem-barátságtól, ne féljünk nem-engedelmességtől az hazának, ne féljünk okoskodásától az procuratoriának, ne féljünk nem-serénykedésétől az mediatiónak. De inclinantis armis fortuna recedere videtur; fortunam sequitur spes animorum, spem amicitia, amicitiam fidelitas, quam metus regit, és első argumentum in omne movens. Mi haszna már, im ládd ez s amaz? De, *favente armorum fortuna,* — *vox omnibus una.*... Nihil prae-ter amorem regere potest in Republica, popularis autem amor semper ut sperat, sic vivit; spes fortunae comes est, quam quia non nisi in armis positum esse noscimus. Ad arma, ad arma!! Ngod siessen most (feljövetelevel) megelőzni az ellenséget, kivel reménységet plántáljon az haza fiai szívében. Mert félek rajta, — igaz szívemből igazán szóllom, — az kiknek panaszit az szabadulásnak reménysége meggyőzte: nem remélve jókra s többre ne fakadjanak! Tudom én, Kegyelmes Uram; már sokszor próbált szolgálja vagyok Ngodnak, s hiszem Istent: mennél többször, — annál böcsesebb. Lám mondám, mondám, — ha mondám, sem mindenkor rosszul mondám: legalább

¹⁾ *Bercsenyi* mart. 17-iki levele Rákóczihoz. (Id. h. 55. 1.)

mindenkor jobbnak úgy gondolám! Most is nem lehet nem mondanom, valamit jónak látok. Ím, Kegyelmes Uram, egy nekem hízeltkedő kálvinista praedicatornak sententiája rólam, kiből kálvinista vagyok véle: *sum praedestinatus ad hoc!*«¹⁾

E gyönyörű sorok — egy tükördarab hősiünk lelkéből — élénken jellemzik úgy férfias, elszánt gondolkodását, mint Rákóczihoz s a hazai ügghöz való törhetetlen, meleg ragaszkodását. Mindazáltal, a mint lelkének első vihara lecsillapult: erőt vón magán, felindulását aláveté az államférfiú bölcsen mérlegelő higgadtságának, és minthogy a miskolci értekezlet a fegyvernyugvást, főleg a békevágyó kedélyek megnyugtató végett, szükségesnek jelentette volt ki s azt ugyane szempontból a fejedelem is kíváná, — nyugodt tanácskozással tárgyalatta s tárgyalta a bizottsággal a famosus előterjesztést.

Ez — a mediatorok Nagy-Szombatban, mart. 13-kán kelt átiratához mellékelve — öt pontból állott. Az I. pont a Dunántúlra teljes odahagyását s a Duna folyamán a közlekedésnek a császáriak részére Bécestől le Péter-Váradig és Zimonyig szabaddá tételét követelte. II. Szintügy szabad közlekedés Erdélybe, Budától Szegednek és Váradnak. III. Várad, Pozsony, Lipótvár, Trencsény és minden cs. őrséggel bíró várba a cs. biztosok szabadon bemehessenek és legalább a fegyvernyugvás tartamáig elegendő élelmiszereket szállíthassanak. IV. Dunáninnen a magyarok hadai a morva és austriai határszélekről vonúljanak vissza a Fehérhegyeken túlra, mely hegylánc és a Vág folyó közti terület semleges legyen, valamint a Csallóköz is. S e területekről élés szállíthassék a cs. kir. várakba. Erdélyben a cs. hadsereg az általa meghódított részekben annak rendi szerint élelmeztessek. V. A fegyvernyugvás két hónapra terveltetik; ha azonban a béketárgyalások folyama sikerrel fog bízni: a mediatio előterjesztésére meghosszabbítható lesz. (Kelt Bécsben, 1706. martius 6-ikán.²⁾)

A magyar békebizottság e józan fővel teljesíthetetlen föltételeket mindenképen meghányva-vetve, ámbár — termé-

¹⁾ *Ugyanott*, 58—59. l.

²⁾ *Hist. des Révol. de Hongrie*, III. k. 193—199. l.

szetszerűleg — elfogadhatlanoknak találá: mindazáltal a részükről őszintén óhajtott békealkudozásokat e miatt mellőzni nem akarván, gr. Csáky István által martius 20-kán kelt válasznyilatkozatot küldött át a mediatiónak. Ebben kijelentik, hogy az előterjesztett pontok nem alkalmasok a fegyvernynyugvás létrehozatalára: mert ennek már természete hozza magával, hogy a hadak, míg a fegyver pihen, elfoglalt állomásaikon maradjanak. Egyébiránt is a conföderált ügy közös kötelezése tiltja, hogy a Szövetkezett Rendeik kötelékébe tartozó bármely terület az ellenség hatalmába engedtesse át. Kitűnik ezen pontokból is, — a mi már gyakran hangsúlyoztatott részünkről, — hogy az udvar nem okot, hanem színt, nem őszinteséget, hanem alkalmat, nem békétárgyalást, hanem ürügyöt keres. Ellenben a Szövetkezett Magyar Rendeik nem akarnak ürügyökkel babrálni és behálóztatni, hanem teljes őszinteséggel alkudozni; avagy az Istenre s a végzetre bízzák fegyverök igazságos ügyét. Ha tehát a Fölöséges Udvar megszűnik a területek átengedésének kívánságától: akkor a többi pontokra a bizottság válaszolni fog; ha ellenben nem: mivel mi Confoederatióunk tagjait az ellenségnek ki nem adhatjuk, — a többiről fölösleges beszélni.¹⁾

A hollandi követek e nyilatkozat fölött 21-kén tanácskozáván, másnap Stepneyhez írt levelökkel küldötték azt föl Bécsbe Okolicsányi Páltól, ki 23-kán indult el Nagy-Szombatból.²⁾ Telkesen és erélyes hangon tartott levelökben megjegyzik: íme a magyarok válasza *olyan, a milyent azon föltételekre várni lehetett*. Ez immár a harmadik eset, mikor az udvar föltételei csak bizalmatlanságot kelthetnek és a béke ügyét hátravetik. *Valóban, kételkedni kell a bécsi kormány jóhiszeműségén.*³⁾ Ez, a békétárgyalások kezdetekor,

¹⁾ *Ugyanott*, 201—203. l.

²⁾ »Okolicsányi uram 23. praeteriti felmenvén Bécsbe, még most is oda vagyon; meglássuk, ha elgyűn, mit hoz?« *Gerhárt György* senátor, békebiztos levele Nagy-Szombattól, 1706. apr. 3. sógorához Radvánszky Jánoshoz. (*Eredeti*, gyűjteményemben).

³⁾ Jellemző, hogy ezt a súlyos ítéletet a császár szövetséges államainak ministerei mondják, önkéntelenül igazat adva a békealkudozások lassú menete miatt már-már türelmét vesztő *Rákóczi* fejedelemnek, a ki ugyane napokban — 1706. mart. 20-kán, Egerből Bercsényi

mint 1705. nov. 12-iki levelünk bizonyítja, a fegyvernyugvás föltételéül a Morva vizétől a Nyitra folyóig fekvő terület kiürítését követelte a magyaroktól, — most pedig fegyverei sikerét kívánja előbb megpróbálni. Az eredményt látták: a kuruczok — mint megjósoltuk — Bécs kapuiig hatolának. Lehet, hogy most is úgy lesz! Ellenben a magyarok erősen és jogosan állítják: ők békehajlamaik őszinteségéről bizonyosságot tettek az által, hogy fegyvernyugvási föltételeik most is ugyanazok, a mik az alkudozások kezdetekor valának, és egykor, Selmecezen, már elfogadtattak. Valójában, főnökeiknek, hogyha a béküléstől idegenkednének: a jelen alkalom kapóra jött volna a szakításra; de mivel ezt nem tették, a levélírók meggyőződve, hogy azok komolyan kívánják a béketárgyalásokat, csak a császár ne követelje tőlük az egész Dunántúl odahagyását. Ebből ítélve, és az udvar magaviseletétől csak a hadakozó felek vég-elidegenedését várhatva: írók magok dolgoztak ki egy az ő nézetök szerint elfogadható fegyvernyugvási tervet, melyet mellékelnek, s kériik Stepneyt, hogy azt — jelen levelök tartalmával együtt — a császárral közölje és törekedjék minél előbb határozott választ kieszközölni reá: *igent*, vagy *nem-et*. Mert, ha javaslatukat ő Főlsége el nem fogadja: *ők megszüntetik közbenjárói működéseket és visszatérnek Bécsbe, — további ittmaradásuk haszontalan lévén.*¹⁾

Mérsékeltebb véralkatú collegáinak ezen erélyes fölépése a magyar ügy igazsága iránt melegen érző britt követ buzgalmát csak annál inkább fokozta. Stepney, a ki a föntebbi levelet és mellékleteit 25-ke reggelén vevé át Okolicsányitól s tartalmukat teljesen helyeselte, — mindent elkövetett kedvező eredmény kicsikarására az udvarnál. Azonnal személyesen bemutatta az iratokat a lotharingi herczeg

nyilhez intézett levelében, a bécsi, szándékosan hosszas húza-vonáról ekkép nyilatkozik: »Én, Isten kegyelméből csak beülök az borbélyszékben (azaz: hozzálát Esztergom ostromához), — forgassuk aztat, az mint lehet; mert régen általláttam, látom most is, *hogy piszmogás a dolgunk és az Aesopus kuvaszszával a konczhoz kapdosunk, kénytelenség nélkül békességet várván a némettől.*« (L. Archiv. Rákóczi. I. o. I. k. 493. l.)

¹⁾ L. Rechteren és Bruyninx e levelét id. h. 573—576. l.

osnabrucki érseknek s Salm herczeg, gr. Wratislaw és Zinzendorf ministereknek; kik fenyegetődzésektől sem ment sürgetéseire megígérték, hogy a mediatorok javaslatát 28-kán beható tanácskozás alá veendik.¹⁾ 26-kán kelt saját emlékirata mellett pedig magának a császárnak is benyújtá a javaslatot, hathatósan kérve ő Főlségét annak helybenhagyására, hogy Magyarországnak e fegyvernyugvási pontozat elfogadásával a béke útja elvégre megnyíljk.²⁾ Egyszersmind — mart. 27-kén — saját kormányát is tudósította, melléketben megküldvén a magyarok válaszának, a holland ministerek levelének, valamint fegyvernyugvási tervezetüknek másolatait. Ez utóbbinak szövegét nem ismerjük, azonban Stepney kísérő leveléből megtudjuk, hogy Túladunán a Lajta és a Kis-Rába vizek vétettek határvonalúl. Levélíró reméli, hogy, ha az udvar felfogja a saját érdekét, ebbe beleegyezik s elfogadja, — akkor a vita nem lesz hosszú. Ha csak hat hétig tartó fegyvernyugvás köttetnék is: a béketárgyalásokba bele lehetne menni; de megtörténhetik, hogy a gr. Pálffy és Heister tblok hadműködésébe s netaláni előnyomulásába vetett bizakodása az udvarnak újból meghiusítandja a mediatio minden igyekezetét.³⁾

A dolgok azonban ép e napokban nagyot fordúlnak, a magyarok előnyére. Tudjuk, hogy Pálffy táborát Forgách a Répce-mellékről visszaszorította Sopronyhoz, s háta mögött Balogh Istvánmal Austriába, Réthey Györggyel Stýriába tétetett pusztító becsapásokat. A bán seregének hátraczafofása, Baloghnak Laxenburg táján, Rétheyéknek Stájerben csaknem be Gréczig tett roppant dúlásai, égetései leirhatatlannúl elrémíté a bécsi népet, — mely mindezekért a udvar s ministerek konokságát okozá és forrongott, — sőt megdöbbsenté, megjuházitá József császár s tanácsosainak dölyfét is. Ehhez járult a franczia flotta Triest, Fiume előtt s a dalmját partokon való megjelenésének, Marsigli partraszállásának, Vojnovics tengermelléki és boszniai machinatióinak, a

¹⁾ *Stepney* mart. 27-kéről *Harleynek* s a hollandi követnek. (U. o. 582—584. l.)

²⁾ *Stepney* emlékirata a császárhoz, u. o. 581—582. l.

³⁾ *Ugyanannak* levele *Harleyhez*, az id. h.

törökök gyanús készülődéseinek s Rákóczi Konstantinápolyba küldött követi rokonszenves fogadtatásának híre, — továbbá a keserves éhínségben nyomorgó lipótvári helyőrség végveszedelme közelgetéséről, nemkülönben a császári hadseregnek Erdélyben jelentékeny térvészteségeiről érkezett több rendbeli Hiób-tudósítás. Mindezeknek lesújtó összehatása végre — kénytelen-kelletlen — engedékenységre bírta az udvart.

Martius 30-ika reggelén Salm herczeg főminister magához kéretvén lord Stepneyt, — gr. Zinzendorf ministertársa jelenlétében tudatta vele a császár határozatát a mediatio emlékiratára. E szerint ő Főlsége hajlandó a fegyvernyugvásra reállani, olyképen, hogy a confoederált magyarok hadainak az egész Dunántúlról kivonulásáról s az osztrák és morva határokról a Fehérhegyeken túlra visszahúzásáról *lemond*, és megelégszik ha a Rába vizét veszik határuil. Ehhez képest a mediatio által tervezett fegyvernyugvási pontozathól — hét pont volt — ötöt elfogad, csupán az 1-sőt s a 3-ikat kívánja módosítani. Hogy pedig a fegyvernyugvás alatti hadelhelyezés részletei annál gyorsabban állapíttathassanak meg: a cs. békebizottság másodelnöke gr. Wratislaw, az udv. haditanács alelnökével Tiell katonai előadóval kész lesz azonnal leutazni Pozsonyba, — hogy ott Széchenyi érsekkel s a mediatorokkal tanácskozzék, — mihelyt számára a magyarok *salvus conductust* küldenek és biztosítják, hogy futárait szabadon küldözheti föl Bécsbe.¹⁾

Ez már elfogadható kijelentés volt; Stepney örömmel vevé tudomásul, a mediatio készséges közreműködését és azt ígérte, hogy ő maga is le fog menni Wratislaw-val Pozsonyba. Míg a szükséges iratok ez értelemben elkészülnek, mart. 31-kén Wratislaw cancellár is külön levélben kereste meg a hollandi követeket: eszközöljenek ki Beresényitől az ő, Tiell és kíséretök részére szabad menetlevelet Bécsből Pozsonyba, s egyszersmind igyekezzenek a grófot rábírní csapatainak legalább a pozsony-bécsi országról

¹⁾ *Stepney* tudósítása Bécs, mart. 30-káról a hollandi mediatorokhoz. (Id. h. 591 — 592. l.)

elvonására, hogy így futárai bizton közlekedhessenek.¹⁾ Ime, a magyar fegyverek újabb dicsősége: a római császár udvari cancellárja s hadi tanácsának alelnöke kénytelenek a kurucz főhadvezér jóakarataihoz folyamodni, hogy a cs. székvárosból kimozdúlhassanak!

A mediatorokhoz szóló ezen iratokkal Okolicsányi Pál april 1-jén indult ki Bécsből s 3-kán délben érkezett Nagy-Szombatba.²⁾ A hollandusokat, Széchenyi érseket és Szirmayt hamarosan eljáván, »nagy lévvel-lével« futott tüstént a hozta jó hírekkel Bercsenyihez; de alig kezdi vala ezeket beszélni: hát már — írja a gróf — »mindjárt nyomában gyűttek hozzám cum floribus magok is az követek: hogy már az udvar recedált az conditióktól, és mivel debeant arma in statuquo manere, azért meghagyták Pálffynak: ne nyomúljon tovább (!!) és semmi hostilitást ne kövessen, — az Rábáig megelégszik« (az udvar). Mire Bercsenyi ingerkedve jegyzé meg: nem ismerjük el az ő armádájok státusát, mivel sehol állandó állomása nincs, jön-megy, csak excursió az egész; nem állomásairól, hanem zsákmánylásból él, s a mieink mindenütt körülfogva tartják. Ilyetén »kevés koczkodása után« a grófnak, Rechteren s Bruyninx azt indítványozák: »Jó, hát keressünk közbenső határconalat: mert egészen kivonúlnia Pálffynak az országból mégsem illik, mivelhogy bent van, s azt hiszik, hogy magát fentarthatja.«

¹⁾ L. *Wratislaw levelét* Rechteren és Bruyninxhez, u. o. 593—594. l.

²⁾ *Bercsenyi levele* Rákóczihoz Nagy-Szombathól, 1706. apr. 4-ike estvéjéről. (*Archiv. Rákócz. I. o. V. k. 79. l.*) A *hollandi követek* válasza ugyanonnét, apr. 10-kéről Stepneyhez, a már id. h. 597. l. — *Bercsenyi tudósítása* Károlyihoz, szintén onnét, apr. 12-kéről: »Hon gyün Okolicsányi hévvel-lével: már nem kell több, csak az Rábáig; Erdélyben penig maradjon in statu, quem sibi arma fecissent, juxta axioma: possideatis, quae possidetis.« (*Rákóczi Társ. II. k. 127. l.*) *Gerhárt György* békebiztos, hasonlókép Szombathól írja apr. 8-kán Radvánszkynak: »Okolicsányi Pál uram ez elmúlt szombaton (3-kán) elérkezett. Már az Udvar recedál attúl, hogy az Dunántúl való földet evacuálnánk és az hadakat revocálnánk, hanem maneant arma abutrinque in statuquo. Mi mindazonáltal csak azon vagyunk, hogy menjen ki (Pálffy) az országból és úgy tractáltassék az békesség.« (*Eredeti, gyűjteményben.*)

Annyira, hogy magoktól említették: »Szálljon a bán bizonyos helyen táborba, s engedjék át hadai élvezésére számára *valami terület s vonal a Rábán fölül, a határszéleken*; és Körmend, Kőszeg, Soprony s azok háta megét czélozták, s igen kívánták ezt erőltetni mindnyájan, mielőtt még a deputált commissáriusok tudnák, csak magammal beszélve, tervezgetés formában: hiszen a formasierőségek végbemehetnek azután!...« Jól tudják vala ugyanis a közbenjárók, hogy, ha gr. Beresényi megígér valamit: *azt már a deputatio is elfogadta*. Azonban a gróf óvatos volt, nem akará magát — mielőtt még a hivatalos iratokat látta volna — bármire is lekötölni, s nem ígért semmit; legföljebb, hogy valamivel ő is láttassék előzékenységét az ügy iránt mutatni: a Wratislawnak, Tiellnek Pozsonyig való útlevel kiadását helyezé kilátásba. A követek ekkor a fegyvernyugvás tartamának vitatására tértek át: »Így, se amúgy, *két hónap nem sok!*« A gyors észjárású Beresényi találón megfelelt erre is. »Mondom: Nem sok, igenis, — csak *szinte elég arra, hogy talán valami rongyollott olasz olajon hízott regimentesek részemet kaphassanak, s az erdélyi* (cs. armáda) *is mozoghasson!*« Azt mondja Bruyninx nevetve: »Possen, zwei Regimenten werden 's Werck nicht ausrichten!« Okolicsányi mondja: »*Nem difficultáltak* (az udvarnál) *négy, öt, s több hónapot is igen*, — haec sunt verba, — azt mondják: csak de termino hoc végezzünk stationis hic, az többiről is. S én semmit sem válaszoltam, s ők *írás nélkül akarták*, s most is. Én pedig elláttam: *vagy igen nagy az szükség rajtok* (t. i. a bécsi udvaron), *vagy meg akarnak esalni*; — utraque causa svadet cautionem; nem hamarkodom el s el sem vágom hirtelen, — meglátom: *mit adnak írva?*« Íme, a kedvező hírek örömetől el nem ragadtatva, ily bölcslővígyázattal járt el Beresényi; a ki azután magára maradván, még nyúgódtabban gondolkodott az ügyről, s folytatásképen, estve, ezt írta még saját véleményeként a fejedelemnek, kiről tudta, hogy a fegyvernyugvást óhajtja:

»Nekem jár ott az elmém: ha ki nem nyomhatni (az országból) hirtelen Pálffy, *nem jó volna-e Ruszt és Soprony megét odaengedni?* Mert, egészen csak *az palatinus jószága*, (a kis-martoni, héflányi,

fraknai, lákompaki uradalmak); semmi nemes jószág (nemesi birtok) nincs, — csak Soprony, Ruszt városok falui ¹⁾: *de egy confederatus úrnak is nincs ott jószág*; (tehát a Confoederatió ellen az átengedéssel nem véténénk.) *Most sem adtak* (azon vidék lakói) *portás-hajdú, — hantás, kutya német emberek*; hadd eszi, (hadd éli őket a császár táborn), ha szereti! Ezt is penig csak úgy, hogy csak az armistitium szorosabb, állandóbb megkötésének bevégeztéig, például *két hétig* («verbi gratia per 2 septimanas») legyenek nekik alávetve, és azalatt gyűne Vratislau Pozsonba s Ngod (Rákóczi) Újvárbá, quam bene hoc fieret cum custodia corporis, s lassan-lassan a többi (had) is utána. *Megtudnók addig monsieur uramat is* (Marsigliék tengeri expedícióját): *kako-bako?* Megtudnánk sokat, kit most nem tudunk; én penig magam is udvarolhatnék (értekezés végett) praevie per postam Ngodnak, ha fel nem gyűne is Ngod. Ezeket Ngod vegye fontolóra, s parancsoljon.« ²⁾

E levelét a fővezér, mint kiváló fontos tárgyút, külön futárral küldé Egerbe, honnét a fejedelem tüstént (apr. 8-kán) válaszolván reá: mindenben jóváhagyja, helyesli első tanácsosának a föntebbiekben vázolt eljárását, s a maga részéről is készségét jelenti ki a fölmenetelre, mihelyt kívántatik:

»Az Kglmed ma vett staphetájából — írja Rákóczi, — nem kevés álmélkodással látom Okolicsányinak nemcsak megtérését, de nyakrafőre való propositióit« (az udvarnak). Csak az a baj, hogy kevés őszinteség látszik belőlök: mivel lám, csak akkor gondolkodnak a fegyvernyugvásról, »az midőn aktivitásuknak lehetetlenségét látják s tapasztalják. De, hogy én is az dolognak merítumjára térjek: úgy tetszik, hogy *az melly okokból szükségesnek látánk lenni Miskolczon az armistitiumot, még most is fenn lévén azon okok, — egyebet nem jarallanak.* (E nyilatkozatból is kitűnik Rákóczinak ekkori őszinte békehajlama.) Melynek igenis, — ha máskint nem lehet — *jobb modalitással nincs az palatinus jószági átengedésénél és azon darab tartománynál, az mely Ruszt, Soprony és Küszög háta megé esik; a mi lineánkat penig az Répeze és (kapuvári) Rába mellé helyeztetni. Kirül mindazonáltal Kglmednek bővebb opinió-*

¹⁾ T. i. az e két szab. kir. városnak, mint földesúrnak, tulajdonát képező faluk.

²⁾ Archiv. Rákócz. V. k. 79—81. l.

ját várom. — Vradiszlao 'ejjivetele és azalatt az én felmenetelem valóban alkalmasosan esik; de kívánnám, hogy azzal az praetextussal élne Kglmed, hogy, *pro sinceritate demonstranda*, (s ez újabb előzőkenysége Rákóczinak az udvar iránt), *mihelyt az armistitiumnak csak hírét is hallottam: magam is kívántam közelíteni; a mint is bizonyos lehet Kglmed benne, hogy mihelyt az armistitium avagy suspensió dolgában bizonyost hallok, — azonnal indulok.*¹⁾

Még két nappal e válasz kelte után, ápril 6-kán, átküldötték a mediatorok a magok írásbeli, hivatalos előterjesztését a magyar bizottsághoz, látván, hogy magánúton nem boldogúlnak. Ezen átirattal tudatják, miszerint a császár és király békehajlamát azzal kívánja tanúsítani, hogy a martius 13-kán a magyar bizottsághoz áttett ama föltételhez: a conföderált hadak az egész dunántúli földről vonúljanak ki, — *nem ragaszkodik többé*. Ehhez képest most már az ügy odáig érlelődött, hogy a két hadviselő fél megbizottai rövid időn egyezsége juthatnak. A mediatio felhívja tehát a magyar békebizottságot, hogy vagy velök egyetemleg mihamarabb tartandó értekezleten formulázzák tüzetesebben a fegyvernyugvás föltételeit; avvagy, ha inkább tetszik, adjanak útleveleket ő Fölsége kiküldött ministerei gr. Wratislaw cancellár és Tiell udv. haditanácsos számára, a kikkel a britt nagykövet, lord Stepney is hajlandó lejőni Pozsonyba, hogy ott, a mediatio közvetítésével, a két deputatio tagjai közt a föltételek megállapíttathassanak.²⁾

A magyar bizottságot Bercsényi összehívta, s másnap már átküldötték a választ ezen átiratra a hollandokhoz. És pedig, hogy készségüket megbizonyítsák: elfogadták mindkét ajánlott módot, mint a melyek nem zárják ki egymást, sőt a kívánt czélt egyaránt előmozdíthatják. A bizottság kész a fegyvernyugvás föltételeire nézve a mediatorokkal tanácskozni, — a kívánt útleveleket pedig Bercsényi gróf kiállítandja s átküldendi.³⁾ A fővezér e legújabb megállapodásukról is azonnal, még ápril 7-kén, tudósítá a fejedelmet:

¹⁾ U. o. I. k. 511—512. l.

²⁾ *Hist. des Révol. de Hongrie*, III. k. 203 s. köv. ll.

³⁾ U. o. 207. l.

»Az mi az armistitium állapotját illeti: az mediatorok micsoda írást adtak? megküldte Csáky (István) uram Ngodnak; kiben proponálják: vagy hadd beszéljenek ök, vagy adjunk passust Vratislavnak Pozsonyig. Feleltük: *mindentik meglehet*. S most, úgy hallom, magok opinióját teszik papirosra, már közlötték is Szirmay- s Okolicsányival. Azt mondja Szirmay: praeter quod Mosony, Soprony s Vas-vármegyéket az Rábáig, teszik fel. Nines lehetetlenség, — elvállik; és akarják projectálni az *interims-suspensiót* is.«¹⁾

Ez az *ideiglenes fegyverszünet* — melyről Bercsényi apr. 4-iki levelében emlékezik először, — Stepney értesülése szerint Rechteren gondolata volt.

A hollandi gróf ugyanis tartván attól, hogy a hosszabb fegyvernugvásnak különösen a hadvonalak határait megszabó föltételei, — melyeknek részletei a hadi események miatt napról napra lényegesen módosúlhatnak, — nehezen lennének a két féllel előleg és maradandóan megállapíthatók, azt az eszmét vetette föl: köttessék előbb egy esakis a nyugati határok mentén (túl a Dunán s a Morva mellett) álló haderőkre érvényes, 14 napi egyszerű fegyverszünet, a tényleg bírt területek, vagyis a katonai statusquo alapján; ennek tartama alatt aztán sokkal könnyebben, nyugodtabban lehetend a hosszú fegyvernugvás pontozataira nézve a két fél biztosainak megegyezni. E módhoz azonban a mediatorok csak akkor voltak nyúlándók, ha a magyar bizottság az ő most munkában levő föltételeiket a közös értekezleten nem találná elfogadhatóknak. Aminthogy nem is találá. April 8, 9-kén sokat tanácskoztak a hollandusok s Szirmayék Bercsényivel, Csákyval, Kajalýval, Gerhárttal: de csak nem vehették rá őket semmimódon arra, hogy a magyarok birtokában levő Mosony, Vas és a szintén nagyobb részben általuk bírt Soprony megyék területét akár a nagy-, akár csak a kis-Rábáig is odaengedjék az ellenfél hatalma alá, — a Confoederatio czikkelyei csúfjára. Nem volt volna jó dolguk, sőt tiszta képtelenség lesz vala, ha pl. a jól megerődített Rábaközt odahagyják: mikor katonailag ök voltak túl a Dunán fölénben, a Dunán innen

¹⁾ Archiv. Rákócz. V. k. 84. l.

pedig épen. A kuruczoknak a fegyvernyugvásra katonai szempontból nem volt szükségök, — amínhogy Forgách tbk. hevesen ellenezte is, — csupán a már jelzett politikai szempontból tartotta azt Rákóczi és a kormánytanács czélszerűnek. Ellenben a bécsi udvar főként katonai tekintetben szorult rá; neki kellett tehát követeléseiből engedni.

Ily körülmények között a mediatorok az ápril 10-ikén tartott közös értekezleten megtették az indítványt a 14 napi előzetes fegyverszünet elfogadására, a statusquo alapján. A tárgyalások hosszan húzódtak, s csak este 10 órakor fejeztettek be. Délután érkezett meg a futár Rákóczi ápril 8-iki, fönt kivonatolt levelével: s ennek a fegyvernyugvás kívánatos voltát hangsúlyozó tartalma bírta Beresényit, hogy a Rechteren-Bruyninxék által ajánlott s a Széchenyi érsek, b. Szirmay, Viza prépost és Okolicsányi cs. biztosok által is támogatott két heti harcpszünetet elfogadja s a bizottsággal elfogadtassa. A hollandiak ugyan — a fejedelem leveléről nem tudva, — Stepneyhez az nap éjjel írt jelentésekben a saját rábeszélő tehetségek hatásának tulajdonították a magyar fővezérnél elért ezen eredményt. S valamint ők angol collegájuknak, úgy Beresényi is Rákóczinak még azon ápril 10-ike éjjelén megírja a tett a fontos megállapodást:

»Ma délután, szintén hogy az suspensió dolgában fáradtunk volna és már úgy intéztem vala az dolgot, hogy az mediatorok magok projectálták azt, hogy ad conclusionem armsttity szünjenek meg az ellenségeskedések, — veszem alázasosan Ngodnak (apr. 8-iki) levelét, igen ápropos. Melybül tetszését s parancsolatját Ngodnak megértvén, kívántam azt követnem. *És íme tíz órakor most este determináltatt itt közlünk az mediatorokkal, hogy ne csináljon ismét bontást az fegyverkezés jó szándékjokban: engedtem pro remonstratione sinceritatis kívánságuknak, és most expedíálnak még ez étszaka bizonyos curírt Bécsbe, úgy, hogy holnapután intimálhassák Pálffyuk, s én is megírom Forgách uramnak.* Holnapután, úgymint kedden, kell az intimationnak Pálffyt érni; visszamenni neki még lehet: de, ha kiljebb felénk nem nyomúl, — *szünjék meg az ellenségeskedés.* Megírják ezt (a hollandi követek) tüstént Pozsonba is: mert ott az hidat megvetették, s berzenkednek (az elfoglalt

Óvárért.¹⁾ Igaz dolog, Kegyelmes Uram, naturaliter nem félhetünk: az Dunántúl most elgyőzzenek; de hiszen talán nem vesztiünk azzal az kis üdövel, és secundáltatik intentiója Ngodnak. Holnapután föl-megyén (Bécsbe) maga Bruyninx; nem is hiszem, legyűjjön az tractáig. Az ő cogitatójokról ma sokat szólván, levertem vélekedésökről: éppen ne is véljék Mosony s Vas vármegyék átengedését, hanem csak — az mint íram s Ngodnak is tetszik — Soprony megét; de nem mentem Kőszegig, quia esset contra Confoederationis principium. Az többiben (a tervezett hosszabb fegyvernyugvásnak már ekkor előre megvitatott egyéb föltételeit érti) nyújtottam reménységet, praeter communicationem copiarum et evacuationem Csallóköz. Az két hónapot nem sürgettem én messzebbre: de megmutattam nekik, (azalatt a béketárgyalásokat befejezni) nem lehet. Úgy mondják: az udvar tovább akarta, s ők nem javallották; már hármát mondanak. Ngod tetszése az mint lesz, — úgy látom, azt meghosszabbíthatni. Az ideje az ellenségeskedés statusquojának *ad primum Máj, de csak itt, nem másutt*; azalatt kell végezni. Nem tudom, Ngod mint érkehetnék föl azalatt, ha addig is el nem készülne; noha igen sietve megírom valóságát, — de mégis napok telnek belé,« míg a futárok Egerbe érkeznek. E végsorokkal sürgeti a fejedelem közelítését.

Bercsényi, hogy a Rákócztól óhajtott fegyvernyugvást mielőbb elérhesse: igen ügyesen, az Erdélyből imént vett kedvező hírek közlésével is nyomást kívánt gyakorolni a mediatorok és cs. békebiztosokra. Megmutatta ugyanis nekik eredetiben Károlyi tbk. levelét, melyet a fejedelem 8-iki válaszához csatoltan ép ez nap, 10-kén kapott. E tábornok egy erős hadosztálylyal a Sebes-Körös völgyén Sebesvár felől, s egy másikkal Belényestől Zarándnak nyomult be martius végén Erdélybe; s míg Orosz Pálék odafent a

¹⁾ A mediatorok apr. 12-kéről magának Pálffy tbknak is írtak. tudósítván őt, hogy a fegyverszünet pontozataival már felküldötték Bécsbe a futárt, s azzal hízelegnek magoknak, hogy javaslatukat ő Felsége elfogadandja. Fölkéri tehát a tbkot, hogy már addig a pár napig, míg az udvar rendeletét veendi, lehetőleg tartózkodjék »de tout acte d'hostilité, ou au moins d'une action générale;« mivel e jövő esütörtökig okvetetlenül veendi az udvar parancsát. Válaszában Pálffy — kinek e levelet Elbeczky küldé át, s ki a kiürített Óvárt éppen megszállta vala, — készséggel megígéré, hogy jó, hát addig a két napig nyugtatni fogja hadait. (*Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 600—602. l.*)

Szamos völgyében, Bethlen táján foglalkoztatták a császáriakat: ő ellepven Bánffy-Hunyad, Gyalu, Kolozsvár környékét, elfoglalá Tordát, Toroczkót, előnyomulása közben a téli szállásaikból fölvert császáriakból *levágott 1000-ig való németet, dánt s 300 rácz labanczot*, számos cs. tisztet fogott el és igen gazdag zsákmányt nyert, főként Abrudbányán, a hol két hadosztálya egyesült. Ezen utóbbi helyen kívül meghódítá Zalatnát, Verespatakot, Vincz-várát és az egész bányavidéket, be a Marosig. Más oldalról pedig Dévának hős parancsnoka, Csáky András ezredes, a németek fogságából megszökve, a Karán-Sebes táján török oltalom alatt tanyázó kurucz hadtöredékeket folszedé, rohammal megvette velök a vaskapui és dobrai sánczokat, meghódítá, fegyverre kelté Hunyad vármegyét, s a Maroson átköltözve, elfoglalta Halmágy-várát, hol Károlyival egyesült, és már Gyula-Fehérvár megtámadására készültek, Erdélynek ekként jó nagy részét visszahódítván. A múlt őszi hosszú, nehéz menektek, sok éhezés, sanyarúság s a kuruczok téli, folytonos fűrgé portyázásai miatt még mindig nagyon elnyomorodott állapotban sínló Herbeville-Rabutin-féle erdélyi cs. hadseregére oly váratlanul jött ezen sikeres támadásnak hírére Okolicsányi Pál, Károlyi levelét latinra fordítva, apr. 11-kén megküldötte Stepneynak Bécsbe, hogy ez az udvarral a fegyvernyugvást annál inkább elfogadtassa.¹⁾ E tudósítás hatása — melyet Oláhország felől vett hírek megerősítének — nem is maradt el. Az udvart az erdélyi kedvezőtlen jelentések nem kissé, és pedig annál inkább megzavarták, mert a parancsnokságot az öreg, erélytelen Herbevillétől átvett Rabutin tbk. a cs. főhaditanácstól már ismételtelen odautasítatott: hadseregére zömével azonnal nyomuljon a Tiszához; azonban a tábornagy vonakodik vala, azt felelvén: csapatai

¹⁾ L. Okolicsányi levelét *Archiv. Rákóczi*. II. o. II. k. 599—600 l. és v. ö. *Feldzüge* d. Pr. Eugen v. Savoyen, VIII. k. 413—414. l. Beresényi udv. hadnagya *Bezegh Imre* ezredes is írja N.-Szombatból 1706. apr. 22. Radvánszky Jánosnak: »Tegnapelőtt Károli uram levele érkezett; újabban 800-ig való németet leváगतott ő Nga; három harezok a szegény magyaroknak szerencsésen succedált.« (*Eredeti levél*, gyűjteményben.)

nincsenek oly karban, hogy velök ilyen hosszabb hadmenetet megkockáztathatna. Mindazáltal april 7-én a parancs megújítatott, oly meghagyással, hogy legalább e most megnyitandó fegyvernyugvás — a május 1-jétől tervbe vett hosszabb armistitium értetik — bekövetkezte előtt okvetetlen kijöjjen Erdélyből a Tiszához;¹⁾ — noha gr. Wratislaw maga (és pedig dicsekedve!) bevallá, hogy a 20—25,000 főnyi erdélyi cs. hadseregben nem volt ekkor legföljebb 5—6000 emberre menő kivonulni képes csapat.²⁾

Elképzelhető ily körülmények között az Okolicsányinak néhány nap múlva, april 12-kén vett levelében foglalt hírek fölötti megdöbbenés. Fokozá ezt a lipótvári parancsnok kétségbeesett vészkiáltása, hogy már nincs több *egy hétre* (apr. 19-kéig) való élelmüknél, — gyorsan segítsenek, mert kénytelen magát megadni. Ily viszonyok mellett a derék britt követnek ezúttal nem nagy megerőltetésébe kerülhetett, hogy legalább az ideiglenes fegyverszünetet a cs. udvarral nyakra-főre elfogadtassa, s a hosszabb fegyvernyugvás előfeltételeinek is megnyerje. De az ellenségeskedés fölfüggesztését, — melyre a magyarok a béketárgyalások s becsületes kiegyezés őszinte vágyától vezéreltetve léptenek,³⁾ — a bécsi kormány csakis keserves kényszerűségből s azon ravasz szándékkal fogadá el, hogy annak tartama alatt rendkívüli, már előkészített útakomódokon, — mint látni fogjuk, — megkísérlje Rákóczi és Bercsényit, (ha lehet mindakettőt, ha nem: legalább egyiket) speciális egyéni előnyöket biztosító fényes ajánlatokkal a maga részére megnyerni, és úgy, közreműködésük segítségével a nemzetet imilyen-amolyan általános ígéretekkel, szép szavakkal, országgyűlésre halasztással megnyugtattván, a

¹⁾ *Feldzüge* d. Pr. Eugen; a most id. h.

²⁾ *Bercsényi* írja N.-Szombathból 1706. apr. 12-kén Károlynak: »Maga Wratislaw exaggerationis nomine monda: Errant Domini Ungari in supposito, quod sit ruinata armada Transylvanica; *quinque aut sex millia sunt in tali statu efectivo, qui possunt exire.*« (Rákóczi Tár. II. k. 128. l.)

³⁾ L. erre nézve pl. Rákóczinak Egerből apr. 12-kén a cs. békebiztosok egyikéhez, Okolicsányi Pálhoz végtelen nemes hangon írott levelét, *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 521—522. l.

forradalmat lecsillapítani. A törvényszerű alkotmányos állapotok helyreállítására a komoly igyekezet az udvarnál hiányzott; még Savoyai Jenő is inkább a fegyverrel leigázást ajánlá, ha a hadsereg bírja.¹⁾ Éles elméjével Beresényi jól átgallotta ezt; ezért írja a nagy-szombati megállapodás után mindjárt másnap — ápril 11-kén éjjélkor — kelt levelében a fejedelemnek, a Bécsben éppen előterjesztés, tanácskozás alá kerülő fegyverszünet pontozatairól szólva: »*Necessitas ipsa legem, nobis felicitas justitiam tribuit. Nincs ügyünknek egyéb argumentuma, csak Isten s a -- fegyver!*» Pedig a fegyvernynyugvást ő, e meggyőződése mellett is, szívesen és siettetve munkálá: »Az armistitiumot bizony nem vontattam én, — jelenti apr. 13-kán Cziferről Rákóczinak; — *éjjel is sürgettem volna én, nemcsak nappal, ha lehetett volna*, s ezután sem mulatom el, így értvén Ngod parancsolatját.«

Becsületes munkájának eredménye meg is lőn. A mediatorok Nagy-Szombathból apr. 11-ikére virradó éjjelen útnak indúlt küldötte — Szirmay egyik íródiákja — 13-ika reggelén érkezvén Bécsbe, tüstént átadá az udvarnál a hozott iratokat; a Stepneynek szóló levelet azonban csak d. u. 3 órakor szolgáltatá a britt minister kezéhez. Ez rögtön a Hof-Burgba sietett, hogy collegái javaslatának elfogadását erőlyesen sürgesse. Ámde csodálkozva tapasztalá, hogy ezúttal nem is kell sürgetés, — mert szorúlt a kapeza. A cs. ministerek nyájás arczczal adták tudtára, hogy a javaslat még ma fog tárgyaltatni; ő Főlsége már összehívta esti 7 órára a titkos tanácsot. Délután fölerkezett Bécsbe Bruyninx is, hogy személyesen bővebb felvilágosításokkal szolgáljon a nagy-szombati értekezletekről, a magyarok kedvező hangulatáról stb., — egyszersmind felhozá Beresényi útleveleit Wratislaw és Tiell számára. Azonnal kihallgatásra ment a császárhoz, közlött vele a tárgyalásokra vonatkozó több ügyiratot, s megnyerni igyekezett őt a 14 napi fegyverszünet és a fegyvernynyugvási előfeltételek jóváhagyására. Könnyű munkája volt; az esti államtanács a császár elmöklete alatt

¹⁾ L. levelét a Hof-Kriegsrathhoz San-Martinóból. 1706. május 21. *Feldzüge*, VIII. k. Suppl. 113. l.

a fegyverszünetet — úgy, a mint a mediatio ajánlá, — elfogadta, s még azon éjjel futárt indítottak Pálffy tbkhoz, rendelettel: hagyjon föl minden ellenségeskedéssel, s a fegyverszünetet hirdettesse ki. A bán e parancsot Miklósfalván másnap — 14-kén — délelőtt vévén, így történt, hogy mindjárt délben kidoboltatá a háborúszünetet. Stepney és Bruyninx pedig Nagy-Szombatba Rechterenhez küldöttek, szintén még 13-ika éjtszakáján futárt, tudósították őt a fegyverszünet jóváhagyatásáról, s a Pálffyhoz intézett hadi rendeletet másolatban mellékelvén, fölkérték: szólítsa föl Bercsényi grófot, küldjön hasonló rendeleteket ő is Forgách tbkhoz és a többi katonai parancsnokokhoz. De mivel a fővezér N.-Szombatról időközben a Csallóközbe a hadakhoz távozott: Rechterennek 14-kén kelt staphetáját csak másnap, Somorján kapta meg; ¹⁾ mindazáltal Forgách Pálffy által értesítettvén s már előzetesen utasítva lévén: még 14-ike délutánján, részint 15-ike reggelén ő is kihirdettette mindenütt a május 1-jéig tartandó hadakozási szünetet, olyaténképen, hogy — a kötött egyezmény értelmében — minden csapat a maga ekkor bírt állomásán maradjon. Egyszersmind a cs. békebizottság másodelnöke s lelke gr. Wratislaw is még ugyan 13-ika estéjén írt Rechterennek és Szirmaynak külön-külön, értesítve őket a fegyverszünet megkötéséről, s arról, hogy ő és Tiell Stepneyvel legközelebb leutazandnak a további tanácskozások végett Pozsonyba, a hová még előbb egy cs. megbízott induland, az éhező Lipótvár és Tencsény őrségeinek — ezégette az udvart legjobban! — legalább a fegyverszüneti 14 napra élelemmel való gyors ellátása czéljából. Kéri tehát őket: kövessenek el mindent Bercsényinél, hogy ezt a béke ügye érdekében ne akadályozza, s adasson az említett várakba *készpénzért* a tényleges létszámok szerint kimérendő élelmiszereket.²⁾

¹⁾ L. *Bercsényinek* 1705. ápril 15. Somorján Rákóczihoz írott levelét és mellette Rechterenét, *Archiv. Rákócz.* I. o. V. k. 95—96. l.

²⁾ L. a föntebbiekre nézve *Stepney* apr. 13-iki két levelét Bruyninx s Rechterenhez, 14-iki jelentését kormányához és *Wratislaw* 13-iki levelét Rechterenhez, *Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 602—609. l.; s ugyan *Wratislawét* Szirmayhoz, u. o. V. k. 97. l. *Gr. Pálffy Miklós* pedig (t. i. a tbgy. és későbbi nádor) Bécsből, 1706. apr. 17-kén mindezekről

Bercsényi Rechteren kérésére Somorjáról visszasietvén Nagy-Szombatba, ide még 15-kén estve megérkezett. A holland minister másnap reggel fölkeresé őt s reábirta, hogy Lipótvárnak és Trencsénynek 14 napi élelemmel ellátásába — a mondott mód szerint — beleegyezzék;¹⁾ de ez azon föltétel alatt történt, hogy viszont e várak őrségei a fegyverszünet tartama alatt a Vág vizét a tutajozás számára megnyissák. (Bercsényi ugyanis az Esztergom ostromának földözésére épülő karva-nyerges-újfalusi sánczok-, barakkok- és a készitendő Duna-hídhöz szükséges fenyőszálakat, deszkákat Liptóban már készen tartatá, s ezeket szándékozott most mihamarabb leszállíttatni, a Garamon Lévához úsztatott faanyag nem lévén elégséges.²⁾ A fővezér még azt kívánta a követ-

gy tudósítja barátját, id. gr. Erdődy György országbírót Zágrábba: »Okolicsányi uram armistitium iránt való Kegyelmes Urunk ő Főlsége resolútiójával lemenvén, leküldendő Gróff Vratislau uramnak passust Bruininx hollandiai követ maga fölhozván, úgy, hogy azon alkalmatossággal Főlséges Udvar is holmi dolgokról informálhasson, — megírt passus mellett Gróff Vratislau, Stepney angliai követ és Tiell secretárius uraimék 19. hujus lemennek bizonyosan. Armistitium concludáltván, ki fog tetszeni: sincere kíván-é más fél Főlséges Udvarral bántni, vagy sem? Most ad interim suspensio armorum a 15. hujus usque ad ultimum (Aprilis) meglőtt. Tractára Lotharingus Herczeg (az osnabrucki érsek) is lemegyen. (Pozsonyba, hol a kalocsai érsek már várt reájok.) Vratislau, Stepney és Tiell uraimék bizonyosan hétfőn lemennek.« (*Eredeti levél*, kéziratgyűjteményemben.)

¹⁾ Gr. Rechteren tudósítása apr. 16-káról Nagy-Szombatból Stepneyhez és Bruyninxhoz Bécsbe. (Az id. h. 610. l.) *Bercsényi* ugyaneznapi Rákóczihoz írt levelében is, melyhez mellékelve van a Rechterennel a Lipótvár és Trencsény megélelmeztetését illetőleg kötött egyezmény szövege. E szerint a nevezett két várbeli cs. helyőrség minden egyéne (a mediatorok közegeinek hiteles számbavétele szerint) kapni fog két hétig, készpénz-fizetésért, minden napra két font kenyérré való lisztet, egy font húst és egy pint sört. Aránylagos só- és tűzifamennyiség beszállítása is megengedett. Bercsényi e levelében említi: »Az armistitiumban (a hosszút érti) már semmi kétségem: mert hiszen *könyörögve, pénzért kér élest*,« stb. (Az id. h. 99—101. l.)

²⁾ »Építi Pálffy Óvart s megszállította; hagyján, — én is sánczot Karvánál, csak *fám legyen!* Lesz most *Trencsénynyel*: adok neki pénzért prófuntot, s ő is nekem *hidakot*. Már is elküldtem.« (Bercsényi, apr. 16. N.-Szombatból Rákócziinak.) Apr. 23-iki levelében azonban említi, hogy a trencsényi cs. várparancsnok nem akarja a mediator

től, hogy Pálffy bánt — ki holmi önkényes hadelhelyezésekkel már is terjeszkedni, alkalmatlankodni kezd vala, — mediatori tekintélyével utasítsa rendre: tartsa magát szorosan a fegyverszüneti föltételekhez, nevezetesen, »*debent in statu quo manere cuncta*«. Pálffy ugyanis Magyar-Óvár felé mozdulása miatt szorult helyzetbe jutott; mert a kurucz hadak utána credván Forgách-csal: Soprony mögét, Kis-Martony, Ruszt tájait egész Austriáig, s a Fertő északi csúcsán Széleskútig, Nezsiderig ellepték, megszállották. Mosony-megyének is nyugati s déli része: Féltorony, Boldogasszony, továbbá Lébény, Lébény-Szent-Miklós környéke s a Szigetköz magyar kézben maradt. És így a bán, mikor a fegyverszünet kihirdettetett: egész seregével a Lajta-Duna háromszög alakú keskeny közére, Magyar-Óvartól Köpcsényig s másfelől Levél Hegyeshalom, Miklósfalu, Gáta, Lajtafalva közé vala összeszorúlva, úgy, hogy már a szomszéd Zurányon két kurucz század feküdt. E szűk, keskeny téren annyi ezer emberből álló táborát ha elhelyezheté is valahogy: de élelmezni, kivált takarmányozni két hétig — mint állítá, — sehogysem bírja. Jelenté ezt a cs. udv. főhaditanácsnak; írt Bercsényinek is közvetlenül: »lehetetlen, subsistáljon az hol van, mivel Nizsiderig terjedve van hadunk;« kéri, legalább a kis Mosonyvár-megyét egészen engedtesse át neki a gróf; és írt Forgáchnak: vigye ki Széleskútról a kuruczokat, nehogy a szomszédságban tanyázó horvátokkal egymásba kapjanak. Forgách nem tette, hanem a levelet a fővezérhez küldé át. A bán azonban, ennek válaszát be sem várván, hogy mégis valamelyest terjeszkedhessék: a két kurucz hadnagyot önhatalmúlag, egyszerűen »*kiigazította*« Zurányból, Kémlyét pedig — Óvartól délre — megszállatta, a mi által, kivált ha tovább nyújtózik Lébény felé, a magyarok csallóközi összeköttetése lett volna fenyegetve. Bercsényi válaszolt neki: *Nem lehet*, mert

(Rechteren) levelére a Vág-hajózást fölszabadítani; ki e miatt Pozsonyba küldött: parancsoljanak rá katonai orderrel! A mi meg is lön, mert május 10-kén ugyanő írja Semptéröl: »*Trencsénbe elvitték az ordert az Vág felszabadítása végett*; én is parancsoltam már mind oda, s mind az hat hajó lement. Fában s másban nem lesz fogatkozás.« Csakhamar leúsztanak a tutajok Liptóból.

most 14 napig, a fegyverszüneti szerződés értelmében, in statu quo kell maradni mindkét félnek; azután majd elválik, mint alkatunk meg Wratislawval? ¹⁾ Tehát Kémlyéről, Zúrányból csapatainak kivonását követelte, — különben a fegyverszünet megszegésének fogja venni s erőt erővel veret vissza. Mindazáltal, hogy kicsinyes dolog miatt ilyenre ne kelljen fakadnia, fölhívta Rechterent: írjon azonnal Pálffy-nak s hozassa helyre vele az elkövetett túlkapásokat. A holland követ írt is tüstént ápril 16-kán s ismételve 19-kén a bánnak, az utólag megszállt két helységről hadainak haladéktalan eltávolítását erélyesen követelve. ²⁾ Pálffy engedett; úgy, hogy pár nap múlva — apr. 20-kán — már megnyugtatólag jelentheté Rákóczinak Bercsényi: »*Pálffy nem berzenkedik már; megvannak embereink Szent-Miklóson. Nizsideren s mindenütt. Összeronta négy vagy öt helyre (Hegyeshalomra, Miklósfalvára, Jandorfra, Gátára, Oroszvárra) hadát Pálffy, s maga van Pozsonban.*« ³⁾

Ez a baj így csírájában elfojtatott s a bán több panaszra nem ad vala okot. Megvolt békességben, immár az új cs. fővezér: Starhemberg tábornagy parancsnoksága alá vettette, ⁴⁾ a ki őt csakhamar leküldötte Horvátországba a Vojnovics-szította mozgalmakat elfojtani s új hadakat felszedni és szervezni.

Rákóczi — kit fővezére minden fontosabb mozzanatról gyorsfutárokkal tudósít vala — jóváhagyá hív barátjának

¹⁾ Bercsényi, Brunóczról, apr. 17. (*Archiv. Rákócz. I. o. V. k. 103. l.*) Két nap múlva is ír ugyanerről; Rechterent ekkor Szirmay által kéréte az elégtétel-adatásra, a fegyverszünetet »nem akarván ezekre rumpálni.« (104. l.)

²⁾ L. *Rechteren* mindkét rendbeli levelét u. o. II. o. II. k. 612—613. l.

³⁾ U. o. I. o. V. k. 106. l.

⁴⁾ »Pálffynak már cessált commandója: Starnbergh már Pozsonba érkezett,« — írja 1706. apr. 24-kén N.-Szombatból *Bercsényi*. V. ö. *Feldzüge* d. Pr. Eugen, stb. VIII. k. és *Stepney* 1706. ápril 20-iki követjelentését Bécsből kormányához: »In a day or two, General Starhemberg will follow to Hungary and assume the command of the Imperial Army.« A magyarok minden cs. tdk. közt őt becsülik — emberséges bánásmódjáért — leginkább, s ezért jól fog hatni, hogy ő neveztetett ki főparancsnokká. (614. l.)

úgy az ideiglenes fegyverszünet elfogadását, mint Lipótvár s Trencsény két hétre való megélelmeztetésének megengedését illető intézkedéseit. Az előbbire nézve apr. 13-kán válaszolja Egerből:

»Ezen órában vettem az Kglmed levelét, az inclusákkal együtt. *Felettébb is jól esett, hogy az fegyvernek suspensióját intentióm szerint siettetni akarván Kglmed, az két heti suspensiót megengedte.* Hogyha remélhető, hogy ez által secundáltatik az armistitium is: azonnal magam is arra felé veszem útam. Hogy Küszögig Kglmed nem sietett az ígéréttel, *igen jól történt*; de talám úgy sem történt volna az Confoederatió ellen, mivel Küszög maga feladta magát. — Az mi az armistitium terminussát illeti: *legalkalmasabbnak s jobb-nak látom úgy, az mint Miskolczon determináltuk, azaz Szent-Mihály-napig*«, (sept. 29-kéig). Ez nevezetes kijelentés, a melyre még visszatérendünk.

A másodikra pedig apr. 17-iki válaszában reflectál:

»Veszem az Kglmed curírja által küldött levelét. *Leopold s Trencsény provisziójáért, ígérs, nem illenék ezen állapotot (a már kihirdetett fegyverszünetet) interrumpálni*, tudván azt jól, hogy *tészen Kglmed olyan dispositiókat, hogy az prófunt administratiójában meg nem esalnak bennünket.* — Én e jövő héten minden bizonynyal megindulok; remélem, fölmenetelemig is alkalmasint általesik Kglmetek az armistitium punctumának a nagyján«.¹⁾

Rákóczi, mint e levelében is kilátásba helyezi, Egerből apr. 22-ike reggelén megindulván, másnap útközben Balláról írva, arra kéri barátját, hogy az erdélyi armádájával való közlekedését a németnek szabályozó fegyverszüneti pont elintézését, — ha lehet — halasztza el az ő fölerkezéséig, a mi immár egy-két nap dolga csak. Úgy lón; 23-kán a fejedelem Szécsénybe, s innen, egy napi pihenése után, 26-kán Kis-Tapolcsányba érkezett.

Bercsényi pedig ezalatt, mivel úgyis Stepney, Wratislaw és Tiell még nem jövének le Pozsonyba: három napi időt szakított »búval-bajjal s galibával tölt« fejének egy kis szórakozásra; 17-kén kirándult nejével Nagy-Szombatból kedves brunóczi fészkébe, hogy az ottani kastélya belső

¹⁾ *Archív. Rákócz. I. o. I. k. 524—525. és 528. II.*

díszítési s felszerelési munkálatainak folyamát újból meg-
nézze. Itt sem volt azonban sok nyúgodalma; mert már útjában
érkezvén a fejedelem futára: még az nap írt hosszú
válaszában fontos államügyekről kívánt véleményét kelle
papírra vetnie; 18-kán pedig Rechteren küldé ki hozzá
Szirmayt, bizonyos alkupontokat megbeszélni. Ott járt nála
Le Maire hadmérnök is, kivel viszont a közeli Lipótvára
környékét vizsgáltatá meg: nem lehetne-e, — a mint hal-
lotta, — a Vág és Dudvág vizeit összeeresztve, ezen erős-
séget szükség esetén vízőzónnal elborítani? — »*Mon cher,
faites la, faites la!...*« bízta a francziát. Minthogy pedig
tudta: Wratislawéknak 19., legkésőbb 20-ikán okvetetlen le
kell érkezniök Pozsonyba, — az előbbi nap estvéjén ő is
visszatért Nagy-Szombatba, hogy távolléte miatt a fegyver-
nyugvást megkötése haladást valamikép ne szenvedjen.

Ideérkezvén, már az új hírek egész sora várta, s
20-kán alig győzött Rechteren gróffal s a cs. békebizto-
sokkal — Szirmay-, Okolicsányi- s Vizával — egyremásra
conferentiázni; a kik, főként az első, a fegyvernyugvás több
fontos kérdésében kívánták nézeteit tájékozás végett ismerni.
Ugyanis ezen napon mindnyájan külön-külön levelet vőnek
Wratislawtól — Rechteren Stepneytől is, — melyben ezek
az nap estvéjén Pozsonyba leendő érkezéseket tudatva, a
cancellár, mint a cs. békebizottság elnöke, meghívja őket
21-ikére oda, hogy az armistitium föltételeinek megállapí-
tása céljából másnap tartandó értekezletben részt vegye-
nek; 23-kán aztán ismét visszajöhetnek a pontozatokkal,
Stepneyvel együtt a magyar bizottság székhelyére, Szom-
batba. Rákócziné pedig udvari tisztjétől, a most Wratislaw
eszközlésére levelekkel a fejedelemhez küldött Döry Lász-
lótól üzent Beresényi grófnak bizalmasan: mivel neki, a
fejedelemasszonynak, reménye van, hogy Bécsből még a
fegyverszünet tartama alatt lebocsátandják a császár enge-
delméből hitestársa meglátogatására, — kéreti a gróft:
gondoskodják, hogy hintai elé »legyenek itten lovak készen«.
Beresényi kitörő örömmel felele reá: »optime, libenter, —
akár magam legyek kocsis: úgy is egyik professióm!«....
(Mert a fővezér híres kocsis is volt, nemcsak híres lovas.)

Ez vala a legkevesebb gond. Hanem Wratislaw az udvarnak egy új kívánsága teljesítésére akará a magyar békebizottság elnökét Rechteren mediatorral s a Szombatban levő es. biztosokkal rábeszéltetni, a mint erre mindegyiket különösen fölkérte. Arra t. i., hogy adna szabad menetlevelet egy az udvartól minélelőbb Rabutin tbgyhoz küldendő előkelő es. vezérkari főtisztnek, gr. Althann ezredesnek, a magyar conföderáltak területein keresztül a legrövidebb, legegyszerűbb úton Erdélybe mehetni és onnét vissza. Miképen értekezett e tárgyban Rechterenrel s Szirmayékkal Bercsényi és minő aggodalmai merülének föl? maga érdekesen megírja a fejelelemnek, még az nap, apr. 20-ikán esti 8 órakor kelt levelében:

»Már, úgy látom, keményen kapnak az armistitiumon, és azt kívánja Vratislau igen, s mindeniknek: mind Szirmaynak, Vizának, Okolicsányinak s Rechterennek egyaránt ír felőle, — hogy eszközjék ki nálam: adjak Gróff Althamnak egy passust, hogy igyenesen mehessen Erdélybe. Mivel Rabutin nem igen szokott az ordereknek engedelmeskedni: azért akarják elküldeni hozzá; de mi végre, s micsoda orderrel? — nem írja; hanem az mediator (Rechteren) csak gyanúképen mondja, hogy talám *más ordert küldtek neki: hogy mozduljon*, és ha már in motu lenne, félnek attúl: netalán valamely motussa az egész (fegyvernynyugvási) dolgot fölfordítsa, — azért akarják ily consideratiójú ember által intimálni. *Én pedig azt mondom*, — jegyzi meg Bercsényi, s éles elméje csakugyan kitalálá a valóságot, — *talám nem; hanem azt nem fogadta, hogy régen orderczék az indulásra, s nem indult. Most azt akarják: ha fortélyát látná, gyünne kiljebb, oda, az merre alkalmasabb communiciója lehetne*, — az armistitiumnak hadd vehetné úgy hasznát. Avvagy in casum viszen ordert és pro casu informatiót hoz,« stb.¹⁾

Mennyire helyesen okoskodott Bercsényi: a legegyszerűbben tanúsítja magának József császárnak május 13-kán Rabutinhoz — s épen Althann által — intézett sajátkezű levele, hogy ő, a császár, a tábornagynak küldött korábbi parancsai végrehajtásában bizakodva, »*nur unter der Voraussetzung den Waffenstillstand abgeschlossen habe*,

¹⁾ Archiv. Rákócz. I. o. V. k. 106. l.

dass Rabutin's Corps schon an der Theiss angelangt sei.«¹⁾ E nyilatkozat egyúttal a bécsi udvar *békülési őszinteségének* is gyönyörű bizonyítványa. Azonban a jó császár föltevésében erősen csalódott; mert a helyett, hogy Rabutin május elején már a Tisza mellett állt volna: mint tudjuk, Károlyi nyomúla be Erdélybe, azt a Marosig visszahódítá, és Rabutint Althann elvégre május 29-kén *Szász-Sebesen* találá meg, nem a *Tiszánál*.²⁾

Bercsényi, a föntebbiekből okoskodva, az Althann ezredes számára kért menetlevélnek — legalább egyelőre, a fegyvernynyugvás megkötéséig, — megtagadását javasolá a fejedelemnek; mert »denique, illetlen volna, hogy ante armistitij conclusionem körösztülbocsátanánk valakit az országon; hanem (a már meglett) *armistitium hírvcl talám inkább meglehetne*. De, extra viam communicationis, hogy Ngod híre nélkül bocsáthassuk Erdélybe, — az nem lehet.« Ezt adta válaszul Rechterennek. Mire »kért az mediator: *írjak Ngodnak*, és ha lehet, 4 vagy 5 nap gyűhessen Ngodtúl válaszom, — ő azalatt bona fide végére jár (Pozsonyban); mert ő semmit nem kíván, az mi alatt valami ravaszság rejtőzhetnék.« A gróf ezt megtette: írt, íme, fejedelmi urának, parancsolatját várva: mitevő legyen?

A mediator és a cs. békebiztosok pedig 21-kén berándúlván Pozsonyba, másnap gr. Wratislaw udv. cancellár elnöklete alatt — Stepneynek, Széchenyi érseknek, Tiellnek s a később közzéjük érkezett új fővezér gr. Starhembergnek is részvételével — tanácskozmányt tartottak az elnök által az udvar részéről bemutatott fegyvernynyugvási tervezet fölött. Ez XIII. pontból áll vala, de a melyeknek némelyike, különösen a túladunai hadvonalak kijelöléséttar talmazó második, — mint Stepney rögtön megjegyzé — lényegesen eltért a Rechteren, Bruyninx és Szirmayék s a magyar békebiztoság közt Nagy-Szombatban létrejött s a császártól jóváhagyólag tudomásul vett megállapodásoktól. Mert míg ezek szerint a cs. hadsereg számára csak a Fertő és Soprony

¹⁾ A levél eredetije a nagy-szebeni cs. és kir. hadfőparancsnokság Itárában. (L. Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, VIII. k. 413. l.)

²⁾ L. ugyanott, 414. l.

möge — a nádor jószágai stb. — engedtetek volna át: most a cs. hadi kormány megint visszatért a régi nótára, s Mosony, Soprony és Vas vármegyéket a Rábáig követelte. A mediatorok ezen az ő reputációjokba is ütköző s a magyarok által — jól tudták — semmiképen el nem fogadható követelés ellen élesen kikeltek; Wratislaw, Tiell ellenben — emez főként katonai okokból — nem akartak semmimódon engedni. Végre a nagy vitatkozás közben az ülésre érkezett higgadt, nyugodt Starhemberg Guidó tbgy. mérséklőleg avatkozott be; maga kijelenté, hogy a cs. hadsereg élemezésére a fölajánlott terület elégséges, továbbá, hogy a magyaroktól a jól erősített Rábaköz odahagyását és általengedését kívánni katonai képtelenség. Erre aztán amazok is engedtek, s most már a Rába és Rábcza vizéig nyúló területtel hajlandók valának megelégedni, a Rába- és Szigetközöt végkép elejtve. A mediatorok azonban, — elfoglalt álláspontjukhoz híven, — ebben sem nyugodhattak meg; s a még az nap megszerkesztett pontozatokat előterjesztés végett átvették ugyan: de kijelentették, hogy a II-ik pont elfogadtatásáért felelősséget nem vállalnak; sőt midőn másnap — 23-kán — Nagy-Szombatba visszatértenek: az ügyirat 24-kén történt hivatalos átküldését megelőzőtt s követett látogatások és viszontlátogatások alkalmával Bercsényinek előbb Szirmayval megmondatták s azután magok is nyíltan megmondák, hogy a II-ik pont *nem végleges, — meg lehet változtatni.*¹⁾

Az udvar szava megmásításának, vagyis ezen új követelésnek magyarázata az, hogy Wratislaw — ki Rákóczinét, mint tudjuk, már néhány hó óta sűrűen látogatta s általa, sőt utóbb közvetlenül is, a fejedelemmel levelezésben állt, — a fejedelemasszonyt, férjéhez bocsáttatásának kieszközlése ígéretével stb. rávevé: a fegyvernyugvási pontok közlése mellett *kérje levdében Rákóczit a Rábáig való terület általengedésére*, mint a mi katonailag elengedhetlen a csá-

¹⁾ L. e. föntebbiekre nézve *Stepney* jelentését kormányához Pozsonyból, 1706. ápril 22-kéről, (id. h. 616—617. l.); Bercsényi apr. 24-iki levelét a fejedelemhez; az előterjesztett XIII. pont szövegét pedig *Hist. des Révol. de Hongrie* III. k. 217—241. ll.

száriak részéről. És Sarolta hercegnőnek ez értelemben írt levelét, Wratislaw s Lamberg ministerek hasontartalmú leveleivel együtt, a múlt napokban Döry vitte volt le. A cseh cancellár azonban alaposan csalódott, midőn Rákóczit hitvesének kérései által engedékenységre bírhatni remélte; mert az ifjú fejedelem — bármennyire szerette is nejét, — merev visszautasító válaszzal felelt rögtön, mint Szécsényből april 24-kén Bercsényivel tudatja:

»Tegnap írtam elölaltaltam mind az eurírt, (Bercsényi 20-iki levelével), mind kevés idő vártatva Döryt, az küldött levelekkel... A mint látom, lesznek még nehézségek a dologban; mert nékem is megíratván *feleségem által az armistitium punctumit (!)*, olyan terminusok vannak utána, melyekből könnyű állallatni, hogy ezen adott reménységgel (feleségének látogatásra boesátásával) *mintegy hízelkedni kívánnak, hogy az Rábán túl való földet megnyerhessék*: mivel Vradislau is ír, azon nagy subtilitású ratióval a kivel Lamberg, hogy t. i. a nélkül nem élhet az császár hada; — *talán bárom, ha meghal ? !* De, könnyen megvala az válasz: hogy *hitemet se feleségemért, se gyermekimért meg nem szegem, és az Confederatio ellen földet nem engedhetek.*«¹⁾

Szépen tükrözik vissza Rákóczinak nemes idealizmusát, semmi áldozattól nem irtózó mély hazaszeretetét, vezérlő-fejedelmi esküjéhez való lovagias, szoros ragaszkodását e fenkölt sorok; melyek, — a végzet úgy akarta, — utóbb szomorú valósággá váltanak: a mennyiben a fölkarolt hazai ügyhez való tántoríthatlan, megtörhetetlen hűségének, magával együtt, családja is áldozatul esett. De legalább esküjét nem szegte meg soha!

Ugyancsak e szécsényi, apr. 24-iki levelében gr. Althann

¹⁾ Ennek a határozott visszaútasításnak némi enyhítéseül hozzátette ugyan a következőket: »De találattik *talán* olyan modalitás, hogy *ők a Lajtán és mink az Rábán általjüvén*, adattathassék néki *commissariusink által annyszámú élés*, a mennyiről fogunk conveniálni. *Noha ezeket is nem assecurative írtam, és így változtatni is lehet,*« siet azonnal kijelenteni. (L. Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 536. l.) A fejedelemnek ebbe a föltételes ígretébe kapaszkodott aztán utóbb Wratislaw, egyebet s többet magyarázva ki abból, mint a mit a Rákóczy értett. (V. ö. *Stepneyn*ek Bécsből 1706. május 12-kén kormányához küldött jelentésével, u. o. II. o. III. k. 20—21. l.)

küldetésének függőben levő ügyére nézve is válaszolt a fejedelem; Bercsényi nézetét osztotta:

»Althan hogy keresztülgázolja az országot, *nem lehet*; hanem, — s itt közvetítő megoldást indítványoz, — ha sincere kívánnak bánni velünk: *küldjenek* (Rabutinhoz) az *mediatorok curiát, peccátelelten orderekkel*. A mint némely dolgoknak circumstantiájából látom: ezen kívánságukban oly hamisság vagy, hogy *Várad vidékét akarnák* (Erdélyből kijöve) *elfoglalni*. De, úgy látom, csak az elsőben (t. i. a dunántúli területek tárgyában) találjon Kglmed valami modalitást: ezen mediatorok curírja küldésére rá fognak állani.«

Így lőn, — ráálltak; a fegyvernyugvás megkötéséről a hivatalos tudósítást a közbenjáró külföldi követek futára vivé meg május közepe előtt Erdélybe Rabutinnak; a kihez mégis, pár nap múlva, — de a már kihirdetett armistitium alatt, — a bécsi udvar speciális kíváratára Althannt is le engedé utazni Rákóczi, csakhogy Szeged felé, a Marosmentén, és Rechteren követségi titkárától Fochingtól kísérve.¹⁾ Ez utóbbinak egyúttal az ostromzárolt Nagy-Várad fegyvernyugvás alatti, egyezményyszerű élelmeztetésében volt feladata eljárni.

April. 23-kán estvére Stepney- és Rechteremmel — Bruyninx még Bécsben lévén — Széchenyi érsek is visszajött Nagy-Szombatba Szirmayval s a más kettővel. Bercsényi mindjárt érkeztök után üdvözlé őket; mire másnap a mediatorok viszont-tisztelegvén a fővezérnél: minthogy a XIII. pontot már reggel hivatalosan átküldötték volt, azokról kezdének, ámbár csak magán-értekezlet formában, beszélgetni. Bercsényi három pont ellen emelt érdemlegesebb kifogást: »*1-mo*, ismét az három vármegyét kívánták; »*2-do*, az Dunán és szárazon 500 emberenként communicatióját az hadaknak Erdély felé; »*3-tio*, a fegyvernyugvás idejéül csak *két hónapi* terminust (május—júniust) akarnak, cum diebus notificatorÿs et conclusivis inclusive, engedni.« A gróf sokat vitatkozott a közbenjárókkal ezekről, és mindjárt ez alkalommal sem siker nélkül. »Izzadtig koczódtam vélek, — értesíti

¹⁾ L. Wratislaw levelét, Bécs, máj. 14. Rechterenhez, s az utána következő leveleket május 22-kéig: *Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 29—42. l.

Rákóczit az nap este; Gerhárt és Kajalý uraimék is gyűttek segítségül — *hallgatni*. Annyira vittem: *már recedálnak* (a cs. hadak) *Mosony vármegyéből az ezelőtt projectált helyekre Sopronyig, — hanem csak ráadásul még Mosonyból adjak valamely falukat. Kiről függőben, reménység alatt hagytam őket.* Ad 2-dum: Legalább bizonyos meghatározott számban vihessen (az erdélyi ezredekhez) recrutát. Abban is ily reménységet adtam: talán a fejedelmet rá lehet bírni valamire, — a miből consequentia ne következze. Ad 3-tium: Deductis deducendis, *pro solo tractatu sint 2 menses*, a die inchoationis tractatus, — és az többi (az előzmények, etc.) is 2 hónapot involvál, *úgy, hogy 4 hónapot térszen egészben.* Ezeket is kaptak.« Megígérték, rögtön futárt indítanak Wratislawhoz s Bruyninxhoz Bécsbe: hogy a fegyvernyugvás megvalósulására jó kilátások lévén, — mivel a tárgyalásokat a távolságok, ide-oda küldözések miatt april 30-káig lehetetlen lesz befejezni: a fegyverszünetet az udvar még 10—12 nappal hosszabbítsa meg. Ennek kieszközlésére Bruyninxot különösen fölkéri; mert a magyar bizottság néhány vitás pontra nézve Rákóczitól vár felhatalmazást, a ki pedig még csak holnapután — 26-kán — váratik Kis-Tapolcsányba.¹⁾

Bercsényi Stepneyéknek viszont megígéré, hogy e ma, 24-kén vett pontozatokra, — a deputatióval holnap ülést tartván, — mostani előleges eszmecseréjük alapján választervezetet fog tüstént készíttetni »és az kettőből interlocutorie egy mediumot csinálni«. Melyre is, hogy a fejedelem jóváhagyását megnyerhesse, s ha kell, bővebb magyarázatokkal, tanácsal szolgálhasson: ő maga fog 26-kán Kis-Tapolcsányba utazni s személyesen terjesztendi elő. A mediatorok örömmel beleegyezének s melegen köszönték a fővezér buzgó készségét. Bercsényi ezen jó egyetértés örömére, másnapra 25-kére, meghívta magához ebédre mind az egész mediatió, császári és magyar békebizottság tagjait, valamennyit; s fényes

¹⁾ A futár csakugyan még az nap fölment Bécsbe; l. Stepney s Rechteren N.-Szombat, 1706. april 24. kelt leveleit Wratislaw és Bruyninxhoz, id. h. 617—618. l.

lakomát adott a tiszteletökre.¹⁾ 26-kán pedig elrándult Kis-Tapolcsányra, s az épen szintén odaérkezett fejedelemmel a fegyvernyugvási pontokat közölván, bő felvilágosításokkal szolgált neki a helyzetről.²⁾ Ezen estve, s a következő két napon folyton folytak a szabadságháború két vezére között a béke-, hadi- s egyéb államügyekről a legbehatóbb és legbizalmasabb természetű értekezletek; s a fegyvernyugvási föltételekre adandó választervezetet Bercsenyi apr. 29-kén délután némi módosításokkal hozá vissza N.-Szombatba.³⁾ Itt s ekkor tudta meg a mediatoroktól, a hozzájuk Bruyninx, Wratislaw, Tiell leveleivel ugyanezen órákban megjött futár hozta s rögtön kelt átiratukkal jelentett újságot, hogy a bécsi udvar — miután Lipótvárnak már végbement s Trencsénynek folyamatban levő egyezményyszerű élelmezéséről általok értesítettet, — a fegyverszünetet, igenis, kiterjesztette: de az ajánlott 10—12 nap helyett csak öt nappal, vagyis május 5-kéig, bezárólag.⁴⁾ »Ezzel premálni akar«, (t. i. a

¹⁾ L. apr. 24-iki levelét *Archiv. Rákóczi*. I. o. V. k. 109—110. l.

²⁾ L. *Rákóczi* levelét 1706. apr. 27. Kis-Tapolcsányról Károlyihoz, *Archiv. Rákóczi*. I. o. I. k. 537. l., *Pálóczi Horváth György* hadi főpénztárnok pedig — ki fővezéri urát *Nyitraúig* kíséré, — e helyről apr. 28-kán így tudósítja Radvánszky János orsz. kincstartót Besztercebányára: »Az suspensio armorum 1. Majd majd kitelik, de az armistitiumnak punctumit is ezelőtt két nappal Nagy-Szombatból magával Kis-Tapolcsányba vitte Mgos Fő-Generális Uram ő Nga pro ratificatione... Tapolcsányból mostanában várom ide vissza Fő-Generális Uramat... Az armistitium conclusiójával az békességnak tractája is serio folyamatját véski; bizony, az mint az circumstantiák mutatják: megvígasztal Isten békességgel bennünket.« (*Eredeti levél*, gyűjteményben.)

³⁾ L. Bercsenyinek N.-Szombatból a fejedelemhez ez nap estve írt levelét, (111. l.)

⁴⁾ L. *Hist. des Révol. de Hongrie*, III. k. 243—245. l. A mediatio ugyanezen átirata megvan Bercsenyi most idézett levele mellékletében is, (112. l.). L. továbbá ugyane tárgyra nézve *Bruyninx* levelét Bécsből apr. 25. Stepney és Rechterenhez, *Wratislawét* szintén hozzájuk, *Bruyninx titkára* jelentését Lipótvár megélelmeztetéséről *Tiell* levelét apr. 26. Pozsonyból, Nagy-Szombatba a mediatorokhoz; *Bruyninx* újabb tudósítását Bécsből szintén e napról, ugyanezekhez; *Stepney s Rechteren* válaszát N.-Szombat, apr. 27. Tiellhez; *ennek* s úgy *Wratislawnak* újabb levelét, Pozsony, apr. 28. hozzájuk; végre

fegyvernyugvási föltételek mielőbbi elfogadására az udvar,) jegyzi meg rá rögtön a fővezér; de »majd felbizgatom ezeket az *tengeri csudákat!*« Teszi hozzá bízva.

Egyébiránt pedig, — mivel előrelátta: a sok alkudozás, irkafirkák, küldözgetések miatt a nagy fegyvernyugvási szerződések ratificálása s kieserélése május 5-kéig meg nem történhetik, — nehogy esetleg meglepetésnek legyen kitéve, azonnal írt Forgáchnak: május 4-kére a dunántúli hadakat vonja össze táborba s minden eshetőségre készen tartsa; a dunáninnenieket viszont őmaga Nagy-Szombat elé, Majtényhoz rendelé gyülekezni.¹⁾ Alig végezhetette el e rendelelei kiadását: rá még az nap, 29-kén este értekezletet tartott a Kis-Tapolcsányról a fejedelem észrevételeivel visszahozott válaszpontok fölött a hozzá gyülekezett mediatorokkal, b. Szirmay, Viza püspök, Okolicsányi Pál császári, és gr. Csáky István, Kajalý Pál s Gerhárt György magyar békebiztosokkal, — késő éjjel, mivel minden pontot egyenként behatón megvitattak.²⁾ Másnap ismét a magyar deputatio ülésen elnökölt s a végleg formulázott választ a mediatióknak további eljárás végett átküldé.³⁾ Wratisslaw és Tiell azonban még most is találtak nehézségeket, s tett kifogásaikat és eltérő, új követeléseiket a mediatio révén május 2-kán közölték.

Ekkor jött közbe Rákócziné leérkezése férje látogatására, — miről alább bővebben. Kit is Bercsényi személyesen elkísért s Szirmayék azonnal, a mediatorok: lord Stepney, gr. Rechteren pedig pár nap múlva követnek vala Nyitrára, hogy a fejedelemmel a fegyvernyugvás ügyét végleg tisztázzák. Itt és ekkor történt az, a mit Rákóczi Emlékirataiban — tévedésből korábbi időre téve — említ, hogy t. i. a szóban levő pontozat körül még fenforgó nehézségeket az *Stepneyn* apr. 29. — május 1-jéről való hosszú jelentését kormányához. *Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 620—642. II.

¹⁾ L. leveleit Rákóczihoz, V. k. 111. és 115. l.

²⁾ »Soon after Count Bercsényi arrived from Topoltzan and permitted Count Rechteren and me to visit him the same evening,« stb. *Stepney* apr. 29.—május 1-ji jelentése Harley britt külügyérhez. (Id. h. 639. l.)

³⁾ L. ezt *Hist. des Révol. de Hongrie*, III. 245—277. l.

5-ikén éjjel s másnap folytatólag tartott értekezleteken sikerült neki Stepneyvel (hosszú és heves viták után, mint a britt minister megjegyzi), megoldania. A most már a fejedelem részéről jóváhagyott föltételekkel a mediatorok május 6-kán indulának el Nyitráról Nagy-Szombaton át Pozsonyba; mi közben a fegyverszünet Wratislaw és Bercsényi által ismét, még három nappal meghosszabbíttatott.¹⁾

E pár nap alatt a közbenjárók minden buzgalmukat kifejtették, hogy a Rákócziól beleegyezéssé telt módosításokat Wratislawval elfogadtassák; a mi, sok rábeszélés után — az új cs. fővezér gr. Starhembergnek az ajánlott katonai határokba való belenyugvásával — elvégre sikerült. A fegyvernugvás megkötéséről kiállított ünnepélyes oklevél Pozsonyban, május 8-kán, a császári két fő-meghatalmazott:

¹⁾ A meghosszabbításra nézve l. *Wratislaw* május 2-iki levelét Pozsonyból Stepney- s Rechterenhez, s reá ezek válaszáat máj. 3. Nagy-Szombatból: *Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 1—5. ll. A többire nézve érdekesek: *Stepney* jelentése Pozsonyból máj. 8-kán kormányához, (n. o. 11—12. l.), továbbá a következő két tudósítás: *Pongrácz György* fejedelmi erdélyi titkár írja Kis-Tapolcsányról, 1706. máj. 8. Radvánszkynek: »Az Mlgos Fejedelemaasszony hétfőn (3-kán) jöven Nyitrára — praetereálom sponte: minémű pompával fogadtatott ő Nga; — tegnap este az Mlgos Fejedelemmel együtt idekisértük (K.-Tapolcsányra). *Nyitrán lévén mind az anglus s mind az hollandus követek az többi mediator* (Szirmayékat érti) *urakkal: az armistitium usque ad finem Junij concludáltatott, pro ratificatione fel is küldetett Bécsbe,*« stb. Továbbá *Gerhárt György* senator írja Nagy-Szombatból 1706. máj. 10. ugyanannak: »Ez elmúlt héten az Mlgos Fejedelemtől hivattatván conferentiára Nyitrára, az mediatorok is, Szirmay, Okolicsányi és Viza uraimékkal odagyüvének cum punctis armistitij ab Aula Caesarea transmissis; azokat ruminálta ő Nga, és az mennyire lehetett, placidálván, sietséggel onnan ez elmúlt csötörtökön (6-ikán) Pozsonyba menének, szombaton visszatérének (Nagy-Szombatba), *meghozván az armistitium punctuminak confirmatióját*, Gróff Vratislav és kalocsai érsek uram subscriptiója alatt. *Mink is, a kik deputatusok vagyunk, két exemplárt subscribálván, ezen mai nap transmittáltuk az mediatoroknak; ők is kezünkhez küldvén az említett császár commissáriussi által subscribált exemplárokat, az transmutatio meglelt, a ki által abutrinque solidáltatott az armistitium, extendáltatik pedig Erdélyre is, és fog tartani usque ad 12. Julij. Circa 25. praesentis az tractatus is elkezdődik,*« stb. (Mindkét levél *eredeti*; gyűjteményben.)

gr. Wratislaw cancellár és gr. Széchenyi érsek által alá-
íratván, jóváhagyás végett I. Józsefhez Bécsbe és kölcsö-
nös kicserélés céljából Bercsényihez s a magyar békebizott-
sághoz Nagy-Szombatba megküldetett.¹⁾ Így, ennyi nehéz
vajúdlás után jött létre el-valahára a — most már május
25-ikére ki is tűzött — béke-congressus megtartását lehe-
tővé tett hosszabb tartamú fegyvernyugvás.

A magyar deputatio május 10-iki átiratával hivatalos
tudomásul vett fegyvernyugvási szerződést I. József Bécsben
1706. május 11-kén szentesítette s. k. aláírt ratificatiójával,
mely azért nevezetes, mert a császár ünnepélyesen elismerte
benne a szécsényi Confoederatiót »*Magyarország Szövetke-
zett Rendei és Státusainak*«, s a fegyverben álló magyarokat
egyenjogú *hadviselő félnek*.²⁾ Ez jelentékeny vívmány volt;

¹⁾ I. *Hist. des Révol. de Hongrie*, III. k. 279—319. II.; továbbá
a mediatorok levelezéseit 1706. május elejéről, a már id. h. 8—25. II.

²⁾ L. e. cs. ratificationalis actát latin és francia szövegben
Hist. des Révol. de Hongrie III. 320—327. II. Rákóczi viszont I. Jó-
zsefnek ezen engedékenységet részéről azzal viszonzá, hogy az Érsek-
Újvárt 1706. május 20-kán »ex Senatus consulto« kelt végleges jóvá-
hagyó okmányában erdélyi fejedelmi címét nem használva, magát
csak római sz. birodalmi fejedelemmek és a confoederált magyaror-
szági rendek vezérő-fejedelmének (»Nos *Franciscus* Dei gratia Sacri
Romani Imperij *Princeps Rákóczy*, Confoederatorum Regni Hungariae
Statuum Dux«) írja: míg Józsefet »császári« mellett egyúttal »királyi«
Főlségnek is nevezi, *első ízben* adván meg neki az utóbbi címet hiva-
talos iratban a békealkudozások kezdete óta. Ezen előzékenység a me-
diatorokat nagy reményekre hangolá; a mint is *gr. Rechteren*, mihelyt
az okmányt kézhez vevé, nem késett hangsúlyozni e fölött örömét:
»Dans ce moment je viens de recevoir la ratification de la part des
Hongrois, et comme j'avois très fortement recommandé à la Deputa-
tion (a császárit érti) de la coucher en termes convenables; vous en
remarquerez, qu'on s'y sert du nom »Caesareae *Regiaeque* Majestatis«,
ce qui est la première fois qu'ils ont donné ce titre à S. M. Imp.«,
a mi a királyválasztási nehéz kérdésben nagy vívmány, »et ne reste
qu'a démêler la question: *quomodo* sit Rex?« etc. (L. Nagy-Szombat-
ból 1706. máj. 22-kén Bruyninxhoz szóló levelét, *Archiv. Rákócz.* II.
o. III. k. 43. l.) Bruyninx fel is hívá Wratislaw figyelmét a jelzett
kedvező változásra, mire a cancellár elégedetten jegyzé meg: »Nagyon
jól van, ha a »*C. Regiaeque* Majestatis« címet a magyarok is úgy
(t. i. Józsefnek magyar királyságára) értik, mint a mediátorok, s *nem*

a miben, a szorongató hadi körülmények mellett, a derék britt és belga-hollandi békeközbepjárók hathatós buzgólkodásának tetemes része van. Jellemző e Bécsben, latin és magyar szöveggel egykorúlag kinyomatott államiratnak, e fegyvernyugvási szerződésnek már maga a címe is: »*Az Főlséges Császár és Király között egy részről, és Magyarországi Confederált Státusok között más részről, az Főlséges Angliai Királynénak és Belgium-tartományokbeli Generális Föderatus Úri Rendeknek bévett dícséretes Mediatiója közbenjáró munkálkodásával elvégzett és följül megnevezett mindkét Résznek Plenipotentiaris Commissáriussal által az alább megírt esztendőben és napon subscribált Armistitiumnak czikkelyi és conditói.*«¹⁾

Valóságos nemzetközi okmány ez, minővel nemzetünk a linzi békekötés ideje óta — legalább a bécsi udvarral szemben — nem dícselkedhetett. Ez és a mediatiónak béketárgyalási folytatólagos egyéb íratai a Rákóczi-fölkelést törvényes létjoggal s állami jelentőséggel bíró Nemzeti Szövetségül ismertették meg és ismertették el a külfölddel, a mi annak tekintélyét nem kevésbé emelte.

A XII. pontból álló szerződés latin szövege többszörösen ki van már adva s történetíróinknál ismertetve. Mi tehát csak néhány lényegesebb pontnak fölemlítésére szorítkozunk. A fegyvernyugvás egyelőre július 12-ikéig kötötett, s utóbb e hó 24-kéig meghosszabbították. A legtöbb vitára alkalmat szolgáltatott II-ik pont a tulajdonai és hadvonal határait szabja meg, ekképen:

»Az ő Főlsége hadai Sopron felé vegyék magokat, és az a darab föld, a ki az Csáva nevű folyóvíz (patak) mellett, Lánzsér és Kabold várak között, ugyan Csáva nevű faluig és onnan Boff (Balf) és közben levő helységekben (Loók, Nyék, Harka) egyenes úton, a ki Fertő mellett Rusztra és Nizsiderre és onnan az Nyulas mezein által Gátára — a ki Lajta vize parton vagyon — Magyar-

a cseh királyságra. (L. Bruyninx választát Bécsből 1706. máj. 26. n. o. 54. l.)

¹⁾ »Viennae Austriae, Typis Andreae Heyinger, 1706.« nyomdai jelzéssel bíró egykorú nyomtatvány, in folio. (Egy példánya *gyűjteményemben*.)

Óvárig viszen, és onnan viszontag az Duna partja mellett éppen Pozsonyig kiterjed, az ő Fölsége számára tartatik fenn.« Ezen kívül az egész dunántúli tartomány a confoederált magyaroké, a kiknek közlekedése »a Rábaközből, Lébeny, Szent-Miklós és Kémlye nevő helységeken által — az hol is magok hadai lesznek — ingyenessen Szigetközre s onnan Csalóközben szabadossan főnmarad«. ¹⁾

Vagyis: a szövetkezett magyarok tulajdonát képező földből egy talpalatnyi sem, csupán a labancz nádor, Savoyai Eugen, gr. Harrach s néhány más, szintén labancz földesúr jószágai, és Soprony, Ruszt sz. kir. városok falvai: merőben német vagy horvát lakosságú s az osztrák határok szélén sarlóalakban húzódó keskeny terület engedtetett által a cs. hadsereg elhelyezése- s élelmezésére. Ennyire zsugorodott íme össze a bécsi udvarnak ama dölyfös, képtelen, sőt orczátlan követelése, hogy a magyarok hadai az egész dunántúli országrészből vonúljanak ki.

A Dunáninnen (a Morva határok mentén, stb.) valamint Erdélyben minden in statu quo, a tényleges birtoklás szerint megmarad. Az ostromzárolt cs. várak: Trencsény, Lipótvár, Székes-Fehérvár, Nagy-Várad stb. őrségei, a fegyvernyugvás tartamáig, a két előbbire nézve már az ideiglenes fegyverszünet alatt foganatba vett mód szerint, a mediatio közbejöttével, készpénz fizetés mellett élelmeztetni fognak. A VII-ik pont a folyamközlekedést szabályozza, mely a Dunán mindkét részről való ellenőrzés szerint, bizonyos megszorításokkal történik; a drávai, marosi és tiszai hajózás Titeltől Szegedig a császáriak, s a Vág vizéé a magyarok számára szabaddá tétetik. A határszálen Dunáninnen Szakolcza és Dunántúl Kőszeg városok mindkét fél számára szabad kereskedelmi és árúhelyül nyitva hagyatván, a fegyvernyugvás lejártáig semleges pontoknak nyilváníttatnak. Végre a XII-ik pont a hadi-foglyok kölesönös

¹⁾ *Gerhárt György* békebiztos ezt, már idézett május 10-iki levelében, így formálázza: »Az császár hadának subsistentiájára cedáltak az Dunántúl való földön Óvartól fel a Fertő mellett Sopronig, s onnan Kaboldig, ezt az tractust Austria határáig; de caetero az egész Dunántúl való föld, az Dráváig és Eszékig kezünknel maradt.«

kicszerélése s illetőleg kiváltása iránt intézkedik, a már érvényben levő cartell alapján.

Mind e föltételek életbeléptek, — s a zabolátlan ráczok által a Tisza-Duna-közén elkövetett, de a kuruczoktól azonnal keményen visszatörölt nehány kihágást leszámítva, — mind a két hadviselő fél részéről lelkiismeretes megartattak, itt-ott fölmerült kisebb panaszok kölesönösen elgázítottatván. —

Ennek a fegyvernyugvási szerződésnek van egy formai különossége, melynek történetéről, minthogy az első sorban életrajzunk hőstét érdekli, meg kell emlékeznünk. Ha megtekintjük rajta a magyar békebizottságnak Nagy-Szombatban 1706. május 10-kén keltezett jóváhagyási záradékát, (i. Hist. des Révol. de Hongrie, III. k. 327—331. II.) csak e három aláírást — a deputatio jelenlevő három tagját — találjuk alatta:

Comes Stephanus Csáky m. p. L. S.

Paulus Kajalý m. p. L. S.

Georgius Gerhárt m. p. L. S.

A leghivatottabbnak, a fővezérnek, a békebizottság elnökének: gr. Bercsényi Miklósnak aláírása hiányzik, és pedig nem azon okból, hogy az elnök e napon épen Semptén volt; hiszen ez egy ugrás Nagy-Szombattól: könnyen ki lehetett volna az okmányt hozzá küldeni, a minthogy — a biztosoknak függő viszonyát irányában tekintve, — bizonynyal ki is küldötték; hanem egyszerűen azért hiányzik: mert Bercsényi a maga aláírását megtagadta. Ez a körülmény történetíróinknak eddig nem tűnt föl: de bezzeg föltűnt Stepneynek és Bruyninxnak azonnal, a mint az okmányt Rechteren gróf — még ugyan május 10-kén kelt levele mellett — Pozsonyba megküldé, s ők másnap reggel, ratificáltatás végett Bécsbe, a császár-hoz vivék. A britt miniszternek a cs. székvárosból május 12-kén kormányához intézett igen érdekes jelentése felvilágosít bennünket a dologrúl. E szerint Wratislaw és Tiell az apr. 22-iki pozsonyi értekezleten a II-ik pontra nézve azon új és a mediatorokat meglepett kívánsággal állottak volt elő, hogy a dunántúli cs. csapatok élelmezésére a magyarok a magok területéről szolgáltatassanak a fegyvernyug-

vás egész tartama alatt naponként 13,516 adag élelmiszert s 7316 adag lőtápot. A mediatorok mértéktelenül túlzott-nak (»very exorbitant«) jelentették ki ezt a követelést, jól tudván, hogy az ottani cs. hadsereg a horvátok- s ráczokkal együtt sem igen rúg már többre 7000 főnél; de egyébként is megtámadták azt, minthogy a Beresényi és Rechteren között Nagy-Szombatban történt s az egész mediáció által elfogadott megállapodásoktól oly nagymérvű eltérést képez, hogy a magyar békebiztosok minden okvetetlen visszautasítandják. Wratislaw azonban erre azzal felelt: Csak vegyék át és közöljék a magyarokkal, — *mert ő igen nagyon meg van arról győződve, hogy sokkal kevesebb nehézségbe fognak ütközni e követelés elfogadtatásában, mint remélnék.* (»He was very well assured, we should find less difficulty in that point, than we imagined.«)

Nem így lőn. Beresényi Nagy-Szombatban kijelenté előttök: Őneki tudomása van Wratislawnak a Rákóczi herczegnő útján a fejedelemmel kéz alatt folytatott levelezéséről, — de, ha a cancellár abban bizakodik, hogy ily módon érhet el valamit: nagyon csalódik, — mert ő és deputált senator-társai az ily magánjellegű megállapodások érvényre jutásába belegegyezni soha nem fognak. A mint is, midőn erre május 5-kén Stepney és Rechteren, Szirmayék után Nyitrára érkezvén, a fejedelem ez nap este, éjtszaka és folytatólag másnap, Beresényi, Forgách, Csáky grófok és Gerhárt senator jelenlétében értekezletet tartott velök: ez az ügy szülte a leghevesebb vitákat, a melyekben legelősebben Beresényi viszi vala a szót. Rákóczi fogalmazatban felmutatta Szécsényből apr. 24-kén nejéhez francia nyelven írt (s ugyanekkor Beresényihez intézett levelének szövege szerint általunk föntebb már ismertetett) válaszát, melynek idevonatkozó pontja az eredetiben így hangzik: »En cas, que les Imperiaux veuillent *passer la Leytha*: je tacherai par mes commissaires de leur fournir des vivres, de la manière dont on pourra convenir. Au moins je ferai tout ce qui depend de moi pour faciliter la chose.«

Ebben bízott tehát olyannyira Wratislaw, midőn azt a több mint 13,000 éték- és több mint 7000 lőtápadagot

utólag követelni megkísérlette. A fejedelem azonban kijelenté, hogy válaszában ezen szavait Wratisslaw nagyon rosszul értelmezi, vagyis inkább elmagyarázza; mert ő, Rákóczi, a »passer la Leytha« kifejezés alatt korántsem azt értette, hogy a cs. hadak Mosonyban, Miklósfalváról s abból a Lajta-jobbparti néhány községből költözzenek át a balpartra:¹⁾ hanem azt, hogy a Lajta vizén mint határfolyamon vonúljanak által, vissza *Austriába*. (»Il a supposé, que la dite Armée se devoit retirer en arriere au-delà de la Leytha en Autriche, au lieu qu'à present elle a bien passé la dite rivière, mais qu'elle s'est postée en Hongrie entre Altenbourg et Pressbourg.«) Csakis ezen esetben lett volna ő hajlandó az élelmezésre valami módot kitalálni. Másként is — úgymond, — ő a saját hatalmából, a kormánytanács tudomása és beleegyezése nélkül ilyes ígéretek tenni följogosítva sem érzi magát, s a mit írt, az csak magántervezetű, alkudozási tervezet. Ennek kijelentése után azért ő maga is visszatért a békebizottság által Nagy-Szombatban a mediatorokkal megállapított alapra, mint egyedül irányadóra.

Mivel mindazonáltal a Lajta, Óvár s Pozsony közti háromszögöt Pálffy a nagy-szombati megállapodás után foglalá el és a császáriak tényleg bírják: a mediatorok most arra kérték s hosszas erőltetés után reábírták a fejedelmet, hogy — a fegyvernyugvás létrejöhetése kedvéért — egyezzen bele, a Soprony s Fertő mögötti szélek mellett, még ennek a csak 3 □ mértföldnyi, különben is megszállva tartott területnek általengedésébe, a kívánt had-élelmezésnek mintegy némi kárpótlásául. Azonban *Bercsenyi* ezt, mint újítást és a már tett megállapodástól való eltérést, a maga részéről mindvégig állhatatosan ellenzé; s a fejedelmi aka-

¹⁾ A mit különben a cs. hadak Starhemberg parancsára csakugyan megtettek. *Bercsenyi* tudósítja máj. 2-kán Semptéről Rákóczit: »Írják Samarjából, hogy az németek az Lajta s Pozsony között való felükre oszlottak s az Lajta hídjait elhányni parancsolták. *Úgy látom, úgy érték az Lajtán való átmenetelt, — nem mint Ngod.* Én ugyan megmondtam (a mediatoroknak): úgy ne véljék, hogy (mi) az Rábán által vigyük az hadakat.« (Id. h. 114. l.)

rat előtt meghajolt ugyan, — ámde a fegyvernyugvási szerződés aláírását, kemény, szilárd jelleméhez híven — megtagadta.¹⁾ És mert neve, — melynek első helyen kell vala az okmány aláírói közt állani, — onnan hiányzott: e feltűnő körülmény szolgált okúl a be nem avatottak ama téves hiedelmére, mintha Bercsényi, a (mint láttuk, főképen általa létrehozott) fegyvernyugvást ellenezte volna.

E főntebbi, elég jelentékeny esetet azért hangsúlyozzuk különösen, hogy íme ez is egy eleven példa az osztrák írók amaz állításának czáfolatára, mintha Rákóczi semmi önállósággal nem bírt, s örökké fővezérének akaratán, tetszésén csüngött volna.²⁾

A fegyverek pihenése időszakának, sőt magának a Rákóczi-kornak is egyik legérdekesebb eseménye Hesseni Charlotte Amelie fejedelemaasszony Bécsből elbocsáttatása — mondjuk: diplomatai küldetése — személyes látogatásra, férjéhez. Egyike ez a legügyesebb cselekednek, a melyet I. József minisztereinek számító ravaszsága valaha kigondolt.

Tudjuk, hogy az igen szép, igen előkelő származású, eszes, ügyes, vállalkozó szellemű és veszélyektől vissza nem rettenő jellemű úrnő, — e kiváló ivadéka az Árpád-házi szelíd, kegyes Szent-Erzsébetnek: a cs. udvar által, férjének német-újhelyi börtönéből megszöketetésében való részesége miatt internáltatott Bécsbe. Rákóczi majdnem két

¹⁾ L. a főntebbiekre nézve *Stepney s Rechteren* levelét 1706. máj. 6-kán Nyitráról Wratislawhoz és *Stepney* jelentéseit máj. 8. Pozsonyból és máj. 12. Bécsből Harley britt külügyi államtitkárhoz. (Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 8—23. ll.)

²⁾ Egyébiránt, hogy maga Rákóczi is csak igen kellenlenül, mintegy reáerőszakoltan tévé a főntebbi engedményt: bizonyítják néhány nappal utóbb (Kis-Tapolcsányról, máj. 8-kán) Károlyi Sándor tüközött írott eme sokat jelentő sorai: »Isten jóvoltából feleségem szerencsésen elérkezvén (Nyitrára): csakhamar követte az mediatorok és neutralisok (Szirmayék) serege, és valóban rajta valánk az armistitium punctum koholásán, mivel ma végeződik az suspensiónak utolsó terminusa. De mégis újabban *újabb, illetlenebb propositiókat tevén az ellenség*: végtére, a mint jónak láttuk lenni az dolgot, feltétvén, mediatorostúl felküldöttük: *vagy subscribálja, avagy hagyjon békét a színes tractának!*« (Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 540. l.)

éve már, még a selmeczi békealkudozások előtt és alatt, erélyesen kívánta volt hív életpárját — Bercsenyi grófné szabadonbocsáttatására hivatkozva, — kiszabadítani bécsi önkéntelen tartózkodása, az udvari kémek bosszantó örködése, fél-fogsága nyűgéből; s ezt, vagy legalább időleges elbocsátását látogatásra, a mediatorok előtt, vihneyi nála időzésükkor, ismételve szóba hozá. Azonban kívánságának teljesítését Lipót császár kereken (»peremptorily«) megtagadta; úgy, hogy Stepney szerint ez a makacs visszautasítás is egyik oka vala ama békecongressus tárgyalásai eredménytelen félbeszakadásának.¹⁾

I. József trónralépte óta a helyzet e tekintetben is változott. De, miután az udvar Magyarország alkotmányos jogainak teljes helyreállításával, őszintén, becsületesen kiegyezni a szabadságszerető nemzettel most sem szándékozik vala, hanem a fölkelés vezéreinek személyi megnyerésével, lekenyerezésével igyekezett célját elérni; s miután az e nemű — mint láttuk — több ízben és különböző úton megkísérlett eltántorítási törekvések, esabító ígéretek, Bercsenyi gyémánttiszta s egyszersmind gyémántkevény hazafi-jellemén mindenkor hajótörést szenvedtek: most maga Rákóczi megnyerését kívánták megkísérteni, és pedig — ifjú korára s nevéhez, gyermekeihez táplált forró érzelmeire számítva, — a szép Sarolta hercegnő által. A fiatal császár kegyence, gr. Wratislaw volt az, a ki e sikerrel kecsegtetni látszó körülményre uralkodójának figyelmét fölhíván, beleegyezését megnyeré. Így történt aztán, hogy a cseh cancellár — a ki különben Rákócziéknak régi ismerőse s egykor Himmelpfort-utczai palotájuknak gyakori vendége vala, — az 1705-ik év őszén ismét elkezdte Charlotte hercegnőt látogatni, a mi föl nem tűnt, mivel az internált fejedelemasszony, valaminth Rákóczinak nővére

¹⁾ »... His Imperial Majesty (József. 1706-ban) having at last consented, that the Princesse Rakoczi should be allowed to visit her husband in Hungary. Which point was earnestly solicited near two years ago before the congress of Schemnitz and being then peremptorily refused, was one of the main reasons why our negociation miscarried at that times.« Írja mylord Stepney Bécsből 1706. máj. 1-jén kormányához küldött jelentésében. (Archiv. Rákócz. II. o. II. k. 640. l.)

Aspremontné is, mint már említők, Bécsben nyitott házat tartának s salonjaik az ottani előkelő világ által sűrű látogatásnak örvendettek. Az 1706-iki új év óta azonban Wratislaw látogatásai Saroltánál mind sűrűbbekké s bizalmasabbakká váltak; s úgy látszik, a békebiztosok egyike: a Rákóczi-ház régi benső híve, b. Szirmay István is beavatottatott a dologba. Ez a diplomataik éles szemei előtt nem maradhatott sokáig titokban; februárban Bruyninx már azt is tudta, hogy Szirmay »avec Madame et le C. de W.« (értvén ezalatt Rákóczinét s Wratislaw grófot) arról folytat tanácskozásokat: mily föltételek alatt lehetne Rákóczit az erdélyi trónról való lemondásra bírni? Ezt a Szirmayval nagy intimitásban levő Okolicsányi Pál is megerősíté a hollandi követ előtt.¹⁾

Wratislaw sűrű látogatásaival kapcsolatban — avvagy ezek eredményeképen — a cs. udvar mind több-több kegyet kezdett mutatni Sarolta hercegnő iránt. Megengedte, hogy férjével levelezhessen, aprólékos bevásárlásokat tétethessen számára Bécsben, e tárgyakat néki elküldözhesse, Wratislaw, Lamberg őhozzá intézett leveleit a magáéival hozzá eljuttathassa, informatióikat közölhesse és azokra választ vehessen; utóbb — az ő útján — a cs. ministerek már magok is levelezgettek a fejedelemmel; a közös megbízott, Döry László, jött-ment Bécs és Eger között. Sőt Wratislaw tudatá Rákóczival, hogy személyesen is szívesen le fogna menni fontos közlendőkkel látogatására, ha számára útlevelet küldene s a fogadásnál a szokásos szertartásokat valahogy mellőzhetnék. Mindezeket Rákóczi, mint már érintők, Beresényi előtt nem titkolá el. Végre az udvar kegye Charlotte irányában annyira fokozódott, hogy az özvegy és az uralkodó császárné, a kik megelőzőleg Wratislaw által üzengetve vigasztalták őt: mily jóindulattal vannak személye, mily részvéttel sorsa és gyermekei jövője iránt, — legutóbb már meg is hívták s kihallgatáson fogadták magoknál, kegyes nyájasságukkal elhalmozva — *Rákóczi nejét*.

¹⁾ L. *Hamel-Bruyninx* levelét 1706. febr. végnapjáról Nagyszombatból Stepneyhez, *Archív. Rákócz.* II. o. II. k. 407. l., s v. ő. az utóbbinak május 1-ji követjelentésével, u. o. 640. l.

Legújabbán, az előző fegyverszünet alatt, apr. 19-kén ment volt le Bécsből a fejedelemasszony és Wratislaw leveleivel Döry, s útja közben Nagy-Szombatban másnap délbén adá át Bercsényinek Rákócziné üzenetét az eleibe Pozsonyba küldendő hintóslovak iránt, (l. föntebb). Rákóczit Döry Iászló, mint már tudjuk, 23-kán találá elől, Eger és Szécsény közt. Az udvar ekkor azt kívánta a fejedelemnő közel kilátásba helyezett lebocsátása föltételcül: adjon Rákóczi biztosító levelet arról, hogy nejt a császár kívánságára kész leend bármikor azonnal visszaküldeni Bécsbe. A fejedelem e levelet, Stepneyhez, mint a mediatorok egyikéhez intézve, készséggel kiállítá sajátkezűleg Szécsényben ápril 24-kén, s vele Döryt tüstént visszaindítá; Bercsényinek pedig megírta, hogy, ha a Rábaíig terjedő terület átengedését keroken megtagadó, ugyanekkor kelt és szintén Dörytől megvitt válasza daczára »ugyan csak mégis megengednek feleségemnek az lejövetelt: kérem, tegyen Kglmed szükséges dispositiókat az lovakról és küldjön valamely németül tudó tisztet Pozsonba«. S ezután két nap múlva, apr. 26-kán — már Kis-Tapolcsányról, — ismét: »Az feleségem lejöveteliről tett dispositióit Kglmednek nagy kedvesen vészem.«

Döry a fejedelem assecuratoria-levelét 25-kén délbén adá kezéhez Nagy-Szombatban Stepneynek, a ki rögtön írt Bécsben időző collegájának Bruyninxnak, fölkérvén őt: Rákóczinak eredetiben mellékelt biztosító-iratát mutassa be az udvarnál, hogy így a herczegnőt most már nyugodtan elbocsássák férjéhez; de mivel az ügy titokzatos, másnak ne szóljon róla.¹⁾

Bruyninx, — mint 27-kén kelt válaszában tudatja, — Rákóczi levelét, mihelyt a megelőző estve megkapá, Wratislaw által tüstént bemutatattatta a császárnak; de csak másolatát küldheti vissza: mert az eredetit ő Fölsége magánál tartotta. A cancellár különben a császártól neki azon választ hozá, hogy ő Fölsége, ígérete szerint, igenis, megengedendi a her-

¹⁾ Rákóczi assecuratoria-levelét l. u. o. 619. l., Stepney kísérő-levelét pedig 626. l.

cegnőnek férje látogatására elútazhatni, («... et il m'a porté pour réponse de Sa Majesté, qu'elle laisseroit partir la Princesse pour aller trouver le Prince son mary, se fiant sur sa promesse»); s ő, Bruyninx azt hiszi, hogy a fejedelemszöny két-három nap múlva indul. Óhajtja, vajha ezen utazás a béke s legközelebb a fegyvernynyugvás megkötésének ügyét siettetné, előmozdítaná! ¹⁾

Charlotte hercegnő ekként bevégzett ténynye érlelődött leutazhatása ügyének foganatosításában tehát — legalább annak végső stádiumában — a mediátorok is közreműködének. Mindazáltal, ez a Wratistaw által kéz alatt, hátuk mögött előkészített dolog nem volt ínyökre. Ravasz-ságot, a nemzet őszinte, nyílt kibékítését megkerülni, megzavarni akaró célzatot sejtettek alatta a bécsi udvar részéről, — mint ezt a derék lord *Stepney* Pozsonyból, május 1-jén külügyi kormányához írott jelentésében bőven fejtegeti; különösen attól tartván, hogy ez a bátorlelkű s eselszövényekre nagyon képesített szellemű úrnő, a conföderált magyarok fejei között egyenetlenséget, gyanakvást fog előidézni.²⁾ Ez az eljárás — úgymond — bizonyítja, hogy a császári ministerek képesek minden módot és eszközt felhasználni, a mi a saját érdekeikre kedvezőnek mutatkozik. »A mint is minden okos ember könnyen általláthatja, hogy ez az affectált udvariaskodás csak arra van számítva: gyanúba keverni Rákóczit a magyarok előtt, hogy a cs. udvarral kéz alatt nagyobb egyetértésben áll, mint az a jelen viszonyok közt megengedhető volna.«³⁾ Vagyis e ministerek Horatius ama tanácsát követik:

¹⁾ U. o. 631. l.

²⁾ Rákóczinét nem azért bocsátják le Magyarországba, hogy ezzel férjének kedveskedjenek: »as in hopes of having a powerful Instrument at hand, who may dispose him (a fejedelmet) to reasonable terms, or rather out of a design of sowing discord and surmises among the chiefs of the confederates by the means of this Lady, who being of a resolute intrigueing spirit, — she is judged very proper to promote such purposes.« (Id. h. 640. l.)

³⁾ »But any reasonable body will easily see through these affected civilityes, which are designed to make the Hungarians jealous, that Prince Rakoczy underhand maintains a fairer intelligence with

»... rem

Si possis recte, si non, quocunque modo.«

Sőt a szabadságszerető, egyeneslelkű, becsületes angol államférfiú, e megrovásai nyílt kifejezésénél is még továbbment; mint kormányának jelenti: a megelőző napon (apr. 30-kán) Nagy-Szombathból elindulása előtt gr. Rechterenrel együtt, búcsulátogatást tévén *Bercsenyi grófnál*, — *imént rázott aggodalmait figyelmeztetőleg föltűrá előtte*. Azonban a fővezér biztosította őket: »*E miatt nyugodtak lehetnek, mert azok a pókhálószerű cselszövények nem bírnak semmi jelentőséggel. A fejedelem ugyanis észrevette már a kivetett hálót, és sokkal jobb hazafi, mintsem hazája javát magán-előnyökért feláldozni képes volna*. Kénytelen volt ugyan ez alkalommal gr. Wratislaw-val némi magánlevelezésbe bocsátkozni: de úgy ő (t. i. Rákóczi), valamint a nemzet nagyon óvakodni fog attól, hogy olyasmit kövessen el, a mi a mediatorokba vetett őszinte, teljes bizodalomtól való eltávolodásnak még csak látszatával is bírna.«¹⁾ Ily nemesen nyilatkozott barátjáról az idegen ministerek előtt Bercsenyi. S a történendők igazolták meggyőződését.

Rákócziné leutazását egy korai hír előzte meg, mely azt jelenté, hogy a fejedelemnő már april 29-kén fog Pozsonyba s onnét egyenesen Szenczre (Szempecz) érkezni; és ezt annyira biztosra vették Bercsenyi környezetében is, hogy Krisztina grófnő, a többi főúri nőkkel, nagy pompával eleibe készült oda fogadására menni Sempte-várából.²⁾ Mindazáltal *the Court, than may suit with their present circumstances.*« (U. o. 641. l.)

¹⁾ »*However Count Berscheni assured Count Rechteren and me yesterday at parting, that these cobweb intrigues would signify nothing; that the Prince was sensible of the snare, and thô he was still a better patriot, than to prejudice his country for any private satisfaction,*« etc. (U. o. 642. l.)

²⁾ *Pálóczi Horváth György* hadi-főpénztárnok s Bercsenyi volt főudvarmestere értesíti Nyitráról 1706. apr. 28-kán Radvánszky János kincstárnokot: »*Az is jó jele az következendő békességnek, mert bizonyosan az Mlgos Fejedelemasszonyt az Udvar elbocsátá. Holnapra Szenczre várjuk, nagy solemnitással Mlgos Fő-Generálisné Asszonyom ő Nga és több úri dámák eleibe mennek és fogják üdvözleni.*« (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

ez elszórt tudósítás volt. Charlotte ugyanis csak 27-kén értesült Wratislawtól, hogy leutazhatására férjéhez a császártól engedélyt kapott s méltó fénynyel történendő kísérése és pozsonyi fogadtatása iránt az intézkedések megtétettek; de egyszersmind meghívást nyert másnap kihallgatásra memmi a császárnékhoz. A fejedelemnő erre rögtön tudósítá levelekkel, futárral férjét és Beresényit, hogy apr. 30-kán fog Bécsből s május 1-jén Pozsonyból kiindulni. Készült is nagyban és máhátzatott udvara népével serényen. A kihallgatásnak pedig nagyon megörült, azt hívén, hogy fiaeskáinak magával vitelét is kikönyörögheti a két császárnétól. Ebben azonban keservesen csalódnia kelle; hiába volt minden rimázkodása gyermekeiért úgy a császárnéknál, mint magánál a császárnál. I. József készséggel megengedé ugyan, hogy a szép hercegnő — kit politikai eszközül igyekvék fölhasználni — elmeessen haragvó férjét Béccsel kiengesztelni: de kemény szíve az apjokat ölelni vágyó ártatlan fiúcskák sorsán meg nem indulván, azokat, a dicsőséges Rákóczi-láz utolsó csemetjét, visszatartotta — *zálogul*.

Sarolta ekképen mint feleség örömmel, de mint anya bánattal indul vala urához. Gr. Wratislaw már 28-kán előreutazott Pozsonyba, hogy a fejedelemnő fogadtatása iránt intézkedjék.¹⁾ Mert a viszonyok, az elérendő politikai cél úgy kívánták most, hogy Rákócziné tiszteletére a császáriak is fényt fejtsenek ki. A cseh cancellár és békétárgyalási főbiztos emélfogva gr. Starhemberg Guido es. fővezérrel szólt, s megállapodtak a tábornoki kar részvétéléről, az ünneplényességek pompáját emelendő katonai rendelkezésekről; valamint a Pozsonyban lakó császárpárti aristocratákat is figyelemzteté Wratislaw, hogy megjelenésüket az udvar kedvesen veendi. A fejedelemnő elszállásolására nézve pedig valóban gyöngéden s a mellett fényesen maga gondoskodék. Minthogy Pozsony városának egyik legszebb s legnagyobb főúri palo-

¹⁾ Ez nap és innét tudósítja Wratislaw a mediatorokat Nagyszombatba, hogy Rákóczi hercegnőnek férje látogatására utazását ő Felsége megengedte, ki is 30-kán fog ide (Pozsonyba) érkezni és az éjet itt tölti. Szóljának tehát Beresényi gróffal, hogy küldjön eleibe előfogatokat Pozsonyhoz. (*Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 634—635. l.)

tája, a gr. Erdődy-palota, a Rákóczi-házzal neje gr. Rákóczi Erzsébet révén sógorságban álló gr. Erdődy György országbírónak (a Ventúr- és hosszú-utczák sarkán levő) pompás családi háza volt s ekkor ura távolléte miatt épen üresen áll vala: tehát Wratislaw e palotában rendeztetett be díszes szállást Hesseni Sarolta hercegnő, Rákócziné számára; — t. i. nagynénjének, Rákóczi Erzsébetnek, a ház úrnőjének kényelmes lakosztályát, melyben Charlotte és férje, Pozsonyban való útutazásaik alkalmával, azelőtt is szállani szoktak volt. E gyöngéd figyelem mindenestre kellemesen lephette meg a fejedelemlőt.

Bercsényi gróf — a ki a Pozsonyhoz kívánt előfogatokat már rég készen tartotta s egyéb előkészületeket is tőn, — még Kis-Tapolcsányra rándulása előtt elküldött volt bizonyosszámú válogatott szép huszársággal, Rákóczi óhaj-tása szerint, két németül tudó főtisztet: az eperjesi származású Szalay Pál ezredest (idősb Szalay Pálnak, Thököly udv. tanácsosának fiát) és saját hadsegédei egyikét, a kiváló társadalmi műveltségű Szőgyényi Ferencz kapitányt, nemkülönben egyik titkárárt Orbán Pált, németül szintén jól beszélőt. a Pozsony alatt fekvő püspöki-i sánczba, oly utasítással: tudassák küldetésök célját a pozsonyi es. parancsnokkal. kitől a fejedelemlő érkezéséről való új híreket várják, és őt Nagy-Szombatba mindenről tudósítsák. A fővezér apr. 29-kén délután érkezett vissza ide, — hol már a fejedelemlő biztos jöveteléről szóló tudósítások egész sora várta: a fejedelemlő asszony saját levelei hozzá s férjéhez, Bruyninx 27-iki levele Bécsből a mediatorokhoz s Wratislawé 28-káról már Pozsonyból ugyanezekhez, továbbá Szalayékéi, stb. Bercsényi mindezeket összesomagolván, futárral küldé rögtön Kis-Tapolcsányra a fejedelemlőhöz, saját levelével, melyet, hogy Rákóczit meglepje, ilyen eredeti módon kezdett meg:

»Kegyelmes Uram! — *Lárma, lárma!* . . . Megérkezém délután 4 órakor. *Lárma, lárma,* — *nem lesz nyágyadalom!* . . . *Lárma, lárma!* . . . Én mindazonáltal alázatosan congratulálok Ngodnak, tiszta, igaz szíveimből. Hogy sok írással ne alkalmatlankodjam: íme, mindeneket mellékelek Ngodnak, valamiket tudok. — Én már megtettem szolgálataimat, s mindjárt rendelkezem: csak már Ngod legyen

Nyitrán szombaton (május 1.), hogy vasárnap ebéden ott egyezhessék (találkozhassék a fejedelemmel) Ngod. Én nem mehetek tovább Senténél (a fegyvernyugvási tárgyalások miatt) eleibe az Mlgos Aszszonynak.«

Ezután felsorolja a fogadtatás fénye érdekében általa tett katonai intézkedéseket; nevezetesen — a Pozsony elé rendelt lovas-osztályokon kívül — van már 9 század gyalog, 6 század lovas Semptén: holnap még több lesz. Egy battalion válogatott gyalogot küld Nyitrára, hol a vártűzészégnek már meghagyta: kérjék ki a fejedelem parancsát: »ha lőjenek-e, mikor odamegyen Ngod? — *avagy all'incognito legyen az Fejedelemasszonynál, hogy Ngod Nyitrán lesz, s váratlanul találkozzék össze ott Ngoddal Nyitránál?* Én nem hagyom megtudni (férjének Nyitrán létét) ő Ngának. Hoc bene.«¹⁾

Rákóczi a kis-tapolcsányi erdőkben vadásztatva vévén másnap fővezérének ezen levelét, a felesége jöveteléről való »vigasztaló hírekkel«; s vadászatát abban hagyva, visszatért a kastélyba, hogy tüstént válaszoljon reá. Hogy nejét, mint gyöngéd férj, annál inkább meglephesse: a *véletlenül* találkozás módját választá, *Nyitránál*; úgy, hogy a fejedelemmel azt hitessék el: *Kis-Tapolcsányban fogja várni őt*. A viszontlátás napjául pedig hétfőt, május 3-ikát tűzé ki.

»Én holnap vagy holnapután, — válaszolja Tapolcsányról apr. 30. a grófnak, — igenis, Nyitrára megyek; inkább is akarnám, hogy ott véletlenül találánám, — talán könnyebben is menne (ott) végbe szándékom. (Ez ismét egy újabb, igen szép meglepetés terve volt.) A mint maga leveléből látom feleségemnek: csak ma fog Bécsből kiindulni, és gondolja: csak *hétfőn* leszen szemben velem. Nem is fog ártani őt egykevéssé megnyugosztalni Sentén; *ha legutólszor láttam* (német-újhelyi börtönében, 1701.) *hétfőn: lássam elsőször is hétfőn!* Az ágyúlövésekről (Nyitrán, Semptén) igenis, tégyen Kghmed dispositiót: *mivel másként is igen gyönyörködik hallásában*. — Az rongyos karabélyos hadamhoz (udv. karabélyos-ezrede) való, nem igen illik az pompa: de semmi, — majd ezírább lesz!« (Ha új egyenruhája

¹⁾ L. Bercsényinek Nagy-Szombatból apr. 29. kelt ezen levelét az id. h., 111. l.

elkészül.) S most megint egy újabb kedveskedésre gondol hitvese számára: »Semminémű *asszúszőlő-bor* velem nem lévén: ha ottan (N.-Szombatban) egy átalagocskával találna Kglmed, — igen kedvesen venném, ha küldene Nyitrára.«

Bercsenyi küldetett tokaji asszúborokat Nyitrára már előbb, öt hordóval; grófnője pedig — mint messze földön híres gazdasszony, s mint a kinek az eddigelé özvegy életet élt fejedelménél finomabb konyhája, dúsabb asztaltartása vala, — a legválasztékosabb czukorsütemények, torták, befőttek s mindenféle csemegék egész seregével sietett kedveskedni az érkező fejedelemné asztala számára.¹⁾ Az udvarias, lovagias fővezér egyébként is mindenről a legszorgosabban intézkedett ezen napokban, csak, hogy szeretett ura s barátja fejedelmi hitvestársának fogadtatása pompáját — s ezzel neki is, férjének is örömét — minél inkább fokozza. A hírneves Ocskay László dandárnok vezérlete alatt ennek, Galánthai Balogh Istvánnak és Szalay Pálnak ezredeiből kiválogatott merőben új, czifra ruházatú, farkaskaczagányos 700 (más adat szerint 800) nyalka huszárt vezényelt ápril 30-kán Récsére, hogy innen Szalayval, Orbánnal, Szőgyényivel s a küldött előfogatokkal, lovakkal stb. május 1-jén reggel Pozsony alatt megjelenvén, a fejedelemmőnek díszkíséretül szolgáljanak Bazínig, a hol őt gr. Forgách tbk. várandja s üdvözlendi más csapatok élén. Az éjet a fejedelemasszony a bazíni (esetleg a szent-györgyi) gr. Pálffyféle várkastélyban töltendi; 2-ikán délre pedig Védródre megy, melynek kastélyában maga a fővezér neje, a Semptéről ide eléje utazandó Csáky Krisztina grófnő fogja őt a legelőkelőbb főrangú hölgyek fényes társaságában üdvözölve fogadni, s dísz-ebéddel várni. Bercsenyi viszont ez nap estve, számos kirendelt hadak élén, nagy pompával a Vág folyó szeredi hídfőjénél mutatandja be hódolatát, s a fejedelemasszonyt Sempte-várába — újabb

¹⁾ *Bercsenyi* említi a fejedelemhez Semptéről május 2-ikán írt egyik levelében: »Az feleségem alázatosan udvarol minden nappali édességével Ngodnak. Bor elég van ott (már) Nyitrán; az mely őt hordót emlegetett Ngod, *afféle* (t. i. asszú); az körül már írt is Csáky (István) uram oda az kulesárnak.« (115. l.)

éjjeli szállására — kíséri által, s ő és neje gazdag estebédet adnak tiszteletére. Végre 3-ikán, újabb díszesapatok előllovaglása mellett, szintén személyesen kísérendi őt el Nyitrára.

Mindezekre nézve a legrészletesebb rendelkezéseket megtevő, s a fejedelmet naponként többször tudósítá az újabban vett hírekről.¹⁾ Sőt a nyitrai udvartartás fényére is kiterjedének gondjai; nevezetesen a várbeli, regényes fekvésű püspöki palotában rendeztetett be ékes szállást a fejedelmi párnak. És mivel tudta, hogy az udv. palotás-ezer új egyenruhái még nem készültek el: helyettök a díszőrségi szolgálat végbevitelére a Nagy-Szombatban önála s a mediatoroknál — saját udv. palotásaival felváltva — már régóta ily szolgálatot teljesítő s a rend- és szertartásokba jól belétanult Lóczy Andrásféle, új egyenruhájú (zöld dolmányos, vörös nadrágos, fehér zsinóros) gyalog-ezredből indított meg Semptérről Nyitrára május 2-ika hajnalán két századot, s utánok a Csajághy János Pest-vármegyei, szintén újdonság-új, piros egyenruhájú hajdú-ezerekből még öt századot, stb.²⁾ A különben leszerelt semptei várba pedig tábori taraczkokat vonatott, hogy Rákócziné oda is ágyúdörgés alatt vonúlhasson be.

A fejedelemasszonynak, Wratisslaw-val való megbeszélése szerint, april 30-ikán délben kellett volna Bécsből megindúlnia. Készült is, mállhátzatott is már a megelőző

¹⁾ »Ma veszem ezennel Ngod mlgos levelét is, — válaszolja N.-Szombattól május 1-jén a fejedelemnek. — *Én minden dispositiót megtettem már*; és íme, micsoda levelét küldte Szalay uram, accludáalom Ngodnak. *Úgy látom, maga az fátum hétfőre rendelő*; mert, ha tegnap bé nem érkezett az fejedelemasszony (Pozsonyba): ma talám Szent-György- vagy Bazínmál tovább ki nem gyün; holnap Vedréden eszik ebédet, étszakára gyün Sentére, és így hétfőn érkezik Nyitrára.« (*Archiv. Rákócz. I. o. V. k. 113. l.*)

²⁾ »Hajnalban jó vultus hajdú megyen Nyitrára, 2 sereg Lóczyéból; estvére holnap még Csajághy 5 compánia, vörös új köntösben fog Nyitrára menni, — hétfőn reggel ott lesznek. Az Lóczy zöld hajdúit bízást palotás helyett applicálhatni most: mert megtanulták Szombatban az rendet.« (*Bercsényi, 1706. május 1-je estéjén Semptérről a fejedelemnek. U. o.*)

két napon nagyon szorgalmasan; de mert udvartartása teljes személyzetével s tömérdek — részben férje számára Bécsben vásárlott — portékával, hat hintóval, vagy ugyanannyi megrakott társzekérrel akart útra kelni: a dolog a legnagyobb sietség mellett sem ment oly könnyen. Sarolta ugyanis szívében azon titkos gondolattal hagyá oda a császári székvárost, hogy oda vagy mint az udvarral kiegyezett Rákóczi fejedelem hitvese, *férjével együtt* térend vissza, vagy — *soha*. Az elszánt, bátorlelkű asszony előre tisztában volt magával ez iránt. Politikai internált nem akart többé lenni Bécsben. Éleseszű, ravasz nő létére átengedé ugyan magát — talán inkább látszólag — diplomatiail eszközül a cs. udvarnak; ámde erősen el vala tökéelve, hogy, ha férjét a császár megbízásából teendő fényes ajánlatok elfogadására megnyernie nem sikerülend: ő akkor is hozzáköti a maga sorsát, mint hű nő, a hitestársáéhoz, s a bécsi udvar hatalma alól akármiként, de föl fogja szabadítani magát. E cél lebegvén szemei előtt: azon volt, hogy minden értékesb holmijét elvitesse most Bécsből. Kimondhatatlan bánatára azonban legdrágább kincseit, *a két kis fejedelemfiút* nem viheté magával; hát legalább lefesttette őket művészi kézzel, szépen, olajba, s arczképeiket vivé meg apjoknak.¹⁾ Mikor april 30-ikán búcsúzóra megcsókolá a két viruló gyermeket: vajjon sejté-e anyai szíve, *hogy ez életben utólszor látja őket?!*

Wratistlaw gróf Pozsonyban, a gr. Erdődy-palotában, e nap estéjén pompás lakomát volt adandó Rákócziné tiszteletére, s fényes társaságot: ministereket — Stepneyt és Rechterent is, — tábornokokat, egyháznagyokat, — köztük a kalocsai érseket, — mágnásokat és mágnásnőket hitt össze. De hiába várakozának: mert a várt fejedelemnő csak éjfél tájban érkezett meg elvégre, s azonnal nyugalomra tért. Ehhez képest a tervezett lakoma másnap délre halasztott.²⁾ Charlotte hercegnő ugyanis dél helyett csak dél-

¹⁾ E finoman festett két mellkép jelenleg a b. Radvánszky-család zólyom-radványi kastélyának Rákóczi-termét ékesíti.

²⁾ »The Princess was allowed to remove from Vienna yesterday. Count Wratistlau had prepared a great supper for her here: but she

utáni 5 óra tájban indulhatott el Bécsből; így is gyorsan járt, hogy éji 12 órára Pozsonyba ért.¹⁾ Ő maga, férje bőkezűségéből Bécsben készíttetett s 12,000 forintba került újdonatú, fejedelmi díszhintájában ült, udvarmesternőjével;²⁾ udvari tisztjei: a magyar Döry László, titkára, két svéd s két bajor kamarása, nemes-apródjai, udvarhölgyei, cseléd-sége még öt hintón követték, — végül a társzekerek utánok. Díszkísérettől két escadron vörös dragonyost rendeltek melléje, egy törzstiszt vezénylete alatt. Pozsony dunai (ú. n. halász-)kapujánál gr. Zinzendorf Ferdinánd cs. ezredes vár- és városparancsnok, s az Erdődy-palotában a magyar és cseh cancellárok: gr. Erdődy Ádám nyitrai püspök, mint részleges háziúr, és gr. Wratislaw Wenczel, mint császári megbízott, fogadák a dicső Árpád nemes véréből sarjadott fejedelemmőt.

did not arrive till midnight; so he has invited her to dine with him this day, and after dinner she continues her journey to Szentz and so to Neytra, where the Prince will come to meet her.« (*Stepney*, követ-jelentésében kormányához, Pozsonyból 1706. május 1. *Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 641. l.) *Gr. Pálffy János*, a bán írja szintén pozsonyi, május 2-iki kelettel gr. Erdődy György országbírónak Horvátországba: »Tegnapelőtt éjjel beérkezett ide Rákócziné Asszonyom, — de tegnap délután Ura felé megindúla.« (*Eredeti levél*, gyűjteményemben). V. ö. még *Sztarinszky János* alább idézendő levelének idevonatkozó pontját is.

¹⁾ *Bakos János* udv. ágens, Bécsből, 1706. május 1. gr. Erdődy országbírónak, Száva-Újvárra: »*Rákócziné tegnap 5 óra tájban elmene Urához*; sokan sokképen vélekednek, — adja Isten: az által is köze-lítették az jó, kívánt békesség!« (*Eredeti levél*, gyűjteményemben.)

²⁾ *Gr. Kollonics Ádám* cs. tbk. írja Bécsből 1706. május 1-jén gr. Erdődy Gy. országbírónak: »Mai nap (tollhiba: *tegnapi nap* helyett) indúlt le Rákócziné az Urához; *vitt le magával egy igen szép hintót, mellyet maga csináltatván, adott érte 12 ezer forintokat*. Pozsonynál 800 lovas magyar várakozik reá; előttem a képe: *mily nagy pompával fogják fogadni odaalá! De a fiait itt kellett hagynia*. Elhiszem, *Bercsényiné is olyan hintóra igyekszik szert tenni, és fog-nak versenyezni a pompában*, — kinek mi adjuk meg az árát. Vratis-lao uram odaalá tractál az armistitium iránt, mellyet kívánnak 2 hól-napra. Rákóczi 6000 (csak?) jó fegyveres magyart ígér ő Fölségének, hogy fog adni, ha meglészen a békesség, és applicálhatja őket vala-mint akarja ő Fölsége, maga ellenségi ellen.« (*Eredeti levél*, u. o.) A 6000 vagy tollhiba, vagy csupán az udvari ezredek értetnek.

Május 1-je hajnalán gr. Zinzendorf tüstént értesíté a fejedelemasszony megérkeztéről Szalay kurucz ezredes Püspökibe; a ki aztán Récsére menvén át Ocskay dandárnokhoz: mindnyájan, a díszkíséretül szánt 7—800 nyalka huszárral s előfogatokkal együtt kivonulának és reggel Pozsony alá érkeztek. A huszárokat a dandárnok a vereckyei út mellett, az ú. n. »hóhér rétjén« állítá föl, ezredeik szerint díszsorokba; azután pedig a fejedelemasszony üdvözlésére Szalay Pált, Szőgyényi Ferencz hadsegédet, Orbán Pál titkárt, s két századost trombitásokkal, 50 huszárral és az előfogatokbeli lovakkal beküldé a városba. Ezek a magyar-(ma széplak-)utca végén (a mai honvéd-laktanya közelében) állott ú. n. récsei külső-kapuhoz érkezvén: itt maga a várparancsnok Zinzendorf cs. ezredes már várakozik vala reájok, tisztekkel és hintókkal. Zinzendorf Szalayt a saját hintájában jobbjára ültetve, így vonulának be a belvárosba a fejedelemnő szállására, hol a fogadtatás volt s az üdvözlő szónoklatok tartattak. A kuruczok fönséges asszonyát férje és az országtanács nevében Szalay ezredes, Bercsényi gróf nevében titkára Orbán, s a hadsereg nevében Szőgyényi hadsegéd-százados üdvözlék.¹⁾

Délben gr. Wratislaw mint cs. főbiztos által a fejedelemnő tiszteletére adott pompás ebéd következett, melyre a mediatorok és cs. békebiztosok, a tábornoki kar, a legelőkelőbb mágnások, mágnásnők s főpapok, a várparancsnok, valamint a kurucz tisztek is hivatalosak voltak. A gazdag lakoma hosszassan húzódik vala, — úgy, hogy Rákócziné csak d. u. 5 óra felé indulhatott el. Kivonulása a városból rég nem látott fényvel ment végbe. A házak fel voltak lobogózva s a város népe sűrűen lepte el az utcákat. Az Erdődy-palota előtt ott állá a fejedelemasszony aranyozott ezüsstel vert, aranypaszomántos, bíborral párnázott, újdunúj drága díszhintaja; eléje fogva gróf Bercsényi Miklós legszébb hatos-fogata tombolt; a délczeg, nemes lovakat a híres »debreczeni kocsis« és nyalka fullajtárja kormányozták. Mögötte, végig a hosszú-utczán, a hintók s társzeke-

¹⁾ *Kolinovics Gábor*: »Comment. Hist. Libri XII.« 198—199. 1.

rek sora. A virágzó szépségű — még csak 27 éves — Hesen Charlotte hermelín-prémes, uszályos fejedelmi bíboröltözetben szállt a nyitott hintóba; balján gr. Wratislaw cancellár foglalt helyet, hogy a város széleig elkísérje; szemben a fejedelemnő udvarmesternője s főkamarásnéja. Két oldalt a hintó mellett lovagolt a cs. tábornoki kar teljes díszben, — tíz generális. Legelől, a fejedelemnő jobb oldala felől a fővezér: gr. Starhemberg Guido tábornagy, a marsallbotl kezében; mellette és utána gr. Pálffy János bán, lovasági tábornok; gr. Starhemberg Miksa, Steinville, gr. Heister Hannibál altábornagyok; gr. Koháry István altbgy.-hadsergebiztos, és gr. Montecuccoli, b. Ebergényi, De Viard, b. Sickingen, gr. Drasskovich vezérőrnagyok, s gr. Zinzendorf ezredes vár- és városparancsnok, — fényes tisztikartól követve.

Az angol és hollandi ministerek, Széchenyi Pál érsekkel és Viza püspökkel, ablakaikból nézték a ragyogó díszmenetet, melyet Szalay ezredes nyitott meg a kurucz tisztekkel és az ötven farkaskaczagányos huszárral. De legelől Bercsényi titkára Orbán Pál lovagolt, nyeregkápáin függő egy-egy töltött turbával. Ezeket ura, a kurucz fővezér tölteté meg újdön veretű körmöczi ezüstpénzzel, s a mikor a menet trombiták harsogása mellett megindult és a Ventúr- s Mihály-utczán, Mihály-kapun, a Nagy-Lajostéren, széplak-utczán, a récei kapuig a nagy sűrű néptömeg között lassan végighaladt: Orbán mindegyre szórja vala két marokkal a pénzt a nép közé, — úgy, mint koronázáskor szokják.¹⁾ A récei kapu külső sorompójához kiérve, — a kurucz díszkíséret vezére, a híres vitéz Ocskay László párduczbőrösen, buzogányosan a fejedelemnő hintaja elé ugrat tisztikarával és katonásan tiszteleg, — a tároгатók megharsannak, a lobogókat meghajtják, s a díszsorokban álló 7—800 farkasbőrös deli huszárság karabélyáival háromszoros, dörgő sortüzet ad. A hintók megállanak; s Wratislaw és a császári tábornokok a fejedelemasszonytól elbúcsúzván, a kíséretet Ocskay vevé át, — és a hosszára nyúlt fényes vonat csakhamar elkezdett folytonos hadi zene-har-

¹⁾ *Kolinovics*, az id. h.

sogás mellett gyors ütemben ügetni Récse, Szent-György, Bazín felé. E két utóbbi város polgársága ünnepi öltözetben, kibontott zászlók alatt a bástyakapuk elé gyülekezve, örömtüjongással üdvözlé fejedelemasszonyát, — a kit Bazinban gr. Forgách Simon tábornagy fogadott nagyszámú tisztikar s hadesapatok élén ritka díszszel, s kíséré be éji szállására a várba.¹⁾

Bercsényit Szalay ezredes még a délelőtt folyamában elküldött levelével értesíté a történőkről, de a melyet a gróf későcskén kapott. »Ma — írja május 1-je estéjén Semptéről a fejedelemnek, — nyughatatlanul vártam bizonyosságot az Milgos Fejedelemasszonyról; öt órakor indultam ki Szombatbúl, s éppen szembe hozák velem ezen mellékelt levelet. *Te Deum Laudamus!*.... Az Isten engedje vígasztalására Ngodnak s mindnyájunk örömevel, nemzetünk dicsőségével

¹⁾ *Kolinovics G.*, az id. h.; részletes, bő latin leírás, melyet hosszú volta miatt nem idézünk szó szerint. — *Stepney*, Pozsonybúl, 1706. máj. 2., Harley britt külügyérnek: »The Princess Ragoczy having been very splendidly treated yesterday at dinner by Count Wratislau, set out with a great train (Kolinovics 6 hintót említ) for Hungary. The concours of people was very great here in all the streets, through which she passed, and at ye gates she was received by General Otkai, Colonel Salai et another Hungarian officer of note at the head of 700 horse, who were to serve as a convoy to Pösing (Bazín), where she rested last night.« (*Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 2. l.) — *Sztarinszky István*, gr. Erdődy György szomolányi tisztje, Pozsonybúl 1706. máj. 3., urának: »Múlt pnteken Rákócziné Asszonyom *étszaka 12 óra tájban Bécsbül érkezvén*, másnap Excellentiád házánál Gróff Vratislav Uramnál ebéden levén, ebéd után directe kiment; kit is feles kuruczok Bazínig kísérvén, onnat Vedrédre, úgy Kis-Tapolcsánra Urához megyen. *Itten nagy böcsületi vala Generálisságtól, kik között Gvido Staremergh jelen volt, mások is vagy kilenczen.* Említett Méltóságos Asszonynak mindenesse *Döry László*, hozzám invitáltatta magát más egy secretáriussával ebédre múlt szombaton (1-jén); váltig ajánlották magokat, hogy passust szereznek Mélt. Asszony által: legyen szabad kimenetele emberemnek (a fegyvernynyugvás alatt) Szomolányra, hozhasson provisiót be, valamint másoknak volt engedve. Elvállik, lesz-e ajánlásoknak effectussa.« Hasonlót kértek gr. Erdődy Kristóf árvái is. Széchenyi érsek, Viza, Szirmay, Okolicsányi N.-Szombatból idejővén, volt conferentiájok az armistitium dolgában ő Felsége deputatussival; tegnap d. u. mentek vissza, s szerdán várjuk ismét ide őket. (*Eredeti levél, gyűjteményemben.*)

sokáig víg napjait Ngodnak! Forgách uramat elküldtem üdvözleni ő Ngát Bazínban. Holnap már tovább nem megyen ennél (Sempténél), ha akarja is; itt fog az feleségem szolgálni ő Ngának. — Én várok Ngod parancsolatjátúl: *mely órákor tájban érkezzünk bé Nyitrára?* Mert ahhoz képest fogom az utat s indulást rendelni innen.«

A fővezér május 2-ikán már kora reggel értesült Semptén a Pozsonyban lefolyt ünnepélyességek s a Bazínba érkezés részleteiről. Nevezetesen hadsegéde Szógyényi és egy huszár, a ki a fejedelemasszonynak estve Bazínban férjéhez írt levelét más tudósításokkal együtt mint futár vivé, — lóhalálában vágtak neki az útnak, hogy ők legyenek az örömhírnek első póstái. A szegény kurucz közkatona úgy meghajtotta hű buzgalmában a tulajdon lovát, hogy az Szered előtt kidőlt, elállott; ott kellett hagynia, parasztlóra kapott, — mégis beállított hajnalban Semptére »Méltóságos Fő-Generális Uramhoz.« Ez a derék közvitész jutalmát elvenni, hadsegédét pedig a részleteket elbeszélni. azonnal Rákóczihoz indította Nyitrára.¹⁾

Ezen napon az ebéd a vedrődi kastélyban tartatott, a hol *gr. Bercsényi Miklósné* az e tájakrai kurucz főurak legelőkelőbbjeinek nejeiből, leányaiból álló fényes hölgydeputatio élén: a Forgách, Esterházy, Csáky, Balassa, Gvadányi grófnők, Révay, Petróczy, Zaĵ, Berényi, Újfalussy, Schmidegg, Klobusiczky, Hellenbach stb. bárónők és egyéb nemes úrhölgyek tündöklő díszbe öltözött csoportja élén mutatta be hódolatát a várva-várt fejedelemasszonynak. A dús lakoma után pedig maga is elkíséré az úrnők seregével Saroltát Semptére, — a hová estve felé érkezének meg. Itt férje, a fővezér a szeredi hídfőnél várakozva, nagy katonai pompával, dob-trombitaszó zengése, díszsortüzek ropogása és a semptei bástyákról kisütögetett ágyúk dör-

¹⁾ »Íme, adjutantomat magát küldtem, az ki bent volt Pozsonyban, hogy tehessen Nagodnak relatiót, azon katonával, az ki ezen accludált leveleket hozta s jelen volt Bazínig az M. Fejedelemasszony kísérésén; s várom általa (t. i. a hadsegéd által) további parancsolatját Ngodnak. — Ezen szegény katona lóhalálában gyűtt örömben, megelőzte az póstát, s az szomszéd faluban hagyta elállott lovát. *Ngod szegént devotiójáért ajándékozza meg.*« (114. l.)

gedelme alatt üdvözölte s kíséré szállására a szép Rákóczinét, — a kit az ünnepélyek szakadatlan sora és a már harmad-napi útazás egy kissé kifárasztott; s azért az esti lakoma után csakhamar nyugalomra tért. De Bercsényi még leül-vén íróasztalához, gyorsan írt és futárral rögtön elküldött levelkével sietett örömeiben értesíteni a szerencsés megér-kezésről a fejedelmet: »Te Deum Laudamus!... *Már az Méltóságos Fejedelemasszonynak megcsókoltam ruháját...* Mikor indulhat? még nem tudhatom, mert nyughatatlan-ságát panaszolja; én ugyan bíztatom: ha reggel indul, elér *Tapolcsánra*.«¹⁾ A fejedelemnő előtt ugyanis tervszerűleg, gondosan eltitkolták férjének Nyitrán létét, s azt hitte: csak Kis-Tapolcsányban lesz találkozásuk.

Bercsényinek a fejedelem személyi biztossága fölött éber aggodalommal őrködő éles szemei mindjárt, már a semptei estebéd alkalmával tanúsított magokviselete miatt gyanúval kezdték kísérni a Charlotte hercegnő német kamarásait, — s meg nem állhatta, hogy kérdést ne tegyen róluk úrnőjüknel. »Az mely négy gavallér van az Feje-delemasszonynál, — jelenti még ezen estveli levelében Rákóczinak, — szóllottam felőlek. Azt mondja: nem kell kételkedni irántok: mert nem (a cs. udvartól) rendeltettek melléje, — ki svéd, ki bavarus.« Mindazáltal, a hű Ber-csényi csak nem nyúghatott meg: »De, Kegyelmes Uram, — folytatja, — *nem hiszek én nekik: szörnyű labancz-bü-züek!*... Én mondtam: *Nem merek idegent bocsátani Ngod-hoz*²⁾; de az Fejedelemasszony bíztat velök. — Ma is, holnap is megyen emberem még Ngod udvarlására.«

Másnap, május 3-ika reggelén Szőgyényi már vissza-érkezett Nyitráról, a fejedelem üzenetével a délutánra határozott indulás részletes programjáról, Bercsényihez Semptére. A találkozás »*all' incognito*«, a Nyitra városába érkezés előtt, hol és miként lesz? elmondotta. A hadse-géddel Semptére lovagolt — Rákóczi engedelmével —

¹⁾ L. az id. h. 115. l.

²⁾ U. o. Ezen óvakodás a Szathmár táján s a duna-ordasi tábor-ban — amott osztrák, emitt szász fölbérelt katonatiszt által — Rákóczi ellen megkísérlett orvgyilkos merényletekkel teljesen igazolva volt.

a fővezér fia is, gr. *Bercsényi László*, magát és ifjú társait: az »*úrfiak bandériumát*« a fejedelemasszonynak hódolattal bemutatandó. Az udvari nemes ifjak seregéből a Forgách, Esterházy, Barkóczy, Gvadányi, Bethlen, Teleki, Gyulay, Pettky gróf, a Kemény, Révay, Zay, Haller, Bánffy, Berényi és Perényi, Ghyllányi, Palocsay, Fischer, Hellenbach báró, s a Rhédey, Barcsay, Kálnoky, Mikó, Thoroczkay, Vay, Fáy, Illosvay, Ibrányi, Bessenyei, Dessewffy, Máriássy, Görgey, Semsey, Berzeviczy, Kisfaludy, Ghyczy, Ottlők stb. szemenszedett nyalka nemes fiúk érkezének vele, daliás magyar díszöltözetekben, czifra csótáros, délczeg paripákon. Vezetőjük: Bercsényinek kedves »*Laczkója*« ekkor már gyönyörűen kifejtett 17 éves ifjú volt.

Midőn a Csáky Krisztina grófnő dúsgazdag asztalánál elköltött fényes ebéd után, a nagyszámú zászlós huszársággal bővült hosszú menet május 3-kán a semptei várból megindult: ezen főúri fiataloknak aranytól, ezüستől, skófiumtól, drágakövektől csillogó elite-bandériuma nyargalt könnyűlábú tatár, moldvai, erdélyi paripákon közvetlenül a fejedelemasszony díshintaja előtt, — melyben a szép Hesseni Sarolta s balján férjének legelső híve, barátja, fővezére és főtanácsosa: *Székesi Gróf Bercsényi Miklós* foglalja helyet, hogy úrnőjét egész Nyitraig elkíservén, a viszontlátás örömjeletének tanúja legyen. Sőt a tervezett meglepetésben öneki is szerepe vala. És *csakis öneki* Rákóczin kívül.

Az udvari hadak Nyitra alatt, Molnos táján voltak sorakoztatva, ezredeik szerint: karabélyos huszárok, dragoñosok, a francia gárda, a deliások, a zöld vadászok, lovas- és gyalog granatérosok, udvari palotások, stb. teljes pompában, kibontott lobogókkal; élükön az udvar legfőbb méltóságait viselő fényes urak csapata, a fejedelmi *udvari kornéta* alatt. Fent a sziklavárban a pattantyúsok megtöltött ágyúik mellett, kezökben égő kanócczal várakoztanak már. Egy újdonsat-új piros egyenruhás, farkasbőr-kaczagányos lovas-karabélyos csapat pedig, egy igen magas termetű, rendkívül daliás alakú, méltóságos tekintetű, szép bajúszú, dúsan lobogó sötétbarna hajú kapitánytól vezetve, előreszárguldott Nyitra-Újlak felé és ott állott föl egy erdei tisztáson.

Mikor a díszmenet délutáni négy s öt óra között e helyhez közeledik vala s a fejedelemasszony hatlovas hintája odaért: a karabélyos-csapat sortüzet lőtt s tisztelgett. A párduczbőr-kaczagányos, forgós kalpagú kapitány erre az arcvonal éléről harmad-negyed magával közvetlenül a hintóhoz lovagol s a Fő-Generálist kivont karddal, katonásan köszönti, várván parancsait. Sokáig nyargalt már a díszhintó mellett a »*karabélyos kapitány*«, — tekintetét folyvást a fejedelemnőre függesztve. Kifejezéseli nagy szemei csillogásából, tábori nap barnította piros arcza nemes vonásairól látszott, hogy nagyon-nagyon gyönyörködik. De a fejedelemasszony alig pillantott reá; — az ősrégi Brabant-Lorraine-Hesseni, 1100 év óta uralkodó ház büszke leánya, Magyarország s Erdély dicső fejedelmének hitvestársa mit törődik egy *kapitánynyal*?!.... Bercsényi gróf kedve-telve mosolygott, s csak mosolygott; egyszer aztán odafordul a századoshoz, s fentszóval, amúgy vezéri-módon parancsot ad neki: »*Menjen Kigyelmed kapitány uram, és a karabélyosokat rendelje ki!*« A kapitány kardjával újból tisztelegve, odaugratott az udvari seregekhez, melyekhez a menet ekkor már közelített. Ott lováról gyorsan lepattan, — a csuhadárok a fekete-kócsagtollas, gyémántforgós zöld kalpagot a fejére teszik, a párducz-kaczagány helyett »királyszerű« bíbormen-tét akasztanak nyakába, s a fegyverhordozó a drágaköves, gerézdes, fejedelmi aranybuzogányt a jobbjába adja. Mire *Rákóczi Ferencz* fölszáll vezetéken tartott, ragyogó szerszámzatú, vont-arany czafragú andalúzi büszke ménjére: »*Delia*« paripájára. Most egyszerre mindenki gyalog száll; 30 ércztrombita megzendül, 30 pár rézdobon a díszmarsot verik; a sorfalat képező katonaság tiszteleg; az ezred- és század-zászlókat meghajtják, — csupán a dús aranyozású, Rákóczi-czímeres, égszín-kék »udvari kornéta« lobog fenn. A daliás fejedelem pedig e kornéta elé lovagolván, a nyergeikből leugrándozott fényes udvarnéptől mély hódolattal követve, »a hintó mellé hánytatja magát, és ott a hintóban csókolják meg egymást« a meglepetés örömétől ámuló, reszkető fejedelemasszonynyal. Rákóczi most már odaült a díszhintóba, a főtábornok helyére, — a ki viszont a »*Delia*« pari-

pára pattant föl, — s a rézdobok, harsogó tárogatók, trombiták, ércz hadi zene zengése, az ezredek sortüzeinek ropogása, a sziklavár ágyúinak dörgése, az ódon székesegyház harangjainak zúgása és a sok ezer ember égrengető éljenriadalmai közt vonúlának be a városba, s föl a vár püspöki palotájába.¹⁾

Ilyen szívemelő meglepetést készített az öt év múlva történő viszontlátás örömteli alkalmára nejének a lovagias Rákóczi, s ilyen fényes ünnepségeket rendezének Bercsényi gróf és a kuruczok »nagy asszonyuk« fogadtatására, tiszteletére, — akkora pompát, annyi ragyogást fejtven ki Pozsonytúl Nyitráig, hogy ahhoz hasonlót a kuruczvilág többé nem látott.

Rákóczinak nem sok nyúgodalma volt a hitvesével Nyitrán töltött 4—5 nap alatt. A fejedelemnő kíséretében érkezének oda a magyar békebizottság tagjai és Szirmay-Okolicsányiék, kiket nyomon követnek vala a mediatorok. Az értekezletek — mint láttuk — folyton folytak, 5-kén még éjjel is; mígnem 6-kán délben berekesztetvén, délután a közbenjárók elutaztak ugyan: de Bercsényivel, Gerhárttal stb. még egy napig tartott a tanácskozás a teendők felett,

¹⁾ *Fogarassy István* főpohárnok — vagy mint akkor nevezték: »udvari fő-innyaadó«, ki ez ünnepélyen jelen volt, — néhány nap múlva Kis-Tapolcsányról Kőrössy György udv. főkamárás- és kincstartóhoz Munkács-várába intézett levelében bőven leírta azt, és Érsek-Újvártt, május 24-iki kelettel rövideden (»iterato breviter«) ismételi, ekképen: »A Mlgos Fejedelem Kis-Tapolcsánból a Mlgos Fejedelema-asszonynak Nyitrára eleiben ment, tegnapelőtt három hete múlt. Vasárnapot ott eltöltvén, a Mlgos Fejedelemaasszony érkezett ma három hete öt órakor délután Nyitrára; a Mlgos Fejedelem praesentiája eltagadtatott a M. Fejedelemaasszony előtt: hogy nem Nyitrán, hanem Kis-Tapolcsányban legyen. Azonban a M. Fejedelem párduczborrón, forgóson, katonáson, harmad vagy negyedmagával — úgymint fegyverhordozókkal, csuhadárokkal és lovászmester urammal — a Fejedelemaasszony hintója mellé mégyen, *mint kapitány*; és *Bercsényi uram ő Nga*, — sokáig már lévén a hintó mellett, — ordert ad ezen szóval: »*Menjen Kglmed kapitány uram, és a karabélyosokat rendelje ki!*« Megrugaszkodván a M. Fejedelem, a kornyéta eleiben jó, és ott a Delia lovára ülván, a hintó mellé hántatja magát, — az egész udvariak gyalog szállván, — és ott a hintóban csókolják meg egymást.« (Eredeti, már igen elrongyolott levél, gyűjteményemben.)

s elhatározottatott, hogy a fejedelem — a fegyvernyugvási szerződést a kormánytanács egyetértésével, ennek üléséből óhajtván végleg ratificálni — a senatust május 20-ikára Érsek-Újvárra összehívja s a békepontokat ott állapítandják meg.¹⁾ Ezzel a forradalom két főnöke egyszerre útazott el Nyitráról 7-kén délután: Rákóczi nejével s udvarával rövid pihenőre, egykori boldogságuk színhelyére, a száznál több szobájával, termével az udvarnépnek is kényelmet nyújtó kis-tapolcsányi kastélyba,²⁾ Bercsenyi pedig dolgai után Semptére, Nagy-Szombatba. A fejedelemtől kikérvén, magával vivé s egy kis vacatióra Brunócra küldötte kedves Laczkó fiát,³⁾ hol őt 18-kán meglátogatta maga is.⁴⁾ De nem henyélt ő ott sem: szorgosan szállíttatta Liptóból, Árvából a Vág vizén a tutajokat, szálfákat, a dunai híd és karvai erődök készületéhez.⁵⁾ S 20-kán már ismét

¹⁾ *Gerhárt György*, május 10-iki, a 658. l. idézett levelében.

²⁾ *Rákóczi*, nagy-nénjének gr. Erdődy Györgyné, szül. gr. Rákóczi Erzsébetnek Horvátországba távozása óta is, kis-tapolcsányi s hrussói uradalmi jövedelmét évről évre megküldé a grófnőnek, közös megbízottjuk *b. Szirmay István* által, ki a grófnő tiszteitől számot vett. Így, — mint 1706. sept. 3 s 6-ikán kelt leveleiben írja Rákóczi Erzsébetnek Száva-Újvárra Szirmay, — az ez évi jövedelemből 5000 frtnál több volt még kezénél, a grófnak már átadott 2000-en följül. Elküldje-e — kérdi — azon 5000-et? De, jobb volna, ha a grófnő személyesen kijőne s hazatérne Kis-Tapolcsányra; »mert abban bizonyos lehet: *a vér vízzé nem vált*,« — a fejedelem atyafiúi szeretettel fogja látni. Én azért »csak javallanám kijövetelit Ngodnak. Az suspiciótúl (a bécsi udvarétól) híjában tartani: *Száva vize le nem mossa az Rákóczi-nevet!* . . .« Majd elborongva így folytatja: »Hogy híreket nem irok Ngodnak, tudom, meg nem íté: *mert talám e világban nincs magyar, ki jobban féljen a némettől nálamnál*; (kétszer volt már bebörtönözve!) ha annál igazabban írnék is, magyarázhatná balra. *Egy emberen pedig az átok jobban fog, mint másan*.« (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

³⁾ *Gr. Bercsenyi László* 1706. május 16-kán Brunócra ír házi dolgokban atyja komornyikjának, Pongrácz Ferencz unghi nemesnek. (A levél *eredetije* az Ungh-vármegyei Pongrácz-család levelesládájában Jenkén). A fiatal g'óf említi benne, hogy nem sokáig maradhat Brunócra.

⁴⁾ L. Rákóczihoz e napon Brunócra írott levelét. (*Archiv. Rákócz. V. k. 123. l.*)

⁵⁾ »Nem henyéltem Brunócra is: mert már tegnap s ma másfél-

Semptén vala: rendelkezett, intézkedett hadak, várak, élelmezés, mustrák, zsoldfizetés, egyenruházás, reducálások, békebiztosok stb. iránt, és 22-kén bement a kormánytanácsülésekre Érsek-Újvárra.¹⁾

A fejedelemnek nyúgodtabban beszélgetni nejjével csak Kis-Tapolcsányt nyílt alkalmá. Sarolta hercegnő elmondá itt neki, a mivel a szászár őt bizalmasan megbízta, és pedig nemcsak Wratislaw gróf által, hanem személyesen is. Nevezetesen, elútazása előtt őt a két császárné magokhoz kéretvén, a jelen volt főhercegnőkkel együtt a legnagyobb előzékenység- s gyöngédségnek minden jelével (»toutes sortes de caresses«) árasztották el. Azután pedig maga József császár a külön, titkos kabinetjében fogadá, szintén a barátságnak és gyöngédségnek minden kigondolható nemével. (»... Il la fit venir dans son propre cabinet, où l'aïant reçûë avec tous les témoignages possibles d'amitié et de tendresse.«) József — mintegy maga-mentegetésül, — elmondotta a hercegnőnek, hogy ő a néhai atyja, az elhúnyt császár és Rákóczi között bekövetkezett kölcsönös kellemtlenségeknek épen nem volt soha részese: sőt ellenkezőleg mindenkor kiválóan becsülte a herceget. (»... qu'il avoit au contraire toujours fait une estime singulière du Prince;« így, most megadva a címét). A mint is, mítsem óhajta inkább s dicsőségének tartaná, ha a herceget visszavezethetné kötelességére, (értsd: a hűségre.) Erre nézve ő, a császár, az akadályokat *a grófokban, a fejedelem barátaiiban látja, a kik szellemét uralmuk alá hajtották*; (»qu'elle trouveroit des obstacles dans les Comtes ses amis, qui s'étoient rendus maitres de l'esprit de ce Prince.«) *Hogy József császár itt különösen Bercsényi grófra célzott, kétségtelen*; mert Forgáchról, az Esterházyak-, Csákyakról vagy más grófokról e tekintetben szó sem lehetett. — Ezek befolyása

százig való talpat, kiben circiter 2500 szálfa lesz, szállíttattam Séllyéhez; mindennap érkezik több is, — magam is hólnap oda (Séllyére) fordúlok, meglátom: ha érkeztek-e az szekerek? hogy elszállíttathassanak; csak már igyenessen Karvához szállítani parancsolom készíttetit. Vasmacsákák, kötelek, az mi itt van, mind elküldöm.« Írja Semp-
téről május 20. a fejedelemnek. (U. o. 125. l.)

¹⁾ U. o.

alól kell tehát őt felszabadítani, folytatta. A herczeg ne a fölzigatott nép szenvedélyes tanácsaira hallgasson, — hanem gondoljon inkább a felesége s gyermekei sorsára! S hogy Sarolta anyai szívét még jobban megnyerje czélzatainak: gyöngéden említette a császár, hogy ő Rákóczi fiacskái iránt atyai jóindulattal viseltetik, (»... qu'il vouloit être le pere de ses enfans,«) és a mit a herczeg javára (»en faveur du Prince Ragotzi«) megtehet: iránta táplált őszinte jóindulatából készséggel megcselekszi.

Charlotte Amelie herczegnő hódolattal köszöné meg a császárnak e kinyilatkoztatott rendkívüli jóságát, s készségét jelenté ki arra, hogy ő Fölsége óhajainak megvalósítását férjénél előmozdítsa, figyelmeztetni fogván őt: *gondolja meg, mivel tartozik urának, hitvesének, gyermekeinek!* Reméli is, hogy a hű feleség kérő szavainak több súlyt leend férje előtt minden mások tanácsainál. Ezen ígéret kegyteljes meghallgatása után a császár fejtegetni kezdé amaz ajánlatoknak előnyös voltát Rákóczira és családjára, melyekkel ő a herczeget megkínálni szándékozik; s viszont emlékezteté a herczegnőt gyermekeinek rettentő sorsára (»l'état terrible«), a melybe atyjok föllázadása miatt jutottak. Továbbá hangsúlyozta: milyen könnyen kibontakozhatnék Rákóczi a bonyodalmakból, ha most kiegyeznék; — mert az elégedetlenség bizonyára követni fognák példáját, s visszatérnének a hűségre. Őneki, a császárnak, a herczeggel való e kiegyezés kimondhatatlan örömet fogna okozni. (»... qu'enfin il se faisoit une joie inexprimable de lui avoir obligation de cet accomodement.«) Végül felhatalmazá a herczegnőt férje előtt kijelenteni, hogy ő, a császár, a békés kiegyezés fejében följánlja neki *Burgau* grófságot, melyet családja számára örökös birodalmi herczegség rangjára fog emelni, s a melynek jövedelme több, mint Erdélyé. (»... que le Comté de Burgau qu'il avoit resolu de lui ériger en Principauté hereditaire, valoit plus de revenu, que la Transsylvanie.«) És ezen adományára baráti érzelmeivel teszi föl a koronát.¹⁾

¹⁾ »*Histoire du Prince Ragotzi, ou la Guerre de Mécontents.*« (Paris, 1707. és Cassovie, 1707., 213—216. l.)

A szóban forgó burgauai grófságról — a mediatorok örgrófságnak írják — megjegyezzük, hogy az Bajorország nyugati részében, Ulm és Augsburg között terül el, s a tartományaiból kiűzött és csak kevésbé ez előtt trónvesztesnek nyilvánított, birodalmi átok («Reichsacht») alá vetett Miksa-Emánuel választó-fejedelem száműzetése következtében szállott a császári korona rendelkezése alá.¹⁾ Hogy ezen tartomány I. Józseftől Rákóczinak májusban felajánlatot: júniusban már a belgiumi, hollandi s más külföldi folyóiratok nyíltan hirdették.²⁾

Minő választ adott József császárnak nemsokára hivatalos úton is ismételt annyira hízelgő ajánlataira a fejedelem? alább látandjuk. Annyi bizonyos, hogy a Wratislaw gróf hízelkedései s a császárnék és főhercegnők nyájas barátsága által megnyert szép Sarolta, — a ki mint német birodalmi hercegnő, egy hazájabeli kedvező fekvésű tartomány uralkodó-hercegi trónját kétségkívül többre becsülte az általa nem is ismert Erdélynél, — minden tőle telhetőt elkövetett, hogy férjét a császár fényes ajánlatainak s barátilag nyújtott jobbjának elfogadására bírhatta. A siker érdekében mindenekelőtt arra volt szükség, hogy az ajánlatokat hivatalosan meghozandó császári kegyencz Wratislaw udv. cancellár lejöhessen s kedvező fogadtatásra számíthasson férjénél. Rákóczi ugyan, mint már régebben, úgy most sem ellenzé ezt a leutazást, — de nem is igen kapott rajt. Legalább a titokba szintén beavatott b. Szirmay békebiztoshoz

¹⁾ Miksa-Emánuel trónvesztettségét 1706. ápril 29-én hirdették ki a császári székvárosban. *Bakos János* udv. ágens újságolja Bécs, 1706. május 1-jén kelt levelében gr. Erdődy országbírónak: »A bavarust harmadnapja a Felséges Udvarnál publice degradálták ex Electoratu és publicálták a piarczokon. Illyen a világ!« (*Eredeti levél, gyűjteményemben.*)

²⁾ A hágai »*Mercur Historique et Politique*« 1706. június havi füzetében olvassuk: »On prétend même, que Sa Majesté Imperiale a offert au Prince Ragozzi le Comté de Burgau dans la Suabe, avec attribution de la qualité de Prince de l'Empire, et s'il faut ajoûter foi à quelques lettres, la Principauté de Transilvanie lui est offerte et il a reçu déjà de l'Empereur une Toison d'Or de cent mille Richedales.« (470. l. Az Erdélyre s aranylánczra vonatkozó hír, persze, nem igaz.

május 13-ikán Kis-Tapolcsányról írott válaszában még nehézségeket támaszt Wratislaw lejövetele ellen, ha ez hamarjában történék; vele való találkozását »*sok okokra nézve*« egyelőre halasztani akarta.¹⁾ Charlotte hercegnő kedvességének azonban csakhamar sikerült őt más gondolatokra bírni. s — a kényes természetű etiquette-kérdések megkerülése céljából is — oly módot fogadtatni el férjével, hogy ám jöjjön Wratislaw Nyitrára, *oly szín alatt, mintha a hercegnőt látogatná meg magánügyben; a kinn aztán a fejedelem, mintegy véletlenül, találkozni fog vele.* Figyelmet érdemlő körülmény, hogy — ha az angol követség jól vala értesülve, — Rákócziné, kinek expressusa máj. 16-kán érkezett Bécsbe, úgy írta Wratislawhoz intézett levelében, mintha e találkozást a cancellárral *Rákóczi óhajtotta volna;*²⁾ pedig a dolog megfordítva állt. Wratislaw nem is késlekedék egy cseppet sem a fejedelemnő ajánlotta mód elfogadásával, s útlevelet, kíséretet kért a magyaroktól. Sőt még ennél többet kívánt tenni; jól ismervén ugyanis *gr. Bercsényi Miklós* egyénisége súlyát s Rákóczira bírt rendkívüli befolyását: önként ajánlkozék a magyar fővezért szintén megtisztelni látogatásával, mégpedig előbb a fejedelemnél; s e látogatás kedvéért Nagy-Szombatnak akart kerülni. Csak az a scrupulussa volt, hogy hivatalos, cs. ministeri minőségében hogyan adja ő meg Bercsényinek az »*Excellentiás*« czímet, — noha ezt már előtte *gr. Lamberg* minister még Selmeczen megtevé; hanem ő úgy gondolkodott, mint akkor *Seilern*. Azt a közvetítő módot

¹⁾ »Hogy lehessen szembenlételem *avval, a ki feleségemhez le szándékozik?* még nem tudom. Mert ante factas propositiones (a békepon-
tokat érti) et acceptam replicam, azon szembenlételem sok okokra nézve
nem lehet.« (Rákóczinak szigorú alkotmányos érzülete s finom tapintata
ugyanis még a látszatát is kerülni óhajtotta annak, mintha ő magán-
úton alkudozásokba bocsátkoznék, mielőtt a békeföltételeket a senatus
megállapította.) »Hogy másokkal (*Bercsényit fogja érteni*) elébb legyen
szembe, *jónak ítélem.* « Írja Szirmaynak. (Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 543. l.)

²⁾ »On the 16. an express arrived here from the Princess Rákoczi,
with letters for Count Wratislaw, giving notice, *that the Prince desired
an interview with him at Neytra,*« stb. (*Lawes*, britt követségi titkár
jelentése Bécsből, 1706. május 19-kéről kormányához Londonba. *Archiv.*
Rákócz. II. o. III. k. 33. l.)

ajánlá tehát Szirmay által Bercsényinek: *kölcsönösen ne »excellentiázzák« egymást.*¹⁾ A fővezér nevetve beleegyezett.

Mialatt Rákóczi a kormánytanácssal, Bercsényinek is élénk részvétele mellett, az előterjesztendő békefeltételek összeállításáról, és közben-közben vezérkarával nagyobb szabású hadszervezeti intézkedésekről tanácskoznék Érsek-Újvárott: május 26-kán József császár kinevezé a maga békebiztosait, nevezetesen hg. Lothringeni Károly osnabrucki és olmücsi érseket — a későbbi trieri választó-fejedelmet — elnökül, gr. Wratislaw Wenczel János cseh cancellárt s titkos tanácsost alelnökül, továbbá tagokul gr. Széchenyi Pál kalocsai érseket s még egy magyart: gr. Illyésházy Miklós trencsényi és lipthai örökös-főispánt,²⁾ gr. Lamberg Zsigmond Ferencz udv. és hadi titkos tanácsost, — kikhez utóbb, jún. 23-kán, járult még gr. Volckra Ottó Kristóf, a magy. kir. udv. kamara alelnöke. B. Szirmay, Viza püspök és Okolicsányi Pál, mint segédbiztosok, nem neveztetnek meg ezen okmányban.³⁾ Miután eme, Pozsonyban ülésezendő cs. békebizottság kinevezését a mediatorok a magyarokkal — egyéb ügyekben is számos jegyzéket váltván — tudatták, s a senatus a békefeltételek tervezetének megvitatásában már jól előhaladt: Rákóczi szintén kinevezé (Érsek-Újvártt, jún. 6-kán) a maga és a magyar Confoederatió részéről békebiztosait,

¹⁾ »Upon which expedient the Count (Wratislau) is willing undertake this journey, and will endeavour to see Count Bercseni in his way; with whom the ceremony will be more difficult, for he will insist to be treated with »Excellence,« (teljes joggal, mint egy ország hadainak fővezére; a mediatorok meg is adták neki minden habozás nélkül e czímet;) and Count Wratislau declares, he cannot give it, and will be contented to be treated without that title, if Count Bercseni will be satisfied with that omission from him.« A futár Wratislau válaszával a fejedelemnőhöz tegnap este indult el innét; melyik napon indul maga a gróf? még nem bizonyos. (*Laures*, iménti jelentésében, u. o.)

²⁾ Illyésházy megrögzött aulicus labancz, s a kuruczoknak — kik trencsényi és morvai jószágaiban tömérdek kárt okozának — elkeseredett ellenségek volt; és mivel káraiért Rákóczi, Bercsényi vagy Forgách javaiból nyerendő kárpótlásra áhítozik vala: a békés kiegyezésnek eltökélt akadályozója. Kineveztetése tehát nem volt biztató jel.

³⁾ L. *Hist. des Révol. de Hongrie*, IV. k. 2—11. és 29—35. ll. (Millernél is megvan.)

többször az eddigieket. Úgymint elnökül gr. Bercsényi Miklós unghi főispánt, »hadaink s a Szövetkezett Magyarországi Rendek összes hadseregeinek fő-tábornokát és első senatort,« s tagokul b. Károlyi Sándor szathmári főispánt tábornagyot és tiszántúli vezénylő-tábornokot, gr. Csáky István bereg-ugocsa-i főispánt és generális-főhadibiztost, b. Sennyey Istvánt, a Szövetkezett Magyar Rendek cancellárát, Pettes-András ansárai püspököt, egri nagyprépostot és senatort, továbbá Galambos Ferencz, Jánoky Zsigmond udv. cancellárt, Gerhárt Györgyöt, Kajalý Pált és Labsánszky János senatorialis cancelláriai igazgatót, mind senatorokat.¹⁾ E tizes bizottság ismét N.-Szombatban volt üléseit tartandó. Az erdélyi rendek küldötteiről — a még különben jelen sem volt gr. Pekry Lőrincz, gr. Mikes Mihály, gr. Teleki Mihály és b. Kemény Simonról — ezen okmányban, természetesen, említés nem tétetik.

Időközben megérkeztek Bécsbe a Marleborough hg. alatti szövetséges angol-holland-osztrák-német hadseregnek a francziák ellen Brabantban aratott fényes győzelmeiről szóló tudósítások, — mik az udvarnál nagy örömet keltének. A cs. ministerek tehát, az egy ízben már Rechteren útján is tárgyalásaik gyorsítására intett magyarokra e diadalmi hírekkel nyomást kívánván gyakorolni, fölkérték a mediatorokat: rándúlnának le személyesen Érsek-Újvárra, még hathatósabb sürgetés céljából, és élénkebb hatás kedvéért vigyék magokkal a brabanti győzelmeknél jelen volt b. Onsteint. Capacitálásaikra, ösztönzéseikre annyival nagyobb szükség látszott lenni, mivel — mint Wratisslaw Rechterentől, ez pedig Szirmaytól megtudá, — Rákóczihoz legközelebb a bajor választó-fejedelemnek egy franciscánus barátcsuhába öltözött tisztje érkezett, a ki által Max-Emánuel a fejedelmet és magyarokat segélynyújtás ígéretével a háború folytatására biztatja, s hasonlót cselekszik a szintén Érsek-Újvárott levő francia követ, Des Alleurs örgróf is.²⁾

¹⁾ L. u. o. 18—25. l.

²⁾ L. *Rechteren* levelét N.-Szombatból jún. 1-jéről Wratisslawhoz (*Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 59—60. l.) s v. ö. *Stepney* jún. 14-iki jelentésével *Harleyhez*, u. o.

E veszedelmes törekvések ellensúlyozására, továbbá Rákóczi-val az erdélyi fejedelemség kérdésében való bizalmas értekezésre Stepney és Rechteren készséggel vállalkozván, június 7-kén Nagy-Szombatból Érsek-Újvárra utazának. E vár alatti tág mezőségen erős kurucz tábor tartotta gyakorlatait, s a város piaczn ott látták készen, sorban állani az Esztergom ostromára szánt faltörő ütegeket és bombavető mozsarakat. Az erősség hatalmas volta s a javában folyó erődítési munkálatok elevensége, nagy aránya imponált nekik. (»Neüheüsell is a fortress famous for the resistance,« etc.) A régi török rés már be vala építve, a bástyák átalakítása szintén befejezve; a munkálatok most már a várövön kívül folytanak: az árok mélyítésén, a contrescarpe-ok kiburkolásán s új fedett útján, a sikamok emelésén, a ravelíneken, a malomerődön s egyéb külműveken dolgoztak nagy serényen, francia hadmérnökök vezetése alatt.¹⁾ Stepney nagyon jól védhetőnek mondja már is a várat.

A mediatorok már Nagy-Szombatban Jánokytól s Gerhárttól értesülének, hogy a békeföltételek lassú készülése az erdélyi deputatusok még föl nem érkezésében leli magyarázatát; ugyanis a magyar confederatusok Erdély rendivel szövetségre lépvn, ügyöket emezekétől el nem választhatják. E körülményt tehát mindjárt az első üdvözetek után siettek szóba hozni a fejedelemmel, a kivel még az nap este, neje termeiben találkoznak. Rákóczi biztosította őket, hogy az erdélyi megbizottak 11-kén Nagy-Szombatban fognak lenni s a magyar bizottsággal tanácskozva, lehető gyorsan elkészülnek és beadatnak immár a békepontok. Ekképen az erdélyi ügy szóba kerülvn, a mediatorok mindent elkövettek — még a brabanti és spanyol harcztereken kivívt győzelmekkel is argumentálva, — hogy Rákóczit az Erdély trónjához való ragaszkodásról lebeszélhessék, s az ennek kárpótlásául a német birodalom területén nyerendő (a császártól megajánlott) előnyös, sokkal állandóbb biztosságú egyenérték (equivalent) elfogadására hangolják. És, mint Stepney megjegyzi, e

¹⁾ *Le Maire* s *Rivière* iratai a vörösvári Rákóczi-ltárban. V. ö. a fejedelem által 1706. május közepén kiadott »*Érsek-újvári rendtartás*«-t, *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 547. l. s Rákóczi Emlékiratait.

törekvésekben őket a folyvást jelen volt hercegnő igen élénken támogatta.¹⁾ A fejedelem azonban, hivatkozva arra, hogy őt mindakét ország rendei kérve-kérték: le ne mondjon semmikepen erdélyi fejedelmi címéről, kijelenté, hogy ő tehát ezt, a saját reputációján esendő csorba nélkül meg nem teheti. Hiszen — úgymond — reméli, hogy Erdélynek szabad választási jogát a császár sem vonandja kétségbe. S minden capacitatio után sem tért el ezen álláspontjától; sőt úgy nevével, mint a mediatorokkal szemben határozottan kinyilatkoztatá, hogy *ő a gondviseléstől neki rendelt területhez kíván ragaszkodni,*²⁾ azért jobb: ne is igyekezzenek őt ezen eltökélésében megingatni akarni!

Ekkor érkezett a terembe Des Alleurs örgróf; mire a mediatorok a beszélgetést megszakasztva, átadák a fejedelemnek a brabanti és spanyolországi diadalokról szóló tudósításokat, s búcsúztak. Másnap ugyan — Rákóczinak idézett kijelentései és kérése daczára — újból elkezdették őt ezen oldalról ostromolni: de szintoly hajthatatlannak tapasztalták, mint tegnap. Valószínűleg — véli Stepney — a francia követ vérmes biztatásai erősítették meg őt állhatatosságában. Előltevésben a mediatorok figyelmeztették Rákóczit: legyen óvatos a francia király ígéreteivel szemben; mert az nemcsak hogy őt, mint Erdély fejedelmét, nem fogja beiktattat-

¹⁾ *Stepney*, Harleyhez jún. 14-kén intézett követjelentésében. (Az id. h. 74—75. l.) Mily nagy reményeket kötött volt maga József császár Saroltának férjére gyakorlandó hatásához: legjobban kitűnik *gr. Wratislaw*-nak Bécsből máj. 22-én *Rechteren*-hez írt leveléből, a mely szerint az egészsége helyreállítása végett, orvosi rendeletből a karlsbadi gyógyfürdőbe kívánczozó hercegnőnek az útlevelet oda (legalább *most még*) ép ezen okból tagadta meg a császár: »Vous avez raison de croire. — írja *Wratislaw*, — *que la presence de la Madame Ragotzi pourra faciliter la negociation.* et je suis aussi du sentiment, *que son Mary facilitera aussi plutot la paix, que le Comte Berce*ni; (??) c'est par cette raison, que S. M. I. luy a refusé la permission d'aller à Carlsbad pour ce printems, car quel besoin qu'Elle puisse avoir pour sa santé, il faut toujours préférer le publique au particulier, et je L'ay prié de prendre patience jusqu' à l'automne.« (U. o. 41. l.)

²⁾ »But he had allways declared to her (to the Princess), and did the like to us: that he would stick to the portion, which the providence had allotted him.« (*Stepney*, jelentésében, 75. l.)

hatni a kötendő általános béke czikkelyeibe: hanem a fegyverre-
 reit ért legújabb súlyos szerencsétlenségek után önmaga is igen
 kemény föltételek alatt lesz kénytelen békére lépni. Gondoljon
 csak a fejedelem XIV. Lajos szövetségeseinek: a bajor és kölni
 választóknak, az anjoui hercegnek (V. Fülöp), de legköze-
 lebb a saját mostoha-apja *gróf Thököly Imre* szomorú sor-
 sára, kit a szoros francia barátság nem bírt megmenteni a
 karlóczai szerződésben reá mért csapástól, s nyomorú szám-
 kivetésben, Ázsiában kellett meghalnia. Azonban mindezen,
 sőt még sokkal több intő szavaiknak kevés foganatját tapasztal-
 ták; legföljebb annyit, hogy utóljára úgy a herceg, mint
 a hercegnő egész bizalmasan kijelentették: *Ő cs. Főlsége e*
kívánságtól a legkevésbé sem lesz meglepetve, miután igen
jó kézből több ízben informáltatott, hogy ez másképen nem
történhetik. («... having been frequently informed by very
 good hands, that it could not be otherwise.») Ez a kitérő
 válasz, — írja a britt követ, — annak jeléül tűnt fel előt-
 tünk, hogy bizonyos, a császárnál nagy hitelnek örvendő
 minister (czélzás *Wratislawra*) a reménynek valamelyes
 nemét kell hogy nyújtotta légyen ezen kérdésben.¹⁾ Kíváncs-
 tehát, hogy az udvar mutassa meg az ösvényt, a melyen
 haladnunk kell, ha majd e pont felett leszünk döntendők;
 mert az ily misteriumok nagyon megnehezítik a közbenjárók
 működését.

Fölemlíti azután Stepney, hogy a tárgyalások sikere
 elé új akadályt gördített *Bercsényi gróf*, a ki a trónöröklés
 kérdését a senatus e napi (jún. 8-iki) ülésében fölvetvén,
 ékesszólásának teljes erejével »has employed of late all his

¹⁾ Wratislaw ily értelmű nyilatkozatának nyomára mi eddig még
 nem bukkantunk; de igenis, van nyoma, hogy az udvar *Széchenyi Pál*
érsek által nyújtott volt valami kilátást Rákóczinak Erdély birtokára.
 Nevezetesen *Bercsényi* Nagy-Szombatban 1706. jún. 29-kén éjjél utáni
 1 órakor kelt levelében említi: »Az erdélyi fejedelemséget (a media-
 torok) pro excluso tartják, s örülik, hogy együtt nem exhibáltattak
 a (magyarországi s erdélyi béke-)punctumok. *Nem tudom*, Kegyelmes
 Uram, *bizonyossan, de úgy jut eszembe: az érsek talám az Udvar*
nevével bízatta vala azzal Ngodat; ha úgy volna — kit Ngod méltóztat-
 tik említeni jobban, — talám confusiójokra jó volna exprobrálni neki.«
 (*Archiv. Rákócz.* V. k. 134. l.) V. ö. u. o. I. k. 473—474. l. (Alább idézve.)

eloquence and industry«¹⁾ bebizonyítani törekedett, hogy ez a kérdés a praeliminárekban nincsen elég világosan megoldva. Mindazáltal Rákóczi herczeg mérsékeltebb volt, s közvetítésére a senatorok megnyugodtak abban, hogy ő Fölségének a mediatio febr. 19-iki iratával áttett nyilatkozata elegendő.

Június 8-ika délutánján a fejedelem a mediatorok tiszteletére dísz-hadiszemlét tartott a vár körül táborozó, újon fölszerelt 12,000 főnyi reguláris ezredek fölött, melyeknek parancsnoka gr. Forgách tbgy. vala. Estve pedig Stepney és Rechteren búcsút vévén, másnap visszatértenek Nagy-Szombatba, a magyar békebizottság előterjesztését fogadandók,²⁾ a melyet b. Sennyey 11-ikén vitt meg aztán ide.

Mielőtt azonban erről szólnánk: meg kell emlékeznünk a 8-iki csapatszemléről, mint a mely alkalmúl szolgált a Bercsényi és Forgách közt ép e napokban kezdődött kellemtlen, éles viszálynak zivataros kitörésére; a mi viszont némi — bár nem soká tartott — keserűséget vont maga után a fővezér és fejedelem közötti benső barátság viszonyában.

Tüzetesen vázoltuk, hogy a tavasz kezdetekor Rákóczinál már-már kegyvesztésbe esett Forgách Simon érdekében mily meleg szeretettel, mennyi buzuglózkodással vetette magát közbe a hű rokon és ifjúkori jó barát, Bercsényi; hibáira — fékezhetetlen természetével mentve őt — elnézést kért a fejedelemtől, s hogy ambítióját kielégítse: kieszközlé kassai főgenerálissá kineveztetését; a dunántúli vezénylet átvételére pedig a saját felelősségére küldte át. Jobban, lekötelezőbben már nem bánhatott ember emberrel, mint ahogy Bercsényi ezen unokatestvérével bánt. S miként hálálta meg neki mind ezt az »öröglélekő Simkó«, (mint Forgáchot régi pajtása, b. Ebergényi cs. tbk. nevezi), meg fogjuk látni.

Forgáchot bizarr, különcz természete sehol és soha nem engedé nyugodni sokáig. A hol csak kissé húzamosb ideig tartózkodik vala: mindenütt felfordulást, confusiókat okozott. Most is alig volt a túlادunaiak közt egy-két hónapig: már is

¹⁾ Bercsényinek szónoki fényes tehetségét a mediatorok többször említik.

²⁾ L. Stepney jelentését a már id. h., 73—78. ll.

megúnta őket, és azok is őt. Egyre bajoskodott, ízetlenkedett velők, s részeg korában, meggondolatlan beszédeivel a legjobb embereket vérig sértette. Ilyenkor, — mint b. Andrassy István, Dobay László és mások vallomásai tanúsítják, — még a fejedelem s Bercsényi ellen is el-eljárt a szája. De kíméletlen, »botránkoztató« beszédein kívül, cselekedeteiben is gyakorta intézkedett önféjűleg, hebehurgyán, pillanatnyi szeszélyei szerint, mint pl. Óvár leszerelésével. Egy ily meggondolatlan tette alkalmából fakad ki ellene a már-már türelmét veszteni kezdő fővezér, a fegyverszünet alatt Nagy-Szombathól 1706. apr. 23-ikán a fejedelemhez intézett levelében:

»Micsoda követséggel megyen Andrassy István uram Ngodhoz. magátúl megérti Ngod. Már magam is majd kifáradok mellőle az jó öcsémnek (Forgáchnak); úgy látom, erővel akar venni, s az magahűségben meg nem szűnik, míg bírhat az maga szájával«, stb.¹⁾

Mint e meglehetősen éles kifejezések mutatják: Bercsényi ingerültsége ekkor már nem kis fokú vala; mindazonáltal tűrtöztette magát, csillapítólag válaszolt Simon úrnak, s még most is közvetítő módot ajánlott vele szemben a fejedelemnek;²⁾ sőt alig egy hét múlva éppen Forgáchot tisztelé meg azzal, hogy Sarolta fejedelemasszonyt Bazinban fogadhasssa. Simkó azonban nemsokára — május 10-ike táján — újabb s akkora confusiót csinált a Rábaközben Dunántúl, hogy a mezei hajdúság valósággal fölzendült ellene s az idegen, reguláris had ellen: alig bírták Ebeczky István és más népszerű főtisztek lecsöndesíteni. E dolgot — mint Bercsényi Ebeczytól értesült, — Forgáchnak a reguláris-czredek iránti dédelgető előszeretete s viszont az irreguláris mezei had iránti lenézése, nyilvánosan kiejtett becsmérlő nyilatkozatai, valamint azon meggondolatlan dölyfös henczegése idézte elő, hogy egy ottani előkelő nemest: *Szent-Györgyi Horváth Zsigmond* vasmegyei alispánt, Rákóczi közgazdasági tanácsának tagját s túladunai főhadbiztosát, a tábornagy — talán ittas fővel — *akasztófával* fenyegetett, ha az ő kedves »regulárisait« tejbervajba nem fűrésztendi. Bercsényi igen élénken írja le ez esetet, Nyitráról május 15-kén kelt levelében, Rákóczihoz:

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* V. k. 108. l.

²⁾ L. u. o. e levél folytatását.

»Apropos!... Ebeczky uram az útban (Bercsényinek Sempitéri Nyitrára való útjában) mondta ki: mit nyögött? Ráüzent Forgách uram Horváth Zsigmondra: *Felakasztatja, ha az reguláris hadának foggyatkozása lesz! . . . Mert az, csak az, — a többi ilyen s amolylan.* Azoknak húst, bort, fehérpénzt! Valahol ő lesz: nem lesz ott más commissárius, sem oeconomus; az maga reguláris hadának mindenök meglesz. »*De ti, — folytatá, a mezei csapatokhoz fordulva, — szépen vagytok, — itt hagylak, — így s amúgy . . .* (A czifra, káromló szavakat Ebeczky vagy Bercsényi átallotta leírni.) S ezen zöndültek vaia fel az hadak: »*Meglássuk! . . . Az ebadta véresszájú regulárisa: vagy elnyelje az németet, vagy — ha úgy szalad, mint mi: halomba vágjuk az ebadtát! . . . Mi szenvedünk, — ő kvártélyoz. Most született az ebadta: s már is jobb legyen nálunknál?! Fizetése, tartása, böcsületi jobb, mint nekünk!«* etc., etc., etc. Ez ám az »Lóczy hajdúi confusiója;« de lecsendesedett. Maga is megijedt volt Forgách. — Ebeczky csak ezeket megjelenteni csalta magát által!¹⁾

A fejedelem, midőn e dolgról Bercsényi leveléből értesüle, — miután a tábori följajdulás, szerencsére, katonai lázadássá nem fajult, — örült magában Forgách kudarcának; s Kis-Tapolcsányról rögtön (május 16.) ezt feleli:

»Ebeczky relatiójára nézve úgy látom: nem rosszul esett, hogy az hajdúk megijesztették Forgáchot. Bizony, csudáalom béketűrésöket, hogy nagyobbra nem fakadtanak olyan meggondolatlan cselekedetek és beszédek miatt!«²⁾

Most pedig legközelebb, Érsek-Újvárott, újabb sérelmet velt maga ellen történnék a hiú Forgách. Nevezetesen a fejedelem, miután már korábban elhatározá a régi országos kapitányságok föllállítását, de a legelsőt, az érsek-újvárit, — mint a melynek területén maga a generalissimus: Bercsényi szokott vezényelni, betöltetlenül hagyta,³⁾ — hogy az ambitiosus

¹⁾ U. o. 121—122. l.

²⁾ U. o. I. k. 546. l.

³⁾ Bercsényit ugyan, a fővezérség mellett, az é.-újvári generalissággal is megkinálá a fejedelem. — *de nem kellett e hivatal neki.* (L. Archiv. Rákócz. VII. k. 215. l.) Rákóczi ekkor b. Sennyey Istvánt gondolta újvári generalissá kinevezni; hanem az már udv. cancellár és beteges ember is lévén: e kinevezést Bercsényi tanácsára elhagyta, és az újvári főtábornoki tisztt soha be nem töltetett.

mágnás-tábornokokat kielégítse: a kassai (felső-magyarországi) hadkerület élére gr. Forgáchot, a Tiszántúlra b. Károlyit, a Dunántúlra gr. Esterházy Antalt, a Tisza-Dunaközére (inkább csak névleg) az öreg gr. Barkóczy Ferenczet, Erdélybe pedig gr. Pekryt nevezte ki, s Károlyi Sándort egyszersmind, ép e napokban, jutalmúl Erdély nagy darabjának visszafoglalásáért altábornagyból *tábornagygyá* (»Feld-Marsalkká«) léptetvé elő. *És ez volt a büszke Forgáchnak — az eddig egyetlen decretális tábornagynak — képzelt sérelme.* Sőt félő vala, hogy a reája sokat hallgató s szintén igen hiú Esterházyt is, a ki még nem decretáltatott tábornagygyá, fel fogja bújtogatni. Ugyanis eddigelé, a kort s régibb főtiszti szolgálatot tekintve, Antal úr a fejedelem parancsolatjából elismerte függését Barkóczytól, s Károlyi Esterházytól; de most már: Károlyi »Feld-Marsalk«, Esterházy pedig, — a kitől eddig függött, — *nem?* Holott ez gróf s Thököly és a nádor öcsese, amaz pedig csak báró; — bizonyára sértve érzendi magát, ha megtudja, visszatérván túl a Dunáról, a hová a táborok inspectiója végett épen küldve volt.

Bercsényi tartván e rangviták káros következményeitől: egy dátumtalan (ú. l. jún. első napjaiban kelt) levelében¹⁾ figyelmezteti a bajra Rákóczit, annyivalinkább, mert Forgách már is nem állhatta meg a dolgot előtte szó nélkül és Károlyi tábornagygyá kineveztetése fölött pattogott. *»Simon úr igen sajnálja, — írja a fővezér, — hogy már mind egy háron lesznek, mindnyáján.* Három vagy négy Feld-Marschallhoz indifferens commandó, s nem subalternatió illik.« Tüzetesen vázolja a Barkóczy, Esterházy, Károlyi között keletkezendő rangviszályt; s a fejedelemtől tagadhatatlanúl, ifjú tüzzel kissé elsietett intézkedés helyreigazítására ezt a módot ajánlja: Károlynak még csak szóval adott declaratióját magyarázza úgy a fejedelem, hogy »mivel per districtus levő magyar generálisságok aequiparálthatat-

¹⁾ E levelet Bercsényi, a tartalomból vonható következtetés szerint, é.-újvári szállásáról küldötte át Rákóczinak, csak mintegy jegyzékképen, s ezért nem datálta. De az ügy személyes és kényes természeténél fogva inkább kívánta e figyelmeztetést írásban, mint élőszóval megtenni.

nak Feld-Marschalloknak (önálló lévén vezényletök), azért úgy értette Ngod: *már Károlyi túl a Tiszán, Barkóczy Tisza-Dunaközön, Antal túl a Dunán, in suo districtu ki-ki Feld-Marschall.* De a tábori szolgálat és subalternatio rendében lehetnének in suo statu,» vagyis az eddigi mód szerint. »Mert ez nagy promotiókat fog maga után húzni.« Végül engedelmet kér a fejedelemtől, hogy ezeket előhozza: »de szükségesnek véltem, — okolja meg mély emberismerettel; — mert most Antalhoz menvén ezen hír (a Károlyi tábornagyságának híre): meg fogja erősíteni őt hátravetése hitében. »*Ezeket az urakat pedig — írja titkos jegyekkel, — jobb megölni, mint megbántani.*«¹⁾

E chiffre-s szavak véghetetlenül jellemzők az éles szemlélő képességű Bercsényitől legjobban ismert mágnás-tábornokokra: a hiúságtól vezérlett, könnyen megbántható *Forgách-, Esterházy Antal- és Károlyira,* — mert ez a három értetik. (A vén Barkóczy, elaggottsága miatt komoly számításba már alig jöhetvén.)

Egy szóval, a magát mindenen fölött nagyratartó Forgách, Károlynak egyenrangú tábornokká lett declaráltatását sérelemnek vevé maga ellen, s tán e miatt is Bercsényire neheztelt: legalább öneki hányta föl panaszképpen, — mint a kit Rákóczinál mindenhatónak vélt. Pedig Rákóczi most is, barátjának, fővezérének józan tanácsa ellenére, a föntebbiek mindnyáját, valamint utóbb Pekryt szintén kinevezte rendes, decretális tábornagyokká. Igaz, támadt is aztán Károlyi és Pekry között a következő évben akkora rangviszály és rút versengés, — hogy a miatt veszett el Erdély másodízben.

Ilyen apprehensív hangulatában Forgách, e napokban két igen érzékeny sértést követett jó rokona és sokáig buzgó, igaz védője, pártfogója: Bercsényi Miklós ellen. Az egyik — és pedig a csúfabbik, mert a grófné ellen irányuló — megbántás a fejedelem asztalánál, poharazás közben, a másik a már említett hadi-szemle után történt.

Az első teljesen frivol, durva, és annál qualificálha-

¹⁾ L. e levelet Archiv. Rákócz. V. k. 127—128. l.

tatlanabb: mert a minden női erényekkel s szeplőtelen tisztességgel ékeskedő, országszerte tisztelt úrnő gr. Csáky Krisztina gr. Forgách Simonnak, — nagynénje Forgách Éva után, úgy, mint gr. Rechberg-ágon Bercsényi, — közelrokona, unokatestvére vala; sőt házasságát Bercsényi Miklóssal épen ő. Simon úr közvetítette valaha: együtt járván el Miklós úrral menyecske-nézőbe Vépre, s vőfél volt menyekzőjükön.¹⁾ S most a leggyöngédtelenebb kíméletlenséggel ő űzött gúnyt az immár tisztesorú grófnőnek gyermektelenségéből ezen újabb házasságában. Csupán az az egy szolgálhat némi mérsékléssel a szabadszájú főúrnak, hogy a dolog asztalnál, ebéd után történvén: »*Simkó*«, szokása szerint, bizonyára *boros fővel* volt már; nem annyira ugyan, hogy ne tudta volna, mit beszél? Mert a mint a sértő szók kicsúsztak a száján, — észrevévén magát, rögtön sietett Bercsényit engesztelve hallgatásra kérni. Mindazáltal csakis a jelenlevő fejedelem tekintélyének köszönhető, hogy kardra nem keltek egymással; s Forgách később, *ámbról alaptalanul*, ezt a jelenetet tulajdonítja még az év folyamában bekövetkezett szerencsétlensége okának. Látszik, hogy háborgó lelkiismerete vádolta az elkövetett lovagiatlanságért. — Magát az esetet jegyzetben adjuk, úgy, a mint maga Forgách mások előtt elmondá.²⁾

¹⁾ L. *Köszeghy Pál* hosszú magyar dicsőítőmémóriát Bercsényi és Csáky Krisztina házasságáról, 1696-ból. (Egykorú *kézírata* a varsói gr. Krasinsky-könyvtárban.) A Történelmi Társaságban fog megjelenni.

²⁾ *Vay Ádám* udv. maréchal és *Aszalay Ferencz* udv. titkár 1710. május 27-kén Munkács-várában az itt fogva tartott gr. Forgách Simon magaviselete- s beszélgetéseiről a várbeli személyzet főbbjeit a fejedelem parancsából kihallgatván, többek közt az egyik tanú, *Kálnássy János* uradalmi praefectus, vallja: Hallotta magától Forgáchtól ezeket a szavakat: »... Látom, csak erőszakosan tartanak fogva. Sem igazság, sem irgalmasság nincsen a Fejedelemben és Bercsényiben; tudom, csak Bercsényi rabja vagyok. . . . Vettem, — úgy mond. — Bercsényi levelét, melyben menti magát azzal, hogy eleget jár közben s esedezik érettem az Fejedelemtől, mégis nincsen semmi haszna! De mi haszna, hogy ilyet ír? Hiszen tudom én azt, hogy a Fejedelelem nekem jó kegyelmes uram, s csak ő tartat; melynek okát másként — mivel ellene nem vétettem — nem gondolhatom: *hanem egykor*, (1706. június elején) *Érsek-Újvárában* létünk alkalmatosságával valamely No-

A másik sértést maga Rákóczi jegyezte föl Emlék-irataiban:

»A fejedelemnő s a mediatorok még Érsek-Újvártt valának, midőn egy napon lóra ültem, hogy a táborozó (reguláris) hadtest fölött szemlét tartsak.¹⁾ Parancsnokuk Forgách csatarendet alakított, s engemet a sorok előtt fogadván, szokás szerint oldalvást lovagolt tölem. kivont karddal, úgy az arezvonál előtt, valamint visszafordultomkor is, a két hadvonal között. Midőn azonban a második hadvonalat hátulról akarám megsemmisíteni: kardját udvariasságból hüvelybe tétetém vele. Kevéssel utóbb *Bercsényi lovagolt ki a táborba, a mediatorokkal*; Forgách öneki is (mint generalissimusnak) ugyan ilyenmódon tisztelgett, és szintén akképen kíséré őt a hadvonalak előtt, mint engemet. Azonban, mikor a második hadvonal hátsó sorához értek, *Bercsényi gróf elfelejtett Forgách iránt hasonló figyelmet tanúsítani, hogy t. i. hüvelybe dugatta volna kardját.* Forgách tbk. tehát folyvást kivont karddal lovagolt mellette, a míg csak a fővezér el nem távozék. De szerfölött megsértve érezé magát, azt híván, hogy *Bercsényi nem feledékenységéből, hanem büszkeségből és az ő személyét lenézően, járt el így.* Haragját mindazáltal elfojtá estig, midőn a tábornokok a jelszó átvétele végett mind hozzám gyülekeztek. Én, a szokás szerint legelőször Bercsényinek s udvari hadaim részére udv. főkapitányomnak (Vay Ádámnak) mondtam meg a jelszót. Bercsényi, ennek továbbadása végett Forgáchhoz közelédék, a ki azonban egyszerre visszalépett, *kijelentvén, hogy a jelszót őtől elfogadni nem fogja, mert a Szövetkezett Rendeknek nem főtábor-*

vellák (hírlapok) érkezvén, az Felséges Fejedelem mondotta nekem: »Hallja Kghmed Forgách Uram, — új dolgot mondok Kghmednek! Azt írják a Novellában, hogy a császárné, t. i. Felséges Római Császár Leopold felesége (vagyis özvegye, Eleonóra-Magdaléna) terhben esett volna!« Erre én nevetve mondtam: »De hát, Isten teremő engem úgy segéljen, — *Bercsényiné Asszonyom is terhben fog esni!*« . . . Jelen lévén pedig azon alkalmatossággal *Bercsényi Uram, kértem ő Kghmét*, mondván: »*Lelkem Bátyám-Uram, meg ne mondja Kghmed a Nénémnek, mert holtig fog haragudni reám!*« (Vay- s Aszalaytól s. k. aláírt s megpecsételt *eredeti vallatási jegyzőkönyv*, gr. Forgách Sándor úrnál, Abaúj-vármegyei Kemenczén.)

¹⁾ A mediatorok jún. 7-kén estefelé érkeztek Újvárba s 9-kén reggel útaztak el. 8-kán d. e. velők conferentia, azután senatus-ülés volt: a hadiszemlének tehát e nap délutánján kellett tartatni.

noka és mert oly udvariailag cselkedett a mai szemlén iránta. S erre rögtön távozott a teremből, honnét nemsokára Beresényi is kiment, majd panaszát elem terjeszté. Én — felelém — nagyon rosszalom Forgách cselekedetét: *de azt nem parancsolhatom meg neki, hogy őt a Szövetkezett Rendeik főtábornokdúl ismerje el, miután a Rendeik e méltósággal föl nem ruházták.* Mindazáltal számot kérek Forgáchtól: miért vonakodott most folytatni azt, a mit eddig készséggel megtett? E tábornok azután engedelmeskedett is parancsomnak: *azonban Beresényi föntebbi válaszat nem bírta megemésztetni.* Megbetegedett keserűségében, idegesség fogta el tagjait, úgy, hogy a póstyéni hévívekbe kelle mennie, hol meggyógyúlt ugyan: *de neheztelése redm még jó hosszan tart vala.* Sokáig nem tudtam vele elhitetni, hogy én csupán igazságszeretetből nyilatkoztam akképen, — nem pedig, hogy Forgáchnak kedvezzek. — Betegsége idejében a senatorok közül többen figyelmeztettek: *mily károsan hathat a gróf betegsége s elégedetlensége a békealkudozások folyamára; s kértek: vigasztaljam meg őt és adjak neki némi elégtételt.* Én — válaszolám nekik — bármily őszinte barátsággal viseltetem is Beresényi gróf iránt, azt a mit mondtam, igazságosan meg nem változtathatom; mert Forgáchnak mindenkor joga volna a panaszra, ha azt állitanám, hogy Beresényi a Confoederált Rendeiktől neveztetett ki fővezérré, — hiszen ők magok is jól tudják, hogy erről Szécsényen nem volt szó; és így, ha én a Rendeik nevében ilyesmit rendelnék el: a senatusnak kötelessége lenne az ellen óvást emelni. Végre, ha azon körülmény, hogy Beresényit megsértettem, az alkudozások sikerét gátolná: kész volnék inkább elmenni Erdélybe, harezolni az ellenség ellen, a mely fejedelemségemet megszállotta. Azonban Beresényi, midőn a hévízből visszatérve látta, hogy semmi elégtételt ki nem erőszakolhat: (!!!) észre tért és a tárgyalásokat Nagy-Szombatban az ország Szövetkett Rendeinek megfelelő méltósággal folytatta.¹⁾

Hősünk és Forgách között a régi jó viszony ezen érsek-újvári jelenetektől fogva soha többé helyre nem állott. Azonban Rákóczi most közlött elbeszéléséhez két észrevételt kell fűznünk: egyiket Beresényi fővezéri rangjára, s a másikat említett megbetegedésének körülményeire, természetére s idejére nézve.

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, V-ik kiad. 182—184. 1.

Rákóczinak annyiban igaza van, hogy a szécsényi országgyűlésen Szövetséggé alakult Rendek külön törvényczikkelyel nem decretálták Bercsényit hadseregeik főtábornokává, — aminthogy épen ezen mulasztás miatt háborodott vala föl a jókai táboron 1705. octóber 23—24-kén a tisztikar és katonaság annyira, hogy a hűségesküt a Confoederatióra (mint annak helyén vázoltuk), letenni nem akarta, s csakis maga a szeretett fővezér kéréseinek engedett elvégre. De ámbátor külön törvényczikk nem hozatott: mindazáltal, az — engedelem nélkül hazaoszlott vármegyei nemesség megbüntetését elrendelő — IX-ik t. cz. szövegében *nyilván bent foglaltatik a grófnak főtábornoksága*, szórúl szóra így: A hazaoszlott nemesek »Méltóságos Fő-Generális Gróf Bercsényi Miklós Úr által« büntetésül személyes fölkelésre kényszerítettessenek.¹⁾ Ebből világos, hogy a már a Confoederatió létrejötté előtt sokkal, a már legelejétől fogva »Fő-Generális« Bercsényit a Szécsénynél országos Szövetséggé alakult Rendek is ilyennek tartották s ismerték el, és mert tényleg már régóta az volt: nem jutott eszükbe erről külön törvényt alkotni, — Bercsényi pedig szerénységből szóba nem hozta. Továbbá folyvást a »Szabadságért Öszveszövetkezett Magyarországi Státusok és Rendek minden Hadai Fő-Generálisá«-nak czímezték őt hivatalos irataikban mindenek, magok a mediatorok s maga Rákóczi is, pl. legközelebb 1706. június 6-kán Érsek-Újvártt a békebiztosokat felsoroló ünnepélyes okmányában, kinevezvén fő-biztossá »Illustrissimum Comitem Nicolaum Bercsényi de Székes, Comitatus de Ungh Supremum Comitem, necnon Nostrorum ac Statuum Regni Hungariae Confoederatorum universorum Exer-

¹⁾ L. a szécsényi gyűlésnek a fejedelem parancsára *egykörűlag ki-nyomatott* cikkelyeiben, avagy »*Rákóczi Tár*« I. k. 444. l. Maga Rákóczi pedig ugyancsak Emlékirataiban, kevésül följebb, a szécsényi gyűlésnél, így ír Bercsényi fővezérségéről: A gróf »első világi senatorrá nevezetett ki, s a Szövetkezett Rendek a katonai ügyekben független hatalommal« (*un pouvoir indépendant dans le Militaire*) ruházták fel őt, úgy, hogy mint minden tábornok közt a legelsőt, a fővezénylet mindenütt őt illesse. (»... comme aîné de tous le Generaux, il commandoit en chef par-tout où il se trouveroit.«) Nos, e szavakkal nem áll-e ellentétben föntidézett utóbbi nyilatkozata?

cituum Supremum Generalem,« etc.¹⁾ Valamint a néhány nappal ezután előterjesztett békeföltételek XX-ik pontjában is épen így czímeztetik Bercsényi. («... *Confoederatorum Statuum et Ordinum Regni Supremum Generalem*, Comitem Nicolaum Bercsényi».²⁾

Íme tehát, hogy ezen épen akkor tájban kiállított — s számos egyéb ilyféle — ünnepélyes okirat tanúsága és a föntidézett törvényczikk szövege szerint nem volt-e Bercsényi a Szövetkezett Rendeeknek ép úgy, mint Rákóczinak főtábornoka, s nem lehetett, nem kellett volna-e Forgáchnak is a választ ezen értelemben megadni? — az elfogúlatlan olvasó ítéletére bízunk. Így lévén, bizony nem csoda, ha a fejedelem említett feleletét Bercsényi »*nem bírta megemészteni*«, s nehez néven vevé.

Épen így vagyunk a másik kérdéssel, Bercsényi megbetegülésének elbeszélésével, melynél a fejedelem — a ki Emlékiratait csak pár évtized múlva, Rodostóban, már Bercsényi halála után s pusztán emlékezetből írván, könnyen tévedhetett, — okot, okozatot s időt összezavar; a mint ezt a történelmi igazság érdekében ki fogjuk mutatni.

Bercsényit a Forgáchtól szenvedett kétszeres sérelem és ennek a fejedelemtől kellőképen meg nem torlása kétségkívül bánthatta, izgathatta, keseríthette, — a mi idegeire, egészségére is visszahathatott valamennyire. De, hogy betegségét korántsem ez okozá: bizonyos e bajnak úgy *természetből*, valamint kitörésének *idejéből*. A baj természetéből azért: mert a grófnak a *lábaiban* — különösen térdeiben — s a kezeiben valának csúzos fájdalmai; térdinait ízületi csúz lepte meg. (*Stepney írja, ki a baját jól látta!*³⁾ E miatt nehezen állt a lábán, s nem tudott lovagolni; egy szóval: *a már a megelőző 1705-ik év nyarán mutatkozott*

¹⁾ *Hist. des Révol. de Hongrie*, IV. k. 21. l.

²⁾ U. o. III. k. 387. l.

³⁾ *Stepney* jelenti Bécsből 1706. júl. 26-kán Harley britt külügyministernek: »Count Bercseni was not present when we left Tŕnau (júl. 22-kén), being gone to a warm bath near Trenchin, because of a lameness in his knee.« (Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 170. l.)

köszvénye újult ki, nagyobb mérvben. Ezt pedig nem lelki bánat okozta, a mely nem száll senkinek a lábába.

Még jobban felvilágosítja azonban ezt az a tény, hogy a fővezér nem a Forgách-csal történt affaire idejében, hanem sokkal utóbb: *több mint egy hónap múlva az után,* július 11-kén kezdett el betegeskedni; — addig teljes egészséges volt, s a béketárgyalásokat Nagy-Szombatban a legnagyobb buzgalommal vezette. És csak midőn ezek már végökhöz jutottak, sőt úgy szólván befejeztettek, betegsége pedig rosszabbodott, (tehát korántsem *a tárgyalások előtt,* vagy *közben,* mint Rákóczi nagyon tévesen mondja): csak akkor, *csak július 19-kén,* és pedig a fejedelemtől az előző napon kikért s kinyert engedélylyel, indúla el a pöstyéni hévízbe, rövid curára.

Hogy állításainkat igazoljuk: idézni fogjuk jegyzetben az idevonatkozó adatokat a saját — Rákóczival és Károlyival sűrűen váltott — leveleiből s a fejedelemtől ezek egyikére adott válaszból.¹⁾ Látjuk ezen adatokból, hogy

¹⁾ Legelső nyoma a Bercsényit gyötörni kezdett kórnak, Nagy-Szombatból 1706. júl. 11-kén a fejedelemhez írott levelében tűnik föl, melynek csak utóirataképen vet emnyit oda: »P. S. Követem alázatosan Ngodat *rossz kezem reszketeges írásáról*; jól kezdí, — de nem gyógyí.« (*Archiv. Rákócz. V. k. 155. l.*) Ugyane napon bővebben megírja baját, szokott humorával, Károlynak: »Én ma igazán ebül vagyok; *kezem, lábom, s már lábaim,* — talám le is esem az lábomról. Igazán, úgy járok, mint az talpa-égett kutya!« (*Rákóczi Tár, II. k. 131. l.*) S másik levelkéjében ugyane napról: »Nem bánnám, akár jó kedvével, akár jó szavával gyógyítana Kglmed.« (U. o.) Júl. 15-kén Rákóczival tudatja, hogy neje tegnap tért meg a fürdőből Brunócra: »*magam is az hévízbe szándékozván holnap vagy holnapután*; mert addig — reménlem — az mediatorokkal vége lesz históriánknak.« De nem lett vége, s ő nem utazott el Nagy-Szombatból. *Júl. 16-kán* ugyaninnét említi szándékát: »... Talám jobb lesz most mennem az hévízben, ha csak 4—5 nap is fürödhethném... Az mint is, ha ma nem, holnap kirugaszkodom, — megpróbálom azt 2—3 nap; azalatt elgyün Kéry uram,« stb. De ismét csak nem mehetett fürdőzni: mert másnap a mediatorokkal Semptére kelle rándúlnia, értekezletekre a fejedelemhez. 18-kán itt tanácskoztak, döntő fontosságú ügyekben; mit is estvére bevégezvén: »*akkor én is elkéredzettem* (a fejedelemtől) *ide az fürdőben,*« mint Károlynak írja júl. 26-kán, Pöstyénnel szomszédos morvánkai (ma *Moraván*) kastélyából, a honnét hintón járt

hősünknek köszvényes bántalmai, — melyek, minthogy folyvást sajátkezűleg ír, kezeit legalább jelentékenyen nem, hanem csak a lábait, térdinait gyötörték, — a póstyéni hatalmas gyógyerejű hévvizek hatásától igen hamar eltűntek, s a júl. 11-kén jelentkezni kezdett kór a 20-ikától 27-kéig — tehát alig *egy hétig* — tartott fürdőzés után megszűnt, némi gyöngeség maradván még hátra, de az is csak néhány napig: mert aug. 5-kén már Semptétől Galántháig »nyargalódzott« vala.¹⁾ És noha Rákóczival ekkor már, — Érsek-Újvártt július végnapjaiban való legújabb együttlétük óta,

le fürödni a hévvízbe. Júl. 19-kén Rákóczinak, »az hévvízbe« való útjából, (»az hová igenousen megyek«), Kosztolányról; 20-kán pedig már Morvánkáról ír, hol curáját e napon megkezdette, belsőleg is vévén be. (»Én ma, akaratomon kívül is, az doctornak való obedienciából orvossággal éltem, igen erőssel, s meg is bágyasztott nagyon.« De hamaros gyógyulását reméli.) Júl. 21-kén azonban rosszabbulását jelzi: fölizzgatták a fürdők, — de csakis *lábfájdalmait*: »Voltam oly szándékban, hogy talám mai fürdése után elindulhatok Ngod udvarlására: de, megvallom, *inkább fölindította az víz fájdalmát*; s úgy látom: *vagy kinyítja, vagy összehúzza jobban*, (látszik: helyi csúzáv vagy köszvénybaja volt!), mert valóban *sajog a lábom*.« Júl. 23-ikán már érzi jó hatását a fürdőknek: »Alázatossan vettem Ngod kglmes. rajtam szánakodó levelét. Hiszem Istent, megkönnyebbszem; *érzem már is ma jó munkáját az fürdőnek*.« Mire Rákóczi már másnap siet neki (É.-Újvárból, júl. 24.) gratulálni: »A mely kedvetlenséggel érttettem az Kglmed egészségtelenségét: annyiival inkább örülök, az Kglcd utolsó leveléből látván fürdőjének fogamatját, melynek continuációját szívesen kívánom.« (*Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 569. l.) Pár nap alatt Bercsényi valóban annyira jobban lön, hogy már lóra is próbált ülni; 26-kán írja Károlynak: »Már Isten kegyelméből jobbadúlok, — *ma már lovaglottam is*; holnapután elmegyek Sentére.« (Rákóczi Tár. II. 136.) És a fejedelemmel ugyanez nap tudatja: »*Én már elvégzem holnap fürdésemet*, s holnapután Szeredbe akarok mennem.« Valóban. 28-kán már *Brunóczról* írja: »Tegnap fürdésemet végezvén, ide rándúltam, de igen rosszúl kezdtem vala lenni.« 29-kén mégis Semptéremment, s noha még gyöngén érzé magát: de másnap reggel beutazott Újvárba a fejedelemezhez.

¹⁾ Erről a »*próbaloaglásáról*« tréfálkozva ír (1706. aug. 5-kén éjféltkor Semptéről Rákóczinak: »Ma kimentem vala Galántáig, *az lábomat nyargalódzva próbálni*; úgy látom, ha V. C. (Vincit Curucz) volna: *nem félténém magamot*, de ha S. S. (Superat Soldat), nem jó lesz, — nem bíztatnám magamot, ha megállanom akkor nem lehetne. az mikor akarnám. De semmi!« (U. o. V. k. 197. l.)

— mint hozzája írt leveleinek derült, vidor hangulata mutatja, teljesen a régi meleg baráti viszonyban áll a ismét, kiengesztelődve és a rövid ideig tartott neheztelést felejtvé; mindazáltal, hogy, a Forgách-féle esetből kifolyólag, betegsége ideje előtt és alatt némi elkeseredés csakugyan nyomta volt a lelkét: Károlyi Sándorhoz július hava folyamában írt bizalmas leveleiből tűnik ki leginkább. Ezek közül a júl. 7-ikén Nagy-Szombatban keltezettben valóban gyönyörű bölcselmi resignatio szólal meg:

»Kedvesen vettem Édes Öcsém-Uram levelét . . . Igenis, fogadom szavát Kglmednek is, Kempisnek is: *contemnādo mēdēnt, magamot is contemnādom. Mi haszna is erővel küzödni az böcsülettal? ! Nem gyűhet az magantúl magamnak; keresve fogy, ruházva kopik az.* Honor vim ferre nequit, intentus rumpitur, remissus liquescit, quaesitus perditur. Maximum honoris genus est honeste vivere.«¹⁾

Továbbá, júl. 26-ikán, ugyancsak Károlyihoz intézett — különben igen élénk hangú s élczes ötletektől pattogó — levelében fordul elő még átélt keserűségére emlékeztető egy-két vonatkozás:

»... Holnapután elmegyek mégis Sentére, talám tovább is, — Újvárba is (a fejedelemhez), ha parancsolják. Kérdetlen ugyan senkinek sem kívánok akadályoskodnom: de, megvallom, nehezen nézem, (hogy) majd elvesztjük az üdőt. — Én, Édes Öcsém-Uram, hitemre, nem kívánnám keresve keresni *disconsolatiómat*; de — úgy látom, — *nincs jobb orvossága az távuljozásnál. Az ilyen nyavalyának nem használ az közel tűz.*«²⁾

E sorok az utolsó nyomai sértődöttségének.

Bercsényi hadügyi teendői természetesen a fegyvernyugvás, a béketárgyalások idejében sem szünetelének. Sőt mindenre kiterjedő gonddal kellett előkészítenie a csapatok harckésztségét, fölszerelését, rendtartását s a tagozatokban, taktikai egységekben kívánatosnak mutatkozó szervezeti változtatásokat, kirendelnie a tavaszi gyakorló- és füvellőtáborokat oly helyekre, a honnét a stratégiai felvonulás gyorsan

¹⁾ *Rákóczi Tár*, II. k. 130. l.

²⁾ U. o. 136—137. l.

és zavar nélkül mehessen végbe a különböző harczterekre, ha a fegyvernyugvás fel találna bomlani s a békealkudozások nem vezetnének sikerre. Mivel pedig az ezredek összealkotásában a területi rendszer életbeléptetését, továbbá az apró ezerecskék egybeolvasztását, — vagyis a sok aj-bajjal járó, mert sok személyi és helyi érdekbe ütköző, de katonailag nagyon czélszerű s költség-megtakarítást eredményező ú. n. »*reductio*« foganatosítását már az év elején megkezdtek: most ezt is — a többi intézkedéssel kapcsolatban — fokozatosan folytatni kellett; a mi nem csekély előleges számíttatást, egyének, viszonyok, föld- és néprajzi s helyi körülmények gondos, helyes combinálását föltételezé. Hősünk az ilyes munkálatokat — miután a főbb tisztektől mindenről informáltatá magát — íróasztala mellett virrasztva, az éj csendes óráiban végezte. Tömérdeket jegyzett, calculált, fogalmazott ő össze, legtöbbnyire sajátkezűleg írván még a terjedelmes útasításokat is a tábornokoknak. Vagy, ha titkáraival fogalmaztatott: maga revideálta, s ilyenkor a felét is ki-kitörli, saját kézvonásaival írva tele a lapszéleket s üresen hagyott oldalakat.

Ezen időből is több ily nevezetes katona-ügyi intézkedése maradt fönn. Így pl. Érsek-Újvárt 1706. jún. 8-kán — tehát épen amaz emlékezetes hadi-szemle napján — keltezett négy ívnyi rendeletei s külön-külön tüzetes utasításai gr. Esterházy Dániel, Bottyán János, b. Andrássy István vezénylő-tábornokokhoz és gr. Csáky István főhadibiztoshoz, a táborok és vezénylet rendéről a fegyvernyugvás végéig. Mint ezen iratokból s mellékleteikből kitűnik: a fővezér ekkor, a fejedelemmel egyetértőleg, a kurucz hadakat — az Erdélyben és Várad körül levőket ide nem értvén, — hat táborra osztva tartotta, öt vezénylő-tábornok és egy dandárnok parancsnoksága alatt. Úgy mint 1. Érsek-Újvár mellett, mint a fejedelem főhadiszállásának tövében, táborozott a 12,000 főnyi reguláris-hadosztály, gr. *Forgách Simon* tbk. vezénylete alatt; egyúttal az udvari testőr-ezredek is (*Vay Ádám* udv. főkapitány alatt) velök tanyáztván. Magának a várnak őrségét másfél gyalogezred képezte. 2. Ezekről nem távol, sőt velök összefüggésben táborozik vala a Duna

két partján, Karvánál s Nyerges-Újfalunál, a javában készülő sánczok és hídfők mellett a »*derék tábor*« vagyis központi haderő: 8 lovas-, és 3 gyalog-ezred, *gr. Esterházy Antal* vezénylete alatt. 3-ik tábor volt a Tisza-Duna közén, Kecskemét táján, *Bottyán* tbk. alatt, 6 lovas- és egy gyalog-ezredből álló; mely utóbbi (előbb Horváth Tamás, utóbb Csajághy ezere) a duna-földvári híd sánczainak képezé őrségét, némi naszádos hadak is járulván még hozzá. E táborral — mely Szeged felé az erdélyi német, valamint a Bácskaságra Péter-Várad felé, a rácok mozgalmaira vigyázott vala, — közlekedett Földváron, Simontornyán által a 4-ik, vagyis *gr. Esterházy Dánielnek* Székes-Fehérvár táján, Csíkvárnál fekvő tábora, szintén 6 lovas- és 1 gyalog-ezred.¹⁾ Az 5-ik tábor, *b. Andrássy István* vezénylete alatt, a Rábaközben Csornánál, Soprony alatt és Mosonyban a Sziget- s Csallóköz felé: 6 lovas- és 5 gyalog-ezred.²⁾ Végre a 6-ik, kisebb tábor: 2 lovas- és 2 gyalog-ezred, a Fehérhegyeken túl, a morva széleken, *Ocskay László* dandárnok vezénylete alatt. Azonkívül a csallóközi sánczokban feküdt 1 gyalog-ezred, mely kapcsolatban a Mosonyban tanyázó két lovas-

¹⁾ Tulajdonképen 7 lovas-ezred; azonban kettő (Sándor Lászlóé és Goda Istváné) nagyon csekély állományú lévén, ép e rendelet következtében egygyé-olvasztatott; sőt, mivel még így is kevés vala: a Keszthely táján toborzott Domokos Sámuel-féle két lovas-századdal megtoldották, — így telt aztán ki 8 századra s lőn a Godáé. Viszontag *Bottyán* tbk. óriási nagy, 24 századból álló huszárezredének végképeni kettéválasztása szintén csak ekkor fejeztetett be: a fele a tbké maradt, és ment Bolforth Ádám vezénylő-ezredessel azonnal Kecskemétre; míg a másik fele a másik volt vezérlő-ezredesé, Szekeres Istváné lőn, és indult tüstént fel Mosonyba, Lébény-Szent-Miklós és Féltorony tájára, hogy ott, Somogyi Ferencz ezerével közösen, a Nyulas és a Duna felé őrködjék. Egy lovas-ezrednek, a Kisfaludy Lászlónak pedig Mura-Szombatnál, a horvátokra kelle vigyáznia, szintén az Esterházy Dániel alatt lévőkből.

²⁾ Minthogy ez utóbbiak közül Fodor Lászlót a fejedelem a reguláris-hadak közé osztotta be: ennek a Rábaközből a karvai táborba kelle tüstént indulnia; fölvaltá őt a Duna-Földvállról Csornához rendelt Horváth Tamás hajdú-ezere, melynek helyére viszont Csajághy Jánosnak különben is tiszta-dunaközi ezerede vonúlt le Karváról. Soprony táján, Bezerédy Imre dandárnokkal, 4 lovas-ezer vigyázott, az Andrássy-hadtestből.

ezreddel, a közlekedést a rábaközi táborral fentartá. Minden egyes itt megnevezett vezénylő-tábornok a fejedelem után közvetlenül a fővezértől áll a függésben.

Ez volt nagyjában a hadbeosztás, a tömérdek részletes intézkedést tartalmazó jún. 8-iki, Bercsényiféle rendeletek szerint.¹⁾ Ezekhez hasonló fontosságú, s csaknem hasonló terjedelmű (3 sűrű ív), Bercsényinek a dunántúli hadszervezeti viszonyokra és az ott a fegyvernyugvás idejében a császáriak s magyarok közt fölmerült vitás ügyek kiegyenlítési módjaira behatóan kiterjeszkedő amaz útasítása, melyet gr. Esterházy Antal tbk, mint azon országrész kinevezett főkapitánya részére kiadott. Ezt a nagy munkálatot a fővezér 1706. július 9-kén — tehát csak két nappal azelőtt, midőn kezét a köszvény megtámadta, — egészen sajátkezűleg, mégpedig rézmetszetszerű szép futó-írással — írta. Tartalma a megelőző rendeletekben a túladunai hadakra vonatkozólag foglalt intézkedéseket megerősíti, s az ezeknek már nagyobbára megtörtént végrehajtásáról vett jelentésekre hivatkozva, további rendelkezéseket ad. Különösen a szemlékről (az ú. n. katonai »*mustrákról*») annyira tüzetesen szól, hogy az ember önkéntelenül csodálni kénytelen Bercsényinek még a legkisebb részletekre is — pl. a legfurfangosabb zsold- és váltságpénz-csalási esetek földérítési módjaira, stb. — kiterjedő figyelmét és általán a hadi szolgálat különféle ága-bogaiban, titkaiban való bámúlatos otthonosságát. A legjártasabb szemlemesterek — pl. Corvini — kimutatásait éles, bonczoló kritika alá veszi, szétszedi, elemezi, hibáit, fogyatkozásait kimutatja, s még maga állít össze a számára kitűnő pontosságú mustralista-rovatokat, mintául jövődöre.²⁾ Egyes, még nem completált ezredeknek az illető vármegyékkel s főhaditisztekkel miként eszközöltendő teljes kiegészítettetését, — s az egy másiknak kiállítása körül a tisztek által, mint látszik, elkövetett gyanús érdekhajhászat és üzérkedések kiderítése végett indítandó nyomozás

¹⁾ A kéziratok *eredeti fogalmazatai* gyűjteményemben. V. ö. az *Archiv. Rákóczi*. X-ik kötete 17—20. ll. olvasható rendeleteket is.

²⁾ »... Hanem magam küldöm meg az tabella- vagyis lustralis rubricát, a kiből eruáltathassék az egész computus.«

módjait bőven megmagyarázza Antal úrnak. Nagyon a dolgok mélyébe hatoló, becses katonai szak-irat ez, a minő azon korból csak kevés maradt ránk.¹⁾

Legnevezetesebb katonai munkálata azonban Bercsenyi grófnak e hónapokból azon, az összes kurucz ezredek területi és hadszervezeti javasolt új beosztását feltüntető nagy táblázat, melyet ő június elején Érsek-Újvárott szerkesztvén, Nagy-Szombatba távozása (jún. 14—15.) előtt megbírálás végett átadott a fejedelemnek. Az általános új beosztás ugyanis az orsz. főkapitányságok felállítása következtében vált szükségessé. Ezen, a fennálló politikai és katonai viszonyok alapos mérlegelésével készült munkát fölér egy nagy »*ordre de bataille*«-al. Czíme: »*Sistema totius Militiae*,« (szövege magyar); de a fővezér — Rákóczihoz szóló leveleiben — szerzői szerénységgel, többnyire csak »*Ideá*«-nak nevezi. E beosztás fölött a fejedelem sokat tanácskozott tábornokaival, név szerint főképen Forgách-csal, Károlyival, Esterházy Antallal, a kik ekkor körülötte valának, és júl. 8-kán Semptén Bercsenyivel. Azután, igen csekély módosításokkal (»*paucis mutatis*«) szentesítvén s életbe léptetni rendelvén, az »újvári mezőben lévő táborban, 16. Julý A. 1706.« kelt leveléhez csatolva a tett változtatások szerint kiállított példányát, megküldötte Bercsenyinek Nagy-Szombatba.²⁾

E »*Sistema*« a kurucz haderőket a következő tagozatokban tünteti elő: 1. *Tiszáninnenli hadtest*. Név szerint elősorolt, azon kerületből kiegészített 9 lovas-, 7 gyalog-

¹⁾ Sajátkezűen írott *eredetije* ugyanott. A végén maradt üres darabra Bercsenyi még reductionális jegyzeteket vetett, a melyek mutatják, hogy *Géczy Zsigmond*nak Zólyom, Nógrád, Kis-Hont; *Aczél János*nak Sáros és Szepes; s *b. Andrásy György*nek Abaúj, Gömör, Torna egyékbeli gyalog-ezerei »reducáltattak«, (vagyis másokba olvasztattak); továbbá, hogy *b. Sennyey Pongrácz* s *Csajághy János* gyalogezredei, amazé Zemplén, Ungh és Beregből, emezé pedig Pest, Heves és Borsodból alakulának.

²⁾ L. e levelet *Archiv. Rákócz.* VII. k. 213. l. s az ugyanott reákövetkezőt is; és v. ö. Bercsenyi júl. 26-ki levelével Károlyihoz, *Rákóczi Tár.* II. k. 134. l. Bercsenyinek a fejedelemhez írt július havi több levelében is van e »Sistemá«-ról említés.

ezred. 2. *Tiszántúli hadtest*. 10 lovas-, 3 gyalog-ezred. 3. *Dunáninneni hadtest*. 12 lovas-, 7 gyalog-ezred. 4. *Dunántúli hadtest*. 8 lovas-, 3 gyalog-ezred. 5. *Udvári hadak*, («*Militia praetoriana*»); 4 lovas-, 3 gyalog-ezred. 6. *Erdélyi hadtest*. 8 lovas-, 4 gyalog-ezred, (a gr. Mikes Mihálylyal a moldvai széleken tanyázó székely hadak nélkül). — Vagyis ezen táblázat 51 lovas-, 27 gyalog-, *összesen 78 ezredet sorol föl*,¹⁾ és pedig úgy, hogy az összeolvasztott csonka ezredek — pl. a Sándor László, Goda, Domokos Sámuel-féle — már egygyé vannak forrasztva s csak egynek vétetnek. (A most említett ezred pl. »Perényi Farkas« mint tulajdonos neve alatt fordul elő; különben Goda István vezénlyé.) A teljesen reducált, — vagyis több ezred között századok, sőt félszázadok szerint felosztott — ezredek pedig, mint a Géczy Zsigmondé, Aczél Jánosé, Andrassy Györgyé és az ezredesből tartományi főhadbiztossá kinevezett Bossányi Jánosé — mely martius végén még 400 lovashból álló ezredként szerepel, — e táblázatból már egészen kihagytattak. Mindazáltal a táblázat *nem teljes*. Kimaradtak belőle a következő, akkoriban s később is tényleg fennállott és ezredi szervezetben működő csapatok: ú. m. 1. Gr. *Bercsényi* Miklósnak udv. *karabélyos lovas-ezre*, *Bezegh Imre* ezredes, utóbb udv. kapitány vezénylete alatt; ekkor (a június 8-iki kimutatás szerint) Karvánál táborozik vala, s utóbb — mint látni fogjuk — díszkíséretét képezé a visszautazó Rákóczi-nénak Mocsonoktól Szeredig, Nagy-Szombatig. 2. Ugyancsak *Bercsényinek udv. palotás gyalog-ezere*. Ezen ezrednek egyik zászlóalja állandóul Unghvár őrségét képezé, a másik pedig többnyire a főtábornok mellett volt mint testőrség,²⁾ s vele a csatákban az 1. sz. a. ezreddele együtt részt vett, pl. Nagy-Szombatnál. 3. *Horváth Tamás* túlადunai hajdú-ezrede, mely, mint láttuk, ép ekkoriban nyomult fel Duna-Földváróról a Rábaközbe s kevéssel utóbb a megvívott Esztergom-várának helyőrsége részét képezé. 4. *B. Sennyey Pongrácz* és 5.

¹⁾ A táblázatnak *egykorú másolata* az orsz. levéltár Rákóczi-féle »új lýmbus«-ában.

²⁾ A helyőrségi battaillonnak *Baranyay András*, a táborinak előbb *Lövey Sámuel* s utóbb *Bezegh Imre* volt a parancsnoka.

Winkler Vilmos sokat emlegetett hajdú-ezrei, melyek ekkor vezényeltettek föl Ocskayhoz, a Fehérhegyeken túlra.

Bírt még b. Andrássy István tbk. is egy, és pedig »reguláris« gyalog-ezreddel;¹⁾ különben meglehet, hogy az ő ezere a Fehérpataky alezredes vezénylete alatt elősorolttal, avvagy az »egri ezer«-rel (??) ugyanegy. Ettől tehát eltekintünk. Azonban az imént kimutatott 1 lovas- és 4 gyalog-ezredet számba véve: a kiegészítési kerületek szerint a Tiszáninnen nem 7, hanem 9, Dunáninnen nem 12, hanem 13 lovas-, s nem 7, hanem 8 gyalog-, végre Dunántúl nem 3, hanem 4 gyalog-ezred volt. És ekként összesen 52 lovas-, 31 gyalog-, *vagyis mindössze 83 ezred létezett az 1706-ik év közepén.*²⁾

Ezek tetteles számerejéhez adva most már a tűzerseget, aknász-, hídász-csapatot; az udvari különleges csapatokat, (zöld vadászok vagyis lövészek, deliások vagy kapcsosok stb.); az ezredi kötelékbe nem tartozó sarkadi hajdúzászlóaljakat; a Semsey Miklós-, b. Ghyllányi János-, Borbély Balázs-féle s a simontornyai és ecsedi lovas-századokat; a Mártonffy Izráel, Gál Péter, Gál Márton, Pongrácz János, Pelargus-féle stb. szabad-hajdúkat; Erdélyben Csáky András ezredes, Ribiczey László, Balyika, Csurullya, Lánca s több mások szabad-csapatait: úgy az összes kurucz hadállomány kerekszámában *százezer emberre* bizonyára felrúg; aminthogy egykorú császári kútfők is ennyire becsülik.³⁾ Ha

¹⁾ L. pl. *Archiv. Rákócz.* IX. k. 296. l. Egyebütt is sok helyen, ezen évből.

²⁾ Hogy a fejedelem gr. Bercsenyi udv. karabélyos- és palotás-ezredét, mint testőrcsapatot s barátja családi várának helyőrségét, iránta való gyöngédségből, szabad tetszésére bízván annak hol és miként alkalmazását, — kihagyta az ordre de bataille-ból: ezt értjük; azonban, hogy a másik három gyalog-ezred eredetileg bent állt a »Sistemá«-ban s e példányról csakis a másoló hibájából hiányzik: kitűnik Rákóczinak Érsek-Újvárott, 1706. júl. 22.-kén kelt leveléből, melyben tudósítja Bercsenyit: »... Tegnap magam parancsoltam *Vinklernek*, hogy *az Sistema szerint* Sellyérül elvivén és Galgóczon (lipótvári zárlat) meghagyván seregeit, *az Fejérhegyen általmennem.*« (*Archiv. Rákócz.* VII. k. 215. l.) Bizonyára így volt Horváthtal és Sennyeyvel is.

³⁾ »Die Malcontenten aber, welche damahls (1706.) sehr stark waren (ezt a mediatorok is többször hangsúlyozzák jelentéseikben). und

pedig a csaknem folyton fegyverben álló székelyek és a koronként szintén személyes fölkelésre táborba hívható vármegyei nemesség bandériumait is számba vesszük: akkor 120,000 főnyi fegyveres hadi létszám jó ki.

Ennyi volt íme, a Rákóczi-Bercsényiféle nagy szabadságháború idején — annak fénykorában — a Szövetkezett Magyar Nemzet hadi ereje. A mi, az ország akkori gyér népességét tekintve, az erőfeszítés óriási voltát élénken tanúsítja.

wie man sagte, *effective 100,000 Mann wohl exercirte Troupen ausmachen*,« etc., olvassuk a Kölnben 1711-ben kiadott, túlon túl császári irányú, »*Das verunruhigte und wieder beruhigte Königr. Ungarn*« cz. könyv 66. l., az 1706-ik év közepéről beszélve.

XXVII. FEJEZET

1706.

— *A tetőponton.* —

A béketárgyalások, a fegyvernyugvás felbomlásáig.

Az országtanács által Érsek-Újvártt megállapított békeföltételekkel, azoknak főfő-fogalmazója b. Sennyey István szövetségi cancellár, mint érintők, június hó 11-kén estve érkezett Nagy-Szombatba, hol a magyar békebizottság két tagja, Gerhárt és Jánoky, már várakozott reája, s a hová őt másnap még két más tag is — alkalmasint Kajalý és Labsánszky — követte vala. Ekként a tizes bizottságnak 5 tagja együtt lévén, Sennyey értekezletet tartott velök, a melyből tudatá a mediatorokkal, hogy a bizottság kész a békepontok átnyújtása végett egy közös tanácskozmányt tartani. E közös tanácskozmány, — melyen lord Stepneyn s gr. Rechterenen kívül, gr. Széchenyi érsek cs. békebiztos, Viza püspök, Szirmay báró és Okolicsányi segédbiztosok is részt vőnek, — jún. 13-kán d. e. ment végbe, s legelőször is a mindkét részről újon kinevezett békebizottságok megbízólevelei kicseréltetvén és megvizsgáltatván, rendben találattak. Ezután Sennyey cancellár a magyarok nevében átadá a békeföltételeket a mediatiónak. Mivel pedig az erdélyi követek még mindig nem érkeztek meg: nehogy ezek megbízóleveleinek elfogadása vagy visszaútasítása a békeügyet bonyolítsa s új nehézséget okozzon, — a mediatorok maguk közt elhatározák, hogy a békepontokkal egyikök, Stepney, utazzék rögtön Pozsonyba, míg a másíuk, Rechteren, a folyó ügyek (várórségek élelmezése, katonai controversiák stb.) elintézése végett várja be itt a pár nap múlva visszaérkezendő

Bercsényi grófot. Ehhezképest a britt minister még az nap, 13-kán estve elindult Pozsonyba, a hová éjjel tájban érkezett. Azonban nagy meglepetésére arról értesüle, hogy a cs. békebizottság tagjai közül — Érsek-Újvárból jún. 8-kán írt figyelmeztető levelük daczára — egy sincs még e városban jelen. Tüstént futárt indított tehát Bécsbe Lotharingi Károly herczeg-érsekhez mint bizottsági elnökhöz, nemkülönben Bruyninxhoz, azonnali lejtövetelüket kérve, minthogy a békeföltételeket meghozta. A holland követ le is rándúla mediator-társa hívására Pozsonyba rögtön: 14-kén éjjel már ott volt, s Károly herczegtől azon üzenetet hozá, hogy másnap dél tájban ő is okvetlenül megérkezend biztos-társaival. Széchenyi Pál 15-kén délelőtt jött meg Nagy-Szombatból, délben pedig, a vár és város bástyáinak ágyúdörgései közt vonúlt be a lorrainei herczeg, nagy kísérettel s biztostársai közül gr. Lamberggel és gr. Illyésházyval; Wratisslawot gyöngélkedése egyelőre Bécsben marasztá.¹⁾

Mialatt ezek így gyülekezének Pozsonyba: jún. 15-ike reggelén Bercsényi is visszaútazott Érsek-Újvárról s illetőleg Semptéről Nagy-Szombatba, hol azonnal gr. Rechteren látogatását fogadá, a kívül érdekes beszélgetése volt. A mediator a Buda, Győr, Trencsény cs. várakbeli helyőrségek élelmezése tárgyában fölmerült kifogásokon kezdte; mire Bercsényitől — ki a fegyvernyugvás alatti ezen élelmezési ügy vezetését gr. Osáky István vezér-főhadbiztosra ruházta vala, — kielégítő válasza lévén, a cs. élelmezési biztosok telhetetlenségét maga is elismerte. Azután említé, hogy ő is tüstént indul Pozsonyba Stepney után, a kitől már tudta, hogy a lorrainei hget ugyan még nem találta volt Pozsonyban, de, hogy rögtön lejtő, s a békepontokat 16-kán fogják teljes ülésben előterjeszteni. Azzal ők Bécsbe mennek a császárhoz kihallgatásra, 21-kén pedig visszatérnek Bruyninx-al együtt mindnyájan ide, hogy itt Nagy-Szombatban is »in plena Commissione, tota Mediatione« terjeszthessék majd elő a leérkezendő válaszpontokat. Bercsényi gróf itt beléköttött a hollandusba, azt mondván, hogy

¹⁾ L. *Stepney* jelentését kormányához, Pozsonyból, jún. 15. (Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 81—82. l.)

»talám nem is tractára (alkudozásokra) gyűnek már: *hanem csak sententiát hoznak le*, s azért akarnak az armistitium végével együtt járni«. Rechteren »sopánkodva« jegyzé meg, hogy a tárgyalásokkal mindkét részről igen elkéstek; mindazáltal hátra van még a júliusi 12 nap, s a cs. békebizottság azzal kecsegteti a mediatiót: olyan törvényszerű válaszokat fog adni a békepontokra, hogy a kalocsai érsek és a többi magyar urak is teljesen meg lesznek elégedve vele, s alig fog fenmaradni még valami kívánni való. E biztató reménynyújtásra így felele a fővezér: »Jóval jó; — de már nem lesz üdönk jóváhagyni is, ha mind jó volna is: mert mi (t. i. a magyar deputatióknak nagy részben katonai hatáskörrel is bíró tagjai) mindjárt oszlunk, minthogy az 12 napot elaludni nem akarjuk. Másik az: hiába próbálgatnak, — mert mi is próbálgatni fogjuk őket; s látom, *majd esztendő munkánk mit hoz magával!*« Rechteren erre elgondolkodik, s azt mondja: »Nem kell alkalmatosságot adni arra! Mi, a mediatio azon leszünk, hogy még a válaszpontok előterjesztése előtt határozottassék el a fegyvernyugvás meghosszabbítása.« A fővezér, hogy még több titkot kicsalhasson belőle, kötödni kezdett vele: »S hát, ha mi (magyar békebizottság) azt mondjuk: Lássuk *előbb* az replicát, — *ha méltó-e?*« »Na-na, — válaszolá, higgadtságra intve a becsületes hollandus, — *man muss ehender ausmachen!*«

Majd búcsúzni kezdett, és ekkor kérdi: Küldetett-é Wratislaw számára útlevét? Bercsényi felelé: »Úgy tudom!« Kérdi tőlem: »Tudom-é, mit akar Wratislau?« Bercsényi: »Nem tudom, — de ugyan mit negociál? ő tudja.« Rechteren: »Hiszen írt valamit?« B. »Úgy hallom, azt írta: *Ha az erdélyi fejedelemségen fenthágy az Fejedelem,*« etc. (akkor meglesz a békesség). Erre Rechteren megcsóválta a fejét, de nem szólt. Bercsényi folytatá: »*Szép propositió!* Ugyan *egy levél* kicsikarására való alkudozás.« R., szó szerint: »Das ist wohl auch narisch; frage *uns* (t. i. a mediatiót) Vratislau!... Ich weiss nicht, aber ich glaube: *es wäre doch sicherer durch die Mediation agieren*, denn es muss doch alles zugleich ausgemacht sein.« E jelentős szavakkal — melyekből a mediatorok neheztelése a cseh cancellár

kéz alatti fondorlataiért világosan kitetszik, — vált el Bercesényitől Rechteren,¹⁾ s rögtön indult Pozsonyba, hová még ez nap (15-kén) délután érkezett. Itt mediator-társaival együtt azonnal tisztelegtek a lotharingi herczegnél, a ki — miután Széchenyi Pál, Lamberg és Illyésházy biztosokkal értekezletet tartott, — még ezen estve átvevé tőlük a magyar bizottság békepontozatait.

Ez megtörténvén, a három mediator másnap fölrándult Bécsbe, hogy a történekről a császárnak külön kihallgatáson jelentést tegyen. I. József 17-kén fogadta őket, s köszönve fáradozásaikat, megígéré, hogy mindent el fog követni az alkudozások sikerre juttatása érdekében; míg a békebiztosok Pozsonyban tárgyalandják az előterjesztett pontokat: azalatt Bécsben Salm hg. miniszerelnök tanácskozni fog a miniszterekkel a magyaroknak tehető engedmények határai felett. — A mediatorok tehát meglátogatták s a tárgyalások lehető gyorsítására kérték Salm herceget és Wratisslawot is. Ez utóbbi 19-kén estve indult Pozsonyba, Rechteren pedig 20-kán vissza Nagy-Szombathba.²⁾

A mi már az általuk Pozsonyban beadott békepontokat, vagyis a magyarok kívánalmait illeti: ezeket Stepney — kormányának tett jelentésében — természetökhöz képest három categoriába osztja: 1. oly okszerű, jogos és törvényes követelésekre, melyeket a császár elfogadni tartozik, (>... what the Emperor is obliged to grant in conscience, as

¹⁾ L. Bercesényi levelét Nagy-Szombathból, 1706. jún. 16-káról Rákóczihoz: *Archiv. Rákócz.* V. k. 128—129. ll. A levélíró csak abban téved, hogy Rechterennel való beszélgetését tollhibából e napra teszi: holott az nem ezen, hanem a megelőző napnak reggelén történt, miután Rechteren jún. 15-ikén d. u., Stepneynek ez nap estve kelt jelentése szerint már *Pozsonyban* vala.

²⁾ L. Stepney jún. 15. és 19-iki jelentéseit Harley britt külügy-i államtitkárhoz, az id. h. 81—87. l. Az udvarias britt követ nemcsak karlsbadi útlevelét Rákóczinának szorgalmazta ekkor a cs. udvarnál: hanem tekintettel a fejedelelnő gyomorbajára, orvosságul *egy ládika francia pezsgő küldésével* is (>un petit échantillon du vin de Champagne<), a mi akkoriban ritka újdonság volt még, kedveskedett neki. Régi ismerősének, Des Alleursnek pedig hollandi hírlapokkal szolgált. (L. Stepneynek Bécsből 1706. jún. 20-kán Rákóczihoz írott levelét, u. o. 85. l.)

founded on reason, justice and law«); 2. olyanokra, a melyeket ő Fölsége atyai jóindulattól teljesíthet, a nélkül, hogy ezzel királyi tekintélyét sértené; végre 3. olyanokra, a melyek elútasítandók, — de ilyen csak kettőt mond: ú. m. a magyarok által veretett rézpénznek szakaszonkénti beváltását a bányajövedelmekből, továbbá a fölkelés két főnökének megjutalmazását fáradozásaik- és méltatlanul szenvedett sérelmeikért. (Miről alább.) Azonban átlag véve, a lord és holland collegái a magyarok föltételeit alkalmasoknak találják a békés kiegyezés alapjául; csakhogy, írja, (és ez igen jellemző!) az udvarnál — a mint ők sajnálattal észlelték, — a hangulat nagyon megváltozott; különösen Wratistlaw a Brabantban és Spanyolországban a szövetségesek seregei által kivívott nagy előnyök óta igen magas hangon kezd beszélni a magyarokkal szemben. *»Attól tartunk, hogy ezen győzelmek következtében a cs. udvar elbízván magát: fáradozásaink ép úgy meg ne hiúsuljanak most, mint két évvel ezelőtt, a hoechstetti diadal és Landau bevétele miatt.«*¹⁾

A Rákóczi kormánytanácsa által megállapított békeföltételek XXIII pontból állanak. Ezen okmány — mint említők — többször ki volt már adva, s különösen *Szalay László* és *Horváth Mihály* »Magyarország Történeté«-ben is — a reá adott válaszpontokkal együtt — kivonatilag közölve lévén, a legszélesb körökben ismeretes. Mi tehát oda utalva az olvasót, csupán a jelen föladatunk körébe vágó két *ponthoz* kívánunk szólani: a II-ik és XX-ikhoz.

Ezen utóbbival, a mely Rákóczinak és életiratunk hősének személyét illeti, hamar készen vagyunk: a mennyiben e békepont tartalmával, mint Bercsenyi 1703-iki megnótáztatási perével összefüggésben levővel, már munkánk II-ik kötete 318—319. ll. foglalkoztunk. Ott érvelésképen kellett volt eme békepontot idéznünk; most pedig mint tör-

¹⁾ »Thó the language of the Court seems to us very much changed since the great advantages in Spain and the Netherlands; and it were to be wished, those successes may not defeat our endeavours at present, as those at Höchstett and Landau rendered ineffectual our negociations at Schemnitz.« (*Stepney*, u. o. 84. l.)

ténelmi tényt jegyezzük föl, hogy a magyar Confoederatio tanácsa a *nemzeti hála* kifejezéseül méltányosnak találá, miszerint a folyó béketárgyalások alkalmából, a békeföltételek egyik pontjába a szabadságháború két vezérének személyi érdekei, — a mennyiben az ellenök idegen bíróság által hozott törvénytelen ítélettel egyszersmind az alkotmány is megsértetett, — mint kielégítendő, befoglaltassanak. A XX-ik pont követeli tehát, hogy az annak idején Rákóczi fejedelem »és netalán gr. Bercsényi Miklós ellen (et nefors etiam Ejusdem praetitulati Ducis et Confoederatorum Statuum ac Ordinum Regni Supremum-Generalem Comitem Nicolaum Berchény) alkotott, egyébként is érvénytelen, mert a törvényekbe, nevezetesen az 1536. évi 41-ik t.-czikkbe ütköző ítélet necsak megsemmisíttessék s eltöröltessék: hanem törvénytelennek és semmisnek lenni nyilvánosan kihirdetessék; sőt a főnt-címzett Vezérlő-Fejedelem és Fő-Generális, hazájok szelrméből elejétől fogva elkövetett annyi s oly nagy munkák-, fáradozásaik- és buzgólkodásaikért, érdemeikhez méltó elégtétel-adással jutalmaztassanak meg.«¹⁾

E követelésben tehát a Szövetkezett Rendekek hálája kívánt nyilatkozni, mély ragaszkodással szeretett vezéreik iránt. És még a cs. békebizottság sem tartá ildomosnak — nehogy a nemzet ezzel is még jobban elkeseríttessék — eme jogos kíváncsolom kerek visszautasítását. Válasza elég udvariasan hangzik, s nem megtagadást, ellenkezőleg, biztatást — már a megszokott osztrák udvari mód szerint értett biztatást — tartalmaz. Felelet

»A XX-ik *pontra*. Ezen pont, az 1608. évi 33-ik t. cz. példájára, országgyűlési intézkedést látszik kíváncsi; ennél fogva oda utal-tatik. Egyébiránt a mi ő Főlségét illeti: hogyha a béke létre jő, az ő veleszületett kegyelmességétől — a melyben teljesen bízni kell — a kíváncsolom teljesítésére nézve a befoglaltak sokat várhatnak, («multum praestolari poterunt»), kívánt ha e mostani kibékülés művét őszintén előmozdítandják.«

¹⁾ »... atque, ut idem praetitulatus Dux et Smpremus Generalis, intuitu tot et tantorum amore Patriae exantlatorum laborum, perpersorumque fatigiorum et sudorum, condignam promeritamque satisfactionem habere debeant. — justissimum esse judicant Regnicolae.«

És most menjünk által a békeföltételek II-odik pontjára. Ezt bővebben kell tárgyalnunk, mert ez az egésznek a legcardinalisabb pontja, — ez azon achillesi sarok, a melynek kíméletlen megsebzése miatt a magyarok és a mediatorok által annyi fáradsággal s oly őszinte buzgólkodással felállítani megkísérlett békeszobor porba omlott. Ez azon követelés, a melybe kapaszkodva, vagyis a melynek *ürügge alatt*, a soha igaz kiegyezési hajlamot nem táplált bécsi ministerek az alkudozásokat egyszerre félbeszakították. *Ez az erdélyi fejedelemség helyreállításának s az austriai közvetlen uralomtól való különválasztásának kérdése, mint a mit Magyarország alkotmányának biztonsága követelt s a Confoederatio ereje, ennek tagjaira nézve, kötelezővé tőn.*

Ezt a nevezetes közjogi kérdést tüzetesen megvilágítani történetirodalmunk eddigelé elmúlasztotta. Még a reávonatkozó adatok sincsenek összeállítva. Pedig ezen ügy, kiváló fontosságánál fogva, — a mennyiben a nagy szabadságharcznak a kedvező indiciumok alatt már-már lecsillapulni kezdő hullámai, ebbe a szirtbe ütközve viharzottak fel újra, — beható tanulmányt, legalább is önálló értekezésben való kifejtést érdemelne; a mibe mi a jelen munka keretében nem ereszkedhetünk ugyan: mindazáltal a hazai általános történetírásnak vélünk némi szolgálatot tehetni, ha egy kissé kimerítőbb vázlatát adjuk. Vehette észre a t. olvasó, hogy eddig is czéltudatosan különös súlyt helyeztünk az erdélyi fejedelemség kérdésére, nem mulasztván el mindenkor kiemelni az idevonatkozó mozzanatokat, főként Bercsényi leveleiből, továbbá a fejedelelnő küldetésének, valamint a mediatorok újbári látogatásának stb. ezen ügyet érintő részleteit. Legfőbb, sőt majdnem egyedül irányadó személyiség azonban az erdélyi trón kérdésére nézve, természetesen, maga a *megválasztott fejedelem* volt; az ő nyilatkozatait szükség tehát a békealkudozások kezdetétől fogva ismernünk, hogy az ügy mibenlétéről helyes fogalmat alkothassunk magunknak. (A bécsi udvar politikáját e kérdésben kellőképen ismerjük már is, s Wratislaw nyilatkozataiból, a mediatorok jelentéseiből, végre Rákóczi Juliána küldetéséből megismerendjük még bővebben.) A mennyiben pedig nem a

saját véleményünket akarjuk az olvasóra erőszakolni: beszél-tetni fogjuk magát Rákóczit, Bercsényit, s az ezen ügy intézésébe beavatott más kortársaikat, lehetőleg időrendi folyamatban, a béketárgyalások végeig; mert hiszen az egyedüli lényeges nehézséget képező *erdélyi trónkérdés* szolgált azoknak, majd csaknem kizárólag, érdemleges tárgyául ezentúl. —

Alig érkeztenek le az 1705-iki octóber hó végén a britt s hollandi közbenjáró követek Nagy-Szombatba: már nov. 2-ik, 3-ikán megtudta tőlük Bercsényi, — mint a XXIV-ik fejezetben (462—463 l.) idéztük volt, — hogy a bécsi udvar el van tökélve *Erdélyt, az angol kormány javaslata ellenére, Rákóczinak semmi áron át nem engedni, s kész inkább a helyett neki kárpótlásul fejedelemséget* (*»ducatus»*) *adni másutt.*

Rákóczi tehát e körülményre legmeghittebb barátja által idejében figyelmeztetve volt; az udvar álláspontját ismerte, — módjában állott, hónapokon át reáért, hogy a nehéz kérdést mindenképen meghányja-vesse, minden szempontból mérlegelje, s utoljára eltökélt állást foglaljon ő is, akár egyik, akár másik irányban. S Rákóczinak a legmagasztosabb idealismusig hazafias lelke határozott, — nem a saját és családja előnyeit: egyedül nemzetének érdekeit hordozva szívéen ezen kérdésben is, a mint íme, alább idézendő nyilatkozataiból ki fog tetszeni.

Ezek elseje még az 1705-ik év végéről, december 26-káról való, s házának régi, bizalmas jogtanácsosához, most a cs. békebiztosok egyikéhez, Okolicsányi Pálhoz vala intézve. A folyamatban levő béketárgyalások lassú menetén kezd, azután így ír:

»Bizonyára, — ha mindakét részről a magyarországi conjuncturákat megtekintvén, a külső occurrentiákat hozzávetjük, — nem tudom: mi okból bízhatta annyira el magát az bécsi udvar, hogy *Erdélynek cessióját az magyarországi békességnak eleiben teszi?* Vak volna ugyan, a ki nem látná: mi okból praetendálja az austriai ház *Erdélynek fegyverrel való megvételét* (a töröktől, Apaffy s Thököly alatt) és azon okból (*jure armorum*) való birodalmának erősítését vagyis inkább teljes fundamentomát; *könnyű általlátni: miért kész némely minister inkább kezét elvágattni, mintsem annak*

átengedését aldtárni. Nyilván az austriai háznak fiúágon való kihálásáról gondolkodik az, és kívánja, hogy olyankor is az austriai ház leányági maradéka hordozza kezében *Erdélylyel Magyarország szabolját.* De bizonyára megesalattatik, ha gondolja, hogy csak maga érti ezen mély subtilitást. Ugyanis, azon (ezen) *okból*, s — legyen Isten bírāja: nem másból! — *javallandám inkább hazámnak az hadakozást,* mintsem hogy abba beleegyezzék, az melyet örökös siralmival is fog jajgatni jövődöben. Látom, mily szép praetextusokat és színes okoskodásokat keres magának az udvar, hogy ezen *keserves pilulát* annálisinkább megaranyozván, velünk elhyelettethesse. *De bizonyára nem javallhatom édes nemzetemnek, hogy nyavalyját méreggel gyógyítsa.* Jobb lesz tehát, ha (az udvar) sinceritást kíván mutatni: olyanokról gondolkozzon, a melyek *lehetőségek* is legyenek. Hogyha arra jutott volna sorsa, hogy Erdélyt kétségkívül elvesztette volna, (ha t. i. armádája nem győz Zsibónál): maga is megítélné a Confoederált Státusokat, ha kérnék; de mivel olyanokról van a tracta, az melyek a szerencse markában vannak: ha békességet akarnak, (azokról) úgy, mint bizonytalanokról, kinek adja a szerencse? kell tractálnunk. De mindezekről tudván, *hogy bővebben fog Kglmeddel discourálni Bercsényi uram,* — mind azokra revocálom magamat.«¹⁾

Ugyancsak e napokban, még kimerítőbben, egész lelkét kitarva nyilatkozik Rákóczi az erdélyi kérdésről, egy másik régi bizalmasának, b. Szirmay István nádori ítélőmester és cs. békebiztosnak, nov. 12-iki levelére adott válaszában:

Először is köszöni az országos ügyekről szóló részletes és őszinte tudósítását. »Csudáljuk mindazonáltal, hogy az bécsi udvar még most is, — t. i. minekutána az egész Confoederált Státusok *közdolognak, köz-ügyünk fundamentomának ismerték lenni az erdélyi fejedelemséget,* — még is gondolja, hogy *sokszori letett hitem ellen, azt úgy, mint privátumomat keresem,* és maga is Kglmed gondolja, hogy a nélkül könnyebb volna az békességnak tractája. Adná Isten, (hogy Erdély) *csak olyan particularis dolog volna, mint örökös jószágimnak visszaszerezése, és legnagyobb akadályja az jó békesség hazámban való beplántálásának: meglátná bizonyára kiki, hogy, ha nemzetemért mindeneket szenvedni kész vagyok,* — *mindazoknak feláldozásában*

¹⁾ L. Archiv. Rákócz. I. o. I. k. 449—450. l.

is nem volnék ellent-tartó.«¹⁾ Melyet, hogy megbizonyíthasson: íme, a béketárgyalások és fegyvernyugvás kötése iránt a meghatalmazványokat expedíáltatta, s kijelenti, hogy »Erdélynek dolgát az említett Státusok gyülekezetre relegálnom kész vagyok: *csak a nélkül hazánk szabadságnak helyreállításában lehessen bizodalمام.* Szeretném bizonyára, ha az udvar magával elhitethetné, hogy ezeket nem az armádiájának Erdélybe való bemenetele, se félelem velem nem cselekedteti, — *hanem egyedül hazámhoz való igaz szeretet;* mert ugyanis, ha Isten kegyelme a nagy-szombati harez után, — a melykor a császár hada mind erősebb, mind jobb volt, — azt országához közel, kerített városokban (Modor, Bazin, Szent-György) tudta elveszteni: mint remélhetnek téli fáradságunkkal országátul elrekesztetett, nyári fáradságokkal megfáradott és — tudja Isten! — alig mászó hadairúl? . . . Vajha, az *privátumot* kerestem volna: nem vihettém volna-e többet véghez, mások példájára (Bethlen Gábor, Thököly, stb.) *a török nemzethez ragaszkodván,* — melyre, szívem fájdalmával látom, ezentúl kénytelen leszek, ha az mostani tractának is hasonló gyümölcse lesz, mint a többinek. Ezt fenyegetőzésnek (jegyzí meg önmaga szerényen) senki ne vélje: mert az hozzám nem illik, — hanem inkább vért ontani nem szomjúhozó, békességes szabadságot óhajtó, keresztyén, hazafiúi indulatomnak Tudom, mindezeket sokszori beszédében megmondotta Kglmed az udvarnál, én is Kglmednek; nem is azért hozom elő újonnan, hogy újságúl írjam: hanem, hogy *végsőképén, se szerencsétül, se szerencsétlenségtül függő,* hanem egyedül Isten oltalmában ajánlott *szívem tükait* kinyilatkoztathassam.

Az mi azért illeti az *Erdélyen kívül* való — *melynek* ha az *Confoederatió* cedál: én is cedálok, — contentatiómat: lesz időnk hozzá, ha az békességnek tractájánál való sinceritást és egyéb gravamenek complanatióját látom; noha Erdély iránt is nem azon ratiók, melyeket Kglmed proponál és a melyeknek könnyű volna feleletí: *hanem egyedül az Confoederált Státusok resolutiója* lesz *határa praetensiómnak.*«²⁾

Ez oly világos és határozott nyilatkozat, a mely után Rákóczi elfoglalt álláspontja iránt tovább semmi kétség nem

¹⁾ V. ö. a fejedelem e kijelentésével Okolicsányi Pálnak 1706. január 11-iki és gr. Kollonics Ádámnak martius 10-iki levelét, alább.

²⁾ L. u. o. 450—452. l.

merülhetett volna föl. S a fejedelem még megerősíti ezt 1706. január 4. és 7-ike közt ugyancsak Szírmayhoz intézett újabb levelében:

». . . Remélem, azon levelem, az melyet Feleségem kétségkívül magával Vratislauval communicálni fog, a békesség dolgát siettetni fogja, *bő motirumokkal élén abban Erdélynek ceddálásáról.* A mint is kívántam értésére adni Kglmednek, hogy az császár Magyarországnak kormányzásáról úgy gondolkozzék, *mint Angliáról*, ha a szabadságunkat megtartani kívánja, melyet ha megeselekszi: *hasonló hűséget várhat nemzetüktől*; mivel bőven megmagyaráztam (nejéhez írt, gr. Wratislaw cancellárral közlendő levelében), hogy hazánk eddigvaló fegyverre-kelései nem egyébtől származtanak, hanem, hogy *az austriai ház uralkodásától fogvást egy (király) sem volt, a ki törvényeinket megtartotta volna*; hogy az ország Confoederált Státusi fegyveröket különben le nem tehetik, hanem oly securitást szerezzén magoknak, hogy *viszont ahhoz nyúlhassanak, ha az ígéret meg nem tartatnak.* Hogyha azért kívánják (az udvar részéről), hogy a Státusok az erdélyi praetensiótól elálljanak: *gondolkodjanak oly médiumról, az mely által hasonló securitások lehessen.* Én Erdélyről lemondani kész vagyok, hogyha az említett Confoederált Státusok magok securitásának elegendő lesznek.

Ha az austriai ház tart attúl: netalántán jövődöben, magok ambitiójára nézve, a törökkel czimborálván az (erdélyi) fejedelmek, hadakozást indítsanak, ámbár megtartaná is a törvényt a király, — való, ez nem helytelen gondolat. *De keressünk utat, mely által zaboldáztassanak meg az fejedelmek: melyre kész vagyok magam is utat mutatni és helytelen ambitiójok zaboldáját magam számban vennem . . .* Reméllem, találok oly módokat, a melyek által ezek meg fognak könnyítettetni és Erdély nem fogja akadályozni a békességet, ha az bécsi udvar őszinteségét kívánja megmutatni. Én a békességnek ellenzője se nem voltam, se nem leszek.«¹⁾

E nagyérdekű nyilatkozatból félremagyarázhatatlanul kitűnik, hogy Rákóczi és vele a Szövetkezett Magyarországi Rendek, az erdélyi fejedelemség visszaállítását magyar fejedelem alatt, csakis mint Magyarország alkotmányának élő

¹⁾ U. o. 463. l. (A leveleskönyvben jan. 4. és 7-iki levelek közét látva.)

biztosítékát kívánták, s e tekintetben kétszáz éves múltnak keserű tanulságaira hivatkozhattak. Azonban, s épen az utolsó bekezdés soraiból kiviláglik az is, hogy Rákóczi nem követelt független: *hanem a magyar korona fennhatóságát elismerő, ennek fölségjoga, megerősítése alá vetett erdélyi fejedelemséget*; zabolát: törvényszabta tiltó korlátokat akart a fejedelmek netaláni nagyravágyásának vetni, s mint nemesen és mélyen átérzett alkotmányos meggyőződéssel mondja: ő maga is kész ezen zabola viselésére. Valóban, ha I. József őszintén ki akar vala békülni a nemzettel: az ilyen fajta souzerain erdélyi fejedelemség visszaállításába, királyi koronája érdekeinek minden sérelme nélkül, bátran beleegyezhetett volna; — hiszen mint német császárnak, hány ily souzerain fejedelme volt, köztük még két király is!

Ugyane napokban — ú. l. január 8-kán — Rákóczi Konstantinápolyba induló rendkívüli követségének utasításul adja, hogy, ha a portai ministerek, régi szokásuk szerint, évi adófizetést követelnének Erdélytől a török pártfogás díja gyanánt: *ezt semmiesetre meg ne ígérjék*, — »végtére peniglen csak kinyilatkoztassák, hogy egy ügyben forogván az Magyarországi Confoederált Státusokkal, és ezek azt (az adófizetést) felettébb ellenezvén: *készebbek lesznek velünk együtt az római császárral megbékélleni, mintsem erre redállani*, melyből Erdélynek végső romlása következnék és a török nemzetnek az egész keresztyénséggel való hadakozása.«¹⁾

Meggyőzőbb bizonyosság Rákóczinak őszinte béketörekvéseire nézve ennél, azt hisszük, alig lehet. Valójában bízott is ekkor — a neje és Szirmay útján Bécsből vett s különösen Wratislaw nagyreményű, színes üzeneteiből merített biztatások után, — hogy az erdélyi fejedelemséget, a főntebb kifejtett módozat szerint, a cs. udvartól sikerülend békés úton elnyernie. Legalább január 9-kén ily értelemben ír portai residensének, Pápai Jánosnak, titkos-jegyekben:

»Az mi a békességnek dolgát illeti, ahhoz még jobb reménységünk sohasem lehetett, mint mostanában; mivel — úgy látjuk — még

¹⁾ U. o. 472. l.

Erdélynek is cessiójára vagy on hajlandósága a bécsi udvarnak . . .
 Ha jónak látja, premálja Kglmed az portát (a Bécseszel való ki nem egyezhetés esetére célba vett segítség megígérésére) az békességnek tractájával.«¹⁾

A főntebbiekkel összhangzólag emlékezik meg az erdélyi kérdésről Okolicsányi Pál cs. békebiztos, Nagy-Szombatból 1706. január 11-kén Stepney lord mediatorhoz Bécsbe írt levelében:

»Videtur unicum punctum Transsylvaniae de jure libere Principem eligendi remoraturum omnem sanctae pacis operam. Sed conditionem istam a se Princeps — ut saepe dixit et nuper quoque — Statibus, *tanquam non suum privatum, sed publicum jus*, relegat, *ingenue satis ac evidenter declarans et obtestans Se ex animo omni nisu studere componendo bello, ferrique ingenti cupidine ad pacem*. Nam caetera inter: »Utinam — inquit — privatum quaesivissem! Nonne jam plus effecissem aliorum exemplo Turciae genti adhaerendo? Ad quod«, — etc. (szóru-l-szóra lefordítja Rákóczinak főntebb idézett levelét.) Haec Princeps isto sensu et verbis, sed Hungaricis. — De his Excellmo quoque Domini Comiti a Wratislau scripsi, ut scire posset omnino hoc punctum in tractatum venturum esse, quod inter legalia et quidem publica non Transsylvani saltem, sed et Hungari censerent, nec posse id illegale minus privatum esse demonstrari multis rationibus confirmant.«²⁾

Ugyancsak Okolicsányi révén vala értesülve gr. Kolonics Ádám cs. tbk. is, a ki Bécsből 1706. martius 10-kén gr. Erdődy György országbírónak Varasdra ezeket újságolja:

»Ma Okolicsányi Pál uram nálam lévén, ezt referálta, hogy Rákóczi az erdélyi fejedelemséget nem kívánja ugyan maga: *de mindazonáltal a Regnicolák pertinaciter az ő számára praetendálják*.«³⁾

Ez így volt. A magyarországi rendek azért ragaszkodtak az önálló (bár a magyar korona fennhatósága alatti) erdélyi fejedelemséghez, mert abban — mint már hangsúlyoztatott — alkotmányos jogaik fennmaradásának garantiáját látták; az erdélyiek pedig azért, mert a rajtok tip-

¹⁾ U. o. 473—474. l.

²⁾ *Archiv. Rákócz.* II. o. II. k. 345—346. l.

³⁾ *Eredeti levél*, gyűjteményben.

ródó császári kormányzó-tábornokok, különösen Carafa és Rabutin türhetetlen vasigája miatt az austriai uralomtól szabadulást kerestek. A Rákóczi hívségében Zsibó után is megmaradt erdélyi rendek, huszti gyűlésökben, 1706. martius 16-kán kötelező utasításul adták a béketárgyalásokra kiküldött követeiknek:

»1. Meg kell értetni a Méltóságos Mediatorokkal: az austriai ház miképen vendicálta magának az erdélyi fejedelemségnek authoritássát s abból származott törvénytelen és kegyetlen uralkodását; nem lévén semmi jussa hozzá, értésére kell adni: ezentúl absolute a megírt austriai háztúl függését Nemes Erdélyországa nem tartja, — azért renuncialjon, mert különben mindaddig nemzetséges hadakozásunkat — lévén colligatiónk — a Nemes Magyarországi Confoederált Státusokkal együtt félben nem hagyjuk, hanem continuáljuk. És mivel

2. Közönséges országos gyűlésünkben, egész országúl s három nemzetül, szabad választásunknak authoritássá szerint választottuk Fejedelmünk ké mostani Kegyelmes Urunkat, II. Rákóczi Ferenczet ő Ngát: *a mellől el sem állunk, hanem mint Urunktól s Fejedelmünktől tartjuk függésünket.* Minthogy Nemes Erdélyországnak szabadsága áll a libera electióban: *azt ő Kglmek oltalmazzák, mert mi egész országúl a libera electiónk mellől el nem állunk.*«¹⁾

Ezen országgyűlési végzés értelmében nyilatkozik újabban is Rákóczi, midőn Okolicsányi Pálnak Nagy-Szombathól május 10-kén a tárgyalások folyamáról tudósító levelére e hó 13-kán Kis-Tapolcsányról ekként válaszol:

»Szükségesnek látom, hogy minden úton-módon azon legyen Kglmetek, hogy az erdélyi fejedelemségnek dolgát oly publicumnak lenni agnoscsáltassa, az mely nélkül hazánk meg nem békélhetik. A mint is bizonyára idővesztésre jó Vratislau, ha olyakat akar proponálni, hogy ezen hites Confoederatiókkal pecsételt conditiótul recedálhassak. Melyre ha lépni nem kívánnak: *talán még az armistitium is*

¹⁾ A következő 3-ik pont utasítja a követeket, hogy Erdély határait a partiumbéli vármegyéken kívül is mennél több területtel igyekezzenek gyarapítani; s végre a 4-ik, hogy a Magyarországi Szövetkezett Rendek Nagy-Szombathba gyűlendő követeivel, mint colligatus társakkal »Hazánk javára czélozó minden dolgokban egyetértsenek.« (Az Utasítás egykorú másolata az orsz. ltár Rákóczi-lýmbusában.)

nem lett volna szükséges a feleknek. Én már ezekről sokszori declarationokat tettem s írtam, az melyektől hazám javát óhajtó s kereső elmém s szívem habozó változásokkal se nem csüggedezik, se a jövőnek félelmétül meg nem változik . . . Szokott mondásom szerint: *Quo fata vocant, virtus secura sequetur.*»¹⁾

A huszti gyűlés által a béketárgyalásokra deputált erdélyi biztosok, névszerint gr. Pekry Lőrincz, gr. Teleki Mihály és b. Kemény Simon — mert a negyedik, a Moldvába szorúlt székely hadak tábornoka, gr. Mikes Mihály még ekkor is elmaradt — jó későcskén, csak június 14-ikén érkezének (Ráday Pál erdélyi cancelláriai igazgató kíséretében) Nagy-Szombatba, honnét Stepney a békepontokat, mint láttuk, már a megelőző napon elvitte volt Pozsonyba, 15-ike reggelén pedig Rechteren is utána utazott. Ekképen a post festa jött erdélyi követek egyelőre nem tudták kiknek átadni megbízó leveleiket, s negyednapi várakozás után, jún. 18-kán, felírtak a mediatorokhoz, jelentve megérkezésöket.²⁾ Mikor pedig Rechteren gróf Bécsből, jún. 21-kén, visszatért Nagy-Szombatba, személyesen mutatták be magokat nála.

Az erdélyi követekkel szemben a mediatorok kényes helyzetben voltak. Mint szabad nemzetek fiai, rokonszenvezének ugyan ügyökkel: de másrésről kormányaiktól nyert megbízatásuk a császár és a Magyarországi Szövetkezett Rendek közötti békeközvetítésre szólott csak, Erdélyre nem: továbbá ők a császárral szövetséges államoknak valának ministerei, mely államok Rákóczit erdélyi fejedelmül nem ismerték el. Rechteren gróf tehát, ilyen criticus helyzetében, a három főúr tisztelgését barátságosan fogadá ugyan, de kénytelen volt előttök kijelenteni, hogy miután urokat Erdély fejedelméül sem a cs. udvar, sem a mediatio el nem ismerte: őket úgy, mint ilyenek küldötteit el nem fogadhatja, s meghatalmazványaikat át nem veheti. Nem késett azonban hozzá tenni, hogy mivel — a mint állítják — Erdély rendéinek tekintélyes része Rákóczival tart, sőt hűségéért a nemességnek negyedrésze hazájából kibújdosott: ő, Rechteren, úgy

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 543—544. l.

²⁾ *L. Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 85. l.

véli: ő Fölsége tekintetbe fogja venni az erdélyiek méltányos kíválmait, a melyeket ő késznek nyilatkozik *magánúton* a cs. udvarhoz fölterjeszteni. A mediator e választát a követek tudomásúl yévén, egyik társukat (Telekit) további utasítások végett Érsek - Újvárra, Rákóczihoz küldötték; Rechteren pedig tudósítá a történetekről Wratislaw grófot Pozsonyba.¹⁾

Ezeket a nehézségeket előre látta a fejedelem, előre látták magok a követek és Ráday is, — a kinek a meghatalmazványok ellen fölmerülhető kifogásokról írt levelére válaszolja Rákóczi Újvárból jún. 19-kén:

»Az mi az plenipotentiát illeti: kétségkívül lesznek az ő (a császárt érti) részéről oly terminusok, az melyek az mi részünkről resentiálhatók lesznek . . . De végtére tovább nem mehetünk azon két részről adandó assecurationál; mert *avval, valamint én az én részemről magaménak tartom és titulusával élni kívánok*, — úgy ő is az maga részéről beléteszi az clausulát: »*Nostrum Principatum Transsylvaniae*;« mely, ha kívánják, hogy nekünk ne praejudicáljon: különben nem lehet, hanemha mink is neki praejudicálni nem kívánunk. De szorgalmatos vigyázással kell lenni,« hogy a mediatorok válaszirata »csak pure et simpliciter *ad plenipotenciales*, et non ad subsequendam negotiationem limitetur.«²⁾

Szóval, ha az erdélyi fejedelmi cím kölcsönös használatába belenyugszik is: nagy óvatosságot ajánl, hogy e hallgatólagos megállapodás magára az ügy érdemére befolyással ne lehessen. — Ezen erdélyi trónkérdéssel a legszorosabb kapcsolatban állott. Wratislawnak már oly régóta tervbe vett leutazása; Rákóczi tehát az említett óvatosságot átvitte erre is. Noha, mint tudjuk, a találkozás módozatai még Kis-Tapolcsányon meg lévén állapítva, a fejedelemnő által Wratislawval tudatva s a cs. udvar részéről jóváhagyva: mindazáltal a különben készséggel megígért útlevél kiállítását a cseh cancellár számára a fejedelem mindaddig halogatni kívánta, míg csak viszont az udvar is ki nem adja

¹⁾ *Rechteren* levele Wratislawhoz, jún. 24-kéről. U. o. 89. l.

²⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 553. l. U. o. Pekrynek is ily értelembe ír.

Sarolta hercegnő részére a kért útlevelet a karlsbadi fürdőbe, melyek használatát neki minden bécsi orvos ajánlá. E dologban Szirmay járt közben; a ki végre jún. 14-kén értesíté Pozsonyból Rákóczit, hogy ezen utóbbi útlevél kiadása az udvar által elhatározott, de oly kikötéssel, *hogy a hercegnő Wratislawnak leérkezése előtt el ne induljon.* (Azt remélték ugyanis Bécsben, hogy a császár ajánlatainak elfogadására Rákóczit inkább reá fogják bírhatni Charlotte és Wratislaw *együtt*, mint az utóbbi *egyedül*.) E föltételbe a fejedelem beleegyezett, mert ha a látogatás színleg a hercegnőnek szól: akkor az annyira kényes fogadtatási etiquette-kérdések igen könnyen megoldhatók. Miután tehát jún. 15-iki igenlő válasza következtében,¹⁾ az útlevél Sarolta számára az udvartól leküldetett: jún. 23-kán ő is kiállítá Wratislaw útlevelét,²⁾ s még az nap elküldé Szirmay kezeihez Pozsonyba. Azonban, föntebbi óvatosságához híven, ezúttal sem mulasztja el kísérő-levelében Szirmayt és általa Wratislawot figyelmeztetni: *mint gondolkodik ő Erdély iránt?* így írván:

» . . . Még könnyebbnek látnám az erdélyi visióra való feleletet (vonatkozás Szirmay levelének valamely passusára), hogyha hasonló indulatoktól viseltetvén, nem kívánnám hazám eleibe terjesztenem, avagy is inkább bizonyítanom sokszori hitemet; hogy t. i. *nem az privatumért: hanem egyedül a közjónak eléréséért kötöttem fel fegyveremet, és valaminthogy az erdélyi fejedelemséget nem vettem vala magamnak czélul: úgy ma is magam privatumának nem tartom, se ezen állapotban ezen levelem által cathgorica resolutiót valamint nem adhatok, — úgy annak kinyilatkoztatását annak idejére hagyom. Melyhez képest, ha ezeket így értvén, Vratislau uram le szándékozik: imé az passust includálom és az lovakrúl is dispositiót tétetek, remélvén, hogy oly modalításokkal — és nem egyebekkel — kívánja véle való szembeletelemet, mint az mediatorok.*«³⁾

¹⁾ L. ezt u. o. 551. l. S v. ö. Stepney jún. 20-iki levelével Rákóczinéhoz, az id. h.

²⁾ L. ezen salvus conductust *Hist. des Révol. de Hongrie* IV. k. 25—27. l.

³⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 553—554. l.

A leütazandó udv. cancellár díszkíséretét képezendő lovas-csapatok, továbbá az állomásonként változó előfogatok kirendelésére a fejedelem Bercsényit kérte föl; a ki is rögtön intézkedvén, jún. 25-kén jelenti Rákóczinak, hogy mivel udvariasan kíván föllépni s Wratislawot egy császári miniszterhez illő fényvel fogadni: már is eleibe küldötte Galánthai Balogh Istvánt, saját ezredbeli két escadron huszárral Pozsony-Szent-Györgyre; úgy szintén Szenczre ¹⁾, Semptére, Mocsonokra is rendelt előfogatokat s két-két század huszárt, a kik Tardoskeddig kísérik, hol a fejedelem hintaja és Érsek-Újvárból két udv. karabélyos-escadron lesz Charlotte herczegnő előkelő vendégére várakozandó.²⁾

Ezalatt a benyújtott békepontok fölött egyre folytak a tanácskozások Pozsonyban a cs. biztosok és mediatorok közt, — kikhez 26-kán Rechteren is berándúlt Nagy-Szombatból; nemkülönben a cs. titkos tanács Bécsben szintén e tárgyan ülésezett. Ennek elhatározásait sürgetni s a már-már lejáró fegyvernyugvás meghosszabbítását Stepney-vel egyetértőleg az udvarnál kieszközölni, a kalocsai érsek 23-kán fölrándúlt ide, másnap kihallgatáson volt a császárnál s értekezett a miniszterekkel. A meghosszabbítás iránt a mediatorok előterjesztésére a lorrainei herczeg is írt a császárnak. Az első ügyre nézve jún. 26-kán Bécsből Stepney azt jelenti Harley külügyérnek Londonba, hogy a válaszpontok végleges megállapításával a titkos tanács még nincsen készen, de ő sejti már, *hogy azok aligha lesznek kedvezők*: mert az udvarnál a brabanti és cataloniai diadalnak óta a magyarok követeléseiről igen fennhéjázva beszélnek.³⁾ A mi pedig a második ügyet illeti: Széchenyi érsek és a mediatorok minden buzgólkodásának sem sikerült a császártól a fegyvernyugvásnak több mint 12 nappal való meghosszabbítását kieszközölni. Sőt még ez a sovány eredmény is föltételhez volt kötve. Lotharingi Károly hg. Pozsonyban, jún. 29. kelt

¹⁾ Bercsényi ekkor még nyilván úgy vélé, hogy Wratislaw előbb *egyenesen* Érsek-Újvárra utazik, s csak visszatértében fogja őt Nagy-Szombatban meglátogatni.

²⁾ L. Bercsényi levelét *Archiv. Rákócz.* V. k. 130. l.

³⁾ L. *Stepney* levelét az id. h. 93. l.

iratával tudtúl adá a mediatiónak, hogy ő Fölsége, egy általa most kapott sajátkezű levelével beleegyezni kegyeskedett a fegyvernyugvásnak július 24-kéig (bezárólag) leendő kiterjesztésébe;¹⁾ azonban a mediatorokat kéreti: használják föl minden befolyásukat a magyaroknál annak kikötésére, hogy *Rabutin tbgy. Erdélyből hadtestével kibocsáttassék s ezen 12 nap alatt Nagy-Várad és Szeged között helyezkedjék el.*²⁾ Több más apró föltétel is volt.

E követelés már maga nyilván mutatja, hogy a császáriaknak *becsületes* kiegyezési szándékuk sohasem volt. Ugyanis Rabutinnak Erdélyből a Tiszához közelítését, — mint a Starhemberg hadtestével leendő egyesülés alapföltételét, — a mit februártól kezdve ismételten kiadott hadi-parancsaikkal elérni nem bírtak: most, a fegyvernyugvás idején s ennek védelme alatt, könnyűszerrel akarták megvalósítani.

A cs. békebizottság válaszpontjainak végmegállapítása előtt Wratislaw — mint az udvar nézeteinek fő-fő sugalmazója — nem utazhatik vala el Poszonybúl. Azok pedig csak jún. 28-kán estve felé fejeztettek be. Mire Szirmay s Okolicsányi tüstént előreindulván, éjfél tájban érkezének Nagy-Szombatba, hol Bercsényi grófot még — szokása szerint — íróasztalánál dolgozva találták. Egyebet nem mondtak, hanem, hogy Wratislaw és a mediatorok szintén még azon estve 10 órakor voltak útra kelendők; reggelre beérkeznek. a cancellár mindjárt le fog feküdni, néhány órát alszik, azután *Bercsényivel óhajt beszélni* és úgy (29-kén) esti 6 órakor tovább-utazni Érsek-Újvárra. »De, — írja a fővezér éjfél után 1 órakor a fejedelemnek, — csak azt sem tudják megmondani: mikor, hol s miként? és azt sem: mit praetendál, miként excipiaáltassék? Kire nézve, mivel all'incognito gyün per diversionem, — *aluszom akkor*, (hogy a hivatalos fogadást elkerülje), *az mikor béggyün*; mert itt lehet virradtig.« Mutatják e sorok, hogy Bercsényi ügyesen

¹⁾ Nagyon jellemzi a hagyományos osztrák *katonai pedanteriát* ez a *12 napos* meghosszabbítás; kiszámították ugyanis, hogy az egész fegyvernyugvás (ápril 15-kétől július 24-kén éjfélig), így fog kitenni éppen *100 napot!*

²⁾ L. *Károly hg.* iratát u. o. 94—95. l.

öltalálta magát azonnal. Különben Szirmayékról megjegyzi még: »Az punctumok replicája — inkább hiszem — *tudják, mi légyen?* De nem mondják; *nem is bíztatnak, látom.* Az prolongatióban föltételt emlegetnek, hogy meg nem fér az tábor; abból látom: nem lehetetlen. *Hanem az erdélyi fejedelemséget pro excluso tartják, s örülik, hogy együtt nem adattak be az punctumok.*«¹⁾

Mint e sorokból látszik: habár éjféli után és még oly hirtelenében is, — mégis jól kifakgatta őket. És valóban, a cs. kir. válaszpontokkal Szirmayéknak nem volt okuk feldicselkedni; olyanok azok, a minőknek Stepney előre jelzé és a mint utólag is (kormányához intézett júl. 2-iki jelentésében) megjegyzi róluk, hogy e pontok a magyarok kiengesztelésére éppen nem alkalmasak: a szokott bécsi mód szerint döllyfösek, ridegek, sőt némely kifejezéseikben sértők. Ezeket a mediatorok hasztalanul kifogásolták. — Egy tekintet a XXIII. válaszpontra meggyőz bennünket az udvarnak rosszúl leplezett szándékáról; nevezetesen majdnem minden fontosabb követelés teljesítése, — a mennyiben kereken meg nem tagadtatik, — a jövő országgyűlés intézkedése alá van utalva, halasztva. Azaz: tegye le előbb a confoederált nemzet négy év óta dicsőséggel forgatott fegyvereit, oszlassa szét a harcokban immár megedzett ezredeit, adja át várait a császárnak, — akkor aztán ám jőjjenek a rendek gyűlészeni a pozsonyi vár ágyúi alatt fekvő országházába! (Épen mint 1687-ben.) Az Erdélyt illető II-ik pont pedig a legmerevebben vissza van útasítva; az idegen katonaságnak az országból kivitelét (régí sérelem!) kívánó IV-ik pontra adott válasz meg éppen gúnynyal és fenyegetődzéssel végződik: »Ő Főlségének jogában áll az országban idegen hadakat tartani, *névszerint a végre is, hogy az engedetlenek és lázadók féken tartassanak.*« Ez egyenes kihívás a kurucok ellen, s még jobban az ügyirat záradéka, melyben e válaszpontok el nem fogadása esetére végső veszedelemmel, kiáltással fenyegettetnek.

De hiszen Bécsben a beavatott döntő körök komolyan nem is ezen pontok alapján — melyek csak eszközül,

¹⁾ Archív. Rákóczi. V. k. 133—134. l.

külszínül, takaróul szolgálhattak volna, — remélték a kiegyezést: hanem a *két főnöknek személyi megnyerésétől*, vagyis Wratislaw és az ő útjait egyengető Charlotte hercegnő (s illetőleg Wratislaw és gr. Kéry János) titkos műveletei, a császárnak általok tett csábító ajánlatai sikerétől. Bercsényi aligha sejtette, hogy a cseli cancellár őt is kísérteni jó, és hogy a már jóval ennek érkezése előtt jelentkezett gr. Kéry kir. főlovászmester — I. József egyik bizalmas udvari embere — szintén ezen célból kívánczik *az ő nejét* (mint Wratislaw a Rákóczi *nejét*) meglátogatni. Kéry ugyanis, mint már említők, gr. Csáky Krisztinának első férjétől, gr. Erdődy Sándor kamara-elnöktől született leányát Margitot bírja vala hitvesül. E Margit grófnő Bercsényinének kedvencz gyermeke volt; anya és leány ritka meleg szeretettel csüngöttek egymáson. A háború alatt is leveleztek titokban, s Margit grófnő gyermeki gyöngéd gondossággal látta el édes anyját olyan aprólékos árúk küldözésével Bécsből, melyek akkor hazánkban nem igen voltak kaphatók.¹⁾ Hogyne használta volna föl tehát a mostani fegyvernyugvás alkalmát arra, hogy szeretett szülőjét megláthassa! E látogatásra engedélyt kért és nyert férje által az udvartól, mely azonban a férjet is vele küldé, hogy megújított titkos ajánlatait Bercsényinél általa tegye meg, s a nők rimánkodásaival vehesse le a kemény kurucz vezért a lábáról.

Gr. Kéryék leútaztak Pozsonyba, a honnét a főlovászmester jún. 15-kén írt Bercsényinek, útlevelet kérvén a felésége s maga számára Nagy-Szombatba, Brunócra, hogy anyósát meglátogathassák. A fővezér ezt, természetesen, a saját hitvese családtagjainak meg nem tagadható: de mégis halasztani kívánta, nem — szeretvén az olyan aulicus

¹⁾ Pl. Bercsényiék kedvencz reggelije a csokoládé volt, melyet a fejedelem is igen kedvelt, de csak Danczán s Lengyelországon át nagy bajjal kaphatott. Ezt tudva, Krisztina grófnő küldözgetett a számára. Így Bercsényinek N.-Szombatból 1706. mart. 24-ikén kelt levelében olvassuk: »Az beteges feleségem alázatossan udvarol Ngodnak *csukuládival*, az mennyi van; *de megint hoznak mostan neki meghitten* (titkon): *mert édes leánya maga veszi, mint magának*. Már az *galond* is ott van, curír által küldtem.« (U. o. 64—65. l.)

főember járkálását kurucz területen. Megírí tehát Kérynek nagy udvariasan, hogy látogatási szándékuk igen szép, — hanem jó lenne talán az indulással egy kissé várniok, mivel a felesége nincs itthonn, (se Szombathban, se Brunócson); curán van, a trencsényi hévvizekben fürdőzik.¹⁾ Kéryék jövetele ekként pár hétig elhaladt; *kik is a Wratislaw érkezését követő napon*, (ez is ki lehetett a cseh cancellár és a kir. főlovászmester között számítva!) jún. 30-kán hajtottak be Nagy-Szombat városába, előre tudatva érkezésüket Bercsényi gróffal, a ki egyik okból ép e miatt nem mehetett el Wratislawval a fejedelemhez Újvárra.²⁾

A cancellár és a mediatorok jún. 28-kán csak éjjél tájban indulván el Pozsonyból, Wratislaw és vele Rechteren másnap reggeli 4 órakor, Stepney s Bruyninx pedig két—három órával későbbben érkezének be Nagy-Szombathba, s néhány órára lenyúgodtak.³⁾ Mindazáltal már 10 óra tájban megkezdődött az érintkezés a cseh cancellár és a magyar fővezér között, Szirmay közvetítésével; kinek útján végleg megállapodtak abban, hogy az »*Excellentiúd*« czímtól mindaketten elállanak s egymást a német »*Ön*«-nel fogják kölcsönösen szólítani. Erre Bercsényi az újonérkezett vendéget üdvözlő szokásos látogatást a cs. miniszternek megadá.⁴⁾

¹⁾ »Kéry János uram levelét veszem: az feleségemhez kéredzik, (ennek) leányával. Megírom neki: *nincs itt*. Már is Pozsonyban vannak.« (Bercsényi, jún. 16. N.-Szombathból, Rákóczinak. U. o. 130. l.)

²⁾ »El nem mehetőségemnek második oka *Kéry kijövése holnap*.« (Ugyanaz, ugyanonnét, jún. 29-iki harmadik levelében, Rákóczinak. U. o. 137. l.)

³⁾ Bercsényi jún. 29. reggel Rákóczihoz, u. o. 135. l. V. ö. Stepneynnek júl. 2-iki követjelentését Harleyhez. (Id. h. 107—108. l.)

⁴⁾ Stepney, N.-Szombathból júl. 1. Rákóczi sógorához, Aspremont grófhhoz: »Il (t. i. Wratislaw) eut avanthier conference icy avec Bercseni, apres que barbe longue grand maitre des ceremonies (Szirmay) avait reglé qu'on ne se serviroit point de titre d'Excellence de part ni d'autre, mais de »*Sie*« en Allemand.« Ugyanaz, ugyanonnét, júl. 2. Harleyhez: »We arrived all at Tyrnau on the 29-th pretty early in the morning et before noon Count Wratislaw had a private conference with Count Bercseni, after Baron Szirmay had adjusted one point of ceremony between them, that neither should give nor pretend the title of Excellence.« (L. az id. h. 104. és illetve 108. ll.)

Beszélgetésük ekkor jobbára csak mindkét részről való udvariaskodásokból s Wratislaw további úti tervének megállapításából állott, és Bercsényi, a mint a rövid látogatásból hazatért, rögtön tudósítá Rákóczit egy levelkével:

»Ma, sok közbenjárás után, valék Wratislaunál. Úgy látom, csak ösmerkedett velem.« A békefeltételek közül »az második punctumot tartja legnehezebbnek, s az többihez annyi bizodalma. Igen modeste szólott. Még elmenetele előtt hozzám akar gyűnni, az *revisitára*. Estve 8 órakor megindul, egész éjjel úgy megy, hogy hajnalban érjen Újvárba, s mindjárt lefekszik, s alszik fölköltéig az Fejedelemszonnynak. És így, mindjárt elmenetele után *teljes információval* (a Nagy-Szombatban történetekről) valaki közölünk megyen azonnal udvarlására Nogodnak«¹⁾.

Wratislaw még a délelőtt folyamában visszaadta a látogatást Bercsényinek. Most a két államférfi sokáig értekezett négyszem közt. Eszmecseréik főtárgyát a *criticus II-ik pont*, az erdélyi fejedelemség kérdése képezé. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a köztük lefolyt beható tárgyalások menetét tüzetesen vázolhatjuk, és pedig magának Bercsényinek Rákóczi számára még azon napon, még azon melegében papírra vetett tudósításából, továbbá Stepneynek júl. 2-ikán kormányához intézett jelentéséből, úgy, a mint szintén maga a fővezér az értekezlet részleteit a mediatoroknak bizalmasan elmondá. És ez azért bír különös fontossággal, mert Magyarország békéjének vagy további háborújának sorsa ekkor s Rákóczinak Wratislawval másnap tartott értekezletén dőlt el tulajdonképen. Mert, hogyha a cancellárnak sikerül a két főnököt, vagy akár csak azok egyikét, a császár csábító ajánlatai elfogadására megnyernie: a bécsi értelemben kívánt kiegyezés kétségtelenül biztosítva van. Csakhogy Wratislawnak tiszta honszerelemtől lelkesített, becsületes, önzetlen jellemekkel s a fenyegető veszélyektől, a balsorstól — a melylyel őket ijesztette — vissza nem rettenő férfiakkal volt dolga.

Bercsényi maga — a békebizottságnak másnapra kitűzött fontos ülése, a mediatióval való folytonos érintkezés,

¹⁾ Az id. h. 136. l.

továbbá gr. Kéryék érkezése miatt személyesen nem mehetvén Újvárba, — Wratislaw-val való értekezletéről kimerítő szóbeli információt tett Jánoky Zsigmond és Ráday Pál előtt, hogy azt, mindjárt (jún. 29-kén) Érsek-Újvárra indulva, a fejedelemnek híven elmondják tájékozásul, mielőtt még a eseh cancellárral találkozni fogna. De ezenkívül a főbb pontokat sajátkezű levélben is megírta, melyet szintén Jánokyék vivének meg Rákóczinak. Ezen — június 29-ike délutánján kelt — nevezetes levélből idézzük a következőket:

»Wratislau uram igen reggel bejövén, mindjárt lefeküdt, s mindnyájan 10 óráig aludtak; azután közbenjárások által azt végeztén: mivel ő sem praetendálja tőlem az »Excellentiá«-t, én se praetendáljam, hanem utóbb — *csak velem való szembenételeért jóvén* (Nagy-Szombatba,) — adjam meg neki az vizitát, s ő is megadja az revizitát. Az mint is az meglévén, két ízben szólottam véle, és igen modeste — *az császár nevében köszöntve* — adhortált az béke elősegítésére. Kire érdemetlenségemet vallva, assecuráltam: *Sem voltam, sem vagyok ellene az békességnek*; de minthogy ugyan azon okból, hogy ezelőtt is (a megelőző század fölkeléseiben) *publicumon kezdve, privatumon végeztek az békességek*: tetszett az Hazának oly Confederatiót tenni, *hogy ne lehessen senkinek privatumára közülünk reflexiója, — semmi részrehajlást hogy lehessen reményleni, — nincs mód benne.*¹⁾ Másként, valamely szívvel kívántam az békességet őszintén: azon szívvel bánom, hogy sok írásokban kifejezett sinceritásunkat az idő rövid voltával visszavetvén, már csak az idő veszti reménységünket. (Rövid lévén a csak júl. 12-kéig megszabott fegyvernyugvás az alkudozások befejezésére.) Kit sok szóval elegyítve, veté a *II-odik pontot* (az erdélyi trónkérdést) okúl, és, *hacsak abban nem látja reménységét az békességnek, — módját sem az prolongationak*. Hanem, már csak vegyük át az pontokat és azokra adjunk választ (viszontválaszt) s azzal reménységet, és az megszorult hadi népnek túl az Dunán terjeszkedést (!!): azon lesz, meghosszabbítsák az armistitiumot. Mondám: »Késő már mind az is!« S onnan (Wratislaw szállásáról (a fentebbiek tehát még az első találkozás alkalmával történtek), az mediatorokhoz menve, ott is igen exprobráltam az idő rövidségét. Láttam, az mediatorok helyeselték, — *hanem azt*

¹⁾ Ekképen kívánta finoman előre jelezni Wratislawnak, hogy magántermészetű csábító ígéretekkel őhozzá ugyan hiába jó!

nehézebbnek tartották, hogy az erdélyi dolgot oly keményen fogtuk. Mert ma összegyűltek az urak (a magyar békebiztosok) együtt az erdélyiekkel, és proponáltam oly közbelső módot, hogy (az erdélyiek) csináljanak protestatiót, bennünket adhortálva szövetségünkre, — kit Ráday uram elviszen magával, — azzal tüzenjük meg (a mediátiónak), hogy colligatióntúl el nem állhatunk, és így, nehogy szövetséges-társaink nélkül látszassunk hitünk, szövetekezésünk ellenére ereszkedni a köz ügynek folytatásába: *nem is kívánjuk kezünkhez venni az repliát, míg az erdélyiek meg nem hallgattatnak.*¹⁾ Kit ugyan Jánoky uram vitt meg egyik (Kajalý a másik) az mediatoroknak; ²⁾ tehet ő Kglme egész relatiót.

Ez megtartóztatván az punctumok (a cs. válaszpontok) általadását s azzal az időnek is inkább fogytát: láttam, *kedvetlenül ábrázattal gyűtt hozzám (a vizontlátogatásra) Vratislau uram; s valóban csendesen beszélgetve adhortált mind csak a II-odik punctumról inkább, hogy bár (azzal) az egy consolatióval térhessen meg!...* Sok szómmal szavat váltva, kiadta Erdély iránt az karlóczai békekötésben tartani fundamentomát, és hogy annak *in statu quo kell maradni.*³⁾ Én semmit arról nem tudni vallottam, s nem is lehet azt (t. i. a karlóczai szerződést, nekünk magyaroknak) fundamentomúl elfogadnunk, *mint de nobis, sine nobis, contra nos lett dolgot;*⁴⁾ hanem ugyan nagy álmélkodással csudáltam: hogy lehetett az császárnak, szövetezése ellen (a Leopoldinum diplomát érti) *azon országot, kivel az török ellen szövetezett, — az töröktől magának bármilyen módon megszerezni, nemcsak elismerni azon töröknek oly barátja (t. i. Erdély) ellen való jussát, kivel ugyanazon jus ellen szövetségre lépett volt!*

Ezen éles elméjű fejtegetés az osztrák fölfogás szerinti jogalap ellentétes, tarthatatlan voltának igen ügyes kimutatása volt. Wra-

¹⁾ Ez íme eredete és magyarázata a Szalay László Magyarorsz. Tört. VI. köt. 333. l. olvasható jegyzetnek.

²⁾ L. ezen, gr. Pekry, gr. Teleki és b. Kemény aláírásával beadott óvástétel szövegét *Hist. des Révol. de Hongrie*, IV. k. 39. l.

³⁾ A császáriak Erdélyre nézve hol a karlóczai békekötést vették jogalapúl és így azt fegyverrel szerzett tartománynak mondták. — hol pedig, midőn rájuk nézve kedvezőbbnek látszott, a leopoldi diplomát.

⁴⁾ A karlóczai békekötés, tudjuk, a magyaroknak (még a túlon túl aulicus nádornak is!) teljes kizárása mellett jött létre, s ezért a királyi eskü ellen elkövetett egyik legfőbb alkotmány sértés volt.

tislaw nagyott nézett, — nem tudott mit felelni: »*Megakada rajta.*«
 »Ez már meglett, — úgymond, — másként nem lehet újabb török háború nélkül!« A villámló észjárású Bercsényi kapott rajta, hogy az ellenkezőt rögtön bizonyítsa. »Mondám: Sőt inkább, — már ezt így értve, látom: *ellenők van ezen argumentum is.* Mert, ha az törökkel az császár úgy végzett, *hogy in statu quo maradjon Erdély:* láttatott, (látszik) *magának tartotta fenn az török az just, a béke után következő időkre!* És így, mintegy a garancia erejéül szolgál ezen föltétel, hogy in statu quo maradjon. Erdély státusa pedig akkor (az öreg Apaffy halála után) úgy állott, hogy az kötés (leopoldi diploma) szerint az ifjú Apaffy kiskorúságáig ideigvaló gubernium kormányzott, s szabad fejedelemválasztás (libera electio) volt kilátásban. És így, ha *ezt* (t. i. a szabadválasztást, mely az ifjú Apaffy lemondása után *Rákóczi érte*), akadályozzák: *nagyobb okot adnak az töröknek az pártfogásra* (Rákóczi iránt), megsértvén a fejedelemség állapotát, (»violato statu Principatus.«)

A fényesszellemű Bercsényi, mint e geniális közjogi okfejtése tanúsítja, csak úgy könnyedén játszott cseh cancellár urammal; a kinek ezen megezáfolni nem bírt okoskodás hallattára, meglepetésében »*ígázn kimeredt az szeme.*«. Valóban, még kiterőleg sem tudott egy szóval sem válaszolni. A fővezér folytatja: »Egy szóval, kimondtam s az mediatoroknak megüzentük: *Nem lehet Erdély nélkül semmi!*... Hanem, — hogy okot adjunk az időre: bocsássák az erdélyiek követeléseit útjára, s csináljanak időt, s próbáljuk: annak rendi szerint mire mehetünk?

Vratislau előtt Ngod személye iránt semmibe sem ereszkedtem, — de, csak »Rákóczi«-nak (»Princeps« cím nélkül) nevezte Ngodat. Mind csak azt emlegettem: *Nyilvános tárgyalásban* (»in actu publico«) *vagyunk már az mediatio által, Confoederatióknak (kötelező) ereje nagy: nem lehet semmit magánítón* (»in particulari«) *szólani, — nem lehet reménységet nyújtani valamely pontnak particularis elhagyására* *vagy változtatásáról, ha akarná maga Ngod is, — hanem a maga módja szerint (nyilvános tárgyalással, a mediatio útján) folyjon.*«

E kijelentésével ismételve kereken kiadá az utat a titkos lekenyerezési kísérletekben bizakodó cancellárnak. »*És így szomorúan ment — Ngodat próbálni.*« Bercsényi levelében a Vratislaw-val folytatott ezen értekezletéről még a következőket is jelenti: »Holmi *nem szám izire való beszédjére*« csak úgy feleltem: »Nem kívánom refutatióimmal

az eredhető ízetlen discursust nevelni; de, csak elhigye: *valamint mi nem bízunk soha, hogy argumentummal nyerjünk*, — úgy ők se higgyék! *Mert sen nem féltünk, sem nem félünk.* (Estek tehát közöttük, íme, keményebb szók is, s az oroszlán kimutatta körmeit.) Ha csak formalitas sinceri tractatus békességet nem csinál: más semmi sem győzheti meg hadakozásunkat; és így mondjunk le a versengés alkalmatosságáról, s nyúljunk az tractához valóságos sikerrel.« Erre Wratislaw az udvar alkudozási készségét bizonyítva, azt felelte: Hiszen lám ők »egész télen kérték az punctumokat!« Mire Bercsenyi visszavág: »*Egész télen törtették az armistitiumot sok s nagy képtelen praetensiókkal*; — minek hozza elő? Vizsgálják meg az irományokat, s megismerik: kin múlt!... Egy szóval, vége beszédünknek csak az lön: *Ne kételkedjék, — mert akarunk békélni!*«¹⁾

Végre Bercsenyi még ugyanezen levelében közli Rákóczival az erdélyi ügyre nézve Wratislaw követeléseivel szemben ajánlott tanácsát: »Utolsó levelében Ngod (az erdélyi trón kérdését) nem privatumnak kívánván ösmérni: *méltóztassék megmaradni abban*, és az erdélyiek dolgát köz ügyül vévén már, *méltóztatnék Ngod maga személyében az indifferentiát úgy mutatni, hogy valami kis reménység adjon okot az fegyvernyugvás meghosszabbítására*, — *ne legyen ok Ngod személyje*; és béugrathatunk mindazokra, az melyeket Ngod méltóztatott jónak látni.«

József császár kegyencze törekvéseiben a kurucz fővezérnél semmi sikert nem arathatva, reményeit most már egyedül a Charlotte herczegnő által talán mégis meglágyított Rákóczi megnyerésébe helyezé, s érsek-újvári útjára (jún. 29.) esti 7—8 óra tájban indult el Nagy-Szombatból. Alig távozik el: a mediatorok, — a kik Wratislawnak titokzatos, kézalatti működésében a saját jogkörük megkerülését s esetleg zavarását látták, — a kíváncsiságtól égve: mit végezhetett vajjon, Bercsenyivel?... azonnal ostromolták tapogatózó kérdéseikkel a grófot. Ez, titkolni valója nem igen lévén előttök, olyan feleleteket adott, hogy kíváncsiságukat jóformán kielégíté. Nevezetesen, a dolog lényeges részének a főtebbiekhez hű kiemelése mellett, *még az ő megnyerésére tett particuláris ajánlatokat* is érinté, a melyekről Rá-

¹⁾ Archiv. Rákócz. V. k. 136—139. l.

kóczinak bővebben üzent Jánoky-Rádayéktól: de levelében — mint láttuk — inkább csak a saját elútasító válaszsainak közlésével emlékezik meg róluk. Stepneynek kormányához júl. 2-kán intézett jelentéséből azonban többet s világosabban tudunk meg ezekről, maga a gróf szavai után.

A Bercsényinek a császár részére való particuláris megnyerésére már 1703. vége óta tervezett s mint láttuk, különféle úton ismételve megkísérlett törekvések mindenkor teljes sikertelensége eléggé meggyőzte Wratislawot arról, hogy egy újabb, hiábavaló ilyen kísérletet ne kockáztasson; ő tehát ezúttal — Stepney jelentése szerint — kiválsólag odatörekedett, hogy a magyar fővezért, (s hatalmas befolyásával a békebizottság tagjait) *legalább csak az Erdélyt illető II-ik békepont elejtésére* magánúton rábírja.¹⁾ Minő ajánlatokat tett neki az udvar részéről, ha a gróf ebbe beleegyezik? tüzetesen nem tudható; mindazáltal igen valószínű, hogy a még mindig betöltetlenül tartogatott magyar udv. főcancellári s az utóbb megürülés esetén elnyerendő nádori méltósággal, stb. bízatta, csábította őt ismét. (Különben, a részletes ajánlatok megtétele a Bercsényiékkel mint rokon, bizalmas lábon álló kir. főlovászmesterre, gr. Kéryre vala József császártól bízva.) Wratislaw ezen, Erdélyre célzó igyekezetében sem boldogúlhatott, — mint már a fővezérnek Rákóczihoz írott föntebbi leveléből tudjuk és mint a britt minister szintén följegyzé. Stepney ugyanis hangsúlyozza, hogy a cseh cancellár ebbeli kívánságára Bercsényi *kerek visszaútastással* felelt, kijelentvén előtte, hogy »*ő Erdélyországot elárulni és a saját tisztessége s meggyőződése ellen cselekedni semmi particuláris tekintetért nem képes*;²⁾ és pedig annál inkább nem: mert jól tudja, hogy Rákóczi az erdélyi fejedelmi címet nem magán-dicsvágyból

¹⁾ »At this interview some overtures were made Count Bercseni tending to his private convenience in hopes thereby of persuading him (and others of the confederates through his influence) to recede from the point of Transilvania.« (*Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 108. l.*)

²⁾ »But Count Bercseni . . . had roundly declar'd to Count Wratislau, that he was not capable of betraying his Country and acting against his honour and conscience for any particular considerations.« — etc. (*Stepney, II. o.*)

kereste, — hanem megválasztatása után csak 16 hó múlva, a magyarországi rendek kérésére fogadta el, a kik az erdélyiekkel Szécsénynél szövetekezvén, együtt kötelezték őt azon rangnak elfogadására és biztosították annak birtokában való megtartásáról. Ez a végezés — mondá Bercsenyi — a Confoederationnak fő-főczikkelye, »fundamentális articulusa,« a melytől eltérni az ünnepélyes szövetekezés felforgatása nélkül nem lehet. Következőleg a magyarok nem is fognak a békealkudozások folytatásába bocsátkozni, hogyha ebből erdélyi szövetségeik kizáratnának. — A fővezér továbbá azt sem hallgatá el a mediatorok előtt, hogy Wratislaw némely békepontokra nézve *titkos megalkuvásra* hívta őt fel, a nélkül, hogy ez a mediatióval közöltetnék. (»Count Wratislau would have tamper'd with him, by offering secretly transact some points without communicating with us.«) Azonban a gróf ezt a »hívatlanul tett magán-insinuatiót« is teljességgel visszavetette (»flatly rejected«), kijelentvén előtte, hogy a magyar nemzet attól fogva, midőn a külállamok ünnepélyes mediatiójával megtiszteltetett, elhatározá kerülni még a látszatát is mindennek, a mi a közbenjárók elfogadott hatáskörét sérthetné.

Vége Wratislawnak utolsó kísérlete az vala a grófnál, hogy kíváncsiságát próbára tegye. Tájékozódni kívánván ugyanis Bercsenyi véleménye felől a még titokban tartott császári válaszpontokról: tőle eljövedele után elküldé ezeket másolatban Szirmay- és Okolicsányitól hozzája; de Bercsenyi ezen kísértésnek is ellentállt, — hozzá sem nyúlva a kézirathoz, kijelentette: »Nincs semmi szükség annak magán-úton való átadására, — majd a mediatió útján által fogjuk venni!« S ott hagyta őket, visszavonult belső szobájába. »*Ekképen* — írja az angol nagykövet bizonyos elégtétellel, — *Wratislaw grófnak minden igyekezete kárba veszett itt, és estve továbbutazott Érsek-Újvárra, báró Szirmay- s Okolicsányitól kísérve, azon reményben, hogy erőlködéseivel (efforts) a fejedelemmel kedvezőbb eredményre fog jutni.*«

Az osnabrucki érsek jún. 29-iki tudósítását Pozsonyból, a fegyvernynyugvásnak a császár által 12 nappal lett meghosszabbításáról, a mediatorok 30-ikán kora reggel

kapták meg. Nemsokára elmentek mindahárman Bercsényihez, zsebökben az irattal. Stepney kezdte a szólást, fejtegetvén: »micsoda confusiójára esett a mediatiónak, hogy tegnap, ámbár difficultásink légyenek is, — el nem vették az replicát Jánoky és Kajalý uraimék.« Bercsényi megfelelt: »Inkább csudálom, hogy kínáltak is *ügy* (t. i. az erdélyi követek kirekesztése mellett) vele, s keresik magok az alkalmazatosságot, hogy *in notam perpetuae infamiae gentis az szövetséges társainktól elálljunk!* Nem tagadjuk meg a rescriptum átvételét, nem irtózunk rossz választúl: *mert azt ügy is elgondoltuk*; hanem az colligatiónk formalitásától nem lehet eltérnünk. Ha most kezdetén volnánk is az időnek, — *ügy kell* lenni!« Mire Stepney felhívta: »Csak vegyük el a rescriptumot, és írjuk válaszul nekik: *Nincs idő már*, — s ők kimunkálják a meghosszabbítást.« Bercsényi: »Nem mondhatjuk azt, hogy nincs idő már; mert ha a császár jól akarja, — *ma megadhatja minden kívánságunkat!*... Hanem holnap, igenis, beadjuk a protestatiót, és kérni fogunk attestatiót de hactenus actis az mediatiótúl. Ma csak azt mondjuk: az erdélyiek colligatusaink lévén, qua in plenipotentibus in tractatus formam qua Principatus separatus per aulam declarati hallgattassanak meg, adják nekik is akkor ki az punctumjait, mikor nekünk, — *így meg lehet*; különben, *ha mind akarnánk, sem lehet*. Ezekhez, látom, idő nincs, és így a béke reménye megszakadván — *fegyverre!*«.... Erre a mediatorok »magok közt külön beszélve, — mondja Stepney mosolyogva: *Talán már itt is van a zsebünkben a fegyvernyugvás meghosszabbításáról a cs. resolutió készen!* Hanem az erdélyi követeket a magok meghatalmazványainak felmutatása mellett elfogadnunk s tractára bocsátanunk csak nem lehet. Bercsényi: Erről mi magyarok nem szólhatunk egyebet, mint: aut inhaereamus, aut non; de, hogy a tractatusra bocsátás oly módon történhessék, a mint ezt colligatiónk megkívánja: előbb meg kell állapodnunk erdélyi követtársainkkal. — E célból tehát az ügy a délutáni értekezletre maradt.

Ezután a fegyvernyugvás meghosszabbítására menvén át, a mediatorok említették, (az engedélyezett időtartamról

még hallgatva), hogy van már resolútiójok az udvartól, — »de vannak holmi conditiók, a kiket kellene elvégezni«. Bercsényi úgy színlé, mintha a béketárgyalások jelen fennakadása miatt nem kívánná a további meghosszabbítást, s felelte: »Nem vagyok itt fegyvernyugvást, hanem békekötést tárgyaló bizottsággal; ne is fárasztásuk magokat: mert sem idő, sem mód hozzá!« De hisz azok a föltételek, — mondá Stepney, — átiratok s viszontválaszok váltása vagy a mostani fegyvernyugvási pontok változása nélkül is meglehetnek, — nem derék dolgok! S kezdé előszámlálni az apraján: Némely cs. várórség még kimaradt volt, s nem láttatott el élelemmel. »Az semmi, — válaszolá a fővezér, — annak az eddigi szerződés értelmében is meg kell lenni; mert ott van: »et alia loca praesidiata.« Másik kívánság, hogy a labanczos várurak »bírhassák jószágaikat, kit eddig bírtak.« Felelet: »Igenis, — de ezen általános meghatározással alkalmatlankodni akarnak: mert semmi sincs olyan kit eddig bírt, ezután se bírhatná!« Valami ravaszság lappang alatta; meg kell tehát vizsgálnunk. A mediatorok igazat adának. Harmadik kívánság, hogy az illetén urak is élhessenek a helyőrségek beneficiumával, azaz: pénzökért élelmeztesse »az szorúlt váraikban« — Batthányi, s a többi. Bercsényi ennek ellene volt: »Nem lehet; nem is akarjuk, hogy azok befoglaltasának az armistitiumba: mert azok más, harmadikféle emberek, sem hidegek, sem melegek; velünk sem akarnak háborút, s az császár mellett sem, — nem is confoederatus, nem is ellenség!« »De mégis: körül vannak zárolva?« »Isten mentsen, — válaszolá jókedvűen a gróf, — derógalna nekünk öellenök hadakozni!« »Mindazáltal nem mernek váraikból kimenni.« E megjegyzésre a fővezér a bibliából vett idézettel felelt: »Ita, uti fur vel timidus in speluncam, domus se recipiens, non audet exire, quia sunt multi in platea homines, — quamvis nemo eorum ipsum quaereret«. Mely találó példán a mediatorok »igen nevettek, s abban hagyták«. Azonban végtére csak elő kelle állaniok az udvar legorczátlanabb kívánságával is; de előre bocsáták: ők úgy kénytelenek előterjeszteni, a mint rájuk bízták... Mi az hát? »*Hogy Rabutin szállhatna ilyenénen Várad és Sziged*

közé.« Bercsényi egyszerre, maró sarcasmussal felelt meg: »Még egy híjja: *Quido Starhemberg szálljon Nyitra s Újvár közé!*« Aztán bőven megmagyarázta nekik az ily föltételek illetlenségét; mire, »— az is félbenmaradt, s elmenének. *Órák töltek, — de ezek az veleji dolguknak.*« Melyeket is sietve kívánt megírni a fejedelemnek.

Íme, így szokott tárgyalni, mint ez a levél mutatja, az élénk szellemű kurucz fővezér. A közbenjárók távozása után pedig a saját békebizottságával tart vala tanácskozmányt. Délben gr. Kéryéket fogadta és vendégelé; majd e főntebbi tudósítását írta meg a fejedelemhez. Ekkor az erdélyi három főúr jöve hozzá, — a kikkel értekezvén, közben a mediatorok üzenete érkezik: Ismét hozzája akarnának jöni újabb tanácskozásra; jöhetnek-e? Bercsényi visszaüzent: »*Magam megyek*; hanem épen az erdélyi követ urak vannak nálam, csak egy kis várakozást kérek, míg azokkal végezek!» »De az anglus és hollandusok csak rámgyüttek, — igyenessen általindultak az belső szobámba; mindjárest kérdezték volt: hol vannak? (az erdélyiek.) Megmondtam: »*Nem akarnak velők szemben lenni, mert azt tartják: despectáltattak!*« Azzal csak neki ültek a conferentiának, s *folytatták az szót egész estig.*« Ezeket már egyszer bepecsételt s megfölszakasztott levelének utóiratában tudatja, — és hogy az esti conferentia után »miben maradtak az dolgok?« az Újvárba még azon éjjel útnak indított gr. Teleki és társai által szóval üzené meg Rákóczinak, — kifáradván már az írásban.¹⁾

Mindazáltal e jún. 30-iki esti értekezlet fontos megállapodásairól, a mediatoroknak még az nap éjjeli 12 órakor a lotharingi herczeghez intézett hosszú jelentésből s részben Stepneynek Harleyhez küldött tudósításából bőven értesülünk. Csak a főbb pontokat említjük: 1. Bercsényi valamint Wratislawnak, úgy nekik is határozottan kijelenté, hogy akármit tartalmazzanak is a császári válaszpontok: azokat a magyarok, szövetséges társaik az erdélyiek köveleinek kirekesztésével át nem vehetik. 2. A fegyvernynyugvás

¹⁾ L. Bercsényi jún. 30-iki levelét *Archiv. Rákócz. V. 140—143. l.*

az eddigi föltételek mellett hosszabbíttassék meg. Hogy Rabutin egy hadtesttel Erdélyből szabadon kijöhessen s Nagy-Várad és Szeged közé szállhasson: ebbe Bercsényi *semmi áron bele nem egyezik*; akkor jobb, szakadjon félbe a fegyvernyugvás azonnal, a mi meg is történik, ha a bizottságnak ez a követelés formaliter elő fog terjesztetni. S említik mondását: Mért nem inkább mindjárt Felső-Magyarországba kívánják szállítani Rabutint, és Starhemberget Nyitra s Érsek-Újvár közé?... Hogy Rabutin hadainak Erdélyben nem volna elég élelmök: pusztá ráfogás; mert ő biztos jelentésekből tudja, hogy ott a cs. élelmi táruk rakva vannak, — három évre elegendő eleség s több mint 80,000 vágó marha van ott. 3. A labanczos várurak eddig bírt jószágaikon, igenis, arattathatnak. Trencsény és a dunai várak élelmezethetnek; sőt, hogy előzékenységet megmutassa: erre nézve az engedélyleveleket már el is küldte, ugyanezen futárral. 4. A fegyvernyugvásnak csak 12 nappal való kiterjesztése az alkudozások befejezésére teljességgel elégtelen; mert a magyar bizottság tagjai közül többen: ő, Károlyi, Sennyey, Csáky s az erdélyi követek ketteje, Pekry és Teleki katonáemberek lévén, a végnapnál legalább egy héttel előbb már okvetetlen el kell indulniok csapataikhoz. De különben is, sok fontos kérdést szükséges még tisztázni, üzeneteket, átiratokat váltani, futárok jövetelét bevárni, stb. Egy szóval, ha az udvar a békességet komolyan kívánja: engedjen elegendő időt az alkudozásokra; — tehát jóval hosszabb tartamú kiterjesztést kívánnak. Végre 5. hogy az erdélyi követekkel miként leendő tárgyalásnak olyan módját kitalálhassák, a melyet a cs. udvar is elfogadhasson: a mediatorok nagyon elismerőleg emelik ki, *»hogy maga Bercsényi is szívesen igyekezett ebben segítségökre lenni, a mondott küldöttek capacitálásában fáradozván, s egyúttal kijelentvén, hogy Rákóczi erdélyi fejedelmi czímének el nem ismerése magában még nem képezend e tekintetben elháríthatlan akadályt.*¹⁾ De, mert a magyar és erdélyi Confoederatiók

¹⁾ »Et comme nous voyons, que nous ne pourrions plus avancer, nous avons songé: comment on pourroit trouver quelque expédient pour applanir la difficulté qui regarde les députez Transilvains. *en*

ügye közös és egymástól elválaszthatatlan: lehetetlenséget kívánunk, az erdélyi követek teljes kirekesztését követelve. Ha tehát békélni akarunk: ez — mint a gróf eléggé megértenünk engedte — nem ama czím elismerésétől vagy el nem ismerésétől: hanem az erdélyi rendek jogos kívánságainak kielégítésétől függ.«

Íme, kell-e szebb bizonyíték *Bercsényi őszinte igyekezetéről a becsületes, elfogadható kiegyezés elősegítése érdekében, mind a három mediator által aláírt ezen nyilatkozatnál, valamint az alább, Stepneynek a császárhoz tartott beszédében foglaltnál?* Ilyen »rossz szelleme« volt Rákócziinak Bercsényi!

Végre, mindakét fél — a magyarok Rákóczi jóváhagyásának fenntartásával — abban állapodott meg, hogy az erdélyi küldöttek, hasonlóan a magyarokhoz, mint »az Erdélyországi Confoederált Státusok követei« vegyenek részt az alkudozásokban, *mindazáltal meghatalmazványaik bemutatása nélkül*, (ezek Rákóczi, mint erdélyi fejedelem nevében lévén kiállítva és így a mediáció által hivatalosan el nem fogadtathatván,) olymódon, hogy a magyarországi békebiztosok kezességet vállalnak a megállapítandó békepontoknak az erdélyi Confoederáció részéről annak idejében leendő helybenhagyatásáról.¹⁾

Ennek a kisegítő módnak szentesítését Rákóczi fejedelemtől kikérni, az erdélyi követek még ma éjjel Érsek-Újvárra utaznak, — fejezik be nagyérdekű tudósításukat a mediato-

quoi le Comte Bercseni nous a assisté lui même, en tachant d'y disposer les dix députés et en nous assurant, que le Prince Rakoczi, bien loin d'avoir voulu s'arroger lui même le titre de Prince de Transilvanie, avoit cherché de l'éviter autant qu'il lui avoit été possible. Mais que la Confederation Hongroise et Transilvaine, en ayant fait cause commune, l'avoit comme obligé à cela malgré lui, et il nous a fait assez connoître, que la conclusion de la paix ne s'accrocheroit pas à ce titre, pourveu qu'on trouvera moyen de contenter les Transilvains au sujet de leurs droits.» (Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 101. l.)

¹⁾ Ezen intézkedés azonban, annak — *Bercsényi* által történt, az egész bizottságtól helyeselt és a mediatoroktól tudomásul vett — világos kijelentése mellett fogadtatott el, hogy a meghatalmazványok be nem mutatása »ne *praejudicáljon* az (erdélyi) *electiónak*«. A közbenjárók: »*Bene!*« szóval tudatták belenyugvásukat. (L. *Bercsényi* júl. 5-iki levelét Rákóczihoz, id. h. 149. l.)

rok, és részökről is azon reményben terjesztik föl javaslatukat, hogy azt császár ő Főlsége hasonlóképen szentesíteni lesz kegyes. Melegen kéri ennek kieszközlésére az udvarnál a lorrainei herceget: mivel, úgy látszik, ezen válság megoldásától függ a béke megköthetésének sikere, avagy az alkudozások művének teljes összeomlása.¹⁾

A mely nap estvéjén hozattak Nagy-Szombatban a főntebbi nagyfontosságú határozatok: ugyanaz nap ment végbe Wratislaw cs. miniszterrel való találkozása a fejedelemnek Érsek-Újvártt. Ezt maga Rákóczi igen érdekesen leírja Memoire-jaiban. Idézzük, s más forrásokból ki fogjuk egészíteni.

» . . . A fejedelemnőt, nőmet, pompával fogadám Nyitrán, de onnan nemsokára, kényelmesebb lakás végett, Kis-Tapolcsányra, majd Érsek-Újvárra vivém, a hová Wratislaw gróf cseh cancellár, a császár kegyencze s második békebiztosa, hozzánk utazott, azon szín alatt, hogy a fejedelemnőt látogatja meg. Minden udvari szertartás nélkül érkezett, — s én a fejedelemnő termeiben találkozám vele. Minthogy már régebben jól ismertem vala, nagyon nyíltan beszélt velem; ura megbizásából *római szent birodalmi független fejedelemséggel* (principauté souveraine), *a birodalmi gyűlésen szavazati joggal és üléssel s más egyebekkel kінді meg, a mik Házamra nézve előnyösebbek lettek volna, mint a választás alá eső erdélyi fejedelemség, — ez utóbbira nézve határozottan kijelentvén: a császár sohasem fog beléegyezni, hogy annak birtokában maradjak.*«²⁾

Stepney, kormányához szóló titkos jelentésében, bővebben elősorolja a Rákóczinak Erdély átengedése fejében a bécsi udvar részéről gr. Wratislaw — és utóbb nővére gr. Aspremontné — által tett kárpótlási ajánlatokat. Adatai mutatják, hogy *a cs. udvar valóságos árverést rendezett a harczias magyar fejedelem megnyerésére.* Most már ugyanis

¹⁾ »Týrnau, le 30. de Juin à 12 heures de nuit, 1706.« dátummal; aláírva: »G. Stepney m. p. Le Comte de Rechteren m. p. J. J. Hamel-Bruyinix m. p.« (Az id. h. 98—102. ll. V. ö. júl. 2-iki leveleket is a hg. titkárához Zenóhoz, u. o. 113. l.)

²⁾ Csakhogy ezt a cancellár nem így, hanem sokkal élesebb, bántó szavakkal fejezte ki, — a mint látni fogjuk.

nemcsak a hercegesítendő burgaui örgrófsággal kínálták meg őt, hanem még sokkal többel, név szerint: 1. A jelenleg az orosz cs. uralkodóház tulajdonát képező *leuchtenbergi hercezséggel* (»Landgraviat«), mely a Felső-Palatinatusban (Ober-Pfalz) fekszik, és szintén a trónjától megfosztott bajor választó-fejedelem örökségéből háramlott a cs. korona adományozási jogköre alá. 2. E mellett a császári háznak Csehországban bírt legjelentékenyebb uradalmával »*Oudeprach*«-chal.¹⁾ Avvagy 3., ha ezt bármely okból nem fogadná el: helyette a már Charlotte hgnő útján följánlott *burgaui örgrófságnak* részével.²⁾

Mint e részletezésből látható: *Leuchtenberg* örökös uralkodó-hercezség, a két utóbbinak bármelyikével, kivált a szintén bajor földön fekvő Burgauval megtoldva, (odaadták volna *az egészet is* szívesen!) valóban, — ha területi nagyságra nem is, — de jövedelmezőségére és családi értékére nézve bizonyára bőven fölért Erdélylyel s ennek bizonytalan trónjával. Pedig azok elfogadása mellett magyarországi és erdélyi, óriási terjedelmű s igazán fejedelmi családi jószágainak szabad birtoklása is biztosított számúra, ha úgy tetszik, hazájában — várainak, kastélyainak bármelyikében — való tartózkodással. Egy szóval, valamint őse I. Rákóczi György — a ki családjának »a római sz. birodalmi fejedelem« rangját megszerzé, — kivívta volt magának a linzi békekötésben két német hercezség, a sziléziai *Oppeln* és *Ratibor* birtokát: úgy most dédunokáját is két német

¹⁾ A német és cseh helynevekkel hadi lábon álló angol így írja, vagy legalább így másolták le iratáról. Mi a *Podjebrad* helynevet véljük lappangani alatta.

²⁾ »N. B. The private ouvertures made to Prince Rakoczi by Count Wratislaw and afterwards by his sister, the Countesse of Aspremont, were: 1-*mo*. The Landgraviat of Liechtenberg in the upper Palatinat, vacant since the bann has been pronounced against the Elector of Bavaria; 2-*do*, the Lordship of Oudeprach, the most considerable of the Emperours Domaines in the Kingdom of Bohemia; 3-*tio*, some part of the Marquiesat of Burgau, in case the 2-nd proposall could not be accepted.« (*Stepney*, 1706. júl. 20-kán N.-Szombatból Harleyhez. *Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 160. l.)

tartománynyal, a bajor *Leuchtenberg* hercezséggel és *Burgau* örgrófsággal kínálva-kínálá József császár.

De halljuk tovább Rákóczinak elbeszélését:

»Wratislaw ezután elmondá, hogy hasonló megbízatásban járt volt el a bajor választó-fejedelemmel is, — a ki egykor bizonyosan meg fogja bánni az akkor neki tett ajánlatok el nem fogadását. »Megengedem — válaszolá neki Rákóczi nemesen, — hogy mindezen ajánlatok, melyeket a császár nevében most elem terjesztett, teljesen egyeznének Házam érdekeivel; — azonban én családom emelését sohasem tűztem ki magannak célul, s a háborút egyedül hazám szabadságának helyreállításáért kezdettem, mely hazához születésem csatol; és ezen kapocs most még szorosabbá lön hálámmal, melylyel az egész nemzetnek tartozom azon bizodalmaért, hogy kormányának gyeplőit kezeimbe adta. Részemről ő cs. Főlségtől nem kívánom az erdélyi fejedelemséget sen; meyerlégszem, ha ő Főlsége a Lipót császár által trónelődömmel, id. Apaffy Mihálylyal kötött szerződést megtartja. És ha e tekintetben személyem netalán akadályul szolgálna: örömet visszaadom ráosztási diplomámat az erdélyi rendeknek, hogy más, mindkét félnek kedvesb fejedelmet válaszzanak magoknak, — habár szolgálaim legkisebbike fogna is az lenni. Végül biztosítam a cancellárt, hogy gondolataimat szívem egész őszinteségével tártam ki előtte, s fölkerítem: mondja el mindezeket a császárnak, a kiről — miután oly szerencsés vagyok, hogy személyesen ismer, ha ő Főlsége azon jóindulattal viseltetik irántam, a melyről általa is biztosított, — föl nem tehetem, hogy őszinteségemért megnehezteljen rám! Észrevettem, hogy Wratislawot válaszon meglepte; s valóban, megtudám, hogy Bécsbe visszatértekor oly kedvezően beszélt rólam, hogy maga is gyanúba keveredett miatta. Azonban akkor ezen ünnepélyes szavakkal vált el tőlem, a melyekre jól emlékezem, mert volt okom reá, hogy sokszor eszembe jussanak: »Óh Fejedelem! Ön Franciaország ígéreteiben bízik, mely ország ama fejedelmek menhelye (hópital), kiket ígéretei s fogadásai megszegésével szerencsétlenségbe sodort; — Ön is e fejedelmek számát szaporítandja, és ott fog meghalni!« »Én nem Franciaország biztatásait tartom zsinórmértékül, — felelém, — hanem hazám iránti kötelességemet, a melyről már szólottam.« Ekkép váltunk el; s a fejedelemmő ezután nemsokára Csehországba, a karlsbadi fürdőbe utazott.« ¹⁾

¹⁾ Rákóczi Emlékiratai, V-ik kiad. 179—180. l.

Az ideális, magasztos kép, melyet Rákócziról e föntebbi sorokban nyerünk: teljesen hű, dicsőségesen és mégis szomorúan való. És ámbár József császár megbízottjának a fejedelemmel két napon (jún. 30-kán s júl. 1-jén) keresztül folytatott értekezletei ily eredménynyel végződtek: azért mégis a fenforgó actualis kérdésre nézve Rákóczi, úgy látszik, követte leghívebb barátjának Bercsényi grófnak jún. 29-kén estve kelt levele végén adott azon tanácsát: »indifferentiájával (az erdélyi trón iránt) *mutasson valami kis reménységgel okot*«, — legalább a fegyvernugvás meghosszabbítására. Ezt, s nevezetesen, hogy Wratislav és a cs. udvar, az előbbinek Érsek-Újvárból visszatérte után sem tekintette a titkos alkudozások fonalát Rákóczi magatartása által kettészakítottnak, — két dologból következtetjük. Egyikből, hogy mikor a cancellár visszaütaztában júl. 2-ikán Nagy-Szombatot ismét érinté s a mediatorokat meglátogatta: Stepney azt írja róla, hogy »útjának eredményével *teljesén elégedettnek látszott*, («... he seems well satisfied with his expedition»); bár — úgymond, — az erdélyi követek a fejedelemtől még vissza nem tértek, s így nem tudhatjuk: mit végzett? ¹⁾ Másikból pedig abból — és ez még nyomósabb ok, — hogy az udvar még azután küldötte le Bécsből a Wratislaw által tett, sőt még fokozottabb ajánlatok ismétlésével Rákóczihoz testvér-nénjét: Juliána-Borbála hercegnőt. Kellett tehát még a fejedelem megnyerhetésére nézve reménységének fennmaradni.

Wratislaw júl. 1-jének estéjén búcsúzott el a fejedelmi pártól, s szokása szerint, megint éjtszaka utazott tovább. Hintójának díszkíséretét egy latinul értő főtiszt: az Austriába annyi sokszor beütött Bokros Pál ezredes vezénylé; de ennek diák tudománya daczára, mulatságos kis tévedés történt a visszasiető miniszterrel. A fejedelem Wratislawval Újváron folytatott bizalmas beszélgetéseiről Bercsényit Jánoky Zsigmond al-cancellár által óhajtván informálni: ezt pár órával előbb indítá Nagy-Szombatba. Így esett meg aztán, hogy Jánoky júl. 2-kán jókor reggel ideérkezvén,

¹⁾ Stepney, júl. 2-iki követjelentésének végén.

azonnal a fővezérhez ment, s mikor épen kezdené elmondani a rábizottakat: sebbel-lobbal bejelentik a grófnak, hogy Wratislaw — a kinek az úti terv szerint, a relatióval minélelőbb Bécsbe jutandó, a szeredi hídtól egyenesen Szencznek, Pozsonynak kell vala mennie, — hintóstól, kíséretestől *a nagy-szombati kapu előtt áll.* »Soha nem tudtam váratlan jövetelét mire vélnem,« — írja Bercsényi. — »Igye-
nesen az mediatorokhoz ment, és onnan üzent hozzám: *»Igen siető útja van, — nem tudja: minek hozták ide?»* Megüzentem: »Meg sem gondoltam, erre gyűjjön; s valamint tetszik, mindjárt más lovakat küldök szekerebe.« S azzal, a dolgot kitudandó, hívatta a kíséretvezető Bokros Pált. »Vizsgálom Bokrostúl: *Minek hozta ide?* Azt mondja: Ngod adjutantja (Henter Mihály) Ngod parancsolatjából meghagyta: *Erre hozza;* hacsak vasat viselni nem akar, — semmiképen másfelé né menjen! Az mint is, mivel Vratislau uram (a szeredi hídfőnél észrevévén az eltérő út-irányt) erre nem akart gyűnni, megmondották neki Henterrel: Parancsolatjok van, — egyáltalában másfelé nem mehet! Láttatott sajnálni *akarátja ellen való útját,* s azt mondta: »Lássátok, — az hová visztek, oda kell mennem!« (Viderent, invitum me ducent.) Már így lévén, soha nem tudtam: mit csináljak véle? Kívántam ugyan hivatni ebédre, — mivel az mediatorok is itt lesznek ma nálam ebéden, — de nem mulatott, csak elment.«¹⁾ Wratislaw Stepney levele szerint csupán egy órát késett ekkor Szombatban, s a mint átfogták hintaja lovait, — sietve hajtattott Pozsony felé, nem akarván az általa Bercsényinél s Rákóczinál tett ajánlatok sikerére kíváncsi József császárt soká várakoztatni. Egyébként a kis kerülő-utat, mint a mediatorok előtt mondá, »nem sajnálta, — véteknek (tévedésnek) gondolván maga is.«²⁾

¹⁾ *Bercsényi* júl. 2-iki levele N.-Szombatból a fejedelemhez. (Archiv. Rákócz. V. 142.)

²⁾ *Bercsényi gróf* júl. 5-iki levele Semptéről, az ezen ügyben megtartott vizsgálat eredményéről. A hibát az udvari főörmester követte el, kitől Henter parancsot mutatott föl, hogy a cs. ministert Szombat felé vigyék. (U. o. 147. l.)

Nagyobb dolog volt ennél az, a mit az érsek-újvári találkozásnak egy a fejedelem által nem érintett (mert 20—25 év múlva, Emlékiratainak szerkesztésekor már rég elfeledt) igen kellemetlen s Rákóczi méltán megsérthetett, fölingerezhett incidenséről *Stepney* jelentéseiből — nevezetesen a júl. 13 és 23-ikiakból — megtudunk. Az elsőben Harley külügyministert így értesíti: »Némely leveleiből Rákóczi fejedelemnek, a melyeket olvastam, látom: *mennyire elégedetlen* ő a nem régiben Wratislaw-val tartott értekezlettel; mert ez, a helyett, hogy kilátást igyekezett volna neki nyújtani az erdélyi ügynek a császár jóindulatú pártfogásától várható néminemű kedvező mód szerinti elintézésére: szemtől szemben vele kereken kinyilatkoztatta, hogy még abban az esetben is, ha ő Fölsége kénytelen lenne az erdélyieknek a szabad választás jogát megengedni, a mennyiben tőle függ. — *inkább meg fogja tűrni, hogyha akár a legesekélyebb rendű magyarországi vagy erdélyi embert választják is meg azon fejedelmi méltóságra, mintsem — Rákóczi!*¹⁾ Ilyen épen nem lekötözö kijelentés után (»after which disobliging expression«) — jegyzi meg *Stepney* — ne csodálkozzék aztán az udvar, ha a most nevezett fejedelemnek a további alkudozásoktól elnegy a kedve, s közönyössé válik jövőre a békülés iránt.«

A második tudósításában pedig, — mely *Marleborough* herczeg titkárához *Cardonell*hez s közvetve a híres hadvezérhez szól, — egyenesen azt írja *Stepney*, hogy »az alkudozások félbeszakadásának legfőbb okozójául *mindenki Wratislawot, nevezetesen ennek Érsek-Újvárti Rákóczival szemben tanúsított szemtelen (impertinent) magavisetét és azóta való erőszakos tanácsadásait tartja.*«²⁾

¹⁾ »... that H. I. M. would admitt the meanest subject of Hungary or Transilvania to that dignity rather, then allow of him.« (140. l.) Mit tarthatunk most már I. Józsefnek Rákóczi iránt táplált (önmaga által is hangsúlyozott, Wratislawtól is üzent) állítólagos *rokonszenvről, jóindulatáról*, ezen sértő, sőt engesztelhetlen gyűlöletre mutató nyilatkozattal szemben? — ítélje meg az olvasó.

²⁾ »Everybody concern'd in it own planly, that Wratislau is the maine cause of our rupture, *by his impertinent treatment of Rakoczi at Neuhausel* and by his violent councils since.« (166. l.)

S a derék britt államférfiú ezen egészen új adatokúl szolgáló följegyzéseinek valóságát más iratok is megerősítik, — közöttük első sorban maga Rákóczi júl. 5-iki levelének ingerült hangja, mint majd meglátjuk. Előbb azonban érinteni kívánjuk, hogy a mediatio júl. 4-iki átiratával — mindennemű föltételt mellőzve — notificálá hivatalosan a magyaroknak a fegyvernyugvás e hó 24-kéig lett meghosszabbítását a császár részéről, válaszukat várván. Mire Bercsényi a bizottsággal összeült és másnap már elküldé ennek nyilatkozatát, hogy a béketárgyalások folytatása iránti őszinte készségöket kimutatandók, igenis, részükről is elfogadják a kiterjesztést, ámbár a 12 napot az alkudozások befejezésére épenséggel elégtelennek tartják; ezt indokolják is, magának a mediatiónak ítéletére bízván: mennyivel hosszabb időre volna szükség?¹⁾

Igen nagy nehézséget okozott azonban már is az erdélyi követek résztvételének ügye. Ugyanis a jún. 30-iki értekezlet által ajánlott mód sem a bécsi udvart, sem a Wratislawtól megsértett Rákóczit nem elégíté ki, úgy, hogy a dolog júl. 5. és 6-kán csaknem törésre került e miatt. A nagy-szombat-érsek-újvári relatiójával az udvarhoz érkezett cseh cancellár Bécsből júl. 3. és 4-iki sürgönyeivel tudósítja a közbenjárókat, hogy ő Fölsége nem fogadhatja el ajánlatukat; mert, ha az erdélyi küldötteknek mint »Erdély Confoederált Státusai követeinek« a tárgyalásokra bocsáttatásába — habár meghatalmazványaik felmutatása nélkül is — beleegyeznek: ez annyit tenne, hogy Rákóczi erdélyi fejedelemmé választatását elismeri(?); tehát csak abba nyúgodhatik bele, ha azok mint »*Abalienatorum Transsylvanorum cum Hungaris colligatorum Deputati*« (vagy, mint francziául is írja: »*Deputés des Mécontents de Transsylvanie*«) fogadtatnak el, megbízó-leveleik tudomásúl vétele nélkül. Ő Fölsége kéreti a mediatorokat, hogy ezt kieszközlendők: utazzék egyikök azonnal Érsek-Újvárra, — Rákóczi erdélyi hívei semmikép sem lévén »Rendeknek« (Státusoknak) elismerhetők az udvar

¹⁾ L. a két ügyiratot *Hist. des Révol. de Hongrie* IV. k. 47—49. l.

részeről.¹⁾ Ugyanez értelemben ír másnap kora reggel Pozsonyból a lorrainei hg. is, és szintén kéri egyik mediatornak Újvárba rándulását.²⁾

Az angol s belga követek e júl. 5-kén vett bécsi sürgönyök olvastára nagyon megzavarodtak; rendkívül sértette önérzetöket ajánlatuk visszavetése, s annyival inkább, mert a megelőző napon már azon értelemben írtak át a magyaroknak.³⁾ Rögtön tanácskozást tartának; és mert az erdélyieknek »*Rendekül*« való elismertetését igazságosnak s a nélkül a béketárgyalások folytatását lehetetlennek tartották, — de meg mivel a saját tekintélyök kérdése is fennforgott: elhatározták, hogy meggyőződésök mellett meg fognak maradni, s annak érvényt szerzendők, Pozsonyba, sőt ha kell Bécsbe utaznak, magához a császárhoz. Kivált Stepney erősen felháborodott. Majd értesülvén, hogy Bercsényi — a Rákócziné Karlsbadba utazásához kívántató előintézkedések végett tett — semptei kirándulásából visszatért, mindnyájan hozzá mentek, megtudni tőle: ha a jún. 30-iki megállapodásra nézve megérkezett-e már Rákóczi válasza, és mily értelmű az? Egyébiránt méltatlankodásukat Wratishaw ellen éppen nem titkolták előtte. Látogatásukról a fővezér röviden ezt írja: »... Ma (Semptéről) megtérvén, az mediatorok mindjárt idegyűttek nagy impatientiával, hogy *absolute resolutiója az udvarnak: csak pro Malecontentis* ösmertessenek az erdélyiek, nem is *pro Confoederatis*, (a »Státusok« nélkül.) — De *ők még is pro Statibus Confoederatis akarják tractálni*, sine plenipotentialibus... Stepney fogja igen keményen, ugyan *indignative* a dolgot... Igazán, olyan impatientiával voltak most estve: *rupturát mit emlegettek.*«⁴⁾ Bercsényi, — a ki tudatta velök, hogy a fejedelem válaszát még nem vevé, — jóindulatukat felhasználandó: bevezette őket a magyar közjog elemeibe; elmondá, hogy minálunk s úgy Erdélyben is, nemcsak maga az ország: hanem minden egyes vármegye »*Stá-*

¹⁾ L. *Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 113—116. ll.

²⁾ U. o. 116. és ismét 118—119. ll.

³⁾ L. ezen átiratot *Hist. des Révol.* stb. IV. k. 45. l.

⁴⁾ *Bercsényi*, júl. 5. estve Rákóczinak: (*Archiv. Rákócz.* V. 147—149. l.)

tusok«-ból, Karokból és Rendekből áll, s ilymódon ír föl a királyhoz, így leveleznek egymással a törvényhatóságok, stb. Már pedig jelenleg Erdélynek *hét vármegyéje* (Hunyad, Fehér, Torda, Aranyosszék, Kolozs, Belső-Szólnok, Doboka), nem is szólva a Partiumról, *tényleg Rákóczi birtokában van*; valamint a három nemzet jelvényei közül is kettőnek: a magyaroknak s székelyeknek pecsége az ő kormánytanácsánál őriztetik, és csupán a szászoké van a császáriak kezében. Van továbbá — a székelyeken kívül — a fejedelemnek 6—7000 főnyi erdélyi fegyveres hada, legtöbbször nemesekből (»Státusok«-ból) álló, a kik talán mégis csak érdemelnek némi tekintetet, stb.¹⁾

Másnap reggel azután megérkezett Rákóczinak várva-várt válasza az erdélyi ügyben gróf Bercsényihez, a kinek Gerhárt senátortól előszóval bővebben is üzent; levelében pedig (Érsek-Újvár, júl. 5.) szintén már a *törésről* gondolkodva, így érvel:

»Eleitől fogvást általláttam, hogy semmi egyébre az bécsi udvar annyira nem czéloz, mint, hogy az egyszeri tett electióját Erdélynek semmissé tehesse, vagy peniglen az *békességnek interruptióját privata ambítiómnak tulajdonítsa*. Mivel, való dolog, hogy az mediatorok által ajánlott (jún. 30-iki) modalitás nem annyira czéloz directe az erdélyiekkel kötött Confoederatiónk ellen, *mint magam particularis praecjudiciómnak látnám lenni*, melyről magamat hittel is sokszor, bővön declaráltam, — sőt most is azon szándékban vagyok, *hogy t. i. én magam particularis renunciatiómmal az fejedelemségre magamat (ifjabb) Apaffy példájára érdemtelenné nem tehetem*; hogyha mindazonáltal az említett Erdélyi Státusok convenientiájoknak lenni látják: *őket letett hitőkkel arra kényszeríteni nem kívánom, hogy érettem hadakozzanak*. De vak volna, a ki által nem látná, hogy ezzel az magyarországi békességből is kirekeszteni kívánják őket; mert valamikor beleegyezni fogunk, hogy »Malecontentusok«-nak és nem »Confoederált Státusok«-nak neveztesse: akkoron elismerjük azt is, *hogy de*

¹⁾ A mediatorok nem is mulasztották el ezen érveket mindjárt az nap (júl. 5-ikén esti 10 órakor) a lotharingi herczeghez írott érélyes válaszukban (l. az id. h. 122—123. l.), úgy júl. 6-iki jelentésükben és utóbb számtalan fölterjesztéseikben kiemelni s az udvarral szemben álláspontjuk igazolásául erősen hangsúlyozni. — ha fogott volna valamit a cs. ministereken.

Regni negotiis agendi facultatem non habent, és hogy ezek (t. i. az ő erdélyi hívei) Státusokat nem repraesentálhatván: *illi pro Statibus habendi sunt, qui ipsis* (t. i. a császáriaknak) adhaerent. Rontjuk evvel a szabad választásról beadott punctumot, melyet amazoknak tulajdonítván, *nos cum Malecontentis habere Confoederationem dicit*, és mindent a mi az ország dolgairól proponáltatott, *ad Status sibi adhaerentes relegabit*. És, ha ők, miáltalunk implicate elismert Státusok, az ő uralkodásától való separatiókat kívánni nem fogják: *hogy praetendíthatjuk mi per Confoederationem Malecontentorum?*

De, tehát ezen interrumpáljuk-é a tractát, ha különben nem lehet? Oly kérdés, melyre nem felelhetek, mind a szécsényi, mind az erdélyi Confoederatiókat, mind magam particularis köteletségemet és Erdélynek szabadságát tekintvén. Kihezképest szükségesnek látom, hogy — haugyan (a mediatorok) assecuratiókat de non praediciendo electioni tovább is denegálják,¹⁾ — hogy mindezekről Kglmetek (t. i. a magyar békebizottság) magának, non obstante brevitate temporis, respiriumot kívánván: *in pleno Senatu, per votationes határozzunk.*²⁾

A fejedelem e válasza megérkeztek napja, július 6-ika, nehéz, kemény munka napja volt Nagy-Szombatban. Bercsényi, a magyar bizottság és a mediatorok reggeli 8 órától kezdve estve 10-ig folyvást együtt ülészekének, élénken vitatkozva a válságra jutott helyzet fölött; alig értek rá közben csak egy pár falathoz is nyúlni.³⁾ Végre, Bercsényi éleselműsége-

¹⁾ A mediatorok t. i. a jún. 30-ika estéjén tartott értekezleten ebbe »Bene!« felkiáltással beleegyeztek ugyan: de ünnepélyes okiratot kiállítani Bécs miatt vonakodtak.

²⁾ *Archiv. Rákóczi. I. o. I. k. 558—559. l.* A fejedelem másnap gr. Pekrynek is írja, hogy ».... azon, az mediatiótól proponált (jún. 30-iki) modalitástól hirtelen recedálni jónak nem látom; csudálnám is, hogy annyira kívánná magát prostituálni az mediatió, hogy egyszeri propositionióját (t. i. az erdélyi »Státusok« nevezet jogos voltának elismerését) revocálni akarná.« (U. o. 560. l.)

³⁾ »Bezzeg, lelkem Öcsém-Uram, — írja 1706. júl. 6-kán éjjélkor Bercsényi az Érsek-Újvárbá távozott Károlynak, — izzadtam ma, mint Dobozy! Igazán, elmene Kglmed az bajos munka elül. Reggeli 8 órától fogva most estve tízkor oszlánk el, — alig ehettek.« Assecuratiót de non praerogando electioni csak nem akarnak adni. »Mintsem pedig attúl recedáljunk vagy azt rumpáljuk: jobbnak látszott inhaereálni az activitásnak. Addig hányám az actákat: az plenipotentiából

gének sikerült mégis néminemű kibontakozási módokat találni; melyek írásba foglaltatván, az éjféltor még íróasztala mellett ülő fővezér által b. Kemény Simontól küldettek meg Rákóczihoz. A közbenjárók ketteje pedig, Stepney és Bruyninx, — a további teendőkre Rechterent hagyva hátra, — másnap kora hajnalban elindult, csak hogy, nem mint a császár kívánja vala, *Érsek-Újvárra*: hanem *Pozsonyba, Bécsbe*, hogy a cs. bizottságnál és az udvarnál a mediatio megállapodásait minden személyes és államhatalmi befolyásuk latba vetésével, hacsak lehet, keresztülhajtja. Estve tízkor elbúcsúzván Bercsényitől a két első, abban maradának, hogy a cs. választ a békepontra a magyar bizottság kiküldöttei, a megbeszélte ügyiratnak beadásával, távollétükben társuktól, Rechterentől fogják másnap általvehetni, — hogy az idő ezzel se teljék még tovább.

A magyar bizottságnak e júl. 6-iki nevezetes tanácskozmánya, a mediatoroknak is belenyugvásával, három lényeges határozatot hozott: 1. Hogy erdélyi társaiknak, mint az ottani »*Confoederált Státusok*« követeknek az alkudozásokba bocsátatásához föltétlenül ragaszkodnak tovább is. (A mint Rákóczi júl. 5-iki idézett levelében kívánta.) 2. Ennek daczára is készek azonban a bécsi udvar idevonatkozó határozatának leérkezte előtt mihamarabb átvenni a cs. válaszpontokat (a XXIII. békeföltételre), bizonyos jog-óvó nyilatkozat benyújtása s ennek a mediatio által leendő tudomásul vétele mellett. 3. Miután a fegyvernyugvásból még hátra levő csekély idő alatt az alkudozásokat befejezni lehetetlenség: a magyarok a békés kiegyezésre való őszinte igyekezetükből folyólag, *a fegyvernyugvának megszabott határidő nélküli kiterjesztését ajánlják, úgy, hogy azt bármelyik félnek szabadságában álljon 15 napi határidővel akár mikor felmondani.* Ezen utóbbi javaslatra nézve különösen a fegyvernyugvási szerződés első pontjára támaszkodhattak, melyben a császár kilátásba helyezi a még további meghosszabbítást, ha a béketárgyalások jó sikerrel bíztatnak.

akadtam oly cikkeyre, — azon fordultak meg (a mediatorok) eszökben; s már mire vihetik az udvart? elválnak. — Kemény Simon uram írva viszi az relatiót; tudom, Kglmed is meglátja. Már holnap cum cautione beveszszük az replicát.» (*Rákóczi Tár*, II. k. 129—130. l.)

A mediatorok az első és e harmadik pont lehető elfogadtatása végett utazának főképen az udvarhoz, magok belátván: hogy, ha ez nem sikerül, — minden további munkájok hasztalan.¹⁾

Bercsényi, mielőtt Kemény az ügyiratokkal és jelentéssel Újvárra indult volna, júl. 6-ikán éjjélkor még maga is tudósítá rövideden a fejedelmet a végzettekről:

»Ma reggeli 8 órától fogva egész eddig munkában lévén, most estve 10 órakor gyűtt reám Stepney Bruyninx-al, búcsúzni. Miben vannak az dolgok? Kemény Simon uram írva viszi az relatiót Ngodnak. *Igen közel voltunk ma az kelletlen végéhez az dolgoknak.* (A mint-hogy utóbb is az e napon hozott 1. és 3. sz. a. megállapodások visszavettetésén szakadt félbe minden.) Így már, ha időhaladással is, talám jobb végét remélhetjük, avagy talám folyamatját az dolognak.« Mert látom, minden törekvése az udvarnak az vala, hogy *Ngod személye* állíttassék oda a törés okául. »Lehetetlen volt csak reménleni is az affidatiót de non praejudicando electioni; kit ante acceptatam activitatem mozgatni, s azután vagy megtagadtatását szenvedni, vagy attúl elállani, vagy ha nem: (az alkudozásokat) *azon interruptálni, tandcsosnak nem látszék.* Azért, ragaszkodva az Státusok activitásához: *jobb volt cum cautione ígérni az responsum általvételét,* — kit holnap fog Rechteren uram sua forma véghez vinni; most pedig hajualban Stepney és Bruyninx magokkal viszik írásinkat, kik azért s az armistitium meghosszabbításért mennek Bécsbe.«²⁾

Másnap, júl. 7-kén, ismét írja, mintegy folytatólag, Bercsényi az erdélyi dologról, hogy »talám így, az mint esett, nem lett intentiója ellen Ngodnak, — ha jobban most nem eshetett. De, *megint mulatja magát Plutó az akadék-szerzősekkel.*« Ugyanis, valami neheztelésből most Rechteren kötötte meg magát, s a fővezér titkárától Ebeczky Sámueltól nem akarta a tegnapi végzemények iratait átvenni: »Ő nem tudja, mit végeztünk Stepneyvel (az esti búcsúzásakor) *önála nélkül;* ha Stepney és Bruyninx által küldtük el az írásokat, — onnan várjuk az választ! Hagytak ugyan valami for-

¹⁾ L. *Stepney* jelentését N.-Szombat, 1706. júl. 6-ika estvéjéről Harleyhez. (Az id. h. 125—129. l.) V. ö. az illető okmányokat a *Hist. des Révol. de Hongrie* IV. kötetében.

²⁾ *Archiv. Rákócz.* V. k. 149—150. l.

mulát nála *de affidatione*: de ő azzal egyet nem érthet, mert »ne nostrae cum Transylvanis Confoederationi praejudicet«, significaret in actum determinatum partis alicujus consentire, quod non potest mediatio, és több efféle, — haraggal üzent.« A meglepett Bercsényinek diplomatiái finom tapintata azonban, melylyel a belga gróf hiúságának hízeleg vala, segített. A fővezér ezt üzené neki vissza: »Osudálkozom rajta, hogy ő Kglme *ezt*, ha van is oka, *nekünk imputálja*; vajjon nem tudja-e, hogy unus pro omnibus, *egy is mediatiót repraesentál közölök*? Ha ketten búcsúzásképen hozzámjövén s az mediatio névével szólván: illett volna-e nekem kifogást tennem, hogy ők ketten elégtelenek? Ők tudják magok értelmét!... Egyébiránt is, ha sietésökre nézve azt kívánták: habita jam Commissionis determinatione. informatiójokra az iratokat minutában közöljem velök, s jónak látván, *párban* (másolatban) adjam nekik minekelőtte commissionáliter, annak módja szerint, ma Rechteren uramnak megküldjük, — ebben inkább kedvezni, mint véteni gondoltam.« S aztán a praecautiót nem oly véggel kívánjuk, hogy Confoederationunkat az erdélyiekkel, a mediatióval jóváhagyassuk: mert megvan annak ereje már magában; hanem csak azért: ne mondhassák ők, hogy attúl recedáltunk.« Rechteren ezzel a magyarázattal meg volt elégedve, bizonyítványt adott, hogy az ügyiratokat ő vette át, s rögtön küldé futárral Stepneyék után, hogy Pozsonyig még utólérje őket. Hanem a cs. választ a békepontokra addig — úgy mond — át nem adhatja, magára vállalván a késedelemért a felelősséget, míg társaitól nem értesül.

Ezzel tehát megint halogatás állott be. Rechteren 9-kén üzené Bercsényinek: futára visszajött, Stepneyéket az iratokkal Pozsonyban érte még; de mivel sem az osnabrucki érseket, sem Wratislawot ott nem találván, nem végezhettek semmit, — föl kellett menniök Bécsbe, »az honnan, ha másrúl nem is: az replica kiadásárúl ma várja bizonyos válaszát«. E válasz azonban mégis késett. Bercsényi nyugtalankodva írja 10-ikén: »Még az mediatiótúl semmi hírem, hanem, hogy *óránként* várja az választ Rechteren. Én sürgetem: mert már csak két nap az közü, — ismét az készülő 12

napra szorúlunk!» Aztán utóiratban: »Most gyűtt híre: ma érkezék Szirmay uram, kinek volt embere Tiellnél, hogy az »Státusok« emlékezeti volt Stepney által, kit placidálni fog-nak (?) sine admisione plenipotentiae, és ma lesz Pozsonyban az (lorrainei) herczeg Vratislauval, vagyis ott van már.«

A dolgok zavarodtak. A becsületes Stepney és Hamel-Bruyninx ezalatt Bécsben minden kitelhető erőfeszítéseket tőnek az udvari reactió ellen, mely a magyarokkal való kiegyezést mindenkép meg akará gátolni és most már törést idézni elő. Még júl. 11-ikén sem volt semmi hír Nagy-Szombatban. Bercsényi, — a ki ép ezen napon betegedett meg, — a hosszas késedelmet *rosszra* magyarázá. »*Bánom magam is, — írja »reszketeges«* kezével, — *s igen visszáson magyarázom, hogy ennyire halad az bécsi válasz,* kinek már csak *holnap* a napja. Ha nem gyün: *az protestatióra szorúlunk . . .* Látom, türelmetlen maga is Rechteren, s engem is tartóztat Ngod udvarlásátúl. De, csak elhiszem: ma elgyün az válasz.« Megjött, hanem csupán annyi utasítás Steyneyéktől Rechterenhez: adja ki a cs. válaszpontokat a magyaroknak, vegye által óvásukat, s adjon erről nekik a mediatio nevében a nála hagyott formula szerinti assecuratiót. — Ez végbe is ment július 12-kén.¹⁾

Rechteren, — a ki mediatortársai hosszas elmaradásában szintén bajt sejtett s nyugtalan volt, — e miatt, továbbá, hogy az általa 12-kén végbevittekről s úgy általában az ügyek állásáról a magyarokkal, szóbeli jelentést

²⁾ L. a mediatio e napon kelt átiratát a magyar bizottsághoz, melynek kíséretében a cs. választ átadja, »*simulque appromittit Mediatio, quod per praesentem acceptationem responsi Suae Mattis, nullum praejudicium* ysdem et rebus Transylvanis fiat aut ex hoc actu inferri possit Confoederatos Status Hungariae aliquomodo recedere a colligatione cum Confoederatione Transylvanica inita et ordine tractatus.« *Hist. des Révol. de Hongrie*, IV. k. 65—67. l. Következnek a válaszpontok; majd a magyar bizottságnak — ugyancsak júl. 12-kén kelt — még határozottabb jogóvása, (123. l.); s végre *Rechterennek* az összes mediatio nevében tett abbeli kijelentése, hogy a cs. plenipotentiálislevél bemutatásakor, jún. 13-kán, a magyarok részéről beadott »*Declaratio de non praejudicando*« hatálya az azóta tett s még teendő békealkudozási minden műveletre kiterjed. (125. l.)

tehessen az udvarnál és ott társait ő is támogassa: elhatározá, ezek visszaérkezését be nem várva Bécsbe utazni. A magyar bizottság júl. 13-kán reggel épen összeült volt a cs. válaszpontokról tanácskozni, midőn a belga gróf megüzené a fővezérnek: »*mindjárt megyen Bécsbe.*« »Megütközünk rajta: *netalán el akar mellőlünk szökni.*« Bercsényi tüstént hozzá mene Károlyival, — ez utóbbi egyszersmind búcsúzni is, mivel indúlándó vala már hadseregéhez Erdélybe, hol 18,000 harczos várta parancsait. Rechteren azt mondá elutazása okául, hogy főként Szirmay és Okolicsányi javallására indúl, a kik »megfenyítették« őt a magyarok által már elkészített *ünnepélyes tiltakozó irat* (»Protestatió«) beadásával. A jólelkű ember, hogy e válságos lépés megtételét meggátolhassa: mivel, úgymond, az udvari konferenciának csak tegnap kellett még lenni, — ő megyen »*exope-rálni*« a kedvező választ a júl. 6-iki előterjesztésekre; de visszatér legkésőbb 16-kán, és akkor kiadja »végső választát« az udvarnak, s ha máskép egyáltalában nem lehet, átveszi a »Protestatió«-t. Károlyt marasztalta: Ne indúljon még a hadakhoz, — meghosszabbíttathatik még a fegyvernyugvás, hozhat ő még kedvező választ! . . . De a tábornagy, kinek oly messze földre kellett távoznia, a bizonytalan jó reménységre nem maradhatván, még az nap megindúlt a fejedelem hadi utasításai vételére Újvárba, és onnét 15-én le hadtestéhez. Hanem a tiltakozást a magyar bizottság csakugyan nem adá még be. »Tetszett azért bé ne adnunk, — *addig jobb, féljenek tőle, míg nem látják!*« írja Bercsényi.¹⁾

A mely nap reggelén ez a jelenet Nagy-Szombatban lefolyt: ugyanazon napon (júl. 13-kán), talán ugyanazon órában lépte által Rákócziné Magyarország határát, — hogy azt soha többé ne lássa. A gyöngélkedő egészségű szép fejedelemnő, mint tudjuk, a karlsbadi fürdőkbe szándékozik vala; s a mint a Wratistlaw-val tartott újvári értekezleteknek végők volt, ő is elkezdet készúlteni, málháztatni: mert szerető

¹⁾ Júl. 13-iki levelében, a fejedelemhez. A föntebbi többi dolgokra nézve is 1. júl. 9., 10. s 11-iki leveleit. (Az id. h. 150—156. ll.)

férje gyöngédségéből felszaporított számos udvarnéppel,¹⁾ s még nagyobb rakott társzekérvonattal vala utazandó. Egyebek közt egész társzekér-teher finom tokaji asszúval töltött átalagokat is vittenek utána. (Hisz a világhírű Tokaj-Hegyallya földesurának neje volt!) A mely hordókra azután Csehországban ráfogták, hogy arannyal töltvék, mert Rákócziné a cseheket föl akarja lázítani; az osztrák gyanú meg is vizsgálá az átalagokat, — de biz azokban csak aranybor volt. aranypénz helyett.

Minthogy pedig Sarolta Szakolecza felé s úgy Morvaországon keresztül szándékozik vala útját Karlsbadnak venni: Wratisslaw eszközlésére a morvai vezénylő-tábornok b. Ritschan Ádám — Bercsényinek egykori hadifoglya — rendeletet kapott, hogy a fejedelemmő méltó díszú kíséretéről a tartományon keresztül gondoskodjék. A ki is azonnal egy cs. őrnagyot vezényelt két lovas-századdal a morvai első állomásra Hodolínba, hogy készen várjon Rákóczinéra. Ez az őrnagy odaérkeztét bejelenté a szakolczai kurucz salva-guardának, a ki viszont fővezérét Bercsényi grófort tudósította július 5-kén. Ugyane nap reggelén tudatá levelével a fejedelem is barátjával Érsek-Újvárból, hogy innét való megindulását neje e hó 7-ikére határozá, — a mit kért Ritschan cs. tbkkal miheztartás végett közölni. Megírá továbbá a fejedelem Bercsényinek, hogy Charlotte-nak egész a határokig leendő elkísérését gr. Forgách tbgy. kérte ki magának, a ki is az itteni táborban lévő minden reguláris ezredből egy-egy századot fog a kísérethez kivezenyelni: Bercsényi pedig rendeljen ki ugyane célra vagy két magyar ezredet, és jelölje ki a megszálló állomásokat a Vágon túl. Ő maga, Rákóczi is el fogja udvara egy részével kísérni

¹⁾ Hogy új, és pedig magyar udvari személyzet is ment el a hercegnővel, kitűnik *Fogarassy István* főpohárnoknak Újvárból 1706. júl. 25-kén Kőrössy György főkamaráshoz Munkácsra írt leveléből: »A Milgos Fejedelemasszony már 3 hete, hogy elment a szép dámákkal. *Bokor András, Kiszelj* (udv. bejáró) és a *kis doctor elment ő Ngával Csehországba.*« Azután elősorolja, hogy a fejedelemmő »a nagy credentiás ládából« miféle aranyozott ezüst mosdó-medenczék, korsókat, ezüstbe foglalt tükröket, stb. vitt el. (*Eredeti levél, gyűjteményemben.*)

feleségét Szeredig, — a hová 7-ikén estvére kéreti a gróft találkozóra, ha a békétárgyalások folyamata engedi.¹⁾

A fővezér e levelet vévén, tüstént intézkedett mindenről; hogy a szeredi kastélyt és semptei várat a fejedelemnő fogadására előkészíttesse, még az nap, júlj. 5-kén kirándult ide. Saját udv. karabélyos-ezerét Bezegh Imrével Mocsonokra, Balogh István huszárait Szered elé Majtényra, s Réthey Jánoséit a Fehérhegyen túl, Szeniczére szállítá, hogy mint díszkíséret egymást fölváltsák. Az állomásokat pedig, Rákóczi intentiója szerint, így rendelé el: Újvártól Tardoskedden, Mocsonokon által első napon Szeredre, másodnapon Nádasra, vagyis Szomolányra, hol a fejedelem-asszony a várban töltheti az éjszakát. Vagy, ha ez Szeredtől egy folytatásban sok volna: meghálhat a szuhai kastélyban. Nagy-Szombat mellett. Harmadnapon azután a Fehérhegyek szorosain átkelvén, Jablonczának, Szeniczének: estvére Szakolczára, melyet már csak a Morva vize választ el Hodo-líntól, a hol a német kíséret vár reá. Ő, Bercsényi, személyesen fog udvarolni 7-kén estve Szereden,²⁾ a hová ez nap reggel »hitvány szakácsait« is kiküldte már: »találhassanak az dámák legalább *suppedlt* készen«.³⁾

Az utazás ekképen ment végbe. Csakhogy a sok tárgyalandó ügy miatt a fejedelem a fővezért és a kormánytanács tagjait 8-kán is egész nap Szereden tartván, tanácsot ült velök. Bercsényit a Rechterennel való tárgyalások s a bécsi válasz várása 9-kén visszaszólíták Nagy-Szombatba. S ezen napon rossz idő lévén, a fejedelem beteges feleségét megtartóztatá még Szereden, — honnét elvégre 10-kén délután 2 órakor indult ki Charlotte hercegnő, nagy és díszes kíséretével. Maga Rákóczi is elkíséré őt Modorfalváig, hol a N.-Szombatból eleikbe nejével kijött Bercsényivel való újabb találkozás és a búcsúvétel történt.⁴⁾ Úgy haladt azután tovább a fejedelemnő, Forgách tbktól kísérve Szuhára.

¹⁾ *Archiv. Rákócz.* I. o. I. k. 557—558. l.

²⁾ *Archiv. Rákócz.* V. 147—148. l.

³⁾ U. o. 151—152. l.

⁴⁾ U. o. I. k. 561. l. és *Illyés István* püspök diariuma, »Magyar Sion,« 1865-iki évf. 901. l.

majd Szomolányra, Szeniczére, Szakolczára, s végre át a határon Hodolnába, hol őt 13-ika reggelén Ritschan cs. tbk. vette át Forgáchtól.

Az ő eltávoztának alkalmával emlékezzünk meg most József császár másik titkos megbízottjáról, gr. Kéry János kir. főlovászmesterről. Ez, mint már említők, jún. 30-kán jött volt Pozsonyból Nagy-Szombatba, hol Bercsényiékhez szállt, és nejét elküldvén édesanyjához Csáky Krisztina grófnőhöz a trencsényi hévízbe, maga — az úrhölgyeknek Brunócra hazatértéig — N.-Szombatban maradt. Kérynek — a Bercsényi személyes megnyerése céljából az udvar által már annyiszor tett ajánlatok ismétlésén kívül — általános politikai megbízatása is volt; ennek részleteit, melyeket a fővezér szóval közölt Rákóczival, nem ismerjük ugyan: de a két főnök egymás közt váltott leveleinek vonatkozásaiból, valamint Stepney egyik követjelentéséből megtudjuk, hogy eme megbízatás hasonló természetű volt a Charlotte hgnőé, Wratislawé és Aspremontnéjével.¹⁾ Bercsényi, júl. 13-iki levelében, ennyit említ róla:

»Kéry János urammal szólottam; de az csak nyelvet akar fogni. *Mintha el nem igazodhatnék az ministerek tanácsán, tudni kívánná (általa) az császár: miként kellene*

¹⁾ *Stepney*, a ki maga is hangsúlyozza, hogy Bercsényi ezt a kézalatti kiegészítést elhárította magától, a gr. Kéry által tétetett ezen kísérletről, — annak már megíúsulta és a grófnak Brunócrról Bécsbe visszaérkezte után, — ekkép tudósítja innét júl. 28-kán Harley angol külügyministert: »You have been inform'd that the Court employed the Princesse Rákóczi, Count Wratislau and the Countesse of Aspremont on private messages to Rakoczi, without effecting any thing. After the same manner Count Kery — one of the Emperours Chamberlains — has been sent to the warm bath near Trenchin, to try if by his credit with the Countesse Bercseni — whose daughter he married, — he might bring the Count over to the Emperours interest. But his endeavours have proved like all the rest, for 3 days ago he return'd hither with a generall answer, that the Count having discovered very little desire of an amicable compossure, by not allowing time enough for treating and concluding, the Hungarians could not proceed any further notwithstanding; both Chiefs and common people were more favourably dispos'd, than ever.« (*Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 173. l.*)

az békeességhez jutni?»¹⁾ Károlytól pedig bővebben üzent erről előszóval Bercsényi. Mire Károlyi a fejedelemnek azokat Újvárbán elmondván: Rákóczi óhajtását fejezé ki, hogy maga is beszélni szeretne a főlovászmesterrel. Ezt Károlyi 14-kén megírta Bercsényinek, a ki csak 15-ike reggelén kapván a levelet, — mikor már Kéry ki készült Brunócra a hazatért grófnók elé, — tüstént felelt Károlynak: »Éjjel kívánja Kglmed válaszat, s most 8 óra után veszem levelét, midőn már Kéry uram indulófélben vala Brunócra, — kirúl írtam az Mlgos Fejedelelemnek, nem lévén bizonyos: érheti-e levelem Kglmedet Újvárbán? Én bizony akarnám, ha szólana Kéry urammal az Fejedelem, csak lehessen alkalmatossága, (feltűnés nélkül); hanemha directe akarna odamenni.«²⁾ Az a levele pedig, a melyről itt emlékezik s a mely ugyanekkor kelt a fejedelemhez, e pontjára nézve így hangzik: »Ezen reggeli 8 órakor veszem Ngod parancsolatjából írott levelét Károlyi uramnak; kiből látom, Gróff Kéry János urammal való szembenlételéhez Ngodnak volna kedve. *Én örömet kívánom azt munkálódnom, csak érthessem módját: micsoda alkalommal lehetne?* Mert most már indulófélben van, mert el is ment konyhaszekere Brunócra az feleségemhez, ki is tegnap tért meg az fördőből. Ha ezt tudtam volna: nem is kívántam volna Brunócra bocsátani, — onnan pedig útja nincs Ngod felé. Más módon is, — igazán írom, — éppen semmit sem szóltam még (válaszúl neki): *mert az időt vártam, haszontalannak mondván minden gondolkodást, ha nem lesz időnk az tractához, s bizony ő sem sürgetett semmire is; talám jobban kiadja még ezután magát.*«³⁾

Erre a fejedelem — a ki most értesült nénjének Aspremontnének is jöveteléről, — másnap, júl. 16-kán feleli: »... Ezeket eddig iratván, érkezék az Néném jövetelének híre; ki is — némely környüállásokból úgy látom, — *hogy Kéry János Kglmednek tett propositiójának (ezt nem ismerjük!) confirmatiójára jó.* Szemben lévén vele, el

¹⁾ *Archiv. Rákócz. V. k. 156. l.*

²⁾ *Rákóczi Tár, II. k. 132. l.*

³⁾ *Archiv. Rákócz. V. k. 158. l.*

nem mulatom Kglmedet tudósítanom.« S a levél utóiratában, immár határozottan: »Ezen levelemnek végezése után megjövén a Néném: *hasonló declaratiókat tapasztaltam általa, valamint Kglmed Kéry János által.*«¹⁾

Bercsényi az összejövetelt a fejedelem s Kéry közt úgy rendezé aztán el, hogy júl. 16-iki levelében Rákóczinak ajánlá: a közeleblletel végett Nagy-Szombathoz, jőne által Érsek-Újvárból Semptére, hová másnap ő is a békebiztosokkal, senatorokkal, közbenjárókkal stb. ki fogna rándúlni a szükséges tanácskozások és senatus-ülés végett, a mely 18-kán lehetné, 17-kén estve értekezlet előzván azt meg. Az ő neje is el fogna ekkorra oda jőni, gr. Kéryvel együtt, hogy Juliána hercegnőnél tisztelkedjenek. Ilyen szín alatt Kéry látogatása nem fog feltűnni.²⁾ Ekkép s ekkor ment íme végbe Semptén vagy Szereden találkozása a fejedelemmel Józséf császár e megbízottjának; a ki is azután júl. 23-kán búcsúzott el Bercsényiétől Brunóczon, s indult vissza hitvesével és Szirmayval együtt N.-Szombatba s 24-kén Pozsonyba, hová őket a fővezér udvari-kapitányával b. Perényi Farkassal kísérteté el.³⁾ De a levélbeli érintkezés közte s Bercsényi között még ezután is pár hónapig folyt.⁴⁾ Ennyit tudunk e homályos

¹⁾ U. o. I. k. 566. l. és VII. k. 214. l.

²⁾ »Az feleségemnek is megírtam: ha lehet, gyűnne holnap Sente Kéry János urammal, mivel magam is ott leszek.« (Az id. h. 163. l.) És a megelőző lapon, ugyane napról: »Azalatt elgyűn Kéry uram, Sente felé dirigálhatom. De hiszem, már annak sincs semmi haszna!«

³⁾ Bercsényi júl. 23. és 26-iki levelei Morvánkáról. (U. o. 173. s 187. l.)

⁴⁾ Söprőstől, 1706. aug. 13. írja a fejedelemnek Bercsényi: »... Többet foglal magában Kéry János levele, kit is elküldtem Ngodnak, s nem adok reá választ, míg Ngod parancsolatját nem veszem. De, mit akar az suspensiónak emlékezetivel Kéry?... Hihető, ha az erdélyi német a Tisza mellé, vagy azon innen érkezik: titulo suspensionis akarja ott nyugtatni.« (U. o. 212. l.; és még sept. 10-kéről is ilyformán, l. u. o. 243. l.) A fejedelemnek erre — Párkányról, aug. 15. adott válasza a dolgot jobban megvilágítja: »Kéry János levelét, igenis, maga conceptusának tartom az császárnak, az ki is Kérytől felbízattatván: hogy lett volna, mint lett volna, ha másként lett volna? — örömet tudná: *hoggy lett volna?* De oly indifferenter felelván Kglmed neki, az mint akar, mind keveset tanul belőle, s mind pedig mások családságát s maga kárát jobban fogja tapasztalni.« (U. o. I. k. 590. l.)

ügyről. És aligha tévedünk, midőn azt hiszszük, hogy a királypárti zászlósurak: Esterházy Pál nádor, Erdődy országbíró, Pálffy Miklós, Battyhányi Ferencz, Czobor Márk, Esterházy Mihály, Kéry János stb. soraiban a békealkudozások újra fölvétele érdekében mindjárt e legutóbbinak Bécsbe visszaérkezte után támadt mozgalom indítója a *Bercsenyitől befolyásolt gr. Kéry volt*. A nevezettek ugyanis, mint kir. tanácsosok, aug. 12-kén emlékiratot nyújtottak be Józsefnek, melyben csüggedezve a béketárgyalások megszakadásán, a hadakozás visszatartóztatásáért s az alkudozások megújításáért esedeznek, és pedig annyival inkább, mivel az egyetlen okot, a mely miatt ezek félbenhagyattak, az *erdélyi kormányzat alakjának kérdésében* látják. Kéri az uralkodót, hogy a visszaszerzett Erdélyt, mint a magyar korona elválaszthatlan tagját, kapcsolja ugyan össze az anyaországgal és tartsa fönn ott a maga főuralmi jogát, mint magyar király: *de annak kormányzatát bízza egy a tartomány által választott hűbéres fejedelemre*, úgy, miként őse Rudolf király 1595-ben Báthory Zsigmondra bízta, s a mint ezt mindkét ország törvényei rendelik és a király hitlevele, koronázási esküje ígéri. A karlóczai békekötés ebben nem akadály: mert az Erdély határainak a török tartományok mentén in statu quo fentartásáról szól inkább, mint az ország beligazgatásának formájáról; stb.¹⁾ Mindhiába; a hívséges labancz-magyar főurak fölterjesztését még csak válaszra sem méltatták Bécsben. »*Nem kell ott magyar tanács!*«.... sóhajtott föl keserűségében nagy igazán a szegény, tiszta-lelkű Szirmay.²⁾

Mielőtt Rákóczi Juliána Aspremontnének idézeteinkben közbenvetőleg már érintett leírójeléről szólanánk, meg kell említenünk rövideden: mire mentek a mediatorok a magokkal vitt javaslatokkal Bécsben? Stepney és Bruyninx, mint

¹⁾ L. szövegét *Miller* Epistolariumában, II. k. 294—299. l. S v. ö. *Stepney* aug. 14-iki jelentését kormányához e tárgyban. Ő előre megjósolta, hogy az emlékiratnak nem lesz sikere. (*Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 192. l.)

²⁾ L. *Bercsenyi* 1706. sept. 10-iki levelét, *Archiv. Rákócz.* V. k. 243. l.

tudjuk, júl. 7-ike hajnalán utazának el Nagy-Szombathból ide. Nagy baj volt, hogy az élvezetekbe merült s államügyekkel kedvetlenül foglalkozó József császárhoz — kiról úgy vélték, hogy inkább hajlandó a kibékülésre, mint ministerei, — sehogysem bírtak hozzájutni. A fiatal uralkodó ugyanis éppen nagyszerű mulatságok rendezésével tölté idejét. Júl. 6-ika estvéjén s éjjelén fényes operát s utána bált adott Schönbrunnban, 7. és 8-kán pedig jelmezes lovag-tornákat, carousseleket; azután színjátékok, ballettek, sólyomvadászatok, stb. Az ifjú császárnak életveg hajlamait jól ismerő ministerek: volt nevelője Salm hg. és kegyeltje Wratislaw gróf, magok szolgáltattak erre neki ösztönt s alkalmat, hogy eszét a mulatságokra terelvén, — ők uralkodhassanak helyette. Ily körülmények közt a mediatoroknak nem maradt egyéb hátra, mint e mindenható ministerekhez és a cs. békebizottság elnökéhez, az osnabrucki érsekhez fordulni. Fölkeresték tehát őket, s az utóbbinak júl. 10-kén emlékiratot is nyújtának át. Bőven kifejtik ebben, hogy a magyarok júl. 6-iki mindháromi kívánsága jogos és teljesíthető. Fölhozzák a Bercsényitől hallott érveket arra nézve, hogy mennyire elismerhetők a Rákóczi-val tartó erdélyiek (a hét vármegye rendei, a 6—7000 főnyi, jobbára nemesekből álló hadsereg stb.) »*Státusok*«-nak, s megbízó-leveleik is küldötteiknek annál inkább minden sérelem nélkül átvehetők, mert azok nem Rákóczi mint erdélyi fejedelem, hanem a huszti gyűlésen részt vett erdélyi Rendeik nevében állítván ki, a mi a császáriak felfogására kedvező. Végre erősítik, hogy a fegyvernynyugvást nem 12 nappal, hanem a kiegyezést őszintén óhajtó magyarok ajánlata szerint hosszabb időre kiterjeszteni — ha ő Főlsége békülni akar — *okvetetlenül szükséges*. A herczeg-érsek megígéré nekik indítványaik támogatását a császárnál; csakhogy őneki nem sok befolyása volt, s mindössze annyit bírt kieszközölni, hogy sürgetéseire József értekezletet tűzött ki ezen ügyben, — az udvari mulatságok lezajlása utánra. júl. 11-ikén estvére. Ezért kellett a becsületes mediatoroknak annyi ideig Bécsben várniok!

Salm és Wratislaw ministerekkel pedig még kevesebbre mehettek. Mindakettő nagyon fenhéjázón beszélt már, mint

3 hét óta általában. Salm miniszerelnök csak annyiba egyezett bele, hogy a cs. válasz átvétele alkalmából a magyaroktól kívánt »*Declaratio-t de non praejudicando*« jó, nem bánja, kiadhatják nekik a mediatorok: de csak úgy, mintha önmaguktól, mintegy az udvar tudtán kívül tennék. (E kiadás iránt rögtön futárt küldének Rechterenhez.) Különben Salm az erdélyieknek »*Rendek*«-ül való elismerését, minden érvelés ellenére, nemcsak hogy mereven visszaútasítja: sőt szemtelenül azt állította, hogy a császár a fegyvernyugvást megerősítő okiratban még a magyarokat is *csupán tévedésből* (a mediatio által hosszas alkudozások után kieszközölt ily ünnepélyes államiratban *tévedésből*!) nevezte »*Confoederált Státusoknak*,« s ezentúl az udvar a »*Malecontenti et Abalienati*« címekkel élend irányukban. Annál kevésbbé tarthatnak tehát számot arra az erdélyiek, kik legföljebb »sub nomine *Transylvanorum colligatorum cum Hungaris*« bocsáthatók az alkudozásokhoz. Ő Fölségét ily értelemben fogja tanácsolni; — a fegyvernyugvásnak júl. 24-kén túlterjesztését pedig épen nem tartja lehetőnek, mire nézve hivatkozott a cs. tábornokok, különösen Rabutin leveleire. Ugyan így, Salm módjára nyilatkozott az értekezletben résztvett Wratisslaw is.

Egy szóval, a mediatorok szomorúan győződtek meg, hogy az udvarnál a jószágszerzésre áhítózó ministerek s rabló tábornokok pártja kerekedett ismét följül, mely elhátározá a további tárgyalásokat az erdélyi »*Státusok*« címének ürügye alatt kettémetszeni. Ekként az ő becsületes kiegyeztetési minden fáradozásuk kárba vész, s a hadakozások e hó 25-ikén minden valószínűség szerint újból megkezdődnek. Stepneynek ezen már júl. 10-ikén, Salmmal való értekezletök után, kifejezett meggyőződése helyességét a másnap estve tartott udv. titkos tanács határozata megerősíté. E határozat júl. 12-kén d. u. 2 órakor közöltetett velök, Lotharingi Károly hg. és Wratisslaw cancellár aláírása alatt kelt iratban, a mely tudatja, hogy júl. 6-iki előterjesztésük, az erdélyieknek »*Confoederált Státusok*« nevezete iránt, ő Fölsége által el nem fogadtatott, és ezek csak mint »*Transylvanicum Hungaris colligati*« vehetnek részt a béketárgyalá-

sokban s adhatják elő a magok kíváncsiainak. Közölje ezt a mediatio mihamarabb a magyarok békebiztosaival, a kiknek erre adandó válaszáról tétetik függővé a fegyvernyugvás meghosszabbítása.

Stepney-Bruyninxék e szomorú válaszáról — melyről igen jól tudták, mit jelent? — azonnal futárral értesíték Rechterent és kormányaikat is, s másnap (mert előbb őket Stepney gyöngélkedése gátolá), d. u. 4 órakor csüggetegen indultak vissza Nagy-Szombatba. Estve Pozsonyban találkoznak a már türelmetlenül utánok sietett Rechteren gróffal, és a válságra jutott helyzetben tanácskozást tartottak. Rechteren a hallottakra hasonlóképen elkeseredett. *Tehát hiába minden!* Mindazáltal elhatározá, hogy ő még azért fölmegyen Bécsbe, a császár személyéhez férkőzik és minden lehető érvekkel megokolt szóbeli előterjesztéssel igyekezend őt legalább a fegyvernyugvás hosszabb kiterjesztésére rábírni, hacsak népeivel, a magyarokkal — kiknek kiegyezési hajlama most igen nagy, — ki akar békülni. Ne vesse el magától e kedvező alkalmat ő Fölsége! stb. Ezt az erőfeszítést meg is tette nagy buzgósággal még júl. 14-ikén. A nyert kihallgatáson bőségesen elmondott a császárnak mindent, s kérve kérte a fegyvernyugvás meghosszabbítását. József azonban *megtagadta*, mondván, hogy a nyári hadjárat várt sikere (melylyel tábornokai bizonyára jól felbízatták), ezen esetben kárba veszne; de szóba hozá, hogy a békealkudozások azért tovább folyhatnak a hadviselés alatt is. A minek lehetetlenségét, viszont Rechteren tüstént kimutatá, hangsúlyozván, hogy háború esetén a magyarok főnökei: Bercsényi és a többi, kénytelenek volnának hadtesteikhez Felső- s Alsó-Magyarországba, Erdélybe távozni, a hová Károlyi már el is utazott. Egy szóval, *a hosszabbítást megtagadni annyi, mint az alkudozásokat feladni.* A császár csak annyit felelt s azzal bocsátá el őt, hogy ezt még tanácskozás alá veendi. Ezzel Rechteren a saját, valamint az osnabrucki érsek titkárárt Zenót az eredményről való tudósításra fölkerve, maga visszaútazott társai után Nagy-Szombatba. Zeno másnap esti tíz órakor küldött futárt utána Pozsonyba,

hogy az általa tett szóbeli előterjesztés ügyében az udvarnál 16-kán reggel fog tanácskozmány tartatni.¹⁾

Bruyninx és Stepney 15-ikén hajnalban indulván Pozsonyból, d. u. 2 órakor érkezének Nagy-Szombatba, s mindjárt Bercsenyihez mentek ebédre; Rechteren pedig másnap délelőtt tére vissza, — a kivel csaknem egy időben érkezett ugyanoda »váratlanul« gr. Aspremontné, szül. Rákóczi Juliána hercegnő. A fejedelmi hölgy jöttéről hírt vevén, Bercsenyi lóra pattant s kinyargalt hintájához, a nagy-szombati városkapu elé. Mivel pedig a fejedelem nővére igen sietve igyekezik vala oly rég látott kedves öcsce ölelésére Érsek-Újvárra és ezért nem ment be a városba: a gróf azonnal huszárszázadokat rendelt ki díszkíséretével, előrenyargaltatott futárokat Semptére és Újvárra, s míg a hintó elé friss lovakat fogtak, a fejedelemasszonynyal társalgott. Mindez csak rövid időt vón igénybe.²⁾

Aspremontnének — a kiről tudták, hogy Rákóczi rendkívül szereti és serdülő ifjúkori éveiben iránta tanúsított testvéri igaz jóságáért hálásan tiszteli, — ezen váratlanul történt leküldetése öcséséhez, utolsó kísérlete volt József császárnak, Rákóczi magán-ajánlatokkal való megnyerésére. Abban reménykedének, hogy a mi a szép hitvestársnak és a ravasz Wratislaw grófnak nem sikerült: az erős férfiú megtántorítása, — azt talán a hön szeretett nővér esdekélései, könnyei *s a családi érdekekre való komoly intései* megvalósítandják. S e cél megkönnyítése végett korábbi ajánlataikat Aspremontné előterjesztéseinél még *fokozták*. Ezért késtének még egyelőre a fegyvernyugvás kért meghosszabbítását megtagadó válaszuk hivatalos kiadásával; Rákóczi Juliána küldetésének eredményét kívánták bevárni! —

¹⁾ A fentebbiekre nézve l. a mediatorok levelezéseit, Stepney követjelentéseit, stb. 1706. júl. 10-kétől 16-káig, *Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 132—143. II. Továbbá Stepney júl. 20-iki jelentését Harleyhez, 153—154. I. V. ö. még Bercsenyi júl. 14—15-iki leveleit is Rákóczihoz, Nagy-Szombatból.

²⁾ *Bercsenyi* júl. 15. és 16-iki levelei Rákóczihoz (*Archiv. Rákócz.* V. k. 160—161. I.) és júl. 26-iki levele Károlyihoz, *Rákóczi-Tár,* II. k. 133. I.

Valóban, nénjének nem remélt, de annál kedvesebben vett e látogatása a mily nagy örömet okoz vala Rákóczinak: ép oly nagy kísértést is kelle kiállania ifjú, nemes, tiszta szívének. Nehéz volt, — de Zrínyi Ilona fia ezt is kiállá diadalmasan.

Rákóczi Ferencz még ezen napon, júl. 16-kán keblére ölelé szeretett nénjét az érsek-újvári mezőben való táboron, a hol a fejedelmet a fényes katona-kísérettel robogó hatlovas hintó, hadgyakorlatok közt találá.¹⁾ Nővérével együtt hajtatott be a várba, — hol a testvérpárnak annyi bizalmas megbeszélni valója volt egymással. Hiszen oly rég, az 1701-dik év eleje óta nem látták egymást, — a mikor az elfogatás veszedelmétől Nagy-Sároson, éppen Juliána testvéri hú szeretete kísérlette volt meg fiatal öcscsét megmenteni. Juliána hgnó a családi beszélgetés után híven előterjeszté fivérének, József császártól nyert megbízatását. Erre nézve maga a fejedelem így szól Emlékirataiban:

»A bécsi udvar nem volt megelégedve (Wratislawnak adott) válaszómmal. A császár nem sokára testvérnénémnek Aspremont örgrófnét küldé hozzám, a kit tisztelt és a kiről tudta, hogy nagyon szeretem.²⁾ Minthogy I. József fogságom előtt és alatt is igen nyájas indulattal viseltetett irántam, néném biztosított, hogy ezen hajlama azóta sem változott meg, főképen a mióta megtudá: mily igaztalanul bántak volt velem. Egyébként *néném is előadá mindazokat az ajánlatokat, a melyeket Wratislaw gróf terjesztett élém;*³⁾ sőt a mi több, föl volt hatalmazva előttem kijelenteni, hogy *számmomra a császártól fehér lapot* («une carte blanche») hoz,

¹⁾ Archiv. Rákócz. VII. k. 214. l.

²⁾ E körülményt kiemeli *Stepney* is: »Since her (t. i. Rákócziné) departure the Emperor has been pleas'd to employ the Countesse of Aspremont, Rakoczi's only sister, — *for whom the Prince has always shew'd a great regard* — to hand some private ouvertures to him, relating to his particular accomodation, and at last engag'd her to make him a visit. On the 16. she arrived at Neuhausel,« etc. (Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 157. l.)

³⁾ Megerősíti ezt, és részletesen előszámlálja a tett ajánlatokat a britt minister júl. 20-iki jelentése kormányához, a mint már föntebb, Wratislaw látogatásánál idéztük. (U. o. 160. l.)

föltétlenül elfogadottnak nyilváníthatván minden kívánatomat, — *az egy erdélyi fejedelemség kivételével.*¹⁾

Rákóczi azzal válaszolt, hogy a kormánytanácsot összehívta Érsek-Újvárra, — azonban az ülésezések, Bercsényi indítványára, a Nagy-Szombathoz jóval közelebb Semptevárába tétettek át, — hová a fejedelem is nővérével s udvarnépe egy részével másnap (júl. 17.) átutazott, és először is Bercsényi grófot, a grófnőt s vendégeket gr. Kéry Jánost fogadá, a mint ezt már jeleztük. És ezzel térjünk vissza hősünkhez s a mediatorokhoz. Stepney és Bruyninx 15-kén d. u. 2 órakor Nagy-Szombatba megtérvén, miután Bercsényinél megebédelének, egyelőre csak beszélgetésképen tudatták: minő resolútiót hoztak magokkal az udvartól az erdélyi

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, V-ik kiad. 181. l. Megjegyezzük e helyen, hogy a cs. udvar nemcsak Rákóczinak és Bercsényinek tétetett volt Charlotte s Juliána hgnők és Wratislaw gróf, s illetőleg Wratislaw és Kéry grófok által *particuláris kiegészési* ajánlatokat: hanem a fegyvernagyvadás alkalmát némely jelentősebb kurucz főhaditiszteknek is személyes megnyerésére, átcsábítására álnokul fölhasználá. Positive tudjuk ezt pl. gr. *Forgách* és *Bottyán* tábornokokra s az egyéni ropant vitézségével és hadiszerencsésével föltűnt ifjú *Bezerédy Imre* dandárnokra vonatkozólag. Forgáchot régi ismerőse hg. Esterházy Pál nádor révén kísértették meg, a ki a kis-martoni kalváriánál apr. 22-kén maga is találkozott s beszélgetett vele, majd jószágai praefectusát, a Thököly hajdani udv. kapitányából labanczczá és báróvá lett *Sándor Gáspárt* küldé ki Simon úrhoz, őt a császár hívségére hivatván. Azonban, Forgách nemhogy visszatérni ígérkezett volna: de — mint a küldött a nádornak bejelenté — *még ő csábította Sándort Rákóczihoz állani*, 3000 frt készpénzt s dunáninnen vagy túli hadvezényletet ígervén neki. (Hg. *Esterházy Pál* nádornak erről Pozsonyban 1709. május 18-kán b. Sándor Gáspár részére kiadott »Recognitió«-ja; *eredeti fogalmazat* a hg. Esterházyak kis-martoni ltárában.) *Bottyán Jánost* pedig, midőn a fegyvernagyvadás alatt beteg nejét Esztergomban meglátogatná, régi fegyvertársa b. Kuckländer tbk., ottani cs. parancsnok hívogatta vissza, — de szintén hiába, mert az öreg kurucz csak nevetett rajta s tréfával ütötte el a dolgot. (*Kuckländer levelei* a cs. és kir. hadi ltárban.) Egyedül a b. Ebergényi cs. tbk. és az ifjú Hevenessy által csábított *Bezerédy ingott meg* kezdetben: de utóbb ő is megemberlé magát s abban hagyta ekkor átpártolási bűnös szándékát. (L. reá nézve »*Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen*«, VIII. k. 436. l., s v. ö. *Bercsényi* júl. 19-iki levelével, Archiv. Rákócz. V. k. 166. l., a ki már óva int, és *Rákóczi Emlékirataival*, 193. l.)

követek ügyében. Néhány óra múlva majd írásban is megküldik. De a második ügyről, a fegyvernyugvás meghosszabbításáról, jónak látták egyelőre hallgatni és saját keserű hangulatukat is leplezni, minthogy Rechteren járásától még remélhettek valamicskét. Azonban Bercsényi e kérdésre nézve — mely már éppen égetővé vált — fakgatni kezdte őket. »Az prolongatióról semmi emlékezetet sem tévén, — írja a fővezér 15-kén estve a fejedelemnek, — vetettem eleikbe: Minek hozzák az kérdéseket, *ha idő nincs hozzá?* »Ha — úgymond Stepney — *erre* (t. i. az erdélyi követeknek csak »Transylvanorum colligatorum deputati« czím alatt az alkudozásokban részeltetésére) resolváljuk magunkat, igenis, meglesz az prolongatió.« De *micsoda? mennyi?* nem tudom. (Magok sem tudták a közbenjárók.) »Igenis, — mondok, — *majd ilyen nehéz condition vásárlunk minik időt!*« Végre feszeggettenek olyat is: ha akarna, sem subsidiálhatna (állítólagos élelemszűke miatt) Erdélyben Rabutin. — hanem Váradhoz hadd gyünne, és itt meglehetne az Dunántúl az armistitium. Más (Bruyninx) kérdi: »*Sub armis?*« — Mindakét dolgot nyilván Bercsényi véleményének kitudása végett hozták vala így szóba; de a fővezér mind Rabutinnak Várad felé kibocsátását, mind pedig a fegyver alatti béketárgyalások eszméjét, mint lehetetlent, visszaútasította.¹⁾

Vége esti 9 órakor küldötték át hozzá hivatalosan József császárnak a júl. 6-iki első petitumra adott elutasító választát: »Ő cs. és kir. Főlsége *súlyos okok miatt* meg nem engedheti, hogy az erdélyiek mint az Erdélyországi Szövetkezett Rendek követei vehessenek részt a béketárgyalásokban, — hanem mint a magyarokkal colligált erdélyiek követi.«²⁾ Bercsényi tüstént összehívatta magához a békebizottság magyar és erdélyi tagjait értekezletre, mely két óra múlva végződött. Abban állapottak meg, hogy a mediatio átíratával rögtön induljon Kajalý Pál senator Érsek-Újvárra, a fejedelem tetszését kikérni. Addigis azonban ők

¹⁾ Bercsényi júl. 15-ike estvéjén írt levele Rákóczihoz. (*Archiv. Rákóczi*. V. k. 160. l.)

²⁾ I. szövegét *Hist. des Révol. de Hongrie*, IV. k. 127. l.

válaszoljanak, de »az választ úgy tegyük meg, hogy ahhoz sincs időnk: exequálhassuk ezeket, mert jam praeterierunt dies armistiti; hanem csak azt akartuk megvárni: ha hoznak-e (a júl. 6-iki harmadik kíváncsúlra válaszul) oly időt, kiből megteessék sincera voluntas tractandi. Míg ezen válaszuk megyen,¹⁾ addig talám Rechteren is meggyün, az ki Bécsbe ment, mert elégedetlen ezzel, s Ngodnak is vehetjük válaszáat: *haugyan az »Státusok« nevezetétől recedálván. jobb-é interruptióját az tractának másra vonni a replicában. — vagy csak ezen szakadjon félben?»* Azután, a békebiztosok véleményéről való tájékoztatás végett hozzáfűggeszti még Bercsényi: »Itt mind *az elsőn vannak*, (t. i. engedni kívántak ezen kérdésben is), hogy *ne légyen ez oka*: csak mehessenek bele (az erdélyi követek) akármilyen módon is az tractában; — vagy segítjük: *vagy igen összeszedjük okaik az rupturának*. Noha én, — megvallom Kegyelmes Uram, — éppen nem hiszem, hogy légyen valami egyéb: hanem megint *12 nap* (meghosszabbítás) *talám*, csak ennek az kérdésnek elvégezésére. Csak szokásul vennék az darabolást!«²⁾

Bercsényi jól okoskodott pessimisticus föltevésével; mert még csak újabb 12 napos meghosszabbítást sem vívhatott ki József császártól — miként már tudjuk — Rechteren; a ki is júl. 16-kán d. u. 2 óra tájban érkezvén vissza N.-Szombatba, mindjárt hozzája mentek társai, s törekvéseinek eredménytelenségét megtudva: együtt keseregtek annyi őszinte fáradozásuk balsikere és az absolutisticus hajlamú bécsi udvar indokolatlan nyakassága fölött. A fővezér, a mint Rákóczi Juliána hintáját Újvár felé megindította, azonnal hozzájuk látogatott maga is. Leírhatatlan jelenet fejlődött ki a szabad angol és holland nemzetek képviselői s a szabadságáért küzdő magyar nemzet fővezére között. A *mediatorok most már nem titkolództak többé*: nem törődve államaiknak a császárral való szövetségével: szabad folyást engedének Bercsényi előtt mindnyájan, de legkivált Stepney, a

¹⁾ L. ezen másnap, júl. 16-kán kelt válasziratot — melyben ismét a fegyvernugvának föltétlenül szükséges kiterjesztése hangsúlyoztatik, — a most id. h. 127—131. ll.

²⁾ *Bercsényi* júl. 15-iki levele, az id. ll.

bécsi udvar, a cs. ministerek, az Austriai Ház perfid eljárása fölötti méltatlankodásuknak, s mély felindulással a legkeményebb kifakadásokban törtek ki ellenök. Magok bízatták Bercsényit s vele jött biztostársait, hogy csak tegyék föl a magyarok jó keményen tiltakozását: »*majd a világ elé fogjuk mi terjeszteni ártatlanságokat!*« És vígasztalták: »*Igaz ügyetek van, — s az igaz ügyet nem hagyja el az Isten,* és az Austriai Házat a saját ministereivel s azok kevélységével veri meg!.... *Ejh, Uraim, magyarok, — nincs dicsőségesebb, mint a hazáért és szabadságáért esni el; nincs édesebb, mint elismert igaz ügyért harcolni!*....« stb. Mire a kurucz fővezér, hazafias lánglelke fölgerjedésében, ékesszólásának tűzével oly elragadóan válaszolt nekik, hogy a hideg éjszak fiai könnyekre fakadának Bercsényi Miklós megrázó, lelkesedés hevétől zengő szózatára.

E történelmi nevezetességű jelenetet, — midőn angol, magyar, hollandus együtt mennydörögtek Bécs zsarnoki uralma ellen, — hősünknek két leveléből ismerjük: Rákóczihoz és Károlyihoz szólókból. Múlasztás volna tőlünk, ha nem közölnők idevonatkozó részeit mindkettőnek. Az elsőt még azon napon, még azon melegében írá, a mint a mediatoroktól hazatért. Ebben így tudósítja fejedelmét:

»Quod bonum, foelix, faustum, etc. Post tot exantlatos labores ma megérkezvén Rechteren uram, — meghozá haszontalan járásának relatióját, és semmi reménységet az időhöz (a fegyvernyugvás kiterjesztéséhez,) — *hanemha Erdély iránt oly resolutiót nem adunk, hogy nemcsak electiót, de minimam mutationem status, cum militiae et potestatis retentione et absoluto dominio, — kit ugyan csak in forma impatientissimi discursus beszéllett, — nem engedünk: nincs reménység az békességhez!*¹⁾ És, ha szintén recedálni akarnánk is (az »Erdélyi Confoederált Státusok« nevezettől): nincs már ideje, hogy az tracta folyhasson. Kihez képest: »*Ad arma!*...« Hanem, — mondá, — *hogy ime, az császár akorna békélleni: de az ministerek nem engedik (!); ime, küldte az Fejedelemhez az nénjét, ha vehet bizodal-*

¹⁾ Egészen a mediatio júl. 21-iki — utolsó — átiratában foglalt határozatát az udvarnak mondá el előre e szavakkal *Rechteren*. L. *Hist. d. Révol. des Hongrie*. IV. k. 133. 1.

*mut.*¹⁾ Az osnaburgus (Károly, lorrainei herczeg) felküldött secretáriussát (Zenót) megvárni ott hagyta Bécsben: hogy mi lesz? Ma meggyün, — de bizonyosan semmi nélkül.²⁾ És így ma (ők) megírják — de holnap adják ki, — hogy nincs idő arra. Adjuk bé az *protestatiót*, *kit acceptálnak*; de, hogy attestatiót adhassanak (a tiltakozás átvételéről), nem lehet, — hanem közrebocsátják az actákat, és ők megírják (az udvarnak), hogy referálni fogják magok principálisnak. — Igazán írom Kegyelmes Uram, *olyan impatienciával vannak és úgy detondálnak az Udvar ellen: többet nem hallhatni.* Mondják most: »Justam causam Deus juvabit! Confidunt (a bécsiek) in suo milite, et non volumus quidquam, ut negligant: quia illi fecerunt magna praeparatoria in tribus partibus ad minimum, et hac, et ibi, ex Croatia, ex Transylvania uno eodemque ictu, et nulla spes pacis. Deus vos juvet armis!...« Kire hogy Isten bennünket segéljen, elhiszem: már bizonyosan való dispositiót méltóztatik Ngod tenni az hadi corpusokrúl, ki mitévő légyen?³⁾ Már körmünkre égett. Én ugyan innen megírom mindenfelé, hogy kitelik az armistitium, — de már: ki mit csináljon? függ Ngod parancsolatjátúl; mert ha még annak is ide kellene gyünni, későn tudnák meg.« S ezt még utóiratban is lelkére köti a fejedelemnek: »Az hadaknak directe parancsoljon Ngod Kegyelmes Uram, hogy (a »Sistema« szerint elrendelt) corpusokra menjenek, juxta operationum necessitates. Mert nem jó időt veszteni; az regula megmarad, s az regulatum elvész.«⁴⁾

A másik, — júl. 26-kán Morvánkáról kelt — leveleiben a már Nagy-Károlyba és az erdélyi szélekre előrement Károlyi Sándor tábornokot tudósítja, historice foglalván össze az ennek elútazása óta itt e tájon történeteket:

»Kglmed elmenetele (júl. 13. s illetőleg Újvárból 15.) után csakhamar váratlanul érkezett le Aprmontné Asszonyom, kivel is

¹⁾ Ezeket bizonyára magától a császártól hallá, kihallgatásakor.

²⁾ Így történt; József semmit nem engedett.

³⁾ A fejedelem ezen rendelkezéseket megtette; az újvári táborból ugyanez nap, júl. 16-kán kelt levelében írja viszont ő is Bercsényinek: »Én az ordereket elküldöm, — küldje Kglmed is, a hová reáérkezik. Optimus enim ordo apud nos in executione consistit, — mellyet adjon Isten!« (Archiv. Rákóczi. VII. k. 214. l.)

⁴⁾ U. o. V. k. 161—162. l.

az szombati kapu előtt keveset szólva, nem sokat tanulva, elkísértetem Újvár felé, s ugyan onnan bemenve az kapu elül, mentem Rechternhez. Akkor érkezvén, nála voltak az többi követek is, s nagy impatientiával jelenti hiábanvaló járását. Sőt, hogy hiában szóval ne tartson és sinceritását mutassa, adja tudtunkra: *nemcsak armistitium nem lesz, — de az békeséghez sincs semmi reménység.* ha csak Erdélyen fönn nem hagyunk; *conditio extrema*, ut maneat in statu quo gubernŷ et sub absoluto dominio Austriaco. Az németnek Magyarországból kiviteléhez se legyen bizodalunk, hanem megkevesítéséhez. »*Denique, azt akarják: az kötelet nyakatokba vessék, s az mikor tetszik, megránthassanak!*« (Ezek Rechteren gróf szavai.) Majd Stepney mondja: »*Ezt Vratislau cselekedte mérgében!*« S annyira indignálódtak az Udvar ellen, hogy magyar jobban nem szólhatott. »*Tegyétek föl keményen az protestatiót, — az világ eleibe terjesztjü. ártatlanságot!*« Bízattak: »*Nihil curate Domini; manipulum habuistis, dum inchoastis; justam habetis causam, — tandem vos Deus adjuvabit!*... Gloriantur de suis dispositionibus; expectant quatuor regimina (a Rajna mellől); Rabutin ibit ad Döbröczin; ex Moravia populus magnus, et in Rascianis fidunt multum, — sed Deus nunquam justitiam deseret! Apparet, quasi Deus vellet hanc Domum per suos ministros et eorum superbiam punire. Ei, Domini mei, nihil gloriosius, quam pro patria et libertate mori, nihil foelicius, quam publicata justitia causae bellare!« Igazán írhatom, én is többeknek hallattára úgy szólottam nekik, — megkönnyezték, s helybenhagyták, és jót kívántak.

Ezeket megírák Újvárba, — mégis, mind éltette az Aspremontné reménysége az bizodalmat.¹⁾ Járt az curír szaporán még négy vagy

¹⁾ Rákóczi, a nénjétől hallott biztatásokról így nyilatkozik Bercesényihez szóló, júl. 16-iki levelében: »... De midőn épen szólana az sinceritásról és hogy magok kívánnák (Bécsben az udvarnál) *prolongatióját az armistitiumnak*, — érkezék az Kglmed (júl. 15-iki) levele. melyből értem az mediatorok declaratióját, *az mely valóban ellenkezik evvel*; de maga is mondja (Aspremontné), hogy még egy curírnak kellett jönni utánok, *mellyet kombinálni nehéz*, jöllehet ezen commissiójáról (Rákóczi Juliánának) *Vratislau semmit sem tud*. Most is csak egy bakot láttatnak nyúzni, mellyet én is magam részemről bögetem. Et sic, sicut erat in principio, etc.» (Archiv. Rákócz. VII. k. 214. l.) Aspremontné nem foglalkozott politikával: ő tiszta *testvéri szeretetből* jött, hogy öcsésének egyszerűen, híven elmondja a császár által reábízottakat.

öt nap, et factum est nihil. Kigyüttünk volt mindnyájan Semp-tére: senatus, commissió, mediatio, — et factum est nihil.¹⁾ Akkor én is elkéredzettem ide az fördőben,de édes hazámnak henyélve sem ártok, kiért fáradságomat s véretem szenteltem vala. Már Isten kegyelméből jobbadúlok,« stb.²⁾

Nem »henyélt« pedig amaz egy heti fürdőzése alatti sem: mert köszvényes, reszkető kezével is egyre nagy buzgalommal forgatta író tollát, dolgozván, javítgatván a beadandó tiltakozás szövegén, terjedelmes közjogi »notatiókat« írván a viszontválaszúl készülő pontokhoz, és katonai ügyekben is sűrűen levelezvén. Ám ezt ő, egyébkori elfoglaltságához képest, pihenésnek, *henyélésnek* nevezte.

A magyarokra nézve valóban nagy erkölcsi elégtétel volt, hogy az idegen mediatorok, a császár szövetséges államainak követei, — a kik a békealkudozások kezdetekor bizonyos kételkedéssel, sőt elfogultsággal irántunk, jöttek volt az országba, — az idők folyamában, a mint a nemzetet és ügyének igazságát közelebbről megismerték: íme minő meleg barátjaivá, mily buzgó szószólóivá váltak annak. és pedig nemcsak Bercsényi főttebbi tudósításai, hanem saját, immár napfényre került iratainak tanúbizonysága szerint is; melyeket, kivált Stepney követjelentéseit kormányához, öröm és gyönyörűség olvasni minden magyarnak.³⁾

¹⁾ Rákóczi a maga részéről elkövetett mindent a mit lehetett, még a békekötetés reményeinek szétfoslása után is, legalább a fegyvernyugvás meghosszabbítására, — de hasztalan. Júl. 28-kán Érsek-Újvárról Károlyihoz írott levelében említi: »Megvallom, magam is valóban kívántam volna az aratás kedvéért az armistitiumnak prolongatióját, — *de nem rajtunk állá*; kihez képest csak úgy kell ennek is meglenni, az mint lehet.« (U. o. I. k. 574. l.)

²⁾ *Rákóczi Tár*, II. k. 133—136. ll.

³⁾ Stepneynek lelkiismeretes buzgalmát, melylyel a reábízottakat intézé, nagyon jellemzi a következő eset. Mint láttuk, Wratislaw is felhozta Bercsényivel való értekezletekor, s Tiell hadi tanácsos és általában a cs. ministerek Rákóczi erdélyi fejedelemsége ellen igen hánytorgatták, hogy az erdélyi fejedelemválasztásban a karloviczi béke megsértését fogná látni a török, és háborúval fenyegetődnék. Stepney nem nyughatott; s hogy ez iránt illetékes informatiót nyerhessen: írt egyenesen lord *Sutton*nak, Anglia portai követének Konstantinápolyba; a ki is megnyugtatólag válaszolt: »Tiell okoskodása igen mulattató,

Most is, júl. 16-kán, Bercsényi látogatása után magokra maradván, tanácsot tartának; s ámbár — mint a britt követ Harley-el ez nap este tudatja — már minden reményről letettek magok is: mindazáltal elhatározzák még a legutolsó erőfeszítéseket is megtenni, hogy — közbenjárói tisztóket mindvégig híven betöltve, — a szakadást valahogyan eltávoztassák. Egy rögtönösen elkészített s mindhármuktól aláírt erélyes előterjesztéssel közvetlenül a császár személyéhez fordultak. Lelkiismeretök tanúságára hivatkozva emelik ki ebben: mily nagy a békehajlam a magyaroknál; (»... et nous devons dire en conscience, que nous n'avons jamais trouvé de ce côté ici de plus grandes dispositions pour la paix.«) A magyarországi ügyek kiegyenlítésére igen nagy a kilátás; nincs egyéb nehézség az erdélyi kérdésnél, — azonban ők ezt is remélik valamiképen tisztázhatni, csak idejük legyen rá. »Mais, Sire, le temps nous manque pour pouvoir conduire une affaire de cette importance à une heureuse fin.« Ez kényszerít bennünket a jelen végső erőfeszítésünk (»ce dernier effort«) megtételére Fölségednél. Könyörögnék tehát július 6-iki előterjesztésükben ajánlott kiterjesztéseért a fegyvernynyugvásnak; mert ezt kívánja a közjó, Fölséged és a mi államaink érdeke, »et nos propres consciences demandent de nous pour prévenir l'effusion du sang chrétien et le hazard de la ruine et de la desolation entière d'un des plus beaux Royaumes de V. M. I.« stb. Várják azért legfelsőbb resolútióját, hogy itt a béke művét folytathassák.¹⁾

Beszélhettek annak a keresztyén vér kiontásáról, a szép Magyarország pusztulásáról!....

Egyszersmind ugyanekkor két átiratot is intéztek a lotharingi herczeghez, a császárhoz szóló föntebbi fölter-

(is very pleasant). *Valóban, én alig képzelhetem, hogy a törökök azt így magyaráznák,* és a fejedelem választásában, a ki nem önekik, hanem a békekötés értelmében a császárnak lenne hűbérnöke, a békepontok megsértését látnák; ez nem bír semmi alappal.« Egyébiránt megtudakozhatja magától a portától is. (L. Sutton levelét *Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 250. l.)

¹⁾ L. *Archiv. Rákócz.* II. o. III. k. 146—147. l.

jesztésök másolatát mellékelvén s annak hathatós támogatását kérvén. »A meghosszabbítás — írják, — föltétlenül szükséges. A béke vagy háború kérdése egyedül a császár kezében van. Ha békét akar adni népeinek a mediatió útján: engedjen nekik időt annak megköthetésére.« Másik átiratukkal a magyar bizottság mai válaszát közlik, az első pontra nézve.¹⁾ E leveleket tüstént küldték futárral Pozsonyba, Bécsbe. Más részről Rákóczival személyesen kívántak volna még egyszer érintkezni, s e végből Bercsenyi grófhoz mentek, tudakozódva; a ki is czélzatuk megvalósítását a legnagyobb készséggel segíté elő. Bercsenyinek kar- és térdköszvénye ép ekkor oly nagymérvű vala, hogy alig bírt már a lábán állani, és orvosai napról napra sürgették a hévízbe menetelét. Mindazáltal a közügyekért a saját baja orvoslását elhalasztotta, és maga is késznek nyilatkozott velök másnap Semp-tére menni a fejedelemhez, — a kit viszont Érsek-Újvárból oda kéretett, gyorsfutárral rögtön útnak indítván számára e hamarosan írt levelét, a melyben közli vele indítványát és hogy a mediatorokkal miben állapodott meg:

»Már elmenetele után Pongrácz (György, fejedelmi titkár) uramnak érkezett Pozsonyból az kamara póstája; maga Rechteren gyűtt hozzám, jelentvén s mutatván az osnaburgi herczeg francia levelét (Zenónak Bécsből júl. 15-ikén esti 10 órakor kelt tudósításával), kiben írja, hogy még ma deliberálni fognak (Bécsben), és megküldik curir által: mennyi napig lehessen az prolongatió? ha valami reménységek lehet és bizodalmok az tractához. Én ugyan megmondtam mondómat, és pro expediente találtatott: Ha Ngodnak tetszenék magát az senator urakkal holnap még Sentére transferálni, innen mi is kimennénk, és Mlgos Fejedelemasszony, ú. m. Appermontné Asszonyom is odajövé, kimennek az mediatorok is Ngodhoz. *Ugyanis, Kegyelmes Uram, — és ez volt Bercsenyi nézete, — ilyen nagy vérontással tetézendő dolgot in pleno Consilio ha szakasztunk, — ha declarationónk azoknak (a mediatoroknak) is hallattokra esik, — s hangyan de remedio gondolkoznak is: jobban esik.* Reménylem azért, Kegyelmes Uram, nem fogja Ngod azt difficultálni. Hiszem, éjfélíg ha nem is, virradta előtt ott lesz (Újvárbán) ezen emberem; még ebédre Tardos-

¹⁾ U. o. 148. és 160. l.

keddre Ngod kigyúhet, s estvére oda, (Semptére). Már ezen úttal küldtem ordert (a fogadás iránt) Balogh Istvánnak; öt serege van (Majténynál), eleiben mégyen Ngodnak az (szeredi) hídon túl, az míg éri. Az provisióra is lesz gondom: innen valami telik, mindent kivitetek, — vége lévén már az ittvaló *Laczi-konyhádnak*. Az feleségemnek is megírtam (Brunócra): gyünne holnap Sentére Kéry János urammal, mivel magam is ott leszek; *inkább kívánok mindeneket elvégezve keresni egészséget, mintsem azért közdolgot málnatnom, míg tölem lehet.* — Azonban, már elvégzettük ma (a békebizottsággal), hogy az protestatiót holnap csak beadjuk, minekelőtte kimenjünk Sentére, és ha kimegyünk s ott nem végzünk, — *onnan oszollahsunk*. Elvárom azért holnap délig Ngodnak parancsolatját, kitül fognak várni az mediatorok s magunk is kimenetelünk iránt.«¹⁾

Ez olyan helyes intézkedés volt, — lehetetlen vala el nem fogadnia Rákóczinak. El is fogadá, s Bercsényit azonnal tudósítván, megindúla, és másnap estve nővérével s a senatussal együtt Sempte-várában volt. Ideérkezett ugyanekkorra Brunócrról Bercsényi grófnő is leányával s vejével Kéry gróffal és Nagy-Szombatból a fővezér a békebizottsággal; 18-kán reggel pedig — Gerhárt senator kalauzsága mellett — a három mediator. Ez utóbbiaknak tanácsára a magyarok a tiltakozó nyilatkozat beadását még elhalasztották, említett határozatuk daczára.

A július 18-kán Semptén végbementeket a mediatoroknak Nagy-Szombatba visszatértök után, esteli 10 órakor az osnabrucki érsekhez írt levelökből, továbbá Stepneynek júl. 20-kán kormányához intézett terjedelmes, nagyérdekű jelentéséből, végre Rákóczi Emlékirataiból s egykorú magyar vonatkozásokból ismerjük meg. A czerimóniák elkerülése végett a fejedelem a külföldi ministereket nővére termeiben fogadá. Beszélgetéseiken jelen volt és részt vőn Bercsényi is. Rákóczit a kiegyezésre nagyon hajlandó hangulatban találták; elmondá, hogy a cs. válaszpontokra adandó viszontválaszon szorgalmasan dolgoztat, még ma tárgyalatja a senatussal, és f. hó 24-kén készen általadatja azt a mediatióknak, ha legkésőbb 20-kán estvéig bízató tudósítást nyer tőlük a fegyvernyugvás meghosszabbításáról. S ekkor az alku-

¹⁾ *Archiv. Rákócz. V. k. 163. 1.*

dozás nyugton folyhat tovább. Sokat tervezgettek ennek lehető folytatása módjairól, — mi közben a mediatorok újból s mindinkább meggyőződtek (mint utóbb kelt irataikban is gyakran említik) mind Rákóczinak, mind Bercsényinek őszinte törekvéseiről a kibékülésre. Rákóczi ismételten kijelenté Stepney lord előtt, hogy ő az erdélyi fejedelemséghez nem ragaszkodik, a melyről szívesen leköszön, ha a kiegyezésnek csupán az szolgál akadályúl. Hogy pedig annak megtartásáért épen erőszakos eszközhez: a török porta pártfogásához folyamodnék, — távol van tőle; eléggé visszariasztó példaként áll előtte mostoha-apjának Thökölynek szomorú sorsa!.... Sőt tiszta hazafiságú nagylelkűségében a fejedelem annyira mene, hogy az egybegyűlt senatus előtt az erdélyi követeket választási diplomájának visszaadásával kínálta. Pekryék azonban, ép ellenkezően hangzó utasításaikra hivatkozva, erről hallani sem akartak s illetékteleneknek jelenték ki magokat. Hasonlókép egyértelműleg ellene nyilatkozott ily szándéknak a magyar senatus, figyelmeztetvén a fejedelmet a Confoederatióra, melynek az Erdélylyel kötött unió s az ő erdélyi fejedelemsége, egyik legfőbb biztosítóka. Az önzetlen, szerény Rákóczi mégsem nyugodhatott meg, hogy tehát Magyarország békéje ezen a kérdésen múljk; s más megoldáson törte az eszt, melyről a mediatorokat júl. 21-iki látogatásuk alkalmával értesíté.

Ilymódon a dolgok természetszerűleg odafejlődtek, hogy a Bécsből érkezendő végső resolútiót kell a fegyvernyugvás kiterjesztéséről bevárni; a mely ha megtagadtatik: ők a protestatiót beadják, s a háború 25-kén megújúl.¹⁾

Rákóczi nénjével s az együtt tartott kormánytanáccsal tehát még Semptén maradt, s a mediatoroktól veendő újabb értesítésre várva, a viszontválasz összeállításán dolgoztak. A közbenjárók pedig, valamint Bercsényiek, 18-ika

¹⁾ L. mindezekre nézve a mediatorok júl. 18-iki iratát az osna-brucki érsekhez, az id. h. 148—149. l.; *Stepney* júl. 20-iki jelentését, u. o. 153—160. l. V. ö. még ugyanannak 1706. dec. 28-iki emlékiratát Hágából Harleyhez, u. o. 298—299. l., s úgy József császárhoz aug. 1-jén tartott búcsúbeszédét alább; végre Rákóczinak Erdélyt illető, főntebb (722—725. l.) már idézett nyilatkozatait, s még bővebben leveleit az *Archiv. Rákócz.* I. k., a 463. laptól kezdve.

estvéjén visszatérvén Nagy-Szombathba: innét másnap a gróf családjával, a pöstyéni hévvíz használatára, morvánkai kastélyába utazott. Ide küldé utána 19-iki levelével a fejedelem a viszontválasznak immár kész tervezetét, javítás, vagy véleményének papírra tétele végett; mely munkával a fővezér, betegsége ellenére sem késett, s közsvénygyötörte, reszkető kezével is terjedelmes 'közjogi jegyzeteket írt össze a fontos dolgozathoz.¹⁾ Mindez azonban már csak a *Vercius Constantius*-féle mű számára lőn értékesíthető: miután a viszontválaszt, mint ilyen, időhiány miatt soha be nem adathatták. Fenékkal fordúlt föl most már minden.

De szóljunk a mediatorok működéséről. Azok még viszontzatértők estvéjén újabb sürgönyt intéztek a lorrainei herczegérsekhez. Tudatják ebben semptei látogatásukat, s hogy Rákóczi és a magyarok soha békülékenyebb hangulatban nem voltak, mint most. A viszontválaszt készítik és 24-kén készek beadni. Kérik tehát előbbi fölterjesztéseik elfogadását, s a fegyvernyugvás annyira kívánatos meghosszabbításának ide is, Rabutinhoz is Erdélybe futárral tudatását. — Hiába minden!... Júl. 19-kén reggel lélekszakadva érkezett meg Bécsből Rechteren titkára Foching, magával hozva az osnabrucki érseknek 18-kán és Wratislaw grófnak 16-kán kelt válaszait a mediatorokhoz, a melyekből ezek elkeseredve értesülének, hogy az erőszakoskodó katonai és aulicus párt győzött az utóbbi napon tartott udvari tanácsban is, — *s a fegyvernyugvás kiterjesztése megtagadtatott, a békealkudozások ketté vannak vágva.* («... Whereby you see, violent counsellors have prevaild so far, that whatever the Mediation can or would do is not sufficient to preserve our negotiation from an unnatural end.») A császárhoz közvetlenül

¹⁾ L. *Bercsényi* júl. 20-iki első válaszát Rákóczihoz, Morvánkáról, *Archiv. Rákócz.* V. k. 166—167. l., s júl. 20-iki második válaszát, a melyben írja: »Imé *az opiniót* (ezt tollba mondtam) megküldtem, de még meg (értsd: át) sem olvashattam. Már holnap, fördésem után reáfekszem, csekély elmélkedésemet megküldhetem, ha késő nem lesz.« (169. l.) Meg is írta — mégpedig sajátkezűleg — és meg is küldte. E latin nyelven szerkesztett munkálatot — mely »*Notationes*« címet visel s 17 pontból és három végjegyzetből áll, — l. ugyanott kiadva, 177—181. ll.

intézett utolsó fölterjesztésüket pedig még csak válaszra sem méltatták... A visszautasító válasz a magyarok júl. 6-iki 3-ik kívánalmára úgy hangzott, hogy »ő Fölsége, hadseregeinek a nyár hátralevő részében teendő hadműveletei sikerét (no, azok ugyan *gyöngye sikerek* lőnek!) a béke bizonytalan reményeért föl nem áldozhatván: a fegyvern nyugvás meghosszabbítását meg nem engedheti; kivévn, ha a magyarok Erdélyre nézve minden igényről lemondanak és kijelentik, hogy az továbbra is a karlóczai békekötés által megszabott kormányzati állapotban (*»in eodem regiminis statu«*) maradjon. A velők tartó erdélyiek csakis általános bűnbocsánatra számíthatnak.«¹⁾

Ily súlyos, ily meggyalázó föltételt elfogadni a magyaroknak természetesen, vérárulás és szövetség-szegés nélkül, de meg a maguk saját létérdekei aláásása nélkül is — merőben lehetetlen volt. Stepney, kormányának tett jelentésében, a letiport igazság fájó érzetétől áthatva, szomorúan kiált fel: *»A valódi érv az erőhatalom! ... A mi brabanti és spanyolországi diadalaink kevésítették el a bécsi udvart és tették tönkre e békealkudozásokat, úgy, mint Höchstett és Landau a selmeczi tárgyalásokat. Akkor Seilern, mostan Wratislaw. A magyaroktól az Erdélyről való teljes lemondás követel-tetik, — a mit ha megtennének: gyalázatosan cserbenhagynák véreiket, szövetségeseiket, s rövidnap magok is hasonló szolgálásra jutnának, miként az erdélyiek. Szabad országban született embernek fáj látni a leigázásnak e szándékolt művét, melyet a mediatio becsületes törekvései ellenére végrehajtani igyekeznek.«* Ekkép fakad ki kemény, de teljesen jogosult szavakban a cs. udvar zsarnokoskodó önkénye ellen Albion nemes fia, — a kinek felháborodását s a haszonleső bécsi ministerek minősíthetlen eljárása iránti megvetését hollandi társai is osztották, mint számos iratukból s tetteikből kitűnik.²⁾

A mediatorokat csak lelkiismeretök tisztasága nyug-

¹⁾ L. ezen, a mediatio által a magyar békebiztosoknak júl. 21-kén átadott okirat szövegét: *Hist. des Révol. de Hongrie*, IV. k. 133 — 135. l.

²⁾ Stepney júl. 20-iki e jelentését l. a már id. h.

tatá meg: ők kötelességöket megtették, — az igaz ügyet, mely saját állami érdekeikkel is egyező, — mindvégig híven támogatták, teljes tehetségükből. Rákóczival a szomorú hírt még júl. 19-kén tudatván: készségöket a protestatio átvételére, s 21-ikére tervezett búcsútisztelgésöket bejelentették. Rechteren gróf pedig, — a ki mint rendkívüli, csupán ezen ügyért küldött követ, — minélelőbb sietett hazájába, egyúttal elbocsátó-iratát kéré — júl. 20-iki levelével — a fejedelemtől. Nagy-Szombatban lévő családjaikat s összes személyzetöket útasították a készülésre.

Bécsben, júl. 21-ikén már minden templom ajtajára kifüggesztették a falragaszokat, hogy a fegyvernyugvás e hó 24-kén lejár, s a »*rebellis*« magyarok (így czímezték öket már ismét!) megfenyítésére a hadjáratok megindúlnak. És senki sem beszélt ott egyébről, mint e nyakas nemzetnek tűzzel-vassal kiűrtéséről, — szörnyen el lévén. bizakodva. Azonban az angol tudósító megjegyzi, hogy a magyarok is nagy erőben vannak s nem félnek.¹⁾

Ugyane nap délelőttjén Nagy-Szombatban a mediatio-nál a magyar békebizottságnak két tagja: a legidősb, az öreg Kajalý Pál és Gerhárt György senatorok jelenének meg, — a fegyvernyugvás meghosszabbítását megtagadó *utolsó válasziratot* átvenni. A buzgó fáradozásait igaz szívből megköszönő és búcsúzó szónoklatot a mediatorokhoz a confoederált magyar nemzet nevében Kajalý tartotta, s ez ünnepélyes, szomorú actuson mindaketten — de a közbenjárók is — könnyekig meg valónak hatva.²⁾ Délután pedig a mediatorok, Gerhártot előreindítva, áthajtattak búcsulátogatásra Rákóczihoz, ki a szeredi kastélyban várt reájok. Jólelkű közreműködésüket melegen köszönte meg ő is; de a béke reményeinek illetén füstbe mente miatt a bécsi udvar ellen igen keserűen fakadt ki. Mindazáltal megígéré, hogy a törökkel vagy más idegen hatalommal nem fog szövetekezni elkeseredésében. (»... He promis'd us nót to enter

¹⁾ *James Fury* britt követségi ügyvivő jelentése Bécsből. 1706. júl. 21-kéről, Lewis külügyi al-államtitkárhoz. U. o. 163—164. l. és Stepney jelentésében is, 170. l.

²⁾ *Stepney* júl. 24-iki követjelentése Bécsből Harleyhez. U. o. 168. l.

into desperate measures with the Turk or any other potentate.«¹⁾ Egyszersmind a maga őszinte béke-szándékai igazolásául elmondá, hogy az egyedüli lényeges akadályt képezett erdélyi kérdés megoldását részéről elősegítendő: *el való tökéltve a magyar Szövetkezett Rendekezt Szécsényhez új országgyűlésre összehívni, oly czélból, hogy az erdélyiekkel kötött Confoederatiót felbontsák; a mint is a vármegyékhez intézett kész meghívókat, általa már aláírottan, megmutatta.*²⁾ Csakhogy, az országgyűlés összejövele időt igényelt volna. — s most már mindennek vége van. Nővére, Aspremont grófné, másnap velök fog visszatérni Bécsbe. E nemes nőtől — miután a mediatorokat elbocsátá — szívreható búcsút vőn még azon este ott Szereden Rákóczi, ki a hadi intézkedések végett most már sietve visszaútazott, még az éjjel Érsek-Újvárra.³⁾ Szeretett nénjét, Juliánát ekkor látta *utólszor*.

Másnap, júl. 22-ike reggelén, Nagy-Szombatban a magyar békebiztosok közül még egyedül jelenlevő Kajalýette utolsó látogatását a mediatoroknál, átnyújtván nekik a confoederált magyarok részéről az erélyes kifejezésekben. ékes latinsággal írt terjedelmes tiltakozó iratot: az e napról keltezett »*Ultimaria Protestatio*«-t.⁴⁾ S ezzel a béke-congressus feloszlott. A mediatorok családostól, cselédestől, portékástól, mindenestől kiköltözvén *a már kilencz hónap óta lakott városból*, még ez nap elúztak — Balogh István huszár-

¹⁾ *Stepney*, júl. 24-iki követjelentésében. (169. l.)

²⁾ *Stepney*, József császárhoz tartott búcsú-szónoklatában. *Merőben új*, de Rákóczi korábbi nyilatkozataival teljesen egyező *adat*. S ezt a nemzete békéjét visszaadni törekvő fejedelem akkor tevé, mikor őt XIV. Lajos követe folyton a háborúra izgatta, Vendőme maréchal pedig francia segélyhadak partraszállását az Adrián, készíté elő. — Ezen utolsó békülési kísérlet megtételére Rákóczit bizonyára a szeretett nővér könnyei birták rá.

³⁾ *Rákóczi*, Újvár, 22. Julý, 1706. Bercsenyinek: »Kedves Bátyám! *Tegnap este* az mediatoroktól és *szegény, megkeseredett Né-néműl megváltván*, ide szerencsésen érkeztem 2 óra étszaka,« stb. (*Archiv. Rákócz.* VII. k. 215. l.) Hogy a megváltás *Szereden* történt, azt *Stepney* jelentésén kívül Fogarassy István főpohárnoknak júl. 25. Érsek-Újvárból Kőrössy Györgyhez intézett levelében is olvassuk. (*Érvedeti*, gyűjteményemben.)

⁴⁾ L. szövegét *Hist. des Révol. de Hongrie* IV. k. 139—155. ll.

századaitól Pozsonyig kísértetve — Bécs felé.¹⁾ S »az *Méltóságos Fejedelemszony* (Rákóczi Juliána) együtt ment *szomorúan az kedvetlen követekkel*. Csak elliszem, *nehezen is eshetett reménységök csalattatása!...*« Írja mélyen elborongva *Bercsényi*.²⁾

Nem érdektelen megemlíteni, hogy — mint az elejétől fogva Nagy-Szombatba rendelve volt külön élelmezési biztosnak, Várnay Györgynek pontosan vezetett és a congressus feloszlása után Bercsényinek, mint volt bizottsági elnöknek, benyújtott számadásai bizonyítják, — a minden kíváncsisággal gazdagon ellátott mediatoroknak s összes személyzetüknek, valamint a magyar békebizottsági tagoknak is szabad asztaluk, eltartásuk, szállásbérük, stb. *a kilencz havi időtartam alatt* nem került többbe mindössze *42,000 forint-nál*, és ez is — a külföldről hozatott fűszerek árát kivéven, — *rézpénzben*; a mi nemcsak a becsületes kezelésre, hanem az élelmiszereknek azon korbéli hallatlan olcsóságára mutat. A finom tokaji borokat, persze, Rákóczi sáros-pataki és Bercsényi tarczali pinczéi szolgáltatták, s ezek értéke aligha van betudva. A mediatorok napidíjait részben a bécsi udvar, részben államaik fizették.³⁾

A hadjáratok július 25-kén az ország minden harc-színterén teljes hévvel megindulának. József császár gonosz-lelkű ministerei örvendezhettek: urok népei egymást pusztíták, — országai égtek.

¹⁾ Hogy *Bercsényi* akkor betegsége miatt távol volt, *Stepney* említi: »Count Bercseni was not present when we left Tŕnau, being gon to a warm bath near Trenchin, because of a lameness in the knee.« (170. l.)

²⁾ Júl. 23-iki levelében, Morvánkáról. (*Archiv. Rákócz. V. k. 173. l.*)

³⁾ *Bercsényi* említi 1706. júl. 26-kán Morvánkáról a fejedelemehez intézett levele utóiratában: »Kegyelmes Uram, már vége lévén az szombati commissiónak, parancsolni méltóztatnék Ngód Várnay nram számadásit revideáltatni, — *lenne vége az költségpanaszlóknak!* *Kilencz hónap alatt 42,000 frtra megyen mindenestül az cassa költsége.* Az mediatorok diurnumja egyikének-egyikének 34,000 frt, négynek (a korábban hazaútazott Sunderlandot is számítva) 136,000 frt; ha megadták Bécsben s otthonn, — jól jártak!« (*Archiv. Rákócz. V. k. 188. l.*)

Rákóczi — miután főserégét Esztergom ostromára küldötte, — Bercsényinek közreműködésével fogalmazott, az érsek-újvári táborból júl. 30-káról kelt, valamennyi törvényhatóságnak megküldött és több ezer példányban magyar s latin nyelven kinyomtatva szétosztott erős hangú *manifestumban* tudatá a nemzettel a békealkudozások megghiúsultát. Ennek okául, méltán, a bécsi udvar kétszínűségét s az önkényuralom folytatására törekvését jelölé meg; a mely udvar »midőn látná megromlott hadainak a hosszash nyúgová s által lett helyreállítását s kiéheztetett várórségeinek fölfrissülését, úgy netalán máshonnan jöhető csapatokkal remélt gyarapodását: a fegvernyugvá s idejét s ezzel a békealkudozások sikerrel bíztató folyamatját minden igaz ok nélkül megszakítá«. Hivatkozik az idegen hatalmak közbenjáró követeinek tanúságára, — a kik is a mi őszinte békülési igyekezetünkét s követeléseink jogosságát a keresztyén világ elé fogják terjeszteni. Az austriai ármány megbosszúlására, hazája s szabadsága-szerető minden igaz magyart fegyverre hív tehát.¹⁾

A fejedelem a hazájába siető Rechteren gróf elbocsátólevelét mindjárt Újvárba visszaérkeztének első napján, júl. 22-kén kiadván, egyszersmind ugyane napon írt az egyesült belga-holland rendeknek és Anna angol királynőnek hosszabbban, végre 23-kán Marleborough herczegnek is. Mind e leveleket a teljes nagyrabecsülését megnyert Stepneynek küldé el Bécsbe, kézhez juttatás végett. Az előbbieken meleg köszönetét fejezi ki a királynőnek s rendeknek a mediatioért; küldötteik igazságszeretetét, buzgalmát dicséri. és az alkudozások eredménytelen félbeszakadását illetőleg az ő teendő jelentéseikre bátran hivatkozik, mint a melyekből ki fog tűnni, hogy a sikertelenségnek nem ő s a magyarok, hanem a bécsi udvar az oka.²⁾ A Marleboroughhoz írott levélben pedig hangsúlyozza, hogy a herczeg kivívott dicsőséges győzelmei, a magyar nemzetnek, fájdalom, nagy kárára válá-

¹⁾ *Egykorú eredeti példányról*, a minő csaknem minden köztörvényhatóság Itárában található.

²⁾ L. e levelek szövegét *Hist. d. Révol. de Hongrie*, IV. k. 155—167. ll.

nak: mert azok tették oly elbizakodottakká a cs. ministereket, hogy a kiegyezést, a mediatorok minden buzgólkodása ellenére, megghiúsították.¹⁾ Stepney, midőn e levelet — Bécsből júl. 26-kán — Marleborough titkárának Cardonellnek megküldi, nem mulasztja el megjegyezni, hogy mindazok, a miket Rákóczi ezen, valamint a királynőnek és a belga rendeknek írott leveleiben mond, *a valóságnak híven megfelelnek.*²⁾

A mediatorok ekkor már rég bejelentették magokat a császárnál kihallgatásra, hogy dolgaikról számot adjanak. De Józsefet a mindenféle udvari mulatságok annyira igénybe vevék, hogy egy hétig váraoztatta őket, s csak aug. 1-jén fogadá, együtt mindhármukat, kik közül Rechteren egyúttal búcsúzott is. Az ünnepélyes kihallgatás a császár nyári palotájában, a »Favoritá«-ban (a mai Theresianum) ment végbe. A szónoklatot a mediatio nevében a britt követ, lord Stepney György tartotta, francia nyelven. E nevezetes beszédet történetirodalmunk eddig nem ismerte. *Francia szövegét* Simonyi Ernő másolá le a londoni British Museumban őrzött mediationalis iratokkal, a Stepney által 1706. aug. 4-iki jelentése mellett Harley külügyministernek beküldött eredeti példányról. Mi pedig már korábban ráakadtunk annak *egykorú magyar fordítására* egy Vas-vármegyei gyűjteményben, és mássát vettük. Ezt, az eredetivel összehasonlítva, íme, a maga régies magyarságában — csak itt-ott, csekélyes irályi igazításokat tévén rajta — itt közöljük, s annál inkább, mivel egyik pontja Bercsényire és az ő magatartására nevezet szerint hivatkozik.

»Főlséges Császár! (Sire!) Mi sokszori alkalmatossággal eleiben terjesztettük Főlséged Commissiójának, sőt végtére Főlségednek magának is, hogy az elkezdett negociationnak szerencsés végbenvitelére az fegyver-megszűnésnek (armistice) meghosszabbítását éppen szükségesnek (absolument necessaire) lenni ítéljük, és leginkább azért, hogy az erdélyieket magok praetensióitúl leendő elállásra bírhatnánk. De mivelhogy Főlségednek tetszett nekünk teljességgel

¹⁾ L. szövegét *Archiv. Rákóczi*, II. o. III. k. 166—167. l.

²⁾ U. o. 172. l.

tudunkra adni, hogy a mi Erdélyt illeti, — semmiféle expedienst nem akar megengedni az iránt, mely tartománynak olyan birodalom (gouvernement) alatt költenék lenni, a mint karloviczi békeségnek idejében vala; hogy Főlséged Erdélyben lévő armádájának megtartására, és hogy az idei hadakozásának gyümölcsét (le fruit de cette campagne) el ne veszesse: az fegyver-megszűnésnek meghosszabbítását semmiképen meg nem engedheti, — egyebet nem tehattunk, hanem, hogy ezt az két rendbeli negatívát Főlséged részéről, az magyaroknak utolsó resolútiójúl adjuk. A kire ők magokat declarálták: hogy valóban nagy bánattal látják ezt az negociatiót legszebb folyásában ilyenképen füstbe menni.

Lelkünkismereti és becsületünk kényszerít bennünket Főlségednek megmondanunk, *hogy az békességnek soha jobb alkalmatosságát nem láttuk, mint akkor, a mikor erre az extrémításra költetett fakadnunk.*

Rákóczi Fejedelem, a maga személyére nézve arra lépett vala, (avait consenti), *hogy felőle, a mi az erdélyi fejedelemséget illeti, többé szó ne legyen; sőt az Magyarországi Státusokat kész volt Szécsényben összehívni, — máir arra való expedíciókat is aláírván, — hogy láthassa: miként lehessen az erdélyiekkel való conföderatiójokat félben szakasztani, (felbontani; de dissoudre) s ezeket (ces derniers) arra hozni, hogy tűrhető condíciók alatt azon birodalom alá adják magokat, a kit Főlséged náluk tartani resolvált. (». . . à se soumettre à la Régence, que V. M. avait résolu d'établir chez eux.)* De minthogy ezen gyűlés összehívása időt kívánt: az projectiónak nem lőn semmi gyümölese, (»le projet a été sans effet«), — noha Rákóczi Főlséged szentölt személyéhez minden tiszteletet mutatott és nagy bánattal lenni láttatott, hogy újabban fegyverre kölletik fakadni.

Gróf Bercsenyi Miklósnak is igen nagy búsulását tapasztaltuk, hogy a dolognak félben költetett szakadni; mert egy időtül fogva úgy viselte magát, hogy eléggé vehettük észben, hogy igaz szívből kívánja az békességet.¹⁾

¹⁾ Íme, a legékebben szóló újabb bizonyíték Bercsenyi őszinte békehajlamairól, az angol követ szájából, a mediatio nevében, ünnepélyes fogadtatáson, a császárnak mondva!... Közöljük szó szerint eredetiben is, hogy se történetbúvár, se senki ne kételkedhessék: »Le Comte Bercseni nous a témoigné de même une extrême mortification de ce,

Továbbá az Magyar Deputatusok is, kikkel Nagy-Szombatban tractálni szoktunk, végső bánatjokat könnyes szemekkel előnkben terjesztették, látván, hogy minden gyümölcs nélkül (sans effet) költetik visszatérniük.

Ebből az beszédemből, az kit merészlettem Fölséged előtt tennem, veheti észben Fölséged, hogy ez az Nemzet, legfőképen az Fejeik (les Chefs et la Nation) a békességhez nagy hajlandósággal voltak; (*«étoient tous dans la meilleur disposition du monde pour conclure»*). Sőt asszuráljuk Fölségedet, hogy csak egy kis prolongatió és némely expediensek által Magyarországot, az erdélyi fejedelemséggel együtt, nagyobb szerencsével és authoritással bírhatta volna, mint akármelyik Fölséged eleji közül bírta valaha.

De, Fölséges Úr, (Sire), az *Generálisok és Ministerek*, szolgálatainkért való becsületünket Fölségedtől megirigylették, — a kit ilyen nagy-érdemű dolognak szerencsés végbenviteléből várhattunk volna. És most immár egyebet nem tehetünk, (il ne nous reste autre chose), hanem kívánjuk: a mi munkánknál tegye Isten szerencsésebbé Fölséged fegyvereit; kérvén Fölségedet alázatosan: méltóztassék hinni, hogy mirajtunk semmi sem múlt el, a mi Fölséged javára lett volna, (pour avancer les interets), és ezután is mindenkoron azon leszünk, remélvén, hogy az által Fölséged kegyelmességét és protectióját érdemelni fogjuk.«¹⁾

Szolgáltathatott volna-e valaki fényesebb elégtételt a magyaroknak, különösen Rákóczinak s Bercsényinek, mint ezen igazságérzettől át meg áthatott, nyílt, bátor beszédével a büszke Albion nemes fia s a vele egyetértő két követ-társ szolgáltató?! A *«semper Augustus Imperator»* pedig aligha hallott valaha ünnepélyes audientián ilyen igaz, őszinte és — kíméletes szavakban is — annyira lesújtó, elítélő

qui'il faillait venir à une rupture; car depuis quelque tems il s'est conduit d'une manière, qui montrait assez, qu'il souhaitoit ardemment la paix.»

¹⁾ A francia szöveget l. Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 181—183. l. Az egykorú magyar fordítást Vas-vármegyei Szécsényben, az *Ebergényi-családnak* egy régi, írott, gyűjteményes könyvében még 1866-ban találtuk, mely könyvben Veracius Constantius Animadversiói, a szécsényi és ónodi gyűlések czikkelyei s naplói, és a békealkudozásokra s a kurucz háborúra vonatkozó sok levelezésnek is másolatai foglaltatnak.

tartalmú szónoklatot, mint ez!... Meglepetésében alig bírt feleletül egynehány szót hebegni: Ő elismeri a mediatorok jó igyekezetű fáradozásait. — *de a magyarok csak azért akarták az alkudozásokat mesterségesen tovább-húzni, hogy azzal az ő hadseregét (Rabutint?) megromthassák,* (*»thereby ruin his Army«*).¹⁾ Ezzel elbocsátotta őket; a cs. ministerek pedig, — kivált Wratislaw — kik a mediatorok pártatlan eljárásával eddig sem voltak megelégedve, ezen őket egyenesen bevádoló beszéd után még dühösebbek lőnek reájok; a mivel azonban ezek vajmi keveset törődnek vala, lelkiismeretök azt súgván, hogy tanúsított magoktartását igazolni fogja az utókor.²⁾ Igazolták már azon korban is. Harley britt külügyminister már aug. 2-iki válaszában értesíti Stepneyt, hogy eljárásával *a királynő tökéletesen meg van elégedve*; a ki is a cs. követet Gallast a titkos tanács elé hivatván, tudtára adatá: Írja meg a császárnak a királynő elégedetlenségét a magyarokkal való békealku megszakítása, valamint a miatt, hogy ismét ezredeket rendelt el a rajnai közös harcztérre Magyarországba. Stepney is utasíttatik, hogy tegyen Bécsben hasonlót.³⁾ Ez örömmel megtevé.

Egyébiránt a jellemes, derék britt követnek szabadságszeretethez s becsületes nyíltsághoz szokott lelke annyira megútálta, főként ezen alkudozások menetéből, a bécsi ministereket, hogy már júl. 26-iki levelében kifakad: *minelőbb menekülni kíván ezen légkörből,* s áthelyeztetését kéri kormányától. Mire Harley aug. 6-ikán már tudatja vele, hogy kérését a királynő meghallgatta: át fog helyeztetni sokkal kellemesebb állomásra, Hágába; csak még addig maradjon Bécsben, míg új követet találnak a helyére.⁴⁾ Stepney ennek nagyon megörült, de Bruyninx-al együtt iríglyló Rechterent, a ki már aug. 9-kén elútazhatott, — valamint a lotharingi herczeg is hazasietett Osnabruckba. Hamel-Bruy-

¹⁾ *Stepney*, aug. 4-iki jelentésében. (Az id. h. 180. l.)

²⁾ *Ugyanaz*, aug. 11. és 21-iki jelentéseiben, 189. és 214. l.
S később is, levelében Bruyninxhoz, 265. l.

³⁾ *Harley*, Stepneyhez; Whitehall, aug. 2. (U. o. 190—191. l.)

⁴⁾ *Ugyanaz*, ugyanannak, aug. 6. (U. o. 200—201. l. és későbbi leveleiben is.)

ninx hasonlókép megútván Wratislaw és minster-társainak »brutal and impertinent« viselkedését, döllyét: visszahívását kéré kormányától; — a min Stepney egy cseppet sem csodálkozik, mert, mint írja: »*önérzetes, jellemes ember itt, ezen ministerium mellett, tisztességgel meg nem marnadhat.*«¹⁾

Mielőtt Rechteren elútaott volna Bécsből, a három mediator megemlékeztén arról a sok jóról, meleg barátságáról, őszinte, szíves vendégszeretetről, melyet *gr. Bercsényi Miklós* és nagyműveltségű neje részéről házuknál — úgy ők, mint a két hollandi minsternek Krisztina grófnővel barátnői viszonyban élt hitvesei — annyi időközön kereszttől élveztek; minthogy Nagy-Szombathból való kibontakozásukkor a gróftól és családjától, ezeknek távolléte miatt búcsút nem vehettek vala: tehát most, Rechterennek távoztása előtt, *egy mindhármuktól aláírt szép búcsúzó-levelet küldöttek* Szirmay útján *Bercsényinek*, melegen megköszönve az ő és neje irántuk s övéik iránt tanúsított sok szíves-ségét. A fővezér e levelet aug. 12-kén, a Csallóközben, a seprősi révnél vevé.²⁾

Rechteren aztán odahaza nemcsak a mediatio irományait s írott jelentést adott be kormányának: hanem a hollandi rendek előtt élőszóval is kimerítő s a magyarokról igen rokonszenvesen emlékező, nagyhatású beszédet mondott. Titkára pedig, Foching, — a ki Stepneynek a császár előtt aug. 1-jén tartott beszédéről másolatot vön, — ennek szövegét barátja Mr. Behagel útján a holland s belga hírlapokban közrebocsátá. Onnét átvették az angol, a német, a svájcz, az olasz újságok. A beszéd európaszerte roppant feltűnést keltett s a magyar ügynek a közvélemény előtt nagyot használt. Jó darabig Angliában, Hollandiában, Svájcban stb. egyébről se beszéltek. És ámbár e közzététellel a diplomatiái bevett szokás meg vala sértve, a mi miatt a Bécsben maradni kényszerült Bruyninxnak a cs. ministerektől sok szemrehányást

¹⁾ *Stepney*, Cardonellnek; Bécs, aug. 21. (u. o. 214—215. l.), és Harleynek, sept. 4. (230. l.)

²⁾ L. *Bercsényinek* Söpröstől, 1706. aug. 13-kán reggel 4 órakor Rákóczihoz, írott levelét. (*Archiv. Rákócz.* V. k. 212. l.)

kelle hallania, — mindazáltal Stepney Hágából nov. 24-ikén hozzáírt válaszában azzal vigasztalja őt: Ne törődjék vele. »mert a világ helyesli eljárásunkat, hogy a császárnak annyira megmondottuk az igazat!«¹⁾)

Hamel-Bruyninx is, a maga részéről, igen nyílt, őszinte jelentést küldött a békealkudozások sikertelenségének okairól kormányához, a hazatérő Rechteren gróftól; leplezetlenül kimondván iratában, hogy a szerencsés befejezéssel kecsegtető tárgyalások megszakítását semmi egyéb nem okozá, *mint a magyar urak elkobzandó jószágain osztozkodni kívánó cs. ministerek telhetetlen pénz-sóvársága.*²⁾ Mind-ezen, saját megbízottaiktól vett tudósítások, különösen Rechterennek a parlamentben előadott kimerítő jelentése, továbbá a hír, hogy a császár ismét négy (más adat szerint öt) lovas-ezredet rendelt el a Rajnától a magyarok leverésére, — egészen felbőszíték a cs. udvar ellen a magokat és érdekeiket kijátszottak tapasztaló s különben is szabadságszerető belga-holland rendeket. A kik is mindjárt Rechteren gróf hazaérkezte után, Hágában aug. 18-kán tartott gyűlésükben kettős határozatot hoztak: 1. előzékeny, biztató válaszadást Rákóczi fejedelem júl. 22-iki levelére; 2. kemény, erős előterjesztést a cs. udvar eljárása ellen. Az elsőben — mely már másnap kiállíttatott, — Rákóczit a császárral szövetséges ezen iker-államok szabad rendei, megillető fejedelmi czímén címezve, válaszolják neki: Nagy elégtétellel értették³⁾ leveléből, hogy Magyarország békeségének visszaadása érdekében Nagy-Brittánia Főlséges Királynőjével egyetemleg kifejtett jóakarató közbenjárói szolgálataikat a Fejedelem kedvesen vette s köszönettel

¹⁾ »Ma consolation est, que le monde approuve notre conduite, en disant à S. M. I. si naturellement la vérité.« (Az id. h. 265. l.)

²⁾ A Kölnben 1711. megjelent: »Das verunruhigte und wieder beruhigte *Königreich Ungarn*« cz. császárpárti, már többször idézett munkának az 1706-iki békealkudozások félbenszakadását tárgyaló részében olvassuk: »Man sagt, es habe der von *Bruininx* in einem Schreiben mit gar beweglichen Worten *etlichen Kayserl. Ministris* schuld-gegeben, dass die Tractaten nicht seyn zum Stande gekommen, weil denselben die *confiscierten Güter derer Ungarn*, so ihnen zuge-theilet worden, allzusehr an dem Herzen gelegen.« (65. l.)

ismeri el követeiknek jó és pártatlan mediatorokhoz illő iparkodását. Bármily kedves is azonban előttük a Fejedelem elismerése, — nagyon fájlalják, hogy az óhajtott üdvös célt nem sikerült elérni. Mindazáltal remélik, hogy a békehajlam e mostani ellenkező idők daczára sem halt ki még a szívekből, és így a tárgyalások fonalát újból föl lehetend majd venni, s a béke — minélelőbb, annál jobb! — elérthetik. E kívánatos jónak elnyerése céljából tehát kijelentik, hogy a Fölséges Angol Királynővel egyetértőleg *a mediatiót ők továbbra is fentartják, jó szolgálataikat készséggel felajánlják*, s kérik a Fejedelmet: legyen meggyőződve, hogy az ő minden igyekezetök nem céloz egyébire, mint a magyar nemzet boldogulására és az ország nyugalalmának visszaszerzésére. Végül *kiváló nagyrabecsülésöket fejezik ki Rákóczi személye iránt.*¹⁾

Bezzeg, a József császárhoz intézett jegyzék egészen más hírokat penget! A mediatio történetére kiterjedő hosszabb bevezetés után rátérnek, hogy, midőn a magyarok lelkiületének békülési hajlamáról követeik tudósításaiból meggyőződtenek: mennyire remélték a fegyvernyugvásnak kiegyezéssel végződését. Annálinkább sajnálják az alkudozások váratlan és rögtöni félbeszakítását, a miatt, hogy a császár a fegyvernyugvás meghosszabbítását s Erdély ügyére nézve minden kiegyenlítési módot megtagadott. Az ő és az angol meghatalmazottak jelentései egyetértőleg megerősítik, hogy a magyarok főnökei, valamint magok is, a békéhez soha annyi őszinte hajlandósággal nem valának, mint most; úgy, hogy semmi egyéb nem kívántatott volna, mint a fegyvernyugvásnak általuk oly melegen kért s a mediatorok által nélkülözhetetlennek bebizonyított kiterjesztése. Nem értik, a kibékülésnek ily kedvező alkalmát hogyan szalaszthatá el ő Fölsége, s miért követte inkább azok kárhozatos tanácsát, a kik a háborúból magoknak dúsabb aratást remélvén, urok javát saját érdekeiknek alárendelik. Hiszen, e háború ő Fölségé-

¹⁾ »... particulariter rogantes Celsitudinem Vestram, ut credere velit, quod habeamus pro persona sua plurimam existimationem.«
(L. szövegét e Bruyninx útján megküldött válasznak. *Hist. des Révol. de Hongrie*, IV. k. 169—173. l.)

nek a saját alatvalóit rontja, emészti; mit használhat a honpolgárokön aratott győzelem? Meg kellett volna tehát minden módot kísérteni, mielőtt a fegyver újra fölvetetik. De meg, az általános európai hadviselést tekintve — mely a francziák ellen legfőként a császár érdekeiért vívatik, — megfoghatatlan, hogy ő Főlsége a magyarokkal mindenáron ki nem egyezett! A császári-angol-holland szövetség föltételei megkövetelik, hogy kiki ezen államok közül teljes erejével vegyen részt a harczban: s íme, a magyar háború kitörése óta mindjárt észrevehetővé lőn a császári haderők elvonása a közös csatatererekről; most pedig újból négy ezred s még egyéb csapatok is kivonatván a magyarok ellen a német birodalomból, — itt a hadakozás egész terhe az angolokra s hollandokra nehezül. A császár ereje nem elegendő arra, hogy egyszerre Német-, Olasz-, Spanyol- és Magyarországon hadakozzék; s miután szerződésileg kötelezte magát összes erejét a francziák ellen fordítani, de ezt mégsem teszi: ők, a belga-holland egyesült államok rendei, nem láthatják be, — *miért viseljük tovább is az austriai ház érdekében e háborút?* Ők eddig minden tőlük telhetőt megtettek; azonban fájdalommal tapasztalják, hogy a rajnai harczterekről a cs. csapatok ép akkor vonatnak el, a mikor legnagyobb szükség volna rájuk. A tapasztalat eddig is megmutatta, hogy a magyar háború mellett a közös ellenséget legyőzni lehetetlen; kéri tehát a császárt, *hogy az elejtett békealkudozásokat újra fölhevén, a magyarokkal minélelőbb egyezkedjék ki,* az elvezényelt négy ezredet küldje vissza a Rajnához, és úgy Olasz-, mint Németországba nagyobb számú csapatokat indítson. Mert ők, a hollandok, *ha magokra fognak hagyatni: kénytelenek lennének engedni a szükségnek;* miért léptek szövetségre, ha a császár nem segíti őket? Ő Főlsége tán nem szívesen veszi ezen fölszólamlásukat, — de kénytelenek valának vele, mivel, ha a császár a birodalomból a haderőket kivonja: az ügy, a melyért ők kötelezettségöknél többet tettek, el fog bukni elvégre is, a mi nekik fölróható nem lészen.¹⁾

¹⁾ L. latin szövegét: Archiv. Rákócz. II. o. III. k. 203—210. ll.

Ezen a hollandi közvélemény nagy felháborodására mutató, valóban erőshangú átirattól — kivált annak a separált békekötés eshetőségét kilátásba helyező két pontjától, — nagyon gondolkodóba eshettek volna Bécsben, ha a cs. ministerek nem olyan elbizakodottak. Annál inkább, mert jól tudták, hogy a francziával való külön kiegyezésnek erős pártja van Hollandiában, mint ezt az angol külügyér is hangsúlyozta.¹⁾ A hágai parlament ezt a mennydörgő jegyzéket a császárnak Hamel-Bruyninx-el adatta által, a kit egyszersmind utasított, hogy a magyar békealkudozások ügye végett csak maradjon — habár kellettlenül — tovább is Bécsben; sőt, ha e tárgyalások megújítására kilátás nyílnék: akkor Rechteren grófot szintén visszaküldendik ismét.²⁾

Harley britt külügyminister Stepney által tudtúl adatá a cs. udvarnak, hogy a föntebbi belga-holland előterjesztésben foglaltakat — habár oly éles hangon szólanak — kormánya is osztja. Mert, jegyzi meg, a bécsi ministerek valóban sok okot szolgáltatnak a szövetségesek neheztelésére. Felfuvalkodottságuk ép oly nagy, mint tehetetlenségek. Vajha a cs. udvar valahára észre térne már a magyarokat illetőleg! Nem kétli, Stepney megkapta már kért visszahívó-levelét; mindazáltal, ha a magyarokkal való béketárgyalások megújulására kilátás van: ne mutassa be azt a császárnak, s maradjon még ott, ezekben résztveendő.³⁾

Stepney visszahívó-levele, Anna királynőtől, Windsorban aug. 18-kán kelt⁴⁾, és ő megkapta, de kormányának útasítása szerint nem adá még be, — ámbár, mint sept. 4-ikén Harleynek jelenti, daczára a hollandi rendek, Bruyninx és az ő erőfeszítéseinek a magyar alkudozások megújítása érdekében: a cs. udvar nem mozdul. A császár ministerei csökönnyösek, s elhatározzák a saját akaratuk szerint eljárni. Így a békealkudozások újra fölvétele a jövő évi február hó előtt alig remélhető; s ő nem hiszi, hogy a

¹⁾ Aug. 27-iki jegyzékében. (U. o. 216—218. l.)

²⁾ L. *Stepney* sept. 4-iki levelét Bécsből, Harleyhez. (U. o. 223. l.)

³⁾ *Harley* aug. 27-iki útasítása Stepneyhez, az id. h.

⁴⁾ L. szövegét u. o. 210—211. .

mediatiót e ministerek akkor is igénybe vegyék: nehogy gonosz-tetteik (their works of iniquity) ez által napfényre jussanak.¹⁾

E jelentés folytán Harley september 17-kén útasította Stepneyt, hogy, mivel tehát a magyarokkal való békealku felújítására semmi kilátás: eltávozzanak Bécsből; mutassa be visszahívó-levelét a császárnak, és jöjjön Brüsszelbe.²⁾ Utódjául a bécsi követségre lord Raby — a későbbi híres külügyminister — vala kiszemelve; de az, a Stepney jelentéseiből épen nem kedvező színben megismert császári udvarhoz jöni vonakodván, — a királynő által már alá is írt kinevezését nem fogadta el, s így a bécsi britt követség jó ideig betöltetlen maradt. Stepney sept. 21-kén volt búcsúkihallgatáson a császárnál, kitől elbocsátó-levelét 23-kán kapta ki. E levélben József a követnek — úgy, mint mediatornak is, — a magyarok kibékítése körüli szorgalmatos iparkodását elismeri, s azt mondja, hogy a kiegyezés művét a francziáktól tanácsolt és izgatott »*rebellisek*« (nem »*Conföderált Státusok*« már, hanem íme, diplomatai okmányban is, mint a falragaszokon, csak »*rebellisek!*«) fejei hiúsították meg.³⁾

A távozó Stepney azonban nemcsak József császártól:

¹⁾ Stepney sept. 4-iki e levele, u. o. 228—232. l. Rákóczi iránti gyöngéd figyelmét Stepneynek szépen tanúsítja itt Harleyhez intézett azon javaslat, hogy a királynő nagyon le fogná személyesen kötelezni magát iránt Rákóczi fejedelmet, ha a holland kormányval egyetértőleg, — a mint ezt Rákóczi neki gr. Rechteren és Hamel-Bruyninx előtt említé, — kieszközölné a bécsi udvartól, hogy a nevezett fejedelemnek Bécsben visszatartott két fia, (7 és 5 évesek) onnét eltávozzanak olyan helyre, a hol személyeik biztonságban és jó nevelésben részesülnének. Stepney e célra — tekintve a fiúk kath. vallását — Angliát nem ajánlja, hanem e helyett a belga *Clève*-t, vagy a holland *Utrecht*-et, hol a kath. egyház nyilván tűrve van. Folyt-e azután tárgyalás az angol s osztrák udvarok közt ezen ügyben? — eddigelé nem tudható. — Ugyane leveleiben ad véleményyt, Harleytől felhivatva, Stepney arról is, hogy a királynő minő modorú és tartalmú választ adjon Rákóczi-nak érsek-újvári levelére.

²⁾ U. o. 240. l.

³⁾ »Ejus (t. i. Stepney-i) equidem in sapiendis turbis Hungaricis adhibitae spectataeque diligentiae et indefesso studio optatus sine dubio successus respondisset, si *Rebellium Ducum* (Rákóczi és Bercsényi) consiliariis et incentoribus Gallicis circumseptorum is esset animus.« (U. o. 245. l.)

Rákóczi fejedelemtől is kikéré — sept. 24-iki levelével — elbocsátó-iratát, (lettres recreditives), jelentvén, hogy a királynő ő Fölsége német-alföldi követévé neveztetett ki. Az iratot Bruyninx útján kéri megküldetni; ¹⁾ ő pedig a maga levelét a fejedelemhez Szirmay báró révén juttatá, egyúttal fölkérvén ez utóbbit: tolmácsolja legmelegebb búcsúüdvözlését *Bercsényi grófnak is.*²⁾

Anna angol királynőnek Stepney sugalmazta imént érintett válaszirata Rákóczi júl. 22-iki levelére, Newmarketben 1706. oct. 6-kán kelt, s igen barátságos hangon van tartva. A bécsi udvar által — az 1703-iki törvénytelen s rég elévült Buccelliniféle ítélet színe alatt, ostoba gőgből — hivatalos érintkezésben még hercegi czímmel sem illetett Rákóczit Nagy-Britannia hatalmas uralkodója, ámbátor a császárnak szövetségese: »*Mon Cousin!*«-nak szólítja; csak úgy, mint XIV. Lajos, Péter czár, a spanyol vagy a porosz királyt szokta. A királynő sajnálatát fejezi ki, hogy a béke műve, — melynek szerencsés létrehozásán ő, úgy a közügyet, mint a magyar haza javát tekintve, (»pour le bien de Votre patrie«) készséggel munkált közre, — nem sikerülhetett. »Rendkívüli követünk s teljhatalmazottunk Stepney úr magasztalólag nyilatkozott Önről s mediatióink iránt tanúsított megtisztelő magatartásáról.« Stepney helyére új követet fog küldeni Bécsbe, a kinek kötelességévé teendő, hogy a békealkudozásoknak oly szerencsétlenül kettészakasztott fonalát újra fölvétetni igyekezzék. »Ugyanez utasíttatni fog arra is, hogy Önt a magyar nemzet iránti hajlamunk- s jóindulatunkról és különösen az Ön személyét nagyrabecsülésünkéről biztosítsa.« Befejezve és aláírva: »Je suis — Mon Cousin — Votre affectionnée Cousine: *Anne R. m. p.*« ³⁾

¹⁾ Stepney, Bécs, sept. 24. Rákóczihoz. (U. o. 246—247. l.)

²⁾ »Adjunctas ad Celsissimum Principem Rakocziium, rogo, transmittat; et si quancunque ad *Eccellentissimum Dominum Bercseny* scribendi facultatem habeat (t. i. Szirmay), peto, ut *Ipsum meo nomine officiosissime salutet.*« Stepney, Bécs, sept. 24. Szirmayhoz. (U. o. 249. l.)

³⁾ Sajátkezüleg aláírott *eredetije*, Anna királynő több levelével

Ekként Anna királynő, a holland-belga rendek példájára, szintén fentartá mediatióját továbbra is a magyarok számára; a mi fölött Rákóczi fejedelem, oct. 23-kán a mérai táborból — a már ekkor, útja közben Marleborough hg. cambrani táborában időző — *Stepney*hez intézett kegyteljes levelében örömet fejezi ugyan ki: de a bécsi udvar őszinteségében, az eddigi tapasztalatok után, alaposan kételkedik. Ugyanezen levelében különös nagyrabecsülését hangsúlyozza a címzett iránt, szerencsét kíván neki királynője kegyéhez és új alkalmaztatásához; *Stepney* buzgó fáradozásai által, a melyek szerencsésebb véget érdemeltek volna, lekötöztetnek vallja magát, s óhajtja, hogy, ha a magyar haza adása kénytelen is neki maradni hű gondjaiért: más, boldogabb országban annál több siker, több szerenese jutalmazza őt! Egyszersmind elbocsátó-levelét kiadja.¹⁾

Az egyeneslelkű britt követ kívánata tehát teljesült: a megütált bécsi udvart odahagyhatá, s új állomásán, Hágában, egy valóban szabad nemzet kormányfőirai körében szentelhetette munkásságát hazája és a szabadság ügyének. Azonban *Stepney*, onnét az oceán távol partjairól is fentartotta összeköttetését — *Bruyninx* útján — a magyarok nemeslelkű vezérlő-fejedelmével s a mélyen megszeretett nemzettel. Hágából kelt leveleiben sem szűnik meg Anglia kormányának, s barátjának *Bruyninx*nak figyelmét a magyar ügyekre folytonos éberségre hívni föl és nekik jó tanácsokkal szolgálni. — Annyi bizonyos, hogy az akkor élt összes diplomaták között nem vala nemzetünknek több oly buzgó barátja, mint ő, és *Du Héron*: a varsói volt franczia követ. Valamint a hollandi közhangulatot gr. *Rechteren* és *Bruyninx*: úgy viszont az angol közvéleményt *Stepney* nyerte meg Magyarország részére; övék az elévülhetlen érdem, hogy államaik kormányait igazmondó, elfogúlatlan, őszinte jelentéseikkel felvilágosították s rokonszenvüket, jóakarató támogatásukat egy hajdan dicső és szabad, bár most szerencsétlen, elnyomott nemzet számára, a zsarnokság ellen föl-

együtt, a vörösvári *Rákóczi-Levéltárban*. Egykorú másolatról a British Museumból kiadva, az id. h. 253—254. l.

¹⁾ L. szövegét u. o. 257. l.

keltették, biztosították. Sőt Stepney lankadatlan buzgólkodásainak hatása még a *szatmári békekötés* létrehozatalában is nyilvánul, a mely -- mint látni fogjuk -- az angol nemzet általa fölkelte s ébren tartott közvéleményének a bécsi udvarra gyakorolt hatalmas nyomása következtében valósíthatott csak meg, a fegyverrel való leigázás helyett.

A lelkes Rechteren, a jóakarató, becsületes Hamel-Bruyninx emlékének is tisztelettel tartozunk. De, ha a honfíúi hála méltán zarándokol el a Márványtenger mellé, nemzeti nagy hőszeink, *Rákóczi*, *Bercsényi* vértanú-sírhajhoz s ott szent áhítattal borúl le: a Themse partjain vándorló magyar se mulasztja el, midőn Albion jeleseinak mauzoleumát, a Westminster-Abbeyt meglátogatja, hogy legalább néhány perczre kegyelettel ne álljon meg ama sír-emléknél, mely alatt a nemes *Stepney György* lord, nemzetünknek ezen igaz barátja, aluszsa örök álmait.

T A R T A L O M.

Lap.

Előszó a harmadik kötethez V.

XIX. FEJEZET. (II. *Bercsényi Miklós gróf, a szabadságharcban.*) *A rohamos emelkedés kora. 1703. A tiszai átkelést megelőzőtt titkos előkészületek Tiszántúl, Debreczenben, Biharban. Dobozy István, Komáromi Csipkés György, Mónay Pál; ennek összeköttetése Borbély Balázs- és Esze Tamásékkal. Bóné András és társai az Érmelléken; a diószegi kastélyt elfoglalják s a hadakat szervezik. Rákóczi táborozása Szabolcsban és Szathmárban. Gr. Pálffy Miklós merényletet tervez Rákóczi és Bercsényi ellen. Kis-Várda vára hódolást ígér, az ecsedi katonaság s b. Melith Pál a szathmári nemességgel Rákóczihoz áll; Ecsed vára erősítése. Melith s Bercsényi hódolatra hívják föl Nagy-Károly vára úrnőjét, b. Károlyi Sándornét, de még hasztalan. Csátározások Károly alatt. Rákóczi júl. 26. Debreczen közélébe száll táborával; e szab. kir. város eleibe küld és meghódol. Orosz Pál kir. ezredes, Buday István bihari alispán kuruczokká lesznek, úgy Bessenyei, Ibrányi Thököly-féle ezredek is, sok szabolesi nemessel és hadakkal. A nagy-kúnok, hajdúvárosok hódoló küldöttségei. Júl. 29. megveszik Kálló várát, hol első ágyúikat nyerik; Eckstein németjeivel kuruczezá lesz s a magyarok mind. A váradi németek és ráczok Bóné Andrásékat Diószegnél megzavarják, a Sárrétét, Nagy-Kúnságot rabolják. Bercsényi Bónéék segélyére indul, Kis Balázs rácz ezredet visszaűzi s 3000 lovast vezet Kállóhoz. E vár megvétele; a hajdúvárosok s nagy-kúnok tömegesen fegyvert ragadván, új ezredek szerveztetnek. Ilos-*

vayék Máramarosba, Borbély Balázs, Ocskayék a tiszai révekhez, más csapatok a Szilágyságba küldetnek, hol Gúthy fegyverkezett már. Bercsényi fegyvereket gyűjt, katonaruhákat készített Debreczenben. A tábor e város alá száll; aug. 3. Bercsényi Debreczenben a hűségesküt a tanácstól, polgároktól fölveszi. E város birtokának sok és nagy előnye a kuruczok részére. Rákóczi aug. 2. innét intézi külföldi expeditióit s Törökországba újabb követséget küld. Ér-Diószegig nyomul elő. A rácz Kis Balázs, Bercsényi Várad-Olaszit rohammal beveszi, elpusztíttatja, néhány ezer ráczot levágat. E diadalnak nagy eredményei. Bercsényi Nagy-Szalonta-, Gyula-, Sarkadhoz száguld; ez utóbbit erődített, hajdúságot szervez. Visszatér Diószegre, Székelyhydra Rákóczihoz; Szent-Jób vára övék. Szilágy-Somlyó ellen indulnak. B. Glöckelsperg, gr. Rabutin és az erdélyi viszonyok. Miért nem mozdult Rabutin Erdélynek déli tájairól? Törökországi dolgok. Rákóczi követeit Konstantinápolyban jól fogadják. Török-tatár légio szervezése. Glöckelsperg németjeivel Somlyóról Szathmárra menekül; Szöcs János üzi; Somlyót megveszik, a Szilágyság meghódol, Kővárt ostromzárolják, Kolozsvárig csapdoznak. Rákóczi és Bercsényi a táborral Nagy-Károly alatt; e vár meghódol. Szathmárt körülzárolják. Nagy-Bánya s Huszt megvétele, Máramaros meghódolása. A b. Perényiek hűséget esküsznek, Ugocsával. Szathmár szorosabb zárata. Áttelepülés Vetésről Pálfalvához; az éji menet megzavarodása; Bercsényi erős zúzódást szenved a fején, Nagy-Károlyba viszik ápolásra. — Bél-Fenyérnél a ráczokat Bónéék megverik. Rákóczit Szathmár mellett orvgyilkosok merénylete fenyegeti; a fejedelem a cs. tiszteket lelővi és hű palotásai megmentik. Bercsényi kimegy tanácskozni a szathmári táborba. B. Sennyey István és testvérei Zemplénnel meghódolnak. Bercsényi sept. közepén Tokaj ostromára száll; Kassáig csapdoztat. Károlyi Sándor kijő hozzá Kassáról, kuruczságra áll, s b. Andrássy György is, Krasznahorka várával. Szalontay. Unghvár zárlatba vétetik; Homonna, Vinna, Sztropkó, Csicsva kaput tárnak. — A forradalom rohamos terjedése a közép Tiszánál. Eger vára

szorúl. Ónod kuruczczá lesz. Ónodi János Deák, Ocskay, Géczy Zsigmond, stb. Borsod Miskolczczal, Gömör, Hajnáskö vára meghódolnak; Gácsot körül fogják. A füleki had. Füleki, Rima-Szombat, Losonez, Zólyom-Lipcese, Végles, Szécsény vára, Kis-Hont, Zólyom, Nógrád, Nagy-Hont hódolnak. Lévát, Bozókot, Korponát stb. Ocskay megveszi. A bányavárosok hűségét esküsznek. A kuruczok Nyitra, Érsek-Újvár, Esztergom alatt. Deák Ferencz, Szöcs János, Borbély Balázs Szólnok várát megveszik, Kyba rácz hadát Kecskemétnél lekaszabolják. Gács vár a Vayakkal, Rádayakkal, stb. meghódol; Kékkő, Szitnya, Csábrág szintén. Abaúj, Torna, Sáros fegyvert fog, hadakat állít; Berthóty Ferencz, Réthey, Szalay és a többi. Palocsa, Dunavec, Zboró várak, Szeben, Bártfa, Késmárk, Lőcse városok hódolnak. Szepes Czelder Orbánnal, Pongrácz Jánossal stb. fegyverre kel. Kassát, Eperjest, Szepesvárt, Murányt, Szendrőt ostromzárólják, Liptót előzőnlük, Trencsénybe száguldoznak Zsolnág; Likavát, Árvát ostromolják. A b. Révayak váraikkal s velők Turócz meghódol; a trencsényi kisebb várak is. Trencsény várát ostromolják. A fölkelő had minéműsége. A fejedelem Szathmárt víjja. Gyors előhaladás Erdélyben; várak, vármegyék csatlakoznak. Rákóczi Szathmár városát rohammal megveszi s a vár ostromát Sennyeire bízván, maga Tokajhoz, Bercsényi Eger alá száll; Károlyit a Tisza-Dunaközére küldik a fölkelést szervezni. Buday Kassa alatt győz. Bercsényinek Eger városa és Thelekessy püspök meghódol; a várát ostromzár alá véteti. — A bécsi udvar ellenkészlődései, hadtoborzásai; Forgách, Koháry, Esterházy, Bottyán, Batthyány stb. magyar csapatvezérek. A cs. udv. titkos tanács határozatai; Rákóczi és Bercsényi fejére vérdíjat tűznek ki. Intézkedések feleségeik ellen. Gr. Schlick cs. fővezér Pozsonyból megindul, tízezer főre szaporodik; Lévát, Csábrágot, a bányavárosokat visszafoglalja. De Bercsényi ellene indul, Károlyival egyesül, és nov. 15-én Zólyomnál a császáriakat keményen megveri. Schlick Beszterczéről Bajmócra szalad; a bányavárosok újra meghódolnak; Forgáchék hada szétoszlik, kurucz-

czá lesz; vezéreik bajjal menekülnek Bajmóczhoz. A zólyomi diadal döntő hatása. Schlicket Rajecznél megverik s által-
 üzik a Vágon. — Beresényi fia, László, ki akar szökni
 Kassáról atyjához; elfogják, visszaviszik. Neveltetése, fog-
 lyúl tartatása Kassán. — Beresényi Zólyom várát ostrom-
 zárlatba, a bányákat rendbe véteti; Schlicket, Forgáché-
 kat nyomon űzi. Nyitra-megye hódol, Galgócz, Sempte,
 Szered várak kaput tárnak; Schlick serege romjaival Po-
 zsonyba menekül. Beresényinek Nagy-Szombat az eszter-
 gomi káptalannal meghajol; Nyitra várát körülzároltatja.
 Pozsony vármegye kuruczczá lesz, fegyvert fog. Beresényi
 Szempeznél táboroz, a Fehérhegyek várai meghódolnak, be
 a Morva vizéig; Modor, Bazin, Szent-György városok és
 Szakolcza szintén. A fővezér Morvára s Austriára hódoltató
 pátensekert küld; a Csallóközt, le Komáromig elfoglalja.
 Pozsony szorúl; Bécsben megrémülnek, Savoyai Eugent
 küldik Magyarországba; ennek panaszkodó levelei Pozsony-
 búl. Zólyom vára capitulál, Bottyán kir. ezredes titkon ku-
 ruczczá lesz. Beresényi (karácsony előtt) Austriába küldi
 Károlyit; ez Marcheggnél négy sánczot és Schloss-Hoffot
 beveszi, 3 mértföldig száguld Bécs felé; zsákmányrakva
 tér vissza Szempezhöz. Beresényi a Csallóközbe rendeli,
 hogy Dunántúlra keljen át. — Az erdélyi állapotok, be-
 hódolás, stb. Szepesvár és Tokaj kaput tár 3—94.

XX. FEJEZET. *A rohamos emelkedés kora, 1704.*
 (A szomolányi csatáig.) Beresényi Pozsonyt, Dévényt sar-
 kalja, Morvába sűrű beütéseket tétet. Másfelől Komáromot
 szorongattatja; a város védleveleket vált tőle. Dunántúli
 küldöttség Beresényinél Somorján. Ő Károlyit küldi által
 a Duna jegén. Pápa kaput tár; az egész tartomány ön-
 ként csatlakozik. Sándor László meghódítja Veszprémet,
 Székes-Fehérvárt, Simontornyát, Pécsét, Siklóst, s a Drá-
 ván túlra csap. Deák Ferenczék b. Kreutz cs. tbkot és
 Monasterlyt D.-Földvárnál megverik, s az előbbi elfogják.
 Hellepront Valpó várát, Verőczét megveszi a Drávántúl.
 Mások Csáktornyát és a Muraközt. A várak, Fraknót, Lán-
 zsért kivéve, meghódolnak. Károlyi Kis-Martontól csapdoz

Austriába. Savoyai Eugen a Lajta-vonalra rakja a cs. hadakat; Bécsben a magyar-bajor-francia egyesüléstől tartván, békealkudozásokat kezdenek. Eugen Rákóczi és Beresényit megnyerni próbálgatja, Esterházy Pál nádor s Pýber püspök útján. Beresényi jellemes magatartása. Rákóczi tapintatos intézkedése. Gr. Széchenyi Pál érsek, b. Szirmay, Okolicsányi, mint I. Lipót békeközvetítői. Beresényi és Károlyi találkozója az érsekkel Lébény-Szent-Miklóson. A »*Recrudescent*...« Rákóczi lengyel királysággal kínálják; Beresényit magy. főcancellársággal, nádersággal s más fényes ajánlatokkal kecsegteti a bécsi udvar. Szilárd jellemén minden kísértés megtörik. (Tolvaý, Jeszenszky küldetése, Savoyai Eugen barátsága, stb.) Ki Beresényi grófnőt szabadonbocsátatja férjéhez. A grófnő fényes fogadtatása s politikai missiója, de a melyben az udvar csalódott. Kővár, Murány, Trenesény város, Munkács, Ungvár capitulálnak. Az utóbbi, mint Beresényi vára. Hamel-Bruyninx hollandi követ Beresényinél, Semptén; általa is kísértik a fővezért, de hasztalan. A gyöngyösi békeértekezlet. Gr. Forgách Simon tbk. kuruccezá lesz; figyelmeztetési Károlyihoz. Rákóczi Miskolcra; Eger várát löveti, majd Gyöngyösre megy. A conferentia mivel oszlik szét. — Cs. fővezérre Heister Siegbert lesz; miként készül Károlyi ellen; e tbk. hibás eljárása Dunántúl; Austriát égetteti, rabolja, föl egész Bécsig. A rémület a cs. székvárosban. Rákóczi ítélete Károlyiról. A császáriak combinált támadása; gr. Pálffy János bán visszafoglalja a Muraközt, Herberstein Siklóst, Pécsét, Heister Kis-Martont. Károlyi hajdúit szétveri, magát a Rábán át Pápára, majd Földvárnál a Dunán is átúzi. Székes-Fehérvár capitulál; a dunántúli hadak nagyobb részt hazaoszlanak. Beresényi Gyöngyösre visszater Semptére, Nagy-Szombatba; Pékryt dícséri, Károlyi ellen kifakad; a dunántúliakat a Csallóközből segíti. A bajorokban, francziákban nem bízik. Forgách átpártolásának valódi okát megtudván, Rákóczi figyelmezteti. E nevezetes ügy. Heister Tatát visszafoglalja, Komáromból Érsek-Újvárt megsegíti. Beresényi Tramp dán tbkot Püspökinél megveri.

Pekry s Bercsényi harczeit Heisterrel Nagy-Magyarnál. A csatározások Szempez, Szered, Sempte, Mocsonok, Verébely körül. Forgáchot, ki Eger várát capituláltatá, Rákóczi Paksnál átköltözteti a Dunán; hol az elszéledt had ismét melléje gyűl. A ráczokat Simontornyánál megverik. Forgách Fehérvárt fenyegeti, Pápát visszafoglalja; gr. Esterházy Antal kuruccezá lesz, s Vár-Palotához száll. Forgách Sárvárt, Kapuvárt megvévén, Soprony felé, — Heister pedig vissza Komáromba s Fehérvárhoz, Veszprémhez nyomul. E helyet kegyetlenül feldúlhatja; rémitő gyilkoltatásai. Rákóczi ellen a bécsi udvar ismét orvgyilkost küld, de a gaz merénylet pórul jár. A becsületes angol minister véleménye. Bercsényi visszahódítja a Fehérhegység vidékét; a »tót Imperium«. Pálffy és Ritschan cs. tbkok Pozsonyban és Szakolczán; egyesülési tervök. Bercsényi intézkedései; Oeskey, Károlyi. A szomolányi fényes diadal, (1704. május 28.). Bercsényi Ritschant elfogja, 4000 emberét levágatja, egész táborát elnyeri; 700 hadi fogoly, tömérdek zsákmány. Győzelmi ünnepélyek a majtényi táborban, Nagy-Szombatban és országszerte. A diadal felvillanyzó hatása, örvendetes következményei. — A nagy-szombati egyetem ifjúsága; a német jezsuita tanárok elűzetnek Bercsényi által. A szomolányi diadal költője. 95—180.

XXI. FEJEZET. *A rohamos emelkedés kora. 1704.*

(*A szomolányi csatától a fegyverszünet fölbomlásáig.*) A fejedelem Paks környékén. Békealkudozások. Erdélyben országgyűlés. Rákóczi vagy Bercsényi választassék-e Erdély fejedelmévé? Gr. Pekry cselszövénye. Rákóczi bácskai hadjárata; Bácsot, Titelt megvíjja, a ráczokat megveri és irtatja. Szegedet ostromolja. Erdélyben fejedelemmé választatik, de vonakodik elfogadni. Bercsényi a csallóközi réveket sánczoltatja; áthidaltatja a Dunát. Forgách segélyére átküldi Károlyit, ki I. Lipót születésnapján Austriát Bécsig égeti és dúlatja; hanem elkésik Koronczótúl, hol Forgách csatát vesz. Károlyi viszont Nagyfalunál tönkre veri Rabattát; nagy zsákmányt nyer, Stýriát be Gréczig pusztítja. Két vár capitulál neki. Bercsényi véleménye Forgách-

ról és a módszeres hadakozásról. Bercsényinek egyéni és hadvezéri jellemzése; mint szervező és tervező; mint szónok, mint stýlista. Udvertartása, szokásai; külalakja, arczvonásai, fenmaradt arczképei. Bercsényi jellemzése Rákóczitól, kísérő jegyzeteinkkel. Mint fővezér, 4 ezred tulajdonosa. Hadteste ekkor tájban és ennek katonai elhelyezése. Ismételt győzelmes beütései Austriába és Morvába; Nikolsburgig hódoltat, 1500 németet vágat le. Heister Mosonyba száll; Bercsényi a csallóközi réveket erősítteti. Bajmóc vára kaput tár előtte, Nyitra végét járja. Újabb betörés Morvába. Bercsényi személyesen löveti Trencsényt, a mely capitulál, de Morvából segélyt kap. Bercsényi aug. 11-iki ütközete Breuner tbkkal, Drietománál; viisszaszorítja őt Morvába s újra beüttet ide és Austriába, keményen raboltatva. — Rákóczi Szeged városát megveszi; a vár még ellenáll; a fejedelem az ostrom alatt megbetegszik. Széchenyi érsek fegyverszünetet eszközöl ki Bécsben; Rákóczi elfogadja, s béketárgyalásokra Gyöngyösre jő, hol a höchstetti harc hírért veszi. XIV. Lajos legújabb biztatásai. Rákóczi Vihnyére megy fürdőzni; a béketárgyalások vezetésére Bercsényit Selmecczre kívánja. A jezsuiták mérgezési terve a fővezér ellen; Bohus, Berzeviczy. Bercsényi bombáztatja Nyitra várát, mely aug. 25. capitulál neki. Meghódol Szendrő vára is. Érsek-Újvárt Bercsényi erősen szorongatja. Heister Károlyit a Dunántúlról elűzi, Földvárt, Simontornyát, Siklóst elfoglalja és kegyetlenkedik, a fegyverszünet alatt már. Bercsényi bosszúló hadjárata ezért, Austriába; Dürrenkrutot Ocskay beveszi. Nagy riadalom Bécsben, — mire Lipót cs. a fegyvernyugvást szentesíti. — Eperjes, Kassa alkudoznak. A rácokat Dunántúl megverik. B. Szirmay cs. békebiztos Bercsényinél, ki É.-Újvárt zárlatban, b. Sennyeyt Bazínban helyettes-parancsnokul hagyja és Selmecczre megy. A cs. ministerek, békebiztosok, hollandi és angol békeközzvetítő követek érkezése Selmecczre; Lamberg, Seilern, Széchenyi, Ko-

háry, Szirmay, stb. Kassa és Eperjes kaput tárnak a kuruczoknak; a feladási szerződéseket Forgách köti; Beresényi fia kiszabadul a németek kezeiből. Bottyán a cs. fogásból menekül, Selmecze megy Beresényihez, kurucz tbkká lesz, és Érsek-Újvár, Komárom alatt parancsnokol. A béketárgyalások Selmeczen, Vihnyén; Seilern rosszelkűsége; a nehézségek. A derék Hamel-Bruyninx is, Stepney becsületes igyekezete. Seilern Beresényit is, Széchenyit is megsérti. A mediatorok Beresényivel Vihnyén Rákóczinál. Seilern makacsságán minden megtörik. A lejáró fegyverszünetet (oct. 31.) meg nem hosszabbítják; a tárgyalások félbenszakadása; a békebiztosok és mediatorok visszautaznak. A bécsi hazug híreket az angol követ megczáfolja 181—265.

XXII. FEJEZET. *A tetőponton, 1704—1705. (A fegyvernugrás fölbomlásától I. Lipót haláláig.)* Érsek-Újvár megszállásának előkészítése. A franczia műszaki tisztek. Bottyán tbk. É.-Újvár alatt; az ostrom s a vár megvétele. Hadi tanács; Lipótvár megszállása. Beresényi a Fehérhegyekben; Bottyán a Dunánál. Heister szervezkedései. Beresényi a Morva völgyében táboroz; csatározásai Heisterrel, a kit visszanyom; téli táborozása a hegyekben; tábori jósa. Leopoldvárt víjják. Beresényi terve a döntő csatáról. Heister tábora átkel a Morván. Ütközetek Stomfa, Tal környékén. A pozsonyi cs. tábor csatlakozik Récsénél. A császáriak haderő-létszáma. Bazín. A magyarok gyülekezése Farkashidához; hadirendjök, állásválasztásuk, tényleges létszámuk. Heister Rozsindolnál; Scharudi árulása. A két tábor találkozása Nagy-Szombat alatt; a kuruczok csatarendje; a harcز kifejlődése, lefolyása; Heister halálveszedelemben. Scharudi és németjei a csata közben át-pártolnak. A beállott zavar és tactikai baj. A visszayonulás. Az elesettek száma mindkét részről. »Az németet mi vertük meg, és minket az confusió.« Lipótvár fölszabadul. Beresényi a Vág mellett, Sempte-Sellyénél. Nemesi fölkelés hirdetése. Csatározások Nagy-Szom-

bat alá és Szered, Galgócz táján. Bottyán tbk. feljön, Heister háta mögött Szomolányhoz s a morva szélékig nyomúl. Heister nagy-szombati kegyetlenkedéseit az eperjesi németeken torolják meg. Bécsi ijedelem Bottyán előnyomulása hírére; Heister későn jár ellene s csak Szomolányt veszi be. — Szathmár vára capitulál Forgáchnak, kit a fejedelem most már Erdélybe küld fővezérül. Kísérlet a békealkudozások megújítására. Beresényi a fehérhegyaljai városokban szorongatja Heistert; ez segínyt kér Bécsből; csatározásai a Vág mellékén. Beresényi, Bottyán, Ebeczky Mocsokonál, Czabajnál. Heister visszavonul. A kurucok ismét körülráolják Lipótvárt, Trencsényt; betörnek Austriába és Morvába, Hradisch városát megveszik, gazdag prédát nyernek. Károlyi Sándor a tiszántúli lovas haddal fölérkezik. Hadi tanács Zsitva-Verebélyen. Heistert erősen csapkodják; Ocskay Austriába üt. A császáriak Nagy-Szombatot odahagyják; Beresényi a Csallóközt megszállatja s a Duna jegén átköltözteti Károlyit, ki Lajta-Brucktól Schwechatig fölhatol és Austriát pusztítja. Heister lovasságával utána csap, de későn jár. Károlyi szerencsésen visszatér. Beresényi újra átküldi őt a Dunán; ott egyesül a Bottyántól odarendelt hadakkal, Pápára, Sárvár, Soprony, Mosony tájaira száll. Beresényi beteges, de azért táboraiiban van a Vág mellett. Heister Trencsényt kísérli megsegíteni. Csak félig sikerül; visszaűzik a Csallóközbe. A cs. udvar békebiztosai leérkeznek, Beresényitől Nyitrán fogadtatnak, ki békülékeny hangulatban van; inti Rákóczit: ne higgyen a francia követ biztatásainak. — Károlyi és a dunántúliak. A horvátok betörnek; Károlyi Bottyánt kéri segítségül. Heister lovas-hadával Komáromnál átkel, Károlyit Kilitin meglepi s a Dunán átúzi. Ibrányi László a horvátok ellen csatázva elesik; a had a Bakonyba és Somogyba szorúl. Beresényi relatiója ezekről s győzelmes hadműködése ezalatt. Modor, Bazin, Szent-György városokat bombázással beveszi, Heister gyalogságát lefegy-

verzi és tönkre teszi; a Csallóközt visszahódítja, Kárvánál hadat küld által a Dunán; mire Heister lóhalálában rohan vissza; lovasságát elcsigázza; tűz és éji zavar táborában Szőnynél. Heister lovassága harezképtelenné válván, gyalogsága elveszvéen, mitsem tehet többé; Komárom s Gúta közt vonja meg magát. Rákóczi Károlyt megfeddi, Beresényinek aranylánczot küld kitüntetésül. Heistert Bécsbe idézik s felelősségre vonják. A gútai sáncz ostromának terve. Beresényi új hadbeosztási rendszere elfogadtatik. Katonai kórházak állítása. Tartassék-e országgyűlés a Rákoson? I. Lipót halála; Beresényi ítélete róla. Heister elmozdztatása a cs. főhadparancsnokságtól. — Beresényi fiát Lászlót a fejedelem udvarába veszi s atyai gondnal tovább képezteteti 266—358.

XXIII. FEJEZET. *A tetőponton. 1705. (I. József trónraléptétől a nagy-szombati béketárgyalásokig.)* Az új uralkodó és ministerei a magyarokkal szemben. Beresényi magatartása. Esterházy Pál nádor Rákóczi fejedelmet tapintatlanságával megsérti. A britt követ véleménye. A porosz állam is mediatiót ajánl fel. Rákóczi levele József császárhoz. Rákócziné. A hadjáratok tovább folynak. Csatározások a morva határszéleken. Érsek-Újvárt Beresényi nagyban erősítetteti. Az új cs. fővezér gr. Herbeville; a császáriak haderejének ismertetése. Kurucz portyázások a Csallóközben. A déli harezszíntér: Bottyán tbk. a Tisza-Dunaközén; Paks fölött építi »Bottyánvárat« s a Dunát áthidalja. Dunántúlra portáztat és a Szerémségbe esap. A németeket Fehérvárnál megveri, a budai Tabánt s Ráczvárost megveszi, földulátja. Budát, Esztergomot szorongatja, Duna-Földvár sánczeit megvíjja, várát ostromolja. Herbeville megsegíti a budaiakat; Glöckelsperg hadjárata D.-Földvár fölmentésére. Esterházy Dániel gyáván visszavonul. A magára hagyott Bottyán várából kirohan, ütközik, megsebesül; őrsége megrémül, s pár napi bombázás után Bottyánvárat odahagyva, a Dunán

átvonúl. A híd odaég. Rákóczi a segély Bremer árulása miatt későn érkezik. A fejedelem Esterházyt a vezénylettől elmozdítja, a sebeiben fekvő Bottyánt megjutalmazza. Rákóczi ócsai táborán Pest megrohanását tervezi, mire Glöckelsperg visszasiet Budára. — Erdélyben Forgách Szamos-Újvárt, Medgyest stb. megveszi és Rabutint szorosan körülzárja Szebenben. Erdélyt Bécsben elveszettnek tartják már; az angol kormány javaslata. Károlyi Tiszántúl a ráczokat megveri, Csánádot elfoglalja, Gyulát löveti. Bercsényi a tábori országgyűlést Hatvannál tervezi tartatni, nem a Rákoson. Fegyvernynyugvást emleget. A békebiztosok járnak, a mediatorok fáradoznak. Glöckelsperg fölvonúl Csallóközbe Herbevillehez, Rákóczi is a Vág mellé Bercsényihez. Ez utóbbi Szomolányt, Sasvárt visszavívátja, s Esterházy Antalt, Ocskayt tetemes erővel Austriába, Morvába küldi. Nagy égetés, pusztítás, »*Hunnenzug*«, roppant zsákmánylás. Herbeville segélyül küld két cs. tbkot, azonban későn járnak. A cs. fővezér teljes erejével kiindul a Csallóközből, Lipótvárat fölmenteni. Bercsényi csatázik vele Födémesnél, Diószegnél, Szerednél. A fejedelem Sempténél, Patánál táboroz. Kurucz hadi tanács és hadi terv. A Vág és Dudvág közti kelepcze. Herbeville szépen belemegy. Táborostúl majdnem elfogják. Géczy Gábor elkésése, Esterházy Antal káros szeleskedése. De la Motte. A megszeppent cs. fővezér szerencsésen kilábol és Lipótvárhoz férkőzik. Galgóczot elpusztítja. Vonulás a Fehérhegyek felé. A pudmericzi ütközet. Csekély veszteségek. Herbeville földicsekedik Bécsben, de a dolog csakhamar kiderül és ő csúfot vall. Visszavonul a Csallóközbe. A kuruczok mozgalmai Dunántúl. Bercsényi egész hadtesttel indul át a Fehérhegyeken; a rohatetzi sánczokat megveszi, s Austriába, Morvába mélyen bényomul. Roppant rémülés; Brünnig, Prágáig, Bécsig fut minden. A kurucz had két hétig irtóztatón dül, éget és zsákmányol; gr. Engelfort alezredest s négy századát a bécsi hidaknál levágják,

Donau-Orthot beveszik. Bercsényi 500 hadi fogollyal, tömérdek nyereséggel indul vissza (aug. 31.) Nyitrára, s Rákóczival az országgyűlésére, Szécsénybe megy. A szécsényi gyűlés. A békebiztosok és mediatorok. A válásfelekezetek kiegyezése. A Confoederatió. Rákóczi »Vezérő-Fejedelem«, Bercsényi *első senator*. Az ország »hátlát« szavaz nekik. Éles viták a tárgyalások közben; szerencsés lecsillapításuk. Szervezkedések: a *Senatus* és a *Consilium Oeconomicum*. A gyűlés ünnepélyes berekesztése. — Thököly Imre halála Nicomédiában s végrendelkezése. — Herbeville Buda és Szeged felé Erdély ellen nyomul. A Duna-Tisza-közén Bottyán sarkalja. Védekezések a Tiszántúl. A fejedelem az erdélyi szorosokra, a Szilágyságba megy. Bottyán a Dunántúlra csapdoztat, fel a Rábáig. Bercsényi a Csallóközt visszafoglalja. Ocskayék Austriát, Morvát gázolják s a gr. Pálffyak Vöröskő-várát töretik. Rákóczi ezen ostromot neje és a békebiztosok közbenvetésére abbahagyatni rendeli. Gr. Pálffy János bán mentegetőzése Gálgóczt fölégetéseért s barátságos üzengetései Bercsényihez. Ez Pozsony alatt Püspökit erődítetteti s Jókánál táboroz. A tisztikar tüntetése a fővezér mellett; Bercsényi lecsöndesíti őket. A fővezér önzéstelen nagylelkűsége. — Bezerédy Imre Kőszegig csapdoz föl, s a stájer lovas hadat levágja. Bercsényi Réthey Györgyöt költözteteti át hozzája, Seprősnél. Balogh István Austriában. Berthóty István rohammal fenyegeti Komáromot, mely város oltalomleveleket vált. A békebiztosok Nagy-Szombatba készülnek. Kísérlet Rákóczi fiainak elragadására Bécs tájáról. Gr. Csáky Mihály odahatolását az őszi esők, árvizek meggátolják. 359—450.

XXIV. FEJEZET. *A tetőponton. 1705—1706.*

(*A nagy-szombati béketárgyalások kezdetétől a miskolczi tándeskozmányokig.*) Az angol és hollandi mediator minisztereket Bercsényi Nagy-Szombatban fogadja. Fényes bevonulásuk és az első érintkezések. Az udvar az erdélyi dolgoktól vár. A cs. ministerek Bercsényitől

Lap.

kérnek útlevelet Bécsből Pozsonyba jöhetni. A brittek és hollandok : Sunderland, Stepney, Rechteren, Hamel-Bruyninx jó hajlamai a magyarokhoz. Tárgyalások a magyar békebizottsággal. Marleborough hg. Bécsbe jő. Beresényi correct magatartása ; ő az »*oraculum*«. A mediatorok elárulják előtte az udvar szándékát Erdélyre nézve. A hollandi ministerek nejei és Beresényi grófnő. Áruezikkek közvetítése általok. Beresényiek nagyúri háztartása Nagy-Szombatban. Az egész család együtt. Beresényinek az erdélyi főtábornokság és cancellárság nem kell. A Szamosvölgy védelme. A Karikaszoros. Forgách a zsidói sánczok védhetésében nem bízik. Új adatok a zsidói csatáról. Rákóczi Ecsedre, Munkácsra jő. Herbeville Erdélyben ; ennek harmada kurucz kézben marad. Károlyi. — Beresényi és Bottyán diadalmasan megtorolják Zsibót. Bottyán dunántúli hadjárata ; Duna-Földvárt, Simontornyát, Pécsét, Siklóst megveszi, a Sió-vonalt megerősíti ; Tatát megszállja ; Zsitvatoroknál Beresényivel hadi tanácsot tart. A fővezér Gönyűnél hadakat küld át hozzá. Bottyán Pápát, Kapuvárt megvíjja, Pálffy bánt Magyar-Óvártól Lajta-Bruckba szorítja ; Rusztot, Borostyánköt, Köszeget megveszi, Sopronyt körülzárolja, Heister Hannibál hadát Szent-Gottárdnál megvervén, Stýriába üzi. Az egész Dunántúl kuruczezá lesz újra s a Confoederatióra esküt tesz. — Beresényi Nagy-Szombatban tárgyal a mediatorokkal ; *Miklós napját* nagy fénynyel üli meg. Diák dícsversezet tiszteletére. Hadai Pálffyt Bruckba, Hainburgba, Ebenfurtba szorítván, mögötte Austriát hódoltatják. A nádor stb. védleveleket kérnek Beresényitől jószágaikra. Wratistlaw cseh cancellár. Beresényi megnyerésére a cs. udvar újabb kísérletet tesz ; Szirmay, Bruyninx, Rákócziné és József császár. Beresényi Somorjára rándul hadi tanácsra a dunántúli főtisztekkel, (dec. 21.). Intézkedései. Bottyán Soprony városát összebombázza. Pálffy megmozdúl, de Balogh Ádám Münzdorfnál győz a horvátokon. Bottyán 1706. újév napján Ruszton, Beresényi Nagy-

Szombatban. Rákóczi levele XIV. Lajoshoz. Schlick tbk. Erdélyből kijő Péter-Váradra; a szerémi ráczok kiütni készülnek Pécs felé. Nehem, Herberstein. A Sióvonalon fenyegetve. A fővezér Bottyánt kívánja oda küldeni. Soprony újabb bombáztatása és sikertelen ostroma. Bercsényi Rusztra megy; hiába kéri föl és fenyegeti Soprony városát. Ez Pálffyban bízik, — a kit Ebenfurtba szorítanak a kuruczok. Bercsényi sokoldalú rendelkezései Túlادunán. Bottyánt leküldi a Balaton, Duna és Tisza közé; Csákyt, Andrássy Pált a Lajtavonalon hagyja s Austriában sarczoltat. A Rábaközt Rivière-rel erősítetteti, Magyar-Óvárt Ocskayval zárlatba fogatja. A vármegyékkel hadakat állítat; ezek szervezete. — Trencsény vára éhezik, a morvai segélyt b. Petrőczy visszaverzte. A fővezér a fejedelem levelét veszi a fegyvernagyvásról; visszatér N.-Szombatba; tovább tárgyal a mediatorokkal és Wratislaw-val. Miskolczra készül senatus-ülésre. A kurucz tábornokokat tréfásan jellemzi. — Pálffy bán Andrássynak irogat; sértődöttnek látszik az udvartól, a kuruczokhoz hajlamot mutat. De Bercsényi nem hisz neki, hadat küld ellene, s a Lajta mellől egész a bécsi lineákba szorítja. — A bécealkudozások N.-Szombatban, Pozsonyban. A bécsi udvar kétszínűségét a mediatorok kárhozzatják. Rechteren gr. a császárhoz megy; de nem sokat csikarhat ki, Salm hg. és Wratislaw miatt. A császár »*Declaratio*«-ja. Bercsényi január 20. útnak indul Miskolczra; a vezényletet a Morva és Vág közt Esterházy Dánielre bizza. A miskolczi tanácskozmányok sorrende és megállapodásai. *Bercsényi óvja a francia hitegetésektől Rákóczit s kiegyezést tanácsol.* A fejedelem catheticus kijelentése Des Alleurs előtt. — Az »*unió*« Erdélylyel; gr. Pekry. A huszti gyűlés békebiztosokat jelöl ki. — Montecuccoli Trencsényt Morvából megsegíti, de gr. Illyésházy falvait fölégetteti, raboltatja. A megszűnt égetések fölújulnak. Esterházy D., Illyésházy a mediatoroknál, ezek az udvarnál óvást emelnek a cs. hadak pusztításai ellen. . . 451—526.

XXV. FEJEZET. *A tetőponton. 1706. (A miskolczi tanácskozmányoktól a fegyverszünetig).* A dunántúli vármegyék tömeges hódoló küldöttsége. Ocskay újabb beütése Morvába; Landshutot beveszi, b. Rosenkranzot, 300 dragonyost levág; éget, pusztít, zsákmányol megtorlásul Trenesényért; febr. 25-én ismétli ezt. Beresényi betegek. Tárgyalásai a mediatorokkal Nagy-Szombatban. Hadműködés a Lajta mellett s Austriában. A helységek tűzváltságot fizetnek. A cs. k. udv. főhadi-tanács segélycsapatokat rendel Bajorországból, s a ráczokat, horvátokat, stájerokat fegyverre kelti. Bottyán Székes-Fehérvár ráczvárosát megrohanja, beveszi, földulátja. A várat zárlatba fogatja; Somogyba megy és Szlavoniába készül. Gr. Herberstein a ráczokkal átjő a Dráván. Az igali ütközet. Herberstein a helységeket rabolja, égeti; a Sióvonaltól visszafordulni kénytelen, Bottyán átüzeti a Dráván s hada elszéled. Bottyán Simontornyát, Duna-Földvárt erődtítteti, itt hidat épít, a bácskai ráczokat pusztítja, Szegedet, Péterváradot, Szigetvárt, Pestet, Budát, Esztergomot, Fehérvárt szorongatja. Pálffy bán segélyt kap s Bécestől a Lajtaihoz nyomul. Csáky Mihály, Andrássy Pál gyöngye vezérek. Beresényi bajlódik velök. Forgáchot kívánja helyökbe küldeni. Ennek megbántódásait kiegyenlítendő, kirándul hozzá Tavarnokra; a fejedelmet iránta kiengeszteli. Magyar-Óvár hajolni készül; az esztergomi németet megütik. Esztergom ostromának terve. Sok hadifogoly. Lipótvár éhezik. Pálffy, Ebergényi Német-Újhelyből, Heister, Drasskovich Styriából előnyomul. Alsó-Lendva várába szorult horvátok. Csáky, Andrássy tétováznak. A bán Sopronyt fölmenti a zárlattól; csatározások Német-Keresztúr táján. De Riviére elfogatása. A Rábaköz erősen áll, Pálffy nem meri megtámadni. Beresényi Somorjára megy s onnét intézkedik; Forgáchot küldi át fővezérül. Magát a béketárgyalások visszaszólítják N.-Szombatba. Berthótyval Parndorftól Austriába üttet, ki a Fischea vizéig jár, 13 helységet földül, Pálffy égetéseieért Ozenk táján. Heistert

Körmendnél a kuruczok jól megcsapják. Forgách a lovassággal a Répeze mellett. Beresényi Csornán találkozik Forgách-csal, kit utasít. Pálffy Heisterrel egyesül s Szombathelyt elhamvasztja. Apró csatározással fogyasztják őt. Pálffy visszavonulni kénytelen Kőszeg, Soprony alá. Drasskovichot Frankónál megverik; Bezerédy igen vitéz. Beresényi Pozsonynál 30 hajót nyeret, Püspökre, Seprőstre viteti, hidat vetni. Forgách s Pálffy levelezése az égetésekről. Forgách Szombathelyért irtóztató boszút áll; Austriát Laxenburgig dúlatja, 32 falut, 2 várost, Bádent, kastélyokat éget föl; Balogh István József császárt csaknem elfogja, vadászsólymait elnyeri. Ropant zsákmány. Stýriát Réthey György 3000 lovassal égeti; nagy »*Hunnenzug*« ott; be Gréczig 50—60 helységet porrá tesznek, sok népet levágnak. Bécsben, Gréczben iszonyú rémület; a lakosság elkeseredése a cs. tnokok s kormány ellen. Pálffy kegyvesztetté lesz, a fővezérségtől elmozdítják. Fegyverszünetet ajánlanak most már. Forgách Magyar-Óvárt ostromoltatja, mely kaput tár. Pálffy megsegíteni igyekszik s a Nyulasnak vonul; későn már. Kőszeg hódol Beresényinek. Pálffy Brucknál új haddal szaporodik, de Lipótvárt Pozsonytól Beresényi miatt meg nem segítheti. Magyar-Óvárhoz indul. Forgách szeleburdi intézkedése itt. Ebeczky lovas összecsapása Levélnél; a leszerelt M.-Óvárt fölégetteti. Pálffy belésszáll, javíttatja. A kuruczok a Fertő-mellékét elfoglalják Zurányig. Pálffy a Lajta s Duna közt megszorúl. Kidoboltatja a fegyverszünetet, (ápril 14.). Két kalandos vállalat: 1. Rákóczi fiainak s nejének újabb elragadási terve. Rákócziné s Szirmay titkárai; Beresényi Ebeczkyt, Ocskayt készen tartja hadakkal. A fegyvernyugvás közbe jő. 2. Francia flotta-tüntetések az Ádrián s tenger melléki, boszniai fölkelési, forrongási hírek. A francziák csatlakozási terve Horvátországon át. Vendôme maréchal, gr. Marsigli, b. Vojnovics kísérletei. A törökök kedvező magatartása. Fölülülő allarm-hírek Bécsben. Rákóczi véleményét kér

Beresényitől; ennek indokolt véleménye a franczia csatlakozásról. Savoyai Jenőt küldik Bécsből Olaszországba, ki Vendôme utódát megveri 527 622.

XXVI. FEJEZET. *A lőőponton. 1706. (A fegyvernyugvás és a békealkudozások, a békeföltételek előterjesztéség.)* A fegyverszünet és hosszú fegyvernyugvás létrejöttének története. A britt-holland közbenjárók és Beresényi őszinte fáradozásai. A bécsi udvar ravaszsága s képtelen föltételei. *Promptitudo ad necessitatem, amicitia ad coacta.* A mediatorok a cs. udvart megfenyegetik. Végre a magyarok hadi szerencséje az udvar dőlyfét megtöri, s a mediatoroknak Beresényivel megállapított pontozatai jóváhagyatnak. Rákóczi és Beresényi levelezései ez ügyben. Károlyi Erdélyben igen szerencsésen jár; a tartományt a Marosig, és Hunyadot visszahódítja. Rabutin nem mozdúlhat, hiába parancsolják neki. »Nincs egyébünknek egyéb argumentuma, csak Isten s a fegyver!» Beresényi útleveleket ad Wratisslaw, Tiell számára Pozsonyba a további alkudozások végett, mert az előleges fegyverszünet csak 14 napos. A föltételek vitatása a mediatorok és békebizottságok közt. A várak élelmezése. Pálffy berzenkedését Beresényi erőlesen elnyomja. Az új cs. főparancsnok gr. Starhemberg Guido a bánt Horvátországba küldi. A fejedelem Egerből Kis-Tapolcsányra jő. A fővezér Brumócson, N.-Szombatban. Tárgyalásai Rechterenékkal. Althann küldetése. A pozsonyi tanácskozmányok; Starhemberg mérsékeltsége; Wratisslaw fondorlata. Rákócziné útján. A fejedelem határozott, kemény visszautasító válasza erre. Újabb tárgyalások N.-Szombatban Beresényi és Stepneyék között. A fővezér Kis-Tapolcsányra rándul a fejedelemhez; ratificatiót hoz vissza. Meghosszabbítást Bécs csak május 5-kéig ad; Beresényi összevonatja táborait s harczolni készül újra. Rákóczinét az udvar Bécsből lebozsátja férjéhez. A mediatorok erőfeszítései a béke érdekében. A hosszú fegyvernyugvás elvégre létre jő; a császár a magyar Confoederatiót ünnepélyesen elismeri.

A fegyvernyugvási szerződés főbb pontjai. Bercsényi magatartása ezen ügyben; miért nem írta alá a szerződést? A II. pont; a Lajtvonal. Sarolta fejedelemső politikai titkos missiója. Fényes fogadtatása Pozsonyban a császáriak, Pozsony alatt, Bazinban a magyarok, Vedrődön Bercsényiné, Szereden Bercsényi, Nyitrán a fejedelem részéről. A ragyogó ünnepélyek. — A nyitrai értekezletek a mediatorokkal. A végleges ratificatio végett a senatus Érsek-Újvárra összehívatik. A fejedelemső Kis-Tapolcsányon, József császár megbízásait előadja férjének. A csábító ígéretek; Burgau, stb. *csak Erdély nem!* Wratislaw látogatása Rákóczinál, Bercsényinél tervbe vétetik. — A cs. békebizottság a lorrainei hg. alatt Pozsonyban összeül; a magyaroké Bercsényi alatt Nagy-Szombatban. Az angolok győzelmeit Brabantban és Spanyolországban a cs. ministerek fölhasználni akarják. A francia és bajor követ Rákóczinál Érsek-Újvárott. Stepney és Rechteren britt és holland követ látogatása ezen erősségben a fejedelemnél, (jún. 7 — 8.). Az erdélyi trón kérdése. A senatus-ülések és Bercsényi. Forgách összetűzése a fővezérrel a hadi szemlén. Amannak jellemzése. Rákóczi Emlékiratai ez esetet hibásan említik. Bercsényi országos főgenerálissága miként állt. Megbetegülése (köszvénybaj) későbbi. Megbántódottsága csak múltkény. — Bercsényi hadszervezeti intézkedései a fegyvernyugvás idejében; a táborok; a hadi szemlék; utasításai a tábornokok számára. Az általános hadrend: »*Sistema totius militiæ*« fejedelmi jóváhagyást nyer. A magyarok összes hadi létszáma ekkor tájban 623—713.

XXVII. FEJEZET. *A telőponton. 1706. (A béketárgyalások, a fegyvernyugvás felbomlásáig.)* A magyarok 23 békeföltétele általadatik N.-Szombatban. A cs. helyőrségek éllemezése. Bercsényi s Rechteren. A mediatorok a cs. udvarra neheztelnek, a fondorlatokért. A tárgyalásokat siettetik. Stepney véleménye a bécsi udvar megbízhatlanságáról; a brabanti diadalog elkevé-

Lap.

lyíték a cs. ministereket. A 2-ik és 20-ik békeföltétel. Rákóczi erdélyi fejedelemségének kérdése, voltaképen. A huszti gyűlés által megbízott erdélyi békebiztosok ügye. A mediatorok kényes helyzete velök szemben. Rechteren jóindulata s ügyessége. A fejedelem véleménye s önzetlen, nemes kijelentései. A tárgyalások Pozsonyban. Wratislaw cs. cancellár Bercsényihez utazik Nagy-Szombatba és ennek előzményei. A cs. válaszponatok nem kedvezők. Gr. Kéry kir. főlovászmester is Bercsényihez készül, titkos megbízatással. A mediatorok és Wratislaw (jún. 29.) N.-Szombatba érkeznek. A cs. cancellár találkozásai s értekezletei a magyar fővezérrel. Az erdélyi kérdésben Bercsényi Wratislawot mint szorítja sarokba. Az utóbbinak törekvései a fővezért particuláris ajánlatokkal megpuhítani. Kudareztot vall. Stepney britt követ jelentései erről. Bercsényi és a mediatorok értekeznek. A fővezér maró sarcasmusa és határozott magatartása. Erdély nélkül »in notam perpetuae infamiae gentis« ki nem egyezhetnek. Bercsényi máskülönben a becsületes békekötést őszintén óhajtja, s a mediatoroknak jó tanácsosal segít. Ezek elismerő nyilatkozata róla. — Wratislaw cs. cancellár Rákóczinál Érsek-Újváron. Árverés a fejedelem megnyerésére: római birodalmi fejedelemség, leuchtenbergi örökös hercezség, burgauai örgrófság, podjebradi uradalom, stb. Erdélyért. Rákóczi nagylelkű válasza; Wratislaw bámuló meglepetése és jóslata. Visszatér N.-Szombatba, Pozsonyba, Bécsbe. Rákóczi nővére küldetésének terve. Wratislaw sértő nyilatkozata, Stepney szerint, és ennek káros hatása. Az erdélyi békebiztosok részvételének kérdése. A közbenjárók igaz buzgólkodása; Bercsényi oktatja őket a magyar közjogra. Készséggel fölhasználják. Rákóczi újabb nyilatkozata Erdély ügyéről. Hosszú, nehéz tanácskozmány júl. 6-kán N.-Szombatban. Bercsényi és a magyarok loyaltása: *korlátlan tartamú fegyvernyugvást* ajánlnak. Nagyon hajlandók a békére. »*Pluto akadékoszt* szerkez«; elhárítja a fővezér. Stepney és Hamel-Bruyinx

buzgón fáradoznak Pozsonyban, Bécsben. Rechteren és Beresényi türelmetlenül várakoznak N.-Szombatban. — Rákócziné Karlsbadba utazása. Gr. Kéry János küldetésének czélja; érintkezései Beresényivel Brunócson, Rákóczival Szereden; visszamenetele Bécsbe, hol Szirmayként *»nem kell magyar tanács«*, még a labancz hg. Esterházy Pálé s társaié sem. A mediatorok a császárnál; a júl. 11-iki cs. udv. titkos tanács. Salm, Wratistlaw es. ministerek az erdélyi kérdést ürügyül használják föl a szakításra. A császár rájuk és a rabló tábornokokra hallgat. A közbenjárók elkeseredése. Rechteren még végső kísérletet tesz személyesen I. Józsefnél, de hiába. Aspremontné, Rákóczi Juliána leutazása testvéréhez Érsek-Újvárra. Általa a császár csábító ajánlatai a fejedelem magánjellegű megnyerésére; a *»fehér lap«*. Rákóczi ingathatlansága, nemeslelkű önzetlensége. A fegyvernynyugvás alatt megkísérlett egyéb, hasonló csábítások. Beresényi és a mediatorok N.-Szombatban. Az utóbbiak keserősége a bécsi udvar ellen kitör. *»Magyarok, a világ elé terjesztjük ártatlanságtokat; — igaz ügyetek van!...«* Beresényi ékesszólásától könnyekre fakadnak. *»Ad arma!... nincs dicsőbb, mint a hazáért, szabadságért meghalni!... Deus vos juvet armis!...«* Az angol és hollandi követek a magyar ügy lelkes szószólóivá lesznek. Utolsó erélyes fölterjesztésük a császárhoz, (júl. 16.) Rákóczi Sempte várába jő; a végső konferenciák ott, (júl. 18.) a mediatorok jelenlétében. Rákóczi az erdélyi trónról lemond, — de a Rendei el nem fogadják a lemondást. A beteg Beresényi másnap a pöstyéni fürdőbe utazik. Júl. 19. érkezik Bécsből a fegyvernynyugvás meghosszabbítását végleg megtagadó válaszszal a futár N.-Szombatba. *»A valódi ére az erőhatalom!...«* fakad ki elkeseredve Stepney. Jelentéstétele a britt kormányhoz. Rákóczit értesítik, hogy a magyarok *»Tiltakozásá«*-t készek átvenni. Júl. 21. búcsúzni mennek hozzá Szeredre. A fejedelem megmutatja nekik a tervezett új *szécsényi gyűlés* aláírt összehívóit. Megin-

ditó búcsúja nővérétől s a derék közbenjáróktól, kik júl. 22. a »*Végő Óvástétel*«-t N.-Szombatban a magyaroiktól átveszik és mindenestől útnak indulnak. A 9 hónapos mediatio költségei. Júl. 25. a háború újra kezdődik; Rákóczi érsek-újvári manifestuma. Az angol királynőnek, hollandi státusoknak, Marleboroughnak ír. A mediatorok búcsúkihallgatása (aug. 1.) a császárnál; nyílt, erős, kemény beszédet intéznek hozzá; Rákóczi, Beresényi össze békehajlamait bizonyítják, a cs. ministereket és tábornokokat elkárhoztatják. Wratishaw, Salm dühöngnek. Stepney visszahívását kívánja Bécsből. Harley britt kormányelnök dícséri őt s teljesíti kérését. A három mediator búcsúzó-levele Beresényihez. Rechteren hazaindul; agitatioja Hollandiában. A császárhoz tartott beszédüket közzététi, a mi európai sensatiót szül. Hamel-Bruyninx jelentése kormányához a békealkudozások megszakításának okairól; a cs. ministerek kapzsisága. A holland rendek barátságos válasza Rákóczihoz, fenyegető jegyzéke a császárhoz. Harley britt kormányelnök és Stepney; Anna királynő kedvező válasza Rákóczihoz. A mediatiót ő is, a hollandok is fentartani óhajtják. Stepney búcsúlevele Rákóczi-tól, Beresényi-től. A fejedelem meleg köszönő-irata Stepneyhez. E férfiú jóindulata a magyar nemzethez mindvégig. Lord Stepney sírja a Westminsterben . . . 714—802.

SAJTÓHIBÁK 824.

S a j t ó h i b á k.

A 127-ik lapon alulról a 15-ik sorban »vett« helyett olvasd :
»vele« ;

a 129. l. fölülről a 7. sorban »kik« h. olv. »ki« ;

a 155. l. fölülről a 7. sorban »Hadából« h. olv. »Bercsényi
hadából« ;

a 198. l. fölülről a 8. sorban »születése« h. olv. »születése által« ;

a 257. l. al. a 18. sorban »fogalmazás« h. olv. »fogalmazá s« ;

a 280. l. al. a 9. sorban »ezeket« h. olv. »eszeket« (eszöket) ;

az 563. l. al. a 6. sorban »egyéb számos« h. olv. »számos
egyéb« ; végre

a 624. l. al. a 7. sorban »tekintélyt« h. olv. »tekintély«.

PÓTLÉKÚL a 184. laphoz. Minthogy az 1704. jún. 29-kétől
júl. 21-ikéig tartott bácskasági ráczirtó táborjárás idejéből a dátumok
fölöttébb ritkák : megjegyezzük még itt pótlólag, hogy Rákóczi Bács
vára ellen induló seregével *július 1-én Kis-Kőrösnél feködt táborban.*
Iunét s e napról keltezi ugyanis a »tábori főstrázsamesterek« szá-
mára kiadott rendtartási utasítását. (Egy *eredeti példánya* kéziratgyűj-
teményemben.)
